RÛHU'L - FURKĀN

TEFSÎRİ

Cild: 11

HAZIRLAYANLAR:

Mahmud USTAOSMANOĞLU

Riyâsetinde ilmî bir heyet

MÜCEDDİD
MAHMUT EFENDİ
VAKFI

İSTANBUL - 2022

Bu cildin hazırlanmasında emeği geçen kardeşlerime teşekkür eder.
Alîm ve Habîr olan Mevla Teâlâ tarafından mükafatlandırılmalarını niyaz ederim.

Mahmud USTAOSMANOĞLU
(İsmailağa camii em. İmam-Hatibi)

YAYINLAYAN:

Ahıska yayınevi

Çiftlik Mh. Edebali Cd. No: 16 Çavuşbaşı / İstanbul
Tel.: 0216 479 20 11 Faks: 0216 479 20 12
www.ahiskayayinevi.com / info@ahiskayayinevi.com

ŞUBELER:

Fatih Şubesi: 0212 532 24 24
Çavuşbaşı Şubesi: 0212 479 20 11

ISBN NO:

ISBN Takım: 978-605-5456-04-7 (tk.)
ISBN 11. Cilt: 978-605-5456-15-3 (11.c)

GENEL DAĞITIMCI:

AHISKA DAĞITIM VE PAZARLAMA
Çengeldere Mah. Şehzade Cad. No: 10 Çavuşbaşı / İstanbul
Tel: 0216 479 79 79 Fax: 0216 479 20 12
www.ahiskayayinevi.com / siparis@ahiskayayinevi.com

BASKI - CİLT:

SİSTEM MATBAACILIK
Yılanlı Ayazma Yolu No: 8 Davutpaşa
Zeytinburnu / İstanbul Tel.: 0212 482 11 01

TELİF HAKKI:

© Bu eserin bütün hakları Ahıska Yayınevine aittir. Tamamı yahut bir bölümü izin alınmadan, fotokopi dahil, optik, elektronik veya mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

بسم الله الرحمن الرحيم

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوْهُ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَّكِيْلٌ ﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيْفُ الْخَبِيْرُ ﴿١٠٣﴾ قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَّبِّكُمْ
فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيْظٍ
﴿١٠٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ وَلِيَقُوْلُوْا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهٗ
لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿١٠٥﴾ اِتَّبِعْ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ
وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَآ اَشْرَكُوْا وَمَا
جَعَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا وَمَآ اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيْلٍ ﴿١٠٧﴾ وَلَا
تَسُبُّوا الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًۢا بِغَيْرِ
عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَّرْجِعُهُمْ
فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٠٨﴾ وَاَقْسَمُوْا بِاللّٰهِ جَهْدَ
اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَآ اِذَا جَآءَتْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٠٩﴾
وَنُقَلِّبُ اَفْـِٕدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوْا بِهٖٓ
اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّنَذَرُهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿١١٠﴾

Mevlâ Tealâ, Zat'ının varlığına dair deliller getirip, kendisine ortak koşanların tuttukları yolun bozukluğunu açıkladıktan sonra neticeyi tasrih etmek üzere şöyle buyuruyor:

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوْهُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَّكِيْلٌ (١٠٢)

KELİME MANASI (102)

(ذٰلِكُمُ) **İşte O** (geride zikredilen sıfatlarla vasfedilen), kimdir? (اللّٰهُ) **Allah** (-u Tealâ) **dır,** öyle Allah ki, (رَبُّكُمْ) **sizin Rabbinizdir.** daha kimdir? (لَآ اِلٰهَ) **hiçbir ilâh yoktur,** (اِلَّا هُوَ) **ancak O vardır.** Yani kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. ondan bedel? (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) **herşeyin yaratıcısıdır,** (فَاعْبُدُوْ) **öyle ise ibadet edin,** kime? (هُ) **O'na,** (وَهُوَ) **ve O,** ne üzere? (عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ) **herşey üzerine,** nedir? (وَكِيْلٌ) **vekildir.** Dünya ve ahirete ait bütün işlerin mütevellisi ve sahibidir.

MEÂL-İ ŞERİF

İşte O (size anlatılan Zat), **Rabbiniz Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh** (ibadet olunmaya lâyık kimse) **yoktur.** (O, kendisi dışında) **herşeyin yaratıcısıdır, öyle ise O'na kulluk edin! Ve O, herşey üzerine vekildir.** (Bu sıfatlara sahip olmakla beraber Allah-u Tealâ bütün işlerinizin sahibidir, dolayısıyla işlerinizi O'na ısmarlayın ve O'na, ibadetiniz vesilesi ile hacetlerinizi gördürmeye çalışın).

İ Z A H A T

Müfessirlerin imamı **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; Allah-u Tealâ, önce kudret ve hür irade sahibi, hikmetli ve rahmetli bir İlah'ın varlığına dair huccet ve deliller ikame edip, Zat'ına ortak koşma inancına zahib olan farklı grupların sözlerinin bozukluğunu en güzel üslûb ve tafsilatla açıkladı.

Şirk inançlarından her birinin fesadını, yakışan delillerle beyandan sonra özellikle Allah-u Tealâ'ya oğullar ve kızlar isbat edenlerin inanç yapısını nakledip, bu fikrin butlanını kat'î delillerle ortaya koydu.

İşte bu durumda âlemin ilahının, **Ferd** (tek), **Vahid** (bir), **Samed** (ihtiyaçsız), şerîk ve nazîr ile zıt ve nidden münezzeh (ortak, benzer, zıt ve eşten son derece uzak), çocuklar, oğullar ve kızlar edinmekten son derece yüce olduğu gerçeği meydana çıkmıştır ki, bundan dolayı Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'de neticeyi açık bir şekilde beyan etmek üzere:

"İşte size! Rabbiniz olan Allah budur. O'ndan başka hiçbir İlah yoktur. (Kendisinden başka) **her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na ibadet edin!** O'ndan gayri kimseye tapınmayın!

Çünkü O, bütün kullarının önemli tüm işlerini yoluna koyan bir Zat'tır. O, kullarının dua ve niyazlarını işitir. Kendisine karşı alçalıp, boyun eğmelerini görür, hacet ve isteklerini bilir.

Ayet: 102

"Ve O, her şeye Vekil'dir." Herkesin mühim dileklerini elde etmesini tekeffül edicidir." buyurmuştur ki, şirkin bozukluğunu açıklayıp, tevhid ve tenzihe daveti beyan hususunda nazil olan bu ayet-i celile'deki nazım ve tertibi (gerisiyle münasebeti ve cümlelerin diziliş sırası) hakkında iyi düşünenler, bu anlatımdan daha açık ve müsait bir yol olamayacağını çok iyi anlarlar.

Bu ayet-i celile'deki ism-i işaret ile kendisinden sonra gelen dört lafız hakkında dört görüş vardır:

1- İsm-i işaret mübteda olup, kendisinden sonraki dört lafız peşpeşe gelen haberlerdir. Tabi ki bu, mutlak manada haberin teaddüdüne cevaz verenlere göredir.

2- Sadece lafza-i Celâl haber olup, sonrakiler bedeldirler. Burada "Bu lafızlardan bazısı müştak kelimelerdir, müştaklarda ise bedel az bulunur." şeklinde bir nazar varsa da buna: "Her ne kadar bu kelimelerden bazısı müştak iseler de, Allah-u Tealâ'ya mahsus olmalarından dolayı O'na nisbetle camit gibi kabul edilmişlerdir." şeklinde cevap verilir.

3- Lafza-i Celâl bedel olup, mâba'di haberler olabilir.

4- Haberin teaddüdünü kabul etmeyenler ise, iki vecih öne sürmüşlerdir:

a) Her haberden önce bir mübteda takdir etmek,

b) Hepsini tek isim menzilesinde kabul etmektir ki, bu durumda sanki "Vasfedilen bu Zat, bu sıfatların hepsini kendinde toplayandır." buyrulmuş olur. *(ed-Dürrü'l-Masûn, 5/91, Ebusssud, 3/169)*

Ebussuud Efendinin beyanı vechile; ayet-i celile'nin başında geçen ism-i işaret ile ilgili dört husus vardır:

1- Yüce naatlarla mevsuf olan Zat-ı Pâk-i Sübhaniyye'ye işaret etmesi,

2- Sonundaki hitabın, 100. ayet-i kerime'de bahsi geçmiş olan **"Cinleri, Allah'a ortak eden..."** malum müşriklere ait olması,

3- İltifat kaidesine uyularak, gaib olarak bahsedilenlerin muhatap alınmaya dönülmesi,

4- İsm-i işarette bulunan uzaklık manasının, müşarün ileyh olan Zat'ın şanının yüceliğini ve azamet mertebesinin ulaşılmazlığını ifade etmesi.

Tefsir-i Kebir'de zikredildiği üzere; şu bilinmelidir ki, Allah-u Tealâ, bu sûre-i celile'de şöyle bir usûl takip etmiştir:

1- Bütün yaratıkların bir Halık'a, varediciye, sonradan meydana getiriciye, eşsiz yaratıcıya ve yöneticiye muhtaç olduklarını bir çok delillerle açıklamıştır.

2- Bununla beraber, ortaklar, zıtlar ve benzerlerden münezzeh olduğuna delalet eden müstakil bir ayet-i kerime zikretmemiştir.

3- Sonra kendisine şirk koşanların batıl görüşlerini naklederek, yaratıcının varlığını ifade eden delilleri sıralamıştır ki bu, onların, cinleri Allah-u Tealâ'ya ortak ettiklerini kesinlikle ortaya koymaktadır.

4- Bunun peşi sıra Allah-u Tealâ, şirkin bu çeşidini de iptal etmiş ve halis tevhid akîdesini açıklamak üzere:

(ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ) **"İşte size! Rabbiniz olan Allah budur. O'ndan başka hiçbir İlah yoktur.** (Kendisinden başka) **her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na ibadet edin!..."** buyurmuştur.

İşte burada; "Geride bahsedilenlerin özeti, yaratıcının varlığına delil getirip, Allah-u Tealâ'ya şerik isbat edenlerin delillerini çürütmektir. Bu kadar bir izah, halis tevhidi kesinkes ifadede nasıl yeterli olabilir?" şeklinde bir sual yöneltilecek olursa, buna cevaben şöyle deriz:

Âlimlerin, tevhidi isbat hususunda birçok yolları mevcut olup, ortaksız yaratıcının varlığının isbatı da o yollardan biridir ki, bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

1- Mütekaddim (evvelce geçen) âlimler, **"Tek bir yaratıcı kâfî olup, birden fazla olanların ise mütekâfî** (birbirine denk) **olduğunu söylemek gerektiğinden, tevhide hükmetmek kesinlikle icap eder."** demişlerdir ki, bu sözün beyanı şöyledir:

a) **"Tek bir yaratıcının kâfî olması"** na gelince, her türlü makdûrata kadir (güç yetirilebilecek her şeye güçlü) ve bütün malumatı bilen bir İlâh elbette bütün âlemlere İlah olup onları yönetmeye kâfî gelir.

b) **"Yaratıcının birden fazla olduğu farzedilecek olursa, onların birbirine eşit olduğunu söylemek gerekir."** sözünün açıklaması şu şeklide yapılabilir: Birden fazla ilâhın varlığına dair hiçbir delil yoktur. O halde herhangi bir sayıyı kabul etmek, diğerini isbattan evla olmayacağından, bu durumda ya sonsuz ilâhların isbatı gerekir ki, bu muhaldir.

Ya da tercihe şâyan bir sebebi olmadığı halde belirli bir sayıyı kabullenmemiz gerekir ki, bu da imkansızdır. İki şık ta batıl olunca tevhide kail olmaktan başka çare kalmamıştır.

2- İmkan dahilinde olan herşeye güçlü ve bilinebilen herşeyi bilen bir İlâh, âlemi yönetmekte yeterli olduğuna göre, ikinci bir ilâhın varlığı farzedilecek olsa, bu ikincisi, âlemde olup biten herhangi bir hadisenin ya fail ve mûcididir, ya da değildir.

Birincisi düşünülemez. Çünkü her ikisi de herşeye kadir oldukları için birinin, istediği bir işi yapıcı olması, diğerinin o işe güç kullanmasına engel olur ki bu, ikisinden her birinin, diğerinin acziyetine sebebiyet vermesini gerektireceğinden mümkün görülemez.

Yok eğer ikincisi hiçbir fiil yapmayan ve hiçbir şey yaratmayan bir durumdaysa, âtıl ve nakıs (işsiz ve eksik) olacağından ilahlığa müsait görülemez.

3- Bir tek ilâhın, mutlaka ulûhiyyet sıfatlarının tümünde kâmil ve mükemmel olması gerekir. Varsayacağımız ikinci bir ilah ise, üstün sıfatların tümünde birincisine ya ortaktır veya değildir.

Kemal sıfatların cemisinde ortak olduğu kabul edilmesi halinde yine de mutlaka birinciden herhangi bir vasıfla mütemeyyiz (farklı) olması gerekir. Hiçbir hususta imtiyaz bulunmaması halinde ikilik ve sayı farkından bahsedilemez. Herhangi bir vasıfla farklılık söz konusu olması durumunda, farkı ortaya çıkaran bu husus, ya kemal sıfatlarından biridir veya değildir.

Birini diğerinden ayıran o vasıf üstün sıfatlardan biri ise, demek ki kâmil sıfatların tümü, ikisi arasında müşterek değildir ki, bu durumda biri, üstün sıfatların birinden mahrumdur demektir. Yok eğer o mümeyyiz vasıf, kemal sıfatlarından değilse, onunla vasıflanan, üstün olmayan bir sıfatla mevsuf demektir ki bu da bir nevi noksanlıktır.

İşte bu üç türlü izah yöntemiyle, "Tek bir ilahın âlemleri yaratıp, yönetmede yeterli olup, birden fazlasının nefyedilmesi icab ettiği" hakikati sabit olmuştur.

Allah-u Tealâ, üstün sıfatlarla mevsuf olduğunu bildirdikten sonra, **"Herşeyin halikıdır."** buyurarak, geçmişte ve gelecekte yaratılmış ve yaratılacak herşeyi kendisinin yoktan varettiğini beyan etmek suretiyle, bir sonra gelecek **"İbadetin kendisine tahsis emri"**ne bir nevi mukaddime yapmıştır.

Zira itaat nevilerinin en şereflisi olan ibadet, elbette ancak yaratıcıya tahsis edilmelidir.

Ehl-i Sünnet uleması bu cümle-i celile'ye sarılarak, **"Kulların bütün amellerini yaratanın ancak Allah-u Tealâ olduğu"** hükmüne varmışlardır ki, onların bu hususdaki açık beyanı şöyledir:

Kulların bütün amelleri ayet-i celile'de geçen **"Şey"** tabirine dahildir. Allah-u Tealâ, burada kendisini herşeyin halıkı olmakla vasıfladığına göre, bu ayetin hükmünce eşyadan bir şey sayılan, kulların herhangi bir amelini de Allah-u Tealâ'nın yaratmış olması icab eder.

Sapık Mutezile fırkası, delil denemeyecek kadar düşük birtakım görüşlere dayanarak, kulların amellerinin, ayet-i celile'de geçen **"Herşey"** lafzının umumiyetinden hariç olması gerektiğine hükmetmişlerse de, Ehl-i Sünnet uleması, özetle bu hususta şöyle söylemişlerdir:

Ayet-i celile'nin zahirî ifadesi, kulların amelleri dahil, herşeyi Allah-u Tealâ'nın yarattığını açıkça ifade etmektedir. Aklî ve kesin deliller de bu ayet-i celile'nin zahirî manasının doğruluğuna müsait düşmektedir ki, bunun takriri şöyle yapılabilir:

İnsanların yaptıkları işler, birtakım sebep ve nedenlere bağlıysa da, o sebepleri yaratan da ancak Allah-u Tealâ'dır. Kulun bir işi yapmaya müsait kuvveti o sebeple birleştiği zaman, o fiili yapmasını gerektirir ki, bu da kulların fiillerini yaratanın Allah-u Tealâ olduğunu kabullenmeyi iktiza eder.

Zahirî ifade, aklî ve kesin bir delille de kuvvet kazanınca, bütün şek ve şüpheler zail olur gider.

Sapık Mutezile fırkasından birçoğu, **"Herşeyin yaratıcısıdır."** kavl-i şerifindeki umumi ifadeden yola çıkarak, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarını inkâra kalkışmışlar ve Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu söylemişlerdir.

Ehl-i Sünnet ise, bu bozuk inançları şu cevapla reddetmişlerdir:

Bu ifade-i celile'de geçen **"Herşey"** tabirine, kendisi hakkında **"Şey"** lafzının kullanılması caiz olan Allah-u Tealâ'nın Zat'ını, ittifakla dahil kılmadığımız gibi, Allah-u Tealâ'nın kadîm olan sıfatlarını ve O'nun kelam-ı kadîmi olan Kur'an-ı Kerim'i de, haricî birtakım delillere dayanarak bu umumî tabirden ayrı tutmaktayız.

Yani, nasıl ki Allah-u Tealâ'nın Zat'ı, yaratılan şeylere dahil değilse, O'nın sıfatlarının ve kitabının da, ezelî olup, sonradan yaratılma olmadıkları için, **"Şey"** tabirine dahil olmadığına dair birçok delil mevcuttur. Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın Zat'ı hakkında bu umumî ifadeye gelen tahsis, bunlar hakkında da geçerlidir.

Allah-u Tealâ'nın, bir önceki ayet-i celile'de: (وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ) **"Herşeyi O yaratmıştır."** buyurmasından sonra, burada, (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) **"Herşeyin yaratıcısıdır."** buyruğunu tekrarlamasındaki hikmetleri merak edenlere birkaç yönlü izah yapılabilir:

1- Geçen tabir, mazide yarattıklarına işaret olup, buradaki ism-i fail sîğası ise, süreklilik ifade ettiğinden bütün vakitleri içine alır.

2- Gerideki ifadesini, evlattan münezzeh olduğunu açıklama sadedinde bir giriş olarak kullanmış, bunu ise, kendisinden başka ibadete lâyık kimse olmadığını beyan hususunda bir mukaddime yapmıştır.

Dolayısıyla bu ifade-i celileler, birçok hükümleri ve farklı neticeleri gerektiren birtakım önsözlerdir ki Allah-u Tealâ, her mevzi ve mevzuda kendisine uygun neticeleri bunlara tefri' etmek (dayandırmak) için ayrı ayrı olarak defaatla zikretmiştir.

Âlûsî tefsirinde zikredildiğine göre; Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'de, (لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ) **"O'ndan başka hiçbir İlah yoktur."** kavl-i şerifini, (وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ) **"Herşeyin yaratıcısıdır."** cümle-i celile'sinden önce zikretmiş olup,

Mü'min Sûresinde ise: (ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ (٦٢)) **"İşte Rabbiniz olan Allah budur. Herşeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka hiçbir İlah yoktur."** *(Mümin Sûresi:62'den)* buyurarak, bunun aksini yapmıştır.

Bu konudaki hikmeti inceleyen bazı âlimler şu beyanda bulunmuşlardır: Bu ayet-i celile, Allah-u Tealâ'ya ortaklar isnat edenleri reddetme mahiyetinde nazil olduğundan, ortaklığı ortadan kaldıran tevhid ifadesi burada öne alınmış, Mü'min Sûresindeki ifade-i celile ise, ortağın nefyine dair olmayıp,

(لَخَلْقُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٥٧)) **"Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyüktür, lâkin insanların çoğu bilmezler."** *(Mü'min Sûresi:57)* kavl-i şerifinde tesbit edilmek istenen, "İnsanların yaratılışı" ile ilgili mevzuun akabinde varid olduğundan,

orada, **"Herşeyin yaratıcısı"** olduğu hususunun takdimi daha uygun düşmüştür. Yine de kelamının sırlarını Allah-u Tealâ bilir.

Allah-u Tealâ, **"Herşeyin yaratıcısı"** olduğunu beyandan sonra, bu ifadenin mefhumuna bağlı olan hükmü açıklamak üzere, (فَاعْبُدُوهُ) **"Öyleyse ancak O'na ibadet edin!"** buyurmuştur.

Çünkü, evvelce bahsi geçen kâmil sıfatların tümünü kendisinde toplayan bir Zat, elbette yarattıklarının ibadetine müstehak olmakta tek olur.

Burada emrolunan ibadet, itaat ve boyun eğmenin son derecesi olup, bu da ibadet edilen Zat'a ortak koşmayla birlikte düşünülemeyeceğinden, ibadeti sadece Allah-u Tealâ'ya tahsis manasını elde etmek için nefiy ve isbat cümlesiyle (فَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) denmeye lüzum kalmamıştır.

Zira, mücerret ibadet mefhumu zaten kulluğun tek bir zata tahsis edilmesi gerektiğini ifade eder. Fatiha-i şerife'de geçen,

(إِيَّاكَ نَعْبُدُ) **"Ancak sana ibadet ederiz..."** kavl-i şerifindeki hasrın, yani **"Ancak"** manasının, mef'ûl'ün takdiminden anlaşıldığını söylemek, burada mef'ûl'ün sonradan gelişiyle bu tahsisin anlaşılmayacağı anlamına gelmez.

Çünkü orada hasr ifadesi, ibadet mefhumu ile mef'ûl'ün takdiminden ibaret iki yönden elde edilmiş, burada ise sadece ibadet mefhumundan anlaşılmıştır ki, (لِلّٰهِ الْحَمْدُ) kavlinde olduğu gibi iki yönlü özelleştirmeye hiçbir mani yoktur.

İbni Ebî Hatim *(Rahimehullah)*, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, bu cümle-i celile'ye: **"Allah-u Tealâ'yı tevhid edin!"** manası verdiğini, **İbni Cübeyr** *(Rahimehullah)* yoluyla nakletmiştir.

Vahidî *(Rahimehullah)* ise **"el-Vasît"** tefsirinde, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, bu cümle-i celile'ye: **"Allah-u Tealâ'ya itaat edin!"** manası verdiğini zikretmiştir.

Birisi burada "Zaten **'İlah'** lafzı, ibadet olunmaya müstehak manasını ifade etmekteyken, bundan sonra Allah-u Tealâ'ya ibadet emrinin gelmesi bir nevi tekrarı akla getirmiyor mu?" diyebilir ki, bunun cevabı şudur:

"O'ndan başka hiçbir ilah yoktur." kavl-i şerifi, **"O'ndan başka, kulların ibadetine hak kazanan hiç kimse yoktur."** manasını ifade etmektedir. **"O'na ibadet edin!"** cümle-i celile'si ise, **"O'ndan başkasına tapmayın!"** anlamına gelmektedir.

Fahrurrazî *(Rahimehullah)*, ayet-i celile'deki cümle-i celile'lerin peşpeşe dizilişindeki münasebet ve uyumu ne güzel açıklamıştır: Müşrikler, Allah-u Tealâ'nın varlığını kabul etmekteydiler, nitekim,

(وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ...(٢٥)) **"Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan, elbette, 'Allah' derler."** *(Lokman Sûresi:25'den)* ayet-i kerime'si bu hususu açıklamaktadır.

Ayrıca onlar, **"Allah"** lafzını Allah-u Tealâ'dan başka kimse hakkında kullanmamışlardır.

(هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ...) **"Sen, O'nun için bir adaş biliyor musun?"** *(Meryem Sûresi:65'den)* kavl-i şerifi de bunu ifade etmektedir.

İşte bu sebeple Allah-u Tealâ, (ذٰلِكُمُ اللّٰهُ) **"İşte** (bahsi geçen sıfatlarla mevsuf olan) **bu** (yüce varlık) **Allah'tır."** buyurmuş, peşine de, (رَبُّكُمْ) **"Sizin Rabbinizdir."** ifade-i celile'sini kullanmıştır ki bu, "Sizi yetiştiren, iyilik çeşitleriyle ve terbiye türleriyle size ihsanda bulunandır." demektir.

Gerçekten de Allah-u Tealâ'nın iyilik çeşitleri, insan aklının, zaptından âciz kalacağı kadar çokluk mertebesine varmaktadır. Nitekim:

(وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا ...) **"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız!"** *(Nahl Sûresi:18'den)* ayet-i celile'si bunu beyan etmektedir.

Sonra Allah-u Tealâ, **"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."** buyurmuştur ki bu, "Size, ihsan, lütuf ve ikramlarda bulunan bir ilâhın varlığını anladığınıza göre bilin ki, O'ndan başka hiçbir ilâh ve ibadete müstehak kimse yoktur." demektir.

Daha sonra Mevlâ Tealâ, **"O, herşeyin yaratıcısıdır."** kavl-i şerifini irad ederek, "Bizim, 'O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur' sözümüz, çok makul ve makbuldür.

Çünkü mahlukatın O'ndan başka yaratıcısı ve âlemlerin O'ndan başka yöneticisi yoktur." buyurmak istemiştir ki, işte bu sıralama çok uyumlu ve ifadeli bir tertiptir.

Mevlâ Tealâ ayet-i celile'nin sonunda, (وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) **"O, herşeye hakkıyla vekildir."** buyurmuştur ki, bundan murad, kulun, tevhidin kemaline ulaşmasıdır. Şöyle ki, kul, Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir ilâh ve müdebbir olmadığına her ne kadar inansa da, bu âlem sebepler âlemidir.

Fahrurrazî Hazretlerinin babası **Ömer er-Râzî** *(Rahimehumellah)*:

« لَوْلَا الْأَسْبَابُ لَمَا ارْتَابَ مُرْتَابٌ »

"Sebepler olmasa hiçbir şüpheci, (Allah-u Tealâ'nın varlığı hakkında) **tereddüt etmezdi."** sözüyle bu hakikati ne güzel dile getirmiştir.

Hâl böyle olunca, insan, kalbini zahirî sebeplere bağlar da mühim bir işi ele geçirmek için bazen emire, bazen vezire itimad eder, o zaman da mahrumiyetten başka bir şey elde etmeyeceğinden sadece üzüntüsünü artırır.

Hâlbuki Allah-u Tealâ, **"O, herşeye hakkıyla vekildir."** buyurarak, insana, Allah-u Tealâ'dan başka kendisini koruyan ve mühim işlerini yoluna koyan olmadığını bildirmek istemiştir.

İşte bunu anlayan bir insanın, Allah-u Tealâ'dan başka herşeyden tamahı kesilir ve mühim işlerinde ancak O'na müracaat eder.

Ruhu'l Beyan tefsirinde bu cümle-i celile'ye şu mana verilmiştir:

"Allah-u Tealâ, geride bahsi geçen üstün sıfatlara sahip olmakla beraber, aynı zamanda sizin bütün işlerinizin mütevellisidir ve amellerinizin gözcüsüdür. Onlara karşılık size mücâzatta bulunacaktır. Öyleyse hacetlerinizi O'na ısmarlayın, kulluğuna sarılmayı dünyevî ve uhrevî hacetlerinizin görülmesine vesile kılın."

İmam-ı Gazalî *(Kuddise Sırruhu)* nun beyanına göre; **"Vekil"**, iki kısma ayrılır:

1- Kendisine ısmarlanan işlerin tümünü hiç eksiksiz bir şekilde tam manasıyla îfâ eden (yerine getiren) dir.

2- Kendisine havale edilen işlerin bir kısmını eda etmekle birlikte tümünü îfâ etmeyendir.

Mutlak manada, "Vekil" tabiri kullanılan kimse ise, kendisine bırakılan işlerin tümünü îfâda hakkıyla vefalı davranandır ki, o da ancak Allah-u Tealâ'dır. Bu kadar bir izahla kulun, bu ismin manasındaki yeri anlaşılmış olur.

Şeyh Ebû Hamza el-Horâsânî *(Rahimehullah)* şöyle anlatmıştır:

Senelerden birinde Hac yolculuğuna çıkmıştım ki, yürümem esnasında derin bir kuyuya düştüm. O anda nefsim bana, yardım istemem için teklifte bulunduysa da, ben: "Hayır! Vallahi kimseden yardım istemeyeceğim." dedim.

Daha bu düşüncem tamamlanmamıştı ki kuyunun başına iki adam geldi. Biri diğerine: "Gel, şu kuyunun ağzını kapatalım da kimse içine düşmesin." diyerek, kamışlar ve hasır getirip kuyunun ağzını düzlediler.

Benim içimden bağırmak geldiyse de, kendi kendime: "Onlardan daha yakın olanına sığınırım." diyerek, susup, işimi Allah-u Tealâ'ya ısmarladım.

Bir saat sonra, bir şey gelerek kuyunun ağzını açıp, ayağını sarkıttı. Ben onun nefes alıp vermesinden sanki "Bana tutun!" demek istediğini anlıyordum. Derken ona tutundum da beni yukarı çekti. Bir de ne göreyim, yırtıcı bir hayvan! O zaman bir hâtif bana:

« يَا اَبَا حَمْزَةَ اَلَيْسَ هٰذَا اَحْسَنَ نَجَّيْنَاكَ مِنَ التَّلَفِ بِالتَّلَفِ »

"Ey Ebû Hamza! Bu daha güzel olmadı mı? Seni bir teleften, diğer bir telefle kurtardık?" diye nida etti.

Bu kıssadan da anlaşıldığı üzere; Allah-u Tealâ, herşeye hakkıyla kadir ve herşeye ziyadesiyle vekildir.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ, evvela kullarına *(95-99)* ayetleriyle kendisini tanıttı, sonra *(100-101)* sıfatlarıyla onlara tanındı. Daha sonra da *(bu ayet-i kerime'siyle)* Zat'ının hakikatlerini onlara keşfettirdi.

İBNİ ARABÎ: Bu ayet-i celile, **"Halik"** ismiyle Rab Tealâ'yı tevhid etmektedir ki bu, "Tevhid-i hüvviyet"tir. Çünkü O, kendisine ibadet olunmasını emretmiştir ki, bunu ancak hakikî varlıkla mevsuf olan bir Zat emredebilir.

O, varlığı Rabbe isbat etmiş ve o ismi, lafza-i Celâl ile kelime-i tevhid arasına koymuş, aynı zamanda onu hususî bir izafetle biz kullarına muzaf (ait) kılmıştır ki bu, özel bir izafettir.

Böylece biz, varlığının vacip olması hususunda hakettiği ululuk ve yücelik itibarıyla O'nu tevhid edelim. Zira O'nun varlığı kendinden olup, diğer mümkinat yokluğu kabul etse de, O hiçbir vechile yok olmaya müsait olmadığından bu tevhide müstehaktır.

Bizim, O'na kul ve köle oluşumuzu ikrar etmemiz de, O'nu mülkünde tevhid anlamına gelir. Ana rahimlerinin karanlığında ve dünya hayatında yedirip, içirerek bize yaptığı iyiliklerden dolayı da, mün'im-i tevhid babından, O'nu tevhid ederiz.

Doğru düzgün yaşamamız kendisine bağlı olan yararlı işleri icat etmesi hususunda da O'nu birleriz. O maslahatlarımıza misal olarak, şeriatlar vazetmesi, mizanlar tayin etmesi, dini ayakta tutan önderlere bîatı meşru etmesi gibi, **"Rab"** isminin verdiği ikram çeşitlerini sayabiliriz ki, böylece biz her hususta O'nu tevhid edip, O'ndan gayrinin Rab'liğini nefyederiz.

Yusuf *(Aleyhisselâm)* hapis arkadaşlarına:

(... ءَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (٣٩)) **"...Ayrı ayrı rabler mi daha hayırlıdır, yoksa Tek ve Kahhar olan Allah mı?"** *(Yusuf Sûresi:39'dan)* demiştir.

Allah-u Tealâ, Rab'liğini tevhid hususunda hepimizin kendisine nisbetini umumî ifadeyle kullanarak, **"İşte size! Rabbiniz olan Allah budur. O'ndan başka hiçbir İlah yoktur.** (Kendisinden başka) **her şeyin yaratıcısıdır."** buyurmuştur.

Çünkü Allah-u Tealâ'dan gayri herşey mürekkeb (bileşik)tir ki, her varlıkta bulunan, "Yaratıcıya ihtiyaç" niteliğini icab ettiren de budur.

Besît (bileşik olmayan) şeklinde işittiklerimiz ise, aklen düşünülen bir takım şeylerdir ki, hariçte varlıkları görülmemektedir. *(Bileşik olmayan cevherlerin varlığını kabul etsek te, varlıkları, yaratıcının varlığına muhtaç olduğundan gerçek manada besît sayılamazlar.)*

"O halde yalnız O'na ibadet edin!" kavl-i şerifinden anlaşıldığı üzere, varlık âlemi, abidle mabud arasında bölüşülmüştür. İbadet eden, Allah-u Tealâdan gayri herşeydir ki, âlem diye tabir edilip, kul diye isimlendirilen budur.

Ayet: 102

Mabud ise, **"Allah"** ism-i şerifinin müsemması olan Zat'tır. O hâlde Allah-u Tealâ'dan gayri, yaratılmış ve yaratılacak herşey Allah-u Tealâ'nın kuludur.

"O, herşeye hakkıyla vekildir." Bu vasfıyla da bütün yaratıkları korur, yönetir, kendileriyle ilgili en üstün hale ulaşmalarına kadar ihtiyaçlarını ve rızıklarını onlara gönderir.

İBNİ ACîBE: Her kim dünyevî bir hazzını elde etmek için, insan olsun cin olsun bir mahluka boyun eğerse, yahut yaratanına isyan hususunda ona itaat ederse, o kişi Rabbiyle birlikte onu ortak etmiş demektir.

(... وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً (١١٦) **"Allah'a ortak koşan, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır."** *(Nisa Sûresi:116'dan)*

İşte sûfiyyenin, kötü arzuya karşı durabilme hususunda nefisleriyle yaptıkları mücahedede tatbikleri bu şekildedir. Ta ki, nefisleri onları Allah-u Tealâdan gayri bir şeye meylettirmesin de bu suretle hırs ve tamah köleliğinden azad olarak, bütün himmetleriyle bir olan Allah-u Tealâ'ya teveccüh etsinler (tam anlamıyla yönelsinler) ve gizli-açık şirkin bütün türlerinden uzaklaşabilsinler.

Allah-u Tealâ onları koruduğu yolla bizi de muhafaza buyursun. Âmin!

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Allah-u Tealâ'nın, "Rab" olduğunu ifade eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ... (٣) ﴾

"... İşte O, Rabbiniz (olan) **Allah'tır. O halde O'na ibadet edin..."** *(Yunus Sûresi:3'den)*

﴿ ... فَذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ... (٣٢) ﴾

"İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır." *(Yunus Sûresi:32'den)*

﴿ ... ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ ... (١٣،٦) ﴾

"İşte O, Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'na aittir..." *(Fatır Sûresi:13'den, Zümer Sûresi:6'dan)*

﴿ ... ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ ... (٦٢،٦٤) ﴾

"İşte O, Rabbiniz (olan) **Allah'tır..."** *(Mümin Sûresi:62'den, 64'den)*

Allah-u Tealâ'dan başka "İlâh" olmadığı:

﴿ ... لاَ اِلـٰهَ اِلاَّ هُوَ ... (١٦٣) ﴾

"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." *(Bakara Sûresi:163'den, 255'den, Âl-i İmran Sûresi: 2'den, 6'dan, 18'den, Nisa Sûresi:87'den, En'am Sûresi:106'dan, A'raf Sûresi:157'den, Tevbe Sûresi:31'den, 129'dan, Hûd Sûresi:14'den, Ra'd Sûresi:30'dan, Taha Sûresi:8'den, 98'den, Müminun Sûresi:116'dan, Neml Sûresi:26'dan, Kasas Sûresi:70'den, 88'den, Fatır Sûresi:3'den, Zümer Sûresi:6'dan, Mümin Sûresi:62'den, Duhan Sûresi:8'den, Haşr Sûresi:22'den, 23'den, Teğabün Sûresi:13'den, Müzzemmil Sûresi:9'dan)*

Allah-u Tealâ'nın herşeyin "Yaratıcı" sı olduğu:

﴿ ...اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَىْءٍ ... (١٦، ٦٢) ﴾

"Herşeyin yaratıcısı Allah'tır." *(Ra'd Sûresi:16'dan, Zümer Sûresi:62'den)*

﴿ ...ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَىْءٍ ... (٦٢) ﴾

"İşte O, herşeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah'tır." *(Mümin Sûresi:62'den)*

Allah-u Tealâ'ya, "İbadet" edilmesi emri:

﴿ ...فَاعْبُدُوهُ ... (٥١، ٣، ٣٦، ١٧، ٦٤) ﴾

"Yalnızca O'na kulluk edin." *(Âl-i İmran Sûresi:51'den, Yunus Sûresi:3'den, Meryem Sûresi:36'dan, Ankebût Sûresi:17'den, Zühruf Sûresi:64'den)*

Allah-u Tealâ'nın, herşeye "Vekil" olduğu:

﴿ ...وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ (١٢) ﴾

"Allah, herşeye vekildir." *(Hûd Sûresi:12'den)*

﴿ ...وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ (١٢) ﴾

"O, herşeye hakkıyla vekildir." *(Zümer Sûresi:62'den)*

Ayet: 103

Mevlâ Tealâ, evlat ve ortaktan münezzeh olduğunu beyandan sonra, bu tenzihinin gerektirdiği yüce vasfını geriye vasletmek üzere şöyle buyuruyor:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (١٠٣)

KELİME MANASI (103)

(لَا تُدْرِكُ) **İdrak edemez** (erişemez, kuşatır şekilde göremez), kimi? (هُ) **O'nu,** ne? (الْأَبْصَارُ) **gözler,** (وَهُوَ) **halbuki O,** (يُدْرِكُ) **idrak eder,** yani ilmi ile kuşatır, görür. neyi? (الْأَبْصَارَ) **gözleri,** (وَهُوَ) **O,** kimdir? (اللَّطِيفُ) **lâtif'dir,** yani bütün işlerin inceliklerini ve gizliliklerini çok iyi bilendir. daha kimdir? (الْخَبِيرُ) **ziyade haberdâr olandır.**

MEÂL-İ ŞERİF

Gözler O'nu irak edemez (O'nu kavrayacak şekilde göremez). **Halbuki O, gözleri idrak eder** (kuşatacak şekilde görür) **ve O, Lâtif** (en ince şeyleri bile pek iyi bilen) **dir. Habîr** (her şeyden ziyade haberdâr olan) **dır.**

İ Z A H A T

Bika'î *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; bundan evvelki ayet-i celile'ler, Allah-u Tealâ'nın herşeye kadir olup, O'ndan gayrisinin âciz olduğunu açıklamıştı.

Çocuk ve ortağa ise, âciz ve fakir olanlar muhtaç olur. Güçlü ve zengin olanın âciz ve fakire muhtaç olması, olmayacak bir şeydir. Her baba ve ortak, oğluna ve ortağına bir şekilde mutlaka hemcins olması gerektiğinden, Allah-u Tealâ, makamın iktiza ettiği tenzih vasfını açıklamak üzere, "**Gözler O'nu idrak edemez.**" buyurmuştur ki bu, şu demektir:

"**İsa, Uzeyr** *(Aleyhimesselâm)*, putlar, yıldızlar, karanlık ve nur gibi Allah-u Tealâ'ya evlat veya ortak kabul ettiğiniz şeylerin hepsi, gözlerle idrak edilebilen varlıklardır ki, Allah-u Tealâ, gözlerle idrak edilemediğinden bu yaratıklarla hiçbir yönden benzerliği yoktur.

Çünkü gözle idrak edilmek, sonradan yaratılanların alâmetlerinden olduğu için, gerçek ilaha yakışmaz. Onlar hakikî ilah olsalardı, elbette gözlerden perdeli olurlardı.

Melekler ve cinler (bilinene göre, her zaman herkes tarafından) görülemiyorlarsa da, onlara tapanlara şöyle sorulur: Siz onların Allah-u Tealâ'nın çocukları olduğuna neye göre hükmettiniz? Eğer görerek bu kanaate vardıysanız, demek onlar da geridekiler gibi görülen varlıklardır ki, bu durumda görülemeyen Allah-u Tealâ ile hiçbir şekilde soy bağları olamaz.

Yok eğer aldığınız haberlere dayalı olarak bu hükme vardıysanız, onların yaratılışları hakkındaki haberler, size veya başkalarına peygamberler dışında kimseden gelmemiştir. Peygamberlerin hepsi de, onların diğer yaratıklar gibi Allah-u Tealâ'nın çocukları değil, kulları olduğunu ve Allah-u Tealâ'nın ortak ve evlattan münezzeh olduğunu bildirmişlerdir. İşte onların kitapları ve sahih haberleri buna şahitlik etmektedir.

Herşeyden öte, onlar az da olsa gözlerle idrak edilebilecek niteliktedir. İdrakleri hepten de imkansız değildir. *(Nitekim müşrikler, sahralarda ve çöllerde cinlerin kendilerine belirdiğini iddia ediyorlardı. Ayrıca Yahudilerden aldıkları bazı telakkîlere göre, meleklerin bazı insanlara zuhur ettiği vehmine sahiplerdi.)*

Azîz olan İlâh'a gelince; O, başkaları gibi gözle görülüp te tam bir idrak ile anlaşılabilecek bir Zat değildir ki, O'nu gören, düşünüp, taşınıp ta ferasetini kullanarak, birtakım alâmetlerin belirtisiyle O'nun hakkında muhakeme yapsın ve böylece rıza ve gazap gibi hallerinden haberdar olabilsin. Çünkü O, ihata olunmaktan çok yücedir."

Tabi ki bu mana, umum-u selb (idrakin nefyinin genel kabul edilmesi) yolu üzere verilmiştir. Fakat selb-i umum (herkes hakkındaki genel mananın nefyedilmesi) kastediliyorsa o zaman mana: "Allah-u Tealâ, herkesin göremeyeceği kadar Azîz'dir. Bilakis dilerse seçkin kullarına perdeyi açıp görme sebeplerini yaratır da, onlar O'nu görebilirler." demek olur. Nitekim müminlere ahirette bu sebepleri yaratacaktır.

Vahidî, Ebû Hayyan ve Âlusî tefsirlerinde zikredildiğine göre; ayet-i celile'de geçen (اَبْصَارْ), (بَصَرٌ) kelimesinin cemisi olup, **Rağıb** *(Rahimehullah)* ın da beyan ettiği üzere lügat olarak iki manaya gelmekteyse de, burada birkaç manaya gelebilir:

1- Göz uzvunun kendisi,

2- Göze konan görme gücü ki, ilm-i kelamla uğraşanların ekserisi bu ayet-i celile'deki (بصرْ) mefhumunu, görme gücünün yeri olması itibarıyla göz uzvunun kendisi olarak değerlendirmişlerdir.

Zâdü'l-mesîr tefsirinde zikredildiğine göre, Cumhûr'un görüşü de bu doğrultudadır.

3- Basîret ki bu, kalbin anlayış gücünden ibarettir, **Ebû Bekr-i Sıddık** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen şu söz bu manaya uygun düşmektedir:

١ – « يَا مَنْ غَايَةُ مَعْرِفَتِهِ الْقُصُورُ عَنْ مَعْرِفَتِهِ »

1- **"Ey O Zat ki, O'nu bilmenin son noktası, tam bilinemeyeceğini itiraf etmektir."** Çünkü O'nu bilmenin zirvesi, bütün yaratıkları tanıyıp, O'nun, onlardan hiçbiri olmadığı gibi, eşyadan hiçbirine de benzemediğini, bilakis idrak edilen şeylerin tümünün yaratıcısı olduğunu bilmekdir. *(Rağıb el-İsfahanî, Müfredat, Sh:189)*

4- Akıllar ve vehimlere işaret olabilir ki, bu manayı, **Abdurrahman ibni Mehdî** *(Rahimehullah)*, **Ebû Husayn el-Karî** *(Rahimehullah)* dan nakletmiştir. *(İbn-i Ebî Hatim, No:7739, 4/1363)*

٢ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: اَلتَّوْحِيدُ اَنْ لاَ تَتَوَهَّمَهُ .

2 - **Hazreti Ali** *(Radıyallahu Anh)* ın: **"Gerçek tevhid, Allah-u Tealâ'yı tevehhümde bulunmaman** (öz Zatı itibarıyla hayaline getirmemen) **dir."** *(Rağıb el-İsfahanî, Müfredat, Sh:59)*

Ayet: 103

« كُلُّ ما اَدْرَكْتَهُ فَهُوَ غَيْرُهُ »

"İdrak edebildiğin herşey, Allah-u Tealâ'dan başkadır." *(Rağıb, el-İsfahanî, Müfredat, Sh:59)* şeklindeki beyanları bu manaya münasip düşmektedir.

Ayet-i celile'de geçen, **"Gözler O'nu idrak edemez"**, cümlesine üç türlü mana verilmiştir:

1- "Gözler O'nu ihata edemez." Burada **"İdrak"**, **"Ru'yet** (görme)" nin dışında olan bir mana ifade etmektedir. Çünkü, "Onu gördü ama idrak edemedi." sözü doğru bir sözdür.

Taberî *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile; kişi bazen bir şeyi idrak eder fakat göremez. Nitekim Mevlâ Tealâ, Firavun hakkında:

(... حَتّىٰ اِذا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ ... (٩٠)) **"...Boğulma, ona idrak edince** (ulaşınca)..." *(Yunus Sûresi:90'dan)* buyurarak, boğulmanın Firavunu idrak ettiğini açıklamıştır ki, Firavunun, kendisine idrak eden (ulaşan) boğulmayı gördüğü söylenemez. Çünkü boğulma denen mefhum görülebilen bir şey değildir.

Demek ki, bazen bir şey idrak edilip te görülemiyor, bazen de görüldüğü halde idrak edilemiyor. Nitekim Firavunun kavmi, **Musa** *(Aleyhisselâm)* ın kavmini görüp, çok yanaştıklarında, **Musa** *(Aleyhisselâm)* ın ümmeti korku ve telaş içinde:

(... اِنّا لَمُدْرَكُونَ (٦١)) **"Muhakkak biz idrak olunduk** (erişildik)." *(Şuara Sûresi:61'den)* dedikleri vakit, **Musa** *(Aleyhisselâm)*, iki kavim arasında birbirlerini görme durumu sabit olduğu halde:

(... كَلاّ ... (٦٢)) **"Hayır!"** *(Şuara Sûresi:62'den)* buyurarak, idraki nefyetmiştir.

Mevlâ Tealâ da evvelce ona:

(... اَنْ اَسْرِ بِعِبادِى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِى الْبَحْرِ يَبَساً لاَ تَخافُ دَرَكاً وَلاَ تَخْشىٰ (٧٧)) **"Kullarımla birlikte geceleyin yola çık ta, yetişilmekten korkmaksızın ve** (boğulmaktan) **endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç!"** *(Taha Sûresi:77'den)* buyurarak, düşmanlarının, kendisini ve kavmini idrak edemeyeceklerini vahyetmişti.

Demek oluyor ki, "Ru'yet" ve "İdrak" tabirlerinden her biri diğeriyle birlikte bulunabileceği gibi onsuz da mevcut olabilir. O halde, **"Gözler O'nu idrak edemez."** kavl-i şerifine, "Gözler O'nu göremez." manasını vermek çok uzak düşmektedir.

Dolayısıyla buradaki **"İdrak"**; bir şeyin derinliklerine ulaşıp, bütün cihetleriyle onu kuşatıp, künhünü ve hakikatini (öz zatını ve gerçek yüzünü), kendisinden bir şey gizli kalmayacak şekilde kavramaktır ki, böyle bir ihatanın dünyada ve ahirette Allah-u Tealâ'ya tealluk etmeyeceği aşikârdır.

Çünkü Allah-u Tealâ'yı, bir şeyin kendisini ihata etmesiyle vasıflamak caiz değildir. "Allah-u Tealâ görülür, fakat idrak edilemez." kaidesinin bir nazîri de, "Allah-u Tealâ bilinir fakat ilmen ihata edilemez." kuralıdır.

Demek oluyor ki "Gözler, Allah-u Tealâ'yı görebilirse de, ihata edemez." Nitekim "Kalpler de O'nu tanır fakat ihata edemez."

(... وَلاَ يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً) **"İlmen O'nu ihata edemezler** (O'nu tam manasıyla bilemezler)." *(Taha Sûresi:110'dan)* ayet-i celile'siyle,

(... وَلاَ يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلاَّ بِمَا شَآءَ)... **"O'nun dilediği müstesna, ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler."** *(Bakara Sûresi:255'den)* kavl-i şerifini birlikte değerlendirecek olursak, Allah-u Tealâ'nın, kendi diledikleri dışında mahlukatının bir şey bilemiyeceğini ifade buyurması, müsaade ettiği kadar da bilemeyecekleri anlamına gelmez.

"İdrak" tabirini bu mana ile tefsir edenler arasında, **İbn-i Abbas, Katade, Atıyye el-Avfî, İbn-i Müseyyeb, Zeccac** *(Radıyallahu Anhum)* gibi büyük müfessirler bulunmaktadır.

Buna göre şu hükme varabiliriz ki, **"Allah-u Tealâ görülür fakat idrak edilemez."** Çünkü "Görülen şeyi çepeçevre kuşatıp, kavrama" manasına gelen bir idrak, ancak hududu belli olup, yönlere sahip olan bir varlık hakkında düşünülebilir.

Dolayısıyla bu ayet-i kerime, Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceğini ifade etmemektedir. Çünkü Miraç Gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in Mevlâ Tealâ'yı gördüğü sahih olarak rivayet edilmiştir.

Hafız İbni Kesir *(Rahimehullah)*: **"Müminlerin, ahiret yurdunda, arasat meydanında ve cennet ravzalarında Allah-u Tealâ'yı görecekleri"**ne dair, **Ebû Said, Ebû Hureyre, Enes, Cerir, Bilâl, Suheyb** gibi birçok sahabeden *(Radıyallahu Anhum)* mütevatir bir hayli hadis ve haber varid olduğunu, bu ayet-i kerime'nin tefsirinde nakletmiştir. Ehl-i Sünnet'in, ehl-i ilmin ve ehl-i hadisin mezhebi budur.

Ru'yetin isbatıyla, idrakin nefyedilmesi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü kavramak, görmekten çok özel bir mefhumdur ki, ziyade hususi bir mananın nefyedilmesiyle, çok genel bir mananın ortadan kalkması gerekmez.

Sonra âlimler burada nefyedilen idrakten ne kastedildiği hakkında iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Allah-u Tealâ'nın hakikatini bilmektir. Çünkü müminler ahirette O'nu göreceklerse de, kendisinden başka kimse O'nun hakikatini bilemez.

Nitekim ay'ı gören kimse, onun künhü ve mahiyeti itibarıyla hakikatini idrak etmiş değildir. Yüce Mevlâ, hakikati bilinmeme bakımından herşeyden evladır, en yüce sıfatlar O'na mahsustur.

b) Bazılarına göre ise, bu idrakten maksat, ihatadır ki, Allah-u Tealâ'yı tam manasıyla kavrayamamak, görülmemesini icap ettirmez. Nitekim:

(... وَلاَ يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً) **"İlmen O'nu ihata edemezler** (O'nu tam manasıyla bilemezler)." *(Taha Sûresi:110'dan)* ayet-i celile'sinden, "Allah-u Tealâ'yı hiç bilemezler." manası çıkmaz.

٣ – عَنْ عَائِشَةَ (رضى الله عنها) قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَىٰ نَفْسِكَ »

3 - Yine böylece **Aişe** *(Radıyallahu Anha)* dan rivayet edilen: **"...Ben sana övgüyü say(ıp bitir)emem. Sen, kendini övdüğün gibisin."** *(Müslim, Salât:42, No:486, 1/352, Tirmizî, De'avât:76, No:3493, 5/524, İbn-i Mace, Dua:3, No:3841, 2/1263)* hadis-i şerifinden, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in Mevlâ Tealâ'ya hiç senada bulunmaması gibi bir mana çıkarılamayacağı gibi, burada da durum aynıdır.

Bir kere **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* a, bu ayet-i kerime okunarak, sanki Allah-u Tealâ görülemez gibi bir mana îma edilince, o, karşısındakine: "Sen göğü görmüyor musun?" diye sordu. O: "Evet!" deyince,

Ikrime *(Radıyallahu Anh)*: "Peki göğün tamamını mı görüyorsun?" diyerek, Allah-u Tealâ'nın da görülebileceğini fakat ihata edilemeyeceğini açıklamış oldu. *(İbn-i Ebî Hatim, No:7737, 4/1363)*

Taberî *(Rahimehullah)* burada şu izaha yer vermiştir: Eğer bir kişi bize, "Bu ayet-i kerime'nin, Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceği manasına geldiğini niçin kabul etmiyorsunuz?" diye soracak olursa, biz ona şöyle cevap veririz:

Biz, bu manayı kabul edemeyiz. Çünkü Allah-u Tealâ, kitabının diğer bir yerinde: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rabblerine nazırdırlar."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* buyurmuştur ki, bu ayet-i celile, gözlerin Allah-u Tealâ'yı göreceğini açıkça ifade etmektedir.

Allah-u Tealâ'nın kitabının ayetleri birbirini tasdik ettiğine göre, bu ayeti tevile kalkışmak caiz olmaz. Ayrıca bu iki ayetten, birinin diğerini neshetmiş olması da düşünülemez. Çünkü nesh, ancak hükümlerde mevzu bahis olup, haberlerde caiz olmaz.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i bize en iyi şekilde tefsir eden Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de, ümmetine, kıyamet günü Rab'lerini göreceklerini müjdelemiştir. Nitekim:

٤ – عَنْ جَرِيرٍ (رضى الله عنه) قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً يَعْنِي الْبَدْرَ فَقَالَ: « إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا الْقَمَرَ لاَتُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ ... »

4 - Cerîr *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Bizler, Peygamber *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in yanında bulunuyorduk. Peygamber *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bir gece; yani ayın ondördü olan bedr gecesi aya baktı da, şöyle buyurdu: **"Sizler şu ayı, görülmesinden hiç biriniz mahrum olmaksızın** (yahut birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza hacet kalmaksızın) **hepiniz zahmetsizce görüyor olduğunuz gibi, Rabbinizi de muhakkak öylece göreceksiniz.."** *(Buharî, Mevâkîtü's-Salât:15, No:529, 1/203, Müslim, Mesacid:37, No:633, 1/439, Ebu Davud, Sünnet:20, No:4729, 2/646, Tirmizî, Sıfatü'l-Cennet:17, 2554, 4/688, İbni Mace, Mukaddime:13, No:177, 1/63, Ahmed İbni Hanbel, Müsned, No:19211, 7/62)*

Allah-u Tealâ kitabında, ahirette görüleceğini bildirmiş, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de ümmetine bunu müjdelemişken, biz bu ayet-i celile'yi Kıyamet Sûresi'nin ayetlerine ters düşen bir mana ile nasıl tefsir edebiliriz? Zaten ifade-i celile'de nefyedilen, ru'yet değil, idraktir.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın iki surede de indirdiği ayetleri, aralarında çelişki olmayacak şekilde değerlendirip, bütün haberlerinde Allah-u Tealâ'yı tasdik etmek üzere vereceğimiz hüküm: **"Cennet ehli, kıyamet günü, Allah-u Tealâ'ya gözleriyle bakacaklar fakat O'nun hakikatini idrak edemeyeceklerdir."** şeklinde olmalıdır.

2- Ikrime *(Radıyallahu Anh)* ın **İbn-i Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet ettiği diğer bir mana ise: **"Allah-u Tealâ, gözleri gideren öz Zatının nuruyla tecellî ettiği vakitte, gözler O'nu göremez."** şeklindedir. Bu manaya göre idrak, ru'yet (Allah-u Tealâ'nın görülmesi) anlamına gelir ki, cennette de olsa durum böylecedir.

Çünkü Allah-u Tealâ'nın azamet ve celâlinin, hakkıyla müşahedesi ne dünya ne de ahirette hiç kimse için imkan dahilinde değildir. Nitekim:

٥- عَنْ عِكْرِمَةَ: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهم) قَالَ: رَأَىٰ مُحَمَّدٌ رَبَّهُ. قُلْتُ: اَلَيْسَ اللّٰهُ يَقُولُ: ﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ﴾ قَالَ: وَيْحَكَ! ذَاكَ اِذَا تَجَلّٰىٰ بِنُورِهِ الَّذِى هُوَ نُورُهُ اِذَا تَجَلّٰىٰ بِنُورِهِ لَا يُدْرِكُهُ شَىْءٌ.

5 - **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Bir kere **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın: **"Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Rabbini gördü."** dediğini işittiğimde, "Allah-u Tealâ, **'Gözler O'nu idrak edemez, O, gözleri idrak eder.'** buyurmuyor mu?" deyince, o:

"Yazık sana! O (gözlerin Allah-u Tealâ'yı görememesi), **hususi nuru olan nuruyla tecellî ettiği zamandır. O, öz nuruyla tecellî ettiği vakit hiçbir şey O'nu idrak edemez."** buyurdu. *(Tirmizî, Tefsir:54, No:3279, 5/395, İbn-i Ebî Hatim, No:7738, 4/1363)*

Bu gerçekten böyledir. Nitekim Allah-u Tealâ, manevî hicabından az bir şey açıp dağa tecellî buyurduğunda, koca dağ, o tecellîye dayanamayarak, yere batmış ve paramparça olmuştur.

İşte bu anlayış, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın eşsiz anlayışından ve üstün zekasından naşîdir. Nasıl böyle olmasın ki, Allah-u Tealâ'nın ona, tevil ve tefsir ilmini öğretmesi için Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* dua buyurmuştur. *(R.F. 8/519, No:338'de geçti)*

٦ - عَنْ اَبِى مُوسٰى (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: « ... حِجَابُهُ النُّورُ ، لَوْ كَشَفَهُ لَاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ مَا انْتَهٰى اِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ »

Ayet: 103

6 - **Ebû Musa el-Eşarî** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen: "...**Hicabı, nurdur** (Allah-u Tealâ öz Zatının nuruyla kullarına tecellî etmez). **Eğer onu** (nur perdesini cemalinden) **açacak olsaydı, vechinin sübuhatı** (Zatının nurları) **basarının** (görüşünün) **ulaştığı bütün yaratıklarını elbette yakardı.**" *(Müslim, İman:79, No:179, 1/162, İbn-i Mace, Mukaddime:13, No:195, 196, 1/70, 71)* hadis-i şerifinde geçen **"Nur"**dan maksat ta budur.

٧–عَنْ اَبِى ذَرٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: سَاَلْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ: هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ: «نُورٌ اَنّىٰ اَرَاهُ»

7 - **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e bir keresinde: "Rabbini gördün mü?" diye sorunca, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"O bir nurdur. O'nu nasıl görebilirim?"** *(Müslim, İman:78, No:178, 1/161, Tirmizî, Tefsir:54, No:3282, 5/396, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:21450, 8/90)* buyurmuştur ki, **Ebû Abdillah-i Mazirî** *(Radıyallahu Anh)* ın beyanına göre bunun manası:

"Işıklar gözleri kaplayarak, bakanla görmek istediği şeyi idrak etmesi arasına girip engel teşkil ettiği gibi, Allah-u Tealâ'nın nuru da benim, O'nun öz Zatını görmeme mani oldu." demektir.

Burada görülemeyeceği ifade edilen nur, öz Zatın nurudur ki, buna kimsenin tahammül edemeyeceği aşikârdır.

İşte, **Mesruk** *(Radıyallahu Anh)* ın: "Ey Anneciğim! Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Rabbini gördü mü?" sorusuna, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)* nın:

٨ – عَنْ مَسْرُوقٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ (رضى الله عنها): يَا اُمَّتَاهُ ، هَلْ رَأَىٰ مُحَمَّدٌ رَبَّهُ؟ فَقَالَتْ: لَقَدْ قَفَّ شَعْرِى مِمَّا قُلْتَ ... مَنْ حَدَّثَكَ اَنَّ مُحَمَّداً ﷺ رَأَىٰ رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ ، ثُمَّ قَرَأَتْ: ﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴾

8 - **"Senin bu sorundan tüylerim diken diken oldu. Kim sana Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **in, Rabbini gördüğünü söylerse, muhakkak yalan söylemiştir...."** *(Buharî, Tefsir:338, No:4574, 4/1840)* şeklindeki cevabından sonra bu ayet-i kerime'yi delil olarak okuması: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Allah-u Tealâ'nın, gözleri gideren nurunu gördüğünü söyleyen büyük bir iftira yapmıştır." manasına hamledilmektedir.

Nitekim geride zikredilen sahih hadis-i şerifin, öz Zatın nurunun görülmesini nefyetmesi, Allah-u Tealâ'nın kıyamet günü mümin kullarına dilediği şekilde tecellî buyurup görünmesine zıt düşmez.

Aişe *(Radıyallahu Anha)*, cennette Allah-u Tealâ'nın görüleceğini kabul etmekle birlikte, bunun dünyada vukuunu reddederken bu ayet-i celile'yi delil getirmiştir ki, onun reddettiği idrak, öz Zatın azamet ve celâlinin hakikatini görmektir. Zaten bunun ne bir beşer, ne bir melek, ne de hiçbir canlı için kabil-i imkan olmadığı zahirdir. Fakat yine **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* dan gelen şu rivayet, gözleri gidermeyen nurun görülebileceğini isbat etmektedir.

Nitekim bir kere **Abdullah ibni Şakik** *(Radıyallahu Anh)*:

٩ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَقِيقٍ (رضى الله عنه) قُلْتُ لِأَبِي ذَرٍّ (رضى الله عنه) لَوْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ لَسَأَلْتُهُ . فَقَالَ: عَنْ اَيِّ شَيْءٍ كُنْتَ تَسْأَلُهُ؟ قَالَ: كُنْتُ اَسْأَلُهُ: هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ اَبُو ذَرٍّ قَدْ سَأَلْتُ فَقَالَ: « رَأَيْتُ نُوراً »

9 - **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* a, "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i bir görseydim, ona (bir şey) sorardım." dediğinde, **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)*: "Neyi sorardın?" dedi. O:

"Ona, Rabbini gördün mü diye sorardım?" deyince, **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* cevaben şöyle dedi: "Ben sordum, o,**'Nur gördüm.'** buyurdu." *(Müslim, İman:78, No:178/292, 1/161)*

Âlûsî *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile; Allah-u Tealâ'nın nurunda tecellîsi (nuruyla görünmesi) iki kısımdır:

a) Gözlerin görme gücünü gideren nuru ki, **"Sahih-i Müslim"**de geçen hadis-i şerif'te işaret edilen nur, bundan ibarettir.

b) Gözleri gidermeyen nurudur ki, o, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in gördüğünü söylediği nurdur.

İbni Hacer *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, **Nevevî** *(Rahimehullah)* diğer bazı âlimlere tabi olarak şöyle demiştir: **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Miraç Gecesi Rabbisini gördüğünü, bildiği bir hadise dayanarak inkâr etmemiştir. Yanında böyle bir rivayet olsaydı elbette onu açıklardı.

Onun bu görüşü, bu ayet-i kerime'nin zahirî ifadesinden çıkarttığı bir istinbata (ictihada) dayanmaktadır ki, diğer sahabeler bu görüşünde ona muhalif olmuşlardır.

Sahabeden biri bir söz söyler de, yine onlardan bir başkası bu hususta ona muhalefet açıklarsa o söz ittifakla "Huccet" kabul edilmez. Ayet-i celile'de nefyedilen **"İdrak"** tabiri de **"Görme"** manasında olmayıp, **"İhata** (kavrama)" anlamına geldiğinden, zaten bu ayet-i kerime'de ru'yete münafî bir delil yoktur.

İbni Huzeyme *(Rahimehullah)* **"Sahih"**indeki **"Tevhid Kitab"**ında şu açıklamayı yapmıştır: Bir şeyin yok olduğunu söylemek o hususta bir bilgiye dayanmayı gerektirmez.

Aişe *(Radıyallahu Anha)*, **"Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **bana Rabbisini görmediğine dair bir haber verdi."** dememiş, ancak bu ayet-i kerime'yi tevil ederek bu kanaate varmıştır. *(İbni Hacer, Fethu'l-Bârî, Necm Sûresi tefsiri, No:4855, 8/473, Buharî, Tefsir:338, No:4574, 4/1840)*

3- Tefsir ehlinden bir cemaat, bu ayet-i kerime'de nefyedilen görmeyi dünyaya tahsis ederek, **"Gözler O'nu dünyada göremez."** manası vermişlerdir. Bu mana, **Ebû Salih**'in, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayeti olup, **İmam-ı Hasen ve Mukatil** *(Radıyallahu Anhuma)* nın da görüşüdür.

Ayet-i celile'nin dünyaya mahsus oluşunun delili:

(وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) اِلىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rabbisine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* kavl-i şerifidir ki, Allah-u Tealâ, kullarının kendisine bakmasını kıyamet günüyle kayıtlamıştır. Bu ayet-i celile'de ise görülmemesini mutlak bırakmıştır. Mutlak ise, mukayyede hamledilir.

١٠ –عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِى قَوْلِهِ تَعَالىٰ: ﴿ رَبِّ اَرِنِى اَنْظُرْ اِلَيْكَ ﴾ قَالَ تَعَالىٰ: [يَامُوسىٰ لَنْ تَرَانِى. اِنَّهُ لَايَرَانِى حَيٌّ اِلَّا مَاتَ ، وَلَايَابِسٌ اِلَّا تَدَهْدَهَ وَلَا رَطْبٌ اِلَّا تَفَرَّقَ. اِنَّمَا يَرَانِى اَهْلُ الْجَنَّةِ الَّذِينَ لَا تَمُوتُ اَعْيُنُهُمْ وَلَا تَبْلىٰ اَجْسَادُهُمْ]

10 - **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan gelen şu rivayet te bu mananın doğruluğuna delil teşkil etmektedir: Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Musa** *(Aleyhisselâm)* ın:

(رَبِّ اَرِنِى اَنْظُرْ اِلَيْكَ ... (١٤٣)) **"Ey Rabbim! Bana** (kendini) **göster de sana bakayım."** *(A'raf Sûresi:143'den)* sözü geçen ayet-i kerime'yi okuduktan sonra, Mevlâ Tealâ'nın, **Musa** *(Aleyhisselâm)* a hitaben şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Ey Musa! Asla beni göremezsin. Hangi diri beni görse, mutlaka ölür, hangi kuru beni görse mutlaka yuvarlanır, hangi yaş beni görse mutlaka dağılır. Beni ancak gözleri ölmeyen ve cesetleri çürümeyen cennet ehli görecektir." *(Hakîm-i Tirmizî, Nevâdiru'l-Usûl, Bab:104, 2/45, Ebû Nu'aym, Hılye, 10/235, İbn-i Kesir, 2/150)*

Allah-u Tealâ'nın, dünyada, ayânen veya rüyada ve ahirette görülüp görülmemesiyle ilgili meseleler:

BİRİNCİ MESELE:

Allah-u Tealâ'nın, dünyada baş gözleriyle ru'yeti:

İbni Hacer *(Rahimehullah)*, **Kurtubî**'nin: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) اِلىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rabbisine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* ayet-i celile'sinin delaletiyle, Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği anlaşılmıştır.

Allah-u Tealâ hakkında ahirette caiz olan, dünyada da caizdir. Çünkü görülen zata nisbetle vakit farkı söz konusu değildir." şeklindeki istidlâlini beğenerek naklettikten sonra, **Kadî İyâd** *(Rahimehullah)* tan şu nakilleri yapmıştır:

"Allah-u Tealâ'nın görülmesi aklen caiz olup, sahih ve meşhur haberler ru'yetin, ahirette müminler için vaki olacağını açıklamışlardır. Dünyaya gelince, bu hususta **İmam-ı Malik** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: 'Allah-u Tealâ dünyada görülemez. Çünkü O, Bakî'dir, Bakî ise fanî ile görülemez. Ahirette kullara bakî gözler verilince, Bakî'yi bakî ile görürler.'

İmam-ı Malik *(Rahimehullah)* ın bu sözünde, fanînin Bakî'yi görmeye gücü olmadığı anlatılmak istenmiştir, yoksa Allah-u Tealâ'nın dünyada görülmesinin imkansızlığı kastedilmemiştir.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ, kullarından dilediğine bu gücü verirse onun görmesi imkansız sayılamaz.

Bu beyandan anlaşıldığı üzere, Allah-u Tealâ'nın dünyada görülebilmesi aklen caizse de naklen mümteni (vaki olmadığı sabit)tir. Nitekim:

١١ – عَنْ أَبِي أُمَامَةَ (رضي الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «...وَلَا تَرَوْنَ رَبَّكُمْ حَتَّىٰ تَمُوتُوا...»

11 - **Ebû Ümame** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen: **"... Siz ölmedikçe Rabbinizi göremezsiniz..."** *(İbn-i Mace, Fiten:33, No:4077, 2/1360, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No: 22828, 8/414)* hadis-i şerifi bu görüşü teyid eder mahiyettedir. Lâkin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in dünyada gördüğünü söyleyenlerin, "Sözün sahibi, hitap ettiği kimseler hakkındaki umumi hükme dahil değildir." deme hakları vardır.

Selef uleması, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Rabbini görüp görmediği hususunda üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1- Aişe ve İbni Mesud *(Radıyallahu Anhuma)* inkâr etmiştir. **İbni Mesud** *(Radıyallahu Anh)* ın kabul ettiğine dair bir rivayet varsa da, inkâr görüşü daha meşhurdur.

2- Ebû Zerr *(Radıyallahu Anh)* dan iki farklı görüş nakledilmiştir.

3- Bir cemaat ise Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in gördüğünü kabul etmişlerdir.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* nın kendisi ve ashabı bu görüştedir.

İbni İshak *(Rahimehullah)* ın nakline göre; **Mervan, Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* a: "Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Rabbini gördü mü?" diye sorduğunda o, "Evet!" diye cevap vermiştir.

Enes, Ikrime, Rabî' ibni Enes, Ebu'l-Âliye, Kurazî ve Hasen *(Radıyallahu Anhum)* da ru'yeti kabul etmişler, hatta **Hasen** *(Radıyallahu Anh)*: "Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah-u Tealâ'ya yemin ederim ki, elbette Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Rabbini görmüştür." diyecek kadar kesin konuşmuştur.

Nakkaş *(Rahimehullah)*, **Ahmed ibni Hanbel** *(Rahimehullah)* ın, "Ben, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* ın hadisini kabul ediyorum." dedikten sonra, nefesi kesilinceye kadar, **"Gözüyle gördü, gördü, gördü..."** sözünü tekrar ettiğini nakletmiştir.

Urve ibni Zübeyr *(Radıyallahu Anh)*, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)* nın inkârı kendisine anlatıldığında çok sıkılmıştır.

Kâ'bu'l-Ahbar, Zührî ve arkadaşı **Ma'mer** ile diğer birçok tabi'ûn *(Radıyallahu Anhum)* bu görüşü kesinlikle benimsemişlerdir.

Eş'arî ve etba'ının ekserisinin kavli, "Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Allah-u Tealâ'yı gözleriyle gördüğü" yönündedir. Sonra bu görüşün sahipleri; **"Gözüyle mi", "Kalbiyle mi"** gördüğü hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* dan bu hususta bazısı mutlak, bir kısmı da mukayyed haberler gelmiştir. Mutlakı mukayyede hamletmek gerekir.

Ayet: 103

١٢ – عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهم) قَالَ: اَتَعْجَبُونَ اَنْ تَكُونَ الْخُلَّةُ لِاِبْرَاهِيمَ ، وَالْكَلَامُ لِمُوسَىٰ ، وَالرُّؤْيَةُ لِمُحَمَّدٍ ﷺ .

12 - Nitekim **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* tarikiyle gelen bir rivayette **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*: **"Hullet makamının İbrahim** *(Aleyhisselâm)* **a, kelâm makamının Musa** *(Aleyhisselâm)* **a, ru'yet makamının da Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **e ait olmasından hayret mi ediyorsunuz?"** *(Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, Tefsir:355, No:11539, 6/472)* buyurmuştur ki, burada ru'yeti, kalp kaydıyla zikretmemiştir.

١٣ – عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهم) قَالَ: اُرِيَهُ مَرَّتَيْنِ .

13 - Başka bir yolla yine **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* dan gelen diğer bir rivayette de: **"...Rabbini iki defa gördü."** *(Tirmizî, Tefsir:54, No:3279, 5/395)* buyurmuştur.

Bir kere **İbn-i Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, "Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Rabbini gördü mü?" şeklindeki sorusuna, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*: **"Evet!"** cevabını göndermiştir ki, bütün bu ifadelerinde, "Kalbiyle mi gözüyle mi?" hususuna temas etmemiştir.

Fakat **Ebu'l-Âliye** yoluyla: (مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ (١١) ... وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرَىٰ (١٣)) **"Gördüğünü kalbi yalanlamadı... Andolsun ki O'nu bir daha gördü."** *(Necm Sûresi: 11,13)* ayet-i kerime'lerinin tefsirinde:

١٤ – « رَاٰهُ بِفُؤَادِهِ مَرَّتَيْنِ »

14 - **"Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Rabbini, gönlüyle iki kere gördü."** *(Müslim, İman:77, No:175/285, 1/158)* buyurduğu nakledilmiştir.

Bu hususta en açık ifadeyse, **Atâ** *(Rahimehullah)* yoluyla **İbni Merdüveyh** *(Rahimehullah)* ın tahric ettiği: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, Rabbini gözüyle görmemiştir, ancak kalbiyle görmüştür." rivayetidir.

Bu rivayetler göz önüne alındığında **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın kabulüyle, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)* nın inkârı arasını şu şekilde telif etmek mümkün olabilir: **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*, göz görmesini inkâr etmiş, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* da kalp görmesini kabul etmiştir. Ancak şunu bilmek gerekir ki, buradaki gönül görüşünden maksat, mücerret bir bilgi olmayıp, kalbin yakînî görüşüdür.

Zira Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in devam üzere Allah-u Tealâ'yı bilici olduğu sabittir. Burada kalp görüşünü kabul edenin maksadı, başkaları için gözde yaratılan görüş gücünün, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in kalbinde yaratıldığını söylemektir.

Zaten âdet, görmenin gözde yaratılması yönünda câri olsa da aklen görmenin belli bir uzva tahsisi şart değildir. Böylece **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* dan gelen: **"O, bir nurdur, O'nu nasıl görebilirim?"** rivayeti de vuzuha kavuşmuş olmaktadır ki, bu "Allah-u Tealâ'nın Zat'ının nuru, benim, O'nu gözümle görmeme mani oldu." diye tefsir edilebilir.

İbni Huzeyme *(Rahimehullah)* isbat tarafını tercih edip, çok uzun deliller serdetmiş ve **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan gelen iki görüşün birini göze, birini kalbe hamletmiştir.

İmam-ı Ahmed *(Rahimehullah)* da Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in gördüğünü söyleyenlerdendir.

el-Hallâl *(Rahimehullah)* **"Kitâbü's-sünne"** isimli eserinde **Mervezî** *(Rahimehullah)* dan şu nakli yapmıştır:

Bir kere ben **Ahmed**'e "**Aişe** *(Radıyallahu Anha)* nın, 'Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Rabbini gördü diyen, Allah-u Tealâ'ya büyük bir iftirada bulunmuştur.' dediğini söylüyorlar. Onun sözü ne ile reddedilecek?" dedim. O da, **Ebû Rafi'** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayetle: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in:

١٥ – عَنْ أَبِي رَافِعٍ (رضي الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ «رَأَيْتُ رَبِّي ...»

15 - **"Rabbimi gördüm!..."** *(Taberanî, el-Mu'cemü'l Kebîr, No:938, 1/317, İbni Hacer, Fethu'l Bârî, 8/475, Hatîb, Tarih-u Bağdad, No:5924, 11/214, İbni Sa'd, et-Tabekatü'l Küra, 7/438)* sözüyle reddedilir. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in sözü, onun sözünden daha büyüktür." dedi.

Fakat **Ahmed ibni Hanbel** *(Rahimehullah)* dan "Bu görüşün, baş gözleriyle olduğu" nu söylediğine dair yapılan rivayetler, nâkillerin tasarruflarından olsa gerektir. Çünkü bu hususta kendisine ait sarih bir beyan yoktur.

Kurtubî "el-Müfhim" isimli eserinde, bu hususta duraklayanların (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Rabbini gördüğünü kabul edip, gözüyle mi kalbiyle mi konusunda kesin hükme varmayanların) görüşünü tercih etmiş ve muhakkık âlimlerden bir cemaate bu tercihi nisbet ederek şu sözleriyle bu reyini takviye etmiştir:

Bu konuda gözüyle mi kalbiyle mi olduğuna dair kat'î bir delil mevcut olmayıp, iki taifenin de nihaî delilleri, tevili kabil, çelişkili bir takım beyanlardır. Bu konu, amelle ilgili meselelerden olmadığı için zanna dayalı delillerle yetinilemez. Bu mesele, neye nasıl inanılacağıyla alakalı konulara dahil olduğundan burada zanlara yer yoktur.

Çünkü zannın hakikati; "Düşünülmesi caiz olan iki hükümden birini ağır bastırmak"tan ibaret olduğu için şek ve şüphe mevzusuna girer ki bu da bir şey hakkındaki kesin ilim ve inanca ters düşer. Dolayısıyla bu mevzuda kesin bir hükme varabilmek için ancak kat'î deliller bulunması gerekir. *(İbni Hacer, Fethu'l-Bârî, Necm Sûresi tefsiri, No:4855, 8/473-475, Buharî, Tefsir:338, No:4574, 4/1840, Kurtubî, Tefsir,7/57- 58, el-Müfhim, 1/401-403)*

Tabi ki Allah-u Tealâ'nın dünyada Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* den başka hiçbir peygamber tarafından başgözleriyle görülmediği konusu ittifakla sabittir. Zira, bir kişi görecek olsaydı o da, Ülü'l-azm peygamberlerden olan **Musa** *(Aleyhisselâm)* olurdu ki, onun ru'yet talebine Allah-u Tealâ:

(لَنْ تَرَانِى ...) **"...Asla beni göremezsin..."** *(A'raf Sûresi:143'den)* hitabıyla mukabelede bulunmuştur.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in Miraç Gecesi görmesiyle ilgili bazı farklı rivayetler, geride nakledildiyse de, **Kurtubî'nin** de beyanı vechile; kesin bir hükme varılmaması tercihe şâyan görüldü.

Ancak; itikatta Müctehid sayılan, ikinci binin Müceddidi, **İmam-ı Rabbanî Ahmed el-Farukî es-Serhendî** *(Kuddise Sırruhu)*, **Sûfî Kurban**'ın "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Miraç Gecesi, Rabbini görmesi" ile ilgili sorusuna cevaben yazdığı mektubunda bu müşkili çok güzel bir şekilde halletmiştir.

Şöyle ki: Muhakkak sen bana: "Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, Allah-u Tealâ'nın dünyada görülmesinin vukuu olmadığına dair ittifak etmişlerdir.

O derece ki Ehl-i Sünnet ulemasının ekserisi, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Miraç Gecesi Rabbini görmesini kabul etmemiş hatta **Huccetü'l-İslâm (İmam-ı Gazalî)** *(Rahimehullah)* bu görüşü en doğru kabul etmiştir.

Sen ise, mektuplarında, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in dünyada Rabbini gördüğünü kabul ettiğini açıkladın. Bunun izahı nasıl olur?" şeklinde bir sual yönelttin. Ben de buna cevaben derim ki: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Miraç Gecesi Rabbini görmesi dünyada olmayıp, bilakis ahirette vuku buldu.

Çünkü Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, Miraç Gecesi mekan ve zaman dairesinden çıkıp, âlem-i imkan darlığından kurtulunca, ezel ile ebedi tek an olarak buldu, bidayet ve nihayeti (yaratılışın başını ve sonunu) tek nokta olarak gördü.

Bundan dolayı binlerce sene sonra cennete girecekleri gördü. Hatta fakir sahabîlerden beşyüz sene sonra cennete girecek olan **Abdurrahman ibni Avf** *(Radıyallahu Anh)* ın o müddet geçtikten sonra cennete girmiş olduğunu görüp, ona, gecikmesinin sırrını sordu. *(Zebidî, İthaf, 9/279, Irakî, el-Muğnî, No:3937, 2/1087)*

Dolayısıyla Miraç Gecesi vuku bulan görüş, ahiretteki ru'yete dahil olduğundan, Allah-u Tealâ'nın dünyada görülmesinin vaki olmadığına dair olan icmaa zıt düşmez. Bu görüşe, dünya görüşü tabirini kullanmak ise, zahire mebni ve mecaza mahmuldür. Bütün işlerin hakikatlerini hakkıyla bilen ancak Allah-u Tealâ'dır." *(Mektub no:283, 1/305)*

Gerçekten **İmam-ı Rabbani** Hazretlerinin bu beyanı çok isabetli olup, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Mevlâ Tealâ'yı gördüğünü açıkladığı:

(وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى (١٣) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى (١٤) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى (١٥)) **"Andolsun ki muhakkak O'nu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü ki, Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındaydı."** *(Necm Sûresi:13-15)* ayet-i kerime'lerine tamamen uygun düşmektedir.

Çünkü bu ayet-i kerime'lerde ru'yetin, Sidretü'l-Müntehâ'da olduğu açıkça bildirilmiştir ki, Sidretü'l-Müntehâ da Me'vâ Cennetinin içindedir.

Ruhu'l-Beyan sahibi bu makamda şöyle bir izahta bulunmuştur: Allah-u Tealâ'nın görülmesinin ahirete bırakılması, ahiret, dünyanın kalbi olması sebebiyledir. Dünyada basarın (gözün) gördüğü işi ahirette basîret görecektir.

Dolayısıyla dünyada görülen zahirî göz ahirette gizli olacak, dünyada gizli olan basîret ise orada zahir olacak ki böylece her biri kendi durumuna göre, görüşe müsait hal alacaktır.

Allah-u Tealâ'nın dünyada görülmesi ise, ikramın zirvesi olduğundan bu sadece Makam-ı Mahmud'un sahibi olan, yaratıkların en şereflisi Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e ihsan edilmiştir ki, o, Miraç Gecesi Rabbini, başının gözleriyle müşahede etmiştir.

Yani; sır ve ruh latîfeleriyle Rabbini görmüş, vücûd-u şerifinin tümü göz olmuştur. Çünkü o gece kendisi, evvela unsurlar (bütün cisimlerin kendilerinden derlendiği su, hava, toprak ve ateşten ibaret olan dört temel madde) âlemini, sonra tabiat (cisimler) âlemini daha sonra da ruhlar âlemini geçerek Âlem-i emr (duyuların ulaşmadığı manevî âlem)e ulaşmıştır.

Başta bulunan göz cisimler âlemindendir, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de bütün bu âlemlerden soyutlandığından dolayı o makamda Rabbini bütün varlığıyla görmüştür.

İyi anla ki, Allah-u Tealâ seni yolların en hayırlısına ulaştırsın. Çünkü bu makamda ibare bundan başkasına müsait değildir.

İKİNCİ MESELE:

Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesi:

Sa'düddin-i Taftâzânî *(Rahimehullah)*, **Ömer-i Nesefî** *(Rahimehullah)* a ait **"Akaid metni"**ne yazmış olduğu **"Şerhi"**nde, bu hususta şu açıklamada bulunmuştur:

"Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesine gelince; selef-i salihin'in birçoğundan bu ru'yete mazhariyet naklolunmuştur. Tabi ki bunun, gözle değil de kalple olan bir nevi müşahededen ibaret olduğu gizli değildir." *(Taftazânî, Şerhu'l-Akaid, Sh:134)*

Ruhu'l-Beyan sahibi bu görüşü naklettikten sonra, seleften, Allah-u Tealâ'yı rüyada görenlere misal olmak üzere, **Ebu Hanife** *(Rahimehullah)* ı zikrettikten sonra bazı isimlere yer vermiştir:

Ebû Hanîfe *(Radıyallahu Anh)* ın, Allah-u Tealâ'yı rüyada yüz kere gördüğünü ve bunun meşhur bir kıssası bulunduğunu **"ed-Dürrü'l-muhtar"** sahibi **Muhammed Alaaddin el-Haskefî** *(Rahimehullah)* zikretmiş,

İbni Abidin *(Rahimehullah)* da, bu eser üzerine yazdığı **"Redd'ül-muhtar"** namındaki meşhur haşiyesinde bu kıssayı **Hafız Necm el-Gaytî** *(Rahimehullah)* dan şöylece nakletmiştir:

İmam-ı Azam Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: "Rüya âleminde Rabbü'l-izzeti doksandokuz kere gördüm. Sonra kendi kendime 'Eğer O'nu yüzüncü defa görürsem, elbette O'na, kıyamet günü, azabından kullarının ne ile kurtulacağını soracağım.' dedim.

Ayet: 103

Yüce ve münezzeh olan Rabbimi bir daha gördüğümde, "Ey Rabbim! Azametin yüce, övgün ulu ve isimlerin mukaddestir. Kıyamet günü mahlukat azabından ne ile kurtulur?" diye sorunca, Allah-u Tealâ:

[مَنْ قَالَ بَعْدَ الْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ: « سُبْحَانَ الْأَبَدِيِّ الْأَبَدْ * سُبْحَانَ الْوَاحِدِ الْأَحَدْ * سُبْحَانَ الْفَرْدِ الصَّمَدْ * سُبْحَانَ رَافِعِ السَّمَاءِ بِغَيْرِ عَمَدْ * سُبْحَانَ مَنْ بَسَطَ الْأَرْضَ عَلَىٰ مَاءٍ جَمَدْ * سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ الْخَلْقَ فَأَحْصَاهُمْ عَدَدْ * سُبْحَانَ مَنْ قَسَمَ الرِّزْقَ وَلَمْ يَنْسَ أَحَدْ * سُبْحَانَ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدْ * سُبْحَانَ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدْ » نَجَا مِنْ عَذَابِي .]

"Her kim sabah ve akşamdan sonra:
'Ebedî olan, sonu olmayan Zat'ı tesbih ederim!
Bir olan, benzeri olmayan Zat'ı tesbih ederim!
Tek olan, kimseye muhtaç olmayan Zat'ı tesbih ederim!
Gökleri direksiz yükselten Zat'ı tesbih ederim!
Yeri donuk su üzerine döşeyen Zat'ı tesbih ederim!
Bütün mahlukatı yaratıp, sayılarını tesbit eden Zat'ı tesbih ederim!
Rızıkları dağıtan ve kimseyi unutmayan Zat'ı tesbih ederim!
Hanım ve çocuk edinmeyen Zat'ı tesbih ederim!
Doğurmayan, doğurulmayan ve kendisi için hiçbir eş bulunmayan Zat'ı tesbih ederim!' derse azabımdan kurtulur." buyurdu. *(İbn-i Abidin, Reddü'l-Muhtar, 1/35)*

Şeyh Muhammed Ali ibni Hakîm et-Tirmizî *(Rahimehullah)* buyurmuştur ki: Allah-u Tealâ Hazretlerini bin kere rüyamda gördüm ve O'na: "Ya Rabbi! Ben imanımı kaybetmekten korkuyorum." dedim. O da bana: "Sabahın sünneti ile farzı arasında bir kere şu duayı okumamı emretti:

« يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ! يَا بَدِيعَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ! يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ! أَسْأَلُكَ أَنْ تُحْيِيَ قَلْبِي بِنُورِ مَعْرِفَتِكَ أَبَداً ، يَا اَللّٰهُ يَا اَللّٰهُ يَا اَللّٰهُ »

"Ey Hayy ve Kayyûm! Ey celâl ve ikram sahibi! Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'ım! Senden kalbimi marifetinin nuruyla ebediyyen diriltmeni isterim. Ya Allah! Ya Allah! Ya Allah!"

Bir rivayette, bu duanın üç kere, diğer bir rivayette de kırk kere okunması emredilmiştir. *(Molla İlyas, Akaid-ü Taftazânî hâmişinde, Sh:134)*

Ebû Yezid el-Bestamî *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: "Rüyada Rabbimi gördüm de, O'na, 'Sana varan yol nasıldır?' diye sordum. O: (اُتْرُكْ نَفْسَكَ وَتَعَالَ) **"Nefsini bırak ta sonra gel!"** buyurdu.

Rivayete göre, **Hamza el-Karî** *(Rahimehullah)*, rüyada Allah-u Tealâ'ya başından sonuna kadar Kur'an-ı Kerim'i okudu. Allah-u Tealâ'nın:

(وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ... (١٨)) **"O, kullarının fevkında Kahir'dir..."** *(En'am Sûresi:18'den)* ayet-i kerime'sine ulaşınca, Allah-u Tealâ ona hitaben:

(قُلْ يَا حَمْزَةُ: وَأَنْتَ الْقَاهِرُ) **"Ey Hamza!** (Huzurumda okuduğun için gaib ifadesini kullanmayı bırak ta) **'Sen Kahir'sin.' diye hitap et."** buyurdu.

Birçok hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Allah-u Tealâ'yı rüya âleminde gördüğü sahih olarak varid olmuştur. Nitekim:

١٦ – عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ « ... إِنِّي قُمْتُ مِنَ اللَّيْلِ فَتَوَضَّأْتُ ، فَصَلَّيْتُ مَا قُدِّرَ لِي ، فَنَعَسْتُ فِي صَلَاتِي فَاسْتَثْقَلْتُ ، فَإِذَا أَنَا بِرَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ ... »

16 - **Muaz İbni Cebel** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiğine göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Geceleyin kalkıp abdest aldım ve bana takdir edildiği** (nasibim olduğu) **kadar namaz kıldım. Derken namazda uyuklamaya başladım o dereceki ağırlaştım** (ağır uyku bastırdı). **Bir de Ulu ve Yüce olan Rabbimi en güzel surette gördüm."** *(Tirmizî, Tefsir:39, No:3235, 5/368, Ahmed İbni Hanbel, Müsned, No:16621, 5/584, Âcûrî, eş-Şerî'a, No:1009, Sh.397, Hakim el-Müstedrek, No:1912-13, 1/702, Hatîb, Tarih-u Bağdâd, No:4253, 8/146, İbni Huzeyme, et-Tevhîd, No:321, 2/542, Ebu Ya'lâ, Müsned, No:2608, 4/475, Darimî, Ru'yâ:12, No:2073, 1/567, Hatîb-i Tebrîzî, Mişkâtü'l-Mesâbîh, No:725, 26, 1/230)*

١٧ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « رَأَيْتُ رَبِّي تَعَالَىٰ فِي صُورَةِ شَابٍّ أَمْرَدَ عَلَيْهِ حُلَّةٌ حَمْرَاءُ »

17 - **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Ben Rabbim Tealâ'yı, üzerinde kırmızı bir elbise bulunan, tüysüz bir genç sûretinde gördüm."** *(Hatîb, Tarih-u Bağdad, No:5924, 11/214)* buyurmuştur.

İmam-ı Sübkî *(Rahimehullah)* bu hadis-i şerifi uydurma kabul etmişse de, **Ali el-Muttakî** *(Rahimehullah)* **Taberanî** *(Rahimehullah)* ın **"es-Sünne"** isimli eserinden naklen bu manada üç hadis-i şerif zikretmiş ve **Ebû Zür'a** *(Rahimehullah)* ın **"Bu hadis sahihtir."** dediğini naklettikten sonra; bu görüşlerin rüyada görme manasına mahmul olduğunu beyan etmiştir. *(Ali el-Muttakî, Kenzü'l-ummal, No:1152-54, 1/228)*

Yine böylece **Süyutî** *(Rahimehullah)*, **Ebû Zür'a** *(Rahimehullah)* dan "**İbni Abbas** *(Radı-yallahu Anhuma)* nın bu hadisini ancak, Mutezile fırkasına mensup olanlar inkâr eder." sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Eğer bu hadis-i şerif, rüyada görme manasına hamledilirse, anlaşılmasında bir zorluk yoktur. Eğer uyanık-ken görmesi söz konusuysa, üstadımız **Kemaleddin ibni Hümâm** *(Rahimehullah)* a bu sorulduğunda 'Bu, sûret hicabıdır.' diye cevap vermiştir." *(Süyutî, el-Leâli'l-masnû'a, 1/34)*

Aclûnî *(Rahimehullah)*, bu cevaptaki "Bu, sûret hicabıdır." sözünden maksadın, "Tecelli-i sûrî (Allah-u Tealâ'nın dilediği bir suret ve şekilde görünmesi)" olduğunu **Ali el-Karî** *(Rahimehullah)* dan naklettikten sonra şöyle demiştir: "Allah-u Tealâ'nın, Zatı ve sıfatları hasebince birçok tecellîleri vardır. Lâkin Zatı itibarıyla cisim ve suretten münezzehtir." *(Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, No:1409, 1/436)*

Ali el-Karî *(Rahimehullah)* **"Mişkât şerhi"**nde şu izahlarda bulunmuştur: Eğer bu hadise rü'yada ise, o takdirde bir müşkilat yoktur, çünkü rüya gören kişi, şekilli olmayanı şekilli olarak, şekilli olanı da kendi şeklinin dışında bir şekille görebilir ki bu, ne görülen rüyada ne de görenin hafızasında bir bozukluk sayılmaz.

Bilakis bunun, tabir ilminde anlatılan bir takım sebepleri vardır. Eğer bu sebepler olmasaydı peygamberlerin rüyaları tabire muhtaç olmayıp görüldüğü gibi çıkardı. Nitekim **Hazreti Ömer** hakkında gördüğü; entarisinin uzunluğunu, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, din (dininin sağlamlığı) ile tabir etmiştir. *(Buharî, İman:13, No:23, 1/17)*

Ayrıca Uhud harbine çıkmaya hazırlanırken kılıcının ucunda gördüğü kırıklığı, hezimet (bozgun)a yormuştur. (R. F. No:99, 4/139) Yoksa bu rüyalarda görülenlerin aynıyla çıkması söz konusu değildir.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın rüya âleminde herhangi bir güzel sûrette görülmesi, Zat'ının sûret sahibi olmasını gerektirmediği gibi, şekilden münezzeh olma vasfına da ters düşmez.

Eğer bu görüş uyanıkken ise, nitekim **Ahmed İbni Hanbel** *(Rahimehullah)* ın: **"Derken namazda uyuklamaya başladım. Uyanınca, bir de Ulu ve Yüce olan Rabbimi en güzel sûrette gördüm."** (16 nolu hadiste geçti) şeklindeki rivayetinin zahiri buna delalet etmektedir.

Bu gibi hadislerin sıhhati sabit olduğu takdirde, selefin mezhebi üç hususu birleştirmektir:

1- Bunların zahirine inanmak,

2- Mahlukatın sıfatlarına uygun şekilde tefsir etmeyip, bütün keyfiyet ve şekilleri, Allah-u Tealâ'nın Zatından nefyetmek (uzak tutmak),

3- Bu hususdaki gizli ilmi Allah-u Tealâ' ya havale etmektir.

Çünkü Allah-u Tealâ, gayb perdelerinin arkasından Resulüne, dilediği şeyleri gösterebilir ki, bizim akıllarımız için onları anlamaya yol yoktur. Lâkin bu zamanda sapık inançlar yaygınlaştığı için te'vili terketmek (işi zahirine bırakıp yorum yapmamak) insanların itikadı bakımından fitne mahallidir.

Bu yüzden, kesin hüküm vermemekle birlikte, ihtimalli konuşarak şeriata uygun yorumlarla te'vil yapıp, şeran hiç caiz olmayan manalarla yorumlanmasının önünü kesmeye müsaade vardır. *(Ali el-Karî, Mirkatü'l-mefâtîh, No:725, 2/427)*

Ruhu'l Beyan tefsirinde zikredildiğine göre; Rubûbiyyet sıfatına sahip olduğu halde, Allah-u Tealâ Hazretlerinin, insanî sûrette tecellîsinin sırrı şöyle açıklanabilir: İnsanın hakikati (halk ve emir latîfelerini bir arada bulundurduğu için), diğer bütün varlıkların hakikatlerinin en camiiyyetlisidir.

Çünkü Allah-u Tealâ, insanı halife seçip, dünya ve ahiret hazinelerine onu mühürdar (yetkili) kılınca, İlahî isimlerinin tümünün sûretleri, unsurî ve ruhanî neşetleri (maddî ve manevî iki ciheti) kendinde toplayan insan bünyesinde zuhur etmiştir. Nitekim:

١٨ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضي الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَىٰ صُورَتِهِ...»

18 - Ebû Hureyre *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen: **"Allah-u Tealâ, Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı..."** *(Buharî, İstizan:1, No:5873, 5/2299)* hadis-i şerifi, bu manaya işaret etmektedir. Hak Tealâ hakkında, "Sûret" tabirini kullanmak zahirî ulemaya göre mecazdır.

Çünkü bu tabir gerçek olarak ancak mahsusat (elle tutulup gözle görülen şeyler) hakkında kullanılmakta olup, ma'kulatta istimali (duyularla hissedilmeyip, akılla bilinen şeyler hakkında kullanılması) mecazdır.

Hakikat âlimlerine göreyse; "Sûret" tabiri, hakikaten Allah-u Tealâ'ya itlak edilebilir. Çünkü âlem-i kebir (bütün yaratıkları içine alan büyük âlem)in tamamı, Allah-u Tealâ'nın yüce isimlerinin icmalen ve tafsilen (toplu halde ve ayrıntılı şekilde) mazhar (belirdiği saha)larından ibarettir.

Kâmil insan da, camiiyyeti açısından Allah-u Tealâ'nın isim ve sıfatlarının sûretlerinin mazharıdır. Eğer sen "İdrak çeşitlerinin en kuvvetlisi görmek midir, yoksa bilmek midir?" diyecek olursan, derim ki: "Görmenin daha kuvvetli olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı müminler Allah-u Tealâ'yı bilmekten aldıkları lezzetin fevkında, cemalini görmekle lezzet bulacaklardır.

İmam(-ı Gazalî) "İhya"da şöyle demiştir: Görmek, bir nevi keşif ve ilimse de, umumi bilgiden daha net ve mükemmeldir. Allah-u Tealâ'ya cihetsiz olarak ilmin tealluku caiz olduğuna göre, yine hiçbir yön mevzu bahis olmaksızın görmenin tealluku da mümkündür. Nasıl ki Allah-u Tealâ, şekilsiz ve sûretsiz olarak bilinebiliyorsa, yine böylece hiçbir keyfiyyet ve sûret söz konusu olmadan görülmesi de caizdir.

Meşayıhtan bazısı şöyle demiştir: Ru'yet marifetten daha evladır. Çünkü ârifler, visal menzillerine müştak iseler de, vasıllar marifet makamlarına aşık değillerdir. Bazısı da şöyle demiştir: Marifet, eltaf, ru'yet ise eşreftir (Allah-u Tealâ'yı bilme makamı daha latîf ve hoş ise de cemalini görmek daha şereflidir).

Üftâde Efendi *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: "Âlimlerin vuslatı, ilim ve istidlâllerine göredir. Kâmillerin vuslatı ise, müşahede ve ayanları miktarıncadır. Fakat Allah-u Tealâ'yı müşahede, diğer varlıkları görmek gibi değildir.

Çünkü O, şekilden, zamandan ve mekandan münezzehtir. Bilakis O'nu müşahede etmek, görenin varlığı tamamen darmadağın olup, yok olduğu anda, hakikî varlığın zuhur ve inkişafından ibarettir."

Ruhu'l Beyan sahibi **İsmail Hakkı Efendi** bu nakillerden sonra şöyle demiştir: Ben derim ki; bu izahlardan anlaşıldığı üzere, kendi öz zatından, sıfatlarından ve fiillerinden fani olup (geçip), beşeriyet ve hüviyet (insanî kimlik)inden ayrılan kişinin, tam bir insilah (maddî alâkalarından sıyrılmas)

ından sonra, dünyada Allah-u Tealâ'yı (basarı <kafa gözü> ile değil de) basîreti (gönül gözü) ile görmesi caizdir.

« چوں تجلّی کرد اوصاف قدیم * پس بسوزد وصف حادث را کلیم »

"Tecellî, kadim vasıflarla olduğu için,
Kelîm'in, hâdis vasfına münasip düşmedi."

Bu husus, güneşin ziyası gibi parlak olup, inkâr edenin davası delilsiz kalır. Çünkü kalp âlem-i melekûtten olup, basîret onun gözü gibidir.

Melekût âlemi, zaman, mekan, yön, şekil gibi mülk âleminin ilgi alanına giren vehme dayalı kayıtlardan mutlak ve azade olduğundan birbirine kıyası mümkün değildir. Bu yüce matlabın gerçek zevki, ancak sülûk (tasavvuf yoluna girip çalışmak) ile bilinebilir.

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel bir ifadeyle:

« شکر کمال حلاوت پس از ریاضت یافت * نخست درشکن تنگ اذان مکان گیرد »

"Şeker, tadının kemâlini riyazattan sonra buldu,
O sebepten dar kamışın içinde yer tuttu." buyurmuştur ki, **Seyyid Muhammed Vehbi Efendi** bu beytin işarî manasını şöyle açıklamıştır:

Allah-u Tealâ'nın, (ان مع العسر یسرا (٦)) **"Muhakkak zorlukla beraber kolaylık vardır."** *(İnşirah Sûresi:6)* kavl-i şerîfinin sırrınca, kolaylık güçlükten sonra elde edilir.

Nitekim, leziz şeker bile tadının kemâline, riyazat, bela ve meşakkatten sonra erdi. Bu sebeptendir ki, şeker evvela dar kamışın büklümünde mekan tuttuktan sonra süzülüp, lezzet ve kıymet elde etti. *(Şerh-i Dîvan-ı Hafız, 1/762)*

Allâme Savî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; ârîflerin kalplerinin dünyada Allah-u Tealâ Hazretlerini görmesi, yani; kalbin herşeyde Allah-u Tealâ'yı müşahede etmesi caiz olmaktan öte, onların tek istekleri ve nihaî maksatlarıdır.

Nitekim ârîflerden **İbnü'l Fârıd** *(Kuddise Sırruhu)* :

« فیا رب بالخل الحبیب نبینا * رسولك وهو السیّد المتواضع
انلنا مع الاحباب رؤیتك التی * الیها قلوب الاولیاء تسارع
فبابك مقصود وفضلك زائد * وجودك موجود وعفوك واسع »

"Ey Rabbim! Sevgili dostun, peygamberimiz,
Hakkı için ki, senin o resulün, tevazulu bir Seyyiddir.
Dostlarla beraber bizi o ru'yetine nail kıl ki,
Velilerin kalpleri ona koşuşmaktadır.
Kapın, maksuttur, fazlın ise ziyade,
Cömertliğin mevcuttur, affın ise çok geniş." *(İbni Fârıd, Divan, Sh:102)*

mısralarıyla bu ru'yeti talep etmiştir. Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesi de bu kabildendir.

İmam-ı Nablusî *(Rahimehullah),* **İbni Farıd Divanı**'na yapmış olduğu şerhte şu nakli yapmıştır: **İbni Farıd** *(Kuddise Sırruhu)* vefat edeceği anda cennet ona göründü de o, ona nazar eder etmez büyük bir nara attı, ah çekti, ağlayarak rengi değişti ve:

« اِنْ كَانَ مَنْزِلَتِى فِى الْحُبِّ عِنْدَكُمُ * مَا قَدْ رَأَيْتُ فَقَدْ ضَيَّعْتُ اَيَّامِى
اُمْنِيَّةٌ ظَفِرَتْ رُوحِى بِهَا زَمَناً * وَالْيَوْمَ اَحْسِبُهَا اَضْغَاثَ اَحْلَامِ »

"Eğer benim size olan sevgideki makamım,
Bu gördüklerimden ibaretse, muhakkak ki günlerimi zayi etmişim.
Birtakım kuruntular ki, ruhum bir zaman onlarla teselli buldu,
Bu günse onları karışık rüyalardan ibaret görüyorum." dedi.

Yani, "Sevenin gayesi, sevgilisini görmekten başka bir şey değildir. Eğer başka bir gayesi varsa gerçek sevici değildir, çünkü bir kalp iki şeye tahammül etmez. Dolayısıyla **İbni Farıd** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmak istemiştir:

Benim, geçen dünya günlerimde yapmış olduğum bütün mücahede ve ibadetlerin karşılığı, ahiretin yaldızlarına kavuşmaktan ibaret kalacaksa, benim esas gayem ve maksadım olan sevgilimin cemalini görme şerefi elime geçmediğinden günlerimi zayi etmişim demektir.

Benim aradığım makam ve kendisine kavuşmak için ömrümü yolunda tükettiğim rütbe bu değildi. Çünkü muhabbet lisanı bundan fazlasını ister. Demek ki benim, Allah-u Tealâ'ya sülûk yoluna girdiğimden beri dünyada şeriata uygun sûrette nefisle mücadelelerim ve makbul hallere nailiyetle geçirdiğim günlerim birtakım temennilerden ibaret kalmış ki, ruhum bir müddet onlarla oyalanmış.

Bu gün ise karşıma: (... وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ ... (٧١)) **"Canların isteyeceği ve gözlerin hoşlanacağı** (herşey), **onda** (cennette) **vardır."** *(Zuhruf Sûresi:71'den)* ayet-i celile'sinde beyan edildiği üzere, avam müminlerin beşerî nefislerince arzuladıkları şehevanî istekler ve maddî güzelliklerle ilgili bu cennet nimetleri çıkarak, maksadım olmayan ve hiç beklemediğim şeylerle karşılaşınca, geçen günlerimde elde ettiklerimin tümünün bozuk hayallerden ibaret karışık rüyalar olduğunu zannettim.

Çünkü eserde: (اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا) **"İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar."** *(Ali el-Karî, el-Esrârü'l Merfûa, No:555, Sh.353, Aclûnî, Keşfü'l Hafâ, No:2795, 2/312)* varid olmuştur." Şeyh bunları dedikten sonra, kendisine: "Ey Ömer! Ne arzu ediyorsun?" diyen bir münâdî işitince:

« اَرُومُ وَقَدْ طَالَ الْمَدَى مِنْكَ نَظْرَةً * وَكَمْ مِنْ دِمَاءٍ دُونَ مَرْمَاىَ طُلَّتِ »

"Uzun zamandır senden bir bakış temenni ederim,
Amma benim maksadıma ulaşamadan nice kanlar heder oldu." dedi.

Yani, "Uzun zamandır seni bir kere görmeyi arzularım ama bunu nasıl elde edebilirim ki? Senin gibi bir sevgiliyi gördüklerini iddia eden nice büyüklerin kanları, zahir ulemasının inkârları yüzünden şeriatın zahirini koruma gereği heder oldu. (**Hallâc** gibi niceleri bu yüzden öldürüldü.)

Halbuki onlara göre de bunun caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf mevcut olup, itimada şâyan görüş, dünyada ve ahirette caiz oluşudur." dedikten sonra yüzü ay gibi parlak bir halde tebessüm buyurarak vefat etti. Bunun üzerine hazırûn onun meramına nail olduğunu anladılar.

Demek ki Allah-u Tealâ ona, makamına yakışan bir ru'yeti müsamaha buyurdu. *(Abdülğanî en-Nablusî, Şerh-u Divan-ı İbni'l-Farıd, Sh:163-164, 259-260)*

Muhyiddîn-i Arabî *(Kuddise Sırruhu)*, **"el-Fütûhât"**ının dörtyüzondördüncü babında, "Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesi" konusunu, eşsiz üslûbuyla şöyle izah etmiştir: Rüyada, Rabbini herhangi bir sûrette alenen görüp te, "Ben Rabbimi şu sûrette gördüm." diyen kişi bu sözünde sadık olup:

(لَيْسَ كَمِثْلِه شَيْءٌ ... (١١)...) **"...O'nun misli hiçbir şey yoktur..."** *(Şûra Sûresi:11'den)* ayet-i celîle'siyle çelişkiye düşmez. Çünkü diğerlerinin aksine, Allah-u Tealâ'nın, kendi Zatı için dilediği sonsuz sûretlerde tecellî edebilme imkanı olduğundan bu hususta da misli yoktur. Zira değişik sûretlere girebilen melekler ve tasarruf sahibi bazı ruhlar Allah-u Tealâ'nın: "Ol" emriyle meydana gelen özel sûrete girebilirler. Nitekim:

(فِى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَآءَ رَكَّبَكَ (٨)) **"Dilediği herhangi bir sûrette seni terkib etti."** *(İnfitâr Sûresi:8)* ayet-i kerîme'sinde beyan ettiği üzere; Allah-u Tealâ insanı kendi dilemesi şartıyla her sûreti kabul edebilecek bir mizaç üzere derleyip bir araya getirdiyse de, bu terkibi insana bırakmayıp, kendine ait kıldı.

Dolayısıyla yaratıkların aldığı sûretler hakkında, Allah-u Tealâ'nın dilemesi şartı mevcut olup, Allah-u Tealâ'ya nisbet edilen sûretler hakkında ise, hiçbir varlığın etkisi olmaksızın: "O, dilediği sûrette görünür." denilebileceğinden bu hususta bir karışıklığa mahal yoktur.

Allah-u Tealâ'nın yaratıklarına görünmesi ancak bir sûretle olursa da, O'nun sûretleri her tecellîde farklı olur. Çünkü O, aynı sûrette iki kere tecellî buyurmayacağı gibi, iki şahsa da aynı sûrette görünmez. Hal böyle olunca da ne aklın, ne de gözün, işin gerçeğini kavrama imkanı kalmaz.

Zira akıl, O'nu hangi sûretle kayıtlamaya kalkarsa, başka bir sûretle değişik bir tecellîde zuhur etmesiyle o kayıt bozulur. Allah-u Tealâ, şanına yakışan bütün sûretlerde tecellî buyurduğu vakitte, tecellî sahibinin Allah-u Tealâ olduğunda hiç şek ve şüphe edilemez.

Ancak kişiye inancının dışında bir tecellî yaparsa, o vakit ondan sığınılır. Nitekim sahih hadis-i şeriflerde bu konu geçmektedir. *(Buharî, Rikak:52, No:6204, 5/2403, Müslim, İman:81, No:182, 1/164)*

O halde anlaşılan şudur: Haddi zatında ve işin gerçeğinde Allah-u Tealâ'nın bir olan Zatı vardır ki, farklı sûretlerde görünme imkanına sahip olan O Zat'ın, ne mahiyeti ne de keyfiyeti asla bilinemez.

İllâ bir keyfiyet konuşulması gerekirse o zaman: "O'nun keyfiyeti, dilediği sûretlerde zuhur etmesidir." denilebilir ki, şanına yakışan bütün sûretler bu dilemeye tabi olabileceğine göre, (var olanı dilemeye hacet olmadığından) dilenebilecek herşey de şüphesiz yok olduğuna göre, burada belli bir sûret ve keyfiyetten bahsedilemez. *(İbni Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, 7/27-29)*

ÜÇÜNCÜ MESELE:

Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmesi:

Bu hususta, "Kitap" ve "Sünnet"ten birçok delil bulunmakla birlikte, Ehl-i Sünnet'in de icmaı mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'den deliller:

1- Tefsirinde bulunduğumuz, **"Gözler O'nu idrak edemez."** ayet-i kerime'si, her ne kadar sapık Mutezile tarafından Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceğine delil getirilmekteyse de, iyi düşünüldüğünde birçok yönden Allah-u Tealâ'nın görülebileceğini isbat etmekte olup, onların aleyhine huccet teşkil etmektedir.

a) **Nesefî ve Hazin** tefsirlerinde zikredildiğine göre; Havaric, Mutezile ve bazı Mürcie'den müteşekkil ehl-i bidattan bir kavim, bu ayet-i kerime'nin zahirine tutunup, **"İdrak"**i, **"Ru'yet"** manasında değerlendirerek, Allah-u Tealâ'yı, mahlukatından kimsenin göremeyeceğini ve bunun aklen de muhal olduğunu söylemişlerdir.

Ehl-i Sünnet mezhebi ise, müminlerin kıyamet gününde ve cennette Rablerini görecekleri inancına kail olmuş ve bunun aklen de imkan dahilinde olduğunu savunmuşlardır. Şöyle ki: Ayet-i celile'de nefyedilen, **"Ru'yet** (görmek)" lafzı olmayıp, **"İdrak** (kavrama)" tabiridir. İdrak ise, görülenin bütün kenar ve köşelerine iyice vâkıf olmak demektir.

Tabi ki, kadîm olup varlığının nihayeti olmadığı için sınırlardan ve yönlerden münezzeh olan bir Zat'ın, bu manada yönler sahibi, hudutlu varlıklara mahsus bir kavramayla idrak edilmesi, elbette düşünülmesi imkansız bir husussa da bu, hiç görülememesini gerektirmez.

Böylece, idrak ile ru'yetin farkı, "İlim" ile "İhâta"nın münasebetine dönmüş olur ki, bir konuyu bütün yönleriyle kavrarcasına bilmemek, onu hiçbir yönden bilmemek anlamına gelmeyeceği gibi, kenar, köşe ve hududunun tümüne vâkıf olmayı iktiza eden bir ihâta anlamına gelen idrakin Allah-u Tealâ'dan nefyedilmesi de, O'nun hiçbir vechile görülememesini gerektirmez.

Mutezile'nin; "İdrak"i, "Görme" anlamında kabul etmeleri, kabul edilebilecek bir şey değildir. Çünkü "İdrak" lafzı asıl lügatında, bitişme ve ulaşmadan ibarettir.

Nitekim bir adam bir adama yetiştiğinde: (اَدْرَكَ فُلَانٌ فُلَانًا) "Felan, felana yetişti.", ergenlik çağına ulaşan çocuk hakkında: (اَدْرَكَ الْغُلَامُ) "Çocuk, büluğ

çağını idrak etti.", olgunlaşan meyve hakkında da: (اَدْرَكَتِ الثَّمَرَةُ) "Meyve, olgunluk mevsimini idrak etti." denilmektedir.

Dolayısıyla "İdrak" demek "Görmek" demek değildir. Görülen bir şeyin bir sonu ve hududu mevcut olup, göz de onun bitim noktasını, sınırlarını ve kenarlarını bütünüyle kavrayabiliyorsa, bu görme, görülen şeyi çepeçevre kuşattığından, "İdrak" diye adlandırılabilir.

Fakat göz, görülen şeyin bütününü kuşatmadığı zaman, o ru'yet, "İdrak" diye isimlendirilemez. Velhasıl "Görme" denen sıfat, altında iki türü bulunan bir cinstir ki, birincisi, ihata ederek görmek, ikincisi ise, ihatasız görmekten ibarettir.

İdrak ismini alan, görülen şeyi kuşatacak şekildeki ru'yetin olmadığını söylemek, görmenin iki türünden sadece birinin yokluğunu gerektirir ki, bu, görme cinsini bütün nevileriyle nefyetmeyi gerektirmez. Öyleyse, Allah-u Tealâ'nın idrak edilemeyeceğinin açıklanmasından, görülemeyeceği manası çıkmaz. İşte bu, hasmın kelamına itirazda gerçekten makbul ve güzel bir izah tarzıdır.

b) **Ebû Mansûr-u Matürîdî** *(Rahimehullah)* **"et-Tevhid"** isimli eserinin ru'yetullah bahsinde: "Allah-u Tealâ'nın görülmesini kabul etmek bize göre, gereklidir ve gerçektir.

Ancak bu görüşte, hiçbir idrak kavraması ve görenle görülen arasında karşılıklı durma konumu, mesafe varlığı ve görenin gözünden çıkan şuaların görülene ulaşması gibi bir izah tarzı söz konusu değildir." dedikten sonra, bu hususlaki Kur'an-ı Kerim'den delilleri serdederken ilk olarak tefsirinde bulunduğumuz ayet-i celile'yi zikrettikten sonra şu izahta bulunmuştur:

Eğer Allah-u Tealâ, görülemeyen bir Zat olsaydı, bu ayet-i kerime'de idrak edilemeyeceğinin belirtilmesinin bir hikmeti olmazdı. Çünkü Allah-u Tealâ'nın dışındaki varlıklar görülmeden idrak edilemez ki bu, görülmeleriyle idrak edilebilecekleri anlamına gelir.

Eğer Allah-u Tealâ'da görülmekle idrak edilebilseydi, mahlukatından bir farkı kalmazdı. Demek ki burada Allah-u Tealâ'nın kendisini, idrak olunamamakla medh-u senada bulunması, görülse de idrak edilemeyeceğini açıklaması anlamına gelir.

Fahrurrazî, Nesefî ve Hazin *(Rahimehumullah)* bu konuyu şöyle izah etmişlerdir: Bu ayet-i kerime, Allah-u Tealâ Hazretlerini methetme hususunda nazil olmuştur ki bu, Allah-u Tealâ'nın görüleceğini isbat eder. Çünkü, zaten görülmesi imkansız olan birşeyin idrak edilemeyeceğini açıklamak, onu methetme anlamına gelmez. Zira yokluğundan, uzaklığından vesair nedenlerden görülemeyen şeylerin hiçbiri idrak edilemez.

Ancak görülmesi mümkün olup ta, kendisini idrak ettirmemeye kadir olduğu anlatılmak isteniyorsa ki, öyledir, işte bu güç, medh-u tazime delil olabilir. Çünkü bu, diğer görülen varlıklara mahsus olan, son bulma, hudutlu olma, yönleri bulunma gibi noksanlıkların, görüldüğü halde idrak edilemeyen Zat'tan uzak olduğunun delili olur.

Aslında sapık fırkaların buradaki yanlışlığı, gaibi, şahide kıyas (görülmeyeni, görülene benzetme)den kaynaklanmıştır. Çünkü onlar, görülmek için birtakım şartlar ve hususiyetler tesbit etmişlerdir:

a) Bir yönde mekan tutma,
b) Mukabele (görenle, görülenin karşı karşıya olması),
c) Aşırı yakınlık olmaması,
d) Aşırı uzaklık olmaması,
e) Arada perde olmaması,
f) Gözün, görülenin resmini çekmesi,
g) Gözden çıkan ışınların görülene ulaşması.

İşte onlar, Allah-u Tealâ'nın bunlardan münezzeh olduğunu iddia ettiklerinden, görülmesini muhal saymışlardır.

Hâlbuki, Allah-u Tealâ'nın, yönden, mekandan ve karşı karşıya durmadan münezzeh olduğu konusunda biz de onlarla ittifak halindeyiz. Ayrıca, Allah-u Tealâ'nın hakikatinin ahirette müminlere ilmen inkişâf etmesinin cevazına dair de, aramızda söz birliği vardır.

Ne var ki, Allah-u Tealâ'nın Zatı, diğer varlıklara muhalif olup, ahiretin halleri de bizim bildiğimiz dünya durumlarına benzemeyeceğinden, dünyadaki görmeye kıyasla ahiretteki ru'yeti inkâr etmenin, -hele de isbat eden bunca naslar mevcutken- insafla bağdaşır bir yanı yoktur.

Bu Mutezile'ye şaşılır ki, baştan sona hepsi çok akıllı ve zeki olduklarını iddia ettikleri halde, Allah-u Tealâ Hazretlerinin ahirette görülmeyeceğini savunurlarken bu gibi şartları göz önüne alarak hüküm vermektedirler.

Hâlbuki diğer varlıkların görülmesi için gereken bu şartların, yarattıklarına hiçbir bakımdan benzemeyen Allah-u Tealâ hakkında da mevzu bahis olduğunu söyleyebilmek, fetanet ve zekâvete hiç te uygun düşmemektedir.

Ayrıca, cisimlerin görülmesi için şart olan bu telâzüm (gereklilik), akla dayanan bir şey olmayıp, âdete göre tesbit edilmiştir ki, âdetin her zaman geçerli olmayıp, kullar hakkında bile bazı harikulâdeliklerin mevcudiyeti herkes tarafından kabul edilen bir hakikat iken, Allah-u Tealâ hakkında bunun cevazı evleviyetle sabittir.

Tefsir-i Kebir ve Bedâi'u't-tefsir'de zikredildiği üzere; Allah-u Tealânın görülemeyeceğini söylemek, bir medh-u sena sebebi olamaz. Çünkü sırf bir yokluk ve halis bir olumsuzluk, zımnen olumlu bir sıfatı isbat etmediği sürece, övgüyü mucib değildir ki, bunun böyle olduğu zarurî bir ilimdir.

Ancak bir olumsuzluk, methe lâyık sıfatlardan birinin varlığını tazammun ederek ona delil olursa, o zaman övgüyü icab eder ki, buna birçok misal verebiliriz: Nitekim cansız varlıkları uyku tutmazken, Allah-u Tealâ hakkında:

(لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ... (٢٥٥)) **"...O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku..."** *(Bakara Sûresi:255'den)* buyurulması, olumsuzluğu itibariyle değil, ancak

Allah-u Tealâ'nın hiçbir değişikliğe ve zevale maruz kalmaksızın bütün malumatı ebediyyen bilmesine delaleti yönünden methi mucibdir.

Yine böylece, (...وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ...) **"...O, yedirir, fakat yedirilmez..."** *(En'am Sûresi:14'den)* ayet-i kerime'si de, Allah-u Tealâ'nın, Zatıyla kaim ve herşeyden müstağnî olduğuna delaleti açısından övgüyü gerektirmektedir. Yoksa cansız varlıkların da yemedikleri ve doyurulmadıkları bilinmektedir. Bu misalleri çoğaltabiliriz:

Ölümün nefyi (ölümsüzlüğünün beyanı), kemâl-i hayatına,
Yorulmanın nefyi, kemâl-i kudretine (üstün gücüne),
Eş, ortak, evlat ve yardımcının nefyi, kemâl-i rububiyyetine,
Yeme-içmenin nefyi, kemâl-i samediyyet (ihtiyaçsızlığının mükemmelliğ)ine,
Huzurunda, izinsiz şefaatin nefyi, kemâl-i tevhidine,
Zulmün nefyi, kemâl-i adaletine,
Unutmanın nefyi, kemâl-i ilmine,
Gafletin nefyi, kemâl-i ihatasına,

Misil ve benzerin nefyi, Zat ve sıfatlarının kemâline delalet ettikleri için bu nefiy ve olumsuzluklar, subûtî ve olumlu sıfatları zımnen ifadeleri cihetiyle, Allah-u Tealâ'yı methetmektedirler.

Zira kâmil bir Zat olan Rab Tealâ, katışıksız bir yoklukla ortak olduğu, görülmeme vasfıyla metholunamaz.

Dolayısıyla, **"Gözler O'nu idrak edemez."** kavl-i şerifi, görülmeyeceğini ifade etmektense, görülmesinin cevazına daha büyük delildir. Şöyle ki, bu ifade-i celile'nin zımnen ifade ettiği mana: "O, sonsuz bir azamete ve kibriyaya sahip olduğu için, görülse de, ihata edilecek şekilde idrak edilemez." demektir.

c) Ayet-i celile'deki, "İdrak"in, "Ru'yet" manasında olduğunu kabul etsek de, gözlerin hiçbir şekilde Allah-u Tealâ'yı idrak edemeyeceğini söylesek bile (bu kadar ayet ve hadislerin zahirî ifadeleri, Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceğini açıkladığına göre), bu duyu organlarından farklı, altıncı bir hâsse ile Allah-u Tealâ'yı görmek niye caiz olmasın?

Nitekim, **Fahrurrazî ve İbni Atıyye** *(Rahimehumellah)*, bazı ulemanın, "Müminler Allah-u Tealâ'yı, kıyamet günü yaratılacak altıncı bir duyuyla görecekler." dediklerini nakletmişlerdir ki, bu durumda ayet-i kerime'de geçen **"Gözlerle idrak edilememe"** mefhumu, umumî anlamında salim kalmış olur.

İmam-ı Malik *(Rahimehullah)* dan geride rivayet ettiğimiz: "Allah-u Tealâ, Bakî olduğu için dünyada görülemez. Çünkü Bakî, fanî ile görülemez. Ahirette ise bakî gözler verilince Bakî'yi bakî ile görürler." sözü de bu görüşe yakın düşmektedir.

Kasimî *(Rahimehullah)* bu makamda şu nakilleri yapmıştır: Ârif-i celil, **Şeyh-i Ekber** *(Kuddise Sırruhu)* **"Fütûhat"**ında şöyle demiştir: "İnsanların, dünyada

Rablerini görmekten âciz kalmasının sebebi, Allah-u Tealâ'nın manevî kuvvetle desteklediklerinin dışında kalanlar hakkında, bu âlemin zafiyetidir.

Ahiret âlemi ise kuvvetli olduğu için bu âleme benzemez. Allah-u Tealânın rüyada görülebilmesinin sebebi; uykunun ölümün kardeşi oluşudur. Bundan dolayı hadis-i şerifte: **"Siz ölmedikçe Rabbinizi asla göremezsiniz."** (No:14'de geçti) buyrulmuştur.

Demek ki şer'i şerif, Allah-u Tealâ'nın ancak dünyada, uyanıkken görülmesini reddetmiştir.

Ulemadan bazısı şöyle demiştir: Dünyada bilinen gözler, Allah-u Tealâ'yı göremez. Çünkü bu göz bebekleri dünyadaki vasıfları üzere kaldıkları sürece, Allah-u Tealâ'yı görme gücüne sahip değillerdir. Ancak ahirette halleri değişip, sıfatları başkalaşınca O'nu görebileceklerdir.

d) Ulemadan bazısı bu ayet-i kerime'nin umumi hüküm ifade etmeyip, hususi olduğunu söylemişlerdir ki bu hususiyet, mekan ve şahıs itibarıyla iki türlü değerlendirilebilir:

Birincisi: Mekan itibarıyla dünyaya mahsus olabilir ki:

(وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rablerine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* ayet-i celile'lerinde geçen, "O gün" kaydı, bir çelişki olmaksızın iki ayetin arasını cemetme yönünden bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

Ayrıca, **İbni Abbas, Mukatil ve Ebu'l-Âliye** *(Radıyallahu Anhum)* dan, ayet-i kerime'nin manası hakkında rivayet olunan: **"Gözler O'nu dünyada idrak edemez, fakat ahirette görülecektir."** *(Semerkandî, Bahru'l-ulûm, 1/505, Vahidî, el-Vesît, 2/307, Beğavî, Me'âlimü't-tenzil, 2/120, Hazin, Mecmû'atü't-tefâsîr, 2/459)* sözü, bu görüşü desteklemektedir.

İkincisi: Kâfirlere mahsus olduğu da söylenmiştir ki, Allah-u Tealâ'nın, kâfirler hakkındaki: (كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ (١٥)) **"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerin** (i görmek)**den elbette mahcub** (perdeli, mahrum)**durlar."** *(Mutaffifin Sûresi:15)* kavl-i şerifi, müminlerin, Allah-u Tealâ'yı ahirette görmekten mahcub (engelli) olmayacaklarını açıkça ifade etmektedir.

Bu görüş kabul edildiği takdirde, "İdrak" ile "Ru'yet" tabirleri arasında fark gözetmeye gerek kalmaz.

e) Bu ayet-i kerime'nin umumi olduğunu kabul etsek de, ru'yeti isbata delalet eden ayetler hususidir. Özel hüküm ifade eden ayetler, genel hüküm ifade edenlerden öne alınır.

f) **Süddî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Basar iki türlü değerlendirilebilir:

Birincisi: Basar-ı muayene (göz görüşü),

İkincisi: Basar-ı ilim (bilgi görüşü)dür ki, buna göre **"Gözler O'nu idrak edemez."** kavl-i şerifinin manası, "Ulemanın ilmi O'nu idrak edemez." şeklinde değerlendirilebilir.

Ayet: 103

Bunun bir nazîri de: (وَلَايُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ١١٠) **"İlmen O'nu ihata edemezler."** *(Taha Sûresi:110'dan)* kavl-i şerifidir. **Hazîn** *(Rahimehullah)* bu görüşü de güzel saymıştır.

2- İmam-ı Matürîdî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, **İbrahim** *(Aleyhisselâm)* ın, kavmiyle, yıldızların ilahlığını iptal hususunda mücadele ederken, onların batmasını devamsızlıklarına delil getirerek:

(... اِنِّى لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ ٧٦) **"...Ben batanları sevmem."** *(En'am Sûresi:76'dan)* deyip te, "Ben görülen Rabbi sevmem." dememesi, Allah-u Tealâ'nın görülebileceğine delalet etmektedir.

3- Musa *(Aleyhisselâm)* ın: (... رَبِّ اَرِنِى اَنْظُرْ اِلَيْكَ ١٤٣ ...) **". . . Ey Rabbim! Bana** (kendini) **göster de sana bakayım..."** *(A'raf Sûresi:143'den)* sözüyle, Allah-u Tealâ'dan, cemalini görmeyi talep etmesi, Allah-u Tealâ'nın ru'yetinin cevazına delildir. Çünkü Ülü'l-azm'den olan bir peygamberin, Allah-u Tealâ hakkında muhal olan birşeyi O'ndan talep etmesi tasavvur edilemez.

Bu ayet-i celile'de ikinci bir delil daha vardır o da, Allah-u Tealâ'nın, ona cevaben: (... وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِى ١٤٣ ...) **"...Asla beni göremezsin! Velâkin şu dağa bak** (ben şimdi ona tecellî edeyim de), **o yerinde durabilirse sen de beni görürsün..."** *(A'raf Sûresi:143'den)* buyurarak, görülmesini, dağın yerinde durabilme şartına bağlaması, görülmesinin mümkün olduğuna delalet etmektedir.

Çünkü dağın yerinde durması, mümkün bir şey olduğuna göre, ona bağlanan görme hadisesinin de vukuu mümkündür. Bu iki delilin daha ziyade izahı A'raf Sûresi'nde inşaallah gelecektir.

4 - (... لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ١٢١) **"...Allah onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın için..."** *(Tevbe Sûresi:121'den)* kavl-i şerifinde Allah-u Tealâ, mümin kullarına dünyada yaptıklarından daha güzeliyle mükâfat vereceğini vaadetmiştir.

Tevhidden daha güzel ve kıymetli bir şey yoktur. Çünkü o, akılla da güzelliği anlaşılan bir inançtır. Cennetle ilgili vaadedilen mükafatların güzelliği ise, insan doğası ile ilgili olduğundan, aklın güzel bulmasından daha aşağıdır. Zira aklın güzel gördüğü bir şeyi hiçbir akıl sahibi çirkin görmez. Ama bir varlığın doğasının güzel gördüğü bir şeyden diğer bir canlının tabiatı lezzet almayabilir.

Dolayısıyla, değer ve kıymette, onlara nasip edilen (tevhid nimetin)e büyüklükte denk olabilecek bir nimete mazhar olmaları için, müminlerin cennette Allah-u Tealâ'yı görebileceğine kail olmak gerekir ki, istedikleri sevaba kavuştukları gibi, gayben taptıkları ilahları da kendilerince müşahede edilebilsin. *(Kitâbü't-Tevhîd, Ru'yetu'llah, No:3,7, Sh:122, 125)*

Yani; dünyada yaptıkları bütün amellere karşılık cennette müminlere birçok mükâfatlar vaadedilmiş olup, onlar da cennete girerek bu maksatlarına erişeceklerdir. Ancak, tevhid inancına sahip olmaları ki, kendilerine nasip edilen iyiliklerin en güzel ve en yücesidir. Onun karşılığı, cennetteki zahirî nimetler olamaz.

Zira cennetteki bütün nimetler, insan tabiatının lezzet aldığı şeylerden ibaret kalıp, aklın güzel gördüğü tevhid akidesinin karşılığı olacak büyüklüğe ulaşamazlar. Bu yüzden onların Allah-u Tealâ'nın cemalini görebileceklerini kabullenmek lazımdır ki, ayet-i kerime'de vaadedilen:

"Yaptıklarının en güzeli (olan tevhid) **ile mükâfatlandırılma"** gerçekleşebilmesi için, dünyada sahip oldukları tevhid inancının büyüklüğüne ulaşabilecek bir nimete mazhar olmuş olsunlar ki o da, Allah-u Tealâ'nın ru'yetinden başkası olamaz.

5- Allah-u Tealâ: (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ٢٦) **"İyi amel işleyenler için daha güzel iyilik, bir de ziyadesi vardır..."** *(Yunus Sûresi:26'dan)* buyurmuştur ki, burada geçen **"Hüsnâ"** tabiri ile cennet, **"Ziyade"** tabiri ile de Allah-u Tealâ'yı görmek kastedildiği, yirmibir sahabîden nakledilmiştir. *(Süyutî ed-Dürrü'l-mensûr, 4/356-360, Ali el-Müttakî, Kenzü'l-ummal, No:4422, 4425, 4426, 2/432, 433)*

Fahrurrazî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, bu ayet-i kerime'deki **"Ziyade"** tabirini, **"Ru"yet"** ile tefsir ettiği hakkında cumhur'un ittifakı vardır. Bu rivayetlerin tafsilatı inşaallah Yunus Sûresi'nde zikredilecektir.

6 - (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ١٠٧) **"Şüphesiz ki iman edip, salih amel işleyenler** (var ya)**, onlar için Firdevs cennetleri bir nüzül** (ilk ziyafet) **oldu."** *(Kehf Sûresi:107)* ayet-i kerime'si, cennetlerde bulunan bütün nimetlerin, müminler için, misafire gelir gelmez acele ikram edilen bir ziyafetten ibaret olduğuna delalet etmektedir.

Cennet gibi ebedî bir mahalde nüzülle iktifa uygun düşmez. Bilakis, nüzülün akabinde daha yüce bir teşrifin bulunması gerekir ki o da, Allah-u Tealâ'nın cemalini görmekten başkası değildir.

7 - (... فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا ... ١١٠) **"...Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin..."** *(Kehf Sûresi:110'dan)* kavl-i şerifiyle, **"Lika"** tabiri geçen bütün ayetler,Allah-u Tealâ'nın görüleceğine delalet etmektedir. Çünkü **"Lika"** lafzının hakiki manası "Karşılaşıp görüşme"den ibarettir ki, hakiki mananın kastedilmesine bir mani yokken, başka manalar vermeye lüzum yoktur.

8 - Allah-u Tealâ'nın: (... وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ ... ٣١) **"...Sizin için orada canlarınızın çektiği her şey vardır..."** *(Fussilet Sûresi:31'den)* kavl-i şerifi gibi birçok ayet-i kerime, cennette müminlere bütün isteklerinin verileceğini açıkça ifade etmektedir.

Saf ve temiz kalpler, Allah-u Tealâ'yı en mükemmel şekilde tanıma sevgisi üzere yaratılmışlardır. Marifet yollarının en mükemmeli ise, görmekten ibarettir. Allah-u Tealâ'yı görmek herkesin isteği olduğuna göre, bu isteklerine kavuşacaklarını kesinkes kabullenmek gerekir.

9- Mevlâ Tealâ'nın: (لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ٣٥) **"Onlar için orada diledikleri vardır. Bizim yanımızda ise, fazlası vardır."** *(Kaf Sûresi:35)* ayet-i kerime-

sinde geçen "**Mezîd**"in, "**Allah-u Tealâ'nın cemaline bakmak**"tan ibaret olduğunu söyleyenler bulunduğunu **Taberî** *(Rahimehullah)* naklettikten sonra, **Enes** *(Radıyallahu Anh)* dan gelen iki ayrı uzun rivayeti zikretmiştir. *(Taberî, Tefsir, No:31936-40, 11/429-431)*

Biz burada sadece ru'yetullah'ı isbat eden kısımlarını alıp, tamamını o ayet-i kerime'nin tefsirine havale edeceğiz.

١٩ – عَنْ اَنَسٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: « ...فَاِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ نَزَلَ مِنْ عِلِّيِّيْنَ عَلٰى كُرْسِيِّهِ ، ثُمَّ حَفَّ الْكُرْسِيَّ بِمَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ ، ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّوْنَ حَتّٰى يَجْلِسُوْا عَلَيْهَا ثُمَّ تَجِيْئُ اَهْلُ الْجَنَّةِ حَتّٰى يَجْلِسُوْا عَلَى الْكُثُبِ ، فَيَتَجَلّٰى لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّوَجَلَّ حَتّٰى يَنْظُرُوْا اِلٰى وَجْهِهِ وَهُوَ يَقُوْلُ: [اَنَا الَّذِى صَدَقْتُكُمْ عِدَتِى ، وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى ، فَهٰذَا مَحَلُّ كَرَامَتِى فَسَلُوْنِى ...] فَلَيْسُوْا اِلٰى شَيْءٍ اَحْوَجَ مِنْهُمْ اِلٰى يَوْمِ الْجُمُعَةِ ، لِيَزْدَادُوْا مِنْهُ كَرَامَةً ، وَلِيَزْدَادُوْا نَظَرًا اِلٰى وَجْهِهِ ، وَلِذٰلِكَ دُعِىَ يَوْمَ الْمَزِيْدِ »

19 - Enes *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: "**... Cuma günü olduğunda Allah-u Tealâ, İlliyyîn'den Kürsî'sine** (hareket ve intikalden münezzeh olduğu halde, şanına yakışan bir sıfatla) **nüzül buyurduktan sonra, Kürsî'yi nurdan minberlerle kuşatır.**

Sonra peygamberler gelerek o minberlere kurulurlar. Derken cennet ehli gelerek (nurdan) **tepelere otururlar da o anda Rableri kendilerine tecelli buyurarak O'nun cemaline bakarlar. O da onlara: 'Ben size vaadimi yerine getiren ve nimetimi tamamlayan bir Zat'ım. İşte burası da benim ikram mahallimdir. Artık dileyin benden** (ne dilerseniz).' **buyurur....**

Cennet ehli O'nun (Allah-u Tealâ'nın) **ikramına daha ziyade mazhar olabilmeleri ve cemaline daha çok bakabilmeleri için Cuma günü kadar hiçbir şeye muhtaç değillerdir. İşte bunun için** (Cuma gününün ahiretteki ismi) **Yevmü'l-mezîd** (ziyade ikram günü) **olarak tesbit edilmiştir.**" *(Taberî, Tefsir, No:31938, 11/431)*

10 - (وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى (١٣)) "**Andolsun ki, o, O'nu bir kere daha görmüştü.**" *(Necm Sûresi:13)* kavl-i şerifinin tefsirinde daha ziyade izah edileceği üzere;

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Mevlâ Tealâ'yı, Me'vâ Cennetinin yanında bulunan Sidretü'l-müntehâ'da gördüğünü **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*, bu ayet-i kerime'nin tefsirinde rivayet etmiştir. *(Tirmizî, Tefsir:54, No:3280, 5/395)*

11- Kurtubî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; **İbn-iAbbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in Allah-u Tealâ'yı gördüğünü söylemesine delili: (مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى (١١)) "**Gördüğünü, gönlü yalanlamadı.**" *(Necm Sûresi:11)* ayet-i celile'sidir.

Nitekim, **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* tarikiyle **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, bu ayeti okuyarak: **"Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Rabbini kalbiyle gördü."** buyurduğu rivayet edilmiştir. *(Tirmizî, Tefsir:54, No:3281, 5/396)*

12- Bu konuda en açık ve net hüküm ifade eden ayet-i kerime:

(وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rablerine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* kavl-i şerifidir.

İmam-ı Matürîdî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; Mutezile'nin buradaki "**Nazır** (bakıcı)" ifadesine "**Muntazır** (bekleyici)" manası vermeleri, birkaç yönden ihtimalden uzaktır:

a) Öncelikle, ahiret bekleme yeri değildir. Neyin ne olacağını bilmeyip, beklemek dünyaya yakışır. Ahiret ise, işlerin hakikatlerinin vücuda gelip gerçekleşeceği bir yerdir.

b) Zaten bir önceki ayet-i celile'de geçen: **"Yüzlerin parlaklığı"** ifadesi, sevaba mazhar olduklarını açıkça ifade ettiğinden, sonrasında gelen: **"Rablerine nazırdırlar"** ifade-i celilesini, tekrar "Sevabı bekleyicidirler" şeklinde tevile kalkışmak geçersizdir.

c) Arap lügatında (إلى) harfi, intizar manasında değil de, bir şeye bakma anlamında kullanılır.

d) Ayet-i celile, mümin kulları müjdeleme makamında gelmiş olup, kavuşacakları nimetlerin tazimini ifade etmekteyken, bekleme anlamını çıkarmak müjdeye uygun düşmez.

e) Ayet-i celile'nin zahirî manasını ve hakikî mefhumunu başka bir anlama döndürmek, Allah-u Tealâ'ya karşı, delilsiz olarak hüküm vermek olacağından, Allah-u Tealâ'nın görüleceğini kabul etmek gerekir.

13- Birçok müfessir: (وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيماً وَمُلْكاً كَبِيراً (٢٠)) **"Orada** (nereye) **bakarsan, bir nimet ve büyük bir mülk görürsün."** *(İnsan Sûresi:20)* kavl-i şerifinde geçen: **"Büyük mülk"**ü, Allah-u Tealâ'yı görmekle tefsir etmişlerdir.

Nitekim bu ayet-i kerime'deki kıraatlardan biri de "Melik" şeklindedir ki, müslümanlar bu "Melik"in, Allah-u Tealâ'dan başkası olmadığına ittifak etmişlerdir.

14- Allah-u Tealâ, kâfirler hakkında: (كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (١٥)) **"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerin** (i görmek)**den elbette mahcub** (perdeli, mahrum)**durlar."** *(Mutaffifin Sûresi:15)* buyurmuştur.

İmam-ı Şafiî *(Radıyallahu Anh)*, "Allah-u Tealâ, bir kavmi kâfirlikten ibaret en büyük masiyet sebebiyle kendisini görmekten mahrum etmiştir. Demek ki, diğer bir kavim de, en büyük taat olan iman sebebiyle O'nu göreceklerdir.

İşte bu ayet-i celile açıkça delalet etmektedir ki, müminler Allah-u Tealâ'yı görmekten mahrum olmayacaklardır." buyurmuştur. *(Hazin, ilgili ayet-i kerime , İbn-i Kesir, ilgili ayet-i kerime)*

İmam-ı Malik *(Rahimehullah)* şöyle buyurmuştur: "Müminler kıyamet günü Rablerini görmeyecek olsalardı, kâfirler görmemekle ayıplanmazdı." *(Hazin, ilgili ayet-i kerime)*

Allah-u Tealâ'nın, ahirette görüleceği ile ilgili hadis-i şerif ve rivayetler:

Bu hususta ki en meşhur hadis-i şerif, **Cerir** *(Radıyallahu Anh)* ın şu rivayetidir:

٢٠ – عَنْ جَرِيرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: كُنَّا جُلُوساً عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ نَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ قَالَ: « إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِيَاناً ، كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا الْقَمَرَ ، لاَ تُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ ، فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لاَ تُغْلَبُوا عَلَى صَلاَةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ، وَصَلاَةٍ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَافْعَلُوا »

20 - Bir kere biz Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in yanında otururken o, bedr (dolunay) gecesi aya bakarak: **"Şüphesiz ki siz, şu ay'ı gördüğünüz gibi kıyamet günü Rabbinizi ayânen** (göz görüşüyle, açık seçik) **göreceksiniz. O'nu görmekte** (izdihama girip te) **size hiçbir zorluk ve haksızlık ulaşmayacaktır.**

Eğer güneş doğmadan (önce kılınan) **namaz ile güneşin batışından evvelki namaza** (sabah ve ikindi namazlarını kılmanıza engel olacak uyku ve meşgalelere) **yenik düşmemeye güç yetirebiliyorsanız bunu mutlaka yapın** (Allah-u Tealâ'nın cemalini mutlaka görmek istiyorsanız, sabah ve ikindi namazlarına vakti vaktine, engel tanımadan devam edin)." buyurdu. *(Buharî, Tevhid:24, No:6997-99, 6/2703, Mevakît:15, No:529, 1/203, Mevakît:25, No:547, 1/209, Tefsir:334, No:4570, 4/1836, Müslim, Mesacid:37, No:633, 1/439, Ebû Davud, Sünnet:20, No:4729, 2/646, Tirmizî, Sıfetü'l-cennet:17, No:2554, 4/688, İbn-i Mâce, Mukaddime:13, No:177, 1/63, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:19211, 7/62)*

İbni Hacer ve Kadî İyad *(Rahimehumellah)* ın beyanlarına göre burada, Allah-u Tealâ'nın görülmesinin, ayın görülmesine teşbihi (benzetilmesi) üç yöndendir:

a) İki görüş ve anlayış, vuzuh ve açıklıkta birbirine benzetilmiştir,
b) Şek ve şüphe ihtimali olmamasında birbirine benzemişlerdir,
c) Görüş mesafesinin genişliğinde teşbih vaki olmuştur.

Yoksa burada görülenler ve anlaşılanlar arasında bir benzeyiş asla söz konusu değildir. Bundan dolayı "Ay gibi görürsünüz." buyrulmayıp, "Ay'ı gördüğünüz gibi..." buyrulmuştur.

Hadis-i şerifte geçen: **"Ay'ı gördüğünüz gibi Rabbinizi ayânen göreceksiniz"** ifadesiyle, Mutezile'nin, "Buradaki görmekten maksat, göz görüşü gibi kesin bilmektir." sözleri birkaç yönden reddedilmiştir.

a) **İbni Tîn** *(Rahimehullah)* ın da beyanına göre; ilim manasına gelen ru'yet iki mef'ûl alır. Bir mef'ûl alan ru'yetten ancak göz görüşü kastedilir.

b) Allah-u Tealâ'nın görülmesinin, gözle görülen ayın ru'yetiyle temsili, Allah-u Tealâ'nın da gözle görüleceğine delalet etmektedir.

c) Bu ru'yetin cennet ehline tahsis edilmesi, "Bilme" manasına gelmediğine delalet etmektedir. Çünkü o gün Allah-u Tealâ'yı bilme hususunda kâfirler de müminlerle müşterektir.

d) Zaten hadis-i şerifte geçen "Ayân" kaydıyla ru'yetin birleştirilmesi, bu görüşün bilme manasında olma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Hadis-i şerifte geçen, **"O'nu görmekte** (izdihama girip te) **size hiçbir zorluk ve haksızlık ulaşmayacaktır."** ifade-i nebeviyyesine birkaç mana verilmiştir:

a) **Zeccâc** *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, "O'nu görürken size bir zulüm ve zarar ulaşmayacaktır." demektir ki bu, "O'nu görürken izdihamdan dolayı birbirinize sıkıntı vermeyeceksiniz, bilakis hepiniz görüşte eşit olacaksınız." anlamına gelmektedir.

b) **Buharî** *(Rahimehullah)*, bu lafzı **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* rivayetiyle, "Sabah namazının fazileti babı"nda (لاتضاهون) şeklinde zikretmiştir ki, bu da, "mim"li olana yakın iki manada değerlendirilebilir:

aa) "Gördük mü görmedik mi diye şüpheye düşerek birbirinize girmeyeceksiniz."

bb) "O'nun görülmesini, diğer görülenlerin ru'yetine benzetemeyeceksiniz."

İbni Battal *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Ehl-i sünnet ve cumhûr-u ümmet (yetmişiki fırkanın ekseriyeti), Allah-u Tealâ'nın ahirette görülebileceğini kabul etmişlerdir.

Ancak Haricîler ile Mutezile, bir de Mürcie'nin bir kısmı, "Bir şeyin görülmesi, görülen şeyin sonradan yaratılmış olmasını ve bir mekanda bulunmasını gerektirir." diyerek bunu inkâr etmişlerdir.

Hâlbuki tutundukları delil fasittir. Çünkü Allah-u Tealâ'nın mevcut olduğu, delillerle sabittir. Görülen bir şeye görüşün tealluk etmesi, bilinen bir şeye ilmin tealluku ile aynıdır. Nasıl ki, maluma ilmin tealluku onun sonradan olmasını gerektirmiyorsa, görülen bir şeye de ru'yetin tealluku onun hadis olmasını iktiza etmez.

Onlar bu görüşlerine, **"Gözler O'nu idrak edemez."** ayet-i kerime'siyle, Allah-u Tealâ'nın Musa *(Aleyhisselâm)* a cevaben:

(... لَنْ تَرَانِى ... (١٤٣)) **"...Asla beni göremezsin..."** (A'raf Sûresi:143'den) buyruğunu delil getirmişlerdir. Hâlbuki, ikisine de verilecek cevap açıktır:

1- Kıyamet Sûresinde, ru'yetullahı isbat eder mahiyette varid olan ayet-i kerime ile, bu ayet-i kerime'yi cemetmek için verilecek mana: "Gözler O'nu dünyada idrak edemez." şeklinde olur.

Ayrıca idrak edilememek, görülememeyi gerektirmez. Çünkü bir şeyi, gerçek mahiyette tam anlamıyla kavramaksızın da görmek mümkündür.

2- Allah-u Tealâ'nın, **Musa** *(Aleyhisselâm)* ın ru'yet talebine verdiği cevap, yine ayetlerin arasını cemetmek için, "Sen asla beni dünyada göremezsin." şeklinde anlaşılmalıdır.

Nitekim ru'yeti isbat eden ayetlerde (ve izahına çalıştığımız hadis-i şerifte) kıyamet günü kaydının konması, Allah-u Tealâ'nın görülmesinin müminlere dünyada değil de ahirette hasıl olacağına işaret etmektedir.

Ayrıca bir şeyin olmaması, imkansızlığını gerektirmez. Üstelik ayet-i kerime'ye uygun birçok hadis-i şerifler de sabittir. Sahabe ve tabi'înden beri bütün müslümanlar bu görüşü kabulle karşılamışlardır. Ta ki, selefe muhalefet eden birtakım sapıklar türeyip, bunu inkâra yeltenmişlerdir.

Kurtubî *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Ru'yeti nefyedenler, özel bünyeye sahip olmak, karşı karşıya bulunmak, ışınların ulaşımı, uzaklık ve yakınlık gibi engellerin olmaması şeklinde akla dayalı birtakım şartlar öne sürerek, tehakküme ve yanlış hükme düşmüşlerdir.

Hâlbuki Ehl-i sünnet, görülenin mevcut olmasından başka hiçbir şart aramaksızın: "Görüş, bir idraktir ki, Allah-u Tealâ'nın, gören kişi için o idraki yaratması neticesinde o kişi, görülebilecek şeyi görebilir.

Bunun, âdette birtakım sıfat ve özelliklerle yakın ilişkisi varsa da bunlar, şart mahiyetini taşımayıp, tebeddülü caiz (değişimi mümkün) niteliklerden öte geçmezler." demişlerdir. Allah-u Tealâ, hakkı isbat hususundaki bu sa'y-u gayretlerini meşkûr ve makbul eylesin. Amin! *(İbni Hacer, Fethu'l-Bârî, Tevhid:24, No:7434, 13/429-436, Kadî İyad, İkmâlü'l-mu'lim, İman:81, No:182, 1/542-544)*

٢١ – عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (رضى الله عنه) أَنَّ أُنَاسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ! هَلْ نَرَىٰ رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « نَعَمْ ، هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهِيرَةِ ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ » قَالُوا: لاَ. قَالَ: « وَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ » قَالُوا: لاَ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « مَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا . . . »

21 - **Ebû Said el-Hudrî** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiğine göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* zamanında birtakım insanlar: "Ya Resulallah! Kıyamet günü Rabbimizi görebilecek miyiz?" diye sorduklarında, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Evet! Siz, güneşi kendisinde hiçbir bulut olmayan zahirede (yazın, sıcağın şiddetli zamanında, gündüz ortası), **berrak bir ziyaya sahip iken, görmekte birbirinize** (çekişme, tartışma ve sıkışmadan dolayı) **zahmet verir misiniz?"** buyurdu. Onlar: "Hayır!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Peki ya, kendisinde bulut olmayan dolunay gecesi, parlak bir nura sahip ay'ı görmekte birbirinize sıkıntı verir misiniz?" diye sorduğunda, onlar yine: "Hayır!" cevabını verince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Kıyamet günü Allah-u Tealâ'yı görme hususunda da onlardan birini görürken çektiğiniz zahmet kadarından başkası size isabet etmez (yani açık havada güneş ve ay'ı görürken hiç bir sıkıntı çekmediğiniz gibi, Allah-u Tealâ'yı da zahmetsizce açık seçik göreceksiniz)..." buyurdu. *(Buharî, Tefsir:87, No: 4305, 4/1671, Müslim, İman:81, No:183, 1/167, Ebû Davud, Sünnet:20, No:4730, 2/646, İbn-i Mâce, Mukaddime:13, No:179, 1/63, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:11127, 4/35)*

Kastalânî ve Aynî *(Rahimehumellah)* ın beyanlarına göre, bu hadis -i şerifte isbat edilen ru'yet, Allah dostları olan müminlere ikramen cennette nasip olacak ru'yetten farklıdır. Çünkü bu, Allah-u Tealâ'ya tapanlarla, O'ndan gayrine tapanlar arasını ayıran imtihan içerikli bir görüştür.

Hadis-i şerif, Ehl-i sünnet dışı sapık fırkalardan, Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmesini inkâr edenleri reddetmektedir. Onların bu görüşü, sarih bir hata ve kabih bir cehalettir. Kitap, sünnet, sahabe ve sonrasında gelen selef-i ümmetin bu hususdaki delilleri birbirini takviye eder mahiyettedir.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ'yı, kıyamet günü mahşerde ve cennette görmenin hakikati sabittir. Lâkin bu hususta şekil vermek ve keyfiyetten bahsetmek doğru olmayıp, bu görüşün gerçek marifetini Allah-u Tealâ'nın ilmine havale etmek gerekir. *(İrşâdü's-sârî, 7/81, 82, Umdetü'l-kârî, 18/172)*

٢٢ – عَنْ أَبِي رَزِينٍ الْعُقَيْلِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ! أَكُلُّنَا رَأَى رَبَّهُ مُخَلِّيًا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، وَمَا آيَةُ ذَلِكَ فِي خَلْقِهِ؟ قَالَ: « يَا أَبَا رَزِينٍ! أَلَيْسَ كُلُّكُمْ يَرَى الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ مُخَلِّيًا بِهِ؟ » قُلْتُ: بَلَى. قَالَ: « فَإِنَّمَا هُوَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللهِ، فَاللهُ أَجَلُّ وَأَعْظَمُ »

22 - **Ebu Rezîn el-Ukaylî** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Bir kere ben, "Ya Resulallah! Hepimiz, Rabbini tek başına kıyamet günü görecek mi, yaratıkları içerisinde bunun alâmeti nedir?" diye sorduğumda,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Ya Eba Rezîn! Sizin her biriniz, dolunay gecesi ay'ı tek başına görmüyor mu?"** diye sordu. Ben "Evet!" deyince,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **"Ay, Allah'ın mahlukatından bir yaratık** (iken onu hepiniz görüyorsunuz da), **Allah ise, en yüce ve en büyük** (olduğuna göre, görülmesi daha evladır)." buyurdu. *(Ebû Davud, Sünnet:20, No:4731, 2/646, İbn-i Mâce, Mukaddime:13, No:180, 1/64, Ahmed ibni Hanbel. el-Müsned, No:16192, 5/469, Âcurî, Kitabü'ş-Şerîa, No:556, Sh:221)*

İşte bütün bu hadis-i şerifler ve ileride Yunus *(26)* ile Kıyamet *(22-23)* Sûre'lerinin ayetlerinin tefsirlerinde inşaallah rivayet edilecek olan daha birçok hadis-i şerifler, Ehl-i sünnet'in; "Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği" şeklindeki inançlarının doğruluğuna açıkça delalet etmektedirler.

Ru'yetullah'ı inkâr eden sapık fırkaların önde geleni olan Mutezile'nin ise, bu hususta tek delilleri; "**Sahihayn**"da, **Ebû Bekr ibni Abdillah ibni Kays'ın, babası (Ebû Musa el-Eşarî)** *(Radıyallahu Anhum)* dan rivayet olunan:

٢٣ – عَنْ اَبِى بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ اَبِيهِ (رضى الله عنهم) اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: «جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ ، آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا ، وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا ، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ اَنْ يَنْظُرُوا اِلَىٰ رَبِّهِمْ اِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَىٰ وَجْهِهِ فِى جَنَّةِ عَدْنٍ »

23 - "**İki cennet ki, kapları ve içinde bulunan bütün eşyası gümüştendir. İki cennet te** (vardır ki), **kapları ve içindekilerin tamamı altındandır.**

Adn cennetinde bulunan cemaat ile, Rablerini görmeleri arasında ancak, cemâlinin üzerindeki kibriya ridası vardır." *(Buharî, Tefsir:355, No:4597, 4/1848, Müslim, İman:80, No:180, 1/163, Tirmizî, Sıfatü'l-cennet:3, No:2528, 4/673, İbn-i Mâce, Mukaddime:13, No:186, 1/66, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:19702, 7/162, Darimî, Rikak:101, No:2718, 2/790)*

İbni Hacer *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, **Mâzirî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, araplara anlayacakları dilden hitap eder ve kavramaları kolay olsun için manevî şeyleri, görülebilen şeylerle izah ederdi. Burada da kulların Allah-u Tealâ'yı görmelerine mani olacak bütün engellerin gözlerden kaldırılacağını bu şekilde tabir buyurmuştur.

Kâdî İyad *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Araplar sözlerinde isti'âreyi çokça kullanırlar ki bu, arap kelamında bulunan mecaz türlerinden biri olup, arap dilinin eşsiz fesahat ve icaz (düzgünlük ve kısalığ)ının konularının en değerlisidir.

Bunu şöyle tarif edebiliriz: Bir lafzı aslen konduğu manadan alıp, aralarında bir yönden benzerlik olan başka bir manada kullanmaktır. Bu yüzden **Rumanî** *(Rahimehullah)* bunu, teşbih edatı kullanılmayan benzetme türlerinden saymıştır. Nitekim ayet-i kerime'de geçen:

(وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ... (٢٤) **"Onlara** (ana-babana) **merhametten dolayı alçaklık kanadını ger."** *(İsra Sûresi:24'den)* kavl-i şerifindeki "Kanat" tabiri tevazudan kinayedir.

Burada da Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in: **"...Cemali üzerindeki kibriya ridası..."** şeklindeki hitabı, bu kabildendir.

Fakat bu ilmî konuları ihata edemeyenler birkaç kısımdır:

1- Arapların konuşma uslûbunu ve maksatlarını anlamayan, acemliği galip gelmiş kimseler (ne mana vereceklerini bilemediklerinden) bu çöllerde şaşkın vaziyette kalırlar.

2- Diğer halis ahmaklar (Mücessime ve Müşebbihe fırkaların)dan kimi de işi zahiri üzere icra ederek, tecsim ve teşbihe kail olurlar (bu gibi müteşabih hadis-i şeriflere lügat manası vererek, Allah-u Tealâ'nın "Rida" giydiğini ve kullarına benzediğini iddia ederler).

3- İlmî sahada büyüklük taslayanlardan bazıları da, arap kelamını ve onların tartışma usûlünü bilmediklerinden, hadis-i şeriflerde kastedilen manaları anlamayınca, ifadelerin zahirlerini de korkunç anlamlara sahip gördükleri için iki yoldan birine saparlar:

a) Ya Mu'attıle fırkası gibi dini toptan inkâr ederler,

b) Ya da Mutezile gibi özellikle bu eserleri metrük sayıp, nakledicilerini cehalete nisbet ederler.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mensupları ise, bu gibi hadis-i şerifleri tevile çalışarak şöyle derler: Allah-u Tealâ, kendi Zat'ını görmekten âciz kalan beşerin gözlerinin görüşüne engel olan, yüce saltanat, ululuk, azamet, heybet ve celâlinden kinaye olarak "Rida" tabirini kullanmıştır.

Ancak kendi dileyince, onların gözlerine kuvvet, akıllarına sebat, ruhlarına cesaret vererek kalplerini takviye eder de, işte o zaman heybet perdelerini açarak, azametinin engellerini ortadan kaldırır, onlar da cemalini görmeye tahammül gücünü kendilerinde bulabilirler. *(Kadî İyad, İkmâlü'l-mu'lim, 1/539)*

Evet! Ru'yetullah'ı inkâr edenler bu hadis-i şerife tutunmuşlarsa da aslında onların burada bir dayanağı yoktur. Zira ayet ve hadisler birbirlerinden irtibatsız olarak ele alındığında yanlış hükümler verilebilir. Birlikte mütale'a olunduğunda ise, çelişki gibi görülen hususlar ortadan kalkar.

Bu hadis-i şerifte Allah-u Tealâ'nın, ululuk ridası, görülmesine mani olduğunu ifade etmekteyse de, diğer birçok hadis-i şeriften anlaşıldığına göre, sonunda Allah-u Tealâ cennet ehline nimetini tamamlamak üzere cemalini gösterecektir.

Nitekim **Suheyb** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

٢٤ – عَنْ صُهَيْبٍ (رضى الله عنه) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « اِذَا دَخَلَ اَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ ، قَالَ: يَقُولُ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى: [تُرِيدُونَ شَيْئاً اَزِيدُكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: اَلَمْ تُبَيِّضْ وُجُوهَنَا اَلَمْ تُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ وَتُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ فَمَا اُعْطُوا شَيْئاً اَحَبَّ اِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ اِلٰى رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ »

24 - **"Cennet ehli cennete girdiğinde Allah-u Tebârake ve Tealâ: 'Size** (verdiğim bunca nimetlerden) **ziyade olarak bir şey vermemi ister misiniz?' buyurunca, onlar: 'Sen bizim yüzlerimizi ak etmedin mi? Bizi ateşten kurtarıp, cennete girdirmedin mi** (verdiklerin bize yeter, daha ne isteyelim ki)?' **derler.**

Bunun üzerine Allah-u Tealâ, hicabı keşfeder (cemalinden perdeyi açarak onlara cemalini gösterir). **Artık onlara, Aziz ve Celil olan Rablerine bakmaktan daha sevgili bir şey verilmiş olmayacaktır."** *(Müslim, İman:80, No:181, 1/163, Tirmizî, Sıfetü'l-cennet:16, No:2552, 4/687, Nesâî, es-Sünenü'l-kübra, Tefsir:179, No:11234, 6/361, İbn-i Mace, Mukaddime:13, No:187, 1/67, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:23980, 9/240, Ebû Avvane, el-Müsned, İman:35, No:411, 1/136)*

٢٥ – عَنْ عَدِيِّ بْنِ حاتِمٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ما مِنكُمْ مِنْ اَحَدٍ اِلاَّ سَيُكَلِّمُهُ رَبُّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرْجُمانٌ ، وَلاَ حِجابٌ يَحْجُبُهُ »

25 - **Adiyy ibni Hatim** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Sizden her biriyle Rabbi mutlaka konuşacaktır. Öyle ki, kişiyle O'nun arasında ne bir tercüman, ne de O'nu örten bir hicab** (görülmesine engel teşkil edecek bir perde) **bulunmayacaktır."** *(Buharî, Tevhid:24, No:7005, 6/2709)*

Enes *(Radıyallahu Anh)* ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

٢٦ – عَنْ اَنَسٍ (رضى الله عنه) ... ثُمَّ نادَاهُمُ الرَّبُّ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ وَراءِ الْحُجُبِ: [مَرْحَباً بِعِبادِي ، وَزُوّارِي، وَجِيرانِي ، وَوَفْدِي ، اُكْلُوا ، وَشْرَبُوا ، وَفُكِّهُوا ، وَكُسُوا وَطُيِّبُوا، وَعِزَّتِي ! لاَتَجَلَّيَنَّ لَهُمْ حَتّىٰ يَنْظُرُوا اِلَيَّ] قَالَ: فَذٰلِكَ انْتِهاءُ الْعَطاءِ وَفَضْلُ الْمَزِيدِ . قَالَ: فَتَجَلّىٰ لَهُمُ الرَّبُّ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ قَالَ: [اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ عِبادِي ، اُنْظُرُوا اِلَيَّ فَقَدْ رَضِيتُ عَنْكُمْ] ...

26 - **"... Sonra Rab Teâla onlara** (cennet ehline) **perdeler arkasından: 'Kullarım, ziyaretçilerim, komşularım ve cemaatime merhaba!' diye nida ettikten sonra** (onlar hakkında): **'Yedirildiler, içirildiler, meyve ikram olundular, giydirilip, kokulandılar. İzzim hakkı için elbette onlara tecellî edeceğim de bana bakacaklar.'** (buyurur.)

İşte ikramın sonu ve ziyadenin fazlası budur. Bunun üzerine Aziz ve Celil olan Rab onlara tecellî ederek: 'Ey Kullarım! Selam olsun size. Artık beni görebilirsiniz. Muhakkak ben sizden razı oldum.' buyurur..." *(Taberî, Tefsir, No:31937, 11/430)*

İşte bütün bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı üzere, Allah-u Tealâ hakkında azamet ve kibriya hicabı ve ridası mevzu bahistir. Nitekim:

٢٧ – عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: [اَلْكِبْرِياءُ رِدائِي وَالْعَظَمَةُ اِزارِي فَمَنْ نازَعَنِي واحِداً مِنْهُما قَذَفْتُهُ فِي النّارِ] »

27 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Aziz ve Celil olan Allah: 'Büyüklük benim ridam** (kaftanım), **ululuk da benim izarım** (peştamalım mesabesinde)**dir. Bunlardan birinde benimle çekişeni ateşe atarım.'** buyurdu." *(Ebû Davud, Libas:29, No:4090, 2/456, İbn-i Mace, Zühd:16, No:4174, 2/1397, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:7386, 3/48)*

Tabi ki bu hadis-i şeriflerde zikredilen "Perde", "Kaftan", "Peştamal" gibi tabirlerden kastedilen mana, bildiğimiz elbiseler değildir.

Ancak bu gibi kıyafetler, insanların, ayrı duramadıkları daimî elbiseleri olduğundan, Allah-u Tealâ'dan ayrılmayan yüce sıfatları da bu ifadelerle temsil edilmiştir ki, bundan maksat şudur: Allah-u Tealâ, İzzet ve Celâlinin nurlarıyla, azamet ve kibriyasının şualarıyla mahlukatına görünmemektedir.

Bu nuranî perdeler, akılları dehşete düşüren, basiretleri hayrette bırakan ve gözleri söndüren birtakım hicaplardır ki, Allah-u Tealâ bunları açıp, hakikî sıfatlarıyla Zat'ının azametine münasip bir tecellî yapacak olsa, elbette bütün mahluklar yanar ve bütün manzurlar muzmahil olur (görülen her şey dağılıp gider).

Ancak **Tevrebeştî** *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile; müminler cennetteki makamlarına yerleşip, Rablerinin cemalini görmelerine mani olan bütün engeller ortadan kalktığında, ancak Allah-u Tealâ'nın heybeti onların görüşüne engel olur. Şairin:

« اَشْتَاقُهُ فَاذَا بَدَا * اَطْرَقْتُ مِنْ اِجْلَالِه »

"Onu çok arzuluyorum, göründügünde ise,
Heybetinden başımı eğmeye mecbur kalıyorum." dediği gibi;

Rablerini görme imkanına sahip olduklarında, Allah-u Tealâ'nın İzzet ve azameti, herhangi birinin, Zat'ını görmemesini gerektirdiği için bu engele takılırlarsa da, kendisi mümin kullarını ra'fet ve rahmetiyle kuşatınca, onlara karşı olan fazl-u ikramından dolayı bütün engelleri kaldırıp cemalini görme kuvvetini onlara ihsan edecektir.

Hakîm-i Tirmizî *(Rahimehullah)*, **"Adn Cennetinde bulunanların, Allah-u Tealâ'nın Cemalini görmelerine, Kibriya Ridasının mani olacağını"** beyan eden hadis-i şerifin izahında şöyle buyurmuştur:

"Adn Cenneti, Rahman Tealâ'nın özel yurdudur. Firdevs Cenneti ise, evliya ve enbiyanın cennetleri olup, Adn Cennetinin civarında bulunmaktadır ki, Adn Cenneti, şehir merkezi, Firdevs ise, etrafındaki kasabalar gibidir. Allah-u Tealâ, Firdevs ehline tecellî buyurunca, kibriya ridası olan hicabı kaldırır da, onlar celâline ve cemâline bakarlar." *(Hakîm-i Tirmizî, Nevâdiru'l-usûl, Bab:89, 1/425)*

Dolayısıyla hadis-i şerifler, birlikte nazarı itibara alınınca, Ehl-i sünnet'in görüşü olan, **"Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği"** inancının doğruluğu ortaya çıkmış olur.

Nitekim **Dârekutnî** *(Rahimehullah)*, ahirette Allah-u Tealâ'nın görülmesi hakkındaki hadis-i şerifleri yirmiden fazla olarak cemetmiş, **İbn-i Kayyim** *(Rahimehullah)* **"Hâdi'l-ervâh"** isimli eserinde bu sayıyı otuza ulaştırmıştır ki, **Yahya ibni Ma'în** *(Rahimehullah)* ın buyurduğu gibi; bunların onyedisi "Sahih" derecesinde, geri kalanlar da "Hasen" konumundadır. *(İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî, No:7443-44, 13/433-443)*

Allah-u Tealâ'nın, ahirette görülmesi ile ilgili icma'ı ümmet:

Azimâbâdî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, Allah-u Tealâ'nın görüleceğine dair hadis-i şerifleri, sahabe-i kiramdan bir cemaat rivayet etmiştir ki, bunlar içerisinde:

Cerir ibni Abdillah, Ebû Razîn el-Ukaylî, Ebû Hureyre, Ebû Said, Suheyb, Cabir, Ebû Musa, Abdullah ibni Mesud, İbni Abbas, İbni Ömer, Enes ibni Malik, Adiyy ibni Hatim, Ammar ibni Yasir, Amr ibni Sabit'i-l Ensarî ve İbni Amr *(Radıyallahu Anhum)* bulunmaktadır ki bu, sahabe-i kiram arasında bir nevi icma'ı temsil etmektedir.

Nitekim **İbni Kesir** *(Rahimehullah)*, bu hususta sahabe-i kiramdan gelen hadis-i şeriflerin mütevatir olduğunu zikretmiş, **Lâlikâî** *(Rahimehullah)* da "**Şerh-u Usûli'l-i'tikad**" isimli eserinde: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* den ru'yet hadisini rivayet eden sahabe sayısının yirmiüç olduğunu" açıklamıştır. *(Lâlikâî, Şerh-u Usûli'l-i'tikad, 3/495, İbni Kesir, Tefsir, Mustafa Seyyid Muhammed tahkiki 6/124)*

Ehl-i Sünnet'in, itikat yönünden iki, amel cihetinden de dört mezhebinin görüşü, **"Müminlerin, ahirette Rablerini göreceği"** yönündedir:

1- Sahabe-i kiramı görme şerefine nail olması hasebiyle "Tabi'în" tabakasından sayılan, mezheb imamlarının en kadîmi olan, Hanefî Mezhebinin kurucusu, **İmam-ı A'zam Nu'man ibni Sâbit Ebû Hanife el-Kûfî** *(Radıyallahu Anh)* itikat babında tasnif etmiş olduğu **"el-Fıkhu'l-ekber"** namıyla maruf eserinde bu hususta şöyle buyurmuştur:

« وَاللّٰهُ تَعَالٰى يُرىٰ فِى الْاٰخِرَةِ وَيَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ وَهُمْ فِى الْجَنَّةِ بِاَعْيُنِ رُؤُسِهِمْ بِلاَ تَشْبِيهٍ وَلاَ كَيْفِيَّةٍ وَلاَ يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ »

"Allah-u Tealâ, ahirette görülecektir. Müminler cennette O'nu, hiçbir şeye benzetemeden ve şekil veremeden, başlarının gözleriyle görecekler-dir. (Görülmesi anında) **O'nunla kulları arasında bir mesafe de söz konusu olmayacaktır."**

Ebu'l-Münteha *(Rahimehullah)*, bu ifadelere yaptığı şerhte şunları söylemiştir: "Lügatta mesafe; uzaklık anlamına gelmekteyse de burada maksat, cihet, mekan ve mukabele (yön, yer ve karşı karşıya bulunma)dır.

Şu bilinmelidir ki, Allah-u Tealâ'nın ahirette gözle görülmesi, akılla değil de nass ile sabit malum bir hakikattir. Çünkü bu konu nitelik itibarıyla müteşabihattan olduğu için aklın burada fikir yürütme yetkisi yoktur.

Fahru'l-İslam Ali el-Pezdevî *(Rahimehullah)* usûlü fıkh'a dair yazdığı kaynak eserinde şöyle demiştir: "Allah-u Tealâ'nın, ahirette gözlerle hakikaten ve ayânen görülmesi, müteşabih (hak olduğuna inanılması gerekip, gerçeğinin idraki mümkün olmayan) konulara misal teşkil etmektedir. Şöyle ki; Mevlâ Tealâ'nın:

(وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rablerine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* kavl-i şerifinin nassıyla, Allah-u Tealânın görüleceği sabittir.

Ayrıca görülmenin şartı olan varlık vasfının asıl sahibi O'dur. Bütün kemal sıfatlarla muttasıf olduğu için görülür olması elbette üstün sıfatlardandır. Mümin kişi de, Allah-u Tealâ'nın bu ikramına lâyıktır.

Lâkin görülmenin şartlarından biri olan, bir cihette bulunmak, O'nun hakkında düşünülmesi imkansız şeylerden olduğu için Mevlâ Tealâ'nın görüleceğini kabul etmek gerekirken, bu görüşün nasıl olacağı konusu müteşabih bir hal almıştır. (Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği hakkındaki nasslar muhkem ise de, vasıf <görmenin keyfiyeti> müteşabih sayılmıştır.)" *(Pezdevî, Usûlü'l-Fıkh, Keşfü'l-esrar metni, 1/148, 154-156, Ebu'l-Münteha, Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber, Sh:21)*

2- Abdullah ibni Vehb *(Rahimehullah)*, Malikî Mezhebinin kurucusu, Medine Âlimi, **Malik ibni Enes** *(Radıyallahu Anh)* ın, "İnsanlar kıyamet günü Allah-u Tealâ'ya gözleriyle bakacaklardır." dediğini nakletmiştir.

İmam-ı Malik *(Radıyallahu Anh)* şöyle buyurmuştur: "Müminler kıyamet günü Rablerini görmeyecek olsalardı, kâfirler görmemekle ayıplanmazdı." *(Hazin, ilgili ayet-i kerime)*

3- Hanbelî Mezhebinin kurucusu **Ahmed ibni Hanbel** *(Radıyallahu Anh)* bu hususta çok açık görüş belirtmiş, hatta bunu inkâr edenleri tekfir etmiştir.

Nitekim **Fadl ibni Ziyad** *(Rahimehullah)* ın rivayetine göre, bir adamın, "Allah-u Tealâ ahirette görülmeyecektir." şeklindeki sözü **Ahmed ibni Hanbel** *(Radıyallahu Anh)* a ulaşınca, çok kızarak:

"Kim, Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmeyeceğini söylüyorsa, muhakkak kâfir olmuştur. Kim olursa olsun, onun üzerine Allah-u Tealâ'nın lanet ve gazabı vardır. Allah-u Tealâ: (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)) **"O gün birtakım yüzler parlaktır. Rablerine nazırdır."** *(Kıyamet Sûresi:22-23)* buyurmuyor mu? Allah-u Tealâ'nın:

(كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (١٥)) **"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerin** (i görmek)**den elbette mahcub** (perdeli, mahrum)**durlar."** *(Mutaffifîn Sûresi: 15)* kavl-i şerifi de müminlerin O'nu göreceklerine dair bir delildir." demiştir.

Hanbel ibni İshak *(Rahimehullah)*, **Ebû Abdillah** *(Rahimehullah)* ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sapık Cehmiyye fırkası, Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmeyeceğini iddia etmişlerdir. Halbuki Allah-u Tealâ'nın:

(كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (١٥)) **"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerin** (i görmek)**den elbette mahcub** (perdeli, mahrum)**durlar."** *(Mutaffifîn Sûresi: 15)* kavl-i şerifinin, müminlerin kendisini göreceğini müjdelemekten başka bir manası olamaz.

Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceğine dair Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* den rivayet edilen hadis-i şeriflerin tümü "Sahih" olup, isnatları hiçbir şekilde cerhe (hadis usûlünde muteber olan bir zedelenmeye) maruz kalmamıştır. Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceğine Kur'an-ı Kerim de şahit ve delildir."

Abbas ed-Dûrî *(Rahimehullah)* , müctehidlik mertebesine haiz, hicrî ikinci asrın en büyük âlimlerinden, **Ebû Ubeyd el-Kasım ibni Sellâm** *(Rahimehullah)* ın yanında ru'yet hadisleri zikredilince, şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmesi bize göre haktır. Büyük zatlar bu inancı birbirlerinden nakledegelmişlerdir."

4- Şafiî Mezhebinin kurucusu, Kureyş Âlimi, **İmam-ı Şafiî** *(Radıyallahu Anh)* da, ru'yete kail olanlardandır.

Müzenî *(Rahimehullah)*, **İbni Herim el-Kuraşî** *(Rahimehullah)* ın şöyle dediğini nakletmiştir: "**İmam-ı Şafiî** *(Radıyallahu Anh)* ın:

(كَلاَّ إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (١٥)) **"Hayır! Şüphesiz ki onlar o gün Rablerin** (i görmek)**den elbette mahcub** (perdeli, mahrum)**durlar."** *(Mutaffifîn Sûresi: 15)* ayet-i kerime'si hakkında:

"Allah-u Tealâ'nın, kızdıklarını kendisinden mahcup (perdeli) kılması, sevdiklerinin kendisini göreceğine delildir." dediğini işittim. Bunun üzerine **Ebu'n-Necm el-Kazvînî** *(Rahimehullah)* ona (**Müzenî** *(Radıyallahu Anh)* a künyesiyle hitap ederek):

"Ya Eba İbrahim! Sen de bu görüşte misin?" diye sorunca, o: "Evet! Allah'a karşı itikadım budur." şeklinde cevap vermesi üzerine, **İsam** *(Rahimehullah)* kalkıp başını öperek: "Ey Şafiîlerin efendisi, bu gün yüzümüzü ak ettin!" demiştir.

Bu rivayeti, **Hakim** *(Rahimehullah)* da **Şafiî** *(Radıyallahu Anh)* ın menakıbında nakletmiştir. *(İbnü'l-Kayyim, Şerh-u Ebî Davud, Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd:13/53-55)*

Dört fıkhî mezheb ehlinin, inanç konularındaki bazı fikir ayrılıklarından neşet etmiş itikadî iki mezheb olan; Matürîdî ve Eş'arî Mezheblerinin imamları ve mensupları da, **"Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği"** inancında hemfikirdirler:

1- Ebû Mansur Muhammed ibni Muhammed ibni Mahmud el-Matürîdî es-Semerkandî *(Rahimehullah)* itikada dair yazmış olduğu **"Kitâbü't-Tevhîd"** isimli eserinde ru'yetullah meselesine özel bir bab açmış ve şöyle buyurmuştur:

"Allah-u Tealâ'nın görüleceğine kail olmak, bizce lazımdır ve haktır (gerekli ve gerçektir). Ancak (Allah-u Tealâ, sınırlara, yan, yön ve taraflara sahip <hacimli> olmaktan münezzeh olduğu için) burada bir idrak (kuşatma, kavrama gibi mefhumlar) ve tefsir (görenin karşısında olmaktan, belli bir mesafede bulunmaktan ve göz ışınlarının kendisine ulaşmasından münezzeh olduğu için, görenleri tarafından tarifi) mümkün olmayacaktır.

Eğer burada, "Bu görüş nasıl olacaktır?" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir: "Keyfiyyetsiz (şekilsiz) olacaktır. Çünkü keyfiyyet (nasıllık), sûret (hacim) sahiplerine mahsustur. Bilakis Allah-u Tealâ'nın yüceliğinden dolayı, görülmesi, şu vasıfların hepsinden ârî (arınmış) olarak gerçekleşecektir:

a) Kıyam ve ku'ûd (ayakta olma ve oturma),
b) İttikâ ve tealluk (bir yere yaslanma ve tutunma),

c) İttisal ve infisal (birleşik ve ayrışık olma),
d) Mukabele ve müdabere (Yüzyüze veya sırtsırta gelme),
e) Kasîr ve tavîl (kısa ve uzun olma),
f) Nur ve zulmet (aydınlık ve karanlık),
g) Sakin ve müteharrik (duran ve hareket eden),
h) Mümâs ve mübayin (dokunan ve ayrı duran),
ı) Hariç ve dahil (dışarıda kalan ve içeride bulunan),
i) Vehmin yakalayacağı bir mana (düşünce gücünün kavrayacağı bir özellik),
j) Aklın takdir edeceği bir vasıf (anlayış gücünün şekillendireceği bir nitelik). *(Matürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, Sh:120,134)*

Tabi ki bu izahlardan sonra şu mısraları yazmadan geçemiyoruz:

"İdrâk-i me'âlî bu küçük akla gerekmez,
Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez."

Yani; kuyumcu terazisiyle ağır yükler tartılamayacağı gibi, bu yüce konulara akıl yormak ta uygun düşmez. Çünkü akıl tartısı bu ağırlığı kaldıramaz!

Matürîdî akîdesiyle ilgili muteber metinlerden olan **"Bed'ü'l-emâlî"** isimli kasidesinde Allâme **Sirâceddin Ali İbni Osman el-Ûşî** *(Rahimehullah)* şu beyitleriyle bu konuyu ne kadar kısa ve güzel ifade etmiştir:

« يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ بِغَيْرِ كَيْفٍ * وَإِدْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالٍ
فَيَنْسَوْنَ النَّعِيمَ إِذَا رَآوُهُ * فَيَا خُسْرَانَ أَهْلِ الْاعْتِزَالِ »

"Müminler O'nu şekilsiz ve ihatasız,
Ve herhangi bir suret ve misalsiz olarak görecektir.
O'nu gördüklerinde bütün nimetleri unutacaklardır,
Ey Millet! Mutezile'nin uğrayacağı zarardan sakının!" *(Ali el-Karî, Şerhu'l-emâlî, No:20-21, Sh:13-15)*

Ali el-Karî *(Rahimehullah)* bu beyitlere yaptığı şerhte şu açıklamalara yer vermiştir: Bu beyitlerden anlaşıldığına göre kâfirler, ahirette Rablerinden hicaplı oldukları için sadece takva sahibi müminler O'nu göreceklerdir. Fakat burada kavrama şeklinde bir idrak söz konusu olmadığından, **"Gözler O'nu idrak edemez."** ayet-i celile'sine ters bir durum söz konusu değildir.

Şârih, ru'yetullah'ı isbat etmek üzere geride zikrettiğimiz birtakım ayet-i kerime ve hadis-i şeriflere ilaveten **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen:

٢٨ – عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... وَ أَكْرَمُهُمْ عَلَى اللهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ غَدْوَةً وَعَشِيَّةً » ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: ﴿ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣) ﴾

28 - "... **Onların** (cennet ehlinin) **Allah katında en kıymetlisi, sabah akşam cemaline bakandır...**" *(Tirmizî, Tefsir:72, No:3330, 5/431, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:4623, 2/227)* hadis-i şerifini naklettikten sonra şu meseleleri açıklamıştır:

1-Allah-u Tealâ'nın görülmesi; mukabele, mekan, cihet ve sûretten münezzeh olarak, tam bir inkişaf ile açılıp belirmesi suretiyle meydana gelecektir.

2- Bu ümmetin müminlerinin görmesi, Ehl-i sünnet'in icma'ı ile sabittir.

3- Geçmiş ümmetler hakkında **İbni Ebî Cemre** *(Rahimehullah)* ın nakline göre; iki ihtimal varsa da açık olan görüş, onların da bu ümmetle bu hususta müsavi olduklarıdır.

4- İbni Abdisselam *(Rahimehullah)* a ait **"el-Kava'ıdü's-suğra"** isimli eserden naklen **"Âkâmü'l-mercan"**da zikredildiğine göre; Allah-u Tealâ'yı görmek, insanlara mahsus olup, melekler ve cinler göremeyeceklerdir. *(Kâdı Bedreddîn el-Hanefî, Âkâmü'l-Mercan, No:159, Sh.72)*

İbni Cema'a *(Rahimehullah)* a ait **"Cem'u'l-cevâmi' "** şerhinde buna benzer bir görüş yer almaktadır. Ancak Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın imamı olan, Şeyh **Ebu'l-Hasen el-Eş'arî** *(Rahimehullah)* a ait **"el-İbâne fî usûli'd-diyâne"** isimli eserden nakledilen görüş, "Meleklerin Allah-u Tealâ'yı göreceği" yönündedir. *(El-İbane fî usuli'd-diyâne, Sh. 27)*

Beyhakî *(Rahimehullah)* **"Kitabu'r-ru'ye"** sinde bu görüşü izlemiştir.

Şeyhimiz **Hafız Celâl-i Suyûtî** *(Rahimehullah)* ın nakline göre; müteahhir ulemadan, Hafız Allâme **İbni Kayyım** *(Rahimehullah)* ve sonra **Celâl-i Belkînî** *(Rahimehullah)* da buna kail olmuşlardır. Sonra **Suyûtî** *(Rahimehullah)*: "Şüphesiz tercihe şâyan görüş budur." demiştir.

Suyûtî *(Rahimehullah)* ın, **Belkînî** *(Rahimehullah)* dan yaptığı naklin muktezası, "Mümin cinlerin de göreceği" fikrine meyletme yönündedir.

5- Suyûtî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, kadınların görmesi hakkında birkaç görüş vardır ki, **İbni Kesir** *(Rahimehullah)* **"Tarih"**inin sonlarında bunları nakletmiştir:

a) Otağ (çadır)larda, perde ardında durdukları için göremeyecekleri görüşünün zafiyeti aşikârdır.

b) Ru'yet hakkında varid olan nassların umumî ifadelerinden yola çıkarak, görecekleri yönündeki tesbit hiç şüphesiz zahirdir.

c) Bayram günleri gibi cennet ehline yapılacak umumî tecellî vaktinde görebileceklerdir.

Nitekim **Dârekutnî** *(Rahimehullah)* ın **"Kitabu'r-Ru'ye"**sinde bu manada bir hadis-i şerif kaydedilmiştir. *(Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, 8/355)*

6- Allah-u Tealâ'nın görüp-görülmesi hakkında mezheplerin farklı görüşleri vardır:

a) Ehl-i sünnet'in mezhebi, **"Allah-u Tealâ'nın, her şeyi her daim gördüğü, ahirette de kendisinin görüleceği"** yönündedir.

b) **Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın** mezhebi; "Görmediği ve görülemeyeceği" şeklindedir ki, bu ayet-i celile'de geçen: (وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ) **"O, bütün gözleri ihata eder."** kavl-i şerifiyle; (اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰى (١٤)) **"Şüphesiz Allah'ın gördüğünü bilmez mi?"** *(Alak Sûresi:14)* ayet-i celile'si, bu sapık görüşü reddetmektedir.

c) Mutezile'nin mezhebi, "Allah-u Tealâ'nın gördüğü fakat görülemeyeceği" şeklindedir ki, bu görüşü reddeden deliller tafsilatlı bir şekilde geride zikredilmiştir.

d) Neccâriyye fırkası, "Ru'yet haktır velâkin kalple olacaktır." demişlerdir.

e) Kerrâmiyye fırkası ise, "Allah-u Tealâ ahirette cisim olarak görülecektir." demişlerdir ki, Allah-u Tealâ, bu sapıkların görüşlerinden son derece münezzehtir.

7- İkinci beytin işaret buyurduğu üzere; Allah-u Tealâ'nın görülmesine nisbetle diğer bütün nimetler, büyük bir hazineye nazaran küçük bir hardal tanesi gibidir.

Nitekim **Hişam ibni Hassan** *(Rahimehullah)*, **Hasen** *(Radıyallahu Anh)* ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

« اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَتَجَلّٰى لِاَهْلِ الْجَنَّةِ فَاِذَا رَاَوْهُ نَسُوا نَعِيمَ الْجَنَّةِ »

"Allah Azze ve Celle, cennet ehline tecellî buyuracaktır. O'nu gördüklerinde cennet nimetlerini unutacaklardır."

8- Beytin son mısraı, Mutezile fırkasına mensup olanların, cennete girseler de, Allah-u Tealâ'yı görme nimetinden mahrum olacaklarına işaret etmektedir ki, bu büyük zarar, onların inkârlarına çok uygun düşen bir cezadır.

Aynı zamanda **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen:

٢٩ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ النَّبِىُّ ﷺ: « يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى: [... اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى ...] »

29 - **"Ben, kulumun bana karşı olan zannının yanındayım..."** *(Buharî, Tevhid:15, No:6970, 6/2694, Müslim, Zikir:1, No:2675, 4/2061, Tirmizî, De'avât:132, No:3603, 5/581, İbni Mâce, Edep:58, No:3822, 2/255, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:7426, 3/85)* hadis-i kudsî'si bu görüşü teyid eder mahiyettedir. *(Ali el-Karî, Şerhu'l-emâlî, Sh:13-15)*

Ömer Nesefî *(Rahimehullah)* a ait **"Akaid"** isimli muhtasar metinde de bu husus şöyle beyan edilmiştir:

« وَرُؤْيَةُ اللّٰهِ تَعَالٰى جَائِزَةٌ فِى الْعَقْلِ ، وَاجِبَةٌ بِالنَّقْلِ ، وَقَدْ وَرَدَ الدَّلِيلُ السَّمْعِىُّ بِاِيجَابِ رُؤْيَةِ الْمُؤْمِنِينَ اللّٰهَ تَعَالٰى فِى دَارِ الْاٰخِرَةِ . فَيُرٰى لَا فِى مَكَانٍ ، وَلَا عَلٰى جِهَةٍ مِنْ مُقَابَلَةٍ ، اَوِ اتِّصَالِ شُعَاعٍ ، اَوْ ثُبُوتِ مَسَافَةٍ بَيْنَ الرَّائِى وَبَيْنَ اللّٰهِ تَعَالٰى »

Ayet: 103

"Allah-u Tealâ'nın görülmesi, aklen caiz, naklen vaciptir. Müminlerin Allah-u Tealâ'yı, ahiret yurdunda görmesinin kesin olduğuna dair naklî deliller varid olmuştur.

Allah-u Tealâ, bir mekan ve cihette, görenle karşı karşıya bulunmadığı halde, görenin gözünden çıkan ışınların kendisine ulaşması ve görücüsüyle arasında bir mesafe söz konusu olmaksızın görülecektir."

Metnin şârihi, **Allâme-i Taftâzânî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Akıl, kendi başına bırakılması halinde, aksine bir delil bulunmadığı sürece, Allah-u Tealâ'nın görülmesini imkansız saymaz. Bilakis kitap, sünnet ve icma'dan birçok delil bunu isbat etmekte olduğundan böyle inanılması zorunludur.

Nitekim bu konuda Kur'an-ı Kerim'de varid olan *(Kıyamet Sûresi:22-23 ve emsali)* ayetlerin tamamı, zahirî manaları üzere tefsir edilmiş olup, tevile gitmeye mecal yoktur.

Allah-u Tealâ'nın görüleceğini ifade eden (4 no'lu) hadis-i şerif, sahabenin büyüklerinden yirmibir zat tarafından rivayet edilmiş olup, "Meşhur" vasfına sahiptir.

İcma'a gelince, ümmet, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in asr-ı saadetlerinde ve sahabe döneminde, ahirette Allah-u Tealâ'nın görüleceği görüşünde hemfikirdiler.

Sonra muhaliflerin sözleri belirip, şüphe ve yorumları yaygınlaşarak suni bir ihtilaf ortaya çıkmışsa da bu, ümmetin icma'ına zarar veremez.

"Gözler O'nu idrak edemez..." ayet-i celile'si de bu hususta ki sem'î delillerdendir. Münkirlerin burada tutunacakları bir nokta yoktur.

Nitekim bu ayet-i celile'nin tefsirinde bulunan ihtimaller, onların istidlâlini tamamen çürütmektedir. Şöyle ki:

a) Evvela, (اَلْاَبْصَارُ) daki elif lam, "İstiğrak" için olmayıp, "Ahd" için kabul edilmesi halinde mana: "Her göz O'nu idrak edemez." şeklinde olmayıp, "Belli gözler O'nu idrak edemez." anlamında olur ki, bu mahut gözler de kâfirlerin gözleridir.

b) Tarif edatının "İstiğrak" için olduğunu kabul etmemiz halinde, buradaki "İdrak", mutlak manada görme olmayıp, görülenin tüm etrafını kuşatma vechi üzere olan bir kavrama anlamında olabilir ki, zaten böyle bir idrakin Allah-u Tealâ'ya ulaşamayacağı herkesçe makbuldür.

c) "İdrak"in mutlak manada görme olduğunu farzetsek te bu nefiy, bazı vakitlere ve hallere mahsus olabilir.

Nitekim Allah-u Tealâ'nın haşırdan evvel görülemeyeceği ittifak konusu olduğu gibi, görülmesi halinde bu ru'yetin, müvacehe (yüzyüze) ve intıbâ' (görülenin sûretinin, görücünün gözüne resmolması) yolu üzere olmayacağı da müşterek bir inanç mevzuudur.

Dolayısıyla bu ayet-i kerime'nin, Allah-u Tealâ'nın görülebilirliğine hatta görüleceğine delaleti daha açıktır. Çünkü O'nun görülebilir olduğu halde idrak edilemez olması, son bulmaktan, sınırlanmaktan, hudut ve etrafla vasıflanmaktan yüceliğine daha ziyade delil teşkil etmektedir." *(Taftâzânî, Şerhu'l-Akaid, Sh:122-132)*

İtikatta müctehid olan, **İmam-ı Rabbanî Ahmed el-Farukî es-Serhendî** *(Kuddise Sırruhu)*, ahiretteki ru'yeti inkâr edenlerin şüphelerini defetme hususunda, **Mir Muhammed Numan** oğlu **Mir Abdurrahman**'a yazmış olduğu mektubuna besmele-i şerifeyle başladıktan sonra şöyle demiştir:

Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmesi konusunda inkârcıların ortaya koydukları itiraz, hatta bu inkârlarını dayandırdıkları delil:

"Göz görüşü; görülenin, görenle aynı hizada ve karşı karşıya olmasını gerektirir. Bu ise, kavranmayı, sınır ve sonu olmayı gerektiren bir husus olan ciheti (yönü olma vasfını) icab ettirdiğinden;

Vacib Tealâ hakkında bunun düşünülmesi, ilahlığa ters düşen noksanlık sıfatını iktiza etmesi hasebiyle imkansızdır. Allah-u Tealâ bundan son derece yücedir." şeklindedir ki, bunun cevabı şudur:

Her türlü mükemmelliğe gücü yeten Zat, bu zayıf ve fanî dünya âleminde, iki sinir damarına bağlı, his ve hareketten uzak, göz çukurunda bulunan, iki parça etten ibaret göze, eşyayı hissetme ve görme gücünü, karşı karşıya durma ve hizada bulunma şartıyla vermişse, kuvvetli ve sonsuz olan ahiret âleminde bu iki uzva, mukabele ve muhâzât (karşılıklı durma ve hizada bulunma) şartı olmaksızın, görülebilecek şeyi görme gücü vermesi niçin mümkün olmasın?

Bu durumda, görülenin bütün cihetlerde mevcut olması yahut asla hiçbir cihette bulunmaması bir şey değiştirmez. Bunun uzak görülecek nesi var? İmkansız olan şey bunun neresinde?

İstediğini yapma hürriyetine sahip olan Allah-u Tealâ, güçlülük mertebelerinin en a'lâsında (olduğu için bunu yapabilir), hisler ve gözlerin, kendisine tealluk etmesine de kabiliyyet ve istidat sahibi (olduğundan görülebilme vasfına malik)tir.

Netice itibarıyla; Allah-u Tealâ, bazı mekanlarda birtakım hikmetlere mebni olarak, gözlerin görebilmesi için yön belirginliği ve hizada bulunma şartını gözetmişse de, diğer bazı mekanlar ve zamanlarda bu şartlar itibar sahasından düşmüş ve bu şartlar mevzubahis olmadan gözlerin görebileceği hususu açıklanmıştır.

Hal böyleyken, aralarında son derece farklılık ve zıtlık bulunan bir mevzuyu diğerine kıyas etmek, insaftan uzak olduğu gibi, mülk ve şehadet âleminde görülenlere fikri hasredip, melekût âleminin acayipliklerini inkâra kalkışmak olur.

Eğer burada, "Hak Sübhanehu görülecek olursa, o zaman gözle idrak ve ihata edilmiş olur ki bu da, sınır ve sonu gerektirir. Allah-u Tealâ ise bundan çok yücedir." denilecek olursa şöyle cevap veririm: Allah-u Tealâ'nın görülüp te, gözle idrak ve ihata edilememesi mümkündür. Nitekim Allah-u Tealâ:

(لاَتُدْرِكُهُ الاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ) **"Gözler O'nu idrak edemez, O, gözleri idrak eder. O, Latîf'tir, Habîr'dir."** buyurmaktadır.

Müminler ahirette Allah-u Tealâ'yı göreceklerdir ve vicdanlarındaki şüphesiz inançla O'nu gördüklerini bileceklerdir. İçlerinde de görmekten elde edilecek lezzeti tam manasıyla bulacaklardır.

Lâkin gördükleri Zat, onların idrak alanına girmeyecektir ve onlar için, görme bulgusundan ve ondan aldıkları lezzetten gayri hiçbir şey hasıl olmayacaktır.

« وَلاَ اَحَدَ يَصْطَادُ عَنْقَاءَ فَاسْتَرِحْ * وَاِلاَّ تَكُونُ حَامِلَ الْفَخِّ دَائِماً »

"Anka'yı avlayan hiç kimse yoktur, öyleyse dinlenmene bak!
Yoksa, devamlı kapan taşır durursun."

Görme hususunda, görülenin idrak ve ihata edilebilmesi açısından akla gelen noksanlık bu makamda söz konusu değildir. Bir cihette bulunmayanı sadece görebilmek ve bu görüşten görenin elde ettiği lezzette asla bir eksiklik ve kusur yoktur.

Bilakis, O'nun, sevgi ateşiyle yananlarına, kâmil cemâlini açıp göstermesi, görülmesinin tatlı sularıyla onları kandırması, huzuruna ulaşmakla şereflendirmesi ve kendi makamında bir cihet ve ihata söz konusu olmadığı için bundan Zatına bir noksanlık ve kusur gelmemesi, görülenin in'am ve ihsanının mükemmeliyetindendir.

« فِي مَجْدِكُمْ لاَ يَلْحَقُ النُّقْصَانُ مِنْ * هٰذَا وَلِي فِيهِ الْوُفُ كَرَامَةٍ »

"Sizin ululuğunuza bundan bir noksanlık ulaşmayacağı gibi,
Bunda benim için binlerce şeref vardır."

Şöyle de diyebiliriz: Görmek için karşı karşıya olmak ve aynı hizada bulunmak şart olsaydı, o zaman aynı şartın, gören tarafında da bulunması gerekirdi. Çünkü karşılık mefhumu, karşı karşıya duran iki varlığın ikisine de eşit bir mana taşımaktadır.

O halde Allah-u Tealâ'nın da varlıkları görmemesi ve görme sıfatının kendisi hakkında sabit olmaması gerekirdi ki bu, Kur'ânî naslara muhaliftir. Nitekim Allah-u Tealâ:

(... وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٦٥)) **".... Allah sizin yaptıklarınızı hakkıyla görendir."** *(Bakara Sûresi:265'den),*

(... وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (١١)) **"... O, hakkıyla işiten, ziyade görendir."** *(Şûra Sûresi:11'den),*

(وَسَيَرَى اللهُ عَمَلَكُمْ ... (٩٤) ..) **"...Allah amelinizi muhakkak görmektedir..."** *(Tevbe Sûresi:94'den)* buyurmaktadır.

Ayrıca Allah-u Tealâ'nın görme sıfatını inkâr etmek, üstün bir sıfatı Allah-u Tealâ'dan uzaklaştırıp, eksiltmektir.

O zaman eğer, "Allah-u Tealâ'nın görmesi, varlıkları bilmesinden ibarettir, yoksa bilmenin ötesinde cihet ve yön gerektiren bir şey değildir." denecek olursa, şu cevabı veririm:

Kâmil sıfatlardan olan ru'yet, Allah-u Tealâ hakkında Kur'an-ı Kerim'in açık ifadesiyle başlı başına sabit olan bir özelliktir ki, bunu ilim sıfatına döndürerek onunla birleştirmek, açık ifadenin tersini itibara alma hatasını işlemektir.

Allah-u Tealâ'nın görmesinin, ilmin kısımlarından olduğu kabul edilse bile, bundan, görmekde aranan, "Aynı hizada bulunma" şartının ortadan kalkması gerekmez. Çünkü ilim iki kısım üzeredir:

Bir kısmı vardır ki, bildiği şeyle aynı hizada bulunma şartı yoktur. Görüş diye adlandırılan diğer kısmında ise, hizada bulunma şartı vardır ki bu kısım, Mevlâ Tealâ'nın dışındaki mümkinat hakkında ilim kısımlarının en üstünü olup, kalbin itmi'nanı mertebesinde ele geçer.

Akılla düşünülecek şeylerde vehmin karışmamasına güvenilemez. Bu muarazadan halî olan (vehim ve kuruntu karışımından kurtulan) ise ancak görülen şeylerdir.

Bundan dolayı **İbrahim Halil** *(Bizim nebimize ve ona salât-ü selam olsun)*, öldükten sonra dirilmeye yakînen inandığı halde, kalbi mutmain olsun için ölülerin diriltilmesini görmek istemiştir.

Ayrıca şu da bilinmelidir ki, kâmil sıfatlardan olan görme vasfı, Allah-u Tealâ'da yoksa, sonradan yaratılanlara nereden gelmiş olabilir? Halbuki mümkin varlıklarda bulunan her türlü üstün vasıflar, Vacib Tealâ'nın mertebesinde bulunan kemalâtın yansımasıdır.

Vacib Tealâ'da olmayan bir kemalât, mümkinde haşa olamaz. Çünkü mümkün varlık haddi zatında noksanlığın ta kendisi olduğundan, onda bir kemal varsa, o ancak bütün hayır ve kemallerin ta kendisi olan Hazreti Vücub mertebesinden emanet alınmadır.

« مَا جِئْتُ مِنْ بَيْتِي بِشَيْءٍ إِنَّمَا * أَعْطَيْتَنِي مَالِي وَنَفْسِي بَعْضُ ذَا »

"Ben evimden bir şey getirmedim, ancak,
Bende olanı bana sen verdin, nefsim de verdiklerinden biridir."

Şu gizli değildir ki, bu gibi doğru olmayan yaldızlı şüphelerden kurtulmanın yolu, görünen ve görünmeyen âlemlerin konularının arasındaki farkı göz önünde bulundurmak ve gaibi şahide kıyas etmemek (görünmeyeni görünene benzetmemek)tir.

Zira, görünen birşey hakkında uygun ve üstünlük sayılan bazı hükümler, görünmeyene uyumsuz olup, eksiklik getirebilir. Yerine göre hükümlerin farklılık arzedebilme gerçeği sabittir, özellikle de makamlar arasında ileri derecede ayrılık söz konusu ise bu zıtlık daha da artar. Toprakla, rablerin Rabbi arasında ne münasebet vardır?

Allah-u Tealâ, onlara (ahirette görüleceğini inkâr edenlere) insaf versin de, bu karışık vehim ve hayalleri sebebiyle Kur'an-ı Kerim'in açık naslarını inkâra kalkışmasınlar ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e mensub olan sahih hadis-i şerifleri reddetmesinler.

Allah-u Tealâ tarafından indirilen bu gibi hükümlere mutlaka inanmak gerekirken, keyfiyet, şekilden münezzeh olan ilme havale edilmeli ve bunların hakikatini bilmekten idrakin âciz kaldığı itiraf edilmelidir.

Fakat gerçeği tam anlayamıyorum diye de bu hükümler inkâr edilmemelidir. Çünkü bu, doğruluk ve kurtuluştan uzak bir davranış olur. Zira haddi zatında gerçek ve doğru olan birçok şeylerin bizim noksan akıllarımızın idrakinden uzak kalması mümkündür.

Ehl-i Sünnet uleması ise, Allah-u Tealâ sa'ylerini meşkûr (gayretlerini kabule şâyan) kılsın! Manası anlaşılan veya anlaşılamayan şerî hükümlerin tümünün varlığını kabul etmekle birlikte, kabir azabı, münker-nekir suali, sırat ve mizan gibi, nakıs akıllarımızın, idrakinden âciz kaldığı birçok hususu, keyfiyetini idrak edememelerini bahane ederek inkâra kalkışmazlar.

Bu büyükler; kitap ve sünneti uydukları rehber yapıp, akıllarını onlara tabi kılmışlardır. İdrakine nail olurlarsa nimet saymışlar, hikmetini kavrayamadıkları şerî hükümleri de kabul ederek, onlar hakkındaki idraksizliklerini kendi anlayışlarının eksikliğine bağlamışlardır.

Yoksa onlar, diğerleri gibi akıllarının anlayıp kavradığı şeyleri kabul edip, idrakinden akıllarının âciz kaldığı hususları reddetmezler.

İnkârcılar şunu bilmiyorlar mı ki, peygamberlerin gönderilme sebebi, ancak, akılların Mevlâ Tealâ'nın razı olduğu bazı istekleri idrakten âciz kalmalarıdır. Akıl huccetse de kâmil manada bir delil teşkil etmez. Hucceti kâmile ancak enbiyanın bi'seti ile tamamlanmıştır. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(... وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (١٥)) **"Biz peygamber göndermedikçe azap ediciler değiliz."** *(İsra Sûresi:15'den)* buyurmaktadır.

Asıl konuya dönerek şöyle deriz: Maddî âlemde bulunan bir şeyi görmede, karşı karşıya durma ve aynı hizada bulunma şartı aransa da bunların, Mevlâ Tealâ hakkında aranmaması mümkündür.

Nasıl ki, şu anda bizden gaip olan Mevlâ Tealâ, varlıklara ait cihetlerden hiçbirinde bulunmadığı halde mevcutsa ve yine nasıl ki O, kimse kendisini görmezken bütün yönlerden münezzehse, görüldükten sonra da kendisine hiçbir cihet sabit olmayacaktır.

Dolayısıyla burada mukabele ve muhazat şartı yoktur. Bunun uzak görülüp, muhal sayılacak nesi var? Şekilsizi görmek tabi ki şekilsiz olacaktır. Çünkü şekillinin şekilsize yolu yoktur.

Padişahın hediyelerini ancak onun binekleri taşır. Şekilden münezzeh olan bir görmeyi, görünenlerle ilgili şekle bağımlı olan bir görmeye kıyas etmek, uygun olmadığı gibi insaftan da uzaktır. Doğruya muvaffak eden ancak Allah-u Tealâ'dır. *(Mektûbat, 3/59-62, Mektub No:44)*

Ayet-i celile'nin başında geçen: **"Gözler O'nu idrak edemez."** cümle-i celilesiyle ilgili malumat burada sona ermiştir.

Mevlâ Tealâ, gözlerin kendisi idrak edemeyeceğini beyandan sonra, kendisinin idrakinin yüceliğini açıklamak üzere:

(وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) **"O ise bütün gözleri idrak eder."** buyurarak, herşeyi ihata üzere bildiğini, görüp idrak ettiğini beyan etmiştir. Çünkü herşeyi O yaratmıştır,

(... أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ... (١٤)) **"Yaratan bilmez mi?"** *(Mülk Sûresi:14'den)* buyurduğu gibi, herşeyi ilmen kuşatan ve hakikatleri üzere gerçek manada bilen ancak O'dur.

Fahrurrazî ve Âlûsî *(Rahimehumellah)* ın beyanları vechile, buradaki **"Gözler"** den maksat, üç türlü anlaşılabilir:

1- Göz uzvunun kendisi,

2- Görülen şeylerin kendisiyle idrak edildiği nur (görme gücü),

3- Ashab-ı ebsar (görenlerin kendileri) dir. Bu manaların tümüne göre Allah-u Tealâ'nın, görenleri de, gözlerini de, görmelerini de tamamen gördüğüne inanmak gerektiği kesinleşmiş olur ki bu, Allah-u Tealâ'nın görülebilecek herşeyi gördüğü, idrak edilebilecek herşeyi de idrak ettiği anlamına gelir.

İbni Cevzî *(Rahimehullah)* , **Zeccâc** *(Rahimehullah)* ın şu sözünü nakletmiştir:

"Bu cümle-i celile'deki hasr manası, gözleri sadece Allah-u Tealâ'nın idrak ettiğini ifade buyurduğundan, yaratıkların, görmenin mahiyetini idrak edemeyeceklerini bildirmektedir."

Yani, insanın diğer uzuvlarının görmeyip te sadece gözlerinin görmesinin gerçeğine, insanlar hâlâ ulaşamamışlardır. Teşrih uleması (anatomi bilginleri), gözün, bileşimini, parçalarını ve her bir cüzün, görülen şeylerin resmini çekmekteki vazifesini tarif etmişlerdir.

Nitekim onlar, Allah-u Tealâ'nın kanunlarından bir çoklarını, özellikle de varlıkların sûretlerinin resminin gözlerde belirmesinde ışığın etkisini belirtmişlerdir. Velâkin henüz, ne görme denen şeyin künhü, ne görüş gücünün mahiyeti, ne de ışık denen nesnenin hakikatini bilmeye ulaşamamışlardır.

Burada düşünülmesi gereken husus şudur ki, mahlukat, yaratıklardan biri olan gözün hakikatini ilmen kavramaktan âciz iken ya yaratıcıyı nasıl idrak edebilirler?

Daha açık bir ifadeyle, bir canlıyı, görülebilecek şeyleri görür ve idrak edilebilir şeyleri kavrar hale getiren özellik, çok hayret verici bir durum ve çok kıymetli bir mahiyettir ki, akıl bu işin özüne varamaz.

Ama Allah-u Tealâ, herşeyin olduğu gibi bunun da hakikatini müdrik ve mahiyetine muttalidir. Dolayısıyla: **"Gözler O'nu idrak edemez."** kavl-i şerifinin manası: "Anlayış güçlerinden hiçbiri Allah-u Tealâ'nın hakikatini kavrayamaz. Akıllardan hiçbiri O'nun samediyyetinin künhüne vakıf olamaz.

Gözler O'nu idrakten yorgun ve âciz, akıllar O'nun izzet meydanlarına ulaşmaktan geri kalmıştırlar. Hiçbir şey O'nu ihata edemediği halde, O'nun ilmi herşeyi kuşatıcı, idraki ise bütün mahlukatı kavrayıcıdır." şeklinde anlaşılabilir.

Kâdî ve Neşefî tefsirlerinde zikredildiğine göre; Mevlâ Tealâ, ayet-i celilenin sonunda: (وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ) **"O, Latîf ve Habîr'dir."** buyurarak, "Leff" ve "Neşr" kaidesini tatbik etmiştir ki, buna göre mana: "O, Latîf olduğu için gözler O'nu idrak edemez, Habîr olduğu içinse, O, gözleri idrak eder." demek olur.

Mâverdî, Beğavî, Zâdü'l-mesîr, Kâdî, Kurtubî, Hazin, Nesefî, Ruhu'l-Beyan ve Âlûsî tefsirlerinde zikredildiğine göre; bu cümle-i celile'de geçen ism-i şeriflere birçok manalar verilmiştir.

Bunlardan ilki olan **"Latîf"** ism-i şerifi; "Letâfet" kökünden alınma olup birkaç manaya gelebilir:

a) Rikkat ve dikkat (incelik) anlamına gelen "Kesâfet"in zıddıdır,

b) Bazı kere gizlilik ve kapalılık manasına gelebilir,

c) Varlıklar hakkında ince görüş ve fikir sahibi olmak,

d) Bazen de, cisimlerde düşünülebilecek küçüklük anlamında kullanılabilir. Bütün bu manaların Allah-u Tealâ'nın sıfatlarına yakışmayacağı aşikâr olup, O'nun hakkında tasavvuru imkansız olduğundan burada tevile gidilmesi gerekir ki bu da, birkaç türlü yapılabilir:

1- Bundan maksat; Allah-u Tealâ'nın, canlıların bedenlerini, kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği bir şekilde ince cüzlerden, zarif dokulardan ve dar menfezlerden meydana getirmesindeki sanatının letâfet ve inceliğidir.

2- Allah-u Tealâ, mahlukatına iyilik etmesinde, esirgeyip, acımasında lütuf sahibidir. Nitekim bu tevili teyid eden birçok mana ulemadan nakledilmiştir:

a) **Ezherî** *(Rahimehullah)*: "Kullarına rıfk ile muamele edicidir." şeklinde mana vermiştir,

b) **İbnü'l-A'râbî** *(Rahimehullah)*: "Latîf; sana ihtiyaçlarını, rıfk üzere (seni yormadan) ulaştırandır." buyurmuştur,

c) **Ebû Süleyman-ı Hattâbî** *(Rahimehullah)*: "O, kullarına iyilik edicidir. Öyle ki, bilmedikleri yönlerden onlara lütuflarda bulunur ve beklemedikleri taraflardan işlerini görecek sebepler yaratır." diye tarif etmiştir.

d) **Sem'ânî** *(Rahimehullah)* da: "Latîf; 'Bir şeye kolaylık ve yumuşaklık ulaştıran' demektir. Duada söylenen: 'Ey Rabbim! Bana lütufta bulun!' tabiri, 'Hacetlerimi bana kolaylık ve yumuşaklıkla ulaştır.' anlamına gelmektedir." diye tefsirde bulunmuştur.

e) **Kurtubî** *(Rahimehullah)*, Allah-u Tealâ'nın lütfunu, tevfik ve ismetle açıklamıştır ki bunlar; "Allah-u Tealâ'nın, kullarını rızasına muvafık amellere muvaffak kılması ve onları günahlardan kurtarması" anlamına gelmektedirler.

f) **Cüneyd** *(Kuddise Sırruhu)* bu makamda yapmış olduğu:

« اَللَّطِيفُ مَنْ نَوَّرَ قَلْبَكَ بِالْهُدىٰ * وَرَبّىٰ جِسْمَكَ بِالْغِذَا * وَجَعَلَ لَكَ الْوَلَايَةَ فِى الْبَلْوىٰ * وَيَحْرُسُكَ وَاَنْتَ فِى لَظىٰ * وَ يُدْخِلُكَ جَنَّةَ الْمَأْوىٰ »

"Latîf; kalbini hidayetle nurlandıran, cismini gıda ile büyüten, bela ve imtihanlarla sana dostluğunu nasip eden, ateşte bile olsan seni koruyan ve seni Me'vâ Cennet'ine girdiren Zat'tır." şeklindeki tarifiyle;

Allah-u Tealâ'nın, mümin kuluna küçüklüğünden başlayıp, cennete girmesine kadar geçecek süreç içerisinde yapmış olduğu bütün lütuflarına kısa ve öz bir ifadeyle ne kadar güzel temas etmiştir ki, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan menkul olan:

"Allah-u Tealâ dostlarına Latîf'tir." mahiyetindeki tefsir de, bu manaya münasip düşmektedir.

İyi düşünüldüğü vakitte anlaşılacağı üzere, bu manaların tümü, Allah-u Tealâ'nın rıfk ve merhametinin bolluğuna racidir.

3- Allah-u Tealâ, taat ve ibadetlerinden dolayı kullarına sena ve övgüde bulunarak, günaha düştüklerinde onlara tevbeyi emredip, itaatkâr da günahkâr da olsalar onlardan rahmetini kesmediği için kullarına Latîf'tir.

Bazı tefsirlerde geçen, "Latîf o Zattır ki, rezil olmasınlar diye kullarına günahlarını unutturur (ahirette aleyhine şahitlik yapacak uzuvlarına, günah işledikleri zaman ve mekanlara, nasuh tevbesi yapan kulunun günahlarını unutturur). şeklindeki mana da bu maddeye münasip düşmektedir.

4- Allah-u Tealâ, kullarına takatlarının fevkında (güçlerinin yetmeyeceği) şeyleri emretmeyip, hakettiklerinden fazla in'amda bulunduğu için Latîf'tir.

5- Allah-u Tealâ, hâsselerle idrak edilemeyecek derecede Latîf olduğu için; gözler, kendisini idrak edemez ve herhangi bir sûretle duyular, kendisine ulaşamaz.

6-"En ince ve müşkil işlerle, en gizli mana ve hakikatleri bilendir." şeklinde verilen mana, Allah-u Tealâ'nın ilminin letâfetine ve bütün yaratıkları hakkında bilgisinin nüfûzuna işaret etmektedir ki, **Ebu'l-Âliye** *(Rahimehullah)* dan nakledilen:

"Allah-u Tealâ, eşyayı istihraçta Latîf'tir (sonsuz ilmiyle bütün gizlileri bilip açığa çıkarıcıdır)." manası da buraya muvafıktır.

Nitekim **İbni Kesir** *(Rahimehullah)* bu manayı naklettikten sonra, **Lokmân-ı Hakîm** *(Aleyhisselâm)* ın, oğluna hitaben söylemiş olduğu:

﴿ يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ اَوْ فِي السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَاْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (١٦) ﴾

"Ey oğulcağızım! O (yaptığın iyilik veya kötülük) **bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yer**(in derinliklerin)**de de bulunsa, yine de Allah onu** (senin karşına) **getirir. Şüphesiz ki Allah, Latîf'tir, Habîr'dir."** *(Lokmân Sûresi:16)* ayet-i kerime'sini zikretmiştir ki, bu ayet-i celile'deki **"Latîf"** ism-i şerifi de "İnce işleri görüp, bilen" manasındadır.

Mukatil *(Rahimehullah)* ın burada vermiş olduğu: "Göklerde ve yerde olan herşeyi görürken, Allah-u Tealâ'nın ilmi ve kudreti çok latîftir (en ücra yerlere ve en zor meselelere varıncaya kadar bilgisi ve gücü ulaşır)." şeklindeki mana da, ilim letâfetinin bir beyanıdır.

Ruhu'l-Beyan sahibi bu bapta şunları söylemiştir:

Latîf; çok ince ve ulaşımı zor olan maslahatları, hacetleri ve işleri bilip, ihtiyaç sahiplerine sertlikle değil de yumuşaklık yolu üzere ulaştırma yoluna sülûk eden Zat'tır.

Bir işte yumuşaklık, idrak ve ilimde de incelik birleşince, latîf'in manası tamam olur ki, ilmen ve fiilen bunun mükemmeliyyeti, Allah-u Tealâ'dan başkası hakkında düşünülemez.

Kulun bu vasıftan nasibi, Allah-u Tealâ'nın kullarına yumuşak davranması, Allah-u Tealâ'ya davet ve ahiret saadetine hidayet hususunda kimseye tahkir ve tağliz (hor görme ve sertlik) kullanmaması, taassub ve hısama (körü körüne tarafgirlik ve kavgaya) sebebiyet vermemesidir.

Bu konuda lütuf yollarının en güzeli, güzel ahlak, makbul sîret ve salih amellere devam sûretiyle hakkın kabûlüne insanları cezbetmektir ki, bu usul, süslü laflardansa daha tesirli ve hoştur.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in "Benim dediğim gibi namaz kılın" buyurmayıp ta, **Malik ibni Huveyris** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen hadis-i şerifinde:

٣٠ – عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: « ... وَصَلُّوا كَمَا رَاَيْتُمُونِي اُصَلِّي »

30 - **"...Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi siz de kılın..."** *(Buharî, Ezan:18, No:605, 1/226)* buyurmuş olması, sözdense, fiiliyatın, tabi ve muktedi (uyucu) konumunda olan bir kişinin kalbine daha tesirli olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim şair:

« وَاِذَا الْمَقَالُ مَعَ الْفِعَالِ وَزَنْتَهُ * رَجَحَ الْفِعَالُ وَخَفَّ كُلُّ مَقَالٍ »

"Sözleri işlerle bir tartıya koyduğun zaman,
Fiiller ağır gelir de, her söz hafif kalır." mısralarıyla, hal dilinin, kal dilinden üstünlüğünü ne güzel beyan etmiştir!

Mesnevî'de şöyle buyrulmuştur:

« پَندِ فِعْلِی خَلْقْ رَا جَذَّابْ تَرْ * کِه رَسَدْ دَرْ جَانِ هَرْبَا گُوشِ کَرْ »

"Fiilî olan nasihat, halkı daha ziyade cezbeder,
Çünkü o, her sağırın kulağına da girer."

"Habîr" ism-i şerifine gelince; bu " خُبْرْ " masdarından gelmekte olup, "İlim" manasını ifade etmektedir ki burada, kendi kökeni itibarıyla, ayrıca "Latîf" ism-i şerifiyle birlikte zikredilmiş olması hasebiyle birkaç türlü tefsir edilmiştir:

1- "Habîr"; "Bir şeyin künhünü bilen ve hakikatine muttali olan." demektir.

2- "Varlıkların görünen ve görünmeyen taraflarının tümünü bilen." demektir ki, mülkte ve melekûtte (maddî ve manevî âlemlerde) herhangi bir hadise cereyan etse, bir zerre bile sakinleşse veya hareket etse, herhangi bir şahıs huzura kavuşsa yahut ızdıraba düşse mutlaka Allah-u Tealâ'nın yanında onun haberi mevcuttur.

"Habîr" ism-i şerifi, "Alîm" manasındaysa da, gizli şeylere izafe edilen bilgiye, aynı kökten gelen "Hıbra" ismi verilir, sahibine de "Habîr" denilir.

3- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edildiği üzere; bu ayet-i celile'deki hususi mana: "Allah-u Tealâ dostlarına ziyade lütufkâr ve onlardan ziyade haberdardır." şeklindedir.

4- Ebu'l-Âliye *(Rahimehullah)* dan nakledildiğine göre; "Herşeyin mekanını çok iyi bilendir." demektir.

Kulun bu isimden nasibi ise, kalp ve beden âlemlerinde cereyan eden kin, hainlik, dünya sevgisi, şerri gizleyip hayrı göstermek, iflastayken ihlaslı gibi gözükmek gibi gizli manaları iyi bilmesidir.

Çünkü kalbin vasıflandığı bu gizli sıfatları, ancak nefsini tecrübe edip, deneyen, onun hile, hüd'a ve karıştırmalarını tanıyıp uzaklaşan, ondan sakınıp, düşmanlığına soyunan ileri ilim sahipleri bilebilir ki, kullar içerisinde böylesine de "Habîr" denmesi münasip olur.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ, her türlü erişilme ve ulaşılmadan samediyyetini takdis buyurmuştur. Kendisinin hududu ve etrafı mevcut değilken nasıl idrak olunabilir? O, Latîf'tir ki, kendisine hiçbir şey gizli kalmaz, O, Habîr'dir ki, ilmi her malumu kuşatmıştır.

SÜLEMÎ: **Ebû Yezîd** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: "Allah-u Tealâ gözlerden perdelendiği gibi kalplerden de hicaplıdır. İtaat olunduğunda, taat sahibine tecellî buyurur."

Huseyn (Hallâc-ı Mensur) *(Kuddise Sırruhu)*, "Latîf" ism-i şerifi hakkında şöyle buyurmuştur: "Künhü dahi latîf olanın vasfı nasıl bilinsin? (Öz Zat'ı bilinemeyenin nitelikleriyle bilinmesi hiç mümkün değildir.) Geçmiş asırlarda, kulunu anması O'nun lütfundandır.

Çünkü yaratılma vakti gelmeden önce ne gök kubbe çatılmış ne de yeryüzü döşenmiş iken, iki cihan ve içindekiler meydana çıkarılmadan da Allah-u Tealâ yaratacağı kullarını lütfundan dolayı bilip anmaktaydı."

Kasım *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: "Latîf o Zattır ki, isminin mahiyyetine dahi kimseyi vâkıf kılmamıştır. Ya vasfına vukuf nasıl düşünülebilir?"

İBNİ ARABÎ: Allah-u Tealâ bir nur olduğundan gözler O'nu idrak edemez. Çünkü nur ancak nurla idrak edilir, o nur da ancak O'nunla idrak edilir. Ama kendisi "Nur" olduğundan, O bütün gözleri idrak edebilir.

Tabi ki ahirette ru'yet sabit olmakla beraber, dünyada gözler O'nu göremez. Ama idrak hususunda dünya tahsis edilmemiş, ayet-i kerime mutlak olarak gönderilmiştir ki, iki cihanda da kendinden gayrisi O'nu idrak edemez.

Bu yüzden Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e "Rabbini gördün mü?" diye sorulduğunda: **"O, bir nurdur, nasıl görebilirim ki?"** (No:7'de geçti) diye cevap buyurdu. Dolayısıyla izzet perdesi devamlı sarkık bulunup, ebediyyen kalkmaz.

Gözler O'nu müşahede ettikleri anda bile, hayret ve acziyet içinde olduklarından dolayı hiçbir şekilde O'nun hakkında hüküm veremezler. Dolayısıyla O'nu gerçekte görmek, görememekten ibarettir.

Nitekim **Sıddîk** *(Radıyallahu Anh)* :

« اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْاِدْرَاكِ اِدْرَاكٌ »

"İdrake ulaşmaktan âciz kalmak, hakiki idraktir." sözüyle bu hakikate işaret etmiştir.

Hadis-i şerifin diğer bir manası ise; "Benden O'nu, ancak O'nun hüviyeti gördü." şeklindedir. Zira Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

« اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى نُوراً » - ٣١

31 - "(Benim cismâniyetimden gelen karanlık, senin gibi bir nuru idrak edemeyeceğinden), **beni nur yap!"** *(Zebîdî, İthaf, 5/65, Ali el-Karî, el-Esrâru'l-merfû'a, Sh:387)* diye duada bulunmuştur.

Çünkü Hakk'ın gözü, senin gözün olunca: "Böylesini göz idrak eder." denmesi doğru olur ki, bu durumda göz, kulun olmakla beraber, Mevlâ Tealâ da o kulun gören gözü mesabesinde olduğu için idrak O'na nisbet edilmiş olur.

Daha açık bir ifadeyle, "Hakk'ın gözü, Hakk'ı idrak etmiştir, kul değil." Çünkü Allah-u Tealâ, gözlerin kendisini idrak etmesinden münezzehtir. Kendisi ise, bütün gözleri idrak edendir.

Dolayısıyla ayet-i celile'nin ifade ettiği manalardan biri de; "Allah-u Tealâ'nın, Zat'ıyla, Zat'ını idrak edişidir." Şöyle ki, **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadis-i kudsî'de:

٣٢ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « إِنَّ اللهَ قَالَ: [... كُنْتُ ... بَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ] »

32 - **"...Ben, o kulumun gören gözü olurum..."** *(Buharî, Rikak:38, No:6137, 5/2385)* buyrulduğu vechile, Allah-u Tealâ'nın hüviyeti, kulun gözü olunca, görme idraki de ancak gözle olabileceğine göre, Hakkın gözü, kula nisbet edilen gözün ta kendisi olması halinde:

"O, gözleri idrak eder." buyrulması, "Kendisini ancak kendi idrak edebilir." demek olur. Bu yüzden peşisıra: **"O, Latîf'tir"** buyurmuştur. Kulun gözü olan bir hüviyetten daha latîf ne olabilir?

O, gözlerin kendisini idrak edememesi haysiyetiyle latîf olduğu gibi, kendisi gözleri idrak etmesi hasebiyle de latîf'tir. Çünkü O'nun, gözleri idraki, hakikatte Zat'ını idrakidir ki bu, letâfet ve rikkatin nihayetidir.

Bu itibarla O'nu latîf kılan ve gizleyen çok açık oluşudur ki, O, her gören gözün, gözü mesabesindedir. Letâfet, duyuların idrakine mani olması hasebiyle, bilinip te görülemediğine göre, Allah-u Tealâ'nın, sonradan yaratılanların idrakinden münezzeh olmasına "Latîf" ism-i şerifi münasip düşmüştür.

Bununla beraber, ilmin ve aklın kendisine ulaştığını ifade etmek için "Habîr" ism-i şerifini getirmiştir ki, burada, "Faîl" vezninin "Fâil" manasında olması uzak kalacağından, "Mef'ûl" manasında olması bizce tercih edilmiştir.

Zira ayet-i celile'nin sevki, basîretlerin idrakine dair olmayıp, basar'ların idraki hakkındadır. Allah-u Tealâ da, (فَاعْلَمْ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ ... (١٩)) **"Bil ki, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur..."** *(Kıtal Sûresi:19'dan)* buyurarak, bizleri kendisi hakkındaki ilme ulaşmaya teşvik etmiştir.

Bu ilme ulaşmak ise, deliller düşünülmeden mümkün olmayacağından, delillere bakmak bizi, gücümüz nisbetinde, Allah-u Tealâ'yı bilmeye ulaştıracaktır. Bundan dolayı burada "Mef'ûl" manasını tercih ettik ki, bu: "Allah-u Tealâ'ya ilim ve akıl ulaşırsa da, gözlerin idraki O'na ulaşamaz." anlamına gelmektedir.

Allah-u Tealâ'nın, kullarının gözü olması hususunda ölülerle diriler eşittir. Çünkü Allah-u Tealâ'ya bir şey hulûl edemeyeceği gibi, kendisi de bir şeye hulûl (içine girmek)ten münezzehtir.

Ölünün de dirinin de kendilerinde bir şey (görme gücü) yoktur. (İkisine de görüşü veren ancak Allah-u Tealâ'dır. Dolayısıyla O, dirinin gözüne girmiş değildir ki, ölünün gözünden çıkması düşünülsün!) Çünkü:

(... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (١١)) **"...O'nun misli hiçbir şey yoktur. O, ziyade işiten, hakkıyla görendir."** *(Şûra Sûresi:11'den)*

İhsan makamı hususunda Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in:

« ... فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ ... » – ٣٣

33 - **"...Sen O'nu göremiyorsan da, şüphesiz O, seni görüyor..."** (R.F. 8/70, No:88'de geçti) buyruğu da bu hakikate işaret etmektedir.

O halde Allah-u Tealâ, âriflerin kalplerine tecellî buyurandır ve O, kalpler ve basîretlerle dünyada da görülendir.

Allah-u Tealâ: **"Gözler O'nu idrak edemez."** kavl-i şerifiyle, kulların, Zat'ının künhünü idrakten âciz olduklarını bildirmekle beraber, kendisinin **"Latîf"** olduğunu beyan etmiştir ki bu:

"Kullarına çok yumuşak muamelede bulunduğu için onlara takatleri nisbetinde tecellî buyurmaktadır." demektir.

"Habîr (ziyade haberdar)" olduğunu zikretmek sûretiyle de, kulların, ilahlığa yakışan en mukaddes tecellîye tahammülden âciz olduklarını bildiğine işaret buyurmuştur. Çünkü muhdes (sonradan yaratılmış) olan bir varlığın, kadîm (evveli olmayan)ın develerinin yükünü taşımaya gücü yetmez.

BİKA'î: **Ali ibni Ahmed el-Harâlî el-Endülüsî** *(Kuddise Sırruhu)*, **"Şerhu'l-esmâ"** da şöyle buyurmuştur:

Lutf, bir şeyin zıttını gösterip, kendisine gizli yolla ulaşmaya çalışmaktır ki, ince ilim olmadan bu tamamlanmaz. Onun için daima **"Habîr"** ism-i şerifiyle birlikte zikredilmiştir.

Çünkü Allah-u Tealâ, zahirde ters gibi görünen şeylerde hikmetini gizlemiştir. Bu yüzden lütuf, hikmetli şekilde haberdar olmaktır.

Allah-u Tealâ, **"Latîf"** ism-i şerifiyle, hikmetli işlerini dünya ile ahiret arasında icra etmiştir. Dostlarının işlerini dünyada böylece ikame ettiği için, onların izzetleri zilletin arkasından görülmektedir. Şöyle ki:

Allah dostlarının görüntülerinde, boyun büküklüğü, fakirlik, hakirlik gibi zillet halleri belirse de, onun arkasında büyük bir izzet gizlidir ki, görenlerin kalplerine bu ululuk hemen geliverir de böylece kalpler onlarla ünsiyete kavuşur. Dünyanın neticesi olan ahirette ise, izzet ve şerefleri görünür hale gelecektir.

Allah-u Tealâ, **Yusuf** *(Aleyhisselâm)* ı Mısır'a sultan yapmak istediğinde yolunu, kölelikten geçirmiş, onun, bu hükümdarlığı kendisinden son derece uzak görmesini, o makama ulaşmasına vesile kılmıştır. Yusuf *(Aleyhisselâm)* da:

(...إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ... (١٠٠)) **"Şüphesiz benim Rabbim dilediğine ziyade lütufkârdır."** *(Yusuf Sûresi:100'den)* sözüyle buna işaret etmiştir.

İşte "Herşeyden tam manasıyla haberdar olma ve bir şeyi zıttında açıklama" manasına gelen hikmet vasıflarına sahip olmak, bu manada sadece Allah-u Tealâ'ya mahsustur. O, açlıktan doyuran, korkudan emin kılan ve yeşil ağaçtan ateş çıkaran bir **"Latîf"**tir ki, kendisinden başka Latîf yoktur.

"Habîr" ism-i şerifinin masdarı olan "Hubret", gizli şeyleri idrak etmektir. O derece ki, herhangi bir gizli iş açığa çıksa, mutlaka Habîr'in idraki ona önceden ulaşmıştır. Bu derece haberdarlık, ancak göklerde ve yerdeki gizlileri açığa çıkaran yaratıcıya mahsustur.

Kulların bilginleriyse, gizli bir şeyi açığa çıkarmak için önceden deneme yapmaları gerekir. Aksi takdirde o hususdaki ilimleri doğruluk kazanmaz. Bundan dolayı: "Kişinin tecrübeye dayanan ilmi, konuştuğundan belirenle, gündüz ve gecenin açığa çıkarttığı amelindedir." denilmiştir.

Gerçek **"Habîr"**, zahirde beliren hiçbir nişanesi olmadan, en gizli şeyleri hakkıyla bilendir ki, hakikatte Allah-u Tealâ'dan başka **"Habîr"** yoktur.

NAHCUVÂNÎ: Allah-u Tealâ çok zahir ve açık olduğundan dolayı, O'nun parlayan nurlarını görmekten âciz olan gözler, O'nu idrak edemez. Gözler O'nu nasıl idrak edebilsin ki, O bizatihi gözleri görür ve idrak eder.

Bütün gözleri idrak edeni, gözler göremez. Çünkü Allah-u Tealâ, son derece letâfetinden dolayı gören kişiye, gözünün nurundan daha yakındır. Göz ise, kendisiyle görme sağladığı nurunu idrak edememektedir.

Allah-u Tealâ nasıl idrak edilebilir ki, O, mutlak manada herhangi bir şeyle hizada veya karşı karşıya bulunmaktan, (görülebilir olduğu halde, sûreti bulunmadığı için) zihinde nakşolmaktan, vehmolmaktan ve hayal gücünde yer etmekten son derece yüce ve münezzeh, dakîk ve rakîk bir lâtiftir.

O öyle bir "Habîr"dir ki, mevcut bütün haberlerden ayrı tutularak, hususiyle kendisinden nasıl haber verilebilir (öz Zat'ının künhü hakkında ne konuşulabilir)?

Hasıl-ı kelam; Allah'ı, Allah'tan başkası göremez. O'ndan, kendisinden başkası bahsedemez. Kendinden masivası Zat'ına muttali olamaz. Zat'ından başka herşey helâk olmaya mahkumdur. Hüküm ve yetki O'na aittir. Ve siz, gölgenin, sahibine dönüşü gibi ancak O'na döndürüleceksiniz.

RUHU'L-BEYAN: **"Tevilât-ı Necmiyye"**de zikredildiği üzere; "Sonradan yaratılanlar, Allah-u Tealâ'ya hiçbir vechile ulaşamaz. Allah-u Tealâ'nın samediyyeti, ne zahirî gözler, ne de batınî basîretlerle, muhdes bir mahluka ait olabilecek her türlü ulaşılmadan ve idrakten mukaddestir.

Bilâkis kendisi gözlere tecellî buyurarak onlara ulaşır da, muhdesatı yok ederek kulunun gören gözü kendisi olur ki bu durumda, maddî ve manevî gözler Rubûbiyyet nuruyla görme hususunda, tecellî anında eşit olurlar.

"O Latîf'tir." Bu yüzden muhdesat O'nu idrak edemez, mahlukat O'na ulaşamaz. **"O Habîr'dir."** Kendisinin tecellîsine kimin lâyık olduğunu ve kimin gözlerini idrak ederek, kendisini görmeye hazırlayacağını çok iyi bilir. Yaratıkların var olmaya istihkakları olmaksızın, Allah-u Tealâ'nın, fazl-u keremiyle mevcudatı icat edip, mükevvenatı meydana getirmesi, O'nun lütfundandır."

Dünyada bir insan Allah-u Tealâ'yı görecek olsaydı, elbette bu nimete şükretmesi gerekecekti. Şükrettiğinde ise nimetin ziyadesini hakedeceğinden, Allah-u Tealâ'yı görmekten ziyade bir nimet de olamayacağı için, dünyada ru'yetten mahrum olmuştur.

İşte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in:

٣٤ - « وَلاَ تَرَوْنَ رَبَّكُمْ حَتّىٰ تَمُوتُوا »

34 - **"Ölmedikçe Rabbinizi göremezsiniz."** (No:11'de geçti) hadis-i şerifindeki maksadı budur.

Şu bilinsin ki, Allah-u Tealâ ile mahlukatı arasındaki irtibat açısından yani âlemlerin, O'nun yaratmasından meydana geldiğini göz önüne alarak Allah-u Tealâ'yı bilmek, beşerî takat nisbetinde mümkündür.

Tabi ki, Allah-u Tealâ'yı hakikî manada bilmeye beşerin gücü yetmez. Bu yüzden kâmil zatlar, hayret ve şaşkınlık vadisine düşmüşler ve **"Seni hakkıyla bilemedik"** diyerek, hakikî marifetten acziyetlerini ikrar etmişlerdir.

Dolayısıyla nisbet ve izafetlerden tecerrüdü haysiyetiyle Allah-u Tealânın Zatı idrak edilemez. Yani, Allah-u Tealâ'yı yarattıklarıyla alâkalandırmadan ve mahlukatıyla bağlantısını düşünmeden öz Zatı itibarıyla tanımak imkansızdır.

Bundan dolayı Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e "Rabbini gördün mü?" diye sorulduğunda: **"O, bir nurdur, nasıl görebilirim ki?"** (No:7'de geçti) diye cevap buyurarak, "Mücerred (belireceği yerlerden soyutlanmış) nurun görülmesi mümkün değildir." buyurmak istemiştir.

Yine böylece Allah-u Tealâ, mezahir (görüneceği yerlerin) mertebelerinde nurunun zuhurunu anlatırken: (اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ... (٣٥)) **"Allah, göklerin ve yerin nurudur..."** *(Nur Sûresi:35'den)* buyurarak, bu hakikate işaret etmiştir. Yani, Zat'ının mücerred nurunun görülmesi mümkün olmadığından, o nurun parladığı mahaller olan göklere ve yerlere, nurunu izafe etmiştir.

Temsil makamlarını bitirdikten sonra ise: (... نُورٌ عَلىٰ نُورٍ ... (٣٥)) **"...Nur üzerine nurdur..."** *(Nur Sûresi:35'den)* buyurmuştur ki, buradaki iki nurdan biri, gökler ve yerlerde bulunan aydınlatıcıların ziyası, diğeri ise, aslî olan ve kayıtlardan uzak bulunan, mücerred nurdur.

Bundan dolayı ayet-i celile'yi tamamlarken: (... يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَآءُ ... (٣٥)) **"...Allah, nuruna dilediğini hidayet eder..."** *(Nur Sûresi:35'den)* buyurmuştur ki bu, "Allah, mezahirde beliren ve yaratıklarda görünen nuru sebebiyle, Zat'ına mahsus görünmeyen kayıtsız nuruna, dilediklerini erdirir." demektir.

Demek oluyor ki, Allah-u Tealâ'nın Zatını, sıfatlarının sûretlerinin belirdiği yerlerden, yaratıklarıyla olan irtibatlarından ve mahlukatına olan bağlantılarından mücerred (soyutlanmış) olarak görmek ve idrak etmek imkansızdır.

Amma, mezahirde ve birtakım mertebelerin perdeleri arkasından idrak mümkündür. Nitekim:

« كَالشَّمْسِ يَمْنَعُكَ اجْتِلاءُكَ وَجْهَهَا * فَاذَا اكْتَسَتْ بِرَقِيقِ غَيْمٍ أَمْكَنَا »

"Güneş gibi ki, senin, ona çıplak gözle bakman, görmene engel olur, İnce bir bulutla kisvelendiğinde ise, görmen mümkün olur." denilmiştir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, cennet görüşünü, güneş ve ayın görülmesine benzetirken (No:20'da geçti) buna işaret buyurmuştur.

Yine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **"Cennet ehlinin, Rablerini göreceğini, O'nunla kulları arasında, Cemâl'i üzerindeki kibriya ridasından başka bir hicap bulunmayacağını"** bildirmiştir ki, bu hadis-i şerifiyle de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, hicabiyet rütbesinin kalacağına dikkat çekmiştir. O da, Allah-u Tealâ'nın tecellîsinin görüldüğü yerden ibarettir.

Bu konunun izahı şöyledir: İ'tizal ehli (Mutezile fırkası), Allah-u Tealânın görülemeyeceği fikrinde ileri gitmişler ve mezheplerinin doğruluğuna delil olmak üzere: **"Adn Cennetinde bulunanların, Allah-u Tealâ'nın cemalini görmelerine, kibriya ridasının mani olacağını"** beyan eden hadis-i şerifi göstererek, "Rida, kendisini giyenle, bakanlar arasında bir hicap teşkil ettiğinden, görüş mümkün değildir." demişlerdir.

Onlara verilecek cevap ise şudur:

"Onlar kendileri hicaplıdır. Rida giyen kişiye, giydiği şey hicap olmaz. Hadis-i şerifte geçen **"Vech"** tabirinden murad, "Zat'ın kendisi"dir, **"Kibriya rida"**sından maksat ise, "İmkânî ve ilâhî hakikatleri toplayıcı bir sûret üzere yaratılmış olan kâmil kul"dur.

İzafet beyan için olduğundan "Kibriya", "Rida"nın açıklamasıdır. "Kibriya" ise, Allah-u Tealâ'yı bilenlerin akıllarının büründüğü ridadır.

İsmail Hakkı Efendi *(Kuddise Sırruhu)* bu makamın şerhi için şöyle demiştir: Evet! Bu iddiayı yapanlar hicaplıdırlar, çünkü ayna, bakana hicap olmaz.

Nitekim elbise de, bedenin kendine nisbetle böyledir. Çünkü aralarında bir aracı yoktur. Giyinene nisbetle rida, görmeye nisbetle ayna gibi, ridaya nisbetle giyinen ise, aynayla ona bakan gibidir.

Burada, "Cüzün ismini külle verme" kabilinden olmak üzere, vecihten murad, Zat olduğuna göre, o ridayı giyen zata, kendi ridası hicap olmaz. Ancak o rida başkalarına mani olur. Nitekim gelinin peçesi, kendisine nazaran keşf (açıklık), gayrine nisbetle ise hicaptır.

Kibriya ridası; bütün hakikatlerin hakikati olan "Hakikat-i Muhammediyye"dir ki, her varlığın, kabiliyetine göre ondan hissesi vardır. Lâkin haddi zatında o tek bir hakikattir.

Nitekim "Hayvan-ı natık (idrak duyusuna sahip canlı)" tabiri, bütün insan fertlerine şamil olan genel ve tek bir mana ise de, fertlerin çokluğu, mefhumun gerçek manada tekliğine zıt değildir.

Hadis-i şerifte geçen: **"...O kavimle Rablerine bakmaları arasında ancak, vechi üzere bulunan kibriya ridası vardır..."** (No:23'de geçti) ifade-i nebeviyyesinin manası, her birinin hakikatidir ki, Zat-ı Pâk-i Sübhaniyye, aynasının ve bilgisinin berraklığı nisbetinde o hakikatlere tecellî buyurmuştur. İşte o hakikat, Zat-ı Ehadiyyet ile o toplum arasında perde teşkil etmez.

Çünkü o hakikate tecellî edildiğini ve onun, tecellînin aynası olduğunu düşünmesek bile, o hakikatin ötesinde halis bir kayıtsızlık (öz Zatı itibarıyla bütün ilgi ve alâkalardan bağımsızlık) vardır ki, hangi manada olursa olsun, orada hiçbir ridayı görmek mevzu bahis olamaz.

Dolayısıyla her bakana, Zat'ın cemâli, kendi nefsinin hakikati penceresinden inkişâf eder ki, o kişi o hakikat vasıtasıyla O'na baktığı için, o ayna gibi olması hasebiyle ne görmeye, ne de görülen Zat'a hicap teşkil etmez.

Zahirî manada bakış, (görülen itibarıyla) tam bir kayıt (bağımlılık)tır. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in hakikatinin ötesindeyse öz Zat-ı Pâk-i Sübhaniyye mevcut olup, o da sırf itlak (halis bağımsızlık sahibi) olduğundan, aralarında hiçbir yönden münasebet düşünülemez.

İşte insanın hakikati, takyid ve itlak (duyuların idrak alanına giren bedenle, bütün hislerin idrakinden münezzeh olan Allah-u Tealâ) arasında, iki tarafı da cami' bir berzah (geçit) görevi görmektedir ki:

٣٥ – « مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ »

35 - **"Kendini bilen, muhakkak Rabbini de bilir."** (R.F. 10/209) hadis-i şerifiyle buna işaret edilmiştir.

Allah-u Tealâ'yı bilen ârif bir zatın irfanı, nefs-i külliyesi (Arş'ın üstünde bulunan âlem-i emir'deki asıl makamı)na ve hakikat-i câmi'ası (âlem-i halk ve âlem-i emir latîfelerini toplayan gerçek varlığı)na tealluk etmediği sürece, o velinin Rabbini bilmesi mümkün olmaz.

Çünkü onun Rabbi, bütün kayıtlardan, nisbet ve izafetlerden mutlak olması itibarıyla, öz Zat'ına marifet ve bilgi tealluk etmez. Fakat isimlerinin ve sıfatlarının hakikatleriyle Rab Tealâ'nın tecelligâhı olan nefsi, bu yönüyle görmek mümkündür.

Bu durumda görülen, nefsinin hakikati olmuş olur ki, nefsini bilmek Rabbini bilmenin aynası olduğundan, ridayı giyinenle, ridası arasında asla bir hicap olamaz. Burada şaşıranlar, gaibi şahide kıyas (görülmeyeni görülene benzetme) lerinden dolayı galat (yanlış) a düşmüşlerdir ki, bu türlü kıyaslar geçersizdir ve yasaktır.

Aksi takdirde ridayı giyinenle, ona bakan arasında engel teşkil edecek bir elbise söz konusu olur ki, bunun Allah-u Tealâ hakkında tasavvuru imkansızdır. Dolayısıyla bu gibi tereddütlere kapılarak, Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceğini söylemek, basîret körlüğünden meydana gelmektedir ki, bu da üç şeyden kaynaklanır:

1- Uzuvları günahlara salmak,

2- İbadet yapıyormuş gibi göstermek,

3- Yaratıklardan bir şey beklemek.

Allah-u Tealâ'nın kuşatması sabit olduğu için, O senden hicaplı değildir. O'nu görmekten perdeli olan ise, basîret gözüne biriken ârizî ayıplardan dolayı sensin. Gözünden ayrılmayan daimî ayıp, ahiretten evvel ortadan kalkmayacak olan, "Hislerin fani oluşu" dur.

Bu yüzden Allah-u Tealâ'nın görülmesi ahiret yurduna kalmıştır. Yoksa Allah-u Tealâ hakkında perde düşünülmesi, imkansız olan bir şeydir.

Artık sen, nefsini, Rabbi için sorgulayacak yerde, Allah-u Tealâ'yı nefsi için taleb edenlerden olma! Çünkü bu, cahillerin halidir.

İBNİ ACîBE: Şu bilinsin ki, Hak Tealâ, âlemdeki mezahirinde kullarına tecellî buyurmuşsa da, hikmeti ve kudreti gereği zıtlar arasında bu tecellîyi açıklamıştır ki buna misal, dışta görünen nurlarla, içe gelen sırlar, his ile mana, rubûbiyyet tecelligâhıyla, ubudiyet kalıbıdır.

Nurlar, kaplardan açığa çıkan, sırlarsa manalardan gizli kalandır. His, göz duyusuyla görülen, mana ise basîretle idrak olunandır.

Böylece his, mananın örtüsü olmaktadır ki, Allah-u Tealâ kimin basîretini açarsa basîretinin nuru, gözünün ışığını istila ederek, şeffaf kapların arkasından manaları idrak eder de, evanî me'ânîye hicap olmayıp, bilakis onun hakkında, kaplar ve kılıflar mahvolup gider de o ancak manaları görür.

Bundan dolayı, **Hallâc** *(Kuddise Sırruhu)* ya, "Marifetin ne olduğu" sorulduğunda: "Hissin, manada helâk olup gitmesi (maddenin, manada tükenmesi) dir." demiştir. Kul, maneviyatı müşahede etmesi sebebiyle, duyularını görmekten fani olursa, onun varlığı mabûdunun varlığında kaybolur da, Hakk'ı Hak ile müşahede eder.

Ârifler nefislerinden fani oldukları için onların gözleri ancak manalara ulaştığından, Hakk'ı ayânen müşahede ederler. Bundan dolayı şairleri:

« مُذْ عَرَفْتُ الْاِلٰـهَ لَمْ اَرَ غَيْرَا * وَعَدَا الْغَيْرُ عِنْدَنَا مَمْنُوعُ »

"İlahı tanıdığımdan beri gayrini görmedim,
Bize göre başkası yasak oldu." buyurmuştur.

el-Hikem sahibi şöyle demiştir:

« مَاحَجَبَكَ عَنِ اللّٰهِ وُجُودُ مَوْجُودٍ مَعَهُ * اِذْ لَاشَيْئَ مَعَهُ وَلٰكِنْ حَجَبَكَ عَنْهُ تَوَهُّمُ مَوْجُودٍ مَعَهُ »

"Seni Allah'tan perdeleyen, O'nunla birlikte başka bir varlığın mevcudiyeti değildir. Çünkü O'nunla birlikte hiçbir şey mevcut değildir.

Lâkin sana hicab olan, O'nunla birlikte bir varlığın mevcudiyetini vehmetmendir." *(el-Hikemü'l-Atâiyye, No:221, Sh:103)*

"Gözler O'nu idrak edemez." kavl-i şerifine birkaç türlü mana verilmiştir:

1- Sonradan yaratılan gözler, O'nu idrak edemez. O'nu ancak fena makamında olan kadîm gözler idrak eder.

Vertecebî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: Gözler O'nu idrak edemez, ancak Allah-u Tealâ'nın celâlinin gözlerinden alınan gözlerle idrak edebilir. Hâdis O'nu nasıl idrak edebilir ki, O'nun azametinin tecellîleri parladığında, varlık âleminin tümü yokluktur.

2- Gözler O'nu ihata edemez. Çünkü rubûbiyyetin künhünü kavramak imkansızdır.

"Nevâdiru'l-usûl" de, ayet-i kerime bu manaya hamledilmek üzere: "Hüviyeti idrak mümtenidir (Allah-u Tealâ'nın öz Zatını anlamak imkansızdır). Tecellî ancak O'nun sıfatlarından bir sıfatla vuku bulacaktır." denilmiştir.

"Meşârıku's-Sağânî"nin şerhinde **İbnü Abdilmelik** *(Rahimehullah)*, meşayıhtan şu nakli yapmıştır:

Allah-u Tealâ cennet ehline tecellî buyurarak, Zatını, sıfatlarının perdesinde gösterecektir. Çünkü kullar, sıfat mertebelerinden bir mertebenin perdesi olmaksızın Allah-u Tealâ'nın Zatını görmeye takat getiremezler.

Vertecebî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur:

Tecellî, Zatın külliyetiyle olmayacağı gibi, sıfatların külliyetiyle de olmayacaktır. Ancak takatlar nisbetinde olacaktır. Nitekim "Havanın tümü bir zerreye tecellî etti." denilemez. Bir zerreye ulaşan tecellî ancak kendisine nisbetledir.

İnsanlar dünyada Allah-u Tealâ'yı bildikleri kadar, kıyamet günü Allah-u Tealâ'ya bakmanın lezzetinde farklı olacaklardır. Bu görüşleri, marifetteki istiğrak (Allah-u Tealâ'yı bilmede kendilerini kaybetme)leri nisbetinde devamlı kalacaktır.

Dünyada perdeli olup, zahirden başkasını göremeyen, kıyamet gününde de öyle olacaktır. Ancak hususi vakitlerde Allah-u Tealâ onun hissini kaybedince, o kişi, O'nun sıfatlarının nurlarının parladığı yerlerde rububiyyet sırlarının manalarını müşahede edebilecektir.

Fakat dünyada, maneviyatı müşahededе kalp gözü açık olanlar, kıyamet günü de yine böylece bir an bile Mevlâ Tealâ'yı müşahededen uzak kalmayacaklardır.

İmam-ı Gazalî *(Rahimehullah)* **"Kitabu'l-erba'în"**de şöyle buyurmuştur:

"Ölümden sonra perde kalkınca, marifetin kendisi müşahedeye döner (dünyada Allah-u Tealâ'yı bilme hali, ahirette görmeye dönüşür)."

İbni Acîbe (Rahimehullah) şöyle demiştir: Bu sözün manası şudur: Kulun dünyada Rabbini kendisiyle tanıdığı tecellîler, orada bizzat müşahedeye intikal eder. Çünkü orada mana hisse galiptir. Dünya yurdunda ise, duyularından geçenler dışındakiler hakkında, his galiptir.

Gazalî *(Rahimehullah)* sözüne şöyle devam etmiştir:

"Herkesin müşahedesi, dünyadaki marifetine göre olacağından, evliyaullah'ın Allah-u Tealâ'yı görmekten alacakları lezzet, diğerlerinden fazla olacaktır. Bu yüzden Allah-u Tealâ, bütün insanlara umumî tecellî yapacak, **Ebû Bekr** *(Radıyallahu Anh)* a ise, hususi tecellî yapacaktır." (R.F. 7/212, No:160'da geçti)

Gazalî *(Rahimehullah)* **"İhya"** da da şöyle demiştir: "Marifetin dereceleri farklı olduğundan, tecellî de farklı olacaktır. Artık **Ebû Bekr-i Sıddık** *(Radıyallahu Anh)* ın, Mevlâ Tealâ'yı müşahede lezzetinden bulduğu hazzı, ondan aşağı bir kimsenin bulabileceği zannedilmemelidir.

Hatta diğerlerinin dünyadaki marifeti, onun Allah-u Tealâ'yı bilmesinin yüzde biriyse, ahirette de onun aldığı lezzetin ancak yüzde birini bulabilirler. O, göğsüne yerleşen bir sırla insanlardan üstün olduğu için, kendine mahsus bir tecellîye mazhar olarak ta bu üstünlüğe nail olacaktır.

Hak Tealâ kuluna öyle bir tecellîde bulunacaktır ki, Allah-u Tealâ hakkındaki önceki bilgisi, o tecellî sayesinde, evvelce tarifle tanıdığını gördüğünde elde ettiği inkişafa benzeyecektir. İşte ru'yet diye adlandırılan şey, bu müşahede ve tecellîden ibarettir.

Dünyada ele geçen marifet, kemale ulaştıkça tam bir keşif ve açıklık mertebesine yükselerek, gözle görmeye dönüşür ki, dünyada ki, "Bilme" ile ahiretteki, "Görme" arasında, inkişaf fazlalığından başka bir farklılık yoktur.

Marifet denizinin sahili yoktur. Allah-u Tealâ'nın celâlinin künhünü kavramak muhaldir. Marifet artıp kuvvetleştikçe ahiretteki nimetler çoğalır ve büyür. Tohum çok ve güzel oldukça da ekin bol ve güzel olur. Bu tohumu elde etmek ancak dünyada mümkündür ki, kalp tarlasından başka bir yere ekilemeyen bu tohum, ahiretten başka bir yerde biçilemez.

Şeyhimiz **Arabî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Aslında bu zatlar, bu gün ekip, bu gün biçtiler.

"Tefsîr-u Eklîşî" de: (اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (٦)) **"Bizi dosdoğru yola kavuştur."** *(Fatiha Sûresi:6)* kavl-i şerifi tefsir edilirken şöyle buyrulmuştur:

Kul dünyada durduğu müddetçe bu hidayetin sonu yoktur. Cebbar Tealâ'nın civarına varıp yüce cemâlini görünce, onun, nimetlerden nasibi, dünyada sırat-ı müstakîme eriştiği kadar olacaktır.

"Nevâdiru'l-usûl"de; **Muaz** *(Radıyallahu Anh)* ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

٣٦ – عَنْ مُعَاذٍ (رضى الله عنه) قَالَ: صِنْفٌ مِنْ اَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْ يَنْظُرُ اِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ لاَ يُسْتَرُ الرَّبُّ عَنْهُمْ وَلاَ يَحْتَجِبُ .

36 - **"Cennet ehlinden bir sınıf vardır ki, daima Allah-u Tealâ'nın cemâline bakacak, Rab Tealâ onlardan perdelenmeyecek ve gizlenmeyecektir."** *(el-Bahru'l-medîd, 2/293)*

Rıza makamı, cennet ehlinin en son ulaşacağı mertebedir ki, ondan büyük bir şey yoktur. Cennet ehlinden herbir kulun bu makamdan nasibi, dünyada kendini Allah-u Tealâ'ya cömertçe bağışlaması (O'nun yolunda gayretle çalışması) nisbetinde olacaktır.

"O, Latîf ve Habîr'dir." kavl-i şerifi hakkında **Vertecebî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

O, Zatı itibarıyla kullarının kendisini görmesine imkan vermeyen bir letâfete sahip olmakla birlikte, ilminin şanı, varlık ve yokluk hallerinde bütün mahlukatını kuşatma yüceliğine maliktir. Allah-u Tealâ, yarasa duyularıyla değil de, kendi nuruyla görülür.

Çünkü o duyular, Allah-u Tealâ'nın cemâlinin nurunun şualarına mukavemetten zayıf oldukları için, O'nun tecellîlerinin inkişafı anında, sönüp kalırlar.

ÂLÛSÎ: **Şeyh-i Ekber** *(Kuddise Sırruhu)* **"el-Fütûhât"**ın dörtyüzyirmibirinci babında şöyle buyurmuştur:

Yüz gözlerinden ve kalp gözlerinden hiçbiri Allah-u Tealâ'yı idrak edemez. Çünkü kalpler olsun, yüzdeki gözler olsun ancak basar (görüş gücü) ile görebilir ki, bu güç nerede bulunursa, idrak ta orada mevcut olur.

Görüş gücünün akıldaki ismi, basîret gözü, zahirdeki ismi ise, bildiğimiz uzuvdan ibaret olan gözdür. Bu itibarla yüzdeki göz, görüş gücünün mahalli, kalpteki basîret ise, yüz gözünün görme gücünün mahallidir.

Dolayısıyla isim değişse de kendisi değişmez. Yüzdeki gözler, görme güçleriyle Allah-u Tealâ'yı idrak edemeyeceği gibi, basîretler de kendi gözleriyle O'nu idrak edemez.

Haberde Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in şöyle buyurduğu varid olmuştur:

٣٧ – وَرَدَ فِى الْخَبَرِ اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: « اِنَّ اللهَ احْتَجَبَ عَنِ الْعُقُولِ كَمَا احْتَجَبَ عَنِ الْاَبْصَارِ وَاِنَّ الْمَلَأَ الْاَعْلٰى يَطْلُبُونَهُ كَمَا تَطْلُبُونَ اَنْتُمْ »

37 - **"Şüphesiz ki Allah-u Tealâ, gözlerden gizlendiği gibi akıllardan da perdelenmiştir. Siz, O'nu aradığınız gibi, Mele-i A'lâ** (en yüce melek topluluğu) **da O'nu talep etmektedir."** *(Zebîdî, İthaf, 9/597, İbni Arabî, Rahmetün mine'r-Rahman, 2/104, Âlûsî, Ruhu'l-me'ânî, 7/258)*

Demek ki, Allah-u Tealâ'yı aramakta bizler, meleklerle müşterek olmakla birlikte, aramanın şeklinde farklıyız. Bizim içimizde O'nu fikriyle arayanlar vardır. Meleklerin ise, aklı vardır, fikri (düşüncesi, yorumu) yoktur.

Yine bizden, O'nu, O'nunla arayanlar vardır ki, Mele-i A'lâ içersinde bile, O'nu O'nunla arayanlar yoktur. Çünkü: **"Allah, Âdem'i kendi sûreti üzere halketti."** (R.F. No:18'de geçti) hadis-i şerifinin fehvasınca, bizim kâmillerimiz, Allah-u Tealâ'nın, kendilerine verdiği ilahî sûret üzeredir.

Bundan dolayı, bu sıfata sahip olanın, Allah-u Tealâ'yı yine O'nunla araması sahih olur ki, O'nu O'nunla arayan, ancak O'na ulaşabilir. Zira kendinden gayrisi O'nu idrak edememiştir.

Üstelik bizim kâmillerimizin, farzlarına ilaveten nafileleri vardır ki, kul onunla Rabbine tekarrubda bulununca, Rabbi onu sever. Onu sevince de; işiten kulağı, gören gözü olur. *(R.F. 2/120, No:83)*

Hak Tealâ böyle bir kulun gözü olunca, o kul O'nu görür ve O'nu, O'nun gözüyle idrak eder. Çünkü onun gözü Hak Tealâ olduğundan o kul, Allah-u Tealâ'yı nefsiyle değil de, Rabbiyle idrak etmiştir.

Bu makamda, Allah-u Tealâ'ya nafilelerle yaklaşan bir melek mevcut değildir. Bilakis onlar daima farzlar içindedirler. Onların farzları, nefeslerini kapladığından (her nefes zikir üzere olup, bu zikirleri de gayri ihtiyarî olduğundan, kendi iradelerine dayalı olarak fazladan yaptıkları) nafileleri yoktur ki, Hak Tealâ'yı, yine O'nun kendisiyle idrak edebilecekleri bir göze sahip olma makamına nail olsunlar.

Onlar, ızdırârî (zorunlu) kullardır. Bizlerse, farzlarımız hasebiyle ızdırârî (zorunlu), nafilelerimiz cihetindense ihtiyârî (seçim hakkına sahip, hür) kullarız.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sırruhu)* nun bu izahları, bazı gözlerin Allah-u Tealâ'yı idrak edebileceği hususunda sarih bir beyan içermektedir.

Lâkin bu idrak, gören ve görülen itibarıyla iki farklı varlığın mevcudiyetinin kabûlü cihetinden değil de, gayriyyetin ref'ı (farklılığın ortadan kalkması) haysiyetindendir.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sırruhu)* **"el-Fütûhât"**ın dörtyüzondördüncü babında da şu beyitleri inşâd ettikten sonra şöyle buyurmuştur:

« مَنْ رَآى الْحَقَّ كفاحاً عَلَناً * انمَّا ابْصَرَهُ خَلْفَ حجابٍ
وَهُوَ لاَ يَعْرِفُهُ وَهُوَ بِهِ * انَّ هٰذا لَهُوَ الْاَمْرُ الْعُجابُ
كُلُّ راءٍ لاَ يَرىٰ غَيْرَ الَّذى * هُوَ فيهِ مِنْ نَعيمٍ وَعَذابٍ
صُورَةُ الرّائى تَجَلَّتْ عِنْدَهُ * وَهُوَ عَيْنُ الرّاءِ بَلْ عَيْنُ الْحِجابِ »

"Hakk'ı, alenen, açıkça gören,
Yine de O'nu, perde arkasından görmüştür.
Kendisiyle birlikte olduğu halde o, O'nu tanımamıştır,
Şüphesiz ki bu, çok şaşılacak bir iş olmuştur.
Gören herkes, kendi içinde bulunduğu,
Nimet ve azaptan gayrini görmez olmuştur.
Görenin sûreti, kendisine tecellî etmiş,
Halbuki o, görenin kendisi hatta hicabın aynı olmuştur."

Sahih hadis-i şeriflerde, Hak Tealâ'nın, dilediği bir takım sûretlerde göründüğü rivayeti gelmiştir ki, bizim: **"Mevlâ Tealâ'yı gören kişi, perde arkasından görmüştür."** sözümüzden maksadımız budur.

Aklen, şeran ve keşfen bu hicap sabit olmuştur ki, şeriatın beyanıyla, sahih keşfin ayânı eşittir. Çünkü hak birdir, değişikliği kabul etmez.

Bu hususdaki aklî deliller erbabınca malum olup, bu kitap onları anlatmanın yeri değildir, çünkü bu kitap, şeriata ve ona uygun olan keşif ve müşahedeye mebnidir.

Zira akıllar, şeriatın Allah-u Tealâ hakkında belirttiği konuları gerçek manada anlamaktan âcizdir.

Şeriattan delile gelince; (... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (١١) ...) **"...O'nun misli hiçbir şey yoktur..."** *(Şûra Sûresi:11'den)* kavl-i şerifidir. Şöyle ki, Allah-u Tealâ Zatı itibarıyla değişikliği kabul etseydi, bu hüküm doğru olmazdı. Bu hüküm doğru olduğuna göre, Allah-u Tealâ'nın Zatının değişikliğe maruz kalması muhaldir.

Allah-u Tealâ, kulun(a söylettiği rukûdan kalkış zikrinde, on)un diliyle:

« سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ »

"Allah, kendisine hamdedeni işitti." buyuruyor.

Yine bir hadis-i kudsî'de:

« ... كُنْتُ سَمْعَهُ ... وَبَصَرَهُ ... » – ٣٨

38 - **"...Ben, onun kulağı... gözü olurum..."** (No:32'de geçti) buyurmaktadır.

Dolayısıyla gözlerin gördüğü, akılların idrak ettiği ve hayal gücünün, zihninde canlandırabildiği bütün sûretler, bir nevi hicaplardır ki, Hak Tealâ onların ötesinden görülür, bu sûretlere sebep olan ameller de:

(وَاللهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (٩٦)) **"Sizi de, yaptıklarınızı da Allah yarattı."** *(Sâffât Sûresi:96'dan)* kavl-i şerifinin muktezasınca, yaratılma cihetinden Allah-u Tealâ'ya aittir.

Demek ki, Hak Tealâ, hakikatte sahip olduğu mahiyetinden hiç değişmemiştir. Varlık âleminde hangi sûretlerde görünse de, gaib olmakta daim olmuştur ki, perdesiz konuşmadığı gibi perdesiz de görülemez. *(İbni Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Bab:414, 7/27-28)*

Zira kul, Rabbini alenen gördüğü zaman, Hak Tealâ onun gözü olmadıkça, O'nu göremediği için, Rab Tealâ kendini, kendi basarıyla kulunun sûretinde görmüş olur. Görmeyi ve diğer bütün kuvvetleri sağlayan o sûret olduğu için, yüzyüze görüşmeye imkan veren, o sûret olmuştur.

Böylece "Zahir" ism-i şerifinden beliren sûreti, kafa gözüyle, alenen görebilirsin. Çünkü Allah-u Tealâ senin gören gözün olmuştur.

"Batın" ism-i şerifinden de ilmen O'nu müşahede edebilirsin. Çünkü O, senin idrak aletin olan gönlünün de gözü olmuştur.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sırruhu)* **"el-Fütûhât"**ın dörtyüzbirinci babında da şöyle buyurmuştur: Her görülenden, kendisini görme anında, görenin nasibi, ancak kendi makamı ve rütbesi olduğundan, Allah-u Tealâ'yı gören de, hakikatte kendini görmüştür. Böyle olmasaydı, görenlerin görmelerinde bir üstünlük farkı söz konusu olmazdı.

Çünkü görülen O olsaydı, görenlerin görüşleri farklı olmazdı. Velâkin Allah-u Tealâ, kulların kendilerini görmelerinin tecelligâhı olduğu için, kullar O'nu, tecellî etmekle vasıflandırdılar. Ama gören kişi, Hakk'ın aynasında kendini görmekle meşgul olunca, bu maşgale onu Hakk'ı görmekten perdeledi. Eğer görene, kendisinin veya yaratıklardan herhangi birinin sûreti belirmeseydi, çoğu kere Rabbini görebilirdi.

Demek ki bizi O'ndan perdeleyen ancak, O'nun aynasında kendimizi görmemizdir. Biz bizden kaybolacak olsak, O'nu göremeyiz. Çünkü biz zeval bulursak, O'nu görecek kimse kalmaz. Biz daim kalırsak, bu durumda da, ancak O'nun aynasında, kendi nefislerimizi, sûretlerimizi, menzile ve rütbelerimizi görmüş oluruz ki, her halükârda O'nu görmemiş oluruz.

Bazen geniş manada düşünerek "O'nu gördük." diyebiliriz ve doğru da demiş oluruz. Nasıl ki "İnsanı gördük." derken, her insanın kendi özel kimliği açısından değil de, "Geçmiş, gelecek ve zamanımızda mevcut olan insan türünü gördük." anlamında doğru demiş oluyoruz.

Konumuzda da âlemlerin tümü ve fertleri, Hak Tealâ'nın (sıfatlarının) sûreti üzere yaratıldığından, "Hakk'ı gördük." dediğimizde, görmüş oluruz ve sözümüzde sadık oluruz, fakat Allah-u Tealâ'nın, tam öz Zat'ının künhü ve mahiyetini teşhis ve temyiz açısından konuştuğumuzda, bu sözümüzde doğru olamayız.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sırruhu)*, bu konuda nefis tahkiklerine bu bapta devam edip gitmiştir.

"Latîf" ism-i şerifi hakkında Meşayıhtan birisi, ne kadar latîf bir tarifte bulunmuştur:

« اَللَّطِيفُ اِنْ دَعَوْتَهُ لَبَّاكَ ، وَاِنْ قَصَدْتَهُ آوَاكَ ، وَاِنْ اَحْبَبْتَهُ اَدْنَاكَ ، وَاِنْ اَطَعْتَهُ كَافَاكَ ، وَاِنْ اَغْضَبْتَهُ عَافَاكَ ، وَاِنْ اَعْرَضْتَ عَنْهُ دَعَاكَ ، وَاِنْ اَقْبَلْتَ اِلَيْهِ هَدَاكَ ، وَاِنْ عَصَيْتَهُ رَاعَاكَ »

Ayet: 103

"Latîf, O Zat'tır ki; çağırırsan, "Buyur!" der, ararsan, ağırlar, seversen, yaklaştırır, itaat edersen, mükâfatlandırır, kızdırırsan, affeder, yüz çevirsen, seni çağırır, yönelirsen, erdirir, karşı gelsen bile seni gözetir."

Ayet-i celile'de geçen "Latîf" ve "Habîr" ism-i şeriflerinin bazı havassı:

"Latîf" ism-i şerifinin hâssası, kendisine devam edenlerden acıları uzaklaştırmasıdır. Bu ism-i şerifi, yüz veya yüzotuzüç kere zikredenin, darlıkları genişliğe tebdil olup, bütün işlerinde lütfa mazhar olur.

Özellikle düşmanlarından gizlenmek isteyen kişi, bu ism-i şerifi yüzyirmidokuz kere zikrettikten sonra, tefsirinde bulunduğumuz, En'am Sûresi'nin 103. ayet-i kerime'sini okur ve peşinden dört kere şu duayı yapar:

« يَا لَطِيفاً فَوْقَ كُلِّ لَطِيفٍ اَسْأَلُكَ بِالْقُدْرَةِ الَّتِى اسْتَوَيْتَ بِهَا عَلَى الْعَرْشِ فَلَمْ يَعْلَمِ الْعَرْشُ اَيْنَ مُسْتَقَرُّكَ مِنْهُ ، اُلْطُفْ بِى لُطْفاً خَفِيّاً مِنْ دَقَائِقِ لُطْفِكَ الْخَفِيِّ الَّذِى اِذَا لَطُفْتَ بِهِ فِى اَحَدٍ كَفَى »

"Ey her latîfin fevkında Latîf olan Allah'ım! Kendisiyle Arş'a istiva edip te, Arş'ın, senin ondaki müstekarrını bilemediği kudret hürmetine senden isterim. Kendisiyle birine lütufta bulunduğunda, ona yeterli olan gizli lütfunun dekaıkından hafî bir lütufla bana da lutfet!"

"Hayatü'l-hayvan" sahibinin beyanı üzere; Şeyhimiz **Yafi'î** *(Kuddise Sırruhu)* dan nakledildiğine göre gizli muratlara ermek, dertleri ve gamları açmak için, bereketi büyük ve hayrı çok olarak denenmiş, gizli sırlardan biri şudur:

Yatsı namazından sonra tam bir taharet üzere, tek bir celsede "Latîf" ism-i şerifi, 16641 kere okunur ki, fazla ve noksan yapmaktan son derece sakınılması gerekir çünkü bu, sırrı bozar. Bu sayıyı zaptetmenin en kolay yolu 129 taneli tesbihle çekmektir. Bu tesbih 129 kere çekildiğinde sayıya ulaşılmış olur. Çünkü 129'un 129'la çarpımı bu rakamı verir.

Her 129 başında, tefsirinde bulunduğumuz bu ayet-i celile bir kere okunur. Bitiminde hacet ne ise adlandırılır, inşaallah-u Tealâ, muhakkak murada erilir!

"Habîr" ism-i şerifinin manası ise, herşeyi haber vermektir. Yedi gün bu zikre devam edene ruhaniler bütün haberleri getirir. **"Şemsü'l-me'ârif"**te böyle zikredilmiştir.

Kendisine eziyet eden birinin eline düşen, bu ismi çok zikretmekle, hali düzelir. *(Nebhanî, Saadetü'd-dâreyn, Sh:510-11, 544-45, 548-49)*

عَنْ اَبِی یَزِیدَ (قدس سره) قَالَ: اِنَّ لِلّٰهِ خَوَاصَّ مِنْ عِبَادِهِ لَوْحَجَبَهُمْ فِی الْجَنَّةِ عَنْ رُؤْیَتِهِ لَاسْتَغَاثُوا بِالْخُرُوجِ مِنَ الْجَنَّةِ كَمَا یَسْتَغِیثُ اَهْلُ النَّارِ بِالْخُرُوجِ مِنَ النَّارِ .

Ebu Yezid el-Bestamî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah-u Tealâ'nın kulları içerisinde öyle zatlar vardır ki, O, onları cennette Cemalini görmekten engelleyecek olsa, elbette, cehennem ehli, ateşten çıkmak için yardım istedikleri gibi, onlar da cennetten çıkmak için imdat isterler." *(Ebu Nu'aym, Hılye, 10/34)*

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Allah-u Tealâ'nın "Latîf" ve "Habîr" olduğunu beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... اِنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِمَا یَشَآءُ اِنَّهُ هُوَ الْعَلِیمُ الْحَكِیمُ (١٠٠) ﴾

"(Yusuf *(Aleyhisselâm)* **dedi ki:) Şüphesiz benim Rabbim dilediğine ziyade lütufkârdır. Muhakkak ki O, çok iyi bilendir, ziyade hikmet sahibidir."** *(Yusuf Sûresi:100'den)*

﴿ ... اِنَّ اللّٰهَ لَطِیفٌ خَبِیرٌ (٦٣)، (١٦)، (٣٤) ﴾

"Şüphesiz ki Allah ziyade lütuf sahibidir, (herşeyden) **tam manasıyla haberdardır."** *(Hac Sûresi:63'den, Lokman Sûresi:16'dan, Ahzab Sûresi:34'den)*

﴿ اَللّٰهُ لَطِیفٌ بِعِبَادِهِ یَرْزُقُ مَنْ یَشَآءُ وَهُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیزُ (١٩) ﴾

"Allah kullarına ziyade lütuf sahibidir, dilediğini rızıklandırır. O çok kuvvetlidir, pek izzetlidir." *(Şura Sûresi:19)*

﴿ اَلَا یَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِیفُ الْخَبِیرُ (١٤) ﴾

"Yaratan bilmez mi? O, Latîf (en ince işleri görüp bilen)**dir, Habîr'dir."** *(Mülk Sûresi:14)*

Ayet: 104

Mevlâ Tealâ, idrak ve ihatadan münezzeh olduğunu beyan etmekle, Zatının yüceliğini ifade eden ayet-i kerime'lerden sonra, geride zikrettiği güçlü ve yüce manaları tezammun eden ayetlerin, kendisi hakkında gerçek bilgiyi vermeleri hasebiyle maddî şeyleri gösteren ışık gibi, hakikatlerin inkişafına sebebiyet veren kalp nurlarından ibaret basîretler olduğunu beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيْظٍ (١٠٤)

KELİME MANASI (104)

(قَدْ جَآءَ) **Muhakkak geldi,** kime? (كُمْ) **size,** ne? (بَصَآئِرُ) **basiretler,** yani kalplerinize anlayış kabiliyetleri, kimden? (مِنْ رَبِّكُمْ) **Rabbinizden,** (فَمَنْ) **artık her kim,** (اَبْصَرَ) **görürse,** yani bu basiretlerle hakkı görüp inanırsa, (فَلِنَفْسِهٖ) **kendi lehine** (görmüş) **dir,** (وَمَنْ) **her kim,** (عَمِيَ) **kör olursa** (bu hakikatler karşısında kör kalırsa), (فَعَلَيْهَا) **kendi aleyhine** (kör kalmış) **dir.** (وَمَآ اَنَا) **Ben olmadım,** kim üzerine? (عَلَيْكُمْ) **sizin üzerinize,** nedir olmadım? (بِحَفِيْظٍ) **ziyade koruyucu,** yani ne yaptığınızı bekleyecek ben değilim, ben ancak bir korkutucuyum.

MEÂL-İ ŞERİF

Muhakkak ki size Rabbinizden basiretler (gerçekleri iyi anlamanız için kalp gözlerinize görüşler, anlayışlar) **gelmiştir. Artık kim** (hakkı) **görürse, kendi menfaati için** (görmüş), **kim de kör olursa, kendi aleyhine** (kör kalmış) **dır. Ve ben sizin üzerinize bir koruyucu** (amellerinizin bekçisi) **değilim.** (Ben ancak bir korkutucuyum, yaptıklarınızı görüp gözetecek, karşılığını verecek olan ise Allah-u Tealâ'dır).

İ Z A H A T

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; Mevlâ Tealâ, Zatına ait şerefli ve yüce konularda açık beyanları ve güçlü delilleri takrir buyurduktan sonra, davet, tebliğ ve risalet hususunu tesbit mevzusuna dönerek:

(قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ) **"Muhakkak size Rabbinizden basîretler geldi."** buyurmuştur ki, burada geçen " بَصَائِر " kelimesi, " بَصِيرَة " kelimesinin cemisi olup, birkaç şekilde tefsir edilmiştir:

1- Vahidî ve **Hazin** tefsirlerinde ve **"Tâcü'l-arûs"** isimli kamusda zikredildiği üzere, "Basîret"; bir şeyi görüp bilmeyi gerektiren bir delalet (rehberlik) anlamındadır ki, bu yüzden, işlenen bir cinayeti aydınlatmaya veya evlenilen kızın bakire olduğuna delil olan kana: "Basîret" denir. Buna göre mana:

"Muhakkak size, öyle bir Kur'an gelmiştir ki, içinde, kendileriyle hakkı batıldan, hidayeti dalaletten ve imanı küfürden seçip ayırabileceğiniz açıklamalar ve deliller mevcuttur." demektir.

2- Ebû Hayyan, Nesefî, Beyzâvî ve **Âlûsî** tefsirlerinde nakledildiği üzere, göz için "Basar" ne ise, kalp için de "Basîret" odur.

Yani, gözün kendisiyle gördüğü ışıktan ibaret olan görme gücüne "Basar" dendiği gibi, kalbin, nefsin ve ruhun anlayışına sebep olan nura da "Basîret" denir ki, bu bir anlamda "Fetanet, zekâvet ve anlayış gücü" gibi manalarla eşdeğerdedir.

"Lisanü'l-Arab"da zikredildiği üzere; "Allah, basîretini kör etti." sözü, "Allah, aklını ve anlayışını köreltti." demek olur ki, buna göre mana: "Size, Allah-u Tealâ hakkında neleri düşünmenin caiz olup, nelerin caiz olmadığı hususunda uyarı ve vahiyden gelen ayetler, kalpler için basîretler mahiyetindedir." şeklinde olur.

3- İbni Atıyye *(Rahimehullah)*ın beyanına göre "Basîret"; aklın, düşündüğü şeyleri ibret ve kıyasla meydana çıkarmasından elde edilen bir anlayıştır ki buna göre mana: "Size, Kur'an ayetlerinde hakk'ı görmenize yardımcı olacak yollar gelmiştir." demektir.

Gerçekten de bu mana çok yerindedir, çünkü Müslümanlar kıyamete kadar başlarına gelecek hadiselerde, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilmek için Kur'an ayetlerini bir mikyas (anlayış ölçüsü) ve ibret vesikası olarak nazar-ı itibara almış ve alacaklardır.

4- Yine "Basîret" kelimesi, lügat itibarıyla; "Akide ve mu'tekad" manasına gelmektedir ki bu, "Kalbin bir şey hakkındaki inancı" demek olduğundan, mana: "Muhakkak size Rabbinizden, kalplerinizi kendilerine bağlayarak inanacağınız ayetler gelmiştir." demek olur.

5- Taberî ve **Ali ibni İbrahim el-Havfî** *(Rahimehumellah)* "Basîret"i, "Açık seçik bir delil" diye tefsir etmişlerdir. Nitekim: (ادْعُوا إِلَى اللهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ... (١٠٨)) **"Allah'a, bir basîret üzere davet ediyorum."** *(Yusuf Sûresi:108'den)* ayet-i kerime'si: "Körükörüne değil de, açık delillerle Allah'a davet ediyorum." şeklinde tefsir edilmiştir.

Katade *(Radıyallahu Anh)* dan nakledilen, "Beyyine" manası da bu mahiyettedir. *(Taberî, Tefsir, No:13708, 5/299)*

6- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre "Basîret"; "Kalpte bulunan tam bir idrak ve anlayış"tan ibarettir. Nitekim: (بَلِ الْإِنسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (١٤)) **"Bilakis insan, kendi nefsine karşı basîredir."** *(Kıyame Sûresi:14)* kavl-i şerifi, "O, kendisinin ne mal olduğu hakkında tam bir bilgi sahibidir." demektir.

Ebû Abdillah er-Razî ve **İsmail Hakkı Bursevî** *(Rahimehumellah)* şöyle demiştirler: Geride zikredilen ayet-i kerime'ler haddi zatında "Basâir" değilse de, güçlü ve açık ifadeleri nedeniyle, kendilerini bilip, hakikatlerine vakıf olanlara, kalbin idrakinden ibaret olan basîretler kazandırdıkları için, her ikisi de idrak sebebi olmaları hasebiyle, makul şeyleri idrak etmek üzere kalbe konmuş olan anlayış gücü burada, "Açık delil" manasına kullanılmıştır.

7- Kelbî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre "Basâir"; "İçlerinde açıklamalar, deliller, izahlar, tenbihler ve uyarılar bulunan Kur'an ayetleridir."

Ayet: 104

8- İbni Zeyd *(Rahimehullah)* bu ayet-i kerime'nin tefsirinde, "Buradaki 'Basâir', baş gözleri olmayıp, insanların dinlerini anlamaları için kalplerinde bulunan hidayet gözleridir." buyurduktan sonra,

(...فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (٤٦)) **"Şüphesiz ki gözler kör olmaz, velâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."** *(Hac Sûresi:46'dan)* ayet-i kerime'sini okuyarak, "Dindar kişinin gözü ve kulağı şu kalptedir." buyurmuştur. *(Taberî, Tefsir, No:13707, 5/299, İbni Ebî Hatim, No:7745, 4/1364)*

Ebû Hayyan *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; "Gelme" fiilinin "Basâir"e isnadı mecaz olup, ayetleri, teşrifi beklenen gaip mesabesine koyduğundan onların şanını yüceltmektedir. Nitekim: (...جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ...(٨١)) **"Hak geldi, batıl zail oldu."** *(İsra Sûresi:81'den)* ayet-i kerime'siyle, "Afiyet geldi." sözü de bu mealdedirler.

Âlûsî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile, muhatapların zamirine izafeten rubûbiyyet ünvanını kullanarak: **"Sizin Rabbinizden..."** buyrulması, kullar hakkında son derece lütuf muamelesini açıklamak içindir ki, buna göre mana:

"Muhakkak size, yegâne malikiniz ve kendinize yakışan olgunluğa ulaştırıcınız olan Rabbiniz tarafından hakkı ve gerçeği anlatan öyle bir vahiy gelmiştir ki o, kalpler için basîretler gibidir." demektir.

"Tefsir-i Kebir"de zikredildiği üzere, bu ayet-i kerime'den maksat; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alâkalı olan ve olmayan işleri açıklamaktır ki bu, iki kısma ayrılır:

1- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in ilgi alanına giren hususlardır ki onlar da, "Hak dine davet ve onunla alâkalı kat'î delilleri insanlığa ulaştırmaktır."

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in bu delâili tebliğ ve izaha çalışıp, onlar hakkında meydana çıkabilecek şüpheleri giderme vazifesinde asla bir kusur ve ihmal göstermediği: **"Muhakkak size, Rabbinizden basîretler gelmiştir."** cümle-i celile'siyle anlatılmak istenmiştir.

2- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e tealluk etmeyen konu ise, kulların imana yönelip kâfirliği bırakmalarıdır. Şüphesiz ki bu husus, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e ait olmayıp, herkesin kendi tercih ve seçimiyle ilgili olduğundan, bunun fayda ve zararı ancak insanlara aittir. İşte:

(فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ) **"Artık gören, kendi lehine, kör kalan da kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinize bekçi değilim."** kavl-i şerifiyle bu hakikatler anlatılmak istenmiştir ki bunun manası: "Hakkı ve hakikati görüp, iman edenin bu hareketinin kârı, kendi lehine olacağından, o kendisi için görmüştür. Haktan kör kalıp, inkârda kalanın bu körlüğünün zararı da kendi nefsinin aleyhine olmuştur.

Ben sizin üzerinize bir bekçi değilim ki, amellerinizi gözetip, cezanızı vereyim. Ben ancak bir uyarıcıyım, üzerinize hafîz olan, ancak Allah-u Tealâ'dır." şeklinde anlaşılabilir.

Ebû Hayyan *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; ayet-i celile'de geçen "Görme" ve "Körlük", "Hidayet" ve "Dalalet"ten kinayedirler ki bunların, "Basâir"in peşine getirilmesi, çok münasip düştüğünden güzel kinayelerden sayılmışlardır.

Burada kastedilen mana hakkında müfessirlerin birbirine yakın farklı izah üslupları vardır:

1- "Hazin" tefsirinde bu cümle-i celile'ye "Ayetleri anlayıp, iman ederek, onlar sebebiyle hakka hidayet bulan kişinin faydası kendisinedir. Ayetleri bilmeyip, onlarla yol bulamayan cahil kişinin bu körlüğünün vebali de kendine aittir." diye mana verilmiştir.

2- "Vahidî ve **Ebû Hayyan"** tefsirlerinde verilen mananın hulasası: "Hidayet ve dalaletin semere ve neticeleri, hidayete erenle, sapıtana tealluk eder. Çünkü Allah-u Tealâ Hazretleri, yaratıklarına muhtaç olmadığından, mühtedîden kâr etmediği gibi, sapıtandan da zarar etmez." diye özetlenebilir.

3- Taberî *(Rahimehullah)* ın verdiği mana: "Allah-u Tealâ'nın delillerini araştırıp, anlayarak ikrar eden ve o delillerin gösterdiği, 'Allah'ı tevhid, peygamberini ve getirdiklerini tasdik' akidesine iman eden kişi, kendi kârını aramış ve nefsinin hazzını bulmuştur.

Bu delilleri araştırmayıp, ifade ettikleri, Allah'a, resulüne ve kitabına imanı tasdik etmeyerek, delalet yönlerinden kör kalan kâfir de, başkasına değil, ancak kendisine kötülük ve zarar etmiş olur." şeklindedir.

4- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; buradaki "Görmek"ten maksat; ilim, "Körlük"ten maksat ise; cehalettir ki bunun nazîri, Mevlâ Tealâ'nın: (فَاِنَّهَا لاَ تَعْمَى الاَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ (٤٦)...) **"Şüphesiz ki gözler kör olmaz, velâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."** *(Hac Sûresi:46'dan)* ayet-i kerime'sidir.

Ayet-i celile'nin sonunda geçen: **"Ben sizin üzerinize bir hafîz değilim."** cümle-i celile'sine birçok mana verilmiştir:

1- Taberî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre mana: "Ben, sizin üzerinize görevli bir gözcü değilim ki, amellerinizi ve fiillerinizi sayıp zaptedeyim. Ben ancak, kendisiyle gönderildiğim dini tebliğ eden bir elçiyim. Size hafîz ise, o Allah-tır ki, amellerinizden ve hallerinizden hiçbiri O'na gizli değildir." demektir.

2- Ebû Hayyan *(Rahimehullah)* ın beyanına göre mana: "Ben, sizi Allah'ın azabından koruyup kurtarıcı değilim." şeklindedir ki,**"Hazin"** tefsirinde zikredilen: "Allah-u Tealâ'nın, sizin hakkınızda dilediği bir azabı sizden uzaklaştırma gücüne sahip değilim." manası da bunun beyanı mahiyetindedir.

3- Hasen *(Radıyallahu Anh)* dan: "Ben, sizi cezalandıracak bir Rab değilim." manası nakledilmiştir.

4- Zeccâc *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiği üzere: "Ben, size şahit değilim." demektir.

5- İbni Atıyye *(Rahimehullah)* : "Ben, vekil gibi, sizi iman etmeniz için zorla yakalayıcı değilim." manasını verdikten sonra:

"Bu, İslam'ın yaygınlaşmasından önceydi. Sonra bütün âleme hafîz oldu ve İslam'a girmeleri için onlara kılıç zoru kullandı." demiştir ki bu mana, ayet-i kerime'nin mensuh olduğu görüşünü kabullenmektir.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile, müfessirlerden: "Kıtal ayetleri bu ayet-i kerime'yi neshetmiştir." diyenler mevcutsa da, bu görüş uzaktır. Zira geride zikredilen dört mananın hiçbiri mensuh olmayıp geçerliyken, muhtemel manaların birinden yola çıkılabilir ki bu durumda neshe kail olmaya hacet kalmaz.

Sanki bu müfessirler, bir zaruret olmaksızın neshi teksir etmeye düşkündürler. Hak olan ise, usûl-ü fıkıh ehlinin takrir buyurdukları şu hususdur: "Kur'an-ı Kerim'de asıl olan, neshe kail olmamak (ayetlerinin hükümsüzlüğünü söylememek)tir."

Dolayısıyla mümkün olduğu kadar, mensuh ayetlerin sayısını taklile sa'yetmek (azaltmaya gayret etmek) gereklidir.

Zaten mensuh olan ayetlerin bile, zaman ve zemin gereği ortaya çıkan zaruretler ölçüsünde, tatbik edilir yönleri mevcuttur. Nitekim günümüzde, kâfirlerin ellerine düşen birçok müslüman halk, cihat ayetleri gelmeden önceki Mekke döneminde inen; "Savaştan el çekme, görmemezlikten gelme" gibi hükümleri içeren ayet-i kerime'lerle amel etme mecburiyetinde kalmışlardır.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*, **Kâdî** *(Rahimehullah)* ın bu ayet-i kerime ile ilgili olarak zikrettiği dört hükmü burada nakletmiştir:

1- Bu basâirle kastedilen gaye, kabule zorlanma ve sıkıştırılma yapılmaksızın, kişinin kendi tercihiyle sevap kazanıp faydalanabilmesidir. Zira ikrah ve zorlama yapılması bu gayeyi bozar.

2- Allah-u Tealâ, bize ancak yol göstermiş ve birtakım faydaları bizim için açıklamıştır ki, bu menfaatlerin neticeleri Allah-u Tealâ'ya ait olmayıp, bizimle ilgilidir.

3- Kişi, tedebbür ve ince düşünmeden yüz çevirmekle ancak kendisine zarar vermiştir ki, bu zarar ona Rabbinden değil, kendi nefsinden gelmiş olur.

4- Kul, iki işe de (hakkı görmeye de, görmemeye de) muktedirdir. Bundan dolayı Mevlâ Tealâ: **"Artık gören, kendi lehine, kör kalan da kendi aleyhinedir."** buyurmuştur ki bu söz, Mücbire fırkasının iki görüşünü iptal etmektedir:

a) Mahluk (yaratılan herşeyin, kulun hiçbir kesbi olmaksızın Allah-u Tealâ'ya ait olduğu, dolayısıyla kulların mesul olmadığı) hakkındaki görüşleri,

b) Allah-u Tealâ, kudretsiz de teklif yapar (gücü olmayanı da mesul tutar) şeklindeki inançlarıdır.

İşte Allah-u Tealâ bu cümle-i celilesiyle, kulun hakkı görmeye gücü olduğunu ve bu gücü kullanması halinde kendi lehine olacağını, aksi takdirde kendi aleyhine olacağını beyan etmekle, kulunu güç vermediği şeyle mesul tutmadığını ve yarattığı şeylerde kulun da kesbi bulunduğunu ortaya koymuştur.

Evet! Sapık Cebriyye gürûhu, kulu hiç sorumlu tutmayıp, mesuliyetleri Allah-u Tealâ'ya yıkarak sivri bir uca saptıkları gibi Mutezile fırkası da tam tersine, Allah-u Tealâ'nın yaratıcılığını göz ardı edip kulun kendi işini kendisi yarattığını söyleyerek başka bir vartaya düşmüşlerdir.

Şu bilinsin ki, sapık Mutezile fırkası da hikmet ve felsefe ilimlerine daldırıp, Allah-u Tealâ'nın emir ve yasaklarıyla ilgili meselelere girdikleri zaman, onlarla münazaranın tek yolu, kulu, yaptığı işlere neyin sevkettiği meselesini ortaya atmaktır. Zira bu husus onların bütün anlattıklarını yıkar geçer.

Şöyle ki, bir işin meydana gelmesi için kulun o hususta bir gayret göstermesi gerekir ki, bu gayret için de bir istek bulunması lazımdır. Kul kendi işini kendi yapıyor gibi gözükse de, kalbi kendi elinde olmadığından, aklına, kalbine hakim olan Allah-u Tealâ onun iç âleminde o isteği yaratmaktadır.

Dolayısıyla kulun, bir iş yapacağında kullandığı gücü Allah-u Tealâ yarattığı gibi, o işi yapma isteğini de Allah-u Tealâ yaratmakta olduğundan, kulun yaratmaktan hiçbir nasibi yoktur. Ancak Allah-u Tealâ mecbur olmadığı halde, kulun seçimini nazar-ı itibara alarak, ona göre yarattığından dolayı kul mesul tutulmuştur.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ beyanlarını açık yapmış, delillerini parlatmış, bahaneleri ortadan kaldırmış ve yolları aydınlatmıştır. Velâkin şöyle denilmiştir:

« وَمَا انْتِفَاعُ أَخِي الدُّنْيَا بِمُقْلَتِهِ * إِذَا اسْتَوَتْ عِنْدَهُ الْأَنْوَارُ وَالظُّلَمُ »

"Kardeşim, göz bebeğiyle dünyadan ne fayda görür?
O takdirde ki, ışıklar ve karanlıklar ona göre eşit olur."

SÜLEMÎ: **Havvas** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: "Allah-u Tealâ basîretler indirmiştir. Onlardan bir basîret kendisine nasib edilene müjdeler olsun! Basîretlerin en aşağısı ise, insanın kendi rüşdünü ve kemalini görmesidir."

İBNİ ARABÎ: Muhakkak size Rabbinizden basîretler gelmiştir ki onlar, âyât-ı beyyinâttan ibarettir. O ayetler ki, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarının tecellîlerinin sûretleridir. O sıfatlar ki, kalplerin basîretlerinin nurlarından ibarettir.

NİSÂBûRÎ: Muhakkak size sonsuz saadetin delilleri gelmiştir. Artık basîret gözüyle onları görüp, tahsiliyle meşgul olan ve yoluna sülûk etmek için Allah-u Tealâ'ya yönelen kişi bu çalışmayı kendisi için yapmış olur.

Çünkü Allah-u Tealâ, âlemlerden müstağnidir. Kör olan da bunun aksine kendi aleyhine çaba harcamış olur.

Ayet: 104

BİKA'î: "Muhakkak ki size, bütün iyilikleri yapan Rabbinizden basîretler gelmiştir. Sizin yanınızda O'ndan başkasının asla bir ihsanı yoktur. O halde gözle görme konumundan yükselip, basîretle ibret alma makamına ulaşın.

Taklitçilik çukuruna inip te, gözle görmediğiniz şeyleri anlamayacak hale düşmeyin. Bilakis marifet ufkunda, içtihat göklerine yükselin de, manevî yolunuzu vuracak eşkiyaya karşı basîret kılıçlarını kınından çıkarın.

Zira düşük işlerle kanaat ederseniz ancak kendinize zarar vermiş olursunuz. Yüce işlere heves ederseniz, yine nefislerinize fayda vermiş olursunuz. Artık delillerle amel edenin bu görüşünün mefaati, hassaten kendisine aittir. Çünkü böylece o, helâke sürükleyen sapıklıktan kendisini kurtarmış olur.

Delillerin gösterdiği yolda gitmeyen ise, maksadına ulaştıracak yoldan şaşıp zahmet çekeceğinden, bu körlüğünün zararı özellikle kendisini ilgilendirir. Ne benim, ne de başkasının, görenden menfaati olmayacağı gibi, körlüğünden de vebali olmaz. Ben ancak, müjdeci ve uyarıcıyım. İnsana yakışan, tevazulu olup, azamet ve kahhariyyeti Allah-u Tealâ'ya tanımaktır.

Bu yüzden ben, sizi kurtaracak yola cebren sürükleyemeyeceğim gibi, helâkinize sebebiyet verecek şeylerden de kahren (zorla) sizi engelleyemem!

NAHCUVÂNî: Ey tevhid fıtratı üzere yaratılmış olan müminler! Sizi yoktan yaratan Rabbinizden neş'et eden bir takım açık deliller, O'nun sizi muttalî kılması ve terbiyesi sayesinde sizce belirgin hale gelmiştir.

Artık bu şevâhide şahit olup, bu kevâşifle inkişâf edenlerin bu küşûfatının faydası kendilerine ait olup, bu delâilden ihticap edenlerin vebali de kendi aleyhlerinedir. Ve bilcümle; ben sizin üzerinize rakîb ve musarrif (gözcü ve yetkili) olmayıp, münebbih ve mübelliğim (uyarıcı ve duyurucuyum).

Hıfz ve vikaye, Allah-u Tealâ'nın yed-i kudretinde olup, tasarruf ve tüm yetkiler, O'nun kudret ve iradesi altındadır. Böylece O, kendi ihtiyarı hasebince, dilediğini hidayete erdirir, dilediğini de saptırır.

RUHU'L-BEYAN: **"Tevilât-ı Necmiyye"**de zikredildiği üzere; Allah-u Tealâ, her kulun kalıbına ve cismine bir göz verip, o kul onunla, görünen âlemdeki varlıkları ve kendisi için orada hazırlanmış olan, yiyecek, içecek, giyinilecek ve evlenilecek nimetleri gördüğü gibi, kalbine de bir basîret vermiştir ki, onun sayesinde kalp erbabı için hazırlanan kemâlâtı ve gayb âlemine konmuş olan hakikatleri görür.

Artık her kim, basîret gözünü bakî ve uhrevî olan yüce mertebelere dikerek, Allah-u Tealâ'nın manevî yakınlığının kemâlâtıyla, Allah-u Tealâ'nın hazırladığı, hiçbir göz görmedik, hiçbir kulak işitmedik, hiçbir beşerin kalbinden geçmedik nimetleri görür de, onları elde etmek için sa'yeder,

Allah-u Tealâ'ya yönelerek yoluna sülûk eder, alçak dünyadan yüz çevirip, onun fanî zinet ve şehvetlerini terkederse, işte o kendi nefsine ikram etmiş ve saadet kazandırmış olur. Çünkü Allah-u Tealâ, âlemlerden müstağnidir.

Her kim de, basîret gözüyle bakmaktan kör olup, bu kemâlâtı tersine döndürerek, cisminin gözünü dünya ve zinetlerine diker de onun şehvetleriyle lezzetlenir ve hayavânî otlaklar kendisine tatlı gelir, bu sebeple de basîreti körelirse, işte o da nefsine büyük zarar etmiş ve bedbahtlık elde etmiş olur. Zira gözler kör olmaz velâkin göğüslerdeki kalpler kör olur.

İBN-İ ACÎBE: Basar, hâdis olan hissî şeyleri gördüğü gibi, basîret te, kadim olan manaları görür. Basîrete de göz gibi, içine düşen en ufak bir şey bile zarar verir. Basîretler birtakım kısımlara ayrılır:

1- Kör olan basîretler ki bunlar, inanç bozukluğu sebebiyle sahibi fasid olan basîretlerdir. Kâfirlerin ve onlara yakın sapıkların basîretleri bu kabildendir. Bu hale düşmekten Allah-u Tealâ'ya sığınırız.

2- Tam manasıyla hasta olup, hususî tevhid güneşinin şualarına dayanamayan gaflet ehlinin basîretleridir.

3- Hastalığı hafif olup, Hakk'ın nurunun yakınlığını idrak edebileceği şualara sahip olan basîretlerdir ki bunlar, âbid, zahid ve son derece salih olan kimselerden, Allah-u Tealâ'ya müteveccih olanların basîretleridir.

4- İyileşip sağlığına kavuşmaya yakın olduğu için açık olan fakat ani karşılaştığı nurlardan dolayı hayretlere kapılan fena ehli, seyr-i sülûk sahibi müritlerin basîretleridir.

5- Kuvvetli bir sıhhate sahip olup, nurları müşahede imkanını elde ederek, sırlar denizinde sabit olan beka makamında mütemekkin bulunan âriflerin basîretleridir ki, **"el-Hıkem"** sahibi şu sözleriyle bu üçüne işaret buyurmuştur:

« شُعَاعُ الْبَصِيرَةِ يُشْهِدُكَ قُرْبَهُ مِنْكَ ، وَعَيْنُ الْبَصِيرَةِ يُشْهِدُكَ عَدَمَكَ لِوُجُودِهِ ، وَحَقُّ الْبَصِيرَةِ يُشْهِدُكَ وُجُودَهُ لاَ عَدَمَكَ وَلاَ وُجُودَكَ ، كَانَ اللهُ وَلاَشَيْءَ مَعَهُ ، وَهُوَ الْآنَ عَلَىٰ مَا عَلَيْهِ كَانَ »

"Basîret şuaları sana, O'nun sana yakınlığını gösterir. Basîret gözü sana, O'nun varlığı karşısında senin yok oluşunu gösterir. Hakikî basîret ise, sana, senin ne varlığını ne de yokluğunu göstermeyip, sadece O'nun varlığını gösterir.

Allah-u Tealâ var iken, O'nunla birlikte hiçbir şey yok idi. (Zaman ve mekan O'nun mahlukatından olduğu için, hiçbir zaman O'nun musahibi olamazlar.) **Şu anda O, evvelce olduğu hal üzeredir.** (Ezelinde O'nunla birlikte hiçbir şey bulunmadığı gibi, ebedinde de, maiyyetinde hiçbir şey yoktur.)" *(İbni Atâillah el-İskenderî, el-Hıkem, No:214, 215, Sh:100,101)*

Abdülmecid Şernûbî *(Rahimehullah)* **"el-Hıkem"** şerhinde bu sözü şöyle açmıştır: **İbni Atâillah** *(Rahimehullah)* bu sözüyle üç mertebeye işaret etmektedir:

1- Basîret şuası, "Aklın nuru" ve **"İlme'l-yakîn"** diye tabir edilen mertebedir. Bu makam, Allah-u Tealâ'nın sana ilim ve ihatasıyla yakınlığını gösterir ki, böylece sen, O'nun, seni yasakladığı yerde görmesinden yahut emrettiği yerde bulamamasından utanırsın.

2- Basîret gözü ki, **"İlmin nuru"** ve **"Ayne'l-yakîn"** diye bilinir. O da sana, bütün mevcudatın, varlığı karşısında darmadağın olduğu Allah-u Tealâ'nın mevcudiyeti ne nisbetle, kendi enaniyetinin yok oluşunu müşahede ettirir.

Çünkü bütün kâinatın varlığı O'ndan emanet alınmadır. İşte bu mertebeye ulaştığında sen, O'ndan başkasını görmediğinden, senin nazarında O'ndan başka istinad edeceğin bir varlık kalmaz.

3- Hakiki basîret ki, **"Hakk'ın nuru"** ve **"Hakka'l-yakîn"** diye isimlendirilir. O da sana, senin ne varlığını ne de yokluğunu müşahede ettirmeyip, sadece O'nun varlığını gösterir ki böylece sen, Efendinin varlığında tükenerek, kendi fena halinden dahi fanî olduğun, fena-i kâmil makamında Hakk'ı müşahede eder kalırsın.

« وَبَعْدَ الْفَنَا فِي اللهِ كُنْ كَيْفَ مَا تَشَا * فَعِلْمُكَ لاَ جَهْلٌ وَفِعْلُكَ لاَ وِزْرُ »

"Fenafillah makamına ulaştıktan sonra, dilediğin gibi olabilirsin, Artık ilminde bir cehalet, fiilinde de bir mesuliyet kalmaz."

ÂLÛSî: Bazı ârifler demişlerdir ki, "Basâir", Allah-u Tealâ'nın öyle kelimeleridir ki, onların perdeleri altından, hakikat sahiplerine ezelî sıfatlarının nurları tecellî ve bürûz eder (görünür).

"Ben sizin üzerinize bir koruyucu değilim." Bilakis Allah-u Tealâ sizin hıfzedicinizdir. Çünkü siz de, bütün işlerinizde O'nunla mevcutsunuz.

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Allah-u Tealâ'nın ayetlerinin, "Basâir" olduğunu beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... هٰـذَا بَصَآئِرُ مِن رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٢٠٣) ﴾

"..**İşte bu** (Kur'an-ı Kerim), **Rabbinizden gelen basîretler** (kalp gözlerini açan beyanlar)**dır; iman eden bir kavim için hidayet** (yol gösterici rehber) **ve rahmet** (Allah-u Tealâ'nın, kullarına acımasının bir eseri)**dir.**" *(A'raf Sûresi:203'den)*

﴿ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هٰـؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ السَّمٰـوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَآئِرَ ... (١٠٢) ﴾

"(Musa *(Aleyhisselâm)*, Firavun'a cevaben:) **'Muhakkak sen biliyorsun ki, bunları birer basîret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi.' dedi...**" *(İsra Sûresi:102'den)*

﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِن بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٤٣) ﴾

"Andolsun ki biz, ilk nesilleri helâk ettikten sonra Musa'ya -ola ki ince düşünürler diye- insanlar için basîretler, hidayet ve rahmet olan o kitab (Tevrat)**ı verdik.**" *(Kasas Sûresi:43)*

﴿ هٰـذَا بَصَآئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ (٢٠) ﴾

"İşte bu (Kur'an-ı Kerim), **insanlar için basîretler, yakînen inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir.**" *(Câsiye Sûresi:20)*

Hakk'ı görüp, hidayete erenin, ancak kendisine kâr ettiği, kör olup sapıtanın da, kendi aleyhine çalışmış olduğu:

﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ... (١٠٨) ، (١٥) ، (٤١) ﴾

"(Habibim) **de ki; ey insanlar! Size Rabbinizden hiç şüphesiz ki hak** (olan Kur'an-ı Kerim) **gelmiştir. Artık hidayete eren ancak kendi menfaati için doğru yolu bulmuştur. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapmış olur...**" *(Yunus Sûresi:108'den, İsra Sûresi:15'den, Zümer Sûresi:41'den)*

﴿ ... فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنذِرِينَ (٩٢) ﴾

"Hidayete eren ancak nefsi için hidayet bulmuştur. Sapıtana ise, (ona) **'Ben ancak uyarıcılardanım' de.**" *(Neml Sûresi:92)*

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, kendi Kur'an-ı Kerim-inde bu ayet-i kerime'nin kenarına:

﴿ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَآءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ (١٤٩) ﴾

"De ki: Huccet-i bâliğa (kesin delil), **ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi hidayet ederdi."** *(En'am Sûresi:149'dan)* ayet-i kerime'sini yazmıştır ki bundan muradı şu olsa gerektir:

Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'sinde *(En'am Sûresi:104)* kullarına, kalp gözlerini açacak kuvvetli deliller gönderdiğini beyan ettikten sonra, artık görenin kendi lehine, kör kalanın da kendi aleyhine çalışmış olduğunu açıklamıştır.

Diğer ayet-i kerime'sinde ise *(En'am Sûresi:149)*, inkâr edene, tutunacağı bir bahane bırakmamakta son noktaya varmış olan kesin delilin kendisine ait olduğunu beyan buyurmuştur ki böylece ayetler arasındaki münasebet vechi, tam manasıyla vuzuha kavuşmuştur.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, kullar üzerine "Hafîz" olmadığı:

﴿ مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً (٨٠) ﴾

"Her kim, o peygambere itaat ederse, muhakkak Allah (-u Tealây) **a itaat etmiş olur. Ve her kim** (itaattan) **yüz çevirirse,** (sen de ondan yüz çevir, zira) **biz seni onlar üzerine muhafız** (bekçi) **göndermedik."** *(Nisa Sûresi:80)*

﴿ ... وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً... (١٠٧) ﴾

"Biz seni onların başına bir bekçi olarak göndermedik." *(En'am Sûresi:107'den)*

﴿ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً اِنْ عَلَيْكَ اِلاَّ الْبَلاَغُ ... (٤٨) ﴾

"Eğer yüz çevirirlerse, biz seni onların üzerine bekçi göndermedik, sana düşen ancak duyurmaktır..." *(Şûra Sûresi:48'den)*

Mevlâ Tealâ, ilâhiyyat (kendi ilahlığı) ile ilgili mevzuları bu mevziye kadar tamamladıktan sonra, buradan itibaren nübüvvetle alâkalı mebahisi (peygamberlikle ilgili konuları) isbata başlamak üzere şöyle buyuruyor:

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (١٠٥)

KELİME MANASI (105)

(وَكَذٰلِكَ) **İşte böylece,** Buradaki (كَافْ) gizli bir mef'ûl-u mutlak'ın sıfatı olmak üzere mahallen mensuptur. Takdiri: (وَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ مِثْلَ مَا صَرَّفْنَا هَا فِيمَا تُلِيَ) Size okunanlarda ayetleri açıkladığımız gibi, (نُصَرِّفُ) **tafsil ediyoruz** (genişçe açıklıyoruz), neyi? (الْاٰيَاتِ) **ayetleri,** (وَلِيَقُولُوا) **neticede desinler için,** ne desinler? (دَرَسْتَ) **sen ders almışsın,** yani bu okuduklarını bir yerden öğrenmişsin, daha? (وَلِنُبَيِّنَ) **tam manasıyla açıklayalım için,** neyi? (هُ) **O'nu,** yani Kur'an-ı kerimi, kim için? (لِقَوْمٍ)**bir kavim için,** öyle kavim ki, (يَعْلَمُونَ) **bilirler,** yani onlar sana sonunda <Sen ders almışsın> desinler için ve biz o ayetleri hakkı batılı bilen bir topluma izah edelim için bu şekilde açıklama yaptık. Bu manaya göre (لِيَقُولُوا) cümlesinin lâmı, akibet için olup mutaallak muahhar olarak takdir edilmiştir, yani (وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ نُصَرِّفُ) takdirindedir.

MEÂL-İ ŞERİF

İşte böylece biz ayetleri genişçe açıklıyoruz. Neticede onlar "Sen ders almışsın (bu okuduklarını bir yerden öğrenmişsin)" **desinler için ve biz onu** (Kur'an-ı Kerimi, hakkı batılı) **bilen bir topluma iyice açıklayalım için** (bu şekilde ayetleri beyan ediyoruz.)

İ Z A H A T

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; bundan evvelki ayet-i kerimelerde Allah-u Tealâ, kendi Zatıyla ilgili birçok mevzuyu itmam etmiş, bu ayet-i kerime'den itibaren ise, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in peygamberliğinin doğruluğunu isbat ile ilgili meseleleri bildirmeyi dilemiştir.

Bu konuda mevzuya önce, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetini inkâr edenlerin şüphelerini naklederek başlamıştır ki, onların bu hususta en büyük şüphesi:

"Ya Muhammed! Şüphesiz senin bize getirdiğin şu Kur'an, birtakım âlimlerden ders alman ve birtakım fazıl kimselerle karşılıklı müzakerelerden elde ettiğin bir kelamdır ki, sen bunları kendiliğinden dizip, düzenliyor sonra da bize okuyarak bunun, sana Allah'tan inen bir vahiy olduğunu iddia ediyorsun." şeklindeki sözleridir.

Allah-u Tealâ buna birçok yönden cevap vermiştir ki, bu cevaplardan biri:

Ayet: 105

(وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبِينٌ (١٠٣))

"Şüphesiz biz onların, 'Onu (peygambere, Kur'an'ı) **ancak bir beşer öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri kişinin lisanı, acemî** (arapçaya yabancı bir dil)**dir. Halbuki bu** (Kur'an-ı Kerim'in lafzı), **apaçık bir arap lisanıdır."** *(Nahl Sûresi:103)* ayet-i kerime'sinde açıklanmıştır.

Şöyle ki: Müşrikler, insanları şüpheye düşürmek ve onların kalplerini çelmek maksadıyla, Kur'an-ı Kerim'i Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, Rum ve Hristiyan dinine mensup **Cebr** ve **Yesar** adında iki kölenin öğrettiğini ileri sürdüler. Halbuki bu köleler Rum olduğu için, arapçayı doğru dürüst bilmiyorlardı.

Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belağatı karşısında ise bütün arap edipleri hayretlerini gizleyememişlerdi. Kur'an-ı Kerim nazil olduktan sonra, Kâ'be duvarında asılı bulunan, en üstün şiirlerini bile oradan almışlar ve "Kur'an varken bu şiir askıda kalamaz." diyerek onun üstünlüğünü itiraf etmişlerdi.

Arapçayı doğru dürüst bilemeyen yabancı köleler böyle üstün bir eser meydana getirebilirler miydi? Elbette ki hayır! İşte yukarıdaki ayet-i celile, onların bu tutarsız iddialarına cevap vermektedir.

Bu hususta ki cevaplardan biri de:

(وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (٤٨)) **"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de sağ elinle onu yazabilirdin. Öyle olsaydı elbette mubtıl** (Hakk'ı iptale çalışan)**lar şüpheye düşerlerdi."** *(Ankebut Suresi:48)* ayet-i celile'sinde belirtilmiştir. Şöyle ki:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in "Ümmî" yani; okuma-yazma bilmeyen bir kişi olmasının başlıca hikmeti, bu ayet-i celile'de açıklanmıştır.

Eğer Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, okuma-yazma bilen bir kişi olsaydı, ümmî olan peygamber için bile "Bu Kur'an'ı o uydurmuştur." demeye kalkan ve en açık mucizeleri inkâr eden müşrikler, iftiralarına bir ölçüde mesnet bulmuş olacaklar ve daha çok kimseleri kandırabileceklerdi.

Bu hususta ki diğer cevaplar, Kur'an-ı Kerim'in değişik ayetlerinde yer almış olup, bu ayet-i kerime de bunlardan biridir. Nitekim Mevlâ Tealâ, ayet-i celile'nin başında: **"İşte böylece biz, ayetleri tasrîf ediyoruz ki onlar, 'Sen ders almışsın.' deyiversinler..."** buyurarak, bu hususa temas etmiştir, şöyle ki:

Bu ayet-i celile'de beyan edildiği üzere; **"Ayetlerin tasrîfi"**, yani; her vechile tafsil edilip, açıkça okunması; onları inanmaya mecbur etmiş, onlar da inkâra yol bulamayınca: "Sen bunları başkasından öğrendin." demeye başlamışlardır.

"Ayetlerin tasrifi"nden ne kastedildiği hakkında **Maverdî** *(Rahimehullah)* üç vecih açıklamıştır:

1- "Tasrîf", ayetlerin peşpeşe okunup, vahyin kesilmemesidir.

2- Beşer kelamından farkı belirsin ve i'câzda mübalağa olsun (misli yapılmaktan, âciz bırakmakta zirveye ulaşsın) için, bir ayetin farklı manalarla tefsir edilebilmesidir.

3- Engelleyicilik vasfında daha tesirli, kabul edilmeye daha yakın ve faydaları daha ziyade cami' olması için, içerdiği müjde ve tehdit, emir ve yasakların farklılık arzetmesidir.

Nitekim **"Zâdü'l-Mesîr"** tefsirinde **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan nakledilen: "Biz, ayetleri her vechile beyan ediyoruz. Bir keresinde onları ayetlerle müjdeleyerek davet ediyorsak, diğer kerede ise korkutuyoruz." şeklindeki tefsir, bu manayı teyid etmektedir.

İbni Acîbe *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile; bir şeyin tasrîfi, onu farklı yönler ve peşpeşe olan haller üzere icra etmektir. Bundan dolayı farklı yönlerden esen rüzgârlar hakkında, (Bakara Sûresi:164) **"Rüzgârların tasrîfi"** tabiri kullanılmıştır.

Kur'an ayetleri, birbirini takip eden vakitlerde, farklı konularda nazil olduğundan, muhtelif cihetlerde rüzgârların tasrîfine benzetilerek, bu tabirle ifade edilmişlerdir.

"Tasrîf"in manası hakkında daha önce En'am Sûresi:65. ayet-i kerimede (R.F. 10/33-34) izah geçmiştir.

Ayet-i celile'de geçen " وَلِيَقُولُوا " **"...desinler için..."** cümlesine, özellikle de "Lâm" harfi sebebiyle müfessirler birkaç mana vermişlerdir:

1- Ekserî müfessirlere göre, ayet-i celile'de geçen "Lâm", "Akıbet" ve "Sayrûret" için olduğundan, **Nesefî** *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile bu cümle-i celile: (فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ... (٨)) **"Firavun hanedanı onu** (Musa *'Aleyhisselâm)* ı**), yitik olarak** (nehirden) **aldı ki, neticede onlar için bir düşman ve üzüntü** (vesilesi) **olsun..."** *(Kasas Sûresi:8'den)* ayet-i celile'si gibidir.

Nasıl ki çocuğu olmayan **Firavun**, aslında **Musa** *(Aleyhisselâm)*ı ırmakta bulduklarında kendilerine düşman olsun diye değil de, bilakis büyük bir sevinçle onlara göz aydınlığı verecek bir çocuk olsun diye almıştır.

Burada da ayetlerin açıklanması, müşriklerin bu sözü söylemeleri için değil de, onların inanmaları için yapılmış, fakat onların işlerinin akıbeti: "Sen, bunları başkalarından öğrendin." diyerek, inkâra kalkışmalarından ibaret kalmıştır.

"Felanca kendini helâk etmek için bir kitap yazdı veya konuşma yaptı." diyenin sözü de buna misal teşkil eder. Zira bir kitap yazan veya konuşma yapan kişi, bu konuşmasını veya yazısını, kendini helâk etmek kastıyla yapmış olamaz. Ancak bu işleri, kendi helâkiyle sonuçlandığından böyle söylenmiştir.

2- Buradaki " وَلِيَقُولُوا " cümlesinde bir hazfin bulunduğu da söylenmiştir ki takdiri: " لِئَلَّا يَقُولُوا " "Sana, 'Ders okudun!' demesinler için biz, ayetleri böylece tasrîf ediyorúz." şeklindedir. Nitekim:

Ayet: 105

(... يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلّوا ... (١٧٦)) **"...Allah, size sapıtmayasınız diye beyanda bulunuyor..."** *(Nisa Sûresi:176'dan)* kavl-i şerifindeki " اَنْ تَضِلّوا "nun başında da böyle bir "لا" nın mahzuf oluşu sabittir.

3- Buradaki "Lâm", hakikaten "كَيْ" lâm'ı olup, ta'lil (gerçek illet ve sebebi açıklamak) için olabilir ki, müfessirlerden bazısı, buna göre ayet-i celile'yi:

"Biz, bu delilleri halden hale itibar ederek, değişik şekillerde arzediyoruz ki, bazıları: 'Sen bunları başkalarından öğrendin.' diyerek, kâfirliklerine küfür ilave etsinler, bazılarına da uyarı olsun da işin gerçeğini anlayarak, imanlarına iman katsınlar." diye tefsir etmişlerdir.

Nitekim **Âlûsî** *(Rahimehullah)* da, evvela birinci manayı tercih ettikten sonra, buradaki "Lâm"ın hakikaten ta'lil için olmasına cevaz verirken, "Çünkü Kur'an ayetlerinin inmesi, kötüleri saptırmak, iyileri hidayete erdirmek içindir." dedikten sonra "İdlâl (saptırma)" fiilinin, Allah-u Tealâ'ya isnadının hakikat olduğunu açıklamak üzere:

(... يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِى بِهِ كَثِيراً ... (٢٦)) **"Allah, onunla** (Kur'an'da yaptığı açıklamalarla)**, birçoğunu saptırır, birçoğunu da onunla hidayete erdirir."** *(Bakara Sûresi:26'dan)* ayet-i kerime'sini nakletmiştir.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; onların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e, "Sen, bu Kur'an'ı başkasından öğrendin." demeleri, Kur'an-ı Kerim'i ve peygamberi inkâr etmektir.

Allah-u Tealâ'nın burada, ta'lil manasına göre, "Onların bu sözü söylemeleri için ayetleri tasrîf ettiği"ni beyan etmesi, sanki "Onların kâfir olmaları için bunu yapmış olduğu" gibi bir anlam taşıyacağından, tabi ki yine Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasında münakaşa mevzuu olan, "Hidayet ve dalaleti Allah-u Tealâ'nın yaratması" konusunu gündeme getirmektedir.

Ehl-i Sünnet uleması, bu sözü zahiri üzere bırakarak, "Kâfirler, 'Sen, ders görmüşsün.' diyerek, küfürlerine küfür katsınlar, müminler de, imanda sebat etsinler diye biz bu delilleri zikrettik." manasına hamletmişlerdir.

Çünkü onlara göre, Allah-u Tealâ'dan başka yaratıcı olmadığından, hidayeti de, dalaleti de ancak O yaratmaktadır ki, bunun bir nazîri de:

(... يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِى بِهِ كَثِيراً ... (٢٦)) **"Allah onunla** (Kur'an'da yaptığı açıklamalarla)**, birçoğunu saptırır, birçoğunu da onunla hidayete erdirir."** *(Bakara Sûresi:26'dan)* ayet-i kerime'siyle,

(... فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَاناً وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (١٢٤) وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ (١٢٥))

"İman edenlere gelince, (Kur'an sûreleri ve ayetleri) **onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. Kalplerinde hastalık** (kâfirlik ve münafıklık) **olanlara gelince, onların da inkârlarına inkâr katar da, artık onlar kâfir olarak ölürler."** *(Tevbe Sûresi:124'den,125)* ayet-i celile'leridir.

Ancak burada, "Allah-u Tealâ'nın, bir kulu hakkında sapıklığı yaratmasının, o kulun, kendisine verilen irade ve kudreti, kötüyü seçmeye kullanmasına bağlı olduğu" hakikati gözardı edilmemelidir.

4- Bazılarına göreyse buradaki "Lâm", emir lâmı olup, fiil, geride olduğu gibi "اَنْ" harfinin izmar (gizlenme) ile mensup olmayıp, kendisiyle meczumdur ki, "Lâm"ı sakin okuyanların kıraatı da bu manayı destekler mahiyettedir.

Buna göre mana: "İşte biz böylece ayetleri tasrîf ve izahta bulunuyoruz. Artık onlar, 'Sen bunu başkalarından öğrendin' mi diyecekler, yoksa 'Bu haberler eskidi, itibardan düştü' mü diyecekler? Ne derlerse desinler. Çünkü onlara itibar edilmeyeceği gibi sözlerine de iltifat edilmez." demektir.

Tabi ki bu emir, hakikat üzere olmayıp, va'îd ve tehdit anlamını içerdiğinden, onların kendilerine ve ayetler hakkındaki sözlerine değer verilmemesi gerektiğine işaret etmektedir ki, böylece:

"Biz bu ayetleri, onlar Kur'an-ı Kerim hakkında diledikleri iddialarda bulunsunlar diye tasrîf ediyoruz. Zira onların dava ve iddialarının önemi yoktur." buyrulmak istenmiştir.

Ancak **Âlûsî** *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile, ilerisinde bulunan "Lâm", kesinlikle ta'lil için olduğundan, **"Dürrü'l-masûn"**da bu mana kabul görmemiştir. Şaz kıraatın buna delil alınması da kesin hüküm ifade etmez. Çünkü "Lâm"ın, tahfifen sakin okunmuş olması ihtimali mevcuttur.

Ayet-i celile'de geçen " دَرَسْتَ " cümlesi, kâfirler tarafından Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e söylenmiş olup, manası: "Sen, ehl-i kitabın kitaplarını okudun da bize oradan nakiller yapıyorsun." demektir ki, onların buna benzer iftiraları birçok ayet-i kerime'de konu edilmiştir.

"İbni Kesir" tefsirinde zikredildiğine göre; Allah-u Tealâ, onların, inadına söyledikleri bu yalanı:

(وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰـذَا اِلاَّ اِفْكٌ اِفْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ...(٤) وَقَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً (٥))

"İnkâr edenler: 'Bu (Kur'an-ı Kerim), **ancak onun** (Hazreti Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in) **uydurduğu bir yalandır. Başka bir topluluk ta bu hususta ona yardım etmiştir... - ...**(Bu ayetler,) **onun başkasına yazdırıp ta kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelkilere ait masallardır.' dediler."** *(Furkan Sûresi:4-5'den)* ayet-i kerime'lerinde belirttiği gibi, onların sahtekâr iddiacıları olan **Velid ibni Muğîre**'nin sözlerini naklederken de:

(اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (١٨) فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (١٩) ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (٢٠) ثُمَّ نَظَرَ (٢١) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (٢٢) ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (٢٣) فَقَالَ اِنْ هٰـذَا اِلاَّ سِحْرٌ يُؤْثَرُ (٢٤) اِنْ هٰـذَا اِلاَّ قَوْلُ الْبَشَرِ (٢٥))

"Zira o düşündü, taşındı, ölçtü, biçti. Katlolunasıca, nasıl da takdir etti? Sonra, geberesice, ne biçim de ölçtü biçti? Sonra baktı. Sonra

kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda, kibre kapılıp, sırt çevirdi de: 'Ancak bu (Kur'an, sihirbazlardan öğrenilip) **nakledilen bir sihirdir. Bu, beşer sözünden başka bir şey değildir.' dedi. "** *(Müddessir Sûresi:18-25)* buyurmuştur.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in kimden öğrendiğini iddia ettikleri hakkında; **"Vahidî, Beğavî, Ebû Hayyan"** ve **"Hazin"** tefsirlerinde birkaç görüş vardır:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* şöyle demiştir:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* , Mekke ehline Kur'an okuduğunda, müşrikler, Rum esirlerinden olan iki köleden bahsederek: "Sen bu okuduklarını **Yesar** ve **Cebr**'den öğrendin, sonra da bunun, Allah'tan gelmiş olduğu iddiasıyla bize okuyorsun." demişlerdir.

"Üsdü'l-ğâbe"de zikredildiğine göre; **Yesar, Saffan ibni Ümeyye**'nin azatlısı olup, **Ebû Fükehye** künyesine sahipti. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Habbab, Ammar** ve bu **Yesar** *(Radıyallahu Anhum)* gibi fakir sahabîlerle oturduğunda Kureyş, onlarla alay ederdi.

"İbni Hişam" *(Rahimehullah)* ın **"Sîret"** inde zikredildiği üzere; **Cebr, İbni Hadramî**'ye ait Hristiyan bir köle idi. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, bu kölenin Merve yanında bulunan dükkanında çok otururdu. Mekke kâfirleri, "Vallahi bu okuduğu şeyleri **Muhammed**'e, ancak **İbni Hadramî**'nin kölesi nasranî **Cebr** öğretiyor." derlerdi.

Bu gibi rivayetler; **Mücahid, Said ibni Cübeyr, Dahhâk** *(Radıyallahu Anhum)* ve diğerlerinden menkuldür.

2- Ferrâ *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre: "Sen, Yahudilerden öğreniyorsun." derdiler.

Ebû Hayyan *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile; müşriklerce o zaman Yahudiler, diraset (okuyup okutma) ile meşhur olmuşlardı.

3- Zeccâc *(Rahimehullah)*ın nakline göreyse onlar: "Sen, ehl-i kitaptan öğreniyorsun." demekteydiler. **Maverdî** *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; burada beş kıraat vardır ki, onların ihtilafına göre mana da değişir:

1- Âsım kıraatımız olan " دَرَسْتَ " fiilidir ki bu, "Ders okudun, öğrendin." manasına gelmektedir ki, bu kıraat aynı zamanda, **Hamza, Kisaî, İbni Cafer, Nafi', ve Half** *(Radıyallahu Anhum)* un da kıraatlarıdır. **Taberî** *(Rahimehullah)* da en doğru olarak bu görüşü seçmiştir.

2- Burada nakledilen " دَارَسْتَ" kıraatı, **İbni Kesir** ve **Ebû Amr** *(Rahimehumellah)* a ait olup iki manaya muhtemeldir:

a) İki kişi arasındaki müdareseden alınan bu fiil, "Kitap ehliyle oturup karşılıklı müzakere yaptınız." anlamına gelmektedir ki, bu mana; **Mücahid** ve **Said ibni Cübeyr** *(Radıyallahu Anhuma)* ya ait olup, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan da mervîdir.

b) Bu kıraat üzerine yapılan ikinci bir tevil ise; "Muhasama ve mücadele ettin (bizimle çok çekiştin)." şeklindedir.

3- " دَرَسْتَ " kıraatı, **İbni Âmir** *(Rahimehullah)* a ait olup, buna göre mana: "Senin bize okuduğun haberler çok eski olup, vakti geçmiş, eseri kaybolmuştur." şeklindedir ki, **İbni Zübeyr** ve **Hasen** *(Radıyallahu Anhum)* bu görüştedirler.

4- " دُرِسَتْ " kıraatı, **İbni Ya'mur** *(Rahimehullah)* a ait olup, "Söylediği şeyler ona okundu." manasına gelmektedir ki bu, **Katade** *(Radıyallahu Anh)*dan menkuldür.

5- " دَرَسَ " kıraatıdır ki bu, **Übeyy ibni Kâ'b, İbni Mesud, Talha ibni Musarrif** *(Radıyallahu Anhum)* a mensup olup, "Nebî, okuyup, öğrendi." demektir.

Bu fiilin daha farklı kıraatları varsa da biz, daha fazla uzatmamak için ehlini, özellikle; **Ebû Hayyan** *(Rahimehullah)* a ait, **"el-Bahru'l-muhît"** tefsiriyle, **İbnü'l-Cevzî** *(Rahimehullah)* a ait **"Zâdü'l-mesîr"** tefsirine havale ediyoruz.

Ayet-i celile'nin sonunda gelen: **"Biz onu bilen bir kavme beyan edelim için"** cümle-i celilesindeki "Lâm" ise, herkese göre ta'lil içindir ki bu, bazı sebeplerin Allah-u Tealâ'ya bazı işler yaptırdığı anlamına gelmeyip, Ehl-i Sünnet'in birçoklarına göre bunun manası:

"Bir işe bağlı olan neticeyi gösteren şeyi açıklamak"la tefsir edilmiştir ki, ayetlerin tasrîfine bağlı olan neticenin, kullara açıklamada bulunma olduğunda hiç şüphe yoktur.

Çünkü Allah-u Tealâ, ayetleri inceden inceye açıklamasındaki hikmetin, bu izahtan, gerekli açıklamalar, anlayışlar ve ilimler zuhur etmesi olduğunu beyan etmiştir.

Şerif *(Kuddise Sırruhu)*nun şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Allah-u Tealâ'nın fiillerinin mutlaka çok sağlam bir takım hikmet ve maslahatları mevcutsa da bunlar, O'nun fiilerine illet-i gaiye teşkil etmezler.

Yani; Allah-u Tealâ'nın bütün işlerinde birçok hikmet ve menfaatler mutlaka bulunmaktaysa da, bu hikmetlerin hiçbiri, bir işi yapmak isteyenin, o menfaatın olmadığını düşündüğünde o işi yapmaya teşebbüs etmeyeceği bir illet mesabesinde, olmazsa olmaz değildir.

Daha açık bir ifadeyle; hiçbir neden, Mevlâ Tealâ'nın bir işi yapmasını kendisine vacip ve zorunlu kılmaz. O ancak yaptığı işlerdeki bazı neden ve niçinleri, kullara ait olan birtakım menfaatleri açıklamaya yönelik olarak beyan eder. Yoksa hiçbir şey hakkında, "Şu sebep olmasaydı, Allah-u Tealâ bunu böyle yapmazdı." demeye kimsenin mecali yoktur.

Allah-u Tealâ'nın ef'âlinin birtakım hikmetlerle muallel olup olmadığı hususundaki, Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasındaki ihtilaf meşhur olup, biz de bu konuda En'am Sûresi:98. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F. 10/428) bazı izahlara yer verdik.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*, burada geçen: **"Bilen kavim"** hakkında, "Allah-u Tealâ onlarla, doğru yola hidayet buyurduğu kullarını kastetmiştir." buyurmuştur.

Bu ayet-i celile'ye şöyle de mana verildiği **"Zâdü'l-mesîr"** ve **"Hazin"** tefsirlerinde yer almaktadır:

"Biz ayetleri tasrîf ediyoruz ki, birileri onlarla saadete ersin, diğerleri de bedbaht olup kalsın. Artık her kim o ayetlerden yüz çevirip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, **'Sen, ders gördün.'** veya **'Okutuldun.'** derse o şakîdir. Her kime de hak belirdikten sonra manasını anlayıp, onlarla amel ederse, o saiddir."

Ebû İshak *(Rahimehullah)* dan nakledilen: "Onları, bu sözü söylemeye sevkeden sebep, ayetlerin kendilerine okunması olmuştur." sözü de bu manayı açıklar mahiyettedir ki bu:

"Allah-u Tealâ, ayetlerin tasrîfini; bir kavmin dalalet ve şekavetine, diğer bir toplumun ise, saadet ve hidayetine sebep kılmıştır." anlamına geldiğinden, Ehl-i Sünnet'in itikadı olan: **"Hidayeti de, dalaleti de ancak Allah-u Tealâ yaratır."** inancının doğruluğuna delalet etmektedir.

Ayet-i kerime'nin en sonunda geçen: **"Bilen bir kavim için"** ifadesi hakkında tefsirlerde birkaç mana verilmiştir:

1- "Akıllarını çalıştıran bir toplum için" manasını, **İbni Ebî Hatim** *(Rahimehullah)*, **Dahhak** *(Rahimehullah)* tarikiyle **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakletmiştir.

2- "Açıklayanın kim olduğunu bilmeseler de, izah yönlerini bilen bir kavim için" şeklindeki iki manayı **Maverdî** *(Rahimehullah)* nakletmiştir.

3- "Biz, hakkı bilen bir millet için hak olan ayetleri açıklıyoruz. Çünkü onlar, hak kendilerine açıklandığında ona karşı kör kalmayıp anlayarak, doğru anlayıştan uzaklığı artanlar gibi olmadıkları için, hakkı anladıklarında ona tabi olup yönelirler." şeklinde bir özet manayı **Taberî** *(Rahimehullah)* bu makamda zikretmiştir.

Nesefî *(Rahimehullah)* da: "Hakkı batıldan ayıran bir cemaat için" şeklinde bir mana vererek buna yakın bir izah tarzı sergilemiştir.

4- "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in ashabı için" manasını da **Semerkandî** *(Rahimehullah)*, **"Bahru'l-ulûm"**da nakletmiştir.

Ebussuud *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; ayet-i celile'nin sonunda, **"Bilen kavmin"** tahsisi, ayetlerden sadece onlar faydalandığı içindir. Bu kavmin ilimle vasıflanması, diğerlerinin cehaletlerinin doruk noktaya ulaştığını ve onların ilimden tamamen sıyrılmış olduklarını bildirmek içindir.

Alûsî *(Rahimehullah)* da, **Şeyhulislam**'ın bu tesbitini beğenerek tefsirinde nakletmiştir.

Muhammed Osman Mirğanî *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Kur'an-ı Kerim ancak bilen bir kavme gönderilmiştir. Çünkü ondan faydalananlar ancak ilmiyle amel eden âlimlerdir.

Nitekim **Muaz ibni Cebel** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

٣٩ – عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ اِنْ شِئْتُمْ اَنْ تَعْلَمُوا فَلَنْ يَنْفَعَكُمُ اللهُ بِالْعِلْمِ حَتّٰى تَعْمَلُوا »

39 - **"Öğrenmek istiyorsanız, dilediğinizi öğrenin! Siz** (bildiklerinizle) **amel etmedikçe, Allah sizi** (öğrendiğiniz) **ilimle, asla faydalandırmayacaktır."** *(Ebû Nu'aym, Hılyetü'l-Evliya:1/236, Hatîb, Tarih-u Bağdad, No:5214, 10/94, Darimî, Mukaddime:27, No:264, 1/86, Ali el-Muttakî, Kenzü'l-ummal, No:28718, 10/141, İbni Mübarek, Kitabü'z-zühd, No:62, Sh:64)*

Münavî *(Rahimehullah)* bu hadis-i şerifin şerhinde şu nakilleri yapmıştır: **Alâî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Hadis-i şeriften maksat şudur ki; kullardan istenen şey, bildikleriyle amel etmeleridir. Yarın ahirette şahitler dikildiği günde, fayda verecek olan ilim de ancak budur. Amelden arî olan bir ilim, kıyamet günü sahibinin aleyhine huccet, rüsvaylık ve nedamet vesilesi olacaktır."

İlim ağaç gibi, ibadet te onun meyvesi gibidir. Bir ağaç ne kadar güzel olsa da meyvesizse faydasızdır. O halde ilmi ibadetle mezcetmek (karıştırıp, birleştirmek) gerekir. Çünkü çok uzun bir ömür yoktur ki, amelden önce ilme zaman ayrılsın! Aksi takdirde kişi, sebeple uğraşırken, maksadına ulaşamadan önce, ölmesinden korkulur.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, ilimle ameli, sahibinin gıpta edilebileceği işler sınıfından sayarak, herkesin ulaşmayı temenni ettiği mertebelere katmıştır. Allah-u Tealâ bir peygamberine şöyle vahyetmiştir:

« اَوْحَى اللهُ اِلٰى بَعْضِ الْاَنْبِيَاءِ: قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ الدِّينِ ، وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ ، وَيَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِعَمَلِ الْاٰخِرَةِ ، وَيَلْبَسُونَ مُسُوكَ الْكِبَاشِ ، وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ الذِّئَابِ ، اَلْسِنَتُهُمْ اَحْلٰى مِنَ الْعَسَلِ ، وَقُلُوبُهُمْ اَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ: اِيَّاىَ تُخَادِعُونَ وَبِى تَسْتَهْزِؤُونَ ، لَاُتِيحَنَّ لَكُمْ فِتْنَةً تَذَرُ الْحَلِيمَ حَيْرَانَ »

"Dinden başka birşey için fıkıh öğrenen, amelden başka bir gayeyle ilim öğrenen, ahiret işiyle dünya isteyen (dini istismar eden)**, kalpleri, kurtların kalpleri gibi** (dünya ve rütbe sevgisiyle son derece kararmış) **olup, koyun postlarına bürünen** (insanlar kendilerini abid ve zahid, dünyayı târik, ahirete rağib zannetsinler diye, tasavvuf ehlinin şiarı olan; yün elbise giyinen),

Dilleri baldan tatlı (insanlara, manevî haller sahibi olduklarını inandırarak, kendilerine mürit yapmak için, yaldızlı, yumuşak ve tevazulu konuşan), **kalpleri ise sabır** (otu; özü çok acı olan bir bitki)**den acı olanlara:**

'Beni mi aldatmaya çalışıyorsunuz? Benimle alay mı ediyorsunuz? Elbette size öyle bir fitne (bela ve imtihan) **takdir edip göndereceğim ki, halîmi** (diğerleri şöyle dursun, en akıllı ve âlimi) **bile hayran** (o belayı nasıl savuşturacağı ve şerrinden ne ile kurtulacağını düşünmekte şaşkın bir halde) **bırakacaktır.' de!"** *(Münavî, Feyzu'l-Kadîr, No:3324, 3/334, Tirmizî, Zühd:59, No:2404-2405, 4/604, Mübârekfûrî, Tuhfetu'l-Ahvezî, Zühd:47, No:2515-16, 7/71-73)*

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **İbni Atâ** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: "Beyan ve izahın hakikatini bilen bir kavim için ayetleri tasrif ediyoruz ki bu bilgi, izahın durduğu yerde durmak, gittiği yerde gitmek, acziyetten dolayı geri kalmamak, baskın gelerek te öne geçmemekten ibarettir."

Bu sözün izahı şöyle yapılabilir:

Ayetlerin beyanını gerçekten anlayan kişiler, onların, içerdiği emirleri tutup, yasaklardan kaçarlar, verdikleri serbestlikten istifade ederler, ellerinden geldiği halde itaattan geri kalmazlar, aşırılığa kaçarak ta, sapık fırkalar gibi yanlış yorumlamaz ve ayetlerin beyanlarının önüne geçmezler.

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ, birtakımlarının kalplerine fitne ve imtihan sokmuş, bu yüzden manevî haller onlardan kaçmıştır. Artık ne şüpheler onlara müdahil olmuş, ne de hayret ve şaşkınlıklar onları esir almıştır.

Diğer birtakımlarına ise, hakkı gerçekten anlama kabiliyeti verilmiş, böylece onlar, diğerlerinin duraksadığı hakikatleri iyice kavramışlardır.

BİKA'î: Bakın görün ki, biz bu sûrede size nice ayetler beyan ettik, nice şerefli deliller izah ettik. Ne kadar eşsiz beyan üslupları getirdik. Ne garip tarifleri keşfettik. İşte bu büyük tasrif gibi, biz bütün ayetleri farklı manalarda, bir üsluptan diğerine naklederiz.

Böylece biz, huccet ve burhan çeşitlerinden, öyle eşsiz ilimleri beyan yoluna sülûk ederiz ki o deliller, yoldan çıkanların akıllarını hayrette bırakıp, engel çıkaranların fikirlerini mahvettiğinden, bütün kuvvetleri yok edip, kudretleri güçsüz bırakır.

Bu suretle onlar, bizim beyanımıza yaklaşabilecek bir beyan getirmekten âciz olduklarını anlayarak susup kaldılar da, başka diyecek bir laf bulamayınca haddi aşıp: "Sen, ehl-i kitaptan ve diğerlerinden öğrendin de o yüzden bu kadar düzgün konuşabildin." diyerek, örtüleri yırtık, gizlileri açık, sapıklığı seçik bir buhtan ortaya attılar.

Aslında onlar, farkında olmadan sanki; "Biz hiç birşey bilmeyen cahilleriz, sen ise bize ilme dayalı şeyler getirdin." demiş gibi oldular da böylece her muvaffak kişi, onların, yalancılıktan uzak tutup, doğruluğunu kabul ettikleri Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in getirdiklerine, ancak aşırı şaşkınlık ve son

derece dehşete kapıldıklarından dolayı inanmadıklarını anlamış oldu.Velhasıl Allah-u Tealâ, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerini bu garip minhac ve acîb üslûb üzere getirmiştir ki, birtakımları beyyineyi görmez olsun, diğerleri ise görebilsin.

NAHCUVÂNÎ: İşte böylece biz, tevhidimize delalet eden ayetleri defaatla beyan ediyor, tekrar tekrar açıklıyoruz ki, belki onlar sayesinde birtakımları uyanır. Fakat onlardan intibaha kavuşanlar çok az, hatta o azdan da pek azıdır.

Ey Resullerin en mükemmeli! Onların, senin kitabına yapacakları tenkit ve ayıplamanın en son haddi, sana inananların yanında sana:

"Sen bu eski ve yalan masalları, birtakım yalancılardan öğrendin." diyerek, kalbi zayıf olan bir kısım avam nâsı sana inanmaktan ve kitabını kabulden çevirmeye çalışmaları olacaktır. Artık sen, ne onlara, ne de bu sözlerine aldırış etme!

Biz, birçok ayet ve delillerin tasrifiyle açıklamak istediğimiz tevhîd-i Zâtî'yi, kat'î deliller ve parlak huccetlerle istidlâl ederek, Sani-i Hakîm, Kadir-i Alîm'in vahdetini bulan bir kavim için mükerreren beyan ediyoruz.

Birtakım sıradan insanların bu hakikatleri anlamaktan uzaklaşarak yoldan çıkması, bu merama halel getirmez. Onlar senden yüz çevirip, getirdiğin ayetleri kabul etmiyorlarsa, onları kendi halleriyle başbaşa bırak.

İBNİ ACÎBE: "Biz ayetleri böylece açıklıyoruz ki, inkârları sebebiyle birtakımlarının akıbeti, şekavet olacağı gibi, diğer bir kısımlarının yanında gerçek manalar vuzuha kavuşsun da böylece onlar, benim marifet ve tevhidime, rıza ve ikramımın mahalli olan cennetime ulaşma yolu bulsunlar."

Demek ki, hitap; müttahit (herkese aynı yapılmakta) ise de, sabıka (ezelde geçen karar) hasebince, eseri muhtelif (etkileri farklı)dır.

Allah dostlarının elinde zuhur eden ledünnî ilimler, rabbanî hibeler gibi birtakım kerametlerin doğruluğunu isbat için, herkes tarafından kabul edilmesi şartı yoktur. Zira bu mümkün olsaydı, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* buna daha lâyık idi.

Aksine, ihtilaf ve görüş ayrılıkları kaçınılmaz olmuş, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında bile birtakımları: "Bu okuduklarını başkalarından ders aldı da bildi." demişler, diğerleri ise, "Hayır! Bunda çalışıp öğrenmenin hiçbir dahli yoktur, bunlar Allah katından gelmiştir." diyerek imanlarını izhar etmişlerdir.

Allah-u Tealâ da: (... وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (١١٨)) **"Onlar ihtilaf ediciler olarak daim olacaklardır** (kullar hiçbir zaman genel manada bir birliğe kavuşmayıp, görüş ayrılıklarını devam ettireceklerdir)." *(Hûd Sûresi:118'den)* kavl-i şerifiyle bu hakikate işaret etmiştir.

ÂLÛSÎ: Meşayıhtan biri, bu makamda şu manayı vermiştir: "Ben ayetlerimi, hitabımın şerefini ve kelamımdan muradımı bilmeyenler için değil de, kadrimi bilen, hitabımdan anlayanlar için beyan ediyorum."

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Ayetlerin tasrifiyle ilgili diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (٤٦) ﴾

"...(Habibim!) Bak! Biz ayetleri nasıl tasrif ediyoruz da, sonra onlar yüz çeviriyorlar." *(En'am Sûresi:46'dan)*

Bu hususdaki diğer ayet-i kerime'ler En'am Sûresi:46'nın münasiplerinde (R.F. 9/289) zikredilmiştir.

Kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: "Sen başkasından öğrendin?" sözlerine mümasil diğer küfür sözlerini nakleden ayet-i kerime'ler:

(Nahl Sûresi:103, Furkan Sûresi:4-5, Müddessir Sûresi:18-25) izahın içinde zikredilmiştir.

Allah-u Tealâ'nın, ayetleri niçin ve kimler için beyan ettiği:

﴿ ...قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (١١٨) ﴾

"...Muhakkak ki biz, yakinen inanan bir kavim için ayetleri açıkça beyan ettik." *(Bakara Sûresi:118'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (١٨٧) ﴾

"...İşte böylece Allah, insanlara ayetlerini açıkça beyan ediyor, ola ki sakınırlar." *(Bakara Sûresi:187'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢١٩) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetleri tamamen açıklıyor. Ola ki düşünürsünüz." *(Bakara Sûresi:219'dan)*

﴿ ... وَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٢٢١) ﴾

"(Allah-u Tealâ) Ayetlerini insanlara ziyadesiyle beyan buyuruyor. Ola ki ince düşünürler." *(Bakara Sûresi:221'den)*

﴿ ...وَ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٢٣٠) ﴾

"...İşte bunlar, Allah'ın hududu (dininin sınırlarını belirten ayetleri)**dir ki, bilen bir kavim için onları açıkça beyan ediyor."** *(Bakara Sûresi: 230 dan)*

﴿ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٢٤٢) ﴾

"İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Ola ki, anlarsınız." *(Bakara Sûresi:242)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢٦٦) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetleri açıklıyor. Ola ki, tefekkür edersiniz." *(Bakara Sûresi:266'dan)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٠٣) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Ola ki, hidayete erersiniz." *(Âl-i İmran Sûresi:103'den)*

﴿ ...قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (١١٨) ﴾

"...Eğer anlıyorsanız, muhakkak biz size ayetleri tamamıyla açıkladık." *(Âl-i İmran Sûresi:118'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٨٩) ﴾

"İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Ola ki, şükredersiniz." *(Maide Sûresi: 89 dan)*

﴿ ...اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ... (٧٥) ﴾

"...Bak ki, biz onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz?.." *(Maide Sûresi:75'den)*

﴿ وَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١٨) ﴾

"Allah size ayetleri ziyadesiyle beyan ediyor. Allah, tam bir ilim sahibidir ve ziyade hikmetlidir." *(Nur Sûresi:18'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٨) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetleri açıklıyor. Allah Alim ve Hakim'dir." *(Nur Sûresi:58'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٩) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Allah ziyade bilen ve tam bir hikmet sahibidir." *(Nur Sûresi:59'dan)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٦١) ﴾

"...İşte böylece Allah, size ayetleri açıklıyor. Ola ki, aklınızı kullanırsınız." *(Nur Sûresi:61'den)*

﴿ ...قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (١٧) ﴾

"...Ola ki anlarsınız diye, muhakkak biz size ayetleri çokça beyan ettik." *(Hadid Sûresi:17'den)*

Ayet: 106

Mevlâ Tealâ, müşriklerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in getirdiği kitap hakkındaki iftiralarını naklettikten sonra, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e tebliğ görevinde bir gevşeklik gelmesin ve kalbi teselli olsun diye, kendisine vahyedilene tabi olup, ondan ayrılmamasını tenbih etmek üzere şöyle buyuruyor:

اِتَّبِعْ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَآاِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (١٠٦)

KELİME MANASI (106)

(اِتَّبِعْ) **Tabi ol** (uy), neye? (مَا) **o şeye ki,** (اُوحِيَ) **vahyolundu,** kime? (اِلَيْكَ) **sana,** kimden? (مِنْ رَبِّكَ) **Rabbinden,** (لَآاِلٰهَ) **hiçbir ilâh yoktur,** (اِلَّا هُوَ) **ancak O vardır,** (وَاَعْرِضْ) **yüz çevir,** kimden? (عَنِ الْمُشْرِكِينَ) **müşriklerden.**

MEÂL-İ ŞERİF

Rabbinden sana vahy olunana uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. (Allah-u Tealâ'ya) **ortak koşanlardan yüz çevir** (görüşlerine uyma).

İ Z A H A T

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile:

Allah-u Tealâ, kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, birtakım insanlardan ders okuyup, bazı ilimler öğrendiğini, sonra onları Kur'an ismiyle nazmetmek suretiyle, kendisine Allah-u Tealâ'dan nazil olduğunu iddia ettiğini söyleyerek, Kur'an hususunda Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e iftira attıklarını nakletmesinin ardından:

(اِتَّبِعْ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) **"Sana Rabbinden vahyolunana tabi ol!"** kavl-i şerifini getirmiştir ki, bunun birkaç hikmeti vardır:

1- Kâfirlerin bu sözü, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, davet ve risalet vazifesini tebliğde fütûr ve gevşeklik göstermesine sebebiyet vermesin,

2- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbine manevî takviye olsun,

3- Kâfirlerin sözlerini işitmekten meydana gelen üzüntüyü gidermeye vesile olsun.

Bundan dolayı Allah-u Tealâ, peşisıra vahye ittibaın gerekliliğini tekid için cümle-i mu'terize ile: (لا اله الا هو) **"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."** buyurmuştur ki bu, "Allah-u Tealâ madem ki ilahlıkta tektir, o halde itaatı vaciptir, cahillerin bilgisizliği ve haktan sapanların kayması sebebiyle O'nun tekliflerinden yüz çevirmek caiz değildir." demektir.

Tabi ki Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, zaten vahye ittiba üzere olduğundan, burada kendisine yönelen ittiba emrinin manası: "O halini devam ettir." şeklinde anlaşılacağı için, **Ebussuud** *(Rahimehullah)* burayı şöyle tefsir etmiştir:

"Evvelce üzerinde bulunduğun, 'Sana vahyedilen şeriat hükümlerine uyma hali'ne daim ol ki, o hükümlerin umdesi ve esası, tevhid akîdesidir."

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in zamirine izafe edilen ism-i şerifte Rablik ünvanının kullanılmasının, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında ne büyük lütuf ve iyilik açıklamak olduğu gizli değildir.

Hazin *(Rahimehullah)* bu ayet-i celile'yi: "Ya Muhammed! Rabbinin sana vahyetmiş olduğu Kur'an'da emrolunduklarına tabi ol! Onlarla amel et, ve kullarıma da tebliğ et! Sana, 'Okudun, öğrendin' diyenlerin sözlerine itibar etme!" şeklinde tefsir etmiştir ki, ayet-i celile'nin sonunda gelen:

(وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) **"Müşriklerden yüz çevir!"** kavl-i şerifi de, "Onların arzularına uyma, görüşlerine değer verme!" diye tefsir edilmiştir ki, **"İbni Abbas"** tefsirinde zikredildiği üzere, burada Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alay eden, **Velid İbni Muğîre, Âs ibni Vâil, Esved ibni Abd-i Yağûs, Esved ibni Hars, Hars ibni Kays** gibi hususî müşrikler kastedilmiştir.

"Müşriklerden yüz çevirme" hükmünün mensuh olup olmadığı hakkında müfessirlerin iki görüş üzere ihtilafı mevcuttur:

1-Taberî *(Rahimehullah)*, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan naklolunan: "Müminlere, müşrikleri affetmelerini emreden,**"Müşriklerden yüz çevir!"** mealindeki ayetlerin hükmü:

(...فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ... (٥)) **"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün!"** *(Tevbe Sûresi:5'den)* ayet-i kerime'siyle nesholmuş (geçersiz kalmış)tır." rivayetine dayanarak, ayet-i kerime'nin mensuh olduğu görüşünü tercih etmiştir. *(Taberî, Tefsir, No:13740, 5/303)*

2- Ayet-i kerime'nin muhkem olduğunu kabul edenler, bu görüşlerini birkaç yönden açıklamışlardır:

a) Ayet-i kerime'deki **"Yüz çevirme"** hükmünü devamlı kabul etmeyip, o an için Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e yapılmış hususî bir tenbih kabul edenler, ayet-i kerime'nin mensuh olmadığına kaildirler.

Nitekim **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)*ın beyan ettiği gibi, o an için müşriklere karşılık vermemeyi emretmek, hiçbir zaman karşılık verilmemesinin emredilmesi manasına gelmez. Bu yüzden de ayet-i celile'nin hükmünün neshini kabullenmek gerekmez ki, bu durumda ayet-i kerime muhkemdir.

b) Burada "Onların re'yine iltifat etme, sözlerinden ve şirklerinden kızıp kendini üzme. Çünkü herşey Allah-u Tealâ'nın dilemesiyledir." şeklinde bir mana da, **Sâvî** *(Rahimehullah)* tarafından nakledilmiştir ki, buna göre ayet-i celile'den maksat:

"Müşriklerin seviyesine inerek, ortaya koydukları cahilâne tutumlara aynıyla mukabele etmekten vazgeçirmek ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i, insanların kabulüne daha yakın, şiddet ve nefretten daha uzak olan yumuşak muamele yoluna yönlendirmek"ten ibaret kabul edilmiş olacağından, bu manaya göre de ayet-i kerime muhkemdir.

Zaten zaman ve zemine göre, mensuh olan bir ayetin hükmü yeniden geçerlilik kazanabilir. Nitekim günümüzde, reddetmeye güç bulamayacak-

ları inkâr ve dalalet yığınlarıyla karşılaşan müslümanların yapmaları gereken de, kâfirlerden yüz çevirip, vahye tabi olmaktan başka bir şey değildir.

Nitekim **Ebû Ümame** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen:

٤٠ – عَنْ أَبِي أُمَامَةَ (رضى الله عنه) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « إِذَا رَأَيْتُمْ أَمْرًا لاَ تَسْتَطِيعُونَ تَغْيِيرَهُ فَاصْبِرُوا ، حَتَّىٰ يَكُونَ اللهُ هُوَ الَّذِي يُغَيِّرُهُ »

40 - **"Değiştirmeye imkan bulamayacağınız bir iş görürseniz, onu Allah değiştirinceye kadar sabredin."** *(Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, No:7685, 8/164, Beyhakî, Şu'abu'l-iman, No:9802, 7/149)* hadis-i şerifi de bu hususta bir nass teşkil etmektedir.

c) **"Müşriklerden yüz çevir"** emrinden maksat; onları dine davetten yüz çevirmek olmayıp, inat ve eziyetlerine itibar etmemektir. Çünkü Allah-u Tealâ hiçbir zaman Resulüne, herhangi bir sınıf insandan daveti kesmesini emretmemiştir. Nitekim:

(فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ ... (٦٣)...) **"Onlardan yüz çevir ve onlara vaaz et!"** *(Nisa Sûresi:63'den)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi, bazı ayet-i kerime'lerin içerisinde "Yüz çevir" emrinin peşine, "Vaaz ve davete devam" emri gelmiştir.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: Meşayıhtan biri şöyle demiştir: Vahiy, vasıtasız bir sırdır. Risalet ise, onun açıklanmasına vasıta olarak zuhur etmiştir.

(فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ (١٠)) **"Kuluna vahyettiğini vahyetti."** *(Necm Sûresi:10)* ayet-i kerime'sinin hükmünce vahiy, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e özellikle gizlenmiş olarak yapılmış, sonra **"Rabbinden sana vahyedilene uy!"** buyurularak, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in tebliğ ve tatbikiyle o sır, açığa çıkmıştır.

İBN-İ ARABÎ: Ayet-i celile'deki, **"Tabi ol!"** hitabı, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e ait olup, davetçi olması itibarıyla ona tahsis edilmiştir. Çünkü o, akla dayalı bir tevhide değil de, bütün nebî ve resullerin tevhidi olan imanî tevhide sahiptir.

Şöyle ki; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, aklıyla düşünerek tevhide ulaşmamış, ancak reddedemeyeceği şekilde köklü bir biçimde iç âleminde bulduğu zarurî bir ilimle Allah-u Tealâ'yı birlemiş ve böylece müşrikleri ve ilâhlarını terkederek;

Hira mağarasında yalnız başına ibadete başlamış, Allah-u Tealâ aniden kendisine vahiy gönderene kadar, kendi içinde bulduğu halden başka bir öğreticiyle karşılaşmamıştır. İşte; **"Sana Rabbinden vahyolunana tabi ol! O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."** kavl-i şerifiyle kastedilen mana budur.

"Müşriklerden yüz çevir!" kavliyse, "İman tamamen kuvvetleşinceye kadar onlardan i'raz et. Onu, Rahman'ın teyidiyle sağlam tut ki, ben ona yardımcılar yaratayım da o zaman sana müşriklerden yüz çevirmeni değil, onlarla muharebe etmeni emredeyim." demektir.

İşte bu, Kur'an-ı Kerim'de geçen sekizinci tevhid ifadesi olup, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e muzaf olan **"Rab"** isminin tevhidinden (**"Senin Rabbinden"** ifade-i celilesinden) alınmadır.

Yedinci tevhid olan:

(ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ) **"İşte O, sizin Rabbiniz olan Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur."** *(En'am Sûresi:102'den)*, ayet-i kerimesinde ise; **"Sizin Rabbiniz"** buyrulmak suretiyle, hepimize izafe edilen genel ifade kullanılarak, ümmetlerin tevhidine işaret edilmiştir ki bu, hüviyet tevhidinden olduğu için ilme dayalı taklid tevhididir.

Allah-u Tealâ, varlıkları yaratmak için sebepler tayin etmiş ve onlardan rablik hükmünü gidermiştir. Bu yüzden dünya ile ilgili birçok konu hakkında Allah-u Tealâ, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde illet ve sebep açıklamıştır.

Habibine de burada, "Sebeplerden değil" de, "Şirkten yüz çevirmesini", yani; sebebe sarılmakla birlikte, onun kendiliğinden bir şey yaratamayacağına inanmasını emretmiştir.

BİKA'î: Allah-u Tealâ'nın serdettiği deliller esnasında ve huccetler arasında; Kur'an'ın, misli olmayan bir hazine ve yaklaşılamayan bir ululuk sahibi olup, önünde akıl ve fikirlerin küçüldüğü ve parlaklığı karşısında göz ışınlarının bakmaktan yorulduğu bir zirvede bulunduğunun inkişâf etmesinin ardından,

Allah-u Tealâ, "Bu beyanın âlimlere ait oluşu"ile ayet-i kerime'yi bitirdikten sonra, gerçek âlimin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* olduğunu bildirmek üzere hitabı ona tahsis buyurup, ümmetini de ona tabi kılarak:

"Sen, sana tabi olanlarla birlikte sana vahyolunana tabi ol! Bu ayetleri göndererek sana iyilikte bulunan Rabbinden gelen beyanla amel etmeye devam et! Çünkü O'ndan gayrisi, emrine uyulmaya, herhangi bir fayda temini veya zararın def'i için kendisine başvurulmaya müstehak değildir.

Tebliğden başka bir yolla müşriklerle uğraşma. Çünkü sana, duyurmadan başka bir görev yüklenmemiştir. Onların iman etmelerine son derece düşkün olman, bedbahtlığı dilenmiş olan kişinin ancak, içinde bulunduğu şirkte daha da derinleşmesini ve tutulduğu tuzaklarda iyice depreşmesini artıracaktır.

NAHCUVÂNî: Ya Muhammed! Bizzat sen, Rabbinin tevhid delillerinden sana vahyedilenlerin tümüne uy. Ve yakînen bil ki, müstakil ve münferid olarak Zatıyla, isimleriyle ve sıfatlarıyla O'ndan başka mevcut bir ilah yoktur.

Sen, tevhidin ulu makarrında gerçek mekana eriştikten sonra onları şirkleriyle başbaşa bırak.

RUHU'L-BEYAN: Şu bilinsin ki, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in vazifesi; ancak, her kavme yaratıldıkları gayeyi tebliğ edip, ulaşım yolunu göstermektir. Böylece o, avâmm'ı tevhide (Allah-u Tealâ'yı birlemeye), havâss'ı vahdaniyyete (Allah-u Tealâ'nın birliğine), havassu'l havâss'ı ise vahdete (Bir'e) davet etmiştir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e varis olan hakiki velinin durumu da budur. Lâkin bu makamlara ulaşmak ancak Allah-u Tealâ'nın hidayeti ve meşietiyle olacağından, bir mürşid her istediğini istediği makama ulaştırma imkanına sahip değildir.

Dolayısıyla ikilik makamında kalan kalır, vahdet âlemine ulaşan da ulaşır. Ulaştırıcı yegâne sebep, tevhiddir. Bir kâfir, tevhid kelimesini okumadan mümin olamayacağı gibi, bir mümin de bu kelimeyi tekrar etmeden muhlis olamaz. Çünkü açık veya gizli mutlak manada şirk, ancak mutlak bir tevhidle kaybolur.

Nakıs bir mümin, açık şirke düşen bir müşriğin kendisine ve haline dönüp bakmayacağı gibi, kâmil bir mümin de gizli şirke sahip bir müşriğin tarafına bakmaz.

Bundan dolayı Allah-u Tealâ: **"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir!"** buyurmuştur. Velâkin, gerçek manada yüz çevirmek, davet ve tebliğ için görünüş itibarıyla yönelmeye ters düşmez. Ta ki, bu sayede münkirleri huccet ilzam eder de ahirette ortaya koyacakları bir özür ve bahaneleri kalmaz.

(وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلىٰ دَارِ السَّلَامِ ...(٢٥)) **"Allah, darüs'selam'a davet eder..."** *(Yunus Sûresi:25'den).* Artık Hüda'ya ittiba edenlere selam, hevaya tabi olanlara da melâm olsun!

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel söylemiştir:

« چه شکر هاست درین شهر که قانع شده اند * شاهبازان طریقت بمقام مکسی »

"Ne acayip şekerler vardır bu şehirde ki, kani olmuşlardır,
Tarikat şahbazları mekeslik makamına!"

Bu beytin işarî manasını **Muhammed Vehbi Konevî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle açıklamıştır:

« اُقْتُلُونِی اُقْتُلُونِی یَا ثِقَاتِی * اِنَّ فِی قَتْلِی حَیَاةً فِی حَیَاةٍ »

"Ey güvendiğim kişiler! Öldürün beni öldürün!
Çünkü benim öldürülmemde, hayat içinde hayat var." beytinin sırrınca, karanlıkta âb-ı hayat olduğu gibi, bu aşk şehrinde de, riyazat ve mücahedelerle, varlığını eriten gerçek aşıklar için, bela içinde, şekerden lezzetli ne acayip ruhanî zevkler ve manevî sırlar vardır.

Lâkin, makamlarını yüce gösteren ve zahid gibi geçinen ham müraîlerden ve sûfîlerden öyleleri vardır ki; şahinler sultanı şahbaz gibi göründükleri halde, sinek gibi en aşağı makamlara kanaat edip, cânânın en ufak bir iltifatıyla yetinirler, bu yüzden onlar, cismanî lezzetlere meftun olup, avam mertebesinde kalmışlardır.

İBNİ ACÎBE: Mahlukattan yüz çevirip, Allah-u Tealâ ile yetinmek; tarikat erkânından bir rükündür.

Şeyh Zerrûk *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: "Tarikat temelleri beştir:

1- Gizli ve açık her halde Allah-u Tealâ'dan sakınmak,
2- Bütün sözlerde ve işlerde Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e uymak,
3- Yönelseler de, yüz çevirseler de kullardan uzaklaşmak,
4- Rahatlıkta ve darlıkta Allah-u Tealâ'ya yönelmek,
5- Az-çok demeden her şeyde Allah-u Tealâ'dan razı olmak.

ÂLÛSÎ: Bu ayet-i celile'de emredilen **"Vahye ittiba"**ın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den başkasının tahammül edemeyeceği, kendisine mahsus bir vahye işaret olduğu söylenmiştir.

Ya da bu, tevhidle ilgili yapılan vahye işarettir. Bu yüzden Allah-u Tealâ, peşisıra Zatını: **"Kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur."** kavliyle vasfetmiştir. **"Müşriklerden yüz çevir."** Yani; çokluğa takılıp, vahdetten perdelenerek manevî şirke düşenlerden yüz çevir.

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e, vahye uymasını emreden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (١٠٩) ﴾

"Sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret! O hükmedenlerin en hayırlısıdır." *(Yunus Sûresi:109)*

﴿ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (٢) ﴾

"Sana Rabbinden vahyedilene tabi ol. Şüphesiz ki Allah, sizin yaptıklarınızdan ziyade haberdardır." *(Ahzab Sûresi:2)*

Allah-u Tealâ'dan başka "İlâh" olmadığı:

﴿ ... لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ... (١٠٢) ﴾

"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." *(En'am Sûresi:102'den)*

Bu hususta diğer ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:102'nin münasiplerinde geçmiştir.

Müşriklerden yüz çevirme emri:

﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (٩٤) ﴾

"Emrolunduğunu açıkça söyle ve müşriklerden yüz çevir!" *(Hicr Sûresi:94)*

Ayet: 107

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin sözlerinden mütessir olan Habibine, vahye uymaya devam edip, onların laflarına değer vermemesini emrederek kendisini teselli ettikten sonra, kendi iradesinin bu hususta tesirini açıklayarak ayrıca tesellide bulunmak üzere şöyle buyuruyor:

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (١٠٧)

KELİME MANASI (107)

(وَلَوْ شَآءَ) **Eğer dileseydi,** kim? (اللّٰهُ) **Allah,** yani Allah-u Tealâ onların şirk koşmamalarını dileseydi, (مَا اَشْرَكُوا) **şirk koşmazlardı,** (وَمَا جَعَلْنَا) **biz kılmadık,** kimi? (كَ) **seni,** kim üzerine ? (عَلَيْهِمْ) **onlar üzerine,** nedir kılmadık? (حَفِيظًا) **bir koruyucu** (amellerini gözleyen bir bekçi), (وَمَا اَنْتَ) **ve sen olmadın,** kim üzerine? (عَلَيْهِمْ) **onlar üzerine,** nedir olmadın? (بِوَكِيلٍ) **bir vekil,** yani onların işlerini gözeterek, zararlardan koruyup faydalarını celbedecek değilsin.

MEÂL-İ ŞERİF

Eğer Allah (-u Tealâ) **dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir gözcü kılmadık. Sen onlar üzerine bir vekil** (işlerini gözetmekle bir görevli) **de değilsin.**

İ Z A H A T

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; bu ayet-i kerime, müşriklerin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, "Sen, bu Kur'an'ı insanlardan öğrenip, müzakere ederek derledin." demeleriyle ilgili olup, böylece Allah-u Tealâ Habibine sanki:

"Sen, bu kâfirlerin sefihliklerine aldırma. Onların inkârı sana ağır gelmesin. Çünkü eğer ben onlardan bu küfrü gidermeyi dileseydim, elbette buna gücüm yeterdi. Lâkin ben onları bu şirkleriyle başbaşa bıraktım. Artık senin, onların sözleriyle kalbini meşgul etmen gerekmez." buyurmak istemiştir.

"Taberî, Semerkandî" ve **"İbnü'l-Cevzî"** tefsirlerinde zikredildiğine göre; ayet-i celile'de geçen: **"Allah dileseydi şirk koşmazlardı."** cümle-i celilesine farklı manalar verilmiştir:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere, Allah-u Tealâ, burada: "Dileseydim hepsini iman üzere cem ederdim." buyurmuştur. *(Taberî, Tefsir, No:13741, 5/304, İbni Ebî Hatim, No:7758, 4/1366)*

Müfessirlerden, burada nakledilen "Allah dileseydi, bütün insanları mümin yapardı." şeklindeki mana bu rivayetten alınmış olsa gerektir.

2- Bu makamda, "Allah dileseydi, elbette onları iman etmeye mecbur bırakacak bir ayet indirirdi (mucize gösterirdi)." diye de mana verilmiştir.

3- Diğer bir mana ise, "Eğer dileseydi, elbette Allah-u Tealâ onların kökünü koparacak bir azap gönderirdi de böylece şirk sebeplerini kesebilirdi (canlarını alarak kâfir olma yolunda kullandıkları hayat imkanlarını ellerinden alırdı)." şeklindedir.

4- **Mehayimî** *(Rahimehullah)* buraya şöyle mana vermiştir: "Allah-u Tealâ, kullarına farklı istidatlar ve kabiliyetler vermiştir. Bu yüzden ne kadar açık deliller bulunsa da, istidatları gereği onların şirk ve körlükte kalmalarını dilemesi halinde onlar iman edemezler.

Gerçi Allah-u Tealâ'ya karşı hiçbir şey zorunlu olamayacağından, onların kabiliyetleri ne olursa olsun, yine de Allah dilese onlar şirke düşmezler. Velâkin Allah-u Tealâ'nın sünneti; istidatlara riayet (kulların, kendilerine verilen cüz'î irade ve kudreti ne yönde kullanacaklarını bilip, ona göre yaratma) kaidesi üzere cereyan etmektedir.

Tabi ki her insan, fıtratı itibarıyla imana müstaid (müsait ve kabiliyetli) olarak yaratılmışsa da, sonradan kimileri değişik nedenlerle o kabiliyeti iptal etmişlerdir."

Mehayimî *(Rahimehullah)*ın bu sözünü bazı müfessirler şöyle açıklamışlardır: Allah dileseydi, insanları da melekler gibi fıtratları gereği itaatkâr müminler olarak yaratırdı.

Lâkin onları, imana da inkâra da, tevhide de şirke de, taata da fıska da elverişli olarak yaratmıştır ki, Allah-u Tealâ'nın değişmez kanunu, kullarının, tahsil ettikleri ilimlerde ve yaptıkları işlerde hür iradeye sahip olmalarını gerektirmiştir.

Tabi ki kulların aslî fıtratları ve tabiî yaratılışları, tümüyle hayırdan ibaretse de, okudukları ve yaptıkları içerisinde hayır da şer de mevcuttur.

Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'sinde, Kur'an ayetlerinden tesirlenmeyip, şirke devam etmeleri yüzünden müşrikler sebebiyle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in çektiği sıkıntıyı gidermek ve ona hoş muamelede bulunmak üzere Habibine, bütün kullarının kalplerini istediği yöne çevirmeye kadir olduğunu hatırlatmıştır.

Böylece onlar, değişik bir icatla kalplerinin bir anda döndürülmesi sebebiyle İslam'ı kabul edebilirler.

Velâkin; Allah-u Tealâ böyle yapmayı dilememiş, pisi temizden seçmek ve hakkı anlayıp kabul etme sahalarında ruhların mertebelerini açığa çıkartmak için irşad ve hidayet hususunda alışılagelen sebepleri devreye sokarak, inanmak isteyenlere iman yaratmayı irade buyurmuştur.

Bu yüzden Allah-u Tealâ, hilkat, ahlak, yetişme tarzı ve anlayış kavramlarıyla alâkalı keyfiyetlerin farklılığından kaynaklandığı şekilde, ayrıca kulların, yaratıcılarıyla ilişkileri ve O'na karşı umutlarıyla ilgili konumlarından naşî olarak, ruhların hayır ve şer hususunda ihtilaf etmelerini dilemiştir.

Müşrikler, yaşadıkları asrın ve kültürün kendilerine verdiği halkî, hulukî ve ictimaî (bedensel, ahlâksal ve toplumsal) birbirine bağlı birtakım sebepler ve vesileler yüzünden şirk bataklığına inmişlerdir.

Allah-u Tealâ, kendilerine mürşit olmak üzere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i gönderince, onun irşadına kulak vermeleri de, akıllarının sapıklıkta derinleşip, katılaşması ve kendilerini hayra hazırlamaları veya hakka karşı direnişleri nisbetinde farklı olmuştur.

Nitekim **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen:

٤١ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: « تَجِدُونَ النَّاسَ مَعَادِنَ ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا »

41 - **"İnsanları madenler olarak bulursunuz** (yerin altında değerli olan, üstünde de değerli olduğu gibi, altında sert olanın üstünde de işlenmesi zordur). **Cahiliyyet dönemindeki en hayırlıları,** (İslam temellerini ve hükümlerini) **anladıklarında da en hayırlılarıdır."** *(Buharî, Menakıb:1, No:3304, 3/1288, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:10795, 3/616)* hadis-i şerifi de bu hakikate işaret etmektedir.

Neticede Allah-u Tealâ insanları, bir anda akıllarını değiştirme yahut birtakım harikulâdelikler göstererek zorunlu bırakma yoluyla iman ettirmek istememiştir ki, bu gibi ayetlerde, "Allah-u Tealâ'nın, kâfirlerin imanını dilememesi" hususu bu şekilde anlaşılmalıdır.

Çünkü bunlardan maksat; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbini tatmin ve gerçekleri ona hatırlatmaktır. Fakat bu gibi konularda müşriklerin ve onlara benzeyen günahkârların tutunacakları bir bahane yoktur.

Hemen hemen bütün tefsirlerde bu makamda nakledildiği üzere; Ehl-i Sünnet uleması, bu ayet-i kerime'ye temessük ederek, "Kâfirlerin şirklerinin de Allah-u Tealâ'nın meşîeti (dilemesi) ile olduğu" inançlarını sarih bir nassla teyid etmişlerdir.

Sapık Mutezile fırkası ise; "Allah-u Tealâ kimsenin kâfir olmasını ve şirke düşmesini dilememiştir." dedikleri için bu ayet-i celile, onların bu görüşünü açıkça reddetmektedir.

Şöyle ki; ayet-i celile: **"Allah onların şirk koşmamasını dilemiş olsaydı, onlar şirke düşmezlerdi."** şeklinde açıkça ifade etmiş olduğu manasına göre, onların şirk koşmamasını, Allah-u Tealâ'nın dilemesi şartına bağlamıştır ki, şirk koşanlar mecvut olduğuna göre, Allah-u Tealâ'nın, onların şirk koşmamalarını dilemediği meydana çıkmış olur.

Nesefî *(Rahimehullah)*ın da beyan ettiği daha açık bir ifadeyle; Allah-u Tealâ'nın irade ve meşîeti olmadan şirk koşamayacaklarına göre demek ki, Allah-u Tealâ herkesin imanını dilememiştir.

Tabi ki Allah-u Tealâ onların, kendilerine verilen cüz'î iradeyi imana tercih yolunda kullanacaklarını bilseydi -ki böyle bir şey olsa mutlaka bilirdi elbette onları imana hidayet ederdi.

Velâkin onlar şirki tercih ettiklerinden, Allah-u Tealâ da dosdoğru bilgisiyle onların bu yöndeki seçimlerini bildiği için onların şirk koşmalarını diledi de, böylece müşrikler Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle şirk koşmuş oldular.

Kâdî ve **Ebussuud** *(Rahimehumellah)*ın beyanları vechile; buradaki " شَاءَ " fiilinin mef'ûlü, mahzuf olup, bilinen kaide üzere cezanın mefhumundan alınan bir terkiptir ki, takdir: " وَلَوْشاءَ اللهُ عَدَمَ اشْراكِهِمْ " "Allah, onların şirk koşmamalarını, dolayısıyla mümin olmalarını dileseydi..." demektir.

Bu ifade-i celile; Allah-u Tealâ'nın, kâfirin imanını dilemediğine delalet etmektedir.

Çünkü Allah-u Tealâ'nın muradı kesinlikle vuku bulacağından, Allah-u Tealâ'nın kâfirin imanını dilediğini kabul etmemiz halinde, Allah-u Tealâ'nın muradının yerine gelmemesi gibi tehlikeli bir görüşle karşı karşıya kalırız.

Velâkin bu, "Kâfir, imanı istediği halde Allah-u Tealâ onu zorla engelliyor." manasında olmayıp, bilakis müşrik bir kimsenin, kâfirlikte ısrarcı olup, kendisine verilen cüz'î ihtiyarını (bir şey yaratamasa da seçim hakkını) iman tarafına kullanmadığı için, Allah-u Tealâ'nın onun imanını dilememesi anlamındadır.

Bu beyan gerçekten çok yerinde olup, **"Ruhu'l-Beyan"** ve **"Ruhu'l-Me'ânî"** sahipleri de bunu aynen nakletmişlerdir.

"İbn-i Arabî" tefsirinde zikredildiği üzere; "Bu ayet-i celile, Allah-u Tealâ'nın, ileride gelecek olan:

(سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَآءَ اللهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَآؤُنَا ...(١٤٨)) **"Şirk koşanlar: 'Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız şirk koşmazdık...' diyecekler..."** *(En'am Sûresi:148'den)* kavl-i şerifinde müşrikleri kınamasıyla çelişmez.

Çünkü onların bu sözleri haddizatında doğruysa da kendileri yalancı ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i yalanlayıcı olduklarından, bu sözü inanarak değil, inadına ve inanmamaya bahane olarak söylemişlerdir.

Zira bu sözlerinde doğru olup, Allah-u Tealâ'nın iradesi olmadan hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini gerçekten bilmiş olsalardı, müminlerin tevhid inancının da Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle olduğunu kabul ederek, müşrik kalmayıp iman edecek, böylece de inadı bırakıp kimseye düşmanlık etmeyeceklerdi.

Lâkin onlar bu sözü, tekzip ve inkâr gayesiyle, şirkten vazgeçmelerinin mümkün olmadığını isbat sadedinde söyledikleri için, Allah-u Tealâ onları bu sözleri sebebiyle ta'yir buyurmuş (ayıplayıp, kınamış) tır.

Gerçekten de onların bu sözü, kendilerinin düşündüğü manada doğru değildir. Çünkü onlar Allah-u Tealâ'nın kendileri hakkında ne dilediğinden haberdar olmadıkları için, Allah-u Tealâ evvelce şirklerini dilemiş olduğundan müşrik olsalar da, şu anda da imanlarını dilemediğini bilemezler.

Zira onların her birinin kalbi mühürlü olsaydı, içlerinden hiç iman eden olmazdı. Müşriklerden bazılarının imana gelmesi, onlar içerisinde iman ve tevhide kabiliyetli kimseler bulunduğunu göstermektedir. Suçu Allah-u Tealâ'ya atmak için: **"Allah dileseydi biz müşrik olmazdık."** gibi laflar edenler, nereden bilmektedirler?

Evvelce, Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle, atalarından kalma gelenek göreneklere takılarak şirke düşmüşlerse de, ola ki Allah-u Tealâ onları iman etmeye kabiliyetli yarattığı için, tebliği işitip, tevhid ayetlerini görünce, Hakk'a aşık olacaklar da perdeleri kalkıp tevhide muvaffak olacaklardır.

İşte bundan dolayı Allah-u Tealâ onları, bu sözlerinden sebep kınamış ve onlardan, "Allah-u Tealâ'nın şirkte kalmalarını dilemesinin devam ettiği" bilgisine nereden ulaştıklarına dair delil istemiştir.

Bundan dolayı müşriklerin bu sözlerini naklettikten sonra Allah-u Tealâ, onlara sordurmak üzere Habibine ve onlara hitaben:

(...قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلاَّ تَخْرُصُونَ (١٤٨)) **"...De ki: Sizin yanınızda, bize çıkaracağınız bir ilim** (şu anda, Allah'ın, sizin müşrik olmanızı dilediğine dair bize açıklayabileceğiniz bir delil ve bilgi) **var mıdır? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."** *(En'am Sûresi:148'den)* buyurmuştur.

Buna benzer diğer bir ayet-i kerime'de de:

(وَقَالُوا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَالَهُمْ بِذَالِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلاَّ يَخْرُصُونَ (٢٠)) **"Onlar** (müşrikler) **'Rahman dileseydi biz onlara** (putlara) **tapmazdık' dediler. Onların bu hususta hiçbir ilmi yoktur, onlar ancak yalan söylüyorlar."** *(Zühruf Sûresi:20)* buyurarak, Mevlâ Tealâ onların bu gibi bahanelerini reddetmiştir.

Zira Allah-u Tealâ kullarından, kendilerini doğru yola irşad etmeyi dilemediği kimselerin arasında bulunmamalarını talep etmişken, onlar kalkıp şu anda içinde bulundukları şirk inançlarını mazeret olarak ortaya koymuşlardır.

Halbuki Allah-u Tealâ, kendilerinden önce geçen müşriklerin başlarına gelen azapları zikrederek onları uyarmıştır ki, en ufak bir istidadı olan bile şirkin delili olmadığını anlayıp, evvelki müşriklerin azabını duyduğunda, perdesi kalksın ve kalbi yumuşasın da iman etsin.

İşte bu da, Allah-u Tealâ'nın o kişi hakkında bir lütfu ve tevfîkidir. Çünkü hikmet âlemi sebepler üzerine kurulmuştur. Fakat kalpleri mühürlü olan şakî ve bedbaht kimseler bu haberlere karşı ne merak edip te baş kaldırırlar, ne de kulak verirler.

Tabi ki burada, güya Allah-u Tealâ'yı tenzih için şirki ve şerleri O'nun yaratmadığını iddia eden Mutezile'yi reddedelim derken, kulu müdafaa için bütün mesuliyeti Allah-u Tealâ'ya yüklemek üzere:

"Herşey Allah-u Tealâ'nın dilemesi ve yaratmasıyladır. Çünkü O, herşeyi, olmadan önce bilmektedir. O halde kulun bu ilmi değiştirmeye gücü olmadığından bir sorumluluğu da yoktur." diyen sapık Cebriyye fırkasının düştüğü yanılgıya da düşmemek için, Ehl-i Sünnet'in koruduğu cebr ve ta'tîl arasındaki dengeyi korumak maksadıyla;

Büyük İslam âlimi, Şeyhulislam **Mustafa Sabri Efendi** *(Rahimehullah)*ın **"Dinî Müceddidler"** isimli eserindeki şu bilgiyi nakledelim:

٤٢ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي جَنَازَةٍ ، فَأَخَذَ شَيْئاً فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهِ الْأَرْضَ فَقَالَ: « مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، إِلاَّ وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ ». قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ! أَفَلاَ نَتَّكِلُ عَلَىٰ كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ؟ قَالَ: « اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ »

42 - **Ali** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Bir kere biz, bir cenazedeyken; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* eline bir ağaç parçası alarak, yere iz yapacak şekilde vurmaya başlayıp: **"Sizden her birinizin mutlaka ateşten veya cennetten** (gideceği) **yeri yazılmıştır."** buyurunca, oradakiler:

"O zaman yazımıza güvenip (Allah'ın, hakkımızdaki kaderine dayanarak) ameli bırakamaz mıyız?" diye sormaları üzerine, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Amel edin! Zira herkes, yaratıldığı gayeye müyesser edilir..."** *(Buharî, Tefsir:439, No:4666, 4/1891, Müslim, Kader:1, No:2647, 4/2039, Ebû Davud, Sünnet:17, No:4694, 2/634, Tirmizî, Tefsir:81, No:3344, 5/441)* buyurdu ki, bu ifade-i nebeviyye, Cebriyye fırkasını reddetmektedir. Çünkü hadis-i şerifte geçen "Teysîr" ifadesi, "Cebr"in zıttıdır.

Şöyle ki; cebren yapılan bir iş mutlaka isteksiz olur, ama müyesser kılınma tarikiyle yapılan bir işte, insanın rızası var demektir.

Demek ki; Cenab-ı Hakk'ın bir şeyi vukuundan önce bilmesi ve o bilgi üzere takdir ve irade buyurması, kulları hareketlerinde cebre sokmaz.

Zira ilahî ilimde, kulların kendi irade ve ihtiyarları (neyi isteyip seçecekleri bilgisi) de mevcut olduğundan, bu ilim ve takdir, onların arzularına zıt olacak şekilde musallat değildir.

Bilakis bu ilm-i ezelî, vakalar üzerinde müsbet veya menfî bir etki yapmayarak sadece onlara meydana gelecekleri vechiyle tealluk eder. Zaten ilim, ilim olmak haysiyetiyle tealluk ettiği şeyde yalnız inkişâf husule getirir.

Başka suretle tesir yapmaksa, şanından değildir ki, bundan dolayı kulun fiillerine cebr musallat olsun. "İlim, maluma tabi'dir." sözü de bu manayı ifade etmek için söylenmiştir.

Ayet: 107

Yani; bir şeyin ne olacağını bilmek, olumlu veya olumsuz yönden onu etkilemez. Çünkü bilgi, ilgilendiği konuda bir açıklık meydana getirmekten başka bir tesir içermediğinden, bilinen şeyin durumu ne ise, ilim onu sadece anlar, yoksa değiştirmez.

Demek oluyor ki, Allah-u Tealâ'nın, bütün olacakları ezelde bilmesi, kullarını o işleri yapmaya zorlaması anlamına gelmeyip, sadece neyin ne olacağının, evveli olmayan ilminde açıklığa kavuşmasından ibarettir.

İşte bir insan, itaat veya isyan nevinden bir iş yaptığında Mevlâ Tealâ, tâ ezelde o ibadet veya günahı vaki olacak diye bilmiş ve o ilmine dayanarak ta vukuunu irade ve takdir buyurmuştur.

Allah-u Tealâ'nın takdiri mutlak surette yerini bulacağı gibi, o kaderin istinat ettiği ilmi de yanlış çıkmaz. Dolayısıyla o fiilin vukuu, zarurî bir hal almış olur.

Bu durumda kul, mecbur ve muzdarr (zoraki iş yapan) bir halde mi bulunmuş olur? Hayır! Çünkü o ezelî ilme ve takdire, o fiili kimin yapacağı ve onu kendi isteğiyle yapacağı dahildir. Binaenaleyh, o fiil mutlaka meydana gelecek hem de kesinlikle kulun kendi ihtiyarıyla vuku bulacaktır.

O halde ezeldeki kaza ve kader, hadisenin vukuunu teyit ve tesbit ettiği gibi, kulun, o işin meydana gelmesi için harcayacağı isteği ve tercihi de tesbit etmiş olduğundan, hiçbir vechile onu kaldırmaz ve yok etmez. Bilakis kulun iradesi, ezeldeki kaza ve kaderin sebebi ve tealluk mercii halinde bulunur.

Yani; Cenab-ı Hak, o işin vaki olacağını bildiği ve öylece takdir ettiği için kul, onun icrası tarafına isteğini kullanacak değil, tam tersine kulun kendi arzusunu, o işin yapılmasına kullanacağı, Allah katında malum olduğu için ilahî ilim ve takdir o işin meydana gelmesiyle ilgilenmiştir.

Özetle; bir işin, kulun kendi isteğine dayalı olarak vukuu ile ilgili kaza ve kader meselesinde, kulun bu seçim hakkı ve dileme konumu tamamıyla korunmuştur.

Zira insanların fiillerinden herhangi birinin meydana gelmesine ait olan ilahî takdir, ezelî olmakla beraber Allah-u Tealâ'nın ilminde bulunan insan iradesi de adeta ezelî, hatta takdirden daha önce düşünüldüğünden, her halükârda kulun isteği, Allah-u Tealâ'nın takdirinin cebr ve tesiri (zoraki etki-si)nden uzak kalmış olur.

Bilakis ilahî takdir, insanın ihtiyar ve iradesinin açığa çıkmasına yardımcı olmuştur. Allah-u Tealâ'nın ilminin kesinlikle şaşmaması, o ezelî bilgiyi ilim mahiyetinden çıkararak, bir zorlamaya dönüşmesini gerektirmez.

Nasıl ki talebesinin, imtihan esnasında başarısını isbat edemeyeceğini önceden kesinlikle bilen bir muallimin, o öğrenci hakkındaki eski bilgisi, gerçekte imtihanı veremeyen o talebeyle ilgili bir cebr ve zulüm teşkil etmez.

« اِصْفَعِ الْمُجْبِرَ الَّذِی بِقَضَاءِ السُّوءِ قَدْ رَضِیَ * فَاِنْ قَالَ لِمَ فَعَلْتَ فَقُلْ هٰكَذَا قُضِیَ »

"Kötü kazaya razı olan Cebriyye'nin ensesine bir tokat aşket!
Eğer 'Niye böyle yaptın?' derse, 'Böyle takdir edildi.' diye söz et!"

Yani; Allah-u Tealâ'nın zorla yaptırdığına inandığı için, yaptığı kötülüklerden mesul olmadığını farzeden Cebriyye fırkasına mensup bir kişinin ensesine bir tokat atsan, o da sana bunun sebebini sorduğunda, Allah'ın, böyle yazdığını öne sürsen, acaba seni mazur görür mü?

Bu açık izahlar, konumuzla alâkalı olarak, "Allah bizim şirkimizi dilediği için biz müşrik olduk." diyenlerin, hiç te haklı olmadıklarını ortaya koymuş ve bu gibi sözlerle Allah-u Tealâ'ya karşı özür açıklamaya kalkanların batıl bir kanaatta olduklarını anlamamız hususunda en ufak bir şüpheye yer bırakmamıştır. *(Şeyhulisllam Mustafa Sabri, Dinî Müceddidler, Sh.134)*

Allah-u Tealâ'nın dilemesinin manaları ve bazı kulları hakkında şirki dilemesinin, şirkten ve küfürden razı olduğunu ifade etmediği gibi, onlara bunu zorla yaptırdığı manasına da gelmeyeceği konusunda önemli bazı izahlar, En'am Sûresi:35. ayet-i kerime'nin izahında (R.F. 9/169-173) geçmiştir. Birlikte okunup değerlendirilmesinin, birçok itikadî menfaat temin edeceği mülâhaza edilmektedir.

Ayet-i celile'de geçen: **"Biz, seni onlar üzerine bir hafîz kılmadık."** kavl-i şerifine müfessirler birkaç türlü mana vermişlerdir:

1- "Biz seni, tarafımızdan onların amellerini gözetlemek üzere göndermedik ki, onların cürümlerinden seni mesul tutalım." demektir ki, **"Nesefî"** tefsirinde böylece zikredilmiştir.

2- "Beğavî" tefsirinde **Atâ** *(Rahimehullah)* ın, "Biz seni, onları bizden koruman için bekçi kılmadık." şeklinde mana verdiği nakledilmiştir ki bu, "Sen müşrikleri azaptan kurtarmak için gönderilmedin, ancak duyurucu olarak gönderildin." demektir.

"Hazin" tefsirinde, **Atâ** *(Rahimehullah)* rivayetiyle **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan geldiği belirtilen bu manaya göre, ayet-i kerime'de bir nesh söz konusu değildir.

3- "Mehayimî" tefsirinde ise bu makamda: "Sen her ne kadar onları, fıtrî kabiliyetlerini ıslah etmeye çağırıyorsan da, biz seni onlar üzerine mütevellî kılmadığımız için, bizzat sen onların bu istidatlarını düzeltemezsin." şeklinde farklı bir mana açıklanmıştır.

Ayet-i celile'nin son cümlesinde geçen: **"Sen onlar üzerine bir vekil de değilsin."** kavl-i şerifine birkaç mana verilmiştir:

1- "Sen onların işleriyle görevli bir kayyim değilsin ki, rızıklarını sen veresin veya kesesin."

2- "Sen onlar üzerine kahir krallar gibi musallat değilsin ki, kendilerini zorla iman ettiresin. Sen ancak müjdeleyici ve uyarıcısın. Hesaplarını görecek ise, ancak Allah-u Tealâ'dır."

İbni Kesir *(Rahimehullah)*, buna yakın bir mana zikrettikten sonra:

(فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ (٢١) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ (٢٢)) **"O halde hatırlat! Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onların üzerine musallat** (bir kişi) **değilsin."** *(Gâşiye Sûresi:21-22)* ayetlerini, bu manayı teyid mahiyetinde getirmiştir.

3- "Sen onlar üzerine vekil değilsin ki, kabiliyetlerini değiştiresin. Bilakis bu iş, Allah-u Tealâ'ya ait olup, O, onların isteklerine hiçbir müdahele yapmaksızın, sırf kendi hür iradeleriyle yaptıkları doğal tercih gereği kendilerine muamele yapar."

4- "Sen onlar üzerine hafîz değilsin ki, onları zararlardan koruyasın. Vekil de değilsin ki, faydalanacakları şeyleri onlara celbedesin."

"Ruhu'l-Beyan" tefsirinde zikredildiğine göre; **Haddâdî** *(Rahimehullah)* "Hafîz ve vekîl kelimelerinde farklı manalar bulunduğu için birlikte zikredilebilmişlerdir." diyerek, burada belirttiğimiz değişik manayı nakletmiştir.

Bu ayet-i kerime'den anlaşıldığı üzere; hakkı kabul etmemek, ezeldeki bedbahtlıktan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Allah-u Tealâ, onların saadet ve hidayetlerini dilememiştir.

Şekavetin alâmeti dörttür:

1- Göz donukluğu (Allah için ağlayamamak),
2- Kalp katılığı,
3- Dünya sevgisi,
4- Tûl-ü emel (ileriye dönük beklentili olmak).

Saadetin alâmeti de beştir:

1- Salihleri sevip onlara yakın olmak,
2- Kur'an-ı Kerim okumak,
3- Geceleri ibadetle uykusuz geçirmek,
4- Âlimlerle oturup sohbet etmek,
5- Yumuşak kalpli olmak.

İbrahim el-Mühelleb es-Saih *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Bir kere ben tavaf ederken, Kâ'be'nin astarına tutunmuş bir cariyenin, 'Beni sevmen hatırına kalbimi bana iade et (eski huzurlu halimi geri ver)!' dediğini işitince, ona:

'Ey cariye! O'nun seni sevdiğini nereden biliyorsun (da, o sevgi hürmetine istiyorsun)?' dedim. Bunun üzerine o: 'Ezelî inayetinden biliyorum. (Ben küfür diyarında yaşayan bir kâfir iken ölsem ebedî cehenneme girecektim.

Fakat O, ta ezelde bana iman nasip etmeyi dilediği için) peşime ordular sevkedip, nice mallar harcatarak (içinde bulunduğum şirk toplumuyla savaşmak üzere İslam askerleri gönderdi de), beni şirk beldelerinden (cariye olarak) çıkartıp, tevhid memleketlerine soktu.

Ben kendimi bilmezken (bana İslam'ı nasip ederek) nefsimi tanıttı. Ey **İbrahim**! Bu, ezelî inayet ve muhabbetten başka bir sebeple hiç olur mu?' diye cevap verdi."

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

« چوں حسنِ عاقبت نہ برندی وزاہدیست * آں بہ کہ کار خود بعنایت رہا کنند »

"Güzel son, ne lâubalîlik ne de zahitlikledir,
Onun için, o iyi işi, O'nun inayetine bırakırlar."

Yani; bir insanın sarhoşluğuna bakıp imansız öleceğine, diğerininse sofuluğuna kanıp imanlı öleceğine dair kesin bir hüküm verilemez.

Zira enbiya-ı izam ve cennetle müjdelenen zevat-ı kiramdan mâadâ; gerek aşık, gerek zahid, gerek ârif, gerek âbid, hiçbir kimsenin, imanla dünyadan ahirete gideceği ve saadet ehlinden olduğuna dair hüküm vermek doğru değildir.

Muttakî mümine yakışan, iyi haline aldanmayıp, korku ile ümit arasında bütün işlerini Allah-u Tealâ'nın lütuf ve inayetine ısmarlamaktır. *(Şerh-i Dîvan-ı Hafız:1/381)*

Kula gereken; salih amellere koşmasıdır. Çünkü o, saadet (kişinin, imanla çene kapayacak bahtiyarlardan olmasının) alâmetlerindendir. Uzun emellere ve kuruntulara kapılıp, tevbeyi ve salih amelleri geciktirmek, şekavet (kişinin, imansız ölen bedbahtlardan olacağının) nişanlarındandır.

Nakledildiğine göre; âbidlerden biri, Allah-u Tealâ'dan, kendisine iblisi göstermesini istiyordu. Ona her ne kadar: "Allah'tan afiyet iste (iblisi görüp te ne yapacaksın?)" denilse de, o illa da görmek isteyince, Allah-u Tealâ ona iblisi gösterdi.

Âbid onu görür görmez vurmak isteyince, iblisin ona: "Sen yüz sene yaşayacak olmasaydın elbette seni cezalandırır ve helâk ederdim." demesi üzerine, "Demek benim daha uzun bir ömrüm var. Şimdi istediğimi yapayım, daha sonra tevbe ederim." diyerek, iblisin sözüne aldanması yüzünden, ibadeti bırakıp, fısk-ı fücûra düşmesi sebebiyle helâk oldu.

İşte bu kıssa; insanı, uzak beklentilerden sakındırmaktadır. Çünkü tûl-ü emel, büyük bir afettir.

Ayet: 107

İŞARÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Herhangi bir isteğinin yerine gelmemesiyle methe müstehak olmaktan kasır olduğunu (övülemeyeceğini) kabul eden bir kimseye şaşılır ki, nasıl, taptığı ilâhını, kendi mülkünde muradının yerine gelmemesinin mümkün olmasıyla tavsif edebiliyor?

Yani; Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'sinde kendi iradesinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Bir insan, kendi isteği olmadığı zaman üzülüp, acziyetini kabul ederek, kendisi hakkında bunu bir eksiklik olarak görüyorken, her şeye kadir olan Allah-u Tealâ'nın, herhangi bir hususta ki dilemesinin bazen yerini bulmamasının mümkün olduğunu nasıl düşünebiliyor?

Elbette bu, şaşılacak bir iştir! İşte bu şaşkınlığa sebebiyet verecek düşüncenin sahipleri, akıllı geçinen sapık Mutezile fırkasıdır. Çünkü onlar; "Allah-u Tealâ, kullarının müşrik olmamasını dilediği halde onlar yine müşrik oldular." diyerek, Allah-u Tealâ'nın muradının vaki olmadığını iddia etmektedirler.

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Allah-u Tealâ'nın muradının, mutlaka yerine geleceği, dilese herkesi zorla da hidayet edebileceği ve şirk te dahil olmak üzere herşeyin, Allah-u Tealâ'nın meşîetine bağlı olduğu konusunda diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِى السَّمَآءِ فَتَاْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْجَاهِلِيْنَ (٣٥) ﴾

"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, şayet gücün yeterse yerde bir tünel ya da gökte bir merdiven arayarak onlara bir ayet (mucize) **getirecek isen** (haydi getir). **Eğer Allah** (onları hidayet etmek) **dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplardı.** (Velâkin onlar doğru yolu bulma imkânına sahip oldukları hâlde kendi isteklerini hidayet tarafına kullanmadıklarından Allah-u Tealâ onlar hakkında hidayet dilemedi). **Artık sen** (olmayacak şeye düşkün olupta, sabredecek yerde darlanarak Allah-u Tealâ'nın işlerinin inceliklerini) **bilmeyenlerden sakın olma!"** *(En'am Sûresi:35)*

﴿ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِىٍّ عَدُوًّا شَيٰطِيْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوْحِىْ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُوْنَ (١١٢) ﴾

"İşte böylece biz (sana yaptığımız gibi) **her peygambere de insan ve cin şeytanlarını düşmanlar yaptık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyeder** (fısıldar) **lar. Eğer Rabbin dileseydi bunu** (bu düşmanlığı ve fısıldaşmayı)**yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak."** *(En'am Sûresi:112)*

﴿ سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْشَآءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَآاٰبَآؤُنَا وَلَاحَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ (١٤٨) قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَآءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ (١٤٩) ﴾

"Şirk koşanlar: 'Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız şirk koşmazdık, hiçbir şeyi de haram kılmazdık' diyecekler. Onlardan öncekiler de aynı şekilde azabımızı tadıncaya kadar (peygamberleri) **yalanladılar.**

De ki: Sizin yanınızda bize çıkaracağınız bir ilim (şu anda, Allah'ın, sizin müşrik olmanızı dilediğine dair bize açıklayabileceğiniz bir delil ve bilgi) **var mıdır? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.**

De ki: Huccet-i bâliğa (inkâr edene, ortaya koyacağı bir bahane bırakmamakta son dereceye varmış kesin bir delil), **ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi hidayet ederdi."** *(En'am Sûresi:148-149)*

﴿ وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَآؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (١٣٧) ﴾

"İşte bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) **öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de onlara dinlerini karıştır**(ıp boz)**sunlar. Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları, uydurduklarıyla başbaşa bırak!"** *(En'am Sûresi:137)*

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَآ اٰبَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (٣٥) ﴾

"Şirk koşanlar dediler ki, 'Allah dileseydi, biz de babalarımız da O'ndan başkasına tapmazdık ve ne de O'nsuz (O'nun emri dışında) **hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de işte böyle yapmışlardı. Hiç Resuller üzerine açık tebliğden başka bir şey düşer mi?"** *(Nahl Sûresi:35)*

« اِنْ نَشَاْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ (٤) »

"Biz dilesek onlar üzerine gökten bir ayet (mucize) **indiririz de boyunları ona karşı eğilip kalır."** *(Şuara Sûresi:4)*

« وَلَوْشِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ (١٣) »

"Biz dilesek elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat, 'Elbette cehennemi bütün cinler ve insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden söz hak olmuş (kesin karar çıkmış) **tır."** *(Secde Sûresi:13)*

Ayet: 107

﴿ وَمَا تَشَآؤُنَ اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٢٩) ﴾

"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz." *(Tekvîr Sûresi:29)*

Üstadımız Hacı **Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, kendi Kur'an-ı Kerim-inde bu ayet-i kerime'nin kenarına bu ayetleri yazdıktan sonra: **Abdülhamid-in**, annesi *(Radıyallahu Anhuma)* tarîkiyle, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in kızla-rının birinden (**Fatıma** *(Radıyallahu Anha)* dan) rivayet ettiği:

٤٣ – عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أُمِّهِ عَنْ بَعْضِ بَنَاتِ النَّبِيِّ (رضى الله عنهم) ﷺ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « ... مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ ، وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ »

43 - **"...Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz..."** *(Ebû Davud, Edep:110, No:5075, 2/740)* hadis-i şerifini kaydetmesinin peşine, herşeyin, Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle olduğunu isbat için: (فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ (٨٣)) **"Herşeyin melekûtu, yed'i** (kudret eli)**nde olan Zatı tesbih ederiz..."** *(Yasin Sûresi:83'den)* ayet-i kerimesini yazmıştır.

Bu hususta kiği diğer münasip ayet-i kerime'ler; En'am Sûresi:35. ayet-i kerime'nin münasiplerinde (R.F. 9/178-179) zikredilmiştir. Burayla birlikte mütale'a oluna!

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in hafîz olmadığı:

﴿ ... وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (١٠٤) ﴾

"...Ben sizin üzerinize bir hafîz (bekçi) **değilim."** *(En'am Sûresi:104'den)*

Bu hususta kiği diğer münasip ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:104'ün münasiplerinde (R.F.11/97) zikredilmiştir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in vekîl olmadığı:

﴿ ... قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (٦٦) ﴾

"...De ki: Ben, sizin üzerinize bir vekil (kefil) **değilim!"** *(En'am Sûresi:66'dan)*

Bu hususta kiği diğer münasip ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:66'nın münasiplerinde (R.F.10/44) zikredilmiştir.

Üstadımız Hacı **Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, kendi Kur'an-ı Kerim-inde bu ayet-i kerime'nin kenarına: (... وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ (١٠٢)) **"...O herşeye vekildir."** *(En'am Sûresi:102'den)* ayet-i kerime'sini yazarak, "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* vekil değilse de, Allah-u Tealâ'nın herşeye, her konuda vekîl ve kefil olan tek Zat olduğu" hususuna dikkat çekmiştir.

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: "Sen, bu Kur'an'ı başkalarından öğrendin." demeleri üzerine: Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, onların yakışıksız sözlerinden üzülmemesini tavsiye ettikten sonra, bazı müslümanların, onların bu sözlerine hiddetlenip, ilâhlarına söverek, onların da Allah-u Tealâ'ya sövmelerine sebep olmamalarını tenbih etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَلَاتَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٠٨)

KELİME MANASI (108)

(وَلَاتَسُبُّوا) **Sövmeyin,** kime? (الَّذِينَ) **o kimselere ki,** (يَدْعُونَ) **tapıyorlar,** kimden başka? (مِنْ دُونِ اللّٰهِ) **Allah** (-u Tealâ) **dan başka,** yani müşriklerin Allah'ı bırakıp da taptıkları putları hakkında kötü konuşmayın, (فَيَسُبُّوا) **onlar da söverler,** kime? (اللّٰهَ) **Allah** (-u Tealây)**a,** neyle? (عَدْوًا) **haddi aşarak,** Bu mana, mef'-ûl-ü mutlak olmasına göre verilmiştir. Sövmek de haddi aşmak cinsinden olduğu için, (سَبٌّ) den mef'ûl-ü mutlak düşmesi caizdir. Bunun, mef'ûl-ü leh olması da caizdir, buna göre mana şöyledir: **"Hakkı bırakıp batıla geçmek için Allah-u Tealâ'ya söverler."** nesiz oldukları hâlde? (بِغَيْرِ عِلْمٍ) **âlim olmadıkları halde,** yani bilgisizce, (كَذٰلِكَ) **işte böylece,** Bu, gizli bir mef'ûl-ü mutlak'ın sıfatıdır, yani müşriklere, putlara tapmayı süslediğimiz gibi, (زَيَّنَّا) **biz çok ziynetli kıldık** (hoş gösterdik), kim için? (لِكُلِّ اُمَّةٍ) **herbir ümmet için,** neyi? (عَمَلَهُمْ) **amellerini,** (ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ) **sonra ancak Rablerinedir.** ne? (مَرْجِعُهُمْ) **dönüşleri,** (فَيُنَبِّئُ) **O hemen tam manasıyla haber verecektir,** kime? (هُمْ) **onlara,** neyi? (بِمَا) **o şeyi ki,** (كَانُوا) **oldular,** nedir oldular? (يَعْمَلُونَ) **işlerler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Onların Allah (-u Tealây)**ı bırakarak taptıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak bilgisizce Allah** (-u Tealây)**a söverler. Böylece biz her ümmete amellerini ziyade ziynetledik** (yaptıklarını cazip gösterdik). **Sonra** (ölümün ardından dirilterek) **dönüşleri ancak Rablerinedir. O da hemen onlara yapar oldukları şeyi tamamen haber verecektir.**

İ Z A H A T

Fahrurrâzî ve Bika'î *(Rahimehumellah)*, bu ayet-i celile'nin geriyle irtibatını kurmak üzere şöyle buyurmuşlardır: Bilinmelidir ki; bu ayet-i kerime, geride olduğu gibi kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e karşı: "Sen, bu Kur'an'ı insanlarla müzakere ederek topladın." demeleriyle yakından ilgilidir.

Zira kâfirlerden bu sözü işiten bazı müslümanların kızıp, karşılık vermek üzere onların ilâhlarına hakaret etmeleri uzak bir ihtimal değildir. Bu yüzden Allah-u Tealâ, onları bu türlü hareketten menetmiştir.

Çünkü müslümanlar, onların ilâhlarına sövüp saydığında onlar da kızarak uygunsuz tabirlerle Allah-u Tealâ'yı anabilirler. İşte bu sakıncadan kurtulmak için, putlara hakaret içeren sözlerden uzak durmak gerektiğinden Allah-u Tealâ:

"Müşriklerden yüz çevir!" buyurarak, Habibini bizzat muhatap aldıktan sonra, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e ikramen, hitabı ondan, ümmetine çevirerek: **"Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin!"** buyurmuştur.

Ayet-i celile'nin iniş sebebi hakkında; **"Taberî, İbni Ebî Hatim, Vahidî, Beğavî, İbni Cevzî"** ve **"İbni Kesîr"** tefsirlerinde birkaç görüş zikredilmiştir:

1- Ebû Salih *(Rahimehullah)*ın **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet ettiğine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* müşriklere karşı:

(إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ...(٩٨)) **"Şüphesiz ki siz ve Allah'ı bırakarak taptıklarınız, cehennem odunusunuz..."** *(Enbiya Sûresi:98'den)* ayet-i kerime'sini okuyunca, müşriklerin:

"Yâ Muhammed! Ya bizim ilâhlarımızın aleyhine konuşmaktan ve onları ayıplamaktan vazgeçersin, ya da biz senin Rabbini hicvederiz (Allah hakkında kötü konuşuruz)." demeleri üzerine;

Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'yi göndererek, müslümanların, putlara sövüp te, müşriklerin de cahilâne bir şekilde haddi aşarak Allah-u Tealâ'ya sövmelerine sebebiyet vermelerini nehyetmiştir. *(İbni Cevzî, Zâdü'l-mesîr, 3/102, Beğavî, Me'alimü't-Tenzîl, 2/121, Taberî, Tefsir, No: 13742, 5/304, İbni Ebî Hatim, No: 7760, 4/1366)*

Burada, "Madem ki, Enbiya Sûresinin ayetinde, onların ilâhlarının cehennem odunu olduğu belirtilmiştir? Bu ayeti okumak meşru iken, tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime'de ise, putlar hakkında bu gibi hakaret içeren sözler sarfedilmekten nehy edilmesi ne anlama gelmektedir?" şeklinde varid olacak bir suale şöyle cevap verilir:

"Onlar, bu ayeti tilavet kastıyla okurlarsa bunda bir sakınca olmaz. Yok eğer bu tilavetle, putlara hakaret edip, tapıcılarını kızdırma niyeti taşırlarsa, bu, nehye dahil olurlar ki, bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Nitekim bazı pis yerlerde de tilavet nehyedilmiştir. Buradaki yasaklama, tilavetten değil, okunduğu yer ve gaye itibarıyladır."

2- Katade *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiğine göre; müslümanlar, kâfirlerin putlarına sövüyorlar, onlar da buna karşı ilimsizce haddi aşarak Allah-u Tealâ'ya sövmeye kalkıyorlardı.

Bunun üzerine Allah-u Tealâ, bu ayet-i celile'yi indirerek, müşriklerin; Allah'ı bilmeyen cahil bir topluluk olduklarını beyanla, Rablerine sövülmesine sebebiyet vermekten, müminleri nehyetti. *(Taberî, Tefsir, No: 13743, 13745, 5/304, 305, İbni Ebî Hatim, No: 7761, 4/1366)*

3- Süddî *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre; **Ebû Talib** ölüm döşeğine düştüğünde, Kureyş: "Gelin! Gidip, şu adamın yanına girerek ona, kardeşinin oğlunu bizden nehyetmesini (yeğeni **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i, dinimize hakaretten engellemesini) emredelim.

Çünkü biz, onun ölümünden sonra yeğenini öldürüp te, arapların: '**Ebû Talib** yeğenini koruyordu, o ölünce onu öldürebildiler.' demelerinden utanırız." dediler.

Bunun üzerine; **Ebû Süfyan, Ebû Cehil, Nadr ibni Haris, Halef**'in oğulları **Ümeyye** ve **Übeyy, Ukbe ibni Ebî Mu'ayt, Amr ibni Âs, Esved İbnü'l-Bahterî** kalkıp, içlerinden **Muttalib** isimli bir adamı, **Ebû Talib**'ten, ziyareti için izin istemek üzere gönderdiler.

O, **Ebû Talib**'e gelip, "İşte kavminin ileri gelenleri seni ziyarete geldiler, yanına girmek istiyorlar." demesi üzerine, **Ebû Talib** izin verince, bu kişiler yanına girerek:

"Ey **Ebû Talib**! Sen bizim büyüğümüz ve efendimizsin. **Muhammed,** bize de ilâhlarımıza da çok büyük eziyet verdi. İstiyoruz ki, sen onu çağırasın da bizim ilâhlarımızı kötü anmaktan nehyedesin. O zaman biz de onu, ilâhı ile başbaşa bırakırız." dediler.

Ebû Talib'in, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i yanına çağırması üzerine, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gelince **Ebû Talib** ona: "Bunlar senin kavmin ve amcaoğullarındır." dedi. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de onlara dönerek:

" مَاتُرِيدُونَ " **"Ne istiyorsunuz?"** diye sordu. Onlar, "Biz senden, bizi ilâhlarımızla başbaşa bırakmanı, seni de ilâhınla başbaşa bırakmamızı istiyoruz." dediklerinde, **Ebû Talib**: "Muhakkak kavmin sana insaflı davranmıştır. Onların bu teklifini kabul et!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٤٤ - « أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَعْطَيْتُكُمْ هٰذَا هَلْ أَنْتُمْ مُعْطِيَّ كَلِمَةً إِنْ تَكَلَّمْتُمْ بِهَا ، مَلَكْتُمُ الْعَرَبَ وَدَانَتْ لَكُمْ بِهَا الْعَجَمُ ، وَأَدَّتْ لَكُمُ الْخَرَاجَ »

44 - **"Söyleyin bana, ben size bunu verirsem** (bu teklifinizi kabul edersem), **siz bana bir kelime verir misiniz** (teklif edeceğim sözü söyler misiniz) **ki, onu söylediğinizde araplara malik olacaksınız, acemler size boyun eğecek ve cizye ödeyecekler."** buyurdu.

O zaman **Ebû Cehil**: "Baban hakkı için evet! Sana o kelimeyi on misliyle veririz. O hangi kelimedir?" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

" قُولُوا لَاإِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ " **"(Gelin!) 'Allahtan başka hiçbir ilâh yoktur' deyin!"** buyurdu. Bunu duyan **Ebû Cehil** ve arkadaşları tiksintiyle imtina edince, **Ebû Talib**: "Ey kardeşimin oğlu! Bundan başka bir kelime söyle, zira kavmin bundan dehşete kapıldılar." dedi.

Bunun üzerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, onların ümidini kesmek için:

« يَا عَمِّ! مَا اَنَا بِالَّذِى اَقُولُ غَيْرَهَا حَتّٰى يَاْتُونِى بِالشَّمْسِ فَيَضَعُوهَا فِى يَدَىَّ ، وَلَوْ اَتَوْنِى بِالشَّمْسِ فَوَضَعُوهَا فِى يَدَىَّ مَا قُلْتُ غَيْرَهَا »

"Ey amcam! Bana güneşi getirip ellerime koyuncaya kadar ben bundan başkasını diyecek bir kimse değilim. Onlar güneşi getirip ellerime koysalar da ben bu sözden başkasını söylemem!" deyince onlar kızarak:

"Ya bizim ilâhlarımıza hakaretten vazgeçeceksin, ya da biz, sana da, sana bunu emredene de söveceğiz." demeleri üzerine Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirdi.

İşte; Allah-u Tealâ'nın: **"Onlar da haddi aşarak, cahillikle Allah'a söverler."** kavl-i şerifi budur. *(Taberî, Tefsir, No: 13744, 5/304, 305, İbni Ebî Hatim, No: 7762, 4/1367, Vahidî, Esbabü'n-nüzûl, No:446, Sh:225)*

"Âlûsî" tefsirinde zikredildiğine göre; ayet-i celile'de geçen: **"Allah'tan başka taptıklarına"** kavl-i şerifindeki mevsûlün kime ait olduğu hakkında iki görüş vardır:

1- Mevsûlden maksat; müşrikler olabilir ki buna göre mana:

"Ey Müminler! 'Siz de, taptıklarınız da kahrolsun!' gibi sözler söyleyerek, putlara tapmaları yüzünden onlara hakaret etmeyin!" demek olur ki, **Ebussuud** *(Rahimehullah)* sadece bu manayı zikrederek tercihini ortaya koymuş, **Semîn-i Halebî** *(Rahimehullah)* ise bunu ikinci mana olarak zikretse de doğru bir vecih olduğunu ifade etmiştir.

2- Mevsûlden murat, onların ilâhları da olabilir. Bu durumda, âid bir zamir mukadder kabul edilerek takdir: " اَلَّذِينَ يَدْعُونَهُمْ " şeklindedir.

Nesefî *(Rahimehullah)* burada mevsûlün başına bir muzaf takdir ederek: " آلِهَةَ الَّذِينَ " şeklinde aynı manayı, aidin hazfine lüzum olmadan ifade etmiştir.

Buna göre akılsız putlardan, akıllılara kullanılan mevsûlle tabir edilmesinin üç sebebi olabilir:

1- Tapıcıları, putları ilim ehlinden saydıkları için, onların inancına mebnî olarak bu tabir kullanılmış olabilir.

2- Tapınılanlar arasında bulunan; melekler, **İsa** ve **Uzeyr** *(Aleyhimüsselâm)* gibi akıllılar tağlip edilmiş olabilir.

3- "Merkebine vurmak binicisini dövmektir." sözünde olduğu üzere, ilâhları sebbetmek, tapanlarına sövmek manası içerdiği için de olabilir.

Ayet-i celile'de geçen: **"Onlar da haddi aşarak, bilmeksizin Allah'a söverler."** kavl-i şerifi hakkında, **Fahrurrâzî, Ebussuud** ve **Âlûsî** *(Rahimehumullah)* ın farklı birtakım izahları vardır:

1- "Onlar, hakkı aşıp batıla geçerek, Allah-u Tealâ'yı ve O'nun ne şekilde anılması gerektiğini bilmediklerinden Allah'a söverler." şeklindeki mana birçok müfessir tarafından nakledilmiştir.

Bu manaya göre; "Müşrikler, Allah-u Tealâ'yı kabul edip, azametini ikrar etmekte, ilâhlarına ibadetlerinin sebebi olarak ta, Allah katında kendilerine şefaatçı olmaları ümidini ortaya koymaktayken nasıl olur da Allah-u Tealâ'ya söverler?" şeklinde ortaya atılacak bir suale, müfessirler birkaç türlü cevap vermişlerdir: :

a) Allah'a sövdüklerini bilmeden, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e "Putlara hakaret" emrini verene söverek, Allah'a sövmüş olurlar. Yoksa, sarahaten Allah-u Tealâ'ya küfretmekten çekinirler.

Nitekim sebeb-i nüzûl ile ilgili üçüncü maddede onlardan nakledilen: "Sana da, bunu sana emredene de hakaret ederiz." şeklindeki sözleri bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

b) Açıkça Allah-u Tealâ'ya hakaret etmeleri de kastedilmiş olabilir. Bunun zor anlaşılabilecek bir tarafı yoktur. Zira öfke ve nefret insana herşeyi yaptırabilir. Nitekim bir müslümanın bile aşırı öfkeden dolayı küfür kelimesi söylediği görülmektedir.

Hatta Rafizîlerin, **Ebû Bekir** ve **Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* ya aşırı hakaretlerinden kızan cahil avamdan biri, **Hazret-i Ali** *(Radıyallahu Anh)* a sövmeye başlayınca, ona bunu niçin yaptığı sorulduğunda:

"Onları kızdırmak için. Zira onları bunun kadar öfkelendirecek başka bir şey göremedim." diye cevap vermiş, sonra yaptığı bu büyük cehaletinden tevbeye davet edilmiştir.

c) **Rağıb** *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; onlar, Allah-u Tealâ'yı açıkça sebbetmeseler de, O'nun bahsi hakkında mevzulara dalıp, mücadelede haddi aşınca, şanına yakışmayan şekilde vasfına ilaveler katmak suretiyle, sebbetme durumuna düşmüş olabilirler.

d) Kâfirlerin cahil zümresi içinde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i nübüvvet iddiasına sürükleyenin, şeytan olduğu düşüncesine kapılanlar olabileceğinden, bu cehaletlerinden dolayı o şeytana; **Muhammed**'in ilâhı ismini vererek, bu anlamda Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ilâhına sövenler olabilir.

e) Tabi ki onların bir kısmı yaratıcıyı kabul etmeyip, herşeyin tabiat gereği kendi kendine meydana geldiğini iddia ettiklerinden, bu türlü sefahetlere (yaratıcı hakkında hakaret içeren sözler sarfetmeye) aldırış etmiyor olabilirler.

2- "Müşriklerin Allah'a sövmesi"nden murad; küfür ve inatta ısrarcı olmalarından kinaye olabilir. Zira bu ısrarları, fiilî manada sövmek anlamına gelir. Nitekim **İyas ibni Katade** *(Rahimehullah)* ın:

« وَتَجْهَلُ اَيْدِينَا وَيَحْلُمُ رَأْيُنَا * وَنَشْتُمُ بِالْاَفْعَالِ لاَ بِالتَّكَلُّمِ »

"Ellerimiz bilmezden gelir, görüşümüz ise isabetlidir,
Biz konuşarak değil, fiillerle şetmederiz." sözü bu hakikati ne güzel anlatmaktadır.

3- Allah-u Tealâ'yı sebbetmelerinden murad; Resulüne sövmeleri de olabilir. Zira: (اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ ...(١٠)) **"Şüphesiz sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar..."** *(Fetih Sûresi:10'dan)* ve:

(اِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ...(٥٧)) **"Şüphesiz Allah'a ve rasûlüne eziyet edenler..."** *(Ahzap Sûresi:57'den)* ayet-i kerime'lerinde olduğu gibi, Allah-u Tealâ, Resulünü tenkit edip, ona eziyet etmeyi, kendisini hicvetme yerine koymuş olabilir.

Ayet-i celile'nin, tefsir ettiğimiz kısmıyla ilgili bazı hükümler:

1- Kâdî Beydâvî *(Rahimehullah)* ın ve ona tebaan birçok müfessirin beyanı vechile; bu ayet-i celile'den çıkarılan hüküm şudur ki; "Bir taat, kendisini yapmamaktan doğacak günahtan daha büyük bir masiyete sebebiyet veriyorsa, o taatı terketmek gerekir. Çünkü şerre sürükleyen şey de şerdir."

2- "Kâdî" Muhaşşîsî **Konevî** *(Rahimehullah)*, bu sözü şöyle şerhetmiştir:

Buradaki taattan kasıt, müstehap veya sünnet olan bir amel olup, masiyetten maksat ta haram ise, bu söz yerindedir. Zira o takdirde harama düşmemek için sünnet veya müstehabın terkedilmesi gerekir. Fakat taat farz ise, masiyet haram da olsa o taatın terkine müsaade varsa da, illa da zorunlu değildir.

Nitekim zalim hükümdara karşı emr-i bi'lma'rûf yapmanın, bunu yapan kişinin öldürülmesine sebebiyet vereceği, birtakım emarelerle bilinse de, bu vazifeyi terketmek vacip olmaz.

Yani; yukarıda geçen hüküm, terkedilmesi gereken konulardadır. Bu durumda ise, emr-i bi'lma'rûf yapıp öldürülmeyi göze almak, mutlaka terkedilmesi gereken hususlardan olmayıp, terkine ruhsat varsa da bu davranış azimetle amele dahil olduğundan, sahibi intihar etmiş sayılarak günahkâr olmayacağı gibi, bilakis me'cûr olur.

Ancak insanlar arasında taharet yapayım derken, avret yerini açıp gösterme zorunda kalma halinde, keşf-i avret günahı ağır basacağından, bunun terkedilmesi gerekir.

Ayrıca şu da bilinmelidir ki, taat ve masiyet mefhumları, itibarî (değerlendirmeye tabi) işlerdendirler. Nitekim yetim bir çocuğa edep verme niyetiyle tokat atmak, taat sayılmaktayken, eziyet ve acı verme kastıyla yapılan bu fiil masiyet addedilir. *(Konevî: 3/112)*

3- Muhyiddin Şeyhzâde ve ona tebaan **Kâdî Şihabüddîn** *(Rahimehumellah)*, **"Kâdî"** haşiyesinde bu konuyu şöyle açmışlardır:

Burada karıştırılmaması gereken iki mesele vardır ki, bunlar birbirine çok benzemektedirler:

a) Bir ibadetin büyük bir günaha sebebiyet vermesi durumu ki, bu durumda o taat, ibadet olması hasebiyle nehyedilmeyip, masiyete dönüştüğü için yasaklanır.

Nitekim bu ayet-i kerime'de belirtilen; "Putlara hakaret" hususu, haddi zatında taat sayılabilecek iyi bir işse de, kâfirlerin, Allah-u Tealâ'ya sövmeleri gibi büyük bir günaha sebebiyet vereceği düşünüldüğünde, taat olmaktan çıkıp, masiyete dönüşeceğinden, nehyedilmesi doğru olur.

b) Bir taatın bir günaha sebebiyet vermeyip ancak def'i mümkün olmayacak bir masiyet işlendiği yerde icra edilmesi ki, bunun bir önceki hususla hiçbir ilgisi yoktur.

Mesela; erkeklerin cenazeye katılması bir ibadet olup, kadınların gelmesinin sebebi değildir. Zira erkekler gelse de gelmese de onlar bir cenazede bulunmuş olabilirler. Ancak kadın-erkek karışıp, kadınların sesli bir şekilde ağladığı bir cenazeye katılma hususunda anlayışlar farklı olabilir.

Nitekim **İbni Sîrîn** *(Rahimehullah)*, böyle bir cenazeye katılmayınca, **Hasen-i Basrî** *(Rahimehullah)* ona karşı gelerek: "(Bizim katılmamızın sebebiyet vermediği) bir masiyetten sebep ibadeti bırakırsak, elbette bu bizim dinimizi çabuk bozar." demiştir ki, böylece iki mesele arasındaki fark iyice belirmiştir.

4- Makdisî "er-Remz" isimli eserinde şu nakli yapmıştır: Bizim fakihlerimize göre doğru olan fetva şudur ki; kişi, bir bidatla karşılaşacak diye, kendisinden istenen bir vazifeyi terketmez.

Nitekim eğlence bulunan davetlere icabet ve bağırarak ağıt yakan kişilerin bulunduğu cenaze namazlarına katılmak buna örnek teşkil edebilir. Bu durumda bu bidatları engellemeye gücü olan meneder, değilse sabreder.

Tabi ki bu, kişinin, mukteda bih (kendisine uyulan önder) konumunda olmaması şartına bağlıdır. Mukteda bih olan bir kişinin böyle meclislerde hazır bulunması, (kendisine karşı yapılan saygısızlık,) dine hakaret içereceğinden böyle bir yerde oturmaz.

Ebû Hanîfe *(Radıyallahu Anh)* ın böyle bir durumla karşılaştığında, meclisi terketmeyip orada oturmaya sabretmesi hakkında gelen rivayet, onun uyulan bir mezhep imamı olmasından önce vuku bulmuştur.

Nitekim bu rivayet ve yanında münker işlenen bir kişinin ne yapması gerektiği ile ilgili diğer bazı rivayetler Nisa Sûresi:140'ın tefsirinde** (R.F. 5/884-885) **zikredilmiştir.

5- Ebû Mansur *(Rahimehullah)*, "Hakareti haketmeyen (tahkir edilmemesi gereken) birisi sebbedilmesin diye, tahkire müstehak olanın sebbinden Allah-u Tealâ niçin bizi nehyetmiştir?

Halbuki biz onlarla savaşmakla emrolunduk ki, bu durumda bizden birilerinin de öldürülmesi kaçınılmaz olacaktır. Haksız yere müminin öldürülmesi ise büyük bir münkerdir.

Yine böylece, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* kendisini yalanlayan müşriklere tebliğde bulunup, onlara Kur'an ayetleri okumakla emrolunmuştur." şeklinde bir sual ortaya attıktan sonra yine kendisi şöyle cevaplandırmıştır:

"Putlara sövmek mubahsa da farz değildir. Onlarla harbetmek ve onlara tebliğde bulunmak ise, farzdır. Mübah olan bir şey günah olan bir şeye sebebiyet vermesin diye nehyedilebilir. Ama farz olan bir şeyden, ne meydana gelirse gelsin o nehyedilemez.

Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)*ın şu iki meselede gözettiği fark ta buna dayanmaktadır: Eli kesilen bir kişi, kısas olsun diye, kendi başına (Kadı'nın hükmü olmadan), elini kesen kişinin elini keser de, o kişi kan kaybından ölürse diyet ödemeye mahkum edilir.

Çünkü o kişinin, elini kesenden hakkını alması mubah olduğu için, bu mubahtan doğan neticeden mesul olur. Fakat imam (devlet reisi), elini kestiği hırsızın ölmesi neticesinde, tazmine mahkum edilmez. Zira o, üzerine farz olan şeriat haddini tatbik ettiği için, neticesinden sorumlu tutulmaz. *(Şeyhzâde: 2/198, Şihab: 4/179, Âlûsî: 7/252)*

6- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ve ona tebaan, **"Kâdî"** Muhaşşîsi **İbni Temcid** *(Rahimehullah)* ın beyanlarına göre; bu ayet-i kerime şunu ifade etmektedir ki, iyiliği emretmek, bazen bir kötülüğün işlenmesine sebebiyet vereceği durumlarda kötü kabul edilebilir.

Kötülükten nehyetmek te, daha fazla bir münkerin işlenmesine sebebiyet vermesi halinde çirkin görülebilir ki, bu hususta kesin bir kanaat söz konusu olmadığından zann-ı ğalip (ağır basan tahmin), kesin bilgi makamında değerlendirilir.

7- Yine bu ayet-i kerime, dine davet eden kimselere edep vermektedir. Şöyle ki onlara, din dışı kimseleri, İslamı kabul etmekten nefret ettirecek, kalplerine kin ve düşmanlık sokacak söz ve fiillerden uzak durmalarını emretmekle birlikte, istenen neticeye ulaşmakta faydası olmayacak şeylerle uğraşmamaları konusunda da kendilerini uyarmaktadır.

Zira putların, fayda ve zararı olmayan cansız varlıklar olduğunu söylemek, onların ilâh olamayacağı hususunda yetip artmaktayken, bununla birlikte bir de onlara sövüp saymanın lüzumu yoktur. *(Fahrurrâzî, Tefsir-i kebîr: 13/115-116, İbni Temcid, Konevî Hamişi: 3/112)*

8-İbnü'l-Arabî *(Rahimehullah)* bu ayet-i kerime'nin tefsirinde şu izahı yapmıştır:

Âlimler, bu ayet-i kerime'nin manasının, **"Kâfirlerin ilâhlarına sövmeyin ki, onlar da sizin ilâhlarınıza sövmesin."** şeklinde olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Zira huccet ve delil teşkil etmeyecek bir konuda sebb ve hakarete başvurmak, alçak kişilerin işidir.

Nitekim **Abdullah ibni Amr** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif te bu hususta bize delil olmaktadır: Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٤٥ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ مِنْ اَكْبَرِ الْكَبَائِرِ اَنْ يَلْعَنَ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ » قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ! وَكَيْفَ يَلْعَنُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: « يَسُبُّ الرَّجُلُ اَبَا الرَّجُلِ ، فَيَسُبُّ اَبَاهُ وَيَسُبُّ اُمَّهُ فَيَسُبُّ اُمَّهُ »

45 - **"Kişinin ana-babasına lanet etmesi, büyük günahların** (azap cihetinden) **en büyüğündendir."** buyurduğunda, sahabe-i kiram: "Ya Resulellah! Kişi ana-babasına nasıl lanet edebilir?" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

"Kişi diğer birinin babasına söver, o da onun babasına söver. O, onun annesine söver, o da onun annesine söver." buyurdu. *(Buharî, Edep:4, No:5628, 5/2228, Müslim, İman:38, No:90, 1/92, Tirmizi, Birr:4, No:1902, 4/312, Ebu Davud, Edep:129, No:5141, 2:758, Ahmed İbn-i Hanbel, el-Müsned, No:6540, 2/562)*

Bundan dolayı **Beğavî** *(Rahimehullah)*ın nakli üzere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu ayet-i kerime indiğinde, ashabına hitaben:

« لاَ تَسُبُّوا رَبَّكُمْ »

"Rabbinize sebbetmeyin!" buyurmuştur ki bunun manası, **Hazin** *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile: **"Siz onların ilâhlarına sövmeyin ki, onlar da sizin Rabbinize sövmesin!"** demektir. *(Beğavî, Me'alimü't-Tenzîl:2/122, Hazin, Mecmû'atü't-tefâsîr:2/463)*

Demek oluyor ki; Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'siyle, mahzur (sakıncalı) bir işe sebebiyet verecek caiz bir işi yapmaktan bizleri menetmiştir.

9- Haklı bir kişi, dinine zarar verecek bir şeye sebebiyet vermesinden endişe duyması halinde, sahip olduğu haktan vazgeçebilir.

Kurtubî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; **Hazret-i Ömer** *(Radıyallahu Anh)* dan nakledilen:

٤٦ – « لاَ تُبِتُّوا الْحُكْمَ بَيْنَ ذَوِى الْقَرَابَاتِ مَخَافَةَ الْقَطِيعَةِ »

46 - **"Sıla-i rahim kesilir endişesinden dolayı, akraba arasında vuku bulan hadiselerde kararları kesinleştirmeyin** (birbirinin yüzüne bakacak şekilde bir açık kapı bırakın)!" *(Kurtubî, Tefsir: 7/62)* sözü de bu manadadır.

Tabi ki bu hüküm, alınması da kalması da caiz olan bir hakla ilgilidir. Alınması vacip olan bir hakkı ise her halükârda almalıdır. *(İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an: 2/744)*

10- "Hazin" tefsirinde **Zeccâc** *(Rahimehullah)*ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müslümanlar, kâfirlerle muharebe emri almadan önce, onların taptığı putlara lanet okumaktan nehyolunmuşlardı.

İbnü'l-Enbârî *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Bu ayet-i kerime'nin hükmü mensuhtur. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Mekke'de iken Allah-u Tealâ ona bu ayet-i kerime'yi indirmiş, sonra ashab-ı kiramın artmasıyla onu kuvvetlendirince bu ve benzeri ayetleri:

Ayet: 108

(...فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ... (٥)) **"...Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün!.."** *(Tevbe Sûresi:5'den)* ayet-i kerime'siyle neshetmiştir.

11- Kurtubî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile, ulema şöyle demiştir:

Bu ayet-i kerime'nin hükmü, ümmet arasında her daim bâkîdir. Ne zaman bir kâfirin, özgür ve güçlü olup, İslam'a veya Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e yahut Allah-u Tealâ'ya sövmesinden endişe edilirse, bir müslümanın, onların dinine, haçlarına ve kiliselerine hakaret etmesi helâl olmaz.

Ayrıca bir müslüman buna sebebiyet verecek başka hareketlere de başvurmamalıdır. Çünkü bu, masiyete teşvik konumundadır.

12- Cessâs *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu ayet-i celile'de şuna dair bir delil mevcuttur ki, bir kişi ne kadar haklı da olsa, karşılık verme yöntemiyle kendisine hakarete çabukça yeltenecek sefih ve beyinsiz kimselere hakaretten geri durmalıdır.

13- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın nakline göre; bu ayet-i kerime, kâfirlere, onların haktan uzaklaşmasını ve nefretini artıracak muamelenin yapılmasının caiz olmadığına delalet etmektedir.

Zira bu caiz olsaydı, bunun emredilmesi de caiz olurdu ki, bu durumda ayet-i kerime'de ki yasağın yeri olmazdı. Ayrıca Allah-u Tealâ **Musa** ve **Harun** *(Aleyhimesselâm)* ı **Firavun**'a gönderirken:

(فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ (٤٤)) **"Ona yumuşak söz söyleyin, ola ki, düşünür ya da korkar."** *(Taha Sûresi:44)* buyurduğu üzere, kâfirleri davet esnasında kendilerine yumuşak muamele edilmesini emir buyurmazdı. İşte bu da Cebriyye'nin görüşünün bozukluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin putlarına sövmeyi yasakladıktan sonra: **"İşte böylece biz, her ümmet için amelini süsledik."** buyurmuştur ki, ulema, buradaki müşebbehün bih ile yani; **"İşte böylece"** ifadesiyle, Allah-u Tealâ'nın, müşriklere, kendisine hakaret etmeyi hoş göstermesini kastettiğini açıklamışlardır ki buna göre mana:

"İşte biz, bu kâfirleri rüsvay etmek için, kendimize hakaret etmelerini onlara hoş gösterdiğimiz gibi her ümmetin yaptıklarını da kendilerine böylece süslü gösterdik." şeklinde anlaşılabilir.

Ayet-i celile'de geçen: **"Her ümmet"** ve **"Amelleri"** ifade-i celile'lerinden hangi ümmetlerin ve ne tür amellerin kastedildiği hakkında iki görüş vardır:

1- Kâfir-mümin dahil bütün ümmetler ve hayırdan şerden tüm yaptıkları nazar-ı itibara alınarak umûmî bir mefhum kastedilmesi tercihe şayân görülmüştür ki, buna göre mana: "İşte böylece biz, mümin-kâfir her topluma; hayırdan ve şerden, yapmak istedikleri fiilleri yapma gücü ve imkanı verdik." demek olur.

Burada hayır işlemek isteyenlere imkan vermek, tevfîk (muvaffak kılmak) diye adlandırıldığı gibi, şer yapmak isteyenlere güç vermek te tahzîl (mahrum bırakmak) şeklinde isimlendirilir.

2- "Ümmetler"den sadece kâfirler murad edilip, **"Ameller"**in ise şerle tahsisi de caiz görülmüştür ki, zaten ayet-i kerime'de onlardan bahsedildiği için buna göre mana açıktır.

Bu cümle-i celile, birkaç yönden sapık Kaderiyye ve Mutezile fırkalarını reddetmektedir:

1- Bu ayet-i kerime'de bahsedilen, **"Allah-u Tealâ'nın tezyîni"** ile:

(... فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ ... (٢٤)) **"...Şeytan onlara amellerini süsledi..."** *(Sebe' Sûresi:24'den)* kavl-i şerifinde geçen, "Şeytanın tezyîni" arasında zahiren görülen çelişkiyi çözüme kavuşturmak için sapık Mutezile fırkası: "Allah emirleri süsler, şeytan da yasakları süsler." şeklinde bir izah tarzı geliştirmişlerse de bu, çözüm değildir.

Çünkü bu durumda, Allah-u Tealâ'ya isnat edilen, "Hoşgörüyü yaratma" anlamında "Tezyîn"in bir misli şeytana da isnat edilmiş olur, halbuki yaratma fiilinden şeytanın hiçbir nasibi olamaz.

Ehl-i Sünnet uleması ise, burada gerçekte bir tenakuz olmadığını, zira "Tezyîn" fiilinin farklı olduğunu açıklamışlardır. Şöyle ki, Allah-u Tealâ'ya isnat edilen "Tezyîn"; "İnsanların iç bünyelerinde, hayra veya şerre karşı bir sevgi ve onlara ulaşma yollarını izleme arzu ve hevesini yoktan yaratması" anlamındadır.

Şeytana izafe edilen tezyîn ise, insanların kalplerine kötü düşünceler ve vesveseler atarak onları masiyetlere davet ve teşvik etmesinden ibarettir.

2- Sapık fırkalar "Allah'ın küfrü yaratması ve süslemesi güzel olmaz. Bu yüzden kötülükleri Allah yaratmaz." şeklinde batıl bir inanca sahiptirler.

Halbuki, bu ayet-i celile'de geçen, **"Biz, onlara bu yaptıklarını süsledik."** ifade-i celile'si, onların bu görüşünü açıkça reddetmektedir.

3- Ayrıca onlar: "Allah-u Tealâ'nın, kulları hakkında en iyiyi yapması vaciptir." diyerek, bazı şeyleri yapmayı Allah-u Tealâ'ya zorunlu kılmaktadırlar. Oysa bu ayet-i celile'de geçen, **"Biz, onlara bu yaptıklarını süsledik."** ifade-i celile'siyle, diğer ayet-i celile'de varid olan:

(اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَناً فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُ ... (٨)) **"Kötü ameli kendisine süslü gösterilip te onu güzel gören kimse**(, kendisine iyilik sevdirilen kimseye hiç benzer)**mi? Allah dilediğini saptırır, istediğini de hidayete erdirir..."** *(Fatır Sûresi:8'den)* kavl-i şerifi;

Allah-u Tealâ'ya hiçbir şeyin vacip olmadığı, kulların irade-i cüziyyelerini kullandıkları yönde, Allah-u Tealâ'nın bazen onlar hakkında iyi olmayan şeyleri de takdir buyurduğunu ifade etmesi cihetiyle, biz Ehl-i Sünnet lehine delil teşkil etmektedirler.

"Bedâi'u't-tefsîr"de zikredildiğine göre; Allah-u Tealâ'nın, kullarına amellerini süslü göstermesi güzeldir. Zira bu, kâfirle-mümin, itaatkârla-isyankâr ayrılsın diye, kullarını ibtilâ ve imtihana tabi tutması anlamına gelmektedir.

Ayet: 108

Nitekim:

(اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً (٧)) **"Biz, onların hangisinin amel bakımından daha güzel olacağını deneyelim için, yer üzerinde olan herşeyi, ona mahsus bir zinet yaptık."** *(Kehf Sûresi:7)* kavl-i şerifi bu hakikati natıktır.

Şeytanın süslemesi ise çirkindir. Şöyle ki; Allah-u Tealâ kuluna evvela iyiyi ve kötüyü, kalbine koyduğu bir nurla tanıtır ki, insanın kalbindeki feraset, Allah-u Tealâ'nın ona karşı bir huccetidir.

Kişi azgınlık ve zulümde aşırı giderek o nuru kaybedip, cehalet ve fasıklık karanlıklarında kötünün çirkinliğini göremeyecek hale gelse de, Allah-u Tealâ peygamber gönderip, kitap indirerek, kötünün kabahatini ilk baştan ortaya koyduğu için yine Allah-u Tealâ'nın hucceti kuluna karşı mevcuttur.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ, zalim, facir, fasık; herkese, işlediği o zulmü ve fısk-ı fücûru evvela çirkin gösterir.

Fakat o kişinin, o kötülüklere ısrar etmesi sebebiyle Allah-u Tealâ, ceza olarak böyle bir kimsenin kalbinde evvelce mevcut olan, "Kötülüklerden nefret" duygusunu kaldırır da, bu sebeple kul, yaptığı kötü işi güzel görmeye başlar. Bu durumda Allah-u Tealâ'nın tezyîni; adalet, cezası da hikmettir.

Zira Allah-u Tealâ, kuluna önce tevhidini ve ubudiyetini nasip etmiş ve iyiyi kötüden ayırt etme şuuru ihsan etmişken, bir kul, bile bile kötülüğü kendisine uygun görüp sever ve iyiye karşı tercih ederse, Allah-u Tealâ da adaleten ve ukûbeten o kötülüğü kuluna hoş gösterir ve evvelce kötü gördüğü şeyin çirkinliğini görmekten onu kör eder.

Tabi ki bu durumda kulun, kendi irade ve kudretini, hakka buğzedip ondan yüz çevirme ve kötüyü sevme gibi yanlış yerlere kullanması, dahilî sebep olarak mevcut olduğundan Allah-u Tealâ, kulunun isteği doğrultusunda tezyîn fiilini icra etmektedir.

Şeytanın süslemesi ise, kulun kendinde bulunan bir kötülüğe bağlı olmayıp, şeytanın insanı kıskanmasından ileri gelen bir iğva (azdırma) mahiyeti taşıdığı için, zulüm sayılır.

Tabi ki, herşeyin yaratıcısı ancak Allah-u Tealâ'dır. Bütün işler O'nun dilemesi ve kudretiyle meydana gelmektedir. Allah-u Tealâ'nın korudukları masum, muvaffak kılmadıkları ise mahzül ve mahrumdur. Halk ve emir (yaratmak ta hükmetmek te) Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah çok yücedir.

Mevlâ Tealâ ayet-i celile'nin sonunda: **"Sonra hepsinin dönüşleri ancak Rablerinedir. Neticede O, kendilerine yapmakta oldukları şeyleri bir bir haber verecektir."** buyurmuştur ki, bunun manası:

"Mümin-kâfir, itaatkâr ve isyankâr herkesin işi Allah'a ısmarlanmıştır. O, onların hallerini çok iyi bilen ve içlerinde taşıdıkları fikirlere vakıf olandır. Kıyamet günü dönüşleri de ancak O'nadır.

Artık O, herkese ameline göre karşılık verecektir. Yaptıkları hayırsa, görecekleri mükâfat ta hayırdır. Yaptıkları şerse, karşılaşacakları ceza da şerdir." demektir. Tabi ki burada iyi iş yapanlara güzel bir müjde bulunduğu gibi, kötülük yapanlara da büyük bir tehdit mevcuttur.

Ebussuud Efendi'ye ait **"İrşâd"** tefsirinde zikredildiğine göre; ayet-i celile'nin son cümlesi, kendilerine hoş gösterilen kötülüklere devam edenlere ceza ve azap tehdidir ki bu, bir kimsenin, korkutmak istediği kişiye: "Yakında sana, ne yaptığını haber veririm!" demesi gibidir.

Burada şöyle bir nükte vardır: Bu dünyada a'yân ve a'raz (kendi başına duran, duramayan bütün varlıklar)ın görünen şekilleri, emanet ve iğreti olup, ahirette bürünecekleri gerçek sûretlerine muhaliftir.

Zira gerçek manada öldürücü zehir mesabesinde olan günahlar, bu ayet-i kerime'nin de ifade ettiği vechile, dünyada asîlerin nefislerinin hoş gördüğü bir sûrette görünmektedirler.

Yine böylece ibadetler, güzellerin en güzeli oldukları halde, insanların karşısına, istenmez bir sûrette çıkmaktadırlar. Bundan dolayı, **Enes ibni Malik** *(Radıyallahu Anh)* ın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٤٧ – عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ ، وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ »

47 - **"Cennet,** (nefis tarafından) **istenmedik şeylerle kuşatılmış, cehennem ise, şehvetler** (can çeken şeyler)**le kaplanmıştır."** *(Müslim, Cennet, No:2822, 4/2174, Tirmizî, Sıfatü'l-cennet:21, No:2559, 4/693, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:13672, 4/507, Dârimî, Rikak:117, No:2737, 2/796, Buharî, Rikak:28, No:6122, 5/2379)* buyurmuştur.

Kâfirlerin amelleri, bu dünyada onlara, o azgınların güzel göreceği süslü bir sûrette görünse de; yakında ahiret âlemi kurulduğunda dehşet verici, tanınmaz derecede korkunç gerçek sûretiyle zuhur edecektir ki o zaman onlar, amellerinin neden ibaret olduğunu anlayacaklardır.

İşte amellerin gerçek sûretleriyle ahirette sahiplerine gösterilmesi, bu ayet-i celile'de: "Amellerinin kendilerine bildirilmesi" tabiriyle yer almıştır ki, aralarındaki ortak nokta; ikisinin de, gerçeği olduğu gibi bilme sebebi olmalarıdır. Bu izah iyice düşünülmeye şâyandır.

"Ruhu'l-Beyan" sahibi bu izahları aynen naklettikten sonra şu ilaveyi yapmıştır: Sülûk ehline çirkin amellerin sûretleri daha dünya berzahındayken görünür de, fırsat eldeyken onu değiştirmeye çalışırlar.

Nitekim Şeyh **Ebû Bekr ed-Darîr** *(Rahimehullah)* ın şöyle anlattığı nakledilmiştir: Benim civarımda gündüzleri kesintisiz olarak oruca devam eden, geceleri kaim olup hiç uyumayan güzel yüzlü bir genç vardı. Bir gün bana gelerek: "Ey üstad! Ben bu gece uyuyup virdimi kaçırdım, o arada sanki

mihrabımın yarılıp, kendilerinden daha güzel yüzlü görmediğim birtakım cariyelerin oradan çıkıp bana doğru geldiklerini gördüm.

Bir de içlerinde, kendisinden daha çirkin görüntüsü olmayan bir cariye gördüm. Ben onlara: 'Siz kime aitsiniz, bu kimin?' diye sorunca onlar: 'Biz senin ibadetle geçen geceleriniz, bu ise senin uyuduğun gecedir. Eğer o gecende ölseydin nasibin bu olacaktı.' dediler. Sonra o çirkin olan cariye şiir inşad etmeye başlayarak:

« اِسْأَلْ لِمَوْلاكَ وَارْدُدْنِى اِلىٰ حالِى * فَاَنْتَ قَبَّحْتَنِى مِنْ بَيْنِ اَشْكالِى
وَقَدْ اُرِدْتَ بِخَيْرٍ اِذْ وُعِظْتَ بِنا * اَبْشِرْ فَاَنْتَ مِنَ الْمَوْلىٰ عَلىٰ حالِ »

"Mevla'ndan iste, beni eski halime çevir,
Şekillerimin arasından bu çirkin şekle beni sen soktun.
Bizimle vaaz olunduğuna göre, hakkında hayır dilenmiştir,
Artık sevin! Çünkü sen Mevla'dan aldığın itibar üzeresin."

deyince, güzellerden bir cariye:

« نَحْنُ اللَّيالِى اللَّواتِى كُنْتَ تُسْهِرُها * تَتْلُو الْقُرْانَ بِتَرْجِيعٍ وَرَنَّاتِ »

"Biz senin uykusuz geçirdiğin geceleriz ki sen,
O gecelerde güzel avaz ve nağme ile Kur'an okuyordun." diye karşılık verdi.

Büyüklerden biri şöyle demiştir: Nefsin ayıbının inkişâfı, melekût âleminin keşfolmasından kişiye daha hayırlıdır. Çünkü maksat, insan tabiatını ve nefsini ıslah etmektir ki, yemek, içmek ve uyumak, insan doğasının muktezası (gereksinimi) olan hayvanî sıfatlardandır.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Vasıtî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Ameller, erbabı katında tezyîn edilmiş (iyi ameller, yapıcılarına zînetli gösterilmiş), bu sebeple sahipleri, (muvaffak kılan Allah-u Tealâ'yı unutup, amelleriyle oyalandıklarından), hakikate erenler mertebesinden iskat edilmiş (düşürülmüş)lerdir.

Ancak müşahede (Allah-u Tealâ'yı görür gibi olma) nuruyla korunanlar ve bu sayede Allah-u Tealâ'nın muvaffak kılmasındaki minnet ve iyiliğini görenler, hatta minnetten de geçip, Mennân (nimet veren)i müşahede edenler müstesnadır.

Yine **Vasıtî** *(Kuddise Sırruhu)*, **"Biz her ümmete amelini süsledik."** kavl-i şerifi hakkında şu manayı vermiştir: "İşte böylece biz, her kula, yapmakta olduğu ameli işleyebilmesi için imkan ve mühlet verdik ki, herkes bizim, kendisi lehinde veya aleyhinde takdir etmiş bulunduğumuz amellerden nasibini tastamam alabilsin."

KUŞEYRÎ: Habibim! Sen onlara, şüpheleri giderecek, delilleri ilzam edecek huccet lisanıyla hitap et! Nefsî saika (etken)lerle, gelenek-görenek gereği onlarla konuşma ki, bu onları, Allah'ın zikrine karşı tazimi terketmeye sevketmesin.

Şöyle de mana verilmiştir: Yaptıkları çirkin işlerde onlara uyum sağlama ki, azgınlıklarında cüretleri artmasın. O zaman senin bu fiilin, onların kâfirlik ve fasıklığının ziyadeleşmesine sebep ve illet olur.

"Biz her ümmete amelini süsledik." Yani; biz, eşyanın gerçek mahiyetlerini onlara karıştırdığımız için, çirkini güzel sandılar da kötü durumlarını değiştirmeye lüzum görmediler. Bu yüzden onlar, nefsin hevasına meyledip, afiyetlerle belaların arasını seçemediler.

BİKA'Î: O müşriklere biz, amellerini süslü gösterdiğimiz için, ileri zekaya sahip oldukları halde, inanmayı gerektiren bütün ayetleri inkâr ederek hiçbir akıllının kabul etmeyeceği bir bataklıkta boğuldular.

Bu yüzden onlarda bulunan cahiliyyet taassubundan dolayı, müminlerin onlara hakareti, hiç yakışmayan olaylara sebebiyet verebilir.

Tabi ki bu, sadece onlara mahsus olmayıp, diğer ümmetlerden her biri için de, cahilâne bir şekilde atıldıkları çirkin amellerine karşı kalplerinde sevgi yaratarak, kudretimizi gösterelim için onları muhkem akıldan sonra alçakların alçağına geri döndürdük ki, böylece onlar güzel olmayanı güzel gördüler.

Allah-u Tealâ'nın son derece hilmi ve uzun zaman mühlet vermesi, başkaları gibi, isyankârın ne yaptığını bilmemekten kaynaklanmış değildir. Zira ne kadar uzun süre mühlet verse de, en büyük haşr ile onların dönüşü, nimetleriyle kuvvet kazanıp, isyanına yeltendikleri Rablerinden başkasına değildir.

O da onlara, her ne kadar ilme dayalı olarak yaptıklarını iddia etseler de, gerçekte cibilliyetlerinde bulunan saikalar sebebiyle hiç durmadan işlemekte olduklarını tam manasıyla büyük bir ihbarla bildirecektir.

RUHU'L-BEYAN: **"Tevilat-ı Necmiyye"**de zikredilen mana şudur: Biz, her ümmet için amelini tezyîn ettik. Makbul kişilere kabul ehlinin amellerini hoş gösterdiğimiz gibi, merdûd kişilere de red ehlinin işlerini süsledik.

Sonra iki fırkanın da, bu amellerin ayaklarıyla gidişleri ancak Rablerinedir. O, onlara yapar olduklarını haber verecektir.

Kabul ehli, salih amellerin ayaklarıyla lütuf yoluna sülûk ettiklerinden, onlara, fazl-u ihsanıyla, iyilik eder olduklarını haber verecek, red ehli ise muhalefet ayakları üzerinde kahır ve helâk sahralarını katettikleri için onlara da, adalet ve hüsranı (zararı seçenleri mahrum etmesi) ile, kötülük eder olduklarını bildirecektir.

"Mesnevî"de şöyle buyrulmuştur:

« جُمْلَه دَانَنْدْ هِيْن اَگَرْ تُو نِكْرُوِي * هَرْ چَه مِى كَارِيَشْ رُوزِى بَدْرُوِي »

"Cümleye malum-u zahir bî-gümân,
Her ne zer' etsen odur hasıl hemân."

Ayet: 108

Yani; Şüphesiz herkesçe bilinen gerçek şudur ki, "Ne ekersen onu biçersin."

Salihlerden biri şöyle anlatmıştır: Benim yakınımda, ibadetin kendisini yıprattığı yaşlı bir kadın vardı. Ben ondan, kendisine acımasını (ibadetle bu kadar yorulmamasını) isteyince, o bana şöyle dedi: "Ey şeyh! Bilmez misin ki, benim, nefsime acımam beni Mevlâ'nın kapısından uzaklaştırdı. Kim ki dünya ile meşguliyetinden dolayı ondan uzaklaşırsa, kendini mihnet ve belalara arzetmiş olur.

Ben ne kadar uğraşsam da, amelimin hiçbir değeri yokken ya eksik yaparsam halim nice olur?" dedikten sonra şöyle devam etti: "Ey müsabakanın hasretinden ve ayrılığın acısından benim çekeceğim!

Yarışın hasretine gelince; insanlar kabirden kalkıp, iyiler; nurdan yaratılmış, kıymetli ve süratli bineklere kurularak, ulu ve değerli köşklere intikal ettiklerinde, aşıkların makamları kendilerine açılıp, en seçkin mukarrebler, önlerine takdim edildiğinde, geri kalanlar, mahzunlar topluluğu arasında kalınca, işte o zaman hasret ve teessüfle gönülleri parçalanacak, pişmanlık ve nedametle kalpleri eriyecektir.

Ayrılık acısına gelince, o da, insanlar seçilip ayrıldıklarında olacaktır. Şöyle ki; Allah-u Tealâ bütün mahlukatı bir arazide toplayıp, bir meleğe: "Ey mücrimler! Ayrılın!" diye nida ettirdiğinde, müttakîler kurtuluşa ermiş olacaklardır. İşte:

(وَ امْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ) ﴿٥٩﴾ **"Ey mücrimler! Bu gün ayrılın!"** *(Yasin Sûresi:59)* ayet-i kerime'sinin ifade ettiği husus budur. O zaman kişi hanımından, çocuk anasından, dost dostundan ayrılacaktır. Birisi nimetlerle dolu ravzalara, tazime şayân bir şekilde taşınırken, diğeri ise zincirlerle bağlı ve bukağılar tasmalı olarak cehennem azabına sevkolunacaktır.

Birbirlerinden ayrılırken, uzunca bir zaman ayrılacakları kimselere göz gezdirip, ayrılık acısından göz yaşları ırmaklar gibi akarken bu firâkı şöyle şiire dökerler:

« لَوْ كُنْتَ سَاعَةَ بَيْنِنَا مَا بَيْنَنَا * وَرَأَيْتَ كَيْفَ نُكَرِّرُ التَّوْدِيعَا

لَعَلِمْتَ اَنَّ مِنَ الدُّمُوعِ لَاَبْحُرًا * تَجْرِى وَعَايَنْتَ الدِّمَاءَ دُمُوعَا »

"Ayrılık saatimizde aramızda olsaydın da,
Vedalaşmayı ne kadar tekrar ettiğimizi bir görseydin,
Elbette gözyaşlarından denizler aktığını anlardın,
Ve kanları gözyaşları halinde müşahede ederdin!"

İBN-İ ACîBE: Kâmil bir ârif, Allah-u Tealâ'nın masnû'ât (yaratıklar)ından hiçbir şeyi eksik görmez ve makdûrat (takdir ettikler)inden hiçbir şeyi küçümsemez. Bilakis herşeyde Allah-u Tealâ'nın sanatını gördüğü için bütün yaratıklara karşı edebe riayet eder.

Akıllı mürid de, kendi zamanında ortaya çıkan doğru veya yalancı hiçbir şeyhi kusur ve hakaretle anmaz ki, başkalarının da kendi şeyhini küçültmelerine sebebiyet vermesin.

Ancak biz burada şunu belirtelim ki, buradaki yalancıdan kasıt, velilik ve mürşitlik makamına ulaşma iddiasında yalancı olandır. Zira böyle bir kişinin noksanlığını açıklamakta bir fayda yoktur. Zaten onu kâmil zannederek bağlanan kişi, bu itikadına göre fayda görür.

Fakat Ehl-i Sünnet dışı sapık inançlara sahip olup, insanların mal ve namus emniyetlerini tehdit eden sahtekârların durumunu açıklamakta bir sakınca yoktur. Hatta bunu açıklamak zorunludur. Zira şeyhinin namusunu vikaye ne kadar gerekliyse de, dinin hakkı herşeyden üstün olduğundan insanları dinî zararlara uğramalarından sakındırmak farzdır.

ÂLÛSî: Kulları hakka irşad ederken en güzel yolu takip edin ve onları kızdırarak kendinize sövdürtmeyin. Zira sizler, Allah-u Tealâ'nın kâmil sıfatlarının tecellî ettiği en büyük mazharları olduğunuz için size sövmeleri Allah'a sövmek olur.

"İşte böylece her ümmete amellerini süsledik." Çünkü ezelî istidatlarının lisanlarıyla onlar, bizden o amelleri talep ettiler. Bizim şanımıza yakışan ise hiçbir isteyeni reddetmemektir.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın, kullarına amellerini süslemesi ve kerih göstermesi ile ilgili diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ (١٤) ﴾

"Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma (güzel) **atlardan,** (sağmal) **hayvanlardan ve ekinlerden** (gelen) **şehvetlerin sevgisi** (nefsin istediği zevklere düşkünlük), **insanlar için son derece süslü kılındı. İşte bunlar, dünya hayatının metaı** (geçici faydaları) **dır. Allah** (-u Tealâ'ya gelince), **nihayet** (sonunda) **varılacak güzel yer** (cennet) **onun nezdinde** (manevi huzurunda) **dır."** *(Âl-i İmran Suresi:14)*

﴿ ... كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٢) ﴾

"...İşte böylece, yapar oldukları şey, kâfirlere süslü gösterilmiştir." *(En'am Sûresi:122'den)*

﴿ ... زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (٣٧) ﴾

"...Onlara (ayların haramlığını erteleyen kâfirlere) **kötü amelleri hoş gösterilmiştir. Allah kâfir kavmi hidayete erdirmez."** *(Tevbe Sûresi:37'den)*

﴿ ... كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢) ﴾

Ayet: 108

"...İşte böylece haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi." *(Yunus Sûresi:12'den)*

﴿ ...بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٣٣) ﴾

"Bilakis inkâr edenlere hileleri süslü gösterildi de, onlar doğru yoldan alıkonuldular. Allah kimi saptırırsa, artık onun için hâdi (doğru yola ileticiler)**den** (hiçbir fert) **yoktur."** *(Ra'd Sûresi:33 den)*

﴿ انَّ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالْاخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ (٤) ﴾

"Şüphesiz biz, ahirete inanmayanların işlerini kendilerine süslü gösterdik. Bu yüzden onlar bocalar dururlar." *(Neml Sûresi:4)*

﴿ اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَناً فَانَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُ...(٨) ﴾

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilip te onu güzel gören kimse (,kendisine iyilik sevdirilen kimseye hiç benzer)**mi? Allah dilediğini saptırır, istediğini de hidayete erdirir..."** *(Fatır Sûresi:8'den)*

﴿ ...وَكَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ ... (٣٧) ﴾

"...İşte böylece Firavun'a kötü ameli zinetli gösterildi de, o, yoldan saptırıldı..." *(Gafir Sûresi:37'den)*

﴿ اَفَمَنْ كَانَ عَلىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا اَهْوَآءَهُمْ (١٤) ﴾

"Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan kimse(ler)**, kötü işi kendisine güzel gösterilip te arzularına uyanlar gibi olur mu?"** *(Muhammed Sûresi:14)*

﴿ وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْماً بُوراً (١٢) ﴾

"...Bu (müminlerin zarara uğrayacağı fikri)**, sizin kalplerinizde güzel göründü de, kötü zanda bulundunuz ve helâk olucu bir kavim oldunuz."** *(Fetih Sûresi:12'den)*

﴿ ...وَلٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْايمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ (٧) ﴾

"...Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu kalplerinizde süslü göstermiş, küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir..." *(Hucurat Sûresi:7'den)*

Kulların dönüşünün ancak Allah-u Tealâ'ya ait olup, O'nun, kendilerine, yaptıklarını bildireceği:

﴿ ...ثُمَّ اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٥٥) ﴾

"...Sonra dönüşünüz ancak banadır. İşte o zaman, ihtilafa düştüğünüz şeyler hakkında ben aranızda hükmedeceğim." *(Âl-i İmran Sûresi:55'den)*

﴿ ...وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (١٤) ﴾

"...Yakında Allah onlara yapar olduklarını tam manasıyla haber verecektir." *(Maide Sûresi:14'den)*

﴿ ... اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٤٨) ﴾

"...Hepinizin dönüşü ancak Allah'adır. Artık size görüş ayrılığına düştüğünüz şeyler hakkında (gerçek olanı) O tam manasıyla haber verecektir." *(Maide Sûresi:48'den)*

﴿ ...اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٥٥) ﴾

"...Hepinizin dönüşü ancak Allah'adır. Artık O, yapar olduklarınızı size tek tek haber verecektir." *(Maide Sûresi:105'den)*

﴿ ... ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٦٠) ﴾

"...Sonra dönüşünüz ancak O'nadır. Sonunda O, yapar olduklarınızı size bir bir haber verecektir." *(En'am Sûresi:60'dan)*

﴿ ...اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (١٥٩) ﴾

"...Onların işi ancak Allah'a aittir. Sonra Allah onlara yapmış olduklarını ziyadesiyle bildirecektir." *(En'am Sûresi:159'dan)*

﴿ ...ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٩٤)،(١٠٥)،(٨) ﴾

"...Sonra gaybı ve şehadeti (görüleni ve görülmeyeni) bilene döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı tam manasıyla haber verecektir." *(Tevbe Sûresi:94'den, 105'den, Cuma Sûresi:8'den)*

﴿ ...ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (١٦٤) ﴾

"...Hepinizin dönüşü ancak Rabbinizedir. Artık O, ihtilafa düştüğünüz şeyler hakkında (gerçek olanı) size tamamen haber verecektir." *(En'am Sûresi:164'den)*

﴿ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاً ... (٤) ﴾

"Allah'ın gerçek bir va'di olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır..." *(Yunus Sûresi:4'den)*

﴿ ...ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٣) ﴾

"...Sonra dönüşünüz ancak bizedir ve biz size yapmakta olduklarınızı ziyadesiyle haber vereceğiz." *(Yunus Sûresi:23'den)*

﴿ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤) ﴾

"Dönüşünüz, yalnız Allah'adır. O, herşeye hakkıyla gücü yetendir." *(Hûd Sûresi:4)*

Ayet: 108

﴿ ...ويوم يرجعون اليه فينبئهم بما عملوا والله بكل شئ عليم (٦٤) ﴾

"...O'nun huzuruna döndürülecekleri gün, yaptıklarını onlara hemen fazlasıyla bildirir. Allah herşeyi hakkıyla bilicidir." *(Nur Sûresi:64'den)*

﴿ ...الى مرجعكم فانبئكم بما كنتم تعملون (٨) ﴾

"...Dönüşünüz ancak banadır. O vakit size yapmış olduklarınızı tamıtamına haber vereceğim." *(Ankebût Sûresi:8'den)*

﴿ ...ثم الى مرجعكم فانبئكم بما كنتم تعملون (١٥) ﴾

"Sonra dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yaptıklarınızı ben çokça haber veririm." *(Lokman Sûresi:15'den)*

﴿ ...اليْنا مرجعهم فننبئهم بما عملوا ان الله عليم بذات الصدور (٢٣) ﴾

"...Onların dönüşü ancak bizedir. Biz onlara yaptıklarını tam anlamıyla haber veririz. Şüphesiz ki Allah, kalplerde olanı çok iyi bilicidir." *(Lokman Sûresi:23'den)*

﴿ ...ثم الى ربكم مرجعكم فينبئكم بما كنتم تعملون انه عليم بذات الصدور (٧) ﴾

"...Nihayet dönüşünüz ancak Rabbinizedir. Yaptıklarınızı O size yeterince haber verir. Çünkü O, kalplerde olanı hakkıyla bilicidir." *(Zümer Sûresi:7'den)*

﴿ ...فلننبئن الذين كفروا بما عملوا ولنذيقنهم من عذاب غليظ (٥٠) ﴾

"...Biz, kâfirlere yaptıklarını mutlaka açıkça haber vereceğiz. Ve muhakkak onlara ağır azaptan tattıracağız." *(Fussilet Sûresi:50'den)*

﴿ يوم يبعثهم الله جميعاً فينبئهم بما عملوا احصٰيه الله ونسوه والله على كل شئ شهيد (٦) ﴾

"Onların hepsini dirilteceği gün, yaptıklarını kendilerine yeteriyle haber verecektir. Allah onları (bir bir) saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah herşeye hakkıyla şahittir." *(Mücadele Sûresi:6)*

﴿ ...ثم ينبئهم بما عملوا يوم القيامة ان الله بكل شئ عليم (٧) ﴾

"...Sonra kıyamet günü onlara, yaptıklarını tamamıyla bildirecektir. Allap şüphesiz ki herşeyi ziyadesiyle bilicidir." *(Mücadele Sûresi:7'den)*

﴿ ...ثم لتنبؤن بما عملتم وذلك على الله يسير (٧) ﴾

"...Sonra yaptıklarınızdan bir bir haberdar edileceksiniz. İşet bu, Allah'a çok kolaydır." *(Teğabun Sûresi:7'den)*

﴿ ينبؤا الانسان يومئذ بما قدم واخر (١٣) ﴾

"O gün insana ileri sürdüğü ve geri bıraktığı (ne varsa hepsi) tamamıyla bildirilir." *(Kıyamet Sûresi:13)*

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin, Kur'an hakkındaki derleme iftiralarını nakledip reddettikten sonra, onların, Kur'an'ı mucize kabul etmeyip, inanmaları için daha açık mucizeler talep ettiklerini beyan edip cevaplamak üzere şöyle buyuruyor:

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَا اِذَا جَآءَتْ لَا يُؤْمِنُوْنَ (١٠٩)

KELİME MANASI (109)

(وَاَقْسَمُوا) **Yemin ettiler,** kime? (بِاللّٰهِ) **Allah** (-u Tealâ) **ya,** neyle? (جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ) **yeminlerinden kuvvetlisiyle,** Bu manaya göre (بِ) harf-i cerr'inin hazfi üzerine mensuptur, yani (بِجَهْدِ اَيْمَانِهِمْ) demektir, hâl olarak mensup olması da caizdir. Bunun takdiri (جَاهِدِيْنَ فِيْهَا) yani yeminlerini en mubalâğalı şekilde yapmaya çalışıcı oldukları hâlde yemin ettiler. ne diye? (لَئِنْ جَآءَتْ) **eğer gelirse,** kime? (هُمْ) **onlara,** ne? (اٰيَةٌ) **bir ayet** (istedikleri bir mucize), (لَيُؤْمِنُنَّ) **elbette inanacaklar,** neye? (بِهَا) **ona,** (قُلْ) (Habibim) **De ki:** (اِنَّمَا الْاٰيَاتُ) **Ancak bütün ayetler** (mucizeler), nerededir? (عِنْدَ اللّٰهِ) **Allah** (-u Tealâ) **ın indinde** (katında) **dır,** (وَمَا) **ne şey,** (يُشْعِرُ) **bildiriyor,** kime? (كُمْ) **size,** neyi? (اَنَّهَا) **şüphesiz ki onlar** (istedikleri mucizeler), (اِذَا جَآءَتْ) **geldiği zaman,** (لَا يُؤْمِنُوْنَ) **iman etmeyecekler** (inanmayacaklar), Buradaki "lâ" nın zaid olması da ulemadan bir kısmının görüşüdür, buna göre mana: "Mucize geldiğinde inanacaklarını nereden biliyorsunuz?

MEÂL-İ ŞERİF

Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah (-u Tealây)**a yemin ettiler.** (Habibim!) **De ki: Mucizeler ancak Allah** (-u Tealâ) **katında** (manevi yanında) **dır. O** (istedikleri) **mucize gelse de onların yine iman etmeyeceklerini size bildiren nedir?** (Siz onların inanacakları ümidiyle istedikleri mucizelerin gösterilmesine heves ettiniz. Halbuki Allah-u Tealâ'nın ilminde onların inanmayacaklarının yazılı olduğunu bilmemektesiniz, ben ise mucize gelse de onların inanmayacaklarını bilmekteyim.

İ Z A H A T

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; Allah-u Tealâ önceki ayet-i kerime'lerde; kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in peygamberliğini tenkit etmeye sebep kabul ettikleri: "Sen bize bu Kur'an'ı, Tevrat ve İncil'i bilenlerle müzakerede bulunarak getirebildin. Sonra sûre ve ayetleri kendin derleyip bir araya getirdin." şeklindeki sözlerini nakledip, malum vech üzere cevaplandırdıktan sonra, bu ayet-i kerime'de onların ortaya attıkları başka bir şüpheyi açıklamıştır ki, o da; onların:

Ayet: 109

"Hangi hal üzere olursa olsun bu Kur'an, kat'î mucizeler cinsinden değildir. Eğer sen bize, açık, seçik ve kahir bir mucize getirecek olursan elbette sana inanırız." diye kuvvetli yeminlerle destekledikleri söz ve teklifleridir ki, bu ayet-i kerime'den maksat, işte bu şüpheyi izah edip reddetmektir.

Ayet-i celile'nin iniş sebebi hakkında tefsirlerde iki görüş zikredilmektedir:

1- "Maverdî, Zâdü'l-mesîr ve **Ebû Hayyan"** tefsirlerinde, **Ebû Salih** *(Rahimehullah)* tarikiyle, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; Mevlâ Tealâ'nın: (اِنْ نَشَاْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِيْنَ) **"Dilesek, onlara gökten bir ayet indirirdik te, boyunları ona** (karşı) **eğik kalırdı."** *(Şuara Sûresi:4)* kavl-i şerifi inince, müşriklerin: "Eğer doğru konuşanlardan isen böyle bir mucize bize indir de ona inanalım." demeleri üzerine müslümanlar da:

"Ya Resulellah! Onlara böyle bir mucize indir de inansınlar." deyince, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirerek, onların mucize görseler de inanmayacaklarını açıkladı.

2- Taberî *(Rahimehullah)*, **Muhammed ibni Ka'bi'l-Kurazî** *(Radıyallahu Anh)*ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

٤٨ – عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبِ الْقُرَظِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: كَلَّمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ قُرَيْشاً فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ ، تُخْبِرُنَا اَنَّ مُوسىٰ كَانَ مَعَهُ عَصاً يَضْرِبُ بِهَا الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً ، وَتُخْبِرُنَا اَنَّ عِيسىٰ كَانَ يُحْيِي الْمَوْتىٰ ، وَتُخْبِرُنَا اَنَّ ثَمُودَ كَانَتْ لَهُمْ نَاقَةٌ ، فَأْتِنَا بِشَيْءٍ مِنَ الْاٰيَاتِ حَتّىٰ نُصَدِّقَكَ! فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اَيُّ شَيْءٍ تُحِبُّونَ اَنْ آتِيَكُمْ بِهِ؟» قَالُوا: تَجْعَلُ لَنَا الصَّفَا ذَهَباً . فَقَالَ لَهُمْ: «فَاِنْ فَعَلْتُ تُصَدِّقُونِي؟» قَالُوا: نَعَمْ وَاللهِ لَئِنْ فَعَلْتَ لَنَتَّبِعَنَّكَ اَجْمَعِينَ! فَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدْعُو فَجَاءَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ: لَكَ مَا شِئْتَ ، اِنْ شِئْتَ اَصْبَحَ ذَهَباً ، وَلَئِنْ اَرْسَلَ اٰيَةً فَلَمْ يُصَدِّقُوا عِنْدَ ذٰلِكَ لَنُعَذِّبَنَّهُمْ ، وَاِنْ شِئْتَ فَاَنْدَحُهُمْ حَتّىٰ يَتُوبَ تَائِبُهُمْ . فَقَالَ: «بَلْ يَتُوبُ تَائِبُهُمْ» فَاَنْزَلَ اللهُ: ﴿ وَاَقْسَمُوا بِاللهِ ﴾ اِلىٰ قَوْلِهِ ﴿ يَجْهَلُونَ ﴾

48 - Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, Kureyş'le konuşurken, onlar: "Ey **Muhammed**! Sen bize, **Musa** *(Aleyhisselâm)*ın yanında bir asası bulunduğunu, onunla taşa vurduğunda oniki göze fışkırdığını söylüyorsun.

Yine bize, **İsa** *(Aleyhisselâm)*ın ölüleri dirilttiğini bildirdiğin gibi, Semûd kavminin (kayadan çıkan) bir develeri olduğunu da haber veriyorsun. O halde sen de bize bazı mucizeler getir de seni doğrulayalım." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Size hangi şeyi yapmamı istiyorsunuz?" diye sorduğunda onlar: "Bize Safa'yı altın yap!" dediler. Bunun üzerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Bunu yaparsam beni tasdik edecek misiniz?"** diye sorunca onlar:

"Vallahi evet! Eğer bunu yaparsan hep birlikte sana tabi olacağız." der demez, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* (onların isteklerinin verilmesi için) hemen dua etmeye başladı. O anda **Cibrîl** *(Aleyhisselâm)* gelip:

"İstediğin senindir, dilersen Safa altın olur. Fakat Allah (-u Tealâ) **bir mucize gönderir de inanmazlarsa, işte o zaman elbette onlara azab ederiz! Dilersen de onları geniş bırak, ta ki dönenleri dönsün."** diyerek, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i serbest bırakınca o:

"Hayır! (Madem böyle bir tehlike var, o halde istedikleri mucize verilmesin de) **tevbe edeceklere tevbe nasip olsun."** buyurdu. İşte bunun üzerine Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi, peşisıra gelen iki ayet-i kerime'yle birlikte (110-111) indirdi. *(Taberî, Tefsir, No:13750, 5/306)*

İşte bu rivayet ince düşünüldüğünde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, düşmanları hakkında bile ne kadar iyi düşündüğü, bu yüzden onlara, köklerini kazıyacak bir azap gelmesini istemeyerek, talep ettikleri mucizelerin verilmemesine razı olduğu anlaşılmış olur ki, ona gerçek manada tabi olan veliler de tıpkı ona benzemektedir.

Bu bapta **İbni Acîbe** *(Rahimehullah)* şu latîfeye yer vermiştir:

Avamdan biri bana: "Size eziyet edenler hakkında ne sizin, ne de arkadaşlarınızın belirgin kerametleri yoktur. Halbuki felan felan zatların müritleri, kendilerini üzenler hakkında açık kerametler infaz etmektedirler." deyince, ben:

"Biz, peygamberimizin kademi üzereyiz. Allah-u Tealâ onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir. O, ne kadar eziyet çekti, taşlandı. Dağların âmiri olan melek, onu, kendisine eziyet edenlerin yaşadığı vadinin iki tarafında bulunan dağları üzerlerine kapatması hususunda muhayyer bırakınca, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)* dan rivayet edildiği üzere o:

٤٩ – عَنْ عَائِشَةَ (رضى الله عنها) قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ وَلَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا»

49 -**"Hayır! Ben umarım ki Allah, onların en şerlilerinden, kendisine ibadet edip, hiçbir şeyi O'na ortak etmeyenler yaratır!"** *(Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve: 2/417)* buyurdu.

Kavmi ona eziyeti artırınca da, onlara bedduada bulunmamış, bilakis **Sehl ibni Sa'd es-Sâ'ıdî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٥٠ – عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

50 -**"Ey Allah'ım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar."** diye dua buyurmuşlardır. *(Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve: 3/215)*

Hakikî manada vasıl olan veliler, kullara rahmettirler. Onların eziyetlerine katlanırlar, kendilerine eziyet edenlere hidayet ve muvaffakiyet duası ile teveccühte bulunurlar.

Onlar öyle bir toplumdur ki, inkâr veya ikrar (red veya kabul) hangi niyetle olursa olsun, onlarla oturan mahrum olmaz. Kerametleri zuhur eden bazı velileri dahi herkes kabul etmemiş, bu yüzden haklarında itiraz kesilmemiştir. Çünkü Allah-u Tealâ'ya iman veya bir peygamberi ya da veliyi tasdik, mucize ve kerametlerle değil, ancak yüce ve ulu olan Mevlâ'nın mahza hidayetiyledir.

Ayet-i celile'de geçen: **"Yeminlerinin son haddiyle Allah'a yemin ettiler."** kavl-i şerifi hakkında **Vahidî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Yemine, "Kasem" adı verilmesi şundan dolayı olmuştur: Aslında yemin, bir insanın olumlu veya olumsuz verdiği bir haberi kuvvetlendirmek için meşru edilmiştir.

Haber denen şey, doğru ve yalana ihtimalli olduğundan onu ortaya atan kişi, doğruluk canibini yalan cihetine ağır bastırmak için başvuracağı bir yola muhtaç kalır ki o da, yemin etme yoludur.

Yemin etme ihtiyacı ancak, haber duyulduğu anda insanların, inanan inanmayan şeklinde iki fırkaya inkısamı (bölünmesi) zamanında meydana geldiğinden, yemine, "Taksîm" kökünden gelen "Kasem" adı verilmiş ve bu sîğadan "İf'al" babı türetilerek: " اَقْسَمَ فُلانٌ " "Falanca yemin etti." tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

Kelbî, Mukatil, Zeccâc ve **Tebrîzî** *(Rahimehumullah)* ayet-i celile'de geçen: **"Yeminlerinin cehdiyle yemin ettiler."** tabirinin tefsiri hususunda şu izahı yapmışlardır:

Bu ifade-i celile'nin manası: "Onlar, ellerinden gelen yeminlerinin en kuvvetlisiyle yemin etiler." demektir. Onlar, atalarına ve putlarına normalde yemin ederlerdi, fakat büyük işlerde Allah'a yemin ederlerdi ki bu, yeminde son noktaydı.

Ayet-i celile'de geçen: **"Eğer kendilerine bir ayet gelirse"** cümle-i celilesinde yer alan: **"Ayet"**ten ne kastedildiği hakkında müfessirler farklı görüşler serdetmişlerdir:

1- "Safa dağının altın yapılması" hakkında nakledilen istekleri,

2- Mevlâ Tealâ'nın:

﴿ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاً (٩٠) اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلاَلَهَا تَفْجِيراً (٩١) اَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَاْتِيَ بِاللهِ وَالْمَلٰئِكَةِ قَبِيلاً (٩٢) اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَآءِ ... (٩٣) ﴾

"Dediler ki: 'Sen bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça; Yahut senin hurmalık(lar)dan ve üzüm(ler)den bir bahçen olup, aralarından gürül gürül

ırmaklar akıtmadıkça; Veya iddia ettiğin gibi göğü üstümüze parça parça düşürmedikçe ya da Allah'ı ve melekleri aşikâre karşımıza getirmedikçe;

Veyahut ta altından bir evin olmadıkça yahut semaya yükselmedikçe asla sana inanmayacağız. Bize, okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar senin (göğe) **yükselişine de asla inanmayız..."** *(İsra Sûresi:90-93'den)* ayet-i kerime'lerinde bahsetmiş olduğu istekleridir.

3- Sebeb-i nüzûlün birinci maddesinde zikredildiği üzere; onları imana mecbur bırakacak herhangi bir mucize de olabilir.

4- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* onlara, evvelce peygamberlerini inkâr etmiş olan ümmetlerin başına gelmiş isti'sal (kökleri kazıma) azabını bildirdiğinde, onlar da alay ve inat için ona benzer bir azap istemişlerdir.

Allah-u Tealâ, müşriklerin bu taleplerine cevap mahiyetinde Habibine, onlara karşılık vermeyi emretmek üzere: **"De ki: Ayetler ancak Allah katındadır."** buyurmuştur ki, buradaki "İndiyet" tabiri hakkında birkaç türlü izah yapılmıştır:

1- "Bu gibi mucizeleri getirme gücü ancak Allah-u Tealâ'ya mahsus olup, başkası bu imkana sahip değildir. O halde O, hikmeti gereği dilediği şekilde mucizeler yaratır. Bu benim elimde değildir ki, benden mucize istenmesi uygun olabilsin!

Çünkü peygamberin doğruluğuna delalet edecek mucizelerin şartı, herkesin isteğini karşılaması olmayıp, ancak onları Allah-u Tealâ'dan başka kimsenin yapamamasıdır." şeklinde verilen manaya göre buradaki "İndiyet", kudret ve güçle alâkalıdır.

2- Buradaki "İndiyet"ten, ilimle alâkalı bir mefhum kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, buna göre mana: "Bu gibi mucizeleri meydana getirmenin, kâfirleri imana sevkedip etmeyeceğine dair bilgi ancak Allah katındadır." demek olur. Bu tıpkı:

(وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ ... (٥٩)) **"Gayb anahtarları O'nun yanındadır."** *(En'am Sûresi:59'dan)* kavl-i şerifinde geçen "İndiyet" gibidir.

3- Mana şöyle de değerlendirilebilir: "Sizin istediğiniz bu mucizeler, şu anda mevcut değillerse de, Allah-u Tealâ yaratmak istediği anda onları icat edebilir. Dolayısıyla bütün mucizeler, Allah katında, dilediği zaman açığa çıkartmak üzere mevcut olan şeyler mesabesindedir." Bu manada " عِنْدَ ":

(وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ ... (٢١)) **"Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri bizim yanımızda olmasın!"** *(Hicr Sûresi:21'den)* ayet-i kerime'sindeki anlamına mümasildir.

Daha sonra Mevlâ Tealâ: **"İstedikleri mucize geldiği zaman da onların iman etmeyeceklerini size bildiren yoktur."** buyurmuştur ki, bu sözün geriyle bağlantısı olup olmadığı hakkında iki görüş vardır:

1- Muteber görüşe göre bu cümle, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, söylemesi emredilen geriki cümlenin muhtevasına dahil olmayan müste'nef

(sözbaşı) bir kelam olup, Allah-u Tealâ tarafından, kâfirlere istedikleri mucizeleri vermemesinin hikmetini beyan sadedinde müminlere hitaben sevkedilmiştir.

Burada da iki durum söz konusu olur:

a) Hitaba, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* dahil olmaksızın, kâfirlerin müslüman olmasına rağbet eden müslümanlar, özellikle muhatap alınmış olabilir,

b) Bu hususta rağbeti fazla olduğundan ve isteklerinin verilmesine dair dua etme gayretine girdiğinden ötürü genel hitaba Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de dahil sayılabilir ki, her halükârda anlatılmak istenen:

"Kâfirler, istedikleri mucizeler verildiğinde inanacaklarına dair ne kadar kuvvetli yeminler etseler de onların yeminleri geçersiz olup, istediklerine icabet edilse de, imanları beklenilecek bir şey değildir." şeklindeki manadır.

2- Bazıları bu cümle-i celile'nin, söylenmesi emredilen şeylere matuf olmasını caiz görerek, iltifat kaidesini gündeme getirmiş veya burada ayrı bir emir takdirine giderek, bir önceki sözün kâfirlere, bu kısmın ise müminlere söylenmesi emredildiği görüşünü ortaya atmışlarsa da, bu gibi tekellüflere lüzum yoktur.

"İbni Atıyye, Hazin, Fahrurrâzî, Kurtubî, Ebû Hayyan ve **Âlûsî"** tefsirlerinde zikredildiğine göre; cümle-i celile'de geçen: "Elif" "Nun" maddesinin kıraatı hakkında iki görüş vardır:

1- Medine ehli, Kurradan; **A'meş, Hamza, Âsım'**ın ravisi **Hafs** *(Rahimehumullah)* gibi kurranın ekserisi (on imamdan yedi tanesi) bu maddeyi "Fetha"yla okumuşlardır ki, bizim de kıraatımız budur. Bu kıraata göre ayet-i celile'nin tefsirinde farklı izah tarzları vardır:

a) "لايُؤْمِنُونَ " lafzındaki " لا "nın sıla (manaya tesiri olmayan zaid bir lafız) olduğunu söyleyenlere göre mana: "Ey müminler! Siz, onlara istedikleri mucizenin verilmesini istiyorsunuz ama o mucize gediğinde onların inanacağını ne biliyorsunuz?" şeklinde zahirdir.

Bu görüş, **Ferrâ'** ve hocası **Kisâî** *(Rahimehumellah)* a ait olup:

(...مامَنَعَكَ اَلاَّ تَسْجُدَ اذْ اَمَرْتُكَ... (١٢)) **"...Senin secde etmene mani olan nedir?..."** *(A'raf Sûresi:12'den),*

(وَحَرامٌ عَلىٰ قَرْيَةٍ اَهْلَكْناهَا اَنَّهُمْ لا يَرْجِعُونَ (٩٥)) **"Helâk ettiğimiz bir karye** (ahalisi) **nin,** (dünyaya) **geri dönmeleri haramdır."** *(Enbiya Sûresi:95'den)* ayet-i kerime'leri buna emsal teşkil etmektedirler. Çünkü burada (لا) zaidedir.

b) " لا "yı babı üzere (nefiy manasında) kabul edip, orada bir hazif olduğunu söyleyenlere göre takdiri: " وَمايُشْعِرُكُمْ اَنَّهااِذاجاءَتْ يُؤْمِنُونَ اَوْلايُؤْمِنُونَ " **"İstedikleri mucize geldiğinde, onların iman edip etmeyeceklerini size ne bildirdi?"** demek olur.

c) Buradaki " اَنَّ "nin " لَعَلَّ " manasında olması da ihtimal dahilindedir ki, bu, arap kelamında yaygın bir kullanımdır. Nitekim onların:

« ائْت السّوقَ اَنَّكَ تَشْتَرى لَنا شَيْئاً »

"Çarşıya git! Belki bize bir şey alırsın." sözlerinde, " اَنَّ "yi " لَعَلَّ " manasında kullandıkları meşhurdur.

Nitekim **Übeyy ibni Kâ'b** *(Radıyallahu Anh)*ın: (وَ ما يُشْعِرُكُمْ لَعَلَّها اِذا جاءَتْ) " kıraatı da bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

Ayrıca, (اَدْرى) maddesinden sonra, (لَعَلَّ) nin kullanımı çok vaki olmaktadır:

(وَما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السّاعَةَ قَرِيبٌ (١٧)...) **"Sana bildiren nedir? Belki de kıyamet çok yakındır."** *(Şûra Sûresi:17'den),*

(وَما يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّىٰ (٣)) **"Sana ne bildirdi? Belki de o temizlenir."** *(Abese Sûresi:3)* gibi bazı ayet-i kerime'lerde bu istimale şahit olmaktayız ki, **Ferrâ'** *(Rahimehullah)*, **"Me'âni'l-Kur'an"** isimli eserinde bu görüşü nakletmiş olup, **Zeccâc** *(Rahimehullah)* ise **"Me'âni'l-Kur'an"** namındaki eserinde bunu tercih etmiştir.

d) **Semîn-i Halebî** *(Rahimehullah)* ın, **"Şeyh"** diye tabir ettiği **Ebû Hayyan** *(Rahimehullah)* ın tercihini naklettiği görüşe göreyse burada, ne " لا "yı fazlalık kabul etmeye, ne bir takdir yapmaya ne de " اَنَّ "yi " لَعَلَّ " manasında kabul etmeye hacet yoktur.

Çünkü bunlar, zaruret olmadan kelamın hakiki manasından hurûc (çıkış) anlamını taşıyacağından, burada kelamı zahiri üzere bırakmak daha uygun olacaktır ki, zaten bu mana da açık ve kolaydır.

Âlûsî *(Rahimehullah)* bu manayı çok güzel misallerle izah etmiştir ki bunun hasılı; ayet-i celile'de geçen istifham, inkâr için olmakla birlikte bu inkâr ve reddin iki manası vardır:

a) " لَمْ " manasında olsaydı, tabi ki burada " لا " kullanılmayarak: "İstedikleri mucize gelse, onların inanacağını kimse size bildirmedi. Peki niçin onların isteklerinin verilmesinde ısrar ediyorsunuz?" denirdi.

b) " لا " manasında kabul edilmesi durumunda -ki öyledir- burada "لايُؤْمِنُونَ" buyrulması yerinde olmuştur. Çünkü buna göre mana:

"İstedikleri gelse de onların inanmayacağını siz bilemezsiniz. Onun için imanlarını ümit ederek, istediklerinin verilmesine heves ettiniz." şeklinde anlaşılır ki, bu durumda müminlerin bu hususta rağbet ve taleplerinin sebebini açıklamak kastedilmiş olur.

Nesefî *(Rahimehullah)* da bu manayı kabul ettiğine işareten şu tefsiri yapmıştır: "Ben, herşeyi bilen Rabbiniz olarak hiç şaşmayan ezelî ilmimle, istedikleri mucize gelse de onların iman etmeyeceklerini bilmekteyim. Sizler ise bunu bilmediğinizden, mucize gelmesini temenni etmektesiniz."

Ebussuud *(Rahimehullah)*ın da bahsettiği gibi bu mana bir nevi, müslümanların, müşriklerin iman edecekleri ümidiyle, istedikleri mucizelerin kendilerine gösterilmesini arzulamaları hakkında bir mazeret telkini niteliğindedir ki, daha açık bir ifadeyle bu:

"Ey müminler! Tabi ki siz, ilmi ezelîde onlar hakkında geçen kararı bilmediğinizden dolayı, belki inanırlar diye kendilerine istediklerinin verilmesini arzulayabilirsiniz. Sizin açınızdan bunda bir mahzur yoktur." anlamına gelir.

2- Basra ehli, kıraat imamlarından; **İbni Kesir** ve **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr** *(Rahimehumullah)* burada geçen "Elif" "Nun" maddesini "Kesre"yle okuyarak ibtida kabul etmişlerdir ki, onlara göre, " وَمَايُشْعِرُكُمْ " "Onların ne yapacaklarını size bildiren nedir?" kavlinde söz tamamlanmıştır.

Sonra ibtidayı kelam ile Mevlâ Tealâ: (اَنَّهَا اِذَا جَآءَتْ لاَ يُؤْمِنُوْنَ) **"O istedikleri mucize gelse de inanmayacaklardır."** buyurarak onlar hakkındaki ilmini bildirmiştir.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile, bütün bu manaların hasılı şudur:

Müşrikler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* den kuvvetli mucizeler isteyip, onlar zuhur ederse inanacaklarına dair yemin edince, Allah-u Tealâ, kendisinin, onlar ne kadar yemin ederse etsinler, hangi mucize görünse de iman etmeyeceklerini bildiğini, böyle olunca da hikmetinde, onların bu isteklerine icabet gerekmediğini, müminlerin ise bunu bilmediklerinden onların bu isteğine icabet edilmesini talep ettiklerini beyan etmiştir.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Müşrikler, burhan görünce iman edeceklerini vaad ettiler. Halbuki onlar, ezelî iradenin kahrı altında olduklarını bilmediler. Ezelî rahmetler kime müsaade etmediyse ve taksîm-i ilâhi gereği sonraki korumalar kime ulaşmadıysa, deliller ne kadar açık olsa da onlara kâr etmez.

İBNİ ARABÎ: Müşrikler, his ve mahsus ile mahcup (duyular ve onların ilgi alanına giren varlıklarla perdeli) olduklarından açık delilleri görmeyip, harikulâde işler talep ettiklerinden, akıllı ve kabiliyetli olan kimselere tesir eden, hikmetle davet ve huccetle isbat onlara hiç etki etmedi.

BİKA'Î: Allah-u Tealâ açık ayetlerini ortaya koyup, müşriklerin, kendilerini ve kâinatta olan herşeyi yaratarak kendilerine ihsanda bulunan ve üzerlerindeki her nimetin sahibi olan Zatına sövmeye kalkışacak kadar mühürlü olduklarını bildirdikten sonra;

Onların, istedikleri olursa, inanacaklarına dair kuvvetli şekilde yaptıkları yemin ve vaadi teaccüple karşılamış ve bunun da kâzip bir kuruntu ve hânis bir yeminden öteye geçmeyen, kendilerine süslenmiş kötü amellerinden biri olduğunu belirtmiş ve bu hususta onlara şöyle cevap vermesini Habibine emretmiştir:

"Ben size bahanelerinizi ortadan kaldıracak ve bana uymanızı gerektirecek bunca mucize getirdikten sonra, siz benden, elimden gelmeyecek şeyler isteyerek zalim oldunuz. Çünkü bütün mucizeler, kemal sıfatların tümüne haiz olan Allah-u Tealâ katındadır.

Bu türden bir şey yaratmak ne bana ne de başkasına ait değildir ki, sizin benden bu şekil uygunsuz taleplerde bulunmanız, O'nu kızdırmaktan başka bir şey ifade edebilsin.

Ayrıca kulun, hiçbir şeye kendiliğinden gücü yetmeyecek kadar âciz olduğu sabitken, kendisinin veya başkalarının işlerinden ibaret gelecekle ilgili bir konuda hüküm vermesi nasıl doğru olabilir?

Hele bir de, sizin gibi kalbi mühürlenmiş kimseler hakkında mucizelerin iman kazandırması, zan ve tahmin bir yana en ufak bir vehimle dahi düşünülemeyecek bir şeyken, buna dair yemin ederek, nasıl kesin karar verebildiniz?"

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Kâfirlerin, hidayete geleceklerine dair yaptıkları tekitli yeminlerin geçersizliğini ifade eden diğer bir ayet-i kerime:

﴿ وَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ فَلَمَّا جَآءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُوراً (٤٢) ﴾

"Kendilerine bir uyarıcı (peygamber) **gelirse, ümmetlerin** (doğrulukta) **en birincisinden daha hidayette olacaklarına dair, olanca güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir nezir** (uyarıcı peygamber olarak Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*) **gelince, bu onların nefretinden** (haktan uzaklaşmalarından) **başka bir şeyi artırmadı."** *(Fatır Sûresi:42)*

Mucizelerin ancak Allah katında olduğu, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in elinde olmadığı:

﴿ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٣٧) ﴾

"(Kureyş müşriklerinin ileri gelenleri): **"Ona Rabbinden bir ayet** (mucize) **indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Şüphesiz ki Allah ayet** (mucize) **indirmeye kâdirdir." Fakat onların çoğu** (böyle bir mucizenin inişini inkâr ettikleri takdirde başlarına gelecek belâyı) **bilmezler."** *(En'am Suresi:37)*

﴿ ...وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ... (٣٨) ﴾

"...Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamberin mucize getirmesi (mümkün) **olmadı..."** *(Ra'd Sûresi:38'den)*

﴿ وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (٥٠) ﴾

"(Müşrikler:) **'Rabbinden ona mucizeler indirilmeli değil miydi?' derler.** (Sen onlara:) **'Mucizeler ancak Allah katındadır, ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım' de!"** *(Ankebût Sûresi:50)*

Kâfirlerin mucize istemeleri, buna ise Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) in gücü yetmeyip, ancak Allah-u Tealâ'nın kadir olduğu, fakat onların isteklerine göre mucize göndermediği hakkında diğer münasip ayet-i kerime'ler; En'am Sûresi37'nin münasiplerinde (9/194-195) zikredilmiştir.

Kâfirlerin, ne kadar mucize görseler de inanmayacaklarını bildiği için, Allah-u Tealâ'nın onların isteklerine icabet etmediği :

﴿ اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَايُؤْمِنُونَ (٩٦) وَلَوْجَآءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ (٩٧) ﴾

"Gerçekten haklarında Rabbinin sözü (azap hükmü) **sabit olanlar, kendilerine** (istedikleri) **mucizelerin hepsi gelmiş olsa bile acı verici azabı görünceye kadar inanmayacaklardır."** *(Yunus Sûresi:96-97)*

﴿ وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفاً (٥٩) ﴾

"Bizi ayet (mucize)**ler göndermekten alıkoyan, öncekilerin, onları yalanlamış olmasından başka bir şey değildir. Nitekim Semûd** (kavmin)**e açık bir mucize olmak üzere dişi bir deve vermiştik.**

Onlar ise, ona zulmettiler (o mucizenin Allah'tan geldiğini inkâr ettiler). **Zaten biz, ayetleri ancak korkutmak için göndeririz."** *(İsra Sûresi:59)*

Mevlâ Tealâ, kâfirlere istedikleri mucize gelse de iman etmeyeceklerini bildirdikten sonra bunun sebebini açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَنُقَلِّبُ اَفْئِدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١١٠)

KELİME MANASI (110)

(وَنُقَلِّبُ) **Biz çevirириz,** neyi? (اَفْئِدَتَهُمْ) **gönüllerini,** daha? (وَاَبْصَارَهُمْ) **gözlerini,** Bu cümle bundan evvelki ayet-i celilenin sonundaki (لَايُؤْمِنُونَ) cümlesine atfedilmiş olup, onunla beraber, onun kendisiyle kayıtlanmış olduğu (وَمَا يُشْعِرُكُمْ) cümlesiyle mukayyettir. Yani, "Bizim, onların gönüllerini hakkı idrakten çevirerek hakkı anlayamayacaklarını gözlerini de hakka ulaşmaktan döndürerek hakkı göremeyeceklerini size bildiren nedir?" Ne gibi inanamayacakları? (كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا) **inanmadıkları gibi,** neye? (بِهِ) **ona,** yani Allah-u Tealâ'dan gelen mucizelere, ne zaman? (اَوَّلَ مَرَّةٍ) **ilk seferde,** yani önce gösterilen mucizelere inanmadıkları gibi şimdi gösterilse de inanmayacaklardır. Bu manaya göre: (كَمَا) daki kaf (لَايُؤْمِنُونَ) ile mensup olan bir mef'ûl-ü mutlak'ın sıfatı yerindedir. Bunun takdiri (لَايُؤْمِنُونَ بَلْ يَكْفُرُونَ كُفْراً كَائِناً كَكُفْرِهِمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ) demektir. Buradaki kaf'ın ta'lil için olduğu da söylenmiştir. o zaman mana: "Onlar evvelce gösterilen mucizeler inanmadıkları için biz onların gönüllerini ve gözlerini yeni gösterilecek mucizelere inanmaktan çevirириz." demektir. daha size bildiren nedir ki? (وَنَذَرُ) **biz bırakırız,** kimi? (هُمْ) **onları,** nerede? (فِى طُغْيَانِهِمْ) **azgınlıkları içersinde,** ne oldukları halde? (يَعْمَهُونَ) **hayret ederler.** Bu manaya göre (وَنَذَرُهُمْ) cümlesi de (لَايُؤْمِنُونَ) cümlesi üzerine matuftur (يَعْمَهُونَ) cümlesi ise, (وَنَذَرُهُمْ) cümlesindeki mensup zamirden hâl düşmektedir.

MEÂL-İ ŞERİF

Evvelce ona (gösterilen mucizeye) **inanmadıkları gibi biz onların kalplerini ve gözlerini çevirириz** (de şimdi gösterilse de inanmazlar). **Ve onları şaşırmış oldukları hâlde azgınlıkları** (günah işlemekteki taşkınlıkları) **içersinde bırakırız.**

İ Z A H A T

Fahrurrâzî ve **Ebû Hayyan** *(Rahimehumellah)*ın beyanlarına göre; bu ayet-i kerime, bundan evvel geçen: (اَنَّهَا اِذَا جَآءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) **"İstedikleri mucize gelse de inanmazlar."** kavl-i şerifini takrir ve teyit etmektedir, şöyle ki; ikisi arasındaki müşterek mana:

"Onlara istedikleri güçlü mucizeler gösterilip, onların, peygamberin doğruluğuna ne şekilde delalet ettiğini anlasalar da, Allah-u Tealâ onların kalplerini ve gözlerini doğruyu bulmaktan çevirince, gördükleri hiçbir mucizeden faydalanamayarak kâfirlikte ısrar edip kalırlar." şeklindedir.

Ancak, ikisi arasında şöyle bir fark ta mülahaza edilebilir: "Önceki ayet-i celile, istedikleri mucizenin verildiği farzedilmesi halinde, onların inanmaya-

caklarını beyan ederek, vaki olmayan bir şeyden bahsetmektedir. Çünkü istenen mucizenin gönderilmesi vuku bulmadığından ona bağlı netice de söz konusu olamaz.

Bu ayet-i kerime ise, gördükleri mucizelere inanma yönünde irade sarfetmediklerinden dolayı Allah-u Tealâ'nın onlara, ceza olarak, dünyada uyguladığı, 'Azgınlık içinde bocalar halde onları kendi başına bırakma muamelesi'ni açıklamaktadır."

"Zadü'l-Mesîr, Ebû Hayyan ve **Hazin"** tefsirlerinde zikredildiği üzere; ayet-i kerime'de geçen: " اَلتَّقْلِيبْ " asıl lügatında, "Bir şeyi oynatıp, bir yönden diğer bir yöne çevirmek ve döndürmek" anlamındadır ki, burada beyan edilen: **"Evvelce ona inanmadıkları gibi gönüllerini ve gözlerini taklîb ederiz."** ifade-i celile'sine üç türlü mana verilmiştir:

1- İbni Abbas, Mücahid ve **İbni Zeyd** *(Radıyallahu Anhum)*dan nakledildiğine göre:

"Biz onlara istedikleri mucizeyi versek de, elbette gözlerini ve gönüllerini O'na imandan çevirir, hidayetle onların arasına engel koyarız da, önce gördüklerine inanmadıklarına ceza olarak, sonra gördüklerine de inanamazlar." manasına gelmektedir.

Bu manaya göre; **"İlk defada ona inanmadıkları gibi"** cümle-i celilesinde geçen bazı ifadeler farklı manalar içermektedir:

a) Aslında teşbih için mevzu olan " كَاف ", burada ta'lil (sebep açıklama) manasını ifade etmektedir. Nitekim: (... وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ ...(١٩٨)) **"...O, sizi hidayet ettiği için siz de O'nu zikredin..."** *(Bakara Sûresi:198'den)* ayet-i kerimesinde de "كاف " harfi, ta'lil manasında, kullanılmıştır.

b) **"İlk defada"** tabirinden, "Ayın yarılması gibi evvelce gördükleri büyük mucizeler" kastedilmekte olduğundan, mana:

"Allah'ın hidayeti onlara ilk geldiği zaman inanmadıkları için onlara bu muamele reva görülerek, sonra da imanlarına engel olunmuştur." şeklinde daha iyi anlaşılabilir ki, **Muhammed ibni Sa'd** *(Radıyallahu Anh)*ın, ataları yoluyla **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan, bu ayetin tefsirinde rivayet ettiği:

"Müşrikler, Allah-u Tealâ'nın indirdiği ayetleri bile bile inkâr edince, artık kalpleri hiçbir konuda karar kılamaz hale gelmiş ve hiçbir şeyi anlayamayacak derecede istikrarsızlığa mahkum olmuşlardır." *(Taberî, Tefsir, No:13755, 5/309, İbni Ebî Hatim, No:7771, 4/1369)* şeklindeki mana da bu konuyu daha ziyade vuzuha kavuşturmaktadır.

Kurtubî *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile; bu mana:

(... وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه (٢٤) **"...Bilin ki Allah, kişiyle kalbinin arasına girer..."** *(Enfal Sûresi:24'den)* ayet-i kerime'sine münasip düştüğü gibi,

(وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ (١٢٥)) **"Kalplerinde hastalık olanlar**(a gelince, her yeni inen sûre) **onların inkârlarına inkâr katar ve onlar kâfir olarak ölürler."** *(Tevbe Sûresi:125)* ayet-i kerime'si de bu manayı ifade etmektedir.

Bu cümle-i celilede geçen " **أَوَّلَ** " kelimesi, ism-i tafdil olup, sıfatın mevsufa izafeti kabilinden " **مَرَّة** " kelimesine muzaf kılınmıştır.

Ayetlerin gelişiyle ilgili "İki kerrenin birincisi"nden maksat; Kur'an ayetlerinin ve ayın yarılması gibi bazı mucizelerin gelişidir.

"İkinci defa"dan murad ise, onların istedikleri mucizenin gelmesidir ki, bu, gerçekleşmediği için farazî bir mefhum olarak kalmıştır.

2- İbni Ebî Talha *(Radıyallahu Anh)* tarikiyle **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakledilen diğer bir rivayete göreyse bu ayet-i kerime; onların ahirette iken dünyaya dönüş isteklerine şimdiden cevap mahiyetindedir ki, buna göre mana:

"Evvelce dünyadayken onların hidayetlerine mani olduğumuz gibi, dünyaya tekrar döndürülseler bile, yine kalplerini ve gözlerini mühürleriz de, hakkı görmez ve anlamaz hallerine geri dönerler." demek olur ki, bunun bir nazîri de: (...وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ... (٢٦)) **"...(Dünyaya) geri döndürülseler; yine yasaklandıkları şeylere elbette dönerler..."** *(En'am Sûresi:28'den)* kavl-i şerifidir.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*nın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Allah-u Tealâ (...وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (١٤)) **"...Ziyade haberdar olan** (Allah-u Tealâ) **gibi, sana** (hiçbir kimse) **haber veremez."** *(Fatır Sûresi:14'den)* buyurduğu üzere; kullar bir şey söylemeden evvel onların ne diyeceklerini, bir şey yapmadan evvel de ne yapacaklarını bilip, bildirmiştir. Nitekim:

(أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ (٥٦) أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (٥٧) أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (٥٨))

"Bir kişinin, 'Allah'ın yanındaki taksirim (hükümlerini gözetme hususundaki eksikliğim)**den dolayı ey benim hasretim** (yazıklar olsun bana)**!' demesinden, yahut; 'Allah beni hidayet etseydi elbette ben de takva sahiplerinden olurdum.' demesinden,**

Ya da, azabı görünce 'Keşke benim için bir dönüş (dünyaya geri dönme imkanı) **olsa da iyilik yapanlardan olsam!' demesinden** (önce Rabbinize yönelin!)**."** *(Zümer Sûresi:56-58)* ayet-i kerime'lerinde Allah-u Tealâ, kullarının pişman olunca neler söyleyeceklerini, daha söylemeden evvel bildirmiştir.

Bu ayet-i celile'de ise, **"Evvelce ona inanmadıkları gibi, biz onların gönüllerini ve gözlerini çevririz."** kavl-i şerifiyle: "Onlar dünyaya geri döndürülseler de, evvelce dünyada onların hidayetine mani olduğumuz gibi yine aynı engeli yaratırız da, onlar hidayet üzere istikamet edemezler." buyurarak, onların ne yapacaklarını, amellerinden önce haber vermiştir." *(Taberî, Tefsir, No:13758, 5/309)*

Bu manaya göre " كَأَنْ ", teşbih için olup, dünyaya geri döndürülecek olsalar da inanmayacak olanların bu inatçılığı, evvelce dünyadayken gördükleri açık mucizelere inanmamalarına benzetilmiştir.

3- Geride zikredilen iki manada da, inanmayacak olanlardan maksat, Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in asrındaki müşriklerdir.

Fakat **İmam-ı Mukatil** *(Rahimehullah)*ın yaptığı bir açıklamaya göreyse; müşebbehün bih (kendilerine benzetilen) tarafında bulunanlar, eski ümmetlerdir.

Tabi ki bu durumda onların inanmadıkları ayetler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den evvelki peygamberlerin mucizeleri olarak kabul edilir ki buna göre mana: "Onlardan önce geçmiş ümmetler, peygamberlerinden gördükleri mucizelere inanmadıkları gibi, biz, bunların da gönüllerini ve gözlerini Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den gördükleri mucizelere inanmaktan çeviririz." demek olur.

Ayet-i celile'de: **"Gönüllerin döndürülmesi"**nin, **"Gözlerin çevrilmesi"** nden önce zikredilmesinin hikmetini müfessirler şöyle açıklamışlardır: İşlerin yapılması veya bırakılması konusunda etken olan kasıt ve niyetlerin yeri kalptir. Bir şeyin işlenmesi yönünde kalpte bir etki meydana gelirse, ister istemez göz ona yönelir.

Aynı şeklide bir şeyin terkedilmesi hususunda kalpte sebepler husûle geldiğinde göz ondan döner. Zahirde göz o şeyi görüyor olsa bile o görme, istenen neticeleri kazandırmadığından gerçekte ondan dönmüş sayılır. İşte:

(وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ... (٢٥)) **"Onlardan seni dinleyenler de vardır. Fakat biz, kalplerinin üzerine onu iyice anlayabilmelerine** (mani olacak) **perdeler, kulaklarının içine de ağırlık** (sağırlık) **koyduk..."** *(En'am Sûresi:25'den)* ayet-i celile'sinden murad edilen mana da budur.

İşlerin madeni kalp olup, kulak ve göz onun aletleri mesabesinde olduğundan, onun hallerine tabi olma konumunda bulundukları için, bu ayet-i kerime'de **"Kalplerin taklîbi"**yle konu başlatılmış, **"Gözlerin çevrilmesi"** mevzuu ona tabi kılınmıştır.

Nitekim diğer ayet-i kerime'de de *(En'am Sûresi:25'den)*, **"Kalplerin perdelendiği"** mevzuuyla ibtida edilmiş, **"Kulağın sağır edilmesi"** peşine getirilmiştir.

"Ona inanmadıkları gibi" cümle-i celilesinde geçen zamirin mercii hakkında dört görüş vardır:

1- Zamirin; Kur'an-ı Kerim'e raci olması ki:

(وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ ... (٦٦)) **"Kavmin onu tekzib etti..."** *(En'am Sûresi:66'dan)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi, ayetlerin siyakından bu merci tesbit edilebilir.

Buna göre mana: "Bile bile inkâr, bunların seciyyesi (doğal hali)dir. Geçmişte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in doğruluğuna dair en büyük mucize olan Kur'an ayetlerine inanmadıkları gibi, gelecekte de hangi mucizeyi görseler inanmazlar." demektir.

2- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e raci olması kabul edildiğinde; "كَافْ" harfinde ta'lil manası daha zahir olacağından: "Onlar, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, evvelce doğruluğunu bildikleri halde inanmadıkları için, biz de onların gönüllerini ve gözlerini döndürürüz de artık ona inanamazlar." şeklinde anlaşılabilir.

Nitekim **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)*ın, bu ayetin tefsiri hakkında verdiği:

"**Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* onlara açık mucizeler getirdiği halde ona inanmadılar. Biz de gözlerini ve gönüllerini tersine döndürdük. Artık Allah dilemedikçe bunun gibi nice ayetler onlara gelse de inanmazlar." *(İbni Ebî Hatim, No:7774, 4/1369)* şeklindeki mana, zamirin merciinin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* olduğu hakkında bize delil olabilir.

3- Evvelce görülen mucizelere raci olması durumunda, (مَا ظَهَرَ مِنَ الْاٰيَات) teviliyle zamir müzekker seçilmiştir ki, **Beydâvî** *(Rahimehullah)*in bu görüşü tercih ettiğine **Şihab** *(Rahimehullah)* dikkat çekmiştir.

4- Taberî *(Rahimehullah)* ise burada: "Biz onların kalplerini çevirip, inanmaktan kaydırırız. Gözlerini de hakkı görmekten ve delillerin konumunu anlamaktan döndürürüz.

Evvelce onlar, bizim bu taklîbimiz (istediğimizi dilediğimiz şekle çevirme gücümüz)e inanmadıkları gibi, şimdi talep ettikleri mucize onlara gelse de, artık onlar, Allah'a da, peygamberine de, onun Allah katından getirdiklerine de inanamazlar." şeklinde değişik bir mana vererek, zamirin, (تُقَلِّب) fiilinden alınan, (اَلتَّقْلِيب) kelimesine raci olduğunu açıklamıştır.

Fahrurrâzî, Ebû Hayyan ve **Âlûsî** *(Rahimehumullah)*ın beyanlarına göre; sapık **Mutezile** fırkası:

"Allah-u Tealâ'nın, kulu hakkında en iyi olanı yapması gerektiği ve kulun, kendi işini kendi yarattığı" gibi birtakım sapık inançlara sahip olduklarından, kendileri aleyhine açık bir huccet teşkil eden bu gibi ayet-i kerimeleri, dünya ile ilgili kabul etmeyip, ahirete müteallık saymış ve kelamın terkibine uymayan tevillerle yorumlamaya kalkışmışlardır.

Nitekim onlardan; **Kâ'bî, Ebu'l-Hüzeyl** ve **Cübbâî** gibi tevilciler, bu ayetin manasının: "Biz, ahirette müminlere yaptığımız iyi muameleyi kâfirlere yapmayız.", "Biz, onların gönüllerini ve gözlerini cehennemde ateş közleri üzerinde döndürürüz.",

"Kalplerini boğazlarına çıkarırız, gözlerinin rengini maviye döndürürüz." şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemişlerse de, onların bu tevilleri, terkibin müsaade etmediği tekellüflerden başka bir şey değildir.

Burada şunu ifade edelim ki; bu manaların hepsi ahiretle ilgili diğer ayet-i kerime'lere muvafık düşmekteyse de, **Mutezile**'nin buradaki yanlışları birkaç yönden ele alınabilir:

Ayet: 110

1- Allah-u Tealâ'nın bu ayet-i kerime'sinden kastı, bu manalar olmayıp, kaza ve kaderin kendi yed-i kudretinde olduğunu ve yaratmak kendisine mahsus olduğu için, ne kadar mucize görse de, O'nun dilemesi olmadan kimsenin inanamayacağı hakikatini açıklamaktır.

2- Mutezile imamlarının, bu ayet-i celile'yi ahirete tahsis etmelerindeki sapık gayeleri ise, kulun küfrünü Allah-u Tealâ'nın yaratmayıp, kulun kendisinin yarattığı şeklindeki inançlarına ters düşmesini engellemek içindir.

Zira bu ayet-i kerime, "Kâfirlerin, kendi imansızlıklarını kendileri yaratmayıp, bilakis onların kalplerini imandan döndürme fiilini Allah-u Tealâ'nın yarattığı"nı açık beyanıyla ortaya koymaktadır.

3- Yine onların burada korumak istedikleri batıl bir fikirleri de, **"Murâât-ı aslah"** kaidesidir.

Zira bu ayet-i kerime'nin açık ifadesi olan, "Allah-u Tealâ'nın, kâfirlerin kalplerini imandan döndürme fiilini yarattığı" şeklindeki mana, kulları hakkında en iyiyi yapmaya mecbur olmadığını açıklamaktadır.

Onlar ise, ayet-i kerime'nin zahirî manasını anlayıp öylece inanmaları gerekirken, ayet-i kerime'yi birtakım tevillerle aslî gayesinden çıkararak kendi sapık inançlarına uygun hale getirme gayreti içindedirler ki, bunu en iyi ifade edecek tabir, **Hazret-i Ali** *(Radıyallahu Anh)* ın, **Haricîler**'e söylemiş olduğu:

٥١ - « كَلِمَةُ حَقٍّ أُرِيدَ بِهَا بَاطِلٌ »

51 - **"Söz doğru ama, kastedilen mana batıl!"** *(Müslim, Zekat:48, No:1066/157, 2/749)* sözüdür.

Âlûsî *(Rahimehullah)*ın da beyanı vehile; bütün bu zoraki manalar ve **Mutezile**'nin ekseri beyanları, "Sahrada, susuzun su zannettiği, yanına geldiğinde ise bir şey olarak bulamadığı seraptan başka bir şey değildir."

Ayet-i celile'nin sonunda: **"Biz, onları azgınlıkları içinde bocalar bir halde terkederiz."** buyrulmuştur ki, **"İbni Ebî Hatim"** tefsirinde, bu cümle-i celile'de geçen, " الطُّغْيَان" tabirine iki türlü mana verilmiştir:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; "Küfür" manasında olup, "Biz onları kâfirlikleri içinde kendi başlarına bırakırız." demektir. **Süddî** *(Rahimehullah)*dan da bu mana nakledilmiştir.

2- Ebu'l-Âliye *(Rahimehullah)* ise, "Dalalet" manasını vererek: "Biz onları sapıklıkları içinde bırakırız." diye tefsir etmiştir ki, buna benzer tefsir, **Katade ve Rabî'** *(Rahimehumellah)* dan da gelmiştir.

Cümle-i celile'de geçen: " عَمَهٌ" tabirine üç türlü mana verilmiştir:

1- Ali ibni Ebî Talha *(Rahimehullah)* tarikıyle, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan gelen, **Süddî** *(Rahimehullah)*dan da misli nakledilen rivayete göre, "Temâdî" anlamına gelmektedir ki, buna göre mana: "Biz, onları kâfirlikte sonuna kadar uzanır halde bırakırız." demektir.

2- Dahhak *(Rahimehullah)* tarikıyle, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan gelen başka bir rivayette ise, "Tereddüd" ve "Tehayyür" manasına gelmektedir ki, buna göre:

"Biz onları azgınlıkları içinde tereddüt eder (şaşkın bir halde, bocalar) bir şekilde bırakırız. Müminleri hidayete erdirdiğimiz gibi, onları muvaffak kılmayız." demek olur. **Ebu'l-Âliye, Mücahid, Ebû Malik** ve **Rabî' ibni Enes** *(Rahimehumullah)*dan da buna benzer nakil gelmiştir.

3- A'meş*(Rahimehullah)*dan rivayet edildiği üzere, (اَللَّعِبُ) manasında olup, cümle-i celile: "Biz onları tuğyanları içinde oynar bir halde terkederiz." şeklinde tefsir edilmiştir.

Ebussuud *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Allah-u Tealâ'nın, kâfirlerin gözlerini ve gönüllerini hakkı kabul etmekten çevirmesi, onlar, hakka kabiliyetli ve yönelik oldukları halde zoraki bir döndürme şeklinde anlaşılmamalıdır.

Yani; onlar, bütün duyularını doğruyu bulmaya yönlendirip hazırlamışlar da, Allah-u Tealâ icbar yoluyla onların hislerini haktan çevirmiş değildir.

Bilakis onlar, bütün duyularını hakkı anlamaktan uzaklaştırmış, hatta kendilerine anlatılanları duymamak için kulaklarını tıkamışlar ve böylece gerçeği kabule karşı aşırı derecede nefretlerini açıklamışlar,

Allah-u Tealâ da onların bu kabiliyetlerinin bozukluğunu ve iyi muamelenin onlara asla kâr etmeyeceğini bildiği için, isti'datlarının gerektirdiği şekilde onların kalplerini mühürlemiştir.

Bundan dolayı bir önceki ayet-i celile'de, onların her türlü mucizeyi görseler de inanmayacaklarını bildirdikten sonra bu ayet-i kerime'de, onların gönüllerini ve gözlerini döndürdüğünü bildirerek, onların kâfirlikte kök saldıklarını, inanmak istemediklerini açıklamış, böylece de:

"Acaba kâfirlerin inanmamaları, Allah-u Tealâ'nın, zorla onların duyularını köreltmesinden mi ileri gelmektedir?" şeklinde akla gelmesi muhtemel bir şüphenin kökünü kesmiştir.

Ayrıca ayet-i celile'nin sonunda tekrar: **"Evvelce ona inanmadıkları için biz onları, içine yerleştikleri kâfirlikte şaşkın bir halde bırakıyoruz."** ifade-i celile'sini getirerek;

"Onların duyularını çevirmesi"nin, bir cebr olmayıp, bilakis onların kendilerine verilen irade ve kudreti şerre kullanarak, buna müstehak olduklarından, 'Adl'in ta kendisi olduğuna dikkat çekmiştir.

Âlûsî *(Rahimehullah)*, **Şeyhulislam**'dan bu nakli yaptıktan sonra, kendi meşayıhının şeyhi **Kûrânî** *(Kuddise Sırruhu)*nun, bu konudaki şu tahkîkini zikretmiştir:

"Allah-u Tealâ, ezelde, kâfir kullarının mahiyetlerinde gizlenmiş olan kötü isti'dadı (istek ve kabiliyeti) bildiği halde, bu ilmine göre onlar hakkında hüküm vermeyip, evvela kitaplar indirip, peygamberler ve vaizler

gönderip, terğîb-ü terhîb (iyiliklere teşvik, kötülüklerden sakındırma) sûretiyle, kimseye bahane bırakmayacak şekilde delilleri açıkladı ve yolları parlattı.

Sonra tabi ki, bu hatasız ilminin gerektirdiği üzere onlar, inkâr ve isyanları arzulayınca, O da, onları imtihan etmek için, kendilerine istediklerini yapma imkanı sağlayarak, isti'dat lisanlarıyla kendisinden talep ettiklerini onlara verdi.

Huccet-i bâliğa (özürleri ortadan kaldırmada zirveye ulaşan delil) ancak Allah-u Tealâ'ya aittir. Allah-u Tealâ onlara zulmetmemiştir velâkin onlar kendilerine zulmetmişlerdir."

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* bu konuyu şöyle bağlamıştır: Şu bilinsin ki; kimsenin: "Her yerde **Mutezile** ile ilgili konuları tekrar ediyorsunuz." diyerek bizi ayıplamaya hakkı yoktur. Çünkü onlar her fırsatta bu şüpheleri ortaya atmaya devam ettiklerinden biz de bu konuyla ilgili cevabı tekrarlıyor ve diyoruz ki:

İnsanda, aslî olarak bulunan güç, yapmaktan ve terketmekten ibaret olan iki zıt uca eşit mesafededir ki, bu güce bir tarafı ağır bastıran bir sebep eklenmedikçe, bir tarafın üstün gelmesi imkansızdır.

Bir işin yapılma veya bırakılma tarafını tercih ettiren bir neden, işin içine girdiğinde ise, onun etkisi doğrultusunda bir taraf üstün gelir.

İşte bu müreccih sebebin yaratılması ancak Allah-u Tealâ'dandır ki, bu kabul edilmediği takdirde teselsül (sebeplerin birbirine zincirleme bir şekilde bağlı olup, bir noktada durmaması) gibi bir sakınca konu olur. Bu mukaddimelerin doğruluğu, hiçbir akıllının kendisinde şüphe edemeyeceği kat'î ve yakinî delillerle belirgin hale gelmiştir.

Abdullah ibni Amr ibni'l-Âs *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen:

٥٢ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ، كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ»

52 - **"Şüphesiz âdemoğullarının kalplerinin tümü, Rahman'ın** (kudret) **parmaklarından iki parmak arasında, bir kalp gibidir. Onu dilediği tarafa çevirir."** *(Müslim, Kader:3, No:2654, 4/2045, İbn-i Mace, Mukaddime:13, No:199, 1/72, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:24658, 9/380, Âcûrî, Kitabü'ş-Şerîa, No:300, Sh:141)* hadis-i şerifinde anlatılmak istenen husus işte budur.

Şöyle ki, herkesin kalbi, bir işi yapmayı ve yapmamayı etkileyen sebepler arasında durakalmış gibidir ki, kalpte o işi yapmayı isteyen sebep hasıl olursa yapma tarafı, yok eğer yapmama tarafını ağır bastıran bir neden belirirse o zaman da terk ciheti üstün gelir.

Bu iki sebep, Allah-u Tealâ'nın yoktan varetmesi, yaratması ve meydana getirmesi olmadan meydana gelmeyeceğine göre, onlar hakkında **"Allah-u Tealâ'nın iki parmağı"** tabiri yerinde olmuştur ki, bu benzetmenin güzelliğinin hikmeti şöyle izah edilebilir:

Nasıl ki, insanın, iki parmağı arasında bulunan şeyi tutmaya ve bırakmaya gücü yeterliyse, iki sebep arasında takılı kalan kalbe de Allah-u Tealâ'nın öylece kudreti tealluk etmektedir. Çünkü kalbin kendisine âmâde olduğu bu iki etkileyici güç ancak Allah-u Tealâ'nın yaratmasıyla meydana gelmektedir.

Nitekim **Enes** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in çokça söylediği:

٥٣ – عَنْ أَنَسٍ (رضى الله عنه) قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ: « يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَىٰ دِينِكَ »

53 - **"Ey kalpleri çeviren Allah'ım! Benim kalbimi dinin üzere tam sabit eyle!"** *(Tirmizî, Kader:7, No:2140, 4/448)* duasındaki **"Mukallibe'l-kulûb"** tabirinden kastı, Allah-u Tealâ'nın, kulun kalbini bazen hayır yapma isteğinden şer yapma tercihine, bazen de bunun aksine çevirdiğini açıklamaktır.

Dolayısıyla bu ayet-i celile'de geçen: **"Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirириz."** ifade-i celile'si, her tab'ı selîm ve akl-ı müstakîm (doğru akıl ve düzgün huy) sahibinin, doğruluğuna şahitlik ettiği açık seçik manaya göre tefsir edilmeli ve sapık fırkaların bu bapta öne sürdükleri hoş olmayan tevillere meyledilmemelidir.

Çok iyi düşünüldüğünde bu ayet-i kerime'nin ne kadar mühim bir hakikati beyan ettiği ve hiçbirimizin hüsn-ü hatimeye kavuşmasının, kendi elinde olmayıp, ancak, gönülleri ve gözleri dilediği şekle çeviren Allah-u Tealâ'ya ait olduğu gerçeği açıkça anlaşılır.

İşte bu hakikate vakıf olan büyükler ölünceye kadar bu ayet-i kerime'yi göz önünde bulundurmuşlar, vefatları anında da iman selametiyle çene kapayabilmek için bu ayet-i kerime'yi tekrarlamışlardır.

Nitekim **Ümmü'd-Derdâ** *(Radıyallahu Anha)*nın rivayetine göre, **Ebu'd-Derdâ** *(Radıyallahu Anh)* vefat edeceği zaman baygınlık geçirdi. Ayıldığında oğlu **Bilâl**'i yanında görünce: "Kalk, yanımdan çık!" dedikten sonra: "Benim bu ölüm döşeğimin misli için kim amel eder? Benim bu ihtizar anım gibisiyle karşılacağı için kim gayret eder?" deyip:

"Onlar daha önce ona inanmadıkları gibi, biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirириz ve kendilerini, azgınlıkları içinde şaşırmış oldukları halde terkederiz." ayet-i kerime'sini okudu.

Sonra tekrar bayıldı. Bir zaman sonra ayıldı yine aynı ayet-i kerime'yi okudu ve bu ayet-i kerime'yi tekrar ede ede ruhunu teslim etti. *(İbn-i Ebî Şeybe, el-Musannef, No:34596, 7/130)*

Tabi ki, peygamberler dışında hiç bir kimse için, akibetinden emin olma garantisi mevcut olmadığından, sahabe-i kiram dahil bütün veliler bu korkuyla yaşadılar. Nitekim:

٥٤ – عَنْ اَنَسٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ اٰمَنَّا بِكَ وَبِمَا جِئْتَ بِهِ فَهَلْ تَخَافُ عَلَيْنَا؟ قَالَ: « نَعَمْ اِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ اللّٰهِ ، يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ »

54 - **Enes** *(Radıyallahu Anh)* bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: "Ya Resulallah! Biz sana ve getirdiklerine iman ettik. Halâ bizim hakkımızda (kayma tehlikesinden) korkuyor musun?" diye sorduğunda, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Evet! Şüphesiz ki kalpler, Allah'ın** (kudret) **parmaklarından iki parmak arasındadır. O, onları dilediği şekilde döndürür."** *(Tirmizî, Kader:7, No:2140, 4/448-449)* buyurdu.

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* da bu hususta çok düşünceli olup, bütün ziyaretçilerinden, kendisine hüsn-ü hatime nasip olması için dua ister ve bu konuyu zihne yaklaştırmak için bir misalle izah etmek üzere:

"Bizim kalplerimiz Allah-u Tealâ'nın kudret elinde, lamba düğmeleri bizim elimizde olduğu gibidir. Nasıl ki, bir düğmeye basmakla ortalık aydınlanır, söndürmekle kararır, Allah-u Tealâ da, dilerse bir anda kalbimizi imanda sabit kılar, isterse de kaydırır.

Bu yüzden: (رَبَّنَا لَاتُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ (٨))

"Ey Rabbimiz! Bizi hidayete eriştirdikten sonra kalplerimizi kaydırma. Bize, tarafından rahmet bağışla. Şüphesiz karşılıksız bolca veren sensin, ancak sen!" *(Âl-i İmran Sûresi:8)* ayet-i kerime'sini dua mahiyetinde çok okuyun!" buyururdu.

Şeyhefendi *(Kuddise Sırruhu)* nun bu teşbih ve tesbitleri çok yerinde olup, **Nevvas ibni Sem'ân el-Kilâbî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

٥٥ – عَنِ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْكِلَابِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: « مَا مِنْ قَلْبٍ اِلَّا بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ اِنْ شَاءَ اَقَامَهُ وَاِنْ شَاءَ اَزَاغَهُ »

55 - **"Hiçbir kalp yok ki Rahman'ın** (kudret) **parmaklarından iki parmak arasında olmasın. Dilerse onu hak üzere sabit kılar, isterse de kaydırır."** *(İbn-i Mace, Mukaddime:13, No:199, 1/72)* hadis-i şerifine muvafık düşmektedir.

Bu hususta diğer bazı rivayetler, Âl-i İmran Sûresi:8'in izahında** (R.F. 3/352-354) **zikredilmiştir. Burayla birlikte mütalea olunmasında büyük faydalar vardır.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Ebû Hamza** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Allah-u Tealâ birtakım kalplere yöneldi de onlar da O'na yöneldiler, birtakım kalplerden i'raz ettiği için, onlar da O'ndan yüz çevirdiler.

KUŞEYRÎ: Mevlâ Tealâ: **"Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevririz"** buyurmaktayken, kader konusunda kalbinde en ufak bir şüphe kalana

şaşılır. Hatta bu kadar açık bir meselede, akıllılar cümlesinden olan kişilerin kalplerinde halâ soru işaretleri kalması da, Allah-u Tealâ'nın kalpleri çevirmesinin hakikatlerindendir. Bu kadar açık bir işi gizleyen Allah-u Tealâ'yı tesbih ederiz. İşte bu, Kadir'in kahrı ve Vahid'in hükmüdür.

İBN-İ ARABî: Allah-u Tealâ kimin imanını dilemediyse, o kişi bir mucize görse inanacağını ne kadar iddia etse de, istediği mucize geldiği zaman Allah-u Tealâ onun kalbini ve gözünü çevirir de o, mucize gelmeden evvel inanmadığı gibi, mucizeyi görünce de:

"Bu sihirdir." diyerek inanmaz, Allah-u Tealâ da onu, nefsinin sıfatlarıyla görünmesi ve perdelenip kalması halinde terkedip bırakır.

NîSÂBûRî: Biz onların gönüllerini ahiretten dünyaya, gözlerini de Mevlâ Tealâ'nın delillerinden nefis ve hevânın müşahedesine döndürürüz de, artık onlar "Kalû Belâ" diye bilinen mîsak gününde inanmamış gibi bir tavır içine girerler.

ÂLÛSî: O müşrikler açık huccetlerden yüz çevirdikleri ilk vakit inanmadıkları gibi, isti'datları iktizasınca, biz de onların gönüllerini ve gözlerini döndürür ve kabiliyetleri muktezasınca hak ettikleri azgınlıkları içerisinde onları müteredditve mütehayyir bir halde terkederiz.

Artık onlar doğru yolu bilemezler. Allah-u Tealâ'nın saptırdığını kimse hidayet edemez.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın kalplere ve gözlere Malik ve Hakim olduğuyla ilgili ayet-i kerime'ler:

﴿ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ... ﴿٧﴾ ﴾

"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürledi, gözleri üzerinde ise büyük bir perde vardır..." *(Bakara Sûresi:7'den)*

﴿ ...وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ... ﴿٢٠﴾ ﴾

"...Allah dilese elbette, kulaklarını ve gözlerini giderir..." *(Bakara Sûresi:20'den)*

﴿ ...وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

"...Kalplerini mühürleriz de artık işitemezler." *(A'râf Sûresi:100'den)*

﴿ ...كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾ ﴾

"...İşte böylece Allah(-u Tealâ) kâfirlerin kalplerini mühürler." *(A'râf Sûresi:101'den)*

﴿ ... وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ ، ﴿٣﴾ ﴾

Ayet: 110

"...Kalpleri mühürlendi, artık anlayamazlar." *(Tevbe Sûresi:87'den, Münafıkûn Sûresi:3'den)*

﴿ ... وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ (٩٣) ﴾

"... Allah (-u Tealâ) kalplerini mühürledi, artık bilemezler." *(Tevbe Sûresi:93'den)*

﴿ ... صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَ يَفْقَهُونَ (١٢٧) ﴾

"...Anlamayan bir kavim oldukları için, Allah(-u Tealâ) onların kalplerini (imandan) **çevirmiştir."** *(Tevbe Sûresi:127'den)*

﴿ ... اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ ... (٣١) ﴾

"...Kulaklara ve gözlere malik olan (bütün yaratıklarının duyu ve görme güçlerinin yegâne hakimi) **kimdir?"** *(Yunus Sûresi:31'den)*

﴿ ... كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (٧٤) ﴾

"...Haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz." *(Yunus Sûresi:74'den)*

﴿ اُولٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ... (١٠٨) ﴾

"İşte onlar, Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir..." *(Nahl Sûresi:108'den)*

﴿ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ (٥٩) ﴾

"İşte, Allah(-u Tealâ), bilmeyenlerin kalplerini böylece mühürler." *(Rum Sûresi:59)*

﴿ ... فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ (٩) ﴾

"...Biz onları kuşattık, artık göremezler." *(Yasin Sûresi:9'dan)*

﴿ ... كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (٣٥) ﴾

"...Büyüklük taslayan her zorbanın kalbini Allah(-u Tealâ) işte böylece mühürler." *(Gâfir Sûresi:35'den)*

﴿ اُولٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰى اَبْصَارَهُمْ (٢٣) ﴾

"İşte onlar (yeryüzünde bozgunculuk yapıp sıla-i rahmi kesenler), **Allah'ın, kendilerine lanet ettiği, sağır ettiği ve gözlerini kör ettiği kimselerdir."** *(Muhammed Sûresi:23)*

Bu hususstaki diğer münasip ayet-i kerime'ler En'am Sûresi:25'in izahında** (R.F. 9/63-65) **ve münasiplerinde** (9/76-78) **geçmiştir.

Allah-u Tealâ'nın, kâfirleri, azgınlıkları içerisinde bocalar bir halde bırakması:

﴿ ... وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١٥) ﴾

"...(Allah-u Tealâ) **onlara azgınlıkları içerisinde şaşkın bir halde mühlet verir."** *(Bakara Sûresi:15'den)*

﴿ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلاَ هَادِىَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١٨٦) ﴾

"...Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir hidayet edici yoktur. O, onları azgınlıkları içerisinde bocalar bir halde terkeder." *(A'râf Sûresi:186)*

﴿ ... فَنَذَرُ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١١) ﴾

"...Bize kavuşacaklarını ummayanları azgınlıkları içerisinde şaşkın bir halde bırakırız." *(Yunus Sûresi:11'den)*

﴿ لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِى سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (٧٢) ﴾

"Senin hayatına andolsun ki; muhakkak onlar, elbette sarhoşlukları içerisinde şaşırıp duruyorlar." *(Hicr Sûresi:72)*

﴿ اِنَّ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ (٤) ﴾

"Şüphesiz ki ahirete inanmayanlara biz, yaptıklarını çok hoş gösterdik. Artık onlar bocalayıp kalırlar." *(Neml Sûresi:4)*

Hicrî 1425 *(2004)* senesi, Muharrem-i şerifin 19'u *(10 Mart)* Perşembe gecesi, bu ayet-i kerime'de 7. cüz hitama ermiştir. Allah-u Tealâ'dan niyazımız, 8. cüz'ün tamamına erişmeye de bizi, havl-i kuvvetiyle muvaffak kılmasıdır!

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا
عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ ﴿١١١﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ
عَدُوًّا شَيٰطِيْنَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوْحِيْ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا ۭ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوْهُ فَذَرْهُمْ وَمَا
يَفْتَرُوْنَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوْا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُوْنَ ﴿١١٣﴾ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِيْ حَكَمًا
وَّهُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتٰبَ مُفَصَّلًا ۭ وَالَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ
الْكِتٰبَ يَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ مُنَزَّلٌ مِّنْ رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُوْنَنَّ
مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَّعَدْلًا ۭ
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِهٖ ۚ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿١١٥﴾ وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ
مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوْكَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ اِنْ يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا
الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ ﴿١١٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ
مَنْ يَّضِلُّ عَنْ سَبِيْلِهٖ ۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِيْنَ ﴿١١٧﴾ فَكُلُوْا مِمَّا
ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيٰتِهٖ مُؤْمِنِيْنَ ﴿١١٨﴾

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin yeminlerinin boş olduğunu, istedikleri mucizeler verilse de inanmayacaklarını beyandan sonra, onların talepleriyle yetinilmeyip daha fazlası da verilmesi halinde, gördüklerinin onlara iman temin etmeyeceğini açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ (١١١)

KELİME MANASI (111)

(وَلَوْ اَنَّنَا) **Eğer biz,** (نَزَّلْنَا) **indirseydik,** kime? (اِلَيْهِمُ) **onlara,** neyi? (الْمَلٰٓئِكَةَ) **melekleri,** daha? (وَكَلَّمَ) **konuşsaydı,** kiminle? (هُمُ) **onlarla,** kim? (الْمَوْتٰى) **ölüler,** daha? (وَحَشَرْنَا) **haşretseydik** (toplayıp getirseydik) kim üzerine? (عَلَيْهِمْ) **onlar üzerine** (onların karşısına), neyi? (كُلَّ شَيْءٍ) **her şeyi,** ne olduğu hâlde? (قُبُلًا) **karşı karşıya olduğu hâlde,** Bu manaya göre mukabele ve muvacehe manasında masdar olup (كُلٌّ) kelimesinden hâl olmak üzere mensuptur. (قُبُلًا) kelimesi kefil manasında "Kabil" in cemî'i si de olabilir, buna göre mana şöyledir: "Habibim! Herşeyi onlara karşı senin söylediklerine kefiller ve şahitler olmak üzere bir araya getirip toplasaydık." Cemaat manasında olan "Kabil"in cemisi de olabilir buna göre mana: "Fevc fevc, sınıf sınıf, küme küme herşeyi onların karşılarına çıkarsak da." (مَا كَانُوا) **olmazdılar,** nedir olmazdılar? (لِيُؤْمِنُوا) **iman eder,** yani yine de iman edecek değillerdi. (اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ) **Ancak dilemesi hâli müstesna,** kim? (اللّٰهُ) **Allah** (-u Tealâ). Bu manaya göre istisna muttasıl olup, e'amm-i ehval'den yapılmıştır, yani Allah-u Tealâ'nın dilemesi hâli istisna edilerek diğer bütün hâllerde iman etmeyecekleri belirtilmiştir. (وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ) **lâkin onların çoğu bilmezler,** Burada zamir istedikleri mucize geldiğinde inanacaklarına dair yemin edenlere racidir. yani onların çoğu herşeyin Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle olduğunu bilmeyip, inanmak kendi ellerinde olduğunu, istedikleri zaman inanıp, dilediklerinde küfredeceklerini zannederler, halbuki iş böyle değildir. İman da küfür de Allah-u Tealâ'nın dilemesi iledir. İmanını dilediği kimse inanır, hakkında küfür dilediği kimse de kafir olur demektir. Bu zamir müslümanlara ait de olabilir, buna göre mana : Müslümanların çoğu, o kâfirlerin, mucizeleri görseler de inanmayacaklarını bilmezler.

MEÂL-İ ŞERİF

Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileri ile konuşsaydı ve herşeyi açıkça karşılarına haşr (toplayıp cem) **etseydik, Allah** (-u Tealân)**ın dilemesi müstesna yine de iman edecek değillerdi. Lâkin onların çoğu** (iman edip, etmemelerinin, kendi ellerinde olmayıp, Mevlâ Tealâ'nın dilemesine bağlı olduğunu) **bilmezler.**

Ayet: 111

İ Z A H A T

Fahrurrâzî ve **Âlûsî** *(Rahimehumellah)*ın beyanları vechile; bu ayet-i kerime, geride *(109. ayet-i kerime)*: **"Size ne bildirdi, belki de istedikleri mucize gelse de inanmayacaklar?"** kavl-i şerifiyle icmalen zikredilen konunun, tafsili mahiyetinde olup, böylece Allah-u Tealâ şu hakikati açıklamış olmaktadır:

"Ben, onlara meleklerin indirilmesi, ölülerin diriltilip onlarla konuşması gibi taleplerini vermekle yetinmeyip, daha da ileri giderek her şeyi onlara karşı şahitler halinde toplamak sûretiyle isteklerinin dahi ulaşamayacağı mucizeleri göstersem, ben dilemedikçe onlar yine de iman etmeyeceklerdir."

Ayet-i celile'nin kimler hakkında indiği hususunda iki görüş vardır:

1- "Taberî, Sem'ânî, Vahidî, İbnü'l-Cevzî, Fahrurrâzî, Hazin ve **Ruhu'l-Beyan"** tefsirlerinde **İbni Cüreyc** *(Radıyallahu Anh)*dan nakledilen şu rivayet yer almaktadır:

Bu ayet-i kerime, Kur'an'la alay eden birtakım azılı kâfirler hakkında nazil olmuştur ki bunlar, başlıca; **Velid ibni Muğîre, Âs ibni Vâil, Esved ibni Abd-i Yağûs, Esved ibni'l-Muttalib** ve **Hars ibni Hanzale**'den ibaret beş kişiydiler.

Bu müşrikler, Mekke ehlinden bir cemaatle birlikte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelerek, ayet-i kerime'de bahsi geçen bütün talepleri dile getirdiler ki, onlar da şöyle sıralanır:

a) "Bize melekleri göster de onlar, senin Allah'ın resulü olduğuna şahitlik etsinler!",

b) "Bize kırk meleğin taşıdığı bir kitabı gökten indir!",

c) "Bazı ölülerimizi dirilt ki, onlara senin dediğinin hak mı yoksa batıl mı olduğunu soralım. (Mesela;) Allah'a dua et de, dürüst iki ihtiyar; **Kusayy ibni Kilâb** (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in atası) ve **Ced'an İbni Amr**'ı haşretsin de, onlar senin nübüvvetine şahitlikte bulunsunlar!"

d) "İddianın doğruluğuna kefil olmak üzere, Allah'ı ve melekleri karşımıza getir!"

İşte onların bu talepleri üzerine bu ayet-i celile inerek, Allah-u Tealâ: "İnanmak, ancak benim dilememle meydana gelir. Yoksa onların sandığı gibi isterlerse inanıp, dilediklerinde ise inanmamak onların elinde değildir." buyurmak istemiştir.

Kâfirlerin bu gibi istekleri birçok ayet-i kerime'de zikredilmektedir. Nitekim: (لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِينَ (٧)) **"Eğer doğru söyleyenlerdensen, bize melekleri getirmeli değil miydin?"** *(Hicr Sûresi:7)*,

(وَقَالَ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلاَ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰئِكَةُ اَوْ نَرىٰ رَبَّنَا ...(٢١)) **"Bize kavuşmayı ummayanlar: 'Bize melekler indirilmeli değil miydi, ya da Rabbimizi görmeliydik.' dediler..."** *(Furkan Sûresi:21'den)* gibi birçok ayet-i kerime buna misal olarak okunabilir.

Bu sebeb-i nüzûle göre, ayet-i celile'nin tümü, ilm-i ezelîde iman etmeyecekleri bilinen şekavet ehli müşriklerden bahsetmektedir.

2- Bazı müfessirlere göre de, ayet-i celile iki zümreden bahsetmekte olup, inanmayacakları bildirilenler; şirk ve şekâ ehli, sonra istisna edilenler ise; iman ve saadet ehlidirler. Nitekim:

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*: **"Eğer biz, onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileri ile konuşsaydı ve herşeyi açıkça karşılarına haşr** (toplayıp cem') **etseydik, yine de iman edecek değillerdi."** kavl-i şerifinde:

"Onlar şekâ ehli (Allah-u Tealâ'nın, ezelî ilmiyle inanmayacaklarını bildiği kimseler)dir." buyurmuş, sonra: **"Ancak Allah'ın dilemesi müstesna"** ifade-i celile'sini okuyarak: "Bunlar ise, Allah-u Tealâ'nın, evveli olmayan ilminde, haklarında imana girecekleri hükmü sebkat etmiş (kararı geçmiş) olan saadet ehlidirler." buyurmuştur. *(Taberî, Tefsir, No:13760, 5/311)*

Taberî *(Rahimehullah)* da, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın bu görüşünü tercihe şâyan görmüştür. **Hazin** *(Rahimehullah)* da bunu aynen nakletmiştir.

"Tefsir-i Kebîr"de beyan edildiği vechile; bu sûre-i celile'nin, toptan bir defada indiği ittifak mevzusu olduğundan, "Şu ayet felan vaka hakkında nazil olmuştur." diyebilmek zor ve çetindir. Ama bu ayet-i kerime'nin inzalinden maksadı şu şekilde anlamamız kolaydır:

Müşrikler, kendilerine bir mucize gelse, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e inanacaklarına dair tekitle Allah-u Tealâ'nın adına yemin edince, Mevlâ Tealâ da bu ayet-i kerime'siyle onların yalancılığını ve peşpeşe ayetler indirip, ardarda mucizeler ızhar etmekte bir fayda olmadığını açıklamıştır.

Bu gerçekten de böyledir. Zira doğruyla yalancıyı ayırdedebilmek için bir mucize mutlaka lazımdır. Ondan fazlasını talep ise, sırf işi zora koşmak anlamına geleceğinden zarurî değildir.

Zaten onlara isteme kapısı açıldığında; ikinciden sonra üçüncüyü, üçüncüden sonra dördüncüyü isteme hakkına da sahip olduklarını zannederler ki, bu durum, gördükleri mucizenin istikrar bulmayıp (istenilen neticeyi vermeyip), işin bir noktaya varıp durmamasını gerektireceğinden, peygamberlik kapılarının kapanmasını icab eder.

Ayet-i celile'de geçen: **"Biz, onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı..."** cümle-i celile'lerinin manaları zahir olup, "Biz onların istediklerine aynıyla icabet etseydik... yine de inanmazlardı." demektir.

Bunlara matûfen zikredilen: **"Biz herşeyi kubülen onlara haşretseydik"** kavl-i celiline, **"Teysîr"** tefsirinde: "Filden sivrisineğe varıncaya kadar bütün canlıları diriltsek, yani; kıyameti koparsak" diye mana verilmiştir.

Bu cümle-i celile'de geçen: " قُبُلًا " kelimesine müfessirler birkaç türlü mana vermişlerdir:

1- İbni Abbas ve **Katade** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; "Mukabele" manasındadır ki, buna göre: "Biz herşeyi bir araya toplayıp, onlarla karşı karşıya ve yüzyüze getirsek" demektir.

Mâverdî ve **İbnü'l-Cevzî** *(Rahimehumellah)*ın da nakilleri vechile; **İbni İshak** ve **İbni Zeyd** *(Rahimehumallah)*da bu manayı tercih etmişlerdir ki bu manaya göre "Kubül" kelimesi masdardır.

Gerçi, **Rağıb** *(Rahimehullah)* dan nakledilen, "Kabil"in cemii olmasına göre de, "Duyularına mukabil olarak getirsek" anlamına gelir ki, bu da netice itibarıyla bu manaya döner.

2- "Kefil" manasında olan "Kabîl"in cemii olmasına göre mana: "Biz kefil olarak herşeyi karşılarına çıkarsak ta, onlar senin dediğinin doğruluğuna kefil olsalar." şeklinde anlaşılır ki, **Ferrâ'** ve **Zeccâc** *(Rahimehumellah)* ın ihtiyarı bu yöndedir.

İbnü'l-Cevzî ve **Hazin** *(Rahimehumellah)*ın zikrettiklerine göre burada, "Meleklerin indirilmesine ve ölülerin diriltilip konuşturulmasına inanmayanların, sözden ibaret olan kefalete inanmamaları daha evladır." şeklinde varid olacak bir itiraza cevaben:

"Karşılarına getirilecek olan 'Herşey' tabirine cansızlar da dahil olduğundan, onların kefil olması da konuşmayan şeylerin konuşması anlamına geleceğinden, Allah-u Tealâ'nın herşeyi dile getirip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna şahit kılması hiç şüphesiz ki, inanmalarını mucip açık bir ayet ve mucize teşkil eder." denilebilir.

3- "Sınıf" manasında olan "Kabîl"in cemii kabul edilmesi halinde mana: "Fevc fevc, küme küme, sınıf sınıf, saf saf ve kabile kabile herşeyi onların karşısına çıkarsak" diye anlaşılır. Bu görüş, **İmam-ı Mücahid** *(Rahimehullah)*a ait olup, **Ebû Ubeyde** ve **İbni Kuteybe** *(Rahimehumellah)*ın da ihtiyarıdır.

4- Bu kelimenin "Cemaat" manasıyla tefsir edildiği de nakledilmiştir ki, buna göre mana: "İmanın hak olduğuna dair kefil ve şahit olabilecek herşeyi tek tek değil de, topluluk halinde getirsek ve bütün cemaatleri bir yerde toplasak yine de Allah dilemedikçe imanları mümkün olmaz." demektir.

"Âlûsî" tefsirinde, ayet-i celile'de geçen: **"Allah dilemedikçe iman etmezler"** cümle-i celile'sindeki istisnanın durumu hakkında üç görüş açıklanmıştır:

1- "Allah-u Tealâ, onların imana muvaffak olmaları için kendilerine yardım etmeyi dilemesi halinde iman edebilirler." demektir ki, buna göre istisna, e'amm-ı ahvâl (genel manada bütün haller)dendir.

2- "İmanı gerektiren bunca şey bir araya geldiği halde, Allah-u Tealâ onları imana muvaffak etmeyi dilemesi vakti hariç onlar iman edemezler." manasına göreyse istisna, e'amm-ı ezmân (genel anlamda bütün zamanlar)dandır.

3- "Onların inanmaması hiçbir sebeple değil, ancak Allah-u Tealâ öyle dilediği içindir." şeklindeki manayı; **Ebussuud Efendi** açıklamış olup, buna göre istisna, e'amm-ı ilel (umumî manada bütün sebepler)dendir.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu cümle-i celile'de iki önemli konu vardır:

1- Allah-u Tealâ bu kâfirlere misli görülmemiş, eşsiz ve acayip şeylerin tümünü açıklasa da, kendi dilemesi olmadıkça onların iman edemeyeceklerini açıklamıştır. **Ehl-i Sünnet** ashabımız bu ifade-i celile'den şu itikadî hükme varmışlardır:

"Madem ki müşriklerden iman etmeyenler olmuştur, demek ki Allah-u Tealâ, onların iman etmesini dilememiştir. İşte bu, 'İman ve küfür dahil herşeyin; Allah-u Tealâ'nın irade ve meşîeti, kaza ve kaderiyle olduğu' şeklindeki inancımızın doğruluğuna nass ve delil teşkil etmektedir."

İşte bu husus, **Beyzâvî** *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile, **Mutezile**'ye karşı, bizim lehimize açık bir huccet niteliğindedir. Çünkü onlar, "Nüfûz-u meşîet vacip değildir (Allah-u Tealâ'nın dilemesinin mutlaka geçerli olması şart değildir)." şeklinde sapık bir inanca sahip olduklarından, "Allah-u Tealâ bütün kâfirlerin de imanını dilemiş, fakat onlar iman etmediklerinden Allah-u Tealâ'nın bu muradı gerçekleşmemiştir." diyebilmektedirler.

Şeyhzâde *(Rahimehullah)*ın da beyan ettiği üzere; bu yüzden onlar, bu gibi ayetlerde nefyedilen meşîeti, umumî kabul etmeyip, hususî manada "Zorlama anlamında dileme" ile tefsir ederek: "Allah zorla inandırmayı dileseydi, kâfirlere de iman verirdi. Fakat bu şekil dilemediyse de, onların seve seve inanmalarını diledi fakat bu iradesi gerçekleşmedi." manasına kail olmuşlardır ki, bu sapıklara göre, Allah-u Tealâ'nın dilediğinin ekserisi olmamıştır.

Çünkü onlara göre O, bütün kullarının iman ve salâhını dilemişse de, kullar içinde iman edip, amel-i salih işleyen, azın azı olmuştur ki, Allah-u Tealâ, onların bu fikirlerinden son derece müte'âlî ve münezzehtir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* tarafından tesis edilen:

« مَا شَاءَ اللهُ كَانَ ، وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ »

"Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz" (No: 43'de geçti) kaidesine göre, burada nefyedilen meşîetin (olmadığı belirtilen dilemenin) umumî olduğunu, sadece zorla inandırmayı dilemekten ibaret kalmayıp, "İsteyerek inanmalarını irade buyurmaması"nı da içine alan genel bir mana içerdiği inancını kabul etmişlerdir ki, onlara göre mana:

"Allah-u Tealâ, müşriklerin imanı tercih etmelerini dileseydi, onlar da mutlaka imanı seçer ve kesinlikle inanırlardı. Çünkü Allah-u Tealâ ne dilerse o olur, dilemedi ki olmadı." demektir.

***Üstadımız Hacı Ali Haydar Efendi** (Kuddise Sırruhu), kendi Kur'an-ı Kerim-inde bu ayet-i kerime'nin kenarına: "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz." hadis-i şerifini kayıt düşerek, yazdığımız bu hakikatlere işaret etmiştir.*

Tabi ki burada, "Niye dilemediği hususu" ayrı bir konudur ki, biz bunu birçok münasebetle izah etmeye çalıştıysak ta, özetle; "Ezelde onların imanı seçeceklerini bilseydi, dilerdi, fakat kendilerine vereceği iradeyi küfür tarafına kullanacaklarını, şaşmayan ve evveli olmayan ilmiyle bildiği için, kâfirin imanını dilemedi." diyebiliriz.

Aslında Allah-u Tealâ, insanların ve cinlerin, hakkı ve batılı, hayrı ve şerri kabul etme kabiliyeti üzere yaratılıp, istedikleri yolu seçme hürriyetine sahip olmalarını dilemiştir. Nitekim: (وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (١٠)) **"Biz, onu iki yola da hidayet ettik."** *(Beled Sûresi:10)* buyurarak, aklî ve naklî delillerle, kuluna, hayır ve şer yollarını tarif ettiğini beyan ettiği gibi, diğer bir ayet-i kerime'sinde de: (إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِراً وَإِمَّا كَفُوراً (٣))**"Biz ona, o yolu** (doğru yolu) **gösterdik. Artık ya şükredici ya da aşırı inkârcı** (olur)." *(İnsan Sûresi:3)* buyurarak, kulunun seçimine müdahale etmediği halde, kimin ne yolu tutacağını da ezelden bildiğine işaret buyurmuştur.

Âlûsî *(Rahimehullah)*, bu konuyu çok güzel şekilde özetlemiştir:

Hiçbir şey yaratılmadan evvel, Allah-u Tealâ, yaratılması halinde hangi kulunun, iman ve inkârdan, itaat ve isyandan hangisini seçeceğini, yanılma payı olmayan isabetli ilmiyle keşfedip bilmiştir ki, zaten O'nun bu ilmini inkâr edenle konuşmaya gerek yoktur.

Sonra bu ilmine göre, herkese, varlık âlemine çıkmadan önce seçmiş oldukları yolu yaratmayı irade buyurmuş, daha sonra yaratılma zamanları gelince de onları yaratmıştır.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın, kulların yaptıkları işleri irade buyurması, isti'datları gereği kendileri onları ezelde seçtikleri içindir ki, Allah-u Tealâ mecbur olmasa da fazl-u keremiyle, hikmete riayet ederek kullarının ezelî tercihlerini nazar-ı itibare almış, elinden geldiği halde onların seçmedikleri birşeyi onlar hakkında zorla yaratmamıştır.

Tabi ki kulların, yaptıkları işlerde sorumlulukları vardır. Herşeyi yaratan ancak Allah-u Tealâ ise de: (وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (٩٦)) **"Sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."** *(Sâffât Sûresi:96)* ayet-i kerime'sinde, yaratmayı kendine, amel yapmayı ise kullara nisbet etmiştir. Bir işi kulun yapmasıyla, Allah-u Tealâ'nın yaratması arasında bir çelişki yoktur.

Çünkü kul, kendine verilen arzu ve gücü o işin meydana gelmesi yönünde kullanarak sorumluluğu üstlenmiş, fakat Allah-u Tealâ'nın kuvveti olmadan hiçbir şey meydana gelmeyeceğinden, Allah-u Tealâ'nın yaratmasıyla o iş meydana gelmiştir.

Allah-u Tealâ, kulun istediği şeyi yaratmama imkanına sahip ise de, O'nun yüce âdet ve hikmeti, imtihan gereği herkese istediğini yaratma yönünde cereyan etmiştir.

Demek ki burada üç yanlış görüş ortaya çıkmaktadır ki, **Matürîdî** akîdemiz bu konuda da hakka isabet etmiştir:

a) Sapık **Mutezile**: "Allah-u Tealâ'nın hiçbir yaratması olmaksızın, kul fiilinin halikıdır." demişlerdir ki, bu son derece hatalıdır. Zira doğru olan inanca göre: **"Kulun gücü, Allah-u Tealâ'nın izni olmadan kendi başına etkili değildir."**

b) Sapık **Cebriyye** fırkası ise; kulun gücünü tamamen inkâr ederek, kişinin, yaptığı işlerde, eli titreyenin gayr-i ihtiyarî hareketleri gibi sorumsuz olduğunu iddia etmişlerdir.

c) **Eş'arî** *(Rahimehullah)* dan yaygın halde rivayet edilen: "İstitâ'at ma'al fi'il yani kulun gücü varsa da bunun hiçbir etkisi yoktur. Ancak bir işi yapmaya başladığı zaman Allah-u Tealâ halis kudretiyle o fiili yaratır." şeklindeki görüş de gerçekçi muhakkık âlimler katında kabule şâyan görülmemiştir.

Zira onlara göre; kesb, kula, halk ise Allah-u Tealâ'ya ait olup, kulların ezeldeki seçimlerinin, yaratıldıktan sonra da o yönde güç kullanmalarının, yapmak istedikleri şeyin meydana gelmesinde sorumluluk etkisi varsa da, Allah-u Tealâ yaratmadan hiçbir şey meydana gelmeyeceği için Allah-u Tealâ onların amellerini, yine onların istekleri doğrultusunda yaratmaktadır.

Bu ayet-i kerime'de anlatmak istediğimiz, şu gayeyi isbattan başka bir şey değildir:Allah-u Tealâ kâfirlerin imanını dilemediği için onlar iman edemezler. Ancak kâfirlerin inanamaması, sırf Allah-u Tealâ böyle dilediği için değildir.

Çünkü Allah-u Tealâ'nın iradesi (bir kul hakkında bir şeyi dilemesi), ilmine tabi (o kulun, o konudaki isteğini bilmesine bağlı)dır ki, bu bilgi de, "Ben, bu kulum hakkında şunu yaratacağım, öyleyse onu bilmekteyim." şeklinde olmayıp, bilakis, "Ben, hiçbir müdahalede bulunmaksızın, kulumun, ezelî isti'dadı gereği ne isteyeceğini bilmekteyim." şeklinde anlaşılmalıdır.

Dolayısıyla Allah-u Tealâ'nın, bir kulu hakkında kâfirliği yaratması, o kulunun kâfirliğini irade buyurmasına, bu iradesi de o kulun kâfirliği seçtiğini bilmesine bağlıdır ki, bu bilginin müteallakı, Allah-u Tealâ'nın hiçbir müdahalesi olmaksızın o kâfirin kendi fıtratında bulunan ezelî isti'dat ve kabiliyetidir.

Daha açık bir ifadeyle; Allah-u Tealâ öyle bildiği için onlar kâfir olmamış, yani; Allah-u Tealâ'nın bilgisi onları kâfirliğe mecbur bırakmamış, bilakis onlar kafirliği seçtikleri için Allah-u Tealâ öyle bilmiştir, yani; onların ta ezelden küfrü seçecek kabiliyette bulunmaları, Allah-u Tealâ'nın onlar hakkındaki bu doğru bilgisine sebep olmuştur.

Nitekim takvimlerde, mevsimlerin gelişi, ay ve güneş tutulmasıyla ilgili tesbit ve kayıtlar bulunduğu için, o mevsimler gelmekte, güneş ve ay tutulmakta değillerdir. Bilakis, o mevsimler geleceği ve ayla güneşin tutulması o vakit tahakkuk edeceği için bu tesbitler yapılmaktadır.

Tabi ki, bu takvimleri belirleyenler birtakım emarelere ve dünyanın kuruluşundan bu güne kadar devam edegelen, Allah-u Tealâ'nın muhkem sanatı ve carî hesabıyla elde edilen tecrübelere dayanarak bu tesbitlerinde isabet kaydetmektedirler.

Bütün gaybları bilen Allah-u Tealâ ise, hiçbir emare belirmesine ve tecrübe sebkat etmesine ihtiyaç duymaksızın, neyin ne olacağını ve kimin ne yapacağını ezelî ilmiyle bilip, kaza ve kader halinde kayda almıştır. Artık meydana gelmiş ve gelecek herşey, o yazının dışına çıkamaz. Çünkü bütün yaratıklar hakkında Allah-u Tealâ'nın bilgisi asla şaşmaz.

Demek ki, kâfirin küfrü ve müminin imanı dahil, herşeyin meydana gelmesi Allah-u Tealâ'nın kaza ve kaderiyledir. Fakat yazı öyle olduğu için onlar kâfir ve mümin olmamış, bilakis onların ne olacaklarını bildiği için Allah-u Tealâ öyle yazmıştır.

Burada kullara düşen, kendileri hakkında ezeldeki yazıya takılıp kalmamaları, bilakis iman ve taat yolunda yaşayıp ölmeye gayret sarfetmeleridir. Artık hayır bulan Allah'a hamdetsin. Çünkü Allah-u Tealâ, kulu hakkında en iyiyi yapmaya mecbur olmadığı halde, fazl-u keremiyle kulunun ezeldeki tercihini yaratmakla ona lütufta bulunmuştur.

Hayırdan başka bir şey bulan da, nefsinden başkasını tenkit etmesin. Çünkü ondan meydana gelen kötü işleri ezelde kendisi seçmeseydi, Allah-u Tealâ'nın iradesi onları yaratmaya tealluk etmeyecekti. Çünkü kullar, ezeldeki seçimlerinde hiçbir şeye mecbur bırakılmış değillerdi.

*Üstadımız Hacı Ali Haydar Efendi (Kuddise Sırruhu), **kendisine ait "Alûsi" tefsirinin kenarına bu makamda: -Allah-u Tealâ, kendisinden de bizden de razı olsun- müellifin çalışması ve muvaffakıyeti Allah için, gerçekten takdire şâyandır. İmam-ı Rabbanî'nin "Mektûbât" ındaki kelamı da bu yöndedir. Bu konu hakikaten çok değerlidir." şeklinde bir kayıt düşmüştür.***

2- Yine sapık **Mutezile** fırkası, Allah-u Tealâ'nın dilemesinin hudûsüne (sonradan olduğuna) bu ayeti delil göstermeye kalkışmışlarsa da, **Ehl-i Sünnet** uleması buna cevaben: "Allah-u Tealâ'nın irade ve meşîeti kadîm (dileme sıfatının evveli yok) ise de, sonradan yaratılacak bir şeyin yaratılma vakti geldiğinde, irade-i ilâhiyyenin o şeyle ilgilenmesi hâdistir ki, bu durumda Allah-u Tealâ'nın sıfatı kadîm olup, yaratıklarla tealluku hâdis olmuş olur.

Dolayısıyla ayet-i celile'de buyrulan: **"Allah dilerse iman edebilirler."** ifade-i celile'sinin doğru anlaşılabilmesi için, Allah-u Tealâ'nın sıfatının değil de, ilgilendiği şeye izafet ve nisbetinin hâdis olduğunu söylemek yeterlidir."

Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'yi: **"Lâkin onların ekserisi bilmezler."** cümle-i celile'siyle bitirmiştir ki, burada geçen **"Onlar"** zamirinden kimlerin kastedildiği hususuna dayalı olarak iki mana verilebilir:

1- Müşrikler kastedilmesi halinde üç türlü mana verilebilir:

a) "O müşrikler, istedikleri bütün mucizeler verilse de iman edemeyeceklerini bilmediklerinden, bilmedikleri bir konuda, tekitle Allah'ın adına yemin etmektedirler." demek olur. Aslında cehalet onların hepsini kaplamışsa da, işi, yemin edecek raddeye bir kısmı getirdiğinden ayet-i kerime'de cehalet, tümüne değil de ekseriyete nisbet edilmiştir.

b) "Onlar, herşeyin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu bilmezler." şeklinde anlaşılan mana, onların, "İnanmak ta, inanmamak ta bizim elimizdedir. İstersek inanırız, istersek inanmayız." sözlerine cevap mahiyetindedir ki, böylece Allah-u Tealâ: "Onların zannettiği gibi iman ve küfür, kendilerinin elinde olmayıp, herşey benim dilememe tabidir." buyurmak istemiştir.

c) **"Se'âlibî"** tefsirinde zikredildiğine göre; **Mekkî** *(Rahimehullah)*, bu cümle-i celileye: "Onların ekserisi, senin, getirdiğin din hususunda sadık bir peygamber olduğunu bildikleri halde, sana karşı bilmezlikten geliyorlar." şeklinde mana verdikten sonra, bunu te'yîden şu rivayeti nakletmiştir:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Mekke Fethi**'nden sonra, elindeki asasıyla **Ebû Süfyan** ile şakalaşıyor, ve onunla onu dürtüyordu. Asası elbisesini yıpratınca o: "Asanı benden uzaklaştır. Vallahi, ben senin nübüvvetini başından beri kabul etmiş olsaydım, bu konuda senin hakkında iki kişi bile ihtilafa düşmezdi." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona:

٥٦ – « اَسْأَلُكَ بِالَّذِى اَسْلَمْتَ لَهُ قِتَالُكَ اِيَّاىَ عَنْ اَىِّ شَىْءٍ كَانَ »

56 - **"Kendisine teslim** (müslüman) **olduğun Allah hakkı için sana soruyorum, senin benle muharebe etmen ne sebepten ileri gelmekteydi?"** *(Se'âlibî, el-Cevâhiru'l-hisân:1/506)* diye sorunca,

Ebû Süfyan, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e: "Sen zannediyor musun ki, ben seni, yalanladığımdan dolayı seninle savaşıyordum. Vallahî, senin doğruluğundan asla şüpheye düşmedim. Ben ancak seni kıskandığımdan dolayı seninle muharebe ediyordum. Kalbimden bu duyguyu çıkaran Allah'a hamdolsun." diye cevap verdi. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de ondan bu cevabı beklediği için tebessüm buyurdular.

2- Zamirin müslümanlara ait kabul edilmesi halinde mana: "Müslümanların çoğu, müşriklerin hangi mucizeyi görseler de inanmayacaklarını bilmedikleri için, onların inanmalarını çok arzuladıklarından, onlara istedikleri mucizenin verilmesine tama' etmekteydiler." demek olur.

"Ruhu'l-Beyan" tefsirinde zikredildiğine göre; bu ayet-i celile, şu hakikatleri ifade etmektedir: Mucizeler ne kadar büyük olsa da, Allah-u Tealâ dilemedikçe kişiyi imana mecbur etmez. Kıyametin kopmasından daha büyük bir mucize mevcut olmadığı halde, Allah-u Tealâ:

(٢٨) ...وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ...) **"...Eğer reddolunsalar** (kıyametin kopmasına şahit olup, azabı tattıktan sonra tekrar dünyaya döndürülseler), **elbette yasaklandıkları şeylere tekrar dönerlerdi."** *(En'am Sûresi:28'den)* buyurmaktadır.

İşin hulâsası şudur ki; Allah-u Tealâ'nın dilemesi, seciyyeyi tağyir eder (kişinin karakterini değiştirir). Allah-u Tealâ'nın, bir kulu hakkında iman ve takvayı dilememesi, o kişinin isti'dadının bozukluğundandır. Bu yüzden sapıklar, kahır ve celâl elinde kalmışlardır.

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel demiştir:

« گَرْ جَانْ بَدَهَدْ سَنْگ سِيَهْ لَعْلْ نَگَرْدَدْ * بَاطِينَتِ اَصْلِى چِه كُنَدْ بَدْ گُهَرْ اُفْتَادْ »

"Allah, siyah taşa can verse de, kıymetli bir küpe olmaz,
Çünkü o ne yapsın ki, aslî mayasında çirkin bir madde olarak meydana geldi." Yani;

Ayet: 111

« قُبِلَ مَنْ قُبِلَ فِي الْاَزَلِ ، وَرُدَّ مَنْ رُدَّ فِي الْاَزَلِ »

"Kabul olan ezelde kabul oldu, reddolan da ezelde reddoldu." haberinin sırrınca, Allah-u Tealâ, siyah taşa can verse de, zümrüt, yakut olmayacağı gibi, ezelde perdeli ve nasipsiz olup, kalbi taş gibi yahut ondan bile katı bulunanlar da Rahmanî esintilerden ve rûhanî lezzetlerden haberdar olamazlar.

Zira kendinde ilahî aşka ve Rabbanî marifete isti'dat olmayan kimse, tînet-i Âdem'den yaratılmış ve bütün canlılarda mevcut olan ruh ile diriltilmiş olup, bin sene riyazat ve mücahedeler de yapmış olsa, paslı demir cila kabul etmediği gibi o da, feyizleri kabil olamaz. Özellikle Ehlullah'ı inkâr edenler asla felah bulamaz! *(Muhammed Vehbî, Şerh-i Dîvân-ı Hafız:1/642)*

Mevlana *(Kuddise Sırruhu)* nun, **"Mesnevî"**deki:

« گَرْ تُو سَنْگِ صَخْرَه وُمَرْمَرْ شَوِی * چُونْ بَصَاحِبْ دِلْ رَسِی گَوْهَرْ شَوِی »

"Eğer sen sert kaya ve mermer isen de,
Bir gönül ehline ulaşırsan cevher olursun." sözü ise, aslî hükmünce o hal (kötü tînet)ten uzak tutulmuş olanlara (mayası itibarıyla Hakk'a isti'datlı ve kabiliyetli) olanlara işaret etmektedir. Çünkü terbiye, onlara fayda verebilir.

(Vahiy ve ilham gibi ilimle alâkalı) İlmî veya kevnî (ayın yarılması, taşın konuşması, kısa zamanda uzak yerlere gidebilme ve suda yürüme gibi), hangi türden olursa olsun; peygamberlerin bütün mucizeleri, evliyanın tüm kerametleri, zamanlarında bulunanlar için bir nevi terbiyedir. Artık isti'dadı güzel olan, yönelip yol bulur, bozuk olan ise yüz çevirip sapıtır.

Zamanımızda, pis tabiatlarının ve azgın nefislerinin işleriyle meşgul olan birçok mağrur kimselerin, gerçekten bir arayış içindeymiş gibi "Biz bir kâmil mürşide tesadüf edip açık bir keramet görseydik, onların tarikatlarına ilk giren ve hakikatlerinin eteklerine ilk tutunan biz olurduk." dediklerini gören kimse, onlara: "Kör görmese de güneş, güneştir, safralı tadına varmasa da bal, baldır." demelidir.

Kabiliyetli bir mürit boş kuruntulara kapılmaz ve ömür sermayesini zarar ziyan etmez, bilakis her an ve zaman kendisi için mümkün olan ibadetleri işlemeye gayret eder ve arayış yolunda devam eder. Zira bir şeyin tümü elde edilemese de azı bırakılmaz.

Sonra; bu kabiliyet ve Allah yolunda göğüs genişliği, Allah-u Tealâ'nın, dilediği kulunun kalbine attığı bir nurdur ki, gençlik ve yaşlılık bunda etkili olmaz. Genç yaşında, ömrünün baharında, manevî hal kendisine galip gelen niceleri görüp işitilmiştir.

Salihlerden biri şöyle anlatmıştır: Çok sıcak ve kavurucu bir sene hac yoluna çıkmıştım. Bir gün, hicaz yolunun ortasına gelmişken, kafileden ayrılıp azıcık bir daldırmışım ki, bir de geceleyin ayılıp kendimi sahrada tek başıma buldum.

O anda önümde bir şahıs belirince, hemen ona doğru koşup kavuştuğumda, yanaklarında tüyü olmayan, nurlu ay ve parlak güneş gibi ışıldayan, üzerinde rahatlık ve naz eseri mevcut bir gençle karşılaştım. Hemen ona:

"Ey genç! Selam olsun sana!" dediğimde, o: "Ey **İbrahim**! Sana da selam, Allah'ın rahmeti ve bereketleri olsun!" diye ismimle cevap verince, ben tam bir şaşkınlığa kapılıp, onun durumundan dehşete kapılarak kendime malik olamayıp: "Ey genç! Sübhanellah! Sen beni daha önce hiç görmemişken nereden tanıyorsun?" deyiverdim.

O da bana: "Ey **İbrahim**! Tanıdığımdan beri hiç cahil olmadım, ulaştığımdan beri de hiç ayrılmadım." deyince, "Seni bu çok sıcak ve kurak senede bu çöle düşüren nedir?" diye sordum. Bana: "Ey **İbrahim**! O'ndan gayriyle ünsiyet kuramam, O'ndan başkasıyla arkadaş olamam, ben tümüyle O'na yönelmişim, ubûdiyyetimi O'nun için ikrar etmişim!" diyerek cevap verdi.

O zaman ben: "Yemek içmek nereden?" dedim. O da bana: "Sevdiğim, o işi üstlendi." dedi. "Vallahî senin hakkında aklıma gelen tehlikelerden dolayı, sana bir zarar gelmesinden korkuyorum." deyince, o, yanakları üzerinde gözyaşları yaş inciler gibi dökülerek:

« فَلَوْ اَجُوعُ فَذِكْرُ اللهِ يُشْبِعُنِى * وَلَا اَكُونُ بِحَمْدِ اللهِ عَطْشَانَا
وَاِنْ ضَعُفْتُ فَوَجْدٌ مِنْهُ يَحْمِلُنِى * مِنَ الْحِجَازِ اِلَى اَقْصَى خُرَاسَانَا »

"Acıkırsam, zikrullah beni doyurur,
Allah'ın hamdiyle susuz kalmam.
Güçsüz kalırsam bir vecd (manevî hal) **beni,**
Hicazdan alıp Horasan'ın en ücra köşesine götürür." dedi.

Artık ben ona: "Allah aşkına ey genç! Bana gerçek yaşını söyle!" deyince, o: "Oniki!" dedikten sonra ben kendisine veda ederken dua istediğimde arkadaşlarıma kavuşmam için duada bulundu.

Arafat vakfesinden sonra **Harem-i Şerif**'e girdiğimizde, ağlayarak dua ederken, **Kâ'be**'nin astarına yapışmış olduğu halde o genci gördüm. Sonra secdeye kapanıp vefat ederek Allah'ın rahmetine kavuştu.

Daha sonra rüya âleminde onu görüp: "İlâh'ın, sana ne muamele yaptı?" diye sorduğumda o: "Beni huzurunda durdurarak, 'Arzun nedir?' buyurunca ben: 'İlâhım ve Seyyidim! Arzum sensin!' dedim. O da bana: 'Sen benim hakikî kulumsun. Katımda senin için, istediklerine mani olmayacağıma dair söz vardır.' buyurdu.

Bunun üzerine ben: 'Yaşadığım asra beni şefaatçı kılmanı dilerim.' deyince, O: 'Sana o şefaat hakkını verdim!' buyurdu." diye cevap verdi. Sonra rüyamda benimle musafaha yapar yapmaz hemen uyandım. Kimi gördümse bana: "Ey **İbrahim**! Elinin güzel kokusundan insanları bunalttın." diyordu.

Bu kıssayı anlatanlardan bazısı: "**İbrahim** *(Kuddise Sırruhu)*nun elinden, vefat edinceye kadar bu hoş koku kaybolmamıştır." diye nakilde bulunmuşlardır.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Mucizeler peşpeşe gelse de, huccet güneşleri ne kadar yükselse de, izzetin yıktığı ve kısmetin kuşattığı (Allah-u Tealâ'nın celâl sıfatıyla kahrettiği ve ezelî takdiriyle çevrelediği) kimselerin ancak şaşkınlık ve sapıklığını artırır ki, artık onun hali bedbahtlıktan başka bir şeye müsait olmaz.

İBN-İ ARABÎ: İmana kabiliyetli olan kişi, delilleri idrak edip manaları anlar. Allah-u Tealâ'nın hidayetinden gelecek en ufak bir nurla basîret gözü açılır da, en ufak bir sebeple iman eder.

İman için yaratılmayanlar ve bu kabiliyete sahip olmayanlar ise bütün mucizeleri görseler de etkilenmezler. Velâkin insanların çoğu, imanın, mucizeler görmekle değil de, Allah-u Tealâ'nın iradesiyle olduğunu görmezler.

Zaten harikulâde şeyleri görmeye dayalı olan bir imanın, kıymeti yoktur. Çünkü o, görülen bir şeye karşı mücerret bir kabul ve dille itiraftan ibaret kalıp, manasından hiçbir şey kalbe inmeyebilir.

Nitekim **Sâmirî**'nin, buzağı sûretinde altından döküp yaptığı heykelin ses çıkarttığını duyanlar bir zaman için onun ilâhlığına inanmışlardı. Halbu ki gerçek iman:

(قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِى قُلُوبِكُمْ...(١٤))**"Bedevîler: 'İman ettik.' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'Boyun eğdik.' deyin. Henüz iman kalplerinize hiç girmemiştir..."** *(Hucurat Sûresi:14'den)* ayet-i kerime'sinde açıklandığı üzere, kalple olandır.

NÎSÂBÛRÎ: Ölü kalpleri, onlarla konuşsa da, biz onlara, mükevvenata konmuş olan bütün ayetleri göstersek de, Allah dilemedikçe yine de iman edemezler. Çünkü meşîet, seciyyeyi değiştirir. Ezelî inayet, ebedî kifayet (sonsuz yeterlilik)tir.

MEHÂYİMÎ: Allah-u Tealâ'nın sünneti, kullarının isti'datlarının tersine hareket etmemek üzere cereyan etmiştir. Lâkin insanların çoğu bizim onların isti'datlarına itibar ettiğimizi bilmedikleri için, irademizin, eşyaya sebepsiz tealluk ettiğini sanarak, kulu yaptığı işlerde mecbur sayarlar.

Gördükleri bunca güçlü mucizelere boyun eğmeyip, onlara şüpheler katmaya kalkışan ve bütün istekleri verilse de, "Bunlar büyüden ibarettir." diyerek, inkâra yeltenme mizacına sahip olan bu kişilerin, Allah-u Tealâ'nın onları zorla kâfir ettiği şeklindeki düşüncelerine şaşılır.

NAHCUVÂNÎ: Ölüleri kabirlerinden diriltsek te onlara, inanmalarını vasiyet etseler, herşeyi karşılarına getirsek de onları imana irşad için kefil olsalar, içlerinin pisliğinden ve kalplerinin katılığından dolayı yine de imana muvaffak olamazlar. Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan Allah-u Tealâ ezelî ilminde onların kalplerine küfür damgası vurmuştur.

Ancak ilim ve hikmet sahibi olan Allah-u Tealâ, onların inanmalarını dilemiş ve kader levhasına onları müminlerden olarak yazmışsa, inanabilirler. Velâkin insanların çoğu, Allah-u Tealâ'nın iradesinin ve kaderinin ne yönde olduğunu bilemediklerinden halâ onların inanmalarını beklerler.

İBN-İ ACîBE: Bu ayet-i kerime, Allah'a davet eden evliyaullah'ın kalplerini teskin etmektedir. Şöyle ki; onlar, kulların Allah'ın kapısından ayrıldıklarını, himmetlerini alçak dünyaya bağladıklarını, kalplerini dağıtıp ömürlerini zayi ettiklerini gördüklerinde çok üzülürler. Fakat bu gibi ayet-i kerime'leri iyice düşündüklerinde sükûnete kavuşup, Allah'ın kullarının işini, O'nun irade ve meşîetine havale ederler ve:

(... أَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَآءُ اللهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً...(٣١)) **"... İman edenler halâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi, elbette bütün insanları hidayete eriştirirdi..."** *(Ra'd Sûresi:31'den)*

(وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلاَ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (١١٨)) **"Rabbin dileseydi elbette bütün insanları,** (aynı din üzere olan) **tek bir ümmet yapardı.** (Fakat) **onlar, ihtilafa düşmeye devam edecekler."** *(Hûd Sûresi:118)*

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Kâfirlerin, inadına inkâr ettiklerini, bu yüzden hangi mucizeyi görseler de inanmayacaklarını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَاباً فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَـٰذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُبِينٌ (٧) ﴾

"(Habibim!) **Eğer biz sana kağıtta** (yazılı) **bir kitap indirseydik de, onu elleriyle tutsalardı, elbette o kâfirler: "Bu, apaçık bir büyüden başkası değildir." derlerdi."** *(En'am Sûresi:7)*

﴿ ... وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لاَ يُؤْمِنُوا بِهَا ... (١٤٦) ﴾

"...Her mucizeyi görseler de yine de ona inanmazlar..." *(A'raf Sûresi:146'dan)*

﴿ مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (٦) ﴾

"Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir karye (ahalisi) **iman etmedi. Onlar mı inanacaklar?"** *(Enbiya Sûresi:6)*

﴿ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (١٩٨) فَقَرَأَهُ عَلَيْهِم مَّا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (١٩٩) كَذَٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (٢٠٠) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (٢٠١) ﴾

"Biz onu a'cemî (arapça bilmeyen)**lerden birine indirseydik de, bunu onlara o okusaydı, yine de onlara iman etmezlerdi. İşte böylece onu** (kâfirliği) **günahkârların kalplerine soktuk can yakıcı azabı görünceye kadar ona** (Kur'an-ı Kerim'e) **iman edemezler. "** *(Şuara Sûresi:198-201)*

Bu hususstaki diğer münasip ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:7. ayet-i kerime'nin münasiplerinde (R.F.8/443) zikredilmiştir.

Ayet: 111

Allah-u Tealâ'nın dilemesinin geçerliliği:

﴿ فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَآءِ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ (١٢٥) ﴾

"Allah (-u Tealâ) **kimi doğru yola hidayet etmek** (ulaştırmak) **isterse, onun göğsünü** (kalbini) **İslâm için şerheder, kimi de saptırmak isterse, sanki, göğe zorla çıkıyormuş gibi göğsünü** (kalbini) **çok dar, sıkıntılı yapar** (İslâm'ı kabul etmek ona, vasıtasız göğe çıkmak gibi imkânsız ve zahmetli gelir). **İşte böylece Allah** (-u Tealâ) **iman etmeyeceklerin üzerine murdarlık** (pis azap, lânet ve mahrumiyet) **bırakır** (çökertir)." *(En'am Sûresi:125)*

﴿ وَلَوْشَآءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (٩٩) ﴾

"Eğer Rabbin dileseydi, elbette yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi. Artık mümin olsunlar diye, sen insanları zorlayacak mısın?" *(Yunus Sûresi:99)*

﴿ وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلاَ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ (٢٧) ﴾

"Kâfir olanlar diyorlar ki: 'Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?' (Habibim! Sen de onlara:) **'Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, yöneleni de kendisine hidayet eder.' de."** *(Ra'd Sûresi:27)*

﴿ فَمَنْ شَآءَ ذَكَرَهُ (٥٥) وَمَا يَذْكُرُونَ اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ ... (٥٦) ﴾

"Artık dileyen ondan (Kur'an-ı Kerim'den) **öğüt alır. Allah dilemedikçe onlar öğüt alamazlar..."** *(Müddessir Sûresi:55-56'dan)*

﴿ وَ مَا تَشَآؤُنَ اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً (٣٠) ﴾

"Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz. Şüphesiz ki Allah, ziyade ilim sahibidir, son derece hikmetlidir." *(İnsan Sûresi:30)*

﴿ اِنْ هُوَ اِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (٢٧) لِمَنْ شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَسْتَقِيمَ (٢٨) وَمَا تَشَآؤُنَ اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٢٩) ﴾

"O (Kur'an-ı Kerim) **ancak bütün âlemler için, sizden dosdoğru gitmek isteyenler için bir öğüttür. Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz."** *(Tekvîr Sûresi:27-29)*

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin, Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlıklarını açıkladıktan sonra, onu teselli etmek için, ondan önceki her peygamberi de birtakım düşmanlarla imtihan ettiğini beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْشَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (١١٢)

KELİME MANASI (112)

(وَكَذٰلِكَ) **İşte böylece,** Burada kaf gizli bir mef'ûl-ü mutlak'ın sıfatı olmak üzere mahallen mensuptur, takdiri: "Senin hakkında böyle yaptığımız gibi," (جَعَلْنَا) **biz kıldık,** kim için? (لِكُلِّ نَبِيٍّ) **her bir peygamber için,** kimler? (عَدُوًّا) **düşmanlar,** Burada (عَدُوّ), (اَعْدَاءْ) manasındadır. Bundan dolayı ileride gelecek (هُمْ) zamiri, cemi olarak ona rucû' etmiştir. kimleri? (شَيَاطِينَ الْاِنْسِ) **insan şeytanlarını,** daha? (وَالْجِنِّ) **cin şeytanlarını,** öyle düşmanlar ki, (يُوحِي) **vahyeder,** Bu manaya göre (يُوحِي) cümlesi, (عَدُوّ) ün sıfatıdır. (شَيَاطِينَ) den hâl de olabilir, yahut o şeytanların düşmanlıklarını açıklamak için sevkedilmiş kelâmı müste'nef (söz başı) dır. Yani telkîn eder, fısıldar, kim? (بَعْضُهُمْ) **onların bazısı,** kime? (اِلٰى بَعْضٍ) **bazısına,** neyi? (زُخْرُفَ الْقَوْلِ) **sözün yaldızlısını,** niçin? (غُرُورًا) **aldatmak için,** Bu manaya göre: Mef'ûl-ü leh olmak üzere mensuptur, (غَارِّينَ) takdirinde hâl de olabilir, yani aldatıcı oldukları hâlde birbirlerine fısıldarlar demektir. (يُوحِي) nin failinden hâl olan gizli bir fiilin mef'ûl-ü mutlak'ı da olabilir, bunun takdiri (يَغُرُّونَ غُرُورًا) yani aldatmakla aldatıcı oldukları hâlde birbirine telkîn ederler. (وَلَوْشَآءَ) **eğer dileseydi,** kim? (رَبُّكَ) **Rabbin,** (مَا فَعَلُوهُ) **yapamazlardı,** neyi? (هُ) **onu,** yani peygambere düşmanlığı veya yaldızlı sözler fısıldamayı, yahut aldatmayı, Bu manalara göre: (هُ) zamirinin, (عَدُوّ) den anlaşılan "Mu'âdat"a (düşmanlığa) veya (يُوحِي) den çıkartılan, "İhâ-i zeharif"e (yaldızlı sözler fısıldamaya) yahutta (غُرُورْ) (aldatmay)a ait olması muhtemeldir. (فَذَرْ) **öyleyse bırak,** kimi? (هُمْ) **onları,** daha? (وَمَا) **o şeyleri ki,** (يَفْتَرُونَ) **uyduruyorlar,** yani onları uydurdukları yaldızlı sözlerle başbaşa bırak.

MEÂL-İ ŞERîF

İşte böylece biz (sana yaptığımız gibi), **her peygambere de insan ve cin şeytanlarını düşmanlar kıldık ki aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyeder** (fısıldar)**lar. Eğer Rabbin dileseydi, bunu** (bu düşmanlığı ve fısıldaşmayı) **yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle başbaşa bırak!**

İ Z A H A T

Fahrurrâzî ve **Hazin** tefsirlerinde zikredildiği üzere; ayet-i kerime'nin geriyle irtibatını tayin hususunda iki görüş vardır:

1- Daha önce geçen: (كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ) **"İşte böylece, her ümmet için amelini süsledik."** *(En'am sûresi:108'den)* ayet-i kerime'siyle irtibatlanması halinde mana: "İşte bunu yaptığımız gibi, her peygamber için de, insan ve cin şeytanlarını düşmanlar, biz yaptık." şeklinde anlaşılabilir.

Peygamberlere düşman olmanın masiyet ve küfür olduğu kesinlikle malum iken, Allah-u Tealâ bu düşmanları, peygamberlere, kendisinin düşman yaptığını bildirmiştir ki, bu da hayır ve şerrin, iman ve küfrün, taat ve masiyetin yaratıcısının ancak Allah-u Tealâ olduğuna inanmayı gerektirmektedir.

Bu yüzden ayet-i kerime, **Âlûsî** *(Rahimehullah)*ın da tesbiti vechile; **Ehl-i Sünnet**'in kabul ettiği: "Allah-u Tealâ bütün hayırların halikı olduğu gibi, şerlerin de yaratıcısıdır." inancını açıkça isbat etmektedir. Dolayısıyla burada,

"Aslında biz, onların, peygamberlere düşmanlığını yaratmadık, fakat imtihan olsun diye düşmanlıklarına da engel olmadık.", "Biz, onların düşmanlığını sana bildirdik.", "Biz, sana, onlara düşman olmayı emrettik.", "Biz, onların düşmanlıklarına sebebiyet verecek mucizelerle seni tahsis ettik." gibi manalara kail olan **Mutezile** âlimlerinin, bu tevillerinden gayeleri; "Allah-u Tealâ'nın şerleri yaratmadığı" şeklindeki batıl inançlarını zedelemekten sakınmak olduğu için, **Ehl-i Sünnet** müfessirleri tarafından bu teviller tasvip görmemiştir.

Zaten dostluk ve düşmanlık mefhumları, insanın kendi seçimiyle kazanacağı şeyler değildir. Bazen kişi, kızdığı kimseye düşmanlıkta o kadar ileri gider ki, o hali kalbinden giderme imkanı bulamaz. Hatta her çareye başvursa da o nefretin eserlerini gizlemeye bile güç yetiremez. Zaten bunun aksi düşünülecek olsaydı, insan dostluğu düşmanlığa, düşmanlığı da dostluğa çevirme imkanına sahip olurdu.

Kuvvetli aşka tutulan bir kişi, bütün çarelere müracaat etse de bu sevgiyi değiştirmeye imkan bulamıyor. Sevmek ve kızmak, kişinin seçimine kalsaydı, istediğini bırakıp, dilediğini gidermekten âciz kalmazdı.

2- Ayet-i celile'nin: "Sana inanmayıp, başına musibetler gelmesini arzulayan ve senin davanı iptal için çalışan bu müşriklerle seni imtihan ettiğimiz gibi, senden önceki peygamberlere de düşmanlar yaratmıştık ki, senin düşmanlarının sana yaptığı muamelenin bir benzerini onlar da peygamberlerine yapmışlardı.

Yani; senin hakkındaki takdirimiz, onlar hakkındaki muamelemizden aşağı kalmaz." şeklinde tefsir edilmesi halinde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i sabra teşvik ederek, teselli etme mefhumunu içerdiği aşikârdır.

Tabi ki, Allah-u Tealâ'nın, peygamberlerine düşmanlar yaratması, onların, düşmanlarından çektikleri eziyetlere karşı sabır ve sebat göstererek, çok sevap ve ecre nail olmaları içindir.

"Sâvî" tefsirinde zikredildiğine göre; ayet-i celile'deki **"Her peygamber için"** ifade-i celile'si, resul olmasa da, her nebînin düşmanları bulunduğunu açıklamaktadır. Nitekim:

(...وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ... (٦١)) **"...Haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı..."** *(Bakara Sûresi:61'den)* ayet-i kerime'si bu hakikate işaret etmektedir ki, bunun tefsirinde varid olduğuna göre; **"Kâfirler, bir günde yetmiş peygamber öldürmüşlerdir."**

Ayet-i celile'de geçen: **"Adüvv"** kelimesi, cemi manasında kabul edilerek, **"Her peygambere düşmanlar tayin ettik."** diye tefsir edilmiştir. Nitekim, **İblis-i la'în** ve zürriyeti hakkında buyrulan:

(...وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ... (٥٠)) **"...Onlar sizin için düşmandır..."** *(Kehf Sûresi:50'den)* ayet-i kerime'sinde de bu kelime cemî' olarak kullanılmıştır. Arap kelamında da bunun misali mevcuttur. Şöyle ki; **İbnü'l-Enbârî** *(Rahimehullah)* :

« اِذَا اَنَا لَمْ اَنْفَعْ صَدِيقِى بِوُدِّهِ * فَاِنَّ عَدُوِّى لَمْ يَضُرُّهُمْ بُغْضِى »

"Ben dostumu severek, ona fayda veremiyorsam,
Düşmanlarıma da kızgınlığım zarar vermeyecek demektir."

sözünde, müfred olan bu kelimeye, cemî' zamiri irca' etmiştir ki, Kur'an-ı Kerim'de bunun örnekleri çoktur:

a) Âl-i İmran Sûresi:93'de geçen, " اَلطَّعَامُ" kelimesine, cemî'leri tekit için kullanılan " كُلُّ" kelimesi muzaf kılınmıştır.

b) Nur Sûresi:31. ayet-i kerime'sinde geçen " اَلطِّفْلُ" kelimesinden sonra gelen mevsûlün sılesi, cemî' olan " لَمْ يَظْهَرُوا" fiili olmuştur.

c) Kaf Sûresi:10. ayet-i kerime'sinde, " اَلنَّخْلُ" kelimesinden hal düşen "بَاسِقَاتٍ" kelimesi cemî'getirilmiştir.

d) Zariyât Sûresi:24. ayet-i kerime'sinde müfred olan " ضَيْفُ" kelimesi, cemî' olan " اَلْمُكْرَمِينَ" kelimesiyle sıfatlanmıştır.

e) Asr Sûresi:2. ayet-i kerime'sinde geçen " اَلاِنْسَانُ" kelimesinden yapılan istisnada da cemî' fiiller kullanılmıştır.

Ayet-i celile'de geçen: **"İnsan ve cin şeytanları"** tabirinin manası hakkında iki görüş vardır:

1- İnsan şeytanları, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*ın neslinden, cin şeytanları ise **İblis-i la'în**'in zürriyetindendir.

Nitekim **"İbni Kesîr"** tefsirinde zikredildiği gibi; doğru görüşe göre, insanların şeytanları, kendi içlerindendir. İnsan ve cinlerden, azgın ve inatçı olan herkes, şeytan kabul edilir.

Ebû Zerr *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen:

٥٧ – عَنْ اَبِى ذَرٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اَلْكَلْبُ الْاَسْوَدُ شَيْطَانٌ »

57 - **"Siyah köpek, şeytandır."** *(Müslim, Salât:50, No:510/265, 1/365)* hadis-i şerifinin manası, "Köpek cinsinin şeytanıdır." demek olabilir.

İbni Cüreyc *(Rahimehullah)*, bu ayet-i kerime'nin tefsiri hakkında **Mücahid** *(Radıyallahu Anh)*ın şu sözünü nakletmiştir: "Kâfir cinler, şeytanlardır ki, onlar, insanların şeytanları olan kâfir kimselere, aldatmak için yaldızlı sözler telkin ederler." *(Taberî, Tefsir, No:13777, 5/315)*

Atâ rivayetiyle, **İbni Abbas**'a, **Mücahid, Katade** ve **Hasen** *(Radıyallahu Anhum)*a göre; cinlerin şeytanları olduğu gibi, insanların da şeytanları vardır.

Mümin bir kimse cin şeytanını çok yorarsa, o cin şeytanı, insan şeytanı olan azgın birine giderek o mümini yoldan çıkartması için onu kışkırtır.

Ebû Ümame *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif bu görüşün doğruluğunu teyit etmektedir: Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* mescitte otururken, sahabe-i kiram ona vahiy indiğini zannederek kendisiyle konuşmayı bıraktılar.

O sırada **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* gelip, diğer sahabenin bu düşüncesi gibi düşünemeyerek, kendini Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in yanına attığında, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona yönelerek, (evvelce ona kuşluk namazını kılmasını emrettiği için):

٥٨ – عَنْ اَبِى اُمَامَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فِى الْمَسْجِدِ جَالِساً ، وَكَانُوا يَظُنُّونَ اَنَّهُ يَنْزِلُ عَلَيْهِ فَاَقْصَرُوا عَنْهُ حَتّٰى جَاءَ اَبُو ذَرٍّ فَاَقْحَمَ فَاَتٰى فَجَلَسَ اِلَيْهِ ، فَاَقْبَلَ عَلَيْهِ النَّبِىُّ ﷺ فَقَالَ: « يَا اَبَا ذَرٍّ! هَلْ صَلَّيْتَ الْيَوْمَ؟ » قَالَ: لاَ. قَالَ: « قُمْ فَصَلِّ » فَلَمَّا صَلّٰى اَرْبَعَ رَكَعَاتِ الضُّحٰى اَقْبَلَ عَلَيْهِ ، فَقَالَ: « يَا اَبَا ذَرٍّ تَعَوَّذْ مِنْ شَرِّ شَيَاطِينِ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ » قَالَ: يَا نَبِىَّ اللهِ وَهَلْ لِلْاِنْسِ شَيَاطِينُ؟ قَالَ: « نَعَمْ شَيَاطِينُ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً »

58 - **"Ya Ebâ Zerr! Bu gün** (kuşluk) **namaz**(ı) **kıldın mı?"** diye sordu, o: "Hayır!" deyince: **"Kalk kıl!"** buyurdu. O, kuşluğun dört rekatını kılınca, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona yönelerek: **"Ya Ebâ Zerr! Cin ve insan şeytanlarının şerrinden sığın."** buyurdu.

Bunun üzerine o: "Ey Allah'ın peygamberi! İnsanlardan da şeytan olanlar var mı?" diye sorunca, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Evet! İnsan ve cin şeytanları ki, bazısı bazısına, aldatmak için yaldızlı birtakım söz**(ler ve vesveseler) **telkin eder."** *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:22351, 8/301, Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, No:7871, 8/217, Nesâî, İsti'âze:48, No:5522, 8/669)* buyurdu.

İbni Âiz'in, **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anhuma)*dan yaptığı diğer bir rivayete göre, **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)*ın bu sorusuna Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٥٩ – عَنِ ابْنِ عائِذٍ عَنْ اَبِى ذَرٍّ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... نَعَمْ شَرٌّ مِنْ شَيَاطِينِ الْجِنِّ »

59 - **"...Evet! Onlar** (insan şeytanları)**, cin şeytanlarından daha şerlidir."** *(Taberî, Tefsir, No:13773, 13772-13776, 5/314-315, Beğavî, Me'âlimü't-Tenzîl:2/124)* diye cevap buyurdular.

"Nesefî" tefsirinde zikredilen bir hadis-i şerifte de:

٦٠ – وَفِى الْحَدِيثِ : « قُرَنَاءُ السُّوءِ شَرٌّ مِنْ شَيَاطِينِ الْجِنِّ »

60 - **"Kötü arkadaşlar, cin şeytanlarından daha şerlidir."** *(Nesefî, Medârikü't-Tenzîl:1/531)* buyrulmuştur.

İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)*ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

٦١ – عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: اَلْكَهَنَةُ هُمْ شَيَاطِينُ الْاِنْسِ .

61 - **"Kâhin** (gayptan haber verme iddiasında olan falcı ve büyücü)**ler, insan şeytanlarının ta kendileridir."** *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr:3/342)*

Bu görüşü takviye eden delillerden biri de, **Malik ibni Dînar** *(Radıyallahu Anh)*ın şu sözüdür: "Şer bakımından insan şeytanları, bana, cin şeytanlarından daha kuvvetli gelir. Çünkü ben Allah'a sığındığım zaman cin şeytanı yanımdan ayrılır, insan şeytanı ise, gelip açıkça beni günahlara sürükler." *(Beğavî, Me'âlimü't-Tenzîl:2/124)*

İmam-ı Gazalî *(Kuddise Sırruhu)* (müride tavsiyelerinde) şöyle buyurmuştur: "Cin şeytanlarından kendini kolla, insan şeytanlarından da sakın! Çünkü insan şeytanları, cin şeytanlarını yorgunluktan kurtardılar."

İmam-ı Rabbanî *(Kuddise Sırruhu)* da, bu hususta şu nakli yapmıştır:

"Büyüklerden biri, şeytanı, insanları saptırma ve azdırma işini bırakmış bir halde otururken görünce, ona boş oturmasının sırrını sorduğunda, la'în:

'Bu zamanın kötü âlimleri bana işimde büyük bir yardım yaptılar ve saptırma işini benim üzerimden alıp, kendileri üstlenerek beni işsiz bıraktılar.' diye cevap verdi." *(el-Mektûbât, No:33, 1/47)*

Münafıklar hakkında buyrulan: (...وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ ... (١٤)) **"...Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında..."** *(Bakara Sûresi:14'den)* ayet-i kerime'si de, bu görüşün doğruluğunun en açık delillerindendir.

Zira bu ifade-i celile'de anlatılmak istenen husus, münafıkların, insan şeytanları olan reisleriyle başbaşa kaldıklarında yaptıkları işlerdir ki, insanların da şeytanları olduğu, bu ifadede yerini bulmaktadır.

Zaten şeytandan sığınmak için nazil olan Nas Sûresi'nde varid olan:

(مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (٦)) **"Cinlerden ve insanlardan."** *(Nas Sûresi:6)* ayet-i kerime'si, iki sınıfın da şeytanları bulunduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Taberî *(Rahimehullah)* bu görüşü desteklemek üzere şu ifadeleri kullanmıştır:

Allah-u Tealâ, **İblis-i la'în** ve çocuklarını âdemoğullarına düşmanlar kılmıştır. **İblis**'in her bir çocuğu, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*ın her bir çocuğuna düşmandır. Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'sinde, peygamberlere, şeytanlardan özel düşmanlar yarattığını bildirmiştir.

Burada, **İblis-i la'în**'in evladı olan cin şeytanları kastedilmiş olsaydı, bunun peygamberlere tahsisinin bir özelliği kalmazdı. Çünkü en büyük kâfirlere de aynı şeytanlar musallat kılınmıştı. Demek ki, bu ayet-i kerime'de kastedilen insan şeytanları, âdemoğullarından olup, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e eziyette aşırı giden azgın müşriklerdir.

Bu manaya göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in insan şeytanlarından olan düşmanları, **"Ebû Hayyan"** tefsirinde, **Atâ** *(Rahimehullah)*dan naklen şöyle sıralanmıştır:

Velîd ibni Muğîre, Âs ibni Vâil, Ebû Cehl ibni Hişam, Âsî ibni Amr, Zem'a İbni Esved, Nadr ibni Hâris, Esved ibni Abdi'l-Esed, Utbe ibni Rebî'a, Şeybe ibni Rebî'a, Utbe ibni Ebî Mu'ayt, Velîd ibni Utbe, Übeyy ibni Halef, Ümeyye ibni Halef, Nebîh ibni Haccac, Münebbih ibni Haccac, Utbe ibni Abdi'l-Uzza, Mu'attib ibni Abdi'l-Uzza *(Lâ'netullahi Aleyhim Ecma'în)*

"et-Tefsîru'ş-şâmil"de bu konu şöyle işlenmiştir:

İnsan ve cin şeytanları, iki türün de azgınlarıdır ki onlar, insanları Allah-u Tealâ'nın yoluna meyletmekden engelleyen, karşı gelme ve azgınlığın bütün sûretlerini süslü göstererek, kulları inkâr ve isyana teşvik edenlerdir.

Cin şeytanları, görülemeyen birtakım varlıklardır ki, insanları, kendilerini göremeyecekleri cihetten görürler. Onların tek vazifesi ve meşguliyeti; kışkırtma, azdırma, teşvik ya da korkutma gibi, insanın iç bünyesine girme imkanı sağlayacakları, nefsin hoşuna giden gizli üslupları kullanarak, kişiyi hayırları işlemekten nefret ettirip, günahları işlemeyi ona süslü göstermektir.

Kâfirlik, zındıklık, müslümanlara eziyet ve İslam'a tuzak kurma gibi, cehenneme düşürecek yollara teşvik etmeleri de işin cabası...

İnsan şeytanları ise; Âdem *(Aleyhisselâm)* ın zürriyetinden gelen, herkesin görüp tanıdığı diğer bir sınıftır ki, bunların cin şeytanlarından farklılığı şu esasa dayanmaktadır:

Cin şeytanları asıl itibarıyla şakî olarak yaratıldıkları için, bu dünyaya gelişlerinden beri kâfirlik, azgınlık ve bozgunculuğa teşvik, onların fıtrat ve seciyye (yaratılış ve karakter)leri konumundadır.

Beşerin şeytanları ise, asıl fıtratları itibarıyla, kâfir, azgın ve fasık olarak yaratılmış değillerdir. Lâkin küçükken cibilliyetlerine konulan temizlikten bir müddet geçtikten sonra onlara fesat karışmış, artık kâfirlik ve bozgunculuk, zihinlerine, kalplerine ve huylarına yerleşmiştir ki, bütün bunlar, yetişme, düşünce ve basın-yayın gibi muhtelif yollarla akıllarını ve ruhlarını, şerli şeytanların usûl ve metodlarını anlamaya sarfetmelerinden kaynaklanmıştır.

İşte bu yüzden onlar, kardeşleri olan cin şeytanları gibi, şeytan-ı mârid konumuna dönmüşler, hatta onlardan da eşedd ve azgın bir hal almışlardır.

2- "Taberî, Semerkandî ve Beğavî" tefsirlerinde zikredildiği üzere; **Ikrime, Dahhak, Süddî ve Kelbî** *(Radıyallahu Anhum)*a göre; insanların şeytanları yoktur.

Yani; **Âdem** *(Aleyhisselâm)*ın neslinden şeytan gelmemiş olup, bütün şeytanlar **İblis-i la'în**'in evladıdır. Velâkin cin şeytanları, insanlarla görevli olan şeytanlara telkinde bulunur. İnsanlarla görevli olan **İblis-i la'în**'in çocukları da, cinlerle beraber olanları aldatmak için onlara yaldızlı sözler aktarırlar.

Bu manaya göre; **İblis-i la'în**, çocuklarını iki fırkaya ayırmış olup, bir fırkayı insanlar üzerine, diğerini ise cinler üzerine musallat kılmıştır ki, bu fırkaların hepsi de, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e ve dostlarına düşmandırlar.

Bunlar ne zaman karşılaşsalar, insanın şeytanı cinin şeytanına: "Ben şu işlerle adamımı saptırdım, sen de böyle bir yol izleyerek kendi adamını saptır." demek sûretiyle birbirlerine telkinde bulunmaktadırlar. *(Taberî, Tefsir, No:13769, 5/314)*

Nitekim **Cabir** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif te bu rivayetleri teyid etmektedir:

٦٢ – عَنْ جابِرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « انَّ ابْلِيسَ يَضَعُ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ ثُمَّ يَبْعَثُ سَرَايَاهُ . فَادْنَاهُمْ مِنْهُ مَنْزِلَةً اَعْظَمُهُمْ فِتْنَةً . يَجِيئُ اَحَدُهُمْ فَيَقُولُ: فَعَلْتُ كَذَا وَكَذَا. فَيَقُولُ: مَا صَنَعْتَ شَيْئاً . ثُمَّ يَجِيئُ اَحَدُهُمْ فَيَقُولُ: مَا تَرَكْتُهُ حَتّٰى فَرَّقْتُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ امْرَأَتِهِ فَيُلْتَزِمُهُ »

62 - **"Şüphesiz ki İblis, tahtını suyun üzerine kurar. Sonra ordularını** (yeryüzünün etrafına) **salar. Onun yanında onların en rütbelisi, fitnesi en büyük olanıdır. Onlardan biri gelir** (İblis'e yaptıkları hakkında bilgi vermek üzere), **'Şöyle şöyle yaptım** (mesela; şuna içki içirdim, şuna zina yaptırdım).' **der. O, 'Bir şey yapmamışsın' d**(iyerek, onun yaptığı işleri küçüms)**er.**

Sonra bir diğeri gelip: 'Adamla karısının arasını ayırmadan onu bırakmadım.' deyince, ona sarılıp, kendisine yaklaştırarak: 'Sen ne güzelsin (ne iyi iş yapmışsın)!' **d**(iyerek, onu taltif ed)**er."** *(Müslim, Sıfâtü'l-munâfikîn:16, No:2813/67, 4/2167, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:14384, 5/52)*

Ebû Musa *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

٦٣ – عَنْ اَبِى مُوسىٰ الْاَشْعَرِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « انَّ ابْلِيسَ يَبْعَثُ جُنُودَهُ كُلَّ صَبَاحٍ وَمَسَاءٍ . فَيَقُولُ: مَنْ اَضَلَّ رَجُلاً اَكْرَمْتُهُ ، وَمَنْ فَعَلَ كَذَا فَلَهُ كَذَا ، فَيَأْتِى اَحَدُهُمْ فَيَقُولُ: لَمْ اَزَلْ بِهِ حَتّٰى طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ، قَالَ: يَتَزَوَّجُ اُخْرىٰ ، فَيَأْتِى

اَحَدُهُمْ ، فَيَقُولُ: لَمْ اَزَلْ بِهِ حَتّٰى عَقَّ وَالِدَيْهِ ، فَيَقُولُ: اَوْشَكَ اَنْ يَبَرَّهُمَا ، فَيَأْتِى اَحَدُهُمْ ، فَيَقُولُ: لَمْ اَزَلْ بِهِ حَتّٰى زَنٰى ، فَيُجِيزُهُ وَ يُكْرِمُهُ ، وَيَقُولُ: لِمِثْلِ هٰذَا فَاعْمَلُوا، فَيَأْتِى اَحَدُهُمْ فَيَقُولُ: لَمْ اَزَلْ بِهِ حَتّٰى اَشْرَكَ ، فَيَقُولُ اَنْتَ اَنْتَ ، وَيَأْتِى اٰخَرُ فَيَقُولُ: لَمْ اَزَلْ بِفُلَانٍ حَتّٰى قَتَلَ ، فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَجْتَمِعُ اِلَيْهِ الْجِنُّ فَيَقُولُونَ لَهُ: يَا سَيِّدَنَا مَا الَّذِى فَرَّحَكَ فَيَقُولُ: اَخْبَرَنِى اَحَدُ بَنِى فُلَانٍ اَنَّهُ لَمْ يَزَلْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِى آدَمَ يَفْتِنُهُ وَيَصُدُّهُ حَتّٰى قَتَلَ رَجُلاً فَدَخَلَ النَّارَ: فَيُجِيزُهُ وَيُكْرِمُهُ كَرَامَةً لَمْ يُكْرِمْ بِهَا اَحَداً مِنْ جُنُودِهِ ، ثُمَّ يَدْعُو بِالتَّاجِ فَيَضَعُهُ عَلٰى رَأْسِهِ وَيَسْتَعْمِلُهُ عَلَيْهِمْ »

63 - **"Her sabah akşam İblis, ordularını sevkederek** (insanların üstüne sürerek): **'Bir adamı saptırana ikram edeceğim. Şöyle yapana şu var.' d**(iyerek onları teşvik ed)**er. Derken onlardan biri gelip: 'Felancayla, karısını boşayıncaya kadar uğraştım.' dediğinde, o:** '(Çok bir şey yapmamışsın) **başkasıyla evlenir.' d**(iyerek, onun yaptığı işi küçüms)**er.**

Biri daha gelip: 'Ana-babasına isyan edinceye kadar filanla uğraştım.' deyince, İblis: 'Yakında onlara iyilik eder.' der.

(Biri daha gelip: 'Başkasına sövünceye kadar bir adamı bırakmadım.' dediğinde, 'Yakında barışırlar.' der. Bir diğeri gelip: 'Bu gün hırsızlık yaptırıncaya kadar bir adamla uğraştım.' deyince, 'Sen iş yapmışsın.' der. Bir başkası gelip: 'Bu gün bir adama içki içirinceye kadar musallat oldum.' dediğinde, 'Sen de iş yapmışsın.' diye karşılık verir.)

Onlardan biri gelip: 'Zina edinceye kadar onu bırakmadım.' deyince, ona hediye verip, ikram eder ve: 'İşte böyle bir iş için çalışın.' der. Sonra biri gelir: 'Felanca şirk koşuncaya kadar ona yapıştım.' der de, ona: '(İşte asıl işi yapan) **sensin sen!' der.**

O sıra bir diğeri gelip: 'Felanla uğraşa uğraşa, ta ki birini öldürdü.' deyince, öyle bir nara atar ki, bütün cinler (şeytanlar) **başına toplanıp, 'Ey bizim efendimiz! Seni bu kadar sevindiren nedir?' diye sorduklarında, o:**

'Felan oğullarından biri bana bildirdi ki, âdemoğullarından birini yoldan çıkarıp fitnelendirmeye o kadar çalışmış ki, neticede o kişi bir adam öldürerek cehenneme girmiş.' der ve bunu yapana hediye verdikten sonra ordusundan hiçbir nefere yapmadığı ikramı ona yapar.

Sonra bir taç isteyip, onun başına koyarak onu diğerlerine reis tayin eder." *(Ebû Nu'aym, Hılyetü'l-evliya:8/128-129, Hakim, el-Müstedrek, No:8027, 4/390, İbni Hibban, No:6189, 14/68, Hûd ibni Muhakkem, Tefsîr-u Kitâbillahi'l-Azîz: 1/553)*

٦٤ – عَنْ اَبِى رَيْحَانَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « انَّ اِبْلِيسَ يَضَعُ عَرْشَهُ عَلَى الْبَحْرِ ، فَيَتَشَبَّهُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ ، وَدُونَهُ الْحُجُبُ فَيَنْدُبُ جُنُودَهُ فَيَقُولُ: مَنْ لِفُلَانٍ الْآدَمِيِّ؟ فَيَقُومُ اثْنَانِ فَيَقُولُ: قَدْ اَجَّلْتُكُمَا سَنَةً فَانْ اَغْوَيْتُمَاهُ وَضَعْتُ عَنْكُمَا التَّعَبَ وَالاَّ صَلَبْتُكُمَا » قَالَ: فَكَانَ يَقُولُ لاَبِى رَيْحَانَةَ: « لَقَدْ صُلِبَ فِيكَ كَثِيرٌ »

64 - **Ebû Reyhane** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz İblis, tahtını denizin üzerine kurar, önüne birtakım perdeler koyar da, Allah-u Tealâ'ya benzemeye çalışır. Sonra ordularını** (insanlar üzerine) **gönderirken, 'Felan adamla kim uğraşacak?' dediğinde, iki kişi birden kalkar.**

O da onlara: 'Size bir sene mühlet verdim. Eğer onu azdırırsanız sizden zahmeti kaldırırım, yoksa sizi asarım.' der."

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Ebû Reyhane** *(Radıyallahu Anh)*a **"Senden sebep çok şeytan idam edildi."** buyururdu. *(Heysemî, Mecma'u'z-zevâid, No:447, 1/310-311)*

"Hûd ibni Muhakkem" tefsirinde, **Amr ibni Şu'ayb**'ın, babası vasıtasıyla dedesinden *(Radıyallahu Anhum)* şu haberi naklettiği zikredilmiştir:

٦٥– عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: « تُوشِكُ الشَّيَاطِينُ اَنْ تُجَالِسَ النَّاسَ فِى مَجَالِسِهِمْ وَتَفْتِنَهُمْ فِى الدِّينِ »

65 - **"Yakındır ki, şeytanlar, insanların sohbet ettikleri meclislerinde onlarla oturup, dinleri hususunda onları fitnelendireceklerdir."** *(Hûd ibni Muhakkem, Tefsîr-u Kitâbillahi'l-Azîz: 1/553)*

٦٦– عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) اَنَّهُ قَالَ: انَّ شَيَاطِينَ اَوْثَقَهَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ فَاَلْقَاهَا مِنْ وَرَاءِ الْبَحْرِ تُوشِكُ اَنْ تَظْهَرَ حَتَّىٰ تُقْرِأَ النَّاسَ الْقُرْاٰنَ .

66 - **Abdullah ibni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*nın şöyle dediği naklolunmuştur: **"Davud oğlu Süleyman** *(Aleyhimesselâm)***ın zincire vurup, deniz aşırı attığı şeytanlar, yakında ortaya çıkıp insanlara Kur'an okutacaklardır."** *(Hûd ibni Muhakkem, Tefsîr-u Kitâbillahi'l-Azîz: 1/553)*

Zübeyr ibni Avvâm *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; cinlerden biri, şeytandan çok sıkıntıda olduğunu kendisine şikayet ettiğinde, ona şeytandan kurtulması için bir dua öğretti de, o cin, o duaya devam etti. *(Semerkandî, Bahru'l-ulûm:1/508)*

٦٧ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ الاَّ وَقَدْ وُكِّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجِنِّ » قَالُوا: وَاِيَّاكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: « وَاِيَّاىَ . الاَّ اَنَّ

Ayet: 112

اللّٰهَ اَعَانَنِى عَلَيْهِ فَاَسْلَمَ . فَلاَ يَاْمُرُنِى اِلاَّ بِخَيْرٍ »

67 - **Abdullah ibni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif de, bu görüş sahiplerinin lehine delil teşkil etmektedir:

Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Sizden hiçbir kimse yoktur ki, cinden arkadaşı ona musallat kılınmamış olsun."** buyurduğunda, sahabe-i kiram: "Ya Resulallah! Sana da mı?" diye sorunca,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Evet! Bana da! Ancak Allah-u Tealâ, ona karşı bana yardım etti de, o müslüman oldu. Artık bana hayrın dışında bir şey emretmiyor."** *(Müslim, Sıfâtü'l-munâfikîn:16, No:2814, 4/2167, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:3648, 2/28)* buyurdular.

Hazin *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; bu görüşte olanların doğruluğuna delil olarak, ayet-i kerime'de: " شَيَاطِينَ" lafzının, " الانس " ve "الْجِنِّ" kelimelerine izafeti gösterilmektedir ki, izafet muğayeret (bir şeyin birşeye muzaf kılınması, birbirlerinden farklı olmalarını) gerektirdiğinden, şeytanlar içerisinde, insan ve cin türünden farklı bir sınıf olduğu anlaşılmış olur ki onlar, **İblis-i la'în**'in çocuklarıdır.

Âlûsî *(Rahimehullah)*, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın **"Kelbî"** tefsirinde geçen şu rivayetini nakletmiştir: "Şeytanlar, **İblîs-i la'în**'nin çocuklarıdır ki, ancak onunla birlikte, (insanlardan sonra, dünyanın son günü *Nesefî:Hicr Sûresi:38, 2/190*) ölecektirler. Cinler ise, **Cânn**'ın çocukları olup, insanlar gibi ölürler. İçlerinde mümin ve kâfir bulunur."

Ayet-i celile'de geçen: **"Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler."** cümle-i celilesindeki, "Vahy"in aslı, **"Âlûsî"** tefsirinde zikredildiğine göre; **Rağıb** *(Rahimehullah)*ın da beyanı vechile; "Çabukça işaret" manasındadır ki, bu birkaç türlü yapılabilir:

a) Remz ve ta'riz (işaret ve dokundurma) yolu üzere konuşma sûretiyle yapılır,

b) Terkipten soyutlanmış sade bir ses çıkartarak yapılabilir,

c) Bazı uzuvların hareketleriyle yapılabilir,

d) Yazıyla da icrası mümkündür.

"Zâdü'l-mesîr" tefsirinde zikredildiğine göre; vahyin aslı, "Bildirmek ve gizli kapalı şekilde göstermek" anlamında olup, burada üç mana murad edilebilir:

1- "Emir" manasına göre, insan ve cin şeytanlarının birbirlerine verdikleri buyruklar kastedilmektedir ki, burada iki ihtimal mevcuttur:

a) Cin şeytanlarının insan şeytanlarına vesvese vermeleri ki, bu zaten malumdur.

b) Her fırkanın, kendi içerisinde birbirlerine vesvese vermeleri. Nitekim geride zikredildiği üzere, şeytanların birbirleriyle karşılaştıklarında"Ben adamımı şu yolla saptırdım, sen de bu yolu izle!" şeklindeki telkinleri bu manayı izah etmektedir.

2- "Vesvese" manasına göre de, bir önceki maddede zikredilen iki şık nazar-ı itibara alınır.

3- "İşaret" manası ki, buna göre, şeytanların, birbirine insanları saptırmak için yol göstermeleri murad edilebilir ve ilk maddedeki iki şık aynen geçerlidir.

"Vahiy" kelimesi hakkındaki diğer bazı manalar, Nisa Sûresi:163. ayet'in izahında (R.F.:6/103-104) zikredilmiştir.

Burada anlatılmak istenen, günümüzde bilindiği gibi "Vahiy" mefhumunun, sadece hak olan mevzulara mahsus olmayıp, bu ayet-i kerime'de olduğu üzere, batıl konuların imasının da vahiy diye adlandırılabileceği hususudur. Nitekim **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* şöyle anlatmıştır:

Bir kere, (kendisine vahiy geldiğini iddia eden zındık, **(İbni Ebî Ubeyd) Muhtar**'ın yanına gittiğimde, beni misafir etti ve gece yatacağım yeri dahi takip edecek şekilde bana ikram etti. Sonra bana: "Çık, insanlara biraz vaaz et!" dedi. Ben de çıkıp konuşmaya başlayınca, bir adam gelip, vahiy hakkında görüşümü sordu. Bunun üzerine ben: "Vahiy iki kısımdır, birincisi:

(بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَـٰذَا الْقُرْآنَ... ﴿٣﴾) **"...Sana şu Kur'an'ı vahyetmemiz..."** *(Yusuf Sûresi:3'den)* ayet-i kerime'sinde geçen vahiydir. İkincisi ise:

"...İnsan ve cin şeytanları ki, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler..." ayet-i kerime'sinde geçen vahiydir." derdemez, hemen beni yakalamak istediler. Ben de onlara "Sizin böyle bir hakkınız yok! Çünkü ben sizin müftünüz ve misafirinizim." deyince, beni bıraktılar. *(İbni Ebî Hatim, No:7789, 4/1371)*

Ikrime *(Radıyallahu Anh)*, vahyi bu şekil tarif edişiyle, kendisine vahiy geldiğini iddia eden **Muhtar**'a ta'rizde bulunmuş (söz dokundurmuş)tur. Onun kızkardeşi olan **Safiyye** *(Radıyallahu Anha)*, salihât-ı nisve' (iyi kadınlar) dan olup, **Abdullah ibni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*nın nikahı altında idi.

Abdullah ibni Ömer *(Radıyallahu Anhuma)*ya, **Muhtar**'ın, kendisine vahiy geldiğini iddia ettiği haberi ulaşınca: "Doğru söylemiş, Allah-u Tealâ:

(وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ... ﴿١٢١﴾) **"Şüphesiz ki şeytanlar, elbette dostlarına vahyederler."** *(En'âm Sûresi:121'den)*,

"Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler." buyuruyor." dedi. *(İbni Kesîr, Tefsir: 2/155)*

Ayet-i kerime'de geçen **"Zühruf"** kelimesi aslında, "Altın" manasında olup, sonra, göze görülen her zinete " الزُّخْرُفَة" denilmiştir.

Ebû Ubeyde *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; zühruf tabiri, aslında güzel olmadığı halde, birtakım yaldızlamalarla süslü ve güzel gösterilen herşey hakkında kullanılır ki, başka bir ifadeyle; içi batıl, dışı süslü püslü yapılarak göz boyanan herşey, müzahreftir. Bu tarife göre bu kelime, batıl olan şeylere mahsus demektir.

Ayet-i kerime'de geçen: **"Sözün zührufu"**, batıl ve gerçek dışı olan birtakım sözlerin, yaldızlayıp süsleme ve yalan katma usulleriyle güzel gösterilmesi anlamına gelmektedir ki, bundan maksat, şeytanların, birbirine, çirkin işleri hoş göstermesidir.

Cümle-i celile'de geçen **"Gurur"** tabiri, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; "Sözlerini dinletmek için, boş kuruntular ve güzel sözlerle aldatma" manasına gelmektedir.

İbni Zeyd *(Rahimehullah)* buna misal olarak:

(وَقَاسَمَهُمَآ اِنِّى لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (٢١) **"Ve onlara, 'Ben gerçekten size nasihat edicilerdenim.' diye yemin etti."** *(A'raf Sûresi:21)* ayet-i kerime'sinde bahsi geçen; **"İblîs-i la'in**'in, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*a cennetteyken gelip, yasak ağaçtan yemesi için vesvese verdiğinde, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*ın, onun sözüne inanmadığını görünce, yemin ederek kandırması olayı"nı zikrettikten sonra:

(وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَآءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ...(٢٥) **"Biz, onlara birtakım arkadaşlar** (şeytanlar) **musallat ettik de, onlara, önlerindekini** (dünyayla ilgili olarak, canlarının istediği şehvetlere uymayı) **ve arkalarındakini** (ahiretle ilgili de, dirilmek ve hesaba çekilmeyi inkâr etme rahatlığını) **süslü gösterdiler..."** *(Fussilet Sûresi:25'den)* ayet-i kerime'sini okumuştur. *(Taberî, Tefsir, No:13782-783, 5/316)*

İşte böylece, insan ve cin şeytanları masiyet irtikâb edip, kötülükler kesbedenlere vesveseler vererek, dünya lezzetlerini ve özgürlükten istifade fikrini süslerler de, onları, Allah-u Tealâ'nın aff-ı rahmeti ile mağrur edip, enbiya ve evliyanın şefaatına kavuşacakları ümidiyle avuturlar.

Artık bu vesveselere kapılanlar, "İstediğimiz kadar günah yapabiliriz, nasıl olsa Rabbimiz son derece bağışlayıcıdır." gibi laflar mırıldanmaya başlarlar.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* bu ayet-i kerime'nin tefsirinde, şu ifadelere yer vererek çok önemli mevzulara temas etmiştir:

Bilinmelidir ki, insanlardan meydana gelen bütün günahların, mutlaka bir şeytan vesvesesi sebebiyle olduğunu söylemek gerekmez. Aksi takdirde, bu şeytanlar hakkında bir teselsül ve devir (kimin kime vesvese verdiği hususunda bir kısır döngü) söz konusu olur.

O halde, insanların işledikleri bütün çirkin işlerin ve masiyetlerin, başka bir şeytanın vesvesesiyle meydana gelmeyen, geçmiş bir günah ve önceki bir kötülükte son bulduğunu kabullenmek gerekir.

Bu kaide yerleştiğine göre, biz şunu deriz: O şeytanlar, insanlara ve cinlere vesvese verdiği gibi bazen de birbirlerine vesvese verirler. Ulemanın bu hususta birkaç görüşü varsa da içlerinden bir kısmı şöyle demiştir: Ruhlar, ya felekî (gökle alâkalı) ya da arazî (yerle alâkalı)dır. Yeryüzüne mensup ruhlardan, ibadetleri ve güzel işleri emreden, hayırlı, temiz ve güzel ruhlar vardır ki, onlar yeryüzündeki meleklerdir. Onlardan kötülükleri ve günahları teşvik eden, şerli, pis ve murdar birtakımları da vardır ki, onlar şeytanlardır.

Sonra bu temiz ruhlar, insanlara hayır ve taatları emrettikleri gibi, birbirlerine de ibadetleri emrederler. Pis ruhlar da insanlara, kötülükleri ve yasakları emrettikleri gibi, kendi aralarında da kötülüklerde ilerlemeyi emrederler.

Beşerî ruhlarla bu ruhlar arasında bir tür uyum bulunmadıkça, aralarında irtibat vücuda gelmez. Beşerî ruhlar, kötü sıfatlardan arınmış ve temiz iseler, temiz ruhların cinsinden oldukları için onlarla birleşirler. Fakat kötü sıfatlarla mevsuf olup pis bir haldeyseler, pis ruhların nevinden oldukları için onlara katılırlar.

Ayrıca temizlik vasıfları çok çeşitli olduğu gibi, kötülük ve noksanlık sıfatları da bir hayli fazladır ki, bunlardan herhangi birine sahip olan insan gruplarıyla yeryüzü ruhları, benzerlik, hemcinslik ve uyumları ölçüsünde örtüşerek, cins, cinsine katılır. Buna göre, iyi işlere teşvik edene "Melek", o düşünceyi kuvvetlendiren fikre de, "İlham" dendiği gibi, kötülüklere sevkedene "Şeytan", o fikirleri takviye eden şeye de "Vesvese" denir.

Bir insan, bir işin hayrının ağır bastığına ve faydasının fazla olduğuna inanmadıkça o işe rağbet etmez. Fakat bu inancı gerçeğe uygun olup, melekten de sadır olmuşsa, işte onun hakkında, "Hak", "Sıdk" ve "İlham" tabirleri kullanılması doğru olur.

Ama faydalı sandığı şeyin dışı süslü olup, gerçekte faydalı olmadığı için içi bozuksa işte buna "Müzahref" denir ki, bundan dolayı ayet-i kerimede "Zühruf"tan sonra "Gurur" tabiri yer almıştır. Çünkü haddi zatında faydalı olmayan bir şeyi menfaatli gören kişi mağrur (aldanmış)tır.

Buna göre, "Gurur (aldatma)" tabiri, ya gerçeği bilmemenin ta kendisinden veya o bilgisizliğin sebebiyet vereceği aldanma neticesinden ibaret olabilir.

"et-Tefsîru'ş-şâmil"de bu konu şöyle özetlenmiştir:

Bu ifade-i celile'den maksat; insan ve cin şeytanlarının, birbirlerine, parlak, yaldızlı, aldatıcı ve süslü birtakım sözler telkîn ederek, birbirlerini aldatmaları ve böylece insanları, kötülükleri işlemeye teşvik ederek, Allah-u Tealâ'nın emirlerini kabul edip, dininin hükümlerine imtisalden onları kaçındırmalarını tasvir etmektir.

Cin şeytanları, insanlara kötü telkînler yaptıkları gibi, insan şeytanları da bu yaldızlama ve kışkırtma işini daha ziyade yapmakta ve müslümanları helâk edici günahlara daldırıp, ifsad etme yönünde daha etkilidirler.

Bu yüzden müminlerin, cin şeytanlarından sığınmalarından çok, insan şeytanlarının hile ve tuzaklarından, her zaman ve mekanda ve her konumda İslam'a ve Müslümanlara saldırmalarından Allah-u Tealâ'ya sığınmaya daha ziyade harîs ve düşkün olmaları gerekir.

Şu bir gerçektir ki, Müslümanların bozulup, dinleri olan İslam'dan uzaklaşarak bu horluk ve hakirliğe düşmeleriyle, fuhuş bataklıklarına, haram ve yasakların uçurumlarına tökezlenmeleri, ancak ve ancak insan şeytanlarının;

İslamî akîdeyi, Müslümanların kalplerinden silip atmak ve düşünce, anlayış, ahlak, metod ve hayat nizamından ibaret her konuda İslam'ın gerçeğini yaşamaktan, Müslümanları döndürmek için sarfettikleri korkunç ve yoğun gayretler sebebiyle gerçekleşmiştir.

Evet! Müslümanların sapıtması, gevşemesi, yoldan kayması ve içlerinden birçoğunun, İslam'ın, toplumu düzelteceğinde ve düzen sağlayacağında şüpheye düşmesi; ancak ifsad, ihlâk, şüpheye düşürme ve kafa karıştırma şebekeleri olan sömürgeciler, haçlılar, kominstler ve siyonistlerden müteşekkil azgın insan şeytanlarının, Müslüman nesiller için tayin ve tesbit ettikleri; akıl giderici ve çirkin icraatlar sayesinde meydana gelmiştir.

Mevlâ Tealâ ayet-i kerime'nin sonunda; **"Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı."** buyurmuştur ki, buradaki (ه) zamirinin mercii hakkında üç görüş vardır:

1- Vesvese manasında olan, "îha'ya (şeytanların, birbirine vahyine)" racidir ki, buna göre mana: "Rabbin dileseydi, onlar sana bu kadar düşman olup, senin hakkında birtakım batıl ve yaldızlı sözleri birbirine telkin edemezlerdi." şeklinde kolayca anlaşılabilir.

2- "Zühruf"a raci olabilir. Buna göre mana: "Rabbin dileseydi, bu batılı yaldızlama işini yapamazlardı." demek olur.

3- "Gurur" kelimesine raci olmasına göre mana: "Rabbin dileseydi, bu aldatmayı yapamazlardı." diye anlaşılmaktadır ki, bütün bu manalardan **Ehl-i Sünnet** uleması, sapık **Mutezile**'ye karşı, "Küfür ve imanın, Allah-u Tealâ'nın iradesiyle olduğu" şeklindeki inançlarının doğruluğuna delil çıkarmışlardır. Bir önceki ayet-i celile'nin izahında bu konu tafsilatlı bir şekilde ele alındığından burada iadesine hacet yoktur.

Suyûtî *(Rahimehullah)* da, **"el-İklîl fi'stinbâtı't-Tenzîl"** isimli eserinde; "Bir önceki ayet-i celile'de geçen: **"Rabbin dilemedikçe inanamazlar."** ifade-i celile'siyle, bu ayet-i celile'de yer alan: **"Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı."** cümle-i celile'sinin, **Kaderiyye** ve **Mutezile** fırkalarına reddiye delili ihtiva ettiğini" söylemiştir. *(Suyûtî, el-İklîl, 2/709)*

Âlûsî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; Mevlâ Tealâ'nın, bu ayet-i celile'de ki: **"Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı."** kavl-i şerifinde, Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in zamirine izafeten **"Rab"** ünvanını kullanarak, **"Senin Rabbin"** buyurup, ileride gelecek olan:

(... وَلَوْ شَآءَ اللهُ مَا فَعَلُوهُ ... (١٣٧)) **"...Allah dileseydi bunu yapamazlardı..."** *(En'am Sûresi:137'den)* kavl-i şerifinde, lafza-i celâl'i getirmesinin hikmeti şöyle açıklanmıştır:

Bu ayet-i kerime'deki cümle-i celile'nin öncesi; kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlıklarından bahsetmekte olduğu için, bu ifade-i celile'de, "İstesem bunlar, sana düşmanlık yapamazdı, böylece de sana hiçbir zarar gelmezdi." manası çıktığından, burada **"Rab"** ism-i şerifi kullanılarak şu hakikatlere işaret edilmek murad edilmiştir:

a) Allah-u Tealâ'nın, Habibinin terbiyesini üstlenmesi,

b) Allah-u Tealâ'nın, peygamberini, kendi himayesinin gölgesine aldığı, bu yüzden ne kadar eziyet etseler de, ona mani olamayacakları,

c) İstese hiçbir eziyete maruz bırakmamaya kadir iken, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in çok derece kazanması, kâfirlerin ise büyük cezalara müstehak olması gibi üstün hikmetlere mebnî olarak, müşriklere engel olmaması,

d) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i teselli hususunda Allah-u Tealâ'nın gösterdiği üstün lütuf.

(... وَلَوْ شَآءَ اللهُ مَا فَعَلُوه ... (١٣٧)) **"...Allah dileseydi bunu yapamazlardı..."** *(En'am Sûresi:137'den)* kavl-i şerifinin mâkablinde ise, müşriklerin Allah-u Tealâ'ya ortak koşmaları mevzuu işlendiğinden, Allah-u Tealâ'nın, hiçbir şeyle, hiçbir yönden iştiraki olmadığını en açık bir şekilde ifade eden, **"Allah"** lafzı zikredilerek, ulûhiyyet ünvanıyla anılması münasip düşmüştür.

Mevlâ Tealâ, ayet-i celile'nin son cümlesinde: **"Onları, uydurduklarıyla başbaşa bırak!"** cümle-i celile'sine, **"Zâdü'l-mesîr"**de iki türlü mana verilmiştir:

1- "Mekke kâfirlerini uydurdukları yalanlarıyla başbaşa bırak!" manasını **İmam-ı Mukatil** *(Rahimehullah)* vermiştir.

2- "Müşrikleri, dostlarının kendilerine yaptığı telkinlerden ve kendi uydurdukları yalanlardan yola çıkarak, seninle yaptıkları hasmâne mücadelelerle başbaşa bırak!"

"İbni Atıyye" tefsirinde zikredildiği üzere; ayet-i kerime'nin bu son kısmı, "Cihat ayetleri" ile nesholmuştur.

Katade *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında geçen her **"Terket!** (Müşrikleri kendi hallerine bırak!)" ifadesi, kıtal ayetiyle hükümsüz kalmıştır.

Ancak burada şunu ifade edelim ki, zaman ve zemine göre ayetlerin hükmü bakîdir. Nitekim müslümanlar güçsüz olup, kâfirlerin baskın olduğu iklimlerde, müminlerin, kâfirleri kendi hallerine bırakmaktan başka çareleri yoktur.

"et-Tefsîru'ş-şâmil"de **Emîr Abdülazîz** *(Sellemehullah)*, bu hususu da şöyle açıklamıştır:

İnsanları İslam'a davet edip, hak daveti kendilerine ulaştıran kişilere yakışan; insanlara İslam davasını en güzel yolla, ilmî, kıymetli ve sevilen bir üslupla tebliğ ederek, dinleyicileri, İslam'ın güzelliği ve bu dünyada insan toplumunun ancak İslam'la huzur bulacağı konusunda aydınlatmalarıdır.

Tabi ki, bunu yapan kimselerin, bu vazifeyi güzelce icra ve îfâ ettikten sonra, Allah'a ve peygamberlerine iftira eden, gerçeği ve tarihi değiştiren ve İslam'ın çevresinde iftiralarla şüpheler yayan, beşer şeytanlarından ibaret batıl fırkalarla çatışmaları kaçınılmaz olacaktır.

Bu durumda İslam'ın davetçilerine düşen; kâfirlerin, terör estirmelerine, batıl sözlerine ve ağır işkencelerine sabredip katlanmak ve hakimlerin en hayırlısı olan Allah-u Tealâ, hak ile hüküm buyuruncaya kadar, o şeytanları, hile ve iftiralarıyla başbaşa bırakmaktır.

Müfessirlerin beyanına göre; Allah-u Tealâ'nın, peygamberlere düşmanlar yaratmasının manası şöyle anlaşılabilir:

Allah-u Tealâ'nın sünnet ve âdeti, kibrinden veya inadından ya da alışkanlıklarına takıntısından dolayı hakka boyun eğmeyen şerli kimselerin, kendisine, Allah'a davet eden peygamberler, varisleri ve onların davetlerinin naşirlerine düşman olmaları üzere cereyan etmiştir.

Dinî veya ictimaî (toplumsal) konularda, birbirlerinin davet ettikleri yolların tersine çağrıda bulunan her iki zıttın durumu da böylece, "Karşıtlar arasında varlığını devam ettirme mücadelesi" kanunu gereği çatışma ve çarpışmaya sürüklense de, neticede hak galip gelip, faydalı şey bakî kalır.

Nitekim: (فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ ... (١٧) ...) **"...Köpük dağılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince o, yeryüzünde kalır..."** *(Ra'd Sûresi:17'den)* kavl-i şerifi bu gerçeğe temas etmektedir.

Evet! Hayat öyle bir cihattır ki, onda ancak ciddi sabredenler sebat edebilir. Zaten ahiret için yapılan amelin böyle olması icap eder. Nitekim:

﴿اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَآءُ وَالضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ (٢١٤)﴾

"(Ey müminler!) **Yoksa siz, kendinizden önce geçen** (ümmet) **lerin** (yaşanıp) **mesel** (olmuş hâl) **leri, siz** (in başınız) **a da hiç gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onlara** (öylesine) **şiddet** (korku, fakirlik) **ler ve sıkıntı** (hastalık ve acı) **lar isabet etti ve** (öyle) **sarsıldılar ki, peygamber** (leri) **ve onunla beraber iman edenler:**

'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek.' dediler. (işte o zaman Mevlâ Tealâ Hazretleri tarafından onlara): **'Haberiniz olsun ki, şüphesiz Allah** (-u Tealân) **ın yardımı pek yakındır.'** (denildi)." *(Bakara Sûresi:214)*

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Makam ne kadar yüksekse, belalar o derece bol ve imtihanlar o kadar kuvvetli olur. Peygamberlerin rütbesi en şerefli olduğundan, onlara karşı düşmanlık ta daha güç ve çetin olmuştur.

İBN-İ ARABÎ: Şeytan iki kısımdır, insan ve cin şeytanları. İnsan şeytanları, insanın dışına ve içine musallat olurlar. Cin şeytanları ise, insan şeytanlarının, insanların içlerindeki vekilleridir. Cin şeytanları, insan şeytanlarına fikir verip, onları yönetenlerdir. Bundan dolayı Mevlâ Tealâ:

(مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (٤) الَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ (٥) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (٦)) **"Çokça geri kaçan** (pusuya çekilen), **insanların kalplerine vesvese veren, cin ve insan şeytanın**(ın şer ve zararın)**dan** (Allah'a sığınırım de!)" *(Nas Sûresi:4-6),*

(يوحي بعضهم الى بعض زخرف القول) **"Bazısı bazısına aldatmak için, yaldızlı söz telkin eder."** buyurmaktadır. Şeytanın, insanın iç bünyesine gireceği menfezleri çoktur. O, hile ve istidrac mevkilerini çok iyi bildiğinden, her taifeyi, düşkün olduğu şeyler yönünden helâke sürükler.

Allah-u Tealâ sana, bütün konularda şeriat terazisini vermiş, senin için farzlar, müstehaplar, mübahlar ile haram ve mekruhları birbirinden ayırmış ve bunları kitabında ayrıca peygamberinin lisanı üzere (hadis-i şeriflerle) açıklamıştır. Artık senin hatırına bir haram veya mekruh işlemek gelirse, şüphesiz bil ki, o şeytandandır. Şeytanın vahyi; güzel gösterdiği amellerden ibarettir. Bazı amellerin doğru yönü olsa da, pis kaynaktan sakınmak lazımdır.

Nitekim rivayet edildiği üzere; bir kere **İblis, İsa** *(Aleyhisselâm)* a gelerek, ona kelime-i tevhid okumasını emretmiştir ki bu, pis madenden çıkan hak bir sözdür. **İsa** *(Aleyhisselâm)* da ona:

« يَا مَلْعُونُ! اَقُولُهَا! لاَ لِقَوْلِكَ وَاَمْرِكَ »

"Ey mel'un! Ben o sözü söylerim ama senin sözün ve emrinden dolayı değil!" diye cevap vermiştir. *(İbni Arabî:2/108)*

Ruhların mertebelerinin sıralanması gereği, kabiliyeti en nurlu ve pak olanın, en bulanık ve karanlık olanla karşı karşıya bulunması icab eder. Aralarında bulunan gerçek manadaki zıddıyetten dolayı, her peygambere karşı bir düşmanın varlığı lüzum etmiştir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den daha üstün makam sahibi hiçbir peygamber olmadığına göre, ona yapılan düşmanlığın bir benzeri hiçbir nebî'ye yapılmamıştır. Bundan dolayı, **Enes** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٦٨- عَنْ اَنَسٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَا اُوذِىَ اَحَدٌ مِثْلَ مَااُوذِيتُ فِى اللهِ »

68 - **"Hiçbir kimse, benim Allah uğrunda çektiğim eziyeti çekmemiştir."** *(Ebû Nu'aym, Hılye:6/333)* buyurmuştur.

Kemal sahibi kimselerin karşı tarafında, o nisbette bir düşmanın bulunmasının birçok faydası mevzuubahistir:

a) Her peygamber ve veli için, isti'dadı hasebince mukadder olan üstün makama nailiyyet, ancak Allah-u Tealâ'ya sığınıp, O'ndan yardım talep etmeyi istemesi nisbetindedir ki, düşmansız bir ortamda bu isteğin azalıp, düşmanının gücü oranında, Allah dostlarının Allah-u Tealâ'ya müracaatlarının artacağı hususu aşikârdır.

b) Düşmanını göz önünde bulunduran kişinin, kibirden sakınıp, başı eğik olacağı ve düşmanının hakaret ve ihanetleri yüzünden nefsini kahredeceği konusu da sabit bir hakikattir.

c) Düşmanla uğraşmak, kalp makamında yerleşme, nefse karşı sertleşme, nefis ve lezzetlerinden yüz çevirme hususlarında da daha ziyade sebat kazandırır.

d) Aşırı taassub ve tarafgirlik, şüphesiz ki kişiyi, düşmanını mağlup edeceği faziletleri elde etmeye haris ve düşkün kılar.

e) Düşmanının konumundan uzaklaşma ve ona hiçbir bakımdan benzememe duygusu, şehevanî ve şeytanî giyim-kuşam ve yaşantı tarzından sahibini sakındırır. Zira sevmediği bir kimseye benzeyen kişi, düşmanı tarafından küçümsenme, hakaret ve tenkite maruz kalır.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlar tayin edilmesinin birtakım hikmetleri vardır, şöyle ki:

a) Ahirete inanmayanların azgınlıkları kuvvet bulsun,

b) İçlerinde gizli bulunan şerler tatbikat sahasına çıksın,

c) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e karşı azgınca saldırmaları artış kaydetsin, bu sebeple de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kemalât gücü müzdâd olsun,

d) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile aralarında manevî münasebet olan müminlerin duyguları harekete geçerek, İslamî tarafgirlikleri atağa kalksın da Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* onlarla kuvvet bulsun,

e) Böylece Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e karşı, sevgi ve yardımları ziyadeleşerek kemalât kazanmalarına vesile olsun. İşte bu gibi birtakım yüce hikmetler, zahirde eziyet verici gibi gözükse de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ve müminlerin manevî dereceler elde etmelerine vesile olmuşlardır.

Bundan dolayı, "Bazı meşayıhın müritlerinin çok olup, şöhretlerinin yaygınlaşması, ancak münkirlerin onlara yaptıkları eziyetler vasıtasıyla olmuştur." denilmiştir.

RUHU'L-BEYAN: İnsan şeytanı, kötülüğü emreden nefs-i emmareye işarettir. O, düşmanların en büyüğü olduğu için burada cinlerden önce zikredilmiştir. Diğer yerlerde ise böyle değildir. Nefsin ve nefis erbabının adâveti, cin şeytanlarının düşmanlığından daha çetin ve zordur. Çünkü insanın hilesi karşısında şeytanın hilesi zayıftır.

Kalp erbabı, nefis ashabının yaldızlı sözlerine kulak vermezler. Düşmanların adâveti arttıkça, evliyanın imanı kuvvet bulur. Allah-u Tealâ'ya kavuşmak isteyenler için, belalar ne güzel bineklerdir. Belanın en kuvvetlisi, düşmanların sevinmesidir.

Peygamberlerin rütbesi en yüce olduğundan, kâfirlerin onlara karşı düşmanlığı da daha çetin olmuştur. Fakat bunda onlar için terakkîler ve tecellîler vardır. **Hafız** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur:

« چه جورها که کشیدند بلبلان ازدی * بیوی انکه د گرنو بهار باز آید »

"Bülbüller, ne cevr-u cefa çektiler kıştan,
İlkbahara kavuşma ümidiyle yeni baştan."

Yani; bülbül gibi âh-u feryad ile seherlerde uykusuz kalan sadık aşıklar, kış gibi soğuk tabiatli olan avam insanlardan nice hesapsız eziyetler ve cevr-u cefalar çektiler ki, kalbe hayat ve ruha terakkî kazandıracak, ilkbahar tabiatlı bir mürşid-i kâmile ulaşıp ta kendilerini Allah-u Tealâ'ya vasıl kılar ümidiyle! *(Şerh-i Divân-ı Hafız:1/726)*

Şeytan, âdemoğluna dört şeyle musallat olma yolu bulur:

a) Fuzulî bakmak,
b) Fazla konuşmak,
c) Çok yemek,
d) İnsanlarla iç içe olmak. Çünkü insanlara karışan, yalanları dinlemeye mecbur olur.

Meşayıhtan biri şöyle demiştir: Bir mümin öldüğü zaman, ona, ailesinden çok, şeytan ağlar. Çünkü o, dünyada bir mümini yoldan çıkartma fırsatını elinden kaçırmıştır. Müminin ruhu semaya yükseltildiği zaman, melekler:

« سُبْحَانَ الَّذِی نَجّٰی هٰذَا الْعَبْدَ مِنَ الشَّیْطَانِ یَا وَیْحَهُ کَیْفَ نَجٰی »

"Bu kulu, şeytandan kurtaran Allah'ı tesbih ederiz. Yazık oldu şeytana! O mümin nasıl da onun elinden kurtuldu!" derler.

Mümine düşen, şeytanın vesveselerinden sakındığı gibi, içine attığı fikirlerden de sakınmaktır ki, Allah indinde ve insanlar nezdinde rüsvay olmasın. Zira rivayet edildiğine göre: "İnsan başkasına söylemese de içinden geçirdiği şeyi, vesvas ve hannas olan şeytan başkalarına ulaştırır."

Nitekim, naklolunduğuna göre; büyüklerden biri, kimseye belli etmediği halde, içinden bir kadını düşündüğü anda insanlar, aralarında onun bu fikirde olduğunu konuşmaya başladılar.

Şu bilinmelidir ki, insanın cinlerden olan karîni müslüman olursa, o onun şerrinden kurtulur. Cinler içerisinde insanları çok seven, onların ilimlerinden istifade eden mümin bir kavim bulunmaktadır.

İbrahim el-Havvas *(Kuddise Sırruhu)*nun şöyle anlattığı mahkîdir:

Senelerden birinde hac yolculuğuna çıkmıştım. Arkadaşlarımla giderken, içimden bir his, anayoldan ayrılıp, tenhaya çekilmemi bana arzetti. Ben insanların gitiği yoldan ayrılıp, kendi başıma bir yol tutarak üç gün üç gece yemek, içmek ve hiçbir istek aklıma gelmeden yürüdüm.

Derken, içerisinde her türlü çiçek ve meyveler bulunan yemyeşil bir ovaya vardım. Ortasında bir göl görünce "Sanki burası cennet" diye hayret içinde düşünürken, üzerlerinde derviş elbiseleri bulunan, insan simasında bir cemaatın bana doğru yöneldiklerini gördüm.

Gelip etrafımı kuşatarak bana selam verdiler. Ben de: "Selam, Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize olsun!" dedim. O anda hatırıma, onların cinlerden olduğu düşüncesi geldi. İçlerinden biri:

"Biz, bir meselede ihtilafa düştük. Bu yüzden cinlerden kaçıyoruz. Cin gecesi, Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den Allah-u Tealâ'nın kelamını işittik. O'nun kelamının güzelliği bütün dünya işlerini bizden aldı. Allah-u Tealâ bize, bu ovada bu gölü tayin etti." dedi.

Bunun üzerine ben: "Bizim bulunduğumuz yerle arkadaşlarımı bıraktığım mevzi arasında ne kadar mesafe var?" diye sorunca, biri gülerek:

"Ey **Ebû İshak**! Allah-u Tealâ'nın hayret verici işleri ve sırları vardır. Senin bulunduğun bu mahalde senden önce hiçbir insan hazır olmamıştır. Ancak bir genç burada vefat etmiştir, işte kabri de şurasıdır." diye, gölün kenarında bulunan, etrafı çiçeklerle kaplı bir bahçedeki kabri gösterdi ki, daha önce onun mislini görmemiştim.

Sonra, "Seninle, ayrıldığın cemaat arasında şu kadar senelik ve şu kadar aylık yol vardır." deyince ben: "Bu gencin halini bana haber verin." dediğimde, onlardan biri:

"Bir kere biz, gölün kenarında oturmuş muhabbetten bahsederken, bize doğru gelip selam veren bir şahısla karşılaştık. Selamını alarak: 'Bu genç nereden geliyor, ne zaman yola çıkmıştır ve ne sebeple vatanını terketmiştir?' diye sorunca, o: 'Nîsâbûr şehrinden, yedi gün evvel yola çıktım. Beni vatanımdan çıkmaya zorlayan sebep, Allah-u Tealâ'nın:

(وَاَنِيبُوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَاتُنْصَرُونَ (٥٤)) **"Size azap gelmeden önce Rabbinize inâbe edin ve O'na islam**(ı nefs) **edin. Sonra yardım olunmazsınız."** *(Zümer Sûresi:54)* kavl-i şerifini duymam oldu.' dedi. Bu sefer biz ona: 'İnâbe ne demektir, İslam ne demektir, azap ne demektir?' diye sorunca, o:

'İnâbe; Seni, senden ayırıp, O'na yöneltmendir. İslam; O'nun sana, senden daha yakın olduğunu bilerek kendini O'na teslim etmendir. Azap ise; ayrılıktır.' dedikten sonra, büyük bir nara atarak hemen vefat etti, biz de onu gömdük. İşte burası da onun kabridir. Allah kendisinden razı olsun!" dedi.

İbrahim *(Kuddise Sırruhu)* şöyle devam etti: "Anlattıklarından hayrete düşerek, kabrine yanaştığımda başucunda büyük değirmen gibi bir nergiz demeti, kabrinin üzerinde ise, 'İşte bu, Allah'ın dostu, aşk şehididir.' yazılıydı. Bir yaprak üzerinde, Allah-u Tealâ'ya inâbenin ne şekil yapılacağı yazılıydı.

Ben, nergis üzerindeki yazıları onlara okuyunca, benden tefsirini istediler. Onlara izah yaptığımda bir anda mest oldular. Ayılıp sakinleştiklerinde ise, 'Sorumuzun cevabını aldık!' dediler.

O arada bana bir uyku geldi. Uyandığımda kendimi, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*nın mescidine yakın bir yerde buldum. Bir de baktım torbamda bir reyhan demeti, o demet hiç değişmeden tam bir sene yanımda kaldı, sonra kaybettim." Allah-u Tealâ, ondan da, onlardan da, bütün salih kullarından da razı olsun!

İBN-İ ACîBE: Allah-u Tealâ, her peygambere, insan ve cin şeytanlarından düşman yarattığı gibi, velileri de kendisine yöneltmek ve nefsanî kalıntılarından arındırarak, manevî huzuruna yakışacak hale getirmek için, düşmanlar tayin etmiştir.

"Hikem"de şöyle buyrulmuştur:

« اِنَّمَا اَجْرَى الْاَذىٰ عَلىٰ اَيْدِيهِمْ كَيْلاَ تَكُونَ سَاكِناً اِلَيْهِمْ اَرَادَ اَنْ يُزْعِجَكَ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتّىٰ لاَ يَشْغَلَكَ عَنْهُ شَيْءٌ »

"Onların elleriyle sana eziyet icra ettirdi ki, onlara meyletmeyesin. Seni her şeyden rahatsız etmek istedi ki, seni O'ndan hiçbir şey meşgul edemesin." *(İbni Atâillah el-İskenderî, el-Hikem, No:218, Sh:102)*

Yani; Allah-u Tealâ'nın, dostlarına, kulları vasıtasıyla eziyetler yaptırması, o dostunun, kalbiyle onlara meyletmemesini sağlayacağından gerçekte, Allah-u Tealâ'nın o dostuna bir iyiliğidir.

Ariflerden biri şöyle demiştir:

"Düşmanın narası, Allah'ın kamçısıdır. Kalpler Allah'tan gayriyle sükûnet bulmaya başlarsa, Allah-u Tealâ o kamçıyla kalplere vurur. Böyle yapmayacak olsa elbette kul, mevki ve şöhret gölgesinde uyuyup kalır ki, bu, Allah-u Tealâ'ya karşı büyük bir gölgedir."

Ariflerden biri duasında şöyle derdi:

"Ey Allahım! Bir cemaat senden, kullarını onlara müsahhar kılmanı istediler. Sen de onlara yaratıklarını itaatkâr kıldın da, senden bununla razı oldular. Ey Allahım! Ben de senden, kullarının bana karşı kötü davranmalarını istiyorum ki, senden gayri sığınağım olmasın!"

"Letâifü'l-minen"de **"Hikem"** sahibi şöyle demiştir:

Şu bilinmelidir ki, Allah-u Tealâ'nın velilerinin bidayet hallerindeki durumları, insanların kendi aleyhlerine musallat edilmesidir. Bu sayede onlar, nefsanî kalıntılardan arındırılır, manevî meziyetleri tamamlanır ve kullara güvenme veya meyletme sûretiyle meydana gelebilecek ünsiyetleri koparılır.

Sana eziyet eden bir kişi muhakkak ki seni, iyiliğinin köleliğinden azat etmiş, sana iyilik eden de o minneti sayesinde seni köle almış demektir. Bundan dolayı, **Abdullah ibni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٦٩ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَنِ اسْتَعَاذَ بِاللهِ فَاَعِيذُوهُ ، وَمَنْ سَأَلَ بِاللهِ فَاَعْطُوهُ ، وَمَنْ دَعَاكُمْ فَاَجِيبُوهُ ، وَمَنْ صَنَعَ اِلَيْكُمْ مَعْرُوفاً فَكَافِؤُهُ ، فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا تُكَافِؤُنَ بِهِ فَادْعُوا لَهُ حَتّىٰ تَرَوْا اَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ »

69 - **"Allah'a sığınana eman verin. Allah adına bir şey isteyene verin. Sizi davet edene icabet edin. Size bir iyilik yapana karşılık verin. Eğer iyiliğine karşılık verecek bir imkan bulamazsanız, ona karşılık verdiğinizi anlayıncaya** (onun iyiliğini karşılayacak ölçüde kendisine duada bulunduğunuz kanaatına varıncaya) **kadar o kişiye dua edin."** *(Ebû Davud, Zekat:38, No:1672,*

1/524, Nesâî, Zekat:72, No:2566, 5/87, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:5365,2/350, Buharî, el-Edebü'l-müfred, No:216, Sh:77) buyurmuştur ki, bütün bunlar; kalp, yaratıkların iyiliğinin köleliğinden kurtulsun ve hakikî hükümdarla alâka kursun içindir.

Şeyh Ebû'l-Hasen-i Şâzelî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Bir kere bir insan bana eziyet etti de, o sebeple kalbim çok darlandı. O anda geçkinlik haline dalar dalmaz bana: "Sıddıklığın alâmetlerinden biri de, çok düşmanları olup, sahibinin onlara aldırmamasıdır." dendiğini gördüm.

Meşayıhımızın şeyhi **Ali el-Cemel** *(Kuddise Sırruhu)*, şöyle demiştir:

"Düşmanına gerçek manada düşmanlık yapman, sevgilinin muhabbetiyle hakikaten uğraşmandır. Zaten sen, düşmanının düşmanlığıyla uğraştığın sürece, gerçek sevgilinin muhabbetini kaçıracağından, düşmanın, senin hakkındaki muradına nail olmuş demektir. (Çünkü onun asıl meramı, seni dostunun sevgisinden meşgul etmektir.)"

Şa'rânî *(Kuddise Sırruhu)*nun şeyhlerinden biri, ona yaptığı bir vasiyyetinde şöyle buyurmuştur: "Sakın sana eziyet edenle uğraşma! Allah-u Tealâ ile meşgul ol ki, onu senden geri çevirsin. Zira senin sevgi iddianda samimi olup olmadığını imtihan etmek için, o düşmanı sana musallat eden Allah-u Tealâ'dır.

Bu konuda kulların çoğu hataya düşerek, kendilerine eziyet edenlerin sıkıntılarıyla uğraşmışlardır ki, böylece o eziyetler günahlarla birleşerek daim olmuştur. Eğer onlar Allah-u Tealâ'ya müracaat etmiş olsalardı, elbette Allah-u Tealâ, düşmanlarına kâfî gelerek onlardan geri çevirecekti."

İşte bütün bu haller, manevî yolun başlangıçlarında geçerlidir. Nitekim **Şâzelî** *(Kuddise Sırruhu)*: "Ey Allah'ım! Muhakkak ki sen, bu dostların hakkında zelillikle hüküm verdin ki, neticede onlar aziz olsunlar." sözüyle bu hakikate işaret etmiştir.

Fakat nurları tamamlanıp, iç âlemleri, nefsanî kalıntılardan arınınca, Allah-u Tealâ onları, kullarına hakim kılar da, mahlukatı onlara karşı zelil eder. Artık o mücteba (seçilmiş) kul, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç konumunda olur ki, Allah-u Tealâ o kulu vasıtasıyla, Zatı için düşmanlarından intikam alır.

İşte İslam'ın bidayetinde cihadın meşrû kılınmamasının sırlarından biri de budur. Çünkü o zaman sadece hakkı müdafaa niyetiyle değil de, nefis için intikam alma duygusunun bulunma tehlikesi mevcuttu. Ama yakinî itikatta sebat kazanılıp, sadakat mefhumuna başka bir şeyin karışmayacağından emin olunduğunda, cihada izin verilmiştir.

Tabi ki, bu konuşulanlar, sahabe-i kirama nisbetledir. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bidayetinden beri kâmil olduğu için, onun başına gelenler, rütbesine terfî', diğerleri için teşrî' hikmetlerine mebnidir.

ÂLÛSÎ: Peygamberlerle, düşmanlarının ruhlarının mertebeleri, paklık ve bulanıklık, aydınlık ve karanlık, yakınlık ve uzaklık hususunda eşit olmadığından, her peygambere bir düşman musallat edilmiştir.

Bundan dolayı:

« وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءٌ »

Cahiller ilim ehline düşmandırlar." buyrulmuştur.

Farklılık arttıkça, düşmanlık kuvvetlenir ve ondan meydana gelen eziyet ziyadeleşir. Bundan dolayı, **Enes** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٧٠ – عَنْ أَنَسٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَا أُوذِيَ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوذِيتُ فِي اللهِ »

70 - **"Hiçbir kimse, benim, Allah uğrunda çektiğim eziyeti çekmemiştir."** *(Ebû Nu'aym, Hılye:6/333)* buyurmuştur.

Bu düşmanlığın sebebi, Allah-u Tealâ'ya yönelişin fazlalığı, lezzetlerden yüz çevirmek, düşmanı kahredecek üstün amellere düşkün olmak ve tenkite sebebiyet verme ihtimali bulunan şeylerden bile sakınmak gibi faziletlere sahip olmaktır.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın, her peygamber için bir düşman yarattığını ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in başına gelen musîbetlere, önceki peygamberlerin de maruz kaldığını beyan eden ayet-i kerime'ler:

﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ ... (٣١) ﴾

"İşte böylece her peygamber için mücrimlerden bir düşman kıldık..." *(Furkan Sûresi:31'den)*

Bu başlığı tasdik eden bir rivayet te şudur: Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Varaka ibni Nevfel**'e, ilk vahiyle karşılaşma hadisesini anlattığında o:

قَالَ: نَعَمْ ، لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلاَّ عُودِيَ.

"...Evet! Senin getirdiğin (din)**in bir mislini getiren her peygambere mutlaka düşmanlık edilmiştir..."** *(Buharî, Bedü'l-vahy:1, No:3, 1/5, Müslim, İman:73, No:160, 1/139, R.F. No:186, 8/219-220)* demiştir.

﴿ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ (٣٤) ﴾

"Andolsun ki, elbette senden önceki peygamberler de muhakkak yalanlanmıştı da, tekzip olunmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişlerdi. Neticede onlara yardımımız geldi. Allah'ın kelimelerini (dostları

Ayet: 112

hakkındaki yardım vaadini) **değiştirebilecek hiç bir kimse yoktur. Andolsun ki, elbette peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi."** *(En'am Sûresi:34)*

﴿ مَا يُقَالُ لَكَ اِلاَّ مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ ... (٤٣) ﴾

"(Habibim!) **Sana söylenen, senden önceki resullere söylenenden başka bir şey değildir..."** *(Fussilet Sûresi:43'den)*

Cin şeytanları gibi, insan şeytanlarının da mevcut olduğu:

﴿ ... وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ (١٤) ﴾

"...**Onlar, şeytanlarıyla tenhada kalınca** (münafıklar, reisleri olan insan şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında), **'Şüphesiz biz, sizinle beraberiz, biz ancak** (Müslümanlarla) **alay edicileriz.' derler."** *(Bakara Sûresi:14'den)*

Şeytanların, birbirlerine vahiy ve telkinde bulundukları:

﴿ ... وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰى اَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ ... (١٢١) ﴾

"...**Şüphesiz ki şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına vahiy** (telkin)**de bulunurlar...**" *(En'am Sûresi:121'den)*

Allah-u Tealâ'nın dilemesinin geçerliliği:

﴿ ... وَلَوْشَآءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ ... (١٣٧) ﴾

"...**Allah dileseydi, bunu yapamazlardı...**" *(En'am Sûresi:137'den)*

Kâfirleri, iftiralarıyla başbaşa bırakma emri:

﴿ ... فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (١٣٧) ﴾

"...**Onları, uydurdukları şeylerle başbaşa bırak!**" *(En'am Sûresi:137'den)*

Mevlâ Tealâ, şeytanların birbirine yaptığı telkinlerin, aldatma gayesiyle olduğunu beyan ettikten sonra, diğer illetlerini beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَلِتَصْغٰىٓ اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (١١٣)

KELİME MANASI (113)

Ayet-i celilenin başındaki (وَاَوْ) atıf için olup, (لَامْ) lâm-ı key dir, ondan sonraki fiil gizli (اَنْ) le mensuptur, lâm'ın muteallakı ise (يُوحِي) fiilidir. Buna göre mana: Onlar birbirlerini aldatmak için yaldızlı söz fısıldarlar, daha ne için? (وَلِتَصْغٰى) **meyletsinler için,** neye? (اِلَيْهِ) **ona,** yani düşmanlığa veya fısıldaşmaya yahutta aldatmaya, ne? (اَفْـِٕدَةُ الَّذِينَ) **o kimselerin gönülleri ki,** (لَا يُؤْمِنُونَ) **inanmazlar,** neye? (بِالْاٰخِرَةِ) **ahirete,** daha niçin fısıldaşırlar? (وَلِيَرْضَوْ) **razı olsunlar** (hoşlansınlar)**için,** neden? (هُ)**ondan,** yani o batıl olan yaldızlı sözden, daha? (وَلِيَقْتَرِفُوا) **kazansınlar için,** neyi? (مَا) **o şeyi ki,** (هُمْ) **onlar,** nedirler? (مُقْتَرِفُونَ) **kazanıcıdırlar,** yani işledikleri günahları işleyedursunlar için yaldızlı sözler fısıldaşırlar.

MEÂL-İ ŞERİF

Ve ahirete inanmayanların gönülleri ona (yaldızlı boş sözlere) **meyletsin, ondan hoşlansınlar ve onlar, kazanmakta oldukları şeyi** (kötü işleri) **işle**(meye devam et)**sinler için** (yaldızlı sözler fısıldaşırlar).

İ Z A H A T

Fahrurrâzî ve **Hazin** *(Rahimehumellah)* ın beyanlarına göre; " اَلصَّغْوُ " kelimesi, asıl lügatı itibarıyla, "Meyletme" manasındadır. **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* da burada bu manayı tercih etmiştir.

Beyzâvî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; ayet-i kerime'nin manası, batıl inançlarını reddettiğinden dolayı, sapık **Mutezile** fırkası; buranın tefsirinde çok zorlanmışlar ve ayet-i celile'nin başındaki "Vav"ı, ibtida için, "Lâm"ı da "Akıbet" veya "Kasem" ya da "Emir" için kabul ederek, Allah-u Tealâ'nın kelamını tahrife yakın bir şenaat (çirkin fiil) işlemişlerdir.

Halbuki **Ehl-i Sünnet** ulemasına göre, "Vav", "Atıf", "Lâm" da "Ta'lîl" için olup, Lâmın müteallakı, müahhar olarak mahzuftur ki takdir: "وَلِيَكُونَ ذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا" şeklindedir. Buna göre mana: "Ahirete inanmayanların gönülleri, yaldızlı sözlerden ibaret olan batıla meyletsin için, biz her peygambere düşman tayin ettik."demektir.

Ebussuud *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; ayet-i celile'de geçen **"Ahirete inanmayanların gönülleri"** ifade-i celilesinde, inanılması gereken diğer itikadî konuları inkâr etmelerinin değil de, özellikle ahirete inanmamalarının bahsedilmesi, kendilerine telkin edilen süslü yanlışlara, kalplerinin meyletmesinin sebebine dikkat çekmek içindir. Şöyle ki:

Ahiret lezzetleri, bu dünyada zorluklarla çevrilmiş olup, ahiretin acıları ise can çekici isteklerle donanmıştır. Öldükten sonra dirilmeye ve orada yaşanacaklara inanmayanlar, bu zorlukların ötesinde lezzetler ve şu şehvetlerin ardında acılar bulunduğunu bilmeyip, ilk bakışta önlerine çıkana itibar ettiklerinden, şehvetleri tercihe kendilerini mecbur hissetmektedirler ki, o şehvetlerden biri de yaldızlı sözler ve boyalı batıllardır.

Ahirete inananlar ise, halin hakikatine vâkıf olup, işlerin neticelerini gördüklerinden, akıbetinin vehameti ve asılsızlığı kendilerince malum olan bu yaldızlı batıllara, onların meyletmeleri düşünülemez.

Ayet-i celile'de geçen: **"Ondan razı olsunlar"** ifade-i celilesinin manası: "O yaldızlı, batıl sözleri sevip beğensinler" demektir ki, bu tercihi ancak ahirete inanmayanların yapacağı aşikârdır. Nitekim:

(فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ (١٦١) مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِيْنَ (١٦٢) اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيْمِ (١٦٣)) **"Şüphesiz siz ve taptıklarınız, cehenneme girici ol**(duğu, işleyecekleri kötü ameller sebebiyle cehenneme girmeyi hak edecekleri, Allah-u Tealâ'nın ezelî ilminde bilinip, karara bağlanmış ol)**andan başkasını Allah'a karşı saptıramazsınız."** *(Sâffât Sûresi:161-163)* kavl-i şerifiyle,

(اِنَّكُمْ لَفِىْ قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (٨) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ (٩)) **"Şüphesiz ki siz, elbette muhtelif** (çelişkili) **bir söz içindesiniz ki, ondan** (Kur'an'a ve peygambere inanmaktan) **ancak** (Allah-u Tealâ'nın ezelî ilminde, hakkı kabul etmekten) **döndürül**(üp, tekrar yola gelmeyeceği bilin)**en döndürülür."** *(Zâriyât Sûresi:8-9)* ayet-i kerime'si bu gerçeklere temas etmektedir.

"Tefsir-i Kebîr ve **Âlûsî"**de naklolunduğu üzere; **Ehl-i Sünnet** uleması, bu ayet-i kerime'de (اَلصَّعْوُ) fiilinin, gönüllere isnadından delil alarak, dirilik vasfının bulunması için, cismin mevcudiyetinin şart olmadığını söylemişlerdir.

Yani; gördüğümüz bünye mevcut olmadan da, ruh diri olabilir. Çünkü onlara göre diri, hayatın kendisiyle kaim olduğu cüz, âlim de, ilmin kendisiyle kaim olduğu cüzdür.

Daha açık bir ifadeyle, diri olan, insanın bedeni olmayıp, hayatın kendisiyle kaim olduğu ruh latîfesidir. Dolayısıyla vefat etmiş meşayıhın ruhlarından himmet isteyenleri şirkle itham edenlerin, sağ olanlardan dua isteyenlere bir şey dememesine şaşılır.

Bu Vehhâbî zihniyetli kişilerin, "Diri ve âlim olan, insanın belli bir cüz'ü olmayıp, cümlesidir." diyen sapık Mutezile fırkasından ne farkları kalmıştır ki, diriyle tevessülü kabul edip, ölüyle tevessülü inkâr etmektedirler. Halbuki ruhların hayatının devam ettiği birçok sahih hadis-i şerifte belirtilmiştir.

"İnsan, bedenden farklı bir şeydir." diyenler, kendi aralarında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

a) "Evvela ilişki kurulan cüz, kalp olup, ruhun, beyin ve ciğer gibi diğer uzuvlarla irtibat kurması, kalp vasıtasıyladır." diyenler, bu ayet-i kerime'yi kendi doğruluklarına delil getirmişlerdir. Çünkü Mevlâ Tealâ, meyil ve iradenin mahallinin kalp olduğunu bu ayet-i kerime'siyle beyan etmiştir ki bu da, ruhun, direkt olarak ilgilendiği uzvun, kalp olduğunu gösterir.

b) Bazıları da, "Hayvanî nefsin (bedene hayat veren ruhun) müteallakının kalp, tabi'î nefsin (insanların, diğer üreyenlerle müşterek oldukları bitkisel hayatın) ilgi noktasının ise ciğer olduğunu söylemişlerdir."

Ayet-i celile'nin sonunda yer alan: **"Onlar, kazandıkları günahları kazanmaya devam etsinler için"** kavl-i şerifinde geçen, (اَلاقْتِرَافُ) , (اَلاكْتِسَابُ) anlamındadır ki, "İyi veya kötü bir şey yapmak" demektir. Bundan dolayı, (اَلاعْتِرَافُ يُزِيلُ الاقْتِرَافَ) "Suçu itiraf, işleme hatasını giderir." denmiştir.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Kâfirlerin kulakları boş sözlerle, kalpleri de kötü fikirlerle sağır olduğundan, kendileri için en alçak hisseye razı oldular.

İBN-İ ARABÎ: Bu ayet-i kerime'den anlaşıldığına göre; dinlediğinden çabuk etkilenen bir kişinin, kötü sözlere kulak vermeyip, bu lafları konuşanlara meyletmemesi aklen gereklidir.

BİKA'Î: İnsan ve cin şeytanları birbirlerine telkinde bulunarak, birbirlerini aldatırlar da böylece, ahirete inanmayanların kalpleri, bu yalan yanlış telkinlere kuvvetlice meyleder, çünkü ahiret henüz önlerinde görünür halde olmadığından, onların tabiatlarında ahirete inanma gibi bir üstün inanç bulunmadığı için, bu ahmak kişiler, vehim ve hayallerinin erişebildiği yerde durup kalırlar.

Bu yüzden aldanmanın temeli olan dünya zevkleri onları istila eder de, meyille başlayan bu duygu, içlerine iyice yerleşerek, onlar tarafından benimsenir bir hal alır, derken meyil ve rıza neticesinde, yapmayı planladıkları bütün kötülükleri tatbikat sahasına çıkarırlar.

Ebû Hayyan *(Rahimehullah)*ın da dikkat çektiği gibi, ayet-i celile'de geçen üç fiilin tertibi, son derece fesahat ihtiva etmektedir. Şöyle ki, bir önceki ayet-i celile'den yola çıkarak, burada dört fiil peşpeşe zikredilmiş ve hepsi de bir öncesinden müsebbep konumunda vaki olmuştur.

Zira evvela, "Gurur (aldatma)" konu edilmiş olup bu, "Sağv (meyl)"i gerektirmiş, meyilden, "Rıza" kaynaklanmış, bu benimsemenin neticesi ise, "İktiraf (suçları bilfiil işleme koyma)" olmuştur.

Ahirete inanmayanların kalplerinin kötü hali ile ilgili diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (٢٢) ﴾

"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Fakat ahirete inanmayanlar (var ya), **onların kalpleri inkârcı, kendileri de kibirli kimselerdir."** *(Nahl Sûresi:22)*

﴿ وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (٤٥) ﴾

"Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların kalpleri ürker (nefret duyar). **Ama O'ndan başkaları anıldığı zaman hemen sevinirler."** *(Zümer Sûresi:45)*

Ayet: 114

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin, mucize görseler inanacaklarına dair yemin ettiklerini nakledip, onların istediklerini vermekte bir fayda olmadığını açıkladıktan sonra, kendisi, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in doğruluğuna şahitken, başka bir hakeme müracaatın gerekmediğini beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِى حَكَماً وَهُوَ الَّذِى اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلاً وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلاَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (١١٤)

KELİME MANASI (114)

Ayet-i celilenin başındaki hemze inkâr için olup, (فَ) makamın gerektirdiği bir mukaddere atıf içindir. Takdiri: Ya Muhammed! Onlara de ki: (اَاَمِيلُ اِلىٰ زَخَارِفِ الشَّيَاطِينِ) Şeytanların yaldızlı sözlerine meyleder de, (اَفَغَيْرَ اللّٰهِ) **Allah** (-u Tealâ) **dan başkasını mı,** (اَبْتَغِى) **ararım,** ne olduğu hâlde? (حَكَماً) **hakem olduğu hâlde,** Burada , (حَكَماً) hâl olmak üzere mensuptur. Yahutta temyizdir, yani hakem cihetinden Allah-u Tealâ'dan başkasını mı hakem isteyeceğim? (وَهُوَ) **halbuki O,** (الَّذِى) **öyle bir Zat'tır ki,** (اَنْزَلَ) **indirdi,** kime? (اِلَيْكُمْ) **size,** neyi? (الْكِتَابَ) **kitabı,** (kitap denilmeye lâyık hakkı ve gerçeği söyleyen Kur'an-ı Kerimi) o kitap ne olduğu hâlde? (مُفَصَّلاً) **tafsil edilmiş** (içinde her şey inceden inceye açıklanmış) **olduğu hâlde,** (وَالَّذِينَ) **o kimseler ki,** (اٰتَيْنَاهُمُ) **biz verdik,** kime? (هُمْ) **onlara,** neyi? (الْكِتَابَ) **kitabı,** yani kendilerine Tevrat ilmi verdiğimiz ehli kitabın âlimleri, (يَعْلَمُونَ) **bilirler,** neyi? (اَنَّهُ) **şüphesiz ki o,** yani Kur'an-ı Kerim, nedir? (مُنَزَّلٌ) **indirilmiştir,** kimden? (مِنْ رَبِّكَ) **Rabbinden,** neye musahip olduğu hâlde? (بِالْحَقِّ) **hakk'a,** Burada (بِ) musahabet için olup, (بِالْحَقِّ) , (مُنَزَّلٌ) de gizlenen zamirden hâldir, yani, (مُلْتَبِساً بِالْحَقِّ) "O kitap, tamamı ile gerçek olarak Rabbin tarafından indirilmiştir." (فَلاَتَكُونَنَّ) **artık sakın sen olma,** kimlerden? (مِنَ الْمُمْتَرِينَ) (onların bunu bildiği hususunda) **şüphe edenlerden,**

MEÂL-İ ŞERİF

(Habibim! De ki:) **O** (Allah-u Tealâ), **size o kitabı** (Kur'an-ı Kerim'i) **mufassal** (ayetlerinde, hak ile batıl tamamen ayırdedilmiş ve açıklanmış) **bir hâlde indirmiş iken,** (benimle sizin aranızda) **Allah**(-u Tealâ)**dan başka bir hakem mi arayacağım?**

Kendilerine kitap verdiklerimiz (ehl-i kitab'ın âlimleri) **de bilirler ki, o** (Kuran-ı Kerim) **hiç şüphesiz, Rabbinden hak olarak indirilmiştir. Öyle ise, sakın sen** (Kur'an-ı Kerim'in hak olarak indirildiği hususunda) **şüphe edenlerden olma.**

İ Z A H A T

"Mâverdî, Zâdü'l-Mesîr, Ebussuud ve **Ruhu'l-Beyan"** tefsirlerinde ayet-i kerime'nin iniş sebebi hakkında şu rivayet yer almaktadır:

Kureyş müşrikleri, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e: "Bizimle, senin arana bir hakem tayin et! İstersen Yahudî âlimlerinden, dilersen de Hristiyan ulemasından olabilir. Ta ki o kişi bize, senin hakkında onların kitaplarında bulunan malumatı bildirsin." demeleri üzerine bu ayet-i celile inerek, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e:

"De ki: Ey müşrikler! Ben, sizinle aramda hüküm verecek, Allah-u Tealâ-dan başka bir hakem mi arayayım?" şeklinde cevap vermesini emretmiştir.

"Taberî" tefsirinde bu makamda verilen mana, sanki başka bir sebeb-i nüzûle işaret etmektedir: "Habibim! Putları, Allah-u Tealâ'ya eş tutup ta, sana: 'Sen, bizim ilâhlarımızın aleyhine konuşma, biz de senin ilâhına taarruzdan sakınalım.' diyenlere, sen de:

'Muhakkak Allah-u Tealâ, bana sizin putlarınıza ibadet edilmesini önleyecek şeyler konuşmam hususunda hüküm iletti. Artık O'ndan başka hakem arayabilir miyim? Asla! Benim için O'nun hükmünü aşmak ve geçmek caiz değildir. Çünkü O'ndan daha doğru konuşan bir söz sahibi bulunmadığı gibi, O'ndan daha adaletli bir hakem de mevcut değildir.' diye hitap et!"

Ebussuud *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu ayet-i celile, kavil iradesi üzerine varid olan ibtidaî bir kelam olup, başındaki "Hemze", inkâr, "Fâ" ise kelamın gerektirdiği bir mukaddere atıf içindir.

Buna göre mana: "Habibim! Onlara de ki: Ben, hiç şeytanların yaldızlı telkinlerine meyledip te, içimizdeki haklıyı haksızdan ayırmak üzere aramızda hüküm verecek, Allah-u Tealâ'dan başka bir hakem arar mıyım?" demektir. Aslında:

(أَفَغَيْرَ دِينِ اللهِ يَبْغُونَ ... (٨٣)) **"Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar...?"** *(Âl-i İmran Sûresi:83'den)* ayet-i kerime'sinde açıkça belirtildiği üzere, böyle bir arayış içinde olanlar, müşrikler olduğu halde, burada reddedilen arayışın, onlara değil de, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e isnad edilerek, **"Hiç ben arar mıyım?"** diye cevap vermesinin emir buyrulması hakkında iki türlü hikmet açıklanmıştır:

a) Onlara karşı son derece insaflı davranıldığını ortaya koymak için olabilir, nitekim diğer bir ayet-i kerime'de (Sebe' Sûresi:25), müslümanların fiilleri hakkında cürüm, onlarınkiler hakkında ise amel tabiri kullanılarak, bu incelik nazarı itibara alınmıştır.

b) Veya onların, "Sen bizim aramızda bir hakem tayin et!" şeklindeki talepleri de göz önünde bulundurulmuş olabilir.

"Mâverdî" tefsirinde, **"Allah'tan gayri bir hakem arar mıyım?"** cümle-i celilesine iki türlü mana verilmiştir:

1- "Bir kimsenin Allah-u Tealâ'nın hükmünden dönmesi caiz olur mu ki, ben bunu yapabileyim."

2- "Kimsenin Allah-u Tealâ ile beraber hüküm verme yetkisine sahip olması caiz midir ki, ben ona müracaat edeyim."

İbni Atıyye *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; Allah-u Tealâ'nın hakemliğinden, burada hangi hükmün kastedildiği hakkında iki görüş vardır:

1- "Allah-u Tealâ'nın, onlar hakkında, bütün mucizeleri gönderse de inanmayacaklarına hükmetmesi" ki bu hüküm, bundan önce geçen ayet-i kerime'lerde *(109-111)* açıklanmıştır.

2- "Allah-u Tealâ'nın, peygamberler için, cinlerden ve insanlardan düşmanlar tayiniyle ilgili hükmüdür" ki bu da geride geçen ayet-i kerime'de *(112)* beyan edilmiştir.

Lügat ehline göre "Hakem" ve "Hakim" aynı manaya gelmekteyse de, Me'anî ehlinden bazısı, şu açıklamayı yaparak aralarında şöyle bir fark gözetmişlerdir: Hakem, hakimden daha mükemmeldir. Zira hakim; karar verme konumunda olan kişi demektir ki, doğru yanlış, her türlü hüküm vermesi ihtimal dahilindedir.

Hakem ise; davalarda kendisine müracaat edilmeye ehliyetli ve hüküm verme fiili kendisinden defaatla vaki olmuş kişi anlamına geldiğinden, haktan başka bir hüküm vermeyen âdil bir zat demek olur ki, bu vasfa en ziyade lâyık olan Allah-u Tealâ'dır. Zira O, ancak hak ile hükmeder.

İbni Atıyye, Ebû Hayyan ve **Suyûtî** *(Rahimehumullah)*ın beyanları vechile; sapık **Haricî**'ler bu ayet-i kerime'yi delil getirerek: "Allah-u Tealâ'dan başkasının hakem gösterilemeyeceğini, dolayısıyla **Sıffîn Vak'ası**'nda, **Ebû Musa** *(Radıyallahu Anh)*ı hakem tayin eden **Hazreti Ali** *(Radıyallahu Anh)* ile, **Amr ibni Âs** *(Radıyallahu Anh)*ı hakem tayin eden **Muaviye** *(Radıyallahu Anh)* ın kâfir oldukları" nı söylemişlerdir.

Halbuki, onların bu istidlâli tamamen geçersiz olup, delil teşkil etmez. Zira Kur'an-ı Kerim'in ayetleri hiçbir zaman birbirleriyle çelişmeyeceğinden, birlikte değerlendirilmeleri halinde, aralarında asla bir tezat ve ihtilaf görülemez.

Evet! Bu ayet-i kerime'de Allah-u Tealâ'dan gayri hakem aranmaması gerektiği ifade edilmektedir ki:

(ان الْحُكْمُ الاَّ لله ... (٥٧) ...) **"...Hüküm, ancak Allah'ındır..."** *(En'am Sûresi:57'den)*,

(وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ الَى اللهِ ... (١٠) ...) **"Kendisi hakkında ihtilafa düştüğünüz her hangi bir şeyin hükmü** (konunun kararı), **Allah'a** (kalmış) **dır..."** *(Şûra Sûresi:10'dan)* gibi bir kısım ayet-i kerime'ler de aynı manayı ihtiva etmektedir. Fakat:

﴿ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ (٢١٣) ﴾

"İnsanlar tek bir ümmetken, Allah müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gönderip, onlarla beraber, kitabı hak ile indirdi ki o kitap, insanlar

arasında,ihtilafa düştükleri konularda hakem olsun..." *(Bakara Sûresi:213 den)* ayet-i kerime'si, semâvî kitaplara hakemlik vasfı vermektedir. Yine böylece:

(... (١٠٥) اِنَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَآ اَرٰيكَ اللّٰهُ) **"Şüphesiz ki biz, sana kitabı, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğiyle hakem olman için, hak ile indirdik."** *(Nisa Sûresi:105'den)* ayet-i kerime'siyle,

(... (٦٥) فَلاَ وَرَبِّكَ لاَيُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ) **"Hayır! Rabbine andolsun ki, aralarındaki karışık işlerinde seni hakem tayin etmedikçe iman etmiş olamazlar..."** *(Nisa Sûresi:65'den)* kavl-i şerifinde hakemlik vasfı, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e verilmiştir.

Ayrıca, Allah-u Tealâ ihramlıyken av öldürenin cezasını tesbit hususunda:

(... يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ ... (٩٥)) **"...Ona** (öldürülen avın değerini tesbit hususunda), **içinizden adalet sahibi iki kişi hakemlik yapar..."** *(Maide Sûresi:95'den)* buyurduğu gibi, araları açılan karı-koca hakkında da:

(... فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ اَهْلِه وَحَكَماً مِنْ اَهْلِهَا ... (٣٥)) **"...Erkeğin ehlinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin..."** *(Nisa Sûresi:35'den)* buyurmaktadır ki, bütün bu ayet-i kerime'ler, birbirleriyle çelişmeyecek şekilde birlikte tefsir edildiğinde, bu ayet-i kerime'nin manasının: "Ben, Allah'ın hükmünden başka bir hükümle hakemlik yapan kimseyi kabul etmem." şeklinde anlaşılması gerektiği hakikati ortaya çıkmış olur. Zira müminleri tahkim (hakem tayin etmek) de, Allah-u Tealâ'nın hükümlerindendir.

İbni Abbas** (Radıyallahu Anhuma)**nın, Haricîler'le bu hususdaki ilmî münazarasının bir bölümü, Nisa Sûresi:35'in izahında** (R.F. 5/97-101) **geçmiştir.

Mevlâ Tealâ, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, onlara cevaben, "Allah-u Tealâ'dan başka hakem aramam." demesini emir buyurduktan sonra, inanmak için mucize peşine düşen bu müşriklerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in peygamberliğinin doğruluğuna delalet eden kat'î iki delili görmüş olduklarını beyan etmek üzere, bundan sonraki iki cümle-i celileyi getirmiştir:

1- "Halbuki O, size kitabı mufassalen indirmiştir." cümle-i celilesidir ki, burada geçen "Mufassal" kelimesine, **"Semerkandî, Maverdî, Zâdü'l-mesîr** ve **Beğavî"** tefsirlerinde altı çeşit mana verilmiştir:

a) "Manalarının anlaşılması zor gelmeyip, açık seçik olması için, ayetlerinin tafsilatlı olarak indirilmesi,"

b) "Ayetleri sebebiyle, doğru söyleyenin, yalancıdan ayrıştırılması,

c) "Hakkın batıldan, hidayetin de sapıklıktan fark ve fasledilmesi ki bu mana, **Hasen-i Basrî** *(Radıyallahu Anh)* dan mervîdir.

d) "Emrin yasaktan, müstehabbın mekruhtan, helâlin haramdan seçilmiş olması ki, aslında Kur'an-ı Kerim'de emirler ve yasaklar ana hatlarıyla belirtilmiş olup, tafsilat hadis-i şeriflere havale edilmiştir.

Nitekim namaz emri defaatla tekrar edildiği halde, namazın dışındaki ve içindeki şart ve rükünlerin tafsilatına hiçbir yerde girilmemiştir. Diğer emir ve yasaklar hakkında da hüküm aynıdır.

Bu ayet-i kerime'de, Kur'an-ı Kerim'in mufassal olduğu bildirildiğine göre, Kur'an ayetlerini bütün tafsilatıyla açıklayan hadis-i şeriflerle, müctehidlerin o ayet ve hadislerden çıkarttığı hükümlerin hepsinin, Kur'an-ı Kerim'in mufassal olma vasfına dahil oldukları anlaşılmaktadır.

Nitekim, **İmam-ı Malik** *(Radıyallahu Anh)*ın, bu ayet-i kerime'nin tefsirinde, üstadı **Rabî'a** *(Radıyallahu Anh)*dan nakletmiş olduğu:

"Allah-u Tealâ, kitabı indirdi, onda sünnet (hadis-i şerifler) **için bir yer bıraktı. Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **de, sünnetleri vaz ederken, re'y ve ictihatlara bir mevzi bıraktı."** *(İbni Ebî Hatim, No:7803, 4/1374, Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, 3/344)* sözü de, bu görüşümüzün doğruluğunu tasdik eder mahiyettedir.

e) "Ayetlerinin kolay ezberlenebilmesi için, üçer üçer, beşer beşer indirilmesi" ki: (... لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ ... (٣٢)) **"...Gönlünü onunla tesbit edelim için** (biz, Kur'an'ı senin kalbine yerleştirmek için parça parça indirdik)..." *(Furkan Sûresi:32'den)* ayet-i kerime'si de bu manadadır.

f) "Sûre ve ayetleri ayrı ayrı belirlenmiş olarak."

İşte bu cümle-i celile'de, bir kaç yönden, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna delil bulunmaktadır:

a) İtikadî konularla, hak ve batıl, helâl ve haram gibi dinle ilgili bütün hükümleri tafsilatlı bir şekilde açıklayan Kur'an-ı Kerim'in, okuma yazma bilmeyen ümmî bir zatın kalbine indirilmesi, hiç şüphesiz o kitabın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* tarafından değil de, Allah-u Tealâ'nın indinden gelmiş olduğuna en açık bir delildir. Nitekim:

(... فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ ... (١٦)) **"...Ondan önce sizin aranızda bir ömür durdum..."** *(Yunus Sûresi:16'dan)* kavl-i şerifi, "Ben, kırk yaşını geçtiğim halde, ne gaybî haberleri, ne fesahat ve belağatı, ne de ihtiva ettiği ilimleri hakkında, Kur'an'ın misli olacak bir ayet bile benden sudûr etmemiştir." anlamına geldiği için, Kur'an-ı Kerim'in ne büyük bir mucize olduğunu beyan etmektedir.

b) Birçok ilimleri ihtiva eden böyle mufassal bir kitabın, bütün fasih ve beliğleri, mislini getirmekten âciz bırakacak bir üslûpla indirilmesi, hiç şüphesiz ki, Allah-u Tealâ'nın, "Bu kitabı kendisine vahyettiği zatın peygamberliğine hükmettiği" hususunda açık bir delil teşkil eder.

Buna göre ayet-i celile'nin manası şöyle anlaşılır: "Ya **Muhammed**! Onlara de ki; siz gördüğünüz mucizelerle yetinmeyip başka mucizeler peşine düştünüz. Benim Rabbim, i'caz (mislini getirmekten âciz bırakma) mertebesine ulaşmış kâmil ve mufassal böyle bir kitabı bana tahsis buyurarak, peygamberliğimin doğruluğu hakkında hakem olmuşken, hiç Allah'tan gayrini hakem tayin etmek aklen caiz (uygun ve münasip) midir?"

2- "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun, Rabbin tarafından hak ile indirilmiş olduğunu bilirler." cümle-i celilesi de, **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetinin sübûtuna dair ayrıca delil açıklamaktır. Şöyle ki:

Tevrat ve İncil'in, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in gerçek peygamber, Kur'an-ı Kerim'in de, Allah-u Tealâ tarafından gelen hak bir kitap olduğuna delalet eden ayetlere şamil olması, hiç şüphesiz ki, herhangi bir kitaptan haberi olmayan müşriklerin inkârına rağmen, ehl-i kitabın bu konudaki ilimlerinin, delil olarak yeterli olduğunu ortaya koymaktadır.

İşte bu ayet-i kerime'de geçen iki türlü delilin tümü:

(قُلْ كَفىٰ بِاللهِ شَهِيداً بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (٤٣) ...) **"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında kitap ilmi olanlar yeterlidir."** *(Ra'd Sûresi:43'den)* ayet-i kerime'sinde yer almıştır.

Bu cümle-i celilede geçen ism-i mevsulden kimlerin kastedildiği hakkında dört görüş vardır:

1- Yahudi ve Hristiyanların âlimleridir.

Çünkü onlar, Kur'an-ı Kerim'i dinlediklerinde onun, kendi peygamberlerine indirilmiş olan vahiy cinsinden olduğunu ve en geniş ilme sahip olanların dahi onun bir benzerini meydana getirmekten âciz olduklarını bilmekteydiler. Üstelik, kendi kitaplarında, ahir zamanda gelecek peygamber hakkında varid olan müjdeler, Kur'an-ı Kerim'in indirilme döneminde sağ olan âlimlerine hiç te gizli değildi.

Bundan dolayıdır ki, onlar içerisinde, Allah-u Tealâ'nın, basîretini nurlandırdığı kişiler, bu hakikati itiraf ederek iman ettiler. Birçoğu ise, azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden bile bile hakkı inkâr edip gizleyerek açık bir zarara uğradılar.

Nitekim Mevlâ Tealâ:

(اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (١٤٦))

"Kendilerine kitap verdiklerimiz (yahudi ve hristiyan âlimleri), **onu** (o peygamberi), **oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, böyleyken içlerinden bir kısmı** (Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in peygamber olduğunu ve Kâbe-i Muazzama'nın kıble olduğunu) **bildikleri hâlde, hakkı gizlerler."** *(Bakara Sûresi:146)* buyurmaktadır.

2- Yahudi ve Hristiyanların tümüdür ki, bu durumda ulema, evleviyetle dahildir.

Birinci manaya göre, bilme ifadesi, bilfiil bilenlere, bu ifadeye göreyse bilkuvve bilme imkanına sahip olanlara aittir. Zira, ehl-i kitabın âlim olmayanları da en ufak bir düşünme ve araştırma neticesinde gerçeği bilme imkanına sahiptiler.

3- Abdullah ibni Selam ve arkadaşları *(Radıyallahu Anhum)* gibi, ehl-i kitabın müminleri kastedilmiş olabilir.

4- Atâ *(Rahimehullah)* dan rivayet edildiğine göre; bu kişilerden murad, **Ebû Bekr, Ömer, Osman** ve **Ali** gibi, sahabe-i kiramın âlim ve önderleriyle, **Bedir Ehli** gibi ileri gelenleridir. *(Rıdvanullahi Aleyhim Ecma'în)*

Ayet-i celile'nin sonunda gelen: **"Sakın ha! Şüphe edenlerden olma!"** cümle-i celilesindeki hitabın kime yapıldığı hakkında birkaç görüş vardır:

1- Hitap, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e ait olması halinde, cümle-i celileden maksat, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i, hakikî manada şüphelenmekten nehyetmek olamaz. Zira Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hiç şüpheye düşmemiştir. Bu durumda ayet-i kerime:

(... وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٠٥) **"Sakın müşriklerden olma!"** *(Yunus Sûresi:105'den)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i, bulunduğu yakinî itikat makamında sebat etmeye karşı heyecanlandırma ve teşvik etme babındandır.

2- Hitap, zahirde Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e ait görülse de, hakikatte, ta'riz yoluyla ümmeti kastedilmiş olabilir.

3- Bu hitap, şüphe etme fiilinin kendisinden sudûr etmesi tasavvur edilebilecek herkese yapılmış olabilir. Şöyle ki, aslında kesinleşmiş kaideye göre, yapılan hitapların muayyen kişilere yönelik olması gerekliyse de:

(... وَلَوْ تَرَىٰ اِذِ الْمُجْرِمُونَ (١٢) **"Mücrimlerin halini... bir görsen..."** *(Secde Sûresi:12'den)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi, bazen bu kaide terkedilerek, hitap, belirsiz kişilere yapılabilir ki, bu durumda:

"Bir şeyin doğruluğunu ifade eden deliller çok kuvvetli olunca, kimsenin şüphe edemeyeceği bir gerçek meydana çıkmış olacağından, belli bir muhataba hitap gerekmez." şeklinde bir mana göz önünde bulundurulmuş olur.

"Sakın ha! Şüphe edenlerden olma!" kavl-i şerifine birkaç türlü mana verilmiştir:

1- "Sakın ha! Ehl-i kitabın üzerinde, bilginin izlerini ve tanımanın eserlerini görmediğin için, onların, Kur'an'ın hak olarak indirilmiş olduğunu bildikleri hususunda şüpheye düşenlerden olma!"

2- "Sana anlattıklarımızın hak ve gerçek olduğu konusunda sakın ha şüphe içinde olma!" **Taberî** *(Rahimehullah)*, bu manayı **Rabî'** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet etmiştir. *(No:13792, 5/318)*

3- "Ey Kur'an'ı dinleyen insan! Sakın ha! Bir benzerini, Allah-u Tealâ'dan başka kimsenin yapamayacağı bir i'cazı, Kur'an-ı Kerim'de görüp te halâ onun Allah-u Tealâ tarafından indirildiği hususunda şüphe edenlerden olma!"

"İbni Kesîr" tefsirinde zikredildiğine göre; bu ayet-i kerime:

﴿ فَاِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ فَاسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَاتَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (٩٤) ﴾

"Eğer sana indirdiğimizden şüphe içindeysen, senden önce kitap okuyanlara sor! Elbette muhakkak Rabbinden sana hak gelmiştir. Artık şüphe edenlerden olma!" *(Yunus Sûresi:94)* ayet-i kerime'si gibidir ki, burada bulunan "Eğer şüphedeysen" cümlesi şart manasındadır. Fakat şartın vukuu illada gerekmez.

Nitekim, **Katade** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiğine göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu ayet-i kerime hakkında:

« لاَ أَشُكُّ وَلاَ أَسْأَلُ » – ٧١

71 - **"Şüphe de etmiyorum, onlara da sormuyorum."** *(Abdurezzak, el-Musannef, No:10211, 6/125-126)* buyurmuştur.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Muhammed ibni Fadl** *(Kuddise Sırruhu)* bu ayet-i kerime'nin tefsirinde, "Ben, Allah-u Tealâ'dan başka bir efendi arar mıyım?" buyurmuştur.

KUŞEYRÎ: Habibim! Onlara de ki: Zanneder misiniz ki ben, deliller vuzûha kavuşup, beyanlar zuhur ettikten sonra, yakîni bırakıp ta tahmini tercih ederim. Haktan ayrılıp, hazzıma yakın düşerim. Şüphesiz ki bu, tasavvuru muhal olan bir zandır.

NîSÂBÛRÎ: Kitabın nuruyla kendilerini yüce huzurumuza kavuşturduğumuz kimseler, şüphesiz gerçeği bilirler. Artık senin, şüphecilerden olman düşünülemez. Çünkü bu nehiy, ezelde ruhlar âlemindeki icat safhasında senin hakkında varid olmuştur.

BİKA'î: **"Kur'an-ı Kerim'in mufassal olması"**, içerisinde helâl ve haram gibi bütün hükümlerin ayrıntılı bir şekilde beyan edilmesinden öte, ayet sonlarının, başlangıçlarla sonlar hakkındaki hakikatleri açığa çıkarır mahiyette ifade etmiş olduğu ince bilgileri ihtiva etmesine işaret etmektedir.

Gerçekten de bu sûre-i celilede, Kur'an-ı Kerim'in tafsiliyle ilgili konulara dikkat çekme hususunda son derece itina gösterilmiştir. Zira edebî sanatlar alanında basîret erbabı olanlar iyi bilirler ki, tafsili güzel yapamayan, terkibi sağlam yapamaz.

"Ehl-i kitabın, Kur'an'ın hak olduğunu bilmeleri", kendi kitaplarında onun ineceği ile ilgili varid olan müjdelerden haberdar olmalarından ibarettir ki, Kur'an-ı Kerim'in, şu sayılacak konularda geçmiş kitaplara muvafakat etmiş olması da, onların bu bilgisini kuvvetlendirmiştir:

a) Muhkem hükümlerin bahis konusu yapılması,

b) Güzel vaazlara müştemil olması,

c) Kalpleri inceltecek, göz yaşlarını akıtacak ve göğüsleri çatlatacak derecede çok zikre teşvik etmesi,

Kur'an-ı Kerim'in, önceki kitaplara ilaveten içerdiği tafsilata gelince, bunları da şöyle sıralayabiliriz:

a) İfade ettiği ma'ârif-i ilâhiyye (Allah-u Tealâ ile ilgili bilgiler),

b) İşaret ettiği makamât-ı sûfiyye (tasavvuf ehlinin ulaştığı mertebeler),

c) Vaz ettiği ahkâm-ı siyasiyye (devlet ve toplum yönetimiyle ilgili olarak ortaya koyduğu kurallar),

d) Her ayette müstakillen mevcut olan i'câz vasfı (diğer kitapların genelinde mevcut olan mucizelik vasfının, Kur'an-ı Kerim'in her ayetinde bulunması).

Tabi ki ehl-i kitap, bu bilgilerini son derece gizleyip, müşriklerin Müslümanlardan daha hidayette olduğunu açıklayarak, Kur'an'ın gerçek dışı olduğuna inandıklarını, en azından onun hakkında kararsız bulunduklarını düşündürecek tavırlar içine girdiklerinden, Allah-u Tealâ Habibine hitaben:

"Sakın şüphe edenlerden olma!" buyurmuştur ki, bir yönden bu ifade şu anlama gelmektedir: Onlar, inançlarının tersini akla getirecek tavırlar sergileyip, Kur'an'ın hak olduğu hususundaki inançlarını son derece gizlemeye çalışsalar da, sakın sen, bizim sana bildirdiğimiz konularda, şüpheci kimselerin gösterdiği tedirginliği gösterme!

Sen ki, saldırıların ne gizli sırları ortaya çıkardığını, insanlar içinde en iyi bilensin. Onlarla bu hususta savaşırsan, ne kadar gizlemeye çalışsalar da bizim sana, onların, "Kur'an'ın hak oluşunu yakînen bildikleri" hususundaki beyanımızın ne kadar gerçek olduğunu hakiki manada anlarsın.

Nitekim, "Münâşede kıssasında (zina edenler hakkında, Tevrat'taki hükmü onlara sorarken, Yahudi âlimlerini, **Musa** *(Aleyhisselâm)*a Tevrat'ı indiren Allah-u Tealâ'nın adına salarak and vermen)",

Ve diğer bazı konularda (mübâhele kıssasında, **İsa** *(Aleyhisselâm)*ın ilâh olması gerektiğini iddia eden **Necran** Hristiyanlarını lanetleşmeye çağırman suretiyle) onlara karşı atağa geçmen, ehl-i kitap âlimlerinin, gerçeği bilip gizlediklerini ortaya çıkarmıştır.

Mübâhele kıssası, Âl-i İmran Sûresi:61. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F. 3/569-572), Münâşede kıssası ise, Maide Sûresi:41. ayet-i kerime'nin izahında (R.F. 7/105-109) zikredilmiştir.

RUHU'L-BEYAN: Kur'an-ı Kerim, Allah-u Tealâ'nın bir hükmü ve insanlar arasındaki üstün huccetidir. Artık ondan başkasına dönülemez. Çünkü Kur'an'dan ayrılan, ancak inkârcıdır ki, hak olduğunu bile bile inkâr edenle, bilmeyip, körü körüne inkâr eden eşittir.

Onun hakkıyyetini ikrar eden ise öyle bir ilâhî cezbeye sahiptir ki, onda bulunanlarla amel etmesi sayesinde, ilim, irfan ve kemâl-i îkan derecelerine cezbolur. Zira o, hak ve sıdktan ibaret olan bir sözdür. Sıdk ise cennete, kurbet ve vuslata erdirir.

Bir kul, Zat tecellîsine erse de, dünya âleminde bulunduğu sürece, kendisinden teklifler (emir ve yasaklara uyma yükümlülüğü) kalkmaz. Bazılarının bu tarz düşünceleri yanlıştır.

Ahirette ise, bütün teklifat kalkacağından o âlemin ibadeti sadece tevhid olacaktır. O halde manevî mertebelerin hepsinde de şeriatı gözetmek şarttır. Çünkü kemale erişmek bundadır. Şeriatı gözetmeyen, kim olursa olsun nakıs kalır.

Bundan dolayı meczupların, noksanlıktan halî olmadıkları müşahede edilmektedir. Nitekim peygamberlerden hiçbirine delilik ve kendini bilmeme hali ârız olduğu işitilmemiştir. Aklı kâmil olan bir zat, manevî istiğrak haline düşse bile, kapının gıcırtısını ve sineğin sesini hisseder.

Nakledildiğine göre; **Şeyh-i Ekber** *(Kuddise Sırruhu'l-Ather)* bir gün müritlerine: "Benden şeriata muhalif bir şey sudûr etti mi?" diye sordu. Onlar: "Hayır!" deyince, Allah-u Tealâ'ya hamdederek: "Ben otuz senedir burada (kendimde) değildim." buyurdu.

İnsan, mahlukatın en şereflisidir. İnsan cinsinin en şereflisi de, bizim peygamberimiz **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*dir. Bundan dolayı kadîm kaynaktan nazil olan, kerîm Furkan'ın mazharı olmuştur. O kitap öyle bir hakemdir ki, Allah-u Tealâ onu, hakkı ihkak ve batılı iptal için nasbetmiştir.

اَلاَ اَیْ اَحْمَدِ مُرْسَلْ * شُوْدْ هَرْ مُشْکِلْ اَزْ تُوحَلْ *
کَنَمْ وَصْفِ تُرَا مُجْمَلْ * تُوِیی سُلْطَانِ هَرْ مَوْلیٰ *
شَرِیعَتْ اَزْ تُو رُو شَنْ شُدْ * طَرِیقَتْ هَمْ مُبَرْهَنْ شُدْ *
حَقِیقَتْ خُودْ مُعَیَّنْ شُدْ * زَهِی سُلْطَانِ بِی هَمْتَا *

"Elâ! Ey Ahmed-i mürsel! * Her müşkil seninle olur hal.
Gerçi vasfın oldu mücmel, * Sensin sultan, hepsi kölen.
Şeriat seninle oldu rûşen, * Tarikat ta hem müberhen.
Hakikatin şöyle oldu muayyen, * Ki sensin eşsiz şehinşah!

Bu ayet-i kerime, nefsi ıslah mertebesiyle de yakından ilgilidir. Çünkü Allah-u Tealâ'dan başka hakem aramak, nefsin kötü arzusundan ileri gelmektedir ki, onun ıslahı ancak, boyun eğip teslim olmakla mümkün olur.

Kur'an ilminden, zahirî veya batınî herhangi bir hisseye sahip olan kişi, makamına göre Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in varisidir. Kullar içinde hakim olanlar, cahiller olmayıp, Allah-u Tealâ'nın emrini bilenlerdir.

Nitekim **Hazreti Ali** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٧٢ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «مَنْ اَفْتىٰ بِغَيْرِ عِلْمٍ لَعَنَتْهُ مَلاٰئِكَةُ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ »

72 - **"İlimsiz fetva verene, göğün ve yerin melekleri lanet eder."** *(Ali el-Müttakî, Kenzü'l-ummâl, No:29018, 10/193)* buyurmuştur.

Bir kere **Ali el-Belhî** *(Kuddise Sırruhu)*nun kızı, babasına, boğaza kadar çıkan kusmuğun hükmünden sorduğunda, o: "Yeniden abdest almak gerekir." diye fetva verir vermez, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* zuhur ederek:

« لاَ! يا عَلِيُّ! حَتَّىٰ يَكُونَ مِلْءَ الْفَمِ » – ٧٣

73 - **"Ey Ali! Hayır! Ağız dolusu olmadıkça** (abdesti bozmaz)**."** *(Ruhu'l-Beyan:3/91)* buyurunca, **Ali** *(Kuddise Sırruhu)*: "O zaman, bütün fetvaların Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e arzedildiğini anladım da bir daha ebediyyen fetva vermemeye yemin ettim." demiştir.

Şa'bî *(Radıyallahu Anh)*a bir mesele sorulduğunda, "Bilmiyorum!" diye cevap verince, kendisine: "Sen Iraklıların fakîhi iken, böyle demeye utanmıyor musun?" denildiğinde, o: "Meleklerin:

(لاَ عِلْمَ لَنَا الاَّ مَا عَلَّمْتَنَا ...)...(٣٢) **"Senin bize öğrettiğinden başka, bizim hiçbir bilgimiz yoktur."** *(Bakara Sûresi:32'den)* derken utanmadıkları şeyden, ben niye utanayım." diye cevap vermiştir.

Artık avam kişilerin, zahirî fıkıh meselelerinde, imkanları nisbetinde, şehirlerinin en âlimine veya yaşadıkları asrın en bilginine danışması gerektiği gibi, havas kimseler de manevî halleri hususunda, devirlerinde Allah-u Tealâ'yı en iyi bilen zata müracaat etmelidirler.

Bu kişi, âlimlerin, ilmî ıstılah (terim)lerini bilemeyecek kadar ümmî de olsa, onda bulunan manevî hikmet, kendisini bu ıstılahlara muhtaç bırakmaz. Zira bu gibi arif zatlara, hakîm ismini takmak münasiptir.

"Allah-u Tealâ'ya vasıl olan bir kulu, bizzat Allah-u Tealâ'nın öğreteceği ve ona ilhamlarda bulunarak, hakkı batıldan ayıracak furkan kabiliyetini vereceği ve konuştuğu hiçbir şeyin şeriat dışına çıkmayacağı" hususunda ehlullahın ittifakı vardır.

« مَا اتَّخَذَ اللهُ مِنْ وَلِيٍّ جَاهِلٍ وَلَوِ اتَّخَذَهُ لَعَلَّمَهُ »

"Allah, hiçbir cahili veli edinmemiştir. Edinecek olsa, zaten onu âlim yapar." *(Ruhu'l-Beyan:3/92)* diyenin sözü, bu hakikate işaret etmektedir. Allah-u Tealâ'nın:

(فَلاَ وَرَبِّكَ لاَيُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ...)...(٦٥) **"Hayır! Aralarındaki karışık meselelerinde seni hakem tayin etmedikçe, Rabbine kasem ederim ki, iman etmiş olamazlar..."** *(Nisa Sûresi:65'den)* kavl-i şerifiyle;

(وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ...)...(٣٦) **"Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadın için, o işlerinde bir ihtiyar** (kendi isteklerine göre tercih hakkı) **yoktur..."** *(Ahzab*

Sûresi:36'dan) ayet-i kerime'sinin hükmünce, sahabe-i kiram, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hükmünden hiç ayrılmadıkları gibi, Allah-u Tealâ'ya kavuşmak isteyen irade ehli de, mürşid-i kâmilin emrinden asla dışarı çıkmazlar.

Bu ayet-i kerime'nin açıkça beyan ettiği gibi; gerçek manada hüküm verme yetkisi Allah-u Tealâ'ya aitse de, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, Allah-u Tealâ'nın halifesidir, kavil ve hal itibarıyla ona varis olanlar da böylecedir.

İBN-İ ACîBE: Tasavvuf ehlinin kaidelerinden biri de, her konuda Allah-u Tealâ'ya müracaat etmek, başlarına gelen her musîbette ancak O'na güvenmek ve her işte Allah-u Tealâ'nın hakemliğine başvurmaktır.

Onlar, bir hükümde durakladıklarında, Allah-u Tealâ'nın kitabına müracaat ederler. O hususta Kur'an-ı Kerim'de bir nass bulamazlarsa, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in sünnetine dönerler. Orada da bir delil bulamazlarsa, **Vâbisa** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

٧٤ – عَنْ وَابِصَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... اِسْتَفْتِ نَفْسَكَ اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ ... وَاِنْ اَفْتَاكَ النَّاسُ وَاَفْتَوْكَ »

74 - **Vâbisa** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen: **"... İnsanlar sana fetva verip dursa da..., sen kendine danış, sen kalbine danış!"** *(Dârimî, Büyû':2, No:2438, 2/696, Ahmed ibni Hanbel, Müsned, No: 18023, 6/292, Buharî, et-Târihu'l-kebîr, No:432, 1/144, Ebu Nu'aym, Hılyetü'l-evliya: 9/44, Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, No:403, 22/149, Ebu Ya'lâ, Müsned, No:1587, 3/162)* hadis-i şerifinin gösterdiği yola başvurarak, kalplerine sorarlar.

Bazı eserlerde rivayet edildiğine göre; sahabeden bazılarının: "Ya Resulellah! Senin ardından bir konuda görüş ayrılığına düşüp te, Allah-u Tealâ'nın kitabında ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in sünnetinde o hususta bir nass bulamazsak ne yapalım?" diye sormaları üzerine, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٧٥ – « رُدُّوهُ اِلىٰ صُلَحَائِكُمْ وَاجْعَلُوهُ شُورىٰ بَيْنَهُمْ وَلَا تَتَعَدَّوْا رَأْيَهُمْ »

75 - **"O konuyu, salihlerinize arzedin ve onu, onlar arasında müşavereye bırakın. Onların görüşünü aşmayın."** *(İbni Acîbe, el-Bahru'l-medîd:2/300)* buyurmuştur.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Hüküm sahibinin, ancak Allah-u Tealâ olduğuna dair diğer âyet-i kerime'ler:

﴿ ... اِنِ الْحُكْمُ اِلاَّ لِلّٰهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ (٥٧) ﴾

"...Hüküm ancak Allah'ındır. O, hakkı anlatır (doğruyu söyler). **Ve O,** (hak ile batılın arasını) **ayıranların en hayırlısıdır."** *(En'am Sûresi:57'den)*

﴿ ... وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (١٠٩)، (٨٠) ﴾

"...O, hakimlerin en hayırlısıdır." *(Yunus Sûresi:109'dan, Yusuf Sûresi:80'den)*

﴿ ... وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (٤٥) ﴾

"...Sen hakimlerin en ziyade hükmedicisisin." *(Hûd Sûresi:45'den)*

Bu hususstaki diğer ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:57. ayet-i kerime'nin münasiplerinde (R.F.9/384-385) zikredilmiştir.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin, tafsil edilmiş olduğu:

﴿ ... قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (٩٨) ﴾

"...Biz, ayetleri, ince anlayan bir toplum için muhakkak tafsil ettik." *(En'am Sûresi:98'den)*

﴿ ... وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لاَ رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٣٧) ﴾

"...Kitabın tafsili (farz kılınan bütün hükümlerin, Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı şekilde izah edilmesi), **hiç şüphesiz ki âlemlerin Rabbi tarafındandır."** *(Yunus Sûresi:37'den)*

﴿ ... كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (١) ﴾

"(Bu sana indirilen,) **Hakim ve Habir tarafından, ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da tafsil edilmiş bir kitaptır."** *(Hûd Sûresi:1'den),*

﴿ ...مَا كَانَ حَدِيثاً يُفْتَرىٰ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (١١١) ﴾

"...(Bu Kur'an,) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekilerin tasdiki ve herşeyin tafsili (ayrıntılı şekilde her konunun izahı, kendinde bulunan bir kitaptır)..." *(Yusuf Sûresi:111'den)*

﴿ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاناً عَرَبِيّاً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣) ﴾

"(Bu Kur'an,) **arapça okunan, bilen bir kavim için ayetleri tafsil edilmiş bir kitaptır."** *(Fussilet Sûresi:3)*

Bu hususdaki diğer münasip ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:98'in münasiplerinde (R.F.10/433) zikredilmiştir.

Ehl-i kitabın, Kur'an-ı Kerim'in ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hak olduğunu bildikleri:

﴿ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (١٤٦) ﴾

"Kendilerine kitap verdiklerimiz (yahudi ve hristiyan âlimleri), **onu** (o peygamberi), **oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, böyleyken içlerinden bir kısmı** (Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in peygamber olduğunu ve Kâbe-i Muazzama'nın kıble olduğunu) **bildikleri hâlde, hakkı gizlerler."** *(Bakara Sûresi:146)*

﴿ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٧١) ﴾

"Ey Ehli kitap! Niçin hakkı batılla (doğruyu eğriyle) **karıştırıyor ve bildiğiniz halde, gerçeği gizliyorsunuz."** *(Âl-i İmran Sûresi:71)*

﴿ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٢٠) ﴾

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i), **kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Nefislerini hüsrana uğratanlar** (kendilerini zarara düşürenler var ya), **işte onlar inanmazlar."** *(En'am Sûresi:20)*

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e, şüphe edicilerden olmama emri:

﴿ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (١٤٧) ، (٦٠) ، (٩٤) ﴾

"Hak, Rabbindendir. Artık sakın ha, şüphe edicilerden olma!" *(Bakara Sûresi:147, Âl-i İmran Sûresi:60, Yunus Sûresi:94'den)*

﴿ ... فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ... (١٧) ﴾

"Artık ondan şüphe içinde olma! Şüphesiz o, Rabbin tarafından bir haktır." *(Hûd Sûresi:17'den)*

Ayet: 115

Mevlâ Tealâ, Kur'an-ı Kerim'in, kendisi tarafından hak ile indirilmiş olduğunu beyanla, kendisine izafeti cihetinden üstünlüğünü açıkladıktan sonra, Kur'an-ı Kerim'in, kendi içeriği itibarıyla sahip olduğu kemalâtı beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَامُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَالسَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١١٥)

KELİME MANASI (115)

(وَتَمَّتْ) **Tamamlandı,** ne? (كَلِمَتُ رَبِّكَ) **Rabbinin kelimesi,** yani; emirleri, nehiyleri ve haberleri, ne oldukları hâlde? (صِدْقًا) (vaad ve müjdelerinde) **doğru oldukları hâlde,** daha? (وَعَدْلًا) (va'îd ve tehditlerinde) **adaletli oldukları hâlde,**

Bu manaya göre (صِدْقًا) ve (عَدْلًا), (كَلِمَتُ) den hâl olarak mensupturlar. (رَبِّكَ) den hâl olmaları caiz olduğu gibi, temyiz olmak üzere mensup olmaları da caizdir. Meâl-i şerifteki mana buna göredir. Mef'ûl-ü leh oldukları da söylenmiştir.

(لَامُبَدِّلَ) **Hiçbir değiştirici yoktur,** neyi? (لِكَلِمَاتِهِ) **O'nun kelimelerini,** yani; Rabbinin buyurduklarını değiştirecek hiçbir kuvvet yoktur. (وَهُوَ) **O,** (السَّمِيعُ) (işitilebilecek her şeyi) **ziyade işitendir,** (الْعَلِيمُ) (bilinmesi mümkün olan herşeyi) **hakkıyla bilendir.**

MEÂL-İ ŞERİF

Rabbinin kelimesi (Kur'an-ı kerimi ve diğer bütün sözleri), **doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O,** (onların sözlerini) **hakkıyla işiten,** (gizlediklerini) **ziyade bilendir.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; Mevlâ Tealâ, bir önceki ayet-i kerime'de, Kur'an-ı Kerim'in en büyük mucize olduğunu beyan ettikten sonra, bu ayet-i kerime'de de, kelimesi ve kelamı olan Kur'an-ı Kerim'in tamamlandığını açıklamıştır ki, bunun manası:

"Kur'an-ı Kerim, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in doğruluğuna delalet eden bir mucize olma hususunda, hiçbir noksanlığa mahal bırakmayacak şekilde tamamlanmıştır." demek olur.

Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili:

"Âlûsî" tefsirinde zikredildiğine göre; bir şeyin **"Tamam olma"**sı, **Rağıb** *(Rahimehullah)* ın da beyanı vechile; "Kendinden hariç bir şeye muhtaç olmayacak raddeye ulaşmasıdır."

"Kelime"den maksat; kelamdır. Zira aynı zabıt ve kaide üzere söylenip yazılan birçok kelime ve kelama "Kelime" denebilir.

Nitekim arapların: "(Cahiliyyet şairi) **Züheyr**, kelimesinde şöyle dedi." sözü, "Kasidesinde" anlamına geldiği gibi, "(Cahiliyyet devrinin, mühtedî hatibi) **Kuss ibni Sâ'ide** *(Radıyallahu Anh)*, kelimesinde şöyle dedi." tabirleri de, "Hutbe (konuşma)sında" demektir.

Kur'an-ı Kerim'in mecmûu, hak, doğru ve mucize olma konusunda tek bir kelimedir.

"Zâdü'l-Mesîr, Ebû Hayyan ve **Âlûsî"** tefsirlerinde zikredildiğine göre; bu kelimelerden ne kastedildiği hakkında altı görüş vardır:

1- Katade *(Rahimehullah)* ve diğerlerine göre; Kur'an-ı Kerim'dir.

2- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan gelen rivayete göre; Allah-u Tealâ'nın kaza ve kaderleridir.

3- Müjde ve tehditleri, sevap ve azabıdır. Nitekim:

(وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ (١٧١) إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (١٧٢) وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (١٧٣))

"Andolsun ki, peygamber kullarımız hakkında 'Şüphesiz onlar, elbette yardım olunmuşlardır ve bizim ordumuz mutlaka galip olacaklardır.' diye kelimemiz sebkat etmiş (kararımız ezelde kesinleşmiş)**tir."** *(Sâffât Sûresi:171-173)* ayet-i kerime'leri, va'd-i ilâhî'ye ait kelimelere bir misaldir.

Ebû Sükeyne *(Radıyallahu Anh)* vasıtasıyla, ashabtan bir zattan rivayet edilen şu hadis-i şerif te, bu görüşün doğruluğunu teyid eder mahiyettedir:

٧٦ – عَنْ أَبِي سُكَيْنَةَ (رضى الله عنه) عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَمَّا أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِحَفْرِ الْخَنْدَقِ عَرَضَتْ لَهُمْ صَخْرَةٌ حَالَتْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْحَفْرِ ، فَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَخَذَ الْمِعْوَلَ وَوَضَعَ رِدَاءَهُ نَاحِيَةَ الْخَنْدَقِ وَقَالَ: « تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ » فَنَدَرَ ثُلُثُ الْحَجَرِ ، وَسَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ قَائِمٌ يَنْظُرُ ، فَبَرَقَ مَعَ ضَرْبَةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ بَرْقَةٌ ، ثُمَّ ضَرَبَ الثَّانِيَةَ وَقَالَ: « تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ » فَنَدَرَ الثُّلُثُ الآخَرُ، فَبَرَقَتْ بَرْقَةٌ فَرَآهَا سَلْمَانُ ، ثُمَّ ضَرَبَ الثَّالِثَةَ وَقَالَ: « تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ » فَنَدَرَ الثُّلُثُ الْبَاقِي ، وَخَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَأَخَذَ رِدَائَهُ وَجَلَسَ ، قَالَ سَلْمَانُ: يَا رَسُولَ اللهِ! رَأَيْتُكَ حِينَ ضَرَبْتَ مَا تَضْرِبُ ضَرْبَةً إِلاَّ كَانَتْ مَعَهَا بَرْقَةٌ . قَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « يَا سَلْمَانُ رَأَيْتَ ذَلِكَ! » فَقَالَ: إِي وَالَّذِي بَعَثَكَ

بِالْحَقِّ يَا رَسُولَ اللهِ ، قَالَ: « فَإِنِّي حِينَ ضَرَبْتُ الضَّرْبَةَ الْأُولَىٰ رُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ كِسْرَىٰ وَمَا حَوْلَهَا ، وَمَدَائِنُ كَثِيرَةٌ حَتَّىٰ رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ » قَالَ لَهُ مَنْ حَضَرَهُ مِنْ أَصْحَابِهِ ، يَا رَسُولَ اللهِ: ادْعُ اللهَ أَنْ يَفْتَحَهَا عَلَيْنَا وَيُغَنِّمَنَا دِيَارَهُمْ وَيُخَرِّبَ بِأَيْدِينَا بِلَادَهُمْ . فَدَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِذَلِكَ . « ثُمَّ ضَرَبْتُ الضَّرْبَةَ الثَّانِيَةَ فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ قَيْصَرَ وَمَا حَوْلَهَا، حَتَّىٰ رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ » قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ ادْعُ اللهَ أَنْ يَفْتَحَهَا عَلَيْنَا وَيُغَنِّمَنَا دِيَارَهُمْ وَيُخَرِّبَ بِأَيْدِينَا بِلَادَهُمْ . فَدَعَا رَسُولُ اللهِ ﷺ بِذَلِكَ . « ثُمَّ ضَرَبْتُ الثَّالِثَةَ فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ الْحَبَشَةِ وَمَا حَوْلَهَا مِنَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ »

76 -"Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hendek kazılmasını emir buyurunca, karşılarına çıkan büyük bir kaya, kazı çalışması yapan sahabeye mani oldu. Bunun üzerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* kalkıp, ridasını hendeğin kenarına bırakarak balyozu eline aldı (kayaya bir vuruş vurdu) ve:

"Rabbinin kelimesi (yardım vaadi), **doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O, hakkıyla işiten, ziyade bilendir."** buyurur buyurmaz, kayanın üçte biri düştü.

Selman-ı Fârisî *(Radıyallahu Anh)* ayakta, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e bakıyordu. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in darbesiyle birlikte büyük bir kıvılcım parladı. İkinci darbeyi vurarak:

"Rabbinin kelimesi (yardım vaadi), **doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O, hakkıyla işiten, ziyade bilendir."** buyurduğu anda, diğer üçte biri düştü ve bir kıvılcım daha parladı ki, **Selman** *(Radıyallahu Anh)* onu gördü.

Daha sonra Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, üçüncü darbesini vurarak:

"Rabbinin kelimesi (yardım vaadi), **doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O, hakkıyla işiten, ziyade bilendir."** buyurunca, kalan üçte biri de düştü. O zaman Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hendekten çıkarak, ridasını alıp oturdu.

Selman *(Radıyallahu Anh)* : "Ya Resulellah! Ben seni vururken seyrettim, her darbende mutlaka bir kıvılcım çıktı." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona: **"Ey Selman! Sen bunu gördün değil mi!"** buyurdu. O: "Ey Allah'ın Resulü! Seni hakla gönderen Allah'a yemin ederim ki, evet!" deyince,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Ben ilk darbeyi vurduğumda, Kisrâ** (Acem hükümdarı)**nın şehirleriyle, etrafı ve diğer birçok şehirler bana açıldı da, ben onları gözlerimle gördüm."** buyurdu. Bunun üzerine yanında bulunan ashabı:

"Ya Resulellah! Allah'a dua et de, oraları fethetmeyi bize nasip etsin, yurtlarını bize ganimet versin, ellerimizle şehirlerini tahrib etsin." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu hususta dua buyurdu.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* sözlerine şöyle devam etti: **"Sonra ikinci darbeyi vurduğumda, Kayser** (Rum imparatorun)**un şehirleri ve havalisi bana açıldı da, onları gözlerimle gördüm."**

Bunun üzerine ashab-ı kiram: "Ya Resulellah! Allah'a dua et de, oraları fethetmeyi bize müyesser etsin, yurtlarını bize ganimet versin, ellerimizle şehirlerini tahrib etsin." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu hususta da dua buyurdu.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* sözlerine devam etmek üzere: **"Daha sonra üçüncüyü vurduğumda, Habeşistan şehirleri ve civarındaki karyeler bana açıldı da onları gözlerimle gördüm."** buyurdu. *(Nesâî, Cihad:42, No:3176, 6/350)*

İşte bu hadis-i şerif, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, "Allah-u Tealânın kelimeleri" ifade-i celilesinden, kendisine vaad edilen yardım müjdelerini anladığına delalet etmektedir.

(... وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (١١٩) ...) **"Rabbinin, 'Andolsun ki cehennemi, tümüyle insanlar ve cinlerden dolduracağım.' kelimesi tamam oldu** (sözü yerini buldu)**."** *(Hûd Sûresi:119'dan)* ayet-i kerime'si de, va'îd-i ilâhî'ye bir misal teşkil etmektedir.

4- Ebû Müslim *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiğine göre:

(... وَكَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا ... (٤٠) ...) **"...Allah'ın kelimesi en yücedir..."** *(Tevbe Sûresi:40'dan)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi; Allah-u Tealâ'nın dinidir.

5- Enes ibni Malik *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:**"Rabbinin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamam oldu."** ayet-i kerime'sinde geçen "Kelime"den maksadın, "Kelime-i tevhid" olduğunu açıklamak üzere:

٧٧ – عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (رضى الله عنه) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ: ﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً ﴾ قَالَ: « لاَ اِلَـهَ اِلاَّ اللهُ »

77 - **"Lâilâhe illâllah** (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur)." buyurdu. *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr:3/345)*

6- Bu kelimeden maksat; Allah-u Tealâ'nın kullarına karşı getirdiği huccetidir.

"Fahrurrâzî" tefsirinde zikredildiğine göre; bu ayet-i kerime'de **"Allah-u Tealâ'nın kelimesi"** dört sıfatla vasıflanmıştır:

1- "Allah-u Tealâ'nın kelimesinin tamam oluşu" ki, (وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ) **"Rabbinin kelimesi tamam oldu."** cümle-i celilesiyle bu sıfata işaret edilmektedir.

"Mâverdî" tefsirinde, "Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin tamam oluşu"nun izahı hakkında altı muhtemel görüş mevcuttur:

a) Huccet ve delillerinin tamam oluşu ki, Allah-u Tealâ'nın en büyük kelimesi olan Kur'an-ı Kerim'in, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna ve İslam'ın hak olduğuna dair ortaya koyduğu delillerde hiçbir eksiğin mevcut olmadığı hususu, delile muhtaç değildir.

b) Hüküm ve emirlerinin tamam oluşu ki, Allah-u Tealâ'nın, her zaman ve zemine göre, gereken hüküm ve emirleri mevcut ümmetlere hiç eksiksiz olarak tastamam bir vasıfta tebliğ ettiğinde hiç şüphe yoktur.

c) Müjde ve tehditleriyle yapmış olduğu uyarının tamamlık (yeterlilik) vasfına sahip olması,

d) Kelamının, ifade ve tebliğ konularında tamam ve kemale ulaşmış olması,

e) Mükelleflerin kıyamete kadar ilim ve amel yönünden muhtaç olacakları bütün hususları açıklamada tam ve kâfî olması,

f) Ezeldeki hükmünün tamam olup, artma ve eksilmenin imkansız olması.

Nitekim **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen:

٧٨ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ»

78 - "(Kıyamete kadar) **olacaklarla** (ilgili bütün hükümleri yazdıktan sonra) **kalem kurudu."** *(Ebû Nu'aym, Hilyet-ül evliya,1/314, Tirmizî, Kıyame:59, No:2516, 4/667, Ahmed ibni hanbel, el-Müsned, No:2669, 1/628, Hâkim, el-Müstedrek, No:6303, 3/623, Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, No:11343, 11/123)* hadis-i şerifinden kastedilen mana da budur.

2- Ayet-i kerime'de geçen **"Doğruluk"** vasfıdır.

Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin doğru olduğunun delili şudur: Yalan bir noksanlıktır. Allah-u Tealâ hakkında herhangi bir eksikliğin düşünülmesi ise, muhaldir.

Allah-u Tealâ hakkında yalanın imkansız olduğunu, naklî delillerle isbat etmek, devri gerektireceğinden batıldır. Çünkü naklî delillerin doğruluğu da, Allah-u Tealâ hakkında yalanın muhal olduğuna bağlıdır.

Bu ifade-i celile, Allah-u Tealâ'nın, bütün kelimelerinde doğru olduğunu ifade etmekte olduğu için, müminlere verdiği müjdelerden caymayacağını ifade ettiği gibi, kâfirlere yaptığı tehditlerden de vazgeçmesi düşünülemez.

Zira bu ayet-i kerime'de Allah-u Tealâ'nın bütün kelimelerinin **"Sıdk"** sıfatıyla mevsuf olduğu belirtilmiş olup, vaad ve va'îd (müjde ve tehdid)in her biri de Allah-u Tealâ'nın kelimesi olduğundan, Allah-u Tealâ'nın va'dinde hulf olması mümteni' olduğu gibi, va'îdinde de hulfün düşünülmesi imkansızdır.

Ancak **Vahidî** *(Rahimehullah)*,**"el-Vasît"** isimli eserinde, Nisa Sûresi:93. ayet-i kerime'nin tefsirinde bu konuda bir kaide belirlemek üzere: "Allah-u Tealâ'nın va'dine hulf etmesi düşünülemezse de, va'îdine hulfetmesi mümkündür." şeklinde bir izahta bulunmuştur.

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* da, tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime'nin izahında, geride naklettiğimiz açıklamayı yaparak: "Madem ki Allah-u Tealânın bütün sözleri doğrudur, öyleyse tehdidinden dönmesi de düşünülemez." diye bir hüküm açıklarken, ismen **Vahidî** *(Rahimehullah)* ı anıp, onun bu konudaki görüşünü yanlış bulduğunu ifade etmiştir.

Halbuki bu konuyu ayırdetmek lazımdır. Zira **Vahidî** *(Rahimehullah)*ın anlatmak istediği husus, Allah-u Tealâ'nın, günahkâr müminlere yaptığı tehditlerle alâkalıdır.

Allah-u Tealâ'nın, birçok ayet-i kerime'lerinde, adam öldürenlere, zina edenlere ve benzeri günah işleyenlere yapmış olduğu azap tehditleri, Müslümanlarla alâkalı olup, onlara açıkladığı bu gibi tehdit sözlerinden cayması, Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin doğruluk sıfatına sahip olmasına zıt düşmez. Zira Allah-u Tealâ'nın:

(اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَادُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ ... (٤٨) **"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, onun dışındakileri ise, dilediği için affeder."** *(Nisa Sûresi:48'den)* şeklinde bir kelimesi ve hükmü de mevcut olduğundan, azap tehditleriyle ilgili kelimeleri hak olduğu gibi, dilediklerini affedebileceğini ifade eden kelimesi de mevcuttur.

Ayrıca bu hususta hadis-i şerifler de variddir ki, biz, "Şirkin dışındaki günahların, Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle affedilebileceği"ni ifade eden bu hadis-i şeriflerin bir kısmını Nisa Sûresi:93'ün izahında (R.F.5/527-533) naklettik.

Dolayısıyla İmam'ın buradaki itirazı, kâfirler hakkında geçerliyse de, **Vahidî** *(Rahimehullah)*ın bu hususta beyanı, günahkâr müminler hakkındadır.

Zira şirkin affedilmeyeceği, kesin delille sabit olup, müşrikler hakkında "Dilediklerini istisna etme" gibi açık bir kapı mevzuubahis olmadığından, Allah-u Tealâ'nın, bu tehdidinden vazgeçmesi suretiyle, kelimesinin doğru çıkmaması düşünülemez.

Ancak müminler hakkında bir istisna mevcut olduğundan, hiç kimse Allah-u Tealâ'nın, kimi affetmeyi dileyip, kimi dilemeyeceğini bilemez. Nitekim **Kureyş ibni Enes** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

Bir kere ben, (Mutezilî ve Kaderî olan) **Amr ibni Ubeyd**'in evinde ve yanında bulunuyorken o:

"Kıyamet günü ben getirilip, Allah-u Tealâ'nın huzuruna dikildiğimde, Allah-u Tealâ bana: "Sen, 'Katiller cehennemdedir.' demişsin" buyurunca, ben de "Mümin öldürenin cehenneme gireceği hakkındaki *(Nisa Sûresi:93)* ayeti okuyarak, 'Sen böyle buyurdun' diyeceğim", demeye başladı. O zaman ben, evde bulunanların en küçüğü olduğum halde söze karışarak: "Peki ya, O sana:

Ayet: 115

(إِنَّ اللَّهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَادُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ... (٤٨))'' **"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, onun dışındakileri ise, dilediği için affeder."** *(Nisa Sûresi:48'den)* ayet-i kerime'sini de ben buyurdum. Sen benim herhangi bir katili affetmeyi dilemediğimi nereden bildin?' derse ne yaparsın?" deyince, o bana hiçbir cevap verme imkanı bulamadı.

Ancak burada şunu ifade edelim ki, meşayıhtan bazısının, **Vahidî** *(Rahimehullah)*ın açıkladığı bu kaideye tutunarak, "Allah-u Tealâ'nın, kâfirler hakkındaki azap tehditlerinden de dönmesi düşünülebilir. Dolayısıyla, kâfirler cehennemde uzun zaman yandıktan sonra acıları diner." şeklindeki beyanları doğru değildir.

Zira Allah-u Tealâ'nın, müminler hakkındaki azap tehditlerinden dönmesi, yine kendi kelimeleriyle istisna edilmiş olduğundan, kelimatının doğruluk vasfına halel getirmez. Fakat kâfirler hakkında böyle bir istisna mevcut olmadığı halde aksine:

(... وَلاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ (١٦٢)...) **"Onların azapları hafifletilmeyecek."** *(Bakara Sûresi:162'den)* ayet-i kerime'si gibi birçok nass, onların azapta ebedî kalacaklarını açıklamaktayken, buna muhalif bir görüşü benimsemek, şüphesiz ki kelimat-ı ilâhiyye'nin doğruluk vasfıyla bağdaşmaz.

3- Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin sıfatlarından biri de, **"Adalet"** vasfına sahip olmalarıdır ki, bunun iki yönü vardır:

a) Kur'an-ı Kerim'de bulunan kelimat-ı ilâhiyye iki kısımdır:

Birincisi: Haberlerle ilgili olan birinci kısımdan maksat, Allah-u Tealânın, varlığını veya yokluğunu bildirdiği herşeyden ibaret olduğu için, bunun birçok kısmı vardır:

aa) Allah-u Tealâ'nın Zatıyla ilgili haberler,

bb) Allah-u Tealâ'nın, "Hayat, ilim..." gibi sıfatlarıyla ilgili haberler,

cc) (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (٣)) **"Doğurmadı ve doğrulmadı."** *(İhlas Sûresi:3),*

(... لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ (٢٥٥)...) **"...O'nu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutmaz..."** *(Bakara Sûresi:255'den)* ayet-i kerime'lerinde olduğu gibi, takdis ve tenzih vasıflarıyla ilgili haberler,

dd) Allah-u Tealâ'nın, gökleri ve yeri yönetiminin keyfiyetiyle, ruhlar ve cisimler âlemlerini idaresine müteallık efâl-i ilâhiyye ile ilgili haberler,

ee) Müjde, tehdit, sevap ve azapla ilgili Allah-u Tealâ'nın hükümlerinden ibaret haberler,

ff) Geçmiş ümmetlerin halleriyle ilgili haberler,

gg) İstikbale ait gaybî haberler.

İkincisi: Tekliflerle ilgili kısımdır ki, Allah-u Tealâ'dan sudûr edip kullarına yönelen her emir ve nehiy, bu kısma dahil olduğu için, birkaç yönden ele alınabilir:

aa) Meleklere yönelen teklifler,

bb) İnsanlara müteveccih hükümler,

cc) Cinlere tealluk eden teklifler,

dd) Şeytanlara müteallık teklifler,

ee) Bizim şeriatımızdaki emir ve nehiyler,

ff) Geçmiş peygamberlerin şeriatlarındaki hükümler,

gg) Göklerin, cennetin, cehennemin ve Arş'ın sakinleri olan mukarreb meleklerin şeriatlarındaki teklifler,

hh) Hallerini, Allah-u Tealâ'dan başka kimsenin bilemeyeceği âlemlerdeki bütün yükümlülükler.

Kur'an-ı Kerim'in konularının bu iki kısımda inhisarı anlaşıldığı vakit: "Haber babından olan kelimeler, '**Sıdk** (doğruluk)' cihetinden tamam olmuş, teklif babından olan kelimeler de '**Adl** (adaletli olma)' cihetinden tamamlanmıştır." diyebiliriz ki, bu son derece güzel bir kayıt olur.

b) Ayrıca burada şu tefsiri de yapabiliriz: Allah-u Tealâ'nın, müjde, tehdit, sevap ve azap konusunda haber verdiği herşey mutlaka meydana geleceğinden dolayı, kelimelerinin doğruluğunda şüphe yoktur.

Allah-u Tealâ'nın bütün yaptıkları, zulüm ve haksızlık sıfatından münezzeh olduğu için de, vaki olan bütün haberleri âdil olduğu cihetle, onları ifade eden kelimelerin adaletli olduğu da kesindir.

Bu iki vasıf hakkında, **"İbni Ebî Hatim, Mâverdî, Zâdü'l-mesîr** ve **Ebû Hayyan"** tefsirlerinde birçok görüş mevcuttur:

a) **Katade** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; **"Doğruluk"**, verdiği haberler ve sözler hakkında geçerli, **"Adalet"** ise, verdiği hükümlerle ilgilidir. *(İbni Ebî Hatim, No:7807-7808, 4/1374)*

b) "Va'dinde doğru, tehdidinde âdil" manasını, **Hasen-i Basrî** *(Radıyallahu Anh)* vermiştir.

c) "Geçmişte olanlarla ilgili haberlerde sadık, istikbalde olacaklarla ilgili haberlerde âdil",

d) "Emirlerinde sadık, yasaklarında âdil",

e) "Teşviklerinde doğru, korkutmalarında adâletli",

f) "Sevaplarında sadık, azaplarında âdil",

g) "Dostlarına yardımda sadık, düşmanlarını mahrum etmesinde âdil",

h) "**Bedir**'de Resulüne yardım sözünde sadık, düşmanlarını helâk etmekte âdil" şeklindeki mana, **İmam-ı Mukatil** *(Rahimehullah)* dan mervîdir.

ı) "Cennetlikler için:

٧٩ - « هٰـذه لهٰـذه ولَا أُبالِي »

79 - **"Bunlar cennetliktir, ben aldırış etmem."** sözünde sadık, cehennemlikler hakkındaki:

« هٰـذه لهٰـذه ولَا أُبالِي »

Ayet: 115

"Bunlar cehennemliktir, ben bir şeye aldırmam." *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:17604, 6/186)* sözünde âdil",

i) "Kimini irşad etmekte sadık, kimini saptırmakta âdil",

j) "Kimini mağfiret etmekte sadık, kimine azap etmekte âdil",

k) "Kimine lutfetmekte doğru, kimini mahrum etmekte adâletli",

l) "Kimini zengin etmekte sadık, kimini fakir etmekte âdil",

m) "Kimine afiyet vermekte sadık, kimine bela vermekte âdil",

n) "Va'ad ve va'îdinde doğru, emir ve nehyinde âdil" manasını **İbni Bahr** *(Rahimehullah)* vermiştir.

4- "O'nun kelimelerini değiştirici yoktur." cümle-i celilesinden anlaşılan, "Değişim kabul etmeme vasfı" ki, geride zikredilen vasıflarla Kur'an-ı Kerim'in kendi iç bünyesiyle alâkalı faziletleri anlatıldıktan sonra, onun, diğer kitaplara karşı olan üstünlüğü beyan edilmek üzere, bu cümle-i celile yeni bir sözbaşı olarak getirilmiştir.

Bazı muhakkık âlimler şöyle demişlerdir: Allah-u Tealâ, ayet-i kerimenin başında "Kelimesinin tamamlandığı"nı bildirince, şairin de:

« إذا تمّ أمرٌ بدا نقصُه * توقّعْ زوالاً إذا قيل تمّ »

"Bir iş tamamlanınca, eksilmesi baş gösterir,

'Tamam oldu' denince, zevalini bekle!" dediği gibi, tamamlanmak, ekserî noksanlıkla sonuçlanacağından, Allah-u Tealâ: **"O'nun kelimelerini değiştirici yoktur."** buyurarak;

Kur'an-ı Kerim'in tamamlanmasının, başkalarının tamamlanması gibi olmadığını yani; peşinden bir noksanlaşma gelmeyeceğini beyan etmek suretiyle, zihinleri bu türlü düşüncelerden korumuştur.

Nitekim **İbni Merdûye** *(Rahimehullah)*ın, **Ebu'l-Yemân Cabir ibni Abdillah** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet ettiği şu hâdise de, bu görüşün doğruluğuna delalet etmektedir:

٨٠ – عَنْ أَبِي الْيَمَانِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ (رضى الله عنه) قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ صَنَمٌ يَعْبُدُونَهُ ، فَجَعَلَ يَأْتِيهَا صَنَماً صَنَماً وَيَطْعَنُ فِي صَدْرِ الصَّنَمِ بِعَصاً ثُمَّ يَعْقِرُهُ ، كُلَّمَا صَرَعَ صَنَماً اتَّبَعَهُ النَّاسُ ضَرْباً بِالْفُؤُسِ حَتَّىٰ يَكْسِرُونَهُ وَيَطْرَحُونَهُ خَارِجاً مِنَ الْمَسْجِدِ ، وَالنَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ: « وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ »

80 - **Mekke Fethi** günü Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Mescid-i Haram**'a girdiğinde, her kavmin taptıkları bir putları vardı. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, tek tek o putların başına gelip, elindeki asasıyla putun göğsüne

vurup, onu aşağı yıkıyordu. Her yıkılan putun başına insanlar, ellerindeki baltalarla üşüşüp, onu kırarak mescidin dışına atıyorlardı. O sırada Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Rabbinin kelimesi (Kur'an-ı Kerim'i ve diğer bütün sözleri) **doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O,** (onların sözlerini) **hakkıyla işiten,** (gizlediklerini) **ziyade bilendir."** (ayet-i kerime'sini) telaffuz ediyordu. *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr:3/344-345)*

Bu vasfın izahı hakkında birkaç görüş vardır:

a) Kâfirler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna delalet eden delillere şüpheler katma çabasındaydılar. Ancak hiçbir değişimi asla kabul etmeyen bu delillere, onların bu şüpheleri etki edemedi. Zira Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin bu hususta delaleti çok açık, seçik, kalıcı ve güçlü olduğundan, kâfirlerin uydurmaları ve cahillerin şüpheleri sebebiyle kaybolacak cinsten değildi.

b) (اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (٩)) **"Şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyucular da biziz."** *(Hicr Sûresi:9)* ayet-i kerime'sinin beyanı vechile; Kur'an kelimelerinin tahrif ve tebdilden masûn ve mahfuz (korunmuş) olmasıdır.

c) (... وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (٨٢)) **"Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbette onda** (Kur'an-ı Kerim'de) **birçok ihtilaf bulurlardı."** *(Nisa Sûresi:82'den)* kavl-i şerifinin müfâdı vechile, tenakuz ve çelişkiden uzak olması.

d) "O'nun kelimelerinden hiçbirini, daha doğru ve düzgünüyle değiştirecek kimse olmadığı gibi, misliyle de mukabele yapacak bir fert yoktur. Böyleyken O'ndan başka hakem aramak nasıl düşünülebilir?"

e) "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den sonra hiçbir peygamber gelmeyeceği gibi, Kur'an-ı Kerim'den sonra da hiçbir kitap indirilmeyecektir ki, onun kelimelerini değiştirsin ve onu neshetsin."

İsa *(Aleyhisselâm)*ın ahir zamanda ineceği, mütevatir hadis-i şeriflerle sabitse de, o, yeni bir şeriat getirmeyip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in şeriatıyla amel edecek olduğundan, Kur'an-ı Kerim'in hiçbir hükmünü neshetmeyecektir.

f) **İbni Atıyye** *(Rahimehullah)*, bu cümle-i celileye şu manayı vermiştir:

Kimse, Allah-u Tealâ'nın haberinin, bildirdiğinin tersine vaki olduğunu açıklayamayacağı gibi, yine hiçbir kimse Allah-u Tealâ'nın emrinin geçerli olmadığını iddia edemez. Buna şu misali verebiliriz:

Allah-u Tealâ, Habibine hitaben:

﴿ فَاِنْ رَجَعَكَ اللهُ اِلٰى طَآئِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ (٨٣) ﴾

"Eğer Allah seni (Tebuk'tan Medine-i Münevvere'ye), **onlardan** (orada kalmış olan münafıklardan) **bir zümrenin yanına döndürür de,** (başka bir savaşa) **çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: 'Benimle beraber katiyyen**

Ayet: 115

ve ebedi (olarak sefere) **çıkmayacaksınız ve benimle beraber hiç bir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz ilk defa** (Tebuk seferinden geri kalıp evlerinizde) **oturmaya razı oldunuz, öyleyse geri kalan** (kadın ve çocuk) **larla beraber oturun."** *(Tövbe Suresi : 83)* buyurmuştur.

Sonra münafıklar, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e:

(ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ... (١٥)...) **"...Bırakın! Biz de sizin peşinize takılalım..."** *(Fetih Sûresi:15'den)* deyince, Allah-u Tealâ, Habibine:

(يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللهُ مِنْ قَبْلُ ... (١٥)...) **"...Onlar, Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar. De ki: Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz. Allah, sizin için daha önce böyle buyurmuştur..."** *(Fetih Sûresi:15'den)* demesini emretmiştir.

Zira, Allah-u Tealâ, daha önce onlar hakkında Habibine hitaben:

(... فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا ... (٨٣)...) **"...De ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız.."** *(Tevbe Sûresi:83'den)* buyurmuştur ki bunun zahirî ifadesi, istikbale dair bir hüküm mahiyetindeyse de, zımnî manası: "Münafıkların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile bir daha harbe çıkmalarının serbest olmadığını bildirmek" anlamına geldiğinden, haber niteliği taşımaktadır.

g) **Muhammed ibni Ka'bi'l-Kurazî** *(Rahimehullah)* bu cümle-i celilenin tefsirinde: "Dünya ve ahiret hususunda buyurduğu şeylerden hiçbiri için tebdil ve tağyir söz konusu olamaz." buyurduktan sonra, bu cümle-i celileye nazîr olarak:

(مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ ... (٢٩)...) **"Benim katımda söz değiştirilmez."** *(Kaf Sûresi:29dan)* ayet-i kerime'sini okumuştur. *(İbni Ebî Hatim, No:7809, 4/1375, Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr:3/344)*

h) Allah-u Tealâ'nın kaza ve kaderlerinin, tebdil ve zevali kabil (değişim ve dönüşüme müsait) olmaması. Çünkü Allah-u Tealâ'nın bütün hükümleri ezelidir. Ezelî ise zeval bulmaz.

Tabi ki burada, **Cebriyye** için bir delil yoktur. Şöyle ki onlar, "Allah-u Tealâ ezelde 'Zeyd'in saîd, Amr'ın şakî olacağını' hükmettikten sonra: **"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur."** buyurunca, artık saîdin şakî, şakînin de saîde dönüşmesi imkansız bir hal alır.

Zaten saîd, anne karnında saîd olan, bedbaht ise ana karnında şakî olandır." demek suretiyle kendilerine bir delil çıkartmak istiyorlarsa da, **Âlûsî** *(Rahimehullah)*, **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)* ın, bu makamdaki, "Bu manaya göre ayet-i kerime, cebrin isbatı hususunda kuvvetli temellerden birini teşkil eder." şeklindeki beyanını yanlış bularak, şu tesbiti yapmıştır:

Allah-u Tealâ'nın ilminde şakî olanın asla saîd olamaycağı, saîd yazılanın da kat'a şakî olamayacağı gizli değildir. Çünkü Allah-u Tealâ'nın ilmi, o kişi hakkındaki malumatına bağlı olup, iyilik ve kötülük hakkındaki hükmü de o ilme tabidir. Vakti geldiğinde herşeyi yaratması da o ilme tıpatıp mutabık düşmektedir.

Burada hiçbir yönden cebr (kulları iyi veya kötü olmaya zorlama) düşünülemez. Zira Allah-u Tealâ, ezelde iyi veya kötü olmaya kabiliyyeti olan ruhlara, isti'dat dilleriyle istediklerini akıtmıştır ki:

(... اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى) **"Herşeye hilkatini** (varlık ve özelliğini) **verdi de, sonra hidayet etti** (herşeyi lâyık olduğuna eriştirdi)." *(Taha Sûresi:50'den)* ayet-i kerime'si bu hakikate işaret buyurmaktadır.

Evet! Eğer kabiliyyetli ruhlar bir şey isteseydi de, Allah-u Tealâ onlara istediklerinin zıttını verseydi, o zaman cebr tasavvur edilebilirdi. Fakat Allah-u Tealâ böyle yapmaktan çok ulu ve yücedir.

Hazin *(Rahimehullah)* burada "Kâfir, küfrüyle şakî iken Müslüman olup, İslamı ile saîd haline döner, bu değişim, ezeldeki yazıyı bozmuş olmuyor mu?" şeklinde bir sual irad ettikten sonra, buna şöyle cevap vermiştir: "İtibar son nefese bağlı olduğundan, saîd olarak dünyadan ayrılan, ezelde saîd yazılmış demektir. Sonu şekavet olanın da ezelde şakî yazılmış olduğu anlaşılır."

"Ruhu'l-Beyan" tefsirinde zikredildiğine göre; bütün günahkârlar hakkında, Allah-u Tealâ'nın meşieti (onlar hakkında ne dileyeceği) ile ilgili bir tehlike mevcut olduğu gibi, itaatkârların da sonunun ne olacağı bilinemez.

Bu yüzden asîler aldanmamalıdır, zira Allah-u Tealâ'nın inayeti her asîye ulaşmaz. Ayrıca kimse, Allah-u Tealâ'nın, affını dilediği kimselerden olup olmadığını bilemez, zira işin başından affolunanlar varsa da azdır.

Nitekim **Malik ibni Dînar** *(Rahimehullah)*ın şöyle dediği rivayet olunmuştur:

Basra'da bir cenaze taşıyan topluluk gördüm, yanlarında cenazenin peşinde giden cemaat görmeyince onlara, ölünün kim olduğunu sordum. Onlar: "Bu, büyük günahkârlardan biridir." dediler.

Ben cenaze namazını kılıp, kabrine indirdikten sonra, gölgeye çekilmiştim ki dalmışım. Bir de, gökten inen iki melek gördüm ki, kabrini yararak birisi yanına indikten sonra, arkadaşına: "Bunu cehennem ehlinden yaz, günahlardan ve suçlardan kurtulan bir uzvu yok!" deyince, öteki: "Onun hakkında acele hüküm verme, gözlerine bir bak!" dedi.

"O, gözlerini araştırdım, onları, Allah-u Tealâ'nın haramlarına bakmakla dolmuş vaziyette buldum." deyince o: "Kulağını dene." dedi. O: "Kulağına da baktığımda onu fuhşiyyat ve münkerâtı dinlemekle dolu buldum." dedi.

Bu sefer: "Diline bak!" deyince, "Baktım, onu da yasakları işlemeye dalmış buldum." demesi üzerine, "Ellerine bak!" şeklindeki sözüne karşı, "Onlara da baktım, helâl olmayan şehvet ve lezzetlere tutmakla dolu buldum." diye cevap verdi. "Bir de ayaklarına bak!" deyince, "Onlara da baktım, kötü ve pis işlere yürümekle dopdolu buldum." diye cevap vermesi üzerine, o:

"Kardeşim! Onun hakkında acele karar verme, bana müsaade et, bir de ben yanına ineyim." dedi ve ikinci melek yanına inip, bir an onun yanında kaldıktan sonra, "Ey kardeşim! Ben onun kalbine baktım, iman dolu buldum. Sen onu saîd ve merhum (iyi ve rahmete mazhar) yaz!" diye seslendi.

Ayet: 115

Bu kıssadan da anlaşıldığı üzere, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremi, kulunda bulunan bütün günah ve hataları kuşatıp altedebilir.

Sa'dî *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel demiştir:

« عَرُوسِی بُوَدْ نَوبَتْ مَا تَمَتْ * گَرَتْ نِیكْ رُوزِی بُوَدْ خَاتِمَتْ »

"Eğer senin sonun, imanla çene kapamak olursa,
Vefat günün, matem günü değil, sevinç günü olur."

Allah-u Tealâ'nın affını ve müsamahasını umarız!

« اِلٰهِی بِحَقِّ بَنِی فَاطِمَةَ * كِه بَرْ قَوْلِ اِيمَانْ كُنَمْ خَاتِمَةْ »

"İlâhî! Fatıma'nın oğulları hakkı için,
Hatimemi iman sözüyle nasip et!"

"Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin değiştirilememesi"*nin mana ve izahları hakkında diğer önemli malumat, En'am Sûresi:34'ün izahında (R.F.9/158-161) zikredilmiştir.*

İmam-ı Suyûtî *(Rahimehullah)*, **"ed-Dürrü'l-Mensûr"** isimli eserinde, bu ayet-i kerime'nin tefsirinde, **"Allah-u Tealâ'nın tamam olan kelimeleri"**ne sığınma sîğaları ve bunların tesirleri hakkında varid olan bazı hadis-i şerifleri nakletmiştir:

٨١ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضی الله عنه) قَالَ: كَانَ النَّبِیُّ ﷺ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ « اُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ » ثُمَّ يَقُولُ: « كَانَ اَبُوكُمْ يُعَوِّذُ بِهِمَا اِسْمَاعِيلَ وَاِسْحَاقَ »

81 - **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Hasen** ve **Hüseyn**'i: **"Sizi, her türlü şeytan ve zehirli haşerattan** (kötülük kastı olan her mahluktan) **ve delilik sahibi** (gözü dönmüş), **her türlü** (kötülük isabet ettiren ve nazar eden) **gözden, Allah-u Tealâ'nın tamam olan kelimelerine sığındırırım."** duasıyla sığındırdıktan sonra:

"Babanız İbrahim *(Aleyhisselâm)*, **İsmail ve İshak** *(Aleyhimesselâm)***ı bununla sığındırırdı."** buyururdu. *(Ebû Davud, Sünnet:22, No:4737, 2/648, Buharî, Enbiya:13, No:3191, 3/1233, Tirmizî, Tıbb:18, No:2060, 4/396, İbni Mâce, Tıbb:36, No:3525, 2/1164, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:2112, 1/508)*

٨٢ – عَنْ سَعْدِ بْنِ اَبِی وَقَّاصٍ (رضی الله عنه) يَقُولُ: سَمِعْتُ خَوْلَةَ بِنْتَ حَكِيمٍ السُّلَمِيَّةَ تَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: « مَنْ نَزَلَ مَنْزِلاً ثُمَّ قَالَ: [اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ] ، لَمْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ حَتَّىٰ يَرْتَحِلَ مِنْ مَنْزِلِهِ ذٰلِكَ »

82 - **Sa'd ibni Ebî Vakkas** *(Radıyallahu Anh)*, "**Havle binti Hakim es-Sülemiyye** *(Radıyallahu Anha)*nın: 'Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in şöyle buyurduğunu işittim.' dediğini nakletmiştir:"

"Kim bir yerde konaklar da sonra, 'Yarattığı şeylerin şerrinden, Allah'ın tamam olan kelimelerine sığınırım.' derse, o yerinden ayrılıncaya kadar hiçbir şey ona zarar veremez." *(Müslim, Zikir:16, No:2708, 4/2080-81, Tirmizî, De'avât:41, No:3437, 5/496, İbni Mâce, Tıbb:46, No:3547, 2/1174, Dârimî, İsti'zân:48, No:2580, 2/743, İmam-ı Malik, el-Muvatta', İsti'zân:13, No:1830, Sh:648, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:27192, 10/320, Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Amelü'l-yevm ve'l-leyle:155, No:10395, 6/144)*

٨٣ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) اَنَّهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ اِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! مَالَقِيتُ مِنْ عَقْرَبٍ لَدَغَتْنِى الْبَارِحَةَ . قَالَ: « اَمَا لَوْ قُلْتَ حِينَ اَمْسَيْتَ: [اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ] لَمْ تَضُرَّكَ »

83 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan gelen diğer bir rivayette ise, bir adam Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelerek, "Dün gece akrep sokmasından neler çektim." diye şikayetlenince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Ama sen akşamladığında, 'Yarattığı şeylerin şerrinden, Allah'ın tamam olan kelimelerine sığınırım.' deseydin, akrep sana zarar veremezdi." buyurmuştur. *(Müslim, Zikir:16, No:2709, 4/2081, İmam-ı Malik, el-Muvatta', Şiir:4, No:1774, Sh:632-33)*

٨٤ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ اَنَّهُ كَانَ يَقُولُ عِنْدَ مَضْجَعِهِ [اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ ، وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّةِ ، مِنْ شَرِّ مَا اَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ ، اَللّٰهُمَّ اَنْتَ تَكْشِفُ الْمَغْرَمَ وَالْمَأْثَمَ ، اَللّٰهُمَّ لاَ يُهْزَمُ جُنْدُكَ ، وَلاَ يُخْلَفُ وَعْدُكَ ، وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ ، سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ] .

84 - **Hazreti Ali** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* yatacağı zaman şöyle derdi: **"Ey Allah'ım! Perçeminden yakaladığın herşeyin şerrinden, senin keremli cemâline ve eksiksiz kelimelerine sığınırım. Ey Allah'ım! Borcu ve günahı sen açarsın** (onlardan sen kurtarırsın).

Ey Allah'ım! Senin ordun bozguna uğramaz, senin sözün bozulmaz, servet sahibine, senden (gelecek azaba karşı), **serveti fayda vermez. Seni tesbih eder ve sana hamdederim."** *(Ebû Davud, Edep:107, No:5052, 2/732, Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Nu'ût:46, No:7732, 4/412)*

٨٥ – عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ (رضى الله عنه) شَكَا اِلَىٰ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ حَدِيثَ نَفْسٍ وَجَدَهُ وَاَنَّهُ قَالَ لَهُ: « اِذَا اَتَيْتَ اِلَىٰ فِرَاشِكَ فَقُلْ: [اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَاَنْ يَحْضُرُونِ] فَوَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ

Ayet: 115

« لاَ يَضُرُّكَ شَيْءٌ حَتَّىٰ تُصْبِحَ

85 - **Velid ibni Velid ibni Muğire** *(Radıyallahu Anh)*, bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, gece, kendi kendine düşünceye kapılıp uyuyamadığından şikayet edince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona:

"Yatağına geldiğinde, 'Gazabından, azabından, kullarının şerrinden, şeytanların şerrinden ve benim (namazımda, kıraatımda, zikrimde, duamda ve ölümümde) **yanımda bulunmalarından, Allah-u Tealâ'nın tamam olan** (isimleri, sıfatları ve kitaplarının ayetlerinden ibaret olan faziletli, faydalı, şifalı, üstün) **kelimelerine sığınırım.' de!**

Nefsim yed-i kudretinde olan Zata yemin ederim ki, sabahlayıncaya kadar hiçbir şey sana zarar veremez." buyurdu. *(İbni Ebî Şeybe, el-Musannef, No:29610, 6/81, Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr:3/345)*

Yahya ibni Said *(Radıyallahu Anh)*dan gelen diğer bir rivayete göreyse, **Halid ibni Velid** *(Radıyallahu Anh)*, uykusunda korkutulduğundan şikayeti üzere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona bu duayı öğretmiştir. *(İmam-ı Malik, el-Muvatta', Şiir:4, No:1772, Sh:632)*

Taberanî *(Rahimehullah)*ın rivayetine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona bu duayı üç kere okumasını emretmiş, **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*nın rivayetine göre; birkaç gece sonra **Halid** *(Radıyallahu Anh)* gelerek, yeminle; bu kelimeleri üç kere okur okumaz, bütün korkularının gittiğini, artık aslan inine girse de aldırış etmeyeceğini söylemiştir. *(Ali el-Karî, Mirkatü'l-Mefâtîh, No:2477, 5/334)*

٨٦ – عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ (رضى الله عنهم) أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: « إِذَا فَزِعَ أَحَدُكُمْ فِي النَّوْمِ فَلْيَقُلْ: [أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَنْ يَحْضُرُونِ] فَإِنَّهَا لَنْ تَضُرَّهُ . قَالَ: وَكَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ يُعَلِّمُهَا مَنْ بَلَغَ مِنْ وَلَدِهِ وَمَنْ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهُمْ كَتَبَهَا فِي صَكٍّ ثُمَّ عَلَّقَهَا فِي عُنُقِهِ .

86 - **Amr ibni Şuayb**'ın, babası vasıtasıyla dedesinden *(Radıyallahu Anhum)* rivayet ettiğine göre, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

"Sizin biriniz uykuda korktuğu zaman: 'Gazabından, azabından, kullarının şerrinden, şeytanların şerrinden ve benim yanımda bulunmalarından, Allah-u Tealâ'nın tamam olan kelimelerine sığınırım.' desin, o zaman o vesveseler, ona zarar veremez."

Abdullah ibni Ömer *(Radıyallahu Anhuma)*, çocuklarından büluğa erenlere, okumaları için bu duayı öğretirdi. Büluğa ermeyenler için de, bir kâğıda yazıp boynuna asardı. *(Tirmizî, De'avât:94, No:3528, 5/541-542, Ebû Davud, Tıbb:19, No:3893, 2/405, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:6708, 2/600, Tebrizî, Mişkât, No:2477, 2/977)*

Ali el-Karî *(Rahimehullah)*, **"Mişkât"** şerhinde şöyle demiştir: İçlerinde Allah-u Tealâ'nın isimleri bulunan ta'vîzât (nüsha -muska-lar)ın, insanların üzerine

asılmasının dinimizdeki asıl delili ve senedi bu rivayete dayanmaktadır. *(Ali el-Karî, Mirkatü'l-Mefâtîh, No:2477, 5/333-334)*

٨٧ – عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ (رضى الله عنه) اَنَّهُ قَالَ: اُسْرِىَ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ فَرَأَى عِفْرِيتاً مِنَ الْجِنِّ . يَطْلُبُهُ بِشُعْلَةٍ مِنْ نَارٍ . كُلَّمَا الْتَفَتَ رَسُولُ اللهِ ﷺ رَآهُ . فَقَالَ لَهُ جِبْرِيلُ: اَفَلاَ اُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ تَقُولُهُنَّ اِذَا قُلْتَهُنَّ طَفِئَتْ شُعْلَتُهُ ، وَخَرَّ لِفِيهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «بَلَىٰ» فَقَالَ جِبْرِيلُ : فَقُلْ: [اَعُوذُ بِوَجْهِ اللهِ الْكَرِيمِ . وَبِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ اللاَّتِى لاَ يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَشَرِّ مَا يَعْرُجُ فِيهَا . وَشَرِّ مَا ذَرَأَ فِى الْاَرْضِ وَشَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمِنْ فِتَنِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمِنْ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِلاَّ طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ يَا رَحْمٰنُ]

87 - **Yahya ibni Said** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **Miraca** götürülürken, cinlerden bir ateş şulesiyle peşine düşen bir ifrit gördü. Her baktığında onu görüyordu.

O zaman **Cibril** *(Aleyhisselâm)*, kendisine: "Sana; söyleyeceğin bazı kelimeler öğreteyim mi ki, sen onları okuduğunda bu ifritin ateşi söner ve ağzının üstüne tökezlenip düşer." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Evet! Öğret." buyurdu. Bunun üzerine **Cibril** *(Aleyhisselâm)*: "(Ya **Muhammed!) 'Gökten inenlerin şerrinden, göğe çıkanların şerrinden, yerde yarattıklarının şerrinden, yerden çıkanların şerrinden, gece ve gündüzün fitnelerinden. Ey Rahman! Hayırla gelen hariç, gece ve gündüz gelenlerden, Allah'ın keremli cemâline ve iyi kötü kimsenin aşamayacağı tastamam kelimelerine sığınırım.' de."** buyurdu. *(İmam-ı Malik, el-Muvatta', Şiir:4, No:1773, Sh:632, İbni Abdilberr, et-Temhîd:24/112, Nesâî, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, No:957, Sh:544)*

Ancak, **Kandehlevî** *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu hadis-i şerifin, **"Beyhakî"**de, **İbni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan gelen diğer rivayetinde, **Cibril** *(Aleyhisselâm)*ın, bu duayı **Cin Gecesi** öğrettiği varid olmuştur.

Fakat **Zürkanî** *(Rahimehullah)*, "**Cin Gecesi**; onların Kur'an dinlemeye geldikleri gecedir ki bu, **Miraç Gecesi**nden farklıdır. O halde isti'âze lafzı aynı olsa da iki hadis farklı konulardadır." demiştir. *(Kandehlevî, Evcezü'l-mesâlik, Şiir:4, No:1712, 17/61)*

Nitekim şu rivayet te bu görüşü desteklemektedir:

٨٨ – سَأَلَ رَجُلٌ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ خَنْبَشٍ (رضى الله عنه): كَيْفَ صَنَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حِينَ كَادَتْهُ الشَّيَاطِينُ؟ قَالَ: جَاءَتِ الشَّيَاطِينُ اِلىٰ رَسُولِ اللهِ ﷺ مِنَ الْاَوْدِيَةِ وَتَحَدَّرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْجِبَالِ وَفِيهِمْ شَيْطَانٌ مَعَهُ شُعْلَةٌ مِنْ نَارٍ يُرِيدُ اَنْ يَحْرُقَ بِهَا رَسُولَ اللهِ ﷺ .

Ayet: 115

فَرَغَبَ . جَعَلَ يَتَأَخَّرُ . وَجَاءَ جِبْرِيلُ عليه السلام فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ قُلْ. قَالَ: « مَاأَقُولُ » قَالَ: قُلْ: [أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ الَّتِي لاَ يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلاَ فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَأَ وَبَرَأَ ، وَمِنْ شَرِّ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ ، وَمِنْ شَرِّ مَا يَعْرُجُ فِيهَا . وَمِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ فِي الْأَرْضِ ، وَمِنْ شَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا ، وَمِنْ شَرِّ فِتَنِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ طَارِقٍ إِلاَّ طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ يَا رَحْمٰنُ] فَطَفِئَتْ نَارُ الشَّيَاطِينِ وَهَزَمَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

88 - **Abdurrahman ibni Hanbeş** *(Radıyallahu Anh)*a birisi, "Şeytanlar kendisine yaklaştığında, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ne yaptığını" sorunca, o şöyle demiştir:

Şeytanlar, vadilerden toplanıp Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e geldiler, dağlardan indiler, içlerinde bulunan bir şeytan, yanındaki ateş şulesiyle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i yakmak isteyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* korkarak geri geri gitmeye başladı. O anda **Cibril** *(Aleyhisselâm)* gelerek, **"Ya Muhammed! Söyle!"** deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Ne söyleyeyim?" diye sordu. **Cibril** *(Aleyhisselâm)* da: **'Yarattığının, mahlukatından yaydığının ve türettiğinin şerrinden, gökten inenlerin şerrinden, göğe çıkanların şerrinden, yerde yarattıklarının şerrinden, yerden çıkanların şerrinden, gece ve gündüz**(de meydana gelebilecek) **fitnelerinin şerrinden.**

Ey Rahman! Hayırla gelen hariç, bütün gelenlerin şerrinden, iyi-kötü kimsenin aşamayacağı, Allah'ın tastamam kelimelerine sığınırım.' de." buyurdu.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu duayı okur okumaz, şeytanların ateşi söndü ve Allah-u Tealâ onları bozguna uğrattı. *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:15461,15460, 5/268, Beyhakî, el-Esma ve's-sıfat, Sh:32, Ebû Ya'lâ, el-Müsned, No:6844, 12/237, Ebû Nu'aym el-İsbahanî, Delâilü'n-Nübüvve, No:137, 1/191, Taberanî, el-Mu'cemu'l-evsat, No:43, 1/58, Nesâî, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, No:956 Sh:543, İbni Ebî Şeybe, el-Musannef, No:29609, 29613, 6/81)*

Mevlâ Tealâ, ayet-i celile'nin sonunda: **"O, hakkıyla işiten ve ziyade bilendir"** buyurmuştur ki, bu sıfatlar hakkında birkaç mana verilmiştir:

1- "İmanı ikrar edenlerin ikrarını ziyade işitendir, küfürde ısrar edenlerin ısrarını da hakkıyla bilendir."

2- "Kulların söylediklerini ziyade işitendir, gizlediklerini ziyade bilendir." Bu manayı, **İbni Ebî Hatim** *(Rahimehullah)*, **Muhammed ibni İshak** *(Rahimehullah)*dan rivayet etmiştir

3- "Bir mucize görürlerse mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli yemin yapanların sözlerini ve mahlukatının bütün kelamlarını son derece işitendir. Bu yeminlerinin akıbetinin doğru çıkıp çıkmayacağını ve bütün kullarının tüm hallerini hakkıyla bilendir." Bu manayı, **Taberî** *(Rahimehullah)* vermiştir.

4- Âlûsî *(Rahimehullah)*; "İşitilebilecek herşeyi hakkıyla işiten, bilinebilecek herşeyi de hakkıyla bilendir." manasını verdikten sonra, "Allahtan başka hakem arayanların bütün sözleriyle, görünen görünmeyen tüm halleri Tabi ki buraya, evleviyetle dahil olur." demiştir.

5- "Velilerinin yalvarmasıyla, düşmanlarının hezeyanlarını ziyade işiten, iki fırkanın kalplerinde olanı da hakkıyla bilendir." şeklindeki mana, **"el-Vasît"** tefsirinde yer almıştır.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: Dostlarına lütfundan dolayı, onlara sadâkat cihetinden, düşmanlarına da adalet yönünden, her iki fırkayı da âdil bir mizana tabi tutmuştur.

KUŞEYRÎ:

Zatı, tağyirden mukaddestir,
Sıfatları tebdilden münezzehtir,
Tamamlık noksanlığa münafîdir,
Bütün noksanlıkların, hudûstür aslı,
Noksanlık ne arar, kıdemdir vasfı.

İBN-İ ARABÎ: Müslüman olacağın İslamı, kâfir olacağın inkârı, sevenin muhabbeti, düşmanın adâveti gibi, Allah-u Tealâ'nın; tüm konulardaki kaza ve kaderi, ezelde tamamlanmıştır ki, bu kaza-i ilâhî, mübrem, bu hükm-ü âlî, sadık, herkesin isti'dadıyla yapacaklarına tamıtamına mutabık, her türlü söz ve hale, türlü türlü kemale münasebeti cihetiyle de âdildir.

O'nun ezelî hükümlerini değiştirecek kimse yoktur. O, kullarının söyledikleri sözleri hakkıyla işiten, mukadder fiilleri de tamamıyla bilendir.

NÎSÂBÛRÎ: Rabbinin ezeldeki hükmü dosdoğru ve hükmettiği, varlık-yokluk, saadet-şekavet, red-kabul, hayır-şer, güzellik-çirkinlik, iman ve küfür gibi tüm kararları âdildir.

Allah-u Tealâ'nın yarattığı en güzel şey,

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ٤)**"Elbette biz, insanı en güzel kıvamda yarattık."** *(Tîn Sûresi:4)* ayet-i kerime'sinin mefhumunca, insandır.

(ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ ٥) **"Sonra biz, onu alçakların alçağına reddettik."** *(Tîn Sûresi:5)* ayet-i kerime'sinin fehvasınca da, en şerli şey, isti'dadı bozulan insandır.

Kemal ehli, sonsuza kadar güzelliğin kemalinde terakkî kaydettiği gibi, noksan ehli de ebede kadar çirkinlikte alçalmaktadır ki bu, üstün ve sonsuz kudretin bir nevi izharıdır. O, her ihtiyaç sahibinin hacetini son derece işiten, her varlığın neyi hak ettiğini de hakkıyla bilendir.

BİKA'Î: Allah-u Tealâ, ehl-i kitabın bilgisini, Kur'an'ın kendi tarafından gelen bir hak olduğuna dair açıkça delil getirdikten sonra görünen başka bir delili bu ayet-i kerime'yle açıklamıştır, şöyle ki:

Allah-u Tealâ ne buyurduysa, O'nun buyurduğu gibi olmuştur. Kimse, O'nun verdiği haberlerden birini engellemeye, hatta gündüzden bir saat, daha çok veya daha az bile geri bırakmaya imkan bulamamıştır.

Böylece Rabbinin kelimeleri, kimsenin, vakıa mutabakattan en ufak bir geri kalmaya sebebiyet verme imkanı bulamayacağı şekilde gerçekleşmiştir. Tabi ki doğruluk, zulmün tam karşılığı olmadığından, her zaman adaletle eş anlama gelmeyebilir.

Bundan dolayı Rabbinin kelimeleri, adalet cihetinden de tamam olmuştur. Doğru ve âdil söz söyleyenin muradı her zaman ele geçmeyebilir. Daha kuvvetli olanın engellemesinden dolayı, her doğru ve âdil amirin kelamı nafiz olmayabilir.

Ama Allah-u Tealâ'nın emrini reddedecek, hükmünü iptal edecek ve kelimelerini tebdil edecek hiçbir güç olmadığından, sevinen sevinse de, kızan kızsa da, bütün haberleri aynıyla vaki olacaktır.

Bir şeyi değiştirmeye kalkışanlar, diğerinin, o şeyi sağlamlaştırma sebeplerini bilmemesinden yararlanacağı gibi, bir hükmü iptale çalışanlar da, sahibinin, o konudaki engelleri farketmemesini fırsat bilirler.

Halbuki O, işitilmesi mümkün olan herşeyi hakkıyla işittiğinden ve bilinmesi mümkün olan herşeyi ziyade bildiğinden, bütün esbab ve mevani'i (etken ve engelleri) ilmen ihata ettiği için, kimsenin, O'nun kelimesini tebdil etmesine ve hükmünü iptal etmesine müsaade vermez.

NAHCUVÂNî: Ey peygamberlerin en mükemmeli! Senin risaletinle tevhid kelimesi açıklanarak, Rabbinin kelimesi tamam olmuş ve en yüce zirveye ulaşmıştır. Çünkü sen o kelimeyi açıklama sadedinde, hiçbir peygamberin kendisiyle zuhur etmediği bir şeyle açığa çıktın.

Onlar sıfat ve ef'âl tevhidiyle zuhur etmişken, sen zat tevhidiyle meydana çıktın. Bundan dolayı, Allah-u Tealâ senin hakkında:

(مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ ... (٨٠)) **"O resule itaat eden, muhakkak Allah'a itaat etmiştir..."** *(Nisa Sûresi:80'den)* ve:

(اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ ... (١٠)) **"Şüphesiz sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar..."** *(Fetih Sûresi:10'dan)* buyurmuştur.

Sen de, vecdin ve vicdanın, keşfin ve müşahedenle:

« مَنْ رَآنِى فِى الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِى فَاِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَتَخَيَّلُ بِى » – ٨٩

89 - **"Beni rüyada gören, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime giremez."** *(Buharî, Tabir:10, No:6593,6595-96, 6/2568)* buyurdun.

Miraç Gecesi hakkında da,

٩٠ - « رَأَيْتُ رَبِّي ... »

90 - **"Rabbimi gördüm."** (No:15, Sh.27 de geçti) buyurdun ki, bütün bunlar ve diğer nice eserler ve haberler, senin Zatî tevhide kavuştuğuna delalet etmektedir. Bundan dolayı sen:

٩١ - « أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ »

91 - **"...Bana, cevâmi'u'l-kelim** (kısa lafızlarla çok mana ifade eden kelimeleri kullanma kabiliyeti) **verildi..."** *(Müslim, Mesâcid, No:523, 1/371)*

٩٢ - « إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ »

92 - **"Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."** (R.F. 5/821, No:887) buyurdun.

Rabbinin kelimeleri; yalansızlık, haberlerinde ve sözlerinde uyumsuzluk, hükümlerinde ve kararlarında zulme doğru bir meyil bulunmaksızın tamam olmuştur. Böyle olunca da, Ey Resullerin en mükemmeli! Bil ki, O'nun kelimelerini değiştirecek bir güç yoktur.

Bu yüzden nübüvvet ve risalet işini senin bi'setinle hitama erdirmiş ve vahiy kapısını kapatmıştır. Böylece sen de nebîlerin sonuncusu ve resullerin mührü ünvanına mazhar olmuşsundur. Bu durumda Rabbinin, bütün sözleri hakkıyla işiten ve tüm şüûnatını ve dilediği kadar daim olan cemî tecelliyatını ziyadesiyle bilen bir Zat olduğu meydana çıkmıştır.

ÂLÛSî: Rabbinin ezeldeki kaza ve kaderi, olacağa mutabık ve isti'dada münasip olarak tamamlanmıştır. Kelimeleri, ilminde sabit olana muvafık olduğundan, onları değiştirecek kimse olamaz. Zira ilminde bir inkılab muhaldir (bilgisinin ters dönmesi imkansızdır).

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın kelimesinin ve dininin tamam oluşunu beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ...اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناً (٣) ﴾

"...Bu gün sizin için dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi itmâm ettim ve din olarak sizin için İslam'ı beğendim..." *(Maide Sûresi:3'den)*

﴿ ...وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنىٰ ... (١٣٧) ﴾

"...Rabbinin en güzel kelimesi tamamlandı..." *(A'raf Sûresi:137'den)*

Ayet: 115

Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin değiştirilemeyeceği:

﴿ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَ اوُذُوا حَتَّىٰ اَتيٰهُمْ نَصْرُنَا وَلاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ وَلَقَدْ جَآءَكَ مِنْ نَبَاىُٔ الْمُرْسَلِينَ (٣٤) ﴾

"Andolsun ki, elbette senden önceki peygamberler de muhakkak yalanlanmıştı da, tekzip olunmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişlerdi. Neticede onlara yardımımız geldi.

Allah'ın kelimelerini (dostları hakkındaki yardım vaadini) **değiştirebilecek hiç bir kimse yoktur. Andolsun ki, elbette peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi."** *(En'am Sûresi:34)*

﴿ وَاتْلُ مَا اوُحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لاَمُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً (٢٧) ﴾

"Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku! O'nun kelimelerini değiştirici yoktur, O'ndan başka bir melce' (sığınak) **da asla bulamazsın."** *(Kehf Sûresi:27)*

Bu hususlaki diğer bazı ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:34'ün izahında ve münasiplerinde (R.F.9/158-166) zikredilmiştir.

Allah-u Tealâ'nın ziyade işitici ve bilici olduğu:

﴿ ...وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣٧) ﴾

"...Ancak O, ziyade işiten ve hakkıyla bilendir." *(Bakara Sûresi:137'den, En'am Sûresi:13'den, A'raf Sûresi:200'den, Enfal Sûresi:61'den, Yunus Sûresi:65'den, Yusuf Sûresi:34'den, Enbiya Sûresi:4'den, Şuara Sûresi:220'den, Ankebût Sûresi:5, 60'dan, Fussilet Sûresi:36'dan, Duhan Sûresi:6'dan)*

﴿ ...اِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٨١) ﴾

"Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işiten ve ziyadesiyle bilendir." *(Bakara Sûresi:181'den, 224'den, 227'den, 244'den, 256'dan, Âl-i İmran Sûresi:34'den, 121'den, Nisa Sûresi:148'den, Maide Sûresi:76'dan, Enfal Sûresi:17'den, 42'den, 53'den, Tevbe Sûresi:98'den, 103'den, Nur Sûresi:21'den, 60'dan, Hucurat Sûresi:1'den)*

Mevlâ Tealâ, hak ile batılın arasını ayıran bir kitap indirmesi, sözlerinin tamamen doğru olması, hükümlerinin âdil oluşu gibi, sahip olduğu birtakım kemalâtı açıkladıktan sonra, kâfirlerin, bu üstün sıfatların zıtları olan; dalâl, idlâl ve bozuk zanlara uyma gibi noksanlıklarla mevsuf olduklarını beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ (١١٦)

KELİME MANASI (116)

(وَاِنْ تُطِعْ) **Eğer itaat edersen** (uyarsan) kime? (اَكْثَرَ مَنْ) **o kimselerin çoğuna ki,** nerededir? (فِى الْاَرْضِ) **yeryüzündedir,** yani; yeryüzünde bulunan insanların birçoğuna uyarsan, (يُضِلُّوكَ) **saptırırlar,** kimi? (كَ) **seni,** neden? (عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ)**Allah'ın yolundan,** (اِنْ يَتَّبِعُونَ) **uymazlar,** yani o müşrikler dinleri hususunda uymazlar, (اِلَّا الظَّنَّ) **ancak zanna** (varsayım-ve tahminlerine uyarlar), (وَاِنْ هُمْ) **onlar olmadılar,** (اِلَّا يَخْرُصُونَ) **ancak yalan söylerler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Yer(yüzün)dekilerin çoğuna uyarsan seni, Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar, zan (varsayım)**dan başka bir şeye uymazlar ve onlar ancak yalan söylerler.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

1- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; Allah-u Tealâ, kâfirlerin şüphelerine cevap verip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetinin sıhhatina dair delilleri ortaya koymasının peşine bu ayet-i kerime'yi getirerek; "Şüpheler zail olup, huccetler zahir olduktan sonra artık hiçbir akıllının, cahillerin sözlerine değer vermemesi ve onların bozuk fikirleri sebebiyle zihnini bulandırmaması gerektiği"ni açıklamıştır.

2- Ebussuud Efendi *(Rahimehullah)*ın izahı vechile; Allah-u Tealâ, bundan evvelki ayet-i kerime'lerinde hakemliğin kendisine mahsus olduğunu, zira bu vasıfla ihtisasını gerektirecek sıfatlarda müstakil olduğunu birkaç yönden açıklamıştır:

a) Hak ile batılın arasını ayıran kâmil bir kitabı indirmesi,

b) Bütün kelamlarının, doğrulukta tamama ermesi,

c) Bütün hükümlerinin adalette kemale ermesi,

d) Hükümlerinden herhangi birini değiştirecek bir varlığın bulunmasının imkansız oluşu,

e) İşitilen ve bilinen şeylerin tümünü tamamıyla kavramakta tek oluşu.

İşte; geçen izahların peşine bu ayet-i kerime'yi getirerek, kâfirlerin, bu üstün vasıfların nekaızı (zıtları) olan nekaıs (eksiklikler) ile muttasıf olduklarını birkaç bakımdan açıklamıştır:

a) Kendi sapıklıkları,

b) İnsanları saptırmaları,

c) Cehaletten ve Allah-u Tealâ'ya karşı iftiradan kaynaklanan bozuk zanların peşine gitmeleri ki, böylece Allah-u Tealâ, şu gerçekleri ortaya koymuştur:

a) Onların, istedikleri mucizeleri görseler de inanmakla yakından uzaktan hiçbir alâkalarının olmadığını açıklamak,

b) Onlara meyletmekten ve fikirlerini alma çabası içine girmekten sakındırmak.

3- Âlûsî *(Rahimehullah)* bu makamda şöyle bir irtibat vechini de muhtemel görmüştür: Allah-u Tealâ, bundan evvelki ayet-i kerime'de Kur'an-ı Kerim'in kemalini ekmel bir şekilde beyan ettikten sonra, bu ayet-i kerime'siyle, Kur'an-ı Kerim'e uymaya ve ona sarılmaya irşad buyurmuştur.

Sebeb-i nüzûl:

"Beğavî, İbni Atıyye, Zâdü'l-Mesîr, Ebû Hayyan, Sâvî ve Cemel" tefsirlerinde zikredildiği üzere; bu ve peşisıra gelen *(116-121)* ayet-i kerime'lerin iniş sebebi hakkında şu rivayet mevcuttur:

Müşrikler, Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e gelerek, "Kendi kendine ölen bir koyunu, kimin öldürdüğünü bize söyler misin?" dediklerinde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem):*

« اَللّٰهُ قَتَلَهَا »

"Allah öldürdü." *(Taberî, Tefsir, No:13817, 5/326, Beğavî, Tefsir:2/127, Cemel, el-Futûhâtü'l-İlâhiyye: 2/426, Sâvî:2/621)* diye cevap buyurunca, onların: "Sen, kendinin ve ashabının öldürdüklerini helâl sayıyorsun. Köpek, doğan ve pars gibi avcı hayvanların yakaladığını da helâl sayıyorsun. Allah'ın öldürdüğünü ise haram sayıyorsun.

Siz nasıl, Allah'a ibadet ettiğinizi iddia ediyorsunuz da, Rabbinizin öldürdüğünü yemiyorsunuz? Halbuki Allah-u Tealâ'nın öldürdüğünü yemeniz, kendi öldürdüğünüzü yemenizden daha lâyıktır." demeleri üzerine, Allah-u Tealâ bu ve peşindeki *(116-121)* ayet-i kerime'leri indirmiştir. *(Taberî, Tefsir, No:13817-13829, 5/326-328)*

Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili:

1- "Yerdekilerin ekserisine itaat edersen, seni Allah'ın yolundan saptırırlar." kavl-i şerifinde, muhatap Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ise de, kastedilen ümmetidir. Nitekim:

(...لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ...(٦٥) **"...Şirk koşarsan, amelin elbette habtolur..."** *(Zümer Sûresi:65'den)* ayet-i kerime'sinde de hitap, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, tariz ise, ümmetinedir.

"Yeryüzünde bulunanlar" ifade-i celilesiyle, **"Onların ekserisi"** tabir-i celilinden kastedilenler hakkında birkaç görüş vardır:

a) **"Yeryüzünde bulunanlar"**dan, bütün insanlar kastedilmiş olup, ekserisinden murad, kâfirlerdir. Bu manaya göre, yer tabiri; kürre-i arzın tamamından bahsetmektedir.

b) Yine bütün insanlar kastedilmesi halinde, ekseriyetten kasıt sadece kâfirler olmayıp, nefsine uyan tüm cahillere şamil olabilir.

c) Yerden maksat; özellikle Mekke, ekseriyetten murad da, onun ehlinin çoğunluğu olabilir.

Zira ayet-i kerime'nin iniş zamanı itibarıyla, **Mekke** ehlinin ekseriyetini kâfirler teşkil etmekteydi ki, Kur'an-ı Kerim'de, "Yer" tabirinin, muhatapların arasında bilinen bir toprak parçasına ıtlakı da yaygın bir isti'maldir. Nitekim:

(وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَآئِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ ... (١٠٤)) **"Ondan sonra israiloğullarına, 'Arza yerleşin' dedik..."** *(İsra Sûresi:104'den)* ayet-i kerime'sindeki "Yer" tabirinden de, **"Erîhâ"** ve **"Kudüs"** ten ibaret olan **Arz-ı Mukaddese** kastedilmiştir.

"Zâdü'l-Mesîr" tefsirinde zikredildiğine göre; bu cümle-i celilede geçen itaattan hangi husus kastedildiği hakkında dört görüş vardır:

a) Lâşe yemek,

b) Putlar adına kesileni yemek,

c) Putlara tapmak,

d) Atalarının dinlerine uymak.

"Tefsir-i Kebîr"de zikredildiği üzere; bu cümle-i celile, yer halkının ekserisinin sapık olduğuna delalet etmektedir. Zira, öncesinde sapma olmadan, saptırma düşünülemez. Sapıp saptırma üç konunun dışına çıkamaz:

a) İlâhlıkla ilgili mevzular ki, bunlarda, hak olan görüş bir olup, batılda kesret (çokluk) vardır.

Nitekim, şirkin birçok kısmı mevcuttur ki, cinleri ortak eden zındıklar, yıldızlara tapan **Sabiî**'ler, ateşe tapan **Mecûsî**'ler, İlâhın teaddüdüne kail olan **Seneviyye** ve putlara tapan **Veseniyye**, sadece birkaç kısmın sahiplerine misaldirler.

b) Nübüvvetle alâkalı konulara gelince; bunlar da, peygamberlik müessesesini tümüyle inkâr edenler, özellikle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetini inkâr eden Yahudi-Hristiyanlar ve dirilmeyi inkâr edenlerin saptırıcı sözleri olmak üzere birkaç bölümde değerlendirilebilir ki, ahiretle ilgili bahis konuları bu kısma dahildir.

c) Hükümlere tealluk eden mebhasler çok fazladır. Çünkü müşrikler, bahîre, sâibe ve vasîle gibi birçok hayvanları haram sayıyor, lâşeyi ise helâl görüyorlardı ki, adaletsiz kanunlar vaz'eden bütün milletler, bu kısma dahildirler. Bu gibi sapık inanç ve hükümlere sahip olan toplumlardan ve fertler-

den hangisine itaat edilecek olsa, kendilerine tabi olmak isteyenleri kendi batıl din ve mezheplerine davet edecek olduklarından, Allah-u Tealâ'nın yolundan saptırıcılık vasfına haizdirler.

Tabi ki bunların durumları, sapıklık hususunda çokluk ve azlık bakımından farklılık arzetmekte olup, dinlerinin bazı hükümlerinde doğruluk payı bulunsa da onlara uymak hiçbir zaman sapıklıktan halî kalmaz. Dolayısıyla İslamın geldiği günden, kıyamet kopuncaya kadar, hidayet ehli, sadece Müslümanlardır ki onlar da, tüm dünya nüfusuna göre azınlıkta kalmaktadırlar.

Ekseriyetin dalalette kalmasının sebebine gelince; hakka ve hidayete ermek, birtakım vasıflara muhtaçtır:

a) Akl-ı selîm sahibi olmak,

b) Faziletli ruha sahip olmak,

c) Yararlı ve zararlının ne olduğunu iyi düşünmek,

d) Hakkı, hevaya takdim (doğruyu, arzuya tercih) etmek,

e) Rüşdü, şehvete (nefsin isteğine karşı, doğruyu) tercih etmek,

f) İnsanların iyiliğini istemek ki, bu sıfatlardan birine halel gelse, o ölçüde, insanın ruhuna sapıklık yol bulur.

Bütün bu sıfatların bir kişide toplanması ise, akıl ve ruhta tam bir i'tidal ve istikamet bulunmasına bağlıdır ki, bu da ancak Allah-u Tealâ'nın icat ve öğretmesiyle meydana geleceğinden, bu hidayete mazhar olanlar üç kısımda değerlendirilebilir:

a) Resuller ve nebîlerin, kendilerine gelen vahiyle birinci mertebede bulundukları aşikârdır.

b) Fetret devirlerinde, kendilerine gelen ilâhî ilhamla Rablerini bulan ve kötü fiillerden uzak duranlar bu kısımdandır ki, **Varaka ibni Nevfel, Kuss ibni Sâ'ide** ve **Zeyd ibni Amr** *(Radıyallahu Anhum)* gibi birtakım zevat-ı kiram, peygamberlerin bulunmadığı bir dönemde tevhid akîdesine ilham ile mazhar olmuşlardı. *(Buharî, Bedü'l-vahy:1, No:3, 1/4, Fezâilü's-sahabe: 54, No:3614, 3/1391, İbnü Seyyidi'n-nas, Uyûnü'l-eser:1/142, 146)*

c) Masum mürşitler olan peygamberlere uyan sahabîleri ve hayırlı ümmetleri de bu bölümün en güzel örneklerindendir. Dolayısıyla, yeryüzünde hidayet sahipleri az olup, ekseriyet dalalette olduğundan, kendilerine uyanları saptıracakları da, izaha muhtaç değildir.

İşte bundan dolayı Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'sinde:

"**Yeryüzündekilerin ekserisinin,** batıla hak, hakka da batıl hükmünü verme hususundaki inançlarına **uyarsan, seni, Allah'ın yolundan,** dosdoğru yoldan ve düzgün yönden **saptırırlar.**" buyurmuştur ki, aslında insanların ekserisi, kendi kendileriyle yetinen, işlerine bakan ve diğerlerini saptırmaya kalkışmayan kimselerdir.

Fakat Müslüman, onların söylediklerini kabul ederse, onlar ona ancak, içinde bulundukları sapık fikirleri telkin edeceklerinden dolaylı yoldan saptırma yöntemini uygulamış olacaklardır ki bu durumda, yer halkının ekserisi haddi zatında sapık, iltizam tarîkıyla (dolaylı yoldan) da saptırıcı konumundadırlar.

Zira hidayet üzere olan, kendisine uyanı saptırmaz, "Her kap, içindekini terler." Mevlâ Tealâ'nın:

(قُلْ لاَيَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ...(١٠٠)) **"Habibim! De ki: Pisin çokluğu hoşuna gitse de, pisle temiz bir olmaz..."** *(Maide Sûresi:100'den)* kavl-i şerifi de bu manadadır.

2- "Onlar, zandan başkasına uymazlar" cümle-i celilesi, sapıtma ve saptırmalarının sebebini açıklamaktadır. Şöyle ki; onlar, akıllarının olanca gücünü, hakkın delillerini araştırmaya tamamen harcamadıklarından, batıl inançları ve sapık dinleri hak sanmışlardır. Halbuki Allah-u Tealâ ile alâkalı konularda zan ve tahmin, haktan bir şey ifade etmez. Bu hususta yeterli olan sadece ilimdir, onlarda ise ilim ne arar?

"İttiba" tabiri; aklın, söylenen sözleri ve hatırına gelen görüşlerle delilleri kabul edip, onlara uymasıdır. Gerçi kişinin, kendi görüşüyle amel etmesi de bir nevi kendi re'yine ittiba sayılabilirse de, ittibaın en şumüllü manası, geride zikrettiğimizdir.

Bu yüzden ayet-i kerime'nin manası üç türlü anlaşılabilir:

a) "Bu müşrikler, içinde bulundukları şirk ve sapıklık hususunda, zararlarını düşünmeksizin ancak geçmişlerinin zanlarına ve şüphelerine uymaktadırlar." şeklinde anlaşılmaktadır.

b) Bazı müfessirlerin; "Onlar ancak, babalarının, hak üzerinde olduğu zannına uymaktadırlar." şeklinde verdikleri manayı **Âlûsî** *(Rahimehullah)* naklet-miştir.

c) "Onlar ancak kendi bozuk görüşleriyle uydurdukları düşük inanç ve batıl fikirlerine tabi olurlar." manasını **İbni Acîbe** *(Rahimehullah)* nakletmiştir.

"Zan" tabiri; Kur'an-ı Kerim'in ıstılah (kullanım)ında, sahibinin doğru ve gerçek sandığı, delile dayanmayan hatalı inançtır. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلاَّ ظَنّاً اِنَّ الظَّنَّ لاَيُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً ...(٣٦)) **"Onların ekserisi, zandan başkasına uymazlar. Zan ise, haktan hiçbir şey ifade etmez..."** *(Yunus Sûresi:36'dan)* buyurmaktadır.

٩٣- عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) عَنِ النَّبِىِّ ﷺ قَالَ: « اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيثِ »

93 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen: **"Zandan sakının. Çünkü zan, sözün en yalanıdır..."** *(Buharî, Nikah:46, No:4849, 5/1976, Müslim, Birr:9, No:2563, 4/1985, Tirmizî, Birr:56, No:1988, 4/356, Ebû Davud, Edeb:56, No:4917, 2/697, İmam-ı Malik, el-Muvatta', Husnü'l-huluk:4, No:1684, Sh:606, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:8124, 3/187)* hadis-i şerifinden kastedilen mana da budur.

"Zâdü'l-Mesîr" tefsirinde nakledildiğine göre; burada, "Kâfirliği hakkında yakinî bir bilgisi olmayıp, zan üzere şirke düşen bir kimseye azap etmek nasıl caiz olur?" şeklinde varid olabilecek bir soruya, **Zeccâc** *(Rahimehullah)* şöyle cevap vermiştir: "Onlar, nefislerinin arzularına uyup, en mühim konu olan neye nasıl inanacakları hususunda delil aramayı terkederek, cehalet ve tahminle yetindiklerinden, azabı hak etmişlerdir."

Şu bilinsin ki, bu cümle-i celile'nin ifade ettiği **"Zanna uymanın zemmi"**; Müslüman müctehidlerin düşeceği ictihad hatasını kapsamaz. Zira bir müctehid, ihtilaflı bir konuda, doğruyu bulma arayışında ictihad ederken, şer'î delilleri tetebbu' etmekte olup, yanlışını anlayınca re'yinden dönmektedir ki, bu durumda ona itaat etmekte, Allah-u Tealâ'nın yolundan sapma söz konusu olamaz.

Zira din hükümlerini tesbit hususunda kıyas yollarına başvurmak ta Allah-u Tealâ'nın yoluna tabi olmaktandır.

Ayrıca, burada zemmedilen, **"Zanna tabi olma"**, hiçbir emare ve işarete dayanmayan, körü körüne bir varsayıma uymaktan ibarettir. Müctehidlerin tabi oldukları zan ise, birtakım emarelere dayanan zann-ı galipten ibaret olduğundan, bu daha ziyade; itikad-ı racih (ağır basan inanç) diye yorumlanmalıdır.

Âlûsî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; fıkhî meselelerdeki içtihatta, o konudaki kesin hükmü bilmek şart değildir. (Zaten kesin hüküm bilinse, içtihada gerek kalmaz.)

Aksi takdirde dünyevî ve uhrevî faydaların ekserisi elden çıkardı. (Helâl-haram konusunda, içtihada başvurulmayıp, her gelişen mevzuda kat'î nass aranacak olsaydı, günümüzde Müslümanların, maddî-manevî birçok sahada yaşama alanları daralırdı.)

İzz ibni Abdisselam *(Rahimehullah)* **"el-Kavâ'idü'l-kübrâ"** isimli eserinde, zan ile içtihat arasındaki farkı şöyle tesbit etmiştir: İçtihat yapan bir kişi, kendi görüşünün hilafının doğru olabileceğini de mümkün görmektedir. Bu yüzden itikadî konularda içtihada mahal yoktur.

Mesela; bir müctehid, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarından bir sıfatı, içtihadıyla tesbit edecek olsa, bunun zıttının caiz görülmesi durumunda, nakıs bir sıfatın Allah-u Tealâ hakkında düşünülebileceği akla gelir ki, bu muhaldir. Fıkhî hükümler ise böyle değildir.

Zira birisinin mubah dediğine diğeri mekruh dese, veya bunun aksi düşünülse, burada Allah-u Tealâ hakkında bir noksanlık akla gelmeyeceğinden, Mevlâ Tealâ'nın kemal sıfatlarına halel getirmeyecek meselelerde, hükmün iki farklı görüş arasında dönüp durması tecviz edilmiş (caiz görülmüş)tür.

Dolayısıyla bu ayet-i kerime'de, "Mutlak manada zanla amelin caiz olmadığı" na dair bir delil bulunmadığından, kıyası inkâr edenlerin burada tutunacakları bir yer yoktur.

3- "Onlar ancak yalan söylerler."

Ezherî *(Rahimehullah)*ın dediği gibi, (خَرْص) "**Hars**"ın aslı, zanna dayalı konuşanın ve bir şeyi yakînen bilmeyenin konuştuğu sözdür. Bu cümle-i celileye müfessirler birkaç türlü mana vermişlerdir:

1- "Bu kişilerin âdetleri yalancılıktır. Kendileri, yaratıcıları hakkında tamamen zanna tabi olmaktayken, yalan tazelemeye zaman zaman devam etmektedirler."

2- "Dini ve mezhebi hususunda, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile tartışan bu kâfirler, kendi inançlarının doğruluğu hakkında kesin kanaata sahip değillerdir. Onlar, inançlarının doğruluğuna dair iddia ettikleri yakînî itikat konusunda, kesînen yalancıdırlar."

3- "Onlar, Allah-u Tealâ'ya çocuk isnat etmeleri, ortaklar isbat etmeleri ve lâşeyi helâl görmeleri hususunda Allah-u Tealâ'ya karşı yalancı (iftiracı) konumundadırlar."

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: Mevlâ Tealâ'dan gayrisine nazar eden, sapıtır ve hüsrana uğrar.

KUŞEYRÎ: Allah dostları, kıymet ve şeref bakımından çoksalar da, sayıca azdırlar. Düşmanlarda ise çokluk vardır.

Ey **Muhammed!** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* Eğer sen onları nazarıitibara alacak olursan, seni fitneye düşürürler. Onlarla arkadaşlık edersen, seni haktan engellerler ve tersine döndürürler.

İBN-İ ARABÎ: Eğer, dünyaya, nefis ve tabiat âlemine meylederek, süflî cihettekilerin ekserisine itaat edecek olursan, kendi yaldızlarını sana süslü göstererek ve seni kendilerinin bulunduğu kötü hallere davet ederek saptırırlar. Onlar, nefis makamında, evham ve hayallere takılıp, yakinî itikattan mahcup (perdeli) oldukları için, ancak zanna uyarlar.

Ve onlar, maneviyatı maddî şeylerle, ahireti de dünyaya göre tahmin etmeye, Allah-u Tealâ'nın Zat ve sıfatlarını, kendi zat ve sıfatları gibi, ahiret hallerini de, dünya halleri gibi takdir etmeye kalkışarak şirke düşerler ve bazı haramları helâl ederler.

NİSÂBÛRÎ: Yeryüzündekilerin ekalliyetini temsil eden ehl-i hakkı bırakıp ta, ekseriyetini teşkil eden ehva ehline itaat edecek olursan, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar, hakkı talep etme iddialarında sadece yalan söylerler. Zira hakkın yoluna hevâ (nefsin kötü arzusu) ile girilmez. Ancak sıdk ve hüdâ (doğruluk ve hidayet) ile sülûk edilir.

NAHCUVÂNÎ: Yer ehlinin ekseriyetini teşkil eden bidat ve hevâ ehline uyacak olursan seni, Zat, sıfat ve esmâ (isimler) yönünden bir olan Allah-u Tealâ'nın yolundan saptırırlar.

Onlar, Allah-u Tealâ'dan gaflete, tamamen daldırdıkları için, ancak fasit zanlara ve yaldızlı kâsid vehimlere tabi olurlar. Onlar, yalancı tahminleri, boş vehimleri ve manasız hayalleri hususunda, özellikle de inanç ve dinî hükümler konusunda, haset ve inatları yüzünden, kendilerine de, tabilerine de, doğruyu eğriyle karıştırıp bırakıyorlar.

İBN-İ ACîBE: Avamla karışıp görüşmek, onlara meyletmek, onlarla iş görmek, öldürücü zehirlerdir. Sûfiyyeden biri şöyle demiştir: Ebdâlden birine, "Hakikate yol ve hakka vusûl nasıldır?" diye sorduğumda, "İnsanlara bakma. Çünkü onlara bakmak, zulmet (manevî karanlık)tır." dedi.

Ben: "İlla da bakmam gerekirse ne yapayım?" deyince o: "O zaman kelamlarını duyma, zira sözleri kasvet (kalbe katılık)tır." dedi. Ben: "Mutlaka işitmeliysem?" dediğimde, o: "Onlarla işe girişme, çünkü muameleleri hüsran, hasret ve vahşet (zarar, pişmanlık ve yalnızlık)tır." dedi.

Bunun üzerine: "Ben, insanların arasında bulunan bir kimseyim, mutlaka onlarla iş görmem lazım." deyince, o: "Bari onlarla mutmein olma! Zira onlarla huzura ermek helâke düşmektir." dedi. Ben de: "Belki bunu yapabilirim." dedim.

O zaman o zat: "Be adam! Oynayanları seyredersin, cahillerin sözüne kulak verirsin, tembellerle içli dışlı olursun, helâke düşenlere meyledersin, bir de kalbinde Allah-u Tealâ ile muamelenin tadını bulmak istersin. Heyhat! Bu ebedî olacak bir şey değil." dedi.

٩٤ – عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّمَا اَتَخَوَّفُ عَلَىٰ اُمَّتِي ضَعْفَ الْيَقِينِ »

94 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Ümmetim üzerine ancak, yakîn zaafiyeti** (görür gibi inanmanın güçsüzleşmesi)**nden korkarım."** *(İbni Mübarek, Kitabü'z-zühd, No:557, Sh:188, Buharî, et-Tarihu'l-kebîr, No:853, 5/264, İbni Ebi'd-Dünyâ, Kitâbü'l-yakîn, No:9, Sh:21-22, Taberanî, el-Mu'cemu'l-evsat, No:8864, 9/401, Beyhakî, Şu'abu'l-iman, No:30, 1/63)*

Kesin inancın zayıflamasına, ancak, gaflet ehline bakmak ve katı kalpli tembel insanlarla iç içe olmak sebebiyet verir ki, bunun aksine, yakinî imanı sağlamlaştırıp geliştirmek ancak yakîn ehlinin sohbetine kavuşmak, sözlerini işitmek, onların kalbine girip hizmetlerine erişmekle kazanılır.

Nitekim bir haberde:

٩٥ – « تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ بِمُجَالَسَةِ اَهْلِ الْيَقِينِ »

95 - **"Yakîn ehliyle oturarak, şüphesiz inancı öğrenin!"** *(İbni Acîbe:2/301, Gazalî, İhya, Zebîdî, İthaf:1/409, Hasan Hilmî, es-Sifru'l-esnâ, Sh:99)* buyrulmuştur.

٩٦ – عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ كَمَا تَعَلَّمُونَ الْقُرْاٰنَ حَتّٰى تَعْرِفُوهُ ، فَاِنِّي اَتَعَلَّمُهُ »

96 - **Sevr ibni Yezîd** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:**"Yakîni** (gerçek imanı) **tam anlayıncaya kadar,**

Kur'an öğrenir gibi onu da öğrenin. Çünkü ben de onu öğreniyorum." *(Ebû Nu'aym, Hılyetü'l-evliya:6/95, İbni Ebi'd-Dünyâ, Kitabü'l-yakîn, No:7, Sh:20, Zebîdî, İthaf:1/409, Irakî, el-Muğnî, No:171, 1/43)* buyurmuştur.

Velhasıl hayırların tamamı, ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîn makamında bulunan râsih âlimlerin sohbetindedir. Bunların mâ'adâsından, kim olursa olsun sakınmak gerekir. Ancak vaazu nasihat kastıyla yaklaşılıp sonra uzak durulur.

İbni Farız *(Kuddise Sırruhu)* :

« تَمَسَّكْ بِاَذْيَالِ الْهَوىٰ وَاخْلَعِ الْحَيَا * وَخَلِّ سَبِيلَ النَّاسِكِينَ وَاِنْ جَلُّوا »

"Aşkın eteklerine yapış, hayayı bırak,
Ne kadar değerli de olsalar, âbidlerin yolunu bırak!" sözüyle bu hakikate işaret etmiştir.

Nablusî *(Kuddise Sırruhu)* bu beyti şöyle şerhetmiştir: "Allah-u Tealâ'nın aşkının tamamını elde etmekten âciz kalıp, ancak kenarının sonunu tahsil edebiliyorsan da, ona tutunmaya bak, sımsıkı sarıl, bari onu kaçırma. Zira kurtuluşun ona bağlıdır.

Bu aşkı terketmene sebebiyet verecek utangaçlığı terket! Çünkü Allah-u Tealâ, haktan utanmadığı gibi, hakikate vasıl olan bir ârif te, zahiren ve batınen hak üzere bulunduğundan, haktan ve hakikatten utanmaz.

Gece-gündüz ibadet ve taatta görüldükleri için bu âbidler, avam nezdinde ne kadar değerli olsalar da, bütün himmetlerini ibadete sarfedip, Allah-u Tealâ'nın Zatını bilmeye ve tecellîlerinin manalarını anlamaya rağbet etmeyen ve muhabbet yolunda sülûkü olmayan aşksız ve gafil âbid (ibadete devam eden)lerin yollarına uyma, cemaatleriyle içli dışlı olma!" *(Nablusî, Şerh-u Dîvan-ı İbni'l-Farız:2/110-113)*

ÂLÛSî: Yeryüzündekilerin ekserîsi, seni ancak Allah-u Tealâ'dan uzaklaştıran şehvetlere çağırdıklarından, kendilerine uyman halinde seni Allah-u Tealâ'nın yolundan saptırırlar. Onlar, gaibi şahide kıyas ettiklerinden yalan söyleyip dururlar.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Kâfirlere itaat edilmesi halinde, yoldan çıkaracaklarını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ (١٠٠) ﴾

"Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilmiş olanlardan her hangi bir güruh (gurub) **a itaat ederseniz, sizi imanınızdan sonra çevirip kâfirler yaparlar."** *(Âl-i İmran Sûresi:100)*

Ayet: 116

﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ (١٤٩) ﴾

"Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, sizi ökçeleriniz üstünde (gerisin geri küfre) çevirirler. O takdirde siz, büyük zarara uğrayanlar (ın hâlin) e dönersiniz." *(Ali İmran l49)*

İnsanların ekseriyetinin sapık ve saptırıcı oldukları:

﴿ وَمَا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (١٠٣) ﴾

"Sen ne kadar düşkün olsan da, insanların ekserisi inanacak değillerdir." *(Yusuf Sûresi:103'den)*

﴿ وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ (١٠٦) ﴾

"Onların çoğu, Allah'a, ancak müşrik oldukları halde inanırlar." *(Yusuf Sûresi:106)*

﴿ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (١) ، [٥٩] ﴾

"...Velâkin insanların çoğu inanmazlar." *(Ra'd Sûresi:1'den, Gafir Sûresi:59'dan)*

﴿ ... وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (٨) ، (٦٨) ، (١٠٣) ، (١٢١) ، (١٣٩) ، (١٥٨) (١٧٤) ، (١٩٠) ﴾

"Onların ekserisi müminler değildirler." *(Şu'arâ Sûresi:8'den, 68'den, 103'den, 121'den, 139'dan, 158'den, 174'den, 190'dan)*

﴿ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٧) ﴾

"Onların ekserisi üzerine söz (azap hükmü) **vacip olmuştur. Artık onlar inanmazlar."** *(Yasin Sûresi:7)*

﴿ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلِينَ (٧١) ﴾

"Andolsun ki onlardan önce ekserisi sapıtmıştır." *(Sâffât Sûresi:71)*

Kâfirlerin, zanna uyup yalan söyledikleri:

﴿ ... وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ (٧٨) ﴾

"...Onlar ancak zan ve tahminde bulunurlar." *(Bakara Sûresi:78'den)*

﴿ ... يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ ... (١٥٤) ﴾

"...Onlar, Allah'a karşı haksız yere cahiliyyet zannıyla zanda bulunurlar..." *(Âl-i İmran Sûresi:154'den)*

﴿ ... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ... (١٥٧) ﴾

"...Onların, O'nun hakkında, zanna uymaktan başka hiçbir ilmi yoktur..." *(Nisa Sûresi:157'den)*

﴿ ... اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلاَّ تَخْرُصُونَ (١٤٨) ﴾

"...Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz." *(En'am Sûresi:148'den)*

﴿ ... اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلاَّ يَخْرُصُونَ (٦٦) ﴾

"...Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar." *(Yunus Sûresi:66'dan)*

﴿ ...مَالَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلاَّ يَخْرُصُونَ (٢٠) ﴾

"...Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar." *(Zühruf Sûresi:20'den)*

﴿ ...وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلاَّ يَظُنُّونَ (٢٤) ﴾

"...Bu hususta onların hiçbir ilmi de yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar." *(Câsiye Sûresi:24'den)*

﴿ وَاِذَا قِيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَارَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَانَدْرِى مَاالسَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلاَّ ظَنّاً وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ (٣٢) ﴾

"(Size) 'Allah'ın vaadi haktır. Kıyamet hakkında da şüphe yoktur' dendiği zaman: 'Kıyamet nedir? Biz bilmeyiz. Biz ancak zanda bulunuyoruz, kesin bir inanca sahip değiliz.' demiştiniz." *(Câsiye Sûresi:32)*

﴿ ... اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ ... (٢٣) ﴾

"...Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzuladığına uyuyorlar..." *(Necm Sûresi:23'den)*

﴿ وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَايُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً (٢٨) ﴾

"Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz ki, haktan (hakikat bakımından) **birşey ifade etmez."** *(Necm Sûresi:28)*

Ayet: 117

Mevlâ Tealâ, Habibini, kendisini hak yoldan ayırmamaları için, yeryüzündekilerin ekseriyetine itaattan nehyettikten sonra, kimlerin, yolundan saptığını ve kimlerin hidayet üzere olduğunu beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (١١٧)

KELİM E MANASI (117)

(اِنَّ رَبَّكَ) **Şüphesiz ki senin Rabbin,** (هُوَ) **ancak O,** kimdir? (اَعْلَمُ) **en iyi bilendir,** kimi? (مَنْ) **o kimseyi ki,** (يَضِلُّ) **sapıtıyor,** neden? (عَنْ سَبِيلِهِ) **O'nun yolundan,** (وَهُوَ)**ve O,** kimdir? (اَعْلَمُ) **en iyi bilendir,** kimi? (بِالْمُهْتَدِينَ) **hidayet bulanları** (doğru yolda gidenleri).

MEÂL-İ ŞERİF

Şüphesiz ki senin Rabbin, ancak O, yolundan sapanları çok iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da hakkıyla bilendir.

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Mevlâ Tealâ bundan önce, yeryüzündekilerin ekseriyetine itaattan Habibini nehyettikten sonra, bunun sebep ve illetini bu ayet-i kerime'siyle beyan etmiştir. Şöyle ki:

"Madem sapıtanları ve yolda olanları Allah-u Tealâ'dan iyi bilen yoktur, öyleyse O'nun, uyulmasını emrettiklerine uyun ve O'nun sakındırdıklarından kaçının. Zira sapanı, O helâk etmiş, hidayet bulanı da O kurtarmış demektir. Öyleyse hesap gününün çetin azabından korunmak için, kurtuluş sebeplerine sımsıkı sarılın."

Sebeb-i nüzûl:

Geride geçen ayet-i kerime'deki iniş sebebi, bu ayet-i kerime'nin de sebeb-i nüzûlüdür.

Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili:

"Şüphesiz senin Rabbin, O, en iyi bilir." cümle-i celilesinde geçen **"En iyi bilir"** ifadesindeki "Ef'al-i tafdîl" hakkında iki görüş vardır:

1- Allah-u Tealâ hakkında geçen bütün tafdîl (üstünlük) ifadelerinde olduğu gibi, burada da bazı müfessirler, "Tafdîl sîğası, babı üzere değildir." demektedirler ki, bunun izahı şöyle yapılabilir:

Hiçbir yönden kimsenin, Allah-u Tealâ ile iştiraki söz konusu olamayacağından, "En iyi bilendir." manası burada melhuz olmayıp, takdir: (يَعْلَمُ) "Bilir" şeklindedir.

2- Tafdîl sîğası, babı üzere kabul edilmesi halinde, **İbni Temcîd ve Kâzerûnî** *(Rahimehumellah)*ın beyanlarına göre; bu fazlalık, yaratıklardan herhangi birinin ilmiyle mukayese edilecek tarzda mukayyet bir ziyadelik anlamına gelmeyip, hiçbir ilimle kıyası kabil olmayan mutlak bir fazlalıktır.

Beyzâvi ve ona tebaan, **Ebussuud** ve **Âlûsî** *(Rahimehumullah)*ın beyanları vechile; Allah-u Tealâ'nın kendisine ait ilminde mevcut olan bu üstünük, birkaç yönden değerlendirilebilir:

a) Kemmiyet itibarıyla iki izah tarzı vardır:

aa) İlminin çokluğu ki bu, sonsuz malumatının çokluğuyla alâkalıdır,

bb) İlminin tealluku mümkün olan bütün yönleri ihata eder şekilde üstünlüğüdür ki bu da, ilim türleriyle ilgili bir ziyadeliktir.

b) Keyfiyet yönünden de iki kısım mevcuttur:

aa) İlminin, kendinden asla ayrılmayışı,

bb) İlminin, haricî sebep (dış etken)lere dayalı olmayıp bizzat kendisinde mevcut oluşu.

"Şüphesiz ki senin Rabbin, ancak O, yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir." cümle-i celilesinin tefsiri hakkında **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)* iki görüş serdetmiştir:

1- "Sen, hakkın ve batılın neden ibaret olduğunu anladıktan sonra artık onları nazarıitibara alma, bilakis onların işini yaratıcılarına ısmarla. Çünkü Allah-u Tealâ, kimin doğru yolda olduğunu, kimin sapıttığını çok iyi bildiği için, herkese, ameline yakışan şekilde karşılık verecektir."

2- "Bu kâfirler, kendi davalarına kesinen inandıkları iddiasını ortaya atsalar da, onlar yalancıdırlar. Allah-u Tealâ, onların kalpleriyle, iç âlemlerinin hallerini çok iyi bildiği gibi, sapıklık yollarında bocalamakta olup, cehalet vadilerinde şaşkın dolaşmakta olduklarına da hakkıyla muttalidir."

"O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir." kavl-i şerifi hakkında **Fahrurrâzî** ve **Âlûsî** *(Rahimehumellah)* şu açıklamaları yapmışlardır:

Allah-u Tealâ'nın ilminde fazlalık ve eksiklik tasavvuru muhaldir. Ancak Allah-u Tealâ, sapıtanların sapıklığını açıklamaya gösterdiği önemin ötesinde, mühtedîlerin hidayetini ızhar etmeye karşı daha fazla inayet buyurduğunu açıklamak için, bu cümle-i celilede **"Daha iyi bilendir"** tabirini tekrarlamıştır.

Bunun bir nazîri de: (إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ... (٧)) **"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş, kötülük ederseniz, yine kendinize etmiş olursunuz..."** *(İsra Sûresi:7'den)* ayet-i kerime'sidir ki, Allah-u Tealâ burada da iyilik etmeyi iki kere zikretmiş, kötülüğü ise bir kere anmıştır.

Ayet: 117

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Yaratıkların ilimleri, Allah-u Tealâ'nın, kendi emrinden onlara tanıttığı mikdarın dışında, O'nun gaybını idraktan geri kalmıştır. Kendisine hiçbir şey gizli kalmayan Zat, işte tek olan, ancak O'dur.

NAHCUVÂNÎ: Ey Resullerin en mükemmeli! Şüphesiz senin Rabbin, huzurî ilmiyle, yolundan sapıtan, tahmin ve taklit ashabını çok iyi bildiği gibi, hidayete ermiş bulunan, keşf ve şühûd erbabını da hakkıyla bilir. Artık onların aldatma ve saptırmaları, kıymete haiz birşey ifade etmez.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın, sapıtanları ve hidayette olanları çok iyi bildiğini beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (١١٩) ﴾

"Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilicidir." *(En'am Sûresi:119'dan)*

﴿ ... وَ رَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (٤٠) ﴾

"...Rabbin, bozguncuları çok iyi bilir." *(Yunus Sûresi:40'dan)*

﴿ ... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (١٢٥) ﴾

"...Şüphesiz ki senin Rabbin, ancak O, yolundan sapmış olanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir." *(Nahl Sûresi:125'den)*

﴿ ... فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدىٰ سَبِيلاً (٨٤) ﴾

"...Sizin Rabbiniz, yol bakımından en doğru olanı çok iyi bilir." *(İsra Sûresi:84'den)*

﴿ وَقَالَ مُوسىٰ رَبِّى اَعْلَمُ بِمَنْ جَآءَ بِالْهُدىٰ مِنْ عِنْدِهِ ... (٣٧) ﴾

"Musa dedi ki: 'Rabbim, kendi katından hidayet getireni ziyade bilicidir..." *(Kasas Sûresi:37'den)*

﴿ ... وَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٥٦) ﴾

"...O, hidayete erenleri çok iyi bilendir." *(Kasas Sûresi:56'dan)*

﴿ ... قُلْ رَبِّى اَعْلَمُ مَنْ جَآءَ بِالْهُدىٰ وَمَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ (٨٥) ﴾

"...De ki: Benim Rabbim, hidayet getireni de, açık bir sapıklık içinde olanı da hakkıyla bilicidir." *(Kasas Sûresi:85'den)*

﴿ ... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدىٰ (٣٠) ﴾

"...Muhakkak ki senin Rabbin, yolundan sapmış olanı çok iyi bilir. O, hidayete ereni de en iyi bilir." *(Necm Sûresi:30'dan)*

﴿ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٧) ﴾

"Muhakkak ki senin Rabbin, yolundan sapmış olanı en iyi bilir. O, hidayete erenleri de çok iyi bilir." *(Kalem Sûresi:7)*

Allah-u Tealâ'nın, dilediği kullarını saptıracağı, fakat bu saptırmasının, kimin sapıtacağını ezelde bilmesine dayalı olduğu:

﴿ ... تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَآءُ وَتَهْدِى مَنْ تَشَآءُ ... (١٥٥) ﴾

"...Onunla (yaptığın imtihanlarla) **dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete eriştirirsin..."** *(A'raf Sûresi:155'den)*

﴿ ... قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ (٢٧) ﴾

"...De ki: Şüphesiz Allah, dilediğini saptırır, yöneleni de kendisine hidayet eder." *(Ra'd Sûresi:27'den)*

*Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** (Kuddise Sırruhu) kendi Kur'an-ı Keriminde, tefsirinde bulunduğumuz bu ayet-i kerime'nin yanına, yukarıda meallerini verdiğimiz iki ayet-i kerime'yi kayıt düşerek; "*

***Allah-u Tealâ'nın, dilediğini saptıracağı, istediğini de hidayete eriştireceği"** mefhumunu ifade eden bütün ayet-i kerime'lerin, tefsirinde bulunduğumuz bu ayet-i celile ile aralarında bulunan yakın irtibata dikkat çekmek istemiştir.*

*Şöyle ki, bu ayet-i kerime, **"Allah-u Tealâ'nın, sapıtanları ve yola gelenleri çok iyi bildiği"** hakikatini açıklamak sûretiyle, bu ilminin, dilediğine dalaleti, dilediğine de hidayeti yaratmasına sebebiyet verdiğini beyan etmektedir ki bu, Allah-u Tealâ'nın, kimin ne yolu seçeceğini bilmeden, dilediği kuluna rastgele bir yön çizmediği gerçeğini ortaya koymaktadır.*

Ayet: 118

Mevlâ Tealâ, sapıtanları çok iyi bildiğini beyan ettikten sonra, hidayet üzere olanlara, onların sözlerine uyup ta, besmeleyle kesilen hayvanın etinden yemeyi terketmemelerini, emretmek üzere şöyle buyuruyor:

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِيْنَ (١١٩)

KELİME MANASI (118)

(فَكُلُوا) **Yeyin,** neden? (مِمَّا) **o şeylerden ki,** (ذُكِرَ) **anıldı,** ne? (اسْمُ اللهِ) **Allah'ın ismi,** ne üzerine? (عَلَيْهِ) **O'nun üzerine,** yani; üzerine besmele çekilen hayvanlardan yeyin, (اِنْ كُنْتُمْ) **eğer olduysanız,** neye? (بِاٰيَاتِهٖ) **O'nun ayetlerine,** nedir olduysanız? (مُؤْمِنِيْنَ) **müminler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Artık (o sapanların sözlerine bakmayın da), **üzerine Allah'ın ismi anılan** (kesilirken besmele çekilen hayvanlar)**dan yeyin. Eğer O'nun ayetlerine iman eden kimseler**(den)**seniz** (emrolunana uyun).

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Fahrurrâzî ve **Ebussuud** Efendilerin beyanları vechile; Mevlâ Tealâ bundan evvelki ayet-i kerime'sinde, sapıtanları çok iyi bildiğini açıklamıştı. Bu sapıkların, insanları saptırma yöntemlerinden biri de, helâli haram, haramı da helâl kabul etmeleriydi.

Bu yüzden onlar, Müslümanlara, kendi kendine ölen lâşeyi, Allah-u Tealâ öldürdüğü için ondan yemelerini telkin ediyorlar, besmeleyle kestiklerini ise, kendileri öldürdükleri için yememeleri gerektiğini tavsiye ediyorlardı.

İşte bu ayet-i kerime'siyle Mevlâ Tealâ, müminleri, o sapıkların fikirlerine uymaktan menetmek üzere, kesilirken besmele çekilen hayvanlardan yemelerini onlara emir buyurmuştur.

Sebeb-i nüzûl:

Ayet-i celile'nin iniş sebebiyle ilgili iki görüş vardır:

1- Abdullah ibni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; (müşriklerin ortaya attığı şüphelerden kafaları karışan) birtakım insanlar Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelerek: "Ya Resulellah! Biz, kendi öldürdüğümüzü yiyoruz da, Allah-u Tealâ'nın öldürdüğünü niye yemiyoruz?" demeleri üzerine, Allah-u Tealâ:

"**Artık** (o sapanların sözlerine bakmayın da), **üzerine Allah'ın ismi anılan** (kesilirken besmele çekilen hayvan)**lardan yeyin. Eğer O'nun ayetlerine iman edenler**(den)**seniz** (emrolunana uyun)." ayet-i kerime'sini:

(... وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُوْنَ (١٢١)) **"...Onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz de elbette müşriklersiniz."** *(En'am Sûresi:121)* kavl-i şerifine kadar inzal buyurdu. *(Tirmizî, Tefsir:7, No:3069, 5/263)*

2- Ikrime *(Radıyallahu Anh)*ın rivayetine göre; Allah-u Tealâ, lâşenin haramiyetine dair hüküm indirince, **Faris** ehlinden **Mecûsîler**, cahiliyyet devrinde dostları olan ve aralarında mektuplaşma bulunan **Kureyş** müşriklerine bir mektup göndererek:

"**Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve ashabı, Allah-u Tealâ'nın emrine uyduklarını iddia ettikleri halde, kendi kestiklerinin helâl, Allah-u Tealâ'nın kestiğinin (öldürdüğünün) ise haram olduğunu söylemektedirler. (Bu nasıl oluyor?)" diye bir fitne ortaya attıklarında, Müslümanlardan bazılarının içine bu hususta bir şüphe düşmesi üzerine, Allah-u Teala bu ayet-i celile'yi indirdi. *(Ebû Hayyan:4/630, Âlûsî:8/13)*

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: Bu ayet-i celilenin başındaki (فَ) **"Fe"** harfi hakkında iki görüş vardır;

1- Ayet-i celile'nin sonundaki şart cümlesinden anlaşılan mukadder bir şartın cevabıdır ki, buna göre, müslümanlara: (اِنْ كُنْتُمْ مُتَحَقِّقِيْنَ بِالْاِيْمَانِ فَكُلُوْا) "Eğer gerçekten iman etmişseniz, yeyin!" denilmektedir.

2- Cümle-i celile, bir önceki ayet-i celile'nin sonundan anlaşılan mahzuf bir emir cümlesi üzerine atfedilmiştir ki, takdiri: (كُوْنُوْا عَلَى الْهُدٰى فَكُلُوْا) "Hidayet üzere olun ve yeyin!" demektir.

İkincisi: (كُلُوْا) **"Yeyin!"** emri hakkında birkaç fıkhî mesele vardır:

1- Cessâs *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu ifade-i celilenin zahiri, emirse de, manası, ibaha (yeme serbestliği vermek)tir. Nitekim:

(... وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا...(٢)) **"İhramdan çıkınca avlanın!"** *(Maide Sûresi:2'den)*,

(فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا فِى الْاَرْضِ...(١٠)) **"Namaz** (Cuma) **bitince yeryüzüne dağılın!"** *(Cuma Sûresi:10'dan)* ayet-i kerime'lerindeki emir sîğaları da, "Mutlaka ava çıkın!" ya da "Kesinlikle camide durmayıp çıkın!" anlamına gelmeyip, evvelce yasak olan bu işlerin artık serbest olduğunu ifade etmektedir.

2- "Tefsir-i Kebîr"de de beyan edildiği üzere bu serbestlik, inanan-inanmayan hakkında umumî bir hüküm ifade etmekle birlikte, sırf lezzet kastıyla yemek yiyen bir mümin hakkında, halis bir ibaha söz konusudur. Fakat ibadete kuvvet olsun niyetiyle yiyenin sevap alacağı düşünülürse, bu emirde terğib ve teşvik manası bulunma ihtimali mevcuttur.

Üçüncüsü: (مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ) **"Allah'ın ismi anılanlardan** (yeyin.)" cümle-i celilesi hakkında da, tefsirlerde birkaç husus açıklanmıştır:

1- Cessâs *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu cümle-i celilede geçen **"Allah"** ismi, Mevlâ Tealâ'nın, Rahman, Rahîm gibi en güzel isimlerinin hepsine şamildir. Nitekim, **Melikü'l-ulemâ** (âlimlerin padişahı) lakabı ile mülekkab olan **Kâsânî** *(Rahimehullah)* da bu hususta: "Hayvanları boğazlarken besmele çekmek şarttır. Bu konuda Allah-u Tealâ'nın mübarek isimlerinden herhangi birini zikretmek te yeterli olur." *(Bedâi'u's-sanâ'i':5/48)* demiştir.

2- Bir koyunu gasp eden bir kişi, gasbedilmiş bir bıçakla onu keserken besmele çekmesi halinde, koyunun sahibinin ondan yemesi helâldir. Zira o, kesilirken Allah-u Tealâ'nın ismi anılanlara dahildir. Ancak gasp edene haram olması; mal kendisine ait olmadığından dolayıdır. Sahibi hakkında ise böyle bir şey söz konusu değildir. *(Cessas)*

3- Bu cümle-i celilenin manası, "Boğazlanırken Allah'ın ismi anılandan yeyin!" şeklinde olduğundan, burada üç şey bu ibahadan hariç kalmıştır:

a) Allah-u Tealâ'nın ismi hiç anılmadan kesilen,

b) Allah-u Tealâ'nın ismiyle birlikte, değil putlar, bir peygamberin ismi bile olsa başkalarının adı anılarak kesilen, nitekim müşrikler, putlarının adına; Hristiyanlar, Mesih'in adına kesmekteydiler.

c) Kendi kendine öldüğü için, Allah-u Tealâ'nın ismi anılamayan.

4- İbni Cüreyc *(Rahimehullah)*, **Atâ** *(Rahimehullah)*a bu ayet-i kerime'nin tefsirini sorduğunda o: "Bu ayet-i kerime, yenilen, içilen ve boğazlanan herşeye Allah-u Tealâ'nın isminin okunmasını emretmektedir. O'nun anılmasına delalet eden her şey bu emre imtisale dahildir." demiştir. *(Taberî, İbni Atıyye ve Kurtubî)*

Dördüncüsü: (اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِيْنَ) **"Eğer O'nun ayetlerine iman edenlerseniz."** cümle-i celilesi hakkında da birkaç konu vardır:

1- Mâkablinin delâleti ile, buradaki şartın cevabı hazfedilmiştir, yani; "Eğer gerçekten imanla vasıflanmışsanız, lâşeden değil de, besmele ile kesilenden yeyin." demektir.

2- "Besmele çekilenden ye" emrinin, iman şartına bağlanması hakkında birkaç husus vardır:

a) "Bu, 'Eğer oğlumsan, sözümü dinle!' dendiği gibi, 'Siz müminseniz, öyleyse Allah-u Tealâ'nın emrine karşı gelmeyin!' manasına geldiğinden, helâli yeyip, haramı bırakmaya teşvik mefhumu ihtiva etmektedir." *(Ebû Hayyan)*

b) "Ayetlere iman, Allah-u Tealâ'nın helâl kıldıklarını mubah görmeyi, haram kıldıklarından da sakınmayı iktiza eder." *(Beyzâvî)*

c) "Siz, imanınız sebebiyle işlerin hakikatlerine vakıfsanız, bu konudaki hükmü de anlarsınız."

d) "İnanmak denen mefhum, zan, tahmin, taklit (körü körüne bağlanma) ve tahkik (işin gerçeğine erişme) bakımlarından farklılık arzettiği için, eğer sizler, yakinî imanla muttasıf iseniz, sadece Allah-u Tealâ'nın ismi anılandan yeyin." *(Âlûsî)*

e) "Bir insan, kendi kendine ölen lâşe gibi, Allah-u Tealâ'nın ismi anılmayanların yenmesinin mubah olduğuna hükmedecek olsa, onun bu hükmü, Allah-u Tealâ'nın hükmüyle çeliştiği ve O'nun haram ettiğini helâl sayma anlamına geldiği için, o kişinin mümin olma vasfını zedeleyeceğinden, bu ayet-i kerime'de yeme emri, iman vasfına ta'lik edilmiştir." *(Tefsir-i Kebîr)*

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Bu ayet-i kerime'nin işârî manasına göre; gaflet üzere yemek, yasaklanmıştır. Zira gaflet üzere yiyen kişide, o yemeğin verdiği kuvvet daim olduğu sürece, onun hatırına gelenler, ya nefsin fısıltıları ya da şeytanın vesveseleridir.

NîSÂBÛRÎ ve RUHU'L-BEYAN: İman emarelerinden biri de, yemeği, canı çekmesiyle değil de, şeriatın **"Yeyin!"** emrine imtisalen yeyip, sonra Allah-u Tealâ'nın zikriyle eritmektir. Nitekim:

٩٧ – عَنْ عَائِشَةَ (رضى الله عنها) قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «اَذِيبُوا طَعَامَكُمْ بِذِكْرِ اللهِ، وَالصَّلَاةِ، وَلَا تَنَامُوا عَلَيْهِ فَتَقْسُوَ قُلُوبُكُمْ»

97 - **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Yemeğinizi, Allah'ın zikri ve namazla eritin. Yemek üzerine uyumayın ki, kalpleriniz katılaşmasın."** *(Taberanî, el-Mu'cemu'l-evsat, No:4949, 5/500, Beyhakî, Şu'abu'l-iman, No:6044, 5/124)* buyurdu.

Çünkü gaflet ve unutkanlık üzere yeyip, o yemeğin kuvvetiyle günahlara fırsat bulmak, kalpleri öldüreceği gibi, cennetlerden de mahrum eder. Yemekten sonra kılınacak iki rekat namaz ve Kur'an-ı Kerim'den okunacak on ayet hakkında varid olan rivayetler de, yemekten sonra yapılacak zikrin meşruiyyetine işaret etmektedir.

Çünkü hareket, bedene güç verecek olan yemeğin hazmedilmesini sağlar ki, güçlü beden ibadete kuvvet bulur. Yemekten sonra yapılan ibadette, nimete şükür vardır. Bu şükür, ya kalple veya dille yahut uzuvlarla yapılır.

İBN-İ ACîBE: Yemek ve diğer işlerde besmele çekmek, sadece o lafzı okumaktan ibaret olmayıp, maksat; müsemma (ismin sahibi olan Allah-u Tealâ)yı tefekkür etmektir ki bu, sahip olduğu nimette, o nimeti vereni müşahededen ibarettir.

Zira nefsin hazzı galip olan durumlarda, zikreden müteyakkız kimselerin, Hak Tealâ canibini üstün tutmaları gerekir ki, böylece o kişinin, o nimete nailiyyeti, billah, minallah, ilâllah (Allah-u Tealâ ile, Allah-u Tealâ'dan ve Allah-u Tealâ'ya ait) olur.

İşte Allah-u Tealâ'nın zikredilmesinin emredilmesinden gaye budur. Zira isim, hakikatte müsemmanın aynıdır.

Eğer başında besmele okunması meşru olan yemek vesaire gibi muameleler, gafletten uyanık bir şekilde vaki olursa, işte o kul, yemesinde, içmesinde ve diğer bütün hallerinde Allah-u Tealâ'ya itaat ve ibadet üzeredir, yok eğer gafil ise, ileride *(121. ayet-i kerime'de)* belirtileceği üzere, onun yediği, fasıklıktan ibaret kalır.

Ayet: 118

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Temiz rızıklardan yemeyi emreden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ يَا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباً ... (١٦٨) ﴾

"Ey insanlar! Yerde bulunanlardan helâl ve temiz olanları yeyin!" *(Bakara Sûresi:168'den)*

﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (١٧٢) ﴾

"Ey iman edenler! Bizim, size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer ancak O'na ibadet ediyor olduysanız." *(Bakara Sûresi:172)*

﴿ وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباً ... (٨٨) ، (١١٤) ﴾

"Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanını yeyin!" *(Maide Sûresi:88'den, Nahl Sûresi:114'den)*

﴿ ... كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ... (٥٧) ، (١٦٠) ، (٨١) ﴾

"Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin!" *(Bakara Sûresi:57'den, A'raf Sûresi:160'dan, Taha Sûresi:81'den)*

Kesilen ve avlanan bütün hayvanlar üzerine besmele çekme emri:

﴿ يَسْئَلُونَكَ مَا ذَا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٤) ﴾

"(Habibim!) **Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: Bütün temiz şeyler** (insanların iğrenç kabul etmediği temiz ve iyi olan yiyecek ve içeceklerin hepsi) **size helâl kılınmıştır.**

Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların, sizin için yakaladıklarından yiyin ve üzerine (onları salarken) **Allah'ın adını zikredin** (anın, besmele çekin) **Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, hesabı pek çabuk olandır."** *(Maide Sûresi:4)*

﴿ وَ اَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ يَاْتُوكَ رِجَالاً وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَاْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (٢٧) لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِى اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ (٢٨) ﴾

"(Ey İbrahim!) **İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yayalar olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım menfaatleri müşahede etmeleri için, sana** (Kâ'be'ye) **gelsinler de, bilinen günlerde, kendilerine rızık** (besin) **olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine, Allah'ın ismini ansınlar.**

Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedirin." *(Hacc Sûresi:27,28)*

﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ... (٣٤) ﴾

"Biz, her ümmete (kurban kesmeye müsait) **hayvan cinsinden, kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını ansınlar diye bir mensek** (kurban kesme ibadetini gerekli) **kıldık."** *(Hacc Sûresi:34'den)*

﴿ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَآئِرِاللهِ لَكُمْ فِيهَاخَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِعَلَيْهَا صَوَافَّ...(٣٦) ﴾

"Biz, büyükbaş hayvanları da sizin için, Allah'ın (dininin) **nişanlarından kıldık ki, onlarda sizin için büyük hayır vardır.**

Şu halde onlar, ayakları üzere dururlarken, üzerlerine Allah'ın ismini anın (besmeleyle kurban edin)..." *(Hacc Sûresi:36'dan)*

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ
بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا
ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ
بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ
عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾ أَوَمَنْ
كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي
النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا
كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾ وَكَذَٰلِكَ
جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ
إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا
لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ
حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ
عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

Mevlâ Tealâ, kendi ismi anılarak kesilen hayvanlardan yemeyi emrettikten sonra, müşriklerin sözüyle vesveseye kapılanların bu fiilini reddetmek üzere şöyle buyuruyor:

وَمَا لَكُمْ اَلاَّ تَاْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَآئِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (١١٩)

KELİME MANASI (119)

(وَمَا) **Ne şey,** kim içindir? (لَكُمْ) **sizin içindir,** Burada (مَا) mübteda, (لَكُمْ) onun haberidir, ne hususta? (اَلاَّ تَاْكُلُوا) **yememeniz hususunda,** Burada (فِى) mahzuftur. neden yememeniz? (مِمَّا) **o şeylerden ki,** (ذُكِرَ) **anıldı,** ne? (اسْمُ اللّٰهِ) **Allah'ın ismi,** ne üzerine? (عَلَيْهِ) **onun üzerine,** yani; üzerine besmele çekilen hayvanlardan niçin yemiyorsunuz?, (وَقَدْ فَصَّلَ) **halbuki tafsîl etmiştir,** yani; Allah-u Tealâ genişçe açıklamıştır, kime? (لَكُمْ) **size,** neyi? (مَا) **o şeyi ki,** (حَرَّمَ) **haram kıldı,** kim üzerine? (عَلَيْكُمْ) **sizin üzerinize,** (اِلاَّ مَا) **ancak o şey müstesna ki,** (اضْطُرِرْتُمْ) **zorlandınız** (mecbur kaldınız), neye? (اِلَيْهِ)**ona,** yani; son derece açlık sebebiyle onu yemeğe. Buradaki (مَا), mevsule olup, istisna ise munkatı'dır. Buna göre mana: "Lâkin haram olan şeylerden, yemek zorunda kaldıklarınız, zaruret hâlinde sizin için helâldir." (وَاِنَّ كَثِيراً) **şüphesiz ki bir çoğu,** (لَيُضِلُّونَ) **elbette saptırırlar,** yani; helâli haram ederek, haramı helâl ederek insanları yoldan çıkarırlar, ne sebebiyle? (بِاَهْوَآئِهِمْ) **heva** (bozuk isteklerine uyma)**ları sebebiyle,** neye müsahip oldukları hâlde? (بِغَيْرِ عِلْمٍ) **ilmin gayrine müsahip oldukları hâlde,** yani bilgisizce, (اِنَّ رَبَّكَ) **şüphesiz ki senin Rabbin,** (هُوَ) **ancak O,** kimdir? (اَعْلَمُ) **en iyi bilendir,** kimleri? (بِالْمُعْتَدِينَ) **haddi aşanları,** yani; hakkı bırakıp batıla geçenleri.

MEÂL-İ ŞERİF

Size ne oluyor da, üzerine Allah'ın adı anıl(ıp, boğazlan)**an şeyden yemiyorsunuz? Oysa O size, kendisine zorlandığınız şey dışında** (çaresiz yemek zorunda kaldığınız şeyler hariç), **üzerinize haram kıldığı şeyleri tafsîl** (ayrıntılı bir şekilde) **beyan etmiştir.**

Şüphesiz ki (kâfirlerden) **çoğu, heva** (çarpık arzuları ve boş şehvetlerine uyma)**ları sebebiyle bilgisizce** (vahye müstenid bir şeriattan alınmış hiç bir bilgi ve delile dayanmaksızın, halkı) **idlâl eder** (sapıklığa düşürür)**ler.**

Şüphesiz ki senin Rabbin, haddi aşanları (helâli bırakıp, harama geçenleri) **en iyi bilenin tâ kendisidir.**

Ayet: 119

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

"Sem'ânî" tefsirinde zikredildiği üzere; müşrikler, Müslümanlarla mücadele ederken: "Siz, kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da, Allah'ın öldürdüğünden yemiyorsunuz." diyerek onları, lâşeyi helâl kabul etmeye davet ediyorlardı.

Bu sebeple Allah-u Tealâ bir önceki ayet-i celile'de; kendi ismi anılarak kesilenin dışındakilerden yememelerini tenbih buyurduktan sonra, bu ayet-i kerime'siyle, besmeleyle kesilenden yemekten kaçınanları tevbih (azarlamak) üzere: **"Size ne oluyor da, üzerine Allah'ın adı anıl**(ıp, boğazlan)**an şeyden yemiyorsunuz?"** buyurarak, iki önemli hususa dikkat çekmiştir:

a) İnananların, bir hayvan keserken Allah-u Tealâ'nın adını anmaları gerektiği,

b) Allah-u Tealâ'nın adıyla kesilen hayvanın etini yemeyi reddetmemeleri ki bu, mutlak manada yemenin mubahlığını zımnen ifade etmektedir.

Sebeb-i nüzûl:

Âlûsî *(Rahimehullah)*ın, **İmam Ebû Mansur** *(Rahimehullah)*dan naklettiğine göre; Müslümanlardan ileri gelen birtakımları, dünyaya karşı rağbetsizliklerinden dolayı lezzetli şeyleri yemekten sakınmaları üzerine bu ayet-i celile inerek, Allah-u Tealâ'nın ismi anılarak kesilen hayvanların etlerinden yemeye onları teşvik etmiştir.

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* **"Âlusî"** tefsirinin kenarına bu babta; **"Aynî"** den naklen şunları yazmıştır: "Ehli kitaptan ve putperestlerden bir takımları, Müslümanların kestiklerini yemekten sakınırlar, özellikle de yahudiler şiddetle kaçınırlardı.

Bu yüzden **Enes İbni Malik** *(Radıyallahu Anh)* den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٩٨ – عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: « مَنْ صَلّٰى صَلاَتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَاَكَلَ ذَبِيحَتَنَا فَذٰلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِى لَهُ ذِمَّةُ اللهِ وَذِمَّةُ رَسُوْلِهِ فَلاَ تُخْفِرُوا اللهَ فِى ذِمَّتِهِ »

98 - **"Her kim, bizim** (kıldığımız) **namazımızı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse, o kişi, öyle bir Müslümandır ki, onun için Allah'ın ve Resulü"nün zimmeti** (güvencesi) **vardır.**

Artık (Allah'ın güvencesinde olan bir kişiye taarruz ederek) **zimmeti hakkında Allah'a karşı vefasızlıkta bulunmayın!"** *(Buharî, Kıble:1, No:384, 1/153, Müslim, Edâhî:6, No:1961, 3/1553, Neseî, İman:9, No:5012, 8/479, İbni Mace, Fiten:6, No:3945, 2/1301, Darimî, Salât:136, No:1397, 1/353, Ahmed İbni Hanbel, el-Müsned. No:18826, 6/466, No:20133, 7/254)* buyurarak, Müslümanların kestiğinden yemeyi, namaz kılmak gibi, iman alâmetlerinden saymıştır." *(Aynî, Ümdetü'l-kârî, 4/126)*

Nitekim bu fikri benimseyen yüce sahabîler hakkında inmiş olan diğer bir ayet-i kerime *(Maide Sûresi:87)*nin tefsirinde (R.F.7/463-491), bu hususta birçok hadis-i şerifler ve rivayetler yer almıştır.

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: (وَمَا لَكُمْ) "Ne oldu size?":

Buradaki (مَا), nefy için olmayıp, istifham-ı inkârî içindir ki, manası: "Allah'ın ismi anılarak kesileni yemekten sakınmaya, Müslümanları sevkedecek bir şeyin bulunduğunu reddetmek"tir ki, daha açık bir ifadeyle bu; böyle bir şeyin bulunmadığını beyan etmektedir. *(Âlûsî)*

İkincisi: (اَلاَّ تَاْكُلُوا) "Yememeniz" lafz-ı celili hakkında iki görüş vardır:

a) Bu cümle-i celilenin başında (فِى) harf-i cerri hazfedilmiştir ki buna göre takdir: (وَمَالَكُمْ فِى اَلاَّ تَاْكُلُوا) "Yememeniz hususunda size ne oldu?" *(Ahfeş, Me'âni'l-Kur'an)*

b) Cümle-i celilenin hâl olması da caizdir ki, buna göre bir muzaf takdir edilerek: (وَمَا لَكُمْ ذَوِى اَلاَّ تَاْكُلُوا) mana: "Yemez olduğunuz halde size ne oldu?" şeklinde olur.

Üçüncüsü: (مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ) "Üzerine Allah'ın ismi anılandan":

Buradaki min-i teb'îzıyye (öncesindeki hükmün, dahil olduğu kelimenin hepsini değil de, bir kısmını içine aldığını ifade eden min harfi), Allah-u Tealâ'nın ismiyle birlikte, başkalarının ismi anılarak kesilenleri çıkartmak için değildir.

Zira, sadece Allah-u Tealâ'nın ismi anılandan başkasını yemenin yasaklığı, bir önceki ayet-i celile'de geçen hasr (tahsis ifadesin)den anlaşılmış olduğu için, burada hüküm dışına çıkartılmak istenenler, kan ve dışkı gibi, yenmesi asla helâl olmayanlardır.

Dördüncüsü: (وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ) "Oysa O size, üzerinize haram kıldığı şeyleri tafsîl etmiştir." cümle-i celilesinde geçen **"Tafsîl"**in ne şekilde yapıldığı hakkında birkaç görüş vardır:

1- **Hazin** *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; müfessirlerin cumhûru, bu tafsilin:

﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ ...(٣) ﴾

"Ölü (kesilmeden kendiliğinden ölen leşin eti), **o** (atılan) **kan, domuz eti, Allah'tan başkası için, kendisi** (nin kesimi) **ile ses yükseltilen** (Allah'tan başkası adına boğazlanan), **boğulmuş,** (taş, ağaç gibi şeylerle) **vurul** (up öldürül) **muş,** (yukardan) **yuvarlan** (ıp telef) **olmuş, boynuzlan** (ıp heder) **olmuş** (hayvanlar ile), **canavarın yediği** (parçalayıp öldürdüğü hayvanlar) - (ölmeden yetişip) **kestikleriniz müstesna-, dikili taşlar üzerine** (putlar adına) **boğazlanmış hayvanlar,**

İşte bunlar (geride zikredilen haramlardan her hangi birini işlemeniz), **büyük bir fısk** (büyük bir günah ve Allah'ın taatından, masiyetine çıkış) **tır."** *(Maide Sûresi 3'den)* ayet-i kerime'siyle yapıldığı görüşündedirler.

İmam Fahruddin-i Râzî *(Rahimehullah)*, "En'am Sûresi Mekke'de nazil olmuştur, Maide Sûresi ise, Allah-u Tealâ'nın Medine'de indirdiği en son sûrelerdendir." şeklinde bir itiraz getirmişse de müfessirler, burada birkaç türlü tevcihde bulunmuşlardır:

A) "Allah-u Tealâ ezelî ilmiyle Maide Sûresinin, sonra inmiş olsa da, sıralamada En'am Sûresinden önce yer alacağını bildiği için, buradaki tafsili Maide Sûresine havale etmiş olabilir."

B) **Bika'î** *(Rahimehullah)* burada eşsiz bir açıklamada bulunmuştur, şöyle ki: Bu ayet-i kerime'deki tafsilin ne şekilde yapıldığı konusu, muhataplara göre farklılık arzedebilir:

1- Ayet-i kerime'nin inişi zamanında muhatap olan ashab-ı kirama göre bu tafsil üç şekilde yapılmıştır:

a) İleride gelecek olan ayet-i kerime'yle yapılmıştır. Çünkü bu sûre-i celile, topyekûn halinde inmiştir.

b) Bu sûreden önce **Mekke-i Mükerreme**'de inmiş olan bütün ayetlerle yapılmıştır.

c) Vahy-i metlûv (namazda kıraat yerine geçen vahiy)den, o vakte kadar Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in bildirdikleriyle yapılmıştır. Ola ki, onların tilaveti neshedilmiş, hükmü bakî kalmıştır.

Tilaveti nesh olan sûrelerle ilgili bazı hadis-i şerifler, Bakara Sûresi:106 nın tefsirinde** (R.F.1/502-507) **zikredilmiştir.

d) Bu sûreden evvel varid olan bütün hadis-i şeriflerden ibaret olan vahy-i gayri metlûv ile yapılmıştır.

2- Sûreler şu andaki şekliyle tertib edildikten sonra bu ayet-i celile ile muhatap olanlara ise bu tafsilat, nüzûlü sonra olsa da, tertipte önce olan Bakara ve Maide gibi, evvelce geçmiş olan sûrelerde beyan edilen helâl ve haram hükümleriyle yapılmıştır.

C) "Burada geçen, (فَصَّلَ), muzari' manasında kabul edilerek, 'Size haram kıldıklarını tafsil buyuracaktır.' şeklinde değerlendirilmesi halinde bu itiraz ortadan kalkabilir. *(Kurtubî)*

2- Fahrurrâzî ve **Ebussuud** *(Rahimehumellah)*ın beyanlarına göre; yasaklar hakkındaki bu ayrıntılı açıklama, ileride gelecek olan:

﴿ قُلْ لاَّ أَجِدُ فِيمَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ... (١٤٥) ﴾

"(Habibim!) **De ki: Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde** (sizin haram dediklerinizden böyle) **haram edilmiş bir şey**

bulmuyorum, ancak ölü, atılan kan, domuz eti ki, bu şüphesiz bir murdardır. Yahut Allah'tan başkasının adına, bir fısk (yoldan çıkma) **olarak boğazlanan** (lar) **müstesna** (bunlar haramdır)." *(En'am Sûresi:145'den)* ayet-i kerime'siyle yapılmıştır.

Bu ayet-i kerime, her ne kadar tefsirinde bulunduğumuz ayet-i celileden biraz sonra zikredilmekteyse de, okunmaktaki sonralık, inişte sonralığı gerektirmeyeceğinden, bu teahhur (bu kadar bir sonralık) zarar vermez.

3- **Şihab** ve **Âlûsî** *(Rahimehumellah)*ın açıkladıkları diğer bir görüşe göreyse, bu tafsil, vahy-i gayri metlûv (namazda kıraat yerine geçmeyen vahiyden ibaret olan hadis-i şerifler) ile yapılmış olabilir.

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* **"Alusî"** tefsirinin kenarına bu konuda: "**İbni Ebî Kuteybe** ve diğer eimme-i dîn'den nakledildiği üzere; bu hususta, en yakışan görüş budur." kaydını düşmüştür.

Beşincisi: (اِلاَّ مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ) **"Kendisine mecbur kaldığınız şey müstesna"** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Şiddetli açlık sebebiyle yemeye mecbur olduklarınızda, besmeleyle kesilmiş olması şartı aranmaz. Çünkü yenmesi haram olan, lâşe, kan ve domuz eti gibi şeyler, zaruret halinde helâl olur. *(Beyzâvî, Nesefî)*

2- Haramlar hakkında, önce geçmiş tafsilata yapılan havale, zorda kalana verilen müsaadeyi ihtiva etmekteyken, burada tekrar bu istisnanın yapılmasının faydası -Allah'u a'lem- şu olabilir:

"Haram olan şeyler, yenilmeyecekler cinsindendir. Helâl olanlar ise, yenilemeyenlerden olamaz. Hal böyleyken, yenilmesi serbest olan şeylerden nasıl uzak durulur?" manası ifade edilerek, burada, dünyaya rağbetsizlik adına, besmeleyle kesilenlerden yemekten sakınmayı nehyetmekte mübalâğa yapılmak istenmiştir.

"Zorda kalana verilen müsaadeler"le ilgili bazı konular, Bakara Sûresi: 173. ayet-i kerime'nin izahında (R.F.2/210-211), Maide Sûresi:3. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.6/248-249) zikredilmiştir.

Altıncısı: (وَاِنَّ كَثِيراً) **"Şüphesiz ki çoğu"** kavl-i şerifindeki **"Çokları"** ifadesi hakkında iki görüş vardır:

1- "Kâfirlerden çokları" ki bunlar, **"Bahîre** (beş kere doğuran ve beşinci yavrusu erkek olan develer)" ve **"Sâibe** (put namına serbest bırakılan ve sütünden yalnızca misafirlerin faydalandığı deve)"lerin haramiyetini ortaya atarak;

İbrahim *(Aleyhisselâm)*ın dinini değiştiren ilk kâfir olma ünvanına sahip olan **Amr ibni Lühayy** ve ondan sonra bu yolu devam ettiren **Ebu'l-Ehvas ibni Malik el-Cüşemî, Büdeyl ibni Verka el-Huzâî** ve **Huleys ibni Yezîd el-Kuraşî** *(La'netullahi Aleyhim Ecma'în)* gibi, arap müşrikleridir. *(Ebû Hayyan, İbni Ebî Hatim)*

Bu konuda geniş izah, Maide Sûresi:103. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.8/180-187) geçmiştir.

2- "Lâşe hakkında münazaraya girişenlerdir." *(Zeccâc, Me'âni'l-Kur'an)*

Yedincisi: (لَيُضِلُّونَ) **"İdlâl ederler."** ifade-i celilesinde geçen **"Saptırma"**, üç şekilde izah edilebilir:

1- Helâli haram, haramı da helâl gösterme sûretiyle yapılan saptırma. *(Beyzâvî)*

2- "Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da, Allah-u Tealâ'nın öldürdüğünü niye yemiyorsunuz?" gibi şeytanî vesveselerle insanların kafalarını karıştırma şeklinde yapılan saptırma. *(Zeccâc, Me'âni'l-Kur'an)*

3- Putlara tapma ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetini tenkit hususunda yaptıkları bütün saptırmalar da buraya dahildir. *(Fahrurrâzî)*

Sekizincisi: (بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ) **"Hevâları sebebiyle, bilgisizce":**

"Hevâ" arzu demektir ki, burada maksat, müşriklerin kötü arzuları ve manasız istekleridir.

"İlimsizce" tabir-i celilinin, hevânın peşine getirilmesi; geçen mefhumu tekid etmekle birlikte, müşriklerin yollarının, katışıksız bir arzu ve isteğe dayalı olduğunu ifade içindir ki, bu tabire birkaç türlü mana verilmiş ve bununla ilgili bir hüküm açıklanmıştır:

1-"Vahye dayalı bir şeriattan alınmaksızın, halis bir cehalet ve mahza bir dalalet eseri olarak", *(Nesefî, Fahrurrâzî)*

2- "İlim ifade eden bir delile bağlanmaksızın", *(Beyzâvî)*

3- "Kesim hususundaki hikmeti bilmeksizin saptırırlar."

Zira, hayvanı başka şekilde öldürmeyip de kesmekteki hikmet, Allah-u Tealâ'nın bize haram kıldığı kanı içinden çıkartmaktır. Kendi kendine ölende ise durum farklıdır (murdar kan içine işleyerek, dinî sakınca mevcut olduğu gibi, sağlık açısından da zararlı olduğu için tıbbî sakınca da mevzuubahistir).

Bu itibarla; hayvanda bulunan bütün kanları çekebilmek için, kesim işinin, herhangi bir uzuvda icra edilmesine müsaade edilmeyip, bu muamele belli bir uzva tahsis edilmiş (hatta, yemek ve nefes borularıyla belli damarlar konu edilerek bu hususa itina gösterilmiş)tir. *(Kurtubî)*

4- "Hiçbir bilgiye dayanmaksızın", *(Âlûsî)*

5- Bu ayet-i kerime, dinle ilgili bir konuda, körü kürüne taklitçiliğe dayanarak hüküm vermenin haram olduğuna delalet etmektedir. Zira taklitle hüküm vermek, arzu ve isteğe dayalı bir karar olur ki, ayet-i celile bunun haram olduğunu ifade etmektedir. *(Fahrurrâzî)*

Ancak burada şunu belirtelim ki, burada haram olduğu ifade edilen taklit, dinî bir fetva hususunda ilme dayanmaksızın, kuru bir taassupla taklide yönelerek, körü körüne hüküm vermektir. Yoksa bir müctehidi taklit, yahut meşayıhtan birinin herhangi bir fiilini taklit, körü körüne sayılamaz.

Zira bu durumda, taklitçi kişide, uyduğu kimsenin verdiği hükümde veya yaptığı işte, ilim ve basîret üzere bulunduğuna dair kesin bir ilim mevcuttur.

Mesela; verdiği bir fetvada, İmam-ı Azam'ı veya diğer mezhep imamlarından herhangi birini taklit eden bir kişi, onun delillerinin tafsilatını bilmese de, mutlaka onun, kendisinde mevcut bir delil ve ilme dayalı olarak o hükme vardığını yakînen bilmektedir.

"Ruhu'l-Beyan" tefsirinde şu tenbih yapılmıştır: Hevâ ehli birkaç çeşittir:

Kıble ehlinden oldukları halde, **Mutezile** ve **Şîa** gibi fırkalar da bunlara dahildir. Çünkü onlar, kitap ve sünneti kendi arzularına göre yorumlayarak **Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat**'a muhalefet etmekte ve kâfirlerle şirk ehlinin saptırması gibi, bunlar da, nefislerinin arzusuyla insanları saptırmaktadırlar.

Fakat ayet ve hadislerden, şer'i şerife mutabık şekilde işârî manalar çıkarmak, nefsin hevâsıyla alâkalı olmadığı gibi, bilakis mahzâ irfan (katışıksız manada Allah-u Tealâ'yı bilmekle alâkalı)dır.

Nitekim **Mesnevî**'de şöyle buyrulmuştur:

« توزِ قُرْانْ اَیْ پُسَرْ ظَاهِرْ مُبِینْ * دِیوْ آدَمْ رَا نَبِینَدْ جُزْ کِه طِینْ

ظَاهِرِ قُرْانْ چُو شَخْصِ آدَمِیسْتْ * کِه نُقُوشَشْ ظَاهِرُو جَانَشْ خَفِیسْتْ »

"Sanma kim Kur'an ola zahir hemîn, * Görmez iblis, Âdem'i illâ ki tîn,
Zahiri Kur'an çü terkib-i sâfî, * Sûreti zahir veli cânı hafî"

Yani; ey oğul! Kur'an-ı Kerim'in sadece zahirî manasını görüp onunla kalma! Şeytan da Âdem *(Aleyhisselâm)*ın sadece sûretine bakarak onu çamurdan ibaret görmüştü. Manevî halifeliğini ise anlamamıştı.

Kur'an'ın zahiri; sûreti görünüp, ruhu gizli olan insana benzer. *(Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, No:11899-11900, 11/1102-1103)*

İşaret ashabını taklit, dalâlet ashabını taklide benzemez. Çünkü onlar, işlerini zan ve tahmin üzere değil de, ayân ve yakîn üzere bina etmişlerdir.

Dokuzuncusu: (اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ) **"Şüphesiz ki senin Rabbin, haddi aşanları en iyi bilenin tâ kendisidir."** kavl-i şerifi hakkında birkaç konu vardır:

1- "Ya **Muhammed**! Senin Rabbin, haktan batıla, helâlden harama geçenleri ve hududunu aşanları çok iyi bilir. Bu yüzden kötü işlerine karşı onları cezalandıracaktır." *(Beyzâvî, Hazin)*

2- "Allah-u Tealâ, onların kalplerinde ve içlerinde bulunan, haddi aşma, batıla yardıma hevesli olma ve hakkı gizlemeye çalışma gibi niyetlerini çok iyi bilmekte olup, cezalarını vermeye de kudretli olduğundan artık azap kaçınılmazdır." manasından maksat, tehdit ve korkutmadır. *(Fahrurrâzî)*

3- Burada zamir yerine, ism-i zahir konması, onlarda bulunan i'tidâ (haddi aşma) vasfını tescil içindir.

Ayet: 119

İŞÂRî MANALAR:

SÜLEMî: **Kuraşî** *(Kuddise Sırruhu)*nun beyanına göre; **"Şüphesiz ki çoğu, bilgisizce, hevâları sebebiyle idlâl ederler."** kavl-i şerifinin manası; "Çokları kendi isteklerine uyarlar da, kitap ve sünnetin emirlerini bırakırlar." demektir.

KUŞEYRî: Gafleti bıraksanız size ne olurdu? Zikre devam etseniz size ne şey zararlı olurdu? Halbuki, içinde bulunduğunuz anda bile, zikrin ünsiyetiyle gafletin vahşeti arasındaki fark size belirmiştir. Siz hiç ahiretteki sevapla azabın hükmünden anlamaz mısınız?

İBN-İ ARABî: Şunu bil ki; hallerin değişmesi hükümleri değiştirir. Zorda kalmayan bir insana lâşe yemek haram iken, mecbur kaldığı anda aynı şahsa bu haram, helâl olur. Demek ki; durum değişince hüküm değişmiştir.

NîSÂBÛRî: Ey ehlullah! Allah-u Tealâ, size haram kıldığı şeyleri açıklamıştır ki, onlar da; dünya ve içindekilerle, ahiret ve nimetleridir. Ancak iki cihanda da beşerî zaruretler gereği mecbur kaldıklarınızdan, nefsin arzusuyla değil de, Mevlâ'nın emriyle istifade etmeniz müstesnadır.

Şüphesiz senin Rabbin, Mevlâ'yı aşıp ta dünya ve ukbaya meyledenleri çok iyi bilir!

RUHU'L-BEYAN: Ukba ehline nisbetle dünya ehli de hevâ ehlidir. Çünkü bu cihanın tümü hayale tabidir. Hayale uyan ise, akıllılardan ve adamlardan sayılmaz.

Behlül *(Rahimehullah)* şöyle anlatmıştır: Bir kere ben **Basra** sokaklarının birinde dolaşıyorken, ceviz ve bademle oynayan çocuklara rastladım. O sıra onlara bakıp ağlayan çocuk görünce, kendi kendime: "Herhalde bu çocuk oyuncak almaya imkanı olmadığı için, çocukların ellerindekine hasret çekiyor." diyerek onun yanına yanaşıp,

"Yavrucuğum! Seni ağlatan nedir? Ben sana çocuklarla oynayacağın kadar ceviz badem alırım" deyince, o bana doğru gözünü dikerek: "Ey aklı kıt adam! Biz oyun için yaratılmadık," dedi.

O zaman ben: "Ey benim yavrum! Ya ne için yaratıldık?" deyince, o: "İlim ve ibadet için!" dedi. O zaman ben: "Allah-u Tealâ seni mübarek kılsın! Sen bu aklı nereden aldın?" diye sorunca, o: "Allah-u Tealâ'nın:

(اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَاتُرْجَعُونَ (١١٥)) **"Siz, bizim, sizi boşuna yarattığımızı ve sizin bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"** *(Müminun Sûresi:115)* kavl-i şerifinden aldım." dedi.

Ukba ehli de Mevlâ ehline nisbetle hevâ ehlidir. Mevlâ ehli, iki cihanla ilgiden mücerred kalmış (soyutlanmış), ulaşma ve ayrılma mefhumlarını geçmiş olduklarından Allah-u Tealâ'dan gayri hiçbir şeye dönüp bakmazlar.

"Muhammediyye" sahibi şöyle buyurmuştur:

« سَالِكَانِ دَرْكِهَتْ رَا هَرْدُو عَالَمْ يَكْ نَفَسْ * وَالِهَانِ حَضْرَتَتْ رَا اَزْحُورِجَنَّتْ مَلَالْ »

"Senin genç saliklerin, her iki alemde tek nefestir,
Senin yüksek sultanların, cennet hurilerinden bezmişlerdir."

Yani, Ey Allah'ın Resulü! Senin gerçek aşıkların, sana hayranlıklarından dolayı dünya ve ahireti bir nefeste gözden çıkarmış, iki cihanın nimetlerinden de geçmişlerdir.

Allah-u Tealâ, ahiret ehline dünyayı, dünya ehline de ahireti haram kılmış, ehlullah'a ise her ikisini haram kılmıştır. Lâkin açlığını giderecek ve avretini örtecek kadar dünyadan istifade eden kişi dünya ehlinden sayılmaz.

Çünkü bunlar, beşerî zaruretlerden sayıldıkları için, Allah-u Tealâ'nın, beden temelini korumaya izni vardır.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Allah-u Tealâ'nın, haramları tafsil ettiği diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٧٣) ﴾

O (Allah-u Tealâ Hazretleri), **sizlere ancak meyteyi** (kendiliğinden ölen murdar hayvanı), **o kanı** (hayvan kesilirken atılarak çıkanı), **hınzır** (domuz) **etini, birde Allah'tan başkası için kesileni katiyyen haram kıldı.**

Ancak her kim (bunlardan yemeğe) **mecbur olur da** (kimseye) **saldırmayarak ve haddi** (ölümden kurtaracak miktarı) **aşmayarak** (yerse), **onun üzerine hiç bir günah yoktur.**

Şüphesiz Allah (-u Tealâ Hazretleri, zorlanma halinde yeneni) **çok mağfiret edicidir.** (ve kullarını) **hakkıyla esirgeyicidir** (bunun içindir ki, kullarına bu hususta ruhsat vermiştir)." *(Bakara Sûresi:173)*

Bu hususta ki diğer münasip ayet-i kerime'ler, Maide Sûresi:3. ayet-i kerime'nin münasiplerinde (R.F.6/252-253) geçmiştir.

İmam-ı Buharî (Rahimehullah) da "Sahih"inde, "Ekl-i muzdarr (zorda kalanın yemesi)" hakkında bir bab açmış ve yukarıda belirttiğimiz ayet-i kerime'lerin tümünü orada cem etmiştir. *(Buharî, Zebâih:38, 5/2107-08)*

Müşriklerin, ilimsizce, insanları ne şekil saptırdıkları:

Bu hususta ki münasip ayet-i kerime'ler, Maide Sûresi:103. ayet-i kerime'nin münasiplerinde, (R.F. 8/189) da geçmiştir.

Ayet: 120

Mevlâ Tealâ, haramları tafsil ettiğini beyan ettikten sonra, tümüyle terkedilmesi gerekenleri açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ(١٢٠)

KELİME MANASI (120)

(وَذَرُوا) **Bırakın,** neyi? (ظَاهِرَ الْاِثْمِ) **günahın açık olanını,** daha? (وَبَاطِنَهُ) **gizlisini,** (اِنَّ الَّذِينَ) **çünkü şüphesiz o kimseler ki,** (يَكْسِبُونَ) **kazanırlar,** neyi? (الْاِثْمَ) **günahı,** (سَيُجْزَوْنَ) **muhakkak cezalandırılacaklardır,** neyle? (بِمَا) **o şeyle ki,** (كَانُوا) **oldular,** nedir oldular? (يَقْتَرِفُونَ) **kazanır.**

MEÂL-İ ŞERİF

Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah kesbedenler (işleyenler), kazanır oldukları (o günah) yüzünden, muhakkak cezalandırılacaklardır.

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Ebû Hayyan *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; Allah-u Tealâ, bundan evvelki ayet-i kerime'sinde, Allah'ın ismiyle kesilen hayvanları yemeyi terkedenlere sitem ettikten sonra, bu ayet-i kerime'sini getirerek: "Siz, Allah'ın adıyla kesileni yemeyi bırakacağınıza, günahları bırakın!" buyurmak istemiştir.

Sebeb-i nüzûl:

Bu ayet-i kerime'nin iniş sebebi, 116. ayet-i kerime'nin iniş sebebiyle aynıdır.

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: Mevlâ Tealâ'nın, (وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ) **"Günahın açığını ve gizlisini terkedin!"** emr-i celilinde geçen, **"Terkedin"** ifade-i celilesiyle ilgili olarak, **"Tefsir-i Kebîr"**de birkaç görüş açıklanmıştır:

1- Bu emrin, bütün haramlar hakkında umumî kabul edilmesi en doğru görüştür. Zira genel mana ifade eden bir lafzı, muayyin (belirleyici) bir delil bulunmaksızın, belirli bir sûrete tahsis etmek caiz değildir.

2- İbnü'l-Enbârî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; burada, günahın tüm yönleriyle terkedilmesi emredilmiştir.

3- Diğer birtakım âlimler ise, "Burada günahtan nehyedilmenin ötesinde, bir kötülüğü gizli yapmanın, onu günah niteliğinden çıkarmayacağı hakikati beyan edilmiştir." demişlerdir.

4- "Günahın terkedilmesi emrinden maksat; günaha sebebiyet verecek şeylere teşebbüsü yasaklamaktır." denmesi de imkan dahilindedir.

"Açık ve gizli günah" tabirlerinden ne kastedildiği hakkında, **"Zâdü'l-Mesîr, Beğavî, Fahrurrâzî, Ebû Hayyan** ve **Hazin"** tefsirlerinde birçok görüş mevcuttur.

1- "Açık ve gizli, günahların tümünü terkedin!" manasını, **Ebu'l-Âliye, Mücahid, Katade, Atâ, İbnü'l-Enbârî** ve **Zeccâc** *(Rahimehumullah)* tercih etmişlerdir. *(Ebû Hayyan)*

2- "Günahın açığı, zinayı, umumhane (genelev)lerde açık yapmak; gizlisi ise, gizli dost (metres) tutmaktır." Cahiliyyet devrinde fuhşa müsait kadınlar, evlerinin önüne bir sancak koyarak insanları zinaya davet ederlerdi ki, günahın açığı, bu türden kadınlarla zina yapmaktır.

Dahhak ve Süddî *(Rahimehumellah)*ın beyanlarına göre; cahiliyyet devrinde araplar, gizli kaldığı sürece zinayı helâl görüyorlardı ki, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'siyle zinanın her türlüsünü haram kılmış oldu. *(Taberî, İbni Ebî Hatim, İbnü'l-Cevzî, Fahrurrâzî)*

Beğavî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; araplar zinaya çok düşkün bir milletti. Eşrâf, âr ettiklerinden, bu işi gizli yaparlar; ayak takımı ise, bir şeye aldırmadıklarından açık yaparlardı. Böylece Allah-u Tealâ, her ikisini de haram kıldı. *(Me'âlimü't-Tenzîl)*

3- Said ibni Cübeyr *(Radıyallahu Anh)*ın beyanına göre; "Günahın zahiri, Allah-u Tealâ'nın:

(وَلَاتَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَآؤُكُمْ مِنَ النِّسَآءِ ...(٢٢) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ ...(٢٣)) **"Babalarınızın nikah ettiği kadınlarla evlenmeyin... Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı."** kavl-i şerifleriyle başlayan, Nisa Sûresi:22 ve 23. ayet-i kerime'lerinde, "Nikahlanmasının haramiyeti" beyan edilmiş olan, anne, kız, kızkardeş gibi mahremlerle evlenmek; günahın gizlisiyse zina etmektir." *(Taberî, Ebû Hayyan, Hazin)*

4- İbni Zeyd *(Rahimehullah)* dan rivayet edildiği üzere; "Günahın zahiri, Beytullah'ı çıplak tavaf etmek için elbiselerini çıkarmaları; batını ise, zina yapmaktır." *(Beğavî, İbnü'l-Cevzî)*

5- Hayyan'ın, **Kelbî** *(Rahimehumellah)*dan rivayeti üzere; "Açık günah, erkeklerin, gündüzleri, Kâ'beyi çıplak tavaf etmeleri; gizli günah, kadınların, geceleri çıplak tavaf etmeleridir." İslam gelinceye kadar cahiliyyet ehli bunu yapıyorlardı. Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'siyle bütün bunları yasakladı. *(Beğavî, Hazin)*

6- Matürîdî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; "Açık günah, lâşe yemek; gizli günah, besmelesiz kesileni yemektir." *(Ebû Hayyan)*

Nitekim: (... فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ ...(٣)) **"Kim, günaha meyletmemiş olarak, açlık halinde dara düşerse,** (haram olan etlerden yiyebilir)..." *(Maide Sûresi:3'den)* ayet-i kerime'si de bu görüşü teyid etmektedir.

Zaten bu ayet-i kerime'nin, besmeleyle kesilenden yemeyi emreden ayet-i kerime ile, besmelesiz kesilenden yemeyi yasaklayan ayet-i kerime'nin arasında bulunması da, bütün bu manalar içerisinde, özellikle bu görüşe münasip düşmektedir.

7- İmam-ı Mücahid *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre; "Zahiri, zina; batını ise, içinde gizli tuttuğu zina yapma niyetidir." *(Ebû Hayyan)*

8- İmam-ı Mükatil *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiğine göre; "Zahiri, şirk; batını ise, şirkin dışındaki diğer günahlardır." *(Ebû Hayyan)*

9- İbnü'l-Arabî *(Rahimehullah)*ın bir cemaattan naklettiğine göre; "İsm" tabiri, şarabın isimlerinden biridir. Buna göre; günahın zahiri, şarabın kendisi; gizlisi ise, müselles (üçte ikisi gidinceye kadar kaynatılan şarap) ve munassaf (yarı yoğunluğu giderilmiş olan şarap)tır. *(Ahkâmü'l-Kur'an)*

10- "Zahiri, şarap; batını ise, nebiz (sıkılan meyve sularının veya kabuklarının alkolleşinceye kadar bekletilerek, sarhoş edici hale dönüşmüş şekli)dir." diyenler de olmuştur ki; ***alkol ihtiva eden bütün maddelerin içimi buna dahil olacağı gibi, fazla bekletilip ekşitilerek, sarhoş edici hale gelmiş olan boza da bu hükümdedir. Tazesi ise helâldir.*** *(Ebû Hayyan)*

11- "Günahın zahiri, açık haramlar; gizlisi ise, şüphelilerdir. Haramlara sürükleyen mubahlar da bu kabildendir." *(Ahkâmü'l-Kur'an)*

Nitekim, **"Se'âlibî"** tefsirinde bu manayı teyid eden bazı hadis-i şerifler yer almıştır:

٩٩ – عَنْ اَبِى اُمَامَةَ (رضى الله عنه) يَقُوْلُ: سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِىَّ ﷺ فَقَالَ: مَا الْاِثْمُ يَا رَسُوْلَ اللهِ؟ قَالَ: « مَا حَكَّ فِى صَدْرِكَ ، فَدَعْهُ »

99 - **Ebû Ümame** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; bir kişi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: "Günah nedir?" diye sorduğunda, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"İçini tırmalayan** (kalbinin rahat etmediği ve günah olduğu vehmine kapılarak huzur içinde işlemediğin) **şeyi terket!"** *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:22221, 22228, 8/273-274, Müslim, Birr ve Sıla: 5, No.2553/15, 4/1980, Tirmizî, Zühd: 52, No: 2389, 4/597, Darimî, Rikak: 73, No. 2687, 2/778, Ahmed ibni Hanbel, No:17648, 6/198, İbni Ebî Şeybe, Musannef: Edep:2, No. 22, 6/90)* buyurmuştur.

١٠٠ – عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ مُعَاوِيَةَ (رضى الله عنه) اَنَّ رَجُلاً سَأَلَ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُوْلَ اللهِ مَا يَحِلُّ لِى مِمَّا يَحْرُمُ عَلَىَّ؟ فَسَكَتَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ، فَرَدَّ عَلَيْهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذٰلِكَ يَسْكُتُ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ، ثُمَّ قَالَ: « اَيْنَ السَّائِلُ؟ » فَقَالَ: اَنَا ذَا يَا رَسُوْلَ اللهِ ، قَالَ: وَنَقَرَ بِاِصْبَعِهِ « مَا اَنْكَرَ قَلْبُكَ فَدَعْهُ »

100 - **Abdurrahman ibni Muaviye** *(Radıyallahu Anh)*dan gelen diğer bir rivayete göre; bir adam gelerek: "Ya Resulellah! Bana helâl ve haram olan şeyler nedir?" diye sorduğunda, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, sükût buyurmuştur.

Bu kişi sorusunu üç kere tekrar ettiğinde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* her defasında sustuktan sonra: **"Soran nerede?"** buyurmuş, o: "Benim,

ya Resulellah!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* mübarek parmağını onun kalbinin üzerine vurarak: **"Kalbinin reddettiğini sen de bırak!"** *(İbni Asâkir, Tarîh-u Medînet-i Dimeşk, No:3966, 35/441)* buyurdu.

12- "Günahın açığı, aldırış etmeden günahlara atılmaktır; gizlisi ise, günahları, Allah korkusundan dolayı değil de, insanlardan korkarak bırakmaktır." *(Fahrurrâzî, Hazin)*

13- "Günahın açığı, avret mahallerini açmak; gizlisi ise, zinadır." *(Sem'ânî)*

14- "Günahın zahiri, zina; batını, öpme, tutma, bakma gibi fiillerdir."

15- "Günahın zahiri, umum günahları işlemek; batını ise, farzları terketmektir."

16- "Zahiri, bütün günahlar; batını ise, amellerde riyaya kaçmaktır."

17- "Zahir olan, ameller; batın ise, inançlardır." *(Se'âlibî)*

18- "Günahın zahiri, uzuv fiilleri; batını ise, kalp fiilleridir." Dolayısıyla haset (kıskançlık), kibir (büyüklük taslama), ucüb (kendini beğenme) ve Müslümanlar hakkında kötülük isteme gibi kalbî günahların tümünün terkedilmesi, bu ayet-i kerime ile emrolunmuştur.

İyice düşünüldüğü takdirde, bu ayet-i kerime'nin, bütün günahların terkini emretme konusunda cevâmi'ul-kelim (birçok mana ifade eden kısa sözler)den ve usûlü âmme (genel kaideler)den olduğu çok iyi anlaşılır.

Burada nazarıitibara alınması gereken bir husus vardır ki o da şudur: **Matürîdî** itikadımıza göre; kul, kalbinden geçen şeyleri, tatbikat sahasına çıkarmadıkça, onlardan mesul değildir.

Nitekim, bundan sonra gelecek olan: **"Günahı kesbedenler"** kavl-i şerifinde, günah işlemeye gayret sarfetme anlamına gelen **"Kesb"** ifadesi kullanılmıştır ki, gayri ihtiyarî (istek dışı) kalbe gelenler hakkında **"Kesb"** mefhumu geçerli olmadığından, bunların sahipleri, akabinde varid olan ceza tehdidinden de muaftırlar.

Ebû Hureyre *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٠١ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً . وَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَعَمِلَهَا ، كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ . وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ . وَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ »

101 - **"Her kim bir iyilik yapmaya niyet eder de yapamazsa, onun için bir hasene** (sevap) **yazılır. Her kim de bir hasene yapmayı ister de yaparsa o kendisi için on kattan yediyüze kadar** (katlanmış olarak)**yazılır. Kötülük yapmak isteyip yapmayana yazılmaz. Yaparsa yazılır."** *(Müslim, İman:59, No:130, 1/118, Buhari,Tevhid:35, No:7062, 6/2724, Tirmizi,Tefsir:7, No:3073, 5/265, Dârimî, Rikak:70, No:2684, 2/777, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:2001, 1/488)*hadis-i şerifi de, **Matürîdî** akîdesine kaynak teşkil etmektedir.

Bu hususta daha geniş malumat, Bakara Sûresi:284. ayet-i kerime'nin tefsiri (R.F.3/262-268) ile, Nisa Sûresi:123. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.5/795-799) zikredilmiştir.

Fakat şu göz önünde bulundurulmalıdır ki, inanç mefhumu da kalbî konulardan olduğu halde, insanın mümin ve kâfir olmasıyla alâkalı bir mevzu olması haysiyetiyle, diğer kalbî düşüncelere dahil olmaz.

Ayrıca "Müslümanlara kötülük düşünme" konusu, çekememezlik gibi nedenlerden ötürü, Müslüman fertlerin şahıslarıyla ilgili düşünceler anlamında kabul edildiği takdirde, uzuvlarla bunun belirtisi açıklanmaması şartıyla af kapsamına dahildir. Yoksa İslam dinine olan nefretinden ötürü Müslümanlara kötülük düşünme fikri, sahibini dinden çıkaracağı cihetle, itikadî konulara dahil olduğundan dolayı, mevzumuzdan hariçtir.

İkincisi: (اِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ) **"Çünkü günah kesbedenler, kazanır oldukları yüzünden, muhakkak cezalandırılacaklardır."** kavl-i şerifi, asîlere va'îd ve tehdit içermekte olup:

"Allah-u Tealâ'nın yasakladığı gizli ve açık günahları işleyenler, ne olursa olsun; dünyada yaptıkları herhangi bir masiyete mukabil mutlaka cezalandırılacaklardır." demektir.

Dolayısıyla, günahlardan mutlaka sakınılmalıdır. Şair ne güzel demiştir:

« جُمْلَه دَانَنْدْ اِينْ اَگَرْ تُو نِكْرُوِيى * هَرْ چَه مِيكَارِيشْ رُوزِى بَدْرُوِيى »

"Herkes şunu bilir ki, gülerek her ne işlersen, birgün onunla ağlarsın."

Nitekim İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١٠٢ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَنْ اَذْنَبَ وَهُوَ يَضْحَكُ دَخَلَ النَّارَ وَهُوَ يَبْكِى »

102 - **"Kim gülerek günah işlerse, ağlayarak ateşe girer."** *(Ebû Nuaym el-İsfehânî, Hılyetü'l-evliya, 4/96)*

"Tefsir-i Kebîr, Hazin ve **Sâvî"**de zikredildiği üzere; bu cümle-i celilenin zahirî ifadesi, günahkârların mutlaka cezalandırılacaklarına delâlet etmekteyse de, **Ehl-i Sünnet** uleması burada birkaç husus açıklamışlardır:

1- Eğer burada "İşledikleri günahları helâl görerek yapanlar" kastedilmekteyse, bu kişiler zaten kâfir olduklarından, haklarındaki ceza daimîdir. Yok eğer helâl görmeyerek yapmışlarsa, bu durumda iki husus göz önünde bulundurulur:

A) İslam âlimleri, "Doğru bir tevbe ile günahından tâib olan bir kulun cezalandırılmayacağı" görüşünde birleştiklerinden dolayı, burada va'îd buyrulan cezanın tahakkuku için, "Tevbesiz ölme" şartını öne sürmüşlerdir.

B) Yine **Ehl-i Sünnet** uleması, tevbesiz ölen bir günahkâr hakkında da, kesînen azap olunacağı görüşüne kail olmayıp şöyle demişlerdir: "Bu kişinin durumu, Allah-u Tealâ'nın meşîetine kalmıştır, isterse azap eder, dilerse de fazl-u keremiyle affeder." Nitekim bu hususta:

« ومن يمت ولم يتب من ذنبه * فامره مفوض لربه »

"Her kim günahından tevbe etmeden ölürse,
Onun işi Allah-u Tealâ'ya ısmarlanmıştır." buyrulmuştur.

Zaten, (... (١١٦) إنَّ اللهَ لاَ يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَادُوْنَ ذلكَ لِمَنْ يَشَآءُ) **"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındakileri ise, dilediği için mağfiret eder..."** *(Nisa Sûresi:116'dan)* ayet-i kerime'si, Allah-u Tealâ'nın, tevbe şartı koşmadan, günahkâr bir kulunu affedebileceğini açıklamaktadır.

2- Kâfirin tevbesi kesinlikle kabul olduğu halde, Müslümanın tevbesi hakkında iki görüş söz konusudur:

A) Şartlarına riayet edilerek yapılan tevbe kesinlikle makbul olur, zira sadık bir azim ve işlenenlere nedâmet duygusuyla yapılan nasûh bir tevbenin, havbeyi mahvedeceği (günahı sileceği) konusunda hemen hemen bütün âlimlerin görüş birliği mevcut olduğundan, bu maddenin kabûlü tercihe şâyandır.

B) Bütün şartlar yerine getirilse de, müminin tevbesinin kabûl edildiği konusunda kesin hüküm verilemeyip, zannî (umulan bir şey) olarak kalır.

3- Eğer burada "Kâfirin tevbesi hakkında ihtilaf söz konusu olmayıp, Müslümanın tevbesi neden farklı görüşlere maruz kalmıştır?" denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir:

"Allah-u Tealâ'nın rahmeti gazabını geçmiştir. Eğer kâfirin, imana gelerek yaptığı tevbeyi kabul etmemesi, ihtimal dahilinde kalsaydı, o kişinin cehennemde ebedî kalması gündeme geleceğinden, Allah-u Tealâ'nın rahmetinin galibiyyeti ile bağdaşmazdı.

Müminin ise, cennete gideceği kesindir. Onun tevbesini kabul etmeyip, azap edecek olsa da neticede mutlaka Müslüman hakkında rahmet tecellî edeceğinden, kendisine muvakkat olarak uygulanacak azap, onu tathir (temizleme) niteliği taşıyabilir." *(Sâvî)*

4- Cümle-i celilede geçen **"Kesb"** tabiri, günahları, bir iki kere değil de, devamlı işlemeyi âdet edinen ve meslek haline getirenleri tehdit etmektedir. Zira devamlı işlenen günahlar, insan fıtratını ifsad ederek, nefsi günah bataklığına gömmektedir.

Fakat bilmeyerek kötülük işleyip, peşisıra tevbe eden ve yaptıklarında, bile bile ısrarcı olmayanların tevbesini Allah-u Tealâ kabul edeceği gibi;

(... (١١٤) ... انَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ) **"...Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir..."** *(Hûd Sûresi:114'den)* ayet-i kerime'sinin muktezasınca da, bu tevbelerinin peşine yaptıkları iyilikler sebebiyle, günahın etkisini kalplerinden siler de, böylece onların ruhları, günah kirlerinden arınmış tertemiz haliyle Rablerine döner.

Ayet: 120

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: Meşayıhtan bazısı şöyle demiştir: Günahın zahiri, yaptığı amelleri kendinden görmek; batını ise, iç âleminde gizlice onları beğenmektir.

(İshak ibni Muhammed) Nehrecûrî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Allah-u Tealâ, zahirî ve batinî her konuda kullarına emir ve yasaklar tayin etmek üzere, **"Günahın açığını da gizlisini de terkedin!"** buyurmuştur ki, böylece emrine uymaktan geri duranlara karşı hucceti kaim (delili mevcut) olsun için, bu emir ve yasaklarının hudutlarını belirtmiştir.

İşte kul, Allah-u Tealâ'nın koyduğu sınırlara varıp durmasını biliyorsa, gizli ve açık her bakımdan olgunluk sınırına ulaşmış demektir.

Meşayıhtan bazısı şöyle demiştir: "Günahın açığı, dünyayı talep etmek; gizlisi ise, cennet ve nimetlerini arzulamaktır. Bunların her ikisi de, Hak'tan meşgul ederler. Hak'tan meşgul eden herşey ise günahtır." "Günahın zahiri, nefsin hazları; batını ise, kalbin hazlarıdır." diyenler de olmuştur.

Sehl *(Kuddise Sırruhu)* bu makamda, "Uzuvlarla günah işlemeyi terkedin, kalplerle de onların sevgisini bırakın!" demiştir.

KUŞEYRÎ: Günahın zahiri, başkalarının haberdar olduğu, günahların; gizlisi ise, Allah-u Tealâ ile aranda sır kalan, hiçbir yaratığın vakıf olmadığı günahlarındır.

Şöyle denilmiştir: Günahın gizlisi, gizli inançlar ve düşüncelerdir.

Şöyle de denilmiştir: Günahın batını, nefsinin sana, birtakım tevillerle öğrettiği şeylerdir.

Şöyle de söylenmiştir: Marifet ehlinin dilinde (deyiminde) gizli günah, hazzın ve lezzetin olan şeylere karşı müsamahalı olmandır.

Denilmiştir ki: Muhabbet ehlinin lisanında gizli günah, aşkın isteklerini yerine getirmede geri kalmışlığın sürmesidir. Çünkü hubbun mutâlebatının binası (sevginin taleplerinin temeli), tecennî ve kahr (sevdiğini üzme ve zora koşma) üzere atılmıştır.

Aşıkların sözcüsü şöyle demiştir:

« اذا قُلْتُ ما اَذْنَبْتُ؟ قالَتْ مُجيبَةً * حَياتُكَ ذَنْبٌ لا يُقاسُ بِهِ ذَنْبٌ »

"Ben, 'Günahım ne?' dediğimde, cevabında şöyle dedi:
Hayatın bir günahtır ki, ona benzer bir günah görülmedi."

Bu makamda şöyle bir mana da ifade edilmiştir: Ben size, görünen ve görünmeyen bütün nimetlerimi ihsan ettim. Öyleyse siz de, görünen ve görünmeyen bütün günahları terkedin. Çünkü şükrün şartlarından biri de, nimetleri, günah ve karşı gelme yolunda kullanmamaktır..

İBN-İ ARABÎ: Günahın zahiri, kötü ameller; ve uzuvlarda beliren sözlerle hareketlerdir. Batını ise, fasit inançlar ve batıl azimlerdir.

NİSÂBÛRÎ: Günahın zahiri, insan tabiatına uygun düşen işler; batını ise, kötü ve alçak huylardır. Günah kesbedenler, bu kazançları sebebiyle cezalandırılacaklardır. Çünkü karanlık (kötü) ahlâk, kalp aynasının pâklığını ve parlaklığını gidererek pasını artırır da, onu, kul ile Allah-u Tealâ arasında bir hicap haline getirir.

BİKA'Î: Günahın, haramlığı açık olan zahirî kısmını terkettikten sonra, kendisinde şüphe bulunan her türlü söz, iş ve inançtan ibaret gizli kısmının bırakılmasının uygun olmadığını zannetseniz de, her halükârda mutlaka terkedin. Çünkü Allah-u Tealâ, kalpte, bir şeyin günah olduğuna dair bir nişan belirlemiştir ki o da, o günah anında kalbin sakinleşmeyip, çarpıntılı olmasıdır.

Nitekim **Vabisa** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٠٣–عَنْ وَابِصَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ «...وَالْاِثْمُ مَاحَاكَ فِى النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِى الصَّدْرِ»

103 - **"...Günah, insanın içinde iz bırakan ve göğsünde gezip dolaşan** (sakin durmayıp, çarpıntı yapan) **şeydir."** *(Dârimî, Büyû':2, No:2438, 2/696, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:18023, 6/292)* buyurmuştur.

En gizli yolla da günah işleyenler, bozuk cibilliyetleri sebebiyle zorla uğraşarak yaptıkları günahların cezasını mutlaka göreceklerdir ki bu, hulfsüz bir va'îd (cayılması düşünülemeyen bir tehdit)tir.

İktiraf maddesinin, ifti'âl sîğasıyla ifade edilmesi şuna delalet etmektedir ki, iyi işler, insanın ilk yaratıldığı selîm fıtrata uygun olduğu için, kolayca işlenmekte, kötülükler ise, nefsin o fıtrata müdahalesi sebebiyle olduğundan tekellüfle kesbedilmekte (zorla işlenmekte)dir.

NAHCUVÂNÎ: Ey müminler! Günaha teşebbüs edip onunla muttasıf olmayı, kuvvetli bir pişmanlık ve güçlü bir ihlas ile terkedeceğiniz gibi, onun, kalbe ihtar ve icrasını da bırakın. Lezzet alarak günahları işleyenler, hissettikleri lezzet miktarınca ahirette ceza göreceklerdir.

RUHU'L-BEYAN: Allah-u Tealâ insana, cismanî bedenden ibaret olan bir zahir ile, ruhanî kalpten ibaret olan bir batın yarattığı gibi, günahlar için de zahir ve batın tesbit etmiştir. Günahın zahiri, şeriata muhalif olup, insanın nefsine muvafık olan her söz ve fiil; batını ise, nefsin cibilliyetinde bulunan hayvanî ve şeytanî huylardır.

Dolayısıyla bu ayet-i kerime, "Şeriat amellerini işleyerek, nefsin doğasına uygun gelen amelleri terkedin. Melekî ve ruhanî ahlâkı takınarak ta, nefsanî kötü huylardan vazgeçin. Zira her türlü fiiliyat ve ahlâk hususunda günah kesbedenler, dünyada ve ahirette, yaptıklarının cezasını göreceklerdir." manasına işaret etmektedir.

Dünyada görecekleri ceza şöyle anlatılabilir: Nefse uyan her türlü söz ve fiilin bir karanlığı vardır ki, o, kalp aynasını paslandırır. Böylece, kalbî ve ruhanî olan ahlâkın mizacı bozularak, nefsanî ve zulmanî olan huyların mizacı kuvvet bulur.

Ayet: 120

Bu sebeple nefsin hevâsı artarak galip gelince, o kişi dünya ve şehvetlerine meyletmeye başlar. Nefsin kötü arzusuna uygun düşen her türlü huyun meydana çıkmasıyla, kalbin kiri ve kasveti katlanarak artar da, artık sahibi, Allah-u Tealâ'dan perdelenecek bir hale düşer. Nitekim:

(كَلاَّ بَلْ رَانَ عَلىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ١٤)**"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları** (günahlar), **kalplerini kirletmiştir."** *(Mutaffifîn Sûresi:14)* ayet-i kerimesi, bu hakikate işaret buyurmaktadır.

Ahiretteki cezalarına gelince: Allah-u Tealâ ile arasına bu kadar engeller ve perdeler girmesine müsaade eden bir kul, elbette Allah-u Tealâ'dan ayrılacak ve ateşte hâliden mühalleden (ebediyyen) mahcub ve muazzeb (mahrum ve azaba dûçâr) olarak kalacaktır. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(كَلاَّ إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ١٥) **"Hayır! Şüphesiz onlar, o gün Rablerinden mahcub** (mahrum)**durlar."** *(Mutaffifîn Sûresi:15)* buyurmaktadır.

ALUSî: **Şiblî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: Günahın zahiri; gaflet, batını ise, geçmiş hataları gözönünde bulundurmayı terketmektir.

Denilmiştir ki, açık günah; dünya sevgisi, gizlisi ise, makam ve mevki sevgisi. Şöyle de denilmiştir: Günahın zahiri; amelleri kendinden görmek, batını ise, kalbin, manevi hallerle tatmin ol (up Mevlâ'yı arama) masıdır.

MÜNASİP AYET-İ KERİME'LER:

Açık ve gizli, bütün günahları terketmeyi emreden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... وَلاَ تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ... ١٥١ ﴾

"...Kötülüklere; onların açık olanına da, gizli olanına da yaklaşmayın..." *(En'am Sûresi:151'den)*

﴿ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللهِ مَالَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَاناً وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ ٣٣ ﴾

"De ki: Rabbim ancak kötülükleri, onların açık ve gizli olanlarını, günahı, haksız yere azgınlığı, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında, bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır." *(A'raf Sûresi:33)*

Kulların, kesbettikleri günahlar sebebiyle, dünyada ve ahirette cezalandırılacakları:

﴿ ... فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ٣٩ ﴾

"Kesbetmiş olduğunuz (günahlar) **sebebiyle azabı tadın!"** *(A'raf Sûresi:39'dan)*

﴿ ... وَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٩٥) ﴾

"Kesbetmiş oldukları (günahları)**na karşılık, ceza olarak varacakları yer, cehennemdir."** *(Tevbe Sûresi: 95'den)*

﴿ اُولٰئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨) ﴾

"İşte onlar (var ya), **kazanmış oldukları** (günahlar) **yüzünden varacakları yer, ateştir!"** *(Yunus Sûresi:8)*

﴿ ...هَلْ تُجْزَوْنَ اِلاَّ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٥٢) ﴾

"Siz, kazanmış olduğunuz (günahlar)**dan başkasıyla cezalandırılmayacaksınız."** *(Yunus Sûresi:52'den)*

﴿ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٥١) ﴾

"Allah, her nefse, kazandığını(n karşılığını) **ceza olarak vermek için** (onları diriltecektir.) **Şüphesiz ki Allah, hesabı çok çabuk görendir."** *(İbrahim Sûresi:51)*

﴿ ...وَقِيلَ لِلظّٰالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٢٤) ﴾

"...Zalimlere: 'Kazanmış olduğunuz (günahların sorumluluğun)**u tadın!' denilir."** *(Zümer Sûresi:24'den)*

﴿ اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لاَ ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (١٧) ﴾

"Bu gün her nefis, kazandığıyla cezalandırılacaktır. Bu gün zulüm (haksızlık) **yoktur. Kuşkusuz Allah, hesabı çarçabuk görendir."** *(Gâfir Sûresi:17)*

﴿ ... فَاَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٧) ﴾

"...Böylece yapar oldukları (kötülükler) **yüzünden, alçaklık azabının yıldırımı onları** (Semûd kavmini) **yakaladı** (çarptı)**."** *(Fussilet Sûresi:17'den)*

﴿ ... لِيَجْزِيَ قَوْماً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٤) ﴾

"Çünkü Allah, her kavmi, kesbetmiş olduklarıyla cezalandıracaktır." *(Câsiye Sûresi:14'den)*

﴿ وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ (٢٢) ﴾

"Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır ki, böylece herkes, kesbettiğiyle cezalandırılacak ve onlar zulme uğratılmayacaklardır." *(Câsiye Sûresi:22)*

Ayet: 121

Mevlâ Tealâ, besmeleyle kesilenden yemeyi emir buyurduktan sonra, kendi ismi anılmayarak kesilenlerden yemeyi nehyetmek üzere şöyle buyuruyor:

وَلَا تَاْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهٗ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيٰطِيْنَ لَيُوْحُوْنَ اِلٰٓى
اَوْلِيٰٓئِهِمْ لِيُجَادِلُوْكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُوْنَ (١٢١)

KELİME MANASI (121)

(وَلَا تَاْكُلُوا) **Yemeyin,** neden? (مِمَّا) **o şeyden ki,** (لَمْ يُذْكَرِ) **anılmadı,** ne? (اسْمُ اللّٰهِ) **Allah'ın ismi,** ne üzerine? (عَلَيْهِ) **onun üzerine,** yani; besmelesiz kesilen hayvanların etlerinden yemeyin, (وَاِنَّهٗ) **şüphesiz ki, o**(ndan yemek), nedir? (لَفِسْقٌ) **elbette bir fısk** (Allah-u Tealâ'nın emrinden çıkmak)**tır.** (وَاِنَّ الشَّيٰطِيْنَ) **Şüphesiz ki şeytanlar,** (لَيُوْحُوْنَ) **elbette vahy** (telkin) **ederler,** kime? (اِلٰٓى اَوْلِيٰٓئِهِمْ) **dostlarına,** niçin? (لِيُجَادِلُوْ) **mücadele etsinler için,** kiminle? (كُمْ) **sizinle,** (وَاِنْ اَطَعْتُمُوْ) **eğer itaat ederseniz,** kime? (هُمْ) **onlara** yani; onlara uyarak, haramı helâl ederseniz, (اِنَّكُمْ) **şüphesiz ki siz,** kimlersiniz? (لَمُشْرِكُوْنَ) **elbette müşriklersiniz.**

MEÂL-İ ŞERİF

Üzerine Allah'ın ismi anılmaya(rak kesilen hayva)**nlardan yemeyin, şüphesiz o** (hayvanlardan yemeniz), **elbette bir fısk** (Allah-u Tealâ'nın yolundan çıkış)**tır. Şu muhakkak ki, şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına elbette vahy** (telkin) **ederler.**

Eğer onlara itaat eder (de, harama helâl der)**seniz, şüphesiz ki siz de, müşrik** (Allah-u Tealâ'ya ortak isnat eden)**lersiniz.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; Allah-u Tealâ, bundan evvelki *(118,119.)* ayet-i kerime'lerde, kendi adıyla kesilenlerin yenmesinin helâl olduğunu beyan etmişti.

Tabi ki o ifade-i celileler, Allah'ın ismi anılmayarak kesilen hayvanların etlerinden yemenin haramiyyetini zımnen ifade etmekteydi. İşte Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi, onların peşisıra getirerek, geride geçen zımnî ifadeyi tasrih ve te'kîd buyurmuştur.

Tabi ki, Allah'ın ismi anılmayanlara, kendi kendine ölen lâşe dahil olduğu gibi, putlar adına kesilen de dahil olduğu için, Allah-u Tealâ, müşriklerin ortaya attıkları şüpheleri iptal gayesiyle bu ayet-i kerime'yi, bu mahalde zikretmiştir.

Sebeb-i nüzûl:

Bu ayet-i kerime'nin iniş sebebi hakkında üç rivayet vardır:

1- Ikrime *(Radıyallahu Anh)* tarîkıyle, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere, şeytanların, dostlarına: "Allah'ın kestiğini yemeyin, kendi kestiğinizi yeyin! (olacak iş mi?)" diye telkinde bulunmaları üzerine, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirdi. *(Ebû Davud, Zebâih:1, No:2818, 2/111)*

2- Said ibni Cübeyr *(Radıyallahu Anh)* kanalıyla, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan gelen diğer bir rivayete göre; Yahudiler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelerek: "Kendi öldürdüğümüzden yiyoruz da, Allah'ın öldürdüğünden yemiyoruz!" demeleri üzerine, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi sonuna kadar indirdi. *(Ebû Davud, Zebâih:1, No:2819, 2/111)*

3- "Taberî, Vahidî, Hazin ve **Lübâbü'n-Nukûl"**de, **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiği üzere; cahiliyyet devrinde Fâris milletiyle araplar arasında, Rum'lara karşı dostluk ve mektuplaşma mevcuttu.

Lâşenin haramiyyeti hakkındaki ayet-i kerime inince, Fâris ehlinden olan Mecûsîler, Kureyş müşriklerine mektup yazarak: "**Muhammed** ile mücadele ederken ona, 'Senin, kendi elinle, bıçakla kestiğin helâl da, Allah'ın, altın testereyle kestiği (lâşe) haram! Öyle mi?' deyin!" dediler.

Bunu duyan Müslümanlardan birtakımlarının içine kuşku düşmesinden dolayı Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirdi. *(Taberî, No:13809, Vahidî, No:449, Sh:206, Suyûtî, Lübâb:Sh:132)*

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: (وَلَاتَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ) **"Üzerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin."**

Bu cümle-i celilenin neyi yasakladığı hakkında **Ebû Hayyan** *(Rahimehullah)* birkaç görüş nakletmiştir:

1- Zahir olan görüş, cümle-i celilenin umumî ifadesine bakılarak, kesiminde besmele terkedilen hayvanların etinin yenilmesi haram edilmiştir.

2- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*nın bir rivayetine göre; sadece lâşedir.

3- Yine ondan gelen bir rivayete göre; Maide Sûresinin 3. ayet-i kerimesinde, **"Meyte** (lâşe)"den başlayarak, **"Putlar adına kesilen"** kısma kadardır.

4- Atâ *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; sadece putlar adına kesilenlerdir. Çünkü araplar böyle yapmaktaydı.

5- İbni Bahr *(Rahimehullah)*ın beyanına göreyse, müşriklerin avlarıdır. Zira onlar, oku atarken besmele çekmezlerdi, zaten çekseler de tesmiye ehlinden değillerdi.

Bu cümle-i celileyle ilgili, tefsirlerde birçok hükümler yer almıştır:

1- Atâ ve **Tâvus** *(Rahimehumellah)*, ayet-i celile'nin umumî ifadesine itibar ederek: "Allah'ın ismi okunmadan yenilen, içilen şeylerin tümü haram olur."

şeklinde bir görüş belirtmişlerse de, diğer fukahanın hepsi, bu genel ifadenin, hayvan kesimiyle ilgili bir tahsise tabi olduğu görüşünde ittifak ettikten sonra, kendi aralarında görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir ki, bunu ileride beyan edeceğiz. *(Tefsîr-i Kebîr)*

2- Bir kimsenin kestiğinin yenilmesi için; Müslüman veya ehl-i kitap (Tevrat ehli olan Yahudiler, İncil ehli olan Hristiyanlar ve Sâbie fırkasından Zebûr okuyanlar)dan olma şartı vardır. Bu yüzden şirk ehlinin, Mecûsî (ateşperest)lerin, Vesenî (putperest ve ateist)lerin ve mürtedlerin kestiği yenmez. *(Bedâi'u's-Sanâi':5/45)*

3- Ehl-i kitabın kestikleri hakkında iki görüş vardır:

A) **Sehâvî** *(Rahimehullah)*ın, **Mekhûl** *(Rahimehullah)*dan naklettiği görüşe göre; "Ehl-i kitabın, Allah'ın ismini anmadan kestiklerini yemek caizdir." **Ebu'd-Derdâ** ve **Ubade ibni Sâmit** *(Radıyallahu Anhuma)*dan da buna benzer bir görüş nakledilmiştir.

Bu görüşe göre; ayet-i kerime'deki umumî hitap, ehl-i kitabı kapsamadığından, muhassas (özelleştirilmiş) olması itibarıyla, neshe değil de tahsise uğramıştır.

B) **Ali, Aişe, İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhum)* ve bir cemaat, ayet-i kerime'nin tümüyle muhkem olduğu görüşündedirler ki, bu durumda ehl-i kitabın, Allah-u Tealâ'nın ismini anmadan kestiklerini yememiz caiz olmaz. *(Ebû Hayyan)*

Hanefî ashabımız, bu görüşte olup, bu konuyu şöyle tafsil etmişlerdir: Bir Müslümanın, herhangi bir kitâbî'nin kestiğini yeyip yiyemeyeceği konusunda altı mesele vardır:

1- Kesim anında hazır olup, sadece Allah'ın adını zikrettiğini işitirse yiyebilir.

2- Kesimini görmediği için, ne okuduğunu duymamış olsa da, kestiği yenir. Zira bir şey işitilmediği vakit, Müslüman hakkında olduğu gibi, onun hakkında da husn-ü zanda bulunularak besmele çekmiş olduğu kabul edilir.

Nitekim Allah-u Tealâ: (...وَطَعَامُ الَّذِينَ اوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ...) **"...Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği, sizin için helâldir..."** *(Maide Sûresi:5'den)* buyurarak, onların besmele çekip, çekmediklerinde şüphe mevcut olduğu halde, kestiklerinden yemeyi mubah kılmıştır.

Taberî *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: İlim ehli, bu ayet-i kerime'nin hükmünden herhangi birşeyin nesh olup olmadığı hakkında iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Bir kısmı, hiçbir hükmünün neshedilmemiş olup, kastedildiği manada muhkem olduğu görüşündedir ki, ilim ehlinin cumhurunun görüşü budur.

b) **Hasen-i Basrî** ve **Ikrime** *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakledilen diğer bir görüşe göreyse: (...وَطَعَامُ الَّذِينَ اوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ...) **"...Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği, sizin için helâldir..."** *(Maide Sûresi:5'den)* ayet-i kerime'siyle, bu ayet-i kerime neshedilerek istisna getirilmiştir. *(Taberî, No:13839)*

Ebû Davud *(Rahimehullah)*, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan; **İbni Ebî Hatim** *(Rahimehullah)* da, **Mekhûl** *(Rahimehullah)*dan şu nakli yapmışlardır:

"Allah-u Tealâ: **"Üzerine Allah'ın ismi anılandan yeyin!", "Üzerine Allah'ın adı anılmayandan yemeyin!"** buyurduktan sonra, bu hükmü(n genelliğini) neshedip, istisna yapmak üzere:

(...وَطَعَامُ الَّذِينَ اوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ... (٥)) **"...Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği, sizin için helâldir, sizin yemeğiniz de onlar için helâldir..."** *(Maide Sûresi:5'den)* buyurmuştur. *(Ebû Davud, Zebâih:13, No:2817, 2/111, İbni Ebî Hatim, No:7837)*

Ancak **İbni Kesîr** *(Rahimehullah)*ın, **İbni Cerîr** *(Rahimehullah)*ın görüşünü tasvib ederek, beyan ettiği üzere; ehl-i kitabın kestiğinin helâl olmasıyla, Allah-u Tealâ'nın ismi anılmadan kesilenin haram olması arasında bir çelişki yoktur.

Seleften, burada "Nesh" tabirini kullananların maksadı; ayet-i kerimenin hükmünün tümüyle kalkması olmayıp, ancak tahsis (genel hükmü özelleştirme)dir.

Nitekim bazı müfesirler, **Veliyyullah ed-Dehlevî** *(Rahimehullah)*ın **"el-Fevzü'l-Kebîr"** isimli eserinden şu nakli yapmışlardır:

"Alanı çok geniş olan tefsir fenninde en zor ve en fazla ihtilaflı konulardan biri de, nasih ve mensuh meselesini bilmektir. Bu hususdaki zorlukların en kuvvetlisi ise, mütekaddim ve müteahhirlerin ıstılahının ihtilafı (önceki ve sonraki âlimlerin deyimlerinin farklılığı)dır.

Sahabe ve tabi'în *(Rıdvanullahi Aleyhim Ecma'în)* in sözlerinin iyice araştırılmasından anlaşılan şudur ki onlar, "Nesh" tabirini, usûl âlimlerinin kullandığı manada değil de, "Bir şeyle diğerini giderme" anlamına gelen lügat manası karşılığında kullanmışlardır. Dolayısıyla onlara göre "Nesh", bir ayet-i kerime'de bulunan birtakım vasıfları, diğeriyle gidermektir ki bu, birkaç şekilde olabilir:

a) Amel müddetinin son bulmasının beyanı,

b) Kelamın, akla ilk gelen manasından döndürülüp, kolayca anlaşılamayan manaya hamledilmesi,

c) Kendisinde bulunan kayıtlardan birinin, özel bir hüküm ifade etmek için getirilmediğinin beyanı,

d) Genel bir hükmün tahsisi (özelleştirilmesi ki, bu ayet-i kerime bunun misalidir),

e) Ayetin açıkça ifade ettiğiyle, kendisine kıyas edilenin arasındaki farkın izahı,

f) Cahiliyyet âdetinin izale (giderilme)si,

g) Eski bir şeriattaki hükmün kaldırılması.

Dolayısıyla selef katında nesh konusu geniş kapsamlı olduğundan, onlara göre mensuh ayetlerin sayısı beşyüze kadar ulaşmaktadır. Fakat sonraki âlimlerin ıstılahına bakılarak, bir ayetin hükmünün tamamen geçersiz kılınması şeklinde değerlendirilirse, mensuh ayetlerin sayısı çok az olur." *(Mehâsinü't-te'vîl:1/26)*

3- Bir müslüman, kesim yapan bir kitabî'nin, Allah'ın ismini okuduğunu duymuşsa, o kişi Allah isminden **Mesîh** *(Aleyhisselâm)* ı kastetmiş olsa bile kestiği yenilir. Çünkü Müslüman kişi, onun kasıt ve niyetini bilemeyeceğinden, zahirî sözüne bakar. Bu durumda o kitabî, Müslümanların tesmiyesini kullanmış olduğundan, zahirle hükmedilerek yenilebilir.

4- Fakat "Üçün üçüncüsü olan Allah" gibi laflar ederek kastını açıklarsa, helâl olmaz.

5- Eğer onun, sadece; **Mesih**'in adını andığı işitilirse yine helâl olmaz.

6- Allah-u Tealâ ile birlikte **Mesih**'in adını anarsa yine kestiği yenmez. Zira bunlar:

(... وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ ... (١١٥)) **"Kesilirken Allah'tan başkası anılanları... da size haram kılmıştır..."** *(Nahl Sûresi:115'den)* ayet-i kerime'sinin hükmüne dahildirler. *(Bedâi'u's-Sanâi':5/46)*

Bu hususta daha geniş malumat, Maide Sûresi:5. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.6/278-280) zikredilmiştir.

4- Müslümanın besmelesiz kestiğine gelince; müctehidlerin bu konuda farklı görüşleri vardır:

a) : Ayet-i kerime'nin zahirî ifadesinden yola çıkarak, **İbni Abbas, İbni Ömer, Abdullah ibni Ayyâş, İbni Sîrîn, Abdullah ibni Yezîd, Şa'bî, Nâfi', Ebû Sevr** ve -bir rivayette- **Davud** *(Radıyallahu Anhum)*:

"Kasten veya unutarak besmele çekilmeden kesilen hayvanın etinden yemek haramdır." demişlerdir.

Bu görüş, **İmam-ı Malik** ve **İmam-ı Ahmed** *(Rahimehumellah)*dan da mervîdir. *(Ebû Hayyan, Tefsîr-i Kebîr, Fethu'l-Kadîr)*

b) : **Ebû Hureyre,** -bir rivayette **İbni Abbas, Malik-, Ebû Iyâz, Ebû Râfi', Atâ, İbni Müseyyeb, Hasen, Cabir, Ikrime, Tâvus, Neha'î, Katade, İbni Zeyd, Abdurrahman ibni Ebî Leylâ, Rabî'a, Esamm** ve **Şafiî** *(Radıyallahu Anhum)*:

"Kasten veya unutarak besmele terkedilse de, kesilenden yemek, *-yiyenin besmele çekmesi şartıyla-* helâldir." demişlerdir. *(Ebû Hayyan, İbnü'l-Cevzî, Tefsîr-i Kebîr, Hazin)*

Ancak, Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*nun **Alusî** tefsirinin kenarındaki kaydı vechile; "Şafi'î imamlarından olan **İmam-ı Râzî** *(Rahimehullah)*, İmam'ının görüşlerini desteklemek için birçok delil getirdikten sonra: "Müslümana yakışan, bundan (kasten besmelesiz kesilen hayvanın etini yemekten) sakınmaktır. Çünkü bu delilin açık ifadesi çok kuvvetlidir." demiştir.

Yine böylece **İmam-ı Gazâlî** *(Rahimehullah)* **"İhyâ"**sında bu hususta ihtiyata riayetin evlâ olduğunu açıklamıştır. Şafi'î imamlarının ekserisi de bu görüştedir. Ancak bazı mutaassıplar, ifrattan geri durmamışlardır."

İbnü'l-Arabî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu ayet-i kerime ve birçok hadis-i şerif, kahir ekseriyete sahip çok âlî ve zahir deliller teşkil etmekteyken, muhakkık âlimlerin reisi kabul edilen **İmamü'l-Haremeyn**'in:

"Zikrullah ancak ibadetlerde meşru edilmiştir. Hayvan kesmek ise kurbet değildir." sözü, teaccübe şâyan olup, üç yönden fesadı zahirdir:

A) Bu görüş, Kur'an ve sünnete muhaliftir. Şöyle ki:

1- Kur'an-ı Kerim'e muhalefetine gelince, bu zahirdir.

Zira önce geçen *(118.)* ayet-i kerime ile, bu ayet-i kerime ve benzeri birçok ayet-i kerime *(Hacc Sûresi: 28, 34, 36, 37)*, kesilecek hayvan üzerine Allah-u Tealâ'nın isminin anılmasını emretmektedir.

2- Sünnete muhalefeti ise, birçok hadis-i şeriflere ters düşmesi hasebiyledir. Nitekim bu hadis-i şerifler, Hanefî mezhebinin delilleri bahsinde zikredilecektir.

B) Allah'ın zikri, nikah akdine varıncaya kadar her muamelede, her oturuş ve kalkışta meşrudur. Ancak vücub ve istihbab (vacip veya müstehab oluşu) yönünden, dereceleri farklılık arzedebilir.

C) Bütün mezheplerce; kurban kesenin, niyet etmesi gerektiğine göre, kesim işi bir kurbet (ibadet)tir. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحومُهَا وَلاَ دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوىٰ مِنْكُمْ ... (٣٧)) **"Onların ne etleri, ne de kanları asla Allah'a ulaşmaz; fakat O'na sadece sizden takva ulaşır..."** *(Hacc Sûresi:37'den)* buyurmaktadır.

Eğer burada, "Zikrin esas yeri kalptir, her Müslümanın kalbinde de Allah'ın zikri mevcuttur, o halde dille söylemenin zorunlu olmasına ne hacet vardır?" denilecek olursa, biz, bu suale şöyle cevap veririz:

"Zikrin, dille de kalple de olabileceğinde hemfikiriz. Cahiliyyet devrinde arapların yaptığı muamele, putların adını dille anarak kesmek olduğundan, Allah-u Tealâ, kendi zikrinin dillerde anılmasını emir buyurarak, bu batıl âdeti ortadan kaldırmıştır ve şeriatta bu husus böyle devam edegelmiştir.

Hatta bir keresinde **İmam-ı Malik** *(Rahimehullah)*a: "Abdeste başlarken besmele çekilmeli mi?" diye sorulduğunda, "Hayvan kesmek mi istiyor?" şeklinde bir latîfe yaparak, besmele (çekme zorunluluğu) konusunun, taharetle ilgili değil, zebâih (kesilecek hayvanlar) ile ilgili olduğuna dikkat çekmiştir." *(Ahkâmü'l-Kur'an:2/749-750)*

Âlûsî, "İmam-ı Malik'in, İmam-ı Şafi'î *(Rahimehumullah)* ile bu konuda aynı görüşte olduğu" şeklindeki rivayeti kabul etmeyip, **Malikî** kitaplarının, "Kasten besmele terkedilenin yenemeyeceği" görüşüyle dolu olduğunu söylemiştir.

"Hidaye" sahibinin beyanına göre; bu mesele hakkında **İmam-ı Şafi'î** *(Rahimehullah)*ın görüşü, icmâ'a muhaliftir. Çünkü kasten besmelesiz kesilen hakkında ulema arasında hiçbir ihtilaf söz konusu değildir.

Aralarındaki görüş ayrılığı ancak unutularak terkedilen hakkındadır ki, **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*nın mezhebine göre haram, **Ali** ve **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhum)*un görüşüne göreyse, unutularak terkedilen helâldir. *Nitekim **Hanefî** mezhebimizin fetvası da bu yöndedir.*

Bundan dolayı **İmam-ı Ebû Yusuf** ve diğer meşayıh şöyle demişlerdir: "Kasten besmelesiz kesilen hakkında ictihad geçerli değildir. Bir kadı, böyle bir etin satışına cevaz verse bile, icmâ'a muhalif olduğu için hükmü geçerli olmaz."

Aynî *(Rahimehullah)* **"Hidaye Şerhi"**nde şöyle demiştir:

Nasıl ki bir kadı, kitap ve sünnete muhalif bir fetva verdiğinde o hükmü reddolunmaktaysa, icmâ'a muhalif verdiği hükmü de reddolunmalıdır. Zira ulemanın bir meseledeki görüş birliği, en kuvvetli delillerden olduğu için, ona karşı gelmek bilâhilaf caiz değildir. *(Burhaneddin Merğînânî, el-Hidaye, 4/394, Aynî, el-Binaye:10/646, 647)*

Âlûsî *(Rahimehullah)* bu konudaki bazı nakilleri yaptıktan sonra, kendi görüşünü açıklarken: "Bu konu ictihadla alâkalı olup, icmâ'ın mevcudiyyeti kabul edilemez..." demişse de, dört mezhep müftüsü olan Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* **"Âlûsî"** tefsirinin kenarına, bu konuyla ilgili olarak şu kaydı düşmüştür:

"**Âlûsî** *(Rahimehullah)* ın 'İcmâ'ın sübûtu kabul edilemez' sözü, kabul edilemez. Onun bu tesbitine çok şaşılır. Sahabe ve tabi'în *(Rıdvanullahi Aleyhim Ecma'în)*den ibaret üç asır ehlinin görüş ayrılığı, sadece unutma hakkında mevzuubahistir ki onların, kasten terkeden hakkında hiç ihtilaf etmemeleri, bu hususta icma'ları bulunduğuna dair en kuvvetli delili teşkil etmektedir.

Zaten ayet-i kerime muhkem olduğu için, kendisinde ictihada mahal bulunmadığında kesinlikle şüphe yoktur. Nitekim kendisi de birkaç satır önce **İmam-ı Ebû Yusuf** *(Rahimehullah)* ın, geride geçen sözünü nakletmiştir. Kitaplar, bu hususu sarahaten bildiren ifadelerle doludur.

Dolayısıyla onun bu cevabı yok hükmünde olup, bu kelamı da itibar sahasından sâkıttır. Ayrıca şu da bilinmelidir ki, buradaki icmâ', sükûtî bir icmâ' (bu konuda bir şey dememelerinden anlaşılan bir söz birliği) değildir.

Böyle olsaydı, unutarak terkedilmesi hakkında da konuşmazlardı. Zira kasıtlı terkedilme konusunda konuşmanın daha gerekli olduğu, akıl sahiplerine gizli değildir. Demek ki onlar, kasten terkedilen hakkında konuşmaya ve ictihada bir mahal görmemişlerdir. Aksi takdirde unutma konusundaki kelamlarından kat kat fazla, bu konuda konuşmuş olmaları gerekirdi."

c : Mücahid, -bir rivayette **Tâvus, Atâ, Malik, Ahmed-, İbni Şihab, İbni Cübeyr, Sevrî, Hasen ibni Huyeyy, Hasen ibni Salih, İshak, İbni Ebi'l-Kasım, İsa, Esbağ, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe** ve ashabı *(Radıyallahu Anhum)* ise, kasıtlı yapılanla, unutma arasında fark gözeterek iki ayrı görüş açıklamışlardır:

A) "Unutarak terkettiyse yenilir."

Hanefî mezhebinin bu hususta ki delilleri:

١٠٤ – عَنْ رَاشِدِ بْنِ سَعْدٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ذَبِيحَةُ الْمُسْلِمِ حَلَالٌ وَإِنْ لَمْ يُسَمِّ ، وَالصَّيْدُ كَذٰلِكَ »

104 - **Raşid ibni Sa'd** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Kasıt bulunmadığı sürece, besmele çekmemiş olsa da, Müslümanın kestiği helâldir. Av da böyledir."** *(İbni Hacer, el-Metâlibü'l-Âliye, Zebâih, No:2306, 2/301, Bûsîrî, İthâfu's-Sâde, Sayd ve Zebâih:4, No:5321, 7/67)* buyurmuştur.

١٠٥ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) اَنَّ النَّبِىَّ ﷺ قَالَ: « اَلْمُسْلِمُ يَكْفِيهِ اسْمُهُ فَاِنْ نَسِىَ اَنْ يُسَمِّىَ حِينَ يَذْبَحُ فَلْيُسَمِّ ، وَلْيَذْكُرِ اسْمَ اللهِ ثُمَّ لْيَأْكُلْ »

105 - **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Müslümana, ismi yeter.** (Müslim ismi, Allah-u Tealâ'nın ismi olduğu için bir Müslüman besmeleyi unutarak terketse bile, kendi ismi besmele yerine geçer.)

Keserken besmele çekmeyi unutursa, besmele çekerek Allah'ın ismini ansın ve yesin!" *(Dârekutnî, Sayd ve Zebâih, No:4808, 5/535, Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, No:18890-18894, 9/401-402, Ma'rifetü's-Sünen-i ve'l-Âsâr, Sayd:2, No:18790-18793, 13/447)* buyurmuştur.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*nın şu sözü, bu hadis-i şerifi daha ziyade vuzuha kavuşturmaktadır:

١٠٦ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: « اِنَّ فِى الْمُسْلِمِ اسْمَ اللهِ فَاِنْ ذَبَحَ وَنَسِىَ اسْمَ اللهِ فَلْيَأْكُلْ ، وَاِنْ ذَبَحَ الْمَجُوسِىُّ وَذَكَرَ اسْمَ اللهِ فَلاَ تَأْكُلْهُ »

106 - **"Şüphesiz ki Müslümanda Allah'ın ismi vardır. Eğer Allah'ın adını unutarak keserse, yesin. Mecûsî, Allah'ın adını anarak bile kesse, yeme!"** *(Abdürrezzak, el-Musannef, No:8548, 4/481, Hakim, el-Müstedrek, No:7572, 4/260)*

Yine **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın:

١٠٧ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) « مَنْ نَسِىَ فَلاَ بَأْسَ »

107 - "(Kesim esnasında besmele çekmeyi) **unutana bir mesuliyet yoktur."** *(Buharî, Zebâih:15, 5/2094)* sözü de, bu görüş sahiplerinin delillerindendir.

İmam-ı Buharî *(Rahimehullah)* da bu görüşü tercih ederek: "Bu ayet-i kerimede, besmelesiz kesilenden yemek hakkında **'Fısk'** tabiri kullanılmıştır ki, unutana fasık denmeyeceği aşikârdır." demiştir. *(Buharî, Zebâih:15, 5/2094)*

Âlûsî *(Rahimehullah)*ın, **Allâme (Teftâzânî)**den nakli vechile; **İmam-ı A'zam** *(Radıyallahu Anh)*ın mezhebine göre; unutan, besmeleyi terketmiş değildir, zira besmele onun kalbindedir.

Kasten terkeden hakkında ise, bu ayet-i kerime'nin umumî ifadesi geçerli olduğundan, kıyasla, kitabı tahsis (Kur'an-ı Kerim'de geçen genel bir hükmü, ictihada dayalı olarak özelleştirme) söz konusu olamaz.

Ayrıca kasten terkeden, kalbindeki inanç ve zikri nefyetmiş olacağından mazur da sayılamaz. Gerçi ayetin zahiri, unutularak terkedilene de haramlık hükmümün şumûlünü gerektirmekteyse de, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen:

١٠٨ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « اِنَّ اللّٰهَ وَضَعَ عَنْ اُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ »

108 - **"Şüphesiz Allah, benim ümmetimden hata** (yanılgı)**yı ve unutkanlığı**(n sorumluluğunu)**... kaldırmıştır."** *(İbni Mâce, Talak:16, No:2045, 1/659, Hakim, el-Müstedrek, No: 2801, 2/216, Beyhaki es-Sünenü'l-Kübrâ, Eymân:34, No:20013, 10/104)* hadis-i şerifinin hükmünce şeriat, unutanı mazur görmüştür.

Ayrıca insan çok unutkan bir yaratık olduğundan, zorluğu kaldırmak için bu hüküm tercih edilmiştir.

B) "Kasten terketmişse yenilmez."

Hanefî mezhebinin bu konudaki delilleri:

Abâye ibni Rifâ'a'nın, dedesi **Râfi'** (ibni Hadîc) *(Radıyallahu Anhum)*dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٠٩ – عَنْ عَبَايَةَ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ ، عَنْ جَدِّهِ (رضى الله عنهم) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: « مَا اَنْهَرَ الدَّمَ وَذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ فَكُلْ »

109 - **"... Bir şey kanı akıtırsa ve** (hayvanın) **üzerine Allah'ın ismi zikredilir** (öldürülürken besmele çekilir)**se, onu ye!..."** *(Buharî, Zebâih:18, No:5184, 5/2096, Müslim, Edâhâ:4, No:1968, 3/1558, Ebû Davud, Zebâih:15, No:2821, 2/112, Nesâî, Dahâyâ:26, No:4421, 7/262, Tirmizî, Ahkâm:5, No:1491, 4/81, İbni Mâce, Zebâih, No:3178, 2/1061, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:17261, 6/111)* buyurmuştur.

Adiyy ibni Hatim *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١١٠ – عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: « اِذَا اَرْسَلْتَ كِلَابَكَ الْمُعَلَّمَةَ ، وَذَكَرْتَ اسْمَ اللّٰهِ ، فَكُلْ مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكَ »

110 - **"Öğretilmiş köpeklerini** (avın üzerine) **salarken, Allah'ın ismini anarsan, onların sana tuttuğundan ye!.."** *(Buharî, Zebâih:10, No:5169, 5/2090, Müslim, Sayd:1, No:1929/2, 3/1529, Ebû Davud, Sayd:2, No:2847, 2/120, Tirmizî, Sayd:1, No:1464, 4/64, Nesâî, Sayd:3, No:4276, 7/204)* buyurmuştur.

Yine **Adiyy ibni Hatim** *(Radıyallahu Anh)*ın: "Ben, köpeğimi salıyorum, sonra yanında başka bir köpek buluyorum, hangisinin avı yakaladığını da bilemiyorum!" sorusuna cevaben Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١١١ – عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ (رضى الله عنه) قُلْتُ: اِنِّي اُرْسِلُ كَلْبِي ، فَاَجِدُ مَعَهُ كَلْباً آخَرَ ، لَا اَدْرِي اَيُّهُمَا اَخَذَهُ؟ فَقَالَ: « لَا تَأْكُلْ ، فَاِنَّمَا سَمَّيْتَ عَلَىٰ كَلْبِكَ وَلَمْ تُسَمِّ عَلَىٰ غَيْرِهِ »

111 - **"O zaman yeme! Çünkü sen, ancak kendi köpeğin üzerine besmele çektin, diğerinin üzerine çekmedin!"** *(Buharî, Zebâih:9, No:5168, 5/2090, Müslim, Sayd:1, No:1929/3, 3/1529)* buyurdular.

Cündeb ibni Süfyan el-Becelî *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١١٢ – عَنْ جُنْدَبِ بْنِ سُفْيَانَ الْبَجَلِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَنْ ذَبَحَ قَبْلَ الصَّلاَةِ فَلْيَذْبَحْ مَكَانَهَا أُخْرَىٰ ، وَمَنْ كَانَ لَمْ يَذْبَحْ حَتَّىٰ صَلَّيْنَا فَلْيَذْبَحْ عَلَىٰ اسْمِ اللهِ »

112 - **"Her kim** (bayram) **namaz(ın)dan önce kestiyse, yerine başkasını kessin. Kim de, biz kılıncaya kadar kesmediyse, Allah'ın ismi üzere kessin."** *(Buharî, Zebâih:17, No:5181, 5/2095)* buyurmuştur.

Şunu da ifade edelim ki; besmelesiz işlere şeytanın karıştığı, herkesin malumudur. Hatta besmelesiz yenen şeylere ortak olduğu da rivayet edilmiştir. Nitekim **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur:

١١٣ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « قَالَ إِبْلِيسُ: يَا رَبِّ كُلُّ خَلْقِكَ بَيَّنْتَ رِزْقَهُ فَفِيمَ رِزْقِي؟ قَالَ: [فِيمَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمِي عَلَيْهِ]

113 - **"Bir kere İblis, 'Ya Rabbi! Bütün yaratıklarının rızkını açıkladın, ya benim rızkım nerede?' diye sorunca, Mevlâ Tealâ: 'Üzerine ismim anılmayandadır' buyurdu."** *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, 3/350, Ebû Nu'aym, Hılye:3/278, Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No:11181, 11/103, Heysemî, Mecma'u'z-zevâid, No:445, 1/310, Deylemî, el-Firdevs, No:4560, 3/199)*

İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; kâfir cinler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, azıklarının ne olduğunu sorduklarında, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١١٤ – عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « كُلُّ عَظْمٍ لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ »

114 - **"Üzerine, Allah'ın ismi anılmayan her kemik..."** *(Tirmizî, Tefsir:47, No:3258, 5/382, Ebû Avvâne, el-Müsned, No:3787, 2/450, Ebû Davud et-Tayâlisî, No:281, Sh:37, Ebû Ya'lâ, el-Müsned, No:5237, 9/153, Nevevî, Şerh-u Sahih-i Müslim:4/170, Suyûtî, ed-Dîbâc, Salât:33, No:149, 1/326)* buyurdular.

Cin Gecesi, cinlerin, kendilerine hangi yiyeceklerin, helâl olduğunu sormaları üzerine, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in verdiği cevap ta, Hanefî mezhebimizin ve cumhûrun görüşünü tasdik eder mahiyettedir.

١١٥ – عَنْ عَامِرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: سَأَلْتُ عَلْقَمَةَ: هَلْ كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ شَهِدَ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ لَيْلَةَ الْجِنِّ؟ قَالَ: فَقَالَ عَلْقَمَةُ: أَنَا سَأَلْتُ بْنَ مَسْعُودٍ فَقُلْتُ: هَلْ شَهِدَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مَعَ رَسُولِ للهِ ﷺ لَيْلَةَ الْجِنِّ؟ قَالَ: لاَ. وَلَكِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ . فَفَقَدْنَاهُ. فَالْتَمَسْنَاهُ فِي الأَوْدِيَةِ وَالشِّعَابِ. فَقُلْنَا: اسْتُطِيرَ أَوِ اغْتِيلَ . قَالَ: فَبِتْنَا بِشَرِّ

لَيْلَةٍ بَاتَ بِهَا قَوْمٌ . فَلَمَّا أَصْبَحْنَا إِذَا هُوَ جَاءٍ مِنْ قِبَلِ حِرَاءَ . قَالَ: فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ! فَقَدْنَاكَ فَطَلَبْنَاكَ فَلَمْ نَجِدْكَ فَبِتْنَا بِشَرِّ لَيْلَةٍ بَاتَ بِهَا قَوْمٌ . فَقَالَ: « أَتَانِي دَاعِي الْجِنِّ فَذَهَبْتُ مَعَهُ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ » قَالَ: فَانْطَلَقَ بِنَا فَأَرَانَا آثَارَهُمْ وَآثَارَ نِيرَانِهِمْ. وَسَأَلُوهُ الزَّادَ. فَقَالَ: « لَكُمْ كُلُّ عَظْمٍ ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ يَقَعُ فِي أَيْدِيكُمْ ، أَوْفَرَ مَا يَكُونُ لَحْماً . وَكُلُّ بَعْرَةٍ عَلَفٌ لِدَوَابِّكُمْ » فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « فَلَا تَسْتَنْجُوا بِهِمَا فَإِنَّهُمَا طَعَامُ إِخْوَانِكُمْ »

115 - **Âmir** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: Bir keresinde **Alkame**'ye: "**İbni Mesud**, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile beraber **Cin Gecesi**'ne şahit oldu mu?" diye sorduğumda o: "Ben, **İbni Mesud**'a, 'Sizden hiçbir kimse, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile beraber **Cin Gecesi** hazır oldu mu.' diye sormuştum da o, şöyle anlatmıştı.":

"Hayır! Velâkin bir gece biz Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile birlikteyken, bir ara onu kaybedince, vadilerde ve dağ yollarında aramaya başladık ve; '(Acaba Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* cinler tarafından) uçuruldu mu, yoksa gizlice öldürüldü mü?' dedik.

Böylece biz o gece, bir kavmin geceleyebileceği en şerli geceyi geçirdik. Sabahladığımızda bir de baktık ki o, (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*) **Hira** tarafından geliyordu.

Bunun üzerine biz: "Ya Resulallah! Seni kaybettik, aramaya çıktık, fakat bulamadık. Bu yüzden, bir kavmin geceleyeceği en kötü geceyi idrak ettik." deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Bana cinlerin davetçisi geldi, onunla birlikte gidip, onlara Kur'an okudum."** buyurduktan sonra, bizi götürüp, cinlerin izlerini ve ateşlerinin eserlerini bize gösterdi.

Cinler ona, kendi azıklarını sormuşlar, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de: **"Elinize geçen, üzerine besmele çekilmiş her kemik, olabildiği kadar bol etli olarak sizindir. Her deve tezeği de, hayvanlarınız için bir yemdir."** buyurmuşlar. Bunun üzerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"O halde siz, bunlarla taharetlenmeyin. Çünkü onlar, (din) **kardeşlerinizin yiyeceğidir."** buyurdular. *(Müslim, Salât:33, No:450, 1/332, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:4149, 2/134, İbni Huzeyme, Sahih, No:82, 1/44, Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, No:29, 1/18)*

Hadis-i şerifte geçen; **"Etin bolluğu"** ifade-i nebeviyyesini beyan hakkında birkaç görüş vardır:

A) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in duası bereketiyle, kemiklerin üzerindeki etin bereketlenmesi. Nitekim **Buharî** *(Rahimehullah)* ın, **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayetinde geçen:

١١٦ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... فَدَعَوْتُ اللهَ لَهُمْ اَنْ لاَ يَمُرُّوا بِعَظْمٍ وَلاَ رَوْثَةٍ اِلاَّ وَجَدُوا عَلَيْهَا طَعَاماً »

116 - **"...Hangi kemiğe ve tezeğe rastlasalar, mutlaka üzerinde yemek bulmaları için onlara dua ettim."** *(Buharî, Fezâilu's-Sahabe:61, No:3647, 3/1401)* hadis-i şerifi de bu berekete işaret buyurmaktadır.

B) Büyük muhaddis **Reşîd Ahmed el-Kenkûhî** *(Rahimehullah)*ın beyanı ve **Kandehlevî** *(Rahimehullah)*ın, onunla ilgili yaptığı ta'likteki tasvîbi vechile;

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu ifadesiyle, besmeleyle kesilen hayvanın kemiğiyle, besmelesizin arasını ayırmaları için, cinlere bir alâmet tesbit etmiştir ki o da, besmeleyle kesileni; helâl olması nedeniyle bol ve bereketli bulmalarıdır.Tabi bu farkı, Allah-u Tealâ'nın ilhamı yahut tecrübe gibi başka nedenlerle hissedebilmeleri de mümkündür. *(Kenkûhî, el-Hallü'l-Müfhim, Dîbâc Haşiyesi:1/586-587)*

İşte bütün bu hadis-i şerifler, Hanefî ashabımızın ve cumhûrun bu konudaki isabetlerini açıkça göz önüne sermektedir.

5-"Ruhu'l-Beyan" tefsirinde bu makamda birtakım hükümler açıklanmıştır:

A) **Huzeyfe** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١١٧–عَنْ حُذَيْفَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَسْتَحِلُّ الطَّعَامَ الَّذِى لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ »

117 - **"Üzerine besmele çekilmeyen yemeği, şeytan elbette helâl sayar..."** *(Ebû Davud, Et'ıme:16, No:3766, 2/374, Müslim, Eşribe:13, No:2017/102, 3/1597, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:23309, 9/74)* hadis-i şerifinden anlaşıldığına göre, bir insan tarafından besmelesiz olarak yenilmeye başlanmamış olan bir yiyeceği, helâl sayma imkanına şeytan kavuşamaz.

B) Yiyenlerden biri besmele çektiğinde, yiyenlerin tümü tarafından olmasa da, biri tarafından o yemeğin üzerine, Allah-u Tealâ'nın ismi anılmış olduğu için, sünnetin aslı yerine gelmiş olur.

C) **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*dan rivayet edilen:

١١٨ – عَنْ عَائِشَةَ (رضى الله عنها) قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... فَاِنْ نَسِىَ اَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللهِ تَعَالَىٰ فِى اَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللهِ اَوَّلَهُ وَاٰخِرَهُ »

118 - **"...Yemeğin evvelinde Allah'ın adını anmayı unutan, 'Başında ve sonunda Allah'ın adıyla' desin."** *(Ebû Davud, Et'ıme:16, No:3767, 2/374)* hadis-i şerifinde buyurulduğu üzere, yemeğe başlarken besmeleyi unutup, (بِسْمِ اللهِ اَوَّلَهُ وَاٰخِرَهُ) diyen kişi, kusurunu telâfi etmiş olur. Abdest buna benzemez, çünkü onun evvelinde besmele çekmek sünnet olduğu için, başında unutup ortasında hatırlayan kişi, besmele sünnetini tedarik etmiş olamaz. Zira abdestin tümü bir amel sayılmaktadır, yemekte ise her lokma farklıdır.

D) **Ümeyye ibni Mahşî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in huzurunda bir adam yemek yerken, son lokmasına kadar besmele çekmeyip te, son lokmasını ağzına götürürken (بِسْمِ اللهِ اَوَّلَهُ وَاٰخِرَهُ) deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gülerek:

١١٩ – عَنْ اُمَيَّةَ بْنِ مَخْشِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: « مَا زَالَ الشَّيْطَانُ يَأْكُلُ مَعَهُ ، فَلَمَّا ذَكَرَ اسْمَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ اسْتَقَاءَ مَا فِى بَطْنِهِ »

119 -**"Şeytan onunla beraber yemeye devam ediyordu. Allah'ın ismini andığı gibi, karnındakini kustu."** *(Ebû Davud, Et'ime:16, No:3768, 2/374)* buyurdu.

Bazı âlimlerin bu hadis-i şeriften anladığına göre; şeytan, çiğneyerek ve yutarak yer. Diğer birtakımları ise, "Şeytanın yediği doğrudur, lâkin bu, koklama suretiyledir. Çiğneme ve yutma mefhumları ancak cüsse sahipleri hakkında düşünülür, şeytanlar ise rakîk cisimlerdir." demişlerdir.

E) **"Âkâmü'l-Mercân"**da zikredildiği üzere; yiyecek, içecek ve elbise gibi, insanların faydalandığı şeyler üzerine Allah-u Tealâ'nın ismi anılmadığı takdirde şeytanın onda tasarruf ve kullanım hakkı vardır. Tabi ki bu durumda, yiyecek gibi şeylerin tümü telef olabilir, yahutta kendisi mevcut iken şeytan onda tasarrufta bulunmuş olabilir.

Sa'lebe ibni Süheyl *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Seher vakti içmek için kendime bir meşrubat hazırlıyor, seher vakti olunca, yatmadan evvel koyduğum şeyi yerinde bulamıyordum. Bir keresinde hazırladığım meşrubatın üzerine Yasin-i şerifi okudum. Seher vakti geldiğimde onun hali üzere kaldığını, bir kör şeytanın da evin etrafında dolandığını gördüm."

Bu kıssa, **Saffan ibni Süleym** *(Rahimehullah)*dan rivayet edilen:

١٢٠ – « اَلْجِنُّ يَسْتَمْتِعُوْنَ بِمَتَاعِ الْاِنْسِ ، وَثِيَابِهِمْ فَمَنْ اَخَذَ مِنْكُمْ ثَوْبًا اَوْ وَضَعَهُ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللهِ فَاِنَّ اسْمَ اللهِ طَابَعٌ »

120 - **"Cinler, insanların eşya ve elbisesini kullanırlar. Sizden bir elbise alan veya koyan, 'Bismillah' desin. Çünkü Allah'ın ismi mühürdür."** *(Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, No:1111, 5/1670-71)* şeklindeki esere tamamen mutabık düşmektedir.

١٢١–عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ الشَّيْطَانَ حَسَّاسٌ لَحَّاسٌ فَاحْذَرُوْهُ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ ، مَنْ بَاتَ وَفِى يَدِهِ رِيحُ غَمَرٍ فَاَصَابَهُ شَيْءٌ فَلَا يَلُوْمَنَّ اِلَّا نَفْسَهُ »

121 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz ki şeytan, hassas** (hissi çok kuvvetli) **ve lehhas** (yemek artığı bulunan eli çok yalayıcı) **dır. Kendinizi ondan kollayın** (yemekten sonra ellerinizi yıkayın). **Her kim**

elinde yemek artığı (et yağı ve yemek kiri) **bulunarak geceler de, ona bir şey** (böceklerin veya cinlerin eziyeti) **ulaşırsa, kendisinden başka kimseyi tenkit etmesin."** *(Tirmizî, Et'ıme:48, No:1859, 4/289)*

"Tuhfe"de zikredildiği üzere; sadece suyla yıkamakla sünnet yerini bulursa da, **İbni Reslân** *(Rahimehullah)*ın beyanı üzere; evlâ olan, sabun gibi şeylerle eli yıkamaktır. *(Tuhfe:5/485)*

F) Diriltmek ve öldürmek, sadece Allah-u Tealâ'dan olduğuna göre, kimsenin, Allah-u Tealâ'dan başkasının ismiyle kesmesi caiz değildir. Nitekim **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiği üzere:

١٢٢ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهىٰ عَنْ ذَبَائِحِ الْجِنِّ .

122 - **"Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **cinler için kesilenler**(i yemek) **den nehyetmiştir."** *(İbni Hibban, el-Mecrûhîn:2/19, Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, No:19352, 9/527, Suyûtî, el-Leâlî:2/191)*

Beyhakî *(Rahimehullah)*ın, **Ebû Ubeyd** *(Rahimehullah)*dan nakline göre; Cahiliyyet devrinde, bir kimse yeni bir ev aldığında veya kuyu açtırma gibi işlere teşebbüs ettiğinde, o evde, cinlerin kendisine eziyet etmemesi yahut o kuyuyu kurutmaması için cinler adına kurban keserek, uğursuzluğu kaldırmaya çalışırdı. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu âdeti iptal ederek, cinler adına kesilenlerin etlerini yemeyi yasakladı. *(Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, No:19352, 9/527)*

"Ruhu'l-Beyan" sahibi şöyle devam etmiştir: Hükümdarlardan biri, bir göze (pınar) bulup onu akıtmak istediğinde, suyu kurumasın diye onun başında cinler adına, kurban kesip insanlara yedirdi.

Bu haber **İbni Şihab** *(Rahimehullah)*a ulaştığında: "Bu kişi helâl olmayan bir kesim yapmış ve insanlara haram yedirmiştir." dedi.

İslamdan önceki cahiliyyet âdetlerinden biri de; Nil ırmağı kuruduğunda, yeniden akması için, güzel bir genç kıza, en güzel elbisesini giydirip ırmağa bırakmaktı. Sonra bu cahiliyye âdeti, cinleri korkutan ve onları kahreden **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)*ın eliyle sona erdirildi.

İşte bu gözeyi de Ömerî meşrep bir zat kazsaydı, değil büyükbaş hayvan, güvercin bile kesmezdi. Velâkin her devrin adamı vardır.

Bir insan Allah-u Tealâ'nın ismini zikretmek üzere daim olsa, ateşler onu yakamaz, denizler onu boğamaz, yılanlar onu sokamaz, böcekler ona dokunamaz. Çünkü her muzır hayvan, Allah-u Tealâ'dan korkandan korkacak tabiatta yaratılmıştır. Kul, Allah-u Tealâ'dan hakkıyla korktuğunda, teshir ve tesir (herşeyi etkileyip, emrine âmâde kılma yetkisi) ona aittir.

Şair ne güzel demiştir:

« تَوَهُّمْ كَرْدَنْ اَزْ حُكْمِ دَاوَرْ مَپِيچْ * كِه كَرْدَنْ نَپِيچَدْ زِ حُكْمِ تُو هِيچْ
مُحَالَسْتْ چُونْ دُوسْتْ دَارَدْ تُرَا * كِه دَرْ دَسْتِ دُشْمَنْ گُذَارَدْ تُرَا »

"Allah'ın hükmünde şüpheye düşme!
Bir şeyin olmasında senin hükmün yok.
Şu muhaldir ki, senin dostun seni,
Asla düşmanına derdest ettirecek değil!"

Bu izahtan anlaşıldığı üzere; cinlerin mevcudiyeti vehmedilen yerlerde, onların şerrinden korunmak için buhurlar yakıp, gül suları serpmek ve hayvan kesmek gibi işler, sakınılması gereken şeylerdendir.

Yine böylece; kendisini, çoluk-çocuğunu ve malını, cin isabetinden ve belâlardan korumak için, horoz gibi bağırtmak üzere tavuk kesen, yahut seher vaktinden önce öttürmek için horoz kesip bir yere atan kişiler, kendi itikatlarına göre, bu kesimleri cin için yapmışlardır.

Bu yüzden kestiklerinden yemeleri helâl olmaz. Eğer Allah için kesmiş olsalardı yiyebilirlerdi. Zaten gerçek manada ihlas sahibi olsalardı, böyle işlere tevessül etmezlerdi.

6- **"Bika'î"** tefsirinde, Şeyhulislam **Muhyiddin en-Nevevî** *(Rahimehullah)*ın **"er-Ravza"** isimli eserinden nakledildiği üzere; **Kadî İbni Kecc** (Yusuf ibni Ahmed)in kitabında şu hüküm yer almaktadır: "Put adına kesen, Müslüman da olsa, kestiği yenmez."

Şeyh İbrahim el-Mervezî *(Rahimehullah)* buna yaptığı ta'likte şu fetvayı açıklamıştır: Padişahı karşılarken ona yakınlık için kesilen kurbanların haram olduğuna dair Buhara ehli fetva vermiştir. Çünkü onlar, Allah-u Tealâ'dan başkası adına kesilenlerdendir. *(Hanefî mezhebimizin görüşü budur!)*

Şu bilinmelidir ki; mabud adına kesim yapmak, ona secde etmekle eş değerdir. Çünkü bunlardan her biri, ibadete lâyık olan Allah-u Tealâ'ya mahsus olan kulluk ve tazim türlerindendir. Bu mesele birkaç yönden ele alınabilir:

A) Herhangi bir canlı veya put gibi cansız varlıklar adına kesenin, kestiği helâl olmayacağı gibi, bu fiili de, Allah-u Tealâ'dan gayrine ibadet secdesi yapan gibi, kendisini kâfir eder.

B) Allah-u Tealâ adına keserken, başkasının adını ibadet ve tazim kastıyla zikredenin hükmü de böyledir.

C) Allah-u Tealâ'dan başkası adına keserken, ibadet kastı olmaksızın, Allah'ın evi olduğu için Kâ'be'ye hediye gönderenin, yahut Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den bereketlenmek ve sevabını, ruh-u şerifine hediye ederek şefaatini ümid etmek niyetiyle kesenin bu muamelesi, kestiğinin helâl olmasını engellemez.

Nitekim, "Hareme hediye ettim, Kâ'be'ye gönderdim." gibi sözler, bu manaya racidir.

D) Bir kimsenin gelişine sevinip kurban kesenin bu fiili, yeni doğan çocuğa akika kurbanı kesmek gibi, bir şükür izharı ve sevinç gösterisi kabul edilmesi halinde, şirki icap etmez.

Yine böylece, bir kimsenin karşısında hürmeten eğilmek, Allah-u Tealâ'dan başkasına secde etme anlamına gelmez.

E) Kurban kesenin, **"Allah'ın ve Muhammed'in ismiyle"** demesi, her ne kadar mekruhsa da, kastı, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ismiyle teberrük ise, şirke düşmez. Fakat yine de kesim anında bu gibi teberrüklerden sakınmak gerekir.

Rafi'î *(Rahimehullah)*ın nakline göre; bu konuda **Kazvîn** ehli arasında büyük bir münazaa vuku bularak, güçlü bir fitneye sebebiyet vermiştir. Ancak doğru görüş; teberrük kastıyla peygamber ismi zikredenin, kâfir olmayacağıdır. *(Bika'î)*

Ölülerin ruhuna, Arefe Gününden kesilen, özellikle şeyhlerimizin ruhaniyyetine ithafen kestiğimiz kurbanların, konumuzla alâkası yoktur. Zira kesim anında Allah-u Tealâ'dan gayrinin ismi geçmediği gibi, kesenin niyeti de, Allah-u Tealâ'nın rızasına nailiyyetten başka bir şey değildir.

Ancak Ehl-i Sünnet itikadımıza göre; yapılan dualarn ve amellerin sevaplarının, ölmüşlerin ruhlarına hediye edilmesi caiz ve hediyeler vasıl olduğundan, bu kurbanlar, Allah adına ve O'nun rızası için kesilip, geçmişlerin ruhlarına bağışlanır.

F) **Rûyânî** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Cinlerin şerrinden kurtulup, huzur içinde ibadet yapma kastı üzere, Allah-u Tealâ'ya yakınlık niyetiyle, Allah adına ve Allah rızası için kesenin zebîhası helâldir. Ancak, cinler adına ve onların rızası için kesilen, haram olur. *(Bika'î:7/248-250)*

G) Burada şunu da ifade edelim ki; halk arasında yeni alınan şeyler hakkında, "Arabaya kurban kestim, dükkana kurban kestim." şeklinde telaffuz edilen bu sözlerin, şirkle bir alâkası olmadığı gibi, bu muamelelerin de haramlıkla bir ilgisi bulunmayıp, iki şekilde değerlendirilebilir:

1- Bu durumda, önceden, "Şuna sahip olursam, bir kurban keseceğim." şeklinde bir adak varsa, bu kurban, adak kurbanı sayılacağından, mutlaka kesilmeli ve kesenin kendisi, ailesi ve zenginler asla ondan yemeyip, tümüyle fakirlere dağıtılmalıdır.

2- Böyle bir adak mevzuubahis değilse, bu kurban, şükür kurbanı addedilip, herkes etinden yiyebilir.

İkincisi: (وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ) **"Şüphesiz o, elbette bir fısktır."** cümle-i celilesindeki zamirin mercii hakkında iki görüş vardır:

1- (لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ) cümlesinin mazmûnundan alınan masdara raci' oluşudur ki bu, besmeleyi terketme anlamına geleceğinden "Hayvan keserken Allah'ın ismini terketmek büyük bir günah ve Allah-u Tealâ'nın taatından çıkıştır." demektir.

Unutan mazur olduğu için, unutarak terkedenin fısk ile vasıflanamayacağı ve cezalandırılmayacağı malum olduğuna göre, burada "Amd" mefhumu teayyün etmiş (kasten terketmenin, fasıklık oluşu belirlenmiş)tir.

2- (وَلاَ تَأْكُلُوا) nün mazmûnundan alınan (اَكْلٌ)e ait olması halinde mana: "Besmelesiz kesilenden yemeniz, elbette fasıklıktır." demek olur.

Cümle-i celilede geçen **"Fısk"** tabiri hakkında iki görüş vardır:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; bundan murat, masiyet ve günahtır. *(Mâverdî)*

2- Kirmânî *(Rahimehullah)*dan nakledildiği üzere; helâl görülerek yapılması halinde, kâfirliktir. *(Ebû Hayyan)*

Cessâs *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; buradaki zamir, hem besmeleyi terketmek, hem de böyle bir hayvandan yemekle alâkalıdır. Dolayısıyla farz olduğuna inandığı halde, besmeleyi terkeden fasıktır.

Bu itikatta olup ta onun kestiğinden yiyen de böyledir. Çünkü onun inancına göre besmeleyle kesmek şart olduğundan, inancına muhalefet ettiği için, o kişiye fısk alâmeti ulaşmış olur.

Fakat bu ayet-i kerime'nin, Müslümanların kestiğiyle değil de, şirk ehlinin kestikleriyle yahut lâşeyle alâkalı olduğuna inanan kimse, bu ayet-i kerime'yi tevil ederek, kendisiyle alâkalı olmadığına inandığından, fasık olmaz. ***Nitekim Şafi'î'lerin inancı bu olduğundan, onlar fasık olmazlar.***

Üçüncüsü: (وَاِنَّ الشَّيَاطِيْنَ لَيُوْحُوْنَ اِلٰى اَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوْكُمْ) **"Şu muhakkak ki, şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına elbette vahyederler."** ayet-i kerime'sindeki, **"Şeytanlar"**ın kim olduğu hakkında, **"Mâverdî** ve **Zâdü'l-Mesîr"** tefsirlerinde birkaç görüş vardır:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edildiğine göre bunlar, cin şeytanlarıdır.

2- İnsan şeytanları kastedilmesine göreyse, iki görüş vardır:

A) Sebeb-i nüzûlde zikredildiği üzere, Yahudilerden bir cemaattır. Bu mana, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan mervîdir.

B) Yine sebeb-i nüzûlde açıklandığı üzere; Faris ehlinden, Kureyş'e "**Muhammed** ve ashabı, Allah'ın emrine uyduklarını savunuyorlar. Allah'ın kestiğini (kendi kendine ölen lâşeyi) yemiyorlar da, kendileri için kestiklerini yiyorlar!" diye mektup yazan Mecûsîlerdir. Bu görüş, **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)*dan menkuldür.

Cümle-i celilede geçen: **"Şeytanların vahiyleri"** ile ilgili iki görüş vardır:

1- Cin şeytanları olması durumunda onların vahyinin, vesveseden ibaret kalacağı aşikârdır.

2- İnsan şeytanları murad edilmesi takdirinde, iki sûret mülahaza edilebilir:

A) Yahudilerin, müşriklere fikir vermeleri,

B) Mecûsîlerin, Kureyş'e mektup yazmaları.

Cümle-i celilede geçen: **"Şeytanların dostları"** ile ilgili iki görüş vardır:

1- Cin şeytanları olması durumunda üç görüş mevzuubahis olabilir:

A) Şeytanların dostları; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile, lâşenin yenilmesi hususunda mücadeleye girişen Kureyş müşrikleridir.

B) Bir görüşe göre de bunlar, Yahudilerdir.

C) O zaman mevcut olan kâhin (falcı ve büyücü)lerdir. *(Ebû Hayyan)* ***Zira kâhinler, şeytanın resulleri olduğundan, onlara vahyetmesi münasip düşmektedir.***

Nitekim **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

١٢٣ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « قَالَ ابْلِيسُ لِرَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَا رَبِّ قَدْ اَهْبَطَ آدَمَ وَقَدْ عَلِمْتُ اَنَّهُ سَيَكُونُ لَهُ كِتَابٌ وَرُسُلٌ ، فَمَا كِتَابُهُمْ وَرُسُلُهُمْ؟ قَالَ اللهُ تَعَالَىٰ: [رُسُلُهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَالنَّبِيُّونَ مِنْهُمْ ، وَكُتُبُهُمُ التَّوْرِيٰةُ وَالْاِنْجِيلُ ، وَالزَّبُورُ ، وَالْفُرْقَانُ] قَالَ: فَمَا كِتَابِي؟ قَالَ: [كِتَابُكَ الْوَشْمُ ، وَقُرْاٰنُكَ الشِّعْرُ ، وَرُسُلُكَ الْكَهَنَةُ ، وَطَعَامُكَ مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ ، وَشَرَابُكَ كُلُّ مُسْكِرٍ ، وَحَدِيثُكَ الْكَذِبُ ، وَبَيْتُكَ الْحَمَّامُ ، وَمَصَائِدُكَ النِّسَاءُ ، وَمُؤَذِّنُكَ الْمِزْمَارُ، وَمَسْجِدُكَ الْاَسْوَاقُ »

123 - **"İblis, Rabbine: 'Ey Rabbim! Âdem** (cennetten) **indirildi. Ben, yakında birtakım kitapların ve resullerin gönderileceğini muhakkak biliyorum. Onların** (Âdem *(Aleyhisselâm)*ın zürriyetinin) **kitapları ve resulleri ne olacaktır?' dedi. Allah-u Tealâ da:**

'Onların resulleri, melekler ve kendi içlerinden (onlara gönderilen) **nebilerdir. Kitapları ise, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan** (Kur'an-ı Kerim) **dir.' buyurdu. O zaman** (İblis): **'Ya benim kitabım ne olacak?' dedi.** (Allah-u Tealâ da:)

a) 'Senin kitabın; dövme (deriye yapılan birtakım şekiller),

b) Kıraatın (okuyacağın); **şiir** (Allah-u Tealâ'nın, resulünün ve dostlarının tazimiyle, buyurduklarına övgüyü içermeyen şiir, şarkı, türkü),

c) Resullerin (elçilerin); **kâhinler** (gayptan haber verme iddiasında olan yalancılar, falcılar ve büyücüler),

d) Yemeğin; üzerine Allah'ın ismi anılmayan şeyler,

e) İçeceğin; her sarhoş edici (içki),

f) Sözün; yalan, (gıybet, dedikodu, iftira gibi günahkâr edecek sözler),

g) Evin; hamam (tuvalet, banyo ve necaset bulunan yerler),

h) Tuzakların (erkekleri yoldan çıkarmak için aracı yapacağın); **kadınlar,**

ı) **Müezzinin; zurnalar** (gitar, def ve tanbur gibi bütün çalgı aletleri),

i) **Mescidin de; sokaklar** (çarşı ve pazarlar)**dır.' buyurdu."** *(Ebû Nu'aym, Hılye:3/278, Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No:11181, 11/103, Heysemî, Mecma'u'z-zevâid, No:445, 1/310, Deylemî, el-Firdevs, No:4560, 3/199)*

Çalgı aletlerini nehyeden tafsilatlı bir rivayet, Maide Sûresi:90. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.8/7) zikredilmiştir.

2- İnsan şeytanlarından, Yahudi veya Mecûsî taifelerinden herhangi biri kastedilmiş olsa da, dostları, Kureyş müşrikleridir.

Görüldüğü üzere Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'sinde şeytanların vesvesesi hakkında **"Vahiy"** tabirini kullanmıştır. ***Bizim de, Âl-i İmran Sûresi:44. ayet-i kerime'nin tefsirinde (R.F.:3/503-504) açıkladığımız üzere; vahyin birçok manası ve kısmı mevcuttur.***

Nitekim, bir adam **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*ya: "**Muhtar** (ibni Ebî Ubeyd), kendisine vahiy geldiğini iddia ediyormuş!" dediğinde, **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*: "Doğru söylemiş!" buyurarak, tefsirinde bulunduğumuz: **"Muhakkak şeytanlar, elbette dostlarına vahyederler"** ayet-i kerime'sini okumuştur. *(İbni Ebî Hatim, No:7840)*

Ebû Zümeyl *(Rahimehullah)* şöyle anlatmıştır: Bir kere **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın yanında oturuyordum. O sıra **Muhtar ibni Ebî Ubeyd** hacca gelmişti. Bir adam gelerek: "Ey **İbni Abbas! Ebû İshak** (Muhtar), bu gece kendisine vahiy geldiğini iddia ediyor." deyince, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*:

"Doğru söylemiş!" buyurdu. Ben bunu duyar duymaz, nefretle: "**İbni Abbas**: 'Doğru söylemiş' dedi, bu nasıl olur?" dedim. Benim bu halimi gören **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*:

"Vahiy iki kısımdır; Allah-u Tealâ'nın vahyi, şeytanın vahyi. Allah-u Tealâ'nın vahyi, **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e'dir. Şeytanın vahyi ise, dostlarınadır." buyurduktan sonra: **"Muhakkak şeytanlar, elbette dostlarına vahyederler."** ayet-i kerime'sini okudu. *(İbni Ebî Hatim, No:7841)*

Bu bapta, **"İbnü'l-Arabî"** lakabıyla maruf olan, **Malikî** mezhebinin müctehidlerinden, **"Ahkâm"** sahibi, **Allâme Ebû Bekr Muhammed ibni Abdillah** *(Rahimehullah)*ın şu enfes beyanını nakletmeyi münasip görüyor ve devrimizdeki tasavvuf karşıtı olan zahirî ulemaya ithaf ediyoruz:

Allah-u Tealâ, kalplere gelen ilhama vahiy ismini vermiştir. Bu tabir, tasavvuf şeyhlerinin kullandığı, ilim sıfatıyla mütevessim olan (âlim geçinen) cahillerin ise inkâr ettiği bir deyimdir.

Onlar, vahyin üç kısım olduğunu ve Allah'ın dininde, bu manaların hepsinde kullanılmasının caiz olduğunu bilememişlerdir. Allah-u Tealâ'nın, şeytanların ilhamına: **"Vahiy"** ismini verdiğini görmüyor musunuz?

Kalbe gelen bütün düşünceler, Allah-u Tealâ'nın yarattığı şeylerdir. Şerle ilgili bütün vesveseleri Allah-u Tealâ, şeytana izafe etmiş, hayırla alâkalı ilhamları da meleğe nisbet etmiştir. Nitekim:

١٢٤ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضي الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « انَّ للشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً ، فَاَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فَايْعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ ، وَاَمَّا لَمَّةُ الْمَلَكِ فَايْعَادٌ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذٰلِكَ فَلْيَعْلَمْ اَنَّهُ مِنَ اللهِ فَلْيَحْمَدِ اللهَ ، وَمَنْ وَجَدَ الْاُخْرٰى فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ »

124 - **Abdullah ibni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Şüphesiz ki, âdemoğluna, şeytanın bir lemmesi** (konması, dokunması, kalbini ziyaret edip vesvese vermesi), **meleğin de bir lemmesi** (kalbine konup, ilham bırakması) **vardır.**

Şeytanın lemmesi, şerle tehdit, hakkı tekzip (yalanlatma); **meleğin lemmesi ise, hayırla müjdeleme ve hakkı tasdik** (doğrulatma)**dır. Kendinde bu hali bulan, bunun, Allah'tan olduğunu bilsin de, Allah'a hamdetsin, diğerini bulan ise, kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."** *(Tirmizî, Tefsir:3, No:2988, 5/219, Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Tefsir:47, No:11051, 6/305, Ebû Ya'lâ, el-Müsned, No:4999, 8/417, İbni Hibban, Sahîh, No:997, 3/278)* buyurmuştur. *(Ahkâmü'l-Kur'an:2/751)*

Allah-u Tealâ, her şeyden iki çift yaratmıştır. İnsanı, melek ve şeytanı yarattığı gibi, akıl ve şehveti halketmiş, insana bazı şeyleri yasaklamış, bir kısmını da emretmiş ve onun içine, nefsin kötü arzusunu yerleştirmiştir.

Şeytanın tuzağı, nefsin arzusu; insanın kurutuluşu ise aklı tercihiyledir. Çünkü akıl, meleğin askeri; şehvet ise şeytanın ordusudur. Bu iki güç, devamlı çelişip çatışacak, kader ise üstlerinden tecellî edecektir.

Bir kul hakkında ısmet (Allah-u Tealâ'nın koruma hükmü) nazil olursa, meleğin askeri olan akıl tarafı galip gelerek kul, basîret üzere hareket edip, emirleri tutarak yasaklardan kaçar.

Hızlân (Allah-u Tealâ'nın, bir kulunu muvaffakiyetten mahrum etme kararı) inerse de, şehvetin istîlâsı ve muhalefet irtikâbı sebebiyle şeytanın ordusu baskın gelerek, o kul helâk olur.

Allah-u Tealâ, Resulünün diliyle kuluna, meleğin ilhamını hissettiğinde, kendisine bahşetmiş olduğu ısmetten dolayı Allah-u Tealâ'ya hamdetmesini, diğer hali bulduğunda ise şeytandan sığınmasını emretmiştir. *(İbnü'l-Arabî, Ârizatü'l-Ahvezî:6/83-84)*

Cümle-i celilede geçen: **"Sizinle mücadele etsinler için"** kavl-i şerifindeki **"Mücadele"**; "Kuvvetli delil getirme yolu üzere, sözü sözle savuşturma usûlüdür" ki, hakkı müdafaa konusunda yapılan mücadele hak; batılı destekleme amacıyla yapılan mücadeleyse batıl kabul edilir.

Burada geçen **"Mücadele"** ile ilgili birkaç görüş vardır:

1- Cin şeytanları kastedilmesine göre bu mücadele; vesveselere kapılma yoluyla yapılmaktadır.

2- İnsan şeytanları kastedilmesi halinde ise; Yahudi ve Mecûsîlerden, sözlü ve yazılı suretlerle naklolagelen palavralara dayanmaktadır ki, bunun birkaç örneği vardır:

A) "Allah-u Tealâ'nın öldürdüğünü yemek, kendi öldürdüğünüzü yemenizden daha uygundur." sözleri,

B) "Harem ehlinin, haremin dışında (Arafat'ta) vakfeye durması caiz değildir." diyerek, Harem içinde kalan Müzdelife'ye kadar çıkıp, Harem dışında kalan Arafat'a çıkmamaları.

C) "Dışarıdan hacca gelen kişi, elbisesiyle tavaf ederek harem ehliyle eşit olamaz."

D) Kâ'be'ye nezretmek gibi, putlara adak yapmaya benzeyen, nefislerinin arzularına dayalı bütün hurafeleri, konumuza örnek teşkil etmektedir ki, dinin tek sahibi ve mülkün yegâne maliki olan Allah-u Tealâ'nın bunları yasaklamış olması, onların bütün şüphelerini tümüyle gidermeye kâfîdir. *(Bika'î)*

Dördüncüsü: (وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) **"Eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz ki siz de, müşriklersiniz."** kavl-i şerifinde geçen **"İtaat"**tan ne kastedildiği hakkında birkaç görüş vardır:

1- "Lâşeyi yeme konusunda itaat ederseniz,"

2- "Haramları helâl görme konusunda itaat ederseniz."

Haramları işlemekle, bir müminin dinden çıkmayacağı, Ehl-i Sünnet nezdinde ittifaklı bir husus iken, burada geçen itaat tabirinin, hangi yönüyle sahibini şirke düşüreceği hususunda müfessirler çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır:

1- İtikadı sağlam olan bir Müslüman, lâşeden yemek gibi, haram olan bir işi yapmakla müşrik olmayıp, ancak fasık olabilir. Bu yüzden cümle-i celile büyük tehdit içermektedir. Zira bir mümine en zor gelecek şey, müşriklere benzetilmesidir. Nerede kaldı ki, burada kendisi hakkında şirkle hüküm verilmektedir! *(Ebû Hayyan)*

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre; itikatta müşriklere itaat etmedikçe, müminlerin, gerçek müşrik olmaları düşünülemez. Ancak haccı terkedenler hakkında:

(... وَمَنْ كَفَرَ ... (٩٧)) **"...Kim kâfir olursa..."** *(Âl-i İmran Sûresi:97'den)* tehdidi varid olduğu gibi, burada da lâşeden yemenin günahının büyüklüğü anlatılmak için bu ifade kullanılmış olabilir. Bundan dolayı **Nesefî** *(Rahimehullah)*:

"(Bazı mezheplerde, besmelesiz kesilenden yenmesi caiz görülmüşse de;) dindar kişiye yakışan, bu ayet-i kerime'deki büyük tehdidi göz önünde bulundurarak, besmelesiz kesilen hayvanın etinden yememesidir." demiştir.

2- Allah-u Tealâ'dan gayrine itaat için, O'nun taatını terkeden ve din konusunda Allah-u Tealâ'dan başkasına uyan kişi, muhakkak şirke düşmüş olur. *(Beyzâvî)*

Zira bu durumda Allah-u Tealâ'nın şeriatından ayrılıp, başkasının hükmünü, O'nun hükmüne takdim ve tercih söz konusudur ki, zaten şirk te bundan ibarettir. Nitekim **Adiyy ibni Hatim** *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir:

١٢٥ – عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ (رضى الله عنه) قَالَ: اَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَفِي عُنُقِي صَلِيبٌ ، فَقَالَ: « يَا عَدِيُّ اطْرَحْ هٰذَا الْوَثَنَ مِنْ عُنُقِكَ » فَطَرَحْتُهُ فَانْتَهَيْتُ اِلَيْهِ وَهُوَ يَقْرَأُ فِي سُورَةِ بَرَآءَةٍ:﴿ اتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ﴾ فَقُلْتُ: اِنَّا لَسْنَا نَعْبُدُهُمْ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « يُحَرِّمُونَ مَا اَحَلَّ اللهُ فَتُحَرِّمُونَ ، وَيُحِلُّونَ مَا حَرَّمَ اللهُ فَتَسْتَحِلُّونَ؟ » قُلْتُ: بَلَىٰ . قَالَ: « فَتِلْكَ عِبَادَتُهُمْ »

125 - Bir kere boynumda (altın) bir haç bulunduğu halde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in yanına gelince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Ey Adiyy! Bu putu boynundan at!"** buyurdu. Ben hemen onu atıp, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in yanına vardığımda, o, Berâet Sûresindeki:

(اتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ...(٣١)) "(Yahudi ve Hristiyanlar) **Allah'ı bırakıp ta, âlimlerini ve rahiplerini rabler edindiler..."** *(Tevbe Sûresi:31'den)* ayet-i kerime'sini okuyordu. O zaman ben: "Biz onlara tapmıyorduk ki!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

"Onlar, Allah'ın helâl kıldığını haram ettiklerinde, siz de haram kabul etmiyor muydunuz? Allah'ın haramlarını helâl kıldıklarında ise, siz de helâl saymıyor muydunuz?" diye sordu. Ben: "Evet!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"İşte onlara ibadet etmek budur!"** *(Buharî, et-Târihu'l-Kebîr, No:471, 7/106, Tirmizî, Tefsir:10, No:3095, 5/278, Taberî, Tefsir, No:16647, 6/354, Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No:218, 17/92)* buyurdular.

İşte, Yahudi ve Hristiyanların, helâl ve haram konusunda, Allah-u Tealânın hükmüne değil de, kendi bilginlerinin görüşlerine uymaları, bu ayet-i kerime'de **"Onları rab tutmaları"** ifadesiyle yer alarak, "Onlara tapınmaları" manasında kullanılmıştır. *(İbni Kesîr)*

3- Bir müminin, bir müşriğe itaatının hükmü hakkında iki ayrı durum mevzuubahistir:

A) Tevhid ve tasdik inancında daim ve sabit iken, amelî bir konuda bir kâfire itaat ederse, o ancak asî ve günahkâr olur.

B) Bir müminin, müşrike itaatla müşrik olması ise, küfür ve imanın mahalli olan inanç noktasında ona itaatıyla ancak gerçekleşir ki, bu kaidenin, her yerde güzelce anlaşılıp uygulanması gerekir.

Konumuzda da, Allah-u Tealâ'nın haram kıldığı lâşeden yemenin helâl olduğuna inananlar, yemeseler de kâfir olacakları gibi, haram olduğuna inanarak yiyenler de, kâfir olmayıp, ancak fasık olurlar. Tabi ki, zorda kalanın, ölmeyecek kadar yemesi halinde zaten bir günah söz konusu değildir.

Yine böylece; bir hayvanı kesmek için yatıran kişinin hali iki farklı şekilde değerlendirilir:

a) Şafi'î mezhebinden olan bir kişi: "Benim müctehidimin mezhebine göre, hayvan kesmek bir kurbet ve ibadet olmadığı için, besmele çekme zorunluluğu yoktur.

Zaten kalbim Allah-u Tealâ'nın isimleriyle ve tevhidiyle dopdolu olduğundan ayrıca lisanen zikre ihtiyaç duymuyorum." demesi halinde, tekfir edilmek bir yana, ictihada dayalı bir taklide sahip olduğu için, günaha dahi nisbet edilemez.

b) Fakat hayvan kesecek bir kimse: "Ben besmele çekmem, besmelenin ne önemi vardır?" gibi laflar ettiği takdirde, İslamı hafife alan bir kâfir ve müşrik durumuna düşmüş olacağından zaten kestiği yenilemez ki, bu konuda kimsenin ihtilafı yoktur. Görüş ayrılığı, ancak birinci surette tasavvur edilmektedir. *(Ahkâmü'l-Kur'an)*

4- Zeccâc *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Bu ayet-i kerime birkaç hükme delalet etmektedir:

A) Allah-u Tealâ'nın haramlarından herhangi bir şeyi helâl kabul eden, yahut helâl kıldıklarından birini haram sayan kişi müşriktir.

B) Mecbur kalma halinin dışında lâşeyi helâl gören veya zinayı helâl sayan kimse, Allah-u Tealâ'ya, bütün emirlerinde itaat etse bile "Ümmetin icma'ı" ile müşrik olur.

C) Böyle bir kimseye, Allah-u Tealâ'dan gayrine tabi olup, başkasını Allah-u Tealâ'ya ortak koştuğu için, müşrik denmiştir. *(Me'âni'l-Kur'an:2/287)*

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Ebû Osman el-Mağribî** *(Kuddise Sırruhu)*, bu ayet-i kerime'de geçen: **"Şeytanların, dostlarına vahyi"** hakkında şöyle buyurmuştur: Şeytanlar, iddiacıların dillerine getirdikleri saptırıcı şüphelerle, hakikati arayanların yollarını keserler.

KUŞEYRÎ: İnsan hangi halinde yaratıcısına karşı âsî ve Rabbini nâsî (unutucu) ise, hakikat ashabınca, o gibi hallerden sakınmak şarttır. Bundan sakınan kişiden şeytanın vesveseleri kesileceği için, kalbine gelen her düşünce, Allah-u Tealâ'ya ait olmakta müttahid olur (birlik sağlar).

Her kasvetin ve katılığın esası, şehvetlere uymaktan geçer. Nefsinin arzularının peşine düşmeyi alışkanlık haline getiren kişi, kalbin saffetine (arı-duru olmasına) veda etmelidir.

İBN-İ ARABÎ: Allah dostlarıyla mücadeleye kalkışan şeytan dostu, ortaya attığı yaldızlı sözlerin, kendi ilminden, fikrinden ve nefsinden olduğunu zanneder. Halbuki onlar, şeytanın kendisine yapmış olduğu vahiydendir.

Bu ayet-i celile'nin işaret buyurduğu bir husus ta şudur ki; Allah-u Tealâ'dan gayrisi için inşâd edilen şiirlerle vecde gelen semâ' ehli, üzerine Allah'ın ismi anılmayandan yedikleri için, halkın, Hak'tan en uzaklarıdır.

Vecde kapılmak, tenezzülü (kendinden geçip, ne yaptığını bilmemeyi) icap ettiğinden, bu ayet-i kerime'de: **"Şüphesiz ki o, elbette bir fısktır. Muhakkak ki şeytanlar, elbette dostlarına,** hak olan vahyin mukabilinde **vahiyde bulunurlar."** buyurulmuştur. Bu konuyu iyi anla!

İlk vaz'ında, sahibinin, Allah-u Tealâ'dan başkasını kastederek inşâd ettiği şiirlerin, medh için olsun başka gayelerle olsun inşâd edilen tüm şiirlerin, Allah-u Tealâ hakkında okunması caiz değildir. Zira bu, Allah-u Tealâ'ya ibadet için, necasetle abdest alanın durumuna benzer.

Sonradan yaratılanlar hakkındaki sözler, şüphesiz ki, ezelî olan Zat'a yakışmaz. Allah-u Tealâ'dan gayrisi hakkında söylenen şiirler, Allah-u Tealâ'dan başkası adına ses yükseltilerek kesilenlere benzer. Çünkü niyetin, eşyaya tesiri vardır. Allah-u Tealâ:

(وَمَا أُمِرُوا إِلاَّ لِيَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ...(٥)) **"Onlar ancak, dini O'na halis kılıcı oldukları halde Allah'a ibadet etmekle emrolundular..."** *(Beyyine Sûresi:5 den)* buyurmaktadır ki, burada geçen ihlastan kasıt, niyettir. Bir şair inşâd ettiği şiirinde, ancak sevgilisi hakkında gazel okumayı ve medihte bulunmayı kastetmişse, böyle bir şiirin, Allah-u Tealâ'ya izafesi asla doğru olmaz.

*Mesela; **Mecnun**'un, **Leyla**'sı hakkında söylemiş olduğu:*

« لَئِنْ رَضِيَتْ لَيْلَىٰ بِقَتْلِي فِي الْهَوَىٰ * فَأَهْلاً بِمَا تَهْوَىٰ وَأَهْلاً بِمَا تَرْضَىٰ »

"Bu aşk uğruna ölmemden razıysa Leyla,
Onun isteği cana safâ, rızasına merhaba!" *gibi mısraları, bu şekliyle, Allah-u Tealâ hakkında kullanmak münasip olmaz.*

Gerçi "Rabbime kurban olayım!" gibi tabirleri kullanmakta bir beis yoktur. Çünkü bu mefhum doğrudur. Fakat Leyla hakkında söylenmiş olan bu ve emsali lafızları aynıyla Allah-u Tealâ hakkında istimal meşru olmaz. Zira ilk vaz'ındaki niyet bellidir.

Allah-u Tealâ'ya kurbet niyetiyle, şer'an meşru olan ne yapılırsa o, üzerine Allah'ın adı anılan helâl şeylerdendir.

İlahî marifetleri ve Rabbanî ilimleri tefekkür edip, ibret almak kastıyla şiirler (çalgı aletleri bulunmaksızın) söylense, kıymetli mekanlar, bostanlar ve hurilerden bahsedilse bunda bir zarar yoktur.

İnkârcılar karşı gelse de, bizim bu hususta kendisine başvuracağımız bir temel delilimiz vardır ki o da, **"Allah-u Tealâ'nın kıyamet günü kullarına, tanımadıkları bir sûrette tecellî buyurup,**

'Ben sizin Rabbinizim!' buyurduğu halde ve tecellî sahibi gerçekten kendisi olduğu halde, onların, 'Senden Allah'a sığınırız, sen bizim Rabbimiz değilsin.' diyerek, O'ndan sığınmalarıdır." *(Müslim, İman:81, No:182, 1/164)*

NîSÂBÛRÎ: Allah-u Tealâ'nın emri olmadan, O'nun zikri üzere bulunmadan ve O'nu talep uğrunda kullanmaya niyet etmeden hiçbir yemek yemeyin. Ta ki, bu sayede zikrin nuruyla yemeğin karanlığı ve şehveti ortadan kalksın.

Zira yemekten hasıl olacak karanlık, "Ruhanî nurdan nefsanî bulanıklığa çıkış" anlamına gelen fıska götürür. Zaten kalplerle mücadele halinde olan nefisleri, kötü arzunun peşine düşmeye davet için, şeytanın vesveseye mecali vardır.

BİKA'Î: Daha önce geçen ayet-i celile'de, **"Üzerine Allah-u Tealâ'nın ismi anılandan yeyin!"** buyrularak, Allah-u Tealâ'nın ismi anılmayandan yenmek yasak edildiği halde, bu ayet-i celile'de tekrar, **"Üzerine Allah'ın ismi anılmayandan yemeyin!"** buyrularak, mevzunun iade edilmesinin sırrı şudur:

Bir konu, olumlu veya olumsuz yönden zikredilip, sübûtuna veya nefyine dair deliller getirildikten sonra, diğer bir üslupla tekrar anlatılmaya başlanırsa, bunun, insanın iç bünyesinde daha etkili olacağı ve kalbine daha fazla yerleşeceği konusunda hiç şüphe yoktur.

Hele de, Kur'an-ı Kerim'in âdeti vechile; ikinci üslupta, birinciden farklı olarak açıklamada artış ve önce geçmeyen bazı konulara işaret mevcutsa, üstelik ibare fâik (üstün), lafızlar da tatlı ve râik (güzel) ise, böyle bir tekrardaki faydaları izaha ihtiyaç yoktur.

Nitekim herkes, değişik üsluplarda beyan hususunda, Kur'an-ı Kerim'in âdetinin böyle olduğunu bilmektedir.

İmam-ı Gazalî *(Kuddise Sırruhu)*, **"el-Cevâhir"** isimli kitabının baş kısmında, "Fatiha-ı şerifenin, sekiz kısma şamil olduğunu beyan" faslında şöyle buyurmuştur: "er-Rahman sıfatından sonra, aynı kökten gelen er-Rahim sıfatının getirilmesinin, mükerrer olduğunu zannetme! Çünkü Kur'an-ı Kerim'de mükerrer diye bir şey söz konusu olamaz. Zira mükerrerin tarifi, "Artı bir fayda getirmeyen şey" demektir.

Halbuki, **"Âlemler"** tabirinden sonra, bir rahmet sıfatının, **"Ceza gününün maliki"** sıfatından sonra da diğer bir rahmet vasfının anılması, Allah-u Tealâ'nın rahmet mecralarını açıklama sadedinde iki büyük faydayı ihtiva etmektedir, şöyle ki:

1- "Âlemler" tabirinden sonra gelen rahmet vasfı, bütün âlemleri, en üstün ve mükemmel haliyle yaratıp, her varlığa, muhtaç olduğu şeyleri vermesiyle alâkalıdır.

2- Diğer rahmet sıfatıysa, kendisinden sonra gelen, "Ceza gününde ebedî mülk bahşetmesi" anındaki rahmetiyle ilgilidir.

Tabi bu konunun çok daha uzun izahı varsa da, anlatılmak istenen gaye, Kur'an-ı Kerim'de mükerrer bir mevzuun bulunmadığıdır.

Zahir itibarıyla mükerrer bir ayet-i kerime gören kişi, onun evvelinde ve sonrasında bulunan diğer ayet-i kerime'lere baktığında, o ayetin tekrar edilişinde, diğerlerinde bulunmayan artı bir fayda mevcut olduğunu keşfedecektir.

RUHU'L-BEYAN: İşaret erbabından birisi şöyle demiştir: Allah-u Tealâ, kendi ismi anılmayandan yemeyi şunun için haram kılmıştır:

Arif (Allah-u Tealâ'yı bilen) kimse, O'nun habibidir. Bir aşık, sevgilisinin adını anmadan, kesmez, yemez, içmez, giyinmez, yatmaz ve hiçbir şey yapmaz. Görülmez mi ki, **Yakub** *(Aleyhisselâm)* bütün hallerinde **"Yusuf!"** der dururdu.

Kesim anında besmele çekmenin vacip olmasının hikmeti şu olabilir:

Can çıkma acısı çok zor olup, Allah-u Tealâ'nın isminin zikri herşeyden daha tatlı olduğundan, kesim anında besmele okumakla emrolunduk ki, kesilen hayvan öleceği zaman Allah'ın zikrini işitsin de, O'nun adının tadı yanında, can çıkma acısının zorluğunu hissetmesin!

Bundan dolayı hadis-i şerifte:

١٢٦ - « لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ بِشَهَادَةِ اَنْ لاَ اِلـهَ اِلاَّ اللّٰهُ يُسَهِّلْ عَلَيْكُمْ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ »

126 - **"Ölüm anında olanlarınıza tevhit şehadetini telkin edin ki, ölüm zorluklarını size kolaylaştırsın."** buyrulmuştur. *(Ruhu'l-Beyan:3/96)*

Abdullah İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif te, bu rivayeti teyid etmektedir, şöyle ki Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٢٧ - عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) رَفَعَهُ قَالَ: « لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لاَ اِلـهَ اِلاَّ اللّٰهُ ، فَاِنَّ نَفْسَ الْمُؤْمِنِ تَخْرُجُ رَشْحاً ، وَنَفْسَ الْكَافِرِ تَخْرُجُ مِنْ شِدْقِهِ كَمَا تَخْرُجُ نَفْسُ الْحِمَارِ »

127 - **"Ölüm anında olanlarınıza kelime-i tevhidi telkin edin. Çünkü müminin ruhu terler gibi** (yavaşça ve kolay) **çıkar. Kâfirin ruhu ise, merkebin canı çıkar gibi avurdundan** (ağzının yanlarından zorla) **çıkar."** *(Heysemî, Mecma'uz-Zevâid, No:3915, 3/65, Kenzül-Ummâl, No:42165, 15/558)* buyurarak, ölüm anında yapılan zikir telkîninin, ölümü kolaylaştıracağına işaret buyurmuştur.

İBN-İ ACÎBE: Bu ayet-i celile'ye iki türlü işârî mana verilmiştir:

1- Allah-u Tealâ'nın ismi anılmayandan yemeyin! Çünkü o, gaflet ve müşahededе fasıklıktır ki, bu fıska düşmenin sebebi, gafletin galebe çalmasıdır. Gaflet ise, şeytanın vahyindendir.

2- Varlıklara gaflet nazarıyla ve fark (Allah-u Tealâ'dan ayrı görme) gözüyle bakmayın! Bilakis onlar üzerine Allah-u Tealâ'nın adını anın ve tefekkürle onları yeyin!

ÂLÛSÎ: Şüphesiz ki görünen şeylere takıntısı sebebiyle, batından perdeli olan şeytanlar, manevî âlemi inkâr eden dostlarına, birtakım şüpheler ilka ederek sizinle mücadelelerini sağlarlar. Siz, sahip olduğunuz tevhid akîdesini terkederek onlara itaat edecek olursanız, kuşkusuz siz de onlar gibi müşriklersiniz.

Ayet: 121

MÜNASİP AYET-İ KERİMELER:

Kâfirlerin, kestikleri hayvan üzerine, Allah'ın adını anmadıklarını beyan eden bir ayet-i kerime:

﴿ ... وَ اَنْعَامٌ لاَ يَذْكُرُونَ اسْمَ اللهِ عَلَيْهَا افْتِرَآءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (١٣٨) ﴾

"...Birtakım hayvanlar vardır ki, (Allah böyle emrediyor diye) O'na iftira ederek, üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden muhakkak onları cezalandıracaktır." *(En'am Sûresi:138'den)*

Yenilecek hayvanlar üzerine, Allah'ın adının anılması emri:

﴿ ... فَكُلُوا مِمَّآ اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ ... (٤) ﴾

"...(Avcı hale getirdiğiniz hayvanların) sizin için yakaladıklarından yeyin ve üzerine Allah'ın adını zikredin (besmele çekin!)**..."** *(Maide Sûresi:4'den)*

Allah-u Tealâ'dan başkası adına kesilenin, fısk olduğu:

﴿ ...ذٰلِكُمْ فِسْقٌ ... (٣) ﴾

"...İşte bunlar(dan biri olan, Allah'tan başkası adına kesmek ve onlardan yemek)**, bir fısk** (yoldan çıkma ve büyük günah)**dır..."** *(Maide Sûresi:3'den)*

﴿ قُلْ لاَاَجِدُ فِيمَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلاَّ اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْدَماً مَسْفُوحاً اَوْلَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ ... (١٤٥) ﴾

"De ki: Bana vahyolunanda; leş veya akıtılmış kan yahut pisliğin ta kendisi olan domuz eti ya da, fısk olarak (günah işlenerek) **Allah'tan başkası adına kesilen bir hayvan dışında, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum..."** *(En'am Sûresi:145'den)*

Şeytanların, dostlarına vahiyleri:

﴿ ...شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً ... (١١٢) ﴾

"...İnsan ve cin şeytanları ki, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler..." *(En'am Sûresi:112'den)*

Kâfirlere itaatın, şirkle sonuçlanacağı:

﴿ يَاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا فَرِيقاً مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ (١٠٠) ﴾

"Ey iman edenler! kendilerine kitap verilmiş olanlardan her hangi bir güruh (gurub) **a itaat ederseniz, sizi imanınızdan sonra çevirip kâfirler yaparlar."** *(Âl-i İmran Sûresi:100)*

﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ (١٤٩) ﴾

"Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, sizi ökçeleriniz üstünde (gerisin geri küfre) **çevirirler. O takdirde siz, büyük zarara uğrayanlar** (ın durumun) **a dönersiniz."** *(Ali İmran 149)*

Mevlâ Tealâ, müşriklere itaatı nehyettikten sonra, onların ne büyük bir karanlık içinde olduklarını açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٢)

KELİME MANASI (122)

Ayet-i celilenin başındaki hemze, inkâr için olup, "Vav", cümle-i ismiye'yi, kelamın delalet ettiği, benzer bir gizli cümleye atıf içindir. Takdiri şöyledir: (أَنْتُمْ مِثْلُهُمْ وَمَنْ كَانَ مَيْتاً) "Siz onlar gibi misiniz? (أَوَمَنْ) **O kimse ki,** (كَانَ) **idi,** nedir idi? (مَيْتاً) **ölü,** (فَأَحْيَيْنَا) **biz dirilttik,** kimi? (هُ) **onu,** daha? (وَجَعَلْنَا) **verdik,** kime? (لَهُ) **ona,** neyi? (نُوراً) **bir nuru,** öyle nur ki, (يَمْشِي) **yürüyor,** neyle? (بِهِ) **onunla,** nerede? (فِي النَّاسِ) **insanlar içinde,** Yani; böyle bir kimse, (كَمَنْ) **o kimse gibi midir ki?,** (مَثَلُهُ) **onun meseli** (hâli, durumu), neredir? (فِي الظُّلُمَاتِ) **karanlıklar içersindedir,** ne olduğu hâlde? (لَيْسَ) **olmadı,** nedir olmadı? (بِخَارِجٍ) **çıkıcı,** neden? (مِنْهَا) **ondan,** yani karanlıklar içerisinde yerleşmiş olup, onlardan kurtulamaz olduğu hâlde, (كَذَلِكَ) **işte böylece,** yani müminleri dirilttiğimiz gibi, (زُيِّنَ) **ziyade süslü gösterildi,** kime? (لِلْكَافِرِينَ) **kâfirlere,** ne? (مَا) **o şey ki,** (كَانُوا) **oldular,** nedir oldular? (يَعْمَلُونَ) **işlerler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve ona, insanlar arasında kendisiyle yürüyeceği büyük bir nur (güvenlik içerisinde, rahatça gezip dolaşmasını sağlayacak bir ışık) **verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu hiç? İşte kâfirlere, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiş**(son derece süslü ve yaldızlı gösterilmiş)**tir.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Ayet-i kerime'nin geriyle münasebeti hakkında iki görüş vardır:

1- Mevlâ Tealâ, müminleri, müşriklere itaattan sakındırdıktan sonra, Müslümanları kâfirlere uymaktan tamamen nefret ettirmek için, imanlılarla imansızların durumlarını bu ayet-i kerime'siyle temsil buyurmak üzere:

"İlahî vahyin nurlarıyla aydınlanmış olan müminlerin, inkâr ve azgınlık karanlıklarına garkolmuş müşriklere tabi olması nasıl düşünülebilir?" buyurmak istemiştir.

Buna göre, **Tîbî** *(Rahimehullah)*ın da beyan ettiği gibi, bu ayet-i kerime, bundan önce geçen ayet-i celile'nin sonundaki:

Ayet: 122

(وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) **"Eğer onlara itaat ederseniz elbette siz, müşriklersiniz"** cümle-i celilesiyle muttasıldır. *(Âlûsî)*

2- Allah-u Tealâ, bir önceki ayet-i celile'de, müşriklerin müminlerle Allah'ın dini hakkında çekiştiklerini açıkladıktan sonra, bu ayet-i celile'sini getirerek, hidayet üzere olan bir müminle, dalâlette olan bir kâfirin durumlarını göz önüne seren bir misal zikretmiştir, şöyle ki;

Mühtedî olan bir mümin, evvelce ölüyken, hayata kavuşup işlerini rahatlıkla görebileceği bir ışığa sahip olan kimse menzilesinde, kâfir ise, karanlıklarda boğulup kalan, onlardan kurtuluş yolu bulamadığı için devamlı şaşkınlık içinde bulunan kimse konumundadır. *(Tefsir-i Kebîr)*

Sebeb-i nüzûl:

Ayet-i celile'nin iniş sebebi hakkında müfessirler iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

A) Bahsi geçen misallerdeki şahıslar, muayyen iki insandırlar ki, bunların kimliği hakkında tefsirlerde, birkaç görüş yer almaktadır:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; kendisine nur verilen zat; **Abdulmuttalip oğlu Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)*, karanlıklar içinde kalana benzeyen ise, **Hişam oğlu Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*dır.

Şöyle ki; bir kere **Ebû Cehil**, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in üzerine tezek atmıştı. **Hamza** *(Radıyallahu Anh)* o vakit iman etmemişti. **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)*ın kızkardeşi olan **Abdulmuttalip kızı Safiyye**'nin cariyesi, avdan dönerken onun yoluna çıkarak:

"**Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*, yeğeninin başına toprak döktü, gübre attı, ayağıyla omuzuna bastı." deyince, **Hazreti Hamza** ona: "Bu dediklerini sen gördün mü?" diye sordu. O, "Evet!" der demez, **Hamza** *(Radıyallahu Anh)* kızgın bir halde **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*ı aramaya başladı.

Onu bir topluluk arasında otururken gördüğü gibi, başına vurmak için yayını kaldırdığında o, ona künyesiyle hitap ederek: "Ya **Ebâ Ya'lâ**! Onun getirdiği yolun ne olduğunu görmez misin? Bizim akıllarımızı beğenmez oldu, ilâhlarımıza sövdü ve atalarımıza karşı geldi." deyince, **Hamza** *(Radıyallahu Anh)*ın:

"Sizden beyinsiz kim var? Allah'ı bırakıp, taşlara tapıyorsunuz! Ben şahitlik ederim ki, bir olan ve ortağı olmayan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, **Muhammed** gerçekten O'nun kulu ve elçisidir." demesi üzerine, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirdi. *(Vahidî, No:450, Sh:227, Beğavî, İbnü'l-Cevzî, Fahrurrâzî)*

Hazreti Hamza *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman olma kıssasının tafsili:

İbni İshak *(Rahimehullah)* ın rivayetine göre; bir kere **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*, Safa'nın yanında Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e rastlayarak, ona eziyet ve hakarette bulunup, dinini ayıplama ve davasını zayıflatma gibi hiç istemediği bazı muameleler yaptıysa da, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, ona hiçbir cevap vermedi.

O sırada evinde bulunan, **Abdullah ibni Cüd'an**'ın cariyesi, olan bitenin tümünü işitti. Sonra **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in yanından ayrılıp, Kâ'be'nin yanında oturan, Kureyş'ten bir cemaatın meclisine katıldı.

Tam o sırada **Hamza** *(Radıyallahu Anh)* yayını kuşanmış vaziyette avdan dönmüş geliyordu. O, devamlı ava çıkan bir kişiydi ki, av dönüşü Kâ'be'yi tavaf etmeden ve orada bulunan Kureyş meclisine uğrayarak onları selamlayıp, muhabbet etmeden, ailesinin yanına gitmezdi. O, Kureyş kabilesi içerisinde en değerli ve kuvvetli delikanlı kabul edilirdi.

O gün Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* evine dönmüşken, **Hazreti Hamza** o cariyenin yanından geçiyordu ki, o kendisine diğer künyesiyle hitap ederek: "Ya **Ebâ Umâre**! Kardeşinin oğlu **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, biraz evvel **Hişam oğlu Ebu'l-Hakem**'den neler çektiğini bir göreydin!

Onu burada otururken buldu da, ona ne eziyet ve hakaretlerde bulundu, sevmediği muamelelere tabi tuttu. **Muhammed** ise ona hiç cevap vermeyip çekildi gitti." diye anlattı.

Diğer bir rivayette ise; "**Hamza** *(Radıyallahu Anh)* avından dönerken, arkasında yürüyen iki kadından biri diğerine: '**Ebû Cehl**'in, yeğenine yaptıklarını bilseydi böyle çalımlı yürüyemezdi.' demekteydi ki, **Hamza** *(Radıyallahu Anh)* onlara dönerek: 'Neden bahsediyorsun?' deyince o, '**Ebû Cehil, Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e şöyle şöyle yaptı.' deyip, olan biteni anlattı."

Allah-u Tealâ **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)* a iman nimetini ikram etmek dilediği için, o, cariyenin anlattıklarını işitince, son derece sinirlenerek, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*ı bulduğu yerde, onunla çatışmak üzere süratle yola koyuldu ve kimseyi gözü görmedi.

Mescide girdiğinde, onu cemaat içinde oturur halde görünce, hemen ona yönelerek başucunda dikilip, elindeki yayı onun kafasına geçirerek, feci şekilde başını yardı ve ona:

"Sen ona nasıl hakaret edersin? Ben de onun dini üzereyim ve onun dediklerini demekteyim. Gücün yetiyorsa benim sözlerimi reddet te göreyim!" dedi ki, o sırada **Mahzumoğullarından** birtakımları **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* a yardım etmek için **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)* a saldırmak isteyince,

Ebû Cehil *(Le'anehullah)*: "**Ebû Umâre**'yi bırakın! Vallahi ben, yeğenine çok kötü hakaret ettim." diyerek kavgaya mani oldu.

Hamza *(Radıyallahu Anh)* evine döndükten sonra, şeytan ona gelerek: "Sen Kureyş'in efendisiyken, atalarının dinini bırakıp, bu yoldan çıkmış kimseye uydun, bu yaptığındansa, ölmek, senin için daha hayırlıydı!" diye vesvese-lerde bulununca, **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)* ın içine şüphe düştü.

Bu sıkıntıyla Allah-u Tealâ'ya: "Ey Allah'ım! Eğer yaptığım iyi bir işse, onun tasdikini kalbime yerleştir, değilse düştüğüm halden bir çıkış kapısı benim için yarat!" diye yalvardı ve mislini geçirmediği vesvese dolu bir gece geçirdi.

Sabah olduğunda Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelerek: "Ey kardeşimin oğlu! Gerçekten ben öyle bir işin içine düştüm ki, ondan çıkış yolunun ne olduğunu bilemiyorum. Benim gibi birinin, bilmediği bir şeyde sebat etmesi daha mı iyi olur, yoksa kuvvetli bir azgınlık mıdır? Bana bir şeyler anlat.

Ey kardeşimoğlu! Senin bana vaaz etmeni istiyorum!" demesi üzerine, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ona yönelerek, müjdeleme ve korkutma suretiyle vaaz ve öğütlerde bulununca, Allah-u Tealâ onun içine imanı tamamen yerleştirdi.

Bu vaazları işiten **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)*: "Ben, tasdik eden ve birbirini iyi tanıyan bir kişinin şehadetiyle şahitlik ederim ki, muhakak sen elbette sadıksın. Ey kardeşimin oğlu! Artık dinini açıklayabilirsin. Vallahî artık ben, önceki dinim üzere kalıp ta bütün dünya benim olsa istemem!" dedi.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*nın beyanına göre; bu hadise, Allah-u Tealânın: **"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve ona, insanlar arasında kendisiyle yürüyeceği büyük bir nur verdiğimiz kimse** (yani; Hazreti Hamza *(Radıyallahu Anh)* **), karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse** (Ebû Cehil *(Le'anehullah)*) **gibi olur mu hiç?"** ayet-i celile'sinin inmesine sebep oldu.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Hazreti Hamza**'nın Müslüman olmasına çok sevindi. Çünkü o, Kureyş içinde en itibarlı ve güçlü bir delikanlıydı. **Hazreti Hamza** *(Radıyallahu Anh)*, Allah-u Tealâ'nın, kendisiyle, İslamı aziz kıldığı kimselerdendi.

Onun Müslüman olmasından sonra Kureyş, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in artık güçleneceğini ve korunacağını bildikleri için, evvelce yaptıkları bazı eziyetleri bırakmak zorunda kalıp, sahabeden bazılarına, özellikle de hâmîsi olmayan güçsüzlere eziyete başladılar. *(İbni İshak, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Sh.211-212, İbni Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye:1/233-234, Ali ibni Burhaneddin el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye:1/477-478, Hakim, el-Müstedrek, No:4878, 3/213-214)*

Hazreti Hamza *(Radıyallahu Anh)* İslama girdiğinde, Allah-u Tealâ'ya şükrünü îfâ ve ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur:

١٢٨ - « حَمِدْتُ اللّٰهَ حِينَ هَدىٰ فُؤَادِى * اِلَى الْاِسْلَامِ وَالدِّينِ الْحَنِيفِ

لِدِينٍ جَاءَ مِنْ رَبٍّ عَزِيزٍ * خَبِيرٍ بِالْعِبَادِ بِهِمْ لَطِيفِ

اِذَا تُلِيَتْ رَسَائِلُهُ عَلَيْنَا * تَحَدَّرَ دَمْعُ ذِى اللُّبِّ الْحَصِيفِ

رَسَائِلُ جَاءَ اَحْمَدُ مِنْ هُدَاهَا * بِاٰيَاتٍ مُبَيِّنَةِ الْحُرُوفِ »

128 - **"Gönlümü hidayet edince, hamdettim Allah'a,**
Batıldan mâil, hanîf olan dine ve İslama.
O din ki, gelmiştir izzet sahibi bir Rab'den,
Kullarından ziyadesiyle haberdar ve onlara Latif'ten.
Ne zaman ki gönderdiği ayetler üzerimize okunur,
En güçlü akıl sahibinin göz yaşları, oluk gibi dökülür.

O tebliğler ki, hidayet üzere getirdi onları Ahmed,
Harfleri açık seçik, her birerleri ayet!" *(es-Sîre libni Hişam tahkîki, Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî:1/234)*

2- Zeyd ibni Eslem ve **Dahhak** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; ayet-i kerime, **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)* ile, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* hakkında inmiştir.

Hazreti Ömer *(Radıyallahu Anh)* ın Müslüman oluşu:

١٢٩ – عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ : قَالَ: « اَللّٰهُمَّ اَعِزَّ الْاِسْلَامَ بِاَحَبِّ هٰذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ اِلَيْكَ؛ بِاَبِى جَهْلٍ اَوْ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ » قَالَ: وَكَانَ اَحَبَّهُمَا اِلَيْهِ عُمَرَ.

129 - **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:**"Ey Allah'ım! İslamı, bu iki adamın; Ebû Cehil ile Ömer ibni Hattab'ın sana en sevgili olanıyla aziz et!"** diye duada bulunmuştu ki, onların Allah-u Tealâ'ya en sevgilisi **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* oldu. *(Tirmizî, Menâkıb:18, No:3681, 5/617, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:5700, 2/409, Hakim, el-Müstedrek, No:4484,85,86, 3/89, İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/269, İbni Ebî Hatim, No:7852-53, 4/1381, Tefsîru'd-Dahhâk, No:795, 1/352, Vahidî, No:451, Sh:227)*

Enes ibni Malik *(Radıyallahu Anh)*dan şöyle rivayet edilmiştir:

Ömer *(Radıyallahu Anh)* bir kere kılıcını kuşanmış giderken, **Zühreoğullarından** birisi (**Nu'aym ibni Abdillah**) karşısına çıkarak: "Ey **Ömer**! Nereye gidiyorsun." deyince, o: "**Muhammed**'i öldürmek istiyorum." dediğinde o kişi:

"Sen, **Muhammed**'i öldürünce, **Haşim** ve **Zühreoğulları** içerisinde nasıl güvenli olursun?" dedi. **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* ona: "Ben senin yoldan çıktığını ve sahip olduğun dini bıraktığını zannediyorum" deyince, o:

"**Ey Ömer**! Sana, bundan daha şaşıracağın bir şey söyleyeyim mi? Senin enişten (**Said İbni Zeyd İbni Amr**) ve kızkardeşin (**Fatıma binti Hattab**) *(Radıyallahu Anhüma)* da yoldan çıkarak senin sahip olduğun dini terkettiler." dedi.

Bunu duyan **Ömer**, hiddetle yürüyüp onların yanına vardığında, Muhacirlerden **Habbab** isimli bir zat onların yanındaydı ki, Taha Sûresini okuyorlardı. **Ömer**'in sesini duyan **Habbab** *(Radıyallahu Anh)* evin içinde gizlendi.

Yanlarına giren **Ömer**: "Sizden işittiğim bu anlaşılmayan sözler neydi?" diye sorunca onlar: "Aramızda konuştuğumuz bir mevzudan başkası değildi." dediklerinde, o: "Belki de siz yoldan çıktınız!" dedi. O zaman enişte:

"Ey **Ömer**! Eğer hak, senin dininden başkasındaysa ne diyeceksin?" deyince, **Ömer**, enişte sine saldırarak şiddetlice onu çiğnedi. Bunu gören kızkardeşi gelip, onu kocasından uzaklaştırmaya çalışıyordu ki, **Ömer** ona eliyle bir vuruş vurarak yüzünü kana boyadı.

Bunun üzerine kızkardeşi, öfkeyle: "Ey **Ömer**! Eğer hak, senin dininin gayrindeyse, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve **Muhammed**'in O'nun resulü olduğuna şehadette bulun! Evet, biz Allah'a ve resulüne iman ederek Müslüman olduk, bildiğini yap!" dedi.

Ömer, kızkardeşindeki kanı görünce yaptığına pişman olarak vazgeçti ve onları döndürmekten ümidini kesince ona: "Demin okuduğunuzu duyduğum şu sayfayı bana verin de, **Muhammed**'in ne getirdiğine bir bakayım!" dedi.

Kızkardeşi ona: "Biz korkarız ki, sayfaya bir şey yaparsın." deyince, ilâhlarına yemin ederek: "Korkma! Okuyunca geri vereceğim." demesi üzerine, kardeşi, onun Müslüman olacağına ümitlenip: "Ey Kardeşim! Sen şirk üzere olduğun için pissin. Bu sayfayı ise ancak temizler tutabilir." dedi.

Bunun üzerine **Ömer**, kalkıp, gusledince kardeşi, kendisinde Taha Sûresi(nin başından, 15. ayetine kadar yazılı) bulunan sayfayı ona verdi. Sayfanın baş tarafını okuyan **Ömer**:

"Bu ne güzel ve ne hoş bir kelam! Bana **Muhammed**'i bulun!" deyince, **Habbab** *(Radıyallahu Anh)* hemen gizlendiği yerden çıkarak: "Ey **Ömer**! Vallahî ben, Allah-u Tealâ'nın senin hakkında peygamberinin duasını kabul etmiş olmasını umuyorum. Çünkü dün gece (Perşembe gecesi) onun:

١٣٠ - « اَللّٰهُمَّ اَعِزَّ الْاِسْلَامَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ اَوْ بِعَمْرِو بْنِ هِشَامٍ »

130 - **"Ey Allahım! İslamı, Ömer ibni Hattab veya Amr ibni Hişam** (Ebû Cehil) **ile aziz kıl!"** dediğini işitmiştim. Ey **Ömer**! Allah'tan kork Allah-tan!" dedi.

Bu sözleri duyan **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*: "Ey **Habbab**! Bana **Muhammed**'i göster de ona gidip Müslüman olayım!" deyince, **Habbab** *(Radıyallahu Anh)* ona: "O, ashabından birtakımlarıyla birlikte, Safa tepesinin dibindeki bir evdedir." diyerek, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in yerini tarif etti.

Ömer kılıcını alıp kuşanarak, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve ashabının bulunduğu eve gelip, kapıyı vurduğunda, ashaptan bir kişi telaş içerisinde: "Ya Resulellah! Bu, **Ömer ibni Hattab**! Kılıcını kuşanmış vaziyette kapıdadır." deyince, evde bulunanlar korkmaya başladılar.

Cemaatın korktuğunu gören **Hazreti Hamza**: "Evet! Bu **Ömer**'dir. Allah, **Ömer** hakkında bir hayır dilemişse Müslüman olup, Nebî *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e tabi olur. Yok eğer başka bir şey dilemişse onu kendi kılıcıyla öldürmemiz, bize çok kolay gelir." dedi.

O sırada içeride kendisine vahiy gelmekte olan Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* sahabenin yanına çıkarak, kapıda duran zata:

(اِئْذَنْ لَهُ) **"Ona izin ver, girsin!"** buyurunca, kapıdaki zatın izni üzerine **Ömer**'in içeri girmesiyle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ayağa kalkarak, onu odada karşıladı ve kemerinden tutup, şiddetle çekerek:

١٣١ – « مَا جَاءَ بِكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ؟ فَوَاللهِ مَا أَرَىٰ أَنْ تَنْتَهِيَ حَتَّىٰ يُنْزِلَ اللهُ بِكَ قَارِعَةً . أَمَا أَنْتَ مُنْتَهِياً يَا عُمَرُ حَتَّىٰ يُنْزِلَ اللهُ بِكَ مِنَ الْخِزْيِ وَالنَّكَالِ مَا أَنْزَلَ بِالْوَلِيدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ؟ اَللّٰهُمَّ هٰذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ، اَللّٰهُمَّ أَعِزَّ الدِّينَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ »

131 - **"Ey Hattaboğlu! Seni buraya getiren sebep nedir? Allah senin başına bir bela indirmeden, vazgeçmeyeceksin gibi geliyor bana!**

Ey Ömer! Allah, Velid ibni Muğîre'nin başına indirdiği rüsvaylık ve azabı sana indirmeden, şirki bırakmayacak mısın?

Ey Allah'ım! İşte bu Hattaboğlu Ömer'dir! Ey Allah'ım! Dini, Ömer ibni Hattab ile aziz et!" buyurdu.

O zaman **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* :

١٣٢ – يَا رَسُولَ اللهِ جِئْتُكَ لِأُومِنَ بِاللهِ وَبِرَسُولِهِ ، وَبِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللهِ ، أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللهِ! أُخْرُجْ يَا رَسُولَ اللهِ !

132 - **"Ya Resulellah! Ben, Allah'a, resulüne ve onun Allah katından getirdiklerine inanmak için sana geldim. Ben şahitlik ediyorum ki, sen, Allah'ın resulüsün. Ey Allah'ın Resulü! Artık bu gizliliği bırakıp açığa çıkabilirsin."** diyerek Müslüman oldu.

Bunu duyan Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* öyle bir tekbir getirdi ki, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hane halkı, onun tekbirini duyunca, **Hazreti Ömer** *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman olduğunu anladılar. Bu durumu müşahede eden ashab, sevinçlerinden ayrı ayrı yerlere dağıldılar.

Hamza *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman olmasından sonra, **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*ın da Müslüman olduğunu gören bu zatlar, bu ikisinin, düşmanlarından intikam alarak, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i koruyacaklarını bildikleri için, kendi içlerinde bir izzet buldular. *(İbni İshak, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Sh.220-222, İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/267-269, İbni Hişam, es-Sîre:1/271-273)*

Ömer *(Radıyallahu Anh)* İslama girince, **Cibrîl** *(Aleyhisselâm)* inerek:

١٣٣ – يَا مُحَمَّدُ لَقَدِ اسْتَبْشَرَ أَهْلُ السَّمَاءِ بِإِسْلَامِ عُمَرَ .

133 - **"Ey Muhammed! Sema ehli, Ömer'in islamıyla çok sevindi!"** *(İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/269)* dedi.

Said ibni Müseyyeb, Suheyb ibni Sinan, Muhammed ibni Ubeyd, Abdullah ibni Mesud *(Radıyallahu Anhum)*, **Hazreti Ömer**'in Müslüman olmasıyla ilgili birkaç husus açıklamışlardır:

A) **Ömer**'in Müslüman olması, kırk erkek, on kadından sonra vuku bulmuştur.

B) Onun, İslamiyyeti kabulünden sonra İslam dini açığa çıkmış, dine davet aşikâr hale gelmiştir.

C) Sahabe topluluğu, Beytullah'ın etrafında halka halka toplanmaya başlamış ve açıkça tavaf yapabilmişlerdir.

D) Kendilerine sert davrananlara karşı cevap verebilme hakkını elde etmişler ve işkencecilerden intikam almaya başlamışlardır.

E) O zamana kadar Kâ'be'de açıkça namaz kılamazken, onun mücadelesi sonucu, Beyt-i Şerif'te topluca namaz kılma imkanına sahip olmuşlardır. *(İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/269-270)*

3- Ikrime ve **Kelbî** *(Rahimehumellah)*ın beyanlarına göre; bu ayet-i celile, **Ammar ibni Yasir** *(Radıyallahu Anh)* ile **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* hakkında inmiştir. *(Taberî, No:13841-42, 5/332, İbni Ebî Hatim, No:7854, 4/1381)*

Ammar ibni Yasir *(Radıyallahu Anh)* ın Müslüman oluşu:

Ammar ibni Yasir *(Radıyallahu Anh)* şöyle anlatmıştır: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Dâru'l-Erkam**'da bulunuyorken, kapısında **Suheyb ibni Sinan** *(Radıyallahu Anh)* ile karşılaştığımda ona:

"Niye geldin?" diye sordum. O bana: "Sen niye geldin?" deyince, ben: "**Muhammed**'in yanına gireyim de sözlerini dinleyeyim istedim." dedim. O: "Ben de bu niyetle geldim." dedi.

Derken huzûr-u risalete girdik, o, bize İslamı arzeder etmez, İslamı kabul ettik. O gün akşama kadar o hal üzere durduk, sonra gizli gizli dışarı çıktık." *(İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/247)*

Ammar ve **Suheyb** *(Radıyallahu Anhuma)*nın İslama girmesi, otuz küsûr kişiden sonra olmuştur.

Bu ayet-i kerime'nin sebeb-i nüzûlünde geçen rivayetler arasında, **"Karanlıklar içinde kalan" Ebû Cehl** *(Le'anehullah)*ın karşısında, **"Ölüyken diriltilip, kendisine nur verilen" Ammar** *(Radıyallahu Anh)*ın zikredilmesine, İslamın ilk şehit ve şehîdesi olan, babası **Yasir** ile annesi **Sümeyye** ve kendisi *(Radıyallahu Anhum)*un, **Ebû Cehl** *(Le'anehullah)*ın elinden çektikleri işkenceler sebep olmuş olsa gerektir.

Nitekim siyer ehli şöyle anlatmıştır: Dininden dolayı işkenceye uğrayıp, sebat edenlerden biri de, **Ammar ibni Yasir** *(Radıyallahu Anhüma)* dır.

Ümmü Hânî *(Radıyallahu Anha)*dan rivayet edildiği üzere; **Ammar** *(Radıyallahu Anh)*ın kendisi, babası **Yasir**, kardeşi **Abdullah**, annesi **Sümeyye** *(Radıyallahu Anhum)*, Allah yolunda azap edilmekteydiler.

Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Osman ibni Affan** *(Radıyallahu Anh)* ile beraber yanlarından geçerken, onların, kızgın çölde işkenceye tabi tutulduklarını görünce:

١٣٤ - « صَبْراً آلَ يَاسِرٍ! صَبْراً آلَ يَاسِرٍ! اَبْشِرُوا آلَ عَمَّارٍ . فَاِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْجَنَّةُ . اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِآلِ يَاسِرٍ ، وَقَدْ فَعَلْتَ »

134 - **"Ey Yasir'in ehli! Sabredin, sabredin! Ey Ammar ailesi! Size müjde olsun! Çünkü vaadedildiğiniz yer cennettir! Ey Allah'ım! Yasir'in âlini affet, zaten de bunu yaptın!"** buyurdular.

Bir kere **Ammar** *(Radıyallahu Anh)*a, ateşle işkence yapılırken, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* yanına uğradığında, mübarek elini onun başına sürerek:

١٣٥ - « يَا نَارُ كُونِي بَرْداً وَسَلَاماً عَلٰى عَمَّارٍ ، كَمَا كُنْتِ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ »

135 - **"Ey ateş! İbrahim'e olduğun gibi, Ammar'a da serin ve esenlik ol!"** diye duada bulundular.

Babası, bu işkenceler içinde İslamın ilk şehidi olma şerefine nail oldu. **Ebû Cehil**'in amcası olan **Ebû Huzeyfe ibni'l-Muğîre**, cariyesi olan **Sümeyye** *(Radıyallahu Anha)* yı, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*a verdiğinde,

Ebû Cehil ona: "Sen, **Muhammed**'in güzelliğinden dolayı ona aşık oldun!" diyerek, tenasül uzvuna sapladığı bir mızrakla onu, İslamın ilk şehit kadını olma şerefine ulaştırdı.

Ebû Cehil *(Le'anehullah)*, **Ammar** *(Radıyallahu Anh)*a da çöl sıcağında, demirden bir zırh giydirerek işkence ediyordu. *(Ali ibni Burhaneddin el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye:1/477-478, İbni Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ:3/248-249)*

Kazî Senâullah Mazharî, *(Kuddise Sırruhu)* bu sebeb-i nüzûlleri naklettikten sonra şöyle demiştir:

Bütün rivayetlerde, **"Karanlıklar içinde kalan"** kimseden, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* kastedildiği ittifak konusuyken, mukabilinde, geride zikredilen üç zatın biri bulunmaktadır.

Zahir olan görüşe göre, bu üç zatın imanı, zaman bakımından birbirine yakın olduğu için, ayet-i kerime de umumî bir lafza sahip olduğundan ötürü, bu zatların tümüne birlikte hamledilmesi mümkündür.

4- İmam-ı Mukatil *(Rahimehullah)*ın nakline göre; bu ayet-i kerime, **Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* hakkında inmiştir. *(Tefsîr-u Mukatil, Tefsîr-i Kebîr ve Hazin)*

Zeccâc *(Rahimehullah)* da bu nakli zikrettikten sonra: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, İslam nuru, nübüvvet ve hikmet verilerek hidayete mazhar kılınmış, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* ise küfür karanlıklarında kalmıştır." demiştir. *(Me'ani'l-Kur'an:2/288, İbni Atıyye)*

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında ölü tabirini kullanmak yakışık almayacağından, **İbnü'l-Cevzî** *(Rahimehullah)* bu rivayet hakkında iki mana zikretmiştir:

a) **Mücahid** *(Rahimehullah)* ın verdiği manaya göre; "O kimse ki, dalâlette idi, biz onu hidayet ettik." *(Tefsîr-u Mücahid:1/222)* şeklindedir ki bu manada:

(وَوَجَدَكَ ضَآلاً فَهَدىٰ (٧)) **"Seni dalâlette bulup ta yol göstermedi mi?"** *(Duha Sûresi:7)* ayet-i kerime'si gibi, nübüvvet verilmeden evvel Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* müşriklerin içinde bulunduğu dalâletten çok uzak olsa da, İslamı, tümüyle bilmeme anlamında bir dalâlete nisbet edilmiş olmaktadır.

b) **Mâverdî** *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; "O kimse ki cahil idi, biz ona öğrettik." şeklinde verilen mana:

(... مَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ وَلاَ الْاِيمَانُ ... (٥٢)) **"Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin!"** *(Şûra Sûresi:52'den)* ayet-i kerime'si gibidir.

Şöyle ki; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, şirkten uzak olup tevhidi bilmekteyse de, Kur'an-ı Kerim'in vahyinden önce, imanın ve Kur'an-ı Kerim'in tafsilatını tümüyle bilmeme anlamında bir cehalete nisbet edilerek, bu bilgisizlik, ölüm tabiriyle nitelenmiştir.

Bu sebeb-i nüzûl hakkında **"Tefsîr-i Kebîr, Hazin** ve **Cemel"** tefsirlerinde şu rivayet yer almaktadır:

Bir kere **Ebû Cehil**'in, "**Abd-i Menafoğulları**, şerefte biz (Mahzûm oğulları) ile rekabet etmekteyken, birbirine denk iki yarış atı gibi olduğumuz sırada, onlar, 'Bizim içimizde, kendisine vahiy gelen bir peygamber vardır!' demeye başladılar. Vallahî, ona geldiği gibi bize de vahiy gelmedikçe ona inanmayacağız!" demesi üzerine bu ayet-i celile nazil olmuştur.

Bu ayet-i kerime'nin, bütün mümin ve kâfirler hakkında umûmî kabul edilmesi, ekserî müfessirler tarafından birkaç yönden tasvip görmüştür:

1- Sebebin özelliğine değil, lafzın genelliğine itibar etmek gerektiğinden, Allah-u Tealâ'nın emirlerine boyun eğenlerle, sapıklık ve azgınlık üzere kalanların tümü, bu hükme dahil olurlar. *(Âlûsî)*

2- Bütün şahıslar hakkında sabit olan bir mefhumun, belli kişilere tahsisi, yakışık almayabilir.

3- Bilindiği üzere bu sûre-i celile, bir anda topyekûn halde indiği için, ayet-i celile'nin iniş sebebini belirlemek müşkil bir iştir. Ancak Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den: "Allah-u Tealâ'nın şu umumî ayetten muradı, özellikle şu kişidir." şeklinde bir rivayet gelmesi durumu müstesnadır. *(Tefsîr-i Kebîr)*

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: (اَوَمَنْ كَانَ مَيْتاً فَاَحْيَيْنَاهُ) **"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz"** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Cümle-i celile'nin manası hakkında birkaç görüş vardır:

A) "Kâfir olması sebebiyle ölüyken, iman nasib ederek dirilttiğimiz kişi" manası, **İbni Abbas, Süddî, Katade, İbni Zeyd** ve **İbni İsa** *(Radıyallahu Anhum)* dan naklolunmuştur. *(Taberî, Beğavî)*

B) "Dalâlette iken hidayet ettiğimiz" manası, **Mücahid** *(Rahimehullah)*dan menkuldür. *(Tefsîr-u Mücahid:1/222, Taberî, Beğavî)*

C) "Cehaletle ölüyken, ilimle dirilttiğimiz" manasını, **Mâverdî** *(Rahimehullah)* verdikten sonra şöyle demiştir: "İlim ehlinden bazısı, bana, **Basra** şairlerinden birinin, bu mananın doğruluğuna delil teşkil edecek nitelikteki şu dizelerini nakletmiştir:

« وَفِي الْجَهْلِ قَبْلَ الْمَوْتِ مَوْتٌ لِأَهْلِهِ * فَأَجْسَامُهُمْ قَبْلَ الْقُبُورِ قُبُورُ
وَإِنَّ امْرَأً لَمْ يَحْيَ بِالْعِلْمِ مَيِّتٌ * فَلَيْسَ لَهُ حَتَّى النُّشُورِ نُشُورُ »

"Ehli için, cehalette, ölmeden evvel ölüm vardır,
Onların cisimleri, kabirlere konulmadan önce de kabirlerdir.
İlimle hayat bulmayan kişi, gerçekten ölüdür,
Artık onun için, neşre kadar dirilik yoktur!"

Sem'ânî *(Rahimehullah)* bu beyti zikretmeden önce: "Her cahil ölü, her âlim diridir." demiştir.

Ebû İsmail el-Herevî *(Kuddise Sırruhu)*, **"Menâzilü's-Sâirîn"** isimli eşsiz eserinde; hayat mefhumunu üçe ayırarak, birincisini; "Cehalet ölümünden kurtulup, ilimle hayat bulmak!" diye açıklamıştır.

Afîfüddin et-Tilmisânî *(Kuddise Sırruhu)* bu söze yaptığı şerhte şu izaha yer vermiştir: **Herevî** Hazretleri, şeriat ilmini bilmeyen cahil kişiyi ölüye; din ilimlerini de, o ölümü gideren hayata benzetmiştir.

Canlılığın delili, şüphesiz ki harekettir. Burada muteber olan hareket ise, faydalı ilmin hareketidir ki, bu tür hareket, ancak ilimle elde edileceğinden, bu manada hayat, ilme bağlıdır demektir. *(Menâzilü's-Sâirîn, Sh:523)*

D) Bu makamda **Ebû Hayyan** *(Rahimehullah)*, **Mâtürîdî** *(Rahimehullah)*dan şu izahı nakletmiştir: "Ölüm, ana karnının karanlığında hiçbir şeyi görmez ve anlamaz bir halde kalmaktan, diriltilme ise, ana karnından çıkartılıp, görür ve anlar hale getirilmekten kinayedir.

Bu durumda mana: "Ana karnındaki karanlıklardan çıkartılanla, orada bırakılan, eşit olmadığı gibi, hakkı görüp ona uyanla, hiçbir hakikati görmeyen kâfir, bir olmaz." şeklinde anlaşılır.

İbni Bahr *(Rahimehullah)*dan nakledilen, 'Nutfe, donuk kan ve bir çiğnem et halinde ölüyken, suret verip ruh üfleyerek dirilttiğimiz' şeklindeki mana da buna benzerlik içermektedir." *(Ebû Hayyan, Mâverdî, Kurtubî)*

Allah-u a'lem, bu durumda, mukabilinde zikredilen **"Karanlıklar içinde kalan"** tabirinden maksat:

(يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ... (٦)) **"Sizi, annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde, çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor..."** *(Zümer Sûresi:6'den)* ayet-i kerime'sinde ifade edildiği üzere, ana karnında ruh verilmeyen veya canlandıktan sonra ölü doğan cenin olabilir.

2- Sebeb-i nüzûlde geçen rivayetlerin ekserisinden yola çıkarak, şunu diyebiliriz: Allah-u Tealâ, şirk ve küfür halinde bulunan insanlar hakkında **"Ölü"** tabirini kullanmıştır ki, Kur'an-ı Kerim'de bu husus birçok yerde ifade buyrulmuştur.

Bu konuda birkaç örnek sıralayacak olursak:

A) (أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَآءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾) "(Kâfirler) **diriler değil, ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."** *(Nahl Sûresi: 21)*

B) (... إِنَّكَ لاَ تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ ﴿٨٠﴾) **"Şüphesiz sen, ölülere işittiremezsin** (kâfirlere nasihat dinletemezsin)**!.."** *(Neml Sûresi:80'den)*

C) (وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾) **"Körle, gören bir olmaz."** *(Fatır Sûresi:19)*

D) (وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَآءُ وَلاَ الْأَمْوَاتُ... ﴿٢٢﴾) **"Dirilerle, ölüler bir olmaz..."** *(Fatır Sûresi:22'den)*

E) (لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيّاً... ﴿٧٠﴾) "(Kur'an-ı Kerim'in indirilmesi,) **diri olanı uyarmak içindir..."** *(Yasin Sûresi:70'den)* ayet-i kerime'lerinde, Allah-u Tealâ Hazretleri, birkaç hususa dikkat çekmiştir:

1- Kâfirlik ölüm; kâfir, ölü,

2- İman hayat; mümin, diri,

3- Hidayet, ilim ve göz; mühtedî, görücü,

4- Dalâlet, cehalet ve körlük; sapık kimse, kör demektir.

Kâfirliğin ölüme benzetilmesi birkaç şekilde anlaşılabilir:

A) Cehaletten kaynaklanması nedeniyledir. Zira bilgisizlik, şaşkınlık ve duraklamayı gerektirdiğinden, harekete mani olan ölüm gibidir.

B) Ölü, hiçbir konuda istediği bir şeye ulaşamayacağı gibi, cahil de, bilgisizliğinden ötürü maksadına erişemez.

C) Hidayet, bir ilim ve doğru görüş ifade etmektedir ki, ilim ve basîret, kurtuluşa ve kemâle erme sebebidir.

"Keşfü'l-Esrâr ve uddetü'l-Ebrâr" namındaki Farsça tefsirinde, **Hâce Abdullah el-Ensârî** *(Kuddise Sırruhu)*, Kur'an-ı Kerim'de geçen **"Ölüm"** ve **"Ölü"** tabirleri hakkında beş vecih zikretmiştir:

1- "Nutfe (insan suyu) **manasındaki ölüm"**, henüz hilkat bağında sûret bulmamış olması hasebiyle, kendisine ölü denmektedir. Buna birkaç misal verebiliriz:

a) (... وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ... ﴿٢٨﴾) **"...Siz ölülerken, O, sizi diriltti..."** *(Bakara Sûresi:28'den)*

b) (... أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ ... ﴿١١﴾) **"... Bizi iki kere öldürdün..."** *(Mümin Sûresi:11'den)*

c) (وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ... ﴿٢٧﴾) **"...Diriden ölüyü çıkarırsın..."** *(Âl-i İmran Sûresi:27'den)*

2- "Sapıklık manasında ölüm", buna da üç misal verebiliriz:

a) Tefsirinde bulunduğumuz: **"Ölüyken dirilttiğimiz"** ayet-i celile'sinde geçen **"Ölü"** tabiri bu manada kullanılmıştır.

b) (وَمَا يَسْتَوِى الْاَحْيَآءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ... (٢٢)) **"Ölülerle diriler bir olmaz..."** *(Fatır Sûresi:22'den)*

c) (اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى... (٨٠)) **"Şüphesiz sen ölülere işittiremezsin..."** *(Neml Sûresi:80'den)* Gerçi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bu manadaki ölülere, yani; kâfir ve sapıklara vaaz etmekteyse de:

(مَا يَاْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٢) لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ... (٣)) **"Rablerinden, kendilerine ne zaman yeni bir vaaz gelse, onlar bunu hep alaya alarak, kalpleri eğlenceye dalarak dinlemişlerdir..."** *(Enbiya Sûresi:2-3'den)* kavl-i şerifinin müfâdı vechile; dinlediklerini anlamadıkları için duymamışlardır.

3- "Kıtlık manasında ölüm", zeminin kuraklığı ve nebatın olgunlaşmaması manasındaki bu ölüme:

(... سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ... (٥٧)) **"...Onu** (yağmuru), **ölü bir beldeye sevkederiz..."** *(A'raf Sûresi:57'den)* ayet-i celile'sini misal olarak okuyabiliriz ki, Yasin *(33)* ve Fatır *(9)* sûrelerinde de bunun misalleri mevcuttur.

4- "Ceza olarak can çıkarılması manasında ölüm", ruhun, dünyadaki rızkını tamamlamadan ve eceli gelmeden, ceza olmak üzere zorla çıkarılması anlamına gelen bu türlü ölüme iki misal verebiliriz:

a) **Musa** *(Aleyhisselâm)*ın, kavmi içerisinden seçip, Allah-u Tealâ'nın mîkatına götürdüğü yetmiş kişi, Allah-u Tealâ'yı aşikâre görmeden inanmayacaklarını söyleyince, Allah-u Tealâ onları yıldırım çarpmasıyla azap olarak öldürdükten sonra:

(... ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ... (٥٦)) **"Sonra ölümünüzün ardından sizi diriltik..."** *(Bakara Sûresi:56'dan)*

b) **Vâsıt** yakınlarındaki **Dâverdan** halkından, ölüm korkusuyla veba salgınından kaçan binlerce kişi hakkında Allah-u Tealâ:

(... فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ... (٢٤٣)) **"...Allah, onlara 'Ölün!' dedi** (de öldüler). **Sonra onları diriltti..."** *(Bakara Sûresi:243'den)* buyurmuştur.

5- "Ecel gelmesi manasında gerçek ölüm"e misal olarak ta şu iki ayet-i kerime'yi zikredebiliriz:

a) (اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (٣٠)) **"Şüphesiz sen öleceksin, onlar da öleceklerdir."** *(Zümer Sûresi:30),*

b) (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ... (٣٥)) **"Her canlı ölümü tadıcıdır..."** *(Enbiya Sûresi:35'den).* Bunun misalleri Kur'an-ı Kerim'de pek çoktur. *(Keşfü'l-Esrâr ve uddetü'l-Ebrâr, 3/477-478)*

Ayet: 122

İkincisi: (وَ جَعَلْنَا لَهُ نُوراً) **"Büyük bir nur verdiğimiz"** kavl-i şerifinde geçen **"Nur"** hakkında birkaç görüş vardır:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; "Hidayettir." *(Zâdü'l-Mesîr)*

2- Avfî ve **İbni Ebî Talha** *(Rahimehumullah)*dan gelen, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın diğer rivayetine göre; "Kur'an-ı Kerim'dir." **Hasen** *(Rahimehullah)* da bu manayı vermiştir. *(İbni Kesîr, Zâdü'l-Mesîr)*

Katade *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: "O nur, Allah-u Tealâ'nın kitabıdır. O, Allah-u Tealâ'nın, her müminle olan beyyinesi (delili)dir ki, onunla amel eder, ona yapışır ve her müşkilinde ona müracaat eder." *(İbni Ebî Hatim, Beğavî)*

3- Süddî *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre; "İslamdır." *(İbni Ebî Hatim)* Nitekim Allah-u Tealâ:

(اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ... (٢٥٧)) **"Allah, müminlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır..."** *(Bakara Sûresi:257'den)* buyurmaktadır. *(Beğavî)*

4- "Güzel imandır." *(Mâverdî)*

5- "Hikmetin nurudur." *(Ebû Hayyan)*

6- "Allah-u Tealâ'nın:

(... يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ ... (١٢)) **"...Önlerinde ve sağlarında nurları koşar..."** *(Hadîd Sûresi:12'den)* ayet-i celile'sinde bahsettiği üzere, Kıyamet Günü, sırattan geçerken müminlere vereceği nurdur ki, münafıklar karanlıkta kalınca:

(... اُنْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ ... (١٣)) **"...Bize bakın da nurunuzdan istifade edelim..."** *(Hadîd Sûresi:13'den)* sözleriyle, o nurdan faydalanmak isteyeceklerdir. *(Kurtubî)*

7- Bütün bu manaları, **İbni Kesîr** *(Rahimehullah)* doğru kabul ettiği gibi, **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)* da, birbirine yakın bulup, bu makamda şöyle bir izah şekli geliştirmiştir:

"Hayat" mefhumu, ruh cevheriyle kaim olan bir isti'dat ve kabiliyetten ibaret olup, **"Nur"** tabiri ise, vahiy ve Kur'an nurunun, ruh cevherine ulaştırılmasından ibarettir.

Nitekim basar (görmek) için iki şey gereklidir:

a) Hâssenin selameti (görme duyusu olan gözün sağlıklı olması),

b) Güneşin doğmasının sebep olduğu ışık bulunması.

Basîret (kalp görüşü) için de iki şey gereklidir:

a) Akıl hâssesinin (anlayış kabiliyetinin) salim olması,

b) Vahiy ve tenzil nurunun doğuşu.

İşte bundan dolayı müfessirlerden kimi, bu nura, **"Kur'an nuru"**; kimisi **"Din nuru"**; kimi de **"Hikmet nuru"** şeklinde birbirine yakın manalar vermişlerdir.

8- Müfessirlerin beyanına göre; Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'siyle iki hakikate işaret buyurmuştur:

a) Kalplere ve ruhlara hayat veren vahyin, ruh olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Mevlâ Tealâ, diğer ayet-i kerime'lerinde:

﴿ وَ كَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحاً مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْدِى بِهِ مَنْ نَشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ... (٥٢) ﴾

"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh (Kur'an-ı Kerim) **vahyettik.** (Bu vahiyden önce) **sen, kitap nedir, iman nedir** (bunların tafsilatını) **bilmezdin! Fakat biz, onu, kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle hidayete eriştirdiğimiz bir nur kıldık..."** *(Şûra Sûresi:52'den);*

(يُنَزِّلُ الْمَلٰئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ ...(٢)) **"Allah, kendi emriyle melekleri, kullarından dilediğine ruh ile indirir..."** *(Nahl Sûresi:2'den);*

(رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (١٥))

"Dereceleri yükselten ve Arş'ın sahibi olan (Allah-u Tealâ), **kavuşma günüyle korkutması için kullarından dilediğine emriyle ilgili ruhu ilka eder."** *(Gafir Sûresi:15)* buyurarak, vahyin ruh olduğu hakikatine dikkat çekmiştir.

Evet! Bedenin hayatını ruh sağladığı gibi, ruhun hayatını da vahiy sağlar ki, bu hayatı yitiren kimse, dünya ve ahirette faydalı hayatı kaybetmiş demektir. Çünkü dünyada, hayvanlar gibi yaşayıp darlıktan kurtulamayacaktır. Ahirette ise öyle bir cehenneme girecek ki, orada ne ölebilecek ne de hayat bulacaktır! *(Muhammed Sûresi:12, Taha Sûresi:124), (Taha Sûresi:74, A'lâ Sûresi:13)*

b) Ayrıca Allah-u Tealâ, vahyin, hayat veren bir ruh olduğunu bildirdiği gibi, aydınlık veren bir nur olduğu gerçeğine de işaret etmiştir.

9- **"Bedâi'u't-Tefsîr"**de zikredildiği üzere; Allah-u Tealâ, bu ayet-i celilesinde, iki temel unsur olan **"Hayat"** ve **"Nur"** mefhumlarını birlikte zikretmiştir.

Hayat denen mefhum, bir kulun birçok vasfını teşkil eder:

a) Kuvvetini (herhangi bir şeyi yapma gücünü),

b) İşitmesini, görmesini vesair duyularını,

c) Hayasını, iffetini (utanma ve namusluluk duygularını),

d) Şecaatını ve sabrını (cesaretini ve tahammül gücünü),

e) Güzeli sevip, çirkine kızma hissini,

f) Diğer üstün ahlâkın tümünü.

İşte hayatı kuvvetli olan kimsede bütün bu sıfatlar güçlü olacağı gibi, hayatı güçsüz olan kişide de bu vasıfların tümü zayıf düşer. Kişinin çirkinliklerden utanması, kendinde bulunan hayat unsuruyla yakından ilgilidir.

Diri ve sağlam olan bir kalbe, çirkin şeyler arzedildiğinde doğası gereği onlardan nefret ederek, taraflarına bakmaz. Ölü bir kalp ise, güzelle çirkini ayırdedemez. Nitekim **İbni Mesud** *(Radıyallahu Anh)* :

١٣٦ - « هَلَكَ مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ قَلْبٌ يَعْرِفُ بِهِ الْمَعْرُوفَ وَيُنْكِرُ بِهِ الْمُنْكَرَ »

136 - **"Kendisiyle iyiyi benimseyip, kötüyü reddedebileceği bir kalbe sahip olmayan kişi helâk olmuştur."** *(İğâsetü'l-Lehfân, Sh:24)* sözüyle bu hususa işaret etmiştir.

10- "Mazharî" tefsirinde, ayet-i celile'de geçen **"Nur"**a, "Müminin sahip olduğu, hakkı batıldan ayırma feraseti" şeklinde, diğer tefsirlerde görmediğimiz farklı bir mana verilmiştir ki, bu görüş, **Ebû Said el-Hudrî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٣٧ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ »

137 - **"Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar!"** *(Tirmizî, Tefsir:16, No:3127, 5/298, Buharî, et-Tarihu'l-Kebîr, No:1529, 7/354, Müsned-i Ebî Hanîfe, Sh.566, Ebu Nuaym, Hılyetü'l-Evliya, 4/94, Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, No:7497, 8/102)* hadis-i şerifinden alınmış olsa gerektir.

Üçüncüsü: (يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ) **"İnsanlar arasında kendisiyle yürüyeceği"** cümle-i celilesi hakkında tefsirlerde birkaç mana vardır:

1- "İnsanlar içinde, o nurla hidayete erer." manası, **Mukatil** *(Rahimehullah)* dan menkuldür. *(Tefsir-u Mukatil)*

2- "İnsanlar arasında, o nurla cennete doğru yürür."

3- "İnsanlar içinde, o nurla dinini yaymaya çalıştığı için, yürüyen konumunda olur." şeklindeki iki manayı **Mâverdî** *(Rahimehullah)* zikretmiştir. *(İbnü'l-Cevzî)*

4- "İnsanlar içinde, o nurla hareket eder." manası, **Ebû Sinan eş-Şeybânî** *(Rahimehullah)* dan menkuldür. *(İbni Ebî Hatim)*

5- "Kendisine verilen hidayet nuruyla aydınlanmış olarak, insanlar içinde dolaştığı için, herkes onun, işlerini, huylarını ve sözlerini yakînen bilir ve nura muhtaç oldukları zaman onunla aydınlanırlar." *(Bika'î, Bedai')*

6- "Kıyamet günü şirk ve nifak ehli, karanlıklar içinde kaldığı zaman, o kişi kendisine verilen nurla, Sırat'ı rahatça geçer." şeklindeki mana, **Ebû Ali** den nakledilmiştir. *(Semerkandî ve İbni Atıyye,)*

7- "O kişi, o nurla, Allah-u Tealâ'nın gösterdiği dosdoğru yolda düzgün bir vaziyette gider. Nitekim:

(وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ ... (٩)) **"Yolun doğrusu**(nu göstermek) **Allah'a aittir..."** *(Nahl Sûresi:9'dan)*,

(أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٢٢)) **"Yüzüstü tökezlenmiş bir halde yürüyen mi,** (varacağı yere) **daha ziyade ulaşıcıdır, yoksa dosdoğru bir yolda düzgün yürüyen mi?"** *(Mülk Sûresi:22)* ayet-i kerimeleri bu manaya işaret etmektedir." *(Beğavî, İbni Kesîr)*

8- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*, buraya kadar ayet-i kerime'de zikredilmiş olan cümleleri değişik bir tahlile tabi tutmuştur, şöyle ki: Allah-u Tealâ, bu ayet-i celile'sinde ölüyü dirilttikten sonra ona hayat verdiğini bildirmekle, bu nurun, hayattan farklı bir mefhum olduğunu açıklamış olmaktadır.

Gerçek ilim Allah-u Tealâ indindedir, amma bu makamda hatırıma şöyle bir izah gelmektedir: Beşerî ruhların, marifet (Allah-u Tealâ'yı bilip anlama) noktasında dört mertebesi bulunmaktadır:

A) Ruhların, bu marifetleri kabul etmeye kabiliyetli olma mertebesindeki isti'datları farklılık arzedebilir. Bazı ruhlar kâmil, kuvvetli ve şerefli bir isti'dada sahip oldukları gibi, bazılarında da bu isti'dat, kıt ve güçsüz olduğundan, böyle bir ruhu taşıyan kimse belîd ve nakıs (ahmak ve aklı kıt) olur.

B) Akıl diye adlandırılan bir mertebedir ki, bu makamdaki ruhlarda küllî ve evvelî (ilk ve toptan) bilgiler mevcut olur.

C) İnsanın, düşünmeden elde ettiği bedihî bilgileri cem edip, onları bir araya getirmek suretiyle, mechûlât-ı kesbiyyeyi tearrufa (uğraşmakla anlaşılabilecek, bilinmedik şeyleri anlamaya) vesile edinmeye teşebbüs etmesidir ki, çoğu kere o bilgiler, bilfiil hazır olmasalar da, sahibi dilediği zaman onları bir araya getirip kendilerine başvurma imkanına sahiptir.

D) Bu kutsal bilgiler ve ruhanî parlatıcılar, bu mertebede bulunan bir ruhta bizzat mevcut olup, o ruhun cevheri bu tür marifetlerle nurlanmış ve onların kendisinde parlamasıyla kemâle ermiş olur.

İşte bu dört mertebeyi, ayet-i celile'deki cümlelere şöyle uyarlayabiliriz:

a) Birinci mertebeden ibaret olan mücerred isti'dat mevcut olup, hiçbir eserinin görünmemesi, **"Ölüm"** diye adlandırılan konumdur ki, hiçbir bilgi eseri olmayan bir ruhta dahi, bu marifetleri alma kabiliyeti mevcuttur.

b) Bir ruhta, bedihî ve küllî ilim (kendini ve yaratıcısını bilmesi gibi, araştırmaya muhtaç olmayan genel bilgi)lerin mevcut olması menziline, ayet-i kerime'de: **"Biz, onu dirilttik!"** cümle-i celilesiyle işaret edilmiştir.

c) Bilinmesi, düşünüp incelenmeye muhtaç olmayan birtakım ilimlerin tahlil ve terkibi (tafsilatlı bir şekilde incelenip, birbiriyle irtibatlanması) neticesinde, daha önce bilinmeyen bir kısım nazarî (düşünce sahasında kalıp, tatbik alanına çıkmayan) ilimlere ulaşılma mertebesine, ayet-i celile'de:

"Biz, onun için bir nur kıldık!" kavl-i şerifiyle işaret buyrulmuştur.

d) **"O nur sayesinde insanlar içerisinde dolaşır"** cümle-i celilesiyle de, böyle bir ruh sahibinin, kutsal cilaları ve mukaddes bilgileri elde edip, onlara yönelici olduğuna işaret edilmiş olmaktadır ki, insan ruhuyla alâkalı saadet dereceleri, işte bu makamda tamama ve kemâle erer.

İmam *(Rahimehullah)* ın, insan ruhuyla alâkalı olarak yapmış olduğu bu izahıyla, kastettiği manaları özetleyecek olursak; ruhun, Allah-u Tealâ ile ilgili bilgileri elde etmesi hususunda dört mertebe vardır:

1- Allah-u Tealâ ile ilgili mukaddes bilgileri kabullenme kabiliyeti ki bu, **"Ölü"** mesabesinde olan kâfirlerin ruhlarında bile mevcuttur.

2- Allah-u Tealâ'nın varlığı, birliği gibi, çok düşünülmeye muhtaç olmayan zarurî ve genel bilgileri kesbeden müminlerin ruhları, manevî **"Hayat"**a nail olmuşlardır.

3- Her mümin bir olmayıp, Allah-u Tealâ hakkındaki bilgilerini geliştirerek daha önce bilmediği itikadî konulara vakıf olan şuurlu müminler, elbetteki Allah-u Tealâ tarafından özel bir **"Nur"**a mazhar kılınmışlardır.

4- Tabi ki, Allah-u Tealâ'nın Zatı, sıfatları ve ef'âli hakkında gereken bilgilere vakıf olmanın, o kutsal marifetleri devamlı tefekküre, göz önünde bulundurmaya ve o bilgiler ışığında **"İnsanlar içinde dolaşma"**ya sebebiyet vereceği hususu, izaha muhtaç değildir.

9- Ebû Hayyan *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; **"İnsanlar içinde o nurla dolaşır"** cümle-i celilesi, mümin bir kişinin nurunun sadece kendisine yararlı olmakla kalmayıp, diğer insanları da tenvir ettiğine, dolayısıyla müminin faydasının, nefsiyle sınırlı kalmayıp, bütün insanlığa yayıldığına işaret etmektedir.

10- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu ayet-i celile, küfür ve imanın yaratılmak cihetinden, Allah-u Tealâ'dan olduğuna dair en kuvvetli delillerdendir ki, bu delâlet vechi birkaç yönden açıklanabilir:

A) Ayet-i celile'de geçen: **"Onu biz dirilttik ve ona, kendisiyle, insanlar arasında dolaşacağı bir nur verdik!"** ifadelerinde geçen, iman ve hidayetten ibaret hayat ve nurun tahsili, ancak Allah-u Tealâ'nın yaratmasıyla ve O'nun müsaadesiyle gerçekleşir.

B) Aklın gösterdiği bütün deliller, bu inancın doğruluğunu kabule yardımcı olduğundan, bu ayet-i celile'den özetlediğimiz manaya varmamızda, aklın rehberliği de mevcuttur.

C) Hiçbir akıllı kendisi için cehalet ve küfrü tercih etmez. Zira bir insanın, bile bile kendisini cahil ve kâfir yapmayı ihtiyar ettiğini düşünmek, imkansız gibi bir şeydir.

İman ve marifet (doğru bilgi ve inanç) elde etmek, herkes tarafından istenen bir şeyken, bu maksat gerçekleşmeyip te, tam zıttı olan kâfirlik ve cehalet bir kimsede meydana geliyorsa, bunun, kendisinin değil de, başkasının icadıyla hasıl olduğunu anlamak lazımdır.

Eğer burada "O kişi, bir cehaleti tercih etmişse, onu bir ilim zannederek tercih etmiştir." denecek olursa, buna şöyle cevap veririz:

"Tercih ettiği yanlış bir inancı, mutlaka daha önceki başka bir yanlışlıktan dolayı tercih etmiştir ki, sonraki inancı hakkındaki mevzuyu, önceki inancı hakkında da yapacak olursak, sonsuza kadar gitsek de bir neticeye varamayız.

Yok eğer bir noktada duracak olursak, kendisi tarafından tercih edilmekle değil de, Allah-u Tealâ tarafından yaratılan bir yanlış fikre varıp orada durmak icab eder ki, bizim de isbat etmek istediğimiz budur."

Dördüncüsü: (كَمَنْ مَثَلُهُ فِى الظُّلُمَاتِ) **"Karanlıklar içinde kalan kimsenin durumu gibi"** cümle-i celilesinde geçen teşbihin, bu sûre-i celilenin en başında geçen:

(... وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ...(١)) **"...Karanlıklarla, nuru, O yarattı..."** *(En'am Sûresi:1'den)* ayet-i celile'siyle münasebeti vardır.

Burada geçen **"Kişi"**den kimin kastedildiği hakkında iki görüş vardır:

1- Dahhak, Ikrime, Zeyd ibni Eslem ve **Ebû Sinan** *(Rahimehumullah)*dan rivayet edildiği üzere; bu kişi, **Ebû Cehil ibni Hişam** *(Le'anehullah)*dır. *(Tefsîr-u'd-Dahhak, Taberî, İbni Ebî Hatim)*

2- Bu ayet-i kerime, küfür ve şirk karanlıklarında bulunan her kâfir hakkında umumîdir. Sahih olan görüş budur. *(İbni Kesîr)*

Yine bu sûre-i celilede geçmiş olan:

(وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِى الظُّلُمَاتِ ... (٣٩)) **"Bizim ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir..."** *(En'am Sûresi:39'dan)* ayet-i celile'si de, bu genel mananın sıhhatini teyit etmektedir.

"Karanlıklar" tabir-i celili hakkında, müfessirlerden; birbirine yakın farklı manalar nakledilmiştir:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakledildiğine göre; "Küfür ve sapıklık karanlıklarıdır." **Ömer ibni Abdilaziz** *(Rahimehullah)*dan da buna benzer bir mana nakledilmiştir. *(Taberî, İbni Ebî Hatim)*

2- Zeyd ibni Eslem *(Rahimehullah)* dan rivayet edildiği üzere; "Ne yapıp yapmayacağını bilmez halde şaşkınlık" manası, **"Karanlıklar"** ifadesiyle açıklanmıştır. *(İbni Ebî Hatim)*

3- "Nefiste bulunan cehalet karanlığı, ondan neş'et eden hevâ (kötü arzu) karanlığı ve ondan meydana gelen kâfirlik karanlığı", **"Karanlıklar"** tabiriyle ifade edilmiştir. *(Bika'î)*

4- "Allah-u Tealâ'nın ezelde serpiştirdiği nurdan mahrumiyet karanlığı" ki, **Abdullah ibni Amr** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen:

١٣٨ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ خَلْقَهُ فِى ظُلْمَةٍ فَأَلْقَى عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ. فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ ذٰلِكَ النُّورِ اهْتَدَى، وَمَنْ أَخْطَأَهُ ضَلَّ ...»

138 - **"Şüphesiz, Allah-u Azze ve Celle, mahlukatını karanlık içinde yaratmış, sonra onlara kendi nurundan bir ziya salmıştır. O nurdan isabet alan hidayete ermiş, onun şaştıkları** (ulaşmadıkları) **ise sapıtmıştır..."** *(Tirmizî, İman:18, No:2642, 5/26, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:6871, 2/634)* hadis-i şerifi, bu manaya işaret etmektedir. *(İbni Kesîr)*

5- "Şeytanlarla dostluk ve onların vahiy (vesvese)lerine çarpılma neticesinde gelen; imansızlık, körlük, sağırlık, kötülükleri güzel görme ve iyiliklerden nefret etme gibi karanlıklar" ki, evvelce zikredilen ayet-i kerime, bundan bahsettiği gibi:

(... وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَآءُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ... (٢٥٧)) **"...Kâfirler** (e gelince), **onların dostları şeytandır ki, onları nurdan** (ayırıp) **karanlıklara çıkarır** (sürükler)**ler..."** *(Bakara Sûresi:257'den),*

(مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٢٤)) **"Bu iki fırkanın** (müminlerle kâfirlerin) **durumu, kör ve sağır ile, gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Halâ düşünmeyecek misiniz?"** *(Hûd Sûresi:24)* ayet-i celile'leri de bu manaya münasiptir. *(İbni Kesîr, Bika'î)*

6- "Dünyada kâfirlik saplantısının karanlığı, kıyamette ise cehennem derekelerinin karanlığı" şeklindeki mana, **İbni Vehb** *(Rahimehullah)* tarafından açıklanmıştır. *(Tefsîr-u İbni Vehb)*

7- Mevlâ Tealâ bu ayet-i celile'sinde, mümin ve kâfir; iki kişinin durumunu bir misalle izah etmiştir, şöyleki; "İnsanlar karanlıktayken, onlar arasında nurla gezenle, karanlıktakilerin hali şuna benzer:

Gece karanlığında yollarını şaşırıp, kendilerini selâmete çıkaracak doğru yolu bulamayan bir kavmin durumuyla, yanında, yolunu aydınlatacak bir ışık bulunup, yolunu gören ve sakınması gereken şeyleri bilen kimsenin hali hiç, bir olur mu?" demektir. *(Bedâi')*

8- Müfessirlerden, buradaki karanlığı, kabir karanlığıyla tefsir edenler de olmuştur ki, ayet-i celile'nin başında geçen ölü tabiriyle:

﴿ وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ (١٩) وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (٢٠) وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ (٢١) وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (٢٢) إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (٢٣) ﴾

"Körle, gören; karanlıklarla, aydınlık; gölge ile sıcak bir olmaz Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir, sen kabirdekilere işittiremezsin, sen sadece bir uyarıcısın!" *(Fatır Sûresi:19-23)* ayet-i celile'leri bu manaya muvafık düşmekte olup, bu sûre-i celile'nin başlarında geçen:

(إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (٣٦)) **"Ancak işitebilenler daveti kabul eder** (imana gelir). **Ölülere gelince, Allah onları diriltir de sonra ancak O'na döndürülürler."** *(En'am Sûresi:36)* ayet-i celile'si de burayla münasebet taşımaktadır.

Beşincisi: (لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا) **"Ondan hiç çıkamayacak"** cümle-i celilesi hakkındaki rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Katade *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; kâfirin sapıklıktaki durumu, karanlıklar içerisinde şaşkın bir halde kalana benzer ki, düştüğü o halden ne bir çıkış yolu, ne de bir geçit bulamaz. *(Taberî, İbni Ebî Hatim)*

2- Nefsinin ve şeytanın, kendisine süslediği kötü amelleri, canından ve malından daha çok sever hale geldiğinden dolayı kafir kişi, o karanlıklardan kurtulamaz. *(Bika'î)*

3- Bir şeyin diğer bir şeyle birlikteliği sürekli olursa, o şey onun, kendine ait bir parçası ve ayrılmaz niteliği halini alır. Kâfir de, cehalet ve kötü ahlâk karanlıklarında daim olduğundan, o karanlıklar, kendisine yapışan ve ayrılması çok zor olan zatî sıfatları haline gelir.

4- Karanlıklar içinde durup kalan kişi, şaşkınlığa düşeceğinden, kendisine yarayan yönü bulamayacağı için, korku, telaş, güçsüzlük ve durgunluk, kendisini istila eder. *(Tefsîr-i Kebîr)*

5- Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın bu beyanlarından yola çıkan müteahhir bazı müfessirler, bu ayet-i celile'nin manasını birkaç vecihle hulasa etmişlerdir:

A) Ey müminler! Siz, o şeytanların dengi yahut onların telkîn ettiği yaldızlı sözlere aldanıp, sizinle mücadeleye kalkışan şeytan dostları gibi hiç olabilir misiniz?

B) Ne! Küfür ve cehaletle ölüyken, imanla diriltip, insanlar içinde dinî konularda ve onlarla muamelelerinde basîret üzere dolaşabilmesi için, huccet ve burhanlarla desteklenmiş olan Kur'an nuru verdiğimiz kimse;

Üstüste biriken; gecenin, bulutun ve yağmurun karanlıklarına tutulmuş olup, çıkış yolu bulamadığı için mütehayyir bir vaziyette, korku ve endişeye kapılmış kimseyle bir tutulabilir mi?

Nitekim kâfirlerin, karanlıklar içerisinde gözgözü görmez bir halde kaldıklarının misali:

﴿ اَوْكَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ (٤٠) ﴾

"Yahut (o kâfirlerin hâli), **öyle derin bir denizdeki karanlıklar gibidir ki, onu** (denizi) **bir dalga kaplamaktadır ki, onun üzerinde bir dalga, onun üstünde de bir bulut** (vardır)**; birbiri üstüne karanlıklar.** (O derece ki insan) **elini çıkarsa, neredeyse onu dahi göremez. Allah kime nur vermemişse, artık o kimse için nurdan** (bir nasip) **yoktur."** *(Nur Sûresi:40)* ayet-i kerimesinde açıkça belirtilmiştir.

Münafıkların, karanlık bir gecede fırtınaya tutulup, düştüğü şaşkınlıktan kurtulamayan kimseye benzeyen halleri de:

﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَاراً فَلَمَّآ اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لاَ يُبْصِرُونَ (١٧) صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ (١٨) اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (١٩) يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْشَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ (٢٠) ﴾

"Onların hali, (karanlık gecede) **bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir ki, o ateş, etrafını aydınlattığı anda Allah, onların ışığını giderir ve onları karanlıklar içinde görmez bir halde bırakır.** (Onlar) **sağırlardır, dilsizlerdir, körlerdir. Artık onlar geri dönemezler.**

Yahut (onların durumu), **gökten sağanak halinde boşanan, kendisinde şiddetli karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan yağmur**(a yakalanmış kişilerin hali) **gibidir. Onlar, yıldırımlar** (korkususun)**dan, ölüm çekincesiyle, parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah ise, o kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.**

Şimşek, neredeyse gözlerini kapacak. Onlar için (etrafı) **her aydınlattığında, o**(nun ışığı)**nda yürürler. Karanlık üzerlerine çöktüğünde ise kaim olur** (oldukları yerde donup kalır)**lar. Allah dileseydi elbette onların duymalarını ve gözlerini giderir** (kulaklarını sağır, gözlerini kör eder)**di. Şüphesiz ki Allah, herşeye hakkıyla gücü yetendir."** *(Bakara Sûresi:17-20)* ayet-i kerime'lerinde en güzel bir suretle tasvir edilmiştir.

C) Cehalet, kötü fıtrat ve kör taklitçilik karanlıklarında yolunu şaşıran da, düştüğü bataklıktan asla çıkamaz. Zira o kişi, kendisini kuşatan o karanlıklara çok alıştığı için, anne karnındaki karanlıklardan dünyaya çıkmak istemeyen çocuk gibi, aydınlığa çıkmaya muhtaç olduğunun farkında bile olamaz.

Hatta yarasalar, maddî ışığa bakarken acı hissettikleri gibi, bu kimseler de manevî nurdan elem duyarlar.

D) Bu cümle-i celilede, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* ın, karanlıklardan asla çıkamayacağı ifade edildiği için, bu ayet-i celile'nin inişinden sonra da ölünceye kadar ona iman nasip olmayacağı anlaşılmıştır. *(Sâvî)*

E) Allah-u Tealâ, bu ayet-i celile'sinde iki kimsenin halini, temsil tarîkıyle açıklamıştır ki, bunlar da:

1- Allah-u Tealâ'ya iman, muhabbet, marifet ve zikirle nurlanan mümin kimse,

2- Allah-u Tealâ'nın zikir ve muhabbetinden yüz çeviren gafil kişi.

Bütün saadetler ve felahlar, o nuru elde etmeye bağlı olduğu gibi, bedbahtlık ve zararların tümü de, o nuru yitirmektedir.

Allah-u Tealâ'nın, vahyinden ibaret olan iman ve ilim ruhuyla bir kulunu diriltip, ona, karanlıkta kalanlar arasında yürüyeceği bir nur vermesi, karanlık bir gecede aydınlatıcı bir kandille dolaşan bir kimsenin haline benzer ki, körler arasındaki bir gören gibi o, zulmet ehlini, düştükleri karanlık içerisinde görebilmekteyken, onlar onu görememektedir. *(Bedâi')*

F) Allah-u Tealâ'nın, bu ayet-i celile'sinde işaret buyurduğu birtakım hususlar vardır:

1- Mümin kuluna yaptığı iyilikten bahsederken: **"Biz dirilttik, Biz ona nur verdik"** tarzında ifadeler kullanarak, ihsanı kendisine nisbet etmiş, kâfirin sıfatı hakkındaysa: **"O kimse ki, onun hali karanlıklar içindedir."** buyurarak, onun halini kendisine izafe etmemiştir.

Gerçi yaratılmak cihetinden, onun kötü hali Allah-u Tealâ'ya aitse de, seçim hakkı kulda olduğundan, sorumlu da kuldur.

2- Kâfirliğin çeşitleri çok olup, iman nuru bir olduğundan, nuru müfred (tekil), karanlıkları ise cem' (çoğul) sîğasıyla irad etmiştir.

3- "İnsanlar içinde gezeceği bir nur" ifade-i celilesiyle de, ayrı bir konuya dikkat çekmiştir, şöyle ki:

Kâfirin, karanlıklar içinde yerleşip onlardan çıkamaz ve ayrılamaz bir halde oluşuna mukabil, müminin, o nurla dolaştığını ve gittiği her yere o nuru beraberinde götürdüğünü açıklamıştır. *(Ebû Hayyan)*

G) Bu ayet-i celile'de, Müslümanın, kazanması gereken birtakım fazilet (erdem)lere işaret edilmektedir:

a) Müslümanın manevî hayata sahip olması,

b) İnancında, yaptıklarında ve güzel ahlâkında basîret üzere ve bilgili olması,

c) Faziletlerde ve hayırlarda insanlara örnek olması,

d) Kendi dininin, diğer bütün dinlerden üstün olduğunun, ayaklı bir delili haline gelmesi.

Mazharî *(Rahimehullah)*, bu ayet-i celile'deki temsilin, efdaliyetin nefyi tarîkıyle gelmesi gerekirken, müsâvâtın nefyi üzere getirilmesindeki hikmeti birkaç yönden açıklamıştır:

a) Allah-u Tealâ, kâfirlerin, müminlerden üstünlüğünü nefyedecek yerde:

"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve ona, insanlar arasında kendisiyle yürüyeceği büyük bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu hiç?" buyurarak, kâfirle müminin eşit olmadığını belirtmiştir ki bu, kâfirlerin üstünlüğünü reddetme manasını ifadede daha etkilidir.

Zira bu, "Eşit olamayan, üstün hiç olamaz." manasını ifade ettiğinden dolayı, bir şeyi deliliyle isbat etme kabilindendir.

b) Bu ifadeyle ayrıca, efdaliyetin nefyi ile, akla gelebilmesi muhtemel olan eşitlik düşüncesi de reddedilmiş olmaktadır.

c) Müminle kâfirin müsavî olmadıklarının, nassın bilmutabaka (tıpatıp) ibaresiyle açıkça beyan edilmesi, müminlerin üstünlüğünü anlamayı gerektirmekte olduğu gibi, kâfirlerin, faziletten tümüyle mahrum olduğuna da iltizam tarîkiyle (dolaylı yoldan) işaret etmektedir.

Ayet: 122

Altıncısı: (كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) **"İşte kâfirlere, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Bu cümle-i celilenin geriyle irtibatı hakkında **Bika'î** *(Rahimehullah)* şu açıklamayı yapmıştır:

Şeytanların, dostlarına, karanlıklar içerisinde kör kalmalarını icab ettirecek telkinlerde bulunmaları, ancak çirkinlikleri süsleme yoluyla olacağı için, onların bu yaldızlamalara kapılmaları son derece hayreti mucib olduğundan, sanki burada:

"Onların bu durumunu görmemiş olsaydık, hiçbir akıllının, onların kendilerine reva gördükleri bu muameleyi kabullenebileceğine inanamazdık. Acaba bunların durumunun bir benzeri, daha önce hiçbir kimsenin başına gelmiş midir?" denilmiş olmaktadır ki, buna cevaben:

"Evet! Kötü amelleri, onlara süslü gösterildiği gibi, bütün kâfirlere de, yaptıkları şeyler, sû-i fıtrat (kötü tabiat)ları icabı tezyin edilmiştir. Bu yüzden onlar ebediyyen karanlıklarda kalmaya mahkûmdurlar." buyrulmuştur.

2- Ayet-i celile'nin başında geçen ism-i işaretin, neye işaret ettiği hakkında birkaç görüş vardır:

a) "Müminin ihyası"na işaret olabilir ki, buna göre mana: "Müminleri imanla dirilttiğimiz gibi, **bütün kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** şeklindedir. *(İbni Atıyye)*

b) "Kâfirin, karanlıklarda kalması"na işaret olabilir, buna göre mana: "Kâfir, karanlıklarda kaldığı gibi, **"Bütün kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** demek olur. *(Ebû Hayyan)*

c) "Misali verilen kâfir, karanlıklar içerisinde kalıp, hiç çıkamadığı gibi, **Kâfirlere de, yaptıkları şeyler** -şirk ve isyanlar- **böylece tezyin edilmiştir."** *(İbnü'l-Cevzî)*

d) "Müminlere, imanın tezyini"ne işaret olmasına göre mana: "Müminlere, bu inançları hoş gösterildiği gibi, bütün **Kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** *(Kazî, Nesefî)*

e) **Ebû Cehil**'e, yaptıklarını süslememiz neticesinde, kendisini müminlerden üstün saydığı gibi, **Kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** *(Mazharî, İbni Vehb)*

f) İşte sana böylece anlattıklarımız gibi, **Kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir de, yaptıklarını beğenerek yapmışlardır."** *(Zeccâc, ed-Dürrü'l-Masûn)*

g) Şeytanların îhâsına işaret olması görüşüne göre mana: "Şeytanlar dostlarına vahyettikleri gibi, **Kâfirlere de, yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** şeklindedir. *(Âlûsî)*

3- Cümle-i celilede geçen **"Tezyin"**in sureti ve faili hakkında birkaç görüş vardır:

A) Bu süsleme, yaratma manasındaysa, müzeyyinin, yani; kâfirlerin içinde, yaptıkları şeyleri hoşgörme duygusunu yaratanın, Allah-u Tealâ olduğunda herkes hemfikirdir.

B) Tezyin fiilinin; vesvese, vasiyet ve telkîn tarîkıyle yapılması söz konusu olması halinde, fail üç türlü düşünülebilir:

a) Şeytanların, vesvese yoluyla, dostlarına, kötü işlerini süslemesi ki, **Hasen** *(Radıyallahu Anh)* bu görüşü tercih etmiştir.

b) Ataları, vasiyet yoluyla, çocuklarına ve torunlarına bu tezyini yapmış olabilirler,

c) Zenginler ve rütbeliler gibi birtakım ekâbir gürûhunun, kendilerine tabi olan fakir-fukara takımına, telkin yoluyla da bu süslemeleri yapmış olmaları muhtemeldir. *(Ebû Hayyan, Âlûsî)*

Allah-u Tealâ'nın, insanlara, amellerini süslü kılmasıyla ilgili geniş malumat, En'am Sûresi:108. ayet-i kerime'nin tefsirinde (Sh:139-140) geçmiştir ki, burayla birlikte gözden geçirilmelidir.

4- Cümle-i celile'de geçen: **"Kâfirler"**den; kimlerin kastedildiği hakkında iki görüş vardır:

A) Harf-i tarifin, ahd-i haricî manasında kabul edilmesi halinde maksat, özellikle **Ebû Cehil** ve emsali azılı kâfirlerdir. *(Le'anehumullah) (Mukatil, Âlûsî)*

B) Ahd-i zihnî için olması durumunda, bütün müşrik ve kâfirler buna dahildir ki, her zaman için genel mana daha evlâdır. *(Bika'î, Mazharî)*

5- Cümle-i celilede geçen: **"Yaptıkları şeyler"**den; hangi amellerin murad edildiği hususunda birkaç görüş vardır:

A) Kendilerine süslü gösterilen amelleri; özellikle şirk ve küfürdür. Nitekim **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*, "Şeytan onlara, putlara tapmayı süslü gösterdi." sözüyle buna işaret etmiştir. *(Beğavî)*

B) Başta küfür olmak üzere bütün günahlar kendilerince hoş kabul edilmiştir. *(İbnü'l-Cevzî)*

C) "Bu ayet-i celile'de geçen misalin zımnen ifadesi vechile, hidayet ve din nurunun, Allah-u Tealâ'nın yüce hayata mazhar kıldıklarına süslü gösterilmesiyle, sapıklık ve kâfirlik karanlıklarının, ölü kalplilere tezyini gibi;

"Kâfirlere de, -Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlık, Allah-u Tealâ'dan başkası için kurbanlar kesmek, Allah-u Tealâ'nın helâl kıldığını haram, haramlarını da helâl sayma gibi- **yaptıkları şeyler böylece tezyin edilmiştir."** manasına göreyse, kendilerine tezyin edilen kötü ameller, özellikle bu sûre-i celilede bahsi geçen çirkin işleridir. *(Alûsî)*

Ayet: 122

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Şah-ı Kirmânî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Hayat alâmeti üçtür:

1- "Vahşeti yitirerek, ünsiyet-i vicdân"; Allah-u Tealâ'dan başka herşeyden ayrı kalmanın vereceği yalnızlık hissinden kurtulup, sadece onunla ünsiyet kurabilmek,

2- "Tezkireye idman sebebiyle, Hak ile imtilâ"; İbret ve tefekküre daim olarak, Hak Tealâ ile halvetle dolup taşmak,

3- "Halis murakabeyle heybeti istiş'ar"; Allah-u Tealâ'yı, halis bir şekilde murakabeye (görür gibi olma haline) devam etmek sebebiyle, O'nun heybet ve azametini sezinlemeye çalışmak.

Cafer-i Sadık *(Kuddise Sırruhu)* bu ayet-i celile'ye şöyle mana vermiştir:

Bizden ölü (gafil) iken, bizimle hayat verdiğimiz, varlığıyla ve nuruyla yabancıların yola geldiği, yolunu kaybetmişlerin kendisine danıştığı bir imam (önder) kıldığımız kimse, manevî yakınlığımızın raihaları ve bizimle huzur bulma alışkanlığıyla teyid edilmediği için, şehvet ve kötü arzusuyla birlikte (aşağıların aşağısına) inen gibi olur mu hiç?

İbni Atâ *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Nefsi diri olup, kalbi ölü olduğu için meyyit olup ta, nefsini öldürüp kalbini canlandırarak ihya ettiğimiz, hayırlara muvaffakıyyet yolunu kendisine teshil (kolay) ettiğimiz, yakınlık nurlarıyla gözlerini tekhil ettiğimiz (sürmelediğimiz) kimse, tabi ki bizden gayrini göremez ve bizim dışımızdakilere iltifat edemez.

Şah *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Kalpteki nurun alâmeti üçtür:

1- Dünyayı zeval (yok olucu) gözüyle görmek,
2- Ölüme hazırlık için, emeli iptal ederek ecelin yaklaştığını hissetmek,
3- Ahiret anıldığında gözden yaş akıtmak.

Ebû Muhammed el-Cerirî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Allah bir kulunu nurlarıyla ihya ederse, o ebediyyen ölmez. Hızlânıyla öldürdüğü ise ebedî dirilmez.

Cafer *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Yaptığı ibadetlere güvenerek ölü olan kişiye, yalvarma ve özür beyan etme nuru vererek onu diriltiriz.

Meşayıhtan biri şöyle demiştir: Ru'yet-i ef'âl (amellerini kedinden görmek)le ölü olanı, ru'yet-i iftikar (bize olan ihtiyacını göstermek)le diriltiriz.

Kasım *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Allah-u Tealâ, cesetleri ruhlarla dirilttiği gibi, manevî uyanıklık nuruyla da dostlarını diriltir.

Kannâ *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Burada anlatılan; bedenin hayatı değil, marifet hayatıdır.

Yine şöyle demiştir: Zikirlerden fani olduğu için hiçbir zikri kalmayan ölüyü, bizi anlamaktan âciz olduğunun idrâkiyle dirilterek, ona kendimizde yeni hayat veririz.

Sehl *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir: Cehaletle ölü olanı, ilimle ihya ederiz.

İbni Atâ *(Kuddise Sırruhu)* şu manayı vermiştir: Bizden ayrılığı yüzünden ölü olup ta, bize kavuşmakla dirilttiğimiz ve bize vuslat nuru kendisine ihsan ettiğimiz kişi, ayrılık karanlıklarında bırakılan gibi olur mu hiç?

KUŞEYRÎ: Allah dostlarına göre iman; kalbin Allah'la hayat bulmasıdır. Gaflet ehli zikre başlasalar, ölülerken diriler haline gelirler. Zikir erbabına bir gaflet ârız olacak olsa, hayatlarından sonra ölmüş olurlar.

Allah-u Tealâ'ya yakınlık nurları içinde müsteğrak olup, marifet ışınları altında (gözü kamaşan) ve hakikatleri görme rahatlığına erişen kimseye, karanlıkların esaretinde kalan kişi yaklaşamayacağı gibi, âfetlere rehin olan kimse de ona müsavî olamaz.

HÂCE HEREVÎ: Hayat-ı marifetle hayat-ı beşeriyet birbirinden farklıdır. İnsanlar beşerî hayatla diridirler. Dostlar ise marifet hayatıyla haydırlar.

(... فَاذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَايَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَايَسْتَقْدِمُونَ (٦١) **"Ecelleri gelince ne bir an gecikirler, ne de öne geçebilirler."** *(Nahl Sûresi:61'den)* ayet-i celile'sinin beyanı vechile, ecel gelince dünya sona erip beşerî hayat biter.

Allah-u Tealâ'yı bilme anlamındaki dirilik ise asla son bulmaz. Çünkü o, tükenmeye lâyık olmadığından her geçen gün daha da artar ve Allah-u Tealâ'ya yakınlık kesbeder. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(... فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً (٩٧)...) **"...Elbette biz, onu tertemiz bir hayatla yaşatırız.."** *(Nahl Sûresi:97'den)* buyurmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî *(Kuddise Sırruhu)*, müridanından birinin cenazesini yıkarken, musallâdaki mürit, onun müsebbiha (şehadet) parmağını tutarak: "Bu kişi, (ölmemiştir), bir yurttan diğerine naklolmuştur." diyerek, Allah dostlarının ölümsüzlüğünü ifade edince,

Cüneyd *(Kuddise Sırruhu)*: "Evet! Biliyorum, aynen öyledir, ama parmağımızın serbest kalması gerek ki, seni yıkayayım da şeriatın sünneti yerine gelsin!" buyurmuştur.

Ebû Abdillah Hafîf *(Kuddise Sırruhu)*, **Ebu'l-Hüseyn-i Müzeyn** *(Kuddise Sırruhu)*dan şu nakli yapmıştır: **Mekke**'de olduğum sırada **Şeyh Ebû Yakub Ekta'** *(Kuddise Sırruhu)* ölüm halindeydi. Etrafımdakiler bana "Senin yanında şehadet getirmezse, ona şehadeti sen telkin et!" dediler.

O zaman ben, henüz küçük yaşta olduğum için, beni, onun yanına götürdüklerinde, yatağının üstüne oturdum. Bana bakması üzerine: "Ey Şeyh! Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına şahitlik ediyor musun?" dediğimde, o:

« اِيّاىَ تَعْنِى؟ بِعِزَّةِ مَنْ لَايَذُوقُ الْمَوْتَ مَا بَقِى بَيْنِى وَبَيْنَهُ اِلاَّ حِجَابُ الْعِزَّةِ »

"Bu sözü bana mı söylüyorsun? Ölümü tatmayacak olan Zatın izzetine yemin ederim ki, benimle O'nun arasında, izzet perdesinden başka bir şey kalmamıştır." buyurdu.

Allah-u Tealâ'nın izzet perdesi kendisine ait olduğu için, şeyhefendinin bu sözünden kastı, kendisinin Allah-u Tealâ'ya ulaştığını ifade etmekti.

Ebû Abdillah Hafif *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: Allah-u Tealâ'nın aşkıyla yanmakta olan kişiyi, izzet perdesinin önüne getiriler ki, şehadet onun dostlarına gelip kendisini arzetsin.

Bu yüzden **Ebu'l-Hüseyn** *(Kuddise Sırruhu)* zaman zaman kendisine: "Ey gidi muhtaç kişi!" diye hitap ederek, "Ben nasıl gidip de kelime-i şehadeti Allah dostlarına telkin edebildim?" derdi.

Allah dostlarına, bazen Allah-u Tealâ'nın celâl ve izzetinin heybeti, bazen de lütf-u rahmetinin ümidi hakim olur. Onların canları daima aşk tavasında kebap olmuş ve pervane misali yanmıştır. Onun yüce kulları, gece karanlığındaki **"Allah nüzûl eder."** *(Buharî, Teheccüd:14, No:1094, 1/384)* tecellisine mazhar olmak ümidiyle seher vaktine kadar figan ederler.

Mevlâ Tealâ da kendisine kavuşma derdiyle hasta olan bu kullarına şifa vermeyi taahhüt etmek üzere "Ey meleklerim! Ben onların yaralarına merhem koyuncaya kadar, siz onların dillerinin etrafını tavaf ediniz!" diye nida eder.

Kul, lisan-ı haliyle, iftikar na'tıyla şöyle demektedir:

« اَیْ شاخِ اُمید وَصْلِ عاشِقْ ببَرآ ✻ اَیْ ماهْ زِ بُرْجِ بیوفائی بدَرآ

اَیْ صُبْحِ وِصالِ دوُسْتْ یکْ روُزْ برآ ✻ اَیْ تیرهءِ شَبِ فِراقْ یکْ رهْ بسَرآ »

"Ey ümit dalı! Aşığın vuslatına uza!
Ey ay! Vefasızlık burcundan çık!
Ey sevgiliye kavuşmanın sabahı! Artık doğ!
Ey ayrılık hicranının karanlığı! Artık son bul!"

İBN-İ ARABÎ: Bu ayet-i celile, küfürle iman ve ilimle cehalet hakkında bir darb-ı meseldir. Cehalet ölüm, ilimse hayattır. Bundan dolayı Mevlâ Tealâ: "Cehaletle ölüyken, ilimle dirilttiğimiz" kavl-i şerifinde, kalplerin kendisiyle hayat bulduğu ilmî canlılığı kastetmiştir ki, bunun karşıtı, cehalet ölümüdür.

Cehalet, karanlıkla hasıl olduğu gibi ilim de nurla ele geçer. Şunu bil ki, ölüm, ruhun, maddî hayatı kendisine bağlı olan cesedinden ayrılmasından ibarettir ki, o ikisi hayat illeti olan ruh ve ceset birlikteliğiyle sıfatlanmalarından sonra, bu ayrılık ruha ârız olmaktadır.

İlimsizlikle ruhun ölmesi de buna benzer. Eğer sen, "Allah-u Tealâ'yı bilmek, ruhlara sonradan verilmekte olup, cehalet ise bu ilmin varlığından önce ruhlar için söz konusuyken, öncesinde hiç ilim bulunmayan bir cahile ölü sıfatı nasıl takılır?" diyecek olursan, biz şöyle cevap veririz:

Allah-u Tealâ'yı bilmek, her ruh için, onları kendilerine şahit kıldığı "Kalû belâ" ahd-i misakında öncelik taşımaktadır. Sonra dünyadaki maddî cisimleriyle birleştiklerinde bu tevhid ilmi kendilerinden ayrılarak, ruhlar, Allah-u Tealâ'nın tevhidini bilmemelerinden dolayı ölü bir halde kalmışlardır.

Ruhla bedenin, bu âlemdeki ictimaından sonra, Allah-u Tealâ bütün ruhları, yaratıcının varlığını bilmekle ihya etmiştir. Çünkü yaratıcının varlığını bilmek, aklın, derin düşünmeden anlayabileceği zarurî ilimlerdendir.

Sonra Allah-u Tealâ, ruhların bazısına, tevhid ilmini (birliğini bilmeyi) ihsan ederek onları özel bir hayata mazhar etmiştir. İşte ruhun, bedenle ilk buluşması anındaki, Allah-u Tealâ'nın varlığını bilmekten mahrumiyet hali, ölümle ifade edilmiştir.

Dirilme günü, ruhların bedenlere iadesiyle meydana gelecek ahiret dirilişi gibi, "Kalû belâ"daki imanının, bedenle birleşen ruha tekrar dünyada geri verilmesi de, "Kendisini yeniden diriltme ve insanlar içinde dolaşacağı bir ruha muvaffak kılma" tabirleriyle tasvir edilmiştir.

Bu ifade-i celiledeki **"Hayat"** ve **"Nur"** tabirleri hakkında dört görüş açıklayabiliriz:

1- Buradaki hayat tabiri, Allah-u Tealâ'nın birliğini değil de, sadece varlığını ikrar anlamına geldiğinden, Mevlâ Tealâ; **"Biz onu dirilttik"** kavliyle yetinmeyip, **"Biz ona insanlar içinde dolaşacağı bir nur verdik"** buyurmuştur ki, bu nurdan maksat; Allah-u Tealâ'nın varlığını bilmekten öte, birliğini de bilerek, tevhid ilmine ermektir.

Zira sahibine şeref ve saadet kazandıracak ilim, sadece bu ilimdir. Bunun dışındakiler, bu mertebede onun yerini tutamazlar.

2- Bu cümle-i celilede geçen **"Nur"**, iman nuru olmaktan öte, Allah-u Tealâ'nın peygamberlerine ihsan ettiği vahiy ve velilerine nasib ettiği keşif nuru da olabilir.

3- Bu nur, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e vahyedilen şeriat nurudur. Nitekim: (...وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ (٤٠)) **"...Allah, kime nur vermezse artık onun için nurdan** (bir nasip) **yoktur..."** *(Nur Sûresi:40'dan)* kavl-i şerifiyle,

(...وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا (٥٢)...) **"...Lâkin biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle hidayete erdireceğimiz bir nur yaptık..."** *(Şûra Sûresi:52'den)* ayet-i kerime'si, bu manaya işaret etmektedir.

(...نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ (٣٥)...) **"...Nur üzerine nur..."** *(Nur Sûresi:35'den)* ayet-i celile'si de, aklın nuruna, şeriatın nurunun hükmetmesine işaret etmektedir.

« فَلَيْسَ لَهُ سِوَى التَّسْلِيمِ فِيهِ * وَلَيْسَ لَهُ سِوَىٰ مَا يَصْطَفِيهِ
فَإِنْ أَوَّلْتَهُ لَمْ تَحْظَ مِنْهُ * بِعِلْمٍ فِي الْقِيَامَةِ تَرْتَضِيهِ »

Ayet: 122

"Aklın, vahye teslimiyetten başka çaresi yoktur,
Onun, Rabbinin seçtiğinden gayri nasibi yoktur.
Eğer vahyi, tevillerle akla uyduracak olursan,
Kıyamette memnun kalacağın bir ilimden nasibin yoktur."

Bu durumda sen, cehaletinin karanlığında haşrolunacağın için, önünde koşup, ışığında dolaşacağın bir nura sahip olamayacağından, ayağını nereye basacağını göremezsin.

Kul, ilahî muhabbet makamına ulaşınca, Allah-u Tealâ'nın, hadis-i kudsî'de: **"Ben, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."** **(No: 32'de geçti)** buyurduğu vechile, Allah-u Tealâ'nın:

(اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰـوٰتِ وَالْاَرْضِ ...(٣٥)) **"Allah göklerin ve yerin nurudur..."** *(Nur Sûresi:35'den)* kavl-i şerifinde geçen **"Nur"** ism-i şerifiyle insanlar içinde dolaşmaya başlar.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in: **"Beni nur yap!"** **(No:31'de geçti)** duası vechile, Zatî (Allah-u Tealâ'nın zatına ait) nura erişen bir kul, insanlar arasında Rabbiyle gezer de, onlar anlamazlar.

Tabi şu da bilinmelidir ki, bütün ışıklar, karanlığı kovma ve aydınlatmada müşterekseler de, üstünlükte dereceleri farklıdır. Nitekim görülen varlıklar içerisinde, güneşin, ayın, yıldızların, kandillerin, ateşin, şimşeğin ve hissedilen her aydınlatıcının nuru farklıdır.

Bunun gibi, bilinen varlıklar arasında da; vahiy nuru, ilim nuru, keşif nuru gibi basîret nurları da farklılık arzetmektedir. Âlim ve allâme, veli ile nebî ne kadar farklı mefhumlardır! Nerede güneşin nuru, nerede lambanın ışığı?

4- Nefsin sıfatlarına büründüğü için ölü olup ta, sıfatlarımızın tecellîleriyle, nefsinin sıfatlarının perdelerini açıp, kendi muhabbettimizi ihsan ederek ihya ettiğimiz; Zatımızla ona yaptığımız kayyûmiyetimiz itibarıyla, Zatımız ve sıfatlarımızdan kendisine bir nur verdiğimiz kişi, nefsinin, sıfatlarının ve işlerinin karanlıkları içerisinde boğulup kalan ve onlardan hiç çıkamayan kimseyle bir olur mu hiç?

İşte perdelilere, amelleri böyle tezyin edildi de, o hicaplar ardında kala-kaldılar.

NîSÂBÛRî: Yokluk halinde ölü olup ta, hiç ölmeyen dirinin hakikî hayatıyla dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında dolaşmasını sağlayacak, kendisiyle işitip, kendisiyle göreceği, hakikî varlık nurundan bir nur verdiğimiz kimse, nefis ve tabiatının karanlıklarında mahbus kalan kimse gibi olur mu hiç?

BİKA'î: Küfür karanlıklarının dalgalarında boğularak ölen, zaten asıl varlığı, cansızlık hatta yokluk olan kimse ki, biz kendimize ait azametle, düzelmesi bütün bedeni düzeltecek, bozulması da bünyenin tümünü ifsad edecek olan kalbine iman nurlarını, parlatarak onu dirilttik.

Ve ona, şanımıza yakışan ululuğumuzla, her hayra kendisiyle erişebileceği özel bir nur verdik. Artık o, cehalet, nefsin kötü arzusu ve inkâr karanlıklarında kalanla bir olur mu hiç?

NAHCUVÂNÎ: Ey mükellefler! Sizin içinizden şirk ve sapıklık türleriyle ölü olup ta, marifet ve imanla dirilttiğimiz ve kendisine insanlar içinde mühtedî ve hâdî olarak dolaşacağı, alnından parlayan bir nur verdiğimiz kimse, üstüste binmiş olan cehalet, inkâr, fısk ve isyan karanlıkları içinde boğulan gibi olur mu hiç?

Allah-u Tealâ'nın, hidayet nuru vererek, dalâlet karanlığından kurtarıp, İslâm dininin nuruyla hidayete erdirdiği bir kulla, karanlıklar içinde kalanın hali bir olabilir mi hiç? Haşâ ve kellâ! Araları ne kadar da farklıdır! Mümine iman süslendiği gibi, kâfirlere de küfür ve isyan güzel gösterilmiştir. Zira her fırka, kendilerinde mevcut olanla sevinicidirler.

RUHU'L-BEYAN: Hakikat erbabı şöyle buyurmuştur: Ölüm, nefsin hevasına uymakladır, dirilik Hak Tealâ'nın sevgisini bulmakladır. Yine böylece ölüm cehaletledir, hayat marifetledir. Marifet hayatıyla beşeriyet hayatı arasında çok fark vardır.

Avam kimseler, beşerî hayatla diri olsalar da, beden kalıbının kabrinde kalmış ölü gibi olduklarından mecazî varlıklarının karanlıklarından çıkma imkanına sahip olamazlar. Özel kullar ise, Allah-u Tealâ'yı bilme anlamına gelen marifet hayatıyla diridirler. Beşerî hayat,

(كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ... (١٨٥)) **"Her canlı ölümü tadıcıdır."** *(Âl-i İmran Sûresi:185'den)* ayet-i kerime'sinin hükmünce zail olacaksa da, marifet hayatı,

(... فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً ... (٩٧)) **"...Elbette biz, onu tertemiz bir hayatla yaşatırız.."** *(Nahl Sûresi:97'den)* kavl-i şerifince daim olacaktır.

Nitekim hadis-i şerifte:

« اَلْمُؤْمِنُ حَيٌّ فِى الدَّارَيْنِ » – ١٣٩

139 - **"Mümin iki cihanda da diridir."** buyrulmuştur *(Ruhu'l-Beyan:3/97)*

Şair ne güzel söylemiştir:

« نَمِيرَدْ هَرْ كِرَا جَانَشْ تُو بَاشِى * خُوشَا جَانِى كِه جَانَانَشْ تُو بَاشِى »

"Her kim ki, canı sensin, o ölmez,
Ne güzel bir can ki, cananı sensin!"

Hâce Hafız Şîrâzî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur:

« هَرْگِزْ نَمِيرَدْ آنْكِه دِلَشْ زِنْدَه شُدْ * بِعَشْقْ ثَبْتَ اسْتْ بَرْجَرِيدِهِ عَالَمْ دَوَامِ مَا »

"Kalbi aşkla diri olan, asla ölmez,
Bu yüzden bekamız, âlem defterinde sabittir."

Yani; Allah-u Tealâ'nın aşkı ve cezbeleriyle hayat bulan kalp, ölmez ve fena bulmaz. Bundan dolayı bizim ve Allah-u Tealâ'nın aşk-u marifetinin mazharı olan emsalimizin namı ve hayırla yadı, kıyamete kadar bakî kalır.

Bizim ölümümüz, suret ehli olan diğer avam nasın nesyen mensiyya (tümüyle unutulmuş) olması gibi değildir. (Şerh-i Dîvan-ı Hafız:1/33-34)

"Tefsîr-i Farisî'de şöyle buyrulmuştur:

« بَر روی خلائق در صحبت مگشای * می باش بکلی متوجه بخدای
غافل مشو از ذوق دل و ذکر زبان * تا زنده جاوید شوی در دو سرای »

"Mahlukatın yüzüne sohbet kapısını kapama!
(Ama)Külliyyen de Allah-u Tealâ'ya müteveccih ol!
Dilin zikrinden ve kalp zevkinden gafil olma!
Böylece her iki âlemde de ebedî canlı olursun!"

Bilinmelidir ki, gerçek diri; ezelde hiç ölü olmamış, ebediyyen de ölmeyecek olan, Allah-u Tealâ'dır. O'ndan gayrisi ölüdür. Zira evvelce yokluk halinde ölü olduğu gibi, dünya hayatının sonunda da ölümü tadacaktır.

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel buyurmuştur:

« من همانم که وضؤ ساختم از چشمهء عشق*چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست »

"Ben aşk çeşmesinden güzelce abdest alır almaz,
Varlıkların tümüne birden dört tekbir getiriverdim."

Yani;

« اَلْعِشْقُ نَارٌ فِی الْقُلُوبِ تَحْرُقُ سِوَی الْمَحْبُوبِ »

"Aşk, kalplerdeki bir ateştir ki sevgiliden gayrini yakar." sırrınca; aşk-ı ilâhînin mazharı olduğum anda, "O'nun Zatı müstesna, her şey helâk olucudur." hükmünce; kalbim, masivâ pisliğindan taharetlenip, Zat-ı ilâhiyye'nin nurlarına garkolarak, cümle mevcudatı meyyit ve madum (ölü ve yok) farzedip, hepsinin üzerine dört tekbir getirerek, bütün kâinatın tümüne birden cenaze namazı kıldım.

Böylece:

« كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ »

"Allah vardı, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu!" sırrına mazhar oldum. (Şerh-i Dîvan-ı Hafız, Sh:95)

Aşk ve fena makamına ulaşmam sebebiyle, bütün yaratıkları mevta olarak gördüm.

Şeyh-i Ekber *(Kuddise Sirruhu'l-Ethar)* şöyle buyurmuştur: Her kim, yaratıkların hiçbir tesiri olmadığını müşahede ederse, kurtulur. Onları cansız olarak gören, gerçekten necat bulur. Onları yok olarak müşahede eden ise, muhakkak vasıl olur.

Abdülvahid ibni Zeyd *(Rahimehullah)* şöyle anlatmıştır: Bir veliye rastladığımda, onunla aramızda şu sual cevaplar geçti:

"Ne kadar zamandır buradasın?", "Yirmidört senedir!",

"Arkadaşın kim?", "Ferd ve Samed olan!",

"Yaratıklardan kim?", "Yırtıcı hayvanlar!",

"Yemeğin ne?", "Zikrullah!",

"Maddî yiyeceklerden?", "Şu ağaçların meyveleri ve yeryüzünün otları!",

"Kimseyi özlemiyor musun?", "Evet! Ariflerin kalplerinin dostunu!",

"Peki yaratıklardan?", "Allah'a aşık olan başkasını nasıl özler?",

"İnsanlardan niye ayrıldın?", "Çünkü onlar, akıl hırsızları ve hidayet yolunun eşkiyasıdır."

"Kul hidayet yolunu ne zaman anlar?", "Ondan gayri herşeyden Rabbine kaçtığı zaman, masivânın zikrinden kurtulup, O'nun zikriyle meşgul olduğu zaman."

Demek ki her salikin, Melikü'l-mülûke sülûkte (padişahlar padişahı olan Allah-u Tealâ'ya ulaşma yolunda) kendine has bir adımı vardır.

Yine **Abdülvahid ibni Zeyd** *(Rahimehullah)* ın şöyle anlattığı hikaye edilmiştir:

Bir kere **Mescid-i Aksa**'ya giderken yolu kaybettiğimde bana doğru gelen bir kadınla karşılaşınca, "Ey gurbetteki! Sen de benim gibi yolunu mu kaybettin?" dedim. O: "O'nu tanıyan nasıl garip olur, O'nu seven nasıl yolunu kaybetmiş olur?" dedikten sonra, "Şu asamı tut ta önüme geç!" dedi.

Ben onun asasını alıp önünde altı adım, daha az veya daha çok yürümüştüm ki, **Mescid-i Aksa** önüme geldi. Gözlerimi ovalayarak, "Herhalde yanlış görüyorum." deyince o:

"Ey adam! Senin yürüyüşün, zahitlerin yürüyüşüdür, benim ki ise âriflerin seyridir. Zahid seyyardır, ârif tayyardır. Yürüyen, uçana nasıl kavuşabilir?" dedikten sonra, bir daha onu göremez oldum.

Bu kıssadan anlaşıldığı üzere; Allah-u Tealâ'yı bilen ârif kullar, dilediklerı yöne gitmelerini sağlayacak bir nura sahiptirler. Cahil ise, şaşkınlık vadilerinde dolanıp durur da, Allah-u Tealâ'nın tevfik ve hidayeti olmadan, çıkış yolu bulamaz.

Körle, gören bir olmadığı gibi, cahille âlim de bir olmaz. Bu bilgi ve ilim; şeriat, tarikat, marifet ya da hakikat mertebelerinde olsa da farketmez. Allah-u Tealâ, kâl ehlinin arasını ayırdığı gibi, hâl ehlinin arasını da farklı kılmıştır. Nurun büyüklüğü ve genişliği, kalbin genişlik ve marifetine göre değişir.

Kalp Allah-u Tealâ'nın elindedir, onu dilediği tarafa çevirir. Bu yüzden iman ehline hayır ve taat çeşitlerini tezyin buyurmuş, küfür ehline de şer ve kötülükleri hoş göstermiştir.

Velâkin kullar bu hususta mecbur değillerdir. Karanlıklardan çıkış için tercih hakkına sahiptirler. Kabiliyetlerini, yaratıldıkları gayeye kullanmazlarsa, nefis ve tabiat karanlıklarında kalırlar.

Zahiri hale nisbetle konuşulacak söz budur. Fakat bu ayet-i kerime'deki diriltme ve nur verme fiillerinin Allah-u Tealâ'ya isnadına bakılacak olursa, tevhidin muktezası "Her şeyin Allah-u Tealâ'nın elinde olduğuna ve tesirin ancak O'ndan olduğuna" inanmaktır.

Artık kendinde bir hayır bulursan, Allah-u Tealâ'ya çok hamdetmelisin. Zira hakkında inayet sebkat etmiş ve tevfik-i İlâhî sana nusret etmiştir. Nice taklitler tahkike vasıl etmiştir. Hidayet buyuran, ancak Allah-u Tealâ'dır.

İBN-İ ACîBE: Ruh, evvela Allah-u Tealâ'nın, kendisini ilk yarattığı fıtrat olan, rubûbiyyeti ikrar ve tevhid ilmi üzere bulunurken, bedenle birleşip, bülûğa erdikten sonra ölüm hali kendisine ârız olabilir ki, Allah-u Tealâ'nın dilemesi hasebince türlü türlü ölümlerden, sayacağımız şekillerle hayat bulabilir:

1- Kâfirlikle ölen, sonra imanla dirilebilir.

2- Günahlar ve cürümlerle ölen, tevbeyle dirilebilir.

3- Nefsin hazları ve şehvetleriyle ölen, zühd, vera' ve riyazat (dünyaya rağbetsizlik, günahlardan sakınma ve nefsi körletecek işler)le dirilebilir.

4- Gaflet ve tenbellikle ölen, manevî uyanıklık ve inabe (Tarikat-ı Aliyye'ye girerek, Allah-u Tealâ'ya yönelmek) ile dirilir.

5- Maddî âlemin suret hapishanesini görmeye bağlı kalmakla ölen, manevî âlemleri müşahede edip, düşünce darlığından kurtularak müşahede ve ayan fezasına (gözle görür gibi olma genişliğine) çıkarak dirilir ki, bundan sonra ebediyyen ölüm yoktur.

Bütün bu ölümlerin yegâne sebebi ise, kalpleri ölü gafil kişilerle birlikte olup onlara tabi olarak, hilelerine uğrama ve tuzaklarına düşme tehlikesini göze almaktır.

ÂLÛSÎ: Buradaki **"Ölüm"** ve **"İhya"** tabirlerine birkaç işârî mana verilebilir:

1- Nefsinin şehvetleriyle ölüyken, kalbinin safa bulması (masivâdan arınması) neticesinde ihya ettiğimiz...

2- Nefisle yaptığı cihatlarla ölüyken, müşahedelerinin ruhuyla dirilttiğimiz (bizi görür gibi olma makamına erdirdiğimiz)...

3- Sevaplara takılıp kalma fikriyle ölüyken, Vehhâb Tealâ'nın huzuruna döneceğini düşündürerek dirilttiğimiz...

"Nur verme" ifade-i celilesine de burada üç mana verilmiştir:

1- Feraset (doğru anlayış) nuru verdiğimiz...

2- İrşad (insanlara yol gösterme) nuru verdiğimiz...

3- Sapıtanların kendisine başvuracağı imamlık (önderlik) vasfı verdiğimiz..

TÂCÜ't-TEFÂSîR: Allah-u Tealâ'nın, insanlar içinde dolaşacağı bir nur verdiği kimse, bu nuru ilerleterek, kulları, cömert padişahın yoluna hidayet eder ve ümmete nasihatta bulunursa, en yüksek dereceyi ve en bol rahmeti hak etmiş olur.

Zira **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte:

١٤٠ – عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «اَحَبُّ النَّاسِ اِلَى اللهِ تَعَالَىٰ اَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ...»

140 - **"Allah-u Tealâ'nın, insanlar içinde en sevdiği kul, insanlara en faydalı olandır..."** *(Taberânî, elMu'cemu'l-Kebîr, No:13646, 12/453, el-Evsat, No:6023, 7/16, İbni Asâkir, Tarîh-u Dimeşk:64/17)* buyurulduğu üzere, Allah-u Tealâ'nın ve resulünün, kullar içinde en sevdikleri kimse, müminler hakkında iyiliği en çok düşünen kimsedir.

Mîrğanî *(Kuddise Sırruhu)* şöyle devam etti: Ben, tefsirde bu ayet-i celile'ye ulaşınca, o gece Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i, yüce resullerin toplantısına katılmış olarak gördüm. Bana: **"Peygamberler benim nurumdandır."** buyurmuştu ki, o anda kendisinden bir nokta nur uçuşarak **İsmail** *(Aleyhisselâm)*ın sûreti belirince: **"İşte benim nurumdan böylece yaratıldılar."** buyurdu.

MÜNASİP AYET-İ KERîMELER:

Ölülerle dirilerin, karanlıklarla nurun bir olmadığını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ... (١٦) ﴾

"...De ki: Körle, gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nur bir olur mu?..." *(Ra'd Sûresi:16'dan)*

Bu hususdaki diğer münasip ayet-i kerimeler izahın içinde (Fatır Suresi:19-22) geçmiştir.

Nuru, ancak Allah-u Tealâ'nın verdiği ve nur sahiplerinin o nurla yürüdüğü:

﴿ ...وَاللهُ يَهْدِى لِنُورِهِ مَنْ يَشَآءُ ... (٣٥) ﴾

"...Allah, nuruna dilediğini hidayet eder..." *(Nur Sûresi:35'den)*

﴿ اَفَمَنْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ... (٢٢) ﴾

"O kimse ki Allah, onun gönlünü İslama açmıştır da o, Rabbinden bir nur üzeredir?..." *(Zümer Sûresi:22'den)*

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ... (٢٨) ﴾

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve resulüne iman edin ki, O, size rahmetinden iki kat versin ve sizin için, kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur halketsin..." *(Hadîd Sûresi:28'den)*

Bu hususta diğer münasip ayet-i kerimeler izahın içinde** (En'âm Suresi:1, Nur Suresi:40) **geçmiştir.

Zulümatta kalanların, inkarcılar olduğu:

﴿ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٣٩) ﴾

"Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde (kalmış) **sağırlar ve dilsizler dir. Allah kimi dilerse onu saptırır, kimi de dilerse onu dosdoğru bir yol üstünde kılar."** *(En'âm Suresi:39)*

Kâfirlere, yaptıklarının süslü gösterilmesi:

﴿ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ... (٢١٢) ﴾

"Kâfirlere dünya hayatı süslü gösterildi..." *(Bakara Sûresi:212'den)*

﴿ ... كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ... (١٠٨) ﴾

"İşte böylece biz, her ümmete amelini tezyin ettik (yaptıklarını cazip gösterdik)**."** *(En'am Sûresi:108'den)*

﴿ وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ ... (١٣٧) ﴾

"İşte böylece ortakları, müşriklerden çoğuna (kız) **çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi..."** *(En'am Sûresi:137'den)*

Bu hususta diğer ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:108'in münasiplerinde** (Sh:145-146) **zikredilmiştir.

Mevlâ Tealâ, kâfirlerin karanlıklar içerisinde olduğunu beyan ettikten sonra, bunların, her karyenin ekâbir takımından olduğunu açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (١٢٣)

KELİME MANASI (123)

(وَكَذٰلِكَ) **İşte böylece,** yani; Mekke-i Mükerreme'de yaptığımız gibi, (جَعَلْنَا) **biz yaptık,** nerede? (فِى كُلِّ قَرْيَةٍ) **her karyede,** kimler yaptık? (اَكَابِرَ) **büyük adamlar yaptık,** kimleri? (مُجْرِمِيهَا) **mücrim** (günahkâr)**larını,** Bu manaya göre (جَعَلَ) fiili, her iki mef'ûl'e teallûk etmekte olup, (اَكَابِرَ) lafzı mukaddem olarak ikinci mef'ûl, (مُجْرِمِيهَا) lafzı da muahhar olan birinci mef'ûl'dür. Niçin böyle yaptık? (لِيَمْكُرُوا) **hile yapsınlar diye,** nerede? (فِيهَا) **orada,** (وَمَا يَمْكُرُونَ) **halbuki hile yapmazlar,** yani; yaptıkları hile zarar vermez, (اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ) **ancak kendilerine** (dokunur), (وَمَا يَشْعُرُونَ) (bunun) **farkında da olmazlar.**

MEÂL-İ ŞERİF

Böylece (Mekke-i Mükerreme'de olduğu gibi,) **biz, her karye** (kasaba ve şehir)**de, oralarda mekr** (bozgunculuk faaliyetleri) **yapmaları için, mücrim** (günahkâr kimse)**lerini, ekâbir** (lider konumunda olan tanınmış ve yetkili kimseler) **yaptık. Oysa onlar, ancak kendilerine mekr** (aleyhte faaliyet) **yaparlar da farkında bile olmazlar.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Evvelce, **"Böylece biz, her peygamber için bir düşman tayin ettik!"** *(112)* buyrulmuş olup, bu düşmanlığı ise, fakir fukaranın yürütemeyip ancak kodaman kişilerin sürdürecekleri herkesin malumudur.

Hele de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gibi, emanetlerin kendisine teslim edileceği yüce bir makamda bulunup, kabile şerefine malik ve kalabalık aşîrete sahip olan bir zata karşı düşmanlık yapabilmek, ancak basîreti körelmiş ve çirkin işleri kendisine süslenmiş kimselerin işi olacağını Mevlâ Tealâ Hazretleri bu ayet-i celile'siyle beyan buyurmuştur.

Sebeb-i nüzûl:

Taberî *(Rahimehullah)*, **Ikrime** *(Radıyallahu Anh)* tarîkıyle, bu ayet-i celile'nin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alay eden özel birtakım kimseler hakkında indiğini nakletmiştir. *(Taberî, No:13854, Ebû Hayyan, Suyûtî)*

Nitekim **"Keşfü'l-Esrâr"** tefsirinde zikredildiği üzere; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alay edenler beş kişiydiler ki, bunlar; **Velîd ibni Muğîre,**

Esved ibni Abd-i Yağûs, Esved ibni Muttalib, Âs ibni Vâil, Adiyy ibni Kays *(La'netullâhi Aleyhim Ecma'în)* den ibarettir. *(Keşfü'l-Esrâr:3/479)*

Bu ekâbir takımı, insanları imandan menetmek için, **Mekke** yollarının girişlerine dört kişi tayin ederek, yeni gelen herkese: "Bu adamdan sakın! Çünkü o, çok yalancı bir kâhin ve büyücüdür!" dedirtiyorlardı.

İşte bu ayet-i celile'de Mevlâ Tealâ, onların bu mekrinden bahsetmektedir. *(Mukatil, Beğavî, Ebû Hayyan)*

Bu ekâbir takımının şerrine, Allah-u Tealâ'nın nasıl kifayet buyurup, hepsini aynı günde helâk ettiği hususundaki geniş rivayet, Hicr Sûresi:95. ayet-i kerime'de inşaallah gelecektir.

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: (وَكَذٰلِكَ) **" İşte böylece"** kavl-i şerifinin nereye işaret etmekte olduğuyla alâkalı birkaç görüş vardır:

1- Kâfirlerin amellerini süslediğimiz gibi, **"Her karyede mücrimlerini, ekâbir yaptık."** *(Zeccâc)*

2- Mekke'nin fasıklarını ekâbir yaptığımız gibi, **"Her karyede mücrimlerini, ekâbir yaptık."** *(İbnü'l-Cevzî, Fahrurrâzî)*

İkincisi: (جَعَلْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا) **"Her karyede mücrimlerini, ekâbir yaptık."** kavl-i şerifinde geçen "Her memleketin kötülerinin, zengin ve rütbeli kimseler oluşu" ile ilgili mefhumun izahı ve hikmetlerinin beyanı hakkında müfessirler, değişik konulara dikkat çekmişlerdir:

1- Beğavî ve **Mazharî** *(Rahimehumallah)*ın beyanları vechile; Allah-u Tealâ'nın sünnet ve âdeti, peygamberlere uyanları, işin başında zayıf ve güçsüz konumda bırakıp, kâfirleri ise zengin ve güçlü durumda kılmak üzere cereyan etmiştir. Nitekim **Nuh** *(Aleyhisselâm)*ı inkâr eden kavminin ekâbiri:

(قَالُوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ ١١١)**"Sana en reziller** (düşük seviyeli kimseler) **tabi olmuşken, hiç biz, sana iman eder miyiz? dediler."** *(Şu'arâ Sûresi:111)*

Rum imparatoru **Hirakl, Ebû Süfyan ibni Harb** kendisine geldiği zaman ona sorduğu sualler arasında: "Ona tabi olanlar güçsüzler midir, yoksa yüksek kesim midir?" diye sorunca, o: "Bilakis zayıflarıdır!" diye cevap verdi. Bunu duyan **Hirakl**: "Zaten bütün peygamberlere uyanlar hep zayıflar olmuştur." diye karşılık verdi. *(Buharî, Bed'ü'l-Vahy:1, No:7, 1/7, Müslim, Cihad:26, No:1773, 3/1395)*

2- Bu ayet-i celile, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e tesellî bahşetmektedir, şöyle ki; her karyede, o dönemde bulunan peygamberlere karşı gelen ekâbirin bulunduğunun açıklanması, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlık eden **Mekke** ulularının bu adâvetine karşı ona bir kolaylık vermektedir. *(Ebû Hayyan)* Nitekim:

(اَلْبَلِيَّةُ اِذَا عَمَّتْ خَفَّتْ) **"Bela genelleşince, hafifleşir."** buyrulmuştur.

3- Mücrimlerin, makam mevki sahibi ekâbir takımından seçilmesinin birtakım hikmetleri vardır:

a) Sahip oldukları rütbe, riyaset ve imkanlar, İslama ve Müslümanlara karşı hile ve aldatma yapmalarına, zayıf ve fakirleri peşlerine tabi kılmalarına, batıl fikirleri insanlar nezdinde cazip ve râyiç hale getirerek inkâr ve ifsadı yaymalarına daha ziyade kolaylık sağlar.

b) (وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ ...(٢٧)) **"Allah, kullarına rızkı döşeyecek olsaydı, elbette yeryüzünde azarlardı..."** *(Şûrâ Sûresi:27'den)* kavl-i şerifinden anlaşıldığı üzere; rızık bolluğu ve imkan genişliği, azgınlıkta en büyük sebeptir.

c) ﴿ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (٣٣) وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَاباً وَسُرُراً عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ (٣٤) وَزُخْرُفاً ... (٣٥) ﴾

"İnsanların, (kâfirlikte birleşen) **tek bir ümmet olması** (tehlikesi) **bulunmasaydı, elbette Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.**

Evlerinin kapılarını ve üzerlerine yaslanacakları koltukları da, (hep gümüşten yapacak kadar onlara zenginlik verirdik) **ve** (onları) **zinet** (altın ve mücevherlere boğardık)!" *(Zühruf Sûresi:33-35'den)* ayet-i celile'lerinin beyanı vechile; kâfirlerin zenginlik ve yetki sahibi olmasının, Müslümanları dinden çıkma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı aşikârdır.

d) ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (٣٤) وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالاً وَأَوْلَاداً وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (٣٥) ﴾

"Hangi bir karyede, herhangi bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın mütref (varlıklı ve şımarık kişi)**leri: 'Şüphesiz biz, sizin kendisiyle gönderildiğiniz** (din)**i inkâr edicileriz' demişlerdir.**

Ve onlar 'Biz, mallar ve çocuklar bakımından daha fazlayız. Bu yüzden azap olunacaklar değiliz.' demişlerdir." *(Sebe' Sûresi:34-35)* ayet-i celile'sinde belirtilen sözlerinden anlaşıldığı üzere; büyük zenginliğe ve kalabalık aşirete sahip olan kâfirler, her türlü ifsadı yapsalar da azap olunmayacaklarını sanmaktaydılar.

4- Ayet-i celile'de özellikle işaret buyrulan, **"Ekâbir"**den, kimlerin kastedildiği hakkında iki görüş vardır:

A) **Mekke** ekâbiri olan mücrimler, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın beyanı vechile; **Velîd ibni Muğîre, Esved ibni Abd-i Yağûs, Esved ibni Muttalib, Âs ibni Vâil, Hâris ibni Abdal** *(La'netullâhi Aleyhim Ecma'în)* den ibaret olan müstehzîlerdir.

B) **Ebû Cehil ibni Hişam, Ukbe ibni Ebî Mu'ayt** ve **Übeyy ibni Halef** *(La'netullâhi Aleyhim Ecma'în)* gibi diğer bütün zenginlik ve rütbe sahibi kimseler de bu vasfa dahildir. *(Vahidî)*

5- (وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيراً (١٦))**"Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, oranın mütref** (zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşları)**na** (iyilikleri) **emrederiz; buna rağmen onlar orada fısk** (kötülük) **işlerler. Böylece söz oraya hak** (o memleketin halkı helâke müstehak) **olur da biz, orayı tümüyle helâk ederiz."** *(İsra Sûresi:16)* ayet-i kerime'si de, bu ayet-i celile gibi şu hakikati natıktır:

Âdem *(Aleyhisselâm)*dan bu yana, Allah-u Tealâ'nın helâk etmeyi murad ettiği bütün ümmetler ve şehirlerde, mutlaka bol nimetli, zengin ve yetkili kimseler, peygamberlere karşı gelip emirlerini çiğneyerek, kendilerini azaba namzet kılmışlardır.

Her karyede, köyde ve şehirde bulunan fasık ekâbir takımının isimlerini vermek mümkün değilse de, din düşmanlığı, sadece bizim ümmette bulunan ekâbir takımına mahsus olmayıp, dünya kurulduğundan beri gelip geçmiş olan resul ve nebîlerin de karşılarına çıkmış ve bu kötü vasfın sahipleri daima makam mevki sahibi, zengin ve yetkili kimseler olagelmiştir.

6- Bazı müfessirler, cümle-i celilede geçen, **"Karye"** ifadesinden yola çıkarak, çöl ve köy ehlinin, hakkı kabul etmeye, şehirlilerden daha yakın ve yatkın olduğu konusuna dikkat çekmişlerdir.

Çünkü merkezî şehirlerden uzak, ücra bölgelerde yaşayanların, fıtrat-ı selîmeleri daha sağlam kaldığı için, hayrı duyduklarında hemen kabul edebilmekte, şehirliler ise birtakım nefsanî alışkanlıklara tutuldukları için, düzenlerini değiştireceğinden korktukları herşeye karşı soğuk durmaktadırlar. Nitekim:

(وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ ...(١٠١) **"Çevrenizdeki bedevî araplarda münafıklar vardır. Medine ehlinden birtakımları ise nifakta maharet kazanmışlardır..."** *(Tevbe Sûresi:101'den)* ayet-i kerime'sinden anlaşıldığı üzere, çöl ehlindeki münafıklık, mücerred; şehir ehlinin nifakı ise, ustalıklı ve özeldir.

7- Büyüklük mefhumu, mücrimlerin şahıslarının farklılığı itibarıyla muhtelif türlere sahip olduğundan, burada ef'al-i tafdîl sîğası, diğer cemî lügatı üzere çoğul yapılmış, son derece çok olduklarını ifade etmek için de, umumî çoğul sîğalarının herhangi biriyle değil de, müntehe'l-cem' (çoğul ifadesindeki son noktayı belirleme) sîğasıyla tabir buyrulmuştur.

Üçüncüsü: (لِيَمْكُرُوا فِيهَا) **"Orada mekr yapsınlar için"** cümle-i celilesinde geçen hile ve tuzakların nelerden ibaret olduğu hakkında birkaç görüş vardır:

a) **Süfyan** *(Rahimehullah)* dan nakledildiğine göre; Kur'an-ı Kerim'de geçen her **"Mekr"** ifadesi; amel ve faaliyet manalarına gelir ki, burada maksat; kâfirlerin İslamı ve Müslümanları engellemek için ortaya koydukları gayret ve çabalarıdır. *(İbni Ebî Hatim)*

Nitekim **İmam-ı Mücahid** *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre; müşrikler, **Mekke**'nin yollarından her bir yol üzerine dört kişi oturtarak, insanları, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e inanmaktan çevirmeye çalışmışlar ve onunla

görüşmek isteyenlere: "O, şairdir, kâhindir, sâhirdir!" demişlerdir ki, onların hileleri bundan ibarettir. *(Vahidî, Beğavî, Hazin)*

Mevlâ Tealâ, fakir kâfirlerin, ahirette ekabir takımıyla yüzleştikleri zaman, dünyada birbirlerini ne türlü hilelerle yoldan çıkardıklarını nasıl itiraf ettiklerini beyan sadedinde:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (٣١) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (٣٢) وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَاْمُرُونَنَا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُ اَنْدَادًا وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِي اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٣٣) ﴾

"O küfredenler (inkâr edip kâfir olanlar), **'Biz hiç bir zaman bu Kur'ana ve bundan önceki** (kitap) **lara asla inanmayacağız.' dedi** (ler). **Sen, o zalimleri Rablerinin huzurunda mevkuf** (tutuklanmış), **sözü** (kabahati) **birbirine çevirir** (birbirlerini suçlayarak söz atar) **ken bir görsen!** (içlerinde) **zayıf sayılanlar, o büyüklük taslayanlara: 'Siz olmasaydınız muhakkak biz müminler** (den) **olmuştuk.' der** (ler).

(Dünyada) **büyüklük taslayanlar** (da) **zayıf sayılanlara** (kıyamet gününde): **'Size hidayet geldikten sonra, sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, siz kendiniz suç işleyici oldunuz.' der** (ler).

(Buna karşılık) **zayıf tanınanlar da, o büyüklük taslayanlara: 'Hayır! Gece ve gündüz** (işiniz) **hile** (Allah'ın yolundan uzaklaştırmak için tuzak kurmaktı) **çünkü siz, bize Allah'a küfretmemizi ve ona şerîk** (ortak) **lar kılmamızı** (koşmamızı) **emrediyordunuz.' derler. Artık azabı gördüklerinde** (hepsi) **pişmanlıklarını gizlerler** (için için pişman olurlar). **Biz, o inkâr edenlerin boyunlarına bukağılar** (ateşten demir halkalar) **taktık** (takacağız). **Onlar işlediklerinden başka bir şeyle cezalandırılmayacaklardır."** *(Sebe' Suresi:31-33)* buyurmaktadır.

b) **Ebû Ubeyde** *(Rahimehullah)*, "Mekr; hile yapma, aldatma, tuzak kurma, kötülük yapma, karşı çıkma, karışıklık çıkarma gibi manalara gelmektedir." demiştir.

c) **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* bu cümle-i celileye: "O karyede yalan uydursunlar ve peygamberleri yalanlasınlar için" diye mana vermiştir. *(İbnü'l-Cevzî, Tefsîr-u İbni Abbas)*

d) Ulemadan bazısı, "Mekr" hakkında geride açıklanmış olan manalara; gıybet, dedikodu, yalan yere yapılan yeminler ve batılı revaçta tutma gibi fiilleri de ilave etmişlerdir. *(Hazin)*

e) Burada mekr; müşriklerin yaldızlı sözler ve işlerle insanlığı sapıklığa çağırmalarından ibarettir ki, bütün peygamberlerin münkirleri bu türlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Mevlâ Tealâ, **Nuh** *(Aleyhisselâm)*ın kavminin mekri hakkında:

(وَمَكَرُوا مَكْراً كُبّاراً (٢٢)) **"Onlar, büyük hileler** (çok güçlü desiseler) **kurdular."** *(Nuh Sûresi:22)* buyurmuştur. *(İbni Kesir)*

f) Mal çokluğu ve makam mevki gücünün, insanı, onları koruma hırsına sevkedeceği aşikârdır. Bu koruma ise ancak; vefasızlık, hilekârlık, yalancılık, gıybet etmek, söz taşımak ve gerçek dışı yeminlere tevessül etmek gibi kötü huyların tümünü takınmakla tamamlanabilir.

Mal ve makam sahibi olmakta, Allah-u Tealâ'nın, sahiplerini bu sıfatlarla tavsif etmesine sebebiyet vermesinden başka bir ayıp olmasaydı bile, mal ve rütbenin adiliğine delil olarak bu yeterli olurdu.

g) Mevlâ Tealâ'nın bu ayet-i celile'de, günahkârları, halkın ileri gelenleri yapmasının hikmeti olarak, **"Orada hile yapsınlar için"** buyurması, bu yönde iradesi bulunduğuna delâlet etmektedir ki, bu, **"şerre rızası olmasa da, hayır ve şer dahil herşeyin, Allah-u Tealâ'nın iradesiyle meydana geldiği"** nin en açık delilidir. *(Fahrurrâzî)*

Sâvî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bazılarının, "Allah-u Tealâ'nın işleri, illet ve sebepten münezzehtir." şeklindeki sözleri, Allah-u Tealâ'nın sebeplerle iş yapmadığını beyan hususunda doğruysa da, bütün işlerinin, hikmetlere dayandığı gerçeğiyle çelişmez. Nitekim:

(رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً ...(١٩١)) **"Ey Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın."** *(Âl-i İmran Sûresi:191'den)* kavl-i şerifi bu hakikate işaret etmektedir.

h) **Bika'î** *(Rahimehullah)* buraya; "Fakirlerini ve zayıflarını birtakım yollarla kandırarak, kendilerine uydurup, Allah'ın taraftarlarına düşman hale getirsinler için" diye mana vermiştir.

ı) Müteahhir bazı müfessirlerin beyanları vechile; peygamber gönderilen veya gönderilmeyen bütün ırklara veya milletlere, peygamberlere ve onların ardından düzen sağlamaya çalışan ıslah hareketine mensup kişilere karşı kötü hileler kuran mücrim liderler musallat etmesi, beşerî toplumlarda, Allah-u Tealâ'nın sünnetidir.

Özellikle de, makam-mevki sevgisinin çoğaldığı ve beklentilerin artış gösterdiği son asırlarda, fertlere ve toplumlara bu gibi kişilerin musallat olarak, liderliklerini korumaya çalıştıkları, bâ husus yönetici konumunda olan siyasîlere ne kadar gizli tuzaklarla hakimiyet sağladıkları ve böylece toplumlar ve devletler arası infaz yetkilerini güçlendirdikleri müşahede edilmektedir.

Dolayısıyla ıslah davetine karşı direnen, peygamberler ve varislerinden müteşekkil muslihler zümresine düşmanlık eden bu gibi kişiler, hakla batıl arasındaki çekişmeyi daimî surette körüklemekte, imanla küfür arasındaki çatışmayı da ateşlemektedirler.

Her türlü fikir, kendisine uygun destekçiler bulmaktaysa da:

(... فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْأَرْضِ ...(١٧)) **"...Köpüğe gelince o, atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeyse yeryüzünde kalıcı**

olur..." *(Ra'd Sûresi:17'den)* kavl-i şerifinin vaadi vechile, hak, devamlı batıla galip gelir ve iyiyle kötünün çekişme sürecinde, meşhur toplum kuralı olan: "En iyi olan, daima kalıcı olur." esasına binaen, İslamın gösterdiği en iyi hükümler, her zaman ve zeminde bakî kalır.

i) **"Tefsîr-i Şâmil"**de özetlendiği üzere; Allah-u Tealâ'nın, bütün toplumlarda belirgin olan sünneti; mücrimlerin her toplumda güçlü, müminlerin ise ekserî ahvâlde fakir ve hakîr olmalarıdır. Lâkin Allah-u Tealâ'nın dünyada nusret ve güzel akıbet, ahirette ise, rıza ve cennet yazdığı kimseler, ancak iman ehli olacaktır.

Peygamberlik devrinde bu fasıklar, **Mekke**'nin yol başlarına, İslamdan uzaklaştırmak için görevliler diktikleri gibi, Müslümanlar her dönemde bu tür engellemelerle karşılaşmakta daim olmuşlardır.

Nitekim asrımızda da siyasetçilerden, liderlerden, zorba yöneticilerden, çirkin fikirler sahibi düşünürlerden, zalimler tarafından kiralanmış kalemlerden müteşekkil, iftiralarla İslama saldıran, işkencelerle Müslümanlara acı tattıran birçok ekâbir mücrimle karşılaşmaktayız.

Dördüncüsü: (وَمَا يَمْكُرُونَ اِلاَّ بِاَنْفُسِهِمْ) **"Oysa onlar, ancak kendilerine mekr yaparlar."** kavl-i şerifi hakkında birkaç mana mevcuttur:

1- İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*, "Çünkü onlar öldürülerek en şiddetli azaba intikal edeceklerdir." diye mana vermiştir ki, hemen hemen bütün müfessirler bundan yola çıkarak, bu makamda: "İslam aleyhtarı faaliyetlerinin azabı, sahiplerine döneceğinden, onlar bu hileleriyle kendilerinden başkasına zarar veremezler." demişlerdir. *(Vahidî, Zeccâc, Beyzâvî, Nesefî)*

2- Bu cümle-i celile, (... وَلاَ يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلاَّ بِاَهْلِهِ ...) **"...Kötü hile ancak ehlini kuşatır..."** *(Fatır Sûresi:43'den)* ayet-i celile'si gibi, kazdıkları kuyuya kendilerinin düşeceğini ifade etmektedir.

3- Onların, Allah dostlarına yaptıkları mekr ve tuzaklar, gerçekte Allah-u Tealâ'ya karşı yapılmış olduğundan, bu da hiçbir yönden etkili olamayacağından, onların hileleri kendilerine yapılmış demektir. Zira gayptan hiçbir şey bilmeyenin, bütün gaypları bilene kurduğu tuzaktan ne zarar beklenebilir? *(Bika'î)*

Beşincisi: (وَمَا يَشْعُرُونَ) **"Farkında bile olmazlar."** kavl-i şerifi hakkında birkaç izah vardır:

1- "Onlar, hilelerinin kendilerine döneceğini bilmezler." manasına göre, onların bilgisizliğini ortaya koymakta mübaleğa yapılmıştır. Çünkü hayvanlarda bile olan şuur, onlardan nefyedilmiştir. *(İbni Atıyye, Ebû Hayyan)*

2- "Onlar, saptırdıklarının günahlarının da kendilerine yükleneceğini bilmezler." Nitekim Mevlâ Tealâ:

(لِيَحْمِلُوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلاَ سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾)

"Kıyamet günü kendi (günah) **yüklerini tastamam yüklenmeleri ve bilgi-**

sizce saptırdıkları kişilerin yüklerinden de (bir kısmını yüklenmeleri için Kur'an-ı Kerim hakkında ileri geri konuşurlar). **Dikkat! Yüklenecekleri şey ne kötü oldu!"** *(Nahl Sûresi:25)*

(وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ ... (١٣)) **"Muhakkak onlar, kendi yüklerini ve yükleriyle birlikte başka birtakım yükleri** (günah ve sorumlulukları) **taşıyacaklardır."** *(Ankebût Sûresi:13'den)* buyurmaktadır. *(İbni Kesîr)*

3- "Onlar, yaptıkları kötü faaliyetlerin kendilerine döneceğini biraz olsun farketmediler. Zira onların gizli ve açık herşeylerini bilen Allah-u Tealâ, yaptıkları işleri kendilerine cazip göstererek, tedmirlerini, tedbirlerine (helâk olmalarını, kendi elleriyle yaptıkları işlere) yerleştirdi.

Allah-u Tealâ'nın, ilâhî sünnetini bu yönde icra buyurması, bu sûret, peygamberlik alâmetlerinden hususî bir nev'i kapsadığı içindir. Şöyle ki; tek başına bir şahsın, kendi başına yahut sayıca ve kuvvetçe kıymetsiz bir azınlıkla, insanların en güçlü ve zenginlerine uzun süre karşı gelip, onlarla atışması ve kendilerine: "Siz istemeseniz de batıl davanızın izleri silinecek, benim dinim ise üstün gelecek!" şeklinde haykırması, hiç şüphesiz ki:

(وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (١٧٣)) **"Şüphesiz bizim ordumuz, elbette galip gelecek, ancak onlardır."** *(Sâffât Sûresi:173),*

(... لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي ... (٢١)) **"Elbette ben galip geleceğim, peygamberlerim de!,"** *(Mücadele Sûresi:21'den)* ayet-i kerime'lerini doğrulayan, havârik-ı âdât ve bevâhir-i âyât (en açık, harikulâde mucizeler sınıfın)dandır. *(Bika'î)*

4- Allah-u Tealâ'nın:

(وَمَكَرُوا مَكْراً وَمَكَرْنَا مَكْراً وَهُمْ لَايَشْعُرُونَ (٥٠) فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ (٥١))

"Onlar büyük bir tuzak kurdular, biz de, kendileri farkında olmadan mekrlerine karşı mekrde bulunduk (onların kötü planlarını tümüyle altüst ettik). **İşte bak** (gör) **ki, tuzaklarının akıbeti nice oldu.**

Onları da, (kötü yolda kendilerine tabi olan) **kavimlerini de** (nasıl) **hep birlikte helâk ettik."** *(Neml Sûresi:50-51)* kavl-i şerifi gibi, birçok ayet-i kerimelerde belirtildiği üzere; geçmiş ümmetlerin tümünde şöyle bir sünnet uygulanmıştır:

Nüfuz sahalarını (yetki alanlarını) ve güç merkezlerini korumak için yeraltı faaliyetlerinde bulunan bu türlü müfsid (bozguncu) kâfirlerin bu faaliyetleri, mutlaka hezimet, inkıraz ve hızlan (bozgun, çözülüp dağılma ve yenik düşme) ile sonuçlanmıştır.

Buna mukabil; güzel neticeler ve yardımlar, dünya ve ahirette, muslıh (yararlı) müttakîlerin olmuştur.

Dünyadaki netice, Kur'an-ı Kerim'in; **"Kâfirlerin helâki, zalim karyelerin yerle bir edilmesi ve peygamberlerin galip kılınması"** hakkındaki birçok ayet-i kerime'lerinde belirtildiği üzere; ayniyle vakî olmuş, ahiretteki güzel sonuçlar ise, birbirini takviye eden birçok vazıh delillerle açıklanmıştır.

Fakat bu bozguncu ekâbir takımı, şuur ve his nimetinden mahrum oldukları için, geçmişten ibret almak bilmeyip, hali hazır ve müstakbele ait düşüncelere sahip olmadıklarından, özellikle de Allah-u Tealâ'nın, mahlukatı hakkında uyguladığı kanun ve kuralların cahili olduklarından, bu ifsatlarının neyle sonuçlanacağını hiç mi hiç bilememişler ve yaptıklarının akıbeti hakkında doğru düzgün bir şuur elde edememişlerdir.

5- Bulundukları karyede, özellikle de başında bulundukları ülkelerin halkına mekreden, hud'a ve hilekârlıkla gizli faaliyetler çeviren o büyük mücrimler şunu bilmezler ki, aldattıkları şahıslar, başkaları değil yine kendileridir. Onların aldanıp zarara uğramaları, kendilerinin aldanmaları ve zararlarıdır. Çünkü halkın zararı, memleketin zararı olup, memleketin zararı ise herkesten evvel, başında bulunanların kaybıdır.

Zira bir ülkenin çökmesi halinde ilk önce kaybedecek olanlar, yöneticileri olacaklardır. Onlar bilmezler ki, Allah-u Tealâ aldanmaz. Hakka mekretmeye çalışanların o kötü hileleri akıbet başlarına patlar.

6- Bu cümle-i celileden birkaç mesele anlaşılmaktadır:

a) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in bi'seti zamanında sadece **Arabistan**'ın ve **Mekke-i Mükerreme**'nin değil, dünyanın her memleketinin fesat ve fenalık içinde olduğu,

b) Mücrim ve hilekârların gün yüzüne çıkıp, ileri gelenlerin bozgunculardan müteşekkil oluşu,

c) Bütün bu mücrimlerin yönetimlerinin, çökmeye ve kaybetmeye mahkûm olduğu,

d) **Mekke** müşriklerinin düşmanlık ve kötü faaliyetlerine karşı Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i teselli buyurarak, cihan şumûl olan risalet vazifesinin önemini hatırlattığı,

e) Bütün ülkelerin ekâbirine, zulüm düzenlerinin devam etmeyeceğine dair büyük bir tehdit olduğu.

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Biz, onlara tevhid hakikatlerini karıştırdık, zanları da kendilerine, onların mahv-u isbat (nefsaniyeti kaldırıp hakkaniyeti tesbit) makamından nasipleri olduğu düşüncesini süsledi de, böylece onlar, gerçekte aldatılmışlarken, kendilerinin aldattıkları zannına kapıldılar.

Ama yakında, ilmin fayda vermeyeceği zaman, gerçeği bilecekler!

İBN-İ ARABÎ: İnsan memleketi olan bedende, kalbi saptırıp yoldan çıkarsınlar için, nefs-i emmârenin güçlerini fasık çoğunluk yaptık. Halbuki onların hile yapıyoruz diye bildikleri şey, benim onlara yaptığım mekrin ta kendisidir. Zira bu faaliyetlerinin kötü neticesi şu sayılanlar vuku bulduğu anda kendilerine dönecektir:

a) Nefsin kötü arzusunun cahîmine düşüp, imkanlarını kaybetme ateşiyle yandıklarında,

b) Bütün lezzet ve şehvetlerinden mahrumiyet acısını çektiklerinde,

c) Beden karyesi tahrip olup, cismanî ilgi ve alâkalar tükendiğinde,

d) Ahirette, en kötü hal üzere, en çirkin surette diriltildiklerinde.

NîSÂBÛRî: Böylece biz, her beden kalıbının karyesinde, nefis, hevâ ve şeytan üçgenini mücrim ekâbirden yaptık ki, nefse uyup şeriata karşı gelerek, insan memleketini karıştırsınlar!

BİKA'î: Böylece biz, sahip olduğumuz tüm azametle, insanın şanını yüceltecek yahut onu hakîr duruma düşürecek sebepleri ikame âdetimize binaen, her toplu yaşam alanında, ekâbir sınıfını, ulaşım imkanlarını ortadan kaldıran kimselerden yarattık.

Tabi ki insanın, kendi aleyhine dönecek birtakım tuzaklar kurmak için yaratılmış olmasının hikmetleri şöyle sıralanabilir:

1- Yükseliş imkanlarını kendisi için aramasının, daimî şanından oluşu,

2- Müsebbebâtın, sebepler hikmetine rabtedilmiş olduğu şu dünyada, buna ulaşmanın, ancak hilelere başvurma yolundan geçmesi,

3- İnsanların çoğunun, hoşnutluklarını kazanıp yanlarındaki nimetlere kavuşma ümidiyle kodamanlara başvurma gereği duymaları,

4- Gizli-açık din aleyhtarı bütün faaliyetleri icra ve yanlışlıkları rayiç hale getirmeye, lider konumunda olanların, güçlü olmaları ve imkanları artması nisbetinde bu konudaki gayretlerinin arttığının müşahede edilmesi,

5- Bütün bu ekâbir takımının, kendileri için takdir edilmiş olan bu kötü faaliyetlere ulaşmaları ise, yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'nın takdiriyle olması hasebiyle, bu ayet-i celile'de sonuç verecek neticeye itibar edilerek:

"Ekâbir takımı, bulundukları memleketlerde, aldatma faaliyetlerinde bulunsunlar için biz, onları o bölgelerin mücrim eşrafından yaptık!" buyurulmuştur.

NAHCUVÂNî: **"Böylece biz, her karye de,** zayıf ümmetleri İslam caddesinden saptırmak üzere **oralarda mekr yapmaları için, mücrimlerini, ekâbir yaptık. Oysa onlar, ancak kendilerine mekr yaparlar da,** şaşkınlıklarının fazlalığından ve kasavetlerinin güçlülüğünden dolayı bunun **farkında bile olmazlar.** Ama ahirette cezalarını gördüklerinde gerçekleri çok iyi anlayacaklar ve o vakit, hangi akıbete döndürüleceklerini iyice bileceklerdir.

RUHU'L-BEYAN: Ayet-i celile'de geçen, **"Karye"**nin işârî manası; beden kalıbı, **"Mücrim ekâbir"** takımı ise şekâvet ve bedbahtlığı kabul ederek, husn-ü isti'dadı ifsad eden (güzel kabiliyeti bozan) nefis, hevâ ve şeytandır.

Bunların mekr faaliyetleri, nefsin ve insan tabiatı (doğası)nın isteklerine karşı uyum sağlayıp, şer'i şerifin emir ve yasaklarına karşı gelme suretiyledir.

Onlar bu mekri ancak kendi aleyhlerine yapmaktadırlar zira, isti'datları bozulması durumunda, kaçıracakları saadet ve kazanacakları şekâvet, nefislerine ait olacaktır. Onlar, kendilerine ne yaptıklarının ve merci'lerinin cehennem olacağının farkında bile değillerdir.

İBN-İ ACÎBE: Allah-u Tealâ, bir millet hakkında iyilik dilerse, onların ileri gelen dört zümresini, şu sıfatlarla mevsuf kılarak hayırlara ulaştırır:

1- Yöneticilerini, yumuşak huylu ve adaletli yapar,

2- Âlimlerini, iffetli ve zahid (namuslu ve dünyaya rağbetsiz) yapar,

3- Zenginlerini, merhametli ve cömert yapar,

4- İyilerini de, kanaatkâr ve zengin yapar.

Allah-u Tealâ, bir toplum hakkında kötülük dilediği zaman ise, bu dört zümreyi şerli kılar, şöyle ki:

1- Liderlerini, nefsinin arzusuna göre karar veren facir kimseler yapar,

2- Âlimlerini, dünyayı toplama gayretinde olan hırslı kimseler yapar,

3- Zenginlerini, kalpleri katı ve cimriler yapar,

4- İyi geçinenlerini de, insanların ellerinde bulunanlardan ümitli, tamahkârlardan yapar.

İşte bu kişiler; düzelmeleri halinde, dinin ilerleme kaydettiği, bozulmaları durumunda ise, dinin ve dünyanın fesada uğradığı kimselerdir.

Bu yüzden **İbni Mübarek** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

« وَهَلْ اَفْسَدَ الدِّيْنَ اِلاَّ الْمُلُوْكُ * وَاَحْبَارُ سُوْءٍ وَرُهْبَانُهَا »

"Dini bozanlardır ancak melikler,
Kötü rahiplerle, kötü âlimler!"

İbni Acîbe *(Rahimehullah)*ın naklettiği bu rivayetleri, **Ebû Said** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu hadis-i şerif hülâsa etmektedir:

١٤١ – عَنْ اَبِى سَعِيدٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: «اِذَا اَرَادَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِقَوْمٍ خَيْراً وَلّٰى عَلَيْهِمْ حُلَمَائَهُمْ ، وَقَضٰى بَيْنَهُمْ عُلَمَائَهُمْ ، وَجَعَلَ الْمَالَ فِى سَخَايَاهُمْ. وَاِذَا اَرَادَ بِقَوْمٍ شَرّاً وَلّٰى عَلَيْهِمْ سُفَهَائَهُمْ ، وَقَضٰى بَيْنَهُمْ جُهَّالَهُمْ ، وَجَعَلَ الْمَالَ فِى بُخَلَائِهِمْ»

141 - **"Allah-u Azze ve Celle, bir kavim hakkında hayır dilerse, onlar üzerine halîm** (sabır ve tahammül sahip)**lerini yöneticiler kılar. Araların**(da gelişen kargaşalar)**da âlimlerini, hakim konumunda yapar. Malı** (zenginliği) **de, cömertlerine nasib eder.**

Bir toplum hakkında kötülük murad ettiğinde ise, süfehâ takımını (beyinsizlerini) **onlara yönetici yapar, aralarında hüküm verme makamına cahillerini geçirir. Malı da, cimrilerine verir."** *(Deylemî, el-Firdevs, No:954, 1/246, Ali el-Muttakî, Kenzü'l-Ummâl, No:14595, 6/7)*

ÂLÛSÎ: **"Böylece biz, her karye de, oralarda mekr yapmaları için, mücrimlerini, ekâbir yaptık** ki, peygamberlere düşmanlar tayin edilmesinin hikmetini beyan sadedinde açıklandığı üzere, bu ca'limiz (her memleketin ileri gelenlerini mücrimler yapışımız) da, âriflerin kemâlinin artmasına vesile

olsun. **Oysa onlar, ancak kendilerine mekr yaparlar da farkında bile olmazlar.** Çünkü âfak ve enfüs itibarıyla (dahilî ve haricî) bütün mekirlerinin kötü sonucu kendilerine rucû' edecektir."

MÜNASİP AYET-İ KERÎMELER:

İmkan ve refah sahiplerinin kötü mekr ve ifsatlarını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... وَ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ (١١٦) ﴾

"..O zalimler, kendilerine verilen refahın peşine düştüler de mücrimler oldular." *(Hûd Sûresi:116'dan)*

﴿ وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ (٤٢) ﴾

"Onlardan öncekiler de mekr yapmış (peygamberlerine tuzak kurmuş) **lardı; halbuki mekrin tümü** (bütün tuzakların karşılığını vermek) **sadece Allah'ındır. Çünkü O, herkesin ne kazanacağını bilir. Bu yurdun** (dünyanın) **sonunun kime ait olduğunu kâfirler yakında bileceklerdir."** *(Ra'd Sûresi:42)*

﴿ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَوةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ (٣٣) ﴾

"Onun (Hûd *(Aleyhisselâm)*ın) **kavminden kâfir olup, ahirete kavuşmayı yalanlayan ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz varlıklı kimseler: 'Bu, sizin yediğinizden yiyen ve içtiğinizden içen, sadece sizin gibi bir insandır.' de**(mek suretiyle, inanmak isteyenlerin karşısında engel teşkil et)**diler."** *(Müminûn Sûresi:33)*

﴿ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْئَرُونَ (٦٤) لَا تَجْئَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ (٦٥) قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ (٦٦) مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِراً تَهْجُرُونَ (٦٧) ﴾

"Neticede, refah ve bolluk içinde olanları azapla yakaladığımızda bir de onlar feryada başlarlar. (O zaman onlara:) **Bu gün** (boşuna) **sızlanmayın. Gerçekten de siz, bizden yardım görmeyeceksiniz.**

Çünkü ayetlerim üzerinize okunurdu da, sizler, kibirlenerek ökçeleriniz üzere arkanızı dönüp geceleyin orada (Kâ'be'nin etrafında toplanarak) **hezeyanlarda bulunur** (İslamın ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in aleyhinde saçmalıklar savurur)**dunuz."** *(Müminûn Sûresi:64-67)*

﴿ وَمَا اَضَلَّنَا اِلاَّ الْمُجْرِمُونَ (٩٩) ﴾

"(Kâfirler, cehennemde birbirleriyle çekişirken, ekâbir mücrimlerin ne kadar tesirinde kaldıklarını açıklayarak özür beyan etmek için) **Bizi ancak o mücrimler saptırdı** (diye itirafta bulunacaklardır)." *(Şu'arâ Sûresi:99)*

﴿ وَكَذٰلِكَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلاَّ قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَآءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ (٢٣) ﴾

"**Ve işte böylece senden önce de her hangi bir beldeye** (memlekete) **bir nezîr** (kötü sonu haber veren bir korkutucu, uyarıcı) **göndermişsek, mutlaka oranın refah erbabı** (bolluk içinde yaşayan varlıklı kişileri): "**Gerçekten biz, atalarımızı bir ümmet** (bir din) **üzerinde bulduk, biz de hakikaten onların izlerine uyucularız. demiş** (ler) **dir.**" *(Zuhruf Suresi:23)*"

﴿ وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا اَصْحَابُ الشِّمَالِ (٤١) فِى سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (٤٢) وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ (٤٣) لاَبَارِدٍ وَلاَكَرِيمٍ (٤٤) اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفِينَ (٤٥) وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ (٤٦) ﴾

"**Sol ashabı; ne kadar da acayiptir o solun adamları**(nın durumu)? **İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge içindedirler. Çünkü onlar bundan önce** (dünyada) **mütref** (varlık içinde sefahete dalmış) **kimselerdi. O en büyük günaha** (şirke) **ısrar** (devam) **ederlerdi.**" *(Vakı'a Sûresi:41-46)*

Bu hususdaki diğer bazı münasip ayet-i kerime'ler, izahın içerisinde (Sebe' Sûresi:31-35, Nuh Sûresi:22) zikredilmiştir.

Kâfirlerin, mekrleri sebebiyle cezalandırılacakları:

﴿ ... سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (١٢٤) ﴾

"...Cürm işleyenlere, yapmakta oldukları mekr (hile)lere karşılık, Allah katında büyük bir aşağılık ve şiddetli bir azap mutlaka isabet edecektir." *(En'am Sûresi:124'den)*

﴿ ... وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ اُولٰئِكَ هُوَ يَبُورُ (١٠) ﴾

"...Kötülüklerle mekr yapan (tuzak kuran)**lara gelince, onlar için şiddetli bir azap vardır ve onların tuzağı** (var ya) **o helâk olur** (çabuk bozulur)." *(Fatır Sûresi:10'dan)*

Bu hususdaki diğer ayet-i kerime'ler, izahın içerisinde (Neml Sûresi:50-51) geçmiştir.

Ayet: 124

Mevlâ Tealâ, teselli yoluyla diğer ümmetlerin halini Habibine anlattıktan sonra, **Mekke** ehlinin mücrimlerinin halini özellikle beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

وَاِذَا جَآءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوْتِىَ رُسُلُ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (١٢٤)

KELİME MANASI (124)

(وَاِذَا جَآءَتْ) **Geldiği zaman,** kime? (هُمْ) **onlara,** ne? (اٰيَةٌ) **bir ayet,** (قَالُوا) **derler,** ne derler? (لَنْ نُؤْمِنَ) **asla iman etmeyeceğiz** (inanmayacağız), ne zamana kadar? (حَتّٰى نُؤْتٰى) **biz verilinceye kadar,** yani Allah-u Tealâ bize verinceye kadar, neyi? (مِثْلَ مَا) **o şeyin mislini ki,** (اُوْتِىَ) **verildi,** kim? (رُسُلُ اللّٰهِ) **Allah'ın resülleri,** yani; "Peygamberlere verilen bize verilmediği sürece inanmayız dediler." Allah-u Tealâ buna cevaben şöyle buyurmuştur: (اَللّٰهُ) **Allah,** kimdir? (اَعْلَمُ) **en iyi bilendir,** dolayısıyla ancak O bilir, neyi? (حَيْثُ يَجْعَلُ) **kılacağı yeri,** neyi? (رِسَالَتَهُ) **risaletini,** yani; peygamberliğini kime vereceğini, herkesten iyi O bilir.

Buradaki, (حَيْثُ) zarfiyetten çıkıp isim kabul edilerek mef'ûlün bih düşmüştür, ef'al-i tafdil sîğası, mef'ûlün bih'i nasbedemeyeceğinden, burada bir (يَعْلَمُ) fiili takdir edilerek, onda amil kılınmıştır. (سَيُصِيبُ) **Muhakkak isabet edecek** (erişecek)**dir,** kime? (الَّذِينَ) **o kimselere ki,** (اَجْرَمُوا) **cürüm** (suç) **işlediler,** ne? (صَغَارٌ) **bir küçüklük** (horluk ve zelillik), nerede? (عِنْدَ اللّٰهِ) **Allah'ın indinde** (manevî yanında, kıyamet gününde).

Müfessirlerin ekserisine göre bunun takdiri, (مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ) dir. Buna göre mana: *"Onlara Allah (-u Tealâ) tarafından bir alçaklık çarpacaktır",* daha? (وَعَذَابٌ) **bir azap,** öyle azap ki, (شَدِيدٌ) **çok şiddetli,** ne sebebiyle? (بِمَا كَانُوا) **olmaları sebebiyle,** nedir olmaları? (يَمْكُرُونَ) **hilekârlık ederler,** Bu manaya göre, (بِ) sebebiyet içindir, mukabele için de olabilir, meâl-i şerifteki mana buna göredir.

MEÂL-İ ŞERİF

Onlara bir ayet (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna delâlet eden bir alâmet) **gel**(ip tebliğ edil)**diği zaman: "Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!" derler. Allah, risalet** (elçilik görev)**ini, nereye tevdi** (hangi yüce makama emanet) **edeceğini ziyadesiyle bilendir.**

Suç işleyen o kimselere, yapar oldukları hilelere karşılık, Allah yanında (kıyamet gününde) **bir küçüklük** (aşağılık) **ve şiddetli bir azap isabet edecek** (ulaşacak)**tır.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

1- Bir önceki ayet-i celile'de Mevlâ Tealâ, her memleketin mücrimlerini, orada mekrlerde bulunsunlar diye ekâbir takımından yaptığını beyan buyurduktan sonra, bu ayet-i celile'de onların:

"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!" dediklerini nakletmiştir ki bu, evvelki ayet-i celile-de bahsi geçen mekrin, bu pis sözlerinden ibaret olduğunu ifade etmektedir.

2- Allah-u Tealâ, bir önceki ayet-i celile'sinde, her karyenin ekâbirinin mücrimler olduğunu açıklayarak, bu durumun sadece **Mekke**'ye mahsus olmadığını beyan etmek suretiyle, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e büyük bir teselli bahşettikten sonra, **Mekke** ehlinin ekâbir mücrimlerinin hususî durumunun, geçmiş ümmetlerin tümünden beter olduğunu beyan sadedinde, onların:

"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!" şeklindeki sözlerini nakletmiştir. Zira onlardan naklolunan bu en büyük günah, tarihin bidayetinden o güne kadar hiçbir mücrimden sudûr etmemiş olup, ancak bu mücrimler tarafından telâffuza cüret edilmiştir.

Sebeb-i nüzûl:

Bu ayet-i celile'nin sebeb-i nüzûlü hakkında iki rivayet vardır:

1- **"Mukatil, İbnü'l-Cevzî, Beğavî, Kurtubî, Ebû Hayyan** ve **Mazharî"** tefsirlerinde şu rivayet yer almaktadır:

Bir kere **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*ın, **"Abd-i Menafoğulları**, şerefte birbirine denk iki yarış atı gibi, bizimle rekabet etmekteyken onlar, 'Bizim içimizde, kendisine vahiy gelen bir peygamber vardır!' demeye başladılar.

Vallahî, ona geldiği gibi, bize de vahiy gelmedikçe ona inanmayacağız!" demesi üzerine bu ayet-i celile nazil olmuştur.

2- **"Vahidî, Sem'ânî, Beğavî, İbnü'l-Cevzî** ve **Ebû Hayyan"** tefsirlerinde zikredilen diğer bir rivayete göre; **Velîd ibni Muğîre** *(Le'anehullah)*ın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: "Peygamberlik hak olsaydı, sendense, bana daha çok yakışırdı. Çünkü benim, hem yaşım senden büyük, hem de malım daha fazladır." demesi üzerine, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'yi indirdi.

Ayet-i kerime'de geçen kelime ve cümlelerin tahlili:

Birincisi: (وَإِذَا جَآءَتْهُمْ ءَايَةٌ) **"Onlara bir ayet geldiği zaman."**

Cümle-i celilede geçen; (هُمْ) zamirinin mercii hakkında iki görüş vardır:

1- Zamirin mercii, önceki ayet-i celile'de geçen ekâbir takımıdır. *(Zeccâc)*

2- Diğer müfessirlere göreyse; lâşeyi yeme hususunda mücadele edenlere racidir. Bu görüş, **Ebû Süleyman** *(Rahimehullah)*dan nakledilmiştir. *(Zâdü'l-Mesîr)*

Cümle-i celilede geçen **"Ayet"** lafzının neden ibaret olduğu hakkında birkaç husus vardır:

1- Genel görüş, "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna delâlet eden alâmet" manasında umumî oluşudur. *(Beğavî)*

2- Hususî ayet olmasına göre, birkaç görüş vardır:

A) **İbni Abbas** ve **Hasen** *(Radıyallahu Anhum)*dan rivayet edildiği üzere; Kur'an ayetlerinden, onlara, imanı emreden herhangi bir ayet olabilir ki, buna göre mana: "Onlara, kendilerini imana davet eden bir ayet okunduğu zaman" demek olur. Bu durumda ayetin tebliği, yahut okunması, davetçinin gelip bildirmesine benzetilerek, **"Gelme"** tabiriyle ifade edilmiştir.

Zira ileride gelen: **"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!"** sözleri, onların, Kur'an mucizesiyle yetinmeyip, **Musa** ve **İsa** *(Aleyhimesselâm)*ın mucizeleri gibi, gözle görülen aynî harikalar istediklerinin göstergesidir.

Nitekim başka bir yerde naklolunan:

(... فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (٥)) **"...Haydi öyleyse, öncekilere gönderilenin benzeri bir ayet bize getirsin."** *(Enbiya Sûresi:5'den)* sözleri de bu anlama gelmektedir.

Bu mücrimler, mucizelerin, gönderilen kavmin durumuna münasip şekilde tasrifi (ayarlanması)ndaki ilâhî hikmeti bilmediklerinden, bu gibi uygunsuz sözleri sarfedebilmişlerdir.

Mevlâ Tealâ başka bir ayet-i celile'sinde de:

﴿ وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (٥٠) أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٥١) ﴾

"Onlar (kafirler), **'Ona, Rabbinden** (Kur'an-ı Kerim'den başka) **ayet** (mucize) **ler indirilmeli değil miydi?' dediler.** (Habibim!) **De ki: Ayetler ancak Allah** (-u Tealân) **ın indindedir** (mucize yaratmak ancak Allah'ın katına mahsustur). **Ben ise ancak apaçık bir nezîr** (uyarıcıy) **ım.'**

Kendilerine okunmakta olan o kitabı (Kur'an-ı Kerim'i) **sana indirmemiz onlara** (mucize olarak) **yetmedi mi? Şüphesiz ki onda** (Kur'an-ı Kerimde) **iman eden bir kavim için elbette bir rahmet ve bir öğüt vardır."** *(Ankebût Sûresi:50-51)* buyurmaktadır.

١٤٢ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضي الله عنه) قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُهُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ ، فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

142 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edilen: **"Peygamberlerden her birine mutlaka beşerin, kendisine iman edeceği vasıfta olan** (zamanına ve mekanına göre, harikulâde sayılacak nitelikte oldukları için, sahibinin doğruluğuna delâlet eden açık mucizeler) **verilmiştir. Bana verilen ise, Allah-u Tealâ'nın, tarafıma îhası olan bir vahiy olmuştur.**

Bu sebeple (diğer peygamberlerin vefatıyla mucizeleri son bulmuş olup, bana vahyedilen ebedî mucize ise, kıyamete kadar i'câz vasfı devam edecek olan Kur'an-ı Kerim olduğundan) **ben, kıyamet günü, onlar içinde tâbi'i en çok olan kişi olacağımı umarım!"** *(Buharî, Fezâilü'l-Kur'an:1, No:4696, 4/1905, Müslim, İman:70, No:70, 1/134, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:8499, 3/244, Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Fezâilü'l-Kur'an:1, No:7977, 5/3)* hadis-i şerifi de;

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e verilen vahyî mucizenin, diğer peygamberlere verilen aynî mucizelerden daha üstün ve kalıcı olduğunu ifade etmektedir. *(Fahrurrâzî, Ebû Hayyan, et-Tahrîr ve't-Tenvîr)*

B) **Mukatil** *(Rahimehullah)* ın beyanı vechile; bu cümle-i celilede bahsedilen hususî ayet, iki özel mucizeden ibarettir:

1- Ayın yarılma mucizesidir ki, *bunun tafsilatı; Kamer Sûresi'nin 1. ayetinde inşaallah gelecektir.*

2- Duhan mucizesidir ki bu, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in beddua-sıyla, **Kureyş**'e isabet eden kıtlık ve şiddetli açlık neticesinde, müşriklerin, gökle yer arasını duman halinde görmelerinden ibarettir. *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr:7/405)*

Bu hususta geniş malumat da inşaallah; Duhan Sûresinin 10. ayetinde gelecektir. (Tefsîr-u Mukatil, Zâdü'l-Mesîr)

İkincisi: (قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوتِىَ رُسُلُ اللهِ) **"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız! derler."** kavl-i şerifiyle ilgili meselelere gelince, bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1- Bu cümle-i celilede geçen: **"İman etmeyeceğiz"** sözü, iki veche muhtemeldir:

A) "Senin göstereceğin ayete iman etmeyeceğiz."

B) "Peygamberlik müessesesine inanmayacağız." *(Mâverdî)*

2- Cümle-i celilede nakledilen: **"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe"** sözlerinde geçen **"Peygamberlere verilenin misli"** tabirinden ne kastetmiş olabilecekleri hakkında birkaç görüş vardır:

A) Onların, burada istedikleri misliyet, tercihe şâyan görüşe göre; nübüvvet, risalet ve vahye mazhariyyet konusunda ortaklıktır. Nitekim:

(وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (٣١)) **"Ve onlar: 'Bu Kur'an, iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?' dediler."** *(Zühruf Sûresi:31)* ayet-i celile'si, onların bu yöndeki isteklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Zira onlar, kıskançlık, azgınlık, inat ve kibir yüzünden; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i hakir gördükleri için, peygamberliği ona yakıştıramamış, bilakis **Mekke**'nin ulusu **Ebû Cehil** ile, **Taif** ekâbirinden **Ebû Mesud es-Sekafî** *(Le'anehumellah)*a münasip görmüşlerdir.

Nitekim Mevlâ Tealâ:

(وَاِذَا رَاٰكَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلاَّ هُزُوًا اَهٰذَا الَّذِى يَذْكُرُ اٰلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ (٣٦))

"O kâfirler, seni gördükleri zaman, (birbirlerine) **'Sizin ilâhlarınızı anan** (diline dolayıp çekiştiren) **bu mu?'** (diyerek) **seni ancak alaya alırlar. Halbu ki onlar, Rahman'ın zikri** (Kur'an-ı Kerim'i)**ni inkâr edicilerin ta kendileridir."** *(Enbiya Sûresi: 36),*

(وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلاَّ هُزُوًا اَهٰذَا الَّذِى بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً (٤١)) **"Seni gördükleri zaman 'Allah'ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?'** (diyerek) **ancak seni alaya alırlar."** *(Furkan Sûresi:41),*

(وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (٤١)) **"Andolsun ki, elbette senden önceki resullerle de gerçekten alay edilmişti de, içlerinden alay edenleri, o alay ettikleri şey kuşatmıştı."** *(Enbiya Sûresi:41)* ayet-i kerimelerinde, onların bu alaycı tavrına temas etmiştir.

Meşhur olan bu görüşe göre; **Mekke** müşriklerinin ekâbir takımı, bu sözleriyle, **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e verilmiş olan nübüvvet ve risaletin, kendilerine de verilerek, uyan değil, uyulan; hizmet eden değil, hizmet edilen kimseler olmayı istemişlerdir. *(Fahrurrâzî, İbni Kesîr)*

B) "Meleklerin gönderilmesi" yönündeki talepleri iki şekilde değerlendirilebilir:

1- (وَقَالَ الَّذِينَ لاَيَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلاَ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى رَبَّنَا ... (٢١)) **"Bize kavuşacaklarını ummayanlar 'Bize melekler indirilmeliydi, ya da Rabbimizi görmeliydik!' dediler..."** *(Furkan Sûresi:21 den)* ayet-i kerime'sinde geçen sözlerinden anlaşıldığı üzere onlar, meleklerin peygamberlere getirdikleri gibi, kendilerine de risaleti getirmelerini talep edecek kadar haddi aşmışlardır.

2- (... اَوْ تَاْتِىَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلاً (٩٢)) **"Onlar: 'Ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin'... dediler."** *(İsra Sûresi:92'den)* kavl-i şerifinde nakledilen sözleriyse, onların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den, söylediklerinin doğruluğuna şahit olarak, "Allah'ı ve melekleri karşılarına getirmesi" yönündeki isteklerine işaret etmektedir.

Birinci görüşe göre mücrimler, peygamber olmayı talep etmişler, **Hasen** ve **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhum)*dan nakledilen ikinci görüşe göreyse onlar, nübüvveti talep etmemiş, ancak meleklerin kendilerine gönderilip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna dair şahitlikte bulunmalarını istemişlerdir. *(Hazin)*

C) "**Cibrîl**'in kendilerine gönderilmesi" şeklindeki görüş de, bir önceki görüş gibi, iki türlü değerlendirilebilir.

D) "**Musa** ve **İsa** *(Aleyhimesselâm)*a verilmiş olan; denizi yarma, kör ve abrası iyileştirme ve ölüleri diriltme gibi mucizeleri istemeleri iki vecih üzere yorumlanabilir:

1 - Bu mucizelerin, diğer peygamberlerde olduğu gibi, kendilerinde de zuhur etmesini istemeleri, peygamberlik talepleri hakkındaki görüşe münasip düşmektedir. *(Ebû Hayyan)*

2 - Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in okuduğu tenzîlî mucize (Kur'an ayetleri) ile yetinmeyip, önceki peygamberlerin kıssalarından işittikleri üzere; çok belirgin ve güçlü tekvînî ayet (cihan mucize)leri istemeleriyse, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna şahit arama niteliğindedir. *(Fahrurrâzî)*

E) "Her birerlerine özel kitap indirilmesi" suretindeki talepleri;

(... وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ ... (٩٣)) "(Onlar) **'Bize okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar senin** (göğe) **yükseldiğine de asla inanmayız** (dediler)..." *(İsra Sûresi:93'den)* ayet-i kerime'siyle,

(بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً (٥٢)) **"Evet! Onlardan her biri,** (önünde, 'Bu kitap Allah'tan, **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*a yahut isimleri belirtilmiş filan ve filan şahıslara gönderilmiştir' şeklinde yazı bulunan) **açılmış sahife** (ilâhî vahiy)**ler, kendisine verilmesini istiyor."** *(Müddessir Sûresi:52)* kavl-i şerifinde yer almıştır.

3- Müşriklerin, risalet müessesesine inanmadıkları halde **"Allah'ın Resulleri"** tabirini kullanmaları iki surette değerlendirilmiştir:

A) Onlar, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e vahiy geldiğini kabul etmedikleri için, buradaki maksatları, "Diğer peygamberlere geldiği gibi, bize de vahiy gelsin" demekse, onların, Yahudî ve Hristiyanlardan telakkî ettikleri bilgilerle, geçmiş peygamberlerin, özellikle de müşterek ataları olan **İbrahim** ve **İsmail** *(Aleyhimesselâm)*ın mucizelerini kabul ettikleri aşikârdır.

B) Eğer kasıtları, "**Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e verilenin misli, bize verilsin" şeklindeyse, burada "Resul" tabirini kullanmaları, onların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e inandıklarının ikrarı olmayıp, ancak alay ve hakaret üslûbu üzere kelam sarfettikleri anlamına gelmektedir.

Zira inadına inkârcı olmayıp, onun risaletini ikrar ve doğruluğuna îkan sahibi olsalardı, zaten ona tabi olurlardı. Nitekim Mevlâ Tealâ, müşriklerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve diğer peygamberlerle alay ederken bu gibi tabirler kullandıklarını:

(وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (٦) لَّوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٧))

" Ve onlar 'Ey kendisine zikir (Kitap) **indirilmiş olan kişi! Sen mutlaka delisin. Eğer doğrulardan idiysen, bize melekleri getirmeli değil miydin?' dediler."** *(Hicr Sûresi:6-7),*

(قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (٢٧)) **"(Firavun, Musa** *(Aleyhisselâm)* için) **'Size gönderilmiş olan bu resulünüz, elbette mecnundur' dedi."** *(Şuarâ Sûresi:27)* ayet-i kerime'lerinde tasrih buyurmuştur.

4- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında cemî' sîğasıyla **"Resuller"** tabirinin kullanılmasına gelince, bu husus, bu sözün, tıpatıp müşriklere ait olup olmamasına göre, iki surette farklılık arzeder:

A) Eğer Allah-u Tealâ, onların bu sözünü naklederken bir tasarrufta bulunarak bu ifadeyi kullanmışsa, **İmam-ı Sa'lebî** *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; burada tazim kastı bulunmaktadır. Nitekim Allah-u Tealâ:

(يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ ... (٥١)) **"Ey Resuller! Temizlerden yeyin..."** *(Müminûn Sûresi:51'den)* kavl-i şerifinde de, muhatabı olan Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in makamının yüceliğine işaret etmek üzere, cemî' sîğası isti'mal buyurmuştur.

"Şerh-i Te'arrüf"te zikredildiği üzere; Allah-u Tealâ bütün peygamberlerin şemâil-i şerifesinin cemisini, ancak Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de cemettiği için, tek başına ona: **"Ey Resuller!"** diye hitap buyurmuştur ki bu, "İyilerin hepsinin, müştereken sahip oldukları her üstün vasfa, sen tek başına sahipsin." demeye gelir.

B) Eğer bu söz, harfi harfine müşriklere aitse, onların bu tabiri, alay ve tariz (söz dokundurma) niteliği taşır. Nitekim bazen, belli bir şahıs kastedilen bir mevzuda, "Bir kısımları şöyle diyorlar!" şeklinde ifadeler kullanılır ki, Mevlâ Tealâ'nın:

(كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ (١٠٥)) **"Nuh kavmi, resulleri yalanladı!"** *(Şuarâ Sûresi:105)* kavl-i şerifi de bu kabilden kabul edilebilir.

5- Mucize ızharına; **"Verilme"** tabirinin kullanılması şöyle izah edilir: Onlara gösterilen mucizeler, peygamberin doğruluğuna kendilerini ikna etmek için ızhar edileceğinden, onlara verilecek bir şeye benzetilmiştir.

6- Sözün sahibi; sebeb-i nüzûlde açıklandığı üzere; ya **Ebû Cehil** veya **Velîd ibni Muğîre** *(Le'anehumellah)* ise de, bu kafada olan herkesin buraya dahil olduğu kesindir.

Nitekim günümüzde, değişik ilimlerde mahir olan birtakım beyinsiz kimselerin, "Eğer nübüvvet ve risalet makamlarına ulaşmak mümkün olsaydı, bu kadar ilim ve sanatımızla bizim, o peygamber denilenlerden daha evlâ olarak, peygamberliği kendi nefsimizde tecrübe ve müşahede edebilmemiz gerekirdi.

Madem ki, biz peygamber olamıyoruz, o halde bunun bir numunesini kendi bünyemizde tecrübe edinceye kadar, aklî ve naklî her ne delil gösterilse de, hiçbirine inanmayıp hurafe kabul ederiz." diyerek nübüvveti inkâr ettikleri müşahede edilmektedir.

7- Matürîdî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; onların bu sözleri, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğunu bile bile, peygamberliğini inkâr ettiklerini ortaya koyduğundan, son derece cahil ve ahmak olduklarını göstermektedir.

Çünkü bunu bilmemiş olsalardı, ona verilenin bir mislinin, kendilerine verilmesini temenni etmezlerdi. Nitekim, o vakit müşriklerin reisi konumunda olan **Ebû Süfyan**'a Rum imparatoru **Hirakl**:

"Onun, sizin içinizdeki nesebi (soyu) nasıldır?" şeklindeki sorusunu yönelttiğinde o: "O, bizim aramızda değerli bir nesep sahibidir." diye cevap vermiş, bunun üzerine **Hirakl**:

"Bu söylediklerini konuşmadan önce, onu hiç yalancılıkla itham ettiğiniz olmuş muydu?" diye sormuş, **Ebû Süfyan** da: "Hayır!" diye cevap vermiştir. *(Buharî, Bed'ü'l-Vahy:1, No:7, 1/7-8)*

Rum imparatorunun, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in temiz sıfatlarını tesbit ederek, davasının doğruluğu inancına ulaştığı bu kıssadan da anlaşıldığı üzere, müşrikler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in fazilet ve şerefini, soyunun ve ocağının pâklığını, yuvasının ve yetişme tarzının temizliğini itiraf etmekteydiler.

8- Müşriklerin, imanlarını, muhal bir talep olan, peygamber olmaları şartına bağlamaları, onların, asla inanmayacaklarını dile getirmeleri anlamındadır. *(Ebû Hayyan, İbni Kesîr)*

9- Bu cümle-i celilenin sonunda bulunan lafza-i Celâl ile, bir sonraki cümle-i celilenin başında bulunan lafza-i Celâl, Kur'an-ı Kerim'de sadece bu ayet-i celile'de, aralarında hiçbir harf bulunmaksızın yanyana gelmişlerdir.

İsmail Hakkı Bursevî, Süleyman ibni Ömer el-Uceylî, Allâme Ahmed ibni Muhammed es-Sâvî ve **Muhammed ibni Ömer el-Câvî**'nin de aralarında bulunduğu meşayıhtan bir cemaat *(Kaddesallâhü Esrârahüm)*, bu iki lafza-i Celâl arasında durmanın sünnet olduğunu ve bu arada yapılan duanın kabul olunacağını belirterek, buna devam edilmesini tavsiye etmişlerdir.

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* da, Kur'an-ı Kerim'inin kenarına; **"Buradaki iki lafza-i Celâl arasında yapılan dua, mutlaka kabul olur ve istenen şey asla reddolmaz."** şeklindeki rivayeti, **"el-Hısnü'l-Hasîn"** den naklen yazmıştır.

İmam-ı Cezerî *(Rahimehullah)*ın, bu hususta; **"İcabet halleri"** babında yer alan ibaresi şöyledir: **"En'am Sûresindeki iki lafza-i Celâl arasında yapılan duanın kabul olunacağı konusunu, bir değil, birçok ilim ehlinden mücerreb** (denenmiş) **olarak belledik.**

Hafız Abdürrezzak er-Ras'anî *(Rahimehullah)* da, kendisine ait tefsirde, **Şeyh İmad el-Makdisî** *(Rahimehullah)*dan naklen bu hususu açıkça belirtmiştir." *(Şemseddin Muhammed ibnü'-l-Cezerî, el-Hısnü'l-Hasîn, Hazînetü'l-Esrâr Hamişi, Sh:20)*

"En'am Sûresindeki, iki lafza-i Celâl arasında yapılacak büyük bir duadır." şeklinde, bazı büyüklerden rivayet edilen mübarek dua şudur:

« اَللّٰهُمَّ مَنِ الَّذِى دَعَاكَ فَلَمْ تُجِبْهُ ، وَمَنِ الَّذِى اسْتَجَارَكَ فَلَمْ تُجِرْهُ ، وَمَنِ الَّذِى سَأَلَكَ فَلَمْ تُعْطِهِ ، وَمَنِ الَّذِى اسْتَعَانَ بِكَ فَلَمْ تُعِنْهُ ، وَمَنِ الَّذِى تَوَكَّلَ عَلَيْكَ فَلَمْ تَكْفِهِ ، يَا غَوْثَاهُ ، يَا غَوْثَاهُ ، يَا غَوْثَاهُ! بِكَ اَسْتَغِيثُ ، اَغِثْنِى يَا مُغِيثُ ، وَاهْدِنِى هِدَايَةً مِنْ

عِنْدَكَ ، وَاقْضِ حَوَائِجَنَا ، وَاشْفِ مَرْضَانَا ، وَاقْضِ دُيُونَنَا ، وَاغْفِرْلَنَا وَ لِآبَائِنَا وَلِأُمَّهَاتِنَا ، بِحَقِّ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ ، والرَّسُولِ الْكَرِيمِ ، بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ »

"Ey Allahım! Kim sana dua etmiş de kabul etmemişsin?
Kim sana sığınmış da korumamışsın?
Kim senden istemiş te vermemişsin?
Kim senden yardım talep etmiş de yardım etmemişsin?
Kim sana güvenmiş de ona yeterli gelmemişsin?
Meded ya Rab! İmdat ya Rab! Nusret ya Rab!
Senden yardım isterim! Ey yardım edici bana imdat et!
Tarafından bir hidayetle beni hidayet buyur!
Dileklerimizi yerine getir, hastalıklarımıza şifa ver, borçlarımızı öde, bizi, anne ve babalarımızı bağışla!
Kur'an-ı Azîm ve Resûl-i Kerîm hakkı için dualarımızı kabul eyle!
Ey acıyanların en acıyıcısı! Rahmetinle muamele eyle!" *(Cemel:2/433, Sâvî:2/626, Merâh-u Lebîd:1/346, es-Seyyid Muhammed el-Malikî el-Hasenî, Ebvâbü'l-Ferec, Sh:151-152)*

Üçüncüsü: (اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ) **"Allah, risaletini, nereye tevdi edeceğini ziyadesiyle bilendir."** cümle-i celilesiyle alâkalı birçok konu vardır:

1- Bu cümle-i celile, onların sözlerini inkâr manasını taşıyan bir ibtida-i kelam olup, şu hakikatlere işaret etmektedir:

a) Allah-u Tealâ, risalet için ancak, lâyık olduğunu bildiği kimseleri seçmiştir. Nitekim:

(وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (٣٢) ...) **"Andolsun ki biz, bir ilim üzere** (rastgele değil, bile bile) **onları âlemler üzerine tercih ettik."** *(Duhan Sûresi:32)* kavl-i şerifi, bu hakikati natıktır.

b) Bu seçimi yaparken hangi husus ve vasıflara itibar edeceğini sadece kendisi bilmektedir. Sahip olduğu sıfatlar sebebiyle, risalet görevini yüklenmeye uygun olan kişiye bu vazifeyi tevdi eder. Aranan vasıflara uygun olmayana ise risalet vermez.

c) Bu ihtiyarını, ezelî ve isabetli olan ilmine dayanarak **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında kullanmıştır. *(Ebû Hayyan)*

Nitekim **Abdullah İbni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٤٣ – عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: انَّ اللّٰهَ نَظَرَ فِى قُلُوبِ الْعِبَادِ ، فَوَجَدَ قَلْبَ مُحَمَّدٍ ﷺ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَاصْطَفَاهُ لِنَفْسِهِ ، فَابْتَعَثَهُ بِرِسَالَتِهِ ، ثُمَّ نَظَرَ فِى قُلُوبِ الْعِبَادِ بَعْدَ قَلْبِ مُحَمَّدٍ ﷺ فَوَجَدَ قُلُوبَ اَصْحَابِهِ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ ،

فَجَعَلَهُمْ وُزَرَاءَ نَبِيِّهِ ، يُقَاتِلُونَ عَلَىٰ دِينِهِ ، فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَناً فَهُوَ عِنْدَ اللهِ حَسَنٌ ، وَمَا رَأَوْا سَيِّئاً فَهُوَ عِنْدَ اللهِ سَيِّئٌ .

143 - **"Şüphesiz Allah-u Tealâ, kullarının kalplerine baktı da, Muhammed'in kalbini, kulların kalplerinin en hayırlısı buldu. Bu yüzden onu, Zatı**(na kurbiyet, muhabbet ve hullet <yakınlık, sevgi ve dostluk>) **için seçti ve risaleti ile gönderdi.**

Sonra Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)***in kalbi peşine, kulların kalplerine baktı da, onun ashabının kalplerini, kulların kalplerinin en hayırlıları olarak buldu. Bu sebeple onları, peygamberinin vezirleri kıldı ki, onlar, onun dini üzere savaşırlar.**

Artık Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah indinde de güzeldir. Kötü gördükleri ise Allah indinde kötüdür." *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:3600, 2/16, Taberanî, el-Mu'cemü'l Kebir, No:8583, 9/112, Bezzar, el-Bahrü'z-zehhar, No:1816, 5/212, Hakim, el-Müstedrek, No: 4465, 3/84, Ebu Davud et-Tayâlesî, No:246, Sh:33, Ebu Nu'aym, Hilyetü'l-Evliya, 1/375)* şeklindeki sahih eserden açıkça anlaşıldığı üzere: Allah-u Tealâ bu seçimi, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbinin temizliğini ezelde bildiği için yapmıştır.

Sindî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu rivayetten: "Allah-u Tealâ, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbine bakmadan önce, onun hayırlı olduğunu bilmiyordu da, bakarak öğrendi." şeklinde yanlış bir mana çıkarılmamalıdır. Zira burada kastedilen anlam bu değildir.

Gerçekte burada kinaye tarîkıyle "Allah-u Tealâ, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbini en hayırlı kalp olarak yarattı." manası kastedilmiştir. *(Şu'ayb el-Arnavût, Müsned-i Ahmed tahkiki: 6/85)*

İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)*ın bu rivayetinden de anlaşıldığı üzere; Allah-u Tealâ, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i seçtiği gibi, onun ashab ve akrabasını da özel seçimiyle tesbit etmiştir.

Nitekim **İbni Ebî Hüseyn** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiği üzere; bir adam, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*yı mescidin kapısından girerken gördü. Onu görünce heybetinden dehşete kapılarak: "Bu kimdir?" dedi.

"Bu, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in amcasının oğlu **İbni Abbas**'dır!" denilince, o kişi: **"Allah, risaletini, nereye tevdi edeceğini çok iyi bilendir."** *(İbni Ebî Hatim, No:7869, 4/1383-84)* diyerek, "Amcaoğlu buysa, ya kendisi nasıldır?" demek istedi ki bu ifade, yakınlarının azametinin de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e yakışır ölçüde olduğunu açıklamaktadır.

2- Ulemadan bazısı şöyle demiştir: Resulleri tasdik hususunda en etkili yol, peygamberlik verilmeden önce, toplumları içerisinde, itaatları gereken liderler konumunda bulunmamalarıdır.

Zira bu durumda insanlar, inanarak olmasa da, önceki itaatları hasebiyle kendilerine tabi olabilirler ki bu, gerçekten inananla, görünüşte inananlar arasını ayırma güçlüğü getireceği gibi, bazıları tarafından "Bu kişiler, lider ve

ekâbir oldukları için, insanlar onlara uydular." şeklinde yapılacak tenkitlere geniş saha açar. Bu yüzden Mevlâ Tealâ, **Ebû Cehil** ve **Velîd ibni Muğîre** *(Le'anehumellah)* gibi ekâbir takımına risaleti nasip etmeyip, **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gibi **Ebû Talib**'in yetimine bu görevi tevdi etmiştir. *(Ebû Hayyan, Zeccâc, Zâdü'l-Mesîr, Fahrurrâzî)*

3- Bu cümle-i celile'de reddedilen husus, müşriklerin, geçen sözlerinin yorumlanmasına göre iki şekilde farklılık arzeder:

a) Eğer onların: **Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!"** sözlerindeki kastı, kendilerine peygamberlik verilmesi idiyse, bu inkârın izahı, bir ve ikinci maddelerde yapılmıştır.

b) Yok eğer maksatları, açık mucizeler görmek ise, Allah-u Tealâ'nın: **"Allah, risaletini, nereye tevdi edeceğini ziyadesiyle bilendir."** cümle-i celilesiyle yaptığı reddiye:

"Allah her kavme, ısmarlama yoluyla istedikleri mucizeleri göndermez. Çünkü O, gönderilecek topluma yakışan mucizelerin nelerden ibaret olduğunu çok iyi bilendir." şeklinde anlaşılır.

Zaten Allah-u Tealâ'nın, bir peygamberinin elinde mucize yaratması, "Ben bu kişinin doğru olduğuna delil olsun için, âdet dışı görülmemiş bir şey meydana getirdiğime göre, bu elçim, benim tarafımdan verdiği haberlerde doğrudur." demesi yerine geçtiğinden herhangi bir mucize bu maksadı îfada yeterlidir.

Onların istedikleri özel mucizelerin yaratılması, inadına bir istek olması hasebiyle imanlarını icab etmeyeceğinden bu talepleri, yerine getirilmeye uygun görülmemiştir.

4- İnsanlar, ruhların mertebelerinin eşit veya farklı olması hususunda iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

A) Bazısı; "Nefisler ve ruhlar, mahiyetlerinin bütünü itibarıyla eşit olduklarından, nübüvvet ve risalet makamının şu şahsa değil de bu zata verilmesi, sadece Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremi, iyiliği ve şereflendirmesi ile açıklana-bilir." demişlerdir.

B) Beşerî ruhlar, mahiyet ve cevher (kimlik ve temel nitelik)leri bakımından üç şekilde farklılık arzetmektedirler.

1- Onlardan bir kısmı, ilâhî nurlarla aydınlanmış oldukları için, cismanî bağlantılardan temiz olmaları hasebiyle hayırlıdırlar.

2- Diğer birtakımı ise, cismanî ve şehevânî şeylere karşı duydukları aşırı ilgiden dolayı, bulanık ve hasîs (âdî)dirler.

Birinci kısmın fertlerinden olmayan bir ruh, vahiy ve risalet makamını kabule müsait düşmez. Birinci kısmın fertleri arasında da, fazlalık ve noksanlık, güçlülük ve zafiyet gibi sonsuz mertebe farkları mevcuttur ki, peygamberlerin mertebeleri bu yüzden farklı olmuştur. Bunlardan bazısını şöyle sıralayabiliriz:

a) Mucizeleri kuvvetli olduğu halde, ümmeti az olan,
b) Bir veya iki mucizesi olduğu halde, tabiîleri çok olan,
c) Rıfk ve merhamet (yumuşaklık) vasfı galip olan,
d) Celâdet ve sertlik yanı ağır basan,

Tabi ki bu konunun tafsilatı çok geniş olup, burada işlemek münasip düşmez. *(Tefsîr-i Kebîr)*

3- Risalet mertebesi, istek ve iştahlarla elde edilebilecek şeylerden olmayıp, bu rütbeye müsait olanı, olmayandan seçecek olan ancak Allah-u Tealâ'dır.

Çünkü insan ruhları, ilâhî feyzi kabul etme kabiliyetleri ve o emaneti taşıma tâkatleri hususlarında farklı farklı olduklarından, risalete ancak şu konumda yaratılanlar elverişli olur:

a) Melekî ruhlara yakın bulunanlar,
b) Hayevanî rezilliklerden uzak olanlar,
c) Kalp hastalıklarından selîm olanlar,

Dolayısıyla cümle-i celile, peygamber olan kimsenin, Allah-u Tealâ'nın, onu, o göreve tayin etmesiyle ilgili muradına münasip bir hılkatle yaratılmış olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah-u Tealâ onu yaratırken, onu peygamber olarak göndereceğini bilmektedir.

Fakat şu gözardı edilmemelidir ki, risalete müsait vasıflara haiz olarak yaratılmış birtakım ruhlar mevcut olup, sahiplerini peygamber yapmakta bir hikmet bulunmayada bilir ki, bu durumda müsait isti'dat, Allah-u Tealâ'nın ıstıfâ (seçme) kanunu için bir mukaddime ve müsait zemin niteliği taşır, yoksa mucib (vasfı tutan herkesi, Allah-u Tealâ'nın peygamber yapmasını gerektirici) değildir.

İşte ilm-i kelam ehlinden bir kısmının "Özel kabiliyet, risaleti mucip değildir." sözleri, bu şeklide anlaşılmalıdır. Fakat felsefeyle uğraşanların birçoğu, bu hususta farklı görüş sahibi olduklarından, kendilerinde gördükleri vasıflardan ötürü peygamberlere uyma zorunluluğu hissetmemişlerdir.

Nitekim, **İsa** *(Aleyhisselâm)*ın ölüleri diriltme mucizesini işittiğinde, onun hak bir peygamber olduğunu itiraf ettiği halde, ona ittibadan yüz çevirmesinin hikmetini açıklama sadedinde, ahmak **Eflâtun**'un söylediği nakledilen:

"Biz, mehdî ve mühezzep bir toplumuz, bir ıslah ediciye ve yol göstericiye muhtaç değiliz." sözü de, onların bu fikirde olduklarının en büyük göstergesidir. *(İmam-ı Rabbanî, el-Mektubat: No:313, 1/380, No:23, 3/32)*

5- Bu cümle-i celile, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in mertebesinin yüceliğine delâlet ettiği gibi, ekâbir müşrik takımının ruhlarının kabiliyetsizliklerine ve bu mertebeye nailiyyet konumundan son derece aşağıda bulunduklarına dikkat çekmektedir.

Nitekim, haketmediği mertebeyi iddia ederek nefsini, kadrinin fevkine yükselten kişiler hakkında:

« لَيْسَ هٰـذَا بِعُشِّكَ فَادْرُجِي »

"Bu senin yuvan değil, çık bundan!" *(Meydânî, Mecma'u'l-Emsâl, No:3262, 2/215)* darb-ı meseli (atasözü) kullanılır.

6- Peygamberde aranan bazı şartları, **Ehl-i Sünnet** âlimleri şöyle sıralamışlardır ki hepsi, fazlasıyla Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de mevcuttur:

a) Peygamberliklerinden önce ve sonra, küfrün ve şirkin her türünden uzak olmaları şartı, icma ile sabittir.

b) Peygamber olduktan sonra, kasten büyük günahlar işlemekten uzak olmaları şartı, muteber ulemanın ittifakıyla sabittir.

c) Bir lokma çalmak gibi, alçak tabiata delâlet eden küçük günahlardan uzaklıkları şartının bulunmasında da ulema arasında ihtilaf yoktur.

d) Erkeklik şartı, bütün peygamberlerde aranmaktadır. Nitekim:

(وَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلاَّ رِجَالاً ... (٤٣)) **"Biz, senden önce ancak erkekler gönderdik..."** *(Nahl Sûresi:43'den)* ayet-i kerime'si buna delâlet etmektedir.

e) Köle olmak, kendi velayetine sahip olamama açısından noksanlık sıfatı olduğu için, insanların, kibirlerinden dolayı kendisine uymamalarına sebebiyet vereceğinden nübüvvet makamına yakışmaz.

f) Büyücülük ve yalancılık gibi kötü sıfatların, güvenilirliği zedeleyeceği zaten izaha muhtaç değildir. Nitekim:

Ehl-i Sünnet'in muteber akaid metinlerinden olan **"Emâlî"**de geçen:

« وَاِنَّ الْاَنْبِيَاءَ لَفِي اَمَانٍ * عَنِ الْعِصْيَانِ عَمْداً وَانْعِزَالِ
وَمَا كَانَتْ نَبِيّاً قَطُّ اُنْثىٰ * وَلاَ عَبْدٌ وَشَخْصٌ ذُو افْتِعَالِ »

"Muhakkak ki peygamberler, elbette emandadır;
Kasten isyandan ve azlolunmaktan.
Asla kadın, peygamber olmamıştır,
Köle ve kötü fiil sahibi şahıs ta!" *(No:29, 30, Sh:64-68)* mısraları, bu sayılanlardan bir kısmını topluca açıklamıştır.

g) Peygamber olan bir kişinin soyunun asaleti, nesebinin zinadan tahareti (temizliği) gibi şartlar da burada mevzuubahistir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, kendisinin bu vasıflara sahip olduğunu ifade eden birçok hadis-i şerifi mevcuttur ki, **İbni Kesîr** *(Rahimehullah)*, tefsirinde bunları nakletmiştir. Nitekim:

١٤٤ – عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الْاَسْقَعِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: « اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفىٰ مِنْ

وَلَدِ اِبْرَاهِيمَ اِسْمَاعِيلَ ، وَاصْطَفَىٰ مِنْ وَلَدِ اِسْمَاعِيلَ بَنِي كِنَانَةَ ، وَاصْطَفَىٰ مِنْ بَنِي كِنَانَةَ قُرَيْشاً ، وَاصْطَفَىٰ مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ ، وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ »

144 - **Vâsile ibni Eska'** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz ki Allah, İbrahim'in çocuklarından İsmail'i seçmiş, İsmail evladından Kinâneoğullarını seçmiş, Kinâneoğullarından Kureyş'i seçmiş, Kureyş'ten Haşimoğullarını seçmiş, Haşimoğullarından da beni seçmiştir."** *(Tirmizî, Menâkıb:1, No:3605, 5/583, Müslim, Fezâil:1, No:2276, 4/1782, Buharî, et-Târîhu's-Sağîr:1/35, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:16983-84, 6/45, İbni Sa'd, et-Tabakât:1/20)*

١٤٥ – عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: « بُعِثْتُ مِنْ خَيْرِ قُرُونِ بَنِي آدَمَ ، قَرْناً فَقَرْناً ، حَتّىٰ كُنْتُ مِنَ الْقَرْنِ الَّذِي كُنْتُ فِيهِ »

145 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Ben, içinde bulunduğum asır** (halkı arasın)**da mevcut oluncaya kadar, tek tek, her asır itibarıyla âdemoğullarının** (geçirdikleri) **asırlarının en hayırlısından gönderildim."** *(Buharî, Menâkıb:20, No:3364, 3/1305, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:8866, 3/307)*

١٤٦ – قَالَ الْعَبَّاسُ (رضى الله عنه) : بَلَغَهُ ﷺ بَعْضُ مَا يَقُولُ النَّاسُ ، قَالَ: فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ: « مَنْ اَنَا؟ » قَالُوا اَنْتَ رَسُولُ اللهِ ﷺ. فَقَالَ: « اَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ، اِنَّ اللهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِ خَلْقِهِ ، وَجَعَلَهُمْ فِرْقَتَيْنِ ، فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِ فِرْقَةٍ ، وَخَلَقَ الْقَبَائِلَ فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِ قَبِيلَةٍ ، وَجَعَلَهُمْ بُيُوتاً فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِهِمْ بَيْتاً ، فَاَنَا خَيْرُكُمْ بَيْتاً وَخَيْرُكُمْ نَفْساً »

146 - **Abbas** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, insanların ("**Muhammed**'in durumu, çöplükte biten bir hurma ağacı gibidir!" şeklindeki, soyunu alçaltmaya yönelik) bazı sözleri ulaşınca, minbere çıkarak: **"Ben kimim?"** diye sorması üzerine, "Sen Allah'ın Resulüsün!" dediler. O zaman Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

"Ben Abdulmuttalib oğlu, Abdullah oğlu Muhammed'im! Muhakkak Allah, kullarını yaratırken beni, onların en hayırlıları arasına koydu. Onları ikiye ayırırken, beni yine en hayırlı fırkaya koydu.

Kabileleri yaratırken, beni en hayırlı kabileye koydu. Hanelere ayırırken beni, yine en hayırlı haneye yerleştirdi. O halde ben, sizin hane bakımından da en hayırlınızım, kişilik bakımından da en hayırlınızım!" *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:1788, 1/449, Tirmizî, Menâkıb:1, No:3608, 5/584, Ahmed el-Bennâ, el-Fethu'r-Rabbânî:21/265-266)*

١٤٧ – عَنْ عَائِشَةَ (رضى الله عنها) عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَنْ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَلَّبْتُ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَلَمْ أَجِدْ رَجُلاً أَفْضَلَ مِنْ مُحَمَّدٍ ﷺ ، وَلَمْ أَرَ بَيْتاً أَفْضَلَ مِنْ بَيْتِ بَنِي هَاشِمٍ »

147 - **Aişe** *(Radıyallahu Anha)*nın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Cibrîl** *(Aleyhisselâm)*ın kendisine şöyle buyurduğunu açıklamıştır: **"Yeryüzünün doğularının ve batılarının altını üstüne getirdim de, Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)***den daha üstün bir adam bulamadım! Haşimoğullarının hanesinden daha efdal bir hane de göremedim!"** *(Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, No:6281, 7/155)*

١٤٨ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَا وَلَدَنِي مِنْ سِفَاحِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ شَيْئٌ ، وَمَا وَلَدَنِي إِلاَّ نِكَاحٌ كَنِكَاحِ الْإِسْلَامِ »

148 - **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* soyunun temizliğini şöyle açıklamıştır: **"Cahiliyet ehlinin zinasından hiçbir şey beni doğurmamıştır. Beni ancak İslâm nikahı gibi bir nikah doğurmuştur."** *(Taberani, el-Mu'cemü'l Kebir, No:10812, 10/329, el-Mu'cemü'l Evsat, No:4725, 5/366, Ebu Nu'aym, Delailünnübüvve, No:14, 1/57, Beyhakî, es-Sünenü'l Kübra, No:14076, 7/307, İbni Hacer, Telhisu'l Habîr, No:1537, 3/176, Abdürrezzak, el-Musannef, No:13273, 7/303)*

7- "Allah, risaletini, nereye tevdi edeceğini ziyadesiyle bilendir." cümle-i celilesinde, başka bir inceliğe de dikkat çekilmiştir ki, o da şudur:

Nübüvvet ve risalet makamlarına mazhar olmak için en azından, hilekârlık, vefasızlık, hıyanet, aldatma ve kıskançlık gibi kötü vasıflardan arınmış olmak gerekir. Halbuki onların:

"Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri, bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız!" sözleri, hile, zulüm ve hasedin ta kendisidir. Artık bu sıfatlara sahip olan kişilere nübüvvet ve risaletin verilmesi, hangi hikmetle bağdaştırılabilir. *(Fahrurrâzî)*

8- Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ta, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in mensup olduğu Arap ırkının faziletini gözardı etmemektir. Zira Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, ırkına duyulan nefreti, kendisine buğz ve düşmanlık saymıştır.

Nitekim **Selman** *(Radıyallahu Anh)*ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bana:

١٤٩ – عَنْ سَلْمَانَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: « يَا سَلْمَانُ! لاَتُبْغِضْنِي فَتُفَارِقَ دِينَكَ » قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ: كَيْفَ أُبْغِضُكَ وَبِكَ هَدَانَا اللهُ؟ قَالَ: « تُبْغِضُ الْعَرَبَ فَتُبْغِضُنِي »

149 - **"Ey Selman! Sakın ha! Bana kızıp ta dininden ayrılmayasın!"** buyurduğunda ben: "Ya Resulellah! Allah bizi, seninle hidayete erdirmişken ben sana nasıl kızarım?" diye cevap verince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

"Arap (ırkının toptanın)**a kızarsın da,** (o genellemenin içine ben de girdiğimden, dolaylı olarak) **bana kızmış olursun!"** buyurdular. *(Tirmizî, Menâkıb:70, No:3927, 5/723, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:23792, 9/184, Ebu Davud et-Tayâlesî, No:658, Sh:91, Bezzar, el-Bahrü'z-zehhar, No:2513, 6/481, Taberanî, el-Mu'cemü'l Kebîr, No:6093, 6/238, Hakim el-Müstedrek, 6995, 4/97, Tuhfetü'l-Ahvezî:10/296)*

Osman ibni Affan *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٥٠ – عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَنْ غَشَّ الْعَرَبَ لَمْ يَدْخُلْ فِى شَفَاعَتِى ، وَلَمْ تَنَلْهُ مَوَدَّتِى »

150 - **"Arab'ı aldatan, benim** (özel) **şefaatıma giremez** (kavuşamaz) **ve sevgime ulaşamaz!"** *(Tirmizî, Menâkıb:70, No:3928, 5/724, Tuhfetü'l-Ahvezî:10/296, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:519, 1/156)* buyurmuştur.

Hakim-i Tirmizî *(Rahimehullah)* ın beyanı ve **Münâvî** *(Rahimehullah)* ın nakli vechile; burada kastedilen **"Aldatma"**, onları, hidayetten uzaklaştırmak ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den uzaklaştıracak kötülüklere sürüklemekten ibarettir.

Çünkü bunu yapan, onlarla Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* arasındaki rahimi (akrabalık ilişkisini) kesmiş olacağından, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in dostluk ve şefaatından mahrum olur. Arap olmayanları aldatmak ta haramsa da, arapları aldatma suçu daha büyüktür. *(Nevâdiru'l-usûl, Bab No:67, Sh:95, Feyzü'l-Kadîr, No:8880, 6/241)*

Allah'ın, kendilerine vermiş olduğu faziletten dolayı Arapları ve özellikle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kabilesi olan **Haşimoğullarını** kıskanmak da, Allah'ın yükselttiğini alçaltmak ve onları aldatmaktan sayılır. Zira onların faziletleri hakkında birçok hadis-i şerif varid olmuştur. Nitekim:

١٥١ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ بِفِنَاءِ رَسُولِ اللهِ ﷺ اِذْ مَرَّتِ امْرَأَةٌ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ هٰذِهِ ابْنَةُ مُحَمَّدٍ ﷺ ، فَقَالَ اَبُو سُفْيَانَ: اِنَّ مَثَلَ مُحَمَّدٍ فِى بَنِى هَاشِمٍ مَثَلُ الرَّيْحَانَةِ فِى وَسَطِ النَّتْنِ ، فَانْطَلَقَتِ الْمَرْأَةُ فَاَخْبَرَتِ النَّبِىَّ ﷺ ، فَخَرَجَ النَّبِىُّ ﷺ يُعْرَفُ الْغَضَبُ فِى وَجْهِهِ فَقَالَ: « مَا بَالُ اَقْوَامٍ تَبْلُغُنِى عَنْ اَقْوَامٍ؟ اِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ فَاخْتَارَ الْعُلْيَ فَاَسْكَنَهَا مَنْ شَاءَ مِنْ خَلْقِهِ ، ثُمَّ خَلَقَ الْخَلْقَ فَاخْتَارَ مِنَ الْخَلْقِ بَنِى آدَمَ ، وَاخْتَارَ مِنْ بَنِى آدَمَ الْعَرَبَ ، وَاخْتَارَ مِنَ الْعَرَبِ مُضَرَ ، وَاخْتَارَ مِنْ مُضَرَ قُرَيْشاً ، وَاخْتَارَ مِنْ قُرَيْشٍ بَنِى هَاشِمٍ ،

وَاخْتَارَنِى مِنْ بَنِى هَاشِمٍ ، فَاَنَا مِنْ بَنِى هَاشِمٍ مِنْ خِيَارٍ اِلىٰ خِيَارٍ . فَمَنْ اَحَبَّ الْعَرَبَ فَبِحُبِّى اَحَبَّهُمْ ، وَمَنْ اَبْغَضَ الْعَرَبَ فَبِبُغْضِى اَبْغَضَهُمْ »

151 - **Abdullah İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* şöyle anlatmıştır: Bir kere biz Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in (hane-i saadetlerinin) sofasında otururken, bir hanım geçti. O sırada cemaatten biri: "Bu **Muhammed**'in kızıdır." deyince, **Ebû Süfyan**:

"Şüphesiz ki **Muhammed**'in, **Haşimoğulları** içindeki durumu; pislik içindeki bir gül gibidir." dedi. Bunu duyan o hanım, gidip Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e işittiklerini haber verince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, kızgınlık eseri yüzünde belirgin bir halde çıkarak:

"Birtakımlarından duyduğum bazı sözlerin manası nedir? Allah-u Tebâreke ve Tealâ yedi kat gökleri yaratmış, onlara mahlukatı (melekleri)**ndan dilediklerini yerleştirmiştir.**

Sonra diğer mahlukatı yaratmış, onlar içerisinden âdemoğullarını seçmiş, âdemoğulları arasından Arapları seçmiş, Araplardan Mudar kolunu ihtiyar etmiş, Mudar'dan Kureyş kabilesini seçmiş, Kureyş'ten Haşimoğullarını seçmiş, Haşimoğullarından da beni seçmiştir.

İşte ben, Haşimoğullarından, seçkinlere (ulaşan bir) **seçkinler** (sülâlesin) **denim! Artık Arab'ı seven, beni sevdiği için onları sevmiştir. Arab'a kızan da, bana kızdığı için onlara kızmıştır."** *(Hakim, el-Müstedrek, No:6953, 4/83, Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No:13650, 12/455, Hakîm-i Tirmizî, Nevâdiru'l-usûl, Bab No:67, Sh:95-96)* buyurdular.

Ebû Bekr İbnü'l-Arabî *(Rahimehullah)*, bu hadis-i şeriflerin izahında şöyle demiştir: Araplara kızmak iki yönden düşünülebilir:

1- Bir kişi, arap ırkına; nesep, hasep ve itibarlarından dolayı kızmaktaysa, hiç şüphesiz ki o, mahlukat içinden seçilmiş olan bir ırka kızdığı için günahkârdır.

Kur'an-ı Kerim, kendi dilleriyle inmiş olan ve içlerinde **Muhammed Mustafa** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gibi en üstün bir şahsiyet bulunan bir ırk nasıl sevilmez?

2- Bir kimse eğer, kendi zamanında, arap ırkına mensup bazı şahıslardan gördüğü çirkin işler nedeniyle o kişilere kızarsa, onun bu kızması, zaten İslamın emri olan; **"Allah için kızma"** mefhumuna dahildir.

Çünkü o, bu nefretini arap ırkına değil, o çirkin işlerin sahibine yöneltmiştir. *(Ârizatü'l-Ahvezî, No:3927, 13/223-224)*

Dördüncüsü: (سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ) **"Suç işleyen o kimselere, yapar oldukları hilelere karşılık, Allah yanında bir küçüklük ve şiddetli bir azap isabet edecektir."** cümle-i celilesi hakkında birkaç malumat vardır:

1- Bika'î *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; gerideki cümle-i celileler, onların, en çirkin masiyet olan şirke ısrar edip, haddi aşan isteklere cüret etmelerinin, delil arama niyetiyle değil de, kıskançlık illetiyle olduğunu anlatınca, insan, onların başına bu yaptıkları yüzünden ne bela geleceğini merak etmeye başlayacağından, Allah-u Tealâ buna cevaben bu cümle-i celileyi getirmiştir.

2- Allah-u Tealâ, onların, ahirette, istedikleri nübüvvet şerefi ve risalet mertebesi yerine, tam tersi bir zillet ve hakaretle karşılaşacaklarını beyan etmek suretiyle, kibrin sonunun alçaklık olduğunu ve sahip oldukları kötü sıfatların neticesinin şiddetli azaba çarpılmak olacağını ifade buyurmuştur ki, bunun izahı şöyle yapılır:

"Mükâfat" mefhumu, tazim ve menfaat (değer vererek fayda sağlamak) tan ibaret olan iki şeyle tamamlanacağı gibi, "Ceza" manası da ancak ihanet ve zarar (alçaltma ve acı verme)den müteşekkil diğer iki şeyle tam olur.

Görüldüğü üzere Allah-u Tealâ, bu cümle-i celilesinde onları, azap manasını tamamlayacak olan iki şeyin tümüyle tehdit etmiştir, şöyle ki:

A) Alçaltma ve hor hakîr kılma işini: **"Suç işleyen o kimselere, yapar oldukları hilelere karşılık, Allah yanında bir küçüklük... isabet edecektir."** cümle-i celilesiyle açıklamıştır.

B) Zarar dokundurma konusunu da: **"Ve onlara şiddetli bir azap isabet edecektir."** ifade-i celilesiyle beyan buyurmuştur.

3- Bu cümle-i celilede **"Sağâr** (alçaklık)" tabirinin, **"Azap"** lafzından önce getirilmesinin hikmeti şudur:

Onlar, ululuk ve şeref peşine düşmeleri sebebiyle Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e itaattan geri durdukları için, Allah-u Tealâ burada, onlara isteklerinin tersini vererek mukabelede bulunacağını açıklamıştır.

Bu yüzden, Allah-u Tealâ'nın, o mücrimlere ulaştıracağı ilk ceza, kendi katında karşılaşacakları alçaklık, horluk ve hakirlik olacaktır. *(Tefsîr-i Kebîr)*

4- Cümle-i celilede geçen: **"O mücrimler"** ifade-i celilesinden, kimlerin kastedildiği hakkında birkaç görüş vardır:

A) **Ebû Cehil, Velîd** ve arkadaşları gibi Mekke müşrikleridir *(La'netullahi Aleyhim Ecma'în). (İbni Abbas Tefsiri, İbni Vehb)*

B) Şirk üzere ölen bütün kâfirlerdir. *(Sâvî)*

C) Her karyede bulunan mücrim ekâbir takımıdır. *(Nesefî)*

5- Cümle-i celilede geçen: **"Allah indinde sağâr"** ifade-i celilesi hakkında birkaç konu vardır:

A) Bu ifadedeki **"Sağâr"** lafzı, **Ebû Ubeyde** *(Rahimehullah)*ın da beyan ettiği üzere "Son derece alçaklık" manasındaysa da, zillet ve hakaret, insana kendini küçük göstereceğinden burada bu mefhum, küçüklük anlamına gelen**"Sağâr"** kelimesiyle ifade edilmiştir. *(Mâverdî, Zâdü'l-Mesîr)*

B) Burada geçen **"Allah indinde"** ifadesinden, sadece ahiret mi, yoksa sadece dünya mı, yahut her ikisi birden mi kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

1- "Bu alçaklık, Allah-u Tealâ'dan başka hakim'in bulunmayacağı ahiret yurdunda olacaktır." diyenlere göre, mana açık olup, onların bu horluğunun, Allah-u Tealâ'nın katına izafeti, eseri ahirette çıkacağı içindir.

Nitekim **Zeccâc** *(Rahimehullah)*dan nakledilen:"Ahiret mahkemesinin kurulacağı arsada" manası, bu görüşü teyid etmektedir. *(Ebû Hayyan, Nesefî)*

Ahirette olmasına göre, buradaki indiyet, üç şeyden kinaye olabilir:

a) Haşr (mahşere çıkış),
b) Huzurunda vukuf (duruş),
c) Hesap ve ceza.

2- Bazı müfessirler de bu alçaklığın kendilerine dünyada isabet edeceğini açıklamışlardır.

Nitekim bu müfessirlerden **Beğavî** ve **Ebû Ravk** *(Rahimehumellah)*: **"Suç işleyen o kimselere, yapar oldukları hilelere karşılık, Allah yanında** dünyada **bir küçüklük** ahirette ise, **şiddetli bir azap isabet edecektir."** manası vererek, buradaki alçaklığı dünyaya, bir sonraki cümle-i celilede gelecek olan azabı ise ahirete tahsis etmiştir. *(Beğavî, Zâdü'l-Mesîr, Hazin)*

Onlara göre, **"Allah katında"** tabiri, iki manaya gelebilir:

a) **Ferrâ'** *(Rahimehullah)*dan nakledilen: "Şafi'î'ye göre demek, onun hükmünde demek" olduğu gibi, burada da, "Allah'ın hükmünde" demektir ki buna göre mana: "Onların, hakka uymaktan kibretmeleri, kendilerince yücelik ve ululuk sayılmaktaysa da, Allah'ın hükmünde alçaklık ve rezillik demek olur." şeklindeki rivayet bu tefsire münasiptir.

b) Bu zarfın manası, "Bu alçaklık, onlar için Allah indinde mukadder olan bir şeydir." demek olabilir ki, bu durumda o alçaklık hali, Allah-u Tealâ katında, onlar hakkında sabit ve muhakkak bir vasıf olduğu için, bütün insanlar nezdinde de zahir olur.

Zira Allah-u Tealâ, bir kimse hakkında, sahibinden ayrılmaz bir nitelik olarak takdir buyurduğu iyi veya kötü herhangi bir vasfın eserini mutlaka tüm insanlara açıklar. Nitekim:

١٥٢ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ اللهَ اِذَا اَحَبَّ عَبْداً دَعَا جِبْرِيلَ ، فَقَالَ: [اِنِّى اُحِبُّ فُلَانَاً فَاَحِبَّهُ]. قَالَ: فَيُحِبُّهُ جِبْرِيلُ ، ثُمَّ يُنَادِى فِى السَّمَاءِ فَيَقُولُ: اِنَّ اللهَ يُحِبُّ فُلَانَاً فَاَحِبُّوهُ ، فَيُحِبُّهُ اَهْلُ السَّمَاءِ . قَالَ: ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ الْقَبُولُ فِى الْاَرْضِ . وَاِذَا اَبْغَضَ عَبْداً دَعَا جِبْرِيلَ فَيَقُولُ: [اِنِّى اُبْغِضُ فُلَانَاً فَاَبْغِضْهُ]. قَالَ:

فَيُبْغِضُهُ جِبْرِيلُ ، ثُمَّ يُنَادِى فِى أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضُوهُ ، قَالَ: فَيُبْغِضُونَهُ . ثُمَّ تُوضَعُ لَهُ الْبَغْضَاءُ فِى الْأَرْضِ »

152 - **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Allah-u Tealâ bir kulunu gerçekten severse, Cibrîl'i çağırarak, 'Muhakkak ben felancayı seviyorum, sen de onu sev!' buyurur.**

Bunun üzerine Cibrîl de onu sever. Sonra sema (ehli olan melekler arasın)**da nida ederek: 'Şüphesiz Allah felan kulunu seviyor, siz de sevin!' der, böylece gök ehli de o kişiyi sever. Sonra yeryüzünde onun için kabul** (tanıyan müminlerin kalplerine o kişinin sevgisi ve onun ardından kalacak olan güzel övgü ve hoş sadâ) **konur.**

O, bir kuluna kızdığında ise, Cibrîl'i çağırır da: 'Ben, filana muhakkak ki buğzediyorum, sen de ona kız!' buyurur, Cibrîl de ona buğzeder. Sonra sema ehli arasında 'Şüphesiz ki Allah felana buğzediyor, siz de ona kızın!' diye nida edince, onlar da o kişiye kızgın olurlar.

Sonra böyle bir kişi için yeryüzünde buğz (kendisini tanıyıp bilenler tarafından öfke ve nefret, ardından da kötü övgüler) **yerleştirilir."** *(Müslim, Birr:48, No:2637, 4/2030, Buharî, Bed'ü'l-Halk:4, No:3037, 3/1175, Tirmizî, Tefsir:20, No:3161, 5/317, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:10620, 3/584, İmam-ı Malik, el-Muvatta', Şiir:5, No:1778, Sh:634)*

Bu hadis-i şeriften de anlaşıldığı üzere; bir kul hakkında Allah-u Tealâ katında hangi sıfat sabitse, onun eseri kullar nezdinde de zahir olur.

Ancak burada kastedilen, Allah-u Tealâ'nın sevdiği kullarının, bir kimse hakkındaki husn-ü zan ve kanaatleridir. Yoksa kötülerin, iyi bir kişiyi kötü bilmesi, onun Allah katındaki iyi konumuna zarar vermeyeceği gibi, kötü bir kişiyi iyi bilmeleri de, ona, Allah nezdinde bir fayda sağlamaz.

3- Bu alçaklığın, o mücrimlere iki cihanda da isabet edeceğini söyleyenler, buradaki zarfa genel anlamda iki mana vermişlerdir:

a) "Allah-u Tealâ'nın ezelî ilminde" demek olabilir ki, ezelî ilimdeki bu bilginin eseri, iki âlemde de tezahür etmektedir. *(Mâverdî, Ebû Hayyan)*

b) Burada bir, (مِنْ) hazfedildiğini kabul ederek, "Allah tarafından gelecek bir alçaklık" şeklinde verilen mana da, umumî isabete zıt düşmemektedir. Nitekim **Mazharî** *(Rahimehullah)* bu takdiri yaptıktan sonra, yani; dünyada ve ahirette demiştir.

Ancak burada dünyadaki ve ahiretteki alçaklığın onlara, hangi farklı suretlerle isabet edeceği hakkında müfessirler bazı açıklamalar yapmışlardır:

a) Dünyada isabet edecek olan zül ve hevân, vasıtasız olarak Allah-u Tealâ tarafından, yahut Müslümanların eliyle gönderilmesi yönünden birkaç türlü değerlendirilebilir:

Allah-u Tealâ tarafından, İslama ve Müslümanlara saldıran hilekâr mücrimlere dünyada gönderilecek olan azap çeşitleri çoktur:

1- Acı verici hastalıklar,

2- Sıkıntı veren buhranlar,

3- Rezil rüsvaylık, fakirlik ve hakirlik gibi konulardır ki, suçluların bu azaplara düşmeme imkanları yoktur. Nitekim:

﴿ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَيٰهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (٢٥) فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (٢٦) ﴾

"Onlardan öncekiler de yalanlamıştı da, azap onlara bilmedikleri taraftan gelmişti. Allah onlara, dünya hayatında rüsvaylığı tattırdı. Ahiret azabı ise daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi." *(Zümer Sûresi:25-26)* ayet-i celile'leri bu manaların şahididir.

4- Ölüm sekerâtında çekecekleri zorluklar.

Allah-u Tealâ'nın, müminler vasıtasıyla onlara isabet ettireceği alçaklığın birkaç örneği vardır:

1- Dünyada Müslümanların güçlenip, kendileriyle cihat etmesi neticesinde düşecekleri esâret alçaklığıdır.

2- Üzerlerine konulacak olan cizye rezaletidir.

3- Muharebelerde gebertilme hakaretidir.

Nitekim bütün bu sayılanlar **Kureyş** müşriklerine, **Bedr Günü**nden itibaren isabet etmeye başlamıştır. Şöyle ki, **Bedr Günü, Ebû Cehil**'in de aralarında bulunduğu küfür liderlerinden yetmiş kişi gebertilmiş, kalanlarına da alçaklık ve şerefsizlik damgası vurulmuştur.

b) Ahirette karşılaşacakları alçaltıcı azap ise, birkaç türlü düşünülebilir:

1- Ahiretin berzahı olan kabirde tabi tutulacakları işkenceler,

2- Mahşerde ellibin senelik uzun bir süre, cehenneme girmeden önce, ateşe girmeyi temenni ettirecek kadar acı olan intizar (bekleme) azabı,

3- Cehenneme girdiklerinde ebediyyen içinden çıkamayacakları alçaltıcı azaplardır ki,

(... إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ (٦٠)) **"Şüphesiz bana ibadetten büyüklenenler, yakında alçak olarak cehenneme gireceklerdir."** *(Mümin Sûresi:60'dan),*

(... وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (٦٨) يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا (٦٩)) **"...Bunları** (adam öldürme, zina ve şirk gibi büyük günahları) **yapan, günahı** (nın cezası) **na kavuşur. Kıyamet günü azap kendisi için kat kat edilir ve onun içinde alçak edilmiş olarak ebedî kalır."** *(Furkan Sûresi:68'den-69),*

(... وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (٩٠)) **"...Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."** *(Bakara Sûresi:90'dan)* gibi birçok ayet-i kerime, bu azgın insan şeytanlarının İslam'a ve Müslümanlara uyguladıkları kötü muamelelerine ceza olarak, ahirette karşıla-

şacakları alçaltıcı ve şiddetli azabı, ne kadar belîğ üsluplarla ifade etmektedirler.

6- Cümle-i celilede geçen: **"Şiddetli azap"** tabiri hakkında iki görüş vardır:

A) Evvelce geçtiği üzere, Allah indindeki alçaklığı dünyaya tahsis eden veya genel kabul eden müfessirlerin hepsi, bu azabı ahirete müteallık kabul etmişlerdir.

B) **Nesefî** ve **Bika'î** *(Rahimehumellah)*, şiddetli azabı; dünya ve ahirette karşılaşacakları tüm azaplar hakkında genel manada değerlendirmişlerdir.

7- Cümle-i celilede geçen: **"Yapar oldukları hilelere karşılık"** ifade-i celilesi hakkında birkaç izah vardır:

A) Cümle-i celilenin başında geçen, (بِ) hakkında iki görüş vardır:

1- Sebebiyet için olmasına göre mana: "Yaptıkları hileler sebebiyle" demek olur.

Bu kişilerin cürüm maddeleri çoksa da, suçlarının en büyüğünü teşkil eden husus, mekr ve hileleri olduğundan, burada bu fiillerinin, azaba düşmelerine sebebiyeti açıkça belirtilmiştir. *(Ruhu'l-Beyan)*

2- Mukabele için olmasına göre mana: "Mekrlerine karşılık" demektir. *(Mazharî)*

B) Cümle-i celilede geçen "Mekr"den ne kastedildiği hakkında tefsirlerde birkaç husus zikredilmiştir:

1- "İslama ve ehline, batıl yollarla mücadele yaparak ve yaldızlı sözler ortaya atarak hile yapmalarından dolayı", *(Taberî)*

2- "Peygamberleri inkâr etmeleri ve onlara zarar vermeleri yüzünden," *(Semerkandî, İbni Vehb)*

3- "Şirk koşmaları sebebiyle," *(Hûd ibni Muhakkem)*

4- "Kıskançlıkları ve haketmedikleri şeyleri istedikleri için", *(Hazin)*

5- "İnsanları imandan menetmeleri yüzünden" manasını da, **Hatîb-i Şirbînî** *(Kuddise Sırruhu)* **"es-Sirâcü'l-Münîr"** isimli tefsirinde zikretmiştir.

C) Mekr; hile ve desisede maharet isteyen ustalıklara başvurmakla yapılacağından, ekseriyetle gizli olan bir şeydir. Bu yüzden yaptıklarına uygun bir ceza olarak, kıyamet günü şiddetli bir azaba çarptırılacaklardır. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(... وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا (٤٩) **"...Senin Rabbin, hiçbir kimseye zulmetmez!"** *(Kehf Sûresi:49'dan)* buyurduğu gibi, diğer bir yerde de, kıyamet gününden:

(يَوْمَ تُبْلَى السَّرَآئِرُ (٩) **"Bütün gizlilerin açıklanacağı gün."** *(Tarık Sûresi:9)* diye bahsetmiştir. Zira o gün, dünyada gizli kapalı ne kalmışsa, dost-düşman huzurunda hepsi açığa çıkarılacaktır. Nitekim:

١٥٣ – عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « إِنَّ الْغَادِرَ يُنْصَبُ لَهُ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، فَيُقَالُ: هٰذِهِ غَدْرَةُ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ »

153 - **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Şüphesiz kıyamet günü, ğâdir** (ahdine vefa göstermeyen kimse) **için bir sancak dikilerek: 'Bu felanoğlu felanın hıyanetidir.' denilecektir."** *(Buharî, Edep:99, No:5824-23, 5/2285, Müslim, Cihad:4, No:1735-38, 3/1359-61, Tirmizî, Fiten:26, No:2191, 4/483, İbni Mâce, Cihad:42, No:2872, 2/959, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:5378, 2/353)* buyurarak; mahşerde insanların, babalarının isimleriyle çağrılarak, yaptıkları kötülüklerle teşhir edileceklerini beyan etmiştir.

١٥٤ – عَنْ أَبِي سَعِيدٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرْفَعُ لَهُ بِقَدْرِ غَدْرِهِ . أَلَا وَلَا غَادِرَ أَعْظَمُ غَدْراً مِنْ أَمِيرِ عَامَّةٍ »

154 - **Ebû Said** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen diğer bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Her ğâdir** (Söz verip yerine getirmeyen kişi) **için kıyamet günü, yaptığı vefasızlık nisbetinde kendisi için yütseltilecek bir sancak vardır.**

Âgâh olun ki; toplum liderin(in yaptığı vefasızlık ve hainlik)**den daha büyük bir ğadr sahibi olamaz."** *(Müslim, Cihad:4, No:1738/16, 3/1361)* buyurarak; yaptığı vefasızlığın zararı birçok insanlara bulaşan mücrim ve ekâbir yöneticilerin, verdikleri sözde durma imkanlarına sahip oldukları halde, kendi toplumlarına hıyanet ettikleri için ahirette en büyük rezalete çarptırılacaklarını beyan buyurmuştur. *(Suyûtî, ed-Dîbâc, 4/345)*

8- Suçları sebebiyle, toplumlara dünyada yapılacak azap peşpeşe ve sürekli olur, fertlere yapılacak azap ise, en hileci mücrimlerden bile olsalar, illa da gerçekleşecek değildir.

Allah-u Tealâ, bu ayet-i celile'de açıkladığı tehdidini gerçekleştirmiştir, şöyle ki; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e eziyete kalkışan **Mekke** ehlinin mücrim ekâbirinden bir kısmını **Bedr**'de katlettirmiş, diğer alay eden beş hileciye ise, aynı günde ölüm azabını tattırmış, kalanlarına da, İslam'ın ve Müslümanların hakimiyyetini göstererek, en büyük alçaklığı yaşatmıştır.

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Nasrâbâzî** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Allah-u Tealâ, sırlarına, tecellilerine ve keşiflerine mazhar olmaya elverişli olan kap (kalp)leri çok iyi bildiğinden, onları, seçkin nurları için tezyîn eder ve kendisini görür gibi olma makamlarıyla takdis eder.

KUŞEYRÎ: Huccetler kaim olup, illetler ortadan kaldırıldıktan ve şüpheler giderildikten sonra, daha fazla basîret ve şuur tahsil etme bahanesiyle mucize istemeye kalkışmak, edepsizliğin göstergesidir.

Çünkü onların bu sınırsız davranışları, hakederek kazananın, nefsanî aldatmacalarla ortaya çıkana denk olmasını gerektireceğinden, alçaklığa uğramalarını gerektirir. Sınırlara riayet edip, hakka karşı saldırıyı bırakmak, Allah-u Tealâ'nın muvaffakıyyetine mazhar olmanın daimî şartıdır.

İBN-i ARABÎ, NİSÂBÛRÎ: Onlara gelen ayet birkaç türlü olabilir:

1- Melekânî bir heyetten gelen kalbî sıfat,

2- Manevî taraftan parlayan bir nur,

3- Ruhtan gelen ilim, hikmet ve feyiz.

İşte onlar, batınî taraflarına ârız olan bunca ayetlerden yüz çevirip, vehim ve hayal tarafına yönelerek onlardan, akıl ve fikrin idrâkleri gibi, hayalî terkip (ekleyip, denkleme)lerle vehme dayalı yanlış anlayışlara ulaşıp, onlara inanıp boyun eğmek suretiyle, gerçek delillere karşı durabilmeyi temenni ederler.

Allah-u Tealâ ise, risaletini tevdi edeceği yerleri çok iyi bilir ki, onlar temel maddelerden soyutlanmış ruhanî kuvvet (kalp, ruh ve sırra ait latife)lerdir.

Hidayete ermiş safî kalpleri yahut bu isti'datta olanları saptırarak perdelenen mücrimlere, beden memleketi harap olup, kudret ve imkanları zeval bulduğunda, bir hakaret isabet edeceği gibi, kendilerine mülayim düşen şeylerden mahrum olup, münafî olan hallere ulaşmaları sebebiyle de, onları şiddetli azap çarpacaktır.

NAHCUVÂNî: Onların cehalet ve nifakları zirveye ulaşıp, kasvet ve muhalefetleri nihayete vardığı için, doğru yola irşad edici bir ayet kendilerine gelince, buğz ve inatlarının şiddetinden dolayı:

"Allah'ın resullerine verilenin misli, bize verilmedikçe asla bu ayeti tasdik etmeyiz. Çünkü beşer olmakta biz ve onlar eşitiz. Hatta riyaset, haseb ve neseb gibi fazilet ve üstünlük türlerinde biz onlardan daha ileriyken, bu makamın bize verilmeyip te onlara tevdi edilmesini kabul edemeyiz." derler.

Ey Resullerin en kâmili! Sen de onlara: "Makam vermek ve vahyetmek, Allah-u Tealâ'nın kudret elindedir, dilediğine istediği kadar verir, dilediğinden de lütfunu meneder. Zira O Müdebbir ve Hakim olan **Allah, risaletini nereye tevdi edeceğini çok iyi bilir.**

O'nun katında, liderlik ve soy üstünlüğüne itibar yoktur. Bilakis O, kişinin hasep ve nesebine hiç değer vermeksizin, kullarından lutfettiklerine fazl-u keremde bulunmuştur. O, vermeyi dilediklerine, ihsan ettiği makamları, ezelî ilminde ve kader levhinde mukadder olan isti'dat ve kabiliyetleri hasebince lütufta bulunur." diye karşılık ver!

Hasılı; ey Resullerin ekmeli! O, müfrıt ve müsrif olan mâkirlerin yaptıklarına üzülme, hilelerinden ve sözlerinden darlanma!

Şunu da bil ki, rütbe-riyaset, nesep ve mallarına aldanan o mücrimlere, hesap ve ceza için getirildikleri zaman, mecd ve celâl ridasıyla Aziz olan Allah-u Tealâ katında, alçaklık ve hevân isabet edecek, halleri keşfedilip, hesapları görüldükten sonra da, yaptıklarına karşılık şiddetli bir azaba çarptırılacaklardır.

RUHU'L-BEYAN: Bilinmelidir ki nübüvvet, Allah vergisi ilâhî bir ihtisas (seçkinlik) olup, saltanat gibi kesbî olmadığından, bütün şartlar ve sebepler yerine getirilse de, çalışmakla elde edilecek bir şey değildir.

Velilik de böyleyse de o, vezirlik gibi olduğundan, çalışanlardan bir kısımının ona ulaşması mümkündür. Gerçi her çalışan vasıl olamayacağı gibi, bazen ezelî inayet sebkat etmiş ve isti'dat kemal bulmuşsa, çalışmadan da vusûl mümkündür.

Nitekim **Yemen** şeyhlerinden biri hakkında anlatılan şu rivayet bunu göstermektedir:

Bir kere o, **Zebîd**'den, **Ehvaz** diye bilinen sahile doğru, bir talebesiyle yola çıkmışken, yolda büyük kamışlara rastladığında talebesine: "Şu kamışlardan yanına al!" deyince, o müridi, içinden "Şeyhefendinin bundan maksadı nedir acaba?" diye geçirdiyse de, emri yerine getirdi.

Gide gide lâşe yeyip, içki içen ve namaz-niyaz nedir bilmeyen kölelerin bulunduğu mahalleye vardıklarında onları, oyun-eğlence, çalgı-türkü meclisinde içerlerken ve ayak vurarak oynarlarken buldular.

Şeyhefendi, müridine: "Şu davul çalan, uzun boylu, yaşlı adamı bana getir!" derdemez, mürid ona gidip: "Çabuk şeyhefendiye icabet et!" dedi.

O adam boynundan davulu atarak, birlikte şeyhefendinin yanına gittiler. Huzurunda oturduklarında şeyh, müridine: "Vur ona!" dedi. O da vurmaya başlayarak bir had cezası ona uyguladı.

Sonra şeyhefendi ona: "Önümüzce yürü!" buyurdu, onlar da yürüyerek denize vardılar. Derken şeyhefendi ona, elbiselerini yıkayıp, kendisinin de yıkanmasını emir buyurdu ve ona bunları nasıl yapacağının şeklini ve abdest keyfiyetini öğretti.

O kişi, bütün bu denilenleri yapınca, şeyhefendi ona nasıl namaz kılacağını öğrettikten sonra, öne geçerek onlara öğle namazını kıldırdı. Namazı bitirdiklerinde şeyhefendi kalkıp, seccadesini denizin üstüne atarak o kişiye: "Önüne doğru yürü bakalım!" dedi.

O kişi de, kalkıp ayaklarını seccade üzerine koyar koymaz su üzerinde yürüyerek gözden kayboldu. Bunu gören mürid, şeyhefendiye dönerek: "Vay başıma gelen! Bu kadar senedir senin yanındayım da, bana hiç böyle bir hal hasıl olmadı. Bu kişi ise, bir saat içinde böyle bir makamı ve üstün kerametleri elde etti." deyince, şeyhefendi ağlayarak:

"Ey evladım! Ben ne yapayım? Bu, Allah-u Tealâ'nın işidir. Bana 'Ebdâlden felan kişi vefat etti, felancayı onun makamına tayin et!' dendi. Ben de hizmetçi gibi emri yerine getirdim, kendim için de bu makamın husûlünü temenni ederdim." diye cevap verdi.

Bu kıssadan da anlaşıldığı üzere, Allah-u Tealâ, risaletini kime tevdi edeceğini iyi bildiği gibi, velayetini kime teslim edeceğini de hakkıyla bilendir.

Hafız *(Kuddise Sırruhu)* ne güzel buyurmuştur:

« چوُنْ حُسْنِ عاقِبَتْ نَه برِنْدی وزُاهِدیسْتْ * آنْ بَه کَه کارِ خوُدْ بعِنایَتْ رَها کُنَنْدْ »

"Güzel sona ulaşmak, ne kalenderlik ne de zahitlikle değildir,
(Allah dostları, kendilerine güvenmeyip) **işlerini, Allah'a bırakırlar!"**

"Te'vîlât-ı Necmiyye"de şöyle buyrulmuştur:

Onlara bir ayet gelince, "Asla inanmayız!" derler. Nefis, hevâ ve şeytan; azgınlık, inatçılık ve inkâr üzere yaratıldıklarından, onların âdeti, mucizeleri gördükleri halde inanmamaktır.

Lisan-ı halleri ise, **"Allah'ın elçileri** olan; kalp, sır ve ruh latîfelerine **verilenler bize de verilmedikçe asla inanmayız."** demektedir. Çünkü bu latîfeler, Allah-u Tealâ'nın sırlarının ve ilhamlarının nüzûl yerleridir.

Allah-u Tealâ, risaletlerini nereye koyacağını, kalp, sır, ruh ve Allah-u Tealâ'nın zikriyle mutmein olmuş nefsi hangi makamlarla tahsis buyuracağını **çok iyi bilir** ki, neticede böyle bir nefis:

(﴿ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ...﴾ ٢٨) **"Rabbine dön!"** *(Fecr Sûresi:28'den)* risaletine müstehak olur.

Mücrim olan o kişilere, kötülüğü çokça emreden nefsin adamlarına, **Allah indinde bir küçüklük;**

Allah katından uzaklaşma zilleti ve vuslat isti'dadını ifsad (Allah-u Tealâ'ya kavuşma kabiliyetini bozmak) için **yaptıkları hileler yüzünden,** firkat ve inkıta' (Allah-u Tealâ ile ilişkiyi koparıp, O'ndan ayrı kalma)dan ibaret **şiddetli bir azap vardır.**

MAZHARÎ: Bu ayet-i celile'den anlaşıldığına göre; peygamberlik, soy-sop, mal-mülk ve yaşlılıkla elde edilecek bir şey olmayıp, ancak Allah-u Tealâ'nın, o makama müstehak olduğunu bildiği kişilere ihsan ettiği fazl-u keremden ibarettir.

İkinci binin Müceddidi **İmam-ı Rabbânî** *(Radıyallahu Anh)* buyurmuştur ki; peygamberlerin mebde-i teayyün (yaratılışlarının başlangıç nokta)ları, zılliyet şaibesi (gölgelik karışımı) olmaksızın, Allah-u Tealâ'nın öz sıfatlarıdır.

Diğer insanların mebde-i teayyünleri ise, esmâ ve sıfat'ının zılâli (Allah-u Tealâ'nın isim ve sıfatlarının gölgeleri)dir.

Allah-u Tealâ'nın sıfatları her ne kadar vacip (yokluğu düşünülemeyen, varlığı zorunlu vasıflar) iseler de, bu vücupları kendilerinden olmayıp gayriyle olduğundan, onlar, Zat'a ihtiyaçları itibarıyla peygamberlerin ve meleklerin mebde-i teayyünleri olmuşlardır. Bu yüzden ısmet (günahsızlık ve hatasızlık) vasfı, bu iki sınıfa tahsis edilmiştir.

Şu kadar var ki sıfatlar, Allah-u Tealâ ile kaim olan iç yüzleri itibarıyla meleklerin teayyünlerine mebde' olmuşlar, âlemlerin mesâdiri (yaratılış kaynakları) ve Allah-u Tealâ ile aralarındaki perdeleri olmalarından ibaret olan dış yüzleri açısından da, enbiyanın teayyünatının mebâdîsi olmuşlardır.

Dolayısıyla meleklerin veliliği daha yüksek olup, Allah-u Tealâ'ya yakınlığı da peygamberlerin veliliğinden daha ileridir. Peygamberlerin meleklerden üstün oluşu ise, beşer cinsine mahsus olan nübüvvet haysiyetiyledir. Zira peygamberlik makamı, Allah-u Tealâ'nın Zatına mahsus halis tecellilere mazhariyet neticesidir.

Demek ki, nübüvvet ve risalet makamlarına istihkak, peygamberlerin varlıklarının başlangıç noktalarının, Allah-u Tealâ'nın sıfatları olmasından naşîdir. Yoksa bocalayıp duranların anladığı gibi, hasep-nesep, mal ve yaş açısından değildir.

İBN-İ ACîBE: İnsanları hayırdan mahrum eden şey iki haslettir. Biri kibir, biri de hasettir. Her kim kıskançlıktan kalbini temizleyip, herkese tevazulu davranırsa, Allah indinde yükseklik ve şerefe nail olur.

Allah-u Tealâ, bu hususiyet sırrını ancak temiz ve tevazulu, başını evliyaullah'ın ayaklarının altına koyan, safâ ve kemâl ehli için kendini alçaltan kimselerin kalbine koyar.

Bu manada şair ne güzel söylemiştir:

« يَا مَنْ يَلُومُ خَمْرَةَ الْمَحَبَّةِ * قُولُوا لَهُ عَنِّي هِيَ حَلَالْ
وَمَنْ يُرِدْ يُسْقَىٰ مِنْهَا غِبّاً * خَدُّهُ يَضَعُ لِأَقْدَامِ الرِّجَالْ
رَأْسِي حَطَطْتُ بِكُلِّ شَيْبِهِ * هُمُ الْمَوَالِي سَقَوْنِي زُلَالْ

"Ey sevgi şarabını tenkit eden!
Ona benden deyin ki: 'O helâldir!'
Ondan azıcık tatmak isteyen,
Yanağını dostların ayakları altına koyandır.
Ak pak olmama rağmen eğdim başımı,
Bana tatlı şerbet içirdiler, efendiler onlardır!"

Allah-u Tealâ risaletini nereye tevdi edeceğini hakkıyla bilmekte olduğu gibi, velilik sırrını kime emanet edeceğini de ziyade bilen**dir** ki, o sırrın sahipleri, haset, kibir gibi nefsin kötü sıfatlarının tümünden arınmış tevazulu ruhlardır.

ÂLÛSî: **Allah, risaletini nereye tevdi edeceğini çok iyi bilir** ki, o şahıs, isti'dat hazinesi mamur olup, mukaddes ruha sahip olandır.

Hak Tealâ'dan perdelenerek **cürm işleyen kimselere, Allah indinde bir küçüklük,** bedenleri harap olduğu vakitte itibarları kaybolacağı için bir züll ve cisimlerin tekrar diriltileceği ahirette, kendilerine uygun olan şeylerden mahrum olup, uyumsuz şeylere kavuşmaları sebebiyle de **şiddetli bir azap vardır.**

MÜNASİP AYET-İ KERîMELER:

Kâfirlerin, gördükleri mucizelerle yetinmeyip, kendi istekleri doğrultusunda şartlı mucizeler talep ettikleri ve Allah-u Tealâ-nın onlara cevaplarını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ ... لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً ... (٥٥) ﴾

"Onlar (Musa *(Aleyhisselâm)*ın ümmetindeki mürtedler) **'Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız!' dediler..."** *(Bakara Sûresi:55'den)*

Bu hususdaki diğer münasip ayet-i kerime'ler, izahın içinde (Furkan Sûresi:21, İsra Suresi:91, Hicr Sûresi:6-7) zikredilmiştir. Ayrıca geride geçen 109. ayet-i kerime'nin izahında (Sh:152) bu ayet-i kerime'ler tafsilatla zikredilmiştir.

Allah-u Tealâ'nın, risaletini, rastgele değil, ilim üzere tevdi ettiği, rahmetini ancak kendinin taksim ettiği ve seçme yetkisinin ancak O'na ait olduğu:

﴿ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَٰهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (٣٣) ﴾

"Şüphesiz Allah (-u Tealâ), **Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesiyle, İmran ailesini** *(Salavatullahi Ala Nebiyyina ve Aleyhim Ecmein)*, **âlemler** (kendi zamanlarında bulunan milletler) **üzerine seçmiştir."** *(Âli Imran Suresi:33)*

﴿ اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَٰئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (٧٥) ﴾

"Allah, meleklerden de resuller seçer, insanlardan da. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, ziyade görendir." *(Hacc Sûresi:75)*

﴿ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ... (٦٨) ﴾

"Senin Rabbin, istediğini yaratır, dilediğini seçer. Onlar için seçim (hakkı) **yoktur..."** *(Kasas Sûresi:68'den)*

﴿ وَإِنَّهُمْ عِندَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ (٤٧) ﴾

"Şüphesiz ki onlar (peygamberler) **bizim katımızda, elbette seçilmiş ve hayırlı kimselerdendir."** *(Sâd Sûresi:47)*

﴿ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (٣١) أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ (٣٢) ﴾

"Ve onlar (Mekke müşrikleri)**: 'Bu Kur'an iki şehirden, bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?' dediler. Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar..."** *(Zühruf Sûresi:31-32'den)*

﴿ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (٣٢) ﴾

"Andolsun ki biz, onları âlemler üzerine bir ilim üzerine (bile bile) **tercih ettik."** *(Duhan Sûresi:32)*

Mücrimlere, mekrleri sebebiyle, Allah indinde küçüklük ve şiddetli azap isabet edeceği:

﴿ ... وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُجْرِمِينَ (٤٠) ﴾

"Mücrimleri işte böyle cazelandırırız." *(A'raf Sûresi:40'dan)*

﴿ ... فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (٨٤) ﴾

"Bak ki, mücrimlerin akıbeti nasıl oldu?" *(A'raf Sûresi:84'den)*

﴿ ...اِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (٦٦) ﴾

"...Sizden bir taifeden (suçlarını) **affetsek bile, diğer bir taifeye mücrimler olmaları sebebiyle azap edeceğiz."** *(Tevbe Sûresi:66'dan)*

﴿ ...كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (١٣)، (٢٥) ﴾

"...İşte mücrimler gürûhunu böyle cezalandırırız." *(Yunus Sûresi:13'den, Ahkaf Sûresi:25'den)*

﴿ ... وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (١١٠) ﴾

"Bizim çetin azabımız mücrim olan kavimden reddolunamaz." *(Yusuf Sûresi:110'dan)*

﴿ وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ (٤٩) ﴾

"O gün mücrimleri, bukağılarda (şeytanlarıyla) **yaklaştırılmış** (birlikte zincire vurulmuş) **birhalde görürsün."** *(İbrahim Sûresi:49'dan)*

﴿ وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْداً (٨٦) ﴾

"Mücrimleri, cehenneme susuz olarak sevkederiz." *(Meryem Sûresi:86)*

﴿ ...وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقاً (١٠٢) ﴾

"O gün mücrimleri, (korkularından) **gözleri gök renkli olarak haşredeceğiz."** *(Taha Sûresi:102'den)*

﴿ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ ... -(٢٢) ﴾

"Melekleri görecekleri gün, işte o gün mücrimler için hiçbir müjde yoktur." *(Furkan Sûresi:22'den)*

﴿ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ (٥١) ﴾

"Bak ki, onların mekrlerinin akıbeti nice oldu? Biz onları da, kavimlerini de hep birden helâk ettik." *(Neml Sûresi:51)*

﴿ ...فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (٦٩) ﴾

"Bakın ki, mücrimlerin akıbeti (fena sonu) **nasıl oldu?"** *(Neml Sûresi:69'dan)*

﴿ ...إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ (٢٢) ﴾

"Muhakkak biz, mücrimlerden intikam alıcılarız." *(Secde Sûresi:22den)*

﴿ ...وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ... (١٠) ﴾

"Kötü hileler yapanlar (var ya) **onlar için çok şiddetli bir azap vardır."** *(Fatır Sûresi:10)*

﴿ إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (٣٤) ﴾

"Şüphesiz mücrimlere, biz işte böyle yaparız." *(Saffat Sûresi:34)*

﴿ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (٧٤) ﴾

"Gerçekten mücrimler cehennem azabı içinde ebedî kalıcılardır." *(Zühruf Sûresi:74)*

﴿ ...أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (٣٧) ﴾

"Biz onları helâk ettik. Çünkü onlar mücrimlerdi." *(Duhan Sûresi:37)*

﴿ كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (١٨) ﴾

"Mücrimlere işte böyle yaparız." *(Mürselât Sûresi:18)*

فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ ۚ وَمَنْ
يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ
فِي السَّمَآءِ ۭ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٢٥﴾
وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيْمًا ۭ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّذَّكَّرُوْنَ
﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلٰمِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوْا
يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢٧﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ۚ يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ
مِّنَ الْاِنْسِ ۚ وَقَالَ اَوْلِيٰٓـؤُهُمْ مِّنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا
بِبَعْضٍ وَّبَلَغْنَآ اَجَلَنَا الَّذِيْٓ اَجَّلْتَ لَنَا ۭ قَالَ النَّارُ مَثْوٰىكُمْ
خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ ﴿١٢٨﴾
وَكَذٰلِكَ نُوَلِّيْ بَعْضَ الظّٰلِمِيْنَ بَعْضًۢا بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ
﴿١٢٩﴾ يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّوْنَ
عَلَيْكُمْ اٰيٰتِيْ وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا ۭ قَالُوْا
شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا
عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِيْنَ ﴿١٣٠﴾ ذٰلِكَ اَنْ لَّمْ
يَكُنْ رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَّاَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ ﴿١٣١﴾

Mevlâ Tealâ, günahkâr olanların, kendi katında büyük bir alçaklığa maruz kalacaklarını açıkladıktan sonra, hidayet ve dalâletin, yaratılmak bakımından ancak kendisine ait olduğunu beyan etmek üzere şöyle buyuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَآءِ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (١٢٥)

KELİME MANASI (125)

(فَمَنْ) **Kim ki,** (يُرِدِ) **diler,** kim? (اللّٰهُ) **Allah** (-u Tealâ), neyi? (اَنْ يَهْدِيَ) **hidayet etmeyi,** kimi? (هُ) **onu,** (يَشْرَحْ) **şerh eder** (açar, genişletir), neyi? (صَدْرَهُ) **onun göğsünü** (kalbini), ne için? (لِلْاِسْلَامِ) **İslâm için,** Ayet-i celilenin başındaki (مَنْ) mübteda olup, ceza cümlesi onun haberidir. (وَمَنْ) **Kim ki,** (يُرِدْ) **diler,** yani Allah-u Tealâ isterse, neyi? (اَنْ يُضِلَّ) **saptırmayı,** kimi? (هُ) **onu,** (يَجْعَلْ) **kılar,** neyi? (صَدْرَهُ) **onun göğsünü** (kalbini), nedir kılar? (ضَيِّقًا) **dar,** öyle dar ki, (حَرَجًا) **çok sıkıntılı.** Burada, (حَرَجْ), (حَرِجْ) manasında olup, (ضَيِّقًا) nın sıfatıdır, (كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ) **sanki zorla yükselir,** Bu manaya göre cümle-i celile, isti'naf (i'rab yönünden geriyle alâkasız)dır.(ضَيِّقًا) ın ikinci sıfatı da olabilir ki, meâl-i şerifteki mana buna göredir. Nerede yükselir? (فِى السَّمَآءِ) **gökte,** yani İslâm'ı kabullenmek ona, göğe çıkmak gibi zor gelir, (كَذٰلِكَ) **işte böylece,** yani sana anlattığımız gibi, (يَجْعَلُ) **ilkâ eder** (bırakır, çökertir), kim? (اللّٰهُ) **Allah,** neyi? (الرِّجْسَ) **murdarlığı,** yani pis azabı, kim üzerine? (عَلَى الَّذِينَ) **o kimseler üzerine ki,** (لَا يُؤْمِنُونَ) **iman etmezler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Allah, kimi doğru yola hidayet etmek (ulaştırmak) **isterse, onun sadrını** (göğsünü, kalbini ve gönlünü) **İslâm için şerheder** (İslam dinini kabule karşı genişlik verir ve bütün hayırlara açar).

Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe zorla çıkmaya çalışan gibi, göğsünü (kalbini) **çok dar ve sıkıntılı yapar** (İslâmı kabul etmek ona, vasıtasız göğe çıkmak gibi imkânsız ve zahmetli gelir). **İşte böylece Allah, iman etmeyeceklerin üzerine murdarlığı** (pis azabı, lâneti ve mahrumiyeti) **bırakır** (çökertir).

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Ayet-i celile'nin geriyle irtibatı hakkında iki görüş vardır:

1- Bu ayet-i celile, müşriklerin sudan bahanelerini iptal etmek için getirilmiştir. Çünkü bundan evvelki ayet-i celile'de onların:

(لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوْتِىَ رُسُلُ اللّٰهِ) **"Allah'ın resullerine verilenin misli, bize de verilmedikçe asla inanmayız."** şeklindeki sözleri zikredilmişti ki, bu ayet-i kerime'de, onların inanmak için şart koştukları peygamberlik ve vahye mazhar olmak gibi hususların, Allah-u Tealâ tarafından menedildiği açıklanarak onların, "İstediklerine nail olsalar da inanmayacakları" hakikati gözler önüne serilmiş oldu.

Şöyle ki; bu ayet-i celile'de: **"Allah-u Tealâ'nın, mümini doğru yola eriştirmesi ve kâfiri ondan saptırması"**, müminin imanına ve kâfirin inkârına gerçek manada etki eden sebep olarak açıklanmıştır ki, gerçek tesir ancak Allah-u Tealâ'nın yaratmasından meydana gelendir, diğer görünen sebeplerle ilgili değildir.

Demek ki; (وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَاكَانُوا لِيُؤْمِنُوا)

"Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileriyle konuşsaydı ve herşeyi açıkça karşılarına haşr (toplayıp cem) **etseydik, Allah'ın dilemesi müstesna yine de iman edecek değillerdi..."** *(En'am Sûresi:111'den),*

(اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَايُؤْمِنُونَ (٩٦) وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ (٩٧))

"Gerçekten haklarında Rabbinin sözü (hükmü) **sabit olanlar, kendilerine** (istedikleri) **bütün mucizeler gelmiş olsa bile, elem verici azabı görünceye kadar inanmayacaklardır."** *(Yunus Sûresi:96-97)* ayet-i kerime'lerinde beyan edildiği üzere, Allah-u Tealâ onları İslam'a hidayeti dilemedikçe, o müşrikler ne görseler de inanmayacaklardı.

2- Bundan evvelki ayet-i celile'lerde şu hakikatler anlaşılmıştı:

a) Allah-u Tealâ'nın, kalbi mühürlü olup, sapıklıktan ayrılamayacak olanları da, halihazırda veya gelecekte hidayeti kabul edecek olanları da çok iyi bildiği,

b) Mücrimlerin yaptığı hilelerin, O'nun iradesi ve geçerli kudretiyle olduğu,

c) Hükmün sadece O'na ait olup, bütün kalplerin O'nun kudret elinde bulunduğu.

İşte bu hakikatler anlaşıldıktan sonra, kısa ve açık bir üslupla bu anlayışların hulâsası yapılmak üzere bu ayet-i celile getirilerek: **"Hidayet ve dalâletin, Allah-u Tealâ'nın iradesine bağlı oluşu"** beyan edilmiş oldu.

Sebeb-i nüzûl:

İmam-ı Mukatil *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; bu ayet-i celile, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)* hakkında inmiştir.

Buna göre; hidayeti murad edilip, İslam'a göğsü şerhedilen zat, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, saptırılması istenip, imana karşı kalbi dar ve sıkıntılı yapılan ise **Ebû Cehil** *(Le'anehullah)*dır.

Tabi ki, her yerde geçerli olan umumî kaideye göre; sebebin hususiyeti hükmün umumiyetine zıt değildir.

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ) **"Allah, kimi doğru yola hidayet etmek isterse"** ifade-i celilesine üç türlü mana verilmiştir:

1- "Allah-u Tealâ kimi, sevaba nail olmaya ve yüksek dereceleri hak etmeye ulaştırmak isterse",

2- "Allah-u Tealâ kimi, hakka ulaştıran delillere kavuşturmak isterse", *(Tefsîru'l-Kur'an, İzz ibni Abdisselam)*

3- "Ekâbir mücrimlerden veya diğerlerinden kimin kalbinde hidayet yaratmak dilerse".

Suyûtî *(Rahimehullah)* **"el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an"** isimli eserinin 69. babında ve **İbni Atıyye** *(Rahimehumellah)***"el-Muharraru'l-Vecîz"** isimle tefsirinde **"Hidayet"** in birçok manada müştereken kullanılan bir lafız olduğunu açıklamışlardır ki biz burada başlıca şu manaları sıralayabiliriz:

A) "Davet ve çağrı" manasında kullanılmasına misal:

(... وَاِنَّكَ لَتَهْدِى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٥١) **"...Şüphesiz ki sen, elbette dosdoğru yola hidayet** (davet) **edersin!"** *(Şûrâ Sûresi:51'den)* kavl-i şerifidir,

B) "Müminleri, cennete götürecek yollara ve amellere irşad etme" manasının misali:

(سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ (٥) وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ (٦) **"Allah, onları hidayet edecek, hallerini ıslah edecek** (bütün işlerini yoluna koyacak) **ve onları, kendilerine tanıttığı cennete girdirecektir."** *(Muhammed Sûresi:5-6)* ayet-i kerime'leridir,

C) "Sebat" manasının misali:

(اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (٥) **"Bizi sırat-ı müstakime hidayet et** (o yolda sabit et)!" *(Fatiha Sûresi:5)* ayet-i kerime'sidir,

D) "Beyan" manasına misal olarak:

(اُولٰئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ ... (٥) **"İşte onlar, Rablerinden bir hidayet** (net açıklama) **üzeredirler..."** *(Bakara Sûresi:5'den),*

E) "Din" manasına:

(... اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ ... (٧٣) **"...Şüphesiz hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir** (din, ancak Allah'ın dinidir)..." *(Âl-i İmran Sûresi:73'den),*

F) "İman" manasına:

(وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ... (٧٦) **"Allah, hidayet sahiplerinin hidayetini artırır** (iman sahiplerinin inançlarını kuvvetlendirir)..." *(Meryem Sûresi:76'dan),*

G) "Peygamberler ve kitaplar" manasına:

(... فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى ... (٣٨) **"...Ya size benden bir hidayet** (peygamberler ve kitaplar) **gelirse..."** *(Bakara Sûresi:38'den),*

H) "Marifet ve tanıma" manasına:

(... وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (١٦) **"...Yıldızla onlar hidayete ererler** (yollarını tanırlar)." *(Nahl Sûresi:16'dan),*

I) "**Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*" manasına:

(اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى ...(١٥٩)) "**Bizim indirdiğimiz açık ayetlerle, hidayeti** (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i) **gizleyenler...**" *(Bakara Sûresi:159'dan),*

İ) "**Kur'an-ı Kerim**" manasına:

(... وَلَقَدْ جَآءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى (٢٣)) "**...Andolsun ki onlara Rablerinden hidayet** (Kur'an-ı Kerim) **gelmiştir.**" *(Necm Sûresi:23'den),*

J) "**Tevrat**" manasına:

(وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى ...(٥٣)) "**Andolsun ki Musa'ya hidayet** (Tevrat) **verdik...**" *(Gafir Sûresi:53'den),*

K) "**İstircâ**" (başa gelen musîbetleri Allah-u Tealâ'dan bilip, dönüşün ancak O'na olduğunu ikrar) manasına:

(... وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (١٥٧)) "**...İşte onlar, hidayete eren** (istirca' eden)**lerin ta kendileridir.**" *(Bakara Sûresi:157'den),*

L) "**Huccet talimi**" manasına:

(... اِنَّ اللّٰهَ لَايَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ (٢٥٨)) "**...Allah, zalimler gürûhunu hidayet etmez** (onlara delil öğretmez)." *(Bakara Sûresi:258'den),*

M) "**Tevhid**" manasına:

(... اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ ...(٥٧)) "**Seninle birlikte hidayete** (tevhide) **uyarsak...**" *(Kasas Sûresi:57'den),*

N) "**Sünnet**" manasına:

(... فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ ...(٩٠)) "**...Sen de onların hidayetine** (peygamberlerin sünnetine) **uy!..**" *(En'am Sûresi:90'dan),*

O) "**Islah** (yola koyma, maksada eriştirme)" manasına:

(... اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى كَيْدَ الْخَائِنِينَ (٥٢)) "**...Şüphesiz ki Allah, hainlerin hilesini hidayete erdirmez** (başarılı kılmaz)." *(Yusuf Sûresi:52'den),*

Ö) "**İlham**" manasına:

(... اَعْطٰى كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى (٥٠)) "**...Herşeye hilkatini verdi** (biçimlendirdi)**, sonra hidayete erdirdi** (nasıl geçineceğini ilham etti)." *(Taha Sûresi:50'den),*

P) "**Tevbe**" manasına:

(... اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ ...(١٥٦)) "**...Şüphesiz biz, sana hâdi** (tevbe edici) **olduk...**" *(A'raf Sûresi:156'dan),*

R) "**Yol gösterme**" manasına da:

(... عَسٰى رَبِّى اَنْ يَهْدِيَنِى سَوَآءَ السَّبِيلِ (٢٢)) "**...Rabbimin beni, yolun doğrusuna eriştirmesini umarım.**" *(Kasas Sûresi:22'den)* ayet-i kerime'lerini misal gösterebiliriz.

S) "Hidayet yaratma" manasına ise; Mevlâ Tealâ'nın:

(... مَنْ يَهْدِ اللهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِى ... (١٧٨)) **"Allah'ın hidayete erdirdiği, hidayete eren odur ancak..."** *(A'raf Sûresi:178'den),*

(... إِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ ... (٥٦)) **"Habibim! Şüphesiz ki sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin..."** *(Kasas Sûresi:56'dan)* ayet-i kerime'leriyle, tefsirinde bulunduğumuz:

"Allah, kimi doğru yola hidayet etmek isterse, onun sadrını İslâm için şerheder." ayet-i kerime'si bu manaya misal teşkil etmektedir.

Zira bu ayet-i kerime'lerin önceleri ve sonralarından anlaşılan karineler, buralarda, **"Hidayet yaratma"** manasının dışındaki vecihlerin uygun olmadığını göstermektedir. *(İbni Atıyye, Suyûtî, Bika'î)*

4- Muhammed Ebû Zehre *(Rahimehullah)*ın, **"Zehratü't-Tefâsîr"** isimli eserindeki beyanına göre;

Allah-u Tealâ, bu ayet-i kerime'sinde insanların iki sınıf olduğunu belirtmiştir ki, hidayet yoluna sülûk eden kısmı, Allah-u Tealâ hidayet buyurup, onların sadrını İslam için şerhetmiştir. Bu yüzden onlar İslam'a, kalpleri nurlu ve huzurlu olarak girmişlerdir.

Bir kulun hidayete erebilmesi için, şu hususlar gereklidir:

A) Allah-u Tealâ'nın, o kulu hakkında hidayet yaratma yönünde irade ve kudretini kullanması,

B) O kişinin ruhanî durumunun, hidayet tarafına yönelik bulunması,

C) Kulun iradesinin eğri büğrü olmayıp, karışıklıklardan arınmış, safî ve dosdoğru olması,

D) Yöneldiği yönün hidayete erdirecek şekilde müstakim olması ki, işte bu durumda Allah-u Tealâ, hiçbir cebr ve zorlama kullanmadan, fakat imtihanı da bırakmadan, o kulunun hidayetini murad eder.

İKİNCİSİ: (يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلاِسْلاَمِ) **"Onun sadrını İslâm için şerheder"** cümle-i celilesinde geçen **"Şerh-i sadr"** tabir-i celili hakkında birkaç türlü izah tarzı vardır:

1- **"Şerh"** tabiri, asıl lügatında; "Yarmak, açmak ve genişletmek" manasında olup, bir işi şerhetmek; onu açıklayıp vuzuha kavuşturmak demektir.

Cisimler hakkında genişletme ve yayma anlamına gelen bu kelime burada, kalbin İslam'a açılması manasında kullanılmıştır ki, bu durumda iki teşbih söz konusudur:

A) Açılıp genişletilen bir cisim, içine birşey konması için hazırlandığı gibi, kalbin nurlandırılıp, imanı kabule hazırlanması da, tevsi' ve şerh (genişletme ve açma) mefhumlarına benzetilmiştir.

B) Kalbin, imanı elde edip kabul etmesi de, açılan bir cisme konmak istenen şeyin ona yerleşmesine teşbih edilmiştir. *(İbni Atıyye, Zâdü'l-Mesîr, Kurtubî)*

Ebû Zehre *(Rahimehullah)*ın beyanına göre;

Kalbin, hakikatleri kabule karşı genişlik göstermesi, burada maddî bir açılıma benzetilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, elle tutulup, gözle görülmeyen manevî şeyleri, maddî şeylere delâlet eden lafızlarla ifade eden bütün tabirler, mecaz kabilinden olup, manevî işleri gözle görülür halde açık bir şekilde anlatabilmek için kullanılırlar.

2 **"Gönlün, İslama şerhedilmesi"** tabirine gelince; buna birkaç türlü mana verilmiştir:

A) Bu şerh, İslam'ın kalbe girip yerleşmesi için, gönlün genişletilmesi suretiyle yapılır. Nitekim:

(اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (١)) **"Biz, senin için sadrını şerhetmedik mi?"** *(İnşirah Sûresi:1)* kavl-i şerifi bu manadadır. *(Zâdü'l-Mesîr)*

Nitekim **İbni Abbas** ve **Süddî** *(Radıyallahu Anhum)*dan rivayet edilen: "O kişinin kalbini, tevhid ve iman için genişletir." manası da bu görüşü beyan etmektedir. *(Taberî)*

B) Bu şerh, kalbin, İslam'ın tekliflerini, emir ve yasaklarını kolayca kabullenmesi için yapılan bir genişletmedir ki, burada şerhin, sadr'a nisbeti, mecaz olup, şahsın kendisi murattır. Nitekim, başına gelen zorluk ve zahmetlere tahammül gösteren kişi hakkında: "Bu kişinin gönlü çok geniştir." denmesi bu manadadır. *(el-Bahru'l-Muhît)*

C) Şerh-i sadr; imanı kolaylaştırmak, sevimli kılmak, kalbi onu kabule ve elde etmeye hazırlamaktan ibarettir. Nitekim:

(... وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ... (٧)) **"...Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve kalplerinizde onu süslü göstermiştir..."** *(Hucurat Sûresi:7'den)* kavl-i şerifi bu manaya münasip düşmektedir. *(İbni Atıyye, İbni Kesîr)*

D) Bu şerh, Allah-u Tealâ'nın, kulun kalbine attığı bir nurla hasıl olmaktadır ki kul, o nur sayesinde hakkı bilip kabul eder ve gönlünü ona açar. İşte o zaman İslam, kalbinde parlayarak onu aydınlatır. Nitekim:

(اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ... (٢٢)) **"Allah, kimin gönlünü İslam'a açmışsa o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir?.."** *(Zümer Sûresi:22'den)* kavl-i şerifi, bu hakikati beyan ettiği gibi, **Ebû Cafer** *(Radıyallahu Anh)*dan nakledilen şu rivayet te bu manayı daha ziyade şerhetmektedir:

١٥٥ – عَنْ اَبِى جَعْفَرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: سُئِلَ النَّبِىُّ ﷺ اَىُّ الْمُؤْمِنِينَ اَكْيَسُ؟ فَقَالَ: «اَكْثَرُهُمْ ذِكْرًا لِلْمَوْتِ ، وَاَحْسَنُهُمْ لِمَا بَعْدَهُ اسْتِعْدَادًا » قَالَ: وَسُئِلَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَنْ هٰذِهِ الْاٰيَةِ ﴿ فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ ﴾ قَالُوا: كَيْفَ يَشْرَحُ صَدْرَهُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: «نُورٌ يَقْذِفُهُ اللّٰهُ فِيهِ فَيَنْشَرِحُ لَهُ وَيَنْفَسِحُ » قَالُوا: فَهَلْ

لِذٰلِكَ مِنْ اَمَارَةٍ يُعْرَفُ بِهَا؟ قَالَ: « اَلْاَمَارَةُ؛ اَلْاِنَابَةُ لِدَارِ الْخُلُوْدِ ، وَالتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُوْرِ ، وَ الْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ لِقَاءِ الْمَوْتِ »

155 - Bir kere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, "Müminlerin hangisi daha akıllıdır?" diye sorulduğunda, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Ölümü en çok hatırlayan ve ölüm sonrasına en güzel hazırlanandır!"** buyurdu.

Bunun üzerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: **"Allah, kimi doğru yola hidayet etmek isterse, onun sadrını İslâm için şerheder."** ayet-i kerime'si sorularak, "Ya Resulellah! Göğsü nasıl şerhedilir?" dendiğinde,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: "(Göğsün İslam'a şerhedilmesi,) **Allah-u Tealâ'nın, ona** (insanın kalbine) **attığı bir nurdur ki, ona karşı göğüs genişler ve açılır."** buyurdular. O zaman: "Bunun anlaşılması için bir emare var mıdır?" diye sorulduğunda ise, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

"Bunun emaresi (üçtür):

1- Dâru'l-hulûde inâbe (ebedilik yurdu olan ahirete yöneliş),

2- Dâru'l-ğurûr'dan tecâfî (aldatma yurdu olan dünyadan ayrılma),

3- Ölüm gelmeden önce ölüm için isti'dat (hazırlanmak)**tır."** *(Abdürrezzak, Tefsir, No:852, 2/64-65, Taberî, Tefsir, No:13857, 13856-13861, 5/335-336, İbni Ebî Hatim, No:7872, 4/1384, Hakim, el-Müstedrek, No:7863, 4/346, İbn-i Ebî Şeybe, el-Musannef, No:34304, 7/98)* buyurdu.

١٥٦ – عَنْ اَبِى جَعْفَرَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ: « اِنَّ الْاِيْمَانَ اِذَا دَخَلَ الْقَلْبَ انْفَسَحَ لَهُ الْقَلْبُ وَانْشَرَحَ » وَذَكَرَ هٰذِهِ الْاٰيَةَ: ﴿ فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ ﴾ قَالُوْا: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! وَهَلْ لِذٰلِكَ مِنْ اٰيَةٍ يُعْرَفُ بِهَا؟ قَالَ: « نَعَمْ ، اَلْاِنَابَةُ اِلٰى دَارِ الْخُلُوْدِ ، وَالتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُوْرِ ، وَ الْاِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ الْمَوْتِ »

156 - **Ebû Cafer** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"İman kalbe girince, kalp ona karşı genişler ve açılır."** buyurduktan sonra bu ayet-i kerime'yi okumuştur.

Bunun üzerine: "Ya Resulellah! Bunun kendisiyle anlaşılacağı bir nişan var mıdır?" diye sorulduğunda: **"Evet! Dâru'l-hulûde inâbe, dâru'l-ğurûr-dan tecâfî, ölüm gelmeden önce ölüm için isti'dattır."** *(İbn-i Ebî Şeybe, el-Musannef, No:34303, 7/98)* buyurmuştur ki, bu hadis-i şeriften anlaşıldığı üzere, bir önceki hadis-i şerifte bahsedilen nurdan murad, iman nurudur.

Bu hadis-i şeriflerden birkaç mesele anlaşılmaktadır:

A) Bu hadis-i şerifler, **Ehl-i Sünnet**'in, **"Göğüs genişliğini yaratan ancak Allah-u Tealâ'dır"** şeklindeki görüşünün doğruluğu hakkındaki delillerin en kuvvetlilerindendir, şöyle ki:

İnsan, ahiret ameliyle uğraşmanın çok faydalı ve hayırlı, dünya işleriyle uğraşmanın da çok zararlı ve şerli olduğunu düşünüp, kat'î delil, tecrübe veya taklit yoluyla bu konuda kesin bir kanaata sahip olunca, mutlaka bu fikrinin neticesi olarak şu üç şeyin meydana gelmesi kaçınılmaz olur:

1- Ahirete karşı rağbet ki, **"Dâru'l-hulûde inâbe** "den maksat budur.

2- Dünya yurdundan nefret ki, **"Dâru'l-ğurûr'dan tecâfî"** bundan ibarettir.

3- Ahirete rağbet ve dünyadan nefretin gerektirdiği hazırlık ki, **"Ölüm gelmeden önce ölüm için isti'dat** (hazırlanmak)"tan murad da budur. *(Fahrurrâzî)*

B) Hidayetin en aşağı derecesi, salih amelleri sevmek, emirleri tutup, yasaklardan sakınmaktır.

C) İlahî tevfik nuru kalbe yerleştiği zaman o kalp genişler. Çünkü nurlar, cisimlerin görüntüsünü geniş alana yayar.

D) Bu cümle-i celile ve bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı üzere; Allah-u Tealâ'nın, hidayetini dilediği kişinin, iman ve taatla göğsü genişler, kalbi ferahlanır, münşerih olur.

Göğüs genişliğinin, kuvvetlice nefes almaya ve tahammüllü olmaya delâleti açıktır. Göğsün açılması ve geniş geniş nefes alması da kalbin ferahlamasını gerektirir ki, bu suretle "İnşirah-ı sadr", hem güçlülük ve dayanıklılıktan, hem de neşe ve sevinçten kinaye olur.

Burada, **"İslam için şerh-i sadr"**; hakkı seve seve kabul etmeye hazırlanmış, zıtlardan ve engellerden arınmış bir kabiliyeti nefse bahşetmekten kinayedir.

İşte Allah-u Tealâ, hidayetini murad ettiği kimsenin kalbine öyle bir nur verir ki, o kimse iman ve İslam ile son derece neşeli ve sevinçli olur, Allah-u Tealâ'nın emir ve yasaklarını icra etmekten canı sıkılmaz, zahmet ve ızdırap duymaz, bilakis neşe ve neşat duyar.

E) Her kim, Allah-u Tealâ'nın irade ve takdiriyle doğru yola hidayet eden ve fıtrat dini (insanların yaratılışına uygun) olan İslam'ın davetini kabule ehil olursa, bundan dolayı iç bünyesinde kalbinin hissettiği sevinçten etkilenerek bir genişlik bulur ki, o sayede kendisine bildirilen delilleri iyice düşünmesi hususunda bir mani ve engelle karşılaşmaz.

Bu sahih düşünce sayesinde ise, iradesi, tevhid delillerini kavramaya yönelir de aklının aydınlandığı parlak nuru ve nefsini esir alan açık delili görünce, kalbi de o inancı kabullenir.

F) Allah-u Tealâ'nın, kulunun gönlünü şerhetmek için kalbine ilkâ ettiği bu nurun mahalli olacak kalpte birkaç vasıf aranır:

a) Fıtratı güzel ve temiz olmak,

b) Hayırları kabule kabiliyetli olmak,

c) Doğru bildiğine uymaya meyilli olmak.

G) Ruhu'l-Beyan sahibinin beyanına göre; ilim iki kısımdır:

a) İlm-i Muamele ki bu, Allah-u Tealâ'ya yaklaştıran ve O'ndan uzaklaştıran meseleleri bilmektir. Bu ilim, bir sonra gelecek olan manevî ilme karşı önceliğe sahiptir. Zira:

(وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ...(٦٩)) **"Bizim uğrumuzda cihat edenler (var ya) elbette onları yollarımıza hidayet edeceğiz..."** *(Ankebût Sûresi:69'dan)* ayet-i kerime'sinde beyan edildiği üzere, zahirî ilme çalışıp şeriat ilimlerini tahsile gayret etmek, manevî ilimlere ulaşmanın şartı konumundadır.

b) İlm-i Mükâşefe; o, kalpte beliren bir nurdan ibarettir ki, o sayede sahibi, gaybları müşahede eder. Manevî keşiflerle ilgili bu ilim, birinci ilimden hiçbir zaman ayrılamaz. Çünkü bu hadis-i şerifler, muamele ilminden olan **"İnâbe, tecâfî ve isti'dat"** vasıflarının, keşif ilminden ibaret olan bu nurun alâmeti olduğunu sarahaten beyan etmiştir.

١٥٧ – عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَىٰ أَدْنَاكُمْ ... »

157 - **Ebû Ümâme el-Bâhilî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen: **"Âlimin, âbide karşı üstünlüğü, benim, sizin en aşağınıza üstünlüğüm gibidir..."** *(Tirmizî, İlim:19, No:2685, 5/50, Dârimî, Mukaddime:29, No:294, 1/93)* hadis-i şerifi, Mükâşefe ilminin fazileti hakkındadır.

Çünkü zahirî ilim, amelin şartı olduğundan, (amel ve ibadetler için meşru kılınması hasebiyle) onlara tabidir.

Bu hadis-i şerifte, âlimin, âbide üstünlüğünden bahsedilmektedir. Halbuki âbidin ibadet yapabilmesi için zahirî ilmi bilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla burada methedilen âlim, zahirî ilimleri bilmekle yetinen kimse olmayıp, ârif olup, Allah-u Tealâ'yı bilen demektir.

H) Ebû Zehre *(Rahimehullah)*ın beyanına göre;

Bu hadis-i şerif, kalbin şerhedilmesinin, anlayış güçlerini genişletmekle hasıl olacağını ifade etmektedir ki, idrak duyuları alabildiğine genişletilen bir kimse, fanî dünya hayatının, bakî ahiret hayatına köprü olması açısından ne kadar değerli olduğunu mutlaka anlar.

Bu konuda şüpheleri olan kimse ise, hiç şüphesiz ki, Allah-u Tealâ'nın saptırmayı dilediği ikinci fırkadandır.

3- Cümle-i celilede geçen, **"Sadr"** kelimesi; "Göğüs, gönül, kalp" gibi manalara gelmekteyse de burada maksat, kalptir. Çünkü iman, kalbin hasletlerindendir.

4- Cümle-i celilede geçen, **"İslam"** tabiri, genel anlamdaki teslimiyet manasına gelmeyip, hususi manada imandan ibarettir.

Zira cümle-i celilede geçen **"Şerh"** ve **"Hidayet"** kelimelerinin karinesinden anlaşıldığı üzere burada maksat, imandır. İslam tabiri daha umumi olduğu için kastedilen iman manası, onunla ifade edilmiştir. *(İbni Atıyye)*

5- "Şerh" lafzı, sadece hak canibine mahsus değildir. Zira:

(... أَفَمَنْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَهُ لِلاِسْلاَمِ ... (٢٢)) **"Allah'ın, gönlünü İslam'a şerhettiği kimse..."** *(Zümer Sûresi:22'den)* ayet-i celile'sinde, İslam hakkında kullanıldığı gibi,

(... وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً ...(١٠٦)) **"...Velâkin küfre karşı gönlünü şerheden..."** *(Nahl Sûresi:106'dan)* kavl-i şerifinde de kâfirlik hakkında kullanılmıştır. *(Fahrurrâzî)*

ÜÇÜNCÜSÜ: (وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ) **"Kimi de saptırmak isterse"** cümle-i celilesi'ne de iki türlü mana verilmiştir:

1- "Allah-u Tealâ kimi, hakka ulaşmanın delillerinden saptırmak isterse",

2- "Her kimi, Allah-u Tealâ sevaba ulaşmaktan ve derece kazanmaktan saptırmak dilerse".

Ebû Zehre *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu saptırma, Allah-u Tealâ'nın saptırmayı dilediği kul tarafından, bir müdahele olmaksızın yapılan bir şey değildir. Ancak Allah-u Tealâ, kuluna ezelde yazdığı bir ameli, o kulun işlemesi sebebiyle onun hakkında dalâleti yaratır ki, Allah-u Tealâ'nın o ameli kuluna yazması da, yine o kulun, ezelî ilimde şu sayılacakları, yapacağının tesbit edilmesine bağlıdır:

1- O kişinin nefsinin sapıklık yoluna meyilli ve hevesli olması,

2- Ahireti unutup dünya hayatına aldanmasının kendisini sevkedeceği yollara düşkünlüğü,

3- Dünya ve içindekilerin dışında bir yaşantı olmayacağına inanması.

İşte; ilm-i ezelîde bu yönde bir seyir takip eden kişi hakkında Allah-u Tealâ sapıklık murad eder. Her şey, Allah-u Tealâ'nın kulu hakkındaki yazısıyladır. Allah-u Tealâ, açıkladığımız şekilde kulunu saptırmak dilerse, onun kalbini dar ve sıkıntılı yapar. Yani;

(... خَتَمَ اللهُ عَلىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلىٰ اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ (٧)) **"Allah, onların kalpleri ve kulakları üzerine mühür vurdu. Gözleri üzerinde de büyük bir perde vardır."** *(Bakara Sûresi:7'den)* kavl-i şerifinin beyanı vechile, o kişinin kalbi, mühürlendiği halden başkasını kabule müsait olamaz.

DÖRDÜNCÜSÜ: (يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً) **"Göğsünü çok dar ve sıkıntılı yapar"** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; Kur'an-ı Kerim'de geçen bu meâldeki bütün ayet-i kerime'ler, şu sebeple nazil olmuşlardır:

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* bütün insanların inanmasına ve doğru yolda kendisine tabi olmasına çok düşkün olduğundan, Allah-u Tealâ, bu gibi ayet-i kerime'lerle, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e: **"İlm-i ezelîde, kendileri hakkında iman hükmü sebkat etmeyenlere, iman nasip olmayacağını"** bildirmiştir. Nitekim:

(لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْئٌ ... (١٢٨)) **"Senin için bu işten hiçbir şey yoktur** (insanlara iman yaratmayla ilgili hiçbir yetki sana ait değildir)..." *(Âl-i İmran Sûresi:128'den)* ayet-i kerime'si de bu meâldedir. *(İbni Ebî Hatim, No:7875)*

2- Cümle-i celilede geçen, (ضَيِّقاً) **"Dar"** tabiri, bir önceki; **"Gönlünü, İslam'a açar"** cümle-i celilesiyle mukabil olmasından yola çıkılarak, "Gönlünü, İslam'ı kabule karşı dar yapar." manasına gelmektedir ki bu, "Kalbini o kadar dar yapar ki, iman ona giremez." demek olur.

3- **Atâ el-Horasânî** ve **Kelbî** *(Rahimehumellah)* nın rivayetlerine göre bunun manası: "Hayır için, o gönülde bir menfez (giriş yeri) bulunmaz." demektir.

4- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

"Böyle bir kimse, Allah-u Tealâ'nın anıldığını işitince kalbi nefretle dolar, putlara ibadetten bahsedildiğinde ise rahatlar."

Demek ki Allah-u Tealâ'nın, rahmetinden kovup, şekavetini dilediği kişinin kalbi çok dar olacağından, lime lime doğransa da, İslam'ın ne itikat meselelerinden ne de fıkıh hükümlerinden hiçbirini kabul edemeyecek hale gelir.

Bunun alâmeti ise, münafıklar gibi diliyle tevhid kelimesini okusa da, tevhid inancı anlatıldığında kalbinin nefret ve ürpertiyle dolmasıdır. Nitekim:

(وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَايُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ اِذَاهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (٤٥))

"Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların kalpleri tiksinir. Fakat O'ndan başkaları zikredildiği zaman, onlar hemen sevinirler." *(Zümer Sûresi:45)* ayet-i celile'si de bu hakikati anlatmaktadır. *(Abdürrezzak, Tefsir, Taberî, el-Vesît, Beğavî, Hazin, Sâvî)*

5- **İbni Cüreyc** *(Rahimehullah)* bu cümle-i celileye: **"Allah kimi saptırmayı dilerse,** onun göğsünü 'Lâilâhe illallâh'a karşı çok dar yapar da, bu yüzden kelime-i tevhid onun kalbine girip, orada yer etme imkanı bulamaz." diye mana vermiştir. *(Taberî, No:13874-75)*

Cümle-i celilede geçen (حَرَجاً) **"Sıkıntılı"** tabirine birkaç mana verilmiştir:

1- **Bika'î** *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu kelimenin asıl manası, "Darlık" anlamındadır ve bu kökten türeyen bütün kelimelerde bir nevi sıkılık, darlık ve sıklık manaları belirgindir.

2- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* bu cümle-i celileyi okuduktan sonra şöyle demiştir: "Allah-u Tealâ, kimi saptırmak dilerse ona darlık verir. Ta ki geniş olan İslam'ı ona dar gösterir. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(... وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ... (٧٨)) **"...Dinde sizin için haracdan** (hiçbir şey) **yapmadı..."** *(Hacc Sûresi:78'den)* buyurmuştur ki, bunun manası: 'Size, İslam'da hiçbir darlık ve güçlük yüklemedi.' demektir." *(İbni Ebî Hatim, No:7876)*

3- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* bu makamda **"Allah, kimi saptırmak isterse, gönlünü dar ve şüpheci yapar."** manasını vermiştir ki,

(... ثُمَّ لاَيَجِدوا فِى اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً ... (٦٥)) **"...Sonra içlerinde senin hükmünden bir harac bulamamalılar..."** *(Nisa Sûresi:65'den)* kavl-i şerifindeki mana da, "Şüphelenme sıkıntısı" anlamına gelmektedir. *(İbni Ebî Hatim:7877, Bika'î)*

4- Dahhak *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre, buradaki "Harac", "Günah darlığıdır." *(Bika'î)*

5- Ebu's-Salt es-Sekafî *(Radıyallahu Anh)*dan menkul olan şu rivayet, bu kelimenin manasını en güzel şekilde açıklayan bir nakildir:

١٥٨ – عَنْ اَبِى الصَّلْت الثَّقَفِى (رضى الله عنه) اَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّاب (رضى الله عنه) قَرَأَ هٰذه الْاٰيَةَ ﴿ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرِجاً ﴾ بنصب الراء. قَالَ: وَقَرَأَ بَعْضُ مَنْ عِنْدَهُ مِنْ اَصْحَاب رَسُول الله ﷺ ﴿ ضَيِّقاً حَرِجاً ﴾ قَالَ صَفَّانُ: فَقَالَ عُمَرُ: اِبْغُونِى رَجُلاً مِنْ كِنَانَةَ ، وَاجْعَلُوهُ رَاعِياً ، وَلْيَكُنْ مُدْلِجِيّاً . قَالَ: فَاَتَوْهُ بِه ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: يَا فَتَىٰ! مَا الْحَرَجَةُ؟ قَالَ: اَلْحَرَجَةُ فِينَا ، اَلشَّجَرَةُ تَكُونُ بَيْنَ الْاَشْجَارِ الَّتِى لاَتَصِلُ اِلَيْهَا رَاعِيَةٌ وَلاَ وَحْشِيَّةٌ وَلاَشَيْءٌ. قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: كَذٰلِكَ قَلْبُ الْمُنَافِقِ ، لاَيَصِلُ اِلَيْهِ شَيْءٌ مِنَ الْخَيْرِ.

158 - Bir kere **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)* bu cümle-i celilede geçen "Harac" kelimesindeki "Ra"yı fethayla okudu. O sırada onun yanında bulunan, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ashabından biri de, "Ra"yı esre okudu.

Bunun üzerine **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*: **"Bana, Kinâne kabilesinden bir adam arayıp bulun, fakat çoban olmasına dikkat edin! Aynı zamanda Müdlicî** (Müdlicoğullarından) **olsun."** diye emir verdi.

Böyle bir kişi bulunup, huzuruna getirildiğinde, **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* ona: **"Ey delikanlı! 'Harace' nedir?"** diye sorunca o: "Bizim aramızda bu tabir, ne evcil, ne yabanî hiçbir hayvanın ve ne de hiçbir şeyin kendisine ulaşamadığı, ağaçlar arasında (ormanda) bulunan sık ve toplu bir ağaç kümesidir." dedi.

O zaman **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*: **"İşte münafığın kalbi de böylecedir. Hiçbir hayır ona ulaşamaz!"** *(Taberî, Tefsir, No:13865, 5/337)* buyurdu.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* şöyle buyurmuştur: "Harac, sık ağaçlıklı ormandır. Hayvanlar, ağaçları birbirine dolanarak çıkan ormanlara ulaşamadığı gibi, kâfirlerin kalbine de hikmet ulaşamaz." *(Zeccâc, Kurtubî)*

Hazin *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile; me'ânî ehli şöyle demiştir:

Kalp, ilim ve itikatların mahalli (bilgi ve inançların yeri) olduğundan, Allah-u Tealâ, kalpleri ikiye ayırmıştır:

1- Hidayetini dilediği kişinin kalbini, inşirah ve infisah ile vasıflamış (genişlik ve ferahlıkla nitelemiş) ve onu nurlandırması neticesinde o kalp, Allah ve resulüne imanla ilgili kendisine tevdi edilen marifetleri kabul etmiştir.

2- Sapıklığını dilediği kişinin kalbini ise, şerhin zıttı olan darlıkla sıfatlamıştır ki bu, iki şeye delâlet etmektedir:

a) Allah-u Tealâ, kâfirin kalbini, Zat'ına iman edip, tevhidini anlama hususunda, ne bir ilim ne de bir istidlâl (ne bir bilgi ne de bir delile başvurup, inanca ulaşmay)ı kavrayamayacak raddeye getirmiştir.

b) Ayrıca müminin imanı, kâfirin inkârı dahil herşey, Allah-u Tealâ'nın meşiet ve iradesi (dilemesi) ile meydana gelmektedir.

Sâvî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; Allah-u Tealâ, kullarını ezelde iki kısım üzere yaratmıştır:

1- Saîd olanlar ki, saâdet alâmeti; gönlün İslam'a açık olması ve kendisine gelen hikmetlerle, nurları kabul etmesidir.

2- Şakî olanlar ki, şekavetin nişanı; gönlün darlığı ve şeriat hükümlerini kabul etmemesidir. Allah-u Tealâ, her iki kısım için de ahirette yerleşecekleri bir yurt ayırmıştır. Saâdet ehli için cennet ve nimetler, şekavet ehli içinse cehennem ve azaplar vardır. Nitekim:

١٥٩ –عَنْ اَبِى نَضْرَةَ (رضى الله عنه) اَنَّ رَجُلاً مِنْ اَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ يُقَالُ لَهُ: اَبُو عَبْدِ اللهِ ، دَخَلَ عَلَيْهِ اَصْحَابُهُ يَعُودُونَهُ وَهُوَ يَبْكِى . فَقَالُوا لَهُ: مَا يُبْكِيكَ اَلَمْ يَقُلْ لَكَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « خُذْ مِنْ شَارِبِكَ ثُمَّ اَقِرَّهُ حَتّٰى تَلْقَانِى؟ » قَالَ: بَلٰى . وَلٰكِنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: « اِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَبَضَ بِيَمِينِهِ قَبْضَةً وَاُخْرٰى بِالْيَدِ الْاُخْرٰى. وَقَالَ: هٰذِهِ لِهٰذِهِ وَ هٰذِهِ لِهٰذِهِ وَلَا اُبَالِى فَلَا اَدْرِى فِى اَىِّ الْقَبْضَتَيْنِ اَنَا »

159 - **Ebû Nazra** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; sahabe-i kiramdan **Ebû Abdillah** isimli bir zat hastalandığında, arkadaşları onu ziyaret için yanına girince, onu ağlar halde buldular.

Kendisine: "Seni ağlatan nedir? Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* sana: **"Bıyığından al, sonra** (bir daha kısaltmaya ihtiyaç duymayacağın için) **bana kavuşuncaya kadar onu hali üzere bırak!"** buyurmadı mı? (Sen Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e kavuşmakla müjdelenmişken niye korkuyorsun?)" dediler.

Bunun üzerine o: "Evet! Ama ben Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in: **"Şüphesiz ki, Allah-u Azze ve Celle sağ** (kudret) **eliyle** (**Âdem** *(Aleyhisselâm)*ın sırtını sıvazlayıp, onun zürriyetinden) **bir avuç aldı, diğer** (kudret) **eliyle de başka bir tutam aldı ve: 'Bu bunundur, bu da bunun!'** (Sağ elimle aldıklarım cennetliktir, sol elimle aldıklarım ise cehennemliktir.)" buyurduğunu işittim. Ben ise, iki tutamın hangisinde olduğumu bilemiyorum." dedi. *(Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:17604-605, 6/186)*

İşte bu ayet-i celile'de her kısım insanın nişanları bildirilmiştir. Allah-u Tealâ bir kuluna gönül genişliği ihsan edip, iman tadını ona lutfetmişse, o

kişi bilsin ki, Allah-u Tealâ, ona, büyük bir nimet vermiştir. Zira herşey, zıtlarıyla belirgin hale gelir.

BEŞİNCİSİ: (كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ) **"Sanki göğe zorla çıkmaya çalışan gibi"** ifade-i celilesi hakkında birkaç malumat vardır:

1- (صُعُوْد) kelimesinin asıl lügatı, "Meşakkat ve zorluk"tur. Nitekim:

(سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً (١٧)) **"Elbette onu sa'ûda (çıkmaya) zorlayacağım."** *(Müddessir Sûresi:17)* kavl-i şerifinin manası: "**Velid ibni Muğîre** *(Le'anehullah)*ı, cehennemde ateşten dağların sarp yokuşlarına zorla çıkartacağım." demektir ki, bu cümle-i celiledeki mana: "Allah-u Tealâ, kimi saptırmak dilerse, göğe çıkmanın zorluğu gibi, inanmak ta ona zor gelir." demektir. *(Beğavî)*

Nitekim **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*ın:

« مَا تَصَعَّدَنِي شَيْءٌ مَا تَصَعَّدَتْنِي خِطْبَةُ النِّكَاحِ » - ١٦٠

160 - **"Kız istemek bana zor geldiği kadar hiçbir şey bana zor gelmemiştir."** *(Taberî, No:13880, Sem'ânî, Ebû Hayyan)* sözünde geçen (تصعد) fiili de, "Sarp yokuş" anlamına gelen, (صعود) kökünden alınmadır.

Câhiz, kız istemenin, Hazreti **Ömer** *(Radıyallahu Anh)*a bu kadar zor gelmesinin izahını, **İbni Mukaffa**'a sorduğunda o:

a) "Kız istemek için, kız tarafıyla birlikte oturulduğunda yüzyüze gelip, gözbebekleri birbirine baktığından,

b) Minbere çıktığında, âmir-memur konumunda olanların, birlikte oturunca eşit duruma düşmelerinden dolayı, **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* bu konuda zorlandığı kadar hiçbir hususta zorluk çekmediğini belirtti." diye cevap vermiştir. *(Zemahşerî, el-Fâik:2/299, İbnü'l-Esîr, en-Nihâye:3/29)*

2- "Uzaklıkta ve imkansızlıkta sanki o kişi, göğe çıkmaya zorlanmıştır. Dolayısıyla bu kişinin durumu, göğe çıkmaya imkan bulamayanın hali gibidir."

3- "Sanki yolları daraldığından, hiçbir çıkış yolu bulamayınca, göğe çıkmaya yeltenmiş fakat buna gücü yetmemiştir. İşte kâfirin kalbi de İslam'ı kabul etme imkanı bulamaz."

4- "İslam'dan uzaklık ve nefretinin aşırılığından dolayı sanki o kişinin kalbi göğe çıkmaya kalkışmıştır. Binaenaleyh; insan için göğe çıkmak imkansız olduğu gibi, sanki bu kişiye de imkansız bir şey teklif edilmiştir."

5- "Davet edildiği İslam'a inanmak ve hükümlerini tatbik etmek, kendisine, sanki kalbinin göğe çıkması gibi zor gelmektedir." *(Mâverdî, İbnü'l-Cevzî, İzz ibni Abdisselam, el-Vesît, Semerkandî, Beyzâvî, Hazin)*

6- "Kur'an'dan kaçış ve hikmete karşı katılık yüzünden sanki o kişi, göğe çıkan gibi zorlanmaktadır." *(Sem'ânî)*

7- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiği üzere; "Âdemoğlu, (vasıtasız olarak) göğe çıkmaya imkan bulamadığı gibi, Allah-u Tealâ, kalbine iman sokmadıkça, bu kişi de tevhid ve imanı kalbine yerleştirme imkanına sahip olamaz."

8- **Süddî** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiğine göre; "Göğsünün darlığından, bu kişi göğe çıkacak gibi olur." Yani; Allah-u Tealâ'nın, sapıklığını dilediği kişi, İslam'a çağrıldığında, gönlünün darlığından dolayı, yeryüzü ona dar gelir de, göğe çıkacak yol arar. *(Nesefî)*

9- **Evzâ'î** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiğine göre; "Allah-u Tealâ'nın, gönlünü dar ettiği kimse, Müslüman olmaya nasıl kadir olabilir?" *(İbni Ebî Hatim, No:7880-83, Taberî, No:13880)*

10- "Bu gönlü dar kişiye İslam teklif edildiğinde, inanmayı düşünüp teşebbüse geçtiği zaman, bunun zorluğunu, dik yukarı göğe çıkmanın zorluğu gibi hisseder." *(İbni Atıyye)*

11- "Bu kişi, İslam'a davet edildiğinde, kalbi havada uçuşan, fikrini kaybetmiş kimseler gibi bunalıma girer." *(Nesefî)*

12- "İslam'a davet edilen kalbi dar kimseye, iman çok zor geldiğinden, göğe çıkmayı isteyen gibi imkansızlığa düşer. Çünkü kalpler, Allah-u Tealâ'nın kudret elinde olduğundan, onlara hidayet ve dalâletten istediğini yerleştirir.

Kalbe yerleşen inanç, kulun elinde olmadığından, kişi kalbinde bulunan Allah ve peygamber inancının ve sevgisinin kalıcı olduğundan emin olmamalıdır. Bundan dolayı Allah-u Tealâ, biz müminlere:

(اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (٦) **"Bizi dosdoğru yola hidayet et!"** *(Fatiha Sûresi:6),*

(رَبَّنَا لَاتُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا ... (٨) **"Ey Rabbimiz! Bizi hidayete eriştirdikten sonra kalplerimizi kaydırma!.."** *(Âl-i İmran Sûresi:8'den)* diye dua etmemizi emrederek, elde etmiş olduğumuz iman ve hidayetin devamını kendisinden istememizi bizlere talim etmiştir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de duasında: **"Ey kalpleri çeviren Allah'ım! Benim kalbimi dinin üzere çokça sabit eyle!"** *(Sh:167, No:53'te geçti)* buyurmuştur.

Ârifler, kalplerin, Allah-u Tealâ'nın kudret elinde olduğunu, onları istediği tarafa çevirdiğini iyice bildiklerinden, ilim ve amelleriyle tatmin olmayıp, korkuya devam etmişler ve ruhları, iman üzere alınıncaya kadar emin olmamışlardır.

Velâkin, Kerîm olan Allah-u Tealâ'nın yüce şanındandır ki, iman nimetini tamamladığı bir kişiden, onu soyup almaz. Çünkü bu, O'nun vaadidir ki, O, sözünden caymaz!" *(Sâvî)*

13- "Kâfirin fıtratında da İslam inancı olduğundan, o fıtrata ters düşme gayreti içine giren kâfirlere imanın zor gelmesi, sırtında taşıdığı ağır bir yükle yukarı doğru çıkmak isteyip te, yükü kendisine mani olan kimsenin haline benzetilmiştir ki bu, iki şey ifade eder:

a) Her ne zaman ve mekanda inkâr gündeme gelirse, fıtrat (yaratılışa konan inanç kabiliyeti) ona karşı direniş göstererek, inançsızlığı o kişiye ağır bir yük haline getirir. Fıtratla harbe kalkışan, şüphesiz ki açık bir ziyana uğrar.

b) Bir kâfir, maddî ilimlerde ne kadar ileri olsa da Allah-u Tealâ'nın, kalbine yerleştirdiği şiddetli darlık ve bunalım, onun, İslam'ın getirdiği semavî hakikatleri anlamasına mani olur. *(Ebû Zehre)*

14- Müfessirlerin beyanına göre; bu cümle-i celilede geçen (فِي السَّمَاءِ) lafzı, "Gökte yükseliyor" anlamına gelmeyip, "Havada, aşağıdan yukarı doğru yükselmeye çalışıyor." manasındadır. Nitekim:

(قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ...(١١٤)) **"Muhakkak biz, senin yüzünün, semada dönüp durduğunu görüyoruz..."** *(Bakara Sûresi:144'den)* kavl-i şerifinin manası da; "Hava boşluğunda, göğe doğru" demektir. *(İbni Atıyye)*

15- Kalbi dar ve sıkıntılı olan kişiye, bir vaiz diliyle ve nasihat eden bir mürşit yoluyla hidayetten bir şeyler ulaşsa da o, onlara tam manasıyla inanamayıp, devamlı ızdırap ve tereddüt içinde kalacağından, hidayeti kabul etmek hususunda bu şahsın çektiği zorluk, imkansız bir işe teşebbüs etmekten utandığı için, göğe gizlice çıkmaya çalışanın haline benzer.

Zaten (يَصَّعَّدُ) kelimesinde, (تَا) yı (صَادْ) a idğam edenlerin kıraatı bu zorluğa işaret etmektedir.

Böyle bir kimse ihtiyarî hareketiyle ne zaman yükselmeye kalksa, tabiî ve kasrî (doğal ve gayri ihtiyarî) hareketi, onu hemen aşağı çeker.

Nitekim, sırtındaki ağır yükle düz duvara tırmanmaya çabalayan bazı haşeratın ne kadar zorluk çekse de, yere düştüğünü, sonra yine çıkmaya zorladığında, evvelce çıktığı yere kadar varıp düştüğünü, bazen de ilk önce çıktığı yere kadar bile varamadan düştüğünü müşahede etmekteyiz.

İşte, Allah-u Tealâ'nın gönlünü daralttığı kimse de, manevî ızdıraplardan, bunalım ve buhranlardan kurtulamaz. *(Bika'î)*

16- "Allah, her kimi yolundan şaşırtmak ve sapıtmak murad ederse, onun göğsünü daraltır, sıkar ve son derece bunaltır. Hem öyle alelâde ve kısa bir yokuşa değil, sanki dik yukarı göğe, merdivensiz tırmanıyormuş gibi olur.

Göğe tırmanmak, kendisince nasıl icrası gayri kabil bir külfet ve zahmetse, iman ve İslam, hakkı kabul ve icrayı ibadet te ona o derece güç gelir . İslam ve istikamet deyince; canı sıkılır, daralır, bunalır, of der, yan büker, yoldan çıkar, çamura batar, içinden çıkılmaz bataklara batar gider.

O artık, inşirahı, genişliği ve ferahı; doğrulukta ve selamette değil, eğrilikte ve felakette arar." *(Hak Dini Kur'an Dili)*

Bu cümle-i celilelerden çıkarılan bazı meseleler:

1- Ehl-i Sünnet uleması, bu ayet-i celile'den yola çıkarak, dalâlet ve hidayetin, yaratılma cihetinden Allah-u Tealâ'dan olduğuna hükmetmişlerdir. Şöyle ki: Kulun, inanmaya da inkâr etmeye de gücü, eşit seviyede mevcut olduğundan, kalbinde bunlardan birine sürükleyecek bir meyil bulunmadıkça, kuldan, inkâr yerine iman ya da iman yerine inkâr meydana gelmesi imkansızdır.

Bu sebep ise; kulun, bu iki işten birinin, fazla bir menfaate ve üstün bir kâra sahip olduğunu bilmesinden veya inanmasından ya da zannetmesinden başka bir şey olamaz.

İşte bir kalpte bu mana belirginleştiğinde bu, sahibini o işi işlemeye davet eder. Bunun aksine, kalpte o şeyin fazla bir zarara ve ağır basan bir bozukluğa sebebiyet vereceği yolunda bir bilgi veya inanç yahut zan ve tahmin hasıl olduğunda ise bu sebep, sahibini o işi bırakmaya çağırır.

Bu izahtan iki hüküm çıkarılmıştır:

a) Bütün bu sebepler, mutlaka Allah-u Tealâ'nın yaratmasıyla meydana gelmektedir.

b) Kulun bir şey yapmaya gücü olması, o işin meydana gelmesinde yeterli olmayıp, ancak gücün, sebeplerle birleşmesi o işi meydana getirir. Bu anlaşıldığına göre artık diyebiliriz ki; Allah-u Tealâ, bir kulun kalbinde, imanın bol faydalı ve çok kârlı bir şey olduğu inancını yaratmadıkça, o kuldan iman beklenmesi muhaldir.

İmanın menfaatiyle ilgili bu inanç kalbe yerleşince, o kalpte imana karşı bir meyil ve ruhta onu elde etmek için şiddetli bir istek husûle gelir ki, sadrın iman için inşirahı bundan ibarettir.

Ama bir kalpte mesela; **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e inanmanın, din ve dünya hususunda büyük fesatlara sebebiyet vereceği ve çok zarar getireceği inancı belirirse, işte bu düşünceden, **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e inanmaya karşı şiddetli bir nefret husûle gelir.

Malumdur ki, yol dar olunca girmek isteyene geçit vermez. Geniş olunca girmek isteyen imkan bulur. Bu yüzden Mevlâ Tealâ, kâfirin kalbindeki darlığı, girişi imkansız olan dar yola benzetmiştir.

İşte Allah-u Tealâ'nın: **"Onun gönlünü çok dar ve sıkıntılı yapar."** kavl-i şerifinde anlatılmak istenen mana bundan ibarettir ki, buna göre ayet-i celile'nin manası: "Allah-u Tealâ, kimin imanını dilerse, o kişiyi imana davet eden sebepleri kuvvetlendirir. Kimin de kâfir olmasını murad etmişse, o kişiyi imandan döndürecek nedenleri güçlendirir ve inkâra sürükleyecek sebepleri takviye eder." demektir.

Aklî delillerle de, gerçek durumun böyle olduğu müşahede edilmekte olduğuna göre; Kur'an-ı Kerim'in bu ayet-i celile'sinin, bu aklî delillerin tümünü ihtiva etmiş olduğu hakikati sabit olmuş olur.

Aklî kesin delil, Kur'an-ı Kerim'in sarih ifadesiyle de tam uyum sağladığı zaman artık bundan öte bir beyan ve burhan (açıklama ve delil) olamaz. *(Fahrurrâzî)*

*Üstadımız Hacı **Ali Haydar Efendi** (Kuddise Sırruhu) da, Kur'an-ı Kerim'inde bu ayet-i celile'nin kenarına, **Fahrurrâzî** (Rahimehullah)ın bu izahının mütâlea olunması hakkında kayıt düşmüştür.*

2- Bu ayet-i celile'nin sünnetten nazîri; **Muaviye** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٦١-عَنْ مُعَاوِيَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ»

161 - **"Allah, kimin hakkında hayır dilerse, onu dinde fakîh kılar..."** *(Buharî, İlim:13, No:71, 1/39, Müslim, Zekat:33, No:1037, 2/718)* hadis-i şerifidir.

(انَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْاِسْلَامُ ...(١٩)) **"Şüphesiz Allah indinde din, İslam'dır..."** *(Âl-i İmran Sûresi:19'dan)* ayet-i celîle'sinde beyan buyrulduğu üzere; buradaki dinden maksat, İslam'dır.

Bir kimse, ibadetler hususunda derin bilgiye sahip olabilmesi için, mutlaka kalbinin nurlandırılıp, şerhedilmesine muhtaçtır. Allah-u Tealâ kimin hakkında hayır dilemediyse, göğsünü dar edip, anlayışını kıt eder de, o kişi, fıkıh ilminden mahrum olur. *(Kurtubî)*

3- Bu ayet-i celile'de, kâfirlerin gönüllerinin dar edileceği beyan edilmişken, bazı kâfirlerin; gamsız, kedersiz, mutlu ve huzurlu görünmelerinin hikmeti sorulursa, buna şöyle cevap verilir:

Mevlâ Tealâ, bu darlıklarının, her zaman ve mekanda daim olduğunu bildirmediğinden, onların bazen mutlu olmaları bu haberle çelişmez. Zaten burada bahsedilen, imana ve İslam'a davet edildikleri zaman çektikleri sıkıntıdır ki bu, her kâfirde her zaman müşahede edilmektedir.

Bu durumda "Her kâfirin, bazen iç bünyesinde darlık ve sıkıntı çektiğini kesinlikle söyleyebilmek gerekir. Gerçekten de bu böyle midir?" denilecek olursa, buna cevaben şöyle denilir:

Evet! Böyle denilebilir. Bunu reddetmek mümkün değildir. Hele de, İslam'ın delillerinin parladığı, Allah-u Tealâ'nın müminlere yardımının zuhur ettiği ve kâfirlere zillet ve hakaretin isabet ettiği dönemlerde, onların kalplerinin daralmadığını söylemek imkansızdır. Ayrıca Allah-u Tealâ, kâfirle mümini bu darlık sebebiyle birbirinden ayırmıştır.

Eğer bundan maksat, kâfirin kalbinde gam ve kederlerin yerleşmesi olsaydı, elbette kâfirin kalbindeki sıkıntıların, müminin kalbinde bulunan üzüntülerden, herkesin anlayacağı kadar açık derecede fazla olması lazım gelirdi. Halbuki, gerçeğin böyle olmadığı malumdur. Bilakis kâfir ve müminin üzüntüsü eşit, hatta mümin hakkında bela ve keder daha fazladır. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(وَلَوْلاَ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ)

"İnsanların, (kâfirlikte) **tek bir ümmet olması** (tehlikesi) **bulunmasaydı, elbette Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık..."** *(Zühruf Sûresi:33'den)* buyurmuştur.

١٦٢ – عَنْ سَعْدِ بْنِ اَبِى وَقَّاصٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اَشَدُّ النَّاسِ بَلاَءً الْاَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الْاَمْثَلُ فَالْاَمْثَلُ »

162 - **Sa'd ibni Ebî Vakkas** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"İnsanların bela cihetinden en kuvvetlisi peygamberlerdir, sonra âlimler, sonra derecesine göre** (Allah katında) **en üstün rütbeye sahip olanlardır."** *(Hakim, el-Müstedrek, No:5463, 3/386, Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No:626-631, 24/144-146)* buyurmuştur.

4- Anlayışa muvaffak kılınanlar için, bu ayet-i kerime; iman ve taata ulaştıran sebeple, küfür ve masiyete erdiren sebebin birbirinden farklı olduğu, iki sebebin de yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'dan oluşu hususunda çok açık bir delildir.

Çünkü bu ayet-i celile'sinde Allah-u Tealâ, İslam'a hidayetini dilediği kişinin gönlünü şerhetmekte olup, saptırmayı murad ettiği kişinin göğsünü de İslam'a karşı çok dar ve sıkıntılı yaptığını açıklamıştır. Gönlün imana karşı genişletilmesiyle daraltılmasının, birbirine çok ters mefhumlar olduğu ve aynı sebeple ikisine ulaşılamayacağı herkesin malumudur.

Bunun aksi düşünülseydi, Allah-u Tealâ'nın, **Ebû Cehl** *(Le'anehullah)* ın gönlünü imana karşı şerhedip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in göğsünü ise darlattığı gibi, bir fikrin benimsenmesi gerekirdi ki bu, insanı kafir edecek düşüncelerdendir.

Demek ki; müminlerin, Allah'a ve resulüne inanmalarını ve itaatkârların ibadetini sağlayan sebeple, kâfirlerin inkârına ve asîlerin isyanına neden olan sebep birbirinden ayrı olup iki sebep te, yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ katındandır ve O'nun kudret ellerindedir. *(Taberî)*

5- Bu ayet-i celile, **"Allah-u Tealâ'nın, müminin hidayetini ve kâfirin dalâletini dilediği"** hususunda bir nass teşkil etmektedir ki, **Ehl-i Sünnet**'in tümü nezdinde bu irade, Allah-u Tealâ'nın Zat'ına ait sıfatlarından olan kadîm iradesi (ezelî dilemesi)nden ibarettir. Dolayısıyla bu ayet-i celile'de geçen **"Hidayet"**; "Kalpte imanı yaratmak ve icat etmek" anlamına gelir.

"Şerh-i sadr" ise; "İmanı kolaylaştırmak, sevdirmek ve kalbi, imanı kabul ve tahsile hazırlamaktır." *(İbni Atıyye)*

6- Sapık **Kaderiyye** ve onun uzantısı olan sapık **Mutezile** fırkası; olmuş ve olacak bütün hadise ve eşyanın, ezelî olan ilm-i ilâhî'de mevcut olup, yazılı bulunduğunu kabul etmedikleri için kullara ait fiillerin, Allah-u Tealâ'nın yaratmasıyla değil, kulun yaratmasıyla meydana gelen yeni şeyler olduğunu iddia etmektedirler.

Bu yüzden ayet-i celile'de Allah-u Tealâ'ya isnad edilen **"Hidayet"** ve **"Dalâlet"** fiillerini, "Yaratma" manasıyla değil de, "Cennet yolunu gösterme, kuluna, imanda sabit kalması için lütuflarda bulunma" manalarıyla tefsir etmişlerdir.

Fahrurrâzî Hazretleri, bu konuları naklettikten sonra, **Muhammed ibni Kâ'b el-Kurazî** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen şu eserle, mevzuya son noktayı koymuştur:

١٦٣ – عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبِ الْقُرَظِيِّ (رضى الله عنه) قَالَ: ذُكِرَ الْقَدَرُ عِنْدَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ . فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: لُعِنَتِ الْقَدَرِيَّةُ عَلىٰ لِسَانِ سَبْعِينَ نَبِيّاً ، مِنْهُمْ نَبِيُّنَا مُحَمَّدٌ ﷺ . وَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَجَمَعَ اللهُ النَّاسَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ ، نَادىٰ مُنَادٍ يُسْمِعُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ: أَيْنَ خُصَمَاءُ اللهِ؟ فَيَقُومُ الْقَدَرِيَّةُ .

163 - Bir kere **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)*nın yanında, kaderle ilgili konuşulduğunda o: **"Kaderiyye fırkası, yetmiş peygamberin dili üzere lanetlenmiştir ki, bizim peygamberimiz Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **de, o peygamberlerden biridir.**

Kıyamet günü olup, Allah-u Tealâ bütün insanları geniş bir alanda (mahşerde) **topladığında, bir münâdî, öncekilere ve sonrakilere** (herkese) **işittirecek şekilde sesli bir avaz ile: 'Allah'ın hasımları nerededir?' diye bağırınca, Kaderiyye fırkası ayağa kalkar."** *(Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, No:7158, 8/79)* buyurdu.

Bu rivayet, **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٦٤ – عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادىٰ مُنَادٍ: أَلَا لِيَقُمْ خُصَمَاءُ اللهِ! أَلَا وَهُمُ الْقَدَرِيَّةُ »

164 - **"Kıyamet günü olunca bir münâdî: 'Dikkat! Allah'ın hasımları kalksın!' diye nida eder. Âgâh olun ki onlar, Kaderiyye fırkasıdır."** *(Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, No:6506, 7/263)* hadis-i şerifi de, bu rivayetin sıhhatini kuvvetlendirmektedir.

Mutezile fırkasının, kıyamet günü Allah-u Tealâ'ya karşı hasım olarak çıkmaları birkaç yönden izah edilebilir:

a) Onlar, Allah-u Tealâ'nın, iyilik edenlere sevap ve karşılık vermesinin vacip olduğunu iddia ettiklerinden, Allah-u Tealâ'ya karşı "Sen, bana, haketmediğim bu sevabı vermezsen, elbette ilâhlıktan çıkarsın ve Rablikten azledilirsin." demiş konumundadırlar ki, mezhebi ve inancı bu olan kişi, elbette Allah-u Tealâ'nın hasmı demektir.

b) Yetmiş sene kâfirliğe devam edip, ahir ömründe, kalbinden gelerek bir kere kelime-i tevhid okuyup ölen kişiye Allah-u Tealâ, cennette milyon

sene kıymetli nimetler ve üstün dereceler verip, sonra bir an o nimetleri ondan kesmek istediğinde o kul, O'na: "Ey İlâh! Sakın ha, bu nimetleri bana ulaştırmayı bir an bile bırakmayasın, yoksa ilâhlıktan azledilmiş olursun!" deme hakkını kendinde görürse, bu husumet değil de nedir?

Ama **Ehl-i Sünnet**'in dediği gibi, **"Melekler olsun, peygamberler olsun, hiç kimsenin Allah-u Tealâ üzerinde bir hakkı yoktur. Allah-u Tealâ'nın onlara ulaştırdığı bütün sevaplar kendisi tarafından bir fazl-u keremdir."** şeklinde inanan kişi, elbette ki Allah-u Tealâ'ya hasım olamaz.

c) Üstadımız Hacı **Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*nun, **Fahrurrâzî** tefsirinin mütaleası hakkında kayıt düşerek işaret buyurduğu şu kıssa da, **Mutezile** fırkasının Allah-u Tealâ'ya karşı olan husumetini çok güzel açıklamaktadır:

Nakledildiğine göre; Şeyh **Ebu'l-Hasen el-Eş'arî** *(Rahimehullah)*, üstadı **Ebû Ali el-Cübbâî**'nin meclisinden ayrılıp, onun sapık mezhebi olan **Mutezile**'yi terkedince, görüşlerine karşı çokça itiraz yapmaya başlamış, bu sebeple de aralarındaki soğukluk giderek artmıştı.

O sırada günlerden bir gün, **Cübbâî** sohbet meclisi kurmuş ve yanında bir cemaat toplanmıştı. Şeyh **Ebu'l-Hasen** *(Rahimehullah)* o meclise giderek, **Cübbâî**'den gizli bir köşede oturdu ve orada bulunan yaşlı ninelerden birine:

"Ben, sana bir mesele öğreteyim de onu bu kişiye sor! Ona, 'Benim üç çocuğum vardı, birisi çok dindar ve sofuydu, ikincisi kâfirlik ve fasıklığın zirvesindeydi, üçüncüsü ise henüz bülûğa ermemiş bir sabî idi.

Hepsi de bu hal üzere öldüler. Sen, bana bunların ahiretteki durumundan haber verir misin?' de" dedi. O nene, **Cübbâî**'ye gidip bu suali ilettiğinde o:

"Zâhid olan cennetin derecelerindedir, kâfir olan cehennemin derekelerindedir, sabî ise selamet ehlindendir." diye cevap verdi. O zaman **Eş'arî** *(Rahimehullah)*, neneye: "Sen de ona: 'Eğer çocuk zâhid kardeşinin elde ettiği derecelere çıkmak isterse, bu imkan kendisine verilir mi?' diye sor." dedi.

Buna cevaben **Cübbâî**: "Hayır! Çünkü Allah-u Tealâ, o çocuğa: 'Senin ağabeyin o yüce mertebelere, ilim ve amelde kendisini yorması sebebiyle ulaşmıştır, sende ise böyle bir hal yoktur.' der." dedi. Buna karşı **Eş'arî** *(Rahimehullah)*, yaşlı kadına şöyle demesini tenbihledi:

"Peki ya o çocuk: 'Ya Rabbe'l-âlemin! Benim bunda ne günahım var? Sen, beni bülûğa ermeden öldürdün. Eğer bana da yaşama fırsatı tanıyacak olsaydın, büyük ihtimalle ben, zühd ve dindarlık açısından zâhid kardeşimi geçebilirdim.' derse, ne olacak?"

O zaman **Cübbâî**: "Allah-u Tealâ da ona: 'Ben biliyordum ki, sen yaşasaydın, azıp kâfir olacak ve cehenneme müstehak olacaktın. İş bu raddeye gelmeden, senin iyiliğini isteyerek azaptan kurtulman için seni önce öldürdüm.' der." deyince, **Eş'arî** *(Rahimehullah)*:

"Bu durumda sen de ona: 'O zaman, kâfir ve fasık olan o kardeş cehennemin en alt tabakasından başını kaldırıp:

'Ey âlemlerin Rabbi! Ey hakimlerin en hakimi! Ey acıyanların en merhametlisi! Bu küçük kardeşimin, yaşasaydı kâfir olacağını bildiğin gibi, benim de ne olacağımı bilmiştin. Ya niçin onun maslahatını gözettin de benim kârımı gözetmedin?' derse ne olacak?' diye sor!" dedi.

Söz bu noktaya gelince, **Cübbâî** kesilip kaldı. Etrafına bakınınca, **Ebu'l-Hasen el-Eş'arî** *(Rahimehullah)*ı görür görmez bu soruların, o yaşlı kadından değil de, ondan geldiğini anladı.

Ancak burada şunu ifade edelim ki, **Ebu'l-Hasen el-Eş'arî** *(Rahimehullah)*ın, o yaşlı kadın vasıtasıyla **Cübbâî**'ye sordurduğu bu sorularda geçen, "Allah ile kul arasındaki ince münazara", **Mutezile**'nin inancına göre tevcih edilmiştir.

Ehl-i Sünnet ashabımızın itikadına göreyse, kul ile Rabbi arasında asla bir münazara (tartışma) söz konusu olamaz. Kulun, Rabbine "Bunu niye böyle yaptın veya yapmadın?" diye sorma hakkı yoktur. Dolayısıyla kıyamet günü Allah-u Tealâ'nın hasımlarının, **Ehl-i Sünnet** olmayıp, **Mutezile** olduğu hakikati sabit olmuştur. *(Tefsîr-i Kebîr)*

7- Şirke düşmesi sebebiyle fıtratı bozulup, günahlara bulaşması sebebiyle nefsi kirlenen kişiden, tevhid delillerini teemmül, iç ve dış âlemini tefekkür istendiği zaman, kalbinde son derece darlık hisseder ki, bunun sebebi, kalbini istila eden şu kötü duygulardır:

a) Batıl taklitler (manasını bilmeden, boşu boşuna ve körü körüne uyduğu fikirler),

b) İnsanların alışkanlığı haline gelen şeylere karşı durabilmekten çekinme,

c) Alışageldiği inançları ve amelleri bırakmaya karşı iradesinin zayıflığı.

İşte bu duyulara esir olan kişiler, yeni bir dine çağırıldıklarında ona icabetleri çok zor olup, bu çağrıya uyma yükünü taşımaktan âciz olduklarını hissederler ki, onların durumu, hava boşluğundaki yüksek tabakalara çıkanın, nefes almakta çektiği zorluğa benzer.

Göğe doğru yükselen kişinin, irtifası ne kadar çok olursa, nefes darlığı hissi o derece artar. Ta ki, en yükseğe çıktığında, havasız kaldığını hissederek, yaşama imkanı bulamayıp boğularak ölür.

Bunun hülasası şudur: Allah-u Tealâ, batıla alışıp ona meyleden kişinin, hakka çağrıldığında hissettiği manevî nefes darlığına misal olarak, tayyareyle, havanın (atmosferin) yüksek tabakalarına çıkan kimsenin hissettiği, helâk olacak derecedeki maddî nefes darlığını açıklamıştır. Şüphesiz ki böyle bir kişi, aşağı tabakalara inerek kendisini kurtarmadıkça helâk olmaya mahkumdur.

Rabbimiz ne yücedir ki; O'nun Kitab-ı Kerim'i, beşerin, sırrını anlamaktan âciz kaldığı ve inişinden ondört asır kadar bir süre geçtikten sonra gerçeğinin anlaşıldığı bir meseleyi, bindörtyüz küsur sene evvel bildirmiştir.

Bu gün, uçuş fenninin (tekniğinin) gelişmesi, bu işle uğraşanlara, Allah-u Tealâ'nın kitabındaki hükmün doğruluğunu tecrübeyle isbat etmiştir.

Tabiat ilmi (doğa bilimi)nde sabit olan "Farklı hava tabakalarında hava basıncının değişik olduğu" hükmünün doğruluğuna da bu tecrübeler delil olmuştur. Bu gün bilindiği üzere; semanın yüksek tabakalarında bulunan hava yoğunluğu, aşağılarındaki tabakalara göre daha azdır.

İnsan yükseğe doğru çıktıkça havaya ihtiyacını daha çok farkeder ve muhtaç olduğu havanın azlığından dolayı nefes darlığı çeker. Hatta oralarda gezen (astronot)ların yürümesine yardımcı olması için, teneffüs cihazı (oksijen tüpü) kullanmaya muhtaç oldukları müşahede edilmektedir.

İşte bu gibi ayetlerin ve müfessirlerin bunların tefsirinde yaptıkları izahların sırrı, günümüzde daha iyi anlaşılmış ve doğru ilmin isbat ettiği şekilde, Kur'an'ın muradı belirginleşmiştir. Bundan dolayı:

« اَلدِّيْنُ وَالْعِلْمُ صِنْوَانِ لاَ عَدُوَّانِ »

"Din ve ilim; düşman değil, kardeştir." sözünün doğruluğu bir kere daha isbatlanmıştır ki, bundan sonra kıyamete kadar gelişecek tabiat ilimleri (fizik bilgileri) ve bu sayede ulaşılacak malumat, kim bilir Kur'an-ı Kerim'in gizli işaretlerinden daha ne kadarını açığa çıkaracaktır?

ALTINCISI: (كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ) **"İşte böylece Allah, iman etmeyeceklerin üzerine murdarlığı bırakır."** ifade-i celilesi hakkında da bazı meseleler vardır:

Cümle-i celilenin başında geçen (كَافْ) **"Kâf"**, teşbih manasını ifade etmektedir ki, burada neyin neye benzetildiği iki türlü tefsir edilmiştir:

1- "Üzerlerine pislik atılması", "Gönüllerinin daraltılması"na teşbih edilmesi halinde mana: "Biz, onların gönüllerini dar ve sıkıntılı yaptığımız gibi, işte Allah-u Tealâ onlara böylece pislik atar." demek olur.

2- Teşbihin, geride anlatılanlara ait olmasına göreyse mana: "Habibim! Sana bu anlattıklarımız gibi, Allah-u Tealâ, imansızlar üzerine azabı salar." demektir ki, geride anlatılanlar, "Hidayet ve dalâletin, Allah-u Tealâ'nın irade ve meşietiyle meydana geldiği" hususudur. *(Zeccâc, İbni Atıyye, Hazin)*

Cümle-i celilede geçen (يَجْعَلُ) fiili, burada birkaç manaya gelmektedir:

1- "Musallat kılar." manası, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakledilmiştir. *(el-Vesît, Taberî, Zâdü'l-Mesîr)*

2- "İlka eder (salar, bırakır, çökertir)." manasına gelmesi de güzel görülmektedir. Nitekim:

(... وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ ... (٣٧)) **"Pisin bazısını, bazısı üzerine bırakmak için..."** *(Enfal Sûresi:37'den)* ayet-i celile'sinde de bu fiil, bu manada kullanılmıştır.

3- "Tasyîr" manasında da olabilir ki, o zaman ikinci mef'ûl,

(عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ) cümlesinin zımnında mülahaza edilerek mana: "Allah-u Tealâ, pisliği, inanmayanların ayrılmaz arkadaşı kılar." şeklindedir. *(İbni Atıyye)*

Cümle-i celilede geçen, (رِجْس) **"Rics"** kelimesine birçok mana verilmiştir:

1- **İbni Ebî Talha** *(Rahimehullah)*ın, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet ettiğine göre bu kelime "Şeytan" anlamındadır ki, buna göre mana: "Allah-u Tealâ, şeytanı, imansızlara musallat eder." demektir.

Nitekim **Ebû Ümâme** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, helâya girerken okumaktan âciz kalınmamasını emr ettiği:

١٦٥ – عَنْ اَبِى اُمَامَةَ (رضى الله عنه) اَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: « لَا يَعْجِزْ اَحَدُكُمْ اِذَا دَخَلَ مِرْفَقَهُ اَنْ يَقُولَ: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الرِّجْسِ النَّجَسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ »

165 - **"Ey Allah'ım! Rics ve neces** (murdar ve pislik) **habis ve muhbis** (kendi de pis, avanesi de pis olup, insanlara pisliği öğreten ve onları pisliğe düşüren), **kovulmuş şeytandan sana sığınırım!"** *(İbni Mâce, Taharet:9, No:299, 1/109, Ebû Davud, el-Merâsîl, Kitâbu't-Tahare, No:2, Sh:72, İbni Sünnî, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, Bab:5, No:18, Sh:12)* duası, bu manayı teyid etmektedir.

2- "Günah" manasıdır ki, bunu **Ebû Salih, İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan nakletmiştir.

3- "Kendisinde hayır bulunmayan şey" demektir. Bunu, **İmam-ı Mücahid** *(Rahimehullah)* söylemiştir.

4- "Azap" manasını, **İbni Zeyd, Atâ** ve **Ebû Ubeyde** vermiştir.

5- "Dünyada lanet, ahirette ise azap" manasını, **Zeccâc** *(Rahimehullah)* beyan etmiştir.

6- Bu kelimeye "Pislik" manası da verilmiştir. Hatta "Rics" ile "Neces" kelimelerinin aynı manaya geldiklerini, **Ali ibni İsa** *(Rahimehullah)*, **Kûfe** nahivcilerinden bir kısmının görüşü olarak nakletmiştir ki, **Hasen** *(Radıyallahu Anh)* dan rivayet edildiğine göre; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, helâya girerken okuduğu:

١٦٦ – « اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الرِّجْسِ النَّجَسِ »

166 - **"Ey Allah'ım! Rics-i neces** (murdar pislik)**ten sana sığınırım!"** *(Taberî, Tefsir, No:13884-885, 5/341, Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî, 1/363, İbni Sünnî, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, Bab:5, No:18, Sh:12)* duası bu görüşü teyid etmektedir. *(Mâverdî, Beğavî, Zâdü'l-Mesîr)*

Bu mana, kâfirliğin, sağlam akılların kendisinden iğrendiği çirkin bir iş olduğunu ifade etmektedir. Zaten, zarardan ve faydadan uzak, kul eliyle yapılmış taşlara tapılmasının manasını aklın anlayabilmesi beklenemez!

7- Bu kelime, "Gazap" manasıyla da tefsir edilmiştir ki bu görüş, **İbni Bahr** *(Rahimehullah)* a aittir. *(Mâverdî, Ebû Hayyan)*

8- Bu tabir, "Izdırap" manasıyla da tefsir edilmiştir ki bu, Allah-u Tealânın, inanmayanların kalplerine yerleştirdiği tereddüt, çarpıntı, çalkantı ve güvensizlik gibi manalarla izah edilebilir. *(Bika'î)*

9- **İmam-ı Mukatil** *(Rahimehullah)* bu kelimeye, "Şer" manası vermiştir ki, buna göre mana: "Allah-u Tealâ, bütün şerleri imansızlara yağdırır." demektir. *(Tefsîr-u Mukatil)*

10- "Hızlan" manasına göre cümle-i celile, "Allah-u Tealâ, hayırlara muvaffakıyetten mahrumiyeti, imansızlara nasip eder." demek olur. *(Beyzâvî)*

Cümle-i celilenin sonunda geçen (لاَ يُؤْمِنُونَ) "İnanmıyorlar" kavl-i şerifi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Kâfirlerin inanmadıkları şeylerin, nelerden ibaret olduğu hakkında birkaç görüş vardır:

a) Kur'an-ı Kerim,

b) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*,

c) Tevhid inancı. *(Mukatil, İbni Vehb)*

2- Burada zamir yerine ism-i zahir getirilmesi, onlara bu pisliğin atılmasının sebebinin, imansızlıkları olduğunu açıklamak içindir. *(Beyzâvî, Âlûsî)*

3- Allah-u Tealâ'nın, kâfirleri imansızlıkla vasıflarken, nefy-i muzari' sîğasını kullanması, onların bu inanmama niteliğinin, anbean tazelenerek devam ettiğini ifade etmektedir ki, bu, "Ayetlerin inişi tekrarlandıkça, onların da kâfirliği artmaktadır." demek olur." *(Ebû Zehre)*

İŞÂRÎ MANALAR:

TÜSTERÎ: İmam **Ebû Muhammed Sehl ibni Abdillah et-Tüsterî** *(Kuddise Sırruhu)*, kendisine mensup tefsirde şöyle buyurmuştur:

Şüphesiz ki Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'de mürid ile muradın arasını ayırmıştır. Gerçi hepsi Allah katındansa da, umumî ile hususînin özel makamlarını böylece Allah-u Tealâ vuzûha kavuşturmak dilemiştir. Şöyle ki:

Bu ayet-i celile'de, murad (Allah-u Tealâ'nın arzuladığı) zatlar, özellikle anılmış, yine bu sûre-i celilenin:

(وَلاَتَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... (٥٢)) **"Rablerinin Zatını arzulayarak, sabah-akşam O'na dua edenleri kovma!"** *(En'am Sûresi:52'den)* ayet-i kerime'sinde, umumî konumda olan müritler anlatılmıştır ki, Allah-u Tealâ'yı irade etmek; kulun, bütün harekât ve sekenât (geziş ve duruşlar) ında, Allah-u Tealâ'yı kastetmesinden ibarettir.

Nitekim: (وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ ... (٣٨)) **"Rablerine icabet edip, namazı hakkıyla kılanlar.."** *(Şûra Sûresi:38'den)* kavl-i şerifi, kulun bu yöndeki kast ve iradesini açıklamaktadır. Artık, hem mürid hem de murad halini kendinde bulan kimse, bilsin ki bu cem' hali, Allah-u Tealâ'nın, kendisi üzerindeki en büyük fazlındandır. Nitekim:

(وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللهِ ... (٥٣)) **"Nimet** (cinsin)**den sizde olanın hepsi, Allah'tandır..."** *(Nahl Sûresi:53'den)* ayet-i kerime'sinde, bu cem' (Allah-u Tealâ'nın, bazı kullarına iki makamı birden verdiği) görülmektedir.

Müridle murad arasındaki farka gelince:

1- Mürid; Allah-u Tealâ'ya ulaşmak için çalışan, çabalayan, ibadetlerde kendini yoran ve O'na varma yolu arayan kimse olduğu için henüz arayış içindedir.

Müridin meşguliyeti üçtür:

a) Farzları hakkıyla yerine getirmek,

b) Günahlardan af dilemek,

c) Kulların şerrinden kurtuluş istemek.

2- Murad ise; yapması gerekenleri Allah-u Tealâ, kendisine yaptırmış olan ve müridin birçok uğraşıdan sonra elde ettiği rehberliği, kendi iç âleminde zahmetsizce bulandır.

Murad kimse, bazen ibadetlere öyle bir girer ki, hiçbir zorlanma ve gayret sarfetmeksizin, Allah-u Tealâ tarafından kendisine isabet eden bir nazar ve tecellî ile kendisini o amellerin içinde bulur. Sonra bu halden de çıkıp yüce makamlara ve yüksek derecelere ulaşır.

Bu makamlara gelince; Kur'an-ı Kerim'de bunlar mevcut olup, melekler tarafından nakledilen: (وَمَا مِنَّآ إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ (١٦٤)) **"Bizden hiçbiri yoktur ki, onun için belli bir makam bulunmasın!"** *(Sâffât Sûresi:164)* ayet-i kerime'siyle,

(وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا ... (١٣٢)) **"Her biri için, yaptıklarından** (kazandıkları) **dereceler vardır..."** *(En'am Sûresi:132'den)* kavl-i şerifi, bunları anlatmaktadır.

Allah-u Tealâ, bütün kalplere nazar buyurmuştur, zaten bütün kalpler O'nun katında (malum)dur. Tevazuu en fazla olanı, dilediği makama tahsis buyurmuştur. Daha sonra da tevbesi ve dönüşü en çabuk olanları temyiz ederek, onları da hidayete muvaffak buyurmuştur ki, burada hidayete tahsis nimetinin sebebi iki hasletten ibarettir:

a) Kalbin, son derece tevazu (alçak gönüllülük) sıfatına sahibiyyeti,

b) Kalbin, Allah-u Tealâ'dan gafil olduktan sonra, toparlanıp, Allah-u Tealâ ile huzura çabucak dönebilmesi.

Allah-u Tealâ, kimin kalbine nazar edip, onda dünya derdi görürse, mutlaka o kalbe gazap eder ki, O'nun gazabının en az tesiri, o kalbin sahibini, nefsiyle başbaşa bırakmasıdır.

Kalp hakkındaki şu hususlara dikkatini çekerim:

a) O öyle bir mahluktur ki, ona Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir kimse malik olamaz,

b) O da, Allah-u Tealâ'dan başka kimseyi dinlemez,

c) Kalbinle Allah-u Tealâ'yı zikrettiğinde, sırrını, Allah-u Tealâ ile birlikte bırak,

d) Allah-u Tealâ'dan başka, sırrını kime emanet bırakırsan mutlaka sır perdeni yırtar. *(Tefsîr'u't-Tüsterî, Sh:62-63)*

SÜLEMÎ: **Sehl** *(Kuddise Sırruhu)* bu makamda, hidayeti şöyle tarif etmiştir:

"Hidayet"; emrolunanı yapmaya yardım, yasaklanılandan kurtulma hususunda da koruma anlamına gelmektedir.

Nehrecûrî *(Kuddise Sırruhu)* buyurmuştur ki: Kul hak etmese de, bu hidayet Allah-u Tealâ'nın minnet ve lütfundan ibarettir.

"Dalâlet" hakkında bu makamda şöyle denmiştir: Bir kimseyi nefsinin hevasıyla başbaşa bırakıp, onu günahlardan korumamaktır.

Yine buyurmuştur ki: Göğüs genişliği; Hak Tealâ tarafından gelen vâridât-ı ilâhiyye'yi kalbin kabul etmesinden ibarettir. Gönlün sıkıntılı ve dar kılınması ise, lehine olan şeylerden halî olup (boş bulunup), aleyhine olan şeyleri kabul etmesidir.

İbni Atâ *(Kuddise Sırruhu)* şöyle buyurmuştur: Kalbi kararan, işi karışan, Mevla'sının kadr-u azametini bilmediği için, O'na karşı direniş içinde bocalayan kişinin başına gelen beladan daha güçlü bir musibet olamaz. Zira o kişi, kalbinden hidayet nurunu gidermiş ve kurtuluşu, bulunmayacak yerde aramaya kalkışmıştır.

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ'nın, sadrını İslam'a şerhettiği bir Müslümanın iç âleminde, Allah-u Tealâ'nın takdiriyle çekişmek için bir damar bile harekete geçmez. Çünkü İslam, bilâistisna bütün hükümlere teslimiyeti gerektirir.

Allah-u Tealâ'nın tekliflerinden herhangi birisini ağır bulan yahut herhangi bir hükme karşı isteksizlik kalıntısı içinde kalan kişi, Allah-u Tealâ'nın hükmüne teslim olmamış sayılır.

Bu ayet-i celile'de beyan edilen; **"Şerh-i sadr"**ın, kalbe atılan bir nurla yapıldığı, hadis-i şerifte beyan edilmişti ki, bu nur hakkında bazı farklı mertebeler gözetilmiştir:

1- Başlangıçtaki nur, aklın nurudur.

2- Ortalardaki nur, ilmin nurudur.

3- Nihayetteki nur ise, irfan nurudur ki, bu nurlara sahip olanların durumu yine üç mertebede ele alınır:

a) Akıl sahibi, delillere dayanır.

b) İlim sahibi, beyan ve izahlara bakar.

c) Marifet sahibi ise, gözle görme makamındadır.

Buyrulmuştur ki; gayb nurlarını bulan kişiye, gizli işler açıkça görünür. Artık o nur zuhur ettiği vakit, kalplerde geçenlerden hiçbir şey, o nurun sahibine kapalı kalmaz. Nitekim Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١٦٧ – « اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَاِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ »

167 - **"Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."** *(Sh:332, No:137'de geçti)* buyurmuştur.

"Gayb nurlarını müşahedenin tesiri üç şekilde zuhur eder." denilmiştir:

1- Gayb nurlarını müşahede eden bir kulda, o nurların ilk tesiri; kişiye kendi noksanlıklarını ve kötülüklerini göstermesidir.

2- Sonra Rabbini müşahedeyle ilgili, kalbine parlayan nurlardan dolayı nefsini göremez hale getirir.

3- Daha sonra sır latîfesine parlayan nurların galebe çalması, evvelki müşahedesini de kendisine kaybettirerek artık kendi sır latîfesi (ruh canibi)ni de göremez hale gelir.

Nitekim, güneşin cirmine bakan kişinin gözünün ışınları, güneşin şu'âlarında helâk olduğu gibi, Mevlâ Tealâ'yı müşahede hakikatlerine maruz kalan basîret nurları da böylece tükenir gider.

İşte o zaman kul, Mevlâ Tealâ'yı müşahede sahibi olmaktan öte, O'nun varlığıyla hakikî varlık bulma makamının sahibi olur. Bunun neticesinde ise, kulun tümüyle yok olup, sermediyyet sıfatıyla ehadiyyetin bekası (Allah-u Tealâ'nın birliğinin, devamlılık sıfatıyla kalması) mevzuubahis olur.

Allah-u Tealâ, saptırmak istediği kimsenin gönlünü daraltır ki, o kişi, Allah-u Tealâ'nın muradının dışında bir şeye gayret etmesin. Tabi ki, kalp darlığı, beşeriyetin varıp duracağı bir noktadır. Bu darlığın sahibi, devamlı yeni şeylere başlama duygusu ile bahaneler ve özürlerin esaretindedir. Allah-u Tealâ'dan gafil olma azabından daha büyük bir azap olamaz.

HÂCE HEREVÎ: **Hâce Herevî** *(Kuddise Sırruhu)*,"Allah-u Tealâ'nın, bir kulunun gönlünü İslam'a şerhetmesinin nişanı, kulun gönlüne üç vakitte üç nurun düşmesidir." buyurduktan sonra, **Kuşeyrî** *(Kuddise Sırruhu)* dan, geride naklettiğimiz, akıl, ilim ve irfan nurlarını aynen zikretmiş ve en sonunda:

« بِيزَارْ شُوْ اَزْ خُوْدْ كِه زِيَانِ تُوتُوئِى * كَمْ گُوزِ سِتَارَه كَاسْمَانِ تُوتُوئِى »

"Kendinden nefret et! Zira senin ziyanın, yine kendindendir,

Yıldızlardan az bahset! Çünkü senin gökyüzün, yine kendindedir." mısralarını getirmiştir. *(Keşfü'l-Esrâr:3/485)*

İBN-İ ARABÎ: Allah-u Tealâ, kimi saptırmak isterse, onun gönlünü göğe çıkacak gibi dar yapar. Sanki o kişi, tabiatından çıkacak gibi olur. Halbuki eşya, mahiyet ve hakikatlerinden ayrılamayacağı için, bu kişinin de, tabiatı haline gelen kafirlikten çıkması düşünülemez.

Allah-u Tealâ, insana ait güçlerden hangilerini akla boyun eğmeye hidayet etmeyi dilerse, o gücün, kalbi takip eden yüzünü, nurları kabule müsait ve geniş yapar. Kimi de saptırmak isterse, o nuru kabule karşı onu karanlık ve isti'datsız kılar ki, bu durumda sanki o, kalbin nurundan istifade ve ondan feyiz talep etme hususunda imkansız bir işe teşebbüs ediyormuş gibi olur.

Allah-u Tealâ, kimi tevhide ulaştırmak dilerse, nefsin peşine gelen kalbin yüzünden, nefsin sıfatlarının perdelerini açarak, onun gönlünü, Hakk'ın nurunu kabul etmeye ve varlığını tümüyle Allah-u Tealâ'ya teslim etmeye karşı şerheder de artık o gönül, Hakk'ın nurunu kabule müsait hale gelir.

Kimi de saptımak isterse, nefsin sıfatlarını kalbe istila ettirip, kalbi sıkıştırır ki, artık o kalp, nefsanî sıfatlarla ruh semasında çıkılması muhal olan bir yere tırmanmaya çalışan gibi çırpınıp durur. İşte bu hakikatlere inanmayanlar üzerine Allah-u Tealâ, maddî alâkaların pisliğine bulaşma necasetini çökerttiği gibi, nefsanî sıfatlarla acı çekme azabını da onlara musallat eder.

NÎSÂBÛRÎ: Allah-u Tealâ, kimi hidayet etmeyi dilerse, onun kalbine inayet nazarıyla bakar da, onu iman nurundan ibaret olan Cemâlinin nuruyla nurlandırır. Bu sayede o göğüs, kalpte yerleşen nurun ışığıyla genişler ki, işte bu ışık, İslam nuru diye adlandırılan bir ziyadır.

Bu nur, artışı ve güçlenmeyi kabul eder nitelikte olup, neticede iman, **"İkan** (görür gibi inanmay)"a, îkan, **"Ayân** (açıkça görmey)"e, ayân da **"Ayn** (kendi olmay)"a dönüşür.

Kimi de saptırmak isterse, dünya ve şehvetleriyle ilgisinin çokluğundan dolayı beşeriyet sıfatlarının karanlığını üst üste bindirerek, o kişinin gönlünü o kadar sıkıntıya sokar ki, göğe çıkacakmış gibi zorlanır. Çünkü o, tabiatı itibarıyla süflî (alt tabakada yaşayan) bir mahluk olduğundan, zorlama yapmadan yukarı doğru çıkamaz.

NAHCUVÂNÎ: İzzet ve hidayet veren Allah-u Tealâ, her kimi, tevhidine eriştirmek dilerse, onun sadrını İslam'a yani; bütün işlerini Allah-u Tealâ'ya ısmarlamaya, O'nun bütün hükümlerine teslim olmaya ve hakkında Mevlâ'sının takdir buyurduğu kaderlerin tümüne razı olacak derecede kemâl-i taat ve inkıyâda karşı şerh ve fetheder.

Böyle bir kul, kazaya rıza gösterdikten sonra, Hak Tealâ'nın ona ihsan ettiği manevî vüs'at (genişlik) sayesinde, Zat'ın nurları o kulu istila ederek, onu kendi hüviyetinden geçirip, Mevlâ'sının daimî bekasıyla ibka eder (fenafillah ve bekabillah makamlarına ulaştırır).

Allah-u Tealâ, kahır ve celâli muktezasınca, tevhidinin fezasından ve tecridinin safasından kimi saptırmak dilerse, Allah-u Tealâ'nın kendisi sığacak kadar geniş olan kalbi, son derece dar ve kasavetli yapar.

O derece ki, âlem-i imkânın zarurî levâzımı, o kişiyi istila ederek geniş olan yeryüzü ona dar gelmeye başlar da o, bu zarurî ihtiyaçlarını giderme sıkıntısına düştüğünden, aklı karışıp hali dağılınca, sebepler âlemini düzenleyen semaya doğru yükselmek ister ki bu, geçim ve yaşama imkânları daralan kimseler hakkında verilen bir misaldir.

İşte, yaşadığı hayatın zarurî ihtiyaçları kendisini daraltması yüzünden, göğe doğru çıkmaya kendisini mecbur hisseden kişinin hali gibi, son derece kıskanç ve intikam sahibi olan Allah-u Tealâ, âlem-i imkânda, istediklerine ulaşamama rüsvaylığını, neşet-i uhrâ (ahiret hayatın)da da (Allah-u Tealâ'nın

bütün nimetlerinden) mahrumiyet rezilliğini, kendisinin birliğine ve lütf-u kereminin genişliğine inanmayanlar üzerine ilka eder.

Nahcuvânî *(Kuddise Sırruhu)*nun 5 asır önce ifade buyurduğu bu işârî manalar, gönlü geniş edilenlerle, gönlü dar edilenlerin günümüzdeki durumunu ne kadar açık şekilde göz önüne sermektedir. Şöyle ki:

Fakir bir Müslüman, iman ve zikir nuruyla kavuştuğu genişlik sebebiyle bir lokma ve hırkaya kanaat ederek en büyük genişliğe kavuşmuşken, zahirde dünyaya hakim görünen kâfirler, ellerindeki bunca imkanlara rağmen, Allah-u Tealâ'nın kalplerini daraltması sebebiyle dünyaya sığamayıp, aç, susuz ve havasız kalacakmış gibi bir takım vehimlere kapılmışlardır.

Bu yüzden uzaydaki gezegenlerde su ve hava arama peşine düşmüşler ve bütün insanlığın açlık ve sefaletten kurtulmasına yetip artacak kadar maddî imkanları bu uğurda harcamışlardır. Nitekim:

(وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِى فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً (١٢٤)) **"Benim zikrimden yüz çeviren (var ya), şüphesiz ki onun sıkıntılı bir hayatı olur..."** *(Taha Sûresi:124'den)* ayet-i kerime'sinde buyrulduğu üzere; tevhid inancından ve onun beyanı olan Kur'an-ı Kerim'den ayrılanların, ne kadar zengin görünseler de, darlıklardan kurtulamayacakları kesindir. **Firavun**'un:

(يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحاً لَعَلِّى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ (٣٦) اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ ... (٣٧)) **"Ey Hâman! Bana büyük bir kule bina et de, belki yollara, göklerin yollarına ulaşırım..."** *(Gafir Sûresi:36, 37'den)* dediği gibi, bu kimselerin, dünyanın tek hükümdarı olsalar bile, dünya kendilerine dar gelerek, göklere ulaşıp bütün idareyi ele alma fikriyle düştükleri bunalımdan kurtulamadıkları, izaha muhtaç olmayacak derecede zahirdir.

RUHU'L-BEYAN: Şu bilinsin ki, kalpler farklı farklı olup, başlıca iki kısımdır:

1- İman kendisine çok zor gelen kalpler, kâfirlerin kalpleridir.

2- Zevk ve vicdan (manevî buluşlar ve neşeler) kendisine zor gelen kalpler ise, ehl-i imandan olup ta, ehl-i noksan olanların kalpleridir. Zira bazı insanlar manevî kelimelerden, işârî manalardan çok uzak durmakta hatta ruhanî faziletlere sahip olanların hallerini inkâra kalkışmaktadırlar.

Zaten hayavânî sıfatlara daldırıp, behimî ve şeytanî nitelikler kendisine galip gelen kimsenin, ruhanî kaynaklardan içmesi mümkün olmaz. Bundan dolayı sırlarla ilgili konuları yabancılardan gizlemek tavsiye edilmiştir.

Şair **(Sâib-i Tebrizî)** ne güzel demiştir:

« چرا صدف نكند چاك سينه راصائب * درين زمانه كه جوهر شناس نايابست »

"Ey Sâib! Mücevherden anlayan kimsenin bulunmadığı şu devirde, Yağmur damlası, niçin göğsümde açılan sadefte bir inci oluvermez?"

"Te'vîlât-ı Necmiyye"de şöyle buyrulmuştur: Allah-u Tealâ ile kul arasındaki perde ne kadar ince olursa, iman o kadar kuvvetli, kalp te o derece nurlu ve berrak olur. Neticede şu üç vasıf zuhur eder:

1- Perdenin inceliği ve kalbin nurlanması kemâle erince, iman, **"İkan"** halini alır.

2- Perde tamamen kalkıp, Hak Tealâ cemâl sıfatıyla tecellî buyurunca, îkan, **"Ayân"** haline gelir.

3- Mevlâ Tealâ, celâl sıfatıyla tecellî buyurduğunda ise, ayân, **"Ayn"**a dönüşür.

MAZHARÎ: Sûfiyye-i Aliyye buyurmuştur ki:

"Şerh-i sadr", nefsin hem kendisinin, hem de eserinin kaybolup gitmesiyle fena makamına erildikten sonra ancak ele geçer ki, bu, peygamberlerin vela-yeti (veliliği) olan **"Velâyet-i Kübrâ"** makamında Allah-u Tealâ'nın en güzel sıfatlarının tecellîlerine mazhariyetle hasıl olur, işte o zaman iman-ı hakikî (gerçek manada inanma) hasıl olur.

İBN-İ ACîBE: Allah-u Tealâ, kimi, hususiyyet sırrına ve velilik nuruna erdirmek isterse, ona şu muameleleri bahşeder:

a) Evvela onu kendini yolunu bilen kâmil bir şeyhin eline düşürür,

b) Girdiği yolda rahat çalışması için gönlünü şerheder,

c) Velilik nurunu kazanmak için nefsini ve ruhunu cömertçe harcamaya onu muvaffak eder,

d) O yolun sıkıntılarına katlanması ve geniş meydanında yürüme imkanına sahip olabilmesi için ona sabırlar verir,

e) Neticede; bağlandığı kâmil şeyhin hususiyetleriyle hakikatlendirip, o zatın veliliğinin sırrına onu vâkıf kılar da, o müridin, bütünüyle şeyhine teslimiyet göstermesi sebebiyle şeyhefendi, onunla birlikte manevî yolları aşa aşa, en sonunda kendisine: "Hadi Rabbinle başbaşasın!" deyip, onu bırakır.

Allah-u Tealâ, saptırmak istediği kimselere ise şu muameleleri reva görür:

a) Başta, gönlünü manevî yolu kabule karşı dar kılar,

b) Bu sıkıntıyla ona, o yola girip, meşakkatlerine tahammül etmeyi, taşınamayacak derecede ağır gösterir,

c) Ya da, o yolun ehlinin mevcudiyetini tümüyle inkâr ettirir.

İşte böylece Allah-u Tealâ, manevî yola inanmayanlara, kendisinden perdelenme azabını musallat eder. Çünkü manevî yol, dünya ve ahirette bütün nimetlere kavuşturan dosdoğru bir tarikattır.

Muvaffak kılmak, Allah-u Tealâ'dandır!

ÂLÛSÎ: Allah-u Tealâ, kime, kendisini tanıtmak isterse, onun iç âlemine kendine ait nurlardan bir nur atar da, o nur sebebiyle o kul, Rabbini tanır. Kimi de saptırmak isterse, onun gönlünü, marifet güneşinin nurlarından hiçbir şey, içine giremeyecek derecede dar ve sıkışık yapar.

İşte böylece, Allah-u Tealâ, Hak'tan perdeli olan kimseler üzerine, maddiyat kiriyle bulaşma pisliğini salar.

MÜNASİP AYET-İ KERîMELER:

Allah-u Tealâ'nın, kulunun kalbini şerhetmesini beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ... (٢٢) ﴾

"Allah, kimin gönlünü İslam'a şerhederse, o, Rabbinden bir nur üzeredir..." *(Zümer Sûresi:22'den)*

Bu hususta diğer münasip ayet-i kerime'ler, *(Hucurat Sûresi:7, Hacc Sûresi:78)* ***izahın içinde geçmiştir.***

Allah-u Tealâ'nın, kalplerini darlattığı kimselere, İslam'ın zor geleceği ve Allah dilemedikçe iman edemeyecekleri:

﴿ ... كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ ... (١٣) ﴾

"...Senin, kendisine davet ettiğin şey (İslam), **müşriklere çok ağır geldi..."** *(Şûrâ Sûresi:13'den)*

﴿ وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ (١١١) ﴾

"Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileri ile konuşsaydı ve herşeyi açıkça karşılarına haşr (toplayıp cem) **etseydik, Allah** (-u Tealân)**ın dilemesi müstesna yine de iman edecek değillerdi. Lâkin onların çoğu** (iman edip, etmemelerinin, kendi ellerinde olmayıp, Mevlâ Tealâ'nın dilemesine bağlı olduğunu) **bilmezler. "** *(En'âm Suresi:111)*

Allah-u Tealâ'nın, pisliği, kimlere musallat edeceği:

﴿ وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (١٠٠) ﴾

"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse inanamaz. O, akıllarını kullanmayanlar üzerine pisliği salar." *(Yunus Sûresi:100)*

Mevlâ Tealâ, hidayetini dilediği kimselere, Hakkın nuruna karşı göğüs genişliği vereceğini ve kalbine nur girmesin diye, kâfirin göğsünü daraltacağını beyandan sonra, dosdoğru yolun hangi yol olduğunu açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيماً قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (١٢٦)

KELİME MANASI (126)

(وَهٰذَا) **İşte bu** (Kur'an-ı Kerimin getirdiği açıklama), nedir? (صِرَاطُ رَبِّكَ) **Rabbinin yoludur,** o yol ne olduğu hâlde? (مُسْتَقِيماً) **dosdoğru olduğu hâlde,** Bu kelime, (صِرَاطُ) kelimesinden hâldir, amili ise ya (هَا) daki tenbih manası veya (ذَا) daki işaret manasıdır. (قَدْ فَصَّلْنَا) **Muhakkak biz tafsil ettik,** neyi? (الْآيَاتِ) **ayetleri,** kim için? (لِقَوْمٍ) **bir kavim için,** öyle kavim ki, (يَذَّكَّرُونَ) **öğütlenirler,** yani ayetlerde bulunan manaları düşünerek iman ederler.

MEÂL-İ ŞERİF

İşte bu (İslâmiyet), **Rabbinin, dosdoğru olan yoludur. Muhakkak ki biz, öğüt al**(arak bütün hadiselerin Allah-u Tealâ'nın kaza ve kaderiyle olduğunu ve Allah-u Tealâ'nın bütün işlerinde, özellikle hidayete erdirme ve saptırma fiillerinde hikmetli ve adaletli bulunduğunu anlay)**an bir kavim için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Bu ayet-i celile'nin geriyle irtibatında birçok güzellikler göze çarpmaktadır:

1- Allah-u Tealâ, sapıkların durumunu, "İğrenç pislik" lafzıyla açıklayarak çirkin gösterdikten sonra bu ayet-i celile'siyle dosdoğru yolu beyan ederek, çok güzel bir sıralama yapmıştır.

2- Rics ve pislik, nefret edilecek bir nesne olduğu gibi, dosdoğru yol da, görenleri kendine hayran bırakacak bir şeydir.

3- Ayrıca bu yolun herhangi bir yol olmayıp, iyilik yapma, merhametli olma ve lütufta bulunma gibi bütün kâmil sıfatları kendisinde toplayan Rab Tealâ'ya izafeti, bu hayranlığı daha da artırmaktadır.

4- Bir de, Rab Tealâ'nın, kendisini her gören ve işiten tarafından suretine ve ahlâkına aşık olunan Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e izafeti, güzelliğe güzellik katmaktadır.

5- İşin daha da güzel ve güçlü yönü şudur: kâfirlere atılan bu pislik, onların, imanlarına mani olan sapıklığı seçmelerinden ibaret olup, ona da sebebiyet veren, seçtikleri yolun eğriliği olmuş, bunun da nedeni içlerindeki kararsızlık ve çalkantı olmuştur ki, bu yüzden Allah-u Tealâ, sapıkların durumunu, şaşkınların haline benzetmiş ve inanmayan hiçbir kimsenin bu ızdıraptan kurtulamayacağını bildirmişti.

İşte bu ayet-i celile'sinde kendisine ait yolu, eğri büğrü olmayı gerektiren ızdırap ve çalkantıdan en uzak şey olan istikamet ve doğruluk sıfatıyla, vasıflaması, sapıtanların düştüğü eğri yolun beyanından sonra tam bir münasebet ihtiva etmektedir.

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيماً) **"İşte bu, Rabbinin, dosdoğru olan yoludur."** cümle-i celilesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

1- (هٰذَا) İsm-i işaretinin, neye işaret etmekte olduğu hakkında birkaç görüş vardır:

A) İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edildiğine göre; İslam'a işaret etmektedir. *(Taberî)*

B) İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere; Kur'an-ı Kerimdir. Çünkü o, kendisine uyup amel edeni, dosdoğru yola sevkeder.

Nitekim **Ali** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٦٨ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اَلصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ كِتَابُ اللهِ »

168 - **"Dosdoğru yol, Allah'ın kitabıdır!"** *(İbni Ebî Hatim, No:7885, 4/1386)* hadis-i şerifi de bu görüşü desteklemektedir. *(Zâdü'l-Mesîr, Âlûsî)*

C) Tevhid inancıdır ki bu, halis tevhid akidesi, bütün kâinat ve mümkinatı ancak Allah-u Tealâ'nın icat ettiğine, kulların fiilerini de O'nun yarattığına inanmaktan ibarettir. *(Tefsîr-u Mukatil, Tefsîr-i Kebîr)*

D) Geçen ayet-i kerime'lerde anlatılan tevfik ve hızlân (hidayete kavuşturulmak istenenlerin muvaffak kılınması, saptırılmak istenenlerin de mahrum bırakılması) olabilir. *(Ebû Hayyan, Âlûsî)*

E) "Bu, Kur'an-ı Kerim'de son olarak 'Hidayete erdiren ve saptıran, yalnızca Allah-u Tealâ'dır, istenilen mucizeleri görmek değildir.' şeklinde açıkladığımız doğru kanunlar"a da işaret olabilir. *(Bika'î)*

2- Cümle-i celilede geçen: (صِرَاطُ رَبِّكَ) **"Rabbinin yolu"** terkibi şerifi hakkında birkaç mevzu vardır:

A) Bunun manası, "Bu İslam, senin Rabbinin sevip seçtiği ve hikmetinin iktiza ettiği bir yoldur ki, Rabbin onu, kullarına meşru etmiş ve onu dosdoğru kılmıştır." demektir. *(Hazin, Âlûsî)*

B) "Rabbinin yolu", hidayetini dilediği kimsenin gönlünü şerhetme, saptırmak istediğinin de kalbini daraltma hususundaki sünnet-i ilâhiyyesi (daimî işleyen âdeti)nden ibarettir. *(Nesefî, Mazharî)*

C) Bu terkipte rububiyyet ünvanının, muhatabın zamirine izafeten kullanılmasında bulunan letâfet ve nezâket, akıl sahiplerine gizli değildir. *(Âlûsî)*

3- Cümle-i celilede geçen: (مُسْتَقِيماً) **"Dosdoğru"** kelimesi hakkında birkaç konu vardır:

A) Evvela şunu belirtelim ki, bu kelime; **"Sırat"** kelimesinden hal düşmekteyse de, bu hal, hal-i müekkidedir. Zira diğer yolların eğri büğrü olma ihtimali mevcut olduğundan, onlardan düşen hal, müessise ve mübeyyine (ilave bir mana getirici ve açıklayıcı) olabilir. Fakat Allah-u Tealâ'nın yolu hakkında eğrilik hiçbir vechile düşünülemeyeceğinden, buradaki hal, tekit için gelmiştir. *(Zâdü'l-Mesîr, Semîn-i Halebî, Âlûsî)*

B) "Müstakim" kelimesi, lügatı itibarıyla; dosdoğru, eğilmez, bükülmez, düz giden manalarına gelmektedir ki, burada; Allah-u Tealâ'nın yolu hakkında bu vasfın kullanılması, o yol, kendisine sülûk edeni ebedî saadetlere eriştirdiği içindir. *(Zâdü'l-Mesîr, Âlûsî)*

C) Ebû Cafer-i Taberî *(Rahimehullah)* bu makamda şu manayı vermiştir:

"Ya **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*! Bu sûrede ve Kur'an-ı Kerim'in diğer sûrelerinde sana açıkladıklarımız, Rabbinin yolu ve kendisine din olarak seçtiği bir şeriattır ki, onu, kendisinde hiçbir eğrilik mevcut olmayan dosdoğru bir yol olarak vazetmiştir.

Artık sen, o yolda sabit ol, haramlarını haram, helâllerini de helâl kabul et!" *(Taberî)*

D) "Sırat-ı müstakim", kendisinde hiçbir eğrilik bulunmayıp, ahsen-i takvim üzere olan ilk fıtrat (yaratılış) doğrultusunda giden bir yol demektir.

Bu yol, kendisine hiçbir nefsanî arzu ve evhama dayalı duygu karışmamış olan akl-ı selîm ile ancak anlaşılabilir ki, o yol da, bir önceki ayet-i kerime'den anlaşılan şu husustur: "Hidayet ve dalâlet dahil herşey, Allah-u Tealâ'nın kudret elinde olup, O'ndan gayri hiçbir şeyin, O'nun takdiri olmadan hiçbir şeye gücü yoktur.

Zira biz **Ehl-i Sünnet**e göre; 'Bütün kuvvetleri ve kudretleri yaratan ancak O'dur.' Tabi ki bu itikada sahip olanlar, herşeye hakkıyla kadir olan Allah-u Tealâ'ya karşı, korku ve ümit arasındaki konumlarını daima muhafaza ederler."

Sapık **Mutezile** fırkasına göreyse; kul, kendi fiilini kendi yarattığından, onların bu inancı, doğruluktan uzak olup, eğri büğrü bir saplantıdır.

Çünkü onlar, herşeyin Allah-u Tealâ'nın kaza ve kaderiyle olduğunu kabul etmeyip, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratılışı gibi hususları, Allah-u Tealâ'ya isnat etmekte, kulun kendi iradesiyle yaptığı işleri ise; kulun yarattığına hükmetmektedirler ki, bu durumda onlar, bazı şeylerin yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'ya muhtaç olup, diğer bazılarının ise böyle bir ihtiyaca sahip olmadığını ileri sürmektedirler.

İşte bu, eğri yolun ve inancın ta kendisidir. Ama biz **Ehl-i Sünnet** nezdinde makbul olan: "Alelıtlak (kayıtsız, şartsız) herşeyin, yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'ya muhtaç olduğu" inancı, dosdoğru yolun ve akidenin ta kendisidir.

Bu ayet-i kerime, bir önceki ayet-i kerime'de anlatılan inancın, **"Dosdoğru bir yol"** olduğunu beyan ettiğine göre, "Bundan önceki ayet-i kerime,

manası anlaşılıp, öylece inanılması gereken muhkem ayet-i kerime'lerdendir." demektir. Hal böyle oluncada zahirî ifadesi üzere icra ve iman edilmesi gerekmekte olup, sapık **Mutezile**'nin yaptığı gibi, tevillerle tasarruf yapmak haram olan bir yoruma sebebiyet verir. *(Tefsîr-i Kebîr, Bika'î)*

E) "Habibim! Allah-u Tealâ'nın, sana, temel inançlarını ve hükümlerini açık deliller ve zahir burhanlarla beyan ettiği bu İslam dini, üstün akıllar ve selîm fıtratlar nazarında, ifrat ve tefritten uzak, düpdüzgün, eğrisiz, büğrüsüz dosdoğru bir yoldur.

Onun dışındaki milletler ve mezhepler ise, kendilerinde bulunan eğrilik, bozukluk, nakle dayalı ve akıl destekli geniş caddeden ayrılık sebebiyle, eğri büğrüdür. Nitekim Hazreti **Ali** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٦٩ – عَنْ عَلِيٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «...وَهُوَ حَبْلُ اللهِ الْمَتِينُ، وَهُوَ الذِّكْرُ الْحَكِيمُ، وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ...»

169 - "...O (Kur'an-ı Kerim), **Allah'ın sağlam ipidir ve o, hikmetlerle dolu bir öğüttür ve o, dosdoğru bir yoldur..."** *(Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an:14, No:2906, 5/172, Darimî, Fezâilü'l-Kur'an:1, No:3211, 2/893)* hadis-i şerifi, bu hakikatleri ne kadar veciz ifadelerle açıklamaktadır.

"Sırat-ı Müstakîm" hakkındaki diğer bazı rivayetler, Fatiha Sûresi'nin 6. ayet-i kerime'si** (R.F. 1/99-102) **ve En'am Sûresi:39. ayet-i kerime'sinin izahlarında** (R.F. 9/235-236) **zikredilmiştir.

İKİNCİSİ: (قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ) **"Muhakkak ki biz, ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık."** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Cümle-i celilenin başındaki tahkik edatıyla, fiilin sonundaki tazim edatı, **"Muhakkak biz, sahip olduğumuz bütün azametimizle tafsil ettik."** manasını ihtiva etmektedirler.

2- **"Tafsîl"** kelimesine iki türlü mana verilmiştir:

A) "Tebyin" manasıdır ki bu, "Ziyadesiyle vuzuha kavuşturduk, açıkladık." anlamına gelmektedir.

B) "Temyiz" manası ki bu, "Ayetleri tek tek birbirinden ayırıp, emir, nehiy, müjde, tehdit, sevap, azap, helâl ve haram gibi konuları, birbirine karışmayacak şekilde belirgin hale getirmek"ten ibarettir. *(İbni Vehb, Mâverdî, Hâzin)*

3- **"Âyât"** kelimesine gelince; bu "Ayetler"e iki türlü mana verilmiştir:

A) Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in doğruluğuna delâlet eden alâmetler,

B) Kur'an ayetleri de olabilir ki, buna göre "Ayetler"den, "Allah-u Tealâ'nın, kalplerde hidayet ve dalâleti yaratmasıyla ilgili ayetler" kastedilmiş olması tercihe şâyandır.

ÜÇÜNCÜSÜ: (لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ) **"Öğüt alan bir kavim için"** terkib-i şerifinden kimlerin kastedildiği hakkında birçok mana mevcuttur:

1- Atâ *(Rahimehullah)*dan nakledildiğine göre; bu **"Kavim"**, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ashabı ve iyilikte, kıyamet gününe kadar onlara uyanlardır.

Çünkü onlar, Allah-u Tealâ'nın vaazlarını kabul edip, yasaklarını terkederek, ayetlerden en büyük istifadeyi elde etmişlerdir. *(Vahidî, el-Vesît, Hazin, Cemel)*

2- Bu **"Kavim"**, Allah-u Tealâ'nın ayet ve ibretlerini ince düşünüp, öğüt alan kimselerdir. Sadece böyle kimseler, akıl ve fazilet erbabı olup, temyiz ve fehm (doğruyu eğriden seçip anlama) ehli olduklarından, bu makamda tahsise münasip görülmüşlerdir. *(Taberî)*

3- Bu **"Kavim"**, Kur'an-ı Kerim'e uyan ve kendilerini, tevhid delillerini tefekküre hazırlayıp, maksada ulaşma yoluna giren müminlerdir. Nitekim:

(وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِيْنَ (٥٥) **"Vaaz et! Çünkü nasihat müminlere fayda verir!"** *(Zâriyât Sûresi:55)*,

(اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ ... (١١) **"Sen ancak, Kur'an'a tabi olanları uyarırsın** (senin uyarılarını ancak inananlar kabul eder).." *(Yasin Sûresi:11'den)* gibi birçok ayet-i kerime, Kur'an-ı Kerim'den, ancak inananların faydalanacağını ifade etmektedir. *(Mukatil, Hûd ibni Muhakkem, İbni Atıyye)*

4- "Biz öğüt alıp, Allah-u Tealâ'nın birliği hakkında iyice düşünenlere ayetleri iyice tafsil ettik. Artık Allah-u Tealâ'ya imandan geri kalma hususunda kimsenin bir mazereti kalmamıştır. Zira dosdoğru yol, açık seçik ortaya konmuş, akıl ve temyiz sahipleri için de bütün alâmetler açıklanmıştır. *(Semerkandî)*

5- **"Tezekkür eden kavim"**; aklı, nefsanî engellerin karışımlarından kurtarmak için, kendilerini az da olsa zorlayanlardır. Nitekim kelimedeki idğam, bu manaya işaret etmektedir.

6- "Biz, Kur'an-ı Kerim'de neden bahsetmişsek, mutlaka kulların akıllarına, onun doğruluğuna dair bir şahit yerleştirmişizdir." *(Bika'î)*

7- **"Ehl-i tezekkür olan kavim"**; emirleri tutup, yasaklardan kaçmak suretiyle, Kur'an-ı Kerim'den faydalanan salih ve müttakî kimselerdir.

Bu ve birçok ayet-i kerime'de, Kur'an-ı Kerim'in böyle kimseler için tafsil buyrulduğunun açıklanması, Kur'an-ı Kerim durdukça, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kademi üzere bulunan bir cemaatın yaşayacağına delâlet etmektedir. O halde bazılarının, "Artık iyi zatlar kalmadı!", "Ben, velilerden kimseyi göremiyorum!" gibi sözlerine itibar edilmemelidir. Nitekim **İbni Atâillah** *(Kuddise Sırruhu)*:

« اَوْلِيَاءُ اللهِ عَرَائِسُ مُخَدَّرَةٌ * وَلَا يَرَى الْعَرَائِسَ اِلَّا الْمُجْرِمُوْنَ »

"Allah'ın dostları, perdeli damatlardır, mücrimler ise örtülüleri göremez!" buyurmuştur. *(Sâvî)*

8- **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)*, buradaki **"Düşünen topluluğun"**, kimler olduğu hakkındaki ilmi Allah-u Tealâ'ya havale ettikten sonra şöyle demiştir:

Zannımca, Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'yi bu tabirle bitirerek, herkesin aklında sabit olan, "Varlığı ve yokluğu mümkün olan bir şeyin, bir tarafının diğerine ağır basması bir müreccih olmadan olmaz." kaidesine işaret buyurmuştur ki böylece, sapık **Mutezile** fırkasına mensup olan kişiye sanki:

"Ey Mutezilî! 'Varlığının ve yokluğunun düşünülmesi mümkün olan bir şeyin, varlık tarafı galip gelmesi için ancak ağır bastıran bir neden gerekir.' şeklinde bilmiş olduğun kaideyi iyice düşün de, kaza ve kader hakkında kalbinde bulunan şüpheler tümüyle ortadan kalksın." buyurmak istemiştir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

9- "Biz ayetleri, tezekkür eden bir kavim için iyice açıkladık ki, onlar, **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat** mezhebinden olan âlimlerdir. Çünkü şu hakikatleri bilip inanan, ancak onlardır:

A) Her şeye gücü yeten, ancak Allah-u Tealâ'dır.

B) Hayır ve şerden, her ne şey meydana gelmiş ve gelecekse, Allah-u Tealâ'nın takdiri ve yaratmasıyladır.

C) Allah-u Tealâ, bütün kullarının hallerini tüm teferruatıyla bilendir.

D) Kullarına, yaptığı bütün muamelelerde hikmet ve adalet sahibidir. Dolasıyla, hiçbir kimsenin hiçbir konuda O'na itiraz etmeye mecali yoktur." *(Beyzâvî, Mazharî)*

10- "Bu **"Kavim"**, kabiliyetlerinde mevcut olan marifet ve hakikatleri iyice düşünüp, açığa çıkararak maksada erenlerdir."

İŞÂRÎ MANALAR:

SÜLEMÎ: **Ebû Osman** *(Kuddise Sırruhu)* şöyle demiştir:

Yolların en doğrusu ve sağlamı, mütâba'at ve uyma yolu, en sapığı ve güçsüzü ise, kuru iddia ve aldatma yoludur. Nitekim Mevlâ Tealâ:

(... وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (٩)) **"...Onlar, ancak kendilerini aldatırlar da bunu bile anlamazlar."** *(Bakara Sûresi:9'dan)* buyurmuştur.

Sehl *(Kuddise Sırruhu)* buyurmuştur ki; Allah-u Tealâ'nın dosdoğru yolu, tevhid ve İslam'dan ibarettir.

KUŞEYRÎ: **"Sırat-ı Müstakîm"** şunlardan ibarettir:

1- Rububiyyetin tahakkuku anında, ubudiyyetin ikamesi (Allah-u Tealâ'nın Rabliği gerçekten anlaşıldığında, O'na karşı kulluk vazifesinin hakkıyla icrası) ki bu makam, cem' ile desteklenmiş bir fark ve şer' ile kayıtlanmış bir cem'dir.

*Şöyle ki; bu makam, ilâhlık ve kulluk arasındaki makamları birbirinden ayırma gibi gözükse de, manevî birleştirmeyle teyid edilmiş ve bu birliktelik, şeriat hükümleriyle de kayıt altına alınmıştır. Zira şeriat; "Toprakla, rablerin Rabbi arasında hiçbir münasebet yoktur." demiştir, ama Allah-u Tealâ'ya son derece yaklaşan kullar hakkında da, şeriatın sahibi: **"Ben, onun gören gözü, işiten kulağı olurum."** buyurmuştur.*

2- Allah-u Tealâ'yı bilmenin, çok geniş sahaya sahip olduğunu isbat ve kabul etmek,

3- Muhalefetlerden son derece kaçınmak,

4- Herşeyi yaratan ve yürütenin, ortağı olmayan bir Zat olduğu hakikatine ermek,

5- Yaptığı amellere itimadı terketmek (güvenmemek),

6- İstinadı nefyetmek (terkettiği kötülükleri unutmayarak, kendini beğenmekten sakınmak),

7- Her zaman, takdir-i ilâhî'nin kendisine ne kapı açacağını gözlemek,

8- İşte istikamet sahibi bu sıfatlara sahip olandır ki, böyle bir kişi bu doğrultudan bir an bile sapıp sağa sola bakacak olsa, öyle bir düşüşle düşer ki, bir daha belini doğrultamaz.

İBN-İ ARABÎ: İşte bu tevhid ve kendini Allah-u Tealâ'ya teslim yolu, hiçbir yönden kendinde eğrilik bulunmayan bir yoldur ki, ne suret cihetine meyledip kalır, ne mana canibine yönelip takılır, ne de Allah-u Tealâ'dan gayrine yöneliş şirkine meyilli olur. İşte biz, isti'datlarına gizlice yerleştirilmiş olan marifet ve hakikatleri iyice düşünen bir toplum için, ayetleri tafsil ettik ki, bu sayede maksatlarına erebilsinler.

Bu ayet-i celile'de bahsedilen dosdoğru yol; Allah-u Tealâ'nın, kiminin gönlünü şerhetmeyi, kiminin kalbini de dar etmeyi dilemesidir ki, bu âlemde her ikisinin mevcudiyeti de mutlaka gerekmektedir ki, Allah-u Tealâ bunları dilemiştir. Çünkü O'nun dilemediği olamaz.

Sırat kelimesinin, Rab ismine izafeti; merbûb iktiza ettiği içindir. Çünkü yol, yürüyeni olmaksızın düşünülemez. O yol müstakim olduğu için, ondan çıkan, istikametten çıkmış ve ana caddeden ayrılmış demektir.

Teklif (emir ve nehiy)ler olmadan, Allah-u Tealâ'nın yolu düşünülemeyeceğinden, teklif âlemi kalkınca, bu yolun da varlığı kalmaz.

NîSÂBÛRÎ: Hidayet ve dalâletle ilgili beyanlarımız, Rabbinin lütuf ve kahırla alâkalı yoludur. Lütuf cezbeleriyle saidleri hidayet buyurur, kahır satve (darbe)leriyle de şakîlere dalâlet yaratır.

NAHCUVÂNÎ: Ey Resullerin en mükemmeli! Marifet ve iman yolunu açıklayıcı olarak sana indirdiğimiz bu Kur'an-ı Kerim, Rabbinin, Zatî tevhidine ulaştıran dosdoğru yoludur. Muhakkak biz, sana indirdiklerimiz içerisinde, Zatımızın birliğine delâlet eden ayetleri, vaazdan etkilenen bir kavim için yeterince izah ettik ki, böylece onlar, kendisinden neş'et ettikleri baş mercii bulabilsinler.

Âgâh olunuz ki O, bütün kayıtlardan ve sınırlardan halis olan mutlak varlıktan ibaret İlahî ve Zatî vahdet (Allah-u Tealâ'nın kendi öz Zatına mahsus birliği)dir.

Ayet: 126

MÜNASİP AYET-İ KERÎMELER:

Allah-u Tealâ'nın yolunun, dosdoğru oluşunu beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ وَ اَنَّ هٰـذَا صِرَاطِى مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٥٣) ﴾

"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Artık buna uyun! (Başka) **yollara uymayın ki sizi, O'nun** (Allah-u Tealâ'nın) **yolundan ayırmasınlar. İşte size bunu vasiyet ediyor ki, belki sakınırsınız!"** *(En'am Sûresi:153)*

﴿ قَالَ هٰـذَا صِرَاطٌ عَلَىَّ مُسْتَقِيمٌ (٤١) ﴾

"(Allah-u Tealâ, şöyle) **buyurdu: 'İşte; bana** (ulaştıran) **dosdoğru yol budur!"** *(Hicr Sûresi:41)*

Allah-u Tealâ'nın, ayetleri tafsili:

﴿ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (٩٨) ﴾

"Muhakkak ki biz, iyi anlayan bir kavim için, ayetleri tafsil ettik." *(En'am Sûresi:98'den)*

Bu hususstaki diğer münasip ayet-i kerime'ler, En'am Sûresi:98. ayet-i kerime'nin münasiplerinde** (R.F.10/433) **zikredilmiştir.

Mevlâ Tealâ, kendi yolunun dosdoğru olduğunu beyandan sonra, o yola girenlere hazırladığı mükâfatları açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٧)

KELİME MANASI (127)

Bu ayet-i celile, cümle-i müste'nefe (i'rab bakımından geriyle irtibatsız) olabileceği gibi (يَذَّكَّرُونَ) fiilinin failinden hâl de olabilir. (قَوْم) kelimesinin sıfatı olması da muhtemeldir. (لَهُمْ) **Onlar için vardır,** ne? (دَارُ السَّلَامِ) **selâm yurdu,** (bütün afet ve belâlardan kurtuluş yeri olan cennet), o yurt nerede olduğu hâlde. (عِنْدَ رَبِّهِمْ) **Rablerinin katında olduğu hâlde,** (وَهُوَ) **O** (Allah-u Tealâ). Bu manaya göre isti'naftır (وَاوْ) hâl için de olabilir, buna göre mana: "Halbuki Allah-u Tealâ" kimdir? (وَلِيُّهُمْ) **onların velisi** (dostu ve yardımcısı)**dır,** ne sebebiyle? (بِمَا كَانُوا) **olmaları sebebiyle,** nedir olmaları? (يَعْمَلُونَ) **işlerler,** yani salih amelleri işlemeleri sebebiyle.

MEÂL-İ ŞERİF

Rablerinin katında selâm (bütün kötülüklerden kurtuluş) **yurdu** (cennet) **onlarındır. Ve yapmakta oldukları** (iyi ve güzel) **işler sebebiyle O** (Allah-u Tealâ), **onların velisi** (dostu ve yardımcısı)**dır.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Allah-u Tealâ, evvelce, dünyada bulunan insanların, saîd ve şakî olmak üzere iki sınıfa ayrıldığını beyan buyurduktan sonra, iki fırkanın karşılığını açıklamaya başlamıştır.

İlk önce, sırat-ı müstakime irşad olunanların mükâfatını beyan ederken dosdoğru yola eriştirdiği kullarına ne büyük iyilik yaptığını ve iyice düşünenlere ne büyük tafsilatta bulunduğunu açıkladıktan sonra, bu dosdoğru yola sımsıkı sarılanların ve kendilerine yapılan izahlara hakkıyla uyanların elde decekleri kıymetli faydaları açıklamak üzere, birçok teşrifata sahip olan bu ayet-i celile'yi getirmiştir. *(Fahrurrâzî, Ebû Zehre)*

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ) **"Onlar için selâm yurdu vardır."** cümle-i celilesi hakkında birkaç konu vardır:

1- **"Onlar"** zamirinin mercii ve haberin takdimi hakkında birkaç görüş vardır:

A) "Bütün müminlere" raci olmasıdır. *(Tenvîru'l-Mikbas)*

B) "Tezekkür sahibi kavme" ait olması, tercihe şayân görülmüştür ki, buna göre mana: "Allah-u Tealâ'nın ayetlerini iyice düşünüp, delâlet ettikleri tevhid ve nübüvvet akidelerine yakînen inanan ve muhtevalarıyla amel edenler için vardır." demektir. *(Taberî, Nesefî, Bika'î, Âlûsî)*

C) Burada haberin öne alınması, "Hasr" ifade ettiğinden, mana: "Selâmet yurdu başkalarının değil, sadece onlarındır." demektir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

2- **"Dârü's-Selâm"** terkibinin, **"Cennet"** manasına geldiğinde müfessirler hemfikir olmakla beraber, cennete bu ismin verilmesinin beyanı hakkında dört ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

A) "Selâm", Allah-u Tealâ'nın kendisidir ki, Allah-u Tealâ'nın bu ismi, kendisinin bütün noksanlıklardan ve afetlerden uzak olduğunu anlatmaktadır. Bu mana; **İbni Abbas, Hasen, Katade** ve **Süddî** *(Radıyallahu Anhum)*dan menkuldür.

Nitekim, Haşr Sûresi'nin sonunda, Allah-u Tealâ'nın isimleri sayılırken, bu ism-i şerif te zikredilmiş olup, **Abdullah** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١٧٠ – عَنْ عَبْدِ اللهِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « إِنَّ اللهَ هُوَ السَّلَامُ »

170 - **"Şüphesiz ki Allah, 'es-Selâm'** (ism-i şerifinin sahibi)**dir..."** *(Buharî, İsti'zân:3, No:5876, 5/2301, Müslim...)* buyurmuştur.

Buna göre **"Dârü's-Selâm"**ın manası: "Allah-u Tealâ uğrunda dünyada çektikleri eziyetlere karşı, Allah-u Tealâ'nın ahirette, dostlarına hazırladığı cennet yurdu" demek olur.

O'na izafe edilen yurt ta, cennettir. Çünkü o, Allah-u Tealâ'ya izafe edilmekle şereflendirilmiş bir yurttur ki, O'nun Allah-u Tealâ'ya ait olduğunun açıklanması, şanına tazim ve kıymetini yüceltme hususunda, nihaî bir teşrif ifadesidir.

Kâ'be'ye; **"Beytullah** (Allah-u Tealâ'nın evi)", Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e de, Cin Sûresi:19'da; **"Abdullah** (Allah-u Tealâ'nın kulu)" denmesi, bu anlamda teşrif içindir. *(Taberî, Zeccâc, Bahru'l-Ulûm, Zâdü'l-Mesîr, el-Vesît, Fahrurrâzî, Ebû Hayyan, Hâzin)*

B) "Selâm" kelimesi, "Selâmet" manasında kabul edilirse, "Dârü's-Selâm"; "Bitmez, tükenmez selametler yurdu" demektir ki, cennette müminlerin, kendilerini korkutacak ve üzecek her türlü muameleden, hastalıklardan, afetlerden, yaşlılık ve benzeri istenmedik hallerden selamette olacakları aşikârdır. *(Zeccâc, Zâdü'l-Mesîr, Bahru'l-Ulûm, Beğavî)*

C) Cennet ehli orada birbirlerini selamla karşılayacakları için, cenete **"Dârü's-Selâm"** denmiş olabilir. Bunu, **Ebû Süleyman-ı Dimeşkî** *(Rahimehullah)* açıklamıştır. Nitekim:

(تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ... (١٠)...) **"...Onların, oradaki tahiyye** (sağlık temenni)**leri, 'Selâm'dır!.."** *(Yunus Sûresi:10'dan)* kavl-i şerifi bu manadadır. *(Zâdü'l-Mesîr, Beğavî)*

D) Cennettekilerin bütün halleri, **"Selâm"** lafzıyla yakından ilgili olduğu için, cennete bu isim verilmiştir. Nitekim cennet ehlinin halleri şöyle sıralanabilir:

1- Cennete ilk girişlerinde onlara:

(ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ (٤٦)) **"Oraya, emniyetli kimseler olarak 'Selâm' ile girin!"** *(Hicr Sûresi:46)* buyrulur.

2- Cennete yerleştikten sonra:

(... وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (٢٣) سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ...(٢٤)) **"Melekler, her kapıdan, onların yanına 'Selâm size!' diyerek girerler."** *(Ra'd Sûresi:23-24'den),*

(لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا (٢٥) إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا (٢٦)) **"Onlar orada ne boş bir söz, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler. Ancak bir söz: 'Selâm! Selâm!'** (duyarlar)." *(Vakı'a Sûresi:25-26)*

3- Allah-u Tealâ'ya kavuştukları vakit:

(تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ... (٤٤)) **"O'na kavuştukları günde tahiyyeleri: 'Selâm'dır."** *(Ahzab Sûresi:44'den),*

(سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ (٥٨)) **"(Onlar için) çok acıyan Rab'den sözlü selam** (vardır)." *(Yasin Sûresi:58) (Beğavî, Zâdü'l-Mesîr)*

İKİNCİSİ: (عِنْدَ رَبِّهِمْ) **"Rablerinin katında"** terkib-i şerifine birkaç türlü mana verilmiştir:

1- "Bütün haklar, Allah-u Tealâ indinde sahipleri için hazırlanmış olduğu gibi, cennet te, onlar için Allah-u Tealâ katında hazır ve müheyyâdır." demektir ki bunun nazîri:

(جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ ... (٨)) **"Onların, Rableri katındaki mükâfatı; Adn cennetleridir..."** *(Beyyine Sûresi:8'den)* kavl-i şerifidir ki bu beyan, Allah dostlarının cennete mutlaka ulaşacakları, bu hususta güven içinde oldukları ve bu ikramın Allah katında kendileri için, üstlenilmiş bir vaad olduğunu açıklamakta, zirveye ulaşmış bir ifade-i celiledir. *(el-Vesît, Zâdü'l-Mesîr, Tefsîr-i Kebîr)*

2- Bu **"İndiyyet"** ifadesi, Allah indinde, dostları için saklı bekletilen bu mükâfatın, Allah-u Tealâ'ya çok yakın olduğunu ifade etmektedir ki, bu yakınlığın mekan ve cihet itibarıyla olması düşünülemeyeceğine göre, şeref, rütbe ve kıymet açısından olduğuna inanmak gerekir.

İşte bu mana, dostlar için hazırlanan bu mükâfatın, olgunlukta ve değerde, künhünü Allah-u Tealâ'dan başka kimsenin anlayamayacağı bir raddeye ulaştığını ifade eder ki, bunun bir benzeri de:

(فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ... (١٧)) **"Hiçbir nefis, gözlerini aydın edecek** (nimetler)**den, kendileri için gizlice neler hazırlanmış olduğunu bilemez..."** *(Secde Sûresi:17'den)* ayet-i kerime'sidir.

3- Mevlâ Tealâ, bu **"İndiyyet"** sıfatını, birçok hususlarda kullanmıştır:

A) Meleklerin sıfatı hakkında:

Ayet: 127

(... وَمَنْ عِنْدَهُ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ ... (١٩)) **"...O'nun yanındakiler kibretmezler."** *(Enbiya Sûresi:19'dan)* buyurmuştur.

B) Müminlerin dünyadaki vasfı hakkında:

١٧١ – « اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى ... »

171 - **"Ben, kulumun bana karşı olan zannının yanındayım..."** *(Buharî,Tevhid:15, No:6970, 6/2694, Diğer kaynaklar için bakınız, R.F. No:401, 5/344))*,

١٧٢ – « اَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ اَجْلِى »

172 - **"Ben, benim için kalpleri kırık olanların yanındayım."** *(Sehâvî, el-Makâsidü'l Hasene, No:188, Sh:123, Aclûnî, Keşfü'l Hafâ, No:614, 1/203, Hılyetü'l Evliya, 6/177, Zebîdî, İthaf, 6/290))* buyurmuştur.

C) Onların, kıyamet günündeki sıfatları hakkında:

(فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (٥٥)) **"Melik-i Muktedir'in yanındaki mak'ad-i sıdk'ta** (Hak meclisinde)**dirler."** *(Kamer Sûresi:55)* buyurmuştur.

D) Yurtları hakkında ise, bu ayet-i kerime'de:

(لَهُمْ دَارُ السَّلاَمِ عِنْدَ رَبِّهِمْ) **"Onlar için Rableri yanında Dârü's-Selâm vardır."** buyurmuştur.

E) Sevapları hakkında da:

(جَزَآؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ ... (٨)) **"Onların, Rableri yanındaki mükâfatı; Adn cennetleridir..."** *(Beyyine Sûresi:8'den)* buyurmuştur ki bütün bunlar, kulun ubudiyyet sıfatının kemalinin, ancak **"İndiyyet"** sıfatı vasıtasıyla ele geçeceğine delâlet etmektedirler. *(Fahrurrâzî)*

4- Bu **"İndiyyet"**, mekan manasında olup, cennetin, yüksek cihette olduğuna delâlet eder. Nitekim:

(فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (١٠)) **"Yüksek cennettedir."** *(Gaşiye Sûresi:10)* kavl-i şerifiyle, **Firavun**'un hanımı **Asiye** validenin *(Radıyallahu Anha)* :

(... رَبِّ ابْنِ لِى عِنْدَكَ بَيْتاً فِى الْجَنَّةِ ... (١١)) **"Ey Rabbim! Bana cennette, yanında bir köşk bina eyle!"** *(Tahrîm Sûresi:11'den)* duası da, semada kendisine bir makam istemesi manasındadır.

Buna göre cennet, Allah katında, göklerdedir. Cennet yerde de olsa yine Allah katında olacaktı. Velâkin Allah-u Tealâ, cennetin mahallinin, kendi katında, semada olduğunu bildirmiştir. Nitekim yerin altında olan cehennemde Allah katındadır.

Nakledildiğine göre; birbiriyle karşılaşan dört melek, kendi aralarında nereden geldiklerini birbirlerine sorarlarken, biri:

"Yedinci kat semadan, Rabbimin yanından geldim!", diğeri:

"Yedinci kat yerden, Rabbimin yanından geldim!", ötekisi:

"Doğudan, Rabbimin yanından geldim!" sonuncusu da:

"Batıdan, Rabbimin yanından geldim!" diye birbirine cevap vermişlerdir ki, bu rivayet te, Allah-u Tealâ'nın mekândan münezzeh olduğunu isbat etmektedir. *(Hûd ibni Muhakkem, 1/558, Taberî, No:34380, 12/146)*

5- Bu **"İndiyyet"**in manası, ikram ve ziyafet anlamında olabilir ki, birinin: "Bu gün biz, felancanın yanındayız." demesi, "Biz, onun misafiriyiz." anlamındadır. *(Ebû Hayyan)*

6- **"Haşrdan sonra ahirette"** manasını, **İbni Atıyye** *(Rahimehullah)* naklet-miştir.

7- **"Adn cennetlerinde, Rahman Tealâ'nın manevî civarında"** manası, rütbe ve makam şerefine delâlet eden mecazî zarfiyyet anlamında verilmiştir.

8- **"Rablerine kavuşacakları anda"** manası, "Lika" muzafının hazfedilmesi görüşüne göre verilmiştir. *(Ebû Hayyan)*

9- Bu **"İndiyyet"**, şeref yakınlığıdır, şu manada ki; "O yurt sadece Allah-u Tealâ'ya ait olduğundan, orada kimsenin minneti mevzuubahis değildir."

10- "O makama giren, Allah-u Tealâ'nın huzuruna erdiğinden, O'ndan başka hiçbir şeyi görmez ve O'nun nimetlerine takılıp, Mevlâ'sından hicaplanmaz. Bilakis cennette nimeti arttıkça, kalbinden perdeler kalkıp, Allah-u Tealâ'ya yakınlığı artar.

Dünya ise böyle değildir. Zira onun herhangi bir zinetiyle meşgul olan, Allah-u Tealâ'dan uzaklaşır. Onda uğraşısı artanın, Allah-u Tealâ'dan uzaklığı artar. Nefsiyle cihad edip, onun kötü arzularından sıyrılan dışında, dünyanın şerrinden kimse kurtulamaz." *(Sâvî)*

11- Allah-u Tealâ, bu makamda dostlarının iki şeyle metalandıklarını bildirmektedir:

A) Ölüm dahil, istenmedik herşeyden kurtuluş yurdu olan cennete kavuşmak,

B) Rablerinin manevî huzurunda bulunmak.

Sadece Allah-u Tealâ'nın manevî katında bulunmak, hiçbir nimetin kendisine denk olamayacağı en büyük nimettir. Zira dünyada onları yetiştiren ve ahirette maksatlarına erdiren, ancak O'dur.

Onlar, dünyada şükür vazifelerini îfâ ettikleri için, Allah-u Tealâ'nın rahmetine kavuştukları gibi, bu şükürlerine karşı hakettikleri ecirlerinden dolayı ahirette de rahmet içindedirler. Onların şükrüyle, Allah-u Tealâ'nın mükâfatı, birbirini karşılayan çok kârlı bir ticarettir. *(Ebû Zehre)*

ÜÇÜNCÜSÜ: (وَهُوَ وَلِيُّهُمْ) **"O, onların velisidir."** ifade-i celilesi, Allah-u Tealâ'nın bu ayet-i celile'de zikrettiği teşrifat (dostlarını şereflendirme)lerinden bir diğeridir.

Bu cümle-i celile ile ilgili birkaç husus vardır.

1- Burada zikredilen "Velî" ism-i şerifine birkaç mana verilmiştir:

A) Huseyn ibni Fazl *(Rahimehullah)* burada: "Allah-u Tealâ, dünyada hayırlara muvaffak kılmakla, ahirette de mükâfatlara nail kılmakla, onların işlerini sahiplenmiştir." manasını zikretmiştir. *(Beğavî)*

B) "Allah-u Tealâ, menfaatlarına ulaştırıp, zararlarını giderme hususunda onların mütevellîsidir." *(el-Vesît)*

C) "Allah-u Tealâ, onlar üzerinde bulunan bütün iyiliklerin sahibidir." *(İbni Atıyye)*

D) Allah-u Tealâ'nın, kullarını sahiplenmesi, bulundukları yerlere göre farklı izah edilebilir:

1- Dünyadaki velayeti, onların işlerini rızasına uygun kılmasıdır.

2- Son nefesteki velayeti, husn-ü hatime nasip etmesidir.

3- Kabirdeki tevellîsi, münker-nekirin suallerine cevapta, dilini sabit kılmasıyladır.

4- Ahirette mütevellî oluşu ise, cennette bol mükâfatlar verip, yakınlık mertebelerinde onları terfi ettirmesiyle gerçekleşecektir. *(Hâzin, Mazharî)*

E) "Veli", yardımcı ve yakın manasında olmasına göre mana: "Dünyada onlara yardım eden, ahirette de, kendisine yaklaşmak için dünyada işledikleri salih amelleri sebebiyle onları kendine yakın edendir." demek olur. *(Hâzin)*

F) "Allah-u Tealâ onların, dünyada muhibbi, koruyucusu ve düşmanlarına karşı yardımcılarıdır. Dolayısıyla dünya ve ahirette onları ve zürriyetlerini muhafaza eder." *(Bahru'l-Ulûm, Nesefî, İbni Acîbe)*

G) "Veli", yakın demektir ki, **"Rablerinin yanında"** kavl-i şerifi, onların, Allah-u Tealâ'ya yakınlığını ifade etmekte;

"O, onların velisidir." ifade-i celilesi ise, onların Allah-u Tealâ'ya yakınlığına işaret etmektedir. Kul için bundan üstün bir derece, aklen düşünülememektedir.

2- Bu terkipteki mübteda-haberin marife gelişinden anlaşılan hasr, **"Onların, O'ndan başka velisi yoktur."** manasını ifade ederek, bu dostlara ayrıca şeref bahşetmektedir ki bu teşrif:

(فَمَنْ يُرِدِ اللهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلاِسْلاَمِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً... (١٢٥))

"Allah, kimi doğru yola hidayet etmek isterse, onun sadrını (göğsünü, kalbini ve gönlünü) **İslâm için şerheder** (İslam dinini kabule karşı genişlik verir ve bütün hayırlara açar). **Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe zorla çıkmaya çalışan gibi göğsünü çok dar ve sıkıntılı yapar."** *(En'am Sûresi:125'den)* kavl-i şerifinde anlatılan "Şerh-i sadr"ın neticesi olan tevhid inancından kazanılmıştır.

İşte bu zatlar, bu ayet-i kerime'den:

A) "Müdebbir ve mukaddir, ancak Allah-u Tealâ'dır.

B) Menfaat ve zararı yaratan, ancak Allah-u Tealâ'dır.

C) Dilediği kullarını, said ve şakî yapan, ancak Allah-u Tealâ'dır.

D) Kâinat ve mümkinatı yoktan yaratan, ancak Allah-u Tealâ'dır." şeklindeki itikadî hükümleri anladıkları için, şu neticelere vardılar:

A) Allah-u Tealâ'dan gayri herşeyden ayrıldılar.

B) Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir şeye hiçbir işte başvurmadılar.

C) Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir varlığa güvenmediler.

D) Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir varlıkla ünsiyet kurmadılar.

E) Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir şeye boyun eğmediler.

İşte onlar, bütünüyle Allah-u Tealâ'ya ait olunca, Allah-u Tealâ da onlar hakkında, **"O, onların velisidir."** buyurarak, din ve dünya hususundaki işlerinin tümüne kefil olduğunu açıkladı ki, bu kefâlete; koruma, muhafaza etme, yardım etme, destekleme, hayırları gönderme, afet ve belaları savuşturma gibi bütün iyilikler dahildir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

3- Allah-u Tealâ, kendi dosdoğru yoluna sülûk eden, gizli-açık, içli-dışlı, dünyada her daim kendisini unutmayan itaatkâr müminin hem dostudur, hem yardımcısıdır hem de sevgilisidir ki, bu velayetini başlıca dört makamda mütala'a edebiliriz:

A) Kulunu karanlıklardan nura çıkardığı vakit, ona velilik yapmış,

B) Kalbini İslam'a şerhettiği vakit, onun velisi olmuş,

C) Nefsin inhiraf (Hak'tan ayrılma) ve zulümlerinin zararından koruyarak ona dünyada bu velayetini göstermiş,

D) Ahirette kendisine kavuştuğunda ise, cehennem azabından koruyarak onu nasıl sahiplendiğini ızhar edecektir. *(Ebû Zehre)*

DÖRDÜNCÜSÜ: (بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) **"Yapmakta oldukları işler sebebiyle"** kavl-i şerifi, kişinin, ameli terketmemesi için zikredilmiştir. Zira her halükârda salih amelsiz kurtuluş mümkün değildir.

Bu konunun izahı, birkaç yönden yapılabilir:

1- Ruhla beden arasında şiddetli bir ilişki vardır. Nasıl ki, ruhanî haller, ruhtan bedene inip açığa çıkmaktaysa -nitekim kızdırıcı bir şeyi düşünen kimsede, o tasavvurunun eseri açığa çıkarak vücudunun ısınıp kızardığı görülmek-tedir-, bedenî haller de bazen bedenden ruha yükselir.

Bu yüzden, iyi amellere ve hayırlara devam eden insanın ruh cevherinde, o amellere münasip eserler belirgin hale gelir ki, bu da Hak yolcusunun amelden asla vazgeçemeyeceğini ve ameli terke imkân bulamayacağını ifade etmektedir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

2- Onların, evvelce, Allah-u Tealâ'nın rızasına uyup, yaptıkları hayırlar ve işledikleri salih amelleri sebebiyle Allah-u Tealâ, onları dost edinmiş ve manevî yakınlık makamına kabul etmiştir. *(Taberî, İbni Atıyye, Sâvî)*

3- Bu zatlar, dünyada devamlı yaptıkları amelleri sebebiyle Rableri katında cenneti ve O'nun dostluğunu kazanmışlardır. Allah-u Tealâ'nın nimeti, onlara tazelendikçe, onların da şuur ve ameli yenilenmiştir. İşte bu, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremidir ki O, rahmetini dilediğine tahsis eder ve O, büyük fazl-u kerem sahibidir. *(Ebû Zehre)*

İŞÂRÎ MANALAR:

TÜSTERÎ: **"Dârü's-Selâm"**, nefsin fısıltılarından ve şeytanın vesvese-lerinden selamete erilen bir yurttur.

SÜLEMÎ: Meşayıhtan bazısı demiştir ki: **"Dârü's-Selâm"**, Allah-u Tealâ-dan uzak kalmaktan ebediyyen kurtulma mahallidir.

Yine biri şöyle buyurmuştur: **"Dârü's-Selâm"**, Allah-u Tealâ'nın, cennet ehline:

(سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ ... (٢٤)) **"Sabretmeniz sebebiyle selam olsun size!"** *(Ra'd Sûresi:24'den)* buyurarak ikram ettiği yurttur.

KUŞEYRÎ: **"Dârü's-Selâm"**; selâmet yurdu demektir. Yaratılmış herhangi bir maksadın köleliğinde olan bir kişi selamete eremez. Selamet bulan ancak, mükevvenatın rikkıyyetinden hürriyet bulanlardır.

Bu ayet-i kerime şuna işaret etmektedir ki bu dostlar, cennette olsalar da, cennetin esareti içinde değillerdir. Bilakis onlar, her mahlukun köleleğinden azâd olmuşlardır.

Şöyle buyrulmuştur: Bu gün, kendine, ruhuna, kıymetli ve değerli nesi varsa herşeye veda selamıyla selam vermeyen, yarın bu fazilete eremez. Yarın Rabbinin kendisine selam vermesini isteyen, başta nefsi ve ruhu olmak üzere kâinatın tümüne birden selam verip veda etsin.

Şöyle de buyrulmuştur: Yarın ahirette, **"Dârü's-Selam"**a kavuşacak olanlar, şu sayacaklarımızdan, bu gün selamette kalanlar olacaktır:

1- Dili, gıybet (bir mümini ardından çekiştirmek)ten,
2- Kalbi gaybet (Allah-u Tealâ ile huzuru kaybetmek)ten,
3- Uzuvları ve derileri günahlardan,
4- İç âlemi ve latîfeleri gafletten,
5- Aklı ve kalbi, bidat (Ehl-i Sünnet dışı inançlar)dan,
6- Muameleleri, haram ve şüpheli şeylerden,
7- Amelleri, riya ve yapmacıktan,
8- Manevî halleri, ucüb (kendini beğenme)den.

Buyrulmuştur ki: Bu yurdun şerefi, Allah-u Tealâ'nın keramet mahal-linde olup, yakınlığıyla ihtisasından dolayıdır. Yoksa, her yer diyardır amma yurdun kıymeti, komşuya göredir.

Onların sözcüsü ne güzel demiştir:

« اِنّی لَاَحْسُدُ دارًا فی جوارِکُمُ * طوبیٰ لِمَنْ اَضْحیٰ لِدارِکَ جارًا
یالَیْتَ جارَکَ یُعْطِینی مِنْ دارِهِ شِبْراً * اِذاً لَاُعْطِیَهِ بِشِبْرٍ دارًا »

"Şüphesiz ki ben, sizin civarınızdaki bir evi kıskanırım,
Sizin diyarınıza komşu olana müjdeler olsun!
Ne olaydı senin komşun, evinden bana bir karış vereydi,
Ben de, o karış karşılığında ona bir ev vereydim!"

Yine şöyle buyrulmuştur: Allah-u Tealâ'nın makamı, komşu kabul etmekten münezzehse de bu yakınlık, toprakların birbirine yakınlığı anlamında değildir. Bu lafzın kullanılması, dostların kalplerine ünsiyet vermek içindir.

Hatta O'nun vasfında mesafe itibarıyla bir yakınlıktan söz etmek caiz olsaydı bile, bunun çok büyük bir etkisi olmazdı. Zira esas istenen, kalplerin, O'nun yakınlığıyla hayat bulmasıdır. Çünkü O'nun hakikati, sıfatlardan münezzehtir.

O, dostlarının kalplerini memnun etmek için bu gibi tabirleri kullanır da, bu yüzden âlimler tevil etme sıkıntısına katlanır ki, sevginin emaresi işte budur! Onların kaili işte bu manada:

« اَنَا مِنْ اَجْلِكَ حُمِّلْتُ الْاَ * ذَی الَّذی لَا اَسْتَطیعُ »

"Ben, senin hatırını gözettiğim içindir ki,
Bu güç yetmez eziyete katlandım." demiştir.

Mevlâ Tealâ: (وَهُوَ وَلِيُّهُمْ) **"O, onların velisidir!"** buyurduğunda, bu makamların şerefi daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Çünkü o dostların velisi Allah-u Tealâ olunca, nasıl olursa olsun, bütün menzilleri güzel ve hoş olur.

Nitekim şair şöyle demiştir:

« اَهْویٰ هَواهَا لِمَنْ قَدْ کانَ ساکِنَها * وَلَیْسَ فِی الدّارِ لی هَمٌّ وَلَا وَطَرُ »

"O evi seviyorum, sakininden ötürü, yoksa,
Benim, eve ne ihtiyacım var, ne de isteğim!"

Allah-u Tealâ'nın, dostlarına velayeti şu manalarla izaha çalışılabilir:

1- O, onların dünyada sahipleridir.

2- O, onların ukbâlarında velileridir.

3- O, onların arkalarında ve çocuklarında kefilleridir.

4- O, onların kalplerine gelen hatıraların bile sahibidir ki, kalplerinde, kendinden gayrisi için ne bir nasip, ne de onlara kendisi dışında bir dost bırakmamıştır. Çünkü O, onlara, kendilerinden daha evla ve yakın olan hakiki velileridir.

5- O, onların öyle bir velileridir ki, onları, benzerlerine ve arkadaşlarına karşı tercih etmiş, onlar da bütün hallerinde O'nu veli seçmişlerdir.

6- O, onların hoşnutluğunu isteyen bir velidir.

7- O, onların, O velileridir ki, onları ne nefislerinin hevasına terketmiş, ne dünyalarına ne de ahiretlerine onları havale etmiştir.

8- O, onların velisidir ki, faziletleriyle onlara hoş muamelede bulunmakta, cemâl ve celâliyle onlara kendini göstermektedir.

9- O, onların velisi olduğu için, bütün nefsanî haz ve nasiplerden onları koparıp almış, bütün yakınları ve dostlarıyla aralarına girmiş, böylece onları her tanıtılan, aranan ve sevilenin ilgisinden azat etmiştir.

10- O, onların öyle bir velisidir ki, O'nun Zatı, onların sırlarının ünsiyetgâhı, basîretlerinin itikâfgâhı ve ruhlarının gıdalanma makamıdır.

11- O, onların velisidir. Onların, O'ndan başka hiçbir velisi yoktur. Bu yüzden O'ndan gayrini görmezler ve O'ndan başkasını hissetmezler.

Ne bidayet hallerinde O'ndan gayrini kastederler, ne nihayet makamlarında O'ndan başkasını farkederler ve ne de vesileler arasında O'nun dışında bir şey müşahede ederler.

İBN-İ ARABÎ: Onlar için, Allah-u Tealâ'nın, sıfatları makamında yahut Zatı huzurunda, her türlü noksanlıktan, afetten, nefsanî sıfatların belirmesi korkusundan ve kalıntısının mevcudiyeti endişesinden kurtuluş yurdu vardır ki, orası, onların hiçbir zahmet çekmeyeceği ve her türlü tehlikeden selamete erecekleri bir makamdır.

O, onların velisi olduğu için, onlara muhabbet ve kemâlini lutfeder. Zatının ve sıfatlarının nurlarının gölgesine onları idhal eder. Seyr-i sülûkleri esnasında yapmış oldukları kalbî ve kalibî amelleri sebebiyle, sonraki varlıkları fani olduktan sonra Allah-u Tealâ, daimî beka vererek, kendi emanına onları dahil eder.

NÎSÂBÛRÎ: Onlar için, isneyniyyet (ikilik) karanlıklarından çıktıktan sonra, vahdete ulaşma ve indiyyet makamında (Allah-u Tealâ'nın manevî huzurunda), Zatından ayrılmaktan selamet (kurtuluş) vardır.

BİKA'Î: Ayetlerden nasihat almak, ancak hidayet yollarında inayet ehline nasip olacağından, Allah-u Tealâ hidayet için hazırlanmış olan kalplere yağacak ilahî feyzin sebebi olan tezekkür erbabına, daha ziyade teşvik olsun için, kendine izafe ettiği "Dârü's-Selâm"ı vaadetmiş ve esma-i hüsnası içerisinde, korku, sıkıntı ve üzüntünün yanından bile geçemeyeceği "Selâm" ism-i şerifini tahsis buyurmuştur.

Terğib ve teşvikini daha da artırmak için, **"Rablerine ait indiyyet makamı"**nı ilave etmiştir ki bu, onlara verilen müjdenin, kendilerini türlü türlü iyiliklerle yetiştiren Rablerinin güvencesine dahil olduğunu, dolayısıyla Rablerinin onlara, o yurda ulaşacakları sebepleri kolayca hazırlayacağını göstermektedir.

Onların bütün işlerini tevellî ve tekeffül eden (üstlenen) Allah-u Tealâ, elbette onları kendisinden başkasına bırakmayacaktır. Allah-u Tealâ'nın onların "Velisi" olması, O'nun onlara yakınlığına delâlet etmekte, onlara vaadedilen indiyyet ise, onların O'na yakınlığını ifade etmektedir.

Bazıları, bu makamlara ermenin sadece tezekkür ve tefekkürle kazanılabileceğini zannetmesin diye, Allah-u Tealâ ayet-i celile'nin sonunda: **"Yaptıkları ameller sebebiyle"** buyurarak, bu tezekkürden muradın; kuru kuruya bir düşünce olmayıp, salih amellere sevkeden bir tefekkür olduğunu belirtmiştir.

Zira bir kimsenin, "Hakikatleri ince düşünen kimselerden olduğu" iddiasındaki doğruluğunu ölçecek mi'yar ve mizan (ölçü ve tartı birimi), ancak inandığı gibi yaşamasından ibarettir.

NAHCUVÂNî: Onlar için, Rablerinin tevhidiyle hakikatlendikten sonra, "Tefvîz ve istislam (Allah-u Tealâ'ya tamamen teslim olup, bütün işleri O'na ısmarlama)" makamı vardır.

Onların yaptıkları bütün ameller ve o amellerdeki niyetler ve o niyetlerin kendilerinden sudûr etmesinde etkili olan bütün sükunlar ve hareketler sebebiyle, Allah-u Tealâ bizâtihi onların bütün işlerini takibi üstlenmiştir.

Nitekim, -nâkıli üzerine Allah-u Tealâ'nın salevâtı olsun!- hadis-i kudsînin beyanı vechile; **"Allah-u Tealâ bu kullarının, bütün amel ve fiilleri işledikleri; kulakları, gözleri, elleri, ayakları ve umum uzuvları olmuştur."**

RUHU'L-BEYAN: Şu bilinsin ki, Allah-u Tealâ, imanın güzelliğini, küfrün çirkinliğini, said ve şakîlerin durumlarını açıkladıktan sonra, enbiya ve evliyanın yoluna girmeye teşvik etmiş, kendi Zatının rızası için yapılan salih amelleri, kendi sevgisine ermeye ve selamet yurduna girmeye sebep ve vesile kılmıştır.

O **Dârü's-Selâm** ki, orası, kendisine girenin, mutlak manada azaptan emin olacağı Dârû'l-karardır. Allah-u Tealâ, müminleri karanlıklardan nura çıkardığı için onların velisidir.

Rivayet edildiğine göre; **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)* acem diyarındaki bir kalenin fethi için, dörtbin atlıdan müteşekkil bir ordu techiz edip, oğlu **Abdullah** *(Radıyallahu Anh)*ı onlara emir tayin etmişti. Sonrasını o şöyle anlatıyor: Biz, gide gide yüksek bir dağdaki, silahlarımızın ulaşamayacağı bir kaleyi muhasara altına aldık. İçerisinde bulunan küffar ordusunun kraliçesi güzel bir kadındı.

Biz, o kuşatmada çok zahmet çekmiştik ki, bir gün kraliçe, gözetleme kulesinden bizim ordumuza bakarken, arap gençlerinden, harp sanatında mahir, güzel bir süvariyi gözü alır almaz bir "Ah!" çekiverdi.

Bunu işiten hizmetçisi ona: "Ey Melike! Sen bu kadar muhkem koruma ve güvenlik içerisindeyken niye ah-vah ediyorsun?" diye sorduğunda o: "Ne

çare ki bu delikanlı bu kalemizi fethedecek!" diye cevap verdi. O: "Bu nasıl olur?" diye sorunca, kraliçe: "Bir zaman sonra görürsün!" dedi.

Sonra o delikanlıya bir elçi göndererek: "Ben sana bir yol bulabilir miyim ki, sen benim için olasın, ben de senin için?" dedirtti. O delikanlı da: "Olur ama, iki şartla: Dıştaki kaleyi bize, içteki kaleyi O'na teslim edeceksin!" diye cevap yolladı. Bunun üzerine melike, elçiyi geri yollayarak:

"Dıştaki kaleyi anladık, içteki kaleyi anlayamadık!" diye sordurttu. O delikanlı kendisine: "Kalbini de Allah-u Tealâ'ya teslim edip, vahdaniyyetini ikrar edeceksin!" diye izah etti.

Bunun üzerine kraliçe ona, bir topluluk göndererek: "Ben size kapıyı açtım, ordunla beraber girebilirsin." dedi. O delikanlı kaleye girip İslam'ı ona arzedince o: "Bil ki ben, yüce himmet sahibi bir melikeyim. Senin bulunduğun ordu içerisinde senden daha büyüğü varsa onun elinde Müslüman olayım." dedi.

O: "Evet! Emirimiz ve büyüğümüz, Emîru'l-Müminîn'in oğlu var." deyince, **Abdullah ibni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* nın huzuruna çıkarıldı o ona İslam'ı arzettiğinde, ilk önce dediği gibi: "Müslümanlar içinde senden daha büyüğü varsa onun elinde Müslüman olayım!" dedi.

İbni Ömer *(Radıyallahu Anhuma)*: "Evet! Babam, Emîru'l-Müminîn **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* var!" deyince, o: "Öyleyse beni ona gönder de, onun huzurunda İslam'a gireyim." dedi. **İbni Ömer** *(Radıyallahu Anhuma)* onu, beraberinde bir alay asker ve hisardan çıkarttığı birçok malla, **Medine-i Münevvere**'ye gönderdi.

Uzun yolculuktan sonra **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* a ulaşan melike, ona: "Ya Emîrâ'l-Müminîn! Burada senden büyüğü var mı?" diye sordu. O, Ravza-ı Mutahhara'yı göstererek: "Evet! Allah'ın resulü **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* var! Burası onun kabr-i şerifidir." diye cevap verince, o: "Ben ancak onun huzurunda Müslüman olurum." dedi.

Hazreti **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* onun teklifine icabet ederek, onu Ravza-i Münevvere'ye soktu. Huzûr-u risalete giren o kadın edep ve vakarla otura-rak: **"Allah-u Tealâ'dan başka hiçbir ilâh bulunmadığına şehadet ederim, Muhammedin de, O'nun kulu ve resulü olduğuna şahitlik ederim!"** dedik-ten sonra:

"Karanlıklardan nura çıktım. Ya Resulellah! Ben, günahların, imanımı bulaştırmasından korkarım, seni bize hak ile gönderen Rabbinden iste de, O'na bir kere dahi isyan etmeden ruhumu alsın!" diye tevessülde bulunup, başını **Mustafa** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in eşiğine koyarak, o anda ruhunu teslim etti.

Bu hali müşahede eden **Ömer** *(Radıyallahu Anh)* ağlamaya başladı, onun yıkanmasını ve techîz-ü tekfinini emir buyurdu ve onu **Bakî**'de sahabe-i kiram arasına defnetti. (O kadın lisan-ı haliyle şu beyti okuyordu:)

« بروز واقعه تابوت من ز سرو کنید * که میروم بهوای بلند بالایی »

**"Kıyamet günü aşkına, tabutumu selvi ağacından yapınız,
Zira dostuma, uzun boylu olarak gidiyorum!"**

Ey Allahımız! Bizleri, sırat-ı müstakim'e sülûk edenlerden, huzuruna kalb-i selîm ile erenlerden, azab-ı elîminden necata erenlerden eyle! Ya Kerîm ve Ya Rahîm! Amin!

İBN-İ ACîBE: Allah-u Tealâ, kimi hususî yoluna eriştirip, kendisine ulaşma yolunda istimal etmek diler de, kendisini o yolda ilerletecek bir mürşide ulaştırırsa, işte o kişi ölmeden evvel **"Dârü's-Selâm"**a girmiş demektir.

Allah-u Tealâ'nın iki cenneti vardır:

1- Cennetü'l-Me'ârif (Allah-u Tealâ'yı hakkıyla tanıma cenneti),

2- Cennetü'z-Zehârif (maddî zevklerle dolu cennet).

Me'ârif cennetine gireni, Allah-u Tealâ sahiplenip, kendinden gayri herşeyden ihtiyaçsız bıraktığı için, o kişi artık zehârif cennetini arzulamaz.

ÂLÛSî: **"Dârü's-Selâm"**, şu mertebelerden ibarettir:

1- Allah-u Tealâ'nın öz Zatının celâl sahası,

2- Mukaddes sıfatlarının hazîre ve avluları,

3- Allah-u Tealâ'nın cemâlinin hicap tehlikesinden, itap illetinden ve azap zilletinden (Allah-u Tealâ'dan perdelenme, sitemine maruz kalma ve ayrılık acısını tatma gibi, tehlike, noksanlık ve alçaklıklara uğramaktan) münezzeh olan nurlarının yansıma mevzileri.

Allah-u Tealâ, onları gözetip himaye etme vasfıyla ve cemâlini onlara açıp gösterme ünvanıyla, onların velisi olduğu için, arada başkasını görmekten onları korur. O dostlar, Zat ve sıfat gölgelerinde fenadan sonra bekaya eriştikleri için, her türlü korku ve afetten selamettedirler.

Selam, Allah-u Tealâ'nın isimlerinden olduğuna göre, O'na nisbet edilen bir yurt hakkında ne düşünebilirsin?

« اذا نزلت سلمیٰ بوادٍ فماؤه * زلالٌ وسلسالٌ واشجاره ورد »

**"Selma bir vadiye inince, oranın suyu,
Soğuktur ve tatlıdır, ağaçları güldür!"**

Seçilmiş nebiyyi zîşân hürmetine Allah-u Tealâ'dan niyazımız, bizi, o Dârü's-Selâma kavuşturmasıdır.

MÜNASİP AYET-İ KERîMELER:

Allah-u Tealâ'nın, herkesi; "Dârü's-Selâm"a davetini beyan eden diğer bir ayet-i kerime:

﴿ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَآءُ اِلىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٢٥) ﴾

"Allah, (bütün kullarını) Dârü's-Selâm'a davet eder. Dilediklerini ise, dosdoğru bir yola hidayet eder." *(Yunus Sûresi:25)*

Allah-u Tealâ'nın, müminlerin velisi oluşu ve dünya-ahiret velayet'in O'na mahsus oluşu:

﴿ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ... (٢٥٧) ﴾

"Allah, inananların velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkartır..." *(Bakara Sûresi:257'den)*

﴿ ... وَ اللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ (٦٨) ﴾

"Allah, müminlerin velisidir..." *(Âl-i İmran Sûresi:68'den)*

﴿ اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ ... (٥٥) ﴾

"Sizin veliniz, ancak Allah'tır..." *(Mâide Sûresi:55'den)*

﴿ اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (١٩٦) ﴾

"Benim velim, muhakkak ki kitap indiren Allah'tır ve O, salihlere veli olur." *(A'raf Sûresi:196)*

﴿ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ... (٤٤) ﴾

"O gün velayet (dilediğine dost olma dahil bütün yetkilere sahip olma vasfı), **Hak olan Allah'a aittir..."** *(Kehf Sûresi:44'ten)*

﴿ ... فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ ... (٩) ﴾

"Gerçek veli ancak Allah (-u Tealâ) **dır."** *(Şûra Sûresi:9'dan)*

Mevlâ Tealâ, sırat-ı müstakîm'e sarılanların Dârü's-Selâm'a kavuşacaklarını beyandan sonra, o yoldan inhiraf edenlerin kötü sonunu açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِاسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَآؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِى اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (١٢٨)

KELİME MANASI (128)

(وَيَوْمَ يَحْشُرُ) **Haşredeceği günü hatırla,** Burada, (يَوْمَ) kelimesi, zarfiyyet üzere mensuptur, amili (اُذْكُرْ) veya (يَقُولُ) şeklinde mukadderdir. Yani; Allah-u Tealâ toplayacağı gün, kimi? (هُمْ) **onları,** ne oldukları hâlde? (جَمِيعاً) **toplu oldukları hâlde,** yani; Allah-u Tealâ onların hepsini toplayıp biraraya getireceği gün, buyuracak, ne buyuracak: (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ) **ey cin topluluğu!** (قَدِاسْتَكْثَرْتُمْ) **Muhakkak siz çok ettiniz,** neden? (مِنَ الْاِنْسِ) **insanlar**(ın iğva ve idlâl'in)**den,** yani; siz, insanları saptırma işini çok yaptınız.

Buna göre, (اِسْتِكْثَارْ), (اَكْثَارْ) manasında olup kelâm, muzafın hazfi üzeredir. Takdiri: (اَكْثَرْتُمْ مِنْ اِغْوَاءِ النَّاسِ) şeklindedir. **"İstiksâr"**, kendi manası üzere de bırakılabilir. O zaman hazfe lüzum yoktur ki, meâl-i şerifteki mana buna göre verilmiştir. (وَقَالَ) **dedi,** kim? (اَوْلِيَآؤُهُمْ) **onların dostları,** yani cinlere uyanlar, kimden oldukları hâlde? (مِنَ الْاِنْسِ) **insanlardan oldukları hâlde,** ne dediler? (رَبَّنَا) **ey bizim Rabbimiz,** (اِسْتَمْتَعَ)**meta'**(fayda) **landı,** kim? (بَعْضُنَا) **bazımız,** kiminle? (بِبَعْضٍ) **bazımızla,** yani insanlar cinlerden, cinler de insanlardan yararlandı, (وَبَلَغْنَا) **ve biz ulaştık,** neye? (اَجَلَنَا) **ecelimize,** (الَّذِى) **öyle ecel ki,** (اَجَّلْتَ) **sen kararlaştırdın,** kim için? (لَنَا) **bizim için,** yani bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık. (قَالَ) (Allah-u Tealâ) **buyurdu,**

Bu cümle, isti'naf-ı beyanî'dir, sanki <*O vakit Allah-u Tealâ ne cevap buyurdu?* > sorusuna cevap olarak zikredilmiştir. Ne buyurdu? (النَّارُ) **ateş** nedir?, (مَثْوٰيكُمْ) **sizin ikamet mahalliniz** (kalacağınız yer)**dir,** ne olduğunuz hâlde? (خَالِدِينَ) **ebedî kalıcı olduğunuz hâlde,** nerede? (فِيهَا) **orada,** (اِلَّا مَا) **ancak o vakit müstesna ki,** (شَآءَ) **diledi,** kim? (اللّٰهُ) **Allah** (-u Tealâ), Bu manaya göre istisna, muttasıl olup, müstesna minh, zamandır. Yani; cehennemin zemherîr (soğuk) tabakasına nakl olunacakları vakitler, sıcak tabakasında kalmayacaklardır. (اِنَّ رَبَّكَ) **şüphesiz ki senin Rabbin,** kimdir? (حَكِيمٌ) **ziyade hikmet sahibidir,** yani; bütün işlerini yerli yerinde yapandır, daha kimdir? (عَلِيمٌ) **ziyade bilicidir,** yani; onların bütün yaptıklarını hakkıyla bildiğinden, herkese, ameline göre karşılık verecektir.

MEÂL-İ ŞERİF

(Allah-u Tealâ,) **onların** (insanlar ve cinlerin) **hepsini haşredeceği** (toplayıp biraraya getireceği) **gün: "Ey cin topluluğu! İnsanlardan çok** (kimseleri kendinize tabi) **edindiniz"** (buyuracak).

Onların (cinlerin), **insanlardan** (olan) **dostları da: "Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden meta** (yarar)**landık ve bizim için tayin ettiğin ecelimize** (sürenin sonuna) **ulaştık." diyecek**(ler).

(Bunun üzerine Allah-u Tealâ): **"Allah'ın dileme müddeti hariç, içinde ebedî kalacağınız yer, ateştir." buyuracaktır.**

(Habibim!) **Şüphesiz ki senin Rabbin,** (dostlarına ve düşmanlarına yaptığı muamelelerde) **ziyade hikmet sahibidir,** (herkesin ne yaptığını) **hakkıyla bilicidir.** (Dolayısıyla herkese, ameline göre karşılık verecektir.)

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

1- Allah-u Tealâ, bundan evvelki ayet-i celile'de sırat-ı müstakim'e temessük edenlerin halini beyan ettikten sonra, bu ayet-i celile'de, onların zıttı olanları açıklamıştır ki, vaaddan sonra va'id gelerek, cehennem ehlinin kıssası, cennet ehlinin kıssasına redîf olsun. *(Tefsîr-i Kebîr)*

2- Bundan evvelki ayet-i kerime'lerde, Allah-u Tealâ şunları açıklamıştı:

A) Saîd ve şakî iki fırkanın hallerini tafsil,

B) Kur'an-ı Kerim'de bulunan herşeyin, akıl tarafından anlaşılabileceğine işaret etmek üzere, tezekküre teşvik,

C) İnce düşünenlerin güzel sonlarını anlatarak, diğerlerinin sonlarının kötü olduğuna işaret ki, şehvetlerine uyarak, kendilerine zararlı olacak şeylere tevessül edip te, Rablerinin gayrine tapanların sonunun iyi olmayacağı zaten aşikârdır.

Efendisinin emri olmadan, ondan gayrine hizmet eden bir kölenin, efendisi tarafından sitem veya cezaya çarptırılacağı gerçeği, herkesin aklında yerleşmiş bir husustur.

Bu yüzden Allah-u Tealâ, kâfirlerin, kendi indinde gizli olan ecel-i müsemmaya ulaştıklarında karşılaşacakları şiddetleri anlatmayı, bu sûre-i celilenin temel konularının en büyüklerinden biri olarak işlemiştir.

Sûre-i celilenin başında onların kötü akıbetini mübhem bırakmış, buraya kadar zikrettiğimiz ayet-i kerime'lerde ahiretin bazı hallerini defaatla, çeşitli beyan üsluplarıyla açıklamış, geldiğimiz bu noktada ise haşr gününde onlara ne şekil nida edeceğini, itap ve ıkap cinsinden kendilerine ne muameleler yapacağını yine onlara acıyıp, tevbeye davet için bildirmiştir. *(Bika'î)*

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً) **"Onların hepsini haşredeceği gün"** cümle-i celilesi hakkında birkaç husus vardır:

1- (يَوْمَ) zarfiyyet üzere mensup olup, amili üç türlü takdir edilebilir:

A) Gizli bir (اُذْكُرْ) takdir edilmesine göre mana: "Onları hep birlikte haşredeceğimiz günü hatırla!" demektir.

B) (نَقُولُ) takdirine göre mana: "Onları haşredeceğimiz gün şöyle deriz." demek olur.

C) (كَانَ مَا لَايُذْكَرُ لِفَظَاعَتِه) takdirine göre mana: "Onları, birlikte haşredeceğimiz gün, fecaatından dolayı anlatılamayacak şeyler vukua gelecektir."

2- (يَحْشُرُ) fiili hakkında iki konu vardır:

A) (يَحْشُرُ) fiilinin kıraatı hakkında iki vecih vardır:

1- (يَحْشُرُ) fiilini, cumhûr-u kurra, işin şiddetini artırmak için uygulanan iltifat kaidesine göre, "Azamet nunu" ile (نَحْشُرُه) "Biz haşrederiz" şeklinde okumuşlardır.

2- Bizim kıraat imamımız olan **Âsım** *(Rahimehullah)*dan, bizim ravîmiz olan **Hafs** *(Rahimehullah)* ile, **Yakub**'un ravisi **Ravh** *(Rahimehumellah)* ise, bu fiili "Gaybet yâ'sı" ile (يَحْشُرُ) şeklinde okumuşlardır. *(İbni Atıyye, Semerkandî, Âlûsî)*

B) Allah-u Tealâ'nın **"Haşr"** tabiri, iki şeye işaret etmektedir.

1- Allah-u Tealâ irade ve ihtiyarları olmaksızın, istemeseler de onları toplayacaktır.

2- Haşrolunacakların çokluğuna rağmen, bu aşırı çokluk, onları bir araya getirip, hesaplarını görmesi ve yaptıklarına karşı cezalandırması hususunda Allah-u Tealâ'ya, engel çıkartamayacaktır. *(Ebû Zehre)*

3- Cümle-i celilede geçen (هُمْ) zamirinin mercii hakkında birkaç görüş vardır:

A) Haşrolunacak ins-ü cinnin tümüne raci olması halinde, geçen ayetlerden özel bir merci' aramaya hacet yoktur.

B) Sadece kâfirlere ait olması halinde, geçmiş ayetlerden bulunacak mercî hakkında birkaç görüş vardır:

1- 124. ayet-i kerime'de geçen, (اَلَّذِينَ اَجْرَمُوا) den anlaşılan **"Mücrimler"**e ait olabilir.

2- 125. ayet-i kerime'deki, (اَلَّذِينَ لَايُؤْمِنُونَ) den anlaşılan **"İmansızlar"**a raci olabilir. Çünkü bir önceki ayet-i celile'de zikredilen **"Tezekkür ehli"**nin mukabili (karşıtları), bunlardır.

3- (وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلىٰ اَوْلِيَائِهِمْ) den anlaşılan **"Şeytanlar ve dostları"** na ait olması da caizdir.

4- Cümle-i celiledeki (جَميعاً) lafzı, tekid için getirilmiş olup, şirk üzere ölen bütün müşrikleri, onların reislerini, şeytanlarını ve irtibatlı oldukları bütün avanelerini, bu haşrın kapsayacağını ifade etmektedir.

İbni Atıyye *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; bu umumî tekid, zamirin merciinin, ins-ü cinnin tamamı olduğuna delâlet etmektedir. *(Ebû Hayyan, Âlûsî)*

İKİNCİSİ: (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ) **"Ey cin topluluğu!"** kavl-i şerifi hakkındaki meselelere gelince:

1- Nida ancak sözle yapılacağından, burada kelamın üslûbunun delâlet ettiği (يَقُولُ) "Buyurur" veya (نَقُولُ) "Buyururuz" gibi bir kavil maddesi mahzuftur.

2- **"Ma'şer"** kelimesi; muhâlata (karışıp, iç içe olma) manasında olan mu'âşere kökünden müştak (türetilme) olup, aynı sıfat veya faaliyette birleşen topluluk anlamındadır.

Tıbrısî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; **"Ma'şer"**: Çeşitli taifeleri ihtiva eden bir kavmin içinden seçilen tam bir cemaattır. Tekli sayıları tamamladığı için, "On" rakamına bu kökten alınan, (عَشَرَة) "Aşere" ismi verilmiştir.

3- Cümle-i celilede geçen **"Cinler cemaati"**nden, kimler kastedildiği hakkında birkaç mesele vardır:

A) Burada umum cinler kastedilmeyip, **İblis** ve ordusu olan şeytanlar kastedilmiştir.

Nitekim birçok ayet-i kerime'de, şeytandan nakledilen: **"Muhlas kullar hariç, bütün insanları azdıracağına dair yemin"** *(Sad Sûresi:82-83)*, bu konudaki muhatabın, şeytan olduğuna delâlet etmektedir.

Burada insan şeytanları konuşulmayıp, cin şeytanlarının tahsis edilişi, hilekârlıkta onlar asıl oldukları içindir. *(Beğavî, Mehâyimî, Ebû Zehre)*

B) Bazı büyüklerin beyanına göre; cinler, iki kısımdır:

1- Bütün duyulardan müstetir (gizli-saklı) olan ruhanîler ki, melekler ve şeytanlar bu sınıfa dahildir. Zira görülememekte her iki sınıf ta müşterektir.

2- Diğer bir manaya göreyse; cin tabiri, melekler dışındaki bütün ruhanîler hakkında kullanılır.

Diğer bazı füzalâ şu beyanda bulunmuşlardır: Ruhanî (elle tutulup, gözle görülemeyen) varlıklar üç kısımdır:

a) Ahyâr (tümüyle hayırlılar), bunlar meleklerdir.

b) Eşrâr (bütünüyle şerliler), bunlar da şeytanlardır.

c) Evsât (ortalar), hayırlıları da, şerlileri de bulunan cinlerdir.

Her halükârda bu cümle-i celiledeki nidadan kastedilenler, insanları azdıran şerlilerdir. Zira sadece onlar bu hitaba ehliyetlilerdir. *(Alûsî)*

4- Mahşerde kâfirlere bu nidayı, kimin yapacağı hakkında iki görüş vardır:

A) Bu nidayı yapacak olan bizzat Allah-u Tealâ olabilir. Nitekim onları haşredecek olan da, ancak Allah-u Tealâ'dır.

Nitekim, (نَحْشُرُ) "Biz haşredeceğiz" şeklindeki kıraat, bu görüşü teyid eder mahiyettedir.

Onların haşredilmesinden sonra, mahşerde bu sözün Allah-u Tealâ tarafından onlara söylenmesi, iki şey ifade eder:

1- Onları tebkît (azarlayıp, susturma),

2- Dünyada ne kadar azıtsalar da, ahiretteki durumlarının, teslimiyet, boyun eğme ve suçu itirafla neticeleneceği hakikatini beyan.

B) Zeccâc *(Rahimehullah)* ın beyanına göre; Allah-u Tealâ bu nidayı bir melek vasıtasıyla yaptıracaktır. Çünkü: (... وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ... (٥٧)) **"Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır."** *(Bakara Sûresi:57'den)* buyurduğu için, Allah-u Tealâ'nın bizzat onlarla konuştuğu görüşünü kabullenmek uzak olur. Bu yüzden buradaki takdir:

(يُقَالُ لَهُمْ)"Onlara denilecektir" şeklinde yapılmalıdır. *(Tefsîr-i Kebîr, Ebû Hayyan)*

Gerçi, Allah-u Tealâ'nın kâfirlerle bizzat konuşmayacağı hususu, "Onları sevindirecek şekilde konuşmaması" ile tefsir edilmiştir. Yoksa, dost-düşman huzurunda onları rezil edip teşhir etmek için nida etmesi uzak görülemez. Aksi takdirde birçok ayet ve hadis-i şeriflerde geçen nidaları, zaruret olmadığı halde tevile mecbur kalırız.

ÜÇÜNCÜSÜ: (قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ) **"İnsanlardan çok edindiniz"** cümle-i celilesiyle ilgili mevzulara gelince:

1- (اسْتَكْثَارْ) **"İstiksâr"** fiilindeki **"Sin"** harfi iki manada olabilir:

A) Ziyade ve mübâlağa için olması durumunda mutlaka tevil gerekir. Çünkü cinlerin, cisimleri diriltmeye ve çoğaltmaya güçleri olmadığından, insanları çoğaltmaya hiç kadir olamazlar. Bütün fiillere kadir olan ancak Allah-u Tealâ'dır. Dolayısıyla buradaki **"İstiksâr"**, "İnsanları sapıklığa davet fiilini çokça işleme karşı taraftan da kabulle karşılanma" şeklinde tefsir edilmiştir.

Nitekim **İbni Abbas, Hasen, Katade, Mücahid, Zeccâc** ve **İmam-ı Buharî** *(Radıyallahu Anhum)* bu tefsire kail olmuşlardır ki bu mana, netice itibarıyla: "Siz, onlardan çoğunu saptırdınız." demek olur. *(Taberî, İbni Ebî Hatim, İbni Atıyye, Âlûsî)*

B) "Sin" harfi talep için olmasına göre; manada tevile gerek yoktur. Çünkü buna göre mana: "Ey Cinler! Siz, insanlardan birçoğunun, kendinize, sapıklıkta uymasını istediniz ve bunu da elde ettiniz. Bu yüzden onlar, bu gün sizinle birlikte haşrolundular." demektir.

Bu durumda Allah-u Tealâ, "Şeytanların, saptırmak için birçok insanın peşine düştüklerini" haber vermektedir ki, Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet-i kerime onların, aradıkları bu çokluğu elde edip, kendilerinden beklenen iğvâ ve idlâl (azdırma ve saptırma) fiilerini işlediklerine delâlet etmektedir. *(İbni Kesîr, Âlûsî, Ebû Zehre)* Nitekim:

(قَالَ رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِى لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ (٣٩) اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (٤٠))

"(İblis) dedi ki: 'Rabbim! Beni azdırmana karşılık, ben de yeryüzünde onlara mutlaka (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini muhakkak azdıracağım! Ancak onlardan, ihlaslı kulların müstesna!" *(Hıcr Sûresi:39-40),*

﴿ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِى اٰدَمَ اَنْ لَاتَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٦٠) وَاَنِ اعْبُدُونِى هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (٦١) وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلاًّ كَثِيراً اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (٦٢) ﴾

"Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana tapmayın! Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Ve bana kulluk edin, dosdoğru yol, işte budur!' demedim mi? Şeytan, sizden pek çok milleti muhakkak saptırdı, siz hiç anlamıyor muydunuz?" *(Yasin Sûresi:60-62)* ayet-i kerimeleri bu hakikati beyan etmektedir.

C) Hasen *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen diğer manaya göreyse: "Kıyamet günü, Rabbinize karşı, cehennem ehli olan insanların sayısını artırdınız." demektir. *(Tefsîru'l-Hasen, İbni Ebî Hatim, İbni Kesîr)*

2- Cinlerle ilgili olarak, **"Ma'şer** (topluluk, cemaat)" tabiri kullanılmış olup, insanlar canibinde böyle bir tabirin yer almaması, azdırma işi çoğu kere yardımlaşma ve birbirine destek olmayı gerektirdiği içindir. Bu yüzden, azgınlar tarafında değil de, azanlar canibinde bir nevi bu hususa ima edilmiştir. *(Alûsî)*

3- Mevlâ Tealâ'nın, şeytanlara bu şekildeki hitabında iki taifeye de tevbih (kınama) söz konusudur, şöyle ki:

A) Şeytanlara yapılan bu hitap: "Siz, insanları azdırmak ve saptırmakta haddi aştınız ve onlardan ciddî bir topluluğu kendinize uydurdunuz." manasına geldiğinden, şeytanları azarlama ve insanların ekserisinin onlara tabi olmasını reddetme anlamını taşımaktadır.

Şeytanlara da şamil olan cin fırkasının, Allah-u Tealâ'nın imtihan hikmetine müstenid müsaadesiyle, insanlara vesvese verdikleri, korkunç şeyleri akla hayale getirdikleri, insanları ürküttükleri, çarptıkları ve bu vesilelerle onları azdırıp kendilerine itaatkâr hale getirdikleri müşahede edilmektedir.

Hatta birçok insan bu yüzden, kendilerinin cinlere muhtaç olup, onların herşeye güçlü olduğu vehmine kapılarak, onların rızasına ulaşmak için vesileler aramaya başlamış, bu sebeple de birçok işlerinde, özellikle de hayvan kesiminde Allah-u Tealâ'nın ismini okumayı terkeder hale gelmişlerdir.

B) Tabi ki bu hitapta, o şeytanlara uyup, itaat eden ve onları razı etmek için aşırı gayret sarfeden, üstelik onlara uymama çağrısı yapanlara kulak vermeyen insanları azarlama hususunda da bir tariz (söz dokundurma) vardır.

Nitekim ileride gelecek olan: (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ ... (١٣٠))

"Ey cinler ve insanlar gürûhu! Size, içinizden resuller gelmedi mi?" *(En'am Sûresi:130'dan)* kavl-i şerifi, insanlar için yapılan bu tarizi açıklamaktadır.

Dolayısıyla burada, kınama ve bahaneleri ortadan kaldırma konularında bir tedrîc (konuya yavaş yavaş girme) üslûbu bulunduğu gözden kaçmamaktadır.

DÖRDÜNCÜSÜ: (وَقَالَ اَوْلِيَآئُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ) **"Onların, insanlardan dostları da diyecek."** kavl-i şerifi hakkındaki malumata gelince:

1- Buradaki söz, neye karşılık ve ne şekilde ifade edildiği cihetiyle dört türlü değerlendirilebilir:

A) Bu söz, insanlar tarafından söylenmiş olup, cinlerin gizli cevabına yöneliktir.

Zira bundan evvel; Allah-u Tealâ'nın cinlere kınamada bulunduğu beyan edilmiş olup, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin birlikte düşünülmesi esasına dayanılarak, bu muhaverenin tafsilatı açıklanacak olan bir sonraki sûrede zikredilecek ayet-i kerime'lerin bizi ulaştırdığı söz şudur ki:

Burada cinler, Allah-u Tealâ'ya karşı mazeret açıklarken: "Ey Rabbimiz! Biz onları saptırmadık, onlar kendileri sapmışlardır. Çünkü duyulmamış haberleri bizden öğrenip, nüfuzlarını artırmak için bizden istifade etmişler, bu yüzden, sadece kendileri azabı haketmişlerdir." demişlerdir.

Böylece, isimleri meşhur olup, kendileri gizli oldukları gibi, karineleri açık olan cevaplarının gizli bırakılması da hallerine münasip düşmüştür. *(Bika'î)*

B) Bu sözü, ne yolla ifade edeceklerine gelince; bunu hakikaten dilleriyle söyleyecek olabilirler.

C) İçinde bulundukları durumun diliyle, yani; makâl lisanıyla değil de, hal diliyle söyleyecek olabilirler.

D) Yaptıkları kötülükleri, elleri ve ayakları da dile gelip söyleyecek olabilir. *(Ebû Zehre)*

E) Bu söz, ahirette söyleneceği halde burada mazi lafzıyla getirilmiştir ki bu, sözünden caymayan Allah-u Tealâ'nın haberinin mutlaka gerçekleşeceğine bir nevi işaret mahiyetindedir. *(Bika'î)*

2- Burada geçen (اَوْلِيَآئُهُمْ) tabiri **"Cinlerin dostları"** anlamına gelip, muradın kimler olduğu hakkında iki görüş vardır:

A) Bunlar, şeytanlarla tamamen ilgilenen ve onlarla dostluk eden müşriklerdir ki, mahşere, şirk üzere gelmişlerdir.

B) "İnsanların kâfirleri ile birlikte Müslümanların asîleri de buraya dahil olabilir" görüşü, kabule şâyan değildir. Zira günahkâr Müslüman, şeytana ne kadar itaat etse de, onun velisi sayılamaz.

Nitekim, bu hususta üç delil sıralayabiliriz:

A) (اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ... (٢٥٧)) **"Allah, müminlerin velisidir..."** *(Bakara Sûresi:257'den)* kavl-i şerifi, Müslümanların velisinin şeytan olamayacağını açıkça ifade etmektedir.

B) Onlar hakkında: **"Ateş, sizin, içinde ebedi kalacağınız ikâmetgâhınızdır."** buyrulması, kâfir olduklarına delâlet etmektedir. Çünkü günahkâr mümin cehenneme girse de, onda ebedî kalmaz.

C) İleride onlar hakkında nakledilmiş olan:

(... وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (١٣٠)) **"Onlar, kendilerinin kâfirler olduğuna dair nefisleri aleyhine şahitlikte bulundular."** *(En'am Sûresi:130'dan)* kavl-i şerifi de, kendi ağızlarından kâfirliklerini itiraf ettiklerinin beyanıdır.

BEŞİNCİSİ: (رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ) **"Ey Rabbimiz! Bazımız bazımızdan meta (yarar)landık."** ifade-i celilesi hakkında birçok mesele vardır:

1- Bu cümle-i celilede geçen: (بَعْضُنَا بِبَعْضٍ) **"Bazımız bazımızdan"** tabirinden kimlerin kastedildiği hakkında üç görüş vardır:

A) Bu söz, sadece insanlar hakkında olabilir. Çünkü cinlerin insanlardan, insanların da cinlerden istifadesi, çokça belirmeyen az ve nadir bir iştir. Fakat insanların birbirinden istifadesi zahir bir iş olduğundan bu mana uygun düşmektedir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

B) Burada, cinlerin dostu olan insanların, cinlerden istifadesi kastedilmiş olabilir ki, bu durumda karşı tarafın insanlardan istifadesi mevzuubahis olmayıp, sadece insanlar, cinlerin hepsinden değil de bazısından yararlanmış olabilirler. *(Âlûsî)*

C) Bu faydalanma, iki taraf hakkında da söz konusu olup, kendi cinslerine maksur kalabilir ki, bu durumda, cinler cinlerden, insanlar da insanlardan faydalanmış olabilir. *(Ebû Hayyan)*

D) Bu "İstimta"ın sahipleri, iki taraf ta olabilir ki, bu durumda insanlar, cinlerden, cinler de insanlardan yararlanmış olduklarını açıklamış olurlar.

2- İnsanların, cinlerden, cinlerin de insanlardan ne şekilde yararlandıkları hakkında birkaç görüş vardır:

A) İnsanların, cinlerden faydalanması birkaç şekilde izah edilmiştir:

1- Cinlerin ve şeytanların, herşeye gücü yettiğine inanan müşrikler, çoğu yerde onlara sığınıyorlardı ki: (... وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ (٦)) **"İnsanlardan bazı erkekler, cinden bazı kişilere sığınıyorlardı"** ayetinde, *(Cin Sûresi:6'dan)* geçen bu sığınma, birkaç konuda mevzuubahisti:

a) **Kelbî** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiğine göre; cahiliyyet devrinde bir kişi sefere çıktığında, ıssız bir arazide konaklamak mecburiyetinde kalıp, kendisi hakkında cinlerden tehlike sezdiğinde: "Bu vadinin halkının sefihlerinin şerrinden, buranın efendisine sığınırım." derdi.

Bazen de: "Bu vadinin Rabbine sığınırım.", "Bu vadinin büyüğüne sığınırım." gibi sözler kullanarak, büyük cine sığınmayı kastederdi.

Bazı kere de direkt olarak: "Ey vadinin Rabbi! Sana sığınıyorum." dediği olurdu ki, böylece kendisini cinlerin civarında ve emniyetinde sanarak huzur içerisinde gecelerdi.

Çünkü o zaman Araplar, boş sahraların ve dağlar arasındaki geniş vadilerin cinlerle mamur olduğuna, dünyanın cinlerle dolu olduğuna ve cinlerin, güvence vermedikleri kişiyi helâk ettiklerine inanıyorlar, hatta rüzgârların

seslerini, cinlerin uğultusu sanıyorlardı. Nitekim bu, o devrin şairlerinin şiirlerine de konu olmuştu. *(Zeccâc, Taberî, Kirmânî, Fahrurrâzî, Beğavî, Hâzin)*

b) Müşrikler, av öldürmek istedikleri zaman yine cinlere sığınırlardı. Çünkü onlar, av hayvanlarının, cinlerin merkebi olduklarına inanırlardı. *(Kirmânî, Ebû Hayyan)*

2- İnsanların cinlerden diğer bir istifadeleri de; cinlerin onları, şehvetler, lezzetler ve güzelliklerden istifadeye teşvik edip, bu zevklere ulaşma yollarını onlara kolaylaştırması neticesinde, insanların kolayca bu lezzetlerden istifade etmeleridir.

Muhammed ibni Kâ'b ve **Zeccâc** *(Rahimehumellah)*ın tercih ettiği görüş te budur ve bu, birinci görüşten daha evlâdır.

Çünkü ayet-i kerime'de **"İstiksâr** (çokça işleme)" tabiri yer almaktadır. İnsanlardan, yolculukta cinlere sığınan azdır, fakat şeytanların teşvik ettikleri kötülüklerden lezzetlenen çoktur.

Nitekim **Atâ** *(Rahimehullah)* vasıtasıyla, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen: "Cinler, insanlara istedikleri şeyleri süsleyip, can çekici hale getirmişler ve kolaylaştırmışlar, böylece insanlar da o fiilleri kolayca işleyebilmişlerdir." sözüyle,

Hasen *(Radıyallahu Anh)*dan nakledilen: "İnsanların cinlerden yararlanması; şeytanların emrettiğini, insanların yapmasından başka bir şey değildir." rivayeti bu mananın alındığı kaynaklardandır. *(Tefsîr-i Kebîr, İbni Ebî Hatim, Vahidî, Tefsîru'l-Hasen, Zâdü'l-Mesîr)*

3- İnsanların cinlerden elde ettikleri faydaların en büyüğü, cinlerin yaldızlamalarına aldanıp, düştükleri kötü fiillerdir ki bunlar, türlü türlüdür:

a) İnsanları ilâhlık iddiasına kalkıştırma,

b) Peygamberlik iddiasını ortaya atmaya teşvik,

c) Batıl dinler ve yanlış inançları meşrulaştırmaya kışkırtma,

d) Onlarla dostluk kurup, büyüler yapmaya teşvikleri neticesinde, büyücülerin, yaptıkları büyülerde başarılı olması ve kötü maksatlarına ulaşmada, onlardan yardım almaları,

e) Kâhinlerin, şeytanların getirdikleri yalan-yanlış haberleri ve kehânetleri, gayptan haber verme adı altında yaymaları,

f) Hasılı; insanların cinlerden istifade yönleri çok olup, hepsi de bu sayılanlardan biri altında değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu izahları, hasr olarak değil de temsil (sınırlama olarak değil de misal verme) olarak görmek uygun olur. Neticede, bütün bu anlatılanlardan sonuç itibarıyla insanlar faydalandığı için, bu kısma misal teşkil etmişlerdir. *(Beğavî, Ebû Hayyan, Sâvî)*

B) Cinlerin insanlardan faydalanması da birkaç yönlü açıklanabilir:

1- **Muhammed ibni Kâ'b** *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; asıl itibarıyla bu istimta', bazısının bazısına taat ve muvafakatı (birbirlerinin sözünü dinleyip,

iyi geçinmeleri) anlamına geldiğinden, cinlerin, insanlardan istifadesi, şeytanların süslü gösterdiği sapıklık ve masiyette, insanların kendisine uymasından ibarettir.

Zira bu, şeytanların, uyulan önderler konumunda olmalarını gerektireceğinden, onlara bir üstünlük sağlamakta ve bu da şeytanları mesrur kılmaktaydı. *(Beğavî, Âlûsî)*

2- İnsanların, cinlere sığınması:

(وَ اَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقاً (٦) **"İnsanlardan bazı erkekler, cinden bazı kişilere sığınıyorlardı da, bu onların şımarıklığını artırıyordu."** *(Cin Sûresi:6)* kavl-i şerifinde açıklandığı üzere; cinlerin kibir, gurur ve iftiharlarını artırarak, kendisine sığınılan cinnînin: "İnsanlar bize sığınıyorlar, biz, cinlerin ve insanların efendisiyiz!" demesine sebebiyet veriyordu.

Ayrıca, sığınan kişinin, o büyük cinnînin kendisini kurtarmaya kadir olduğuna inanıp, bunu itiraf etmesi de, o cinnîye, kavmine karşı şeref ve itibar sağlamaktaydı. *(İbni Vehb, Zeccâc, Sem'ânî, Ebû Hayyan)*

3- İnsanların yediği etlerin kemiklerinin, cinlerin yiyeceği, hayvanlarının pisliklerinin de, onların yulafı olması, cinlerin insanlardan istifadesinin ayrı bir şeklidir. *(Ebû Hayyan)*

Bu yüzden Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, kemik, gübre ve benzeri şeylerle taharetlenmeyi yasaklamıştır. *(Buharî, Fezâilü's-Sahabe:61, No:3647, 3/1401)*

4- (... وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ ...(٦٤) **"Mallarda ve çocuklarda onlara ortak ol!"** *(İsra Sûresi:64'den)* kavl-i şerifinde beyan edildiği üzere, şeytanın, insanların mallarında ve çocuklarında birkaç durumda ortaklığı söz konusudur:

a) Haramdan toplanan bütün mallara ortaklığı,

b) Allah-u Tealâ'ya taat dışında istifade edilen bütün zevklere katılımı,

c) Zina gibi haram yollarla elde edilen tüm çocuklardaki payı,

d) Besmelesiz yenilen bütün yemeklerden nasibi,

e) "Abdüluzzâ (putunkulu)" şeklinde isim verilen çocukları sahiplenmesi,

f) Çocuk sebebiyle işlenen bütün günahlardaki hissesi,

g) Besmelesiz yapılan bütün cimalara iştirâki,

h) Şeytana uyup, ölü ardından sesli avazla ağıt yakarak haram işleyen kadınla yapılan cima ve doğacak çocukta şeytanın ortaklığı,

ı) Şeytanın teşvikiyle sarhoş olan kadınla yapılan cima ve doğacak çocukta şeytanın ortaklığı, *(Semerkandî, Bahru'l-Ulûm:2/275,276)*

i) Yemekten sonra elini yıkamayanın elinde bulunan yemek artığını yalaması, *(Tirmizî, Et'ıme:48, No:1859, 4/289)*

j) Besmelesiz konulan eşya ve giyilip çıkarılan elbiseyi kullanması, *(Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, No:1111, 5/1670)*

k) Üstü açık bırakılan içeceklerden istifadesi, *(İbnü'l-Esîr, en-Nihaye: 1/240)*

l) Tasavvuf ehli geçinen bazı sapıkların, şeytanî tesirle sahip oldukları şeytanî keşifler de bu konuda misal teşkil etmektedir. Çünkü cahiller, şeytanın evliyası olan bu kişileri, Rahman'ın evliyası sanmaktadırlar.

Zira bunlar, Allah-u Tealâ'nın gönderdiği kitap ve peygamberin yolundan çıkıp, şirk ve günahlara düşmüşler, şeytanlar da bazı gaybî haberler ve tesirler açıklamaları için, kendilerine yardım etmiş;

Neticede; ilim ve imandan nasibi az olanlar, şeriatın zahirine uymayan bu gibi kişilerin gösterdikleri istidraçları keramet sanarak, sünnet-i seniyyeye hakkıyla uyan velileri kötü görüp, Allah-u Tealâ'nın dostlarına düşmanlık etmiş, şeriat ve sünnetten hariç olan bu sapıklara ise, husn-ü zan besleyerek, Allah-u Tealâ'nın düşmanlarını dost edinmişlerdir.

Allah-u Tealâ'nın, basîretini, iman ve marifet nuruyla nurlandırdığı feraset sahibi kimseler ise, ekseriyetin içinde bulunduğu durumun vehametini anlayınca, şeytanlardan istifade ederek, insanlara etki eden bu kişilere, ayet-i kerime'nin hükmünün tıpatıp uygun olup, onların, bu ayet-i kerime'nin hükmü altına dahil olduklarını yakînen anlarlar.

Fasık kişiler, fısklarını işleme sebeplerini elde etmelerine yardımcı olması için, şeytandan faydalandıkları gibi, şeytan da gösterdiği bu yollara, fasıkların kabul ve itaatla girmelerinden çok hoşlanarak yararlanır.

Şeytan, kendisini, Allah-u Tealâ'ya ortak edip, ibadet etmeleri sebebiyle müşrik kimselerden metalandığı gibi, müşrik insan da şeytanın yardımını alıp, Allah-u Tealâ'nın imtihan için müsaade ettiği bazı işleri ona gördürterek, ondan istimta' eder.

İşte bu konuları ilmen ihata edemeyenler (kavrayacak şekilde bilemeyenler), iman ve şirk mefhumlarının gerçek anlamını kavrayamayacakları gibi, Allah-u Tealâ'nın, ins-ü cinni birbiriyle imtihan etmesinin sırrına da akıl erdiremezler. *(Bedâi'u't-Tefsîr)*

m) Hasılı, Allah-u Tealâ'ya isyan üzere yapılan her iş ve O'nun ismi anılmadan yapılan her muamelede şeytanın ortaklığı söz konusudur ki, bütün bunlar, cinler ve şeytanların, insanlardan istifadesinin bazı örnekleridir.

Dolayısıyla; şeytan dostları insanlar tarafından nakledilen cümle-i celilenin manası: "Ey Rabbimiz! Dünyada anlamadığımız şekilde, senin kâmil rubûbiyyetinin manalarının şuuruna vararak, bu gün:

'Dünyada birbirimizden yararlandık. Biz, o şeytanların kışkırtmalarıyla lezzet alarak, Müslümanlara karşı duyduğumuz kinler, nefretler ve düşmanlıklardan, ayrıca; kendileriyle tatmin olduğumuz şehvet ve zevklerden çok haz aldık.

Onlar da bizi kışkırtıp azdırmaları neticesinde eğlenip, boş işler yapmamızdan çok memnun kalarak, kendi eğlencelerini bizim eğlencemizde, kendi zevklerini bizim lezzetimizde buldular.' diye itirafta bulunduk." şeklinde anlaşılmaktadır. *(Ebû Zehre)*

3- Bu ayet-i celile'de; her bir insana, cinlerden bir şeytanın, batılları süsleyip, fısk-ı fücûra kışkırtmayla ilgili vesvese verdiğine dair bir îmâ bulunmaktadır. Şerli ruhlar cinsinden olan bu gizli yaratıklar, batıla ve şerre müsait oldukları nisbette insanlara ilgi duymakta ve davetlerini onlara tesir ettirmektedirler.

Nitekim, gözle görülemeyecek kadar gizli canlılar (mikroplar) da, canlıların bedenlerine girerek, onların mizacını bozmakta ve birtakım hastalıklara sebebiyet vermektedirler.

Günümüzde tıp, bu canlı (mikrop)ların cisimlere girişini tesbit etmiş ve küçük bir şeyi büyülterek, gerçeğinden binlerce kat büyük gösterebilen, yeni üretilmiş görüş cihazları (mikroskoplar) vasıtasıyla, onların gizli menfez ve yollarını göstermiştir.

Demek ki; yeryüzünde gizli canlılardan öyle türler vardır ki, bitlerin, pirelerin ve sivrisineklerin sokma ve ısırmalarıyla, yahut su ve yemek kanalıyla cisimlere girip, müthiş bir süratle gelişerek, sayıları milyonlara ulaşmakta ve öldürücü salgın hastalıklar oluşturmaktadırlar.

Böyle bir konunun benzeri, evvelki Mısır, Yunan, Hint ve Arap doktorlarının en büyüklerine anlatılacak olsaydı elbette bunu, gözbağıcılık ve büyücülükten bir nevi, ya da hayalcilik ve delilikten bir çeşit sayarlardı.

Binlerce sene sonra canlıların cisimlerinde böyle gizli bir irtibat sabit olduğuna göre, cisimlerden daha gizli konuma sahip olan ruhlar hakkında bunun bir benzerinin mevcudiyetinde şaşılacak bir şey yoktur. Kur'an ve sünnet bu gibi haberlerle doludur.

Nitekim, **İbni Esir** *(Rahimehullah)* tarafından nakledilen:

١٧٣ - « تَنَكَّبُوا الْغُبَارَ فَانَّ مِنْهُ تَكُونُ النَّسَمَةُ »

173 - **"Tozdan sakının! Çünkü ondan canlılar oluşur."** *(İbnü'l-Esîr, en-Nihâye:5/42)* hadis-i şerifi, tıbbın yeni tesbit ettiği bu canlıların (mikrop ve bakterilerin) varlığına delâlet etmektedir.

Fennin, ondört asır sonra tesbit edebildiği bu gibi birçok konuyu, asırlar önce bildirmesi, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Allah-u Tealâ tarafından vahye mazhar olduğuna delâlet eden bir mucize olarak elbette yeterlidir. Nübüvvet kaynağından kana kana içen sahabe-i kiram hazeratı da bu gibi konulara asırlar evvel vâkıftılar.

Nitekim, bir kere **Amr ibni Âs** *(Radıyallahu Anh)*ın önünde yürüyenler toz kaldırınca, **Amr** *(Radıyallahu Anh)* sarığının ucunu burnuna tutarak:

« اتَّقُوا الْغُبَارَ فَانَّهُ اَوْشَكُ شَيْءٍ دُخُولاً وَاَبْعَدُهُ خُرُوجاً وَاِذَاوَقَعَ عَلَى الرِّئَةِ صَارَ نَسَمَةً »

"Bu tozdan sakının! Çünkü o, en evvel girip en son çıkandır. Hele bir de ciğere isabet ederse, canlıya (mikroba) **dönüşür."** *(İbni Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübrâ:7/507)* buyurmuştu.

Eğer bu hadis-i şerif ve rivayet, bu büyüteçlerin icadından önce insanlara nakledilip, bu şekilde de tefsir edilseydi, elbette insanların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in getirdiği şeriata karşı kötü gözle bakmalarını artıracak bir fitneye sebebiyet verirdi.

Velâkin, fennin her gün tesbite devam ettiği yeni buluşlar, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in beyanlarını anlamaya ne güzel yardımcı olmakta ve insanlara, Kur'an, hadis ve ilk asırda bulunan büyüklerin eserlerinde yaygın halde mevcut olan bu pahalı incilere bakabilecekleri bir ışık bahşetmektedirler.

ALTINCISI: (وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِى اَجَّلْتَ لَنَا) **"Ve bizim için tayin ettiğin ecelimize ulaştık."** ifade-i celilesinin söylenme sebebi ve manası hakkında bazı mesâil vardır:

1- Bu söz, şeytanların dostları tarafından, ahirette, Allah-u Tealâ'ya sunulacak mazeretlerin naklinin devamından olup, başlıca üç gayeyle söylenmiştir:

A) Şeytan dostlarının, onlara itaat ederek, nefislerinin arzularına uyup, dirilmeyi inkâr ettiklerini itirafları,

B) Karşılaştıkları duruma çok pişman olduklarının ızharı,

C) Rablerine teslimiyetlerini açıklamaları.

Bu cümle-i celilede, saptıranların sözleri nakledilmeyip, sapanların kelamıyla yetinilmesi, saptırıcıların, mahcubiyyetten hiç konuşma imkânı dahi bulamadıklarını göstermektedir. *(Ebussuud)*

2- Bu cümle-i celilenin manası: "Bu faydalanma, belirli bir süre ve mahdut bir zamana kadar sürmüş, sonra pişmanlık fayda etmeyeceği bir anda hasret, nedamet ve haybet (pişmanlık, zarar ve ziyan) gelip çatmıştır." demektir. *(Tefsîr-i Kebîr)*

3- Bu cümle-i celilede geçen, (اَجَلْ) **"Ecel"** tabirinden ne kastedildiği hakkında birkaç görüş mevcuttur:

A) Ekseri ulemanın beyanına göre; "Kıyamet gününde hesaba çekilme zamanıdır" ki, onlar bu manaya raci olan değişik tabirler kullanmışlardır:

1- "Kabir(e girme) zamanı",

2- "Ba's (diriltilme) vakti",

3- "Nüşûr (kabirden kaldırılma) anı",

4- "Haşr (mahşere toplama) zamanı",

5- Muhasebe (huzur-u İlâhî'de hesaba çekilme) süresi".

B) Hasen, Süddî, Kelbî ve **İbni Cüreyc** *(Radıyallahu Anhum)*dan nakledildiğine göre; "Ölüm zamanıdır."

C) Bu süre, tahliye ve temkin zamanı da olabilir. Bu mana, insanlarla şeytanların birbirlerinden istifade etmeleri için, kendilerine verilen mühlet ve imkân müddetine işaret olabilir.

Zira, çeşitli hastalıklar ve imkânsızlıklar nedeniyle, bazı kimseler hakkında bu istifade, ölüm eceline ulaşmadan önce de sona erebilir. Bu sözleriyle sanki onlar: "Ey Rabbimiz! Bizim birbirimizden (kötüyolda) istifade etmemizin süresi de, senin kaza ve kaderinle olmuştur. Çünkü başa geleceği yazılan herşeyin bir süresi vardır." demek istemişlerdir. *(Taberî, İbni Ebî Hatim, İbni Atıyye, Fahrurrâzî, İbnü'l-Cevzî, Sem'ânî, Hûd ibni Muhakkem, Beğavî)*

4- Bu cümle-i celilede geçen **"Ecel"** lafzının, "Ölüm" ile tefsir edilmesine göre; burada **Ehl-i Sünnet** lehine, **Mutezile** aleyhine bir delil mevcuttur ki, o da şudur:

Mutezile: "Öldürülen insan, öldürülmeseydi, eceline kadar yaşayacaktı. Çünkü insanın iki türlü ölüm şekli vardır. Başkası tarafından öldürülmezse, eceline kadar yaşar, öldürülürse, eceli gelmeden ölmüş olur." demektedirler.

Ehl-i Sünnet ise; "Kendi kendine ölenle, öldürülen herkes, eceliyle ölmüştür. Çünkü onlar, bu sözleriyle, ecellerine ulaştıklarını ikrar etmişlerdir ki, onların içerisinde kendi kendine ölen ve öldürülen herkes mevcuttur." demişlerdir. *(Fahrurrâzî, Ebû Hayyan)*

YEDİNCİSİ: (قَالَ النَّارُ مَثْوٰىكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ) **"Allah'ın dileme müddeti hariç 'İçinde ebedi kalacağınız ikametgâhınız ateştir.' buyuracaktır."** ifade-i celilesi ile alâkalı birçok konu vardır:

1- (مَثْوٰى) **"Mesvâ"** kelimesi, "Varılacak yer, makam, mekarr" manalarındadır. Tabi ki, insanın bulunduğu yer, kendisi hakkında daimî olmayabilir. Zira ölümle oradan ayrılır. Fakat cümle-i celilenin ilerisinde gelecek olan:

"Ebedi kalıcı oldukları halde" ifade-i celilesinden anlaşıldığı üzere, cehennemden ibaret olan bu makam ve mesvâ, kâfirler hakkında muhalled ve müebbettir.

2- Cümle-i celilede geçen: (اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ) **"Allah'ın dileme müddeti hariç"** kavl-i şerifindeki istisna hakkında iki görüş vardır:

A) Bu istisnanın zahirine takılıp kalan ve burayı yanlış yorumlayan bazıları, Allah-u Tealâ'nın iyi-kötü, Müslüman-kâfir herkesi, sonuç itibarıyla cehennemden çıkaracağını ve cehennemin neticede boş ve ıssız kalacağını söylemişler ve bu hususta bazı sahabeden nakiller yapmışlardır. *(Ebû Hayyan)*

Ebû Zehre *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; cehennemin sonu olduğuna dair bu görüş, sapık fikirleriyle meşhur olan **İbni Teymiyye**'ye nisbet edilmiş, **İbni Kayyim** de **"Hâdi'l-Ervâh"** isimli kitabında bu görüşü takrir etmiştir.

Gariptir ki, azabın daim olmadığını savunan **İbni Kayyim**, bu hususta sahih olmayan birtakım deliller ortaya attıktan sonra "Cennet nimetlerinin daimî olduğu hususunda ise şüphe yoktur." demiştir. Halbuki:

(وَاَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَادَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَاشَآءَ رَبُّكَ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (١٠٨))

"Saidlere gelince; Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça, kesilmez bir lütuf olarak cennette ebedi kalacaklardır." *(Hûd Sûresi:108)* ayet-i kerime'sinde, cennet nimetleri hakkında da meşietle istisna varid olmuştur.

Eğer cehennem hakkındaki: **"Allah'ın dileme süresi hariç"** kavlinden yola çıkılarak, cehennemin ebedî olmadığına hükmedilecek olsaydı, cennet hakkında varid olan, bu ayet-i kerime'deki dileme istisnası da cennetin sonu olacağı anlamına gelirdi.

Bu görüşün yanlışlığını ifade eden birçok delil mevcut olmakla beraber, biz burada bir kısmının beyanıyla iktifa edelim:

1- Ahiret, dâr-ı fena olmayıp dâr-ı bekadır. İnsanların ondan sonra gidecekleri bir yer yoktur.

2- Allah-u Tealâ, (... كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ ... (٥٦)) **"...Her ne zaman derileri pişse, azabı tatsınlar için onlara, başka deriler değiştir(ipver)iriz..."** *(Nisa Sûresi:56'dan)* kavl-i şerifinde, onların cisimlerini, azaptan dolayı yokluğa mahkum etmeyeceğini, dolayısıyla azaplarını sonsuza kadar sürdüreceğini beyan etmiştir.

3- Ayrıca Mevlâ Tealâ'nın:

(يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ (٣٧)) **"Onlar, ateşten çıkmak isterler. Halbuki onlar, oradan çıkıcı değillerdir. Onlar için daimi bir azap vardır."** *(Maide Sûresi:37)* ayet-i kerime'si, bu konuda sarih bir nass teşkil etmektedir.

4- **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١٧٤ – عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « يُقَالُ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ لَا مَوْتَ . وَلِأَهْلِ النَّارِ! يَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ لَا مَوْتَ »

174 - **"Cennet ehline: 'Ey cennet ehli! Ölüm yok, ebedilik var!', cehennem ehline de: 'Ey ateş halkı! Ölüm yok, sonsuzluk var!' denilecektir."** *(Buharî, Rikak:50, No:6179, 5/2397, Müslim, Kitabü'l Cennet:13, No:2849, 4/2188, Tirmizî, Kitâb-ü Sıfati'l Cennet:20, No:2557, 4/692, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:6000, 2/461, Dârimî, Rikak:90, No:2707, 2/786)* buyurmuştur.

5- Bu cümle-i celilede geçen: **"Ancak Allah'ın dilediği süre hariç"** ifade-i celilesi, azabın ebedî olmadığına delâlet etmez. Çünkü ayet-i kerime'nin sarih ifadesi, onların orada ebedî kalacaklarını açıklamaktadır.

6- Zaten Allah-u Tealâ: (... هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٢)) **"Onlar, orada ebedi kalacaklardır."** *(Tevbe Sûresi:22'den)* ayet-i kerime'sinde olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetlerinde (أَبَداً) kelimesini, (خَالِدِينَ) kelimesinden sonra getirerek, (خُلُوْد) mefhumundan; "Uzun süre" manası çıkarılmasını önlemiştir.

7- (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى ... (٥٦)) **"Onlar, orada birinci ölümden başka ölüm tatmayacaklardır..."** *(Duhan Sûresi:56'den)* kavl-i şerifi, cennet ehlinin orada ölüm tatmayacağını açıklamaktadır ki bu hususta, cennet ehliyle cehennemin ebedî ehli olan kafirler arasında bir tahsis, yahut ta bir fark olduğuna dair bir delil mevcut değildir.

Aksine; **Ebû Said** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte:

١٧٥ – عَنْ اَبِى سَعِيدٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «اَمَّا اَهْلُ النَارِ الَّذِينَ هُمْ اَهْلُهَا فَاِنَّهُمْ لاَيَمُوتُونَ فِيهَا وَلاَيَحْيَوْنَ. وَلٰكِنْ نَاسٌ اَصَابَتْهُمُ النَّارُ بِذُنُوبِهِمْ فَاَمَاتَهُمْ اِمَاتَةً. حَتّٰى اِذَا كَانُوا فَحْماً ، اُذِنَ بِالشَّفَاعَةِ . فَجِيئَ بِهِمْ ضَبَائِرَ ضَبَائِرَ . فَبُثُّوا عَلٰى اَنْهَارِ الْجَنَّةِ . ثُمَّ قِيلَ: يَا اَهْلَ الْجَنَّةِ اَفِيضُوا عَلَيْهِمْ . فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحِبَّةِ تَكُونُ فِى حَمِيلِ السَّيْلِ»

175 - **"Cehennemin hakiki ehli olan** (kâfir olarak ölüp, cehennemde ebedî kalacak olan) **kişiler, orada ne ölebilirler, ne de** (faydalanıp, dinlenecekleri şekilde) **dirilebilirler.**

Velâkin, günahları sebebiyle ateşin kendilerine isabet ettiği birtakım kimseleri, Allah-u Tealâ gerçekten öldürecek te, onlar (yanıp) **kömür olduklarında,** (kendileri hakkında) **şefaata izin verilerek, dağınık cemaatler halinde getirilip cennet ırmaklarına dağılırlar.**

Sonra, cennet ehline: 'Onlara (cennet ırmaklarından) **akıtın!' denilir de, böylece onlar, selin taşıdığı** (çamur ve benzeri) **kalıntıda olan tohum** (hızla) **bittiği gibi bitiverirler."***(Müslim, İman:82, No:185, 1/172, Dârimî, Rikak:96, No:2713, 2/788, İbni Mâce, Zühd:37, No:4309, 2/1441, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:11016, 4/12)* buyrmuştur ki; bu hadis-i şeriften birtakım meseleler anlaşılmaktadır:

1- **Nevevî** *(Rahimehullah)*ın, bu hadis-i şerifin şerhindeki beyanına göre; cehennem ateşinin gerçek liyâkatlisi ve ebedî müstehakkı olan kâfirler, cehennemde ölemezler. Çünkü ölürlerse azabın acısını duyamazlar.

Nitekim Mevlâ Tealâ, kâfirler hakkında:

(... لاَ يُقْضىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا ...(٣٦)) **"Onlar üzerine** (ölümle) **hükmolunmaz ki ölsünler, kendilerinden, onun** (cehennemin) **azabından da hafifletilmez..."** *(Fatır Sûresi:36'dan),*

(لاَيَمُوتُ فِيهَا وَلاَ يَحْيىٰ (١٣)) **"Sonra orada ne ölecek, ne de hayat bulacaktır!"** *(A'lâ Sûresi:13)* buyurmaktadır ki, cennet ehlinin nimetleri daimî olduğu gibi, cehennemde ebedî kalanların azabı da sonsuzdur.

2- Günahkâr müminler, Allah-u Tealâ'nın dilediği müddet, azaba uğradıktan sonra, hislerini kaybettirecek şekilde gerçek manada öldürüleceklerdir.

Günahları miktarı azap olunduktan sonra öldürülüp, Allah-u Tealâ'nın takdir buyurduğu müddet cehennemde mahbus kalacaklar, fakat bu zaman zarfında acı hissetmeyeceklerdir.

3- Cehennemden, kömür halinde ölü olarak çıkartıldıklarında, eşya taşınır gibi dağınık halde taşınarak cennet ırmaklarına atılıp, üzerlerine hayat suyu dökülecektir.

İşte o zaman, selin kalıntısı durumundaki çamurdan, tohumun çarçabuk filizlenip, sapsarı ve sarmaş dolaş bitmesi gibi, onların bedenleri neşv-ü nemâ bulacak. Sonra kuvvetleri, gitgide artarak cennetteki makamlarına varacaklar da, artık halleri günbegün kemâle erişecektir. *(Nevevî, Şerh-u Sahihi Müslim:3/38, Suyûtî, ed-Dîbâc:1/341)*

4- Bu hadis-i şerife göre, cennet ehliyle, cehennemin gerçek ehli olan kâfirlerden ibaret iki taraf hakkında da ölümsüzlük mevzuubahistir. Sonsuza kadar ölmeyecek olan cehennem ehlinin, cennete girmeleri düşünülemeyeceğine göre, onların orada ebedî kalacaklarına inanmak, zarurî bir itikat konusu haline gelmiştir.

B) İbni Atıyye *(Rahimehullah)*, "Kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağı inancı; icma' (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den beri her asrın âlimlerinin görüş birliği) ile sabittir. Dolayısıyla **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan, bunun aksine gelen bazı rivayetler sahih değildir." demiştir.

Ancak bu konuda **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan gelen rivayetler, **"Taberî ve İbni Ebî Hatim"** gibi sahih kaynaklarda yer almakta olduğundan, bizce, sıhhatini inkâr etmektense, doğru manaya hamletmek gerekir.

Zira **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen: **"Allah-u Tealâ, bu kavmin azap müddetini kendi dilemesine bırakmıştır ki, yaratıkları hakkında Allah-u Tealâ'nın ne yapacağına kimse karışmasın!",**

"Bu ayet-i kerime kâfirler hakkında kesin hüküm vermemeyi gerektirir.", "Kimsenin, yaratıkları hakkında Allah-u Tealâ'nın ne yapacağına hüküm vermesi caiz değildir. Bu yüzden kimse kimseyi ne cennete, ne de cehenneme yerleştiremez!" şeklindeki nakiller, kâfirlerin sonunda cehennemden çıkacaklarına dair sarih bir ifade içermemektedir.

Ayrıca **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın bu sözlerini tevil eden bazı ulema, "Onun bu ayetten anladığı bu mana, henüz ölmemiş kafirler hakkındadır.

Çünkü ölmedikçe iman etme imkanına sahip olduklarından, hiçbir kâfirin cehennemlik olduğuna ölmeden evvel hüküm verilemez." demişlerdir.

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*dan rivayet edilen: "Bütün mahlukat dört sınıftır:

1- Tümü cennette olanlar, bunlar meleklerdir.
2- Tümü cehennemde olanlar, bunlar şeytanlardır.
3- Cennete ve cehenneme bölünen insanlar,
4- Cennete ve cehenneme bölünen cinler.

Şeklindeki nakil de, insanlar ve cinler hakkında, ölümden evvel hüküm verilemeyeceğine işaret etmektedir. *(Ebuş'ş-Şeyh, Kitabü'l-Azeme, No:1149, 5/1695,Ruhu'l-Beyan)*

Ehl-i Sünnet ulemasının, bu istisnanın manasını ve müstesnanın kimler olduğunu izah sadedinde iki temel görüşü vardır:

1- Bu istisna, kâfir ölecekler hakkında olmayıp, iki zümre hakkında olabilir:

A) Bu ayetin iniş zamanında kâfir görünüyorlarsa da, ölmeden evvel kendilerine iman nasip olacak kimseler hakkındadır.

Nitekim, **Muhammed ibni Abdillah ibni Ebî Zemenîn** *(Rahimehullah)*, **Yahya ibni Sellâm** *(Rahimehullah)*ın tefsirine yaptığı, **"Tefsîr-u İbni Ebî Zemenîn"** isimli muhtasarda, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın: "Bu istisna, iman ehli hakkındadır." dediğini nakletmiştir.

Müfessirlerin, bu makamda **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*dan: **"Allah-u Tealâ ezelî ilminde, gelecekte Müslüman olarak, Resulullah** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)***i tasdik edeceğini bildiği kimseleri ateşe girmekten istisna etmiştir."** şeklinde yaptıkları nakil, geride geçen kısa rivayetin izahı mahiyetindedir. *(Vahidî, Beğavî)*

Buna misal olarak, **Mekke Fethi**'nden önce ve sonra Müslüman olanlardan şu isimleri sayabiliriz:

1- Fetihten önce iman edenler; **Umeyr ibni Vehb, Halid ibni Velid, Amr ibni Âs, Cübeyr ibni Mut'im** *(Radıyallahu Anhum)* gibi zatlardır.

2- Fetihten sonra Müslüman olanlar; (**Ebû Cehl**'in oğlu) **Ikrime ibni Amr, Haris ibni Hişam, Hakîm ibni Hizâm, Süheyl ibni Amr, Dırar ibni Hattab, Safvân ibni Ümeyye, Abdurrahman ibni Übeyy ibni Half, Ebû Süfyan ibni Harb,** (Hazreti **Ebû Bekr**'in babası) **Ebû Kuhafe** *(Radıyallahu Anhum)* hazaratıdır. *(Hâce Herevî, Keşfü'l-Esrâr:3/492)*

İbni Atıyye *(Rahimehullah)*ın makbul gördüğü tevcih te bu yöndedir.

Ona göre bu istisna, kıyamet günü söyleneceklerden olmayıp, dünyada Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve ümmetine hitap nevindendir ki, buna göre müstesna (cehennemde ebedî kalmaktan istisna edilen kişiler), ayet-i kerime indiği gün, kâfirlerden olup, Allah-u Tealâ'nın ilm-i ezelîsinde, ölmeden evvel inanacağı bilinen kimselerdir.

Bu durumda sanki Allah-u Tealâ, yarın ahirette kâfirlere: **"Allah'ın dileme müddeti hariç 'İçinde ebedi kalacağınız ikametgâhınız ateştir."** buyuracağını, bu gün müminlere bildirirken, o gün kâfir görülen kimseler içinde, ölmeden imana gelecekleri ayırmak için: **"Allah'ın diledikleri müstesna!"** buyurmuş olmaktadır.

Buna göre cümle-i celile hakkında birkaç konuyu izah etmek uygun olur:

a) Burada geçen (مَا), akıllılar hakkında kullanılmış olmaktadır ki, Kur'an-ı Kerim'de bu isti'malin örnekleri çoktur.

b) Bu tevile göre istisna cümlesi, mahkî (Allah-u Tealâ'nın ahirette kâfirlere buyuracağını naklettiği cümleler)den olmayıp, ayet-i celile'nin iniş vaktinde mevcut olan müminlere beyan niteliği taşır.

c) Bu tevili teyid eden bir husus ta, (إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ) **"Şüphesiz ki senin**

Rabbin çok hikmet ve ziyade ilim sahibidir." cümle-i celilesinin, bu cümleye bağlanmasıdır. Zira hikmet ve ilim sıfatı, iki yönden bu manaya münasip düşmektedir:

1- Kâfirlerin cehennemde ebedî kalmasının, her işi yerinde olan bir Zat'tan sadır olan bir fiildir.

2- Olmuş ve olacak herşeyi çok iyi bilen Zat kimlerin imanının mümkün ve vaki olacağını da çok iyi bilir.

B) Ulemadan bir kısmı da, burada müstesna olanların, tevhid ehlinden cehenneme girecek olan âsîler olduğu görüşündedirler ki, buna göre mana: "Âsîlerden cehenneme girecek kısım, ateşte ebedî kalmayacaklardır." demek olur. *(Semerkandî, Ebû Hayyan)*

2- Bu istisnanın, cehennemde yanan kâfirler hakkında olması görüşü, başta **Zeccâc** *(Rahimehullah)* olmak üzere birçok müfessir tarafından kabule şâyân görülmüş, ayet-i celile'nin başında geçen: **"Haşr günü"** ifade-i celilesine de bu görüş daha münasip düşmüştür.

Kâfirlerin cehennemde ebedî kalmalarından istisna edilen **"Allah'ın dilediği süre"**den ne kastedildiği hakkında ulema birçok izah yapmışlardır:

A) Kelbî *(Rahimehullah)*dan nakledildiği üzere bu istisna, herşeyde Allah-u Tealâ'nın dilemesinin geçerli olduğunu ifade etmektedir ki, bu manadan birçok mesele anlaşılmaktadır:

1- Azap etme ve affetme hususundaki bütün yetkiler Allah-u Tealâ'ya aittir.

2- Allah-u Tealâ, kâfirler hakkında ebedî azabı dileyip dilememekte muhayyerdir. Zira istese, onlara hiç azap etmeyebilir, azap etse de azabını sona erdirme hükmünü verebilirdi. Fakat kendi irade ve meşietiyle onlar hakkında sonsuz azabı diledi ve bunu açıkladı ki O, vaadine ve va'îdine hulfetmeyen ve verdiği haberler asla yalan çıkmayan bir Zat'tır.

3- **Mutezile**'nin: "Kâfirleri ebedî cehennemde bırakmak, hikmeti gereği Allah-u Tealâ'ya vaciptir ve aklen bunun aksinin düşünülmesi caiz değildir." şeklindeki inançları kesinlikle batıldır. Çünkü hiçbir şey Allah-u Tealâ'ya vacip edilemez. Ancak O, kendi meşiet ve iradesinin muktezasını icra buyurur.

4- Bu ifade-i celile, Allah-u Tealâ'nın kudretini ızhar edip, "Onların cehennemde ebedî kalmaları, Allah dilediği için olmuştur." inancını kabullenmeye vesile olma hikmetiyle inzal buyrulmuştur. *(Semerkandî, Âlûsî)*

B) Hasen *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; bu istisna, "Dünyada azapsız olarak geçirdikleri zaman"la ilgilidir. *(Ebû Hayyan)*

C) Semerkandî "Bahru'l-Ulûm"da, **Muhammed ibni Abdirrahman eş-Şîrâzî** *(Rahimehumallah)* da **"Câmi'u'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an"** isimli eserinde "Kabirde geçirdikleri süre" dir, naklini yapmışlardır.

D) "Kabirlerinden haşredilip, muhasebede kalacakları süre."

E) "Allah-u Tealâ onlara, ateşten başka tattırmak istediği azap çeşitlerine işaret etmiştir." görüşünü kabul etmek te caizdir. Nitekim:

﴿ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ (١٠٦) خَالِدِينَ فِيهَا مَادَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (١٠٧) ﴾

"Şaki (bedbaht kimse)**lere gelince; onlar ateştedirler. Kendileri için orada feci bir soluyuş ve bir hıçkırık vardır. Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça, onlar orada ebedi kalacaklardır.**

Şüphesiz senin Rabbin, dilediğini hakkıyla yapandır." *(Hûd Sûresi:106-107)* kavl-i şerifindeki istisna da bu manadadır. *(Zeccâc, Kurtubî)*

F) "Diriltilmeleriyle, cehenneme girmeleri arasında geçen süre, cehennemde kalmayacaklar"dır. *(Beğavî)*

G) Onların, Müslümanlara yaptıkları hakaret ve alaya karşılık, cehennemden çıkarılarak, uğratılacakları ihanet azabı müddeti de, istisna edilen süreye bir misal teşkil edebilir.

Nitekim **Hasen** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

١٧٦ – عَنِ الْحَسَنِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «إِنَّ الْمُسْتَهْزِئِينَ بِالنَّاسِ، يُفْتَحُ لِأَحَدِهِمْ بَابٌ مِنَ الْجَنَّةِ فَيُقَالُ: هَلُمَّ هَلُمَّ! فَيَجِيءُ بِكَرْبِهِ وَغَمِّهِ، فَإِذَا جَاءَ أُغْلِقَ دُونَهُ، فَمَا يَزَالُ كَذٰلِكَ، حَتّٰى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُفْتَحُ لَهُ الْبَابُ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلُمَّ هَلُمَّ فَمَا يَأْتِيهِ»

176 - **"İnsanlarla alay edenlerden biri için, cennetten bir kapı açılarak: 'Haydi gel, durma!' denilir. O, bütün üzüntü ve sıkıntısıyla geldiğinde kapı, önünde kilitlenir.**

Sonra diğer bir kapı açılarak: 'Hadi gel!' denilir. Yine o, bütün gam ve kederiyle geldiğinde kapı, önünde kilitlenir. Bu hal o kadar devam eder ki, kendisine kapı açılan o kişiye: 'Hadi gelsene!' denilir de, artık (ümitsizliğinden) **gelmez olur."** *(İbni Ebi'd-Dünya, Mevsû'a, No:287, 5/185, 186)*

Mevlâ Tealâ'nın: (فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (٣٤)) **"Bu gün de, inananlar kâfirlere gülerler."** *(Mutaffifin Sûresi:34)* kavl-i şerifiyle de bu azaba işaret edilmektedir. *(Âlûsî)*

H) Cehennemdeki kâfirlerin, ateş azabından zemherîr azabına nakledildikleri vaktin istisna edilmiş olduğunu söyleyen müfessirler de çoğunluktadır.

Nitekim onlar, ateşte yanmaktan kurtulmak istediklerinde, cehennemin soğuk tabakasına, oradan da usandıklarında sıcak vadisine naklolunacaklardır ki, bu nakil süreleri ateşte kalma azabından istisna edilmiştir.

Eserde varid olduğu üzere:

رُوِىَ اَنَّهُمْ يَدْخُلُونَ وَادِياً فِيهِ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ ، مَا يُمَيِّزُ بَعْضَ اَوْصَالِهِمْ مِنْ بَعْضٍ فَيَتَعَاوَوْنَ وَيَطْلُبُونَ الرَّدَّ اِلَى الْجَحِيمِ.

"Cehennem ehli, zemherir (soğuk azap cinsin)**den bir vadiye girdiklerinde, mafsalları birbirinden ayrılacak derecede şiddetli azaba uğrayacak, bunun üzerine cahime** (sıcak azaba) **döndürülmeyi isteyerek** (köpek gibi) **ürüyeceklerdir."** *(Zemahşerî, Keşşâf:2/396, Tefsîr-i Kebîr:13/157, Hatîb-i Şirbinî, es-Sirâcü'l-Münîr:1/449, Ruhu'l-Beyan:3/103, Alûsî:8/26, Beyzâvî, Nesefî, Hâzin, Mazharî)*

I) Bu istisna, ebedî kalmakta mübaleğa olsun için yapılmış olabilir. Şöyle ki, bunun manası: "Allah'ın dilediği vakit dışında, azap onlardan kalkmaz." demektir.

Allah-u Tealâ, onlardan azabı kaldırmamayı dilediğini, birçok ayet-i kerime'sinde bildirdiği halde, burada kendi dilemesine bağlı bir kapı açarak, onlara ümit vermiştir ki bu, kendileriyle istihza muamelesi ve pişmanlıklarını artırma hikmeti olarak anlaşılabilir.

İ) Zeccâc *(Rahimehullah)* burada çok latîf bir vecih açıklamıştır ki bu, genişçe izah edilmeden anlaşılabilecek gibi değildir. Bu veche göre mana: "Allah-u Tealâ'nın azabı artırmayı dilediği süre müstesna!" şeklindedir.

İbni Müneyyir *(Rahimehullah)* bunu şöyle izah etmiştir: -Allah-u Tealâ muhafaza buyursun!- Azabın farklı derekeleri vardır. Bu cümle-i celileden maksat:

"Onlar, azap cinsinde muhalled kalacaklar, ancak Allah-u Tealâ'nın dilediği fazlalık ve artış, son dereceye ve en son noktaya vardığında, bu fazlalık, kuvvet bakımından diğer azap türlerinin tümünden farklı olduğu için, azap mefhumundan hariç sayılacak hale gelecektir." şeklindedir.

Çünkü araplar, vukuu çok olan bir işi, kesretin zıttını ifade eden kıllet (azlık) manasına mevzu olan (رُبَّ – قَدْ) "Rubbe" ve "Kad" gibi kelimelerle tabir ettikleri gibi, zirveye ulaşan bir işi de zıttıyla ifade ederler ki bu, arap lügatında alışılagelmiş bir muameledir.

Demek ki bu kâfirler, cehennemde azabın en çetinine ve zorluğun zirvesine naklolunduklarında, mutlak manada azap isminden hariç kabul edilebilecek bir raddeye ulaşmış olmaktadırlar ki, onların azabından bahsedilirken kullanılan tabir, farklı bir üslupla getirilebilmiştir.

Bu vecih gerçekten güzel bir tefsir olup, bu izah yapılmadan **Zeccâc** *(Rahimehullah)* ın kelamından anlaşılamaz. *(Âlûsî)*

J) "Celâleyn" tefsirinde zikredilen bir manaya göre de; son derece kaynar olan, "Hamîm" suyundan içmek için, cehennemden çıkarıldıkları müddet istisna edilmiş olabilir. Çünkü, ateşin hararetinin şiddetinden medet istediklerinde, içimine mecbur bırakacakları kaynar "Hamîm" suyu, bir rivayete göre cehennemin dışındadır. Nitekim:

(ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْباً مِنْ حَمِيمٍ (٦٧) ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَحِيمِ (٦٨)) **"Sonra, muhakkak ki bunun (zakkum yemeğinin) üzerine elbette onlar için, kaynar sudan bir karışım vardır. Sonra, şüphesiz ki onların dönüşü, kesinlikle cahîme olacaktır."** *(Sâffât Sûresi:67, 68)* ayet-i celile'siyle,

(هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِى يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ (٤٣) يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ (٤٤)) **"İşte bu, mücrimlerin yalan saydıkları cehennemdir ki, onlar, onunla, kaynar su arasında dolaşıp duracaklar."** *(Rahman Sûresi:43, 44)* ayet-i kerime'si, "Hamîm"in, cehennem manasında olan "Cahîm"den farklı bir yerde olduğuna delâlet etmektedir. *(Beyzâvî:5/7, Tefsîru'l-Celâleyn, Cemel)*

SEKİZİNCİSİ: (اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ) **"Şüphesiz ki senin Rabbin, ziyade hikmet sahibidir, ziyade bilicidir."** cümle-i celilesine birkaç mana verilmiştir:

1- "Kendisine isyan edenler hakkında ateşte ebedî kalmakla hüküm vericidir, onların azaplarını da kendisine isyan etmeyenleri de hakkıyla bilicidir." *(İbni Abbas, Mukatil, İbni Vehb)*

2- "Şüphesiz senin Rabbin, bütün işlerinde hikmet sahibidir, ins-ü cinnin amelleri ve halleri hakkında ziyade ilim sahibidir." *(Beyzâvî)*

3- "Yaratıklarının işlerini yönetmekte, halden hale çevirmekte ve irade buyurduğu diğer bütün konularda ziyade hikmet sahibidir. İtaat edeni mükâfatlandırmak, isyan edeni cezalandırmak gibi yaptığı tüm mücâzatlarında son derece isabetlidir. Kullarının bütün işlerinin neticelerinin nereye varacağını da çok iyi bilendir."

Böylece, sanki Mevlâ Tealâ, "Ben, bu kâfirler hakkında cehennemde ebedî kalma hükmü verdimse, onların bunu hak ettiklerini bildiğim için verdim." buyurmuş olmaktadır. *(Taberî, Hâzin)*

4- "Şüphesiz senin Rabbin, iman edeceklerini bildiği için istisna ettiklerine, tevbe ve imanla hüküm vermiş, kalplerinde olan iyi niyet ve takvayı da bilmiştir." *(Vahîdî, el-Vecîz, el-Vesît, Beğavî)*

5- "Şüphesiz senin Rabbin, dostlarına ve düşmanlarına yaptıkları hakkında hikmet sahibidir ki, şeytanların dostlarını cehennemde ebedî bırakması da, o hikmetli işlerindendir. Onların yaptıklarını hakkıyla bildiği için de, herkesi ameline göre cezalandıracaktır." *(Nesefî, Ruhu'l-Beyan)*

6- **Tebrîzî** *(Rahimehullah)* ın verdiği manaya göre; "Mebde' ve me'adın tedbirinde (dünya ve ahiretin yönetiminde) ziyade hikmet sahibi, kulların işlerinin nereye varacağı hususunda da son derece ilim sahibidir." *(Ebû Hayyan)*

7- "Allah-u Tealâ, onlara ceza vermekte çok hikmet sahibidir. Cezalarının süresi hakkında da ziyade ilim sahibidir." *(Kurtubî)*

8- Allah-u Tealâ'nın, bu ayet-i kerime'yi bu cümle-i celile ile bitirmesi, bazı meselelere delâlet etmektedir:

A) "Allah'ın dilediği süre müstesna!" cümle-i celilesinin ifade buyurduğu istisna hususunda, Allah-u Tealâ'nın mutlak iradesinin teyidini ifade etmektedir. Çünkü Allah-u Tealâ'nın meşiet ve iradesi, insanı yetiştirip, üzerine nimetleri tamamlayan rubûbiyyetin muktezası ve bütün işleri, varlıkları ve şahısları takdir buyuran hikmeti üzere cereyan etmektedir.

B) Mevlâ Tealâ'nın: (أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (١١٥)) **"Yoksa siz, bizim, sizi boş yere yarattığımızı ve sizin bize asla döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"** *(Müminûn Sûresi:115)* kavl-i şerifi gibi, bu cümle-i celile de, Allah-u Tealâ'nın, bu âlemi abes olarak yaratmadığını göstermektedir.

C) Allah-u Tealâ'nın varlık âlemini yönetmesi, her şeyi kuşatan ilminin muktezasıyladır ki, Allah-u Tealâ'nın Zat'ı münezzeh ve müte'âlî, hikmeti ise, âlî, ilmi de vâsi'dir. *(Ebû Zehre)*

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Özür dilerler, dinlenmezler, faydasız şeyleri bahane ederler, halbuki dünyada çok daha azını yapsalardı, kabul olunacaklardı. Lâkin kısmet sebkat etti, şıkvet hak oldu (haklarında ezelî karar geçti, kötü son onlara gerekli oldu).

Abdülkerim el-Kuşeyrî *(Kuddise Sırruhu)*, Esmâ-i Hüsnâ'yı şerhettiği **"et-Tahbîr fi't-Tezkîr"** isimli eserinde, **"Hakîm"** ve **"Alîm"** ism-i şerifleri hakkında şu eşsiz malumatı zikretmiştir:

Allah-u Tealâ'dan başka kimsenin, hikmetinin vechini bilemediği bir husus ta; önce geçen hiçbir sebep olmaksızın, birtakımlarını ezelde saadete, bir kısmını da şekavete tahsis buyurmuş olmasıdır. Bilakis, ilm-i kadîmin tealluku vechile, Allah-u Tealâ'nın, müminleri sevdiği, onların da kendisini sevdiği hakkında kalem kurumuştur. Mevlâ Tealâ:

(... يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (٥٤) ...) **"O, onları sever, onlar da O'nu sever!"** *(Maide Sûresi:54'den)*,

(... وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ (١٦٥)...) **"İman edenler, Allah'ı sevme bakımından** (müşriklerin, putlarını sevmesinden), **daha kuvvetlidirler."** *(Bakara Sûresi:165'den)*,

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا (٩٦)) **"İman edip, amel-i salih işleyenlere, Rahman muhakkak bir sevgi ihsan edecektir."** *(Meryem Sûresi:96)* buyurmuştur ki, bunun manası; "Allah-u Tealâ, onların kalplerinde kendi sevgisini halkedecektir." demektir.

Allah-u Tealâ'nın kulunu sevmesi, ona acıyıp, ikram etmesi, onu methedip övmesinden ibarettir ki, acıma; medih ve övgü manalarında kabul edilirse, Zat sıfatlarından; in'am ve ihsan (iyilikte bulunma) manasında tefsir edildiğinde ise fiil sıfatlarından olur.

Kulun Allah-u Tealâ'yı sevmesi ise, O'na itaat edip, emirlerine uyması, tazim edip, heybetini kalbinde taşımasıdır. Ehl-i hakikatin icmaına göre; bir karşılık beklenerek yapılan bütün sevgiler ayıplıdır. Sahih muhabbet ise, her türlü tama' ve beklentiden arınmış sevgidir.

"Âlim, Alîm ve **Allâm"** ism-i şerifleri, Allah-u Tealâ'nın isimlerindendir.

Allah-u Tealâ'nın isimleri hakkında tevkif (Şari'den gelen bir bilgi) muteber olduğu için, Kur'an, sünnet ve icmâ'i ümmette varid olmayan isimler kendisine verilemez. Dolayısıyla, Ârif, Fatın ve Âkil diye isimlendirilemez.

Allah-u Tealâ'nın, herşeyi ziyadesiyle bildiğinin hakikatine eren kişinin takınması gereken birtakım edepler vardır:

1- O'nun hükmü karşısında, yine O'nun bilgisiyle iktifa edip, O'nun takdirine karşı, tedbirinden vazgeçmesidir.

Bundan dolayı, mancınığın kefesinden çıkıp, havaya bırakılan **İbrahim Halil** *(Aleyhisselâm)*a **Cibril** *(Aleyhisselâm)* gelerek, "Bir isteğin var mıdır?" dediğinde o: "Sana ise, yok!" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Cibril** *(Aleyhisselâm)*: "O zaman Allah-u Tealâ'dan iste!" deyince Halîl *(Aleyhisselâm)*:

١٧٧ - « حَسْبِي مِنْ سُؤْلِي عِلْمُهُمْ بِحالِي »

177 - **"O'nun, benim halimi bilmesi, benim O'ndan bir şey istememe hacet bırakmaz."** deyiverdi. *(Kuşeyrî, et-Tahbîr, Sh.29)*

Nakledildiğine göre; bir kişi, âriflerden birine: "Kul, rızkını arar mı?" diye sorduğunda o: "Rızkının nerede olduğunu biliyorsa arasın!" diye cevap verdi. Bunun üzerine o kişi: "Rızkını Allah-u Tealâ'dan isteyebilir mi?" diye sorunca, o: "Allah-u Tealâ'nın kendini unuttuğunu zannediyorsa, O'na hatırlatsın!" şeklinde cevap buyurdu.

2- Allah-u Tealâ'nın, kalpten geçen düşünce ve vesveselere varıncaya kadar, herşeyi hakkıyla bildiğini gerçekten bilen kişiye yakışan edeplerden biri de, Rabbinden utanıp, masiyetleri bırakmasıdır ve kullarının günahlarını örtmesine asla aldanmayıp, ani gelecek mekr ve kahrının darbelerinden korkmasıdır.

Nitekim Mevlâ Tealâ: (يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلاَ يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللهِ وَهُوَ مَعَهُمْ ...(١٠٨)) **"O, onlarla birlikte olduğu halde, insanlardan gizleniyorlar da Allah'tan gizlenmiyorlar."** *(Nisa Sûresi:108'den)* buyurmaktadır.

Kütüb-ü Semâviyye'nin birinde şöyle buyrulmuştur:

« اِنْ لَمْ تَعْلَمُوا اَنِّي اَرَاكُمْ فَالْخَلَلُ فِي اِيمَانِكُمْ ، وَاِنْ عَلِمْتُمْ اَنِّي اَرَاكُمْ فَلاَتَجْعَلُونِي اَهْوَنَ النَّاظِرِينَ اِلَيْكُمْ »

"Eğer siz; benim, sizi gördüğümü bilmiyorsanız, imanınızda sakatlık var demektir. Eğer benim, sizi gördüğümü biliyorsanız, o halde beni, size bakanların en aşağısı yerine koymayın." *(Kuşeyrî, et-Tahbîr, Sh.29)*

3- Allah-u Tealâ'nın ilmiyle iktifa eden kişinin uyması gereken edeplerden biri de, ihtiyacı olan hiçbir konuda yaratıklardan hiçbirine başvurmamasıdır. Zira mahlukattan birine meyleden kişi, Allah indinde bir mertebe sahibiyse, anında cezalandırılır.

Meşayıhtan birinin şöyle anlattığı nakledilmiştir:

Bir kere ben acıkmıştım, bir tanıdığıma: "Ben açım!" dediysem de, bana bir şey yedirmedi. O sıra ben, gezerken yola atılmış bir dirhem buldum, onu kaldırdığımda bir de gördüm ki üzerinde:

« اَمَا كَانَ اللهُ جَلَّ جَلاَلُهُ عالِماً بِجوُعِكَ حَتّىٰ طَلَبْتَ مِنْ غَيرِهِ »

"Allah -Celle Celâlühü- senin açlığını bilici değilmiydi de, başkasından istemeye kalktın!" yazılıydı.

Ebû Said el-Harraz *(Kuddise Sırruhu)*nun şöyle anlattığı nakledilmiştir:

"Bir keresinde çok aç olarak sahralardan çıkıp, **Kûfe**'ye girdim. Orada, kendisine **'Cerrârî'** denilen bir dostum vardı ki, her **Kûfe**'ye gelişimde beni misafir ederdi. Onun dükkânına vardığımda, kendisini bulamayınca, dükkânının civarındaki bir mescide girip, dönüşünü bekledim. Mescide girdiğimde:

« بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وَالْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَسَلاَمٌ عَلَيْنَا وَعَلىٰ عِبَادِ اللهِ الْمُتَوَكِّلِينَ »

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle girişim olsun!
Bütün hamdler, âlemlerin Rabbi olan Allah'a olsun!
Selam, bizim ve tevekkül sahibi bütün kulların üzerine olsun!" diyerek, oturup onu beklemeye başladım. O sırada bir zat içeri girerek:

« اَلْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ، سُبْحَانَ مَنْ اَخْلَى الْاَرْضَ مِنَ الْمُتَوَكِّلِينَ ، وَسَلاَمٌ عَلَيْنَا وَعَلىٰ جَمِيعِ الْكَذَّابِينَ ... يَا اَبَا سَعِيدٍ مُدَّعِياً اَلتَّوَكُّلَ .. اَلتَّوَكُّلُ فِى الصَّحَارِى وَالْبَرَارِى وَ لَيْسَ فِى الْجُلُوسِ عَلَى الْبَوَارِى وَ انْتِظَارِ الْجَرَّارِى »

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a olsun!
Yeryüzünü tevekkül ehlinden boşaltan Allah'a tesbih olsun!
Selam, bizim ve bütün yalancıların üzerine olsun!
Ey tevekkül iddiasına kalkışan Ebâ Said!
Tevekkül, sahralarda ve çöllerde (Allah'ın fazlını) **intizardadır,**
Arazinin yanında oturup, Cerrârî'yi beklemekte değil!" deyiverdi ki dönüp baktığımda kimseyi göremedim."

Allah-u Tealâ'nın hususî kullarıyla muamelesi böyledir. Kalplerine (kendi zikrinden gayri) gelen en ufak bir düşüncede bile, onlara müsamaha göstermez. Göz ucuyla tek bakış bile olsa onların hatasından geçivermez.

Bilakis, küçük büyük herşeyi onlardan sorar, çekirdeğin üstündeki zar kadar az ve basit şeylerde bile onları hesaba çeker. Ama rütbeleri düşük ve değerleri az olan kişilere, çok mühlet verir de onlar, O'nun imhâline aldanıp gafletlerine daldırırlar, neticede hiç farkında olmadıkları bir halde ansızın onları yakalar.

Allah-u Tealâ'nın mekrinden, Allah-u Tealâ'ya sığınırız.

İBN-İ ARABî: Onları, aynü'l-cem'il-mutlak (kayıtsız şartsız bütün yaratılanların Allah-u Tealâ ile buluşma) gününde topladığımız zaman, onlara:

"Ey nefsanî (manevî) güçlerden ibaret olan **cinler gürûhu! Siz**, görünen uzuvlardan ve bilinen duyulardan **çok daha fazla olduğunuz için onları kendinize uydurdunuz.** Dünyevî menfaatlerle cismanî lezzetleri onlara yaldızladınız ve günah işlemeleri için onlara vesveselerde bulundunuz." deriz.

Onlarla dostluk eden kuvvetler de: **"Ey Rabbimiz!** Topluluk halinde **birbirimizden istifade ettik.** Ölümle veya en çirkin suret ve en kötü hal üzere cismen dirilmekle, senin bize tahdit ettiğin **vakte ulaştık." derler.**

Mevlâ Tealâ da buyurur ki: "Lezzetlerden mahrum olup acıları hissetme **ateşi, sizin ebedî kalacağınız ikâmetgâhınız olacaktır.** Ancak inancına şirk yerleşmediği için, azab olmayacaklardan her kimin kurtulmasını **Allah dilerse, o müstesna!**

Şüphesiz ki senin Rabbin ziyade hikmet sahibi olduğu için size, hikmeti gereği kesbettiğiniz suçlardan başka bir nedenle azap etmez. **Ziyade bilgili** olduğu için de, inancından dolayı ebedî azaba uğrayanla, kötü amelinden dolayı muvakkat azaba çarpılıp, sonra kurtulacak olanı çok iyi bilir."

NîSÂBÛRî: Hikmet-i bâliğa ve kudret-i kâmilemiz ile, beşerî kalıp içerisinde insanî ve şeytanî sıfatları haşr-u cem ettiğimiz vakit: "Ey Şeytanî sıfatlar! İnsanî sıfatlara galebe çaldınız." deyince, nefs-i emmâre: "Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden istifade ettik." der.

Nefs-i emmârenin şeytanla metalanması, peşin dünya lezzet ve şehvetlerini elde etmek için, onun hilekârlık vasıflarından yardım istemesidir. Şeytanın, insandan istifadesi ise, hak yoldaki kişileri saptırıp azdırmak için ondan yardım almasıdır. Nitekim **Âdem** *(Aleyhisselâm)* a karşı, **Havva** anamızdan yardım almıştır.

Onlar, Allah-u Tealâ'ya: "Ey Rabbimiz! Aramızdaki metalanma süresi senin kaza ve kaderin gereği olmuştur." deyince, Allah-u Tealâ da onlara: "Sizin cehennemde kalmanız da benim kaza ve kaderimle olacaktır. Ancak benim tevbe nasip etmeyi dilediklerim müstesna! Çünkü ben, bu faydalanma süresini takdir ve tesbitte çok hikmetliyim, cenneti kimlerin hak ettiğini de çok iyi bilmekteyim." buyurur.

NAHCUVÂNî: Ey Resullerin en mükemmeli! İns-ü cinden, kendilerine teklif yönelen ve itaatları beklenenlerin hepsini birlikte haşredip onlara şöyle nida edeceğiz: "Ey cinler ve şeytanlar gürûhu! Siz, insanlardan birçoğunu peşinize takıp aldatarak, onları:

A) Fitne mahallerine (azap yerlerine) düşürdünüz.

B) Günah bataklıklarına ve helâk uçurumlarına kandırıp götürdünüz,

C) Allah-u Tealâ'nın emir ve yasaklarının gereklerini yerine getirmekten onları ayırdınız.

D) Onları kışkırtarak, nefislerinin lezzetli bulduğu şeylere ve şehvetlerinin gereksinimlerine sürüklediniz."

Bu nidayı işiten şeytan dostu insanlar, zelil ve pişman bir halde: "Ey bizi lütuf ve kerem türleriyle yetiştiren Rabbimiz! Biz, bu azgınlara uyarak seni inkâr ettik. Şimdi ise, hak belirdi batıl dağıldı gitti. Biz, onlarla aramızda cereyan eden şeylerin tümünü ikrar etmekteyiz.

Çünkü onların iğva ve iğra (azdırma ve kışkırtma)sı yüzünden, peygamberlerin vasıtasıyla bize emrettiklerinin tam tersini yaptık. Şimdi ise, peygamberlerin ve kitapların aracılığıyla bize bildirdiğin ecelimize ulaştık. Şu anda senin huzuruna haib ve hasir (umduğunu bulamayıp zarar etmiş) olarak geldik." derler.

O zaman izzet ve celâl perdelerinin ötesinden Hak Sübhânehû: "Şimdi imtihan yurdu sona erdi, hidayete erme ve noksanları telafî etme zamanı geçti. Uyan-uyulan hepiniz, müebbet cehennemdesiniz. Ancak Alîm ve Hakîm olan Allah dilerse, alıştığınız azaptan sizi çıkartıp daha beterine girdirir.

Şüphesiz ki O, umum işlerinde itkan ve ihkâm (sağlamlık) sahibidir. Asîlerin cezasının mikdarını da hakkıyla bilendir." buyurur.

İBN-İ ACîBE: **"Ancak Allah'ın dilediği süre müstesna!"** kavl-i şerifi, Allah-u Tealâ'ya karşı edepli olma yolunu gösterip, bütün işleri O'na havale etme ve O'nun gaybî irade ve ilmi hakkında hüküm vermemeye irşad etmektedir. Çünkü büyükler, Allah-u Tealâ'nın müjde ve tehditlerinin zahirine bakıp, O'nun hakkında kesin bir hükme varmazlar.

Nitekim **İsa** *(Aleyhisselâm)* (... وَ اِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١١٨)) **"...Sen onları affedecek olursan, şüphesiz ki sen Aziz'sin Hakim'sin."** *(Maide Sûresi:118'den),*

İbrahim *(Aleyhisselâm)* (... وَلاَ اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ رَبِّى شَيْـًٔا (٨٠) ...) **"...Rabbim bir şey dilemedikçe, sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam!.."** *(En'âm Sûresi:80'den),*

(... وَمَنْ عَصَانِى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣٦)) **"...Kim bana isyan ederse, sen Gafûr'sun Rahimsin"** *(İbrahim Sûresi:36'dan),*

Şuayb *(Aleyhisselâm)* (... وَمَا يَكُونُ لَنَا اَنْ نَعُودَ فِيهَا اِلاَّ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ رَبُّنَا ...(٨٩)) **"...Rabbimiz olan Allah dilemedikçe, bizim ona** (sizin dininize) **dönmemiz olacak şey değildir..."** *(A'raf Sûresi:89'dan)* demişlerdir.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, yasaklanmadan önce ve sonra münafıklar için istiğfarda bulunmuş, neticede:

(...اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ...(٧٩)) **"...Onlar için yetmiş kere de af istesen, Allah onları asla affetmeyecektir..."** *(Tevbe Sûresi:79'dan)* buyrulmuştur.

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e **Bedr**'de yardım olunacağı söz verildiği halde o, yine telaşa düşerek:

١٧٨ - « اَللّٰهُمَّ اِنْ تُهْلِكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةَ مِنْ اَهْلِ الْاِسْلَامِ لَا تُعْبَدْ فِى الْاَرْضِ »

178 - **"Ey Allah'ım! İslam ehlinden bu cemaati de helâk edecek olursan, daha yeryüzünde ibadet olunmazsın!"** *(Müslim, Cihat:18, No:1763, 3/1383)* diyebilmiştir.

Musa ve Harun *(Aleyhimesselâm)* a (... لَا تَخَافَا اِنَّنِى مَعَكُمَا ...(٤٦)) **"Korkmayın! Şüphesiz ki ben sizinle beraberim..."** *(Taha Sûresi:46'dan)* buyrulduğu halde onlar, yine korkmuşlardır.

Kendilerine Allah tarafından teminat verilen büyüklerin korkuları da bu kabildendir. Çünkü müjde ve tehditlerin zahirî ifadeleri, Allah-u Tealâ'nın meşiet ve ilminin batınının hakimi olamaz.

Nitekim Hûd Sûresinde: (... اِلاَّ مَا شَآءَ رَبُّكَ ...(١٠٧)) **"...Rabbinin dilemesi müstesna!.."** *(107'den)* buyrulduğu gibi, Yusuf Sûresinde de:

(... وَظَنُّوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَآءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّىَ مَنْ نَشَآءُ ...(١١٠)) **"...Onlar** (ümmetler, kafirlere galibiyetleri hususunda peygamberleri tarafından), **kendilerine yalan söylenildiğini sanmışlardı ki, yardımımız onlara gelerek dilediklerimiz kurtarıldı!.."** *(110'dan)* buyrulmuştur ki, bunun misali, Kur'an ve sünnette çoktur.

Demek ki; Allah-u Tealâ'ya karşı takınılması gereken edebe irşat için, Allah-u Tealâ burada **"Allah'ın dilemesi müstesna!"** buyurmuştur ki, hakikat ehlinin hali, bu edeplere riayetten ibarettir.

MÜNASİP AYET-İ KERîMELER:

Allah-u Tealâ'nın, cehennemde ebedî kalacaklarına dair kâfirlere yapacağı hitabı ihtiva eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ فَادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ...(٢٩)،(٧٦) ﴾

"İçinde ebedi kalıcılar olduğunuz halde, cehennemin kapılarından girin!..." *(Nahl Sûresi: 29'dan, Gafir Sûresi:76'dan)*

﴿ قِيلَ ادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ... (٢٩)،(٧٦) ﴾

"(Kâfirleri) 'İçinde ebedi kalıcılar olduğunuz halde cehennemin kapılarından girin!' denilecektir..." *(Zümer Sûresi:72'den)*

Allah-u Tealâ'nın dileme süresi hariç, kâfirlerin cehennemde ebedî kalacakları:

﴿ فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِى النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ (١٠٦) خَالِدِينَ فِيهَا مَادَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (١٠٧) ﴾

"Şaki (bedbaht kimse)lere gelince; onlar ateştedirler. Kendileri için orada feci bir soluyuş ve bir hıçkırık vardır. Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça, onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz senin Rabbin, dilediğini hakkıyla yapandır." *(Hûd Sûresi:106-107)*

Üstadımız Hacı Ali Haydar Efendi (Kuddise Sırruhu) münasip ayet olarak, kendi Kur'an-ı Kerim'inin kenarına, Hûd Sûresinin bu ayet-i kerime'sini işaretlemiştir.

Ancak, kâfirlerin cehennemde ebedî kalmalarından istisna edilen "Dileme süresi"nden kastedilen manalar, izahın içinde: AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ bölümünde, YEDİNCİSİ: başlığının altında ki 2- . kısımda zikredilmiştir.

Hûd Sûresinin bu ayeti, mutlaka; tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime'deki izahla birlikte mütalea edilmelidir ki, Ehl-i Sünnet inancına muhalif düşen yanlış bir fikre kapılmaya sebebiyet verilmesin!

Allah-u Tealâ'nın, Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem)in Rabbi olma vasfıyla "Hakîm" ve "Alîm" oluşu:

﴿ ... اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (٨٣) ﴾

"...Şüphesiz senin Rabbin, ziyade hikmet sahibidir, tam manasıyla ilim sahibidir." *(En'am Sûresi:83'den)*

﴿ ... اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٨٣) ﴾

"...Muhakkak senin Rabbin, Alîm'dir, Hakîm'dir." *(Yusuf Sûresi:6'dan)*

﴿ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (٢٥) ﴾

"Gerçekten senin Rabbin (var ya) onları haşredecek, O'dur ancak. Şüphesiz ki O, Hakîm'dir, Alîm'dir." *(Hıcr Sûresi:25)*

Ayet: 129

Mevlâ Tealâ, cinlerin ve insanların birbirleriyle metalandıklarını naklettikten sonra, bunun, kendi kaza ve kaderiyle olduğunu açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظّٰلِمِينَ بَعْضاً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٢٩)

KELİME MANASI (129)

(وَكَذٰلِكَ) **İşte böylece,** yani; cinlere, insanları saptırma imkânı verdiğimiz gibi, (نُوَلِّي) **tevliye ederiz** (musallat ederiz, hükümran kılarız) kimi? (بَعْضَ الظّٰلِمِينَ) **zalimlerin bazısını,** kime? (بَعْضاً) **bazısına,** ne sebebiyle? (بِمَا كَانُوا) **olmaları sebebiyle,** nedir olmaları sebebiyle? (يَكْسِبُونَ) **kesbederler,** yani kazandıkları küfür ve isyanlar sebebiyle,

MEÂL-İ ŞERİF

İşte böylece (cinlere, insanları saptırma imkânı verdiğimiz gibi) **kazanır oldukları** (günahlar) **yüzünden, zalimlerin kimini, kimine tevliye ederiz** (musallat eder ve yönetici kılarız).

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)* bu hususta iki izah şekli geliştirmiştir:

1- Bu ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı hakkında üç husus vardır:

a) Allah-u Tealâ, bundan önceki ayet-i kerime'lerde, cennet ehlinin **"Dârüs's-Selâm"**a kavuşacağını açıklamıştı.

b) Ayrıca kendisinin, koruma, yardım etme ve gözleme anlamlarında **"Müminlerin velisi"** olduğunu beyan buyurmuştu.

c) Yine böylece, cehennem ehlinin halini anlatırken, onların **"Mekarr ve mesvâsının ateş"** olacağını zikretmişti. Neticede bu ayet-i kerime'siyle, onların dostlarının, zulüm, işkence ve rüsvaylıkta kendilerine benzeyen kimseler olduğunu beyan buyurdu.

2- Bundan evvel, Allah-u Tealâ, cinlerin ve insanların birbirleriyle metalandıklarını naklettikten sonra, bu ayet-i kerime'yi inzal buyurarak, bütün bunların kendi takdiri ve kazasıyla meydana geldiğini açıkladı ki bu, cebr ve kader konusunda **Ehl-i Sünnet**'in haklı olduğunu gösteren bir delil niteliği taşımaktadır, şöyle ki:

a) Düşmanlık ve dostluk mefhumları, insanların kendi ellerinde olan şeyler değildir.

b) Eğer dostluğu sağlayacak bir sebebin mevcudiyeti düşünülmezse, dostluk ta düşünülemez.

c) Bu sebep te, yaratılmış sonsuz sebeplere bağlı kalması halinde, bir noktada durmayacağından, teselsülü kesmek için neticede yaratma noktasına varıp durmalıdır.

d) Yaratma ise, ancak Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğundan, zalimler arasında dostluk yaratanın da ancak Allah-u Tealâ olduğuna inanmak zaruridir.

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظّٰلِمِينَ بَعْضاً) **"İşte böylece zalimlerin kimini, kimine tevliye ederiz"** cümle-i celilesine birçok mana verilmiştir:

1- Ayet-i celile'nin başında geçen (وَكَذٰلِكَ) terkibindeki (كَافْ), teşbih edatı olup, geride bahsi geçen bir şeye işaret etmesi gerektiği için, aynı zamanda bu ayet-i celile'nin geriyle irtibatına da işaret etmiş olmaktadır ki, buna göre mana: "Birbirleriyle metalanan cinlere ve insanlara azap indirdiğimiz gibi, zalimlerin bazısını da bazısına musallat ederiz." şeklindedir. *(Fahrurrâzî, Hâzin)*

Nitekim müfessirlerin bu makamda (نُوَلِّي) fiiline verdikleri farklı manalar, bu irtibat vechini daha ziyade açıklayacaktır.

2- Cümle-i celilenin başındaki ism-i işaret, kendinden sonra gelen (نُوَلِّي) fiilinden alınan **"Tevliye** (dost etme)" manasına işaret etmektedir ki, buna göre mana: "Bu müşriklerle, dostları olan şeytanlar arasında velayet ve dostluk tesis ettiğimiz gibi, bütün zalimlerin arasında da birbirine karşı dostluk temin ederiz." demek olur.

Gerçi bu işaretin müşârun ileyhi (işaret ettiği husus), kendisinden sonra gelen **"Tevliye"** fiiline verilen farklı manalara göre değişikliğe maruz kalacaktır.

3- Cümle-i celilede geçen (نُوَلِّي) fiili, masdarı (alındığı kökü) itibarıyla farklı birkaç manaya gelmektedir:

A) Said *(Rahimehullah)* kanalıyla, **Katade** *(Radıyallahu Anh)*dan nakledilen manadan anlaşıldığına göre bu fiilin masdarı, **"Dostluk"** anlamına gelen (وَلْيٌ) kelimesidir; buna göre mana: "İnsanlar ve cinlerin âsîlerini birbiriyle metlandırdığımız gibi, zalimleri de birbirine kâfirlikte ve zulümde velî ve dost yaparız." demek olur ki, bu manadan çıkarılan bazı meseleler vardır:

1- Bu mana, bir önceki ayet-i kerime'de geçen: **"Onların insanlardan olan dostları dedi ki"** kavl-i şerifine münasip düşmektedir.

2- Mevlâ Tealâ'nın bu ayet-i kerime'de, zalimlerin dostları hakkında da **"Zalimler"** tabirini kullanması; kişinin, dostluk ettiği kavimden sayılacağını ifade etmektedir.

Nitekim: (وَلاَ تَرْكَنُوا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ... (١١٣)) **"Zalimlere azıcık dahi meyletmeyin; sonra ateş size de dokunur..."** *(Hûd Sûresi:113'den)* kavl-i şerifiyle,

(... بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لاَيَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ (٥١))

"...Onların bazısı, bazısının dostlarıdır. İçinizden kim onları dost edinirse, şüphesiz ki o da onlardandır. Muhakkak ki Allah, zalim kavmi hidayet etmez." *(Maide Sûresi:51'den)* ayet-i kerime'si bu hakikati natıktır.

3- **Katade** *(Rahimehullah)*, bu manayı izah hususunda şöyle buyurmuştur: "Zalimleri birbirinin dostları kılarız. Bu yüzden, ne zaman ve nerede olursa olsun, mümin müminin velîsi, kâfir de kâfirin dostudur."

4- "Dünyanın bütün dönemlerinde, zulme batmış olan kimseleri, batınî vasıflarında ve huylarında birbirine benzer suretlere sahip kılarız."

5- Bu tevliye, ahirete müteallık da olabilir, buna göre mana: "Kâfirleri dünyada olduğu gibi, kıyamet gününde de birbirlerinin yakınları ve dostları yapacağız." demek olur ki, onların bu yakınlıktan hiç de memnun olmayacakları:

(حَتّىٰ إِذَا جَآءَنَا قَالَ يَالَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (٣٨) **"Neticede bize geldiğinde,** (dünyada kötülükteki arkadaşı, ahirette de kendisine yakın edilince) **'Keşke benimle senin aranda, doğuyla batı arası kadar mesafe olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın?' der."** *(Zühruf Sûresi:38)* gibi birçok ayet-i kerime'de açıklanmıştır. *(İbni Cevzî, Ebû Hayyan, Bika'î, Hâzin)*

B) Abdürrezzak'ın **Ma'mer**'den, onun da **Katade** *(Radıyallahu Anhum)*dan naklettiği diğer bir rivayetten anlaşıldığına göre; bu fiil, **"Takip etme, tabi olma"** gibi manalara gelen (وَلْىٌ) masdarından alınmıştır ki, buna göre mana:

"Biz, kâfirleri dünyada birbirlerini takip eder hale soktuğumuz gibi, cehenneme girmekte de onları, birbirinin takipçisi yapacağız." demek olur. *(Abdürrezzak, Tefsir, No:855, 2/66, Taberî, İbni Atıyye, İbnü'l-Cevzî, Ebû Hayyan)*

C) Mâverdî *(Rahimehullah)* ın naklettiği bir manaya göreyse; "İnsanların zalimlerini cinlerin zalimlerine, cinlerin zalimlerini de insanların zalimlerine havale ederiz." demektir. *(İbnü'l-Cevzî, Beğavî)*

Kurtubî *(Rahimehullah)*ın beyanı vechile bu mana:

(وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَسَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ...(١١٥)

"Kendisine doğru yol belirdikten sonra, peygambere karşı gelip, müminlerden başkasının yoluna uyan (var ya), **tuttuğu yola** (dünyada) **biz de onu döndürürüz,** (ahirette de) **cehenneme girdiririz."** *(Nisa Sûresi:115'den)* ayet-i kerime'sine mutabık düşmektedir ki, daha açık bir ifadeyle:

"Yarın ahirette onları, kendilerini azaptan kurtaramayacak olan liderlerine havale edeceğimiz gibi, bu gün dünyada da onları, seçtikleri kâfirlik yoluyla başbaşa bırakırız." anlamına gelmektedir.

D) İbni Zeyd *(Rahimehullah)*ın verdiği: "Zalimlerin bazısını bazısına musallat ederiz." manası, bu kelimenin **"Saltanat ve hükümdarlık"** anlamına gelen (وِلَايَتْ) masdarına tealluk etmektedir ki, bu manayla ilgili birçok mevzu vardır:

1- Bu mananın açıklaması şöyledir: Allah-u Tealâ, zalim olan cin ve şeytanları, zalim olan müşriklere musallat etmiştir ki, herkes gücü nisbetinde zulme teşebbüs etmektedir.

2- Bu makamda **İbni Atıyye** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir:

"Bir önceki ayette geçen "Dostlar" tabiri, bu manaya uygun düşmemekteyse de, sahabe ve tabi'înden bu ayet-i kerime'nin tefsirinde gelen rivayetler, onların bu ayet-i kerime'yi bu manada anladıklarını göstermektedir ki, biz burada üç misal zikredebiliriz:

a) **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*, bu ayet-i kerime'nin tefsirini yaparken:

١٧٩ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: اِذَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْ قَوْمٍ وَلّٰى اَمْرَهُمْ خِيَارَهُمْ ، وَاِذَا سَخِطَ اللّٰهُ عَلٰى قَوْمٍ وَلّٰى اَمْرَهُمْ شِرَارَهُمْ ، بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ثُمَّ تَلٰى قَوْلَهُ: ﴿ وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظّٰالِمِينَ بَعْضاً ... ﴾

179 -**"Allah-u Tealâ, bir toplumdan razı olursa, onların yönetimlerini hayırlılarına teslim eder. Bir kavme de gazap ederse, kazandıkları yüzünden işlerinin yönetimine en kötülerini geçirir."** buyurduktan sonra:

"İşte böylece biz, zalimleri birbirine âmir yaparız." anlamında bu ayet-i kerime'yi okudu. *(Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, 1/513, Beğavî, Kurtubî, Ebû Hayyan)*

b) Emevî halifelerinden **Abdülmelik ibni Mervan**, yanağının kenarındaki yamukluktan dolayı; "Eşdak" ve "Şeytana çarpılmış" şeklinde mülekkab olan **Amr ibni Said**'i, kendisine karşı çıkması yüzünden katledip, bu haber, o vakit **Mekke-i Mükerreme**'nin emiri olan **Abdullah ibni Zübeyr** *(Radıyallahu Anh)*a ulaştığında o, minbere çıkarak:

« انَّ فَمَ الذُّبَانَ قَتَلَ لَطِيمَ الشَّيْطَانَ »

"Kuşkusuz, kurtların ağzı (konumunda olan Abdülmelik), **şeytana çarpılmış** (Amr ibni Said el-Eşdak)ı **öldürdü."** dedikten sonra: **"İşte böylece biz, zalimleri birbirine musallat ederiz."** me'âlinde bu ayet-i kerime'yi okumuştur ki bu, onun bu ayet-i kerime'yi bu mana ile tefsir ettiğini göstermektedir. *(İbni Atıyye, Ebû Hayyan)*

c) **Ebu'ş-Şeyh**'in tahricine göre, **Mansur ibni Ebi'l-Esved** şöyle demiştir:

Bir kere **A'meş** *(Radıyallahu Anh)*a: "Allah-u Tealâ'nın: **'İşte böylece zalimleri birbirine musallat ederiz.'** kavl-i şerifi hakkında büyüklerin ne mana verdiğini işittin?" diye sorduğumda o: "Onların:

« اذَا فَسَدَ النَّاسُ اُمِّرَ عَلَيْهِمْ شِرَارُهُمْ »

'İnsanlar bozulunca, en kötüleri başlarına emir olur.' buyurduklarını işittim." diye cevap verdi. *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr:3/358)*

3- Allah-u Tealâ'nın, zalimleri birbirine musallat ettiğine ve edeceğine dair birçok hadis-i şerif ve rivayetler mevcuttur ki, tefsirlerde bu makamda zikredilenleri biz de size, yeri gelmişken nakledelim:

١٨٠ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « مَنْ اَعَانَ ظَالِماً سَلَّطَهُ اللهُ تَعَالَىٰ عَلَيْهِ »

180 - **Abdullah ibni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Kim bir zalime yardım ederse, Allah-u Tealâ, onu ona musallat eder."** *(İbni Asâkir, Târîh-u Dımeşk:34/4)* buyurmuştur.

١٨١ – عَنْ جَابِرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: [اَنْتَقِمُ مِمَّنْ اَبْغَضُ بِمَنْ اَبْغَضَ ثُمَّ اُصَيِّرُ كُلاًّ اِلَى النَّارِ] »

181 - **Cabir** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz ki, Allah-u Azze ve Celle: 'Kızdığım kimseyle, diğer kızdığım kimseden intikam alırım. Sonra hepsini ateşe vardırırım** (cehenneme sokarım).' **buyurmaktadır."** *(Taberanî, el-Evsat, No:3382, 4/215)* Şairin:

« وَمَا مِنْ يَدٍ اِلاَّ يَدُ اللهِ فَوْقَهَا * وَمَا ظَالِمٌ اِلاَّ سَيُبْلَىٰ بِظَالِمٍ »

"Hiçbir el yoktur ki, Allah'ın kudret eli onun üstünde olmasın,
Hiçbir zalim de yoktur ki, başka bir zalimle belâlandırılmasın!" sözü de bu manadadır. *(Sâvî)*

١٨٢ – عَنْ اَبِى اِسْحَاقَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « كَمَا تَكُونُوا كَذٰلِكَ يُؤَمَّرْ عَلَيْكُمْ »

182 - **Ebû İshak** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Nasıl olursanız, öyleleri üzerinize âmir tayin edilir."** *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7391, 6/22-23, Deylemî, Firdevs, No:4918, 3/305)*

İmam-ı Suyûtî *(Rahimehullah)* bu ayet-i kerime'nin, bu hadis-i şerifin manasında olduğunu açıklayarak, bu ayet-i celile'yi: **"Zalimleri birbirine musallat ederiz."** manasında tefsir etmiştir. *(el-İklîl:2/714)*

Hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir:

١٨٣ – « اَلظَّالِمُ عَدْلُ اللهِ فِى الْاَرْضِ يَنْتَقِمُ بِهِ ثُمَّ يَنْتَقِمُ مِنْهُ »

183 - **"Zalim, yeryüzünde Allah'ın adaleti**(ni kendisiyle icra ettiği kişi)**dir. Onunla** (başka zalimden) **intikam alır, sonra kendisi ondan intikam alır."** *(Sehavî, el-Mekasıdü'l-Hasene, No:668, Sh:331, Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, No:1687, 2/49)*

Sehâvî *(Rahimehullah)*, burada şöyle bir soru-cevaba yer vermiştir: Eğer bir kişi, "Zulümle nitelenen bir kişinin, Allah-u Tealâ'nın adaletine nisbet edilmesi nasıl caiz olur?" diye soracak olursa, bunun cevabı şudur: "Buradaki

adaletten maksat; fazl-u kereme mukabil olandır. Zira adalet, iyiyse iyi, kötüyse kötü, herkese yaptığının karşılığını vermek, fazl-u kerem ise, kötüyü affetmektir. Tabi ki bu, **Ehl-i Sünnet**'in kaidesine uymaktadır.

Mutezile ise, kötülük yapana ceza vermeyi vacip görerek, bunun adalet olduğunu iddia etmektedirler. Bu yüzden kendilerine "Ehl-i adl" ismini vermişlerdir. Halbuki: (قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ ... (١١٢)) **"Dedi ki: 'Ey Rabbim! Hak ile hükmet!'..."** *(Enbiya Sûresi:112'den)* ayet-i kerime'si, **Ehl-i Sünnet**'in görüşünün doğruluğuna işaret etmektedir.

Zira bunun manası: "Ey Rabbim! Zalime fırsat verme ve onun günahını affetme. Bilakis cezasını acele ver!" demektir.

Eğer zalime ceza vermek Allah-u Tealâ'ya vacip olsaydı, bu duanın bir manası kalmazdı. Zira Allah-u Tealâ dilediğine mühlet verip, dilediğini bağışlar. Çünkü O, yaptıklarından mesul olmayan tek Zat'tır. *(Sehavî, el-Mekasıdü'l-Hasene, No:668, Sh:332)*

Nitekim **"Mesnevî"**de bu hususta şöyle buyrulmuştur:

« چونکه بدکردی بترس ایمن مباش * زانکه تخمستت وبرو یا ند خداش

چند گاهی او بپو شاند که تا * آیدت زان بد پشیمان وحیا

باز ها پوشد پی اظهار فضل * باز گیرد از پی اظهار عدل

تا که این هر دو صفت ظاهر شود * آن مبشر گردد این منذر شود »

"Bed amelden haif ol, olma emîn, sebz ider ol tohmu Rabbü'l-âlemîn.
Nice kerre setr ider fazl ile tâ, kim gele senden nedâmetle hayâ!
Nice kerre setr-i fazl ızhar ider, çünki tekrar ola adl ızhar ider.
Vasfı fazl-u adlini mazhar olur, ol mübeşşir ol biri münzir olur!"

Yani; kötü işinden kork, sana bir şey olmayacağına güvenme! Çünkü Allah-u Tealâ, o tohumu bir gün yeşertir. Belki pişman olursun da utanırsın diye, Allah-u Tealâ defalarca lütfuyla onları örter.

Nice kerre suçlarını örterek, fazl-u keremini gösterdiği gibi, günahın tekrarlanması halinde, cezalandırarak ta adaletini ortaya koyar. Böylece lütfu da, adli de ortaya çıkmış olur ki, biri müjdeleyici, diğeri korkutucudur. *(Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Şerîf, Manzum Nahîfî Tercemesi, Beyt No:165, 166, 170, 171, 4/8)*

« قَرَأْتُ فِي الزَّبُورِ: إِنِّي أَنْتَقِمُ مِنَ الْمُنَافِقِ بِالْمُنَافِقِ ثُمَّ أَنْتَقِمُ مِنَ الْمُنَافِقِينَ جَمِيعاً ،

وَذٰلِكَ فِي كِتَابِ اللهِ قَوْلُ اللهِ: ﴿ وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضاً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾

Malik ibni Dînar *(Radıyallahu Anh)* şöyle demiştir: "Zebur kitabında Allah-u Tealâ'nın şu kelamını okudum: **'Şüphesiz ben, bir münafıktan diğer münafıkla intikam alırım, sonra bütün münafıklardan ben bizzat intikam alırım.'**

Kur'an-ı Kerim'de bunun nazîri, Allah-u Tealâ'nın: **"Kazandıkları** (suçlar) **yüzünden işte böylece zalimleri birbirine musallat ederiz."** ayet-i kerime'sidir." *(İbni Ebî Hatim, Tefsir, No:7901, 4/1389, Ebû Nu'aym, Hılyetü'l-Evliya:2/376)*

١٨٤ – عَنْ اَبِى الدَّرْدَاءِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِنَّ اللهَ يَقُولُ: [اَنَا اللهُ لاَ اِلهَ اِلاَّ اَنَا مَالِكُ الْمُلُوكِ ، وَمَلِكُ الْمُلُوكِ ، قُلُوبُ الْمُلُوكِ فِى يَدَىَّ ، وَاِنَّ الْعِبَادَ اِذَا اَطَاعُونِى حَوَّلْتُ قُلُوبَ مُلُوكِهِمْ عَلَيْهِمْ بِالرَّأْفَةِ وَالرَّحْمَةِ ، وَاِنَّ الْعِبَادَ اِذَا عَصَوْنِى حَوَّلْتُ قُلُوبَهُمْ عَلَيْهِمْ بِالسَّخْطَةِ وَالنِّقْمَةِ ،فَسَامُوهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ، فَلاَ تَشْغَلُوا اَنْفُسَكُمْ بِالدُّعَاءِ عَلَى الْمُلُوكِ ، وَلَكِنِ اشْتَغِلُوا بِالذِّكْرِ وَالتَضَرُّعِ اِلَىَّ اَكْفِكُمْ مُلُوكَكُمْ »

184 - **Ebu'd-Derdâ** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz Allah-u Tealâ: 'Ben Allah'ım! Benden başka hiçbir ilâh yoktur! Bütün hükümdarların mâliki ve padişahların melikiyim! Hükümdarların kalpleri benim** (kudret) **ellerimdedir!**

Şu gerçektir ki; kullar bana itaat ederlerse, sultanlarının kalplerini onlara karşı esirgeme ve acımaya yöneltirim. Şu da muhakkaktır ki; kullar bana isyan ederlerse, onlara karşı yöneticilerin kalplerini öfke ve intikam hissine tahvil ederim de, onlara kötü işkenceler tattırırlar.

O halde krallarınıza beddua ile kendinizi meşgul etmeyin. Velâkin zikir ve bana yalvarıp yakarış ile meşgul olun ki, hükümdarlarınıza karşı size kâfî geleyim.' buyurmuştur." *(Taberanî, el-Mu'cemu'l-Evsat, No:8957, 9/446)*

Hasen *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; bir kere **Benî İsrail, Musa** *(Aleyhisselâm)*a: "Rabbinden iste de, bizden razı olup olmadığının alâmetini bize açıklasın!" dediklerinde, **Musa** *(Aleyhisselâm)*ın Allah-u Tealâ'ya müracaatı üzerine, Mevlâ Tealâ:

« يَا مُوسَىٰ اَبْلِغْهُمْ اَنَّ رِضَاىَ عَنْهُمْ اَنْ اَسْتَعْمِلَ عَلَيْهِمْ خِيَارَهُمْ وَاَنَّ سَخَطِى عَلَيْهِمْ اَنْ اَسْتَعْمِلَ عَلَيْهِمْ شِرَارَهُمْ »

"Ya Musa! Onlara şunu bildir ki; benim onlardan rızam (memnuniyetimin ifadesi), **hayırlılarını onların başına yönetici kılmamdır. Onlara gazabım**(ın nişanı) **ise, en kötülerini başlarına idareci yapmamdır."** buyurdu. *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7388, 6/22)*

قَالَ كَعْبُ الْاَحْبَارِ: اِنَّ لِكُلِّ زَمَانٍ مَلِكاً يَبْعَثُهُ اللهُ عَلَىٰ نَحْوِ قُلُوبِ اَهْلِهِ ، فَاِذَا اَرَادَ صَلاَحَهُمْ بَعَثَ عَلَيْهِمْ مُصْلِحاً ، وَ اِذَا اَرَادَ هَلْكَتَهُمْ بَعَثَ فِيهِمْ مُتْرَفِيهِمْ .

Kâ'bu'l-Ahbâr *(Radıyallahu Anh)* şöyle buyurmuştur:

"Her zamanın bir hükümdarı vardır ki, Allah-u Tealâ onu, o zamanın halkının kalplerine göre gönderir. İyiliğini istediklerine muslih (düzeltici) **bir hükümdar gönderir, helâkini dilediklerine de mütref** (azgın ve şımarık) **kişileri musallat eder."** *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7389, 6/22)*

١٨٥ – عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (رضى الله عنه) قَالَ: حُدِّثْتُ اَنَّ مُوسىٰ اَوْ عِيسىٰ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: يَارَبِّ مَا عَلَامَةُ رِضَاكَ عَنْ خَلْقِكَ؟ فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: [اَنْ اُنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْغَيْثَ اِبَّانَ زَرْعِهِمْ وَاَحْبِسَهُ اِبَّانَ حَصَادِهِمْ وَاَجْعَلَ اُمُورَهُمْ اِلىٰ حُلَمَائِهِمْ، وَفَيْئَهُمْ فِى اَيْدِى سُمَحَائِهِمْ. قَالَ: يَارَبِّ فَمَا عَلَامَةُ السَّخَطِ؟ قَالَ: [اَنْ اُنْزِلَ عَلَيْهِمُ الْغَيْثَ اِبَّانَ حَصَادِهِمْ وَاَحْبِسَهُ اِبَّانَ زَرْعِهِمْ وَاَجْعَلَ اُمُورَهُمْ اِلىٰ سُفَهَائِهِمْ ، وَفَيْئَهُمْ فِى اَيْدِى بُخَلَائِهِمْ .

185 - **Ömer ibni Hattab** *(Radıyallahu Anh)* şöyle buyurmuştur: "Bana ulaşan nakle göre, **Musa** veya **İsa** *(Aleyhimesselâm)*: "Ya Rabbi! Kullarından razı olduğunun alâmeti nedir?" diye sorunca, Allah-u Azze ve Celle:

"Ekim zamanlarının başlangıcında onlara yağmur indirip, hasat mevsiminin bidayetinde ise, yağmuru hapsetmemdir. İşlerini halim (hikmet sahibi, akıllı ve yumuşak) **kişilere, mallarını da cömertlerinin ellerine teslim etmemdir."** buyurdu.

Bunun üzerine: "Ya Rabbi! Peki, onlara gazap etmenin nişanı nedir?" diye sorunca, Allah-u Tealâ:

"Hasat mevsiminin başlangıcında üzerlerine yağmur indirip, ekim mevsiminin bidayetinde yağmuru kesmemdir. İşlerini, sefih (kendini bilmez kimse)**lere, mallarını da cimrilerinin ellerine tevdi etmemdir."** buyurdu. *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7392, 6/23)*

Malik ibni Dînar *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: Allah-u Tealâ'nın indirdiği bir kitapta şöyle buyurduğunu gördüm:

« اُفْنِى اَعْدَائِى بِاَعْدَائِى ، ثُمَّ اُفْنِيهِمْ بِاَوْلِيَائِى »

"Düşmanlarımı, düşmanlarımla ifnâ eder, sonra onları da dostlarımla yok ederim." *(Bika'î, Nazmü'd-Dürer:7/271, Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît:4/647)*

Sa'sa'a ibni Sûhan *(Radıyallahu Anh)* şöyle anlatmıştır:

١٨٦ – عَنْ صَعْصَعَةَ بْنِ صُوحَانَ (رضى الله عنه) قَالَ: خَطَبَنَا عَلِىٌّ (رضى الله عنه) حِينَ ضَرَبَهُ ابْنُ مُلْجِمٍ ، فَقُلْنَا: يَا اَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اسْتَخْلِفْ عَلَيْنَا ، فَقَالَ: اَتْرُكُكُمْ كَمَا تَرَكَنَا رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ ، قُلْنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ: اسْتَخْلِفْ عَلَيْنَا . فَقَالَ: « اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِيكُمْ خَيْرًا يُوَلِّ عَلَيْكُمْ خِيَارَكُمْ » قَالَ عَلِىٌّ (رضى الله عنه) : فَعَلِمَ اللّٰهُ فِينَا خَيْرًا فَوَلّٰىٰ عَلَيْنَا اَبَا بَكْرٍ (رضى الله عنه) .

186 - **İbni Mülcim** *(Le'anehullah)*, kendisini yaraladığında **Ali** *(Radıyallahu Anh)* bize bir hitapta bulundu. Bunun üzerine biz: "Ey müminlerin emiri! Bize bir halife tayin et!" deyince, **Ali** *(Radıyallahu Anh)*:

"Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* **bizi bıraktığı gibi ben de sizi bırakıyorum. Biz: 'Ey Allah'ın Resulü! Bize halife tayin buyur!' dediğimizde o: 'Allah, sizde bir hayır olduğunu bilirse üzerinize en hayırlılarınızı emir tayin eder.' buyurdu. Allah-u Tealâ bizde hayır olduğunu bildiği için bize, Ebû Bekr** *(Radıyallahu Anh)***ı halife tayin etti."** buyurdu. *(Hâkim, el-Müstedrek, No:4698, 3/156)*

وَفِى الْاَثَرِ: اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ خَلْقاً مِنْ غَضَبِهِ وَ اَسْكَنَهُمْ بِالْمَشْرِقِ يَنْتَقِمُ بِهِمْ مِمَّنْ عَصَاهُ.

Eserde şöyle varid olmuştur: **"Allah-u Azze ve Celle, gazabından bir takım kullar yaratmış ve onları meşrık cihetine** (doğu tarafına) **yerleştirmiştir. Onlar vasıtasıyla, kendisine âsî olanlardan intikam alır** (ki, Cengiz ve Hülâgû gibi Moğol imparatorları, bu eserin misallerindendir)." *(Sehavî, el-Mekasıdü'l-Hasene, No:668, Sh:332, Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, No:1687, 2/51)*

Fuzayl ibni İyaz *(Rahimehullah)* şöyle buyurmuştur: "Bir zalimin bir zalimden intikam aldığını gördüğün zaman, dur ve hayretle ona bak!" *(Semerkandî, Kurtubî)*

4- Müfessirler, bu cümle-i celile ile ilgili birkaç hususa temas etmişlerdir:

a) Bu cümle-i celilede geçen: **"Zalimlerin birbirine musallat edilmesi"** hükmü göstermektedir ki cinsiyet, inzimam sebebi (aynı cinsten olmak, bir araya gelme nedeni)dir. Bu yüzden habîs ve murdar ruhlar, âdilikte kendilerine benzeyen ruhlarla birlikte olurlar.

Temiz ruhlar hakkındaki hüküm de aynıdır. Dolayısıyla herkes, yardım ve destek konusunda, kendisine uyan kişilerin durumuna ihtimam ve itina gösterir.

b) Bu ayet-i celile'nin delâleti vechile; halk ne zaman zalim olurlarsa, Allah-u Tealâ onlara, kendileri gibi bir zalimi musallat eder. Artık başlarındaki zalim yöneticiden kurtulmak isteyen toplumlar, evvela kendileri zulmü bırakmalıdırlar.

c) Ayet-i kerime'nin müfâdı vechile; halkın başında mutlaka bir emir ve hakim bulunması gerekmektedir. Çünkü Allah-u Tealâ, zulüm ehlinin başını bile zalim bir emirden boş bırakmadığına göre, salih kimseleri, iyiliklerini artırmaya sevkedecek bir emirden mahrum bırakmaması daha evlâdır.

١٨٧ – عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَبِى طَالِبٍ (رضى الله عنه) قَالَ: لاَ يُصْلِحُ النَّاسَ اِلاَّ اَمِيرٌ بَرٌّ اَوْفَاجِرٌ. قَالُوا: يَا اَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هٰذَا الْبَرُّ فَكَيْفَ بِالْفَاجِرِ؟ قَالَ: اِنَّ الْفَاجِرَ يُؤَمِّنُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ السُّبُلَ وَيُجَاهَدُ بِهِ الْعَدُوُّ وَيُجْبَىٰ بِهِ الْفَيْئُ وَتُقَامُ بِهِ الْحُدُودُ وَ يُحَجُّ بِهِ الْبَيْتُ وَيُعْبَدُ اللّٰهَ فِيهِ الْمُسْلِمُ آمِناً حَتّٰى يَأْتِيَهُ اَجَلُهُ.

187 - Bir kere **Hazreti Ali** *(Kerremallâhu vechehü)*: **"İnsanları**(n işlerini) **ancak iyi veya kötü bir emir ıslah edebilir** (yoluna koyabilir)." buyurunca, huzurundakiler: "Ey müminlerin emiri! İyiyi anladık ta, kötüyle nasıl olacak?" diye kendisine soru yönelttiler.

Bunun üzerine **Hazreti Ali** *(Radıyallahu Anh)* (başı boş kalmaktansa, kötü olsa bile, bir hükümdarın yönetimi altında bulunmanın faydalarını saymak üzere):

"a) Facir bir kimseyle de, Allah-u Azze ve Celle, yolları güvenli kılar.

b) Düşmana karşı kendisi(nin komutasındaki birlikler) **ile cihada çıkılır.**

c) Sayesinde ganimetler toplanır.

d) Vesilesiyle, had (Allah-u Tealâ'nın koyduğu ceza)**lar ikame** (ve tatbik) **edilir.**

e) O Beyt (Kâ'be-i Muazzama), **onun** (sağladığı güvenlik) **sayesinde haccedilir.**

f) Müslüman bir kişi, onun (temin ettiği güven ortamı) **içinde, eceli gelinceye kadar Allah'a, emniyette olarak ibadet edebilir."** buyurdu. *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7508, 6/64)*

١٨٨ – عَنْ اَبِى ذَرٍّ (رضى الله عنه) قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ! اَلاَ تَسْتَعْمِلُنِى؟ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدِهِ عَلَىٰ مَنْكِبِى . ثُمَّ قَالَ: « يَا اَبَا ذَرٍّ! اِنَّكَ ضَعِيفٌ . وَاِنَّهَا اَمَانَةٌ وَاِنَّهَا ، يَوْمَ الْقِيَامَةِ خِزْيٌ وَنَدَامَةٌ . اِلاَّ مَنْ اَخَذَهَا بِحَقِّهَا وَاَدَّى الَّذِى عَلَيْهِ فِيهَا »

188 - **Ebû Zerr** *(Radıyallahu Anh)* ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kere ben: 'Ya Resulellah! Beni (valilik görevinde) istihdam etmez misin?" dediğimde, elini omzuma vurarak:

"Ya Ebâ Zerr! Gerçekten sen çok zayıfsın. Muhakkak ki o (görev), **bir emanettir. Şüphesiz ki o, kıyamet gününde rüsvaylık ve nedâmettir. Ancak onu hakkıyla alan ve o görevde üzerine düşeni hakkıyla yerine getiren müstesna!"** buyurdu. *(Müslim, İmâre:4, No:1825, 3/1457)*

Nevevî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre bu hadis; yönetim görevlerinden sakınma hususunda, hele de vazifeleri hakkıyla yerine getirmekten güçsüz olanlar hakkında büyük bir esas teşkil etmektedir.

Ahiretteki rüsvaylık ve düşmanlık, o vazifeye ehil olmayanlar, ya da ehil olup ta adaletli davranmayanlar hakkındadır. İşte kıyamet günü Allah-u Tealâ, onları rezil-ü rüsvay edecek, bu yüzden onlar taksirlerine nâdim olacaklardır.

Fakat yönetime ehil olup ta adaletli davrananların büyük fazileti olduğuna dair, **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen:

١٨٩ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ فِى ظِلِّهِ يَوْمَ لاَظِلَّ اِلاَّ ظِلُّهُ اَلاِمَامُ الْعَادِلُ . . . »

189 - **"Kendi gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı günde, Allah-u Tealâ, yedi kişiyi kendi gölgesinde gölgelendirecektir** (ki, bunların başında), **adaletli yönetici** (gelir)." *(Buharî, Cemaat:8, No:629, 1/234, Müslim, Zekât:30, No:1031, 2/715, Tirmizî, Zühd:53, No:2391, 4/598, Nesâî, Âdâbü'l-Kuzât:2, No:5395, 8/613)* hadis-i şerifi gibi birçok sahih hadisler mevcuttur. Müslümanların icmâ'ı da bu yönde mün'akittir.

Me'amâfîh; çok tehlikeli bir iş olduğundan dolayı, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve ulema, yönetime talip olmaktan sakındırmışlardır. Seleften birçokları görev almaktan kaçınmışlar ve bu yüzden birçok eziyetlere katlanmışlardır. *(Şerh-u Sahih-i Müslim:12/210-211)*

Nitekim Hanefî mezhebimizin kurucusu, İmam-ı A'zam** (Radıyallahu Anh) **ın, kendisine teklif edilen kadılık vazifesini kabul etmeyerek hapsedilmesi, her gün bir sopa artırılarak dövülmesi ve neticede hapiste şehit olmasıyla ilgili rivayetler meşhurdur.

d) Bu ayet-i celile, zalimleri zulümlerinden vazgeçirmek için tehdit niteliğindedir. Zira vazgeçmemesi halinde Allah-u Tealâ'nın ona başka bir zalimi musallat edeceğini bildirmektedir.

Yönetimi altında olan işçilerine, çoluk-çocuğuna zulmeden, yahut ticaretinde insanlara haksızlık yapan, hırsız gibi halka zarar veren bütün zalimler bu ayet-i kerime'nin tehdidine dahildirler.

e) Şu bilinmelidir ki zulüm, mutlak manada (hangi şekli olursa olsun), Rabbanî feyizleri kabule kabiliyetli olan, fıtrî ve ruhanî isti'dadı müfsid (ruhun yaratılışındaki kabiliyeti bozucu)dur.

Bundan dolayı zalimlere, doğru söz tesir etmez. Zalimlerin ekseriyeti, birçok imkanlara sahip olan riyaset erbabından yetişir. *(Fahrurrazî, Semerkandî)*

İbni Merdûye *(Rahimehullah)* ın, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* şöyle buyurmuştur:

١٩٠ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: «انَّ مِنْ اَشْرَاطِ السَّاعَةِ اضَاعَةَ الصَّلَاةِ ، وَالْمَيْلَ مَعَ الْهَوىٰ ، وَ تَعْظِيمَ رَبِّ الْمَالِ ، فَقَالَ سَلْمَانُ: فِدَاكَ اَبِى وَاُمِّى وَيَكُونُ هٰذَا يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ ... فَعِنْدَ ذٰلِكَ يَا سَلْمَانُ يَكُونُ اُمَرَاءُ فَسَقَةٌ وَوُزَرَاءُ فَجَرَةٌ ، وَاُمَنَاءُ خَوَنَةٌ ، يُضِيعُونَ الصَّلَاةَ وَيَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ » قَالَ سَلْمَانُ: وَيَكُونُ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: « نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ ، عِنْدَ ذٰلِكَ يَا سَلْمَانُ يَكُونُ الْمُؤْمِنُ فِيهِمْ اَذَلَّ مِنَ الْاَمَةِ يَذُوبُ قَلْبُهُ فِى جَوْفِهِ كَمَا يَذُوبُ الْمِلْحُ فِى الْمَاءِ مِمَّا يَرىٰ مِنَ الْمُنْكَرِ فَلَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُغَيِّرَهُ »

190 - **"Namazların zayi (terk) edilmesi, nefsin hevasına meyledilmesi, mal sahibine tazim edilmesi, kıyametin gerçek alâmetlerindendir."**

Bunu duyan **Selman** *(Radıyallahu Anh)*, "Anam-babam sana feda olsun! Gerçekten bu olacak mı ya Resulellah?" diye sorunca,

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Evet! Muhammed'in canı, elinde olan Zat'a yemin olsun ki** (olacak)! **İşte o zaman ey Selman! Yöneticiler fasık, vezirler facir, yed-i emin** (kendilerine emanet bırakılan güvenli kişi) **ler hain olacaklardır ki, namazlarını zayi edip, şehvetlerine tabi olacaklardır."** buyurdu.

Bunun üzerine **Selman** *(Radıyallahu Anh)* "Bu da mı olacak ya Resulellah!" deyince, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*: **"Muhammed'in nefsi, yed-i kudretinde olan hakkı için, evet!**

Ey Selman! O zaman, onların içinde bir mümin, bir cariyeden daha zelil duruma düşecek te, gördüğü münkerleri değiştirme imkânına sahip olmadığı için, tuzun suda erimesi gibi kalbi, kendi içinde eriyecektir..." buyurdular. *(Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr:7/474, İsmail Hakkı, Ruhu'l-Beyan:3/105)*

Sa'dî *(Kuddise Sırruhu)* "Halkın kalbini yaralamamaya gayret et, yoksa kendi kökünü kazımış olursun!" konu başlığı altında şöyle buyurmuştur:

« خبر داری از خسروان عجم که کردند بر زیر دستان ستم؟
نه آن شوکت پادشاهی بماند نه آن ظلم بر روستایی بماند
مکن تا توانی دل خلق ریش وگر مکنی میکنی بیخ خویش »

"Eli altındaki halka zulmeden İran hükümdarlarından haberin varmı? Şimdi ne o saltanatların debdebesi kaldı ne de köylüye ettikleri zulüm. Halkın kalbini yaralamamaya gayret et; yoksa kendi kökükünü kazımış olursun." *(Bostan, Bab:1, Beyt No:641, 642, 224, Ruhu'l-Beyan:3/105)*

Ey Allah'ımız! Bizi zulüm ve fesattan muhafaza eyle. Çünkü ibâdın ve bilâdın Hafız'ı (kulların ve şehirlerin koruyucusu) sensin! *(Ruhu'l-Beyan)*

f) Şu bir gerçektir ki; dostluk müessesesi, ıslaha da ifsada da müsaittir. İnsanın dostu iyiyse, kendisi de iyi olur, dostu bozuk olanın kendisi de bozuk olur.

Bu ayet-i kerime'de geçen teşbih (benzetme), insanların bozulma konusunda birbirlerinden tesirlenmelerinin, insan ve cin şeytanlarının, fesada kışkırtma hususunda birbirlerini etkilemeleriyle alâkalı olduğunu göstermektedir ki buna göre mana: "Böylece biz, zalimlerin bir kısmını, kendileri gibi zalim olan diğerlerine vali ve hakim tayin ederiz de, böylece işler bozulur, ortalık karışır ve yeryü-zündeki düzenin yerini fesat alır." şeklinde anlaşılabilir.

g) Bu ayet-i celile'nin ifadesi vechile; yöneticilerin zulmü, halkın kendi aralarındaki zulmü sebebiyle gelişmektedir. Nitekim hadis-i şerifte:

"Nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz!" (No:182'de geçti) buyrulmuştur.

Çünkü halkın bozukluğu, kendilerine ancak zalim bir yöneticinin hükmetmesine sebebiyet verir. Şöyle ki: Bir toplum, iyilik ve takvada yardımlaşmayıp, zulüm ve udvân (sınır tanımama)da birbirlerine destek oldukları zaman, zalim yönetici, toplumun içinden zulmüne destekçiler bulur ki:

"Bir zalime yardım edene, Allah, o zalimi musallat eder!" (No:177'de geçti) hadis-i şerifiyle, bu tutum yasaklanmıştır.

h) İyiliği emretme ve kötülükten nehyetme vazifesi, şüphesiz ki, halkın birbirine ve yöneticilerinin onlara yapacakları zulümleri engelleyecek en büyük vesiledir.

Nitekim **Abdullah ibni Mesud** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadisi şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

١٩١ – عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... كَلاَّ وَاللهِ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ، وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ ، وَلَتَأْخُذُنَّ عَلَىٰ يَدَىِ الظَّالِمِ ، وَلَتَأْطِرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ أَطْراً ، وَ لَتَقْصُرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ قَصْراً ، أَوْ لَيَضْرِبَنَّ اللهُ بِقُلُوبِ بَعْضِكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ، ثُمَّ لَيَلْعَنَنَّكُمْ كَمَا لَعَنَهُمْ »

191 - **"Asla! Vallahi; iyiliği mutlaka emretmeli, kötülükten de nehyetmelisiniz. Zalimin ellerinden tutup, onu hakka eğdirmeli ve onu hakka ait kılmalısınız. Yoksa Allah, bazınızın kalplerini bazınıza muvafık kılacak** (iyiliği emredip, kötülükten nehyedenler bu vazifeyi terkedince, kendileri günah işlemeseler de, onların kalbini, günah işleyenlerin kalbiyle uyumlu hale getirecek). **Sonra onları** (emr-i bilma'rûf'u terkeden Yahudileri) **lanetlediği gibi, sizi de lanetleyecektir."** *(Ebû Davud, Melâhim:17, No:4336-37, 2/524-525)* buyurmuştur. *(Ebû Zehre)*

Karî *(Rahimehullah)*ın beyanına göre; günahkâr olmayanların, hiçbir ikrah ve zorlanmaya maruz kalmaksızın, işledikleri isyanlardan vazgeçmeyen masiyet ehliyle birlikte yeyip içmeleri, açık bir günahtır. Zira Allah için kızmanın gereği; masiyet ehlinden uzak durup, onları terketmektir. *(Sehârenfûrî, Bezlü'l-Mechûd:9/264)*

4- Cümle-i celilede geçen: (بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضاً) **"Zalimlerin bazısını bazısına"** cümlesindeki **"Zalimler"**den kimin kastedildiği hakkında üç görüş vardır:

A) Abdurrahman ibni Zeyd ibni Eslem *(Radıyallahu Anh)*, "Cinlerin ve şeytanların zalimlerini, insanların zalimlerine musallat ederiz." manasını verdikten sonra:

(وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (٣٦))**"Her kim, Rahman'ın zikrinden kör kalırsa, biz ona bir şeytanı musallat ederiz de, artık o, onun**

karîni (ayrılmaz arkadaşı)**dır."** *(Zühruf Sûresi:36)* ayet-i kerime'sini okumuştur ki buna göre; musallat olanlar cinler, musallat olunanlar ise müşriklerdir. *(Taberî, No:13898, İbni Ebî Hatim, No:7902)*

B) "İşte böylece biz, insanların zalimlerini, cinlerin zalimlerine, cinlerin zalimlerini de insanların zalimlerine, pis amelleri sebebiyle musallat ederiz." manasına göre, iki farklı cins birbirine musallat edilmiştir. *(Tefsîr-u Mukatil)*

C) "İşte böylece biz, zalim müşrikleri birbirilerine musallat ederiz." manası ise, sadece insanların zalimlerinin birbirine musallat edildiğini ifade etmektedir. *(İbni Vehb)*

İKİNCİSİ: (بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) **"Kazanır oldukları yüzünden"** kavl-i şerifiyle ilgili meselelere gelince:

1- Bu cümle-i celileye birkaç mana verilmiştir:

A) "İşlemeye devam ettikleri küfür ve isyanlar sebebiyle biz, zalimleri birbirine musallat ederiz." *(Ebussuud, Âlûsî)*

B) "Zalimleri birbirine, zulümde müşterek olmaları sebebiyle musallat ederiz." manası, aynı cinsten olup, bir işte müşterek olmanın, bir araya gelmenin sebebi olduğuna delâlet etmektedir. *(Fahrurrâzî)*

C) "Biz onları, tabiatlarındaki uyuşma sebebiyle, sapıp-saptırma ve acılar tattırma hususunda birbirine musallat ederiz de, kendilerine imkan sağladığımız zulüm yolunda yarattığımız uygun sebepler hasebiyle onlar, birbirlerine itaatkâr konuma gelerek, bütün işleri yersiz ve haksız bir hal alır.

Artık, birbirlerini helâk etme uğruna yaptıkları bütün zulümlerde, hemcins olanların uyuşmaları devamlı artar da, neticede hepsi birden, kendilerine takdir ettiğimiz azaba müstehak olurlar." *(Bika'î)*

D) Mevlâ Tealâ'nın: (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ ... (٣٠)) **"Size isabet eden her musibet, ellerinizin kazandığı** (işlediğiniz günahlar) **sebebiyledir."** *(Şûrâ Sûresi:30'dan)* kavl-i şerifinin işareti vechile; bir toplumun başına, kötülerinin yönetici kılınmasından ibaret olan en büyük musibet, yine kendilerinin işledikleri kötü ameller, alçak hasletler ve bozuk huylar sebebiyle meydana gelmektedir.

Nitekim **İbrahim ibni Hamş** *(Radıyallahu Anh)*ın, babasından işittiği;

عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَمْشٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: اَللّٰهُمَّ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِينَا سَلَّطْتَ عَلَيْنَا مَنْ لَا يَعْرِفُنَا وَلَا يَرْحَمُنَا »

"Ey Allah'ımız! Ellerimizin kesbettiği suçlar sebebiyle, bizi tanımayan ve bize acımayan kişileri başımıza musallat ettin." *(Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:7390, 6/22)* şeklindeki niyaz, bu manayı ne güzel dile getirmektedir.

2- **Katade** *(Radıyallahu Anh)* ın, ayet-i celile'ye, bu cümle-i celile açısından verdiği şu mana, gerçekten birçok beyanın fevkındedir:

"Allah-u Tealâ insanlar arasında, amellerine göre dostluk tesis eder. Mümin, nerede olursa müminin velisidir. İman, tehallî (kendinde olmayanla övünmek) ve temennî (sadece dille, 'Müslümanım' demek) ile olmaz. Yemin ederim ki; Allah'ın taatıyla amel ettiğin halde, taat ehlini tanımasan, bu sana zarar vermez. Allah'ın masiyetiyle meşgul olup ta, taat ehliyle dostluk kursan, bu da sana bir fayda sağlamaz." *(İbni Ebî Hatim, No:7900, 4/1389)*

3- Bu ayet-i celile'deki **"Tevliye"**, "Dost etme" anlamında kabul edilmesi halinde, "Zalimlerin huylarının birbirine benzetilmesi ve ruhî anlamda aralarında dostluk tesis edilmesi" manasına gelir ki, bunun sebebi olarak, bu cümle-i celilede, yaptıkları kötü işlerde müşterek olmaları gösterilmiştir.

Nitekim bu cümle-i celileden anlaşıldığı üzere; hastalık, -Allah-u Tealâ'nın izniyle- hastalar arasında bulaşıcı olduğu gibi, zulüm huyu da, zalimler arasında bulaşıcı bir tabiattır.

Çünkü sağlık, bulaşıcı olmayıp, hastalık, -Allah-u Tealâ'nın izniyle- bulaşıcıdır. İşte bu zalimler de, kendilerine zulüm hastalığı bulaşmış hastalar gibidirler. Bu sebeple birbirine zulmeder, elden ele zulmü dolaştırır ve birbirlerine bulaşıcı hale getirirler. *(Ebû Zehre)*

Buna mukabil; iyi amellerde müşterek olanlar arasında dostluk yaratacağını Mevlâ Tealâ: (اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾)**"Şüphesiz ki iman edip, amel-i salih işleyenler** (var ya)**; muhakkak Rahman, onlar için bir sevgi yaratacaktır."** *(Meryem Sûresi:96)* kavl-i şerifiyle açıklamıştır.

4- Bu ve bir önceki ayet-i celile'lerin, bu cümle-i celile ile irtibatlı olarak hulâsa manası şöyle verilmiştir:

"İşte biz, zalimleri, işlemeyi âdet haline getirdikleri günah müktesebâtı sebebiyle birbirlerine böylece dost yaparız. İşleri ve âdetleri birbirine benzeyenler, birbirlerini görmeseler de, uzaktan uzağa birbirlerine dost olup, haklarını savunur ve sorumluluklarına ortak olurlar.

İnsan ve cinlerin zalimleri, haksızlıkları işlemekte ortak ve hemcins olduklarından dolayı, yekdiğerini mazur göstermeye çalışırken, haşr günü cürümlerini itiraf ve ceza sorumluluğunda birbirlerine iştirak ederek, hem kendi suçlarını ikrar hem de dostları aleyhinde şahitlik edeceklerdir ki, ilâhî hikmet ilminde bu, değişmez bir kaidedir.

Bunun içindir ki, mahşer günü Allah-u Tealâ:

"Ey cinler cemaati! Siz, bu insanlara çok iş ettiniz." diye, cinleri insanlar adına azarladığı zaman, cinler hiçbir cevap vermediği halde, onların insanlardan olan dostları, sorumluluğu hafifletmek için, dostlukları gereği ortaya atılıp, cinleri mazur göstermeye çalışırken, birbirlerinden istifade ederek, müştereken mücrim olduklarını itiraf edeceklerdir.

Bu suretle cinlerle insanlar, kendilerinin ayrı bir ma'şer değil, toplu heyetleri itibarıyla, bir toplum olup, aynı vicdan, aynı kesb ve aynı mesuliyet taşıdıkları için aynı cezaya müstehak bulunan bir heyet-i ictimaiyye olduk-

larını ikrar ve isbat edecekler. Bunun üzerine Hakîm ve Alîm olan Rabbü'l-Âlemîn de, onların tümü hakkında: **"Ateş, sizin, içinde ebedi kalmak üzere ikâmetgâhınızdır."** hükmünü verirken, hepsine birden, bir sonraki ayet-i celile'de zikredilecek olan:

"Ey cinn-ü ins ma'şeri! Ey gizli ve açık şeytanlarla tebaalarından müteşekkil olan cemaat-ı sekaleyn! İçinizden size, ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağını size haber veren resuller gelmedi mi?" azarlama hitabını yapacaktır. *(Elmalı'lı, Hak Dini Kur'an Dili)*

İŞÂRÎ MANALAR:

TÜSTERÎ: Allah-u Tealâ, zalimden zalimle intikam alır, sonra bütün zalimlerden bizzat kendisi intikam alır.

KUŞEYRÎ: Biz, farklı şekillerin arasını birleştiririz. Dostlar toplanıp, birbirinden faydalanırlar. Düşmanlar toplandığında ise birbirinden kaçarlar.

HÂCE HEREVÎ: Bu ayet-i kerime, kıyamet gününde ehl-i şekavetin maruz kalacağı heybetli hitaba, izzet ve cezanın ızharına işarettir. O müthiş mahşer gününde mahlukat üzerine ümitsizlik ateşi düşer. Artık onların ahvali ve amelleri hacetsizlik (iş görmezlik) rüzgârına kapılır.

Nitekim; bunlar hakkında şöyle buyrulmuştur:

(وَقَدِمْنَا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَآءً مَنْثُوراً (٢٣) **"(Kâfirlerin) yaptıkları her bir** (iyi) **işe varırız da, onu saçılmış zerreler haline getiririz** (değersiz kılarız)." *(Furkan Sûresi:23)*

İşte o zaman zalimler, pişmanlık ve üzüntü çadırına sığınırlar. Mevlâ Tealâ:

(وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ... (٢٧)) **"O gün, zalim kimse** (pişmanlıktan) **ellerini ısırır."** *(Furkan Sûresi:27'den)* buyurmaktadır.

Tüm inatçıların ve zalimlerin boynu bükülür. İşlemiş oldukları habîs (pis) ameller boyunduruk haline getirilip boyunlarına takılarak, o zalimler zincirlenir. Nitekim Mevlâ Tealâ:(اِنَّا جَعَلْنَا فِى اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالاً ... (٨)) **"Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik..."** *(Yasin Sûresi:8'den)* buyurmuştur.

Rahmetten mahrum ve nâpâk olan o gürûh getirilerek, ateşten bir otağın içine sokulur: (... اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَاراً اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ... (٢٩)) **"...Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları, kendilerini çepeçevre kuşatmıştır..."** *(Kehf Sûresi:29'dan)*

Güneş, ay ve yıldızlar; heybet dumanıyla simsiyah olurlar ve zeval kösü çalınmaya başlar. (اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (١) وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (٢)) **"Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar** (kararıp) **döküldüğünde."** *(Tekvîr Sûresi:1, 2)*

Herkese, sahip olduğu mayaya göre muamele yapılır. Şöyle ki; bir kavmi, rahatça ilerletmek için, yolu tıkayan kalabalıklara: 'Açılın! Yolu açın!' diye nida edilir. Bir kavmi ise; kavga patırtılarıyla, gürültülü bağırışlarla geride bırakırlar. Bir cemaati; sedef içindeki inci gibi parlatırlar ve kendilerini:

(... اَلاَّ تَخَافُوا وَلاَ تَحْزَنُوا ... (٣٠)) **"...Korkmayın, üzülmeyin!..."** *(Fussilet Sûresi:30'dan)* şeklindeki kerâmet hitabıyla teselli ederler.

Sapık gürûha ise: (... اخْسَؤُا فِيهَا وَلاَ تُكَلِّمُونِ (١٠٨)) **"...Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!"** *(Mü'minûn Sûresi:108'den)* şeklindeki talihsizlik kırbacını vururlar.

Bir kavme; izzeti göstermek ve cezayı ızhar etmek için:

(يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِى) **"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden, size ayetlerimi anlatan peygamberler gelmedi mi?"** sûretindeki heybet hitabını işittirirler.

Diğer bir kavme de; lütfu göstermek ve rahmeti ızhar etmek için:

(يَا عِبَادِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلاَ اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (٦٨)) **"Ey Kullarım! Bu gün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de."** *(Zühruf Sûresi:68)* keramet nidasını dinletirler.

İBN-İ ARABÎ: İşte bu büyük ve dehşetli yaratışımız gibi, kazançları ve yaşamları uyumlu olan bazı cin ve insan zalimlerini birbirine dost kılarız ki, ahirette azap içerisinde birlikte haşrolsunlar.

NÎSÂBÛRÎ: Azgın insan ve cinleri, birbirine dostlar yaptığımız gibi, fıtrî isti'datlarını bozmaya çalışmaları sebebiyle, zalimleri de birbirine veliler yaptık.

İBN-İ ACÎBE: Bu ayet-i kerime, kâfirlere mahsus olmayıp, insanları manevî yoldan engelleyen herkese şamildir. Çünkü onlar, ihvanlarını çoğaltmak için ehliyet aramaksızın herkesi tarikata almışlardır. Bu yüzden onlara:

"Ey reislik sevdasında olanlar! Avam insanları çokça cemaatinize kattınız." denilince, onlara uyan avam Müslümanlar: "Ya Rabbi! Biz, nefsanî isteklerimizi tatmin hususunda engellenmeyerek bu kişilere uyduk, bunlar da bizimle sayılarını çoğaltıp, makamlarını sürdürdüler ve bizden daha nice faydalar gördüler." diyeceklerdir.

O zaman Hak Tealâ: "Mahrumiyet ve perdelenme ateşi, sizin ebedî kalacağınız yerinizdir. Ancak sıradan insanlarla beraber cemalimi görme zamanı müstesna!" buyuracaktır.

İşte Mevlâ Tealâ'nın âdeti budur ki, gafletleri sebebiyle gafilleri birbirine musallat eder.

MÜNASİP AYET-İ KERÎMELER:

İşledikleri günahlar sebebiyle, zalimlerin birbirleriyle, gayri ihtiyarî dostluk kurduklarını beyan eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً فَاسِقِينَ (٥٤) ﴾

"Böylece o (Firavun), **kavmini hafife aldı** (kandırdı). **Onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar zaten fasıklardı** (o yüzden zalim olan Firavun'a uyum sağladılar)." *(Zühruf Sûresi:54)*

﴿ كَذٰلِكَ مَا اَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلاَّ قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ (٥٢) اَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (٥٣) ﴾

"İşte böylece, onlardan öncekilere herhangi bir peygamber geldiğinde mutlaka: 'Büyücüdür veya delidir!' dediler.

Bunu (nesilden nesile) **birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar, azgın bir topluluktur** (da, o azgınlıkları sebebiyle, birbirlerini hiç görmedikleri halde, aynı sözde buluşmuşlardır)." *(Zâriyât Sûresi:52-53)*

Ayet: 130

Mevlâ Tealâ, mahşerde toplayacağı insanlar ve cinlere, toplumlarıyla ilgili hitapta bulunacağını beyandan sonra, kendileriyle ilgili olarak dünyadayken yapmaları gereken vazifelerdeki ihmalleri yüzünden, onları, ne şekilde azarlayacağını nakletmeye başlamak üzere şöyle buyuruyor:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّوْنَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِى وَيُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوْا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوْا كَافِرِيْنَ (١٣٠)

KELİME MANASI (130)

(يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ) **Ey cinler cemaati,** daha? (وَالْاِنْسِ) **insanlar cemaati,** (اَلَمْ يَاْتِ) **gelmedi mi?** kime? (كُمْ) **size,** kimler? (رُسُلٌ) **Resuller,** öyle Resuller ki, (مِنْكُمْ) **sizden olan,** ne oldukları halde? (يَقُصُّوْنَ) **kıssa** (nakl)**eder,** kime? (عَلَيْكُمْ) **size,** neyi? (اٰيَاتِى) **Benim ayetlerimi,** daha ne oldukları halde? (وَيُنْذِرُوْنَ) **korkutur,** kimi? (كُمْ) **sizi,** ne ile? (لِقَآءَ يَوْمِكُمْ) **gününüze kavuşmakla,** o günden bedel (هٰذَا) **bu** (ahiret gününe kavuşacağınıza dair), (قَالُوْا) **dediler,** yani; Allah-u Tealâ'nın o günkü hitabına ins-ü cin şöyle cevap vereceklerdir: (شَهِدْنَا) **Biz şahit olduk,** kimin aleyhine? (عَلٰى اَنْفُسِنَا) **nefislerimizin aleyhine,** (وَغَرَّتْ) **ve aldattı,** Buradaki vav isti'nafiyye'dir. kimi? (هُمْ) **onları,** ne? (اَلْحَيٰوةُ) **hayat,** öyle hayat ki, (الدُّنْيَا) **ziyade yakın** (önlerindeki ahiret hayatına nazaran kendilerine çok yakın olan dünya yaşantısı). Buradaki (اَلدُّنْيَا) kelimesi **"Yakınlık"** manasına gelen (دُنُوّ) masdarından alınma ism-i tafdil olan (اَدْنٰى) kelimesinin müennesi olup, (اَلْحَيٰوةُ) kelimesinin sıfatıdır. (وَشَهِدُوْا) **ve onlar şahitlik ettiler,** kim aleyhine? (عَلٰى اَنْفُسِهِمْ)**nefisleri aleyhine,** ne ile? (اَنَّهُمْ) **şununla ki onlar,** (كَانُوْا) **idiler,** nedir idiler? (كَافِرِيْنَ)**inkâr ediciler.**

MEÂL-İ ŞERİF

Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden, size ayetlerimi anlatan ve bu gününüze kavuşmanızla (dehşetlerini müşahede ettiğiniz haşr günüyle karşılaşacağınıza dair) **sizi korkutan peygamberler gelmedi mi size?**

Derler ki, "Biz (Resullerin gelip, uyarıda bulunmalarına karşı red ve inkârla mukabele ettiğimize dair) **nefislerimiz aleyhine şahitlikte bulunduk."** (Evet!) **Dünya hayatı onları aldattı da, gerçek kâfirler olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Mevlâ Tealâ, önce geçen ayet-i kerime'lerde, kıyamet günü kâfirlere, birbirlerini azdırmalarıyla ilgili yapacağı azarlamaları naklettikten sonra, ins-ü cinden her taifeye, kendi özel konumlarıyla alâkalı olarak yaptıkları yanlışlıklar yüzünden ne azarlamalar yapacağını bahsetmeye bu ayet-i kerime ile başlamıştır ki, bu ayet-i kerime'de anlatılan hususlar, başlıca şunlardır:

1- İnsan ve cin kâfirlerinden hiçbirinin ahirette, inkâr imkânı bulamayacakları,

2- Kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlikte bulunacakları,

3- Onlara yapılan azabın, rastgele değil, aleyhlerine kaim olan delile dayalı olarak yapıldığı. *(Tefsîr-i Kebîr, Âlûsî)*

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ) **"Ey cin ve insan topluluğu!"** nidası hakkında, müfessirler birkaç konu açıklamışlardır:

1- Lügat ehlinin beyanına göre; (مَعْشَرْ) **"Ma'şer"** kelimesi, "İşleri aynı olup, aralarında içli dışlılık ve iyi geçim bulunan herhangi bir topluluk" hakkında kullanılır. Cemisi; **"Me'âşir"** gelir. *(et-Tefsîru'l-Kebîr, el-Lübâb)*

2- Burada geçen "Cinler"den, şeytanlar kastedilmemektedir. Zira; cinlerin ve insanların kâfirlerini aldatanlar, şeytanlar oldukları için, burada aldatılanlara yapılan hitaba dahil olmazlar. *(Tefsîr-u Mukatil)*

3- Hitapta, cinlerin öne alınmasının birtakım hikmetleri vardır:

A) İnsanları azdırmak isteyenler, cinler olduğu için, onlar, şerrin esasını teşkil etmektedirler.

B) İnsanlar, onların kötü vesveselerine aldanıp, sapık davetlerine uydukları için sona bırakılmışlardır.

C) Resullerin çağrısını boşa çıkarmaları yüzünden, tenkite evleviyetle müstehak olan, cinler olmuştur. Zira insanların kınanması, onlara itaatları cihetiyledir.

D) İsteyerek sapıklık çağrısına icabet edenin konumu, elbette bile bile saptırandan daha geridir. *(Ebû Zehre)*

İKİNCİSİ: (اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ) **"İçinizden, size peygamberler gelmedi mi?"** cümle-i celilesiyle alâkalı birçok konu vardır:

1- Buradaki istifham, "Tevbih ve tekid (kınama ve kuvvetlice azarlama)" manalarını taşımakta olup, istifham-ı inkârîdir ki, buna göre mana: "Size, kendi cinsinizden resuller muhakkak gelmiştir." demektir. *(Ebû Zehre)*

2- Müfessirler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, cinlere ve insanlara gönderildiği konusunda ittifak ettikten sonra, bu cümle-i celilede geçen:

(رُسُلٌ منكُمْ) **"Sizden olan resuller"** ifade-i celilesinden yola çıkarak, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce, cinlere peygamber gönderilip, gönderilmediği, gönderildiyse, insan ve cinlerin her ikisinden mi, yoksa sadece insanlardan mı gönderildiği hususunda iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Evvela şunu ifade edelim ki; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ins-ü cinnin kâffesine gönderildiği ittifak konusudur.

Nitekim; **"Âkâmü'l-Mercân"** isimli eserde nakledildiğine göre; Allah-u Tealâ'nın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i ins-ü cinnin tamamına gönderdiği hususunda İslamî cemaatlerden hiçbiri aksi görüş belirtmemiştir.

İbni Abdilberr ve **İbni Hazm** *(Rahimehumellah)* gibi birçok ulema, tasniflerinde, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, sekaleyn'e meb'ûs olduğu (ins-ü cinne gönderildiği) konusundaki ittifakı nakletmişlerdir.

İmamü'l-Haremeyn *(Rahimehullah)*, Hristiyanlığa reddiye hakkında yazdığı **"el-İrşâd"** isimli kitabında: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, ins-ü cinne gönderildiğini ilan ettiği, bizce kesinlikle malumdur." demiştir.

İmam-ı Busîrî *(Rahimehullah)* da, beyne'l-enâm maruf olan; **"Kaside-i Bürde"** sindeki:

« مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ * وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجَمِ »

"Muhammed, iki cihanın ve ins-ü cinnin,

Efendisidir, arap ve acemden ferîkaynin." mısralarıyla, Fahr-i Kâinat Efendimizin, **"Resûlü's-Sekaleyn"** olduğunu en güzel bir üslupla ifade etmiştir.

Kur'an ve sünnette bu icma'ı doğrulayan birçok deliller mevcuttur:

1- ﴿ وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا اَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (٢٩) ﴾

"Vakta ki sana cinlerden bir cemaati, Kur'an'ı dinlemeleri için yöneltmiştik. Ona hazır olunca (Kur'an-ı Kerim'i dinlemeye başlayınca, birbirlerine) **'Susun!' demişler,** (okuma) **bitirilince, uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi."** *(Ahkaf Sûresi:29)* ayet-i kerime'si, cinlerin Kur'an-ı Kerim'i dinleyip, ona iman ettiklerinin açık delilidir.

2- ﴿ يَا قَوْمَنَا اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهِ يَغْفِرْلَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ (٣١) وَمَنْ لاَ يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَآءُ اُولٰئِكَ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ (٣٢) ﴾

"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icabet edin ve O'na iman edin ki sizin için günahlarınızdan (bazısını) **bağışlasın ve acı verici azaptan sizi kurtarsın.**

Kim, Allah'ın davetçisine icabet etmezse o, yeryüzünde (Allah-u Tealâ'yı, kendisini yakalamaktan) **âciz bırakıcı değildir ve O'ndan başka, o kişi için dostlar**(ın hiçbir faydası) **yoktur. İşte onlar, açık bir sapıklık için-**

dedirler." *(Ahkaf Sûresi:31-32)* ayet-i kerime'leri, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, cinlere gönderilmiş olup, cinlerden kendisine inanmayanların kâfir oldukları hakkında sarih bir nass teşkil etmektedir.

3- Mevlâ Tealâ cinlerin, Kur'an-ı Kerim'i dinleyip inandıklarını, insanlara da bildirmesini Habibine, emretmek üzere:

﴿ قُلْ اُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاناً عَجَباً (١) يَهْدِي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا اَحَداً (٢) ﴾

"De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'an-ı Kerim'i) **dinleyerek, 'Gerçekten biz, doğru yola ileten acayip bir Kur'an işittik de ona iman ettik. Artık hiçbirini Rabbimize ortak koşmayacağız...' dedikleri bana vahyolundu."** *(Cinn Sûresi:1, 2)* buyurmuştur.

4- Rahman Sûresinde geçen otuzbir hitapta Mevlâ Tealâ, insanlarla birlikte cinleri de muhatap alarak: (فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (١٣-٧٧)) **"Peki, siz ikiniz, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?"** *(Rahman Sûresi:13-77)* buyurmuştur ki, **Cabir** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte beyan edildiği üzere; cinler bu hitapları her işittiklerinde:

١٩٢ – عَنْ جَابِرٍ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « لَابِشَيْءٍ مِنْ نِعَمِكَ رَبَّنَا نُكَذِّبُ فَلَكَ الْحَمْدُ »

192 - **"Ey Rabbimiz! Nimetlerinden hiç birini tekzib etmeyiz, sadece sana hamdederiz!"** *(Tirmizî, Tefsîr:56, No:3291, 5/399, Hakim, el-Müstedrek, No:3766, 2/515)* diyerek, bunu dinleyen insanlardan daha güzel cevap vermişlerdir.

5- **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٩٣ – عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اُرْسِلْتُ اِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً »

193 - **"...Ben, mahlukatın tümüne gönderildim..."** *(Müslim, Mesâcid, No:523, 1/371, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:9448, 3/385)* buyurmuştur.

6- **Cabir ibni Abdillah** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٩٤–عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِاللهِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « بُعِثْتُ اِلَى الْاَحْمَرِ وَالْاَسْوَدِ »

194 - **"...Ben, her kırmızıya ve siyaha gönderildim..."** *(Müslim, Mesâcid, No:521, 1/371, Dârimî, Siyer:29, No:2375, 2/672, Ahmed ibni Hanbel, el-Müsned, No:19756, 7/173)* buyurmuştur ki, ulemadan bir kısmı; "Kırmızı" tabirinden; insanlar, "Siyah" tabirinden ise; cinlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

Ruhlara benzemeleri itibarıyla cinlere siyah tabirinin itlakı yerindedir. Miraç hadisinde de zikredildiği üzere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **Âdem**

*(Aleyhisselâm)*ı ziyaretinde, sağında ve solunda onun çocuklarının ruhlarını siyahlık (karaltı)lar halinde görmüştür.

İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)* hadisinde de, **"Cin gecesi, onunla benim arama birtakım karaltılar girdi."** şeklinde bir ifade mevcuttur. *(Bedreddîn eş-Şiblî, el-Hanefî, Âkâmü'l-Mercân, Bab:17, No:94, 96, Sh:46)*

7- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* dan rivayet edilen:

١٩٥ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « أُرْسِلْتُ إِلَى الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَإِلَىٰ كُلِّ أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ »

195 - **"Ben, cinlere ve insanlara, her kırmızıya ve siyaha gönderildim..."** *(Ebû Nu'aym, Delâilü'n-Nübüvve, Fasıl:4, No:25, 1/65)* hadis-i şerifi ise, bütün bu rivayetlerden muradı açıkça ortaya koymaktadır.

8- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* nın, "Evvelce peygamberler, sadece insanlara gönderiliyordu. Allah-u Tealâ **Muhammed** *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i ise, ins-ü cinnin kâffesine göndermiştir." *(İbnü'l-Cevzî)* sözü, bu konuya açıklık getirmektedir.

9- Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelen cinlerin sayısı hakkında ihtilaf vaki olup, **İbni İshak***(Rahimehullah)*, yedi olduklarını söylemiştir.

İmam-ı Mücahid *(Rahimehullah)*, üçünün **Harran**, dördünün **Nusaybin** ehlinden olduğunu zikretmiştir.

Sevrî'nin, **Âsım** vasıtasıyla **Zirr** *(Radıyallahu Anhum)*dan yaptığı nakle göre; dokuzdurlar.

Süheylî *(Rahimehullah)* ın beyanına göre, Tefsir'lerde ve Müsned'lerde bunların isimleri yer almaktadır ki, **"Şâsır, Mâsır, Münşî, Mâşî** ve **Ahkab** *(Radıyallahu Anhum)* " bunlardandır.

İşte: (فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ (٢٩) ...) **"(Okuma) bitirilince, uyarıcı olarak kavimlerine döndüler."** *(Ahkaf Sûresi:29'dan)* ayet-i kerime'sinde bahsedilenler bunlardır ki, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den sonra, cinlere ve insanlara peygamber gönderilmeyeceği için, bu cinler, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in resulleri olmaları vasıtasıyla, Allah-u Tealâ'nın da resulleri olmuşlardır.

Bu itibarla cinler; bu ayet-i celile'de geçen: **"Ey cinler ve insanlar cemaati! Size, sizden resuller gelmedi mi?"** hitabına muhatap olmaya ehliyetli olmuşlardır. Nitekim Allah-u Tealâ: (إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ (١٤)...) **"Biz, onlara (Antakya'lılara) iki kişi gönderdik."** *(Yasin Sûresi:14'den)* ayet-i kerime'sinde, **İsa** *(Aleyhisselâm)*ın resullerini, kendi resulleri olmakla vasıflamıştır. *(Tefsîr-u İbni Abbas, Semerkandî, Fahrurrâzî, Âkâmü'l-Mercân)*

10- Netice olarak, bu baptaki sözün tahkiki şudur: Allah-u Tealâ dünyada, cinlere de insanlara da müjdeleyici ve uyarıcı resuller göndermesi sebebiyle, özür ve illetlerini izale ettiği (bahanelerini ortadan kaldırdığı) için, kâfirleri kıyamet günü azarlayacağını beyan etmiştir.

Madem ki bu yolla herkese müjde ve uyarı ulaşmıştır, illetlerin ve bahanelerin ortadan kalkma gayesine ulaşılmıştır. *(Fahrurrâzî)*

11- Burada, **Süleyman** *(Aleyhisselâm)*ın cinlere hakimiyetinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den evvel, cinlere, insanlardan peygamber gönderilmediğiyle alâkalı icma'a zarar verip vermeyeceği sorusu yöneltilecek olursa, buna şöyle cevap verilir:

Süleyman *(Aleyhisselâm)* cinlere umumî bir risalet vazifesiyle gönderilmemiş, ancak tam bir saltanat, idare ve siyasetle gönderilmiştir. *(Ruhu'l-Beyan, Sâvî)*

Nitekim, **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

١٩٦ – عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ (رضى الله عنه) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « اِنَّ عِفْرِيتاً مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ عَلَيَّ الْبَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ الصَّلاَةَ ، فَاَمْكَنَنِى اللهُ مِنْهُ ، فَاَرَدْتُ اَنْ اَرْبِطَهُ اِلىٰ سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِى الْمَسْجِدِ ، حَتّىٰ تُصْبِحُوا وَ تَنْظُرُوا اِلَيْهِ كُلُّكُمْ ، فَذَكَرْتُ قَوْلَ اَخِى سُلَيْمَانَ ﴿ رَبِّ اغْفِرْلِى وَهَبْ لِى مُلْكاً لاَ يَنْبَغِى لاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى ﴾

196 - **"Cinlerden bir ifrit** (azgın), **dün gece ansızın namazımı bozdurmak için bana musallat oldu. Allah, ona karşı bana güç verdi de, sabahleyin hepiniz onu göresiniz diye, onu** (yakalayıp) **mescidin direklerinden birine bağlamak istedim.**

O anda kardeşim Süleyman'ın: 'Ey Rabbim! Beni affet ve bana öyle bir mülk ver ki, ardımdan kimseye lâyık olmasın!.." *(Sâd Sûresi:35'den)* **sözünü hatırladım** (da onu saldım)." *(Buharî, Mesâcid:42, No:449, 1/176, Müslim, Mesâcid:8, No:541, 1/384)* buyurarak, **Süleyman** *(Aleyhisselâm)*a, cinlere hakimiyyet konusunda iştirak etmeyip, duasını bozdurmamayı dilediğini ifade etmiştir.

Fakat Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, cinlere risalet hususunda müstakil olup, o makamda **Süleyman** *(Aleyhisselâm)*ın nasibi olmadığı zahirdir ki, **Süleyman** *(Aleyhisselâm)*ın duasındaki mülkten, peygamberliğin kastedilmediği bellidir.

12- Allah-u Tealâ'nın, cinlerden naklen:

(يَا قَوْمَنَا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَاباً اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسىٰ ... (٣٠)) **"Ey kavmimiz! Biz, Musa'dan sonra indirilen bir kitap işittik."** *(Ahkaf Sûresi:30'dan)* buyruğuna gelince; cinlerin, **Musa** *(Aleyhisselâm)*dan haberdar olmaları, onun kitabı ve şeriatıyla mükellef oldukları anlamına gelmez. *(Sâvî)*

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, ins-ü cinnin kâffesine gönderildiği anlaşıldıktan sonra, geride de zikrettiğimiz gibi, bu ayet-i kerime'den yola çıkarak müfessirler, kâinatın Efendisi *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce, cinlere kendi cinslerinden peygamber gönderilip, gönderilmediği hususunda iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

A) Ferrâ' ve Zeccâc *(Rahimehumellah)* dahil, ehl-i ilmin cumhûrunun mezhebi; "Resullerin sadece insanlardan gönderildiği" şeklindedir ki, onların bu hususta birtakım delilleri ve aksi görüşe karşı cevapları bulunmaktadır:

1- Peygamberlerin, sadece insanlardan gönderildiğini savunan ulemanın delilleri:

a) Allah-u Tealâ, cinlerden bir resul gönderdiğini hiç zikretmemiştir, olsaydı bahsederdi. Nitekim (Nisa Sûresi:163-165) ayet-i kerime'lerinde, bu konuda iki türlü istişhad vardır:

aa) Mevlâ Tealâ: (مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ... (٧٨)) **"..Onlardan sana anlattıklarımız da var, içlerinden anlatmadıklarımız da var!.."** *(Gafir Sûresi:78'den)* buyurmuştur ki, işaret yollu da olsa hiçbir ayet-i kerime'de, cinlerden resul gönderdiğini beyan etmemiştir.

bb) Yine burada, birçok peygamberin ismini saydıktan sonra:

(لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ) **"İnsanların, peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın"** buyurarak, risalet müessesesini insanlara tahsis ettiğine işaret buyurmuştur.

b) Resullerin gönderilmesi, **İblis-i La'în**'in, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*a, ağaçtan yemesi için vesvese vererek, cennetten inişine sebep olması üzerine başlayan bir muameledir ki:

(...فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلاَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ (٣٨)) **"Ya size, benden bir hidayet gelirse, artık hidayetime uyanlar** (var ya), **artık onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun olmazlar."** *(Bakara Sûresi:38 den)* kavl-i şerifinde belirtildiği üzere; dünyada çoğalan âdemoğullarına, Allah-u Tealâ'nın hidayetinin gelişi, kendi içlerinden resuller gönderilmesiyle olmuştur ki, burada cinler mevzuubahis edilmemiştir.

c) Yine böylece peygamberler hakkında:

(وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الأَسْوَاقِ ...(٢٠)) **"Senden önce gönderdiğimiz resullerden** (her biri var ya)**; mutlaka onlar yemek yerler ve sokaklarda gezerlerdi..."** *(Furkan Sûresi:20'den)* buyurmuştur ki, yeme ve içme hususunda cinlerin insanlara tabi olduğu malumdur.

d) Kur'an-ı Kerim, resullerin, kitap sahipleri olduğunu beyan etmiş olup, cinlerin sözlerini nakleden:

﴿ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (٣٠) يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ (٣١) وَمَنْ لاَ يُجِبْ دَاعِيَ اللهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَآءُ أُولَئِكَ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ (٣٢) ﴾

"Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa'dan sonra indirilmiş olup, öncesini tasdik eden, hakka ve dosdoğru yola eriştiren bir kitap işittik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icabet edin ve O'na iman edin ki sizin için günahlarınızdan (bazısını) **bağışlasın ve sizi acı verici azaptan kurtarsın.**

Kim, Allah'ın davetçisine icabet etmezse o, yeryüzünde (Allah-u Tealâ'yı, kendisini yakalamaktan) **âciz bırakıcı değildir ve O'ndan başka, o kişi için dostlar**(ın hiçbir faydası) **yoktur. İşte onlar, açık bir sapıklık içindedirler."** *(Ahkaf Sûresi:30-32)* ayet-i kerime'lerinde ise onların, insanlara gelen kitapla muhatap olduklarını ifade ettikleri zikredilmiştir.

e) Allah-u Tealâ'nın, Kur'an-ı Kerim'de ismini açıkladığı bütün peygamberler; insanların erkeklerindendir. Nitekim:

(وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلاَّ رِجَالاً نُوحِى اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرىٰ ... (١٠٩) **"Biz, senden önce, karyeler ehlinden** (şehirler halkından), **kendilerine vahyettiğimiz erkeklerlerden başkasını peygamber göndermedik."** *(Yusuf Sûresi:109'dan)* buyrulmuştur.

"Hûd ibni Muhakkem" tefsirinde zikredildiği üzere: "Allah-u Tealâ, ne cinlerden, ne kadınlardan ne de sahra ehlinden peygamber göndermemiştir.

Bu ayet-i kerime'de geçen **"Kurâ ehli"**; şehirliler demektir. Çünkü onlar, **Katade** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiği üzere: sahralarda yerleşip, çadırlarda yaşayanlardan daha âlim, halim-selim ve üstündürler." *(İbni Ebî Hatim, No:12052, 7/2210)*

Nakledildiğine göre; **Muaz ibni Cebel** *(Radıyallahu Anh)*, **Şam** ehlinin karyelerinden birinde bulunuyorken, çöl halkından birtakımları gelerek: "Bizim burada durmamız bize zor geliyor. Önce bizi dinleyemez misin?" deyince, **Muaz** *(Radıyallahu Anh)*:

"Yemin olsun ki, ibadet ve mesacid ehli olan şehirlilerden önce, sizden başlayamam. Çünkü Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in:

١٩٧ - « تَنْزِلُ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَاِلَيْهِمْ يَأْتِى الْخَيْرُ وَبِهِمْ يُبْدَأُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

197 - **"Onlar üzerine sekînet** (huzur ve güvenlik daha fazla) **yağar, bütün hayırlar onlara gelir, kıyamet günü de** (muhasebeye) **onlardan başlanır."** buyurduğunu işittim." diye cevap verdi. *(Hûd ibni Muhakkem, Tefsîr-u Kitâbillahi'l-Azîz:1/560)*

f) Mevlâ Tealâ: (... وَجَعَلْنَا فِى ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ ...(٢٧)) **"Biz, peygamberliği ve kitabı, onun** (İbrahim *(Aleyhisselâm)*ın) **zürriyyetine verdik..."** *(Ankebût Sûresi:27'den)* buyurmuştur ki, insanlardan hiç kimse: "**İbrahim** *(Aleyhisselâm)*dan evvel nübüvvet cinlerde olup, onun bi'setiyle onlardan alındı." dememiştir. *(İbni Kesîr, Ebû Zehre)*

2- Bu görüşe sahip olan ekseriyetin, bu cümle-i celilede cinlere hitaben yapılmış olan: **"Size, sizden resuller gelmedi mi?"** ifade-i celilesinin zahirinin, kendi görüşlerine aykırı düşmesine karşı yaptıkları tevillere gelince:

a) Buradaki hitabın başında bir muzaf mukadder olup takdiri: (مِنْ اَحَدِكُمْ) "Sizin birinizden" şeklindedir ki bu: (يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ (٢٢)) **"Onlardan, inci ve mercan çıkar."** *(Rahman Sûresi:22)* ayet-i celile'si gibidir. Şöyle ki, Allah-u Tealâ bu ayet-i celile'de, tatlı ve tuzlu sudan inci ve mercan çıktığını zikretmiştir. Halbuki bunlar ancak tuzlu sudan çıkmaktadır.

Velâkin asıl maddeleri olan su olma vasfında müttefik oldukları için, birine mahsus olan konunun tümüne mal edilmesi caiz olmuştur. Burada da, hitaba muhatap olmakta ins-ü cin müşterek olduklarından bu kaide uygulanmıştır.

b) Muhtemeldir ki resullerin tümü, insanlardan gönderilmiş velâkin Allah-u Tealâ, cinlerden bir topluluğun kalplerine bir hidayet ilka buyurarak, onlar insanlardan olan resullerin kelamlarını dinleyip, cinlerden olan kavimlerine giderek, resullerden duyduklarıyla onları uyarmışlardır.

Bu durumda bu uyarıcılar, Allah-u Tealâ'nın resullerinin resulleri konumunda olmuş olurlar ki, **Mücahid***(Rahimehullah)*ın:

"Cinlerde resuller yoktur. Risalet ancak insanlarda, nezâret (uyarıcılık) **ise cinlerdedir. Onlar, resullerinin resulleri oldukları için, Allah-u Tealâ'nın vasıtalı resulleridir ki, insanların peygamberlerine 'Rusül', cinlerin uyarıcılarına 'Nüzur' denilir."** *(İbni Ebî Hatim, No:7903, 4/1389)* sözü de bu manadadır.

Nitekim Mevlâ Tealâ'nın:

﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (٢٩) ﴾

"Vakta ki sana cinlerden bir cemaati, Kur'an'ı dinlemeleri için yöneltmiştik. Ona hazır olunca (Kur'an-ı Kerim'i dinlemeye başlayınca, birbirlerine) **'Susun!' demişler,** (okuma) **bitirilince, uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi."** *(Ahkaf Sûresi:29)* kavl-i şerifi, bu manaya münasip düşmektedir.

İbni Cüreyc ve **Ebû Ubeyde** *(Rahimehumellah)* dan nakledilen: "Cinlerden resuller gönderiliyorduysa da bu, insanların resulleri vasıtasıyla oluyordu." şeklindeki beyanları da bu yöndedir. *(Zeccâc, İbni Atıyye, Beyzâvî, Hâzin, İbni Kesîr, Kurtubî, Hûd ibni Muhakkem)*

B) Cinlere, kendi cinslerinden peygamber gönderildiğini söyleyen müfessirlerin başında, **Dahhak** *(Rahimehullah)* gelmektedir. **İmam-ı Mukatil** ve **Ebû Süleyman** *(Rahimehumellah)* da bu görüştedirler.

Nitekim **Dahhak** *(Rahimehullah)*a: "Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gönderilmeden evvel, cinlerin içinde bir peygamber var mıydı?" diye sorulunca o bu ayeti okuyarak, "Allah-u Tealâ'nın:

"Ey cin ve insan topluluğu! Size, sizden resuller gelmedi mi?" kavl-i şerifini işitmedin mi? Allah-u Tealâ'nın bundan kastı; insanlardan da cinlerden de resuller gönderdiğini bildirmektir." diye cevap verdi. Bunun üzerine soranlar: "Demek öyleymiş!" dediler. *(Tefsîru'd-Dahhak:1/353, Taberî, No:13899, 5/345, Beğavî, Sem'ânî, Fahrurrâzî, Mazharî)*

İmam-ı Mukatil *(Rahimehullah)* da: "Allah-u Tealâ, cinlere cinlerden, insanlara da insanlardan resuller göndermiştir." buyurarak bu konuyu açıklamıştır.

Bu görüşte olanların aklî ve naklî birçok delilleri mevcuttur ki, biz onları, Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*nun, bu konuda mütâleasını emrettiği **"Fahrurrâzî"** tefsirinden, ve **"Ruhu'l-Beyan, Mazharî"** başta olmak üzere, birçok tefsirden ve ilgili eserlerden sırayla tertip etmeye çalıştık:

1- **İmam-ı Suyûtî** *(Rahimehullah)*ın **"el-İklîl"** isimli eserinde beyan ettiği üzere; bu ayet-i celile'de geçen: **"Size, sizden resuller gelmedi mi?"** ifade-i celilesi, cinlere, kendi cinslerinden resul gönderildiğini savunan ulemanın başlıca delilidir. Bu nassın zahirî ve sarih ifadesini birtakım tevillerle terketmeye lüzum yoktur. Ancak, buna ters düşen ayrı bir delil bulunursa, o zaman tevile gidilme zarureti meydana çıkar ki, böyle bir delil de mevcut değildir.

Bilakis, ayet-i kerime'nin zahirî manasını teyid eden birçok delil mevcuttur ki bunlar sırayla sayılacaktır. Aksini iddia edenlerin, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* ve diğer bazı büyüklerden gelen: "Evvelce peygamberler sadece insanlara gönderiliyordu. Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ise ins-ü cinnin tamamına gönderildi." şeklindeki rivayete delil olarak tutunmaları, aleyhlerine delildir.

Zira bu rivayet, Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den evvel, cinlere, insanlardan peygamber gönderilmediğini açıklamakta olup, cinlere cinlerden peygamber gönderilmediğinden bahsetmemektedir.

Mevlâ Tealâ'nın: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (٥٦)) **"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler için yarattım."** *(Zâriyât Sûresi:56)* kavl-i şerifinin, tevil götürmez açık ifadesiyle; cinlerin, kulluk için yaratılan mükellef varlıklar olduğu, tartışmasız bir konu olup;

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce onlara, insanlardan peygamber gönderilmediği de, bütün ulema tarafından makbul bir görüş olduğuna göre, cinlere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den, hatta Âdem *(Aleyhisselâm)*dan önce bile kendi cinslerinden peygamber gönderildiğini kabul etme zarureti hasıl olmuştur.

Nitekim **İbni Hazm** *(Rahimehullah)* şöyle demiştir: **Cabir ibni Abdillah** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayetle, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in:

١٩٨ – عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَىٰ قَوْمِهِ خَاصَّةً »

198 - **"...Evvelce peygamber, özellikle kendi kavmine gönderilirdi..."** *(Buharî, Teyemmüm, No:328, 1/128)* hadis-i şerifinden açıkça anlaşıldığı üzere; Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce, cinlere, insandan peygamber gönderilmemiştir. Çünkü cinler, insanların kavminden sayılamaz.

Bizler, cinlerin mükellef olup, uyarıldıklarını, (tefsirinde bulunduğumuz) bu ve benzeri birçok ayet-i kerime'den yakînen anladığımıza göre; cinlere, kendilerinden nebîler geldiğine inanmak sıhhat kazanmıştır. *(Âkâmü'l-Mercân, Bab:16, No:90-91, Sh:44, Suyûtî, el-İklîl: 2/714)*

2- Mevlâ Tealâ: (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ ... (٣٨) **"Yeryüzünde hiçbir hayvan ve** (gökte) **iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere** (hepsi) **sizin gibi ümmetlerdir..."** *(En'am Sûresi:38'den)* buyurmuş olup, diğer bir yerde de:

(وَ اِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلاَّ خَلاَ فِيهَا نَذِيرٌ (٢٤) **"...Hiçbir ümmet yoktur ki, içinde bir uyarıcı geçmiş olmasın!"** *(Fatır Sûresi:24'den)* buyurduğuna göre; karıncalardan kuşlara varıncaya kadar, mükellef olmayan bütün ümmetlerde nezir bulunup ta, mükellef iki cinsten biri olan cinlerin başıboş bırakıldığını söylemek hiç te uygun olmaz.

3- Mevlâ Tealâ, peygamberin melekten gönderilmesini talep eden müşriklere cevaben: (وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكاً لَجَعَلْنَاهُ رَجُلاً ... (٩))**"Biz, onu melek yapacak olsaydık, elbette onu adam kılardık..."** *(En'am Sûresi:9'dan)* buyurmuştur ki bu, "İnsan, melekle uyum sağlayamayacağı için, melekten peygamber göndersek te yine insan kılığına sokup ta gönderirdik." demektir.

Müfessirler bunun sebebini izah ederken şöyle demişlerdir:

İnsanın insanla ünsiyeti, melekle olan yakınlığından daha fazladır. Bu yüzden bu ünsiyet ve yakınlığın kâmil manada tesis edilmesi için, Allah-u Tealâ'nın hikmeti gereği, insanlara gönderilen resulün, yine insanlardan olmasına riayet edilmiştir. Hal böyle olunca, cinlerde de aynı sebebi göz önünde bulundurursak, cinlerin resulünün de cinlerden olması icab eder. *(Fahrurrâzî)*

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime'yi, **"Biz, onu melek yapacak olsaydık, elbette onu adam kılardık..."** *(En'am Sûresi:9'dan)* ayet-i kerime'siyle irtibatlayarak, bu delili çok yerinde bulduğuna işaret buyurmuştur.

4- Mevlâ Tealâ, peygamberin insandan gönderilmesine itiraz ederek, imandan imtina eden müşriklere cevaben:

(قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ مَلَكاً رَسُولاً (٩٥) **"De ki: Yeryüzünde yerleşmiş, gezip dolaşan melekler bulunsaydı, elbette onlara, gökten resul olarak bir melek indirirdik."** *(İsrâ Sûresi:95)* buyurmuştur ki, bu da cinlerin resullerinin, kendi cinslerinden olmasını gerektiren delillerden biridir.

Zira resulle, gönderildiği ümmeti arasında tam bir münasebet ve uyum aranmakta olup, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*dan önce yaratılmış olan ve akıl sahiplerinden oldukları için mükellef bulunan cin taifesine, kendileriyle uyumlu olduğu için ittibada güçlük çekmeyecekleri hemcinsleri olan bir resul gönderilmemesinin düşünülmesi halinde birçok sakıncalar mevzuubahis olur.

Cinlerle insanların mesul ve mükellef oldukları, ittifak konusudur.

Meleklerin resulleri olan **Cibrîl**ve **Mikâîl** *(Aleyhimesselâm)*,kendi cinslerinden olduğu gibi, beşerin seçkinleri olan **Nuh, İbrahim, Musa, İsa** ve **Muhammed** *(Salavatullahi Ala Nebiyyina ve Aleyhim Ecmain)*, insanların cinsinden olduğu gibi, cinlere de kendi cinslerinden resullerin gönderildiğini kabullenmek daha uygun görülmektedir.

Zira cins, cinse daha meyilli olduğu gibi, hemcinslerin birbirinden istifadesi de daha belirgindir. *(Mazharî, Ruhu'l-Beyan)*

5- Mevlâ Tealâ: (... لَأَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (١٣))"...Elbette cehennemi, cinlerin ve insanların tümünden dolduracağım." *(Secde Sûresi:13'den)* buyurarak cinlere, **Âdem** *(Aleyhisselâm)*dan önce bile resul gönderilmiş olduğuna işaret buyurmuştur. Zira:

(... وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (١٥)) **"...Biz, resul göndermedikçe azap ediciler değiliz."** *(İsrâ Sûresi:15'den)* ayet-i kerime'siyle, cinlerin cehenneme gireceğini bildiren ayet-i kerime'lerin çelişmemesi için, cinlere **Âdem** *(Aleyhisselâm)*dan önce de resul gönderildiğini söylemek gerekir. Zaten bu hususta rivayet aşağıda zikredilecektir. *(Mazharî)*

6- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* :

١٩٩ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) أَنَّهُ قَالَ: ﴿ اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ قَالَ: سَبْعُ اَرَضِينَ فِى كُلِّ اَرْضٍ نَبِىٌّ كَنَبِيِّكُمْ وَاٰدَمُ كَاٰدَمَ ، وَنُوحٌ كَنُوحٍ وَاِبْرَاهِيمُ كَاِبْرَاهِيمَ ، وَعِيسىٰ كَعِيسىٰ .

199 - **"O Allah ki, yedi kat gök, yerden de onların mislini yarattı..."** *(Talak Sûresi:12'den)* ayet-i kerime'sinin tefsirinde:

"Yedi kat yerden her bir tabakada sizin peygamberiniz gibi bir nebi, Âdem gibi Âdem, Nuh gibi Nuh, İbrahim gibi İbrahim, İsa gibi İsa vardır." *(Hakim, el-Müstedrek,Tefsir:65, No:3822-23, 2/535, Taberî, Tefsîr, No:34371, 12/145, Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât:2/131)* buyurmuştur.

Hakim *(Rahimehullah)*, bu hadis-i şerifin isnadının, **Buharî** ve **Müslim** *(Rahimehumellah)*ın aradığı şartlar açısından sahih olduğunu belirtmiştir.

Beyhakî *(Rahimehullah)*, bu eserin isnadının sahih olduğunu belirtmiştir.

Bedreddin el-Hanefî *(Rahimehullah)* da: "Şeyhimiz **Zehebî** *(Rahimehullah)*, 'Bu eserin isnadı hasendir ve bu, hadistir.' buyurdu." demiştir.

Sehâvî *(Rahimehullah)* ın **"el-Mekasıdü'l-Hasene"** isimli eserinde, **İbni Kesîr** *(Rahimehullah)* dan: "Belki de **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*, bunu, isrâiliyyattan almış olabilir." şeklinde nakledilen söz, kabul edilemez. Zira **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* müfessirlerin sultanıdır.

Aclûnî *(Rahimehullah)* da, bu rivayet hakkında uzunca konuştuktan sonra, bunun doğruluğuna delil olabilme açısından, **Ebû Hureyre** *(Radıyallahu Anh)* rivayetiyle **"Tirmizî"**de geçen:

« فَاِنَّ تَحْتَهَا الْاَرْضَ الْاُخْرىٰ بَيْنَهُمَا مَسِيرَةُ خَمْسمِائَةِ سَنَةٍ بَيْنَ كُلِّ اَرْضَيْنِ مَسِيرَةُ خَمْسمِائَةِ سَنَةٍ »

"Şüphesiz ki yerin altında başka bir yer tabakası vardır ki, aralarında beşyüz senelik mesafe vardır, (yedi kat yerden) **her iki kat arasında da beşyüz senelik mesafe vardır."** *(Tirmizî, Tefsîr:58, No:3298, 5/404, Taberî, Tefsîr, No:34379, 12/146)* hadis-i şerifini nakletmiştir. *(Sehâvî, el-Mekasıdü'l-Hasene, No:91, Sh:72, Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, No:316, 1/113-115, Âkâmü'l-Mercân, Bab:16, No:92-93, Sh:44-45)*

Talak Sûresindeki bu ayetin tefsirinde, **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*:

٢٠٠- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: لَوْحَدَّثْتُكُمْ بِتَفْسِيرِهَا لَكَفَرْتُمْ وَكُفْرُكُمْ تَكْذِيبُكُمْ بِهَا.

200 - **"Size bu ayetin gerçek tefsirini anlatacak olsam, elbette küfrederdiniz. Bu küfrünüz,** (kâfir olma anlamında değil) **vereceğim haberlere inanmama anlamındadır."** *(Taberî, Tefsîr, No:34372, 12/145)* demiştir.

7- **Katade** *(Radıyallahu Anh)* şöyle buyurmuştur:

٢٠١ – عَنْ قَتَادَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَسَبْعَ اَرَضِينَ فِى كُلِّ سَمَاءٍ مِنْ سَمَائِهِ وَاَرْضٍ مِنْ اَرْضِهِ ، خَلْقٌ مِنْ خَلْقِهِ وَاَمْرٌ مِنْ اَمْرِهِ . وَقَضَاءٌ مِنْ قَضَائِهِ.

201 - **"Allah-u Tealâ, yedi kat gök, yedi kat ta yer yaratmıştır. Göğünün ve yerinin her tabakasında; mahlukatından bir halk, emirlerinden bir emir, hükümlerinden de bir hüküm mevcuttur."** *(Taberî, Tefsîr, No:34378, 12/145)*

Katade *(Radıyallahu Anh)*ın bu rivayeti: (... يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ ... (١٢)) **"...Onlar** (yedi kat gökle, yedi kat yer) **arasında, o emir** (Allah-u Tealâ'nın emr-ü fermanı) **durmadan iner..."** *(Talak Sûresi:12'den)* ayet-i kerime'siyle güç kazanmaktadır.

8- **Abdullah ibni Amr** *(Radıyallahu Anhuma)* şöyle demiştir:

٢٠٢ – اِنَّ عَلَى الْاَرْضِ الرَّابِعَةِ وَتَحْتَ الْاَرْضِ الثَّالِثَةِ مِنَ الْجِنِّ، مَالَوْ اَنَّهُمْ ظَهَرُوا لَكُمْ لَمْ تَرَوْا مَعَهُمْ نُورَ الشَّمْسِ عَلَى كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا خَاتَمٌ مِنْ خَوَاتِمِ اللّٰهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى كُلِّ خَاتَمٍ مَلَكٌ مِنَ الْمَلٰئِكَةِ يَبْعَثُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اِلَيْهِ كُلَّ يَوْمٍ مَلَكًا مِنْ عِنْدِهِ اَنِ: احْتَفِظْ بِمَا عِنْدَكَ.

202 - **"Muhakkak dördüncü kat yer tabakasının üstünde, üçüncü katın altında o kadar kalabalık cinler vardır ki, onlar size görünecek olsalar, güneşin nurunu göremez olursunuz. O yerin her bir köşesinde, Allah-u Tebâreke ve Tealâ'nın mühürlerinden bir mühür mevcut olup, her mührün başında da meleklerden bir melek durur.**

Allah-u Azze ve Celle, her gün o meleklere, kendi katından bir melek göndererek: 'Yanındakilere sahip ol(ki, yeryüzüne dağılıp insanlara zarar veremesinler)**!' buyurur."** *(Ebu'ş-Şeyh, Kitâbü'l-Azame, No:1086, 5/1643)*

9- **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)*nın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

٢٠٣ – عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (رضى الله عنهما) قَالَ: لَمَّا اَرَادَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ اَنْ يَخْلُقَ آدَمَ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ ﴿ اِنِّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً ﴾ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: ﴿ اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا ﴾ وَذٰلِكَ اَنَّهُمْ اَحَبُّوا الْمُكْثَ فِى الْاَرْضِ وَاسْتَخَفُّوا الْعِبَادَةَ فِيهَا ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَمْ يَعْلَمُوا الْغَيْبَ لٰكِنَّهُمُ اعْتَبَرُوا اَعْمَالَ وُلْدِ آدَمَ بِاَعْمَالِ الْجِنِّ ، فَقَالُوا: ﴿ اَتَجْعَلُ فِيهَا

مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا كَمَا اَفْسَدَتِ الْجِنُّ وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ كَمَا سَفَكَتِ الْجِنُّ وَذٰلِكَ اَنَّهُمْ قَتَلُوا نَبِيًّا لَهُمْ يُقَالُ لَهُ يُوسُفُ .

203 - **"Allah-u Tealâ, Âdem** *(Aleyhisselâm)*ı **yaratmak istediğinde meleklere: 'Şüphesiz ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.' buyurunca, melekler: 'Sen, yerde, orayı ifsat edecekleri mi yaratacaksın?' dediler.**

Çünkü onlar yeryüzünde ibadeti daha hafif görüp, orada kalmayı istiyorlardı. İnsanların yeryüzünde fesat çıkaracağını, gaybı bildikleri için değil, evvelce yeryüzünün sakinleri olan cinlerin yaptıklarına kıyasen söylediler. Çünkü cinler, Allah-u Tealâ'nın, kendilerine resul olarak gönderdiği 'Yusuf' isimli bir peygamberi öldürmüşlerdi." *(Bedreddîn el-Hanefî, Akâmü'l-Mercân, Bab:2, 16, No:18, 15, 90, Sh:14-15, 44, Tefsîr-u İbni Abbas, Ebû Hayyan, Âlûsî)*

10- Bu rivayetler: "Her semada, dünyadaki Kâ'be hizasında bir Kâ'be vardır ki, ehli onu tavaf eder. Yerdede böyledir." buyruğuna muvafık düştüğü gibi, **Üftâde Efendi**nin, **Hazreti Hüdâî**'ye hitaben söylemiş olduğu:

"Şu anda çok âlemler vardır ki, (Azîz) **Mahmud** ve **Üftâde,** onlarda çokça konuşmaktadırlar." sözüne de münasip düşmektedir. *(Ruhu'l-Beyan)*

11- Cinlere, kendilerinden peygamber gönderilmediğini savunan ekseriyet, bu hususta icma' olduğunu söylemişlerse de bu, kuru bir iddiadan ileri geçmemektedir. Zira görüş ayrılığı varken icma'dan bahsetmek çok uzak olur. *(Tefsîr-i Kebîr, Lübâb, Şeyhzâde)*

Bu noktaya geldiğimizde biz de; İsmail Hakkı Efendi gibi, ***"İşte, yapmış olduğumuz bu cem' ve tertip, Allah-u Tealâ'nın bizi, bu bapta muvaffak kılmasının bir neticesidir. Hakkı söyleyen ve doğruya erdiren ancak O'dur."*** *demekten başka çare bulamıyor ve Allah-u Tealâ'dan bu tevfîkını bizlere her bapta refîk kılmasını niyaz ediyoruz!*

ÜÇÜNCÜSÜ: (يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِى) **"Ayetlerimi size anlatan"** cümle-i celilesi hakkındaki malumata gelince:

1- Cümle-i celilede geçen: (يَقُصُّونَ) fiili, (قَصَصْ) masdarından alınmış olup bu, **"Okuma ve anlatma"** anlamındadır.

Gerçi; **Ebû Zehre** *(Rahimehullah)*, (قَصّ) masdarından alınma olup, **"İz sürme"** yani; "Allah-u Tealâ'nın cihan ayetlerini araştırma" manasına gelebilme ihtimalini de öne sürmüştür.

Müfessirlerin beyanına göre; (قَصّ) ve (قَصَصْ) kelimeleri "Haber verme" anlamındadır. Bundan dolayı; bir habere kıssa denir. Buna göre mana: "Peygamberler size, Allah-u Tealâ'nın birliğine, emir ve yasaklarına, müjde ve tehditlerine delâlet eden haberleri bildiriyorlardı." demek olur.

Burada (قَصّ) tabirinin kullanılması, peygamberlerin okudukları vahiylerin ekseriyetinin, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarından, peygamberlerle ümmetlerinden ve hak ettikleri mükâfaat veya azaplardan bahsetmesi açısından münasip düşmüştür.

2- Cümle-i celile içerisindeki: **"Benim ayetlerim"** ifade-i celilesinde geçen **"Ayetler"**den iki mana kastedilebilir:

A) "Peygamberlere verilen kitapların ayetleri" kastedilmesine göre, (قَصَصْ) fiili, **"Okuyarak bildirme"** anlamına geleceğinden, mana: "Benim birliğime ve peygamberlerime inanmanız gerektiğine delâlet eden kitaplarımın ayetlerinden kendilerine vahyolunanı size okuyup, bildiriyorlardı." demektir. *(Nesefî, Hazin, Ruhu'l-Beyan, Âlûsî)*

Bu ayetleri, cinler ilhamla anlıyor, insanlardan, kendilerine indirilen kitabın dilini bilenler bizzat anlıyor, bilmeyenler ise tercemeyle anlayabiliyorlardı. Nitekim günümüzde Kur'an-ı Kerim'in her dilden yapılmış olan tercemelerinin ulaşmadığı toplum kalmamıştır.

Ayrıca, metin halinde, çeviri olarak bile, kendilerine Allah-u Tealâ'nın kitapları ulaşmamış olanlardan, davetçi ve tebliğcilerin ulaşımıyla, hak dine davet edildiği halde, bu hak davete icabet etmeyenler, ahirette mesuliyetten kurtulamayacaklardır.

Bu yüzden **Ehl-i Sünnet** imamları, "İman, kendisine davet ve tebliğ yöneltilen kişilere vaciptir." demeyip, çok daha camiiyyetli bir ifade kullanarak: **"Kendisine hangi yolla olursa olsun, tek ve hak din olan İslam'a davet ulaşan herkesin iman etmesi şarttır. Aksi takdirde azaba müstehaktır."** demişlerdir.

B) Bu ayetler, kitap ayetlerinin dışında düşünülmesi halinde iki anlama gelebilir:

1- **"Mucizeler"** manasında değerlendirilirse, o zaman (قَصَصْ) fiili, **"Anlatarak bildirme"** manasında olacağından, bu cümle-i celile: "Size, geçmiş peygamberlerin ellerinde zuhur eden mucizelerimi anlatıyorlardı." anlamına gelir.

Çünkü her resul, kendi mucizesini anlatmayıp, gösterir. Ancak Allah-u Tealâ'nın kendisine nasip ettiği mucizeleri, kavminin gözü önüne sererken, öncesindeki resullerin geçmiş mucizelerini de anlatır.

Nitekim Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* en büyük mucize olan Kur'an-ı Kerim'e sahip olmakla bütün enbiyanın önüne geçmiş ve sadece onunla müşriklere: **"Yapabiliyorsanız, mislini getirin!"** diyerek meydan okumuştur.

Gerçi bunun yanında, mislini getirmeye davet ederek meydan okumadığı binlerce mucizesi mevcuttur. Bununla birlikte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*, **İsa** *(Aleyhisselâm)* ın elinde Allah-u Tealâ'nın izniyle cereyan eden; ölüleri diriltme, körü ve alacalıyı iyileştirme gibi, Kur'an-ı Kerim'de geçen bütün mucizeleri ümmetine anlatmıştır.

Yine böylece; Kur'an-ı Kerim'de **Musa** *(Aleyhisselâm)*ın mucizeleri ile ilgili olarak bahsedilen; asâ, yed-i beyzâ, denizin yarılması ve taşlardan su çıkması gibi mucizeleri anlatmıştır ki, bütün peygamberlerin mucizeleriyle alâkalı olarak zikrettiği açık mucizelerin nakledilişi hikmeti iki şeydir:

a) Allah-u Tealâ'nın tevhidini ve kahır gücünü isbat,

b) Allah-u Tealâ'nın risaletinin (peygamber gönderme muamelesinin) doğruluğu ve geçerliliği.

2- **"Cihan ayetleri"** kastedilmesine göre mana:

"Peygamberler, Allah-u Tealâ'nın birliğine ve eşsiz gücüne delâlet eden; burçlar sahibi sema, dağlar sahibi arz, gökten yere inip herşeyin bitmesine ve her canlının yetişmesine sebep olan su, Allah-u Tealâ'nın izniyle esen rüzgârlar ve gökle yer arasında musahhar olan bulutlar gibi birçok cihan ayetini tetebbu' edip, ümmetlerine anlatmışlardır." şeklinde anlaşılabilir. *(Ebû Zehre)*

Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın bu makamda, ayetlerin kıssa yapılmasından muradı açıklarken yapmış olduğu: "Burada kastedilen, peygamberlerin, hem tilâvet (okuma) hem de tevil (mana verme) açısından, Allah-u Tealâ'nın birliğini gösteren delillere dikkat çekmeleridir." şeklindeki beyanı, geride anlatılanların tümünü kısa bir şekilde özetlemektedir.

DÖRDÜNCÜSÜ: (وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا) **"Ve bu gününüze kavuşmanızla sizi korkutan"** ifade-i celilesi hakkında birtakım meseleler vardır:

1- (اَنْذَارٌ) **"İnzâr"** tabiri, "Korkutan ve nefret husûle getiren şeyi haber vermektir." ki bu, bişâretin (müjde vermenin) zıttıdır.

2- "Mahşer gününe **kavuşmayla korkutmak"** demek; mutlak manada tehdit içermediği gibi, hayır ehli hakkında iyilik, şer ehli hakkında ise kötülük ihtiva eder.

Bu muhataplar canibinde ise, hayrın yeri olmayıp, mahza şer mevzuubahis olduğundan, peygamberlerin, o güne kavuşacaklarını onlara hatırlatmaları inzâr niteliği taşımıştır. Çünkü resullerin, o günde olacağını bildirdikleri şeylerden, inkâr edenler hakkında tahakkuk edecek taraf, şer kısmıdır.

3- Cümle-i celilede geçen: **"Gün"** tabirinden maksat, bütün müfessirlerin ittifakıyla: "Kıyamet günü"dür ki, bunun manası iki türlü değerlendirilebilir:

A) "Kötü yoldaki dostlarınızın kıyamet günü sizi sahipsiz bırakacağını ve o gün birbirinizden uzaklaşmaya mecbur kalacağınızı anlatarak sizi, kötü akıbetinizden korkutuyorlardı."

B) "Sizi, kâfirliğinizden ve masiyetlerinizden dolayı karşılaşacağınız azap ve ikablarla korkutuyorlardı." *(Mâverdî)*

4- O **"Gün"**ün, muhatapların zamirine izafe edildikten sonra, **"Şu"** manasını ifade eden (هٰذَا) işaretiyle vasıflanması, "O günde görülecek olan hadiseler, o derece dehşetlidir ki ibareyle anlatılamayacağı için, işaretle yetinilmiştir." şeklindeki bir lâtifeye dikkat çekmektedir.

5- **Ehl-i Sünnet** uleması, bu ayet-i celile'ye temessük ederek şu hükme varmışlardır ki; "Şeriat gelmeden evvel, insanlara sorumluluk ve azap yönelmez. Zira Allah-u Tealâ'nın dini ulaşmadan, kullara; o dini yaşama, aksi takdirde azaba müstehak olma teklifleri mevzuubahis olacak olsaydı, bu ayet-i celile'de:

"Size, içinizden, benim ayetlerimi üzerinize okuyan ve bu gününüze kavuşmakla sizi korkutan resuller gelmedi mi?" şeklinde, kâfirlerin azaba çarpılmaları hakkında birtakım illet ve sebeplerin zikredilmesinin bir faydası söz konusu olmazdı." *(Tefsîr-i Kebîr)*

BEŞİNCİSİ: (قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا) **"Derler ki, "Biz, nefislerimiz aleyhine şahitlikte bulunduk."** cümle-i celilesiyle alâkalı olarak, tefsirlerde zikredilen malumata gelince:

1- Bu cümle-i celile, geçen kelamdan neşet eden suale mebnî bir isti'naftır ki, sanki burada: "O korkunç meşhedde böyle şiddetli bir azarlama karşısında onların cevabı ne oldu?" şeklinde varid olan bir suale mukabil: **"Onlar: 'Biz kendi aleyhimize şahit olduk.' derler."** diye cevap verilmiştir.

2- Buradaki "Şehadet"; ikrar ve itiraf manasındadır. Zira şehadet kelimesinin asıl manası; "Söyleyen kişinin, gerçeğini yakînen bildiği bir işi bildirmesidir." Mevlâ Tealâ'nın: (شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ... (١٨)) **"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmadığına şahitlikte bulundu!"** *(Âli İmran Sûresi:18'den)* kavl-i şerifi de bu manadadır.

3- Onların bu sözü ne zaman söylecekleri hakkında iki görüş vardır:

A) Cehenneme düştükten sonra söyleyeceklerdir. Zira geride geçen: **"Bu gününüz"** tabir-i celilinden maksat; kendilerine hazırlanan dehşet verici azap çeşitlerini gözleriyle gördükleri azap günüdür. *(Hûd ibni Muhakkem, Ebussuud)*

B) Özelllikle uzuvlarının dile gelip kendi aleyhlerine müşrik ve kâfir olduklarına dair şahitlik yapacağı vakit bu sözü söyleyeceklerdir. *(Mukatil, Beğavî, Hâzin)*

4- Onların bu cevaplarının manası iki türlü anlaşılabilir:

A) Kendi aleyhlerine ikrar ve itirafta bulunma anlamındaki şehadetleri ki bu mana, birkaç yönlü izah edilebilir:

1-"Biz, peygamberlerin tebliğleri neticesinde inkâr için özrümüzün kalmadığına şahit olduk." *(Nesefî)*

2- "Cürüm ve isyanımızın bizi, azaba müstehak kıldığına şahitlik yaptık." *(Beyzâvî)*

3- "Bizlere peygamberlerin gelip uyarıda bulunduğuna, buna karşılık bizim inkâr ve tekzipte bulunduğumuza, bu sebeple de ebedî azaba dûçâr olduğumuza şehadette bulunduk." *(Ebussuud, Hâzin)*

B) Birbirleri aleyhine yaptıkları şahitlik anlamındaysa mana: "Peygamberlerin bizi uyardığına dair birbirimizin aleyhinde şahitlikte bulunduk." demek olur. *(İbnü'l-Cevzî)*

5- Onların bu kısa cevapları, cehennem bekçilerinin, kendilerine, bu ayet-i kerime'de geçen hitaba mümasil olarak:

(أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا)**"Size, içinizden Rabbinizin ayetlerini üzerinize okuyan ve bu gününüze kavuşmanızla sizi korkutan resuller gelmedi mi?"** diye sorduklarında:

(قَالُوا بَلىٰ وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ (٧١))**"Evet! Velâkin azap sözü, o kâfir** (olan biz)**ler üzerine vacip oldu!"** *(Zümer Sûresi:71'den)* şeklinde verdikleri cevaba, mücmel olma açısından benzemektedir.

Fakat diğer bir yerde, cehennem hâzinlerinin suallerine verdikleri cevap nakledilirken tafsilata girilerek:

(...قَالُوا بَلىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ فِي ضَلاَلٍ كَبِيرٍ (٩)) **"Dediler ki evet! Muhakkak bize uyarıcı geldiyse de, biz onu yalanlayarak: 'Allah hiçbir şey indirmedi, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' dedik."** *(Mülk Sûresi:9'dan)* buyrulmuştur. *(Ebussuud)*

6- Eğer burada: "Diğer bir ayet-i kerime'de kâfirlerin:

(... وَاللهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (٢٣)) **"...Ey Rabbimiz! Vallahi biz, müşrikler değildik."** *(En'am Sûresi:23'den)* dedikleri nakledilmekteyken, burada kâfirliklerini ikrar ettiklerinin açıklanmasının sebebi nedir, bu bir çelişki değil midir?" diye sorulacak olursa buna birkaç türlü cevap verilir:

A) Kıyamet günü uzun bir gün olup, oradaki durumlar farklı farklıdır. Dolayısıyla bazen ikrar edip diğer bir kere de inkâr edebilirler ki bu inkârları, korkularının arttığını ve durumlarının çok bozulduğunu gösterir. Zira korkusu büyük olan kişinin sözlerindeki tutarsızlık artar.

Ayrıca onlar, amel defterlerinde müseccel olan yazılar karşılarına çıkarılmamışken kâfir olduklarını inkâr etmişler, sonra karşılarına amel defterleri çıkarılınca, kâfirliklerini itiraftan başka bir çareleri olmadığını farkedip bu ikrarı yapmışlardır.

Nitekim dünyada da sorguya çekilen bir kişinin karşısına, kötü fiilini isbat eden bir sicil ve kayıt çıkarılmadan önce, yaptıklarını inkâra kalkışır. Fakat müseccel fiili kendisine arzedildiğinde ikrara mecbur kalır. *(Fahrurrâzî, Ebû Zehre)*

B) Kâfirler, müminlerin elde ettiği hayırları, fazilet ve kerametleri görünce, dünyada müşrik olduklarını inkâr etmeleri orada belki kendilerine yarar diye şirki inkâr edecekler. İşte o zaman ağızlarına mühür vurulup, uzuvları kendileri aleyhine şirk ve küfre bulaştıklarına dair şahitlik edecektir. *(Hâzin)*

Nitekim **Said ibni Cübeyr** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edildiğine göre; bir adam İbn-i Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* ya: "Ben Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetler buluyorum ki, onların manaları bana çelişkili geliyor." deyince.

İbn-i Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*: "Sana ihtilâflı gelen bu şeyleri söyle bakalım." dedi. O adamın soruları arasında bu iki ayet-i kerime'nin arasında görülen çelişki de mevcuttu. **İbn-i Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* onun bu sorusuna şöyle cevap verdi: Mevlâ Tealâ'nın müşriklerden naklen: (مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) **"Biz müşrikler değildik."** kavl-i şerifiyle: (وَلاَ يَكْتُمُونَ اللهَ حَدِيثاً) **"Allah** (-u Tealâ) **dan bir sözü gizleyemezler."** kavl-i şerifinin arasını bulmaya gelince,

Allah-u Tealâ ihlâs (iman) ehlinin günahlarını mağfiret edince, müşriklerin: "Geliniz biz de 'Müşrikler değildik' diyelim." demeleri üzerine, ağız-

larına mühür vurulur ve elleri konuşur, işte o sırada Allah-u Tealâ'dan hiç bir sözün gizlenmez olduğu anlaşılır.

O zaman: **"Küfredenlerle o peygambere asi olanlar, o gün yerle bir edilselerdi de, Allah-u Tealâ'dan bir sözü gizlememiş olsalardı temennisinde bulunurlar."** ayet-i celilesindeki bu temenni hâli meydana gelir, hasılı kelâm, onlar dilleriyle gizleseler de, elleri ve uzuvları konuşunca, artık gizleme mümkün olmaz.

Sonra, **İbn-i Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* soru soran o zata: "Binaenaleyh Kur'an Kerim sana ihtilâflı gelmesin, çünkü hepsi Alah katından indirilmiştir (dolayısıyla bazı ayetleri çelişkili gibi gözükse de, hakikatte hiç biri arasında tezat ve uyumsuzluk yoktur)." buyurdu. *(Buharî, Tefsir:301, No:4537, 4/1816)*

C) Ya da bu ayet-i celile'de geçen; kâfirlik itirafını yapanlarla, diğer ayet-i kerime'de müşrik olduklarını inkâr edecekleri bahsedilenler aynı kişiler olmayıp farklı taifeler de olabilir ki, böylece;

Müşriklerin şirklerini inkâr edeceklerini anlatan ayet-i kerime'lerle, tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime gibi, itiraflarından bahseden ayet-i celile'ler arasında çelişki gibi gözüken müşkil sual, cevabına kavuşmuş olur. *(İbni Atıyye)*

ALTINCISI: (وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا) **"Dünya hayatı onları aldattı"** ifade-i celilesi hakkındaki konulara gelince:

1- Bundan evvel geçen ahirete müteallık hitabî cümlelerden sonra, bu itirazî cümle getirilerek, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ve müminlere; kâfirlerin, cehenneme girmelerine sebep olan kâfirliğe, hangi nedenle düştüklerini beyan etmiştir. *(Mukatil, Fahrurrâzî, Kurtubî, Âlûsî)*

2- Onların, dünya hayatının nesiyle mağrur oldukları hakkında üç vecih vardır:

A) Dünya hayatının zînet ve süsü onları aldatmıştır,

B) Dünyada reis olma hırsı onları mağrur etmiştir,

C) Dünya hayatında, cezaları peşin verilmeyip başıboş bırakılmaları onları kandırmıştır. *(Mâverdî)*

3- Bu cümle-i celilede, dünya hayatının kendilerini aldatmış olduğunun beyanı, şu meseleleri açıklamak için getirilmiştir:

A) Dünyada işlemiş oldukları şirk dahil bütün çirkinlikleri işlemelerinin sebebini beyan,

B) Ahirette kendi, kâfirliklerini ve azabı hakettiklerini itirafa mecbur bırakacak nedeni açıklama,

C) Peygamberlerin müjdelediği ebedî nimetlerden yüz çevirip, korkuttukları müebbet azaba sürükleyecek kötülükleri irtikâba cüretleri yüzünden, kendilerine yapılan bir kınama,

D) Alçak dünya hayatına ve geçici basit lezzetlere aldanmaları hasebiyle ne kadar beyinsiz olduklarını ilan etme. *(Ebussuud, Âlûsî)*

E) Dünya hayatının devam edeceğini zannedip, iman etmeleri durumunda dünya zevklerinin ellerinden çıkacağı korkusunun, kendilerini aldatmış olması. *(Kurtubî)*

F) Basit şeylerle memnun olan cahiller ve bulduğuyla yetinen hayvanlar gibi, değerli bir şeye değil de, en düşük ve alçak dünyayı peşin görüp, ahireti veresiye saymaları nedeniyle aldanmış olmaları. *(Bika'î)*

4- "Tâcü't-Tefâsîr"de zikredildiği üzere; dünya hayatının son derece aldatıcı ve hilekâr olduğu beyan edildiğine göre; her mümin kula yakışan, onun şerrinden sakınmaktır.

Nitekim **Ebu'd-Derdâ** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* :

٢٠٤ – عَنْ اَبِى الدَّرْدَاءِ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « اِحْذَرُوا الدُّنْيَا فَاِنَّهَا اَسْحَرُ مِنْ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ »

204 - **"Dünyadan sakının! Çünkü o,** (imtihan için kendilerine sihir ilmi öğretilerek dünyaya indirilen) **Hârut ve Mârut** (isimli iki melek)**ten daha ziyade büyüleyicidir."** *(İbni Ebi'd-Dünyâ, Zemmü'd-Dünyâ, Mevsû'a, No:132, 2/69-70, Beyhakî, Şu'abu'l-İman, No:10504, 7/339)* buyurmuştur.

5- Bu cümle-i celilede geçen (غَرَّ) fiili, geride zikrettiğimiz manaların tümüne göre; aldatma anlamına gelen (غُرُور) kökündendir. Ancak: (غَرَّ الطَّائِرُ فَرْخَه) "Kuş, yavrusunu yedirdi." terkibindeki gibi (غِرَار) masdarından alınmış olma ihtimali de vardır ki buna göre mana:

"Dünya hayatı onları yedirip doyurdu da, rızık bolluğu azmalarına sebep oldu." demek olur. (وَلَوْ بَسَطَ اللهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِى الْاَرْضِ... (٢٧)) **"Allah, kullarına rızkı genişletseydi elbette yeryüzünde azarlardı."** *(Şûra Sûresi:27'den)* kavl-i şerifinin beyanı vechile; geçim genişliğinin, azgınlığa sebep olacağı malum bir vakıadır. *(İbni Atıyye, Ebû Hayyan)*

YEDİNCİSİ: (وَشَهِدُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ) **"Gerçek kâfirler olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."** cümle-i celilesindeki meseleleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Müfessirlerden bazısı, bir önce geçen **"Şehadet"**le, bu **"Şehadet"**in aynı anlama gelip te, tekrara sebebiyet vermemesi için, iki şehadet arasında bazı farklar gündeme getirmişlerdir:

A) Birinci şehadet, kendilerine uyarıcı peygamberlerin geldiğine şahitlik etmeleri; bu ise, kâfir olduklarına tanıklık yapmalarıdır.

B) Bir önceki, birbirleri hakkındaki şehadetleri; bu ise, kendileri aleyhindeki şahitlikleridir. *(Mâverdî)*

C) Birinci şahitlikleri, dünyada sahip oldukları şirk, küfür ve peygamberleri inkâr gibi kötülüklerini itirafları niteliğinde olup; ikincisi ise şu anlamlara gelmektedir:

1- Kendilerini kınamaları,

2- Yaptıklarını beğenmemeleri,

3- Kıt kafalılıklarını itirafları,

4- Dünya hayatına aldandıklarına pişmanlıkları anlamına gelmektedir ki, neticede onların akıbeti, kendi kâfirliklerini ilana ve en şiddetli azaba teslimiyete mecbur kalmaları olmuştur.

Nitekim, onların cehennemde söyleyecekleri nakledilen:

(... لَوْكُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِى اَصْحَابِ السَّعِيرِ (١٠) **"Biz** (dünyadayken) **işitir veya anlar olsaydık,** (bu gün) **cehennem ashabı içinde olmazdık!"** *(Mülk Sûresi:10'dan)* sözleri de durumlarını ortaya koymaktadır. *(Hâzin, Ebussuud)*

D) Müfessirlerin bir kısmı da, birinci şahitliği: (يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ ... (٢٤) **"Dilleri kendi aleyhlerine şahitlik yaptığı gün.."** *(Nur Sûresi:24'den)* ayet-i kerimesinde olduğu gibi, dillerinin; ikincisini ise:

(اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلىٰ اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٦٥) **"Bu gün ağızlarına mühür vururuz da, elleri bizimle konuşur ve yapar olduklarına ayakları şahitlik eder."** *(Yasin Sûresi:65)* kavl-i şerifinde beyan edildiği üzere, uzuvlarının yapacağını açıklamışlardır. *(Mukatil, Fahrurrâzî)*

E) Burada, haber verenle haberin müteallakı farklı olduğu için, şehadet tekrarlanmış denilemez. Çünkü birincisi, onların kendileri hakkın-daki şahitliklerini bildirmeleri; ikincisi ise, onların kendi kâfirliklerine şahitlik yaptıklarını Allah-u Tealâ'nın bildirmesidir. *(Ebû Hayyan)*

2- Bu ayet-i celile ile, onların başına gelecek azapların tafsilatlı şekilde anlatılmasının en önemli gayesi; onları, henüz dünyadayken küfür ve masiyetten engellemektir ki bunda, onların hasret ve pişmanlıklarını açıklama ve duyanları onlar gibi yapmaktan sakındırma hususunda, daha iyisi yapılamayacak bir beyan vardır. *(Fahrurrâzî, Ebussuud)*

3- Onlar, kendilerine zararlı görseler de, kendilerine uyarıcılar gelmesiyle alâkalı olarak gizleme imkânı bulamadıkları bu aleyhlerine şahitliği, kıyametin o uzun merhalelerinde bile bile yaptıktan sonra, diğer bir uzun yerde de kendileri aleyhine daha zararlı olacak bir şahitlik te bulunmuşlardır ki o da: "Cibilliyet ve tabiatları itibarıyla küfür ve inkârda ğarîk (boğulmuş) oldukları"nı itiraflarıdır.

Onlar, ahiretin hallerinin dünyada alışageldikleri minval üzere yürüyeceğini, dünyada yaptıkları gibi, suçu itiraf ve doğruyu söylemenin suçluya fayda verebileceğini ve kızgın kişinin hiddetini hafifleterek cezadan vazgeçirebileceğini varsaydılar.

Böylece kendilerine peygamberler geldiğini, dolayısıyla da aleyhlerine huccet kaim olup mesul olduklarını itiraf ettikten sonra, kâfir olduklarına açıkça şahitlik bile yaptılar. Ama bütün bunlar, onların ancak vebal, hüzün ve nekâl (sorumluluk, üzüntü ve azap)larını artırdı. *(Bika'î)*

4- Bu ayet-i celile'den anlaşıldığına göre; insanlarda olduğu gibi, cinlerin de kâfirleri mevcuttur. Bu makamda tefsirlerde cinlerle ilgili geçen konuları maddeleyecek olursak:

A) Mevlâ Tealâ'nın: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (٥٦)) **"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler için yarattım!"** *(Zâriyât Sûresi:56)* kavl-i şerifinin beyanı vechile, onların da yaratılış gayeleri ubudiyet ve kulluktur.

B) Tabi ki bunun neticesi sevap ve azaptır. Zira mükellef olanların, teklif olundukları vazifeleri yerine getirmelerine karşı, kendilerine cennet vaadedilmiş, aksi takdirde ise cehennem va'îd buyrulmuştur.

C) Cinler, ateşin dumansız yerinden, bizlerse topraktan yaratılmış olmamız hasebiyle, yaratılış şekillerimiz farklıdır.

D) Bizlerden mümin ve kâfir bulunduğu gibi:

(وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ... (١٤)) **"Biz** (var ya)**; içimizden Müslümanlar da var, yine bizden** (olan) **kâfirler de var."** *(Cin Sûresi:14'den)* kavl-i şerifince, cinlerin de, Müslüman ve kâfirleri mevcuttur.

E) Bizim düşmanımız olan **İblis**, onların da düşmanı olup, müminlerine düşman, kâfirlerine dosttur.

F) **Süddî** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiği üzere:

(وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا (١١)) **"Bizden, iyiler de var, yine bizden, ondan aşağısı** (salahta kâmil olmayanlar) **da var. Biz parçalanmış yollar**(ın adamları)**dık."** *(Cin Sûresi:11)* ayet-i kerime'sinin beyanı vechile; cinlerde, bizde olduğu gibi; **Şî'a, Rafiza, Kaderiyye, Mürcie** şeklinde, bizim kitabımızı okuyan sapık mezhepler bulunmaktadır. *(Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, No:1142, 5/1689)*

G) Cinlerin mükellef olup, kâfirlerinin azaba maruz kalacağı hususunda, ulema arasında hiçbir ihtilaf söz konusu değilken, cennete girip, giremeyecekleri hususunda iki görüş mevcuttur:

1- **Süfyan** *(Rahimehullah)*ın, **Leys** *(Radıyallahu Anh)*dan nakline göre; onların sevabı, ateşten kurtarılmaları şeklinde olacaktır. Sonra onlara da hayvanlara dendiği gibi: "Toprak olun!" buyrulacaktır.

2- Cumhurun görüşü; "Onların da cennete girecekleri" yönündedir. **İmam-ı Mâlik, Şafi'î, Ahmed, Evzâ'î, Ebû Yusuf, Muhammed ibni Hasen** ve diğerlerinin *(Radıyallahu Anhum)* görüşü de bu şekildedir.

Bu görüş sahiplerinin birçok delili vardır:

a) **İmam-ı Buharî** *(Rahimehullah)*, **"Sahîh"**inde, "Cinlerin sevap ve azaplarının bahsi" başlığı altında, tefsirinde bulunduğumuz ayet-i kerime'yi:

(وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا... (١٣٢)) **"Hepsi için de yaptıklarından dereceler vardır."** *(En'am Sûresi:132'den)* kavl-i şerifine kadar alarak, cinlerin de insanlar gibi sevap ve azapla karşılaşacaklarına delil getirmiştir. Zira burada geçen **"Hepsi"** ifadesi, müfessirlerin ekseriyetine göre; "Cinler ve insanlardan her biri için" demektir. *(Buharî, Bed'ü'l-Halk:12:3/1200)*

b) Rahman Sûresi'nde, insanlarla cinlere birlikte yapılan hitaplar arasında geçen: (وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ (٤٦)) **"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır."** *(Rahman Sûresi:46)* ayet-i kerime'si, iki tarafın da itaatkârlarına cennet vaadedildiğini açıklamaktadır.

c) **İbni Abbas** *(Radıyallahu Anhuma)* şöyle buyurmuştur:

(Mükellef olan) **yaratıklar dört sınıftır:**

1- Tümü cennette olanlar. Bunlar meleklerdir.

2- Bütünüyle cehennemde olanlar, şeytanlardır.

3- Cennet ve cehenneme dağılacak olan insanlar,

4- Cennet ve cehenneme dağılacak olan cinler ki, bu iki sınıf hakkında sevap ve azap söz konusudur. *(Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, No:1149, 5/1695-96)*

d) **Dahhak** *(Rahimehullah)*dan rivayet edildiği üzere; cinler cennete girecekler ve yeyip, içeceklerdir. *(Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, No:1150, 5/1696)*

Cinlerin ibadetlerinden sevap kazanacaklarını kabul edenler de, insanlarla aynı yerlere girip, giremeyecekleri hususunda dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1- Ekseriyete göre; insanların girdikleri makamlara kavuşacaklardır.

2- **İmam-ı Mâlik** *(Rahimehullah)* ve bir taifeden naklolunan görüşe göre; cennetin civarında (ortasında olmayıp kenarlarında) bulunacaklardır.

3- A'raf ashabı olacaklardır.

4- Bu hususta bir cevap vermemektir. *(İbni Hacer, el-Feth:6/398) (Kurtubî, Mâverdî, Fethu'l-Kadîr, Câmi'u't-Tefsîr, Ebû Hayyan)*

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Allah-u Tealâ onlara huccetleri lazım kılarak, bahanelerini kaldırdı. Lâkin ezelde onların şakî olacaklarına hüküm verdiği için gidecekleri caddeyi onlara karışık yaptı.

İBN-İ ARABÎ: Allah-u Tealâ'nın, kâfirlere: **"Size, cinsinizden resuller gelmedi mi?"** diye, ahirette sorduğu bütün sualler, cevaplar ve şehadetler; dille olmayıp, hal lisanıyla ve vasıfların ızharıyla olacaktır.

قَالَ الْجِدَارُ لِلْوَتَدِ: لِمَ تَشُقُّنِي؟ قَالَ الْوَتَدُ: سَلْ مَنْ يَدُقُّنِي؟

"Duvar: 'Beni niye yarıyorsun?' dediğinde,
'Sor ki, bana kim vuruyor?' demiştir çivi de!"

Dolayısıyla ahirette eller ve ayaklar dünyada yaptıkları amellerine münasip suretler alarak şehadette bulunacaklardır.

Allah-u Tealâ, cinleri ve insanları şakî ve said olmak üzere iki sınıf olarak yaratmış, melekleri ise, şekavetten nasipsiz, sırf said olarak halketmiştir.

İnsan ve cin türünün şakîlerine kâfir, saidlerine mümin ismi verilmiştir. Hüsrana uğrayanların en zararlısı, kendi aleyhlerine şahitlik yaparak, kendilerini bedbaht kılanlardır.

NÎSÂBÛRÎ: Allah-u Tealâ, onlara: "Size, içinizden Rabbanî ilhamlar gelmedi mi?" diye sorunca, onlar, kendi kendilerine kalp aynalarını paslandırmaları sebebiyle en büyük saadete ulaşmaktan kendilerini mahrum bıraktıklarına dair, nefisleri aleyhine şahitlikte bulundular.

Evet! (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ (٣٩) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ (٤٠)) **"İnsan için sa'y-ü gayretinden başkası yoktur ve çalışmasının karşılığı yakında görülecektir."** *(Necm Sûresi:39-40)*

BİKA'Î: Bu sure-i celile'de, Mevlâ Tealâ'nın kudretinin üstünlüğünü isbat etmek için, onun levâzımından olan ilim sıfatına çokça temas edilmiştir. Nitekim: (يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ ... (٣)) **"O, sizin gizlinizi de açığınızı da bilir."** *(En'am Sûresi:3'den),*

(أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ... (٥٣)) **"Allah, şükredenleri çok iyi bilen değil midir?"** *(En'am Sûresi:53'den),*

(وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ ... (٥٩)) **"Gayb anahtarları O'nun yanındadır."** *(En'am Sûresi:59'dan)* ayet-i kerime'leri ilim sıfatına racidir.

Bu yüzden bu sure-i celilede, tafsil (ayrıntılı açıklama) konusu çokça yapılmıştır ki, bunu âlim olmayan bir zatın yapamayacağı aşikârdır.

İşte bu ayet-i celile'de peygamberlerle ilgili olarak, "Eserleri iyice araştırma" anlamına gelen "Kass" fiilinin kullanılması da, ilim sıfatına çok münasip düşmüştür.

Dolayısıyla mana: "O peygamberler, sahip oldukları celâl ve azamet sebebiyle bana ait olmayı hak eden büyük ayet ve alâmetleri iyice araştırıp size, onlardaki delâlet mevzilerini (benim varlığımı ve birliğimi ifade eden noktaları) okuyup açıklayarak, şüphelendiğiniz konulardaki müşkillerinizi kesin çözüme kavuşturuyorlardı.

Bu beyanlarıyla da, 'Kaçınılmaz olarak kavuşacağınız ahiret gününün, süratli bir şekilde sizin peşinize düştüğünü ve siz farketmeseniz de, yaşadığınız günlerin gemileri ve günah merkepleriyle o güne doğru hızla ilerlemekte olduğunuzu' bildirerek sizi uyarıyorlardı." demek olur.

Bunun üzerine onlar, alçaklık ve boyun kırıklığıyla, özür dilemek üzere: "Ey Rabbimiz! Senin bize yaptığın iyilikler karşısında bizim ortaya attığımız kötülükler yüzünden kendi aleyhimize şahitler olduk." demeye mecbur kalacaklardır.

NAHCUVÂNÎ: Allah-u Tealâ, onlara: "Ey şahitler huzurunda rezil-ü rüsvay olan cinler ve insanlar gürûhu! Size, içinizden benim ayetlerimi okuyarak, sizi Zatımın tevhidine, evsaf ve ef'alimin kemalâtına davet eden resuller gelmedi mi?" deyince, onlar çaresiz bir halde itirafa başlayarak:

"Ey Rabbimiz! Perde açılıp işin gerçeği ortaya çıktıktan sonra bu gün envâî çeşit cürüm ve isyanlar işlememiz sebebiyle azap ve ikab türlerine müstehak olduğumuza dair aleyhimize şahitlik yaparız." derler.

ÂLÛSÎ: İşaret erbabının ekserisine göre, burada geçen resuller; herkesin kendinde bulunan özel elçilerdir ki bunlar da, akıllardan ibarettir. Zira hariçteki resullerin gönderilmesini meşru edecek risalet, aklın bulunmasıdır.

MÜNASİP AYET-İ KERÎMELER:

Allah-u Tealâ'nın, cehennem bekçileri vasıtasıyla ahirette kâfirlere, kendilerine peygamber gelip-gelmediğiyle ilgili yapacağı azarlama hitaplarını ihtiva eden diğer ayet-i kerime'ler:

﴿ وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ (٧١) ﴾

"O kâfirler, zümre zümre cehenneme sevkedildi. Nihayet ona geldiklerinde kapıları açılır da bekçileri onlara: 'Size, içinizden, Rabbinizin ayetlerini üzerinize okuyan ve sizi bu gününüze kavuşmakla korkutan resuller gelmedi mi?' derler.

Onlar da: 'Evet, ama azap sözü (biz) kâfirlere vacip oldu.' derler." *(Zümer Sûresi:71)*

﴿ ... كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ (٨) قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (٩) ﴾

"Her ne zaman oraya bir cemaat atılsa, onun bekçileri onlara: 'Size bir uyarıcı gelmedi mi?' diye sorarlar. Onlar da: 'Evet! Muhakkak bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlayarak: <Allah, hiçbir şey indirmedi. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz!> demiştik.' derler." *(Mülk Sûresi:8'den, 9)*

Kâfirlerin, ahirette kendi aleyhlerine şahitlik yapacakları:

﴿ ... وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (٣٧) ﴾

"Onlar, kendileri aleyhine kâfir olduklarına dair şahitlikte bulundular." *(A'raf Sûresi:37'den)*

Mevlâ Tealâ, kâfirlere, peygamberler göndermeden azap etmediğini beyan etikten sonra, onlar hakkındaki bu azabın doğru, adaletli ve gerekli olduğunu açıklamak üzere şöyle buyuruyor:

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَّاَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ (١٣١)

KELİME MANASI (131)

(ذٰلِكَ) **İşte sana!** yani; "Geride zikredilen 'Ayetleri okuyan ve ceza gününe kavuşmakla uyaran peygamberlerin gönderilmesi' hadisesine işaret ederek sana hitab ederim." ki, bu peygamberlerin gönderilme işi, ne içindir? (اَنْ) **şunun içindir ki şan,** (لَمْ يَكُنْ) **olmadı,** kim? (رَبُّكَ) **senin Rabbin,** nedir olmadı? (مُهْلِكَ الْقُرٰى) **karyeleri helâk edici** (memleketlerin halkını yok edici), ne sebebiyle? (بِظُلْمٍ) **zulüm sebebiyle,** (وَاَهْلُهَا) **hâlbuki o karyelerin halkı,** nedirler? (غٰفِلُوْنَ) **gafildirler.**

MEÂL-İ ŞERİF

İşte bu (şekilde peygamberler gönderilip, ümmetlerin uyarılması), **şu önemli husus sebebiyledir ki senin Rabbin, halkı gafil** (tebliğden habersiz) **bulunan karyeleri, zulümle** (haksız yere) **helâk edici değildir.**

İ Z A H A T

Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı:

Mevlâ Tealâ, ayetler okuyan, haşr, hisab ve ceza ile uyaran peygamberlerin, kâfirlere dünyadayken gönderildiğini beyan ettikten sonra, bu ayet-i kerime'siyle bunun sebebine işaret buyurmuştur ki o da, iki şekilde anlaşılabilir:

1- Helâk edilen toplumlara evvela peygamber gönderilerek bahanelerinin ortadan kaldırılması,

2- Peygamberlere uymamaları halinde başlarına gelecek belanın bildirilmesidir.

AYET-İ KERİME'DE GEÇEN KELİME VE CÜMLELERİN TAHLİLİ:

BİRİNCİSİ: (ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) **"İşte bu, şu önemli husus sebebiyledir ki, senin Rabbin ... değildir."** ism-i işareti hakkında, terkipteki konumu ve müşarün ileyhinin ne olduğu açısından tefsirlerde birkaç vecih zikredilmiştir:

1- İsm-i işaretin terkipteki mahalli açısından burada dört vecih bulunmaktadır:

A) (ذٰلِكَ) mübteda olup, haberi mahzufdur ki takdiri: (ذٰلِكَ الْاَمْرُ) **"İşte sana, durum budur!"** şeklindedir.

B) Bunun aksi de olabilir ki, bu durumda ism-i işaret, mahzuf mübtedanın haberi olur, bu durumda takdir: (اَلْاَمْرُ ذٰلِكَ) **"Hal, işte budur."** demektir.

C) Ya da gizli bir (فَعَلْنَا) fiilin mef'ûl'ün bih'i olmak üzere mensup olabilir ki o zaman mana: (فَعَلْنَا ذٰلِكَ) **"Biz bunu, şu şu sebeple yaptık."** demek olur.

D) (ذٰلِكَ) mübteda olup, (اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) onun haberi olabilir ki, bu durumda (اَنْ) masdariyye veya muhaffefe kabul edilip, ismi, şan zamiridir ki, başında da (لام) hazfedilmiştir.

Bu durumda takdir: (ذٰلِكَ لاَنَّهُ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) şeklinde olup, mana: "İşte bu peygamberlerin gönderilmesi, Rabbin, kâryeleri zulmen helâk edici olmadığı içindir." demek olur. *(Dürru'l-Masûn, Âlûsî, Fahrurrâzî)*

2- İsm-i işaretin; kime hitapla, neye işaret ettiği hakkında da birkaç görüş vardır:

A) "Ayetler okuyup kendilerini uyaran resullerin gelmesi",

B) "Bu peygamberlerin gönderilip, itaat etmeyenlerin azaba uğraması hususunda sana anlatılan",

C) "Ahirette kâfirlere: **"Size resuller gelmedi mi?"** sualinin yöneltilmesi." *(Zeccâc, Ebû Hayyan)*

D) "Kâfir olup, azabı hak ettiklerine dair aleyhlerine şahitlikleri" manasını, **Ebussuud** *(Rahimehullah)* zikretmiştir.

E) Buradaki hitap, telvin (müşriklere, ahirette yapacağı hitap şeklini değiştirme) yoluyla, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e aittir.

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, bu son iki şıkkı münasip görerek, Kur'an-ı Kerim'inin kenarına hatt-ı destiyle kaydetmiştir.

İKİNCİSİ: (مُهْلِكَ الْقُرىٰ بِظُلْمٍ) **"Karyeleri zulümle helâk edici değildir."** cümle-i celilesi hakkında birkaç mesele vardır:

1- Cümle-i celilede geçen (بِظُلْمٍ) kelimesindeki "Ba" harfi, iki manaya gelebilir:

A) Sebebiyyet için olabilir ki, bu durumda iki şık söz konusudur:

1- (مُهْلِكَ) kelimesine müteallık olması halinde mana: "Rabbin, zulüm yaparak onları helâk edici değildir. Bilakis onları helâk etmesi, bunu hak ettikleri için, adaletin ta kendisidir." demek olur.

İmam-ı Mukatil *(Rahimehullah)* ın sözü bu manaya gelmektedir.

2- (الْقُرىٰ) kelimesine tealluk etmesi durumunda ise mana: "Rabbin, karyeler ahalisinin işledikleri zulümler ve günahlar sebebiyle onları, ilk başta uyarıp, başlarına geleceği bilmezler konumundan çıkartmadıkça helâk edecek değildir." şeklindedir.

Bu mana **İmam-ı Mücahid** *(Rahimehullah)*ın sözüne uygun düşmektedir. *(Ebussuud, Mâverdî)*

B) Mülâbeset için de olabilir ki, bu durumda da iki şık vardır:

1- (رَبُّكَ) den hal olabilir ki, buna göre takdir: (مُلْتَبِساً بِظُلْمٍ) **"Rabbin, zulmü libas edinerek karyeleri helâk edici değildir."** demek olur.

2- (اَلْقُرٰى) kelimesinden hal düşen bir mahzufa müteallık olur ki takdir: (مُلْتَبِسَةً بِظُلْمٍ) **"O karyelerin halkı, günahlarla içiçe oldukları halde"** şeklinde olur. Hér iki mananın da birinci şıklarında nefyedilen zulüm, Allah-u Tealâ hakkında; ikinci şıkta ise, helâk edilen toplumlar hakkındadır.

2- Cümle-i celilede geçen (بِظُلْمٍ) **"Zulümle"** ifade-i celilesi hakkında birkaç mana mevcuttur:

A) "Kendi şirkleri sebebiyle" manasını, **Matürîdî** *(Rahimehullah)*, şu sözüyle şerhetmiştir: "Allah-u Tealâ, bir tehdit göndermeden yahut kendileri belalarını istemeden, onları, kendilerine ait zulümleri sebebiyle, köklerini kazıyacak şekilde bir azap ile helâk etmez.

Yine böylece, zulüm ve isyanın ne demek olduğunu bilmezken, onları helâk etmeyi şanına yakıştırmaz. Bilakis O'nun sünneti:

﴿ وَلَوْ اَنَّآ اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَآ اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى (١٣٤) ﴾

"Eğer biz onları ondan (peygamberden) **evvel bir azap ile helâk etseydik muhakkak ki, 'Ey Rabbimiz bize bir elçi gönderseydin de zelil ve rüsvay olmadan önce ayetlerine uysaydık ya!' diyeceklerdi."** *(Tâhâ Suresi: 134)* ayet-i kerime'sindeki beyanı vechile, helâk etmeden önce, kullarına peygamber gönderme şeklinde cereyan etmiştir ki, bütün bunlar, O'nun fazl-u rahmetinden neşet etmektedir."

Taberî *(Rahimehullah)* da bu manayı tercih etmiştir.

B) "İçlerinden şirk koşanların şirki sebebiyle" manası:

(وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ... (١٨)) **"...Hiçbir günahkâr, diğerinin günahını yüklenmez..."** *(Fatır Sûresi:18'den)* ayet-i kerime'sine münasip düşmektedir.

C) **İmam-ı Mücahid** *(Rahimehullah)*tan rivayet edildiği üzere mana: "Onlara peygamber göndermedikçe, birbirlerine yaptıkları zulüm sebebiyle helâk etmez."

D) "Uyarıcı göndermedikçe, içlerinden birinin zulmü sebebiyle helâk edecek değildir."

E) **Tebrizî** *(Rahimehullah)*:"Allah-u Tealâ, kullarına uyarıcı peygamberler göndermedikçe, sadece zulüm sebebiyle onları helâk etmez. Ta ki zulümlerine, Allah-u Tealâ'nın razı olmadığı diğer kötülükleri de eklemelerini bekler." manasını vermiştir. *(Ebû Hayyan, Ebussuud)*

F) Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)*, bu makamda "Huccet-i katı'a" manası vermiştir ki bu, "Peygamberleri gönderme anlamındaki kesin delil olmadan, Allah-u Tealâ, karyeler ahalisini helâk etmez." demektir.

ÜÇÜNCÜSÜ: (وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ) **"Halbuki halkı gafildir."** cümle-i celilesiyle ilgili bazı bilgiler vardır:

1- Burada bahsedilen gaflet; kişinin kendisine yapılan vaazları dikkate almayarak gaflet etmesi anlamına gelmeyip, helâk edilen cemiyetlerin, peygamber ve kitaptan habersiz bırakılarak, bahanelerinin giderilmemesidir ki, buna göre mana:

"Allah-u Tealâ, en büyük zulüm olan şirk ve diğer günahlar sebebiyle bir milleti helâk etmişse mutlaka onları önceden uyarmış ve kendilerine hakkı açıklamıştır ki, yola gelirlerse delile dayalı olarak hidayete ersinler, sapıtırlarsa da bile bile yoldan çıkmış olsunlar da, Allah-u Tealâ'ya karşı ortaya atacakları bir bahane bulamasınlar." demek olur.

2- Allah-u Tealâ bu cümle-i celilesiyle, kitaplar indirip resuller göndermesinin hikmetine işaret buyurmuştur ki o da, kulların, peygamberlere uymamaları halinde ahirette karşılaşacakları azaplardan haberdar edilmeleridir.

Ta ki bu sayede inanmayanların, Allah-u Tealâ'ya karşı ortaya koyacakları bir bahaneleri kalmasın. Çünkü Allah-u Tealâ, özür ve bahaneleri gidermeyi en çok seven Zat'tır.

Nitekim **Sa'd ibni Ubade** *(Radıyallahu Anh)*dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*:

٢٠٥ – عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ (رضى الله عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: « ... وَلاَ أَحَدَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْعُذْرُ مِنَ اللهِ ، وَمِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ بَعَثَ الْمُبَشِّرِينَ وَالْمُنْذِرِينَ ... »

205 - "...(Ceza vermeden evvel) **suçlu kişinin özrünü ortadan kaldırmak için uyarı ve tehditte bulunmak, Allah'a hoş geldiği kadar kimseye sevimli olamaz. Onun için müjdecileri ve uyarıcıları göndermiştir...**" *(Buharî, Tevhid:20, No:6980, 6/2698, Müslim, Li'ân, No:1499, 2/1136)* buyurmuştur.

3- Burada nefyedilen zulmün, kullarla alâkalı olması **Ehl-i Sünnet**'in görüşüne daha yakın düşmektedir. Çünkü Allah-u Tealâ hakkında bunun düşünülmesi sanki: "Peygamberler göndermeden önce helâk etseydi zulmetmiş olurdu." şeklinde, sapık **Mutezile**'ye uygun düşecek bir yanlış fikir vehme getirebilir.

Halbuki; **Ehl-i Sünnet**'e göre durum tam tersinedir. Çünkü Allah-u Tealâ, dilediğine hükmeden ve istediğini yapan bir Zat'tır, dolayısıyla O'nun işlerinden hiçbirine kimsenin itiraz hakkı ve haddi yoktur.

Çünkü Mevlâ Tealâ: (... لاَ يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ ...(٢٣)) **"...Yaptığından sorulmaz!.."** *(Enbiya Sûresi:23'den)* makamının yegâne malikidir.

Ayrıca zulüm, "Başkasının mülkünde izinsiz tasarrufta bulunma" anlamına geldiği için; yaptığı bütün tasarruflar kendi mülküyle alâkalı olan Allah-u Tealâ hakkında, ne yaparsa yapsın, zulüm tabirinin kullanılması, hiçbir vechile uygun düşmez.

Nitekim **İsa** *(Aleyhisselâm)*ın: (... ﴿١١٨﴾ اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ) **"Onlara azap edersen, şüphesiz ki onlar, senin kullarındır..."** *(Maide Sûresi:118'den)* şeklindeki münacâtı bu inancı doğrulamaktadır.

4- **Ehl-i Sünnet** müfessirlerinden, bu ayeti ikinci vecihle tefsir edenler ise; burada yanlış bir inanca sebebiyet vermemek için:

"Allah-u Tealâ, hiç uyarıcı göndermeden de bir toplumu helâk etseydi onlara zulmetmiş olmazdı. Fakat bu durum zulüm suretinde tasavvur edilmeye müsait olduğundan, en ufak bir tereddüde mahal ve mecal bırakmamak için, uyarıcı göndermeden helâk etmeyeceğini özellikle ifade buyurdu." demişlerdir.

Nitekim kendisi, hiç te mecbur olmadığı halde: (... ﴿٤٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) **"Muhakkak Allah, zerre kadar bile zulmetmez."** *(Nisa Sûresi:40'dan),*

(... ﴿٤٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لاَ يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً) **"Gerçekten Allah, insanlara en ufak bir şeyle bile zulmetmez."** *(Yunus Sûresi:44'en),*

(... ﴿٢٩﴾ وَمَا اَنَا بِظَلاَّمٍ لِلْعَبِيدِ) **"Ben, kullara hiç zulmedici değilim."** *(Kaf Sûresi:29'dan)* gibi ayet-i kerime'lerinde kendisinden zulmü nefyetmeyi münasip görmüştür.

5- **Ehl-i Sünnet** uleması bu ayet-i kerime'yi delil getirerek, iki hükme varmışlardır:

A) Şeriat gelmeden önce, kullara mükellefiyet gelmez.

B) Sadece akıl, mükellef olmaya yeterli değildir.

Zira Allah-u Tealâ bu ayet-i kerime'sinde, peygamber göndererek uyarı yapmadan, hiçbir suçundan dolayı kimseye azap etmeyeceğini açıkça ifade buyurmuştur. *(Tefsîr-i Kebîr, Kurtubî)*

Üstadımız **Hacı Ali Haydar Efendi** *(Kuddise Sırruhu)* da, **Fahrurrâzî** *(Rahimehullah)*ın bu naklini tasvip ederek, Kur'an-ı Kerim'inin kenarına kayıt düşmüştür.

6- İnsanların akılları, Allah-u Tealâ'nın varlığı ve birliği, O'na karşı kulluğun gerekliliği gibi konularda müstakil huccet olarak kalabilecek idiyse de, bünyelerine yerleştirilmiş olan şehevanî istekler ve akıllarını mağlup eden hayavanî lezzetler, akıllarının, ne için yaratıldıklarını anlama kabiliyyetini durdurmuştur.

Bu yüzden Allah-u Tealâ resuller göndererek, o akılların sahiplerini uykularından uyandırmış ve onları gafletten ikaz etmiştir. Artık bile bile tekziplerinden sonra, Allah-u Tealâ'nın onlara ta'zîbi, gerekli bir hak ve isabetli bir karar olmuştur. *(Bika'î)*

İŞÂRÎ MANALAR:

KUŞEYRÎ: Mülk O'nun mülkü, kâinat ta O'nun yaratığı iken, O'nun vasfı hakkında zulmü düşünmek nasıl doğru olabilir? Kul O'nun kulu, hüküm de O'nun hükmüyken, bir şahıs hakkında dilediği şekilde tasarrufu nasıl çirkin görülebilir?

NİSÂBÛRÎ: Allah-u Tealâ, insan bedenlerinin karyelerini, kendileri henüz teklif çağına gelmeden, fıtrî isti'datlarını, fanî lezzetleri tatma uğrunda sarfettirerek helâk edici değildir.

RUHU'L-BEYAN: **"Te'vîlât-ı Necmiyye"**de şöyle zikredilmiştir:

"Çocuklukta hayavanî hazları tatmakla ruhanî isti'dat bozulmaz. Ancak kul, bülûğa erip, aklın feyziyle, Hakk'ın ilhamının feyzini kabule müsait hale geldikten sonra, o ilahî ilhama karşı gelip, nefsinin kötü arzusuna uyarsa, işte o zaman ilahî feyzin kabûlü için müsait olan güzel kabiliyyet bozulur.

Nitekim Mevlâ Tealâ: (... وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ... (٢٧)) **"Hevâya uyma ki, seni Allah'ın yolundan saptırır."** *(Sad Sûresi:27)* buyurmuştur.

Allah-u Tealâ, resul gönderip ona karşı gelmedikleri sürece, kendilerine davet ve tebliğ ulaşmamış kimselere azap etmez. Şeriat lisanı bu manayı 'Çocuk bülûğa ermedikçe, şeriat tekliflerinin emir ve nehiy kalemi onun üzerine işlemez.' diye tabir etmiştir.

Zira ruhun terakkîsi; emirleri tutmak, geri kalması ise yasakları yapmakladır ki, bu ancak bülûğ çağında belli olur."

Artık akıllı kişi, kıyamet günü karşılaşacağı kahır hitabından korkarak halini düzeltmelidir.

« گر بمحشر خطاب قهر کند ٭ انبیارا چه جای معذرتست »

"Eğer Allah, mahşer halkına kahır hitabı yaparsa,

Peygamberler, ne büyük mazeret (giderme) **makamıdır!"** Yani; Allah-u Tealâ, kullarına gazabıyla tecellî buyurduğu zaman, kimse özür dilemek için bir bahane bulamayacaktır.

Zira peygamberleri gönderip böyle bir güne kavuşacaklarını önceden bildirmiş olduğunu açıklayarak Allah-u Tealâ, hiçbir kulunda kendisine karşı huccet bırakmamıştır.

Hasen-i Basrî *(Rahimehullah)* şöyle buyurmuştur:

Bu dünyada insanlar beş kısımdır:

1- Âlimler, onlar paygamberlerin varisleridir.

2- Zahidler, hak yolunun rehberleridir.

3- Gaziler, Allah-u Tealâ'nın kılıçlarıdır.

4- Tacirler, Allah-u Tealâ'nın güvenilir kullarıdır.

5- Hükümdarlar, yaratıkların çobanlarıdır.

Bu hususta söyleyen ne güzel söylemiştir:

1- "Bir âlim dünya malına tamahkâr ve mal yığmaya hevesli olursa, ya kime uyulacaktır?

Bu yüzden diyen demiştir ki:

« شَيْخ چوُنْ مائِلْ بَمالْ آيَدْ مُريدِ اوُ مَعاشْ * مائِلِ دِينارْ هَرْگِزْ مالِكِ ديدارْ نيسْتْ »

"Şeyh, geçim için nasıl müridin malına mail olur?
Mâil-i dinar asla malik-i dîdâr olamaz!"

Yani; paraya meyleden, sevgili Rabbinin cemalini göremez!

2- Zahid rağıb olursa, yol kime sorulup ta maksata erilecektir.

« اَزْزاهِدانِ خُشْكْ رَسائِى طَمَعْ مَدارْ * سَيْلِ ضَعيفْ واصِلِ دَرْيا نَميشَوَدْ »

"Susuz zahidlerden yaşlık (olgunluk) **bekleme!**
Zira zayıf sel suyu deryaya ulaşamaz!"

3- Gazi mürâî olursa, düşmanlara kim galip gelecektir?

« عِبادَتْ بِاخْلاصْ نِيَّتْ نِكوُسْتْ * وَگَرْنَه چَه آيَدْ زِبِى مَغْزْ پوُسْتْ »

"İhlasla ibadet, ancak iyi niyetle olur,
İçi boş kabuktan ne fayda beklenir ki!"

4- Tacir hain olursa, kime güvenilip te iş emanet edilecektir?

« دَرِينْ زَمانَه مَكْرِ جِبْريلَ اَمينْ باشَدْ »

"Bu zamanda ancak, Cibrîl-i Emîn'in mekrinden emin olunur." Yani; melekten gayrine güvenilemeyecek zamana geldik.

5- Padişah kurt olursa, koyunu kim koruyup gözleyecektir?

« پادِشاهِى كه طَرْحِ ظُلْمْ اَفْكَنَدْ * پاىِ ديوارْ مُلْكِ خوِيشْ بَكَنَدْ
نَه كُنَدْ جَوْرْ پيشَه سُلْطانِى * كه نَبايَدْ زِگُرْگْ چوُبانِى »

"Zulüm temelleri atan padişahın,
Mülkü duvar altında kalır,
Zulmü meslek edinen, padişahlık yapamaz,
Çünkü kurt, çobanlık yapamaz!"

Vallahî, insanları helâk edenler ancak yağcı âlimler, dünyaya meyilli zahidler, riyakâr gaziler, hain tacirler ve zalim meliklerdir. **Zalimler yakında, nereye gideceklerini bileceklerdir!**

Sonra bilinsin ki, ilâhî hükümler her iklime ulaşmış, geçmişten günümüze kadar, duyan duymayana ulaştırmış, hak sözü duymaktan kulaklar dolup taşmıştır.

Artık na sultan ne vezir, ne garip ne fakir, kimsenin kendisini helâktan ve Mâlikü'l-Mülk'ün kahrından kurtaracak bir bahanesi kalmamıştır. Her sakin ve akıllı kimse için, önceden uyarı mutlaka yapılmıştır.

Memleketlerin ve ahalisinin felakete uğraması ve karanlıkların istilası ancak bir semeredir. Esas temel, -Melik-i Mennân uyandırası- insanın gafletidir. Artık manen alçaklık hissettiğinde, inatçı nefsinden ve cahil tabiatından başkasını tenkit etme! Şu muhakkak ki, burhan ve huccetler belirmiş ve saliklere yol tayin edilmiştir. Duymadın mı ki, Allah-u Tealâ:

(فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ ... (١٤٩)) **"...Huccet-i bâliğa Allah'ındır..."** *(En'am Sûresi:149'dan)* buyurmuştur.

Gördüğüme göre sen, taş yutturulmuş gibi, sana ne yapılacağından habersiz bir şekilde zahmetler içinde sürünüyor ve kızgınlıklar içerisinde bocalıyorsun. Artık ey hasta! Çukura girmeden önce nefsini tedaviye bak!

ÂLÛSÎ: Allah-u Tealâ, beden ve kalp karyelerini, ehli gafilken helâk edici değildir. Bilakis onlara huccet ikame buyurmak için, aklın irşadıyla onları uyarır.

MÜNASİP AYET-İ KERÎMELER:

Allah-u Tealâ'nın, toplumları zulmen helâk etmediğini beyan eden diğer bir ayet-i kerime:

﴿ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَّاَهْلُهَا مُصْلِحُوْنَ (١١٧) ﴾

"Ve Rabbin, memleketleri, halkı muslih olduğu halde (iyi oldukça), **zulümle** (haksız yere) **helâk etmez."** *(Hûd Sûresi:117)*

Allah-u Tealâ'nın, her topluma resul gönderdiği ve uyarıcı göndermeden gafil halkı helâk etmediği:

﴿ رُسُلاً مُّبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ لِئَلاَّ يَكُوْنَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ... (١٦٥) ﴾

"Müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler (gönderdik) **ki, insanlar için o peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir huccet olmasın** (bahaneleri kalmasın)." *(Nisa Sûresi:165'den)*

﴿ وَ لَقَدْ بَعَثْنَا فِىْ كُلِّ اُمَّةٍ رَّسُوْلاً اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوْتَ ... (٣٦) ﴾

"Andolsun ki biz 'Allah'a kulluk edin ve tağuttan sakının!' diye (emretmeleri için) **her ümmet içerisinde bir resul gönderdik..."** *(Nahl Sûresi:36'dan)*

﴿ ... وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا (١٥) ﴾

"Biz, resul göndermedikçe azap ediciler değiliz." *(İsrâ Sûresi:15'den)*

﴿ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ (٥٩) ﴾

"Senin Rabbin, kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamberi, karyelerin anasına (memleketlerin ana merkezine) **göndermedikçe, oraları helâk edici değildir. Zaten biz, halkı zalimler olmadıkça memleketleri helâk ediciler olmadık."** *(Kasas Sûresi:59)*

﴿ وَ اِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (٢٤) ﴾

"...Hiçbir ümmet yoktur ki, içlerinde bir uyarıcı (peygamber) **bulunmasın!"** *(Fatır Sûresi:24'den)*

Hadis-i şerif ve eserlerin fihristi:

(534 - 540)

İ ç i n d e k i l e r:

(542 - 549)

Alfabetik Fihrist:

(551 - 639)

ONBİRİNCİ CİLTTE GEÇEN HADİS-İ ŞERİF VE ESERLERİN FİHRİSTİ

(الهمزة)

ابغونى رجلا من كنانة 11/408
اتانى داعى الجن فذهبت 11/299
اتعجبون ان تكون الخلة 11/26
اتقوا الغبار فانه اوشك شئ 11/462
اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله 11/332, 424
احب الناس الى الله تعالى انفعهم للناس 11/351
احذروا الدنيا فانها اسحر 11/517
اذا اتيت الى فراشك فقل اعوذ 11/241
اذا اراد الله عز وجل بقوم خيراً 11/363
اذا ارسلت كلابك المعلمة 11/298
اذا دخل اهل الجنة الجنة 11/51
اذا رأيتم امراً لا تستطيعون 11/112
اذا رضى الله عن قوم ولى امرهم 11/483
اذا فزع احدكم فى النوم فليقل اعوذ 11/242
اذا فسد الناس امر عليهم شرارهم 11/483
اذا كان يوم القيامة نادى مناد 11/416
اذيبوا طعامكم بذكر الله والصلاة 11/267
ارايتكم ان اعطيتكم هذا 11/131
ارسلت الى الجن والانس 11/502
ارسلت الى الخلق كافة 11/501
اريه مرتين 11/26
اسألك بالذى اسلمت له 11/181
استفت نفسك استفت قلبك 11/225
اشد الناس بلاء الانبياء 11/415
اعطيت جوامع الكلم 11/247
اعيذكما بكلمات الله التامة 11/240
اكثرهم ذكرا للموت 11/402
الله قتلها 11/250
اللهم اجعلني نوراً 11/70

اللهم اعز الاسلام باحب هذين 11/321
اللهم اعز الاسلام بعمر بن الخطاب 11/322
اللهم اغفر لقومى فانهم لا يعلمون 11/151
اللهم ان تهلك هـذه العصابة 11/478
اللهم انى اعوذ بك من الرجس النجس..... 11/420
اللهم انى اعوذ بوجهك الكريم..... 11/241
اما اهل النار الذين هم اهلها 11/466
اما لو قلت حين امسيت اعوذ 11/241
انا عند ظن عبدى بى 11/440
انا عند المنكسرة قلوبهم 11/440
انا محمد بن عبد الله بن عبد المطلب 11/379
ان ابليس يبعث جنوده كل صباح 11/193
ان ابليس يضع عرشه على البحر 11/195
ان ابليس يضع عرشه على الماء 11/193
ان الله احتجب عن العقول 11/80
ان الله اذا احب عبدا دعا جبريل 11/384
ان الله اصطفى من ولد ابراهيم 11/378
ان الله عز وجل خلق خلقه 11/335
ان الله عز وجل ليتجلى لاهل الجنة 11/59
ان الله عز وجل يقول انتقم..... 11/484
ان الله قال ...كنت ... بصره..... 11/71, 82
ان الله نظر فى قلوب العباد 11/374
ان الله وضع عن امتى الخطأ..... 11/298
ان الله هو السلام 11/438
ان الله يقول انا الله لا اله الا انا 11/486
ان انزل عليهم الغيث..... 11/487
ان الايمان اذا دخل القلب 11/403
ان الشيطان حساس لحاس فاحذروه..... 11/302
ان شياطين اوثقها سليمان بن داود 11/195
ان عفريتا من الجن تفلت على البارحة 11/503
ان على الارض الرابعة وتحت الارض الثالثة 11/510
ان الغادر ينصب له لواء يوم القيامة 11/388
ان الفاجر يؤمن الله عز وجل به 11/488
ان المستهزئين بالناس يفتح 11/470

ان فم الذبان قتل لطيم الشيطان 11/483
ان فى المسلم اسم الله فان ذبح 11/297
ان قلوب بنى آدم كلها بين اصبعين 11/166
انكم سترون ربكم كما ترون 11/20
انكم سترون ربكم يوم القيامة 11/46
ان للشيطان لمة بابن آدم وللملك لمة 11/309
ان من اشراط الساعة اضاعة الصلاة 11/490
ان النبى ﷺ نهى عن ذبائح الجن 11/303
انما اتخوف على امتى ضعف اليقين 11/256
انما بعثت لاتمم مكارم الاخلاق 11/247
ان يعلم الله فيكم خيرا 11/487
ان من اكبر الكبائر ان يلعن الرجل..... 11/137
انى قمت من الليل..... 11/31
اين السائل؟...ما انكر قلبك فدعه..... 11/282
اى شئ تحبون ان آتيكم 11/150
اياكم والظن فان الظن اكذب الحديث 11/253

(الباء)

بعثت الى الاحمر والاسود 11/501
بعثت من خير قرون بنى آدم 11/379
بل ارجو ان يخرج الله من اشرارهم..... 11/151
بلى . فقال جبريل فقل اعوذ 11/243

(التاء)

تجدون الناس معادن خيارهم 11/118
تعلموا اليقين بمجالسة اهل اليقين..... 11/256
تعلموا اليقين كما تعلمون القران 11/256
تعلموا ما شئتم ان شئتم ان تعلموا 11/105
تمت كلمت ربك صدقاً وعدلاً..... 11/229
تنزل عليهم السكِينة 11/505
تنكبوا الغبار فان منه تكون النسمة 11/462
توشك الشياطين ان تجالس الناس 11/195
التوحيد ان لاتتوهمه 11/17

(الثاء)

...ثم ناداهم الرب عز وجل 11/52

(الجيم)
جف القلم بما هو كائن 11/232
جنتان من فضة آنيتهما 11/50
الجن يستمتعون بمتاع الانس 11/302

(الحاء)
... حجابه النور... ..... 11/21
حدثت ان موسى او عيسى 11/487
حسبى من سؤالى علمه بحالى 11/474
حفت الجنة بالمكاره 11/141

(الخاء)
خذ من شاربك ثم اقره 11/409
خلق الله آدم على صورته 11/33
خلق سبع سماوات وسبع ارضين 11/510

(الذاء)
ذبيحة المسلم حلال وان لم يسم 11/296

(الراء)
رأه بفؤاده مرتين 11/26
رأى محمد ربه 11/21
رأيت ربى 11/27, 247
رأيت ربى تعالى فى صورة شاب 11/31
رأيت نورا 11/23
ردوه الى صلحائكم 11/225

(السين)
سبحان الابدى الابد 11/30
سبع ارضين فى كل ارض 11/509
سبعة يظلهم الله فى ظله 11/489

(الصاد)
صبراً آل ياسر صبراً آل ياسر! 11/325
صنف من اهل الجنة من ينظر 11/80
الصراط المستقيم كتاب الله 11/430

(الظاء)
الظالم عدل الله فى الارض 11/484
(العين)
العجز عن درك الادراك ادراك 11/70
(الفاء)
فاذا كان يوم الجمعة نزل 11/44
...فان لم تكن تراه فانه يراك 11/72
...فان نسى ان يذكر اسم الله تعالى 11/301
...فدعوت الله لهم ان لايمروا 11/301
فضل العالم على العابد كفضلى على 11/405
(القاف)
قال ابليس لربه عز وجل يا رب 11/307
قال ابليس يا رب كل خلقك بينت 11/299
قرناء السوء شر من شياطين الجن 11/191
قلبت مشارق الارض ومغاربها 11/380
قل للذين يتفقهون لغير الدين 11/105
(الكاف)
... كلا والله لتأمرن بالمعروف 11/492
كل عظم لم يذكر اسم الله عليه 11/299
كلمة حق اريد بها باطل 11/164
كما تكونوا كذلك يؤمر عليكم 11/484
الكبرياء ردائى والعظمة ازارى 11/52
الكلب الاسود شيطان 11/189
الكهنة هم شياطين الانس 11/191
(اللام)
لعنت القدرية على لسان سبعين نبياً 11/416
لقد قف شعرى مما قلت 11/22
لقنوا موتاكم بشهادة ان لا اله الا الله 11/315
لقنوا موتاكم لا اله الا الله 11/315
لكل غادر لواء يوم القيامة 11/388
لما اراد الله عز وجل ان يخلق 11/510
لو حدثتكم بتفسيرها لكفرتم 11/510
(الميم)
ما اقول . قال: قل اعوذ 11/244
ما انهر الدم وذكر اسم الله فكل 11/298

ما اوذى احد مثل ما اوذيت 11/203, 209
ما بال اقوال تبلغنى عن اقوام 11/381
ما تصعدنى شئ ما تصعدتنى 11/410
ما حك فى صدرك فدعه..... 11/282
ما جاء بك يا ابن الخطاب 11/323
ما زال الشيطان يأكل معه 11/302
ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن 11/128, 177
ما من الانبياء نبى الا اعطى 11/368
ما منكم من احد الاسيكلمه 11/52
ما منكم من احد الا وقد كتب 11/121
ما منكم من احد الا وقد وكل به 11/195
ما من قلب الا بين اصبعين 11/168
ما ولدنى من سفاح اهل الجاهلية 11/380
من اذنب وهو يضحك دخل النار وهو 11/284
من استعاذ بالله فاعيذوه 11/207
من اعان ظالما سلطه الله تعالى عليه 11/484
من افتى بغير علم لعنته 11/223
من ذبح قبل الصلاة فليذبح مكانها 11/299
من رأنى فى المنام فقد رأنى 11/246
من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا..... 11/272
من عرف نفسه فقد عرف ربه..... 11/76
من غش العرب لم يدخل شفاعتى 11/381
من نزل منزلا ثم قال اعوذ بكلمات الله..... 11/240
من نسى فلا بأس 11/297
من هم بحسنة فلم يعملها كتبت له..... 11/283
من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين 11/414
المؤمن حى فى الدارين 11/347
المسلم يكفيه اسمه فان نسي 11/297

(النون)

نعم ان القلوب بين الاصبعين 11/168
نعم شر من شياطين الجن 11/191
نعم هل تضارون فى رؤية الشمس 11/48
نور انى اراه 11/22

(الواو)

والاثم ما حاك فى النفس وتردد فى الصدر 11/287

...واكرمهم على الله من ينظر 11/57
وتمت كلمت ربك صدقا وعدلاً 11/236
وتمت كلمت ربك...لااله الاالله 11/231
وكان النبى يبعث الى قومه خاصة 11/507
...وهو حبل الله المتين 11/432
ولا احد احب اليه العذر 11/526
ولا ترون ربكم حتى تموتوا 11/74
ولاترانى 11/25

(الهاء)

هذه لهذه ولا ابالى 11/235
هلك من لم يكن له قلب 11/332

(لا)

...لا احصى ثناء عليك انت كما 11/20
لا اشك ولا اسأل 11/221
لابشئ من نعمك ربنا 11/501
لاتأكل فانما سميت على كلبك 11/298
لا تبتوا الحكم بين ذوى القرابات 11/137
لا تسبوا ربكم 11/137
لا يا على حتى يكون ملء الفم 11/224
لايعجز احدكم اذا دخل مرفقه 11/420

(الياء)

يا ابا ذر انك ضعيف 11/489
يا ابا ذر هل صليت اليوم 11/190
يا ابا رزين اليس كلكم يرى 11/49
يا سلمان لاتبغضنى 11/380
يا عدى اطرح هذا الوثن 11/311
يا مقلب القلوب ثبت قلبى على دينك 11/166
يا ملعون اقولها لا لقولك وامرك 11/203
يا من غاية معرفته القصور 11/17
يا موسى لن ترانى 11/24
يا نار كونى بردا وسلاماً على عمار 11/325
يقال لاهل الجنة يا اهل الجنة 11/465
يقول الله تعالى...انا عند ظن 11/59

İÇİNDEKİLER

102. Ayet-i Kerime: (... ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ) 5
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 5
En'am Sûresinde, Allah-u Tealâ'nın takip buyurduğu usûl 6
Tevhidin isbat yolları 7
Allah-u Tealâ'nın, kulların amelleri dahil herşeyin yaratıcısı olduğu 8
Allah-u Tealâ'nın herşeye vekil olduğu 11
İşârî manalar 13
Münasip ayet-i kerime'ler 14
103. Ayet-i Kerime: (... لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ) 16
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 16
Gözlerin, Allah-u Tealâ'yı idrak edememesinin manaları 18
Allah-u Tealâ'nın, kıyamet günü görüleceği 20
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Miraç gecesi Rabbini görüp-görmediği 22
Allah-u Tealâ'nın dünyada görülüp görülmeyeceği 24
Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesi 29
Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceğine dair Kur'an-ı Kerim'den **ondört** delil 37-45
Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği ile ilgili hadis-i şerif ve rivayetler 46-54
Allah-u Tealâ'nın ahirette görülmesi ile ilgili icmâ'ı ümmet 54-66
Allah-u Tealâ'nın **"Latîf"** ve **"Habîr"** oluşu 66-70
İşârî manalar 70
"Latîf" ve **"Habîr"** ism-i şeriflerinin bazı havâssı 84
Münasip ayet-i kerime'ler 85
104. Ayet-i Kerime: (... قَدْ جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ) 86
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 86
"Basîret" kelimesiyle ilgili malumat 86
Ayet-i kerime'de geçen; **"Görme"** ve **"Körlük"** tabirlerinin manaları 89
İşârî manalar 91
Münasip ayet-i kerime'ler 95
105. Ayet-i Kerime: (... وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ) 97
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 97
"Ayetlerin tasrîfi" tabirinin manaları 98
(وَلِيَقُولُوا) cümlesinde geçen (لَامْ) **"Lam"** harfinin manalarıyla ilgili **dört** görüş 99-102

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e, Kur'an öğrettiği iddia edilen kişiler 102
Ayet-i celile'de geçen **"Bilen kavim"** 104
İşârî manalar 106
Münasip ayet-i kerime'ler 108
106. Ayet-i Kerime: (... اِتَّبِعْ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) 110
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 110
"Müşriklerden yüz çevirme hükmü"nün mensuh olup olmadığı 111
İşârî manalar 112
Münasip ayet-i kerime'ler 115
107. Ayet-i Kerime: (... وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكُوا) 116
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 116
"Allah dileseydi, şirk koşmazlardı." cümle-i celilesinin manaları 116-123
"Biz, seni onlar üzerine bir hafîz kılmadık." cümle-i celilesinin manaları 124
İşârî manalar 126
Münasip ayet-i kerime'ler 126
108. Ayet-i Kerime: (... وَ لاَ تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ) 129
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 129
Ayet-i celile'nin iniş sebebiyle alâkalı **üç** rivayet 130
"Allah'tan gayri taptıklarına sövmeyin!" cümle-i celilesinin manaları 132-134
Ayet-i celile'den çıkarılan **onüç** hüküm 134-138
"Her ümmet için amellerini süsledik." cümle-i celilesinin manaları 138
"Sonra dönüşleri ancak Rab'lerinedir." cümle-i celilesinin manaları 140
İşârî manalar 142
Münasip ayet-i kerime'ler 145
109. Ayet-i Kerime: (... وَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ) 149
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 149
Ayet-i celile'nin iniş sebebi hakkında iki rivayet 150-152
"Eğer kendilerine bir ayet gelirse" cümle-i celilesinin manaları 152
"De ki: Ayetler ancak Allah katındadır" cümle-i celilesinin manaları 153
(لاَيُؤْمِنُونَ) lafzındaki (لاَ) harfinin farklı manaları 154
İşârî manalar 156
Münasip ayet-i kerime'ler 157
110. Ayet-i Kerime: (... وَ نُقَلِّبُ اَفْئِدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ) 159
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 159

"Evvelce ona inanmadıkları gibi, gönüllerini ve gözlerini çevirirliz." cümle-i celilesinin manaları 160
"Biz, onları azgınlıkları içinde bocalar bir halde terkederiz." cümle-i celilesinin manaları 164
İşârî manalar 168
Münasip ayet-i kerime'ler 169
111. Ayet-i Kerime: (... وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰئِكَةَ) 173
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 174
Ayet-i celile'nin kimler hakkında indiği 174
"Eğer biz onlara melekleri indirseydik.... yine de iman edecek değillerdi." cümle-i celilesinin manaları 175
"Allah dilemedikçe iman edemezler" cümle-i celilesindeki istisnanın manaları 176
İşârî manalar 184
Münasip ayet-i kerime'ler 185
112. Ayet-i Kerime: (... وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا) 187
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı hakkında iki görüş 188
"Adüvv" kelimesiyle ilgili malumat 189
"İnsan ve cin şeytanları" 190-196
"Vahiy" kelimesinin manaları 196
"Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı" cümle-i celilesinin manaları 200
İşârî manalar 202
Münasip ayet-i kerime'ler 209
113. Ayet-i Kerime: (... وَلِتَصْغٰى اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ) 211
"Ahirete inanmayanların gönülleri ona meyletsin" cümle-i celilesinin manaları 211
"Onlar kazandıkları günahları kazanmaya devam etsinler" cümle-i celilesinin manaları 213
İşârî manalar 213
Münasip ayet-i kerime'ler 213
114. Ayet-i Kerime: (... اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغِي حَكَمًا) 214
Ayet-i kerime'nin iniş sebebi 215
"Allah'tan gayri bir hakem arar mıyım" cümle-i celilesinin manaları 215
"Halbuki O, size kitabı mufassal bir şekilde indirmiştir" cümle-i celilesinin manaları 217
"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun Rabbin tarafından hak ile indirilmiş olduğunu bilirler" cümle-i celilesinin manaları 219
"Sakın ha, şüphe edenlerden olma!" cümle-i celilesinin manaları 220
İşârî manalar 221

Münasip ayet-i kerime'ler 226
115. Ayet-i Kerime: (وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً...) 228
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 228
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 228
"Rabbinin kelimesi tamam oldu" cümle-i celilesinin manaları 228
Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin doğruluk vasfı 232
Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin adalet vasfı 234
"O'nun kelimelerini değiştirici yoktur" cümle-i celilesinin manaları 236
Allah-u Tealâ'nın tamam olan kelimelerine sığınma hakkındaki hadis-i şerifler 240-244
"O, hakkıyla bilen ve ziyade işitendir" cümle-i celilesinin manaları 244
İşârî manalar 245
Münasip ayet-i kerime'ler 247
116. Ayet-i Kerime: (... وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ) 249
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı hakkında **üç** görüş 249
Sebeb-i nüzûl 250
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 250
"Yerdekilerin ekserisine itaat edersen, seni Allah'ın yolundan saptırırlar" cümle-i celilesinin manaları 250-253
"Onlar zandan başkasına uymazlar" cümle-i celilesinin manaları 253-255
"Onlar ancak yalan söylerler" cümle-i celilesinin manaları 255
İşârî manalar 255
Münasip ayet-i kerime'ler 257
117. Ayet-i Kerime: (... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ) 260
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 260
Sebeb-i nüzûl 260
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 260
"Senin Rabbin, yolundan sapanları en iyi bilir" cümle-i celilesinin manaları 260
"O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir" cümle-i celilesinin manaları 261
İşârî manalar 262
Münasip ayet-i kerime'ler 262
118. Ayet-i Kerime: (... فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَاسْمُ اللهِ عَلَيْهِ) 264
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 264
Sebeb-i nüzûl 264
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 265
"Üzerine Allah'ın ismi anılandan yeyin" cümle-i celilesinin manaları 265

"Eğer O'nun ayetlerine iman ediciseniz" cümle-i celilesinin manaları 266
İşârî manalar 267
Münasip ayet-i kerime'ler 268
119. Ayet-i Kerime: (وَمَا لَكُمْ اَلاَّ تَاْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ...) 271
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 272
Sebeb-i nüzûl 272
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 273
"Allah, size haram kıldığı şeyleri tafsil etmişken, üzerine Allah adı anılandan yememenizin sebebi ne?" cümle-i celilesinin manaları 273
"Kendisine mecbur kaldığınız şey müstesna" cümle-i celilesinin manaları 275
"Kâfirlerden çokları, hevaları sebebiyle bilgisizce saptırırlar" cümle-i celilesinin manaları 275
"Şüphesiz senin Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir" cümle-i celilesinin manaları 277
İşârî manalar 278
Münasip ayet-i kerime'ler 279
120. Ayet-i Kerime: (وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ...) 280
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 280
Sebeb-i nüzûl 280
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 280
"Günahın, açığını ve gizlisini terkedin" emr-i celilinin manaları 280
"Günahı kesbedenler..... cezalandırılacaktır." cümle-i celilesinin manaları 284
İşârî manalar 286
Münasip ayet-i kerime'ler 288
121. Ayet-i Kerime: (وَلَاتَاْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ...) 290
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 290
Sebeb-i nüzûl 291
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 291
"Üzerine Allah'ın ismi anılmayandan yemeyin" cümle-i celilesinin manaları 291
"Şüphesiz ki o (besmelesiz kesilenden yemeniz) **fasıklıktır"** cümle-i celilesinin manaları 305
"Şu muhakkak ki şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına vahyedeler" cümle-i celilesinin manaları 306
"Eğer ona itaat ederseniz, şüphesiz siz de müşriklersiniz" cümle-i celilesinin manaları 310
İşârî manalar 312

122. Ayet-i Kerime: (... أَوَمَنْ كَانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْنَاهُ) 317
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 317
Sebeb-i nüzûl 318-325
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 326
"Ölüyken dirilttiğimiz" cümle-i celilesinin manaları 326
"Kendisine nur verdiğimiz" cümle-i celilesinin manaları 330
"İnsanlar arasında kendisiyle yürür" cümle-i celilesinin manaları 332
"Karanlık içinde kalan kimsenin hali gibi" cümle-i celilesinin manaları ..335
"Ondan hiç çıkamayacak" cümle-i celilesinin manaları 337
"İşte kâfirlere, yaptıkları böylece tezyîn edilmiştir"
cümle-i celilesinin manaları 340
İşârî manalar 342-351
Münasip ayet-i kerime'ler 351
123. Ayet-i Kerime: (... وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ) 353
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 353
Sebeb-i nüzûl 353
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 354
"İşte böylece her karyede mücrimleri ekâbir yaptık"
cümle-i celilesinin manaları 354
"Orada hile yapsınlar için" cümle-i celilesinin manaları 356
"Ancak kendilerine hile yaparlar da farkında bile olmazlar"
cümle-i celilesinin manaları 359
İşârî manalar 361
Münasip ayet-i kerime'ler 364
124. Ayet-i Kerime: (... وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ) 366
Sebeb-i nüzûl 367
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 367
"Onlara bir ayet geldiği zaman" cümle-i celilesinin manaları 367
"Allah'ın peygamberlerine verilen bize de verilmedikçe inanmayacağız" cümle-i celilesinin manaları 369
"Allah risaletini nereye tevdi edeceğini çok iyi bilir"
cümle-i celilesinin manaları 374
"Suç işleyenlere .... şiddetli azap isabet edecektir"
cümle-i celilesinin manaları 382
İşârî manalar 388
Münasip ayet-i kerime'ler 393
125. Ayet-i Kerime: (... فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ) 397
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 397
Sebeb-i nüzûl 398
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 399

"Allah, kimi doğru yola hidayet etmek dilerse" cümle-i celilesinin manaları 399
"Onun sadrını İslam için şerheder" cümle-i celilesinin manaları 401
"Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü çok dar ve sıkıntılı yapar" cümle-i celilesinin manaları 406
"Sanki göğe zorla çıkmaya çalışan gibi" cümle-i celilesinin manaları 410
"İşte böylece Allah, iman etmeyecekler üzerine murdarlığı bırakır" cümle-i celilesinin manaları 419
İşârî manalar 421
Münasip ayet-i kerime'ler 428
126. Ayet-i Kerime: (...وَ هٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيماً) 429
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 429
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 430
"İşte bu, Rabbinin dosdoğru olan yoludur" cümle-i celilesinin manaları 430
"Biz, ayetleri öğüt alan bir toplum için tafsil ettik" cümle-i celilesinin manaları 432
İşârî manalar 434
Münasip ayet-i kerime'ler 436
127. Ayet-i Kerime: (... لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ) 437
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 437
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 437
"Onlar için selam yurdu vardır" cümle-i celilesinin manaları 437
"Rablerinin katında" cümle-i celilesinin manaları 439
"O, onların velisidir" cümle-i celilesinin manaları 441
"Yapmakta oldukları işler sebebiyle" cümle-i celilesinin manaları 443
İşârî manalar 444
Münasip ayet-i kerime'ler 450
128. Ayet-i Kerime: (... وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً) 451
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 452
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 453
"Onların hepsini haşredeceği gün" cümle-i celilesinin manaları 453
"Ey cin topluluğu!" cümle-i celilesinin manaları 454
"İnsanlardan çok edindiniz" cümle-i celilesinin manaları 455
"İnsanlardan dostları dedi ki" cümle-i celilesinin manaları 457
"Bazımız, bazımızdan metalandık" cümle-i celilesinin manaları 458
"Bizim için tayin ettiğin ecelimize ulaştık" cümle-i celilesinin manaları 463

"Allah'ın dileme müddeti hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir" cümle-i celilesinin manaları 464
"Şüphesiz senin Rabbin Hakîm'dir, Alîm'dir" cümle-i celilesinin manaları 469
İşârî manalar 473
Münasip ayet-i kerime'ler 478
129. Ayet-i Kerime: (...وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظّٰلِمِينَ بَعْضاً) 480
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 480
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 481
"İşte böylece zalimleri birbirine tevliye ederiz" cümle-i celilesinin manaları 481
"Kazanır oldukları yüzünden...." cümle-i celilesinin manaları 493
İşârî manalar 495
Münasip ayet-i kerime'ler 497
130. Ayet-i kerime: (...يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ) 498
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 499
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 499
"Ey cin ve insan topluluğu" nidası hakkındaki meseleler 499
"İçinizden size peygamberler gelmedi mi?" cümle-i celilesinin manaları 499
"Ayetlerimi size anlatan peygamberler" cümle-i celilesinin manaları 511
"Bu gününüze kavuşmanızla sizi korkutan" cümle-i celilesinin manaları 513
"Biz, nefislerimiz aleyhinde şahitlikte bulunduk dediler" cümle-i celilesinin manaları 514
"Dünya hayatı onları aldattı" cümle-i celilesinin manaları 516
"Kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler" cümle-i celilesinin manaları 517
İşârî manalar 520
Münasip ayet-i kerime'ler 522
131. Ayet-i kerime: (...ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرىٰ) 523
Ayet-i kerime'nin geriyle irtibatı 523
Ayet-i kerime'de geçen cümlelerin tahlili 523
"İşte bu, şu sebepledir ki, senin Rabbin.... değildir" cümle-i celilesinin manaları 523
"Karyeleri zulümle helâk etmez" cümle-i celilesinin manaları 524
"Ehli, gafillerdir" cümle-i celilesinin manaları 525
İşârî manalar 528
Münasip ayet-i kerime'ler 530

ALFABETİK FİHRİST

(A)

Abâye ibni Rifâ'a *(Radıyallahu Anh)* 298
Abbas *(Radıyallahu Anh)* 379
Abbas ed-Dûrî *(Rahimehullah)* 56
Abdestte besmeleyi unutan 301
Abdülhamid *(Radıyallahu Anh)* 128
Abdülkerim el-Kuşeyrî *(Kuddise Sırruhu)* 473
Abdullah (Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in babası) 379
Abdullah *(Radıyallahu Anh)* 438, 447
Abdullah ibni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* 264
Abdullah ibni Amr ibni'l-Âs *(Radıyallahu Anhuma)* 136,166,335, 510
Abdullah ibni Ayyâş *(Radıyallahu Anh)* 294
Abdullah ibni Cüd'ân 319
Abdullah ibni Mesud *(Radıyallahu Anh)* 54, 309 315, 323, 374, 375, 484, 492
Abdullah ibni Ömer *(Radıyallahu Anhuma)* 195, 197, 207, 242, 382, 448
Abdullah ibni Ömer *(Radıyallahu Anhuma)* komutasındaki ordu 447
Abdullah ibni Selam *(Radıyallahu Anh)* ın imanı 219
Abdullah ibni Vehb *(Rahimehullah)* 55
Abdullah ibni Yezîd *(Rahimehullah)* 294
Abdullah ibni Zübeyr *(Radıyallahu Anh)*ın belîğ bir sözü 483
Abdullah ibni Şakîk*(Radıyallahu Anh)* 23
Abdülmecid Şernûbî*(Rahimehullah)* 94
Abdülmelik ibni Mervan 483
Abdulmuttalib (Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in dedesi) 379
Abdülvahid ibni Zeyd *(Rahimehullah)*ın şaşırtıcı iki kıssası 349
Abdurrahman ibni Avf *(Radıyallahu Anh)*ın cennete geç girişi 28
Abdurrahman ibni Ebî Leyla *(Rahimehullah)* 294
Abdurrahman ibni Hanbeş *(Rahimehullah)* 244
Abdurrahman ibni Mehdî *(Rahimehullah)* 17
Abdurrahman ibni Muaviye *(Radıyallahu Anh)* 282
Abdurrahman ibni Übeyy ibni Half *(Radıyallahu Anh)* 468
Abdurrahman ibni Zeyd ibni Eslem *(Radıyallahu Anh)* 492
Abdürrezzak *(Rahimehullah)* 482
"Âbid", "Ma'bûd" mefhumları 13
Acem diyarındaki bir kraliçenin, Hazreti Ömer eliyle İslam'a girip, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kabri şerifinde ölmesi 447
Acem hükümdarının mülkünü fethedeceğinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gösterilmesi 230
Acemlerin, arap fesahatını bilemeyeceği 50
Aclûnî *(Rahimehullah)* 32, 509
Âcurî *(Rahimehullah)* 31
Açık günahı terketmek 281

Acıları gideren bir zikir 84
Adakla, şükür kurbanının farkı 305
Adalet-i İlâhiyye'nin tecelli şekli 485
Adaletli davranmayanların rüsvaylığı 489
Adaletli devlet reisi 490
Adaletsiz kanunlar hazırlayanlar 251
Adam öldürme suçuna, şeytanın teşviği 193
Âdem *(Aleyhisselâm)*ın, Allah-u Tealâ'nın sûreti üzere yaratılması 33
Âdem *(Aleyhisselâm)*.... 189, 192, 198, 307, 356, 393, 409, 476, 501, 504, 508, 509, 511
Âdem *(Aleyhisselâm)*ın neslinden gelen şeytanlar 189
Âdem *(Aleyhisselâm)*ın, cennette şeytanın sözüne kanması 198
Âdetleri birbirine benzeyenler 494
Âdetlerin her zaman geçerli olmadığı 39
Adiyy ibni Hâtim *(Radıyallahu Anh)* 52, 54, 298, 311
Adiyy ibni Kays 354
Adn cennetindekiler 50, 53
Adn cennetleri 439
Affolunacağına güvenip, günah işlememek gerektiği 198
Afîfüddin et-Tilmisânî *(Kuddise Sırruhu)* 327
Ahdi bozanların cezası 388
Ahiret âleminin kuvvetli oluşu 41
Ahiret anıldığında ağlamak 342
Ahiret hallerinin dünya durumlarına benzemeyeceği 39
Ahiret için hazırlanmak 403
Ahiret işiyle dünya isteyenler 105
Ahiret mahkemesi 384
Ahirete inanmayanlara amellerinin süslenmesi 146
Ahirete inanmayanların kalpleri 211-213
Ahiretin, ceza günü oluşu 289
Ahiretin görünmemesinden kaynaklanan aldanmalar 213
Ahiretin sonsuzluğu 465
Ahiretin, beklemeyle bağdaşmayacağı 45
Ahiretle ilgili konular 251
Ahirette Allah-u Tealâ'nın görüleceği 41
Ahirette Allah-u Tealâ'yı görmenin, dünyadaki bilmekten kaynaklandığı ...78
Ahirette, altıncı bir duyunun yaratılması 40
Ahirette, amellerin, sahiplerine bildirilmesi 148
Ahirette bakî gözler verileceği 40
Ahirette biçilecek tohum 79
Ahirette ibadetin nasıl olacağı 223
Ahirette kâfirlerin başına gelecek alçaltıcı azaplar 386
Ahirette tecellînin nasıl olacağı 78
Ahirette vuku bulacak pişmanlıklar 144
Ahirette zulüm olmadığı 289
Ahkab *(Radıyallahu Anh)* (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelen cinlerden) 502
Ahmed el-Bennâ *(Rahimehullah)* 379

Ahmed ibni Hanbel *(Radıyallahu Anh)*ın, Allah-u Tealâ'nın görüleceği hakkındaki beyanı 55
Ahmed ibni Hanbel *(Radıyallahu Anh)* 25,27, 32, 55, 296, 519
Ahmed ibni Muhammed es-Savî *(Kuddise Sırruhu)* 373
Aişe *(Radıyallahu Anha)* 20,22,23,25,26,27,151, 206, 242, 267, 292, 301, 380
Aişe *(Radıyallahu Anha)*nın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Mevlâ Tealâ'yı gördüğünü kabul etmeyişi 26
"Akaid" (Ömer Nesefî) 59
"Akaid-i Taftâzânî hamişi" 30
"Âkâmü'l-Mercân" 302
Akl-ı selîm sahibi olmak 252
Aklı çalıştırmanın önemi 104
Aklı kâmil olan zatların, istiğrak haline düşseler de hislerini kaybetmedikleri 223
Aklın, Allah-u Tealâ'nın yüce sıfatlarını hakkıyla idrâkten aciz oluşu 57
Aklın gösterdiği deliller 334
Aklın güzel görmesinin, nefsin görüşünden daha güçlü olduğu 42
Aklın nuru 94, 345, 423
Aklın selameti 444
Aklın, vahye teslimiyyeti 346
Aklın, kâmil manada huccet olmadığı 64
Aklın, mükellef olmaya yeterli olmayacağı 527
Aklın, nefis üzerindeki hakimiyyeti 424
Aklın, şeriatın Allah-u Tealâ hakkındaki beyanlarını idrakten acziyeti 82
Alkollü maddelerin içimi 282
Akraba arasında ilişkiyi kesecek kararlardan sakınmak 137
Akrepten korunma duası 241
Akıl mertebesi 333
Akılla anlaşılamayan şeyleri inkâra kalkışmamak 64
Akılla düşünülen şeylerin, kuruntudan kurtulacağına emin olunmaması 63
Akılla meleğin irtibatı 309
Akılların, Allah-u Tealâ'dan perdeli oluşu 80
Akılların, Allah-u Tealâ'ya ulaşamayacağı 17
Akılların, manevî resuller olduğu 522
Akıllarını, kitap ve sünnete rehber edenler 64
Akıllı kimselerin yönetici olması 487
Akşam okunacak dua 241
Alay edenlerin kötü hali 470
Alçaltıcı azaplar 386
Aldanmanın temeli 213
Aldatmadan kaynaklanan meyil 213
"Âlemler" tabiri 314
Âlemlerin çokluğu 511
Ali *(Radıyallahu Anh)* 17, 220, 292, 295, 430, 432, 488, 489
Ali *(Radıyallahu Anh)*ın, ilmî yöndeki fazileti 220
Ali *(Radıyallahu Anh)*ın, kendisinden sonra halife tayin etmemesi 488

Ali *(Radıyallahu Anh)*ın, Ebû Musa *(Radıyallahu Anh)*ı hakem tayin edişi 216
Ali el-Belhî *(Kuddise Sırruhu)* 224
Ali el-Cemel *(Kuddise Sırruhu)* 208
Ali el-Karî *(Rahimehullah)* 32, 57, 242
Ali el-Muttakî *(Rahimehullah)* 31
Ali Haydar Efendi *(Kuddise Sırruhu)* 96, 128, 168, 177, 180, 272, 275, 294, 296, 373, 414, 417, 479, 506, 508, 524, 525, 527
Ali Haydar Efendi *(Kuddise Sırruhu)*nun, mutaleasını istediği kıssa 417
Ali Haydar Efendi *(Kuddise Sırruhu)*nun, husn-ü hatime için dua istemesi 168
Ali ibni Ebî Talha *(Rahimehullah)* 164
Ali ibni İbrahim el-Havfî *(Rahimehullah)* 87
Ali ibni İsa *(Rahimehullah)* 420
"Âlem-i emr" (emr âlemi) 29, 76
Âlem-i kebirin, Allah-u Tealâ'nın isim ve sıfatlarının mazharı oluşu 33
Âlimlerin vuslatının, ilim ve araştırma yoluyla olduğu 33
Âlûsî *(Rahimehullah)* 23
"Âlûsî" tefsiri 9
"Alîm" ism-i şerifi 473
Âlimin, abide üstünlüğü 405
Âlimin diri olduğu 327
Âlimlerden hangilerinin Kur'an-ı Kerim'den faydalandıkları 105
Âlimlere danışırken, bölgenin, en iyi bilenini seçmek 224
Âlimlere düşmanlığın sebepleri 209
Âlimlere isabet eden belalar 415
Âlimleri bile şaşırtacak bir bela 106
Âlimlerin hakem olabileceği 223
Âlimlerin iffetli ve zahid olması gerektiği 363
Âlimlerin kötüleri 191
Âlimlerin sohbeti 124, 257, 528
Âlimlerin, hakim konumda olduğu toplumlar 363
Âlimlerin tamahkâr olmamaları 529
Alkame *(Radıyallahu Anh)* 300
Allah adı anılmadan kesilen 266
Allah adıyla kesilenlerden yemeyenlere sitem 271
Allah dostlarının, Allah'ı hatırlamadan hiçbir şey yapmadıkları 315
Allah dostlarının eziyet çekmesinin hikmeti 207
Allah dostlarının görüşlerini aşmamak 225
Allah dostlarının herkes tarafından tanınamayacağı 433
Allah dostlarının sayıca azlığı 255
Allah dostlarının, görünüşteki hakirliği 208
Allah dostlarının, zillet görüntüsünün arkasındaki izzet 72
Allah hakkında okunacak ve dinlenecek şiirlerde seçici olmak 313
Allah için uykusuz kalmak 124
Allah ile birlikte Mesîh adı anılarak kesilen 294
Allah indinde müşriklere isabet edecek alçaklık 383
Allah indindeki makbul din 414

Allah ismi anılmadan yapılan muameleler 461
"Allah katında" tabirinin manaları 384
Allah katındaki fazla mükâfat 43
Allah yolunda öldürülmeyi göze almak 134
"Allah" ism-i şerifinin müsemması olan Zat 14
"Allah" lafzının, Allah-u Tealâ'dan başkası hakkında kullanılamayışı 11
Allah'a yakınlık niyetiyle yapılan meşru işlerin helâl olduğu 313
Allah'tan gayri için inşâd edilen şiirlerle vecde gelenlerin zemmi 313
Allah'tan gayrisine nazar edenlerin sapıklığı 255
Allah'ın adını, yemeğin başında unutanın ne yapacağı 301
"Allah'ın dilediği süre"nin manaları 469
"Allah'ın elçileri" tabirinin tasavvufî manası 391
Allah'ın isimlerini nüshaya yazıp takmak 242
Allah'ın koyduğu hükümlerin tatbikine vesile olan yöneticiler 489
Allah'ın nur vermediği kimsenin, nursuz kalacağı 337
Allah'ın tamam olan kelimelerine sığınma 240
Allah-u Tealâ adına sığınan, isteyen ve çağırana icabet gerektiği 207
Allah-u Tealâ bilinse de, ilmen ihata edilemeyeceği 18
Allah-u Tealâ dışında kimlere, ne manada hakemlik vazifesinin verildiği..217
Allah-u Tealâ görülür, fakat idrak edilemez 19
Allah-u Tealâ hakkında **"Şey"** tabirinin kullanılması 9
Allah-u Tealâ hakkında bir hükme varmamak gerektiği 477
Allah-u Tealâ hakkında kullanılan ef'al-i tafdîl sîğası 260
Allah-u Tealâ hakkında muhakeme yapılamayacağı 17
Allah-u Tealâ için kızmak 382, 492
Allah-u Tealâ ile çekişenin ateşe atılacağı 52
Allah-u Tealâ ile herkesin teketek konuşacağı 52
Allah-u Tealâ ile ilgili ayetler 234
Allah-u Tealâ ile kul arasındaki perde 426
Allah-u Tealâ ile meşgul olmak 208
Allah-u Tealâ ile ünsiyet kurmak 342
Allah-u Tealâ ile yetinmek 114
Allah-u Tealâ'dan başka yaratıcı ve ilâh olmadığı 15, 100, 115
Allah-u Tealâ'dan başka tapılanların kimlerden ibaret olduğu 132
Allah-u Tealâ'dan başkası adına kesilenin fısk olduğu ve haramiyeti..273,316
Allah-u Tealâ'dan başkasına eğilmek 305
Allah-u Tealâ'dan başkasının adına kesmenin, insanı kâfir edeceği 304
Allah-u Tealâ'dan bir şey gizlenemeyeceği 515
Allah-u Tealâ'dan gayri hakem aramamak 214
Allah-u Tealâ'dan gayri herşeyin bileşik olduğu 13
Allah-u Tealâ'dan gayrisi adına kesilen 266
Allah-u Tealâ'dan gayrisinden ümidi kesmek 11
Allah-u Tealâ'dan gelen basîretler 87
Allah-u Tealâ'dan hakkıyla korkanların yetkisi 303
Allah-u Tealâ'dan meşgul edenler 286
Allah-u Tealâ'dan perdeleyen düşünce 78

Allah-u Tealâ'dan razı olmak 115
Allah-u Tealâ'dan sakınma esası 115
Allah-u Tealâ'dan utanmak 474
Allah-u Tealâ'nın **"Azîz"** vasfı 17
Allah-u Tealâ'nın **"Müslim"** ism-i şerifi 297
Allah-u Tealâ'nın **"Nur"** ism-i şerifi 346
Allah-u Tealâ'nın **"Rab"** oluşu 14
Allah-u Tealâ'nın **"Selâm"** oluşu 438
Allah-u Tealâ'nın adı anılandan yemek 264
Allah-u Tealâ'nın adının, tüm muamelelerde meşruiyyeti 295
Allah-u Tealâ'nın affı için, tevbe şartı olmadığı 285
Allah-u Tealâ'nın affına mağrur olup, şeytana uyanlar 198
Allah-u Tealâ'nın ahirette görüleceği 20
Allah-u Tealâ'nın akıllardan gizli olduğu 80
Allah-u Tealâ'nın ayetlerinin basâir oluşu 95
Allah-u Tealâ'nın aynasından kendimizi görmemiz 83
Allah-u Tealâ'nın aynı sûrette iki kere tecellî buyurmayacağı 36
Allah-u Tealâ'nın bilgisinin yüceliği 69
Allah-u Tealâ'nın bilmesiyle yetinmek 474
Allah-u Tealâ'nın bir topluma olan rıza ve gazabının nişanı 483, 486
Allah-u Tealâ'nın cennet ehline hitabı 51
Allah-u Tealâ'nın cennet ehline selamı ve cemâlini göstermesi 52
Allah-u Tealâ'nın dilediği olup, dilemediğinin olmayacağı 128
Allah-u Tealâ'nın dilemesinin geçerliliği 118, 177, 186, 200, 263, 210, 469
Allah-u Tealâ'nın dilemesinin izahı 116, 120
Allah-u Tealâ'nın dosdoğru yolu 434
Allah-u Tealâ'nın dostlarına velayetinin tasavvufî manaları 446
Allah-u Tealâ'nın dostluğuna eren kulların inanç ve hareketleri 443
Allah-u Tealâ'nın dünyada basîretle görülebileceği 33
Allah-u Tealâ'nın dünyada uyanıkken görülemeyeceği 28, 41
Allah-u Tealâ'nın, en doğru ve adaletli hakem olduğu 215
Allah-u Tealâ'nın, en ince işleri görüp bilmesi 68
Allah-u Tealâ'nın en sevdiği kul 351
Allah-u Tealâ'nın ezelde saçtığı nurdan mahrumiyyet karanlığı 335
Allah-u Tealâ'nın ezeldeki bilgisinin, kulları, amellerinde mecbur bırakma anlamına gelmediği 121, 179
Allah-u Tealâ'nın ezelî bir âdeti 359
Allah-u Tealâ'nın ezelî ilminin isabeti 212
Allah-u Tealâ'nın fermânının, gökler ve yerler arasında dolaşıp durması 510
Allah-u Tealâ'nın gayrinden beklentili olmamak 77
Allah-u Tealâ'nın gölgesinde gölgelenecek olan yönetici 490
Allah-u Tealâ'nın görmediğini iddia eden sapık fırka 59
Allah-u Tealâ'nın görmesiyle bilmesinin farklı olduğu 63
Allah-u Tealâ'nın görüleceğini rivayet eden sahabe isimleri 54
Allah-u Tealâ'nın görüleceğinin delilleri 42
Allah-u Tealâ'nın görülmesinin ahirete bırakılması 29

Allah-u Tealâ'nın görülmesinin, kendisine mekan ve cihet ispatı gibi bir noksanlık gerektirmeyeceği 38, 46, 60
Allah-u Tealâ'nın görülmesinin, müteşabihattan olduğu için akılla anlaşılamayacağı 54
Allah-u Tealâ'nın görülmesiyle, ayın görülmesinin birbirine benzediği yönler 46
Allah-u Tealâ'nın görülmeyeceğini iddia edenlerin düştüğü hatalar 39
Allah-u Tealâ'nın, gözleri kuşatması 65
Allah-u Tealâ'nın gözlerle idrak edilemediği 16
Allah-u Tealâ'nın güvencesinde olana saldırmamak 272
Allah-u Tealâ'nın güvenilir kulları 528
Allah-u Tealâ'nın, haddi aşanları bilmesi 277
Allah-u Tealâ'nın hakem olduğu konular 216
Allah-u Tealâ'nın hakemliğini açıklayan vasıflar 249
Allah-u Tealâ'nın hakikatinin bilinemeyeceği 19
Allah-u Tealâ'nın hasımları 416
Allah-u Tealâ'nın, hayrını dilediği kimseye öğreteceği ilim 414
Allah-u Tealâ'nın, helâk etmeyi dilediği karyelere yaptığı muamele 356
Allah-u Tealâ'nın herşeye **"Vekîl"** ve **"Kefîl"** oluşu 11, 15, 128
Allah-u Tealâ'nın hesabının çabukluğu 289
Allah-u Tealâ'nın heybeti 53
Allah-u Tealâ'nın, hiçbir cahili veli yapmadığı 224
Allah-u Tealâ'nın hiçbir emrinden ağırlanmamak 423
Allah-u Tealâ'nın hidayet etmeyi dilemesinin manaları 399
Allah-u Tealâ'nın hikmet ve ilim sıfatları 472
Allah-u Tealâ'nın hükmünü değiştirmek isteyen münafıklar 238
Allah-u Tealâ'nın hükmüyle çelişenlerin imanının zedeleneceği 266
Allah-u Tealâ'nın hükümlerinin, zaman ve zemine göre tastamam oluşu... 232
Allah-u Tealâ'nın idrak edilemeyişinin, görülemeyeceği anlamına gelmediği 19
Allah-u Tealâ'nın ihata olunamayacağı 17
Allah-u Tealâ'nın ilim sıfatı 521
Allah-u Tealâ'nın **"Illiyyîn"**den, **"Kürsü"**süne nüzûlü 44
Allah-u Tealâ'nın ilminde, kullara cebr olmadığı 238
Allah-u Tealâ'nın ilminde, emâre ve tecrübelere yer olmadığı 179
Allah-u Tealâ'nın ilminin değişmeyeceği 238
Allah-u Tealâ'nın ilminin üstünlüğünün yönleri 261
Allah-u Tealâ'nın ilmiyle, kulların bilgisinin farkı 73
Allah-u Tealâ'nın iradesinin, ilmine tabi olduğu 179
Allah-u Tealâ'nın isimleri ile ilgili malumat 474
Allah-u Tealâ'nın isimlerinden hangisinin, kesimde yeterli olduğu 265
Allah-u Tealâ'nın ismi anılmadan kesilenden yememek 290
Allah-u Tealâ'nın iyiliğini dilediği toplumun vasıfları 363
Allah-u Tealâ'nın izzet perdesi 344
Allah-u Tealâ'nın işitme ve bilme sıfatları 248
Allah-u Tealâ'nın işlerinin **"Olmazsa olmaz"** sebeplere bağlı olmadığı 103

Allah-u Tealâ'nın işlerinin, sebeplere dayanmasa da hikmetlere müstenid olduğu 358
Allah-u Tealâ'nın kâfirlere hitapları 478
Allah-u Tealâ'nın kâfirlere yaptıracağı azarlama hitapları 522
Allah-u Tealâ'nın kalplere ve gözlere hakim oluşu 169
Allah-u Tealâ'nın kamçısı 207
Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin değişmeyeceği 209, 228, 237, 248
Allah-u Tealâ'nın kelimelerinin **"Doğruluk"** ve **"Adalet"** bakımından tamam oluşu 228, 231, 232, 246
Allah-u Tealâ'nın kelimesinden hangi manalar kastedildiği 231
Allah-u Tealâ'nın kelimesinin dört sıfatı 232
Allah-u Tealâ'nın, kendi tevhidine şahitliği 514
Allah-u Tealâ'nın, kendisini tanıtması 13, 427
Allah-u Tealâ'nın keremli cemaline sığınmak 243
Allah-u Tealâ'nın kimi affedip, kimi affetmeyeceğini kimsenin bilmediği.. 233
Allah-u Tealâ'nın kötülükleri hoş göstermesinin manası 341
Allah-u Tealâ'nın kudret parmakları 166
Allah-u Tealâ'nın, kullarına acıması 67
Allah-u Tealâ'nın, kulunu sevmesi 473
Allah-u Tealâ'nın kılıçları 528
Allah-u Tealâ'nın latîf oluşu 66
Allah-u Tealâ'nın manevî komşuluğu 445
Allah-u Tealâ'nın mekandan münezzeh oluşuna bir misal 440
Allah-u Tealâ'nın mekrinden emin olmamak 474
Allah-u Tealâ'nın, müminlerin velisi oluşu 450
Allah-u Tealâ'nın, münezzeh olduğu noksan sıfatlara ihtiyaç duyulmaksızın görüleceği 56
Allah-u Tealâ'nın muradının mutlaka yerine geleceği 126
Allah-u Tealâ'nın nimetlerinin sayısız oluşu 11
Allah-u Tealâ'nın nurunun, birtakım perdeler arkasından görüleceği 75
Allah-u Tealâ'nın nuruyla bakanlar 332
Allah-u Tealâ'nın öldürdüğü hayvanlar 250
Allah-u Tealâ'nın özel nuru 334
Allah-u Tealâ'nın perdesiz görülemeyeceği 82
Allah-u Tealâ'nın rahmetinin, gazabını geçtiği 285
Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesi 29, 41
Allah-u Tealâ'nın rüyada görülmesinin, O'na bir benzer isbat edemeyeceği 36
Allah-u Tealâ'nın rızasına mazhar olanlar 52
Allah-u Tealâ'nın rızasına uygunluk 442
Allah-u Tealâ'nın sanatının inceliği 66
Allah-u Tealâ'nın saptırmak istemesi 406
Allah-u Tealâ'nın saptırmasının, ezelî ilminde istinadı 263
Allah-u Tealâ'nın sağlam ipi 432
Allah-u Tealâ'nın sıfatlarını inkâra kalkışan sapıklar 9
Allah-u Tealâ'nın sıfatlarının mahluk olmadığı 9
Allah-u Tealâ'nın tecellî buyurması 44

Allah-u Tealâ'nın tecellîlerinin çeşitleri 32
Allah-u Tealâ'nın tekliflerinin kimlere yöneldiği 235
Allah-u Tealâ'nın tenzihi 5
Allah-u Tealâ'nın tezyîni ile şeytanın tezyîni arasındaki fark 139
Allah-u Tealâ'nın varlığının isbatı 5
Allah-u Tealâ'nın yakınlığı 73
Allah-u Tealâ'nın yardımının, karşılaşılan zorluk nisbetinde yakın olduğu 202
Allah-u Tealâ'nın, yerde bulunan mühürleri 510
Allah-u Tealâ'nın, yokluğu kabul etmeyişi 13
Allah-u Tealâ'nın yolunun dosdoğru oluşu 436
Allah-u Tealâ'nın yumuşak muamelesi 66
Allah-u Tealâ'nın, zalim kavmi hidayet etmeyeceği 481
Allah-u Tealâ'nın, Zat ve sıfatları hasebince tecellîleri 32
Allah-u Tealâ'nın Zatının, cisim ve sûretten münezzeh oluşu 32
Allah-u Tealâ'nın Zatının mahiyet ve keyfiyyetinin asla bilinemeyeceği 36
Allah-u Tealâ'nın Zatının, azametine münasip tecellîsine kimsenin dayanamayacağı 53
Allah-u Tealâ'nın Zatının, değişiklikten münezzeh oluşu 82
Allah-u Tealâ'nın Zatının, diğer varlıklara muhalif oluşu 39
Allah-u Tealâ'nın zikrine karşı nefret duyanlar 407
Allah-u Tealâ'nın zimmetinde olan Müslüman 272
Allah-u Tealâ'nın ıstıfâ (seçme) kanunu 377
Allah-u Tealâ'nın, ahirette kâfirlerle konuşup konuşmayacağı 455
Allah-u Tealâ'nın, ayânen görüleceği 46
Allah-u Tealâ'nın, bazen kulları hakkında iyi olmayan şeyleri takdir ettiği 139
Allah-u Tealâ'nın, bazılarını şirke düşürmesinin hikmetleri 117
Allah-u Tealâ'nın, birtakım sûretlerde tecellîsi 82
Allah-u Tealâ'nın, **"Dârü's-Selam"**a daveti 450
Allah-u Tealâ'nın, dostlarının bütün işlerine kefil oluşu 447
Allah-u Tealâ'nın, dünyada kalp ile görüleceği 72
Allah-u Tealâ'nın, düşmanlarına karşı kifayeti 208
Allah-u Tealâ'nın, en güzel sûrette görülmesi 31
Allah-u Tealâ'nın, ezelî ilmiyle kullar hakkında hüküm vermediği 165
Allah-u Tealâ'nın fiilerinde bulunan hikmetlerin ne anlama geldiği 103
Allah-u Tealâ'nın, gönülleri ve gözleri çevirmesi 159
Allah-u Tealâ'nın, gücü olmayanı mükellef tutmayacağı 90
Allah-u Tealâ'nın, günahkârlara lütfu 485
Allah-u Tealâ'nın,**"İşitme"** ve **"Bilme"** sıfatlarına sahip oluşu 228, 244
Allah-u Tealâ'nın, halkı gafil olan toplumları zulmen helâk etmeyeceği 530
Allah-u Tealâ'nın, hayrı da şerri de irade buyurduğu ve yarattığı 358, 431
Allah-u Tealâ'nın, herkese kendi mertebesinden inkişaf edişi 76
Allah-u Tealâ'nın, herkesi doyurduğu halde, yemekten münezzeh oluşu 40
Allah-u Tealâ'nın, herkesi zorla inandırmayı dilemediği ve bunun hikmeti 119, 177
Allah-u Tealâ'nın, herşeyin yaratıcısı olduğu 8, 15

Allah-u Tealâ'nın, hidayet ve dalâlette olanları çok iyi bilmesi 262
Allah-u Tealâ'nın, insanî sûretlerde tecellîsi 32
Allah-u Tealâ'nın, insanı dilediği sûrette terkip edişi 36
Allah-u Tealâ'nın, iyilik tarafını ızhara olan inayeti 261
Allah-u Tealâ'nın, kâfirlere çok insaflı hitap buyurduğu 215
Allah-u Tealâ'nın, kâfirlerin imanını niçin dilemediği 177
Allah-u Tealâ'nın, kalpleri şerhetmesi ve daraltması 428
Allah-u Tealâ'nın, kendisinden başkası tarafından idrak edilemeyeceği 73
Allah-u Tealâ'nın, kimlerin kalplerini mühürlediği 170
Allah-u Tealâ'nın, küfür damgasını vurduğu kişiler 184
Allah-u Tealâ'nın, kulların isti'dadına göre hareket etmesi 184
Allah-u Tealâ'nın, kulların işlerini yarattığı 8
Allah-u Tealâ'nın, kullarına, amel imkanı vermesinin hikmeti 142
Allah-u Tealâ'nın, kullarına, amellerini haber vermesi 141, 147
Allah-u Tealâ'nın, kullarına, istediklerini yaratmasından mesul olmadığı..178
Allah-u Tealâ'nın, kullarına, kulları eliyle eziyet etmesi 207
Allah-u Tealâ'nın, kullarını ezelde anması 70
Allah-u Tealâ'nın, kullarını günahtan kurtarması 67
Allah-u Tealâ'nın, kullarını imtihan etmesinin hikmeti 139
Allah-u Tealâ'nın, kullarının ne yapacaklarını, yapmadan önce bilmesi 161
Allah-u Tealâ'nın, kulunun gören gözü olması 71
Allah-u Tealâ'nın, kızdığı kimselerden intikam şekli 484
Allah-u Tealâ'nın, mahşerde görüleceği 49
Allah-u Tealâ'nın, manen kimlerin yanında bulunduğu 440
Allah-u Tealâ'nın, müjde ve tehditlerinde değişiklik
söz konusu olmadığı 232
Allah-u Tealâ'nın, müminlerin velisi oluşu 441
Allah-u Tealâ'nın, ne hikmetle kâfirlerin mucize
talebine icabet buyurmadığı 158
Allah-u Tealâ'nın, padişahlar padişahı oluşu 486
Allah-u Tealâ'nın, peygamberlere düşman yaratmasının hikmeti 188
Allah-u Tealâ'nın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in
nübüvveti hakkındaki hakemliği 218
Allah-u Tealâ'nın, risaleti, ilim üzere tevdi ettiği 374, 393
Allah-u Tealâ'nın, sevdiklerine düşman musallat edişi 208
Allah-u Tealâ'nın, sevdiği kulları, herkese sevdireceği 384
Allah-u Tealâ'nın, toplumları helâk etme hususundaki sünneti 525
Allah-u Tealâ'nın, tüysüz bir genç sûretinde görülmesi 31
Allah-u Tealâ'nın, toplumlara ve fertlere, amellerini süslemesi 138, 145
Allah-u Tealâ'nın, velilerine özel muamelesi 476
Allah-u Tealâ'nın, şeytanlara yaptığı kahır hitabı 477
Allah-u Tealâ'nın, Âdem *(Aleyhisselâm)*ı kendi sûretinde yarattığı 33
Allah-u Tealâ'ya hakaret edilmesine sebebiyet vermemek 130
Allah-u Tealâ'ya her işte müracaaat etmek 225
Allah-u Tealâ'ya hiçbir şeyin vacip olmadığı 139
Allah-u Tealâ'ya isyanda, başkasına itaat etmemek 14

Allah-u Tealâ'ya izafetin kazandırdığı şeref 438
Allah-u Tealâ'ya karşı takınılması gereken edep 478
Allah-u Tealâ'ya kavuşma yolunda, belaların binekler olduğu 204
Allah-u Tealâ'ya nisbet edilen sûretlerin misli olmadığı 36
Allah-u Tealâ'ya sûret tabirinin itlak edilebileceği 33
Allah-u Tealâ'ya sığınana eman vermek 207
Allah-u Tealâ'ya teslimiyyet yolu 435
Allah-u Tealâ'ya teveccüh etmek 14
Allah-u Tealâ'ya varan yol 30
Allah-u Tealâ'ya yönelmek 115
Allah-u Tealâ'ya, zulmün hiçbir vecih ile nisbet edilemeyeceği 526
Allah-u Tealâ'yı aldatmaya çalışanlar 106
Allah-u Tealâ'yı aramaktan vazgeçmemek 288
Allah-u Tealâ'yı bilmekten acziyeti itiraf 17
Allah-u Tealâ'yı devamlı görecek zümre 80
Allah-u Tealâ'yı görenlerin cennet nimetlerini unutacakları 59
Allah-u Tealâ'yı görmekten alınacak lezzetlerin, şahıslara göre değişeceği...79
Allah-u Tealâ'yı görmekten daha büyük bir nimet olmayacağı 74
Allah-u Tealâ'yı görmenin, kıyamet gününe tahsisi 48
Allah-u Tealâ'yı görürken zahmet çekilmeyeceği 46
Allah-u Tealâ'yı herkesin tek başına göreceği 49
Allah-u Tealâ'yı idrak edemeyişin, gerçek idrak olduğu 70
Allah-u Tealâ'yı kullara benzeten sapıklar 50
Allah-u Tealâ'yı öz Zatı itibarıyla hayale getirmemek 17
Allah-u Tealâ'yı tesbih sîğaları 30
Allah-u Tealâ'yı uyku tutmaması 39
Allah-u Tealâ'yı, Allah ile arayanlar 81
Allah-u Tealâ'yı, dünyada bilmenin ahiretteki tezahürü 78
"Allâm" ve **"Âlim"** ism-i şerifleri 474
Altından cennet 50
Âlûsî *(Rahimehullah)* 65, 88, 100, 101, 104, 132, 155, 163, 164, 174, 178, 188, 196, 200, 238, 245, 250, 253, 254, 261, 272, 275, 296, 297
Amel-i salih işleyenler arasındaki dostluk 494
Amel-i salih işleyenlerin mükâfatı 43
Amel-i salihin, ruha etkisi 443
Amelin sözden daha tesirli olduğu 68
Amellere güvenmemek 435
Amelleri, Allah-u Tealâ'nın yarattığı 82
Amelleri, kendinden görmemek 286
Amellerin selameti 444
Amellerin, dünyada göründükleri suretlerde kalmayacağı 141
Amellerin, ehli arasında tesis edeceği dostluk 494
Amellerin, sahiplerine bildirilmesi 141
Amellerini, kendilerinden bilenlerin hakikate eremeyişleri..... 142
Amelsiz ilmin fayda vermeyeceği 105
Amelsiz kurtuluş mümkün olmadığı 443

"Amelü'l-yevm ve'l-leyle" (Nesâî) 244
"Amelü'l-yevm ve'l-leyle" (İbni Sünnî) 420
Âmir *(Radıyallahu Anh)* 300
Ammar ibni Yâsir *(Radıyallahu Anhuma)*nın Müslüman oluşu 324
Ammar ibni Yasir *(Radıyallahu Anhuma)* 54, 324, 325
Amr ibni Lühayy *(Le'anehullah)* 275
Amr ibni Sabit'i-l Ensarî *(Radıyallahu Anh)* 54
Amr ibni Said 483
Amr ibni Ubeyd (Mutezilî) 233
Amr ibni Şuayb *(Radıyallahu Anh)* 195, 242
Amr ibni Âs *(Radıyallahu Anh)* 131, 216, 462, 468
Amr ibni Âs *(Radıyallahu Anh)*ın, Muaviye *(Radıyallahu Anh)* tarafından hakem tayin edilişi 216
Ana karnında ruh verilmeyen cenîn 327
Ana-babaya isyan suçuna, şeytanın teşviği 193
Ana-babaya sövdürtmemek 137
Anatomi bilginlerinin acizliği 65
"Anka kuşu" nu avlayan bulunmadığı 62
Anlayış gücü 17
Antakya 502
A'meş *(Radıyallahu Anh)* 154, 165, 483
A'raf ashabı 520
Arabaya kurban kesmek 305
Arabî *(Kuddise Sırruhu)* 79
Arabistan 361
Arafat 310
Arap doktorları 462
Arap kelamında bulunan mecaz ve isti'âre 50
Arap ırkının fazileti 380, 382
Araplarla mecûsîler arasındaki dostluk 291
Arapları aldatmanın tehlikesi 381
Arapların cahiliyyet devrindeki batıl inançları 458
Arefe günü ölülerin ruhuna kesmek 305
Ariflere **"Hakim"** isminin takılabileceği 224
Ariflerin basîretleri 93
Ariflerin kalplerinin, dünyada Allah-u Tealâ'yı görmesi 34
Ariflerin, Allah-u Tealâ'dan gayrini görmemeleri 77
Ariflerin, korkudan emin olmadıkları 411
"Arz-ı Mukaddese" (Mescid-i Aksa'nın civarındaki kutsal topraklar) 251
Arş'ın üstünde bulunan âlem-i emr 76
Âs ibni Vâil *(Le'anehullah)* 111, 174, 192, 354, 355
Âsî ibni Amr *(Le'anehullah)* 192
Ashab'a yapılan tafsîlin özelliği 274
Ashab-ı Kirâmın, ayetlerin tasrifiyle muhatap olduğu 104
Ashabın kalplerinin, en hayırlı kalpler oluşu 375
Asrında bulunanlara, şefaat hakkı isteyen bir veli 183
Asım *(Rahimehullah)* (Kıraat imamımız) 154, 156, 453, 502

Atâ *(Rahimehullah)* 123, 190, 192, 220, 266, 281, 291, 294, 296, 420, 433, 459
Atâ el-Horasânî *(Rahimehullah)* 407
Ataların, nesillerine kötülükleri hoş göstermesi 341
Atalarının dinine uyanlar 251
Ateistlerin kestiği 292
Ateşe ağlayarak girecek olan 284
Ateşe tapanlar 251
Ateşle cezalandırılma 289
Ateşperestlerin kestiği 292
Atılan kan 275
Atıyye el-Avfî *(Rahimehullah)* 19, 330
Avamla karışıp, görüşmemek 256
Avcı hayvanların yakaladığı 250
Avlanan hayvanlar üzerine besmele çekmek 268
Avlanırken besmele çekmek 298
Avret mahallerini açmamak 283
Ay görüldüğü gibi, Allah-u Tealâ'nın görüleceği 20
Ay ve güneş tutulmasıyla ilgili bir konu 179
Ayakların şahitlik yapacağı gün 518
Ayân mertebesi 425
Aydınlatıcı insanlar 332
Ayet sonlarının içerdiği incelikler 221
Ayet ve hadisleri birlikte değerlendirmenin lüzûmu 51
"Ayet" kelimesinin tasavvufî manaları 389
"Ayet" tabirinin, **"Mucize"** anlamına gelişi 368
Ayetler arasında çelişki olamayacağı 51, 515
"Ayetler" tabirinden kastedilen manalar 432, 512
Ayetler içinde hususî mana içerenlerin, genel olanlara takdimi 41
Ayetleri gerçekten anlayanların takınması gereken tutum 106
Ayetlerin basîretler olduğu 89
Ayetlerin birbirini tasdik edişi 20
Ayetlerin farklı manalarla tefsir edilmesi 99
Ayetlerin hangi yönlerden doğru, hangi yönlerden adil olduğu 235
Ayetlerin neshinin şekilleri 293
Ayetlerin sıralamasıyla ilgili bir hüküm 275
Ayetlerin tasrif ve tafsili 98, 436
Ayetlerin tekrarındaki hikmet 314
Ayetlerin tümünde müstakillen mevcut olan i'câz vasfı 222
Ayetlerin zahirî manasını terketmenin tehlikeli olacağı 45
Ayetlerin, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarının tecellîlerinin suretleri oluşu 91
Ayetlerin, niçin ve kimler için tasrif edildiği 108
"Ayn" mertebesi 425
"Ayne'l-Yakîn" mertebesi 94
Aynî Bedrüddin *(Rahimehullah)* 49, 296
Aynü'l-Basîre 93
Aynu'l-Cem'i'l-Mutlak günü 476

Azab-ı İlahînin hikmet ve adalet oluşu 140, 285, 485
Azabın gelmemesine aldananlar 516
Azabın tasavvufî manası 206
Azabın, kâfirlerden kaldırılmayacağı 465
Azap tehditlerinin, müslümanlarla kâfirlere göre farklılığı 233
Azap ve af yetkisinin Allah-u Tealâ'ya ait oluşu 469
Azaptan kurtuluş duası 30
Azdırıcı imkanlar 355
Azgınların, şeytan kabul edilmesi 189
Azimetle amel ederken öldürülenin intihar etmiş sayılmayacağı 134
Aziz Mahmud Hüdâî *(Kuddise Sırruhu)* 511
Ağlayamamak 124
Ağıt yakmak 460
Ağıt yakılan cenazelere iştirak 135
Ağızların mühürleneceği gün 518
Aşk ehlinin eteklerine yapışmak 257
Aşk şehidi gencin kıssası 206
Aşkla kalbi diri olanlar 347
Aşkın kanunu 286
Aşıkların, avam nastan çektikleri 205

(B)

"Bahru'l-Ulûm" 104
"el-Bahru'l-Medîd" 80
"el-Bahru'z-Zehhâr" (Bezzâr) 375
"Bakî' " (Cennetü'l-Bakî') 448
Bakî'nin, fanî ile görülemeyeceği 40
Bakmanın fuzûliliği 205
Bakteriler 462
Basar görüşü 87
Basîret gözü 80
Basîret körlüğünün sebepleri 77
Basîret nurları 94, 346
"Basîret" tabiri 17, 86
Basîretin açılmasının şartları 330
Basîretin ahiretteki işlevi 29
Basîretlerin kısımları 93
Basîretlerin, Allah-u Tealâ'yı dünyada görebileceği 72
Basîretten gayenin, kişinin, zorlanmadan kendi tercihiyle onu benimsemesi 90
Basın-yayın organlarının şerre kullanılması 192
Batıl azimler 286
Batıl dinleri meşrulaştırma gayreti 459
"Bâtın" ism-i şerifinden beliren müşahede 83
Bayram günleri Allah-u Tealâ'yı görecekler 58
Bayram namazından önce kurban kesmemek 299

"Bed'ü'l-Emâlî" 57
"Bedâi'u't-tefsîr" 39
Beddua ile uğraşmamak 486
Beden karyesinde hakim güçler 362
Bedeni gıdayla büyüten 67
Bedevîlerdeki münafıklar 356
Bedir ehlinin ilmî yöndeki fazileti 220
Bedir günü kâfirlerin başına gelenler 386
Bedirdeki yardım sözü 235
"Bedr" 388, 478
Bedr'de Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in telaşa düşmesi 478
Bedreddin el-Hanefî *(Rahimehullah)* 509
Behlül *(Rahimehullah)*ın, bir çocukla kıssası 278
Bekâ ehlinin basîretleri 93
"Bekâ" makamı 449
Beklemenin müjdeyle bağdaşmayacağı 45
Beklentilerden sakınma gereği 125
Belalarda ruhanî zevkler bulunduğu 114
Belalardaki dostluk 67
Belaların en çok kimlere isabet edeceği 202, 415
Belaların en kuvvetlisi 204
Belaların günahlar sebebiyle geldiği 493
Belanın genelleşerek hafifleştiği 354
Benimsemeden kaynaklanan suç işleme 213
Bereketin helâlde oluşu 301
"Besît" tabiri 13
Besmele çekilenden yemek 264
Besmele çekmeden yeyip-içmemek 291
Besmele çekmenin, her yerde geçerliliği 266
Besmele konusunda, yemekle abdestin farkı 301
Besmelenin, dil ile söylenmesi 295
Besmelesiz çıkarılan elbise 460
Besmelesiz işlere şeytan karıştığı 299
Besmelesiz kesilenden yememek 290, 291
Besmelesiz kesilenden yemenin günahı ve yiyenlere tehdit 281, 310
Besmelesiz kesilenin harâmiyyeti 273
Besmelesiz kesimin fasıklık oluşu 306
Besmelesiz yapılan cimalar 460
Besmelesiz yenilen yemeklerin durumu 460
Besmeleyi hafife alanın kâfir olacağı 312
Besmeleyi, yemeğin başında unutanın ne yapacağı 301
Besmeleyle kesilenlerden yemeyenlere sitem 271
Beyazıd-ı Bestamî Hazretlerinin rüyada Mevlâ Tealâ'yı görmesi 30
Beyhakî Ahmed İbni Hüseyn *(Rahimehullah)* 58, 243, 303, 509
Beynin ruhla irtibatı 212
Beyzâvî Abdullah İbni Ömer *(Rahimehullah)* 163, 177, 211

"Beyzâvî tefsiri" 87
Beğavî Hüseyn İbni Mesud *(Rahimehullah)* 41, 137, 281, 354, 384
Beşerî ruhların, marifet noktasındaki mertebeleri 333
Beşerin peygamberleri 508
Bîatın meşru ediliş nimeti 13
Bidatlardan selamet 444
Bidatla karşılaşmamak için ,vazife terkedilmemesi 135
Bika'î İbrahim İbni Ömer *(Rahimehullah)* 16, 129, 274, 340, 358, 383, 387, 407
"Bika'î tefsiri" 72
Bilâl (Ebu'd-Derdâ *(Radıyallahu Anh)* ın oğlu) 167
Bilâl *(Radıyallahu Anh)* 19
Bilen toplumun, ayetlerden istifadeyle tahsis edilişi 104
"Bileşik" tabiri 13
Bilgi görüşü 41
Bilmediğini ifadeden utanmamak 224
el-Binâye (Hidaye şerhi) 296
Bir olan Zatı tesbih 30
Bitkisel hayatın ciğerle irtibatı 213
Borçtan kurtulma duası 241
Boynuzlanan hayvanın harâmiyyeti 273
Bozanın hükmü 282
Boğulan hayvanın harâmiyyeti 273
Büdeyl ibni Verka el-Huzâî *(Le'anehullah)* 275
Buharî Muhammed İbni İsmail *(Rahimehullah)* 47, 279, 300, 455, 509, 519
"Buharî" (Sahih) 22
Bülbüllerin, kıştan çektikleri 204
Bülûğa ermedikçe ruhanî isti'dadın bozulmayacağı 528
Bulûğa ermeyen çocukların boynuna asılan nüsha (Muska) 242
Bûsîrî *(Rahimehullah)* 500
Büyü yapmaya teşvik edenler 459
Büyücülerin, insan şeytanları olduğu 191 307
Büyük günahların en büyüklerinden biri 137
Büyük mülk 45
Büyükbaş hayvanların dindeki yeri 269
Büyüklerin, Allah-u Tealâ'nın azabından emin olmadıkları 478
Büyüklük taslamak 283
Büyüklüğün, Allah-u Tealâ'ya mahsus olması 52

(C)

Cabir ibni Abdillah *(Radıyallahu Anh)* 54, 193, 294, 484, 501, 507
Cafer-i Sadık *(Kuddise Sırruhu)* 342
Cahil kişilerin hakem olamayacağı 223
Cahil takımının yönetici olduğu toplumlar 363
Cahilden veli olmayacağı 224
Cahiliyyet devrinde fuhuş 281
Cahiliyyet devrindeki batıl inançlar 303, 458

Cahillerin, ilim ehline düşmanlığı ... 209
Cahillerin, ölmeden kabir ehlinden oldukları ... 327
Cahîm ile Hamîm'in farklı yerlerde oluşu ... 472
Câhiz *(Rahimehullah)* ... 410
"Câmi'u'l-Beyan fî tefsîri'l-Kur'an" (Muhammed ibni Abdirrahman eş-Şîrâzî) ... 469
Canavarlar tarafından yenilen hayvanın harâmiyyeti ... 273
Canlılık vasfının, insandaki diğer sıfatların aslı oluşu ... 331
Cânn (cinlerin babası) ... 196
Canı kolay ve zor çıkanlar ... 315
Çarşılar ... 308
Cebr (köle ismi) ... 102
Cebr adındaki kölenin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e, Kur'an-ı Kerim'i yazdırdığı iddiasına reddiye ... 98
Cebriyye fırkasına reddiye ... 90 121, 179, 238
Ced'ân ibni Amr (dürüstlükte simge olan bir müşrik) ... 174
Cehalet karanlığı ... 338
Cehaletin, ölümle eşdeğer oluşu ... 327
Cehennem bekçilerinin, kâfirlere sorusu ... 514
Cehennem derekelerinin karanlığı ... 336
Cehennemde cezalandırılma ... 289
Cehennemde günahkâr müminlerin bir daha öldürüleceği ... 466
Cehennemin cinlerden ve insanlardan doldurulacağı ... 509
Cehennemin sonsuzluğu ... 464
Cehennemin, şehvetle kuşatılmış olduğu ... 141
Cehennemlikler ... 520
Cehennemliklere soğukla azap edilmesi ... 471
Cehmiyye fırkasına reddiye ... 55
Celâl-i Belkînî *(Rahimehullah)* ... 58
"Celâleteyn (iki lafza-i Celâl)" arasında yapılan makbul dua ... 373
"Celâleyn Tefsiri" ... 471
Cem' makamı ... 434
"Cem'u'l-Cevâmi' " ... 58
Cemi manasında kullanılan müfred kelimeler ... 189
Cennet ve cehenneme dağılacak olanlar ... 520
Cenîn ... 327
Cennet ehlinden özel bir tabakanın hali ... 80
Cennet ehlinin en kıymetlileri ... 58
Cennet ehlinin karşılaşacakları selam tahiyyeleri ... 438, 439
Cennet ehlinin nur tepelerine oturması ... 44
Cennet ehlinin, Allah-u Tealâ'ya şükranı ... 51
Cennet ehlinin, cuma gününe ihtiyacı ... 44
Cennet nimetlerinin, iman faziletine denk bir mükâfaat olamayacağı ... 42
Cennet nimetlerinin, insanın tabiatına hitap ettiği ... 42
Cennet ve cehennem ehlinin ölümsüzlüğü ... 465
Cennet ve cehennemlikler hakkındaki ezelî söz ... 235

Cennete **"Selâm yurdu"** denilmesi 438
Cennete girmek için, çok imtihanlar geçirmek gerektiği 202
Cennete yürüyenler 332
Cenneti talep günahı 286
Cennetin civarı 520
Cennetin kısımları 449
Cennetin, nefsin istemedikleriyle çevrildiği 141
Cennetin, nerede olduğu 440
Cennetlikler 520
Cennette, nüzül (maddî zevkler)le yetinilmeyeceği 43
Cerir ibni Abdillah *(Radıyallahu Anh)* 19, 20, 46, 54
Cerrârî (Ebu Said el-Harraz'ın dostu) 475
Cessâs *(Rahimehullah)* 138, 265, 306
"Cevâmi'u'l-kelim" tabiri 247
"el-Cevâhir" (İmam-ı Gazalî) 314
Ceza olmak üzere öldürülmek 329
Cezaların tatbikine vesile olan yöneticiler 489
Cezanın, kesbe bağlılığı 289
Cezbeye sahip olanlar 222
Cezerî *(Rahimehullah)* 373
Cibrîl *(Aleyhisselâm)* 151, 243, 244, 323, 380, 385, 474, 508
Cibrîl *(Aleyhisselâm)* ı görmek isteyenler 370
Cîbril *(Aleyhisselâm)* ın sevdiği ve kızdığı kimseler 385
Cihadın İslamın bidayetinde meşru kılınmamasının hikmeti 208
Cihan ayetleri 512
Cihat ayetleriyle nesholan hükümler 138, 201
Cima (cinsi münasebet)lerde besmele çekmemenin zararı 460
Cimrilerin zengin olması 487
Cin gecesi 243, 299, 502
Cin ve insan topluluğuna azarlama hitabı 498
Cin ve insan şeytanları hakkında farklı görüşler 189
Cin ve insan şeytanlarının şerrinden sığınmak 190
Cin şeytanları 187, 306
Cin şeytanları gibi, insan şeytanlarının da mevcut olduğu 210
Cin şeytanlarının meşguliyetleri 192
Cin şeytanlarının, insan fertlerinin tümüne musallat edilişi 196
Cin şeytanlarının, insan şeytanlarının vekili olduğu 202
Cin şeytanlarının, ne zaman ölecekleri 196
Cin şeytanının, insan şeytanından yardım alması 190
Cinayet işleme suçuna, şeytanın teşviği 193
Cinler adına kesilenden yememek 303
Cinler cemaati 454
Cinlerden kaçan cinler 206
Cinlerden korunma duası 243
Cinlerden korunma düşüncesiyle kurban kesenler 303
Cinlerden korunmak adına yapılan yanlışlar 304
Cinlerden peygamber gönderilip gönderilmediği 504

Cinlerden, insanları çok seven mümin bir kavim bulunduğu 205
Cinlerden, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in resulleri 502
Cinlere tapanlara reddiye 16
Cinlere, kendi cinslerinden peygamber gönderildiğini iddia edenlerin delilleri 506
Cinlere, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce peygamber gönderilip gönderilmediği 500
Cinleri, Allah-u Tealâ'ya ortak edenler 6
Cinlerin "Yusuf" isimli peygamberi 511
Cinlerin Allah-u Tealâ'yı göreceği 58
Cinlerin davetçisinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelişi 300
Cinlerin de insanlar gibi farklı mezheplere bölündüğü 519
Cinlerin görülmesinin geçici oluşu 16
Cinlerin kâfirleri 190
Cinlerin müminlerinin, Kur'an-ı Kerim'den aldığı lezzet 206
Cinlerin Müslümanlarının ahirette sevap alıp almayacakları 519
Cinlerin ve insanların saîd ve şakî olabilecekleri 520
Cinlerin ve insanların zalimlerinin birbirine musallat edilişi 493
Cinlerin yiyecekleri 299, 460
Cinlerin, insanlara çok çektirmesinin manaları 456
Cinlerin, insanlardan daha ziyade azarlanmaya müstehak olduğu 499
Cinlerin, insanların eşyasını kullanması 302
Cinlerin, kulluk için yaratılan mükellefler olduğu 507
Cinlerin, Kur'an-ı Kerim dinlemek üzere Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelişleri ve iman etmeleri 500
Cinlerin, ruhlara benzeyişi 501
Cinlerin, şeytanın şerrinden sığınması 195
Cinlerle insanların birbirlerinden faydalanmasının çeşitleri 458
Cinlerle insanların mükellefiyyeti 467
Cinlerle insanların yaratılış şekillerinin farklılığı 519
Cinlerle insanların, mümin ve kâfiri bulunduğu 519
Cisim olmadan da ruhun diri olabileceği 212
Cizye ödemeye mahkum olma rezaleti 386
Ciğeri korumak 462
Ciğerin ruhla irtibatı 212
Cömertlerin zengin olması 487
Cübbâî (Mutezilî) 163, 417, 418
Cübeyr ibni Mut'im *(Radıyallahu Anh)* 468
Cuma gününün ahiretteki ismi 44
Cuma gününün fazileti 44
Cündeb ibni Süfyan el-Becelî *(Radıyallahu Anh)* 299
Cüneyd-i Bağdâdî *(Kuddise Sırruhu)* 67, 343
Cüneyd-i Bağdâdî *(Kuddise Sırruhu)*nun, cenazesini yıkadığı müridin kerameti 343
Cüz'î iradenin önemi 119

(Ç)

Çalgı âletleri 308
Çıplak gezmemek 283
Çirkini güzel görenler 143
Çocuk edinmeyen Zatı tesbih 30
Çocuk sebebiyle işlenilen günahlar 460
Çocuklarda şeytanın ortaklığı 460
Çocuklukta yapılan yanlışlarla ruhanî isti'dadın bozulmayacağı 528
Çocuğa ihtiyaç âcizliği 16
Çoluk-çocuğuna zulmedenlere tehdit 490

(D)

Dahhak *(Radıyallahu Anh)* 102, 104, 165, 193, 281, 321, 335, 408, 506, 520
Dalâlette kalanların körlüğü 328
Dârekutnî Ali İbni Ömer *(Rahimehullah)* 53, 58
"Dârekutnî" (Sünen) 297
Dârimî Abdullah İbni Abdurrahman *(Rahimehullah)* 31
"Dârimî" (Sünen) 50
Darlıktan sonra genişlik geleceği 34
"Dârü'l-Erkam" (müminlerin toplantı yeri) 324
Dârü's-Selâm mertebeleri 449
"Dârü's-Selâm" (Cennet) 437
Dârü's-Selâm'ın tasavvufî manaları 444
Davet için müşriklere yönelmekte bir sakınca olmadığı..... 114
Davet ulaşmayan kişilere imanın vacip olmamasının şartı..... 512
Davet ve tebliğde yumuşaklığa riayet 68
Davete icabet 207
Davette yumuşak sözlülüğe riayet 138
Davud *(Rahimehullah)* 294
Davulcunun seçkin velilere karışması 390
Dağın tecellîye dayanamaması 42
"Delâilü'n-Nübüvve" (Beyhakî) 151
"Delâilü'n-Nübüvve" (Ebû Nu'aym) 244
Delil teşkil etmeyecek konularda hakarete başvurmamak..... 136
Delilik halinin, peygamberlere arız olmadığı 223
Delillere bakmanın önemi 71
Delillerin zahirine inanmak 32
Deneme ile elde edilen ilim 73
Denizin üstündeki şeytanın tahtı 195
Derilerin selameti 444
Deve tezeğinin, cinlerin yiyeceği oluşu 300
Devlet yönetimiyle ilgili, Kur'an-ı Kerim'in kurallar koyması 222
Değiştirilme imkanı olmayan fenalıklara karşı
ne türlü tutum takınılması gerektiği 112
Dırar ibni Hattab *(Radıyallahu Anh)* 468
Dışkının harâmiyyeti 273

"ed-Dîbâc" (Suyûtî) 299
Dilin selameti 444
Dilleri baldan tatlı, kalpleri acı olanlar 106
Dillerin şahitlik yapacağı gün 518
Din davetçilerinin takınması gereken edep 136
Din ilimlerinin hayat kaynağı olduğu 327
Din konusunda Allah'tan gayrine itaatın şirk olduğu 310
Dinde fakîh olma 141
Dine zarar verecek şeylerden sakınmak 137
Dini bozan zümreler 363
Dinî hükümleri tesbitte kıyas yollarına başvurmak 254
Dini istismar edenler 105
"Dinî Müceddidler" kitabı 121
Dinî önderlere bîatın meşru ediliş nimeti 13
Dini yaymaya çalışanlar 332
Dini, toptan inkâr edenler 51
Dinin ancak İslam olduğu 414
Din hakkının her haktan üstün olduğu 145
Dinin nişanlarından olan hayvanlar 269
Dinle ilgili konularda körü körüne hüküm vermemek 276
Diri ve ölü kalbin farkı 331
Dirilerle ölülerin, tecellîye mazhar olmakta eşit oluşu 71
Dirilik vasfının, bir cismin varlığına muhtaç olmadığı 212
Dirilmeyi inkâr edenler 251
Diriltilme vakti 463
Dolunay gecesi 49
Domuzun harâmiyyeti 273, 275
Dosdoğru yolda düzgün gidenler 332
Dostların korku ve üzüntüden kurtuluşu 496
Dostluk ve düşmanlığın, insanların elinde olmadığı 188, 494
Dostluğu ancak Allah-u Tealâ'nın yarattığı 481
Dostluğun önemi 491
Dövme yaptırmamak 307
Doğu cihetinde bulunan zorbalar 488
Doğurmayan ve doğrulmayan Zatı tesbih 30
Dualar içinde garip bir dua 207
Dualar içinde, kabûlü denenmiş bir dua 373
Duaların ölülere ulaştığı 305
Duanın, iyiliğe karşılık yerine geçeceği 207
Duhan (duman) mucizesi 369
Dükkâna kurban kesmek 305
Dünya hayatının aldatıcılığı 517
Dünya hayatının kâfirleri aldatması 516
Dünya hayatının kıymetini bilmek 79
Dünya sevgisi 105, 124, 288
Dünya ve ahirette canlı olmak 348
Dünyada Allah-u Tealâ'yı bilmenin, ahirette görmeye dönüşeceği 78

Dünyada Allah-u Tealâ'yı görememenin sebebi 74
Dünyada uyanıkken Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceği 41
Dünyadan istifadeyle, dünya ehli olmanın farkı 279
Dünyadan uzaklaşma 403
Dünyanın şerrinden kimlerin kurtulabileceği 441
Dünyanın, Allah-u Tealâ'nın görülme mahalli olmaya gücü olmadığı 41
Dünyaya meyilli zahitler 529
Dünyayı fani olarak görmek 342
Dünyayı talep günahı 286
Dünyevî hazları elde etmek için taviz vermemek 14
"ed-Dürrü'l-Muhtar" 29
Duraklanılan konularda Kur'an-ı Kerim'e başvurmak 225
Duyuların fani oluşu 77
Düşman sevinmesinin en çetin bela oluşu 204
Düşmana karşı gerçek düşmanlığın ne şekilde yapılacağı 208
Düşmana karşı koymaya vesile olan yöneticiler 489
Düşmanlara aldırmamanın, sıddıklık alametlerinden olduğu 208
Düşmanlardan gizleyen bir zikir 84
Düşmanların birbirinden kaçışı 495
Düşük işlere kanaat etmemek 92
Düşünen topluluk 433

(E)

Ebdâl'den vefat edenin yerine başkasının tayin edilme kıssası 390
Ebedî olan Zatı tesbih 30
Ebedîlik yurduna yöneliş 403
"Ebsar" kelimesi 17
Ebû Hamza *(Kuddise Sırruhu)*nun, düştüğü kuyudan kurtuluş kıssası 12
Ebû Abdillah *(Radıyallahu Anh)* 409
Ebû Abdillah *(Rahimehullah)* 55
Ebû Abdillah er-Râzî *(Rahimehullah)* 87
Ebû Abdillah Hafîf *(Kuddise Sırruhu)* 343, 344
Ebû Abdillah-i Mazirî *(Radıyallahu Anh)* 22
Ebû Ali el-Cübbâî 417
Ebû Amr *(Rahimehullah)* 102
Ebu Bekr *(Radıyallahu Anh)* ın ilmî yöndeki fazileti 220
Ebû Bekr *(Rahimehullah)* (Kurra'dan) 156
Ebû Bekr ed-Darîr *(Rahimehullah)* 141
Ebû Bekr ibni Abdillah ibni Kays *(Radıyallahu Anhum)* 50
Ebû Bekr Muhammed ibni Abdillah (İbnü'l-Arabî) *(Rahimehullah)* 308, 382
Ebû Bekr-i Sıddık *(Radıyallahu Anh)* 17, 79, 133, 220
Ebu Bekr-i Sıddık *(Radıyallahu Anh)* a yapılacak hususi tecellî 79
Ebû Cafer *(Radıyallahu Anh)* 402, 403
Ebû Cafer-i Taberî *(Rahimehullah)* 431
Ebû Cehl *(Le'anehullah)*ın, Hazreti Hamza'dan dayak yemesi 318

Ebû Cehl ibni Hişam *(Le'anehullah)* 131, 192, 318, 319, 321, 324, 325, 326, 335, 338, 340, 341, 355, 367, 370, 371, 372, 376, 383, 386, 398, 415
Ebû Cehl'e iman nasip olmayacağını bildiren ayet-i kerime 338
Ebû Cehl'in, Ammar *(Radıyallahu Anh)* a çektirdiği işkenceler 324
Ebû Cehl'in, kendisine vahiy gelmesini talebi 326
Ebû Davud Süleyman İbni Eş'as es-Sicistânî *(Rahimehullah)* 293
"Ebû Davud" (Sünün) 46
Ebû Hamza *(Kuddise Sırruhu)* 168
Ebû Hamza el-Horasânî 12
Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)* 29, 54, 135, 136
Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)* ın, bir davetteki münkere sabrı 135
Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)* ın, Allah-u Tealâ'yı rüyada görüşü 29
Ebû Hayyan Muhammed İbni Yusuf *(Rahimehullah)* 88, 89, 102, 155, 159, 163, 213, 216, 280, 327, 333
"Ebû Hayyan" tefsiri 17
Ebû Hureyre *(Radıyallahu Anh)* 19, 25, 33, 47, 52, 54, 59, 71, 118, 253, 256, 283, 294, 300, 302, 303, 369, 379, 385, 465, 489, 501, 503, 509
Ebû Husayn el-Karî *(Rahimehullah)* 17
Ebû Huzeyfe ibni'l Muğîre 325
Ebû Iyâz *(Rahimehullah)* 294
Ebû Kuhâfe (Hazreti Ebû Bekr'in babası) *(Radıyallahu Anhuma)* 468
Ebû Mâlik *(Rahimehullah)* 165
Ebû Mansûr-u Matürîdî *(Rahimehullah)* 38, 42, 45, 56, 135
Ebû Mesud es-Sekafî *(Le'anehullah)* 370
Ebû Muhammed el-Cerirî *(Kuddise Sırruhu)* 342
Ebû Musa *(Radıyallahu Anh)*ın, Ali *(Radıyallahu Anh)* tarafından hakem tayin edilişi 216
Ebû Musa el-Eş'arî *(Radıyallahu Anh)* 22, 50, 54,193, 216
Ebû Müslim *(Rahimehullah)* 231
Ebû Nazra *(Radıyallahu Anh)* 409
Ebû Nu'aym *(Rahimehullah)* 24
Ebû Osman el-Mağribî *(Kuddise Sırruhu)* 312, 434
Ebû Râfi' *(Rahimehullah)* 294
Ebû Ravk *(Rahimehullah)* 384
Ebû Reyhane *(Radıyallahu Anh)* sebebiyle idam edilen şeytanlar 195
Ebû Rezîn el-Ukaylî *(Radıyallahu Anh)* 49, 54
Ebû Said el-Harrâz *(Kuddise Sırruhu)* 475
Ebû Said el-Harrâz *(Kuddise Sırruhu)* nun kıssası 475
Ebû Said el-Hudrî *(Radıyallahu Anh)* 19, 54, 48, 332, 363, 388, 466
Ebû Salih *(Rahimehullah)* 23, 130, 150, 420
Ebû Sevr *(Rahimehullah)* 294
Ebû Sinan eş-Şeybânî *(Rahimehullah)* 332, 335
Ebû Süfyan *(Radıyallahu Anh)* ın, müşrikken de, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in doğru olduğunu bildiğine dair itirafı 181

Ebû Süfyan ibni Harb *(Radıyallahu Anh)* 131, 181, 354, 372, 373, 382, 468
Ebû Süfyan'ın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkında
Hirakl'e verdiği cevaplar 354, 372
Ebû Sükeyne *(Radıyallahu Anh)* 229
Ebû Süleyman-ı Dimeşkî *(Rahimehullah)* 368, 438, 506
Ebû Süleyman-ı Hattâbî *(Rahimehullah)* 66
Ebû Talib (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in amcası 131, 376
Ebû Talib'e, ölürken, müşriklerin yaptıkları baskı 131
Ebû Ubeyd *(Rahimehullah)* 303
Ebû Ubeyd el-Kasım ibni Sellâm *(Rahimehullah)* 56
Ebû Ubeyde *(Rahimehullah)* 176, 197, 357, 420, 506
Ebû Ümame el-Bâhilî *(Radıyallahu Anh)* 25, 112, 190, 282, 405, 420
Ebû Umare (Hazreti Hamza'nın künyesi) 319
Ebû Ya'lâ *(Rahimehullah)* 31
Ebû Yakub Ekta' *(Kuddise Sırruhu)* nun ölüm anındaki eşsiz beyanı 343
Ebû Yezid el-Bestâmî *(Kuddise Sırruhu)* 30, 70
Ebû Yusuf *(Rahimehullah)* (Hanefî müctehidi) 519
Ebû Zehre *(Rahimehullah)* 402, 405, 464, 511
Ebû Zerr *(Radıyallahu Anh)* 22, 23, 25, 26,189, 190, 489
Ebû Zerr *(Radıyallahu Anh)* ın, valilik görevi istemesi 489
Ebû Zümeyl *(Rahimehullah)* 308
Ebû Zür'a *(Rahimehullah)* 31
Ebû İshak (Muhtar *Le'anehullah*) 308
Ebû İshak *(Radıyallahu Anh)* 484
Ebû İshak *(Rahimehullah)* 104
Ebû İsmail el-Herevî *(Kuddise Sırruhu)* 327
Ebu'd-Derdâ *(Radıyallahu Anh)* 167, 292, 486, 517
Ebu'd-Derdâ *(Radıyallahu Anh)* ın, vefatına yakın buyurdukları 167
Ebu'l-Hasen el-Eş'arî *(Rahimehullah)* 58, 417
Ebu'l-Ehvas ibni Mâlik el-Cüşemî *(Le'anehullah)* 275
Ebu'l-Hakem (Ebû Cehl'in künyesi) 319
Ebu'l-Hüseyn-i Müzeyn *(Kuddise Sırruhu)* 343
Ebu'l-Hüzeyl (Mutezilî) 163
Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf 59
Ebu'l-Müntehâ *(Rahimehullah)* 54
Ebu'l-Yemân Cabir ibni Abdillah *(Radıyallahu Anh)* 236
Ebu'l-Âliye *(Rahimehullah)* 26, 41, 67, 69, 164, 165, 281
Ebu'n-Necm el-Kazvînî *(Rahimehullah)* 56
Ebu's-Salt es-Sekafî *(Radıyallahu Anh)* 408
Ebussuud Efendi Muhammed İbni Muhammed el-Amâdî *(Rahimehullah)* 104, 110, 119, 132, 141, 155, 165, 176 211, 215, 249, 261, 264, 274, 524
"Ebussuud" tefsiri 6
Ebuş'ş-Şeyh *(Rahimehullah)* 483
"Ebvâbü'l-Ferec" kitabı 374
Ecel gelmesi anlamındaki ölüm 329
"Ecel" tabiri 463

Ecelden önce, azap için öldürülenler 329
Ecelle ilgili inancımız 464
Edep vermek niyetiyle tokat atmak 134
Ef'al-ı tafdîl sîğasının, Allah-u Tealâ hakkında kullanılması 260
Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, ins-ü cinnin tümüne gönderilişi 500
Eflatun'un, İsa *(Aleyhisselâm)* a uymama sebebini açıklayan sapık sözü 377
Ehil olmadığı göreve gelenlerin rüsvaylığı 489
Ehl-i Beyt ile tevessül 240
Ehl-i Kitabın kestiği 292
Ehl-i kitabın Kur'an-ı Kerim'i hak olarak bilmesi 214
Ehl-i kitabın, Müslümanların kestiklerini yemekten sakınması 272
Ehl-i Sünnet akîdesi 8, 19, 118, 139, 177, 200, 413, 416, 464, 467
Ehl-i Sünnet dışı inançlardan selamet 444
Ehl-i Sünnet fırkasının, Kur'an-ı Kerim durdukça yaşayacağı 433
Ehl-i Sünnet olan âlimler 434
Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 277
Ehl-i Sünnet'in ecelle ilgili inancı 464
Ehl-i Sünnet'in, **"Allah-u Tealâ dilediğine hükmeder"** şeklindeki isabetli görüşleri 526
Ehl-i Sünnet'in, **"Allah-u Tealâ'ya bir şey vacip olmadığı"** hususundaki isabetli inancı 485
Ehl-i Sünnet'in, **"Günah işlemekle şirke düşülmeyeceği"** görüşü 310
Ehl-i Sünnet'in, korku ve ümit arasındaki doğru konumu 431
Ehl-i Sünnete uymayan sapık şeyhlerin durumunu açıklamak 145
Ehl-i Sünnet'in dirilik ve ilim sıfatıyla ilgili bir inancı 212
Ehl-i Sünnet'in isabetli tutumu 64, 480
Ehl-i Sünnet'in, Allah-u Tealâ'nın görülmesini kabul ettiği 46
Ehl-i Sünnet'in, cebr ve ta'tîl arasındaki dengesi 121
Ehl-i Sünnet'in, tevil hususunda gayretleri 51
Ehl-i tezekkür olan kavim 433
Ehli kitab'ın, Kur'an-ı Kerim ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i bildiği 227
Ehli kitab'ın, Kur'an-ı Kerim'in doğruluğu hakkındaki ilimlerinin yeterli delil olduğu 219
Ehlullah'ın ittifak ettiği bir konu 224
"Ehvaz" (Yemen'de bir yer) 390
Ekâbir gürûhunun, etbaına kötülükleri hoş göstermesi 341
Ekâbir takımının, Mekke yollarına nöbetçi koyması 354
"Ekâbir" tabirinin işârî manaları 362
Ekilenin biçileceği 144
Ekim zamanının başlangıcında yağmur yağma bereketi 487
Ekseriyetin sapıklığı 251
Ekseriyetin yalancı olduğu 257
El kesiminden kısas 136
El yıkamanın önemi 302, 303, 460
"el-Edebü'l-Müfred" (Buharî) 208
"el-Esmâ ve's-Sıfat" (Beyhakî) 244

Ellerin dile geleceği gün 518
"Emâlî" kitabı 378
Emelleri iptal etmek 342
Emevî halifelerinden İbni Mervân 483
Emîr Abdülaziz (Şamil Tefsiri sahibi) *(Sellemehullah)* 201
Emir ve yasakların kimlere yöneldiği 235
Emirlerin mevcudiyyetinin önemi 488
Emniyeti sağlayan yöneticiler 489
Emr-i bi'l-Ma'ruf için, müşriklere yönelmekte bir sakınca olmadığı 114
Emr-i bi'l-Maruf'un, hangi durumlarda kötü sayılacağı 136
Emr-i bi'l-marufçuların takınması gereken edep 136
Emr-i bilmarufu terkedenlerin lanetlenişi 492
En'am Sûresi'yle, Mü'min Sûresi'nde yer alan tevhid ifadelerinin konumunun değiştirilmesindeki hikmetler 9
En'am Sûresinde Allah-u Tealâ'nın ilim sıfatına çokça temas edilişi 521
En'am Sûresinde duanın kabul olduğu ayet-i kerime 373
En'am Sûresinde takip edilen usûl 6
En'am Sûresinin topyekûn inmiş olması 274
Enes ibni Mâlik *(Radıyallahu Anh)* 19, 25, 44, 52, 54, 141, 167, 168, 203, 209, 231, 272, 321
Erîhâ 251
Erkek-kadın karışan cenaze 135
es-Seyyid Muhammed el-Mâlikî el-Hasenî *(Kuddise Sırruhu)* 374
Esamm *(Rahimehullah)* 294
Esbağ *(Rahimehullah)* 296
Esved ibni Abdi Yağûs *(Le'anehullah)* 111, 174, 354, 355
Esved ibni Abdi'l-Esed *(Le'anehullah)* 192
Esved ibni Hars *(Le'anehullah)* 111
Esved ibni'l-Muttalib *(Le'anehullah)* 174, 354, 355
Esved ibnü'l-Bahterî *(Radıyallahu Anh)* 131
"Evcezü'l-Mesâlik" (Kandehlevî) 243
Evhama kapılanların okuyacağı dua 242
Evlenilmesi yasak olan hanımlar 281
Evliyanın eziyet çekmesinin hikmeti 207
Evliyanın, kendilerine eziyet edenlere beddua etmeyişi 151
Evliyanın, görünüşteki hakirliğinin arkasındaki izzet 72, 208
Evliyaullah'a gelen celâl tecellileri 344
Evliyaullah'a karşı tevazulu olmak 392
Evliyaullah'ın görüşlerini aşmamak 225
Evliyaullah'ın herkes tarafından tanınamayacağı 433
Evliyaullah'ın kalplerini teskin eden bir ayet-i kerime 185
Evliyaullah'ın kalplerinin Allah-u Tealâ'yı görmeyi çok arzuladığı 34
Evliyaullah'ın, Allah-u Tealâ'nın gayrinden bir şey istememeleri 12
Evliyayı sevmek 124
Evzâ'î *(Rahimehullah)* 411, 519
Ezeldeki kabul ve reddin muteber olduğu 182

Ezelî ilmin tesiri 263
Ezelî iradenin kahrı altında bulunanlar 156
Ezherî *(Rahimehullah)* 66, 255
Eziyetlere karşılık vermekle uğraşmamak 208
Eziyetten kurtulmak için okunacak bir zikir 84
Eğilmenin hükmü 305
Eğlenceli davetlere katılmamak 135
Eş edinmeyen Zatı tesbih 30
Eş'arî Ebu'l-Hasen *(Rahimehullah)* 25, 58, 179, 417, 418
Eş'arî *(Rahimehullah)* ın, Cübbâi'yle tartışması 417
Eş'arî'nin, istitâ'at konusundaki görüşünün yanlışlığı 179
Eşdak (Amr ibni Said'in lakabı) 483

(F)

Facir vezirler 491
Fadl ibni Ziyad *(Rahimehullah)* 55
Fahişelerin, cahiliyyet devrindeki durumu 281
Fahru'l-İslâm Ali el-Pezdevî *(Rahimehullah)* 54
Fahrurrâzî Muhammed İbni Ömer *(Rahimehullah)* 38, 40, 43, 65, 86, 87, 89, 90, 97, 100, 110, 111, 116, 129, 132, 136, 149, 156, 159, 163, 166, 174, 198, 211, 219, 233, 238, 249, 261, 264, 274, 290, 330, 332, 333, 337, 416, 433, 513, 527
Fahrurrâzî *(Rahimehullah)*ın ihtiyatlı fetvası 294
"Fahrurrâzî" tefsiri 5
Fakirlerin, zikir nuruyla kavuştukları genişlik 426
Falcılar 307
Falcıların, insan şeytanları olduğu 191
Faris ehli 265
Faris ehliyle müşriklerin irtibatı 265
Faris milletiyle araplar arasındaki dostluk 291
Fark makamı 434
Farzlara ilaveten nafilelerin değeri 81
Farzları terketmemek 283
Farzların, bir günaha sebebiyet vermesi durumunda ne yapılacağı 134
Fasık yöneticiler 491
Fasıklık, kalplerinde süslenen kişiler 146
Fatiha-i şerife'de yer alan ibadetin, Allah-u Tealâ'ya hasrı 10
Fatıma *(Radıyallahu Anha)* 128
Fatıma binti Hattab *(Radıyallahu Anha)* 321
Fatıma'nın oğullarıyla tevessül 240
Faydalı şeylerin kalıcı olacağı 202
Faydasız şeylerle uğraşmamak 136
Felsefecilerin yanlış görüşü 377
Fenâ ehlinin basîretleri 93
Fenâ makamı 449
Fena makamındaki gözler 78

Fenafillah makamından sonraki rahatlık 94
Feraset nuru 332, 424
Fermân-ı İlâhî'nin, gökler ve yerler arasında dolaşıp durması 510
Ferrâ' *(Rahimehullah)* 102, 154, 176, 384, 504
"Fethu'l-Bârî" (Buharî şerhi) 48
Fetih günü putların kırılması 236
Fetih'ten önce ve sonra Müslüman olanlar 468
Fetret devrinde, Rablerini bulanlar 252
Fetvaların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e arz edildiği 224
Fetvayı kalbe danışmak 225
"Feyzu'l-Kadîr" 106
Fiilî nasihatın önemi 69
Fiillerin, ellerden daha etkili olduğu konular 134
Firavun *(Le'anehullah)* 18, 99
Firavun gibilerin, imkanlarına rağmen bunalımda kalmaları 426
Firavuna amelinin süslenmesi 146
Firdevs cennetleri 43, 53
Furkan kabiliyetine mazhar olanlar 224
"Furkan" (Kur'an-ı Kerim'in ismi) 307
Fuzayl ibni Iyaz *(Rahimehullah)* 488
Fıkhî meselelerdeki ictihat 254
Fıkhı din için öğrenmeyenler 105
Fıkıh ilminin önemi 414
"Fısk" tabiri 306
"el-Fethu'r-Rabbânî" (Ahmed el-Bennâ) 379
"el-Fevzü'l-Kebîr" (Veliyyullah ed-Dehlevî) 293
"el-Fütûhât'ü'l-Mekkiyye" (İbni Arabî) 36, 80, 82
"el-Fıkhu'l-Ekber" (İmam-ı A'zam) 54
Fıtrata ters düşme gayretine giren kâfirler 411
Fıtratı bozan günahlar 285

(G)

Gâdirlerin cezası 388
Gafil kişilerle birlikte olmamak 350
Gafillerin birbirine musallat edilişi 496
Gaflet ehline bakmamak 256
Gaflet günahı 288
Gafletin, şeytanın vahyinden oluşu 315
Gafletle yememek 267
Gafletsiz yapılan muamelelerin, ibadete dahil oluşu 267
Gafletten selamet 444
Gaibi, şahide kıyas hatası 39, 63
Gamları gidermek için okunacak bir zikir 84
Ganimetler toplamaya vesile olan yöneticiler 489
Gaspedilmiş bıçakla hayvan kesen 266
Gayb anahtarlarının, Allah-u Tealâ katında olduğu 153
Gayb nurlarına eren kişi 423

Gayptan haber verme iddiaları 459
Gayptan haber verme iddiasında olanların, insan şeytanları olduğu 191
Gayptan haber vermeye kalkışanlar 307
Gayr-i meşru zevkler 460
Gazab-ı İlâhî'den yaratılan zorbalar 488
Gazab-ı İlâhî'nin alâmetleri 483, 486
Gazâlî *(Rahimehullah)*ın ihtiyatlı fetvası 294
Gazalî Ebû Hâmid Muhammed İbni Muhammed *(Rahimehullah)* 12
Gaziler 528
Gece ibadetine devam etmek 124
Gece ve gündüz fitnelerinden sığınmak 243
Geçmiş ümmetlerin Allah-u Tealâ'yı göreceği 58
Geçmişlerin ruhuna kurban kesmek 305
Gençlik ve yaşlılığın, Allah-u Tealâ'yı bilmekte farkı olmadığı 182
Genelevlerin zemmi 281
Gitar 308
Giyeceklerde şeytanın tasarrufu 302
Giyinip-soyunurken besmele çekmek 460
Gizlenmek için okunacak bir zikir 84
Gizli günahı terketmek 281
Gizli ilmi Allah-u Tealâ'ya havale etmek 32
Göklerde ve yerlerde bulunan yaratıklar ve kaderler 510
Gökleri direksiz yükselten Zatı tesbih 30
Göklerin hak ile yaratılışı 289
Göklerin, Allah-u Tealâ'nın nurunun mazharı oluşu 74
Gönlün şerhedilmesinin manaları 402
Gönül ehline ulaşmanın önemi 182
Gönül görüşünün, yakinî ilim ifade ettiği 26
Gönüllerin döndürülmesi 159
Görme gücü 17, 80
Görme mefhumunun, her yerde idrak anlamına gelmeyeceği 18, 37
Görme sıfatının Allah-u Tealâ'ya ispatı 62
Görme sıfatının iki kısmı 38
Görmek için karşı karşıya olma şartı gerekmediği 62
Görmenin kârının sahibine ait oluşu 88
Görmenin mahiyetinin kullar tarafından çözülemediği 65
Görme ve görülme için gerekli şartlar 39, 330
Görmenin, bilme anlamına gelemeyeceği 46
Görmenin, bilmeden kuvvetli oluşu 33
Görülemeyen canlılar 462
Görüleni, görülmeyene benzetme yanlışı 39
Görüş ayrılığına düşülen konularda ne yapılacağı 225
Gösteriş için iyi elbise giyinenler 105
Göz donukluğu 124
Göz görüşü 41
Göz uzvu 17

Gözden sığınma duası 240
Gözle idrak edilmenin, yaratıkların nişanı olduğu 16
Gözlerin ahirette başkalaşıp değişeceği 41
Gözlerin döndürülmesi 159
Göğe çıkan ve ondan inenlerin şerrinden sakınmak 243
Göğe zorla çıkmak gibi, İslam'dan zorlananlar 410
Göğsü dar edilen kimsenin Müslüman olamayacağı 411
Göğsün şerhedilmesinin alâmetleri 403
Göğü görenin, onu ihata etmiş olmadığı 20
Göğüs genişliğinin, Allah-u Tealâ'nın kalbe attığı bir nur olduğu 182
Göğüsteki çarpıntının verdiği işaret 287
Gübreyle taharetlenmemek 460
Güç yetmez baskılara karşı çıkmayıp, Allah-u Tealâ'ya havale etmek 112
Gülerek günah işleyen 284
Gümüşten cennet 50
Günah işlerken sevinenin akıbeti 284
Günah işleyen uzuvlara, o günahların unutturulması 67
Günah mefhumunun itibarî oluşu 134
Günah mefhumuyla ilgili batınî manalar 287
Günah olduğundan şüphelenilen şeyden sakınmak 282
Günah sevgisi 286
Günaha sürükleyen ibadetin terkedilme lüzumu 134
Günahkâr müminlerin cehennemde ebedî kalmayacağı 466
Günahkârlarla yeyip içmemek 492
Günahkârların Allah-u Tealâ'nın affına aldanmamaları 239
Günahkârların, tevbe etmedikçe iyilerle dostluğunun faydasızlığı 494
Günahlar sebebiyle cezalandırılma 288
Günahlar sebebiyle gelen belalar 493
Günahlar, kalplerinde süslenen kişiler 146
Günahlara devam etmenin kötü etkisi 285
Günahlardan alınan lezzet ölçüsünde, cezanın artacağı 287
Günahlardan kurtulma duası 241
Günahlardan sakınmak 474
Günahlardan selamet 444
Günahların açığını ve gizlisini terk emri 280
Günahların getirdiği darlık 408
Günahların kötü sonucundan korkmak 485
Günahların mutlaka şeytan vesvesesiyle olmadığı 198
Günahların öldürücü zehir olduğu halde güzel göründüğü 141
Günahların, kalbi kirletmesi 288
Günahların, zalimler arasında dostluk tesis edişi 496
Günahı anlama nişanı 287
Günahın geniş tarifi 282
Güneş ve ay tutulmasıyla ilgili bir konu 179

Güneşin berrak havada görülmesi 48
"Gurûr" lafzının tahlili 198
Güzel ahlak 247
Güzel ahlaklı olmak 68
Güzel sona ulaşmanın, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremine bağlı oluşu... 125, 391
Güzeli çirkin görenler 143
Gıdalarla insanı yetiştiren Zat 67
Gıybetten selamet 444

(H)

Habbab *(Radıyallahu Anh)* 321, 322
Habeşistan fethinin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e gösterilmesi 231
"Habîr" ism-i şerifi hakkındaki ayet-i kerimeler 85
"Habîr" ism-i şerifinin bazı özellikleri 84
"Habîr" ismi şerîfi 69
"Habîr" isminden kulun nasibi 69
Haça hakaretten sakınılması gereken durum 138
Haccı güvenlik içinde yapmaya vesile olan yöneticiler 489
Haccı terkedenlere tehdit 310
Haccın menfaatleri 269
Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî *(Kuddise Sırruhu)* 328, 424
Hacetlere ulaşmak için okunacak bir zikir 84
Haçlılar 200
Hacı Ali Haydar Efendi *(Kuddise Sırruhu)* 96, 128, 168, 177, 180
Haddâdî *(Rahimehullah)* 124
"Hâdi'l-Ervâh" (İbni Kayyim) 464
Hâdis olan şeyin, Kadîm olanı idrak edemeyeceği 78
Hadis-i şeriflerdeki mucizelerin, zamanla daha iyi anlaşıldığı 463
Hadis-i şeriflere havale edilen hükümler 217
Hadis-i şerifte açıkça belirtilmeyen konularda ne yapılacağı 225
Hadisler arasında çelişki olamayacağı 51
Hadislerin de vahye dahil oluşu 274
Hadislerin, Kur'an-ı Kerim'i izahı 275
Hadisten işârî manalar çıkarmanın meşruiyyeti 277
Hadlerin ikamesine vesile olan yöneticiler 489
"Hafîz" kelimesinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkındaki manaları 123
Hafs *(Rahimehullah)* 154, 453
Hafız Hâce Şemşeddin Muhammed eş-Şîrâzî *(Kuddise Sırruhu)* 39, 114, 125, 181, 204, 391, 348
Hafız Abdürrezzak er-Ras'anî *(Rahimehullah)* 373
Hafız Celâl-i Suyûtî *(Rahimehullah)* 58
Hafız Necm el-Gaytî *(Rahimehullah)* 29
Hain tacirler 529
"Hak Dini Kur'an Dili" (Elmalılı tefsiri) 412
Hak yolun rehberleri 528
"Hak" tabiri 199

Hakarete teşebbüsün, alçak kişilerin işi oluşu 136
"Hakem" ve **"Hakim"** kelimelerinin farkı 216
Hakemin gerçekte kim olduğu 216
Hakemlerin ancak âlimlerden olacağı 223
Hakemliğin, Allah-u Tealâ'ya mahsus oluşunu açıklayan sıfatlar 249
"Hakikat-ı câmi'a" mertebesi 76
"Hakikat-ı Muhammediyye" mertebesi 76
Hakim Muhammed İbni Abdillah *(Rahimehullah)* (Müstedrek sahibi) 31, 56, 509
Hakîm ibni Hizâm *(Radıyallahu Anh)* 468
"Hakîm" ism-i şerifi 473
Hakîm-i Tirmizî Muhammed İbni Ali *(Rahimehullah)* 24, 30, 53, 381
Hakîm-i Tirmizî Hazretlerinin rüyada Allah-u Tealâ'yı bin kere gördüğü... 30
Hakimlerin mevcudiyyetinin önemi 488
Hakk'ın değişmeyeceği 82
Hakka boyun eğdirmek 492
Hakka ulaşmak için muhtaç olunan vasıflar 252
"Hakka'l-Yakîn " mertebesi 94
"Hakku'l-Basîre " mertebesi 93
Hakkı batıldan ayıran toplum 104
Hakkı batıldan ayırma feraseti 332
Hakkı müdafaa gayesi 208
Hakkın yoluna ne ile girileceği 255
Haklının, hakkından vazgeçmesini meşru edecek durum 137
Haktan meşgul edenler 286
Haktan utanmamak 257
Hal dilinin, kal dilinden üstünlüğü 69
Hallal *(Rahimehullah)* 27
Half *(Rahimehullah)* (Kurra'dan) 102
Halid ibni Velid *(Radıyallahu Anh)* 242, 468
Halîm kimselerin yönetici olması 487
Halkın ekseriyetinin sapıklığı 251
Halkın kalbini yaralamamak 491
Halkın zalim olmasının kötü neticesi 488
Hallâc-ı Mensûr *(Kuddise Sırruhu)* 36, 77
Hamîm suyu 471
Hamza *(Rahimehullah)* (Kurra'dan) 102, 154
Hamza *(Radıyallahu Anh)* ın Müslüman olmasından sonra,
müşriklerin fakir sahabeye eziyete başlamaları 320
Hamza *(Radıyallahu Anh)* ın Müslüman oluş kıssası 318
Hamza el-Karî *(Rahimehullah)* ın rüyada Allah-u Tealâ'ya Kur'an'ı hatmetmesi..31
Hanbel ibni İshak *(Rahimehullah)* 55
Hanımı bulunmayan Zatı tesbih 30
"Harac" kelimesinin manası 408
Haram işlemenin, dinden çıkarmayacağı 310
Haram işleyen kadınla cimada bulunmamak 460
Haram işleyenin fasık olacağı 310

Haram kılınanlar 288, 460
Haram ve helâl konusunda Allah-u Tealâ'dan gayrine itaat etmemek 311
Harama düşmemek için sünnetlerin terkedileceği 134
Haramlara götüren mübahlar 282
Haramlardan sakınmanın, imanla irtibatı 266
Haramlardan selamet 444
Haramların açığını ve gizlisini terk emri 280
Haramların, tafsilinin ne şekilde yapıldığı 271, 273
Haramı helâl kabul edenin müşrik olacağı 312
Haricî fırkasına reddiye 37
Haricîlerin sapık görüşü 216
Haricîlerin, Allah-u Tealâ'nın görülmesini inkâr etmesi 46
Harikulâdeliklerin mevcudiyetinin herkesçe kabûlü 39
Haris ibni Abdal *(Le'anehullah)* 355
Haris ibni Hişam *(Radıyallahu Anh)* 468
Harran 502
Harran cinleri 502
Hars ibni Kays *(Le'anehullah)* 111
"Hars" tabiri 255
Harun *(Aleyhisselâm)* 138, 478
Harun ve Musa *(Aleyhimesselâm)* ın korkuları 478
Hârut (imtihan için indirilen melek) 517
Hasat mevsiminin başında yağmur yağmaması 487
Hasen *(Radıyallahu Anh)* (Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in torunu) 240
Hasen-i Basrî *(Radıyallahu Anh)* 23, 59, 89, 103, 135, 190, 217, 235, 292, 294, 330, 341, 368, 420, 438, 455, 459, 463, 469, 470, 486, 528
Hasen ibni Huyeyy *(Rahimehullah)* 296
Hasen ibni Salih *(Rahimehullah)* 296
Hasenâtın, seyyiâtı gidermesi 285
Haset 283
Haskefî (İbni Abidin kitabının metni olan ed-Dürrü'l-Muhtar sahibi) *(Rahimehullah)* 29
Hatada mesuliyyet olmadığı 298
Hatîb-i Tebrizî *(Rahimehullah)* 31
Hatîb-i Şirbînî *(Kuddise Sırruhu)* 387
Hatıra gelen haram ve mekruhlara karşı takınılacak tavır 203
Havâs kulların, Allah-u Tealâ'yı devamlı görüşü 85
Havva *(Radıyallahu Anha)* 476
Havvas İbrahim *(Kuddise Sırruhu)* 91
Hayal gücüne giren herşeyin, sûret oluşu 82
Hayat vasfının, bir cismin varlığına muhtaç olmadığı 212
"Hayat" tabirinin işârî manaları 345
"Hayat" ve **"Nur"** tabirlerinin irtibatı 330
Hayat-ı marifet ile hayat-ı beşeriyyetin farkı 343
Hayatın, cihatla dolu olduğu 202
Hayvan pislikleri 460
Hayvânî nefs 213

Hayvanların bile, Allah'ın zikriyle ünsiyet buluşu 315
Hayvanların da ümmet oluşu 507
Hayvanların kemikleri 301
Hayvanların, takva sahiplerinden korkması 303
Hayvanı öldürmeden, kesme yönteminin seçilmesinin hikmeti 276
Hayyân *(Rahimehullah)* 281
Hayır yapmak isteyenlere imkan vermek 138
Hayırlıların yönetici olması 488
Hazin Ali İbni Muhammed *(Rahimehullah)* 38, 42, 111, 175, 176, 196, 211, 239, 273, 408
"Hâzin" tefsiri 89
Hazinelerin tümünün Allah katında olduğu 153
"Hazînetü'l-Esrâr" kitabı 373
Hazlara meyil günahı 286
Hazreti Ali *(Radıyallahu Anh)* 133, 164, 216, 223, 241
Hazreti Hamza *(Radıyallahu Anh)* 318, 319, 320, 322, 323
Hazreti Ömer *(Radıyallahu Anh)* 137
Haşerattan sığınma duası 240
Haşim oğullarının üstünlüğü 379, 380
Haşr 463
"Haşr" tabirindeki işaretler 453
Helâl görerek günah işleyenler 284
Helâl sayarak günah işlemenin, kâfirlik olacağı 306
Helâl yemek 266
Helâldeki bereket 301
Helâlleri haram saymanın kâfirlere hoş gösterilmesi 341
Helâye girerken okunacak dua 420
Hemcinslerin ünsiyetinin daha fazla olacağı 508
Hendek kazarken Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in gördükleri 230
Herevî *(Kuddise Sırruhu)* 424
Hesaba, kıyamet günü kimlerden başlanacağı 505
Hevâ ehlinin kısımları 277
Hevaya uyanların saptırmaları 271
Hevaya uymamak 528
"el-Hıkem'ü'l-Atâiyye" kitabı 78
"el-Hısnü'l-Hasîn" kitabı 373
Hicabiyet mertebesinin, şeran ve keşfen sübûtu 82
Hicabiyet rütbesi 75
"el-Hidaye" (Hanefî fıkıh kitabı) 295
Hidayet ehlinin sadece Müslümanlar oluşu 252
Hidayet ve dalâleti yaratanın ancak Allah-u Tealâ olduğu 100, 413
"Hidayet" kelimesinin, Kur'an-ı Kerim'de geçen farklı manaları 399
Hidayete erenler 332
Hidayete erişebilmek için gereken şartlar 401
Hidayetin devamı için dua etmek 411
Hidayetin en aşağı derecesi 404

Hidayetin nur oluşu 330
Hidayetin sonu olmadığı 79
Hidayetin tasavvufî manaları 423
Hidayette olanların görüş gücü 328
Hikmet sahibi kimselerin yönetici olması 487
Hikmet-i İlâhîyyenin üstünlüğü 472
Hikmeti kavranılmayan şeyleri inkâr etmemek 64
Hikmetin nur oluşu 330
Hikmetin, ters gibi görünen şeylerde gizlenmesi 72
Hilenin, sahibine döneceği 359
Hint doktorları 462
Hirakl (Rum imparatoru) 354, 372, 373
Hirakl'in, Ebû Süfyan'a Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkındaki soruları 354, 372
Hislerin fani oluşu 77
Hitaplardan Kur'an-ı Kerim'de kastedilenler 220
Hişam ibni Hassan *(Rahimehullah)* 59
Hor görmeden kaçınmak 68
Hoşgörü yaratmanın, Allah-u Tealâ'ya mahsus oluşu 139
Hristiyan âlimlerinin Kur'an-ı Kerim hakkındaki bilgisi 219
Hristiyanlar 251
Hristiyanların kestiği 292
Hristiyanların Kur'an-ı Kerim'i hak olarak bilmesi 214
Hristiyanların, rahiplerini rabler edinmeleri 311
Huccet teşkil etmeyecek konularda hakarete başvurmamak 136
Huccet-i Bâliğanın Allah-u Tealâ'ya ait oluşu 96, 530
"Hüküm ancak Allah'ındır" ayetinin izahı 216
Hüküm sahibinin ancak Allah-u Tealâ oluşu 226
Hükümdarlar 528
Hükümdarların kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
Hükümet izni olmadan şer'î cezaların tatbik edilemeyeceği 136
Hükümlerin, durumlara göre değişeceği 278
Huleys ibni Yezid el-Kuraşî *(Le'anehullah)* 275
Hullet makamının İbrahim *(Aleyhisselâm)* a ait oluşu 26
Hürmetle eğilmek 305
Huseyn *(Kuddise Sırruhu)* (Hallac-ı Mansur'un ismi) 70
Huseyn *(Radıyallahu Anh)* (Efendimiz *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in torunu) 240
Hüseyn ibni Fazl *(Rahimehullah)* 442
Husn-ü hatime 240, 442
Husn-ü hatimeye kavuşmanın, Allah-u Tealâ'nın lütfuna bağlı olduğu 167
Husn-ü zan yapılacak durum 292
"Hüsnâ" tabiri 43
Hususî hüküm ifade eden ayetlerin, umumî hüküm ifade edenlerden öne alınacağı 41
Hüvviyet tevhidi 113
Huzeyfe *(Radıyallahu Anh)* 301
"Hılyetü'l-Evliya" kitabı 105

Hırs köleliğinden azat olmak 14
Hırsa kapılanlar 516
Hırsızlık suçuna, şeytanın teşviği 193
Hırsızlık yapanlara tehdit 490
Hıyanetin cezası 388

(I)

Ikrime *(Radıyallahu Anh)* 20, 21, 25, 26, 45, 163, 193, 197, 265, 291, 292, 294, 306, 324, 335
Ikrime *(Radıyallahu Anh)*ın, sahtekâr Muhtar'ın vahiy iddiasına reddiyesi 197
Ikrime ibni Amr *(Radıyallahu Anh)* (Ebû Cehl'in oğlu) 468
Irklara değil, fiillere kızmak gerektiği 382
Işığın, görmede etkisi 65

(İ)

İ'câz mertebesine ulaşmış Kur'an-ı Kerim 218
İ'tidal vasfı 252
"el-İbâne fî usûli'd-Diyâne" kitabı 58
"el-İklîl" (Suyûtî) 507
"el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an" (Suyûtî) 399
"İbadet eden" ve **"İbadet edilen"** mefhumları 13
İbadet ehlinin, diğer taat ehlini tanımamasının zararsızlığı 494
İbadet güvencesi sağlayan yöneticiler 489
İbadet mefhumunun, tek bir Zat'a tahsisi gerektiği 9
İbadet yapıyormuş gibi göstermenin kötülüğü 77
İbadet, günaha sevkederse ne yapılacağı 134
İbadete kuvvet niyetiyle yemek 265
İbadetin Allah-u Tealâ'ya tahsis edilmesi 8
İbadetin, bütün halleri kapsamasının yolu 267
İbadetin, ilmin meyvesi olduğu 105
İbadetin, itaat türlerinin en şereflisi oluşu 8
İbadetin, masiyete sebebiyet vermesi 135
İbadetin, tevhid anlamına gelişi 10
İbadetle geçirilen gecelerin, cennette huri suretinde zuhur edeceği 142
İbadetlere güvenmemek 342
İbadetlerin, isteksizlikle karşılanması 141
İbadetlerini beğenmemek 286
İblis ve ordusu 454
İblis'in, cinlere de düşman olduğu 519
İblis'in, içki zina gibi günahları yaptıran zürriyetini beğenmemesi 193
İblis-i la'în'in zürriyetinden gelen şeytanlar 189
İblis-i la'în'in, tahtını suyun üzerine kurup, ordularını yayması 193
İblisi görmek isteyen âbidin başına gelenler 125
İblisin, Allah-u Tealâ'ya benzeme çabası 195
İblisin, Allah-u Tealâ'ya sorusu 307

İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)* 10, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 41, 44, 45, 54, 67, 69, 102, 104, 116, 111, 130, 150, 160, 161, 164, 165, 175, 190, 196, 198, 211, 217, 229, 232, 240, 284, 291, 293, 294, 295, 297, 299, 306, 307, 308, 318, 320 326, 330, 335, 341, 355, 357, 359, 368, 370, 375, 380, 402, 406, 407, 408, 411, 419, 420, 430, 438, 455, 459, 467, 468, 483, 490, 502, 507, 509, 510, 515, 516, 520
İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*daki akıl almaz ilim 510
İbni Abbas *(Radıyallahu Anhuma)*nın heybeti 375
İbni Abdilberr *(Rahimehullah)* 500
İbni Abdisselam *(Rahimehullah)* 58
İbni Abidin *(Rahimehullah)* 29
İbni Acîbe *(Rahimehullah)* 14, 79, 99, 151, 253, 363
İbni Amr *(Radıyallahu Anh)* 54
İbni Arabî 13
İbni Atâ *(Kuddise Sırruhu)* 106, 342, 343, 423
İbni Atâillah *(Kuddise Sırruhu)* 94, 433
İbni Atıyye *(Rahimehullah)* 40, 87, 90, 216, 237, 441, 454, 467, 468, 483
İbni Bahr *(Rahimehullah)* 291, 327
İbni Battal *(Rahimehullah)* 47
İbni Ca'fer *(Rahimehullah)* 102
İbni Cema'a *(Rahimehullah)* 58
İbni Cerîr *(Rahimehullah)* 293
İbni Cübeyr *(Rahimehullah)* 10, 296
İbni Cüreyc *(Radıyallahu Anh)* 174, 190, 266, 407, 463, 506
İbni Ebî Cemre *(Rahimehullah)* 58
İbni Ebî Hatim *(Rahimehullah)* 10, 104, 244, 293
İbni Ebî Huseyn *(Rahimehullah)* 375
İbni Ebî Kuteybe *(Rahimehullah)* 275
İbni Ebî Talha *(Radıyallahu Anh)* 161, 330, 420
İbni Ebî Ubeyd (Muhtar) *(Le'anehullah)* 197
İbni Ebi'l-Kasım *(Rahimehullah)* 296
İbni Esir *(Rahimehullah)* 462
İbni Fârız *(Kuddise Sırruhu)* nun ru'yet talebi 34
İbni Fârız *(Kuddise Sırruhu)* nun vefat anında karşılaştığı muamele 35
İbni Hacer *(Rahimehullah)* 23, 24, 46, 50
İbni Hadramî 102
İbni Hazm *(Rahimehullah)* 500, 507
İbni Herim el-Kuraşî *(Rahimehullah)* 56
İbni Hişam *(Rahimehullah)* 102
İbni Huzeyme *(Rahimehullah)* 23, 27, 31
İbni Kayyim *(Rahimehullah)* 53, 58, 464
İbni Kayyim'in sapık bir görüşü 464
İbni Kesîr (Kurra'dan) *(Rahimehullah)* 102, 156
İbni Kesir *(Rahimehullah)* 19, 24, 54, 58, 293, 330, 378, 509
"İbni Kesîr" tefsiri 45
İbni Kuteybe *(Rahimehullah)* 176
"İbni Mâce" (Sünen) 22

İbni Mukaffa' 410
İbni Merdûye *(Rahimehullah)* 26, 236, 490
İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)* 25, 103, 191, 196, 243, 299, 300, 430, 502
İbni Mesud *(Radıyallahu Anh)* ın, cin gecesi gördükleri 300
İbni Mülcim *(Le'anehullah)* 488
İbni Müneyyir *(Rahimehullah)* 471
İbni Müseyyeb *(Rahimehullah)* 19, 294
İbni Ömer *(Radıyallahu Anh)* 26, 54, 57, 416, 292, 294, 295, 308, 321, 351, 388, 448
İbni Reslân *(Rahimehullah)* 303
İbni Sîrîn *(Rahimehullah)* 294
İbni Temcîd *(Rahimehullah)* 136, 261
İbni Teymiyye 464
İbni Teymiyye'nin sapık bir görüşü 464
İbni Tîn *(Rahimehullah)* 46
İbni Vehb *(Rahimehullah)* 336
İbni Zeyd *(Rahimehullah)* 88, 160, 176, 198, 281, 294, 326, 420, 482
İbni Zübeyr *(Radıyallahu Anh)* 103
İbni İsa *(Rahimehullah)* 326
İbni İshak *(Rahimehullah)* 25, 176, 318, 502
İbni Şihab *(Rahimehullah)* 296, 303
İbni Âiz *(Rahimehullah)* 190
İbni Âmir *(Rahimehullah)* 103
İbnü Abdilmelik *(Rahimehullah)* 78
İbnü Seyyidi'n-Nâs *(Rahimehullah)* 252
İbnü'l-Arabî *(Rahimehullah)* (Ahkâm Sahibi) 66, 136, 282, 294, 308
İbnü'l-Cevzî *(Rahimehullah)* 65, 103, 176, 325
İbnü'l-Enbârî *(Rahimehullah)* 137, 189, 280, 281
İbnü'l-Fârız *(Kuddise Sırruhu)* 34, 35, 257
İbrahim *(Aleyhisselâm)* 26, 42, 63, 240 275, 379, 393, 474, 477, 505, 508, 509
İbrahim *(Aleyhisselâm)* ın dinini ilk değiştirenler 275
İbrahim *(Aleyhisselâm)* ın, Cibrîl *(Aleyhisselâm)* a cevabı 474
İbrahim *(Aleyhisselâm)* ın makamı 26
İbrahim *(Aleyhisselâm)* ın, kullar hakkındaki hükmü,
Allah-u Tealâ'nın dilemesine havalesi 477
İbrahim *(Aleyhisselâm)* ın, oğulları üzerine okuduğu dua 240
İbrahim *(Kuddise Sırruhu)* nun, bir gençle kıssası 183
İbrahim el-Havvâs *(Kuddise Sırruhu)* 205, 206
İbrahim el-Mervezî *(Rahimehullah)* 304
İbrahim Havvas *(Kuddise Sırruhu)* nun hac yolculuğunda
karşılaştığı mümin cin kavim kıssası 205
İbrahim ibni Hamş *(Radıyallahu Anh)* 493
İç âlemin selameti 444
İçeceklerde şeytanın tasarrufu 302
İçeceklerin üstü açık bırakılmaması 460
İçerken besmele çekmek 266
İçi tırmalayan şeyden sakınmak 282
İçki içme suçuna, şeytanın teşviği 193

İctihad müessesesinin, Kur'an-ı Kerim'in mufassal olma vasfına dahil olduğu 218
İctihada dayalı taklitte günah olmadığı 312
İctihadın itikatla alâkası 306
İctihadın önemi 254
İctihadın, Kur'an-ı Kerim'deki hükmü tahsis edemeyeceği 297
İctihat hatasının durumu 254
İctihat ile zannın farkı 254
İdarecilerin kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
İdarecilerin mevcudiyyetinin önemi 488
İdareye talip olmamak 490
İdrak çeşitlerinin en kuvvetlisi 33
İdrak edilememenin, Allah-u Tealâ hakkında medih vasfı oluşu 38
İdrak edilememenin, görülememe anlamına gelmediği 48
İdrak edilebilenin, Allah-u Tealâ olamayacağı 18
İdrak ile görme tabirlerinin farkları 37
İdrak lafzının tahlili 37
İdrak mefhumunun, görme anlamına gelmediği 18
"İdrak" tabirinin izahı 18
İhlasla ibadet etmek 529
İhlasla, niyetin eşit olduğu 313
İhramlıyken av öldürenin cezasını tesbit edene, hakemlik vasfının verilişi 217
"İhsan" makamı 72
İhtiyaç vasfının ilâha yakışmayacağı 16
İhtiyata riayetin önemi 294
"İhya" kitabı 33, 79, 294
îkân mertebesi 425
İki cennetin fazileti 50
İkindi namazının önemi 46
İlâh olanın bir şeye muhtaç olmayacağı 16
"İlâh" lafzının manası 10
İlâhî ilhama karşı gelmemek 528
İlâhî muhasebe 463
İlâhî söylemek 313
İlâhlık iddiasına kalkışanlar 459
İlâhın iki olamayacağı 7
İlâhın, birkaç tane olduğuna kail olanlar 251
İlâhın, gözle idrak edilemeyeceği 16
"İlham" tabiri 199
İlhama, vahiy denmesi 308
İlhamlar 521
İlim ehline düşmanlığın sebepleri 209
İlim ile ihata tabirlerinin farkları 37
İlim nuru 346, 423
İlim sıfatının ruha ait oluşu 212
İlimle amel etmenin önemi 105
İlimle hayat bulmayanların ölümü 327

İlimsiz fetva vermenin tehlikesi 224
İlm-i ezelî'nin tesiri 263
İlm-i ezelîde iman etmeyecekleri bilinen müşrikler 175
İlm-i ezelînin önemi ve geçerliliği 406, 468
İlm-i ezelînin, kulların ne yapacaklarına etkisi olmadığı 121
İlm-i ilâhî'deki fazlalığın yönleri 261
İlm-i İlâhî 472, 521
İlm-i İlâhî'nin şaşmazlığı 179
İlme dayanmayanların saptırmaları 271
İlmi amel için öğrenmeyenler 105
İlm-i İlâhî'nin değişmeyeceği 238
İlmin kısımları 405
İlmin, Allah-u Tealâ'yı ihata edemeyeceği 19, 42
İlmin, maluma tabi oluşu 121
İltifat kaidesi 6
İmam Ebû Mansur *(Rahimehullah)* 272
İmam-ı A'zam *(Radıyallahu Anh)* ın, Allah-u Tealâ'yı rüyada görmesi 29
İmam-ı A'zam Ebû Hanife *(Radıyallahu Anh)* 29, 54, 277, 296, 297, 490
İmam-ı A'zam Efendimizin kadılık vazifesini kabul etmeyerek şehit olması 490
İmam-ı Ahmed *(Radıyallahu Anh)* 294
İmam-ı Azam *(Radıyallahu Anh)* ın, Allah-u Tealâ'nın görülmesiyle ilgili açıklaması 54
İmam-ı Azam Efendimizin, bir davetteki münkere sabrı 135
İmam-ı Buharî *(Rahimehullah)* 297
İmam-ı Ebu Yusuf *(Rahimehullah)* 296
İmam-ı Gazâlî *(Kuddise Sırruhu)* 28, 33, 78, 79, 191, 294, 314
İmam-ı Mâlik *(Radıyallahu Anh)* 24, 40, 46, 55, 218, 294, 295
İmam-ı Malik *(Rahimehullah)* ın Allah-u Tealâ'nın görüleceği hakkındaki beyanı 55
İmam-ı Mâtürîdî *(Rahimehullah)*ın Allah-u Tealâ'nın görüleceği hakkındaki beyanı 56
İmam-ı Mücahid *(Rahimehullah)* 176
İmam-ı Mukatil *(Rahimehullah)* 162, 235
İmam-ı Nablusî *(Rahimehullah)* 35
İmam-ı Rabbânî *(Kuddise Sırruhu)*nun, Allah-u Tealâ'nın iradesi konusunda kabul ettiği bir görüş 180
İmam-ı Rabbânî Ahmed el-Farukî es-Serhendî *(Kuddise Sırruhu)* 28, 61, 180, 191, 391
İmam-ı Râzî *(Rahimehullah)* 294
İmam-ı Sübkî *(Rahimehullah)* 31
İmam-ı Suyûtî *(Rahimehullah)* 240
İmam-ı Şafi'î *(Radıyallahu Anh)* 45, 56, 295
İmam-ı Şafiî *(Rahimehullah)* ın, Allah-u Tealâ'nın görüleceği hakkındaki beyanı 56
İmamü'l-Harameyn *(Rahimehullah)* 294, 500
İman ehli arasındaki dostluk 494

İman koruma duası 30
İman nimetine denk olabilecek mükâfâtın ancak ru'yetullah olabileceği 42
İman nimetinin, ancak Allah-u Tealâ'yı görmekle karşılık bulacağı 42
İman selametiyle çene kapamayı çok düşünmek 167
İman ve küfrün, yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'dan olduğu 334
İman ve küfür dahil, herşeyi Allah-u Tealâ'nın yarattığı..... 177
İman vermenin ancak Allah-u Tealâ'ya mahsus olması 174
İman, kalplerinde süslenen kişiler 146
İmana kabiliyetli ve kabiliyetsiz olanların farkı 184
İmana karşı kalbi dar edilen kâfir 398
İmanla çene kapamak 240
İmanla hayat bulanlar 326
İmanla ölmenin, kime nasip olacağının bilinmemesi 125
İmanlılarla imansızların misali 317
İmansızların kalplerindeki bunalım 421
İmansızların karanlıklardan kurtulamayacağı 337
İmansızlığın en büyük masiyet olduğu 45
İmanı zedeleyen bir tutum 266
İmanın en büyük taat olduğu..... 45
İmanın hayatla eşit oluşu 328
İmanın kalbe girmesi 403
İmanın kimlere vacip olduğu 512
İmanın sevdirilmesi 402
İmanın, haramlardan sakınmayı iktizası 266
İmanın, müminlere hoş gösterilmesi 340
İmanın, tehallî ve temennî ile olmayışı 494
İmkân sahiplerinin hilekârlıkları 364
İmran *(Aleyhisselâm)* 393
İmtihan için, Allah-u Tealâ'nın mahşerde görüleceği 49
İmtihan-ı ilâhînin adalet olduğu 140
İmtihanlardaki dostluk 67
İnâbenin tasavvufî manası 206
İnanç konusunda delil aramanın lüzumu 254
İnanç konusunun, kalbî düşünceler gibi muaf olmadığı 284
İnanç meselelerinde zanlarla yetinilemeyeceği 27
İnanç zayıflığının sebepleri 256
İnançla ilgili çok önemli bir mevzu 178-180
İnançlı kişinin örnek olması gerektiği 339
İnandığı gibi yaşamanın önemi 447
İnanmakla, taklidin bağdaşmayacağı 266
İnatçıların, şeytan kabul edilmesi 189
İnâyet-i ilâhiyye'ye işi ısmarlamak 125
İncil ehlinin kestiği kestiğinin yenmesi 292
"İncil" 307
İncil'in, Kur'an-ı Kerim'i ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* i tasdiki 219
İndiyyet ifadesi 439

İnsan cinsinin en şereflisi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* olduğu için, Kur'an-ı Kerim'in mazharı olduğu 223
İnsan fıtratının, imana müsait olduğu 117
İnsan kalbindeki feraset 140
İnsan kalbinin sebeplere takıntısı 11
İnsan ruhuyla alâkalı bilgiler 333
İnsan suyunun hangi manada ölümle vasıflandığı 328
İnsan ve cin topluluğuna azarlama hitabı 498
İnsan ve cin şeytanları hakkında farklı görüşler 189
İnsan ve cin şeytanlarının şerrinden sığınmak 190
İnsan ve cin şeytanlarının, yaldızlı sözler telkinine misaller 198
İnsan şeytanları 187, 191, 306, 308
İnsan şeytanlarının hileleri 199
İnsan şeytanlarının, cin şeytanlarından şerli oluşunun izahı 191
İnsana şeytan musallat olmasının yolları 205
İnsandaki gücü, bir işe karşı tercih ettiren sebebi, Allah-u Tealâ'nın yarattığı 166
İnsandaki meyil ve irade mahallinin, hangi uzuv olduğu 212
İnsanla meleğin uyum sağlayamayacağı 508
İnsanlar bozulunca kötülerin lider konumuna geçeceği 483
İnsanlara faydalı olmak 351
İnsanlara nefsî saikalarla konuşmamak 143
İnsanlardan uzak durmak 256
İnsanlardan uzaklaşmak esası 115
İnsanlardan, cinlere sığınanlar 458
İnsanlardan, cinlerin dostları 457
İnsanlarla alay edenlerin kötü durumu 470
İnsanlarla cinlerin mükellefiyyeti 467
İnsanlarla karışmanın zararı 205
İnsanları aydınlatanlar 332
İnsanları, tarikattan engelleyenler 496
İnsanların ahiretteki yerlerinin önceden yazılı oluşu 121
İnsanların amellerini Allah-u Tealâ'nın yarattığı 178
İnsanların ariflerinin, meleklerden üstünlüğü 81
İnsanların ekseriyetinin mümin olmadıkları 258
İnsanların ihtilaftan kurtulamayacağı 107
İnsanların iki sınıf olduğu 401
İnsanların iyiliğini istemek 252
İnsanların işlerinin sebeplere bağlı oluşu 9
İnsanların kötü davranışına maruz kalmanın fazileti 207
İnsanların kısımları 528
İnsanların madenler gibi oluşu 118
İnsanların uykuda olduğu 35
İnsanların ve cinlerin zalimlerinin birbirine musallat edilişi 493
İnsanların, ahirette cinleri müdafaaya kalkışması 494

İnsanların, şeytan olarak yaratılmayıp, sonradan şeytanlaştıkları 192
İnsanın, cisimden farklı bir şey olduğu 212
İnsanın hakikatinin camiiyyeti 32
İnsanın halife seçilmesi 33
İnsanın içinde gizlediği fikri, şeytanın başkalarına yayabileceği 205
İnsanın nefsine danışması 225
İnsanın, en güzel ve en kötü şey olduğu 245
İnsanın, kendisine hakaret ettirmemesi 138
İnsanın, unutkanlığı yüzünden mazur olduğu 298
İntikam-ı İlâhî'nin farklı bir sureti 484
"İnzâr" tabiri 513
İrade-i cüziyyenin tesiri 140
İrade-i İlâhiyyenin geçerliliği 469
İradenin hangi uzuvla alakalı olduğu 212
İran hükümdarlarının zulmü 491
İrfan nuru 423
İrşad nuru 350
"İrşâd" (Tefsir) 141
"İrşâdü's-Sârî" (Buharî şerhi) 49
İsa *(Aleyhisselâm)* 16, 132, 150, 203, 222, 237, 368, 371, 377, 477, 487, 502, 508, 509, 512
İsa *(Aleyhisselâm)* indiğinde yeni bir şeriat getirmeyeceği 237
İsa *(Aleyhisselâm)* a verilen mucizelerin mislini görmek isteyenler 371
İsa *(Aleyhisselâm)* ın mucizeleri 512
İsa *(Aleyhisselâm)* ın resulleri 502
İsa *(Aleyhisselâm)* ın, kullar hakkındaki hükmü, Allah-u Tealâ'nın dilemesine havalesi 477
İsa *(Aleyhisselâm)* ın, Allah-u Tealâ'nın oğlu veya ortağı olamayacağı 16
İsa *(Rahimehullah)* 296
İsam *(Rahimehullah)* 56
İsbatı ifade eden nefiyler 40
İshak *(Aleyhisselâm)* 240
İshak *(Rahimehullah)* 296
İshak ibni Muhammed Nehrecûrî *(Kuddise Sırruhu)* 286
İsimle müsemmanın, hakikatte aynı oluşu 267
İslam ehliyle alay edenlerin kötü akıbeti 470
"İslam" tabiri 405
İslam'a nefretin insanı kâfir edeceği 284
İslam'dan nefret ettirecek işlerden sakınmak 126
İslam'ın dosdoğru yol oluşu 430
İslam'ın gerçek din olduğu 414
İslam'ın hiçbir emrinden ağırlanmamak 423
İslam'ın nur oluşu 330
İslam'a göğsü şerhedilen zat 398
İslam'da zorluk olmadığı 407
İslam'dan başkasına uyulamayacağı 252

İslam'ın bidayetinde, cihadın meşru kılınmamasının hikmeti 208
İslam'ın hükümlerini kabul edenler 409
İslam'ın hükümlerini, mantıkla kavramaya kalkışmanın yanlışlığı 64
İslam'ın ilk şehit ve şehidesi 325
İslam'ın tamamlanması 247
İslam'ın tasavvufî manası 206
İslam'ın yaygınlaşmasından sonra Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kılıç zoru kullanması 90
İslam'ın zayıflama nedenleri 199
İsm-i fail sîğasının süreklilik ifade edişi 9
İsm-i işaretteki uzaklık manası 6
İsmail *(Aleyhisselâm)* 240, 379
İsmail *(Aleyhisselâm)* ın seçilmesi 379
İsmail Hakkı Bursevî *(Kuddise Sırruhu)* 33, 75, 87, 373
İsrailoğulları 251
İstek dışı kalbe gelenler 283
İstekleri Allah-u Tealâ'nın yarattığı 91
İsteklerin verileceği tek yerin cennet olduğu 43
İsteyene vermek 207
İstikametten ayrılanın, belini doğrultamayacağı 435
"İstiksâr" kelimesinin tahlili 455
"İstitâ'at me'al-fiil " görüşünün yanlışlığı 179
"İstiğrak" makamının fazileti 78
İstişarenin önemi 225
İsyan üzere yapılan muameleler 461
İtaat türlerinin en şereflisi 8
İtaatın, ekseriyete değil, hakk'a yapılacağı 251
İtaatın, ibadet anlamına gelişi 10
"İthaf" (Zebîdî) 80
"İthâfu's-Sâde" (Busîrî) 297
İtibarın son nefese olduğu 239
İtikada uymayan tecellîden sığınmak gerektiği 36
İtikat meselelerinde doğruyu aramanın gerekliliği 254
İtikatla ictihadın bağlantısı 306
İtirafın hatayı gidereceği 213
"İttiba" tabiri 253
İyas ibni Katade *(Rahimehullah)* 133
İyi huylu kimselerin yönetici olması 487
İyi-kötü kimsenin geçemeyeceği ilahî kelimeler 243
İyilere müracaat 225
İyilere, iyiliklerin güzel gösterilmesi 143
İyileri sevmek 124
İyilerin zengin olması 363
İyilik yapma niyyeti 283
İyiliklerin, fıtrata uygunluğu 287
İyiliklerin, kötülükleri silmesi 285

İyiliğe karşılıkta bulunmak 207
İyiliği emretmek 492
İyiliği emretmenin, hangi durumlarda kötü sayılacağı 136
İyiliğin insanı köle ettiği 207
İzafetin kazandırdığı teşrif 438
İzz ibni Abdisselam *(Rahimehullah)* 254
"İğâsetü'l-Lehfân" (İbni Kayyım) 332
İşârî manalar çıkarmanın meşruiyyeti 277
İşârî manalardan uzak kalanlar 426
İşleri birbirine benzeyenler 494
İşlerin, neticeleriyle değerlendirilmesinin örnekleri 99

(K)

Kâ'be hizasında bulunan, gökteki ve yerdeki Kâ'be'ler 511
Kâ'be'ye kurban göndermek 304
Kâ'bî (Mutezilî) 163
Kâ'bu'l-Ahbar *(Radıyallahu Anh)* 25, 486
Kabir karanlığı 336
Kabir suallerine cevap 442
Kabir zamanı 463
Kabul ehlinin durumu 143
Kabul görme vasfını, Allah-u Tealâ'nın verdiği 385
Kabul ve reddin, ezele tealluk ettiği 182
Kader hususunda şüpheye düşenlerin şaşılacak durumu 168
Kader inancıyla ilgili çok önemli bir konu 180
Kadere karşı, kalpten bir düşünce geçirmemek 423
Kadere tutunup, ameli terketmemenin lüzumu 121
Kaderin sırrı 473
Kaderiyye fırkasına reddiye 139, 200, 415
Kaderiyye fırkasının lanetlendiği 416
Kaderlerin tamamlanışı 229
Kadîm vasıflarla olan tecellînin, Musa *(Aleyhisselâm)* a münasip düşmemesi.....34
Kadından peygamber gönderilmediği 378
Kadınların Allah-u Tealâ'yı göreceği 58
Kadınların cenazeye gelmesi 135
Kadınların, şeytan tuzağı olması 307
Kadını hatırına getiren bir zatın, insanlar arasında ifşâ olması 205
Kâfir cinler 190
Kâfir edecek bir fiil 304
Kâfir zenginlerin fakirliği 426
Kâfirin fıtratında İslam inancı olduğu 411
Kâfirin karanlıklardan kurtulamayacağı 337
Kâfirin ruhunun zor çıkışı 315
Kâfirin tevbesi 285
Kâfirler hakkında azabın daimî oluşu 464
Kâfirlere amellerinin süslü gösterilmesi 145, 340, 352

Kâfirlere dünyada, ölüm anında ve ahirette gönderilecek azaplar 386
Kâfirlere itaat edilmemesi 257
Kâfirlere itaatın şirkle sonuçlanacağı 316
Kâfirlere yönelmenin ne suretle meşru olacağı 114
Kâfirlere, Allah-u Tealâ'nın hitapları 478
Kâfirlere, İslam'dan nefret ettirecek muameleler yapılmaması 138
Kâfirleri iftiralarıyla başbaşa bırakma emri 201
Kâfirlerin ahiretteki itirafları 357
Kâfirlerin Allah-u Tealâ'yı göremeyeceği 45
Kâfirlerin azapta ebedi kalacakları hükmünün değişmeyeceği 234
Kâfirlerin azgınlık içinde bocalaması 171
Kâfirlerin basîretleri 93
Kâfirlerin cehennemde ebedî kalacağı hakkında icma' 467
Kâfirlerin cehennemde kalmayacakları sürede nerede bulunacakları 470
Kâfirlerin cehennemdeki feci hali 144
Kâfirlerin dostlarının, şeytanlar olduğu 335
Kâfirlerin duyularının perdeli oluşu 156
Kâfirlerin güçlü olduğu ortamda onlara hakaretten uzak durmak 138
Kâfirlerin haddi aşarak, Allah-u Tealâ'ya hakaretleri 132
Kâfirlerin iç bünyesindeki darlık 414
Kâfirlerin inanamamasının sebebi 160
Kâfirlerin iyi amellerinin değersizliği 495
Kâfirlerin kalpleri 408, 426
Kâfirlerin kendi aleyhlerine itirafları 458, 514, 517
Kâfirlerin küfrünü de, Allah-u Tealâ'nın yarattığı 164
Kâfirlerin noksan vasıfları 250
Kâfirlerin ruhları 334
Kâfirlerin vehim ve hayallere takılıp kalmaları 213
Kâfirlerin zanna uyup yalan söyledikleri 255, 258
Kâfirlerin şakî olduğu 521
Kâfirlerin şirkinin de, Allah-u Tealâ'nın dilemesine bağlı olduğu 118
Kâfirlerin şuursuzlukları 359
Kâfirlerin, Allah-u Tealâ'nın ilm-i ezelîsinden sebep, kâfir olmadıkları 180
Kâfirlerin, Allah-u Tealâ'yı göremeyeceği 41
Kâfirlerin, Allah-u Tealâ'yı görme talepleri 174
Kâfirlerin, iftiralarıyla başbaşa bırakılması 210
Kâfirlerin, inadına söyledikleri yalanlara reddiyeler 101
Kâfirlerin, inanıp inanmayacaklarına dair bilginin ancak Allah katında olduğu 153
Kâfirlerin inkârının bile bile olduğu 185
Kâfirlerin, kestikleri hayvanlara Allah adı anmadıkları 316
Kâfirlerin, kör ve sağır gibi oluşları 336
Kâfirlerin, Kur'an-ı Kerim'in beyanı karşısında âciz kaldıkları 106
Kâfirlerin, mekrleri sebebiyle cezalandırılacakları 365
Kâfirlerin, peygamberleri öldürmeleri 189

Kâfirlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alay etmeleri 370
Kâfirlerin, İslam'ı engellemek için yaptığı faaliyetler 356
Kâfirlerle müminler hakkında Kur'an-ı Kerim'deki tehditlerin farkı 233
Kâfirlerle müminlerin farkı 326
Kâfirlik sebebiyle ölü olanlar 326
Kâfirlik, kalplerinde süslenen kişiler 146
Kâfirliğin pislik olduğu 420
Kâfirliğin, ölüme benzetilmesi 328
Kâhinler 307
Kâhinlerin batıl iddiaları 459
Kâhinlerin, insan şeytanları olduğu 191
Kahır hitabından korkmak 528
Kahır satveleri 435
Kal-û Belâ'daki iman 345
Kalbe atılan nur 403
Kalbe fetva sormak 225
Kalbe gelen düşünceler 308
Kalbe, iman nurlarının parlatılması 346
Kalbî günahları terketmek 283
Kalbi hidayetle nurlandıran Zat 67
Kalbi katılaştıran bir hareket 267
Kalbi mühürlü kimselere, mucize fayda vermeyeceği 157
Kalbin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 349
Kalbin anlayış gücü 17
Kalbin gizli sıfatlarından haberdar olmak 69
Kalbin hazlarını talep günahı 286
Kalbin kısımları 408
Kalbin mutmain olmasında görmenin vazifesi 63
Kalbin özellikleri 422
Kalbin reddettiği şeyden sakınmak 282
Kalbin ruhla irtibatı 212
Kalbin safa bulması 350
Kalbin selameti 444
Kalbin, Allah-u Tealâ ile hayat bulması 343
Kalbin, günahı anlama kabiliyyeti 287
Kalbin, hakikatleri kabule elverişli olması 402
Kalbin, iki sevgiye tahammül edemeyeceği 35
Kalbin, marifet nuruyla dirilmesini istemek 30
Kalp âleminin melekûttan olduğu 34
Kalp çarpmasının verdiği işaret 287
Kalp erbabının, nefis ashabına aldanmayışı 204
Kalp görüşü 87
Kalp gözleri 80
Kalp katılığı 124
Kalp kaymaması için okunulması tavsiye edilen dua 168
Kalp latîfesi 389

Kalp tarlasına ekilen tohum 79
Kalp yumuşaklığı 124
Kalpler arasında birlik sağlayan hasletler 492
Kalplere Allah-u Tealâ'dan gelen darbe 207
Kalplere vesvese veren şeytanlar 202
Kalpleri birbirine uyumlu hale getiren neme lâzımcılık 492
Kalpleri çeviren Zat'a sığınmak gerektiği 167
Kalpleri çevirenin, Allah-u Tealâ olduğu 117
Kalpleri kırık olanlar 440
Kalpleri mühürlenenler 169
Kalplerin döndürülmesi 160
Kalplerin kör olacağı 89
Kalplerin mertebeleri 426
Kalplerin, Allah-u Tealâ'nın kudret parmakları arasında oluşu 168
Kalplerin, Allah-u Tealâ'yı dünyada görebileceği 72
Kalplerin, Allah-u Tealâ'yı ihata edemeyişi 19
Kalpte aranan vasıflar 404
Kalpteki feraset 140
Kalpteki inançların, kulun kendi elinde olmadığı 411
Kalpteki nurun alâmeti 342
Kalpten geçenlerden mesul olunmadığı 283
Kalû belâ günündeki imanı sürdürmeyenler 169
Kalıcı olma mücadelesi 202
Kâmil bir şeyhin eline düşmek 427
Kâmil insanın camiiyyeti 33
Kâmillerin, Allah-u Tealâ'ya kavuşmalarının yolu 33
Kan akıtma zorunluluğu 298
Kan akıtmanın, kesimdeki önemi 276
Kandehlevî *(Rahimehullah)* 243, 301
Kannâ *(Kuddise Sırruhu)* 342
Kanunları, adaletsizce tesbit edenler 251
Kanın harâmiyyeti 273
Kap-kaçağın üstü açık bırakılmaması 460
Karanlıklar içinde kalan 327
Karanlıklar tabiri 335
Karanlıklarla nurun bir olmadığı 351
Karanlıkta kalan inkârcılar 352
Karanlığın ilâh olamayacağı 16
Karî *(Rahimehullah)* 492
Karyeler ahalisinin, çöl ehlinden üstünlüğü 505
Karı-koca arasında arabulmaya hakemlik vasfının verilişi 217
Karı-koca arasını bozanların şeytanlığı 193
Karıncalardan kuşlara kadar her ümmete uyarıcı gönderildiği 508
Kâsânî *(Rahimehullah)* 265
"Kasas" tabiri 511
Kasem lafzının tahlili 152
"Kaside-i Bürde" (Busîrî) 500

Kasimî *(Rahimehullah)* 40
Kastalânî *(Rahimehullah)* 49
Kasten besmelesiz kesilen 294
Kasvetin sebebi 312
Kasım *(Kuddise Sırruhu)* 70, 342
Kasıtla unutma arasında farklılık arzeden hüküm 297
Katade *(Radıyallahu Anh)* 19, 87, 103, 130, 164, 175, 190, 201, 221, 229, 281, 294, 326, 327, 330, 337, 438, 455, 482, 493, 505, 510,
Katı insanların, gönül ehli elinde yumuşayacağı 182
Katı kalplilerle oturmamak 256
"el-Kavâ'idü'l-Kübrâ" (İzz İbni Abdisselâm) 254
"el-Kavâ'idü's-Suğrâ" (İzz İbni Abdisselâm) 58
Kavgaya sebebiyet vermemek 68
Kaymamak için dua etmek 411
Kayserin mülkünün fethinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gösterilmesi 231
Kaza ve kadere rıza gösterene verilen genişlik 425
Kaza ve kaderin geçerliliği 177
Kaza ve kaderin tamam oluşu 247
Kaza ve kaderin, kulun yaptıklarındaki seçimi ortadan kaldırmadığı 121
Kâzerûnî *(Rahimehullah)* 261
Kazî (Abdülcebbâr) 90
Kazî *(Rahimehullah)* (Beyzavî) 119
Kazî Bedreddin el-Hanefî *(Rahimehullah)* 58
Kazî İ'yâz *(Rahimehullah)* 46, 50
Kazî İbni Kecc (Yusuf ibni Ahmed) *(Rahimehullah)* 304
Kazî Şihâbüddîn *(Rahimehullah)* 134
Kazvîn ehli arasında çıkan fitne 305
Kelam makamının Musa *(Aleyhisselâm)* a ait oluşu 26
Kelam-ı İlâhî'deki uyum 11
Kelâma kelime denmesinin izahı 228
Kelbî *(Rahimehullah)* 87, 152, 193, 281, 324, 407, 458, 463, 469
Kelime-i tevhid 231
Kelime-i tevhidin, kalbine yerleşemeyeceği kimse 407
Kemale eren şeyin zevale gideceği 236
Kemaleddin ibni Hümâm *(Rahimehullah)* 31
Kemikle taharetlenmemek 460
Kemiklerin üzerindeki et 301
Kemiklerin, şeytan yiyeceği olduğu 299
Kendini beğenmenin kötülüğü 283
Kendini beğenmeden selamet 444
Kendini bilmeme halinin, peygamberlere arız olmadığı 223
Kendini bilmezlerin yönetici olması 487
"Kenzü'l-Ummâl" (Ali el-Müttakî) 105
Kerametlerin doğruluğu için, insanların kabul etme şartı olmadığı 107
Kerrâmiye fırkasına reddiye 59
"Kesb" mefhumu 283

Kesbedilen günahlarla cezalandırılma 288
Kesbin, cezaya sebebiyyeti 289
Kesilen hayvanlar üzerine besmele çekmek 268
Kesim anında besmele çekmenin hikmeti 315
Kesim işine, İslam'ın gösterdiği itina 276
Kesim işinin ibadet oluşu 295
Kesim işinin tapma anlamına gelişi 304
Kesimde, Allah-u Tealâ'nın hangi isimlerinin yeterli olduğu 265
Kesimi besmeleyle yapılandan yemek 264
Kestiğinden yemek helâl olan kişiler 292
"Keşfü'l Esrar" (Herevî) 328
"Keşfü'l-Hafâ" (Aclûnî) 32
Keşif erbabı 262
Keşif ilmi 405
Keşif nuru 345
Keşif sahih ise, şeriatın beyanıyla eş değer taşıdığı 82
Kibir 283
"Kibriya ridası" 75
Kibriya ridasının, Allah-u Tealâ'nın görülmesine mani olmasının izahı 50
Kiliselere hakaretten sakınılması gereken durum 138
Kin ve nefret meydana getirecek söz ve fiillerden uzak durmak 136
Kinane kabilesi 408
Kinane oğullarının seçilmesi 379
Kinâneoğulları 379
Kiralanmış kalemler 359
Kirli eli şeytanın yalaması 302
Kirmânî *(Rahimehullah)* 306
Kisâî *(Rahimehullah)* 102, 154
Kisra'nın mülkünü fethedeceğinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gösterilmesi 230
"Kitâbü'l-Erbaîn" (Gazalî) 78
"Kitabü'r-Ru'ye" (Beyhakî) 58
"Kitabü'r-Ru'ye" (Dârekutnî) 58
"Kitabü's-Sünne" (el-Hallâl) 27
"Kitâbü'z-Zühd" (İbni Mübarek) 105
"Kitâbü'ş-Şerî'a" (Âcurî) 49
Kitap ehlinin kestiği 292
Kitaplar 307
Kitapların indirilmesiyle huccetin tamam oluşu 165
Kitaptan habersiz toplumları Allah-u Tealâ'nın helâk etmeyeceği 526
Kolaylığın güçlükten sonra elde edileceği 34
Koministler 200
Komşunun önemi 444
Konevî *(Rahimehullah)* 134
Konuşmanın fuzûliliği 205
Korkanların okuyacağı dua 242

Korkutma ve müjdeleme yönleriyle ayetlerin tasrifi 99
Korkuyla ümit arasında olmak 125
Koruma duası 241
Koyun gaspeden 266
Koyun postlarına bürünenler 105
Köleliğin ne yönde lütuf olduğu 124
Köpeklerin şeytanları 190
Köpeklerle avlanmak 298
Köpeğin öldürdüğü 250
Kör taklitçilik karanlığı 338
Körlüğün zararının sahibine ait oluşu 88
Körü körüne hüküm vermenin dinî konularda yasak oluşu 276
Körşeytan 302
Kötü ahlâkın, kalp aynasını karartması 287
Kötü âlimler 363
Kötü ameli kendisine süslenen 146
Kötü amellerin boyunduruk haline getirileceği 495
Kötü amellerinin kâfirlere süslenmesi 340
Kötü arkadaşların, şeytandan beter olduğu 191
Kötü fıtrat karanlığı 338
Kötü hilenin, sahibine döneceği 359
Kötü işlerde müşterek olmak 494
Kötü-iyi kimsenin geçemeyeceği ilahî kelimeler 243
Kötülere, kötülüklerin süslenmesi 143
Kötülerin lider olması 483
Kötülerin, ekseriyetle zenginlerden ve rütbelilerden oluşu 354
Kötülük yapma niyyeti 283
Kötülüklerin, fıtrata uymadığı 287
Kötülükten nehyetmek 492
Kötülükten nehyetmenin, hangi durumlarda kötü sayılacağı 136
Köylülerin, hakkı kabul etmeye şehirlilerden daha yatkın olduğu 356
Kralların kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
"Kubül" kelimesinin manaları 175
Kudret elinin, her elin üstünde olduğu 484
"Kudüs" şehri 251
Kusmuğun, ne vakit abdesti bozacağı 224
Kûfe şehri 475
Küfür ve imanın yaratılmak cihetinden Allah-u Tealâ'dan olduğu 334
Kulun fiilinin halikı olmadığı 178
Kulların amellerini, Allah-u Tealâ'nın yarattığı 8
Kuldan, hangi tecellîye erişse de tekliflerin kalkmayacağı 222
Kullar içerisinde **"Habîr"** vasfına layık olanlar 69
Kullardan bir şey istememek 475
Kulların arzularının, Allah-u Tealâ'nın yaratmasına sebebiyyeti 178
Kulların dönüşünün ancak Allah-u Tealâ'ya olduğu 146, 147
Kulların ilminin, Allah-u Tealâ'nın dilemesiyle mukayyet olduğu 19
Kulların, Allah-u Tealâ'nın sıfatlarının mazharları oluşu 145

Kulların, birbirine eziyet etmesinin hikmeti 207
Kulların, ezelde iki kısım üzere yaratıldığı 409
Kulların, gözün ve görmenin mahiyetini bilmekten aciz oluşu 65
Kulların, Rablerine dönecekleri 140
Kulluk mefhumunun, tek bir Zat'a tahsisi gerektiği 9
Kulluğun, Allah-u Tealâ'ya tahsisi 8
Kulun, Allah-u Tealâ'yı sevmesi 474
Kur'an ayetlerinin birbirini tasdik edişi 20
Kur'an ilminden nasibi olanların, o nisbette Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e varis oldukları 223
Kur'an okuyarak geçirilen gecelerin, cennette huri suretinde zuhur edeceği 142
Kur'an'ı rehber edinenler 64
Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlayış ölçüsü olduğu 87
Kur'an-ı Kerim ayetlerinin farklı konulara değinmesi 99
Kur'an-ı Kerim ayetlerinin tafsil edilmiş olduğu 226
Kur'an-ı Kerim durdukça, Ehl-i Sünnet'in yaşayacağı 433
Kur'an-ı Kerim ifadelerinin incelikleri 215
Kur'an-ı Kerim mucizesi 512
Kur'an-ı Kerim okutacak şeytanlar 195
Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmeyen konularda ne yapılacağı 225
Kur'an-ı Kerim'de aslolanın, zaruret olmadıkça neshi kabullenmemek olduğu 90
Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayetlerin iki kısım olduğu 234
Kur'an-ı Kerim'de çelişki olmadığı 515
Kur'an-ı Kerim'de hadis-i şeriflere bırakılan yer 218
Kur'an-ı Kerim'den işârî manalar çıkarmanın meşruiyyeti 277
Kur'an-ı Kerim'de mükerrer olmadığı 314
Kur'an-ı Kerim'de, cemi manasında kullanılan bazı müfred kelimeler 189
Kur'an-ı Kerim'de, kıyamete kadar muhtaç olunacak bilgilerin mevcudiyeti 232
Kur'an-ı Kerim'de, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e yapılan hitapların manaları 220
Kur'an-ı Kerim'deki fesahat ve belağat mucizesi 98, 218
Kur'an-ı Kerim'deki mucizelerin zamanla daha iyi anlaşıldığı 463
Kur'an-ı Kerim'deki müjde ve tehditlerin mutlaka yerini bulacağı 229
Kur'an-ı Kerim'deki sekizinci tevhid lafzı 113
Kur'an-ı Kerim'den ancak inananların faydalanacağı 433
Kur'an-ı Kerim'den sonra hiçbir kitap indirilmeyeceği 237
Kur'an-ı Kerim'e inananların sahip oldukları cezbe 222
Kur'an-ı Kerim'e inanmaktan, kimlerin döndürüleceği 212
Kur'an-ı Kerim'i kat'î mucize saymayan müşrikler 150
Kur'an-ı Kerim'i okumak 124
Kur'an-ı Kerim'i sadece zahirî tefsirle yetinmemek 277
Kur'an-ı Kerim'in arapça indirilmesinin, araplara kazandırdığı fazilet 382
Kur'an-ı Kerim'in basîret oluşu 86
Kur'an-ı Kerim'in delillerinin erişilmez ululuğu 113

Kur'an-ı Kerim'in değişim kabul etmediği 236
Kur'an-ı Kerim'in dosdoğru yol oluşu 430
Kur'an-ı Kerim'in en büyük mucize oluşu 368
Kur'an-ı Kerim'in kelime oluşu 229
Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu iddia eden sapıklar 9
Kur'an-ı Kerim'in mahluk olmadığı 9
Kur'an-ı Kerim'in mufassal olarak indirilişinin manaları 214, 217
Kur'an-ı Kerim'in nazmının güzelliği 6
Kur'an-ı Kerim'in nur oluşu 330
Kur'an-ı Kerim'in peyderpey indirilişi 218
Kur'an-ı Kerim'in ruh oluşu 331
Kur'an-ı Kerim'in tamam oluşunun izahı 228
Kur'an-ı Kerim'in, Allah-u Tealâ tarafından korunmuşluğu 237
Kur'an-ı Kerim'in, asırlar sonra daha iyi anlaşılan bir mucizesi 418
Kur'an-ı Kerim'in, devlet ve toplum yönetimiyle ilgili kurallar koyması 222
Kur'an-ı Kerim'in, geçmiş kitaplara muvafık düştüğü ve onlara ilaveten içerdiği hususlar 221
Kur'an-ı Kerim'in, kimine hidayet, kimine dalâlet getirdiği 100
Kur'an-ı Kerim'in, kıymetini bilenler için beyan edildiği 107
Kur'an-ı Kerim'in, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kelamı olduğunu iddia edenlere cevaplar 97
Kur'an-ı Kerim'in, ümmî bir zata indirilme mucizesi 218
Kur'an-ı Kerim'le alay eden azılı kâfirlerin isimleri 174
Kûrânî *(Kuddise Sırruhu)* 165
Kurazî *(Radıyallahu Anh)* 25
Kuraşî *(Kuddise Sırruhu)* 278
Kurban keserek cinlerden kurtulmak isteyenler 303
Kurban kesiminde niyyetin önemi 304
Kurban kesme ibadeti 269
Kurban kesmenin ibadet oluşu 295
Kurbanlıklar üzerine besmele çekmek 269
Kureyş kabilesi 265, 379
Kureyş ibni Enes *(Rahimehullah)* 233
Kureyş müşrikleri 307, 308
Kureyş'e isabet eden kıtlık 369
Kureyş'in seçilmesi 379
Kürsü'nün nurdan minberlerle kuşatılması 44
Kurt kalpli olanlar 105
Kurttan çoban olamayacağı 529
Kurtubî *(Rahimehullah)* 24, 27, 44, 48, 67, 137, 138, 160, 482
Kuruntulara kapılmamak 125
Kusayy ibni Kilâb (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in atası) 174
Kuss ibni Sâ'ide *(Radıyallahu Anh)* 229, 252
Kuss ibni Sâ'ide *(Radıyallahu Anh)*ın hidayeti 252
"Kuşeyrî" tefsiri 13
Kuşların da ümmetler oluşu 507
Kuşluk namazını, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in tavsiyesi 190

Kıble ehli olmanın önemi 272
Kısastan dolayı eli kesilenin kan kaybından ölümü 136
Kıtlık manasında ölüm 329
Kıyamet alâmetleri 491
Kıyamet günü 513
Kıyamet günü Allah-u Tealâ'yı görme lezzetinin, herkese göre değişeceği ..78
Kıyamet günü azaptan kurtuluş duası 30
Kıyamet günü muhasebeye kimlerden başlanacağı 505
Kıyamet günü pişmanlık vesilesi olacak sorumluluklar 489
Kıyamet günü, dostlar ve düşmanlar arasında olacaklar 495
Kıyamet gününün farklı merhaleleri 515
Kıyamet kopsa da kâfirlerin inanmayacağı 175
Kıyamette Allah-u Tealâ'nın görüleceği 49
Kıyas yollarına başvurmak 254
Kıyasın, Kur'an-ı Kerim'deki hükmü tahsis edemeyeceği 297
Kız istemenin zorluğu 410
Kızmak ve sevmenin, insanların elinde olmadığı 188

(L)

Lafza-i Celâllerin ikisinin, aralarında hiçbir harf olmaksızın yanyana geldikleri yer 373
Lâlikâî *(Radıyallahu Anh)* 54
"Latîf" ism-i şerifi hakkındaki ayet-i kerimeler 85
"Latîf" ism-i şerifinin bazı özellikleri 84
"Latîf" sıfatı 66
"Latîf" ism-i şerifinden kulun nasibi 68
Latîfeler, Latîfelerin selameti 389, 444
Lâşe yiyenler 251
Lâşeyi helâl kabul edenin müşrik olacağı 312
Ledünnî ilimler 107
"Letâifü'l-Minen" (İbni Atâillâh el-İskenderî) 207
"el-Leâli'l-Masnû'a" (Süyûtî) 31
Leys *(Radıyallahu Anh)* 519
Lezzetlere meyil günahı 286
Lezzetli şeyleri yemekten sakınmamak 272
Leş yemekteki, dinî ve tıbbî sakınca 276
Leş yemenin günahı 281
Leşin harâmiyyeti 273
Lider konumunda olanların ekseriyetle kötü oluşunun hikmetleri 354
Liderlerin facir oluşu 363
Liderlerin hainliği 388
"Lika" tabiri geçen ayetler 43
"Lisânü'l-Arab" (İbni Manzur) 87
"Lübâbü'n-Nukûl" (Süyûtî) 291
Lütuf cezbeleri 435

(M)

Ma'mer *(Rahimehullah)* 25, 482
"Ma'şer" kelimesi 454, 499
Maddenin manada erimesi 77
Mahremlerle evlenmenin harâmiyyeti 281
Mahşerde Allah-u Tealâ'nın görüleceği 49
Makam-mevki sahibi olmanın zararları 358
Makam-mevki sevgisi 288
Makdisî *(Rahimehullah)* 135
Mal çokluğunun zararları 358
Mala meyilli olmamak 529
Malik ibni Dînar *(Kuddise Sırruhu)*nun katıldığı cenaze kıssası 239
Malik ibni Dînar *(Radıyallahu Anh)* 191, 239, 485, 487
Malik ibni Enes *(Radıyallahu Anh)* 55, 294, 296, 519, 520
Malik ibni Huveyris *(Radıyallahu Anh)* 68
Mallarda şeytanın ortaklığı 460
Malın, cimrilerin eline geçmesi 363
Manevî hallerde, Allah-u Tealâ'yı en iyi bilen zata müracaat etmek 224
Manevî hallerin selameti 444
Manevî hallerle tatmin olmamak 288
Manevî hayat 334
Manevî hayata sahip olmanın gerekliliği 339
Manevî hayatın belirtileri 342
Manevî keşifler 405
Manevî ölümlerden dirilme vesileleri 350
Manevî ölümün belirtileri 342
Manevî yola kabulde ehliyet aranması gerektiği 496
Mansur ibni Ebi'l-Esved *(Rahimehullah)* 483
Marifet denizinin sahili olmadığı 79
Marifet hayatı 342
Marifet nuruyla kalbin dirilmesini istemek 30
Marifet yollarının en mükemmelleri 43
Marifet-i İlâhiyye noktasında ruhların mertebeleri 333
Marifetin tarifi 77
Marifetin, ru'yetten daha latîf oluşu 33
"Marifetü's-Sünen-i ve'l-Âsâr" (Beyhakî) 297
Marifetullah'ın sahasının genişliğini kabul etmek 435
Mârut (imtihan için gönderilen melek) 517
Masiyet ehlinden uzak durmak 492
Masiyet üzere yapılan muameleler 461
Masiyetlere sebebiyet veren ibadetlerin durumu 134
Masiyetlerin, nefse hoş gelmesi 141
Mâsır *(Radıyallahu Anh)* (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e gelen cinlerden) ... 502
Matürîdî *(Rahimehullah)* 281, 372, 525
Matürîdî akîdesi 283
Mâverdî *(Rahimehullah)* 98, 326, 327, 332, 482
Mayası bozuk olanın, sonradan değerlenemeyeceği 181

Mazharî Kâdî Senâullah *(Rahimehullah)* 339, 354, 385
"Mazharî Tefsiri" 332
Mâzirî *(Radıyallahu Anh)* 22, 50
Mâşî *(Radıyallahu Anh)* (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e gelen cinlerden) 502
Me'va cenneti 44
Me'vâ Cenneti'nin yanında Sidretü'l-Müntehâ makamı 28
"Mecma'u'l-Emsâl" (Meydânî) 378
"Mecma'u'z-Zevâid" (Heysemî) 308
"el-Mekasıdü'l-Hasene" (Sehâvî) 509
"el-Mektûbât" (İmam-ı Rabbânî) 377
"el-Metâlibu'l-Âliye" (İbni Hacer) 297
"el-Merâsîl" (Ebû Davud) 420
"el-Mu'cemu'l-Evsat" (Taberânî) 244
"el-Mu'cemu'l-Kebîr" (Taberânî) 232
"el-Müfhim" (Kurtubî) 27
"el-Musannef" (İbni Ebî Şeybe) 167
"el-Müsned" (Ahmed ibni Hanbel) 46
"el-Müsned" (Ebû Avvâne) 51
"el-Müsned" (Ebû Ya'lâ) 31
"el-Müstedrek" (Hakim) 31
"el-Muvatta" (İmam-ı Mâlik) 241
Mecnun 313
Mecûsîler 251, 265, 308
Mecûsîlerin kestiği 292
Mecûsîlerin şeytanlığı 306
Mecûsîlerin, müşriklere mektubu 265
Mecûsilerle araplar arasındaki dostluk 291
Mecûsînin kestiğinin yenmeyeceği 297
Meczupların noksanlıktan hâli kalmadıkları 223
Medine ehlinden münafıklar 356
"Medine-i Münevvere" 448
Mehayimî *(Rahimehullah)* 117
Mekhûl *(Rahimehullah)* 292, 293
Mekke ehli 251
Mekke Fethi 468
Mekke fethi günü Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in putları kırması 236
Mekke Fethi'nden önce ve sonra Müslüman olanlar 468
Mekke'deki mücrimler 354
"Mekke-i Mükerreme" 251, 274, 343, 354, 356, 359, 388
Mekkî *(Rahimehullah)* 181
"Mekr" tabiriyle ilgili açıklamalar 357
Mele-i a'lâ' nın Allah-u Tealâ'yı arayışı 80
Melekî ahlâkı takınmak 287
Melekle insanların uyum sağlayamayacağı 508
Melekler 307, 454
Meleklere tapanlara reddiye 16
Melekleri görmek isteyenler 370

Melekleri görseler de inanmayacak olanlar 173
Meleklerin Allah-u Tealâ'yı göreceği 58
Meleklerin cennette oluşu 467
Meleklerin cinleri zaptetmesi 510
Meleklerin görülmesinin geçici oluşu 16
Meleklerin, kendisi hakkında tartıştığı bir ölü 239
Meleklerin lanet ettiği kimse 224
Meleklerin peygamberleri 508
Meleklerin sevdiği ve kızdığı kimseler 385
Meleklerin tümüyle saîd oldukları 520
Meleklerin ve şeytanların ne türlü ruhanî oldukları 198
Meleklerin veliliği 392
Meleklerin, âdemoğullarının yaratılmasını istememelerindeki hikmet 511
Meleklerin, Allah-u Tealâ katındaki vasfı 440
Meleklerin, iyiliğe teşviği 199
Meleklerin, nafile ibadetleri olmadığı 81
Meleklerin, ölen mümini tebriği 205
Melekten gayrine güvenilmeyecek zaman 529
Melekût ve mülk âleminin farkları 34
Meleğin insan kalbine dokunuşu 309
Melik sıfatının Allah-u Tealâ'ya yakışacağı 45
"Menâzilü's-Sâirîn" (Herevî) 327
Menînin hangi manada ölümle vasıflandığı 328
Mensuh ayetlerin de, zaman değişimine göre geçerlilik kazanacağı 201
Mensuh ayetlerin sayısı 293
Mensuh ayetlerin sayısını az kabul etmenin uygun düşeceği 90
Merkezlerden uzak yaşayanların fıtratlarının daha az bozulduğu 356
Mervezî *(Rahimehullah)* 27
Mescid-i Aksâ 349
Mesîh İsa *(Aleyhisselâm)* 294
Mesih adına kesilen 266, 294
"Mesnevî" (Mevlânâ) 69, 182, 277, 485
Mesruk *(Radıyallahu Anh)* 22
"Mesvâ" kelimesi 464
Mevcut olmamanın, mümkün olmama manasına gelmeyeceği 48
Mevlana Celâleddîn-i Rûmî *(Kuddise Sırruhu)* 182, 485
Mevsimlerle ilgili bir konu 179
Meyilden kaynaklanan rıza 213
Meylin hangi uzuvla alakalı olduğu 212
Meyte yemekteki, dinî ve tıbbî sakınca 276
Meyve sularının alkolleşmesi 282
Meyvesiz ağacın fayda vermeyeceği 105
Mezahirde Allah-u Tealâ'nın nurunun zuhûru 74
Mezhep imamlarını taklid edenler 277
Mezheplerdeki farklı yorumların önemi 306
Mezheplerin farklı görüşlerine uymakta günah olmadığı 312
"Mezîd" tabiri 44

"Meşâriku's-Sağânî" (Radiyyüddin Hasen İbni Muhammed) 78
Meşayıhtan bazısının meşhur olmasının sebepleri 204
Meşayıhtan bazısının yanlış görüşü 234
Meşayıhı taklidin meşruiyyeti 276
Meşgaleler yüzünden namazı bırakmamak 46
Meşîet-i İlâhiyye'nin nüfûzu 200, 469
Meşverenin önemi 225
Mikâîl *(Aleyhisselâm)* 508
Mikropların üremesi 462
Mikroskoplar 462
Mir Abdurrahman *(Kuddise Sırruhu)* 61
Mir Muhammed Numan *(Kuddise Sırruhu)* 61
Miraç gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, ruhları karaltılar halinde görmesi 502
Miraç Gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e cinlerin musallat oluşu 243
Miraç Gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, mekan ve zaman dairesinden çıktığı 28
Miraç Gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Rabbini görmesi 28
Miraç Gecesi Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in, Mevlâ Tealâ'yı gördüğü 19
"Mirkatü'l-Mefâtîh" (Ali el-Karî) 32, 242
Mîrğanî *(Kuddise Sırruhu)*nun zuhuratı 351
Mizanlar tayin edilme nimeti 13
"Mişkâtü'l-Mesâbîh" (Tebrîzî) 31, 242
Molla İlyas (Teftâzânî haşiyesi) 30
Moğol imparatorları 488
Mu'attib ibni Abdi'l-Uzza *(Le'anehullah)* 192
Mü'min Sûresi'yle, En'am Sûresi'nde yer alan tevhid ifadelerinin konumunun değiştirilmesindeki hikmetler 9
Muamele ilmi 405
Muamelelerin selameti 444
Muattıle fırkası 51
Muaviye *(Radıyallahu Anh)* 216, 414
Muaviye *(Radıyallahu Anh)*ın, Amr ibni'l As *(Radıyallahu Anh)*ı hakem tayin edişi 216
Muaz ibni Cebel *(Radıyallahu Anh)* 31, 79, 105 505
Mübâhele kıssası 222
Mübahların, harama sürükleyenleri 282
Mücahid *(Radıyallahu Anh)* 102, 160, 165, 190, 281, 282, 296, 326, 356, 420, 455, 502, 506, 524,
Mücessime fırkasına reddiye 50
Mucize görseler de müşriklerin inanmayacağı 150
Mucize göstermenin, peygamberler için şart olması 175
Mucizeler 512
Mucizeleri yaratmanın, ancak Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğu 153
Mucizelerin, gönderilen toplumlara uygunluğu 376
Mucizelerin, görenlerine iman vermeyeceği 181
Mucizelerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in elinde olmadığı 157

"Mücrim" tabirin işârî manaları 362
Mücrimlere mekrleri sebebiyle azap isabet edeceği 394
Mücrimlerin, ekâbir takımından seçilmesinin hikmetleri 355
Mücrimlerin, müminlerden ayrılacağı gün 144
Müctehidlerin çıkarttığı hükümlerin, Kur'an-ı Kerim'in mufassal olma vasfına dahil olduğu 218
Müctehitleri taklidin meşruiyyeti 276
Müctehitlerin tabi oldukları zan 254
Mudar kabilesinin seçilmişliği 382
Müdlicoğulları 408
Müfessirlerin, nesh konusunu çokça gündeme getirdikleri 90
Müfred kelimenin, cemi manasında kullanılması 189
"Müfredât" (Rağıb el-Isfahanî) 17
Muhabbet dilinde günah 286
Muhammed *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in kalbinin, en hayırlı kalp oluşu 375
Muhammed Alâuddin el-Haskefî *(Rahimehullah)* 29
Muhammed Ebû Zehre *(Rahimehullah)* 401
Muhammed ibni Abdillah ibni Ebî Zemenîn *(Rahimehullah)* 468
Muhammed ibni Abdirrahman eş-Şîrâzî *(Rahimehullah)* 469
Muhammed ibni Hasen (Hanefî Müctehidi) *(Rahimehullah)* 519
Muhammed ibni Ka'b *(Rahimehullah)* 459
Muhammed ibni Kâ'b el-Kurazî *(Radıyallahu Anh)* 150, 238, 416
Muhammed ibni Ömer el-Câvî *(Kuddise Sırruhu)* 373
Muhammed ibni Sa'd *(Radıyallahu Anh)* 160
Muhammed ibni İshak *(Rahimehullah)* 244
Muhammed Osman Mirğanî *(Rahimehullah)* 105
Muhammed İbni Fazl *(Kuddise Sırruhu)* 221
"Muhammediyye" (Muhammed-i Bîcân) 278
Muhammed ibni Ubeyd *(Radıyallahu Anh)* 323
Muhtaç olmayan Zatı tesbih 30
Muhtar sapığının, vahiy iddiası 308
Muhtar İbni Ebî Ubeyd *(Le'anehullah)* 197, 308
Muhtar'ın, şeytanların vahyine maruz kalışı 197
Muhyiddin en-Nevevî *(Rahimehullah)* 304
Muhyiddin Şeyhzâde *(Rahimehullah)* 134
Muhyiddin-i Arabî *(Kuddise Sırruhu)* 36
Muhyiddin-i Arabî'den şeriata muhalif bir şey südûr etmediği 223
Müjdeleme ve korkutma yönleriyle ayetlerin tasrifi 99
Mukatil *(Radıyallahu Anh)* ..23, 41, 68, 152, 201, 282, 325, 332 369, 398, 421, 506, 524
Mükâşefe ilmi 405
Mükelleflerin kısımları 520
Mükelleflerin uyarıcısız bırakılmayacağı 508
Mükelleflerin, kıyamete kadar muhtaç olacakları konuların, Kur'an-ı Kerim'de mevcudiyeti 232

Mükerrerin tarifi 314
Mümin öldüğü zaman, şeytanın ağlama sebebi 205
Müminin diğer insanlara faydası 334
Müminin feraseti 332, 424
Müminin ruhunun kolay çıkışı 315
Müminin zelil duruma düşmesi 491
Müminin, iki cihanda da diri oluşu 347
Müminin, müminin velisi olacağı 494
Müminler hakkında azap tehditlerinde istisna olduğu 233
Müminlerden başkasının yoluna uyanlar 482
Müminlere imanın hoş gösterilmesi 340
Müminlerin Allah-u Tealâ'yı çok sevmesi 473
Müminlerin en akıllısı 403
Müminlerin nuru 330
Müminlerin saîd olduğu 521
Müminlerin, Allah-u Tealâ'yı görmekten mahrum olmayacağı 41
Müminlerin, dünya ve ahirette Allah-u Tealâ katındaki vasfı 440
Müminlerin, hangi surette kesilen hayvanlardan yiyeceği 264
Müminlerin, mucize gelse de müşriklerin
inanıp-inanmayacaklarını bilmedikleri 155
Müminlerle kâfirlerin ahiretteki farklı durumu 144
Müminlerle kâfirlerin farkı 326
Mün'im-i tevhid 13
Münafıklar için af istenmemesi 478
Münafıkların karanlıklarda kalması 330
Münafıkların, karanlık gecede fırtınaya tutulmuşa benzetilmeleri 337
Münafıktan, münafıkla intikam alınacağı 485
Münafığın kalbi 408
Münâvî *(Rahimehullah)* 105, 381
Münâşede kıssası 222
Münebbih ibni Haccac *(Le'anehullah)* 192
Münker-Nekîr'in suallerine cevap 442
Münşî *(Radıyallahu Anh)* (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelen cinlerden) ... 502
"Murâ'ât-ı aslah" kaidesinin yanlışlığı 164
Muradlara ermek için okunacak bir zikir 84
Murakabeye devam etmek 342
Mürcie'nin, Allah-u Tealâ'nın görülmesini inkâr etmesi 46
Mürcie'ye reddiye 37
"Mürekkeb" tabiri 13
Mürid çoğaltmak için uğraşanlar 496
"Mürid" ve **"Murâd"**lar 421
Müridin, boş kuruntulara kapılmaması gerektiği 182
Müridin, şeyhine hakaret ettirmemesi 144
Mürit kazanmaya çalışan sahte şeyhler 106

Müritlerin basîretleri 93
Müritlerin, mürşitlerinin emrinden çıkmamaları 225
Mürtedlerin kestiği 292
Mürşid-i kâmile kavuşmak 427
Mürşidin, istediğini istediği makama ulaştıramayacağı 114
Mürşitlerin, ilkbahar tabiatlı oluşu 205
Musa *(Aleyhisselâm)* 18, 24, 26, 27, 42, 48, 99, 138, 150, 222, 329, 368, 371, 478, 486, 487, 503, 504, 508, 512,
Musa *(Aleyhisselâm)* a verilen mucizelerin mislini görmek isteyenler 371
Musa *(Aleyhisselâm)* ın kavminden, öldürülüp diriltilenler 329
Musa *(Aleyhisselâm)* ın mucizeleri 512
Musa *(Aleyhisselâm)* ın ru'yet talebine Allah-u Tealâ'nın cevabı 27
Musa *(Aleyhisselâm)* ın, Allah-u Tealâ'yı görmek isteyişi 42
Musa *(Aleyhisselâm)* ın makamı 26
Musa *(Aleyhisselâm)* ın ru'yet talebine karşı aldığı olumsuz cevaptan, ahiretteki ru'yeti isbat için çıkartılan deliller 42
Musa ve Harun *(Aleyhimesselâm)* ın korkuları 478
Musibetlerde ancak Allah-u Tealâ'ya güvenmek 225
Musibetlerin günahlar sebebiyle geldiği 493
Muska (Nüsha) takmanın meşruiyyeti 242
Müslim İbni Haccâc en-Nîsâbûrî *(Rahimehullah)* 509
"Müslim" (Sahîh) 22
"el-Müslim" ism-i şerîfi 297
Müslüman fakirlerin zenginliği 426
Müslüman ölme garantisinin peygamber dışındakilerde bulunmadığı 167
Müslümana, besmele çekme hususunda isminin yeterli olacağı 297
Müslümanlar eliyle kâfirlere yapılacak azaplar 386
Müslümanlarla alay edenlerin kötü akıbeti 470
Müslümanlarla ilgili azap tehditlerinin değişebileceği 233
Müslümanları, dinden çıkma tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak durumlar 355
Müslümanların bir konudaki kanaatının, delil oluşu 375
Müslümanların bozulma sebepleri 199
Müslümanların ekserisinin, ne manada cahil oldukları 181
Müslümanların günahları affedilince, müşriklerin şirklerini inkâra kalkışması 515
Müslümanların hidayet üzere olan tek din mensubu oluşu 252
Müslümanların kestiğini yemenin önemi 272
Müslümanların kötülüğünü isteme günahı 283
Müslümanların, güçsüz kalmaları halinde takınmaları gereken tavır 201
Müslümanın besmelesiz kestiği 294
Müslümanın kazanması gereken faziletler 339
Müslümanın tevbesi 285
Müslümanın, müşriğe itaatının hükmü 311

Mustafa Sabri Efendi *(Rahimehullah)* 121
"Müstakîm" kelimesinin tahlili 430-431
Müstehziîn'in isimleri 174
Mutezile'nin saptırması 277
Mutezile'nin: **"Allah-u Tealâ, peygamber göndermeden kimseyi helâk edemez"** şeklindeki sapık görüşlerine reddiye 526
Mutezile 277, 464, 469
Mutezile fırkasının Allah-u Tealâ'ya hasımlığı 416
Mutezile fırkasının, Allah-u Tealâ'yı göremeyecekleri 59
Mutezile'nin **"Allah-u Tealâ'ya bazı şeylerin vacip oluşu"** hakkındaki batıl görüşüne reddiye 469
Mutezile'nin doğruluktan uzaklığı 431
Mutezile'nin görüşünü çürüten deliller 60
Mutezile'nin sapıklığı 91
Mutezile'nin, Allah-u Tealâ'nın görülmesini inkâr etmesi 46
Mutezile'nin, ayetleri yanlış manalarla tevilleri ve cevapları 163, 188
Mutezile'nin, hayreti mucip şaşkınlıkları 126
Mutezile'ye karşı reddiyeleri tekrarlamanın hikmeti 166
Mutezile'ye reddiyeler 8, 30, 37, 45, 100, 118, 139, 200, 415, 434
Mutezile'ye, **"Ecel"**le ilgili reddiye 464
Mutezilenin Kur'an-ı Kerim'i tahrifleri 211
Müteşabih hadislere yanlış mana verenler 50
"Müzahref" tabiri 199
"Müzdelife" 310
Müzenî *(Rahimehullah)* 56
Müşahede nuruyla korunanlar 142
"Müşahede" makamı 79
Müşahedenin, marifetle bağlantılı olduğu 79
Müşebbihe fırkasına reddiye 50
Müşrikler, Allah-u Tealâ'yı kabul ettikleri halde nasıl O'na hakaret edebildikleri 133
Müşriklerden yüz çevirme emrinin muhkem veya mensuh oluşu 111
Müşriklere itaattan ne kastedildiği 310
Müşriklere itaat edenlerin durumu 290
Müşriklere, Allah indinde isabet edecek alçaklık 383
Müşrikleri iftiralarıyla başbaşa bırakma emri 201
Müşriklerin avları 291
Müşriklerin birbirine musallat edilişi 493
Müşriklerin cahil oldukları 180
Müşriklerin duyularının köreltilmesinin bir cebr olmadığı 165
Müşriklerin hangi mucizeyi görseler de inanmayacakları 173
Müşriklerin haram saydığı hayvanlar 251
Müşriklerin karanlıklardan kurtulamayacağı 337
Müşriklerin, Allah-u Tealâ adına yemin etmeleri 152

Müşriklerin, Allah-u Tealâ'nın varlığını kabul ettikleri 10
Müşriklerin, ataları İbrahim ve İsmail *(Aleyhimesselâm)* ın mucizelerini kabul ettikleri 371
Müşriklerin, cinleri gördükleri iddiası 17
Müşriklerin, kendi gâvurluklarını, Allah-u Tealâ'nın dilemesine bağlamaları 119
Müşriklerin, kendilerine vahiy gelmesini istemeleri 366
Müşriklerin, mucize gördüklerinde inanacaklarına dair delilleri 149
Müşriklerin, müminlerle mücadele yöntemleri 310
Müşriklerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, ehl-i kitap âlimlerinden, aralarına hakem teklifleri 215
Mısır doktorları 462

(N)

Nablusî *(Kuddise Sırruhu)* 257
Nadr ibni Hâris *(Le'anehullah)* 131, 192
Nâfi' *(Rahimehullah)* 102, 294
Nafile ibadetlerin önemi 81
Nahcuvânî Nimetullah *(Kuddise Sırruhu)* 426
"Nahcuvânî" (Tefsiri) 73
Nakkaş *(Rahimehullah)* 25
Nâmahreme tutma ve bakma günahları 283
Nâmahremi hatırına getiren bir zatın, insanlar arasında ifşâ olması 205
Namazla yemeği eritmek 267
Namazların zayi edilmesi 491
Namazın önemi 272
Nasih-mensuhun zorluğu 293
Nasrâbâzî *(Kuddise Sırruhu)* 388
Nasûh tevbe 285
Nasûh tevbesi yapanın aleyhine şahit kalmayacağı 67
Nazardan sığınma duası 240
Nebîh ibni Haccac *(Le'anehullah)* 192
Nebîlerin hidayeti 252
Nebizin hükmü 282
Neccariye fırkasına reddiye 59
Necran Hristiyanlarını, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in lanetleşmeye çağırması 222
Nefis için intikam alma duygusu 208
Nefisle cihadın önemi 441
Nefiste bulunan karanlıklar 335
Nefret ve kin meydana getirecek söz ve fiillerden uzak durmak 136
Nefretin, insana herşeyi yaptırabileceği 133
"Nefs-i emmâre" 476
Nefs-i emmârenin, şeytandan daha çetin düşman olduğu 204
Nefse acımanın, sahibini Mevlâ'dan uzaklaştıracağı 144

Nefse uyan her söz ve işin, kalbi karartacağı 287
"Nefs-i külliyye" 76
Nefsi terketmek 30
Nefsi ıslah mertebesi 223
Nefsin arzusuyla değil de, Mevlâ Tealâ'nın emriyle nimetlerden istifade etmek 278
Nefsin aybını keşfetmenin, melekûtu keşfetmekten daha hayırlı olduğu 142
Nefsin hazlarını talep günahı 286
Nefsin hevasına meyledilmesi 491
Nefsin kötü arzusuna uymamak 528
Nefsin, kalbi istilası 425
Nefsini bilenin Rabbini bilmesi 76
Nefsini tanıyanın derin bilgisi 69
Nefsinin isteklerine uyan kişinin durumu 312
Neha'î *(Rahimehullah)* 294
Nehrecûrî (İshak ibni Muhammed) *(Kuddise Sırruhu)* 286, 423
Nehy-i ani'l-münker'in, hangi durumlarda kötü sayılacağı 136
Nesefî *(Rahimehullah)* 38, 104, 118, 132, 155, 310, 387
"Nesefî Tefsiri" 87
Nesh konusunun zorluğu 293
Neshi çoğaltmaya gerek olmadığı 90
Neshin şekilleri 293
Neshin, haberlerde geçerli olmadığı 20
Nesholunan ayetlerin de, zaman değişimine göre geçerlilik kazanacağı..... 201
Neticeye ulaştırmayacak şeylerle uğraşmamak 136
"Nevâdiru'l-Usûl" (Hakîm-i Tirmizî) 24, 381
Nevevî *(Rahimehullah)* 23, 466, 489
Nevvâs ibni Sem'ân el-Kilâbî *(Radıyallahu Anh)* 168
"en-Nihâye" (İbnü'l-Esîr) 410
Nikâh akdi 295
Nikâhı haram olanlar 281
Nil ırmağı kuruduğunda kâfirlerin ne yaptığı 303
Nimet sahibini düşünmek 267
Nimetleri günaha kullanmamak 286
Nimetlerin sayısız oluşu 11
Niyetin önemi 283, 313
Niyetlerin amellere tesiri 447
Nu'aym ibni Abdillah *(Radıyallahu Anh)* 321
Nübüvvet makamına çalışmayla değil, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremiyle erişildiği 376
Nuh *(Aleyhisselâm)* 357, 393, 508, 509
Numan ibni Sâbit el-Kûfî *(Radıyallahu Anh)* 54
"Nur üzerine nur" ifade-i celilesi 74

"en-Nur" ism-i şerifi 346
"Nur" kelimesinin manaları 330
"Nur" tabirinin işârî manaları 345
Nûr'un ancak nurla idrak edileceği 70
Nûr'un mücerret olarak görülemeyeceği 74
Nurdan minberler 44
Nurla karanlığı bir görenin hiçbir şeyden faydalanamayacağı 91
Nuru, ancak Allah-u Tealâ'nın verdiği 351
Nurun ilâh olamayacağı 16
Nurun kalbe atılması 403
Nurun tekil, karanlıkların çoğul getirilmesi 339
"Nusaybin" 502
Nusaybin cinleri 502
Nüsha (Muska) takmanın meşruiyyeti 242
Nutfenin hangi manada ölümle vasıflandığı 328
"Nüzül" tabiri 43
"Nüşûr" 463

(O)

Olumsuzluğun övgüyü mucib olmayacağı 39
Ortağa ihtiyaç âcizliği 16
Osman *(Radıyallahu Anh)*ın ilmî yöndeki fazileti 220
Osman ibni Affan *(Radıyallahu Anh)* 220, 324, 381

(Ö)

Öfkenin, insana herşeyi yaptırabileceği 133
Öldürme günahını yaptıranı, şeytanın, ordularına kumandan seçmesi 194
Öldürülenin de ecelle öldüğü 464
Ölen mümini, meleklerin tebriği 205
Ölmeden, Allah-u Tealâ'nın görülemeyeceği 41
Ölü ardından sesli avazla ağıt yakmak 460
Ölü hayvan 250
Ölü ve diri kalbin farkı 331
"Ölü" ve **"Diri"** tabirlerinin, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği bazı ayetler 328
Ölülere yapılan hediye 305
Ölüleri görseler de inanmayacak olanlar 173
Ölülerin ruhuna kesmek 305
Ölülerle dirilerin bir olmadığı 351
Ölülerle dirilerin, tecellîye mazhar olmakta eşit oluşu 71
Ölülerle tevessül yapılabileceği 212
Ölüm anı 463
Ölüm anında tevhid telkin etmek 315
Ölüm için hazırlanmak 403

Ölüm korkusuyla vebadan kaçarken öldürülüp diriltilenler 329
Ölüm sekârâtında kâfirlerin çekecekleri 386
"Ölüm" ve "Ölü" tabirleri hakkında beş mana 328
Ölümsüzlük mefhumu 467
Ölümü çok hatırlamak 403
Ölümün insanları uyandıracağı 35
Ölümünden önce kimse hakkında hüküm verilemeyeceği 467
Ömer *(Radıyallahu Anh)* ın ilmî yöndeki fazileti 220
Ömer *(Radıyallahu Anh)* hakkında Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in rüyası 32
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ı ağlatan hadise 448
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman olmasıyla değişenler 323
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman olmasıyla gök ehlinin sevinmesi 323
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın Müslüman oluşu 321
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın, kız istemekten zorlanmasının hikmetleri 410
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın, Nil ırmağına kız atılması âdetini kaldırması 303
Ömer *(Radıyallahu Anh)*ın, Müslüman olmadan önce kızkardeşi ve enîştesiyle İslam hususunda tartışması 321
Ömer er-Râzî *(Rahimehullah)* 11
Ömer ibni Hattab *(Radıyallahu Anh)* 32, 133, 220, 303, 321, 322, 323, 408, 410, 416, 447, 448, 487
Ömer Nesefî *(Rahimehullah)* 29, 59
Ömür kısa olduğu için, ameli, ilimden sonraya bırakmamak gerektiği 105
Önder konumundaki kişilerin farklı konumu 135
Önderlere bîatın meşru ediliş nimeti 13
Önderlik vasfı 350
Özel hüküm ifade eden ayetlerin, genel hüküm ifade edenlerden öne alınacağı 41
Özgürlüklerden istifade fikrini, şeytanın telkin ettiği 198
Öğretilmiş köpeklerle avlanmak 298
"Öğüt alan kavm"in kimler olduğu 433

(P)

Padişah adına kesilen 304
Padişahların kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
Paraya meyilli olmamak 529
Parsın öldürdüğü 250
Peygamber adına kesilen 266
Peygamber adını kesimde anmamak 305
Peygamber gönderilmeden azap edilmeyeceği 509
Peygamber varisleri 528
Peygamberde aranan bazı şartlar 378
Peygambere inanmaktan, kimlerin döndürüleceği 212
Peygambere karşı gelenler 482
Peygamberin insandan gönderilmesine itiraz edenlere cevap 508

Peygamberin zimmetinde olan Müslüman 272
Peygamberlere arız olmayan haller 223
Peygamberlere düşman olan şeytanlar 187
Peygamberlere düşmanlığın kâfirlik olduğu 188
Peygamberlere gelen vahiy 197
Peygamberlere isabet eden belalar 415
Peygamberlere tayin edilen düşmanların çok çetin olduğu 202
Peygamberlere uyanların ekseriyetle zayıflardan oluşu 354
Peygamberlere verilen mucizelerin, ısmarlama yoluyla olmadığı 376
Peygamberlerin eziyetlere sabrı 209
Peygamberlerin farklı vasıfları 377
Peygamberlerin gönderilme sebepleri 64
Peygamberlerin gönderilmesiyle huccetin tamam oluşu 165
Peygamberlerin hidayeti 252
Peygamberlerin mebde-i teayyünleri 391
Peygamberlerin minberlere kurulması 44
Peygamberlerin sabrı 248
Peygamberlerin tümünün evsafının, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* de bulunduğu 372
Peygamberlerin, Allah-u Tealâ'nın azabından emin olmadıkları 478
Peygamberlerin, Allah-u Tealâ'yı görmedikleri 27
Peygamberlerin, insanların bahanelerini ortadan kaldırması 528
Peygamberlerin, nübüvvetten önce lider konumunda olmamalarının hikmeti 375
Peygamberlerin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den önce sadece insanlara gönderilmesi 502
Peygamberlerle alay edenler 370
Peygamberlik iddiasına kalkışanlar 459
Peygamberlik makamına çalışmayla değil, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremiyle erişildiği 376
Peygamberliğe elverişli yaratılanlar 377
Peygamberliği inkâr edenler 251
Peygamberliğin, insanlara mahsus olduğunu savunan ulemanın delilleri..504
Peygamberliğin, İbrahim *(Aleyhisselâm)*ın zürriyyetine tahsisi 505
Pezdevî *(Rahimehullah)* 54
Pis ruhlar 199
Pis yerler 307
Pisin çokluğunun, bir şey ifade etmeyeceği 253
Pislikten sığınmak 420
Pisliğin kimlere musallat edileceği 428
Putlar adına kesilen hayvanın harâmiyyeti 266, 273
Putlar adına kesilenden yememek 291
Putlar adına kesileni yemek 251
Putlara sövmenin yasaklanmasının sebebi 129
Putlara tapanlar 251

Putlara tapmanın, müşriklere hoş gösterilmesi 341
Putların fetih günü kırılması 236
Putların ilâh olamayacağı 16
Putların, cehennem odunu oluşu 130
Putperestlerin kestiği 292
Putperestlerin, Müslümanların kestiklerini yemekten sakınması 272
"Putun kulu" şeklinde adlandırılan çocuklar 460

(R)

"Rab" ism-i şerifinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* e izafeti 200, 479
"Rab" isminin verdiği ikram çeşitleri 13
"Rab" sıfatını ihtiva eden ayet-i kerime'ler 14
Rabbanî ilhamlar 521
Rabbinden korkan insan ve cinlere vaadedilen iki cennet 520
Rabbini bilenin nefsini bilmesi 76
Rabî' ibni Enes *(Radıyallahu Anh)* 25, 164, 165, 220
Rabî'a *(Radıyallahu Anh)* 218
"Rableri katında" terkibinin manaları 439
Rablerine nazır olanlar 45
Râfi' (İbniHadîc) *(Radıyallahu Anh)* 298
Rafi'î *(Rahimehullah)* 305
Rahman Tealâ'nın manevî civarı 441
"Rahman" ve **"Rahîm"** sıfatlarının peşpeşe getirilişi 314
Rahmet meleğinin, kalbinde iman bulduğu bir ölü 239
Ravh *(Rahimehullah)* 453
"Ravza-i Mutahhara" 448
"er-Ravza" (Muhyiddin en-Nevevî) 304
"er-Remz" (Makdisî) 135
Rağıb el-Isfahanî *(Rahimehullah)* 17, 133, 176, 196, 228
Raşid ibni Sa'd *(Radıyallahu Anh)* 297
Rebî'a *(Rahimehullah)* 294
Red ehlinin durumu 143
Red ve kabulün, ezele tealluk ettiği 182
"Reddü'l-Muhtar" (İbni Abidîn) 29
Refah sahiplerinin hilekârlıkları 364
Resullerin gönderilmesinin başlama sebebi 504
Resullerin hidayeti 252
"Resulü's-Sekaleyn" tabiri 500
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* gönderildiğinde, dünyanın fesat içinde olduğu 361
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile sahabenin cihat hususundaki farkı 208
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e düşmanlığın, kâfirlere tezyîni 341
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e fetvaların arz edildiği 224

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e hakemlik vasfının verilişi 217
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e tazim ifadesi 372
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e uyma esası 115
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e verilen en büyük mucizenin Kur'an-ı Kerim oluşu 369
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e yapılan hitaplarda ümmetin konumu 250
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e şüphe edicilerden olmama emri 227
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, Kur'an-ı Kerim'de yapılan hitapların manaları 220
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, vahye uyma emri 115
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i metheden Fârisî beytler 223
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i rüyada gören 246
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* için kurban kesmek 304
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile alay eden müşrikler 111, 353
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* ile teberrükün şirk olmayışı 305
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in **"Hafîz"** olmadığı 128
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Allah-u Tealâ'yı görmesi 44
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in araplara hitap şekli 50
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ashab ve akrabasının, Allah-u Tealâ tarafından özel seçilmiş olması 375
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in başına gelenlerin, diğer peygamberlerin de başına geldiği 209
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Bedr'de telaşa düşmesi 478
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in çektiği eziyetlerin, günahları sebebiyle olmayıp hangi hikmetlere dayandığı 208
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in en büyük mucizesi 512
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in gönderiliş gayesi 247
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Hazreti Hamza'ya, imanın, kalbinde yerleşmesi için yaptığı nasihatlar 320
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hendek kazarken gördükleri 230
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hiç şüpheye düşmediği 221
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* in kalbinin, en hayırlı kalp oluşu 375
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, kendisinden sonra halife tayin etmemesi 488
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Kur'an mucizesinin, diğer peygamberlerin mucizelerinden üstün oluşu 369
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Kureyş'e bedduası 369
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in mucizelerinin zamanla daha iyi anlaşıldığı 463
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ve varislerinin, Allah-u Tealâ'nın halifesi oldukları 225
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ırkına duyulan nefretin kötü sonucu 381
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in şeytanının Müslüman oluşu 196
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Adem *(Aleyhisselâm)*a uzanan nesebinde zina bulunmadığı 380

Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, asırlar sonra,
gelişen fenle ispatlanan bir mucizesi 462
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, cinlerden bir ifriti yakalaması 503
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, cinlerden resulleri 502
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, diğer peygamberlerden üstünlüğü 246
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, dünyayı da verseler,
tevhidden vazgeçmeyeceği 132
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Ebû Cehil veya Ömer'den
biriyle İslam'ı aziz etmesi için Allah-u Tealâ'ya yalvarması..... 321
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Ebû Süfyan *(Radıyallahu Anh)*
ile şakalaşması 181
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Ebû Zerr *(Radıyallahu Anh)*a hitapları 190
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, ins-ü cinnin kâffesine gönderildiği 500
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, insan
şeytanlarından olan düşmanları 192
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, kabile, hane
ve şahıs itibarıyla seçilmişliği 379
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, kâfirlere dahî merhameti 151
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, münafıklara istiğfardan nehyedilmesi ..478
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, müşriklere tevhid teklifi 131
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, müşriklerin zürriyetlerinin
imanını düşünmesi 151
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Necran Hristiyanlarını
lanetleşmeye çağırması 222
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, nübüvvetten önce,
kitap ve imanın tafsilatını bilmeyişi 326
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, ümmeti hakkındaki korkusu 256
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Yâsir ailesine duası 325
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den başka peygamberlerin,
Allah-u Tealâ'yı görmedikleri 27
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*den, Musa ve İsa *(Aleyhimesselâm)*ın
mucizelerinin mislini isteyenler 150
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e, cinlerin musallat oluşu 243
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in bekçi olmadığı 88-96
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğuna deliller 218
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in erişilmez ululuğu 113
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in görevi olan ve olmayan konular 88-89
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in makamı 26
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in Miraç Gecesi Rabbini
görmesinin, ahirette vaki oluşu 28
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in nübüvvetini tasdik
konusunda Allah-u Tealâ'nın hakemliği 218
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in ümmî oluşu 98
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in yatarken okuduğu dua 241
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Allah-u Tealâ'ya övgüyü

saymakla bitiremeyeceğini ifade buyurması 20
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, cinlerin daveti üzerine onlara Kur'an-ı Kerim okuması 300
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Hasan ve Hüseyn üzerine okuduğu dua 240
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, insanlar üzerine **"Hafîz"** olmadığı 123
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, insanlar üzerine **"Vekîl"** olmadığı 123
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Kur'an-ı Kerim'i başkasından öğrendiğiyle ilgili, müşriklerin iftiraları 102
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Kur'an-ı Kerim'i öğrendiği iddia edilen kişiler 102
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Mevlâ Tealâ'yı gördüğünü kabul eden imamlar 27
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Mevlâ Tealâ'yı gözüyle mi, kalbiyle mi gördüğü 26
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, müşriklerin, mucize taleplerine ne hikmetle icabet etmediği 151
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Ömer *(Radıyallahu Anh)* hakkındaki rüyasının tabiri 32
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, Rabbini görürken bütün vücudunun göz olduğu 29
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, rüyada Allah-u Tealâ'yı görüşü 31
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in, tevhide ne yoldan ulaştığı 112
Reşîd Ahmed el-Kenkûhî *(Rahimehullah)* 301
"Rics" kelimesinin manaları 420
"Ridâ" tabiri 51
Risalet makamına çalışmayla değil, Allah-u Tealâ'nın fazl-u keremiyle erişildiği 376
Riya günahı 283
Riyadan selamet 444
Riyakâr olmamak gerektiği 529
Riyaset sevdasına mağrur olanlar 516
Ru'yet hadislerinin sayısı ve sıhhat derecesi 53
Ru'yet makamının Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e ait oluşu 26
"Ru'yet" tabiri 18
Ru'yeti inkâr edenlerin öne sürdüğü gerekçeler 48
Ru'yetin, marifetten evla oluşu 33
Ru'yetin, Sidretü'l-Müntehâ'da olduğu 28
Ru'yetullah'ı isbat eden bir hadis-i şerif 20
Rubûbiyyet tevhidi 113
Ruh latîfesi 389
Ruh verilmeden önce, ana karnındaki ölüm hali 327
Ruha sapıklık getirecek sıfatlar 252
Rûhânî ahlakı takınmak 287

Rûhânîlerin kısımları 454
Rûhânîlerle görüşme sağlayan bir zikir 84
Ruhlar âlemi 29
Ruhların hayatının, bedenin ölümünden sonra da devam ettiği 212
Ruhların, birbiriyle uyum sağlaması için aranan özellik 199
Ruhların, ilgi alanlarına göre kısımları 198
Ruhların, karaltılar halinde görülmeleri 502
Ruhların, marifetleri kabul etme kabiliyetleri 333
Ruhtaki i'tidal 252
"Ruhu'l-Beyan Tefsiri" 12
Ruhun anlayışı 87
Ruhun hayatı ve ölümü 344
Ruhun terakkîsinin nelere bağlı olduğu 528
Ruhun, insanda direkt olarak, hangi uzuvla ilgi kurduğu 212
Ruhun, vahiyle hayat bulduğu 331
Rum imparatorluğunun fethinin Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gösterilmesi 231
Rum imparatorunun, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in doğruluğunu anlaması 372
Rumlara karşı, araplarla mecûsîler arasındaki dostluk 291
Rütbe sevgisiyle kalbi kararanlar 105
Rütbe-riyasetin zararları 358
Rütbelilerin, memurlarına kötülükleri hoş göstermesi 341
Rüyada Allah-u Tealâ'yı görebilmenin sebebi 41
Rüyada görülenlerin aynıyla çıkması gerekmediği 32
Rüyada, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i gören kimse 246
Rûyânî *(Rahimehullah)* 305
"Rıza" makamı 80
Rızâ-ı İlâhî'nin alâmeti 483, 486
Rızık bolluğunun, azdırma sebebi olduğu 517
Rızıkları dağıtan Zatı tesbih 30
Rızıkların temizlerinden yemek 268

(S)

Sa'd ibni Ebî Vakkas *(Radıyallahu Anh)* 241, 415
Sa'd ibni Ubade *(Radıyallahu Anh)* 526
Sa'dî *(Kuddise Sırruhu)* 240, 491
Sa'düddin et-Taftâzânî *(Rahimehullah)* 29
Sa'lebe ibni Süheyl *(Rahimehullah)* 302
Sa'sa'a ibni Sûhan *(Radıyallahu Anh)* 487
Saadet alâmetleri 125
Saadet ve şekavet hükümlerinin değişmeyeceği 238
Saadetin beş alâmeti 124
Saadetin kimlere ait olduğu 104

"Saadetü'd-dâreyn" (Nebhânî) 84
Sabah namazının önemi 46
Sabah-akşam Allah-u Tealâ'yı görecekler 58
Sabah-akşam okunacak dua 30
Sabahın sünnetiyle, farzı arasında okunacak dua 30
Sâbie fırkasının kestiği 292
Sabiî'ler 251
Sabrın sebat kazandıracağı 202
Sabunla temizlik 303
Sabırlı olmak 427
"Sadr" kelimesi 405
Sadrın şerhedilmesinin manaları 401
Safa dağının altın yapılma mucizesinin talebi 151
Safa tepesi 322
Saffan ibni Süleym *(Rahimehullah)* 302
Safiyye *(Radıyallahu Anha)* 197, 318
Safvân ibni Ümeyye *(Radıyallahu Anh)* 468
Sahabe ile Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in cihet hususundaki farkı 208
Sahabe-i kiramın kalplerinin, en hayırlı kalpler oluşu 375
Sahabeden olduğu halde, cehennemlik olma korkusuyla ağlayan zat 409
Sahabenin âlimleri 220
Sahabenin sarıklı olduğuna bir misal 462
Sahabenin, bir çok ülkelerin fetholması taleplerine Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in icabeti 231
Sahabenin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in hükmünden çıkmadıkları 225
Sahabeye göre **"Nesh"** mefhumu 293
Sahtekâr şeyhleri açığa çıkarma zorunluluğu 145
Sâib-i Tebrizî *(Rahimehullah)* 426
Said ibni Cübeyr *(Radıyallahu Anh)* 102, 281, 291, 515
Said ibni Müseyyeb *(Radıyallahu Anh)* 323
Said ibni Zeyd ibni Amr *(Radıyallahu Anh)* (Ömer *(Radıyallahu Anh)* ın enişte si) 321
Saîd ve şakî yazılmanın hikmeti 473
Saidler 409
Saîdlerin mümin olduğu 521
Sakıncalıya sebebiyet verecek caiz işin terkedilmesi 137
Saldırıların, gizli sırları açığa çıkarması 222
Salgın hastalıkların oluşması 462
Salih amel işlemenin önemi 43
Salih amel işleyenler arasındaki dostluk 494
Salih ameli geciktirmemek 125
Salih amelin ruha etkisi 443
Salihlere danışmak 225
Salihleri sevmek 124
Saptırma fiilinin, Allah-u Tealâ'ya isnadının mecaz oluşu 100

Saptırma yöntemleri 276
Sapık fırkalar 277
Sapıkların basîretleri 93
Sapıklık manasında ölüm 329
Sapıklığı da hidayeti de Allah-u Tealâ'nın yarattığı 413
Sarhoş edici maddeler 282
Sarhoş kadınla yapılan cimadan doğacak çocuk 460
Sarığın, sahabe-i kiramın libası olduğu 462
Sâvî *(Rahimehullah)* 34, 111, 409
"Se'âlibî Tefsiri" 181
Sebebin özelliğine değil, lafzın genelliğine itibar edilmesi 326
Sebepler âlemi 11
Sebeplere takılmanın manevî şirk oluşu 113
Sebepleri yaratanın ancak Allah-u Tealâ olduğu 8
Sebeplerle hikmetlerin farkı 358
Sefih kimselerin yönetici olması 487
Sehâvî *(Rahimehullah)* 292, 484, 509
Sehl ibni Abdillah et-Tüsterî *(Kuddise Sırruhu)* 286, 343, 421, 423
Sehl ibni Sa'd es-Sâ'idî *(Radıyallahu Anh)* 151
"Selâm yurdu" 437
"Selâm" ism-i şerifi 438
"Selâm" ism-i şerifinin, evliyaullahla münasebeti 446
"Selb-i umum" kaidesi 17
Selmân-ı Fârisî *(Radıyallahu Anh)* 230, 380, 381, 491
Selmân-ı Fârisî *(Radıyallahu Anh)*ın, kayaya vururken
Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i seyretmesi 230
Sem'ânî *(Rahimehullah)* 67, 327
Semâ' ehli 313
Semavî kitaplara hakemlik vasfının verilişi 217
Semerkandî *(Rahimehullah)* 104, 469
Semîn-i Halebî *(Rahimehullah)* 132, 155
Semûd kavmi 289
Seneviyye 251
Sertlikten sakınmak 68
Sevap kazanma fikrine takılıp kalmama 350
Sevenin sevgilisinden muradı 35
Sevgiliyle uğraşmanın, düşmana en büyük darbeyi vuracağı 208
Sevginin hakikati 474
Sevginin kanunu 286
Sevilme vasfını, Allah-u Tealâ'nın verdiği 385
Sevmek ve kızmanın, insanların elinde olmadığı 188
Sevr ibni Yezîd *(Radıyallahu Anh)* 256
Sevrî *(Rahimehullah)* 296, 502
Seyr-i sülûk ehlinin basîretleri 93

Sidretü'l-münteha 44
Sidretü'l-Müntehâ'nın, Me'vâ Cenneti'nin yanında oluşu 28
Sindî *(Rahimehullah)* 375
Siraceddin Ali ibni Osman el-Ûşî *(Rahimehullah)* 57
Siyah köpeğin şeytan oluşu 190
Siyasîlere kurulan tuzaklar 358
Siyonistler 200
"es-Sirâcü'l-Münîr" (Hatîb-i Şirbinî) 471
"es-Sîretü'l-Halebiyye" (Ali ibni Burhaneddin el-Halebî) 320
"es-Sîretü'n-Nebeviyye" (İbni Hişam) 102, 320
"es-Sîretü'n-Nebeviyye" (İbni İshak) 320
"es-Sünenü'l-Kübrâ" (Nesâî) 51
"es-Sünne" (Taberanî) 31
Sofu geçinen tamahkârlar 363
Sofu geçinenlerin, avam mertebesinde kalanları 114
Sömürgeciler 200
Son nefesin önemi 239
Sonradan olan şeyin, evveli olmayan zatı idrak edemeyeceği 78
Sorulara cevap verirken bilgiye dayanmak 224
Sövme suçuna, şeytanın teşviği 193
Sövmenin kötülüğü 137
Sözlerin fiillere karşı hafif kalacağı 69
Sübkî *(Rahimehullah)* 31
Suçlar sebebiyle gelen belalar 493
Süddî *(Rahimehullah)* 41, 131, 164, 193, 326, 330, 402, 411, 438, 463, 519
Sûfî Kurban *(Kuddise Sırruhu)* 28
Sûfiyyeden geçinen bazı sapıklar 461
Sûfiyyenin makamlarına, Kur'an-ı Kerim'den işaretler 222
Sûfiyyenin nefisle mücadele usûlü 14
Süfyan *(Rahimehullah)* 356, 519
Suheyb ibni Sinan er-Rûmî *(Radıyallahu Anh)* 19, 51, 54, 323, 324
Süheyl ibni Amr *(Radıyallahu Anh)* 468
Süheylî *(Rahimehullah)* 502
"Sülemî Tefsiri" 70
Süleyman *(Aleyhisselâm)* 503
Süleyman *(Aleyhisselâm)*ın cinlere hakimiyyetinin, onların peygamberi olduğu manasına gelmediği 503
Süleyman ibni Ömer el-Uceylî *(Kuddise Sırruhu)* 373
Sultan adına kesilen 304
Sultanların kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
Sülûk ehline, çirkin amellerinin bildirileceği 141
Sümeyye *(Radıyallahu Anha)* 325
"Sünen-i Kübrâ" (Nesâî) 26
Sünnete müracaat gereken konular 225

Sünneti rehber edinenler 64
Sünnetin beyanlarının, Kur'an-ı Kerim'in
mufassal olma vasfına dahil olduğu 218
Sünnetlerde rey ve ictihatlara bırakılan pay 218
Sünnette açıkça belirtilmeyen konularda ne yapılacağı 225
Sûrelerin iniş sırasının, birbirini izah etmelerine mani olmayacağı 274
Sûret hicabı ardından Allah-u Tealâ'nın görülmesi 31
Sûret tabirinin Allah-u Tealâ'ya itlak edilebileceği 33
Sûri tecellînin izahı 36
Suyla temizlik 303
Suyûtî *(Rahimehullah)* 31, 58, 200, 216, 484, 507
Sıddîk *(Radıyallahu Anh)* 70
Sıddıklığın bir alameti 208
"Sıdk" tabiri 199
Sıdkın, sahibini ne makamlara kavuşturacağı 222
Sıfat mertebelerinin perdesi 78
Sıfat-ı ilâhiyyenin mahluk olmadığı 9
Sıfat-ı ilâhiyyenin, kalp basîretlerini nurlandırdığı 91
Sıffîn vakası 216
Sıla-i rahmin kesilmemesine önem vermek 137
"Sır latîfesi " 389
Sırat üzerinde müminlere verilecek nur 330
Sırat-ı müstakîmin, Kur'an-ı Kerim'den ibaret olduğu 430

(Ş)

Şa'bî *(Radıyallahu Anh)* 294
Şa'bî *(Radıyallahu Anh)* ın, **"Bilmiyorum!"** demekten utanmaması 224
Şa'rânî *(Kuddise Sırruhu)* 208
Şafi'î *(Radıyallahu Anh)* 294, 519
Şafiî *(Rahimehullah)*ın, icmâ'a ters düşen fetvası 295
Şah-ı Kirmânî *(Kuddise Sırruhu)* 342
Şakavet alâmetleri 125
Şakîler, Şakîlerin azabı 409, 470
Şakîlerin kâfir olduğu 521
Şakîlerin kimler olduğu 104
"Şam " şehri 50
Şarabın çeşitleri 282
Şartların illada vukuu gerekmediği 221
Şâsır *(Radıyallahu Anh)* (Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e gelen cinlerden) 502
Şâzelî *(Kuddise Sırruhu)* 208
Şefaat izni 466
Şehirlerden uzak yaşayanların fıtratlarının daha az bozulduğu 356
Şehirlilerin, çöl halkından üstünlüğü 505
Şehit ve şehidelerin ilki 325

Şehvetle şeytanın irtibatı 309
Şehvetlere davet edenler 257
Şehvetlere tabi olanlar 491
Şehvetlerin, cehenneme sürüklemesi 141
Şekavet ve saadet hükümlerinin değişmeyeceği 238
Şekavetin dört alâmeti 124
Şekerin tat bulmasının, çeşitli eziyetlerden sonra vukuu 34
"Şemsü'l-Me'ârif" (Ahmed-i Bûnî) 84
Şer'î cezaları, fertlerin veremeyeceği 136
"eş-Şerîa" (Âcûrî) 31
"Şerh" tabirinin manaları 401
"Şerh-i Dîvan-ı Hafız" (Vehbi Konevî) 34, 205
"Şerh-i Te'arrüf" 372
"Şerh-u usûli'l-İ'tikâd" 54
Şeriat gelmeden sorumluluk gelmeyeceği 513
Şeriat hükümlerini kabul etmeyenler 409
Şeriat hükümlerinin hiç kimseden dünyada kalkmayacağı 222
Şeriat ilmini bilmeyen cahillerin ölü oldukları 327
Şeriat nizamı 203
Şeriat nuru 345
Şeriat tekliflerinin, insan üzerine ne zaman işleyeceği 528
Şeriatlar vaz edilme nimeti 13
Şeriatı gözetmenin lüzumu 223
Şeriatı yaşayarak, nefse muhalefet etmek 287
Şeriatın hiçbir emrinden ağırlanmamak 423
Şerîf *(Kuddise Sırruhu)* 103
Şerlerden sığınma duası 241
Şerleri yaratanın da, Allah-u Tealâ olduğu 188
Şerli ruhlar 462
Şerlerin, Allah-u Tealâ'nın rızası olmasada iradesiyle meydana geldiği 358
Şerre sürükleyen şeylerin de şer olduğu 134
Şeybe ibni Rebî'a *(Le'anehullah)* 192
Şeyh ararken, kâmil bir zat bulmak 427
Şeyh Ebû Yakub Ekta' *(Kuddise Sırruhu)* 343
Şeyh Ebu'l-Hasen-i Şâzelî *(Kuddise Sırruhu)* 208
Şeyh Zerrûk *(Kuddise Sırruhu)* 115
Şeyh İmad el-Makdisî *(Rahimehullah)* 373
Şeyh-i Ekber (İbni Arabî) *(Kuddise Sırruhu)* 68, 80, 81, 83, 223, 348
Şeyhin, müridin malına mâil olmaması 529
Şeyhlerden bazısının meşhur olmasının sebepleri 204
Şeyhlere hakaret etmemek 144
Şeyhlerin ruhlarına ithafen kesmek 305
Şeyhzâde *(Rahimehullah)* 177
Şeytan dostlarının mücadelesi 309

Şeytan hilesinin zayıflığı 204
Şeytandan sığınma duası 240
Şeytanî sıfatlar 454, 476
Şeytanların ateşini söndüren dua 244
Şeytanların birbirlerine yaldızlı sözler telkin etmesi 187
Şeytanların birbirine vahiy ve telkinleri 210
Şeytanların cehennemde oluşu 467
Şeytanların çeşitleri 187
Şeytanların dostları 307
Şeytanların farklı türleri 189
Şeytanların kötülükleri hoş göstermesi 341
Şeytanların vahiyleri 306
Şeytanların vahyinin ne türlü olduğu 196
Şeytanların ve meleklerin ne türlü ruhanî oldukları 198
Şeytanların şerrinden sığınmak 190, 420
Şeytanların, âhir zamanda, vaaz verip, Kur'an-ı Kerim okutacakları 195
Şeytanların, dostlarına vahiyleri 290, 308, 316
Şeytanların, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in başına toplanması 244
Şeytanın ağlama sebebi 205
Şeytanın bir şey yaratamayacağı 139
Şeytanın insan kalbine dokunuşu 309
Şeytanın karışamayacağı yemek 301
Şeytanın kitabı, elçileri ve diğer âletleri 307
Şeytanın kusması 302
Şeytanın musallat olacağı kimse 492
Şeytanın ortak olduğu mallar ve çocuklar 460
Şeytanın tasarrufuna müsait yiyecek, içecek ve elbise 302
Şeytanın tezyini ile Allah-u Tealâ'nın tezyini arasındaki fark 139
Şeytanın şerrinden, Zübeyr ibni Avvâm *(Radıyallahu Anh)*a sığınan cin 195
Şeytanın, Havva validemizden yardım alması 476
Şeytanın, insana musallat olma yolları 205
Şeytanın, insanın içine gireceği menfezler 203
Şeytanın, karı-koca arasını ayıranı çok sevdiği 193
Şeytanın, kötü âlimler yüzünden istirahata çekildiği 191
Şeytanın, ordularının başına kimi geçirdiği 194
Şeytanın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in sûretine giremeyeceği 246
Şeytanın, tahtını suyun üzerine kurup, ordularını yayması 193
Şeytanın, yaldızlı sözler vahyetmesiyle ilgili olarak,
Âdem *(Aleyhisselâm)* örneği 198
Şeytanın, zürriyetinden idam ettikleri 195
Şeytanın, Âdem *(Aleyhisselâm)*ın zahirine aldanması 277
Şî'a fırkası 277
Şî'a'nın saptırması 277
Şiblî *(Kuddise Sırruhu)* 288

"Şiddetli azap" tabirinin manaları 387
Şihâb *(Rahimehullah)* 163, 275
Şiir okumak 313
Şiirin, iyi ve kötü kısımları 307
Şirk dışındaki günahların bağışlanabileceği 233
Şirk ehlinin kestiği 292
Şirk karanlıklarında bulunan kâfirler 335
Şirk koşanın sapıklığı 14
Şirk koşma suçuna, şeytanın teşviği 193
Şirk te dahil herşeyin, Allah-u Tealâ'nın dilemesine bağlı olduğu 126, 128
Şirkin bütün çeşitlerinden uzaklaşmak 14
Şirkin iptali 5,7
Şirkin kısımları 251
Şirkin tasavvufî manası 14
Şirkin, amelle değil, inançla ilgili olduğu 311
Şirkin, ancak tevhidle kaybolacağı 114
"Şu'abu'l-İman" (Beyhakî) 267
"Şu'âü'l-Basîre" tabiri 97
Şuayb *(Aleyhisselâm)*ın, kendi hakkındaki hükmü,
Allah-u Tealâ'nın dilemesine havalesi 478
Şükrün ne ile yapılacağı 267
Şükrün şartı 286
Şükür kurbanı 304
Şükür vazifesini îfa 441
Şükürle adak kurbanlarının farkı 305
"Şüphecilerden olma" emri 220
Şüphelenmenin getirdiği sıkıntı 408
Şüphelerden kurtulmanın yolu 63
Şüphelilerden sakınmak 282
Şüphelilerden selamet 444
Şûrânın önemi 225

(T)

Taassuptan sakınmak 68
Taat mefhumunun itibarî oluşu 134
"et-Tabakâtü'l-Kübrâ" (İbni Sa'd) 321
"et-Tahbîr" (Kuşeyrî) 475
"et-Târîhu'l-Kebîr" (Buharî) 311
"et-Tefsîru'ş-şâmil" (Emir Abdülazîz) 192
"et-Tevhid" (İbni Huzeyme) 31
"et-Tevhîd" (Matürîdî) 38
Taberânî *(Rahimehullah)* 31, 242
Taberî *(Rahimehullah)* 18, 20, 44, 87, 89, 102, 111, 150, 163, 175, 192, 220, 244, 292, 353, 525,

Tabiat âlemi 29
Tabii nefs 213
Tabi'îne göre **"Nesh"** mefhumu 293
Tabir ilmi 32
Tacirler 528
"Tâcü'l-Ârûs" (Zebîdî) 86
"Tâcü't-Tefâsîr" (Mirğânî) 517
Tafdîl sîğasının, Allah-u Tealâ hakkında kullanılması 260
"Tafsîl" kelimesinin manaları 432
Tafsilatı güzel yapamayanın, terkibi güzel yapamayacağı 221
Taftâzânî *(Rahimehullah)* 29, 60, 297
Taharet yaparken, abdest yerini açmanın haramiyeti 134
Taharetlenilmemesi gereken maddeler 300
Taharette kullanılmaması gereken şeyler 460
Tahmin ve zan 253
"Taif" şehri 370
Takdir-i ilâhîyi küçümsememek 144
Takdîr-i İlâhîyi gözlemek 435
Taklide dayalı hüküm vermenin dinî konularda yasak oluşu 276
Taklit ashabı 262
Talha ibni Musarrif *(Radıyallahu Anh)* 103
Tamah köleliğinden azat olmak 14
"Tamam olan kelimeler"e sığınma 241
"Tamam olma" tabirinin izahı 228
Tamamlanan şeyin zevale gideceği 236
Tanbur 308
Tarafgirlikten sakınmak 68
"Tarîh-u Bağdâd" (Hatîb-i Bağdadî) 31, 105
"Târîh-u Medînet-i Dımeşk" (İbni Asâkir) 283
Tarikata herkesin alınmaması gerektiği 496
Tarikatın beş temel esası 115
Tarikatın imtihanlarına katlanmak 427
Tarikatın, dünya ahiret saadetlerine kavuşturan manevî yol oluşu 427
Tasavvuf ehli geçinen bazı sapıklar 461
Tasavvuf ehlinin bir kuralı 225
Tasavvuf ehlinin kıyafetine bürünenler 105
Tasavvuf ehlinin makamlarına Kur'an-ı Kerim'den işaretler 222
Tasavvuf karşıtlarına cevap 308
Tasavvufî manalar çıkarmanın meşruiyyeti 277
Tâvus *(Rahimehullah)* 291, 294, 296
Tayy-ı mekana misal teşkil edecek bir kıssa 206
Teberrük fiilinin şirk olmayışı 305
Tebliğ için müşriklere yönelmekte bir sakınca olmadığı 114
Tebliğ ulaşmayan kişilere imanın vacip olmamasının şartı 512

Tebliğde yumuşak sözlülüğe riayet 138
Tebrizî *(Rahimehullah)* 152, 426, 472, 525
Tebük seferi 237
"Tecellî sûri " 32
Tecellîden alınacak lezzetlerin, şahıslara göre değişeceği 79
Tecellînin ahirette nasıl olacağı 78
Tecellînin zıtlar arasında açıklanması 77
Tecrübeye dayanan ilim 73
Tefekküre devam etmek 342
"Tefsîr-i Fârisî" 348
"Tefsîr-i Kebîr" (Fahr- Razî) 6
"Tefsîr-i Şâmil" 359
"Tefsîr-u Eklişî" 79
"Tefsîr-u Kitâbillahi'l-Azîz" (Hud İbni Muhakkem) 195
"Tefsîr-u İbni Ebî Zemenîn" 468
Teheccüde devam edenlere verilecek güzel huriler 142
Tek bir ilâhın yeterli olduğu 8
Tek olan Zatı tesbih 30
Tekliflerle ilgili ayetler 234
"Telhîsu'l-Habîr" (İbni Hacer) 380
Telkînin faydası 315
Tembellerle oturmamak 256
Temiz ruhlar 199
Temiz rızıklardan yemek 268
"Tenvîru'l-Mikbas" (Firuzâbâdî) 437
Tesbih sîğaları 30
Tevazu sıfatı 422
Tevazulu ruhlar 392
Tevbe edenin cezalandırılmayacağı 284
Tevbenin kabulü, tevbesiz ölenin durumu 125, 285
Tevehhümden sakınmak 17
Tevekkülün hakikati 475
Tevessül edenleri, şirkle itham eden sapıklar 212
"Tevfik" ve **"Tahzil "** mefhumları 138
Tevhid ilmine ermek 17, 345
Tevhid inancına ilham ile kavuşanlar 252
Tevhid kelimesini tekrarlamak 114
Tevhid kelimesinin, kalbine yerleşemeyeceği kimse 407
Tevhid lafzının, Kur'an-ı Kerim'deki sekizincisi 113
Tevhid nimetine denk olabilecek mükâfatın ancak ru'yetullah olabileceği... 42
"Tevhid" kelimesi 231
"Tevhîd-i Hüviyyet" 13
Tevhidden daha güzel bir amel olmadığı 42
Tevhidin isbatı 5, 7

Tevhidin kemaline ulaşmak 11
Tevhidin, ibadet anlamına gelişi 10
"Tevilât-ı Necmiyye" (Necmüddîn-i Kübra) 73
Tevilin, zamanımızda lüzumlu olduğu 32
Tevillere meyil günahı 286
Tevillerin bazısının harama sebebiyet verdiği 432
"Tevliye" tabiri 481
Tevrat ehlinin kestiği 292
"Tevrat" 307
Tevrat'ın Kur'an-ı Kerim'i ve Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i tasdiki 219
Tevrebeştî *(Rahimehullah)* 53
Tezeğin, cinlerin yiyeceği oluşu 300
Tezyin fiilinin izahı 139
Teşbih bilgilerinin acizliği 65
Tîbî *(Rahimehullah)* 317
Ticarette haksızlık yapanlara tehdit 490
Tilâvet yerine geçmeyen vahiy 275
Tilâveti nesholunanların, hükmü baki kalabileceği 274
"Tirmizî" (Sünen) 21
Tirmizî (Ebu İsa Muhammed İbni İsa *(Rahimehullah)*) 21
Toplum liderinin hainliği 388
Toplum yönetimiyle ilgili, Kur'an-ı Kerim'in kurallar koyması 222
Tozdan sakınmak 462
"Tuhfetü'l-Ahvezî" 106, 303
"Tûl-u emel" den sakınmak 124
Tûl-u emelin büyük afet olduğu 125
Tüsterî *(Kuddise Sırruhu)* 421
Tuvalete girerken okunacak dua 307, 420

(U)

Ubade ibni Sâmit *(Radıyallahu Anh)* 292
Ucûb 283
Ucübden selamet 444
Ukbe ibni Ebî Mu'ayt *(Le'anehullah)* 132, 355
Ulemanın dünyaya hırslı olması 363
Ulemanın ilminin, Allah-u Tealâ'yı idrak edemeyeceği 41
Ulemaya düşmanlığın sebepleri 209
Ululuğun, Allah-u Tealâ'ya mahsus olması 52
"Umdetü'l-Karî" (Aynî) 49
Umeyr ibni Vehb *(Radıyallahu Anh)* 468
"Umûm-u selb" kaidesi 17
Umumhanelerin zemmi 281
Unsurlar âlemi 29
Unutana mesuliyet olmadığı 297, 298

Unutarak besmelesiz kesilen 294
Unutmayan Zatı tesbih 30
Urve ibni Zübeyr *(Radıyallahu Anh)* 25
Usûl alimlerine göre **"Nesh"** mefhumu 293
Utangaçlığın ne zaman bırakılması gerektiği 257
Utbe ibni Abdi'l-Uzza *(Le'anehullah)* 192
Utbe ibni Rebî'a *(Le'anehullah)* 192
Uyarıcılar göndermedikçe Allah-u Tealâ'nın azap etmeyeceği 525
Uyku yüzünden namazı bırakmamak 46
Uykuda korkutulanların okuyacağı dua 242
Uykunun, kalbi katılaştıran şekli 267
Uykunun, ölümün kardeşi olduğu 41
Uykusuz, ibadetle geçirilen gecelerin, cennette
huri suretinde zuhur edeceği 142
"Uyûnü'l-Eser" (İbni Seyyidinnas) 252
Uyuyamayanların okuyacağı dua 242
Uzeyr *(Aleyhisselâm)* 16, 132
Uzeyr *(Aleyhisselâm)*ın, Allah-u Tealâ'nın oğlu veya ortağı olamayacağı 16
Uzuvları günaha salmamak 77
Uzuvların selameti 444
Uzuvların şahitlik yapacağı gün 518

(Ü)

Übeyy ibni Halef *(Le'anehullah)* 103, 131, 192, 355
Übeyy ibni Kâ'b *(Radıyallahu Anh)* 155
Üftade Efendi *(Kuddise Sırruhu)* 33, 511
Ümeyye ibni Mahşî *(Radıyallahu Anh)* 302
Ümitle korku arasında olmak 125
Ümmetlerin her biri içine uyarıcı gönderildiği 508
Ümmî olan velîlerin durumu 224
Ümmîlik vasfındaki mucizeler 218
Ümmîlik vasfının, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e kazandırdıkları 98
Ümmü Hânî *(Radıyallahu Anha)* 324
Ümmü'd-Derdâ *(Radıyallahu Anha)* 167
Üslup değiştirmedeki hikmet 314

(V)

Vaaz için müşriklere yönelmekte bir sakınca olmadığı 114
Vaaz-u nasihatın fayda etmeyeceği kimseler 412
Vaazu nasihatı delillerle yapmak 143
Vâbisâ *(Radıyallahu Anh)* 225, 287
Vahidî *(Rahimehullah)* 10, 41, 152, 233, 234
"Vahidî Tefsiri" 89
"Vahiy" kelimesinin manası ve çeşitleri 199, 197

"Vahy-i metlüvv" ve "Gayr-i metlüvv" 274
Vahye tabi olma emrinin hikmetleri 110
Vahyi akla uydurmaya çalışmamak 346
Vahyin farklı manaları 308
Vahyin iki kısmı 196
Vahyin, ruh oluşu 331
Vahyin, vasıtasız bir sır oluşu 112
Vahyin, şeytana nisbet edilen şekli 306
Vaizler gönderilmesiyle huccetin tamam oluşu 165
Varaka ibni Nevfel *(Radıyallahu Anh)*ın hidayeti 252
Varaka *(Radıyallahu Anh)*ın, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*i teselli sözleri 209
Varlık günahı 286
Vâsile ibni Eska' *(Radıyallahu Anh)* 379
Vasıl olan velilerin, kullara rahmet oldukları 152
Vasıtî *(Kuddise Sırruhu)* 142
"el-Vasît" tesiri (Vahidî) 10
Veba salgınından kaçarken öldürülüp diriltilenler 329
Vecde kapılmak 313
Vefasızların cezası 388
Vefat günü, ne zaman matem günü olmaz 240
Vehhabilerle Mutezilenin ortak bir yönü 212
Vehimlerin, Allah-u Tealâ'ya ulaşamayacağı 17
"Vekîl" kelimesinin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)* hakkındaki manaları 123
"Vekîl" tabirinin manası 12
Vekilin, ancak Allah-u Tealâ oluşu 11
Vekilin çeşitleri 12
"Velâyet-i Kübrâ" makamı 427
"Velâyet-i İlâhiyye"nin dört makamı 443
"Velî" ism-i şerifi 442
Veli, kemale erdiği zaman, Allah-u Tealâ'nın kılıcı olacağı 208
Velîd ibni Muğîre *(Le'anehullah)* 111, 174, 192, 353, 355, 367, 372, 376, 383, 410
Velîd ibni Muğîre'nin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e karşı üstünlük taslaması 367
Velîd ibni Utbe *(Le'anehullah)* 192
Velid ibni Velid ibni Muğîre *(Radıyallahu Anh)* 242
Velîler ümmî de olsalar, ilhamlarla desteklendikleri için şeriat dışına çıkmayacakları 224
Velilere verilen şefaat yetkisinin büyüklüğü 183
Velileri sevmek 124
Velilerin eziyet çekmesinin hikmeti 207
Velilerin, Allah-u Tealâ'nın gayrinden bir şey istememeleri 12
Velilerin, bidayet ve nihayet halleri arsındaki fark 208
Velilerin, görünüşteki hakirliği 208

Velilerin, kendilerine eziyet edenlere beddua etmeyişi 151
Velîlerin, kıyamete kadar her toplumda mevcut olacağı 433
Velilerin, zillet görüntüsünün arkasındaki izzet 72
Velîlik makamına erdirilmek istenenlere yapılan muameleler 427
Veliyyullah ed-Dehlevî *(Rahimehullah)* 293
Vertecebî *(Kuddise Sırruhu)* 78, 80
Veseniyye 251
"Vesvese" tabiri 199
Vesvesenin, şeytanların vahyi oluşu 196
Vesveseye kapılanların okuyacağı dua 242
Vesveseye vahiy denmesi 308
Virdini kaçıran gencin kıssası 141
Vurulan hayvanın harâmiyyeti 273

(Y)

Yafi'î *(Kuddise Sırruhu)* 84
Yahudi âlimlerini, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*in,
Tevrat'ı indiren Allah-u Tealâ'ya and içtirmesi 222
Yahudi âlimlerini Kur'an-ı Kerim hakkındaki bilgisi 219
Yahudilerin batıl sözlerinin reddeden ayet 291
Yahudilerin kestiği 292
Yahudilerin Kur'an-ı Kerim'i hak olarak bilmesi 214
Yahudilerin şeytanlığı 251, 306, 308
Yahudilerin, hahamlarını rabler edinmeleri 311
Yahudilerin, Müslümanların kestiklerini yemekten sakınması 272
Yahya ibni Ma'în *(Rahimehullah)* 53
Yahya ibni Saîd *(Radıyallahu Anh)* 242, 243
Yahya ibni Sellâm *(Rahimehullah)* 468
Yakîn ehlinin sohbetine kavuşmak 256
Yakinî bilgiyi bırakıp, zan ve tahmini tercih etmemek 221
Yakinî imanın zafiyeti 256
Yakînî inancın, tedirginlikle bağdaşmayacağı 222
Yakub *(Aleyhisselâm)* 315
Yakub *(Rahimehullah)* 453
Yalanın noksanlık olduğu 232
Yaldızlı batıllara, ahirete inanmayanların meyledecekleri 212
Yaldızlı sözleri, şeytanların telkin ettiğine dair misaller 198
Yanılgıda mesuliyyet olmadığı 298
Yapmacıktan selamet 444
"Yaratma" mefhumunun değişik ifadelerle Allah-u Tealâ'ya isnadı 9
Yaratmaktan, kulun nasibi olmadığı 91
Yaratmanın ancak Allah-u Tealâ'ya ait olduğu 431
Yarattıklarının sayılarını tesbit eden Zatı tesbih 30
Yaratıcının tek oluşunun isbatı 7
Yaratıcıya ihtiyaç niteliği taşıyan mürekkeplik vasfı 13

Yaratıklara başvurmamak 475
Yaratıklara boyun eğenin kötü durumu 14
Yaratıklarda eksik bir şey görmemek 144
Yaratıkların çobanları 528
Yaratıkların ilimleri 262
Yaratıkların, Allah'ın sıfatlarının suretleri üzere yaratıldığı 83
Yaratılma cihetinden herşeyin Allah-u Tealâ'ya ait olduğu 413
Yaratılış gayesi 278
Yasaklarla ilgili ayrıntılı açıklama 274
Yasîn Sûresinin koruması 302
Yatarken okunacak dua 241
Yağcı âlimler 529
Yağmurun yağıp-yağmamasındaki farklı bereketler ve tehlikeler 487
Yaşantının niyetlere etkisi 447
Yaşlı bir kadının kıssası 144
Yed-i emînler 491
Yed-i kudret'in, her elin üstünde olduğu 484
Yedinci cüz'ün sonu 171
Yemek yerken yapılacak niyet 314
Yemekle ilgili ayet-i kerime 264
Yemekten sonra el yıkamanın önemi 302, 460
Yemekten sonra hemen yatmamak 267
"Yemen" ülkesi 390
Yemenin fuzûliliği 205
Yemenin, hangi niyetle ibadet olacağı 265
Yemeği, zikir ve namazla eritmek 267
Yemeğin, sahibine etkisi 267
Yemine ihtiyaç duyulması 152
Yemine, kasem denilmesinin hikmeti 152
Yenilecek hayvanlar üzerine Allah'ın adının anılması 316
Yenmesi helâl olmayanlar 273
Yer tabakaları arasındaki mesafe 509
Yer tabakalarında bulunan kalabalık cinler 510
Yer tabakalarında peygamberler bulunduğu 509
"Yer" tabiri 251
Yerdeki meleklerin iyi, şeytanların ise kötü ruhlar oluşu 198
Yerden çıkanların şerrinden sığınmak 243
Yeri, donuk su üzerine döşeyen Zatı tesbih 30
Yerken besmele çekmek 266, 301
Yerlerin hak ile yaratılışı 289
Yerlerin, Allah-u Tealâ'nın nurunun mazharı oluşu 74
Yesâr (köle) 102
Yesar adındaki kölenin, Resulullah *(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)*e,
Kur'an-ı Kerim'i yazdırdığı iddiasına reddiye 98

Yetim çocuğa edep verme niyetiyle tokat atmak 134
Yetişme tarzının önemi 192
"Yevmü'l-mezîd" 44
Yiyeceklerde şeytanın tasarrufu 302
Yiyeceklerin üstü açık bırakılmaması 460
Yiyenin besmele çekmesi şartı 294
Yokluğun övgüyü mucib olmayacağı 39
Yolların en sağlam ve en çürük olanı 434
Yolların güvenliğini sağlayanlar 489
Yolun doğrusu 332
Yönetici konumunda olanlara kurulan tuzaklar 358
Yöneticilere beddua ile meşgul olmamak 486
Yöneticilerin adaletli olması 363
Yöneticilerin kalplerinin Allah-u Tealâ'nın elinde oluşu 486
Yöneticilerin mevcudiyyetinin önemi 488
Yöneticilerin zulmü 491
Yöneticilerin, halkın durumuna göre tayin edildiği 484
Yöneticiliğin sorumluluğu 489
Yorumlara meyil günahı 286
Yumuşak huylu olmak 68
Yunan doktorları 462
Yusuf *(Aleyhisselâm)* 13, 72, 315
Yusuf *(Aleyhisselâm)*ın, hapis arkadaşlarına tevhidi tavsiyesi 13
"Yusuf" isimli, cinlerin peygamberi 511
Yusuf *(Aleyhisselâm)*ın sultanlık yolunun kölelikten geçtiği 72
Yuvarlanan hayvanın harâmiyyeti 273
Yüzlerin parlaklığı 45
Yıldızlara tapanlar 251
Yıldızların ilâh olamayacağı 16

(Z)

"Zâdü'l-Mesîr" tefsiri 17
Zahidler 528
Zahir ulemasının, Hallâc-ı Mansur gibi meşayıhı inkârları 36
"Zahir" ism-i şerifinden beliren sûret 83
Zahirî ifadelerin, batınî kararlara hükmedemeyeceği 478
Zalim hükümdara emr-i bi'l-ma'ruf yapmak 134
Zalim padişahların devletinin yürümeyeceği 529
Zalim ve zorba yönetimlerin çökmeye mahkum oluşu 361
Zalim yöneticilerin, halkın günahları sebebiyle musallat edilişi 493
Zalimden kurtulmak için okunacak bir zikir 84
Zalime yardım edenin akıbeti 484
Zalimin, yeryüzünde Allah-u Tealâ'nın adaleti sayılması 484

Zalimlere engel olmak 492
Zalimlere meyletmemek 481
Zalimlerin ahiretteki itirafları 357
Zalimlerin birbirine musallat edilmesi 480
Zalimlerin ekseriyetle rütbe riyaset sahiplerinden yetiştiği 490
Zalimlerin pişman olacağı gün 495
Zan ile ictihat arasındaki fark 254
Zan mefhumunun gerçeği 27
Zan ve tahminin, dinî konularda birşey ifade etmeyeceği 253
"Zan" tabiri 253
Zann-ı ğalib 254
Zann-ı ğalibin, ilim yerine geçtiği konum 136
Zannın, haktan bir şey ifade etmediği 253
Zararlı kişilere tehdit 490
Zaruretlerden istifade de, Mevlâ Tealâ'nın emrini gözetmek 278
Zaruretlerin, haramları helâl edeceği 275
Zat'ın, sıfat perdesinden görüleceği 78
Zatî tevhid yolu 435
Zebîd (Yemen'de bir yer) 390
Zebûr ehlinin kestiği 292
Zebur kitabındaki bir vahiy 485
"Zebur" 307
Zeccâc *(Rahimehullah)* 19, 47, 65, 89, 102, 137, 152, 176, 254, 281, 312, 325, 384, 420, 455, 459, 469, 471, 504
Zehebî *(Rahimehullah)* 509
Zehirli haşerattan sığınma duası 240
"Zehratü't-Tefâsîr" (Muhammed Ebû Zehre) 401
Zem'a bin Esved *(Le'anehullah)* 192
Zemherîr azabı 471
"Zemmü'd-Dünya" (İbni Ebi'd-Dünya) 517
Zenginlere hürmet edilmesi 491
Zenginlerin cömert olması 363
Zenginlerin ekseriyetle kötü oluşunun hikmetleri 354
Zenginlerin yiyemeyeceği kurban 305
Zenginlerin, cimri ve cömert olmasındaki bereket ve tehlikeler 487
Zenginlerin, fakirlere kötülükleri hoş göstermesi 341
Zenginliğin, azma sebebi olduğu 517
Zevklerin, aldanmanın temelini teşkil edişi 213
Zevklerinin ellerinden çıkacağı korkusuna aldananlar 517
Zeyd ibni Amr *(Radıyallahu Anh)*ın hidayeti 252
Zeyd ibni Eslem *(Radıyallahu Anh)* 321, 335
Zikir telkîninin, ölümü kolaylaştıracağı 315
Zikirden gafil olanlara şeytanın musallat olacağı 492
Zikirden nefret edenler 407

Zikirden yüz çevirenin, içine düştüğü darlık 426
Zikirle yemeği eritmek 267
Zikirlerde sayıya riayetin önemi 84
Zikre devam edenlerin her beladan korunacakları 303
Zikrin gerçeği 267
Zikrin kazandıracağı taze hayat 343
Zikrin ünsiyetiyle, gafletin vahşeti 278
Zikrin, dil ile yapılması gereken yer 295
Zikrullah'ın tüm muamelelerdeki yeri 295
Zina yapma niyetinin günahlığı 282
Zina yapma suçuna, şeytanın teşvigi 193
Zinadan kazanılan çocuk 460
Zinayı helâl kabul edenin müşrik olacağı 312
Zinayı terketmek 281
Zirr *(Radıyallahu Anh)* 502
Ziyade ikram günü 44
"Ziyade" tabiri 43
Zorda kalma halinin, hükme etkisi 271
Zorlukla beraber kolaylık olduğu 34
Zübeyr ibni Avvâm *(Radıyallahu Anh)* 195
Zührî *(Rahimehullah)* 25
"Zühruf" kelimesinin tahlili 197
Zulmün tarifi 526
Zulüm huyunun bulaşıcılığı 494
Zürkanî *(Rahimehullah)* 243
Zındıklar 251
Zıtlar arasındaki tecellî 77